ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XXI

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1939

CUPRINSUL

ROMANITATEA DREPTULUI NOSTRU

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
ŞI JUSTIŢIE, PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

Comunicare făcută în şedinţa dela 6 Maiu 1938

Problema, despre care vreau să vă vorbesc azi, nu este nouă; totuşi am socotit că este necesar să atrag atenţia asupra ei. Această problemă n'a fost tratată aşa cum cere însemnătatea ei în deosebi pentru noi; am putea spune că — în unele privinţe — ne-am mulţumit deseori cu afirmaţii generale, de foarte multe ori nejustificate. După o perioadă de tăcere au început — de câtva timp — a se ivi păreri, care nu numai că nu sunt exacte, din punct de vedere ştiinţific, ci ne pot face rău din alte puncte de vedere. Se pare că latinitatea noastră începe a fi discutată de necunoscători sau de interesaţi şi — în tot cazul — nu este bine preţuită.

De aceea a vorbi despre romanitatea Dreptului nostru nu este fără folos.

Pentru unii problema nu se mai poate pune deoarece au ideea că Dreptul nostru vechiu, în cea mai mare parte, are felurite origini străine iar cel de azi este de origine franceză.

O părere răspândită este aceea că Dreptul nostru anterior este de origină slavă şi cu puţine urme romane. Alţii cred că în compoziţia Dreptului nostru au intrat şi multe elemente de origină tracă. După altă opinie Dreptul popoarelor germane ar fi influenţat puternic normele noastre juridice.

S'a susținut, mai ales în ultimul timp, că Dreptul maghiar ar fi avut un rol hotărîtor în formarea Dreptului nostru, în special cel nescris. Cât despre romanitate, afară de necercetarea ei, pare a fi privită cu neîncredere și a fi socotită ca o exagerare, chiar ca o reminiscență a ideilor de altă dată, când trebuia să ne afirmăm originea latină.

Incerc să înfățișez problema în adevărata ei lumină și în deosebi vreau să vedem în ce măsură Dreptul nostru cuprinde Drept roman.

In timpul rezervat unei comunicări nu vor putea fi expuse decât liniile mari, cadrul, urmând ca el să fie completat prin cercetări de amănunt.

Inainte de toate socot că este util să amintim pe scurt *ce au crezut predecesorii și în special ai noștri despre romanitatea Dreptului aplicabil în țările române ;* e util a face aceasta mai cu seamă că părerile contrarii sunt produsul ultimelor decenii.

Voiu începe cu o interesantă mărturie a unui străin. Paul Giovio în lucrarea sa: «Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547» tipărită la Paris 1553 [1]), spune: «Apud Valacchos enim, non Romanae modo disciplinae certi mores, et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur».

Pentru acesta, care a trăit între 1483 și 1559 și care avea destule cunoștințe despre ceeace era la noi, surprinzător era nu că Valachii aveau obiceiuri și *legi romane* ci că se servesc și de limba latină. Or dacă este neîndoios că afirmația lui privitoare la limbă este în totul exactă, cum s'ar putea pune la îndoială aceea referitoare la legi ? Ea dovedește — deci — că normele juridice, care se aplicau atunci erau romane sau în cea mai mare parte romane. Oricât de sever ar fi cineva în aprecierea valorii izvoarelor nu va putea înlătura această afirmație așa de categorică.

Acei cari i-au procurat informația cunoșteau lucrurile dela noi, unde desigur exista, cel puțin la cei mai luminați, ideea romanității legilor.

Această informație a lui Giovio este admisă și reprodusă și de Leonhardus Goreccius în lucrarea sa: « Descriptio belli

[1]) *Arhiva istorică II pág. 29.*

Ivonie palatini Valachiae quod in anno 1574 cun Selymo II Turcarum imperator gessit »[1]).

Probabil că sub influența acestei idei s'a căutat să se alcătuiască pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care, cum vom vedea, au izvoare aproape în totul romane.

Probabil că tot această stare de spirit a făcut ca Stolnicul C-tin Cantacuzino să se îndrepte spre Italia, la Padova, unde a învățat și Dreptul roman; ei s'ar datora de asemenea și năzuința unora dintre boieri de a învăța latinește. Conștiința romanității s'a desvoltat desigur și în forma aceasta a Dreptului și poate mai mult ca în alte privințe.

Această idee se constată în special în secolul al XVII-lea. D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae* spune ritos: « Dacia, prefăcută în provincie romană, fu răsădită cu sămânță romană și primi dela coloniștii romani și legile romane »; adaogă însă că mai târziu drepturile romane au început să se strice.

Ideea că Dreptul roman este temelia Dreptului român s'a desvoltat tot mai mult și grație faptului că în special în acest secol au început să fie tot mai întrebuințate izvoarele romane și bizantine și în deosebi Basilicalele și Manualul lui Armenopol. Această idee devenise un fel de dogmă în secolul XIX; o găsim în precuvântările izvoarelor de drept dela începutul acestui secol: Manualul lui Donici, pravilele Caragea și Calimach, într'o anaforà a boierilor moldoveni dela 1819, în alta dela 1827. E adevărat că acestea sunt influențate de opera lui Cantemir dar aproape nimeni nu credea altfel.

Ideia romanității dreptului o întâlnim și în trimiterea de tineri spre a invăța Dreptul în Italia, când era de așteptat să fie trimiși spre Viena de unde le veneau profesori, spre Germania, vestită prin învățătură sau spre strălucirea Franței; o întâlnim în alte diverse manifestări culturale, în lecțiile ținute de profesorii vremei: Moroiu, Flechtenmacher și de profesori ca Ștefan Ferekide și alții cari țineau cursuri la Sf. Sava pela 1837—1840 sau de profesorii din Moldova.

[1]) Pasagiul este următorul: « Apud valachos enim non modo Romanae disciplinae mores certi legesque vigent sed ipsa quoque Latinae linguae, vocabula per multa servantur » (Poloniae historiae Corpus III 85). *S. G. Longinescu. Legi vechi românești și izvoarele lor.* Vol. I. p. E.

O găsim în comentarii ca al lui Bărbătescu. Mihail Kogălniceanu spunea în celebra sa lecție dela Academia Mihăileană că legile, obiceiurile, limba, începutul nostru se trag din Romani și că istoria de mult au vădit aceste adevăruri [1]).

Chiar cei ce învățaseră în Apus ca Brăiloiu, Costaforu, Bozianu și alții cari profesează sau scriu mai târziu, au această părere. In organizarea învățământului se vede aceeași idee. Pentru toți era ceva care nu mai putea fi discutat: Dreptul român este Dreptul roman și, pentru unii, ultima formă a evoluției, a transformării dreptului roman.

Se străduiau, în acea epocă, să probeze că limba noastră este latină; de Drept, însă, nu se preocupau deoarece pentru ei era afară de orice îndoială că este roman; nici nu se mai punea problema în această privință.

Chiar după 1864—1866 multă vreme nu s'a gândit nimeni că Dreptul românesc ar avea altă temelie decât cea romană. De abia târziu, cam după 1890, când se redusese mult numărul celor ce aplicaseră Dreptul vechiu și când noua generație uitase aproape cu totul ceeace au gândit predecesorii lor, buni cunoscători ai trecutului, au început să se ivească alte păreri în privința originei Dreptului nostru. In acest timp părerea despre origina romană a fost tot mai neglijată.

In scurt, cei ce cunoșteau Dreptul vechiu românesc îl socoteau că este, în cea mai mare parte roman sau grecoroman, și aproape numai cei ce nu l'au cunoscut i-au atribuit alte origini.

* * *

Lăsând la o parte ceeace au crezut predecesorii sau contemporanii noștri, să cercetăm pe scurt care este realitatea.

Dreptul românesc, ca al tuturor popoarelor, a fost la început nescris și mai târziu și scris.

Dreptul nescris este format — cum se știe — din normele care s'au aplicat un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, cu un caracter obligator, fie că au fost transmise oral din generație în generație, fie că au fost cuprinse în acte particulare sau publice ori adunate în colecții. La noi Dreptul

[1]) Letopiseți I p. 39.

nescris a fost coprins în așa zisul *Obiceiu al pământului.* El a cârmuit viața întregului neam românesc. Acel *jus valachicum*, întâlnit până și în Polonia, este forma acestui obiceiu. El a influențat — desigur — și dreptul popoarelor care au conlocuit cu poporul român. In dreptul obișnuelnic maghiar, a cărui originalitate se exagerează, sunt desigur — afară de părți de Drept slav — și părți de Drept românesc.

Obiceiul pământului ne-a cârmuit până la introducerea noilor legiuiri la 1864—1866; puterea lui a fost recunoscută expres mai în toate pravilele și într'o sumă de acte. De altfel chiar aceste legiuiri noi îl recunosc uneori și în tot cazul i s'ar putea găsi câmp de aplicare pentru tot ce nu este contrar noilor norme.

In acest Obiceiu se află toate formele de drept public și privat.

Ce cuprinde ca romanitate Dreptul nostru nescris? Ce origini are? Problema nu este ușoară.

Dela început trebue să mărturisim că un răspuns definitiv nu poate fi dat — acum — pentrucă n'avem încă adunat și reconstituit tot Dreptul nostru nescris. Avem mult material dar nu-i suficient pentru a îngădui darea unei hotărîri definitive. Din ceeace avem se pot deduce anumite concluzii; și totuși ele se pot referi numai la anumite regiuni, la anumite epoce, la anumite materii. Obiceiul pământului se găsește în literatura populară, în concepțiile poporului, mai ales dela țară, în actele particularilor sau ale dregătoriilor publice. Ar fi trebuit adunat imediat după introducerea legilor dela 1864—1866. Marele Hajdău începuse această lucrare dar a rămas un simplu început. Poate că și acum s'ar mai putea încerca, deși nu cu aceleași rezultate din cauza influenții legilor noui care ne guvernează de aproape 75 ani. Lucrarea ar trebui însă efectuată nu de oricine ci mai ales de elementele pricepute, bune cunoscătoare ale trecutului și prezentului spre a putea distinge ce este de altă dată și ce se datorește influențelor noui.

Numai după ce am avea adunat și reconstituit, în cea mai mare parte, acest Obiceiu, am putea cerceta în mod exact care-i sunt originile. Până atunci nu se poate formula o judecată

necriticabilă, mai ales când ea se sprijină pe câteva elemente din literatura populară, ori pe câteva documente răslețite ca loc și timp, uneori chiar pe un document.

Deci mai multă prudență și în orice caz mai puțină grabă în formularea de teorii.

Adunarea și reconstituirea dreptului nescris este insă o muncă uriașă; și totuși trebuie înfăptuită încetul cu încetul.

Nu urmează — de aci — că nu putem cerceta și afirma nimic în privința originei acestei forme de Drept.

Avem destule elemente și argumente care ne îndreptățesc să susținem romanitatea acestui Drept; rezerve putem face numai asupra unor părți.

Când Romanii au cucerit ținuturile noastre au adus Dreptul lor public organizând provincia și autoritățile după rânduelile lui. Independent de alte dovezi, se înțelege dela sine că au adus și norme de Drept privat, cel puțin pentru cetățenii lor, dacă nu cumva asemenea norme vor fi pătruns, ca în genere influența romană, înaintea cuceririi militare. Dar și elementul trac, aflător aci și care a continuat să trăiască și să se amestece cu cel roman a trebuit să aibă norme de drept, căci fără ele un popor nu poate vieţui. Aceste norme vor fi fost mai simple ca ale Romanilor dar probabil într'o oarecare măsură asemănătoare; desigur că au fost multe din fondul comun arian, poate chiar mai vechi, așa cum le-am găsit și arătat aci într'o cercetare referitoare la asemănările dintre ideile juridice primitive ale poporului din Bretagne și ale poporului nostru [1]).

De altă parte desigur că și elementul roman venit în Dacia nu folosea, în raporturile lui juridice controversele jurisconsulților dela Roma ci norme mai simple și mai pe înțelesul celor cari căutaseră în aceste margini ale Impărăției o soartă mai bună.

Normele romane s'au amestecat — desigur — și cu elemente trace și s'a ajuns astfel la un drept care s'a aplicat sub formă de obiceiu.

---

[1]) *Asemănări între ideile primitive ale poporului din Bretania și ale poporului român.* 1931 Publicat și în franțuzește în *Revue historique du droit français et étranger* Nr. 1. 1932.

După retragerea legiunilor este neîndoios — în ciuda tuturor amatorilor de teorii — că nu s'a rupt legătura intre lumea romană dela Sudul Dunărei și cea dela Nord. Ea a dăinuit continuu sub diverse forme. Limba populației dela Nord nu s'a pierdut. Și nu este absolut niciun motiv că s'ar fi întâmplat altfel cu normele juridice; acestea desigur au trăit, s'au aplicat, căci o cereau viața și relațiile oamenilor, s'au desvoltat numai sub formă de obiceiuri pentrucă nu mai exista autoritatea să le stabilească în alt chip.

Când s'a putut vorbi de un popor român cu limba lui proprie, cu obiceiurile, însușirile lui, atunci a trebuit să aibă și formele lui de Drept proprii. Aceste norme au trebuit să se refere nu numai la ceeace numim Drept privat ci și la Dreptul public. Nu mai era Impărăția romană să impună organizația și autoritățile ei, ci o populație cu viață patriarhală care a trebuit, desigur sub influența a ceeace fusese în vremea Romanilor, să stabilească anumite rândueli și pentru viața publică, atâta și așa cum era.

In acest fel trebue să se fi stabilit Dreptul nescris, care s'a desvoltat cu vremea, de sigur și sub influența normelor care se mai aplicau la sudul Dunării, drept care a cârmuit viața poporului sub feluritele ei manifestări până la legile scrise și multă vreme după ele.

Simple considerațiuni logice impun concluzia că Dreptul nescris s'a format din elemente romane. Probabil că în compoziția lui vor fi intrat la început unele elemente trace, dar cu greu vor putea fi identificate asemenea elemente; probabil că au fost foarte puține.

N'avem dovezi sigure despre influența năvălirilor asupra Dreptului nostru în epoca formărei lui. Se încearcă teorii dar fără putința de a convinge. Influențe slabe, mai mult în anumite regiuni sau mai târziu, au fost dar fără să schimbe caracterul fundamental roman.

Se susține totuși că o puternică influență ar fi fost cea *slavă; se pretinde chiar că Obiceiul pământului ar fi de origine slavă.*

In sprijinul acestei păreri s'au adus însă argumente care nu sunt deloc convingătoare. Cuvântul « obiceiu », de care s'a făcut atâta caz, care e de origine slavă ca și « pravilă »,

« voevod » și altele nu sunt îndestulătoare. Numai dēnumirile unor instituții sau norme nu sunt dovezi când fondul, conținutul poate duce și la altă concluzie. De altă parte este cunoscut că atunci când era vorba de judecăți, de acte nu se zicea cum se crede, numai « după obiceiu », « după pravilă », ci mai ales « după lege, după legea, i-au dat lege », « după dreptate » sau alte expresii ca: « precum s'a mai urmat, pă cum s'a mai făcut », etc. De altfel chiar dacă numărul cuvintelor slave pentru noțiunile juridice ar fi mai mare, ca și în materie de limbă nu numărul hotărăște de originea acelor noțiuni și reguli ci întrebuințarea lor, înțelegerea, pătrunderea în mase, spiritul lor.

Deci numai anumiți termeni nu pot hotărî în privința originii slave.

S'a invocat însă și unele instituții. Se crede, de pildă, că *organizația moșnenilor și răzeșilor* se aseamănă cu a *mirului rusesc*. Socot că această credință este greșită. Mirul este o asociație cu o proprietate colectivă pe care membrii ei o pot avea numai spre folosință. Ceata noastră de moșneni este altceva. Moșnenii au fiecare dreptul lor reprezentat printr'o cotă ideală, părți, dramuri, stânjeni, etc., de care fiecare poate dispune, fără consimțimântul celorlalți, afară de unele restricțiuni, cum era protimisisul. Ei se pot folosi de drepturile lor, cu toții la un loc, de obiceiu la izlaz și pădure, dar și separat, la locurile de casă, grădină și chiar la cele de muncă din țarină. Ei pot ieși din această colectivitate, din această stare de indiviziune, de devălmășie, prin stăpânire îndelungată în anumite condiții, prin uzucapiune, sau prin împărțeală de bună voie, ori prin judecată, prin hotărnicie și alegere. Proprietatea moșnenilor și răzeșilor reprezintă tot o formă de proprietate colectivă, care a existat la toate popoarele, dar într'un stadiu mai înaintat decât a mirului rusesc, un stadiu în care se alătură și proprietatea individuală și în care îndrumarea spre această din urmă formă este vădită. Visul moșneanului a fost să-și aleagă partea lui și Dreptul Țării i-a permis să și-l realizeze; cu greu, e adevărat, ajungea acolo, dar avea dreptul. El nu era ținut să rămână în colectivitate ca în mirul rusesc. Deci o diferență mare peste care se trece prea ușor.

Dar chiar dacă ar fi oarecare asemănare între aceste instituții dece să admitem că a noastră este luată dela Slavi? Oare populația care a locuit aci înainte de a fi venit Slavii să nu fi avut proprietate colectivă, care — am spus și se știe — a existat la toate popoarele, cu variații numai în ceeace privește folosirea ei? Și, afară de aceasta, de ce să căutăm asemănări la Slavi și să nu ne gândim la marea asemănare cu proprietatea neamului, *gens* dela Romani.

In orice caz argumentul cu mirul slav nu convinge.

S'a încercat — apoi — să se găsească o asemănare între organizarea familiei la noi și *zadruga*, instituție dela Slavii de Sud. Se face iarăși o greșeală. N'am avut o astfel de instituție asemănătoare cu a Slavilor. Și din documente, dar mai ales din ceeace este la țară și din ceeace se poate afla, de către cel pregătit, din viața de altă dată a satelor se constată că familia la noi a avut o organizație foarte asemănătoare cu cea romană, organizație care desigur se afla cam în aceeași formă și la Traci. Puterea părintească era mare; traiul în aceeași curte uneori și casă, chiar după căsătoria copiilor, uneori munca împreună se întâlneau deseori. Totuși fiecare copil după ce se căsătoria își avea drepturile lui. Cel mai bătrîn al familiei avea mai mult o autoritate morală.

Organizarea familiei noastre, cu formă de individualism pronunțat, a fost totdeauna departe de colectivismul întâlnit mai peste tot la Slavi. Și aci neamul nostru, parte din trupul traco-roman, s'a ridicat de mult pe o treaptă superioară.

S'a mai susținut că *instituția cojurătorilor*, mijloc pentru aflarea adevărului în litigii prin jurământul unui număr de persoane cam de aceeași categorie socială, este tot dela Slavi.

Nici această susținere nu este întemeiată. S'a afirmat de unii între care și Xenopol [1]) că este de origine germană. Adevărul este că se găsește și la Germani dar și la Romani. Care-i motivul să credem că e luată dela Slavi sau dela Germani? Nu este mai normal să admitem că este luată dela Romani sau poate chiar dela Traci?

---

[1]) Istoria Românilor IV, p. 128—150.

Prin urmare niciunul din temeiurile pe care încearcă a se sprijini părerea slavofilă nu poate rezista unei critici serioase.

In schimb avem o serie de *considerațiuni care îndreptățesc părerea romanității Dreptului nostru nescris*. Chiar o expunere sumară a lor, o enumerare va face dovada cuvenită.

Familia — cum văzurăm — a fost organizată aproape ca la Romani, bine înțeles cu unele modificări impuse de vremuri ca de altminteri în toată lumea romană. Tatăl avea mari drepturi asupra copiilor; putea merge până la desmoștenire, drept pe care-l avea și mama. Femeia măritată era sub puterea bărbatului; și oricât s'ar susține că n'avea nevoie de autorizația soțului pentru anumite acte, nu sunt convins de aceasta când, independent de documente și capete de pravilă, știi din adâncul sufletului țărănesc cum a fost și cum a fost înțeleasă acolo situația soției, care nici azi nu îndrăznește să meargă alături cu soțul ci rămâne în urmă.

Chiar în sărbătorirea pompoasă a nunței, interesantă din atâtea puncte de vedere pentru cunoașterea poporului nostru și a vechimii lui, se pot găsi urme puternice romane.

Deasemenea în luarea de copil de suflet, adopțiune, în iertarea de vârstă, emancipare, în situația averii soților se văd norme de Drept roman.

Regimul bunurilor în genere: proprietate, uzufruct, servituți este aproape în totul regimul roman; deasemenea în ceeace privește proprietatea subsolului, aluviune, avulsiune etc.

Menționăm — apoi — emfiteoza, embatichiul, besmanul, otașnița, numiri din limbi diferite pentru acelaș contract, care exista și în dreptul roman și care se întâlnește pe o mare parte din pământul neamului nostru.

Rumânia, vecinătatea, claca, oricât ne tot străduim să le găsim explicare și originea, au la bază instituția colonatului din Dreptul roman și greco-roman.

Să mai vorbim de materia obligațiilor și contractelor, care este aproape pur romană. Amintim încheierea contractelor prin acordul de voință, baterea palmei și aldămaș precum și transmiterea proprietății prin predare, chestiuni de care v'am vorbit, când m'am ocupat aci despre asemănările dintre ideile populare primitive ale poporului din Bretania și ale

poporului român. Amintim tot ca o curiozitate, pactul comisoriu în materie de antihreză, care se întâlneşte şi azi la sate, cu toată interdicţia codului civil.

Dacă trecem la alte materii, romanitatea se întâlneşte peste tot. Testamentul verbal, cu martori, succesiunile cu regimul egalităţii între moştenitorii de sânge — excepţiile sunt rare şi sub influenţe străine noui, — procedura chiar, cu aducerile la judecată şi cu evitarea judecăţii în lipsă.

Dacă trecem în domeniul, Dreptului public găsim deasemenea o foarte puternică influenţă a romanităţii. Independent de ceeace va mai fi rămas din timpul stăpânirii romane pentru rânduiala satelor şi târgurilor, precum şi a micilor organizaţii politice: cnezate şi voevodate, organizarea Statelor noastre s'a făcut în special sub influenţa romanităţii din Orient. Aşezarea fundamentală a ţării, drepturile Domnului, organizarea serviciilor publice, a Bisericii, drepturile şi datoriile boerilor şi a celorlalte clase sociale, dreptul penal, etc., toate au la bază norme romane sau bizantine.

Multe din acestea se pot găsi uşor şi în literatura populară, dar mai ales în sufletul poporului şi în deosebi în al bătrânilor. Trebue însă să ştii să le descoperi şi să le înţelegi.

Pentru cine vrea dovezi scrise le va avea în miile de documente publice şi private care aşteaptă să fie cercetate cu toată atenţia şi din acest punct de vedere.

Fără să enumer sau să analizez din acestea — acum — voiu aminti numai că răposatul nostru coleg Ştefan Longinescu a citat o serie de documente [1]) anterioare pravilei lui V. Lupu pentru a dovedi că s'a aplicat pravila lui Alex.-cel-Bun a cărei existenţă el a susţinut-o. Aceste documente conţin dispoziţii civile şi penale, care sunt — în adevăr — norme de drept roman. Cu toată strădania lui Longinescu nu se poate dovedi existenţa pravilei lui Alex.-cel-Bun. Documentele citate probează însă în mod cert existenţa şi aplicarea dreptului roman în ţările noastre. Şi cum nu se dovedeşte că pravila ar fi avut fiinţă, normele romane din documente au fost coprinse în Obiceiul pământului. Iată că — şi pe această

[1]) Istoria Dreptului românesc, pp. 178 şi urm.

cale — se dovedește că Dreptul nostru nescris a fost — în cea mai mare parte — roman.

Cercetările amănunțite, metodice, vor putea înlătura orice îndoială ar mai fi în această privință.

Au existat desigur și influențe străine, care au lăsat urme, dar temelia și cele mai multe rândueli sunt romane și desvoltate în spirit roman.

In tot cazul nu este bine să mai atribuim, cu atâta grabă și ușurință, Dreptului nostru nescris felurite origini și influențe și să neglijăm, chiar să uităm pe cea romană.

* * *

Să trecem — acum — la *Dreptul scris* și să vedem ce este roman în el. Această formă de Drept a apărut târziu, ca și la alte popoare. O parte, apărută în primul rând, este dreptul bisericesc, care e necontestat luat din dreptul bisericii răsăritene.

Dreptul public propriu zis, în formă de Drept scris a apărut foarte târziu. Multă vreme organizația Statelor a rămas tot sub forma de Drept nescris, care — cum am văzut — era întocmit pe baze romane sau greco-romane. In acest domeniu s'a exercitat, mai mult ca în dreptul privat, influențe străine și în special poloneze, ungare; totuși bazele și caracterul general au rămas aproape neschimbate.

Dreptul privat, în formă de Drept scris, ne procură, însă, elemente și mai prețioase de romanitate.

Noi n'am avut legi laice, scrise până la jumătatea secolului XVII. S'a susținut — cum se știe — că Alexandru-cel-Bun ar fi întocmit o pravilă din Basilicalele trimise de Impăratul dela Constantinopol. Oricât am dori să ne mândrim cu o astfel de pravilă la 1400, totuși n'avem dovezi certe despre existența ei. Dacă însă a existat, avem cea mai veche dovadă a romanității Dreptului nostru, căci ea era greco-romană.

Cele dintâi legi scrise, în care sunt și părți de drept laic, au fost: *Cartea românească de învățătură* a lui Vasile Lupu, apărută la 1646 și *Indreptarea legii* a lui Matei Basarab, apărută la 1652. S'a crezut că ele sunt luate numai din dreptul

bizantin. In urma cercetărilor norocoase ale colegului Longinescu s'a făcut dovada că sunt scoase din lucrările romanistului italian Prosper Farinaccius.

Legiuirea moldovenească a fost alcătuită cea dintâi, desigur sub influența culturii polone, iar cea munteană a luat-o aproape în întregime. Oricâte îndoeli ar mai exista pentru unii, pentru mine este pe deplin dovedit că izvorul principal al acestor legiuiri este opera lui Farinaccius.

Partea din legiuirea lui Matei Basarab, care nu e luată din cea moldovenească este luată din Dreptul bizantin.

Fie că izvorul este Farinaccius și Drept bizantin, fie numai Drept bizantin rămâne cert că aceste legiuiri reprezintă Drept roman sau greco-roman. Primele noastre legi scrise sunt deci Drept roman, mai vechiu sau mai nou. Orice s'ar spune despre aplicarea lor, desigur că n'au fost făcute numai pentru a fi păstrate în dulapuri ci s'au aplicat într'o oarecare măsură. Ele au răspândit și mai mult folosirea Dreptului roman și au contribuit, fără îndoială, la desvoltarea conștiinței romanitătii, care a devenit tot mai puternică.

In secolul XVII s'a încercat de mai multe ori să se dea țărilor legi scrise, din cauza neajunsurilor proprii Obiceiului și a împrăștierii și necunoașterii legilor. Toate înfăptuirile sau încercările de legiferare au la bază Dreptul roman sau greco-roman.

Astfel Ștefan M. Racovița a pus la 1765 pe Mihail Fotino din Chios să alcătuiască un corp de legi politice, adică civile, ceeace a și făcut în 3 volume cu titlul: *Manual de legi.* El a avut ca izvor toate ordonanțele legale, adică hrisoavele domnești, obiceiurile pământului, folositoare și potrivite și a luat material și din *legile împărătești* și din canoanele bisericești și din diferite alte cărți de legi. Știind care era temeiul obiceiurilor și al hrisoavelor, putem afirma că aproape toată lucrarea avea baza pe care am arătat-o: romană.

Peste câțiva ani (la 1780) apare în Muntenia *Pravilniceasca condică* a lui Alexandru Ipsilante, cu titlul exact «*Mic manual de legi*» lucrare tipărită în grecește și românește.

Pe lângă unele părți din obiceiurile mai des urmate în țară și unele rândueli stabilite de Domn, din ceeace întâlnise în jălbi și pricini, atât din precuvântarea acestei legi cât

și din cercetarea textelor ei rezultă că partea cea mai însemnată este luată tot din pravilele împărătești (Basilicale), pe care a vrut să le armonizeze cu obiceiurile locale mai des întrebuințate; deci baza și aci este tot Dreptul roman.

In curând a apărut în Moldova, la 1785, *Sobornicescul hrisov*, pentru danii, schimburi, vânzări și pentru țigani, întocmit de Alexandru Mavrocordat cu Sfatul de obște. Acest hrisov se referă la alte hrisoave asupra aceleiași materii, date de Grigore Ghica Vodă Bătrânul și Grigore Alexandru Ghica Voevod și se întemeiază și pe 2 anaforale ale organului îndreptățit oarecum a legifera, adică a Adunării formată de Mitropolit, Arhierei, Arhimandriți, Egumeni și toți veliții boieri pământeni, persoane care cunoșteau bine Dreptul Țării. Din examinarea lui se constată deasemenea folosirea dreptului roman și greco-roman; dealtfel Armenopol este chiar citat într'un text.

Afară de aceste rândueli care au formă și cuprins de legi mai mari s'au făcut și hrisoave mai scurte, pentru anumite materii. Cităm un hrisov din Moldova în care se cuprind dispozițiii privitoare la testamente [1]) și altul la protimisis [2]) și care sunt luate, deasemenea, aproape în totul din Dreptul roman.

Alături însă de Dreptul nescris și de cel scris, în tot timpul decând au început să fie întrebuințate asemenea norme scrise — și probabil chiar mai devreme — au fost folosite în țările române, monumente de Drept roman și mai ales greco-roman. Ele au fost întrebuințate, în mod subsidiar este adevărat, pentru a completa și interpreta normele din țară, dar este sigur că au fost aplicate. Aceasta reese din faptul că au fost folosite la întocmirea unei părți a pravilei lui Matei Basarab, dintr'o mențiune în pravila lui Vasile Lupu, în care se prevede să se țină seamă de pravilele împărătești, din cele cuprinse în pravilele și hrisoavele menționate mai sus și din diverse mențiuni cuprinse în deosebi în actele referitoare la judecăți. In special, în epoca Fanarioților, Dreptul greco-roman a fost mult întrebuințat și în practică, datorită și împrejurării că limba grecească era așa de răspândită.

[1]) *Dreptul No. 55/908.*
[2]) *Dreptul No. 40/907.*

Dintre monumentele Dreptului greco-roman au fost utilizate mai ales *Basilicalele*, dar mai mult ca orice *Manualul lui Armenopol.*

Această întrebuințare a contribuit să întărească și mai mult părerea că Dreptul țărilor noastre este Drept roman și că este tot ce poate fi mai bun, că este însăși rațiunea scrisă. Întrebuințarea lor a continuat până la introducerea noii legislații dela 1864—1866.

In a doua jumătate a secolului XVIII am putea spune că eram în plină romanitate a Dreptului nostru, care n'ar mai fi putut fi contestată de cineva.

Când am pășit pragul secolului XIX s'a năzuit să se alcătuiască legi tot mai potrivite cu nevoile țării, mai ușor de înțeles dar nu se concepea să fie făcute altfel decât scoțându-le din Dreptul roman sau greco-roman.

Alexandru C. Moruzi (1804) a însărcinat pe Toma Cara să traducă în limba greacă mai întâi Manualul lui Armenopol, lucrare care a fost terminată. Nu s'a mulțumit numai cu aceasta ci, ca alți Domni Fanarioți, a voit să înzestreze țara Moldovei cu un cod civil și penal. Lucrarea a fost dată tot lui Toma Cara, care n'a făcut decât partea despre persoane și a murit (1806) lăsând neterminate celelalte 2 părți despre lucruri și despre vinovății. Titlul era: « *Pandecte sau sistema sinoptică și metodică a tuturor rânduelilor legislative din Vasilicale* »; deci încă odată dovedită afirmația că nu înțelegeam să facem altceva decât să folosim Dreptul greco-roman.

In curând iau ființă trei lucrări juridice de o importanță și mai mare pentru subiectul nostru.

In 1814 a apărut așa zisul *Manual al lui Andronache Donici*, al cărui titlu are ca început cuvintele: « Adunare din pravilele împărătești », ceeace arată ce legătură avea cu Dreptul roman. Dealtfel din prefață, cum spuneam, se vede că pentru el Dreptul roman — deși uitat câtăva vreme — a fost totdeauna Dreptul neamului românesc.

Romanitatea Manualului lui Donici poate fi constatată de oricine, fără multă oboseală. Este destul să se deschidă ediția I sau II — aceasta întocmită la 1858 de C. Negruzzi — dar mai ales ediția I întocmită de autor. In dreptul fiecărui

articol-paragraf se arată izvoarele romane sau greco-romane, care au fost utilizate. E păcat că în ediția III-a, Hamangiu, nu s'a mai reprodus indicația izvoarelor, ca oricine să vază caracterul roman al acestei valoroase lucrări.

Peste câțiva ani, la 1 Sept. 1818, a fost pusă în aplicare în Țara-Românească legiuirea lui Caragea, așa zisul *Cod Caragea*. Și pentru facerea acesteia s'a folosit în cea mai mare parte tot Dreptul roman și greco-roman, dar se pare că s'a urmat mai mult legislația lui Justinian. Atât hrisovul de promulgare cât și textele duc la această concluzie.

Cu un an înainte, în 1817, fusese publicat și pus în vigoare în Moldova *Codul Calimach*, fala Dreptului nostru anterior celui actual, foarte apreciat mai mult de străini decât de noi. Incă de acum câteva decenii s'a răspândit părerea că este o copie a codului austriac. Aci [1]) am dovedit cât de greșită este această părere și că izvoarele sunt dreptul roman și greco-roman și anume în prim rând Basilicalele, apoi Digestele, Codul, Institutele, unele novele, mai puțin Armenopol, etc.; lângă acestea se adaogă hrisoavele anterioare din țară, Manualul lui Donici, Obiceiul pământului și ceva din codul francez. Planul și metoda sunt luate în cea mai mare parte din codul austriac; asemănarea între acesta și codul Calimach am explicat-o prin întrebuințarea acelorași izvoare romane.

S'a încercat de un distins profesor dela Atena, Trandafilopolos să-mi combată în parte părerea; desigur că dacă ar fi cunoscut tot ce am scris în această privință mi-ar fi recunoscut dreptatea. Codul Calimach deși ca aparență se aseamănă cu codul austriac, în realitate are multe părți diferite, care pot fi observate ușor; și de altfel se înfățișază în unele privințe mai bine decât codul austriac.

Profesorul Levy-Ullmann în 1921 spunea despre codul civil austriac « que c'est peut-être le plus romain de tous les codes » [2]). Am spus-o și o repet că dacă este un cod care are dreptul să fie calificat « le plus romain de tous les codes » este codul Calimach. Și desigur ilustrul profesor francez i-ar fi atribuit această calificare dacă l-ar fi cunoscut.

[1]) *Isvoarele codului Calimach* în Memoriile Acad. Secț. Istorică tom. VIII.
[2]) *Les transformations du droit depuis 50 ans* I p. 86.

Acest cod reprezintă forma cea mai aleasă a romanității în Dreptul românesc.

Vodă Calimach promulgându-l confirmă puterea Dreptului roman, ca drept al Țării și în celelalte domenii juridice, spunând că până la facerea și a altor coduri noui pentru diversele materii vor fi aplicate legile romane.

Deci în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea romanitatea dreptului nostru era o realitate necontestată, înfăptuită în normele care se aplicau.

Erau cu toții convinși pe deplin că dreptul român este dreptul róman. Despre *legiuirea Calimach spuneau că este îndreptarea cea de pe urmă a Dreptului roman.*

Aceste două legiuiri, Calimach și Caragea, cu oarecare modificări, ne-au cârmuit, cum se știe până la 1 Dec. 1865; dar și de atunci au mai servit și servesc pentru deslegarea unor litigii.

Prin urmare pe *terenul Dreptului scris, romanitatea aproape totală nu poate fi o clipă discutată.* Și e curios cum — în cercetările asupra problemei de care ne ocupăm — nu s'a observat această situație.

Interesant de semnalat și părerea justă pe care o găsim în Basarabia, devenită provincie rusească. Se știe că Rușii au lăsat acolo în vigoare legile locale prin care înțelegeau: Manualul lui Armenopol, Sobornicescul hrisov și Manualul lui Donici, pe lângă care, fără o recunoaștere formală s'a aplicat Obiceiul și Dreptul roman și greco-roman, în special Basilicalele. Au luat — totuși — măsuri să se facă un cod civil pentru această provincie. Lucrarea a fost întocmită de Petru Manega, Doctor în drept dela Paris și publicată în franțuzește cu titlul: *Projet de Code civil pour la Bessarabie.* N'a avut norocul să capete putere de lege, dar este foarte interesant.

In discursul preliminar, semnat de Manega și Baronul Brunov, spuneau la 1825 despre Moldova și Valachia: « Ces provinces qui paraissent aujourd'hui si pauvres de lois qu'à peine l'on en conserve le souvenir, ces provinces, disons nous, sont les riches héritières de tous les trésors de lois que renfermaient Rome et Byzance. En effet tous les institutions,

tous les souvenirs de lois que la province a conservés jusqu'à ce jour sont de fondation ancienne». Mai departe spunea: «*La source véritable des lois est le droit romain*» iar altundeva: «*Le droit romain est l'héritage le plus précieux de la Bessarabie*».

Iată ce gândeau juriștii cari cercetaseră sau folosiseră cercetările făcute de peste un deceniu cu privire la starea normelor de drept din țările române.

Iar la cei din țările noastre rămase oarecum libere romanitatea legilor nediscutată dădea chiar prilej de scene mișcătoare. Astfel în Țara-Românească în 1927, la examenele profesorului de Drept roman, Moroiu, când elevii au început să vorbească despre legile romane «cu lacrămi în ochi asculta tot insul legile strămoșilor noștri romani. Aceluia — spune un contemporan — ce numai o picătură de sânge roman a avut, i-ar fi pricinuit cea mai mare zi de bucurie» [1]).

Acelaș entusiasm a deșteptat și în Moldova lecția de deschidere ținută la 3 Iunie 1930 de Hristian Flechtenmacher, principalul autor al codului Calimach. Subiectul era: Istoria Dreptului românesc sau a pravilelor românești. S'ar crede că era vorba de ceeace noi înțelegem prin Drept românesc. Nu; *era vorba de Dreptul roman și de continuarea lui, Dreptul românesc*. Intr'atât erau de convinși de continuitatea și unitatea acestui drept încât *socoteau că pot fi denumite ambele forme cu expresia de românesc*. Și aci, lecția, a fost un eveniment deosebit, a mișcat sufletele și a contribuit, ca întreg cursul, tot mai mult la redeșteptarea conștiinței naționale.

* * *

Incă de prin secolul al XVIII începe a se simți la noi influența Apusului și pe terenul juridic. Ea e bine constatată pe la începutul secolului al XIX-lea, iar de prin al doilea deceniu al acestui secol este tot mai pronunțată. Se trimit tineri să învețe Dreptul dar e interesant că se îndreaptă mai întâi spre Italia, desigur cu vechea idee că acolo este locul

[1]) Iorga N. Studii și documente XII, p. 19-20. Istoria literaturei române sec. XIX, vol. I, p. 102.

cel mai potrivit pentru învățătura Dreptului țărei, Dreptul roman. De abia mai târziu merg spre Franța.

Se începe organizarea învățământului juridic în țară, după sistemele apusene. Se aduc modificări legilor în sensul celor occidentale și se fac unele noui în acest sens. Dreptul public în special a suferit schimbări mai mari. S'au făcut proiecte de Constituții la 1822, și chiar Constituții ca Regulamentul Organic, Constituția dela 1848.

Perioada aceasta de câteva decenii am numit-o *perioada de adaptare a culturii din Apus la stările dela noi*. Influența apuseană, italiană mai întâi, franceză mai târziu a devenit atot puternică încă dela începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, iar la 1864—1866 s'au introdus noui așezăminte și norme juridice.

Acum s'ar putea spune — și s'a spus — că s'a terminat cu romanitatea Dreptului. De aci înainte avem drept străin, francez în cea mai mare parte, s'a rupt legătura cu trecutul și cu mare grabă; aceasta se repetă de atâtea ori.

Nu mă pot ocupa pe larg de această părere, mai ales că am vorbit de mai multe ori despre ea, arătând cât e de greșită.

Dreptul nou, adoptat din Apus în secolul al XIX-lea și mai vârtos la 1864—1866 nu este un drept cu totul străin de firea și concepțiile poporului român. El cuprinde în mare parte tot Drept roman sau greco-roman. E destul să amintim că noul cod civil are ca izvor principal codul civil francez, în care Dreptul roman are o parte foarte însemnată. De altminteri și celelalte legi, de drept privat ori public, sunt luate dela popoare latine: francez, italian, belgian și au la bază cel puțin principii și în tot cazul spirit roman, spirit latin, care există și în Drept și pe care-l zeflemisesc numai cei ce nu-l pot desprinde.

Am schimbat Dreptul și în grabă fiindcă ne-au silit împrejurările prin care trecea noul Stat; trebuia făcută unificarea legislativă, consolidarea Statului, adaptarea deplină la formele de civilizație occidentală. Numai cine cunoaște bine greutățile de guvernare ale lui Vodă Cuza înțelege măsura dela 2 Mai 1864 și schimbarea Dreptului anterior.

Asemănarea noilor legi cu ceeace a fost explică — am mai arătat în altă comunicare — dece pentru schimbare nu ne-am îndreptat spre alte legislații și mai cu seamă, cum de au fost păstrate noile legi — și încă nemodificate — atâtea decenii, deși fără îndoială au provocat unele prefaceri în viața publică și privată.

Dela introducerea noului Drept am intrat într'o *nouă epocă*. Nu mai putem spune — ca înaintașii noștri — că Dreptul roman este Dreptul Țării, dar nici că avem un drept cu totul străin de Dreptul roman. Chiar străin de ar fi fost — *s'a naționalizat* printr'o întrebuințare așa de îndelungată și prin modificările aduse.

Dreptul român actual are încă o mare parte de Drept roman, și în tot cazul — cum spuneam — are principiile și spiritul roman. Indiferent de texte care pot diferi, și în Drept este ceva care poate fi asemănat cu sintaxa în materie de limbă. Acel ceva, ziceți-i spirit, sau altfel, este spirit roman, este semnul latinității.

Astfel fiind, cred că putem da Dreptului nostru de astăzi și o calificare potrivită cu acest caracter. După cum din limba latină, romană, au ieșit limbile romanice, tot așa din Dreptul roman putem spune că au ieșit *drepturile romanice*. Dreptul unui popor latin, care are la bază Dreptul roman, poate fi denumit Drept romanic. Drepturile acestor popoare latine diferă între ele în unele privințe — cum este normal — ceeace se petrece și în materie de limbă dar ele rămân cu atâtea puncte comune și merită calificarea de romanice.

* * *

Față de cele expuse putem conchide că Dreptul nostru vechiu este, în cea mai mare parte roman și greco-roman, iar dela 1864 avem un Drept romanic. Totuși să nu-l credem o simplă copie ci un Drept *cu multă originalitate.*

N'avem pretenția absurdă că asupra lui nu s'a exercitat nicio influență. In compoziția celor mai vechi forme desigur c'au intrat și însemnate elemente preromane. Afară de aceasta au fost și alte influențe și inrâuriri unele mai vechi, altele noui. Despre una din acestea din urmă, cea belgiană, v'am și vorbit,

iar despre altele sper să vă vorbesc cândva, cu dorința de a scoate în evidență atât aceste influențe, cât și ceeace este propriu al nostru. *Cu toate aceste influențe, romanitatea a rămas și ne stăpânește puternic.* In cea mai mare parte a textelor, a principiilor, a spiritului general am rămas Romani, și cred că *am rămas Romani cel puțin tot atât cât suntem în materie de limbă, dacă nu chiar mai mult.*

Iar dacă am avea mai mult curaj, comparându-ne cu alte popoare, poate că am îndrăzni să afirmăm că, *din punct de vedere al romanității Dreptului suntem îndreptățiți la primele locuri în lume.*

Acestea trebuesc puse cât mai bine în evidență prin cercetări adânci, numeroase și prin publicații, aci și peste hotare. Numai așa se va putea lumina cum se cuvine această problemă.

Luminarea ei este necesară — sper că v'ați convins — pentru a ne cunoaște mai bine ființa și patrimoniul cultural al neamului, pentru a ne putea apăra de judecățile nedrepte, dar și pentru a ne putea mândri. *Dacă cei ce n'au latinitate și romanitate o caută cu orice preț și vor să facă să se creadă c'o posedă, nouă nu ne este iertat mai ales în vremile de azi să n'o cunoaștem, să n'o prețuim și să n'o punem în valoare, arătând lumii ceeace suntem și ceeace avem și necerând altora decât să fim judecați drept.*

Dar mai ales în acest an când se preamărește romanitatea din vremea lui August cred că n'a fost rău că, în instituția noastră, să se amintească cel puțin că nu numai prin limbă și unele obiceiuri suntem legați de această romanitate, ci și prin ceeace Roma a creat mai etern, prin rânduelile de drept. *Jus romanum* a fost și a rămas și al nostru, a trăit și trăește în sufletul neamului, care singur, poartă pe lume numele Romei. Am schimbat acest drept, în multe părți, mai ales în vremurile mai apropiate, dar nu ne-am înstrăinat; am luat ce era mai potrivit cu timpul și nevoile, ce era mai bun tot dela neamurile romane, am rămas tot în marea familie a latinității, a cărei mare însemnătate pentru existența noastră nu trebue s'o uităm o clipă, și a cărei unitate și putere s'o dorim din toată inima.

Din aceste constatări și observații mai rezultă însă altceva; rezultă marea *datorie ce avem de a conserva această romanitate în domeniul Dreptului. După cum trebue să ne păstrăm limba, tot așa trebue să ne apărăm și Dreptul.* Orice prefaceri ar interveni, oricâte nevoi de schimbări s'ar ivi, să nu ne încântăm ușor de Dreptul oricărui neam. Nu există — am spus-o aci și o repet — neamuri mai pregătite pentru Drept ca neamurile latine. Cu ele să ne împărtășim și în acelaș spirit să modificăm și să îndreptăm. Orice am face, să nu ne abatem din drumul istoric al neamului și să clădim cât de frumos dar pe temeliile romane.

Avem datorii sacre pe care ni le impun trecutul și sufletul poporului nostru și pe care trebue să ni le amintească mereu numele lui mândru.

CUPRINSUL

I. «CALICII» LUI MIHAI VITEAZUL
— O NOUĂ ORÂNDUIRE A LUI —

II. ZAVIRA ŞI OPUSCULUL LUI DIMITRIE CANTEMIR DESPRE LUPTA ÎNTRE CANTACUZINI ŞI BRÂNCOVENI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

— *Şedinţa dela 9 Decemvrie 1938.* —

I.

Un magistrat prieten mi-a dăruit pentru Institutul de Istorie Universală două acte din vremea lui Matei Basarab privitoare la un Vintilă din Greblești, în județul Argeș, și la soția lui, Anca.

In al doilea, din 1652, se vede cum o jupâneasă, — se scrie în text: «jupana», — Dumitra Vorniceasa, cu cei patru fii ai ei, dă celor doi o bucată de pământ în acest sat. Ar fi interesant doar prin frumoasa limbă românească, în care se întâlnește și câte o formă arhaică sau locală, cum e *lu*, în loc de *lui*. Dar însemnătate deosebită are primul document, și iată de ce:

Matei-Vodă judecă procesul dintre Vintilă și dintre Preda, fiul lui Teodosie (Rudeanu) Vistierul, Logofătul și apoi Banul lui Mihai Viteazul [1]). Preda stăruia că pârîtul îi este rumân, dar Vintilă aduce înainte mărturie stareților vechi ce

[1]) Pentru daniile ce-i face Mihai, v. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 291, nota 1; cf. *ibid.*, pp. 679—80. Şi Mihnea Turcul «iubise atăt de multu» pe Teodosie, care face mănăstirea Flămânda. Am dat-şi lista urmaşilor lui la 1699; *ibid.*

au fost la Cozia și a egumenului Ștefan, ca și a preoților din sat, cari arată că tatăl lui Vintilă « au fost dăn cei calici care au fost dat răposatul Mihail Voevod pre la mănăstiri pentru pomeana », deci nu « rumân », la nimenea. « Calicul » fără nume se căsătorește într'un sat al mănăstirii, la Cămănești, unde-și sfârșește zilele, soția, însărcinată, măritându-se apoi cu un altul, în casa căruia se naște Vintilă. Acesta nu rămâne însă la tatăl vitreg, ci e luat la Cozia, unde călugării îl cresc, « și au învățat și carte », fără ca ei să voiască a-l trage la dânșii, nevrând « a să amesteca în mila acelor răposați Domni ». Așa fiind, Vintilă scapă de acela care « i s'au pus în spinare » numai « pre cuvintele altora ».

Avem a face deci cu o măsură a lui Mihai Viteazul. El culege pe « calici » și-i împarte pe la mănăstiri, cărora li face « pomeana », « mila » de a li da acești oameni de serviciu.

Ce se înțelege însă prin « calici » ? E vorba oare de oameni săraci cari cerșesc, de cerșetori ? Voià Mihai, care a primit măsura îndătinată a principatului ardelean de a împiedeca rătăcirea din loc în loc a muncitorilor de pământ, măsură care i se părea potrivită și pentru împrejurările din țara sa, și a făcut deci cunoscuta și mult discutata « legătură a lui Mihai-Vodă », să curățe drumurile de asemenea milogi, făcându-i folositori prin muncă la acele lăcașuri mănăstirești la care-i dăruia ?

Se poate, dar și o altă explicație s'ar potrivi. « Calic », până azi, înseamnă și infirm. Se zice « calic de o mână », « calic de un picior ». Să nu însemne deci acești « calici a lui Mihai-Vodă » răniții și betegii războaielor lui ? Iată o ipotesă care ispitește. O presintăm fără a apăsa prea mult asupra ei.

Milostiiu bjeiu Io Matei Basarab Voevod i gospodin văsoi zemle ungrovlahiiscoe davat gospodstvami siiu povelenie gospodstvami ovom člvcŭ na im Ventilă ot sel ot Greblești i să snovih elițih bogŭ daet, ca să fie în pace și slobod de rumănie el și fečorii lui de către Preda Spat. snă Teodosie Banul și de către fečorii lui și de către toată ruda lui, mai

mult val să n'aibă. Pentru că tatăl lui Ventilă ce scrie mai sus el au fost dăn cei calici carii au fost dat răposatul Mihail Voevod pre la mănăstiri pentru pomeana. Deci atunce au fost dat și pre tatăl lui la sfănta mănăstire la Cozii, într'acei calici, și tot au fost la mănăstire la Coziia păn au venit vreame de se-au căsătorit în satul mănăstirii în Cămănești (?) și au murit acolo. Iar după moartea tătăine-său mumă-sa se-au măritat după alt bărbat, și au fost groasă. Deci l-au fost făcut în casa lui; și tot au avut pace de rumănie, n'au mai avut de cătră nimeanilea nicio băntuială. Iar, cănd au fost acum, în zilele Domnii Meale, Preda Spat. snă Teodosie Banul el i s'au pus în spinare pre cuvintele altora, ca să-l rumănească în silă, zicănd așa: cum că i-au fost tată-său rumănu mai nainte vreame. Într'aceaia Ventilă, daca au văzut așa, el au venit naintea Domnii Meale în Divan, cu carte de la tot săborul mănăstirii Cozii, și de la starițîi cei bătrăni și de la popii de acolo den sat, carii au fost pre aceale vremi, mărturisind ei toți cu ale lor suflete cum n'au fost tată-său rumăn și nimănuilea, nici l-au mai apucat nimeanilea pănă astăzi de rumănie. Încă și egumenul Stefan ermonah din Cozia au venit înnaintea Domnii Meale în Divan de-au mărturisit cum au crescut tot acolo la mănăstire și au învățat și carte, ce lor nu le-au trebuit a să amesteca în mila acelor răposați Domni. Derept aceaia și Domniia Mea, deacă am văzut cartea săborului mănăstirii și mărturiseala egumenului la Divan, Domnia Mea încă am căutat și am judecat pre derept și pre leage dumneziască înpreună cu toți cinstiții dregătorii Domnii Meale și am dat și Domnia Mea lu Ventilă căstă carță a Domnii Meale la măna lui, de pace și de răpaos de rumănie de cătră Preda Spat. și de cătră fečorii lui și de cătră toată rudenia lui i mai mult val să n'aibă în veacu, măcar să arŭ fi și fost tată-său, calicul, rumăn Predii Spat. mai denainte vremea, și tot nu-l dau Domnie Mea pre Ventilă a fi rumăn nimănuilea, ca să piară pomeana acelor răposați Domni, ce să aibă pace și răpaos, cum scrie și mai sus, ca să fie și Domnii Meale pomeană și altor Domni carii vor fi în urma noastră. Iar cine ar vrea să facă într'alt chip, să-l rumănească, au pre dănsul au pre fečorii lui, unu ca acela să hie

tră[clet] și anathima ot 318 oteți ot vă Nichie și să aibă parte cu Iuda și cu Ariia la un loc, amin, i ne ot cogjd pocoleamin porizmo gospodstvami; sej i gredeatel postavihom gospodstvami jupan Dragomir Velichi Ban cralevschii i jupan Dumitru Dudescul Velichi Dvornic i jupan Radul Velichii Logofet i jupan Stroe Fiera Velichii Vistiiariu i jupan Preda Brăncoveanul Velichii Spatar i jupan Dumitrașco Filipescul Velichii Stolnicu i jupanu Radu Mihalča Velichii Comis i jupan Marco Danovič Velichii Paharnicu i jupan Costandin Velichii Postealnic, i is[pravnic] jupan Radul Vel Logofet; i az Dumitru log. napisah vă na stol grad Trăgovișt., mesța April 5 dni i ot Adama daje do n[i]nea văsego pisanie tecenia leatom vă leat 7151.

Monogram cu roșu. Pecete peste hârtie cusută cu roșu. Iscălitura: Io Mateiu Voevod.

Adecă eu jupana Dumitra Vor. și cu fečorii miei, anume Ivașco i Radul Peh. i Albul Peh., Dragomir Spăt., scris-am zapisul nostru ca să fie de mare credență la măna lui Ventilă și la măna Ancăi ot Greblești, cum să știe că ne-amu tocmitu de a nostră bună voe cu dumnelor, de le-amu văndutu parte nostră de moșie de la Între Boil[e], însă dealnița lu Dan toată și a lu Vălcan jumătate, de peste toot hotarul, și de în că[m]pu și de în pădure și de în apă și de în munte, ca să [le] fie moșie lor și feč[o]rilor lor. Și însă ne-amu tocmitu dereptu bani gat[a] 2.600. Și la tocmeala nostră fost-au multi oameni [buni] mărturie, însă ...n chileariul și Dumitru... Dumitru Bută și Dumitrelu... Noev. 8 dni, lt. 7160.

Trei peceți cu negru; pe una: «[Costan]din Vor[nic]».

Eu jupăneasa Dumitra.

[Eu] Dragomir Spăt. Eu Ivașco Log. săn jupăneasa Dumitra.

II.

In urma unei prime versiuni date de Banul Vasile Vârnav în *Archiva Românească* a lui Kogălniceanu, Gheorghe Sion tipăria de mult, în Operele lui Dimitrie Cantemir editate de Academia Română, V, traducerea din grecește a acelor câteva

pagini în care Dimitrie Cantemir a înfățișat, în sensul politicii sale personale, drama provocată în dinastia munteană de lupta dintre neamul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu și al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino [1]).

Originalul se păstra numai la Biblioteca din Göttingen, după care s'a făcut, în vederea acestei traduceri, o copie pentru Academia Română. Astăzi, prin bunătatea d-lui Furnarachi, Institutul de Istorie Universală a căpătat un al doilea, din care lipsește numai ultima pagină.

Traducătorul grec, Gheorghe Ioan Zavira din Siatista, vestit cuib de Români balcanici, declară că a avut înainte o traducere germană după cea rusească a originalului « moldovenesc ». Astăzi, când se cunoaște, și în forma autentică, lucrarea cea mare a fostului Domn al Moldovei, *Hronicul*, nu poate fi nicio îndoială asupra formei prime. Traducerea în rusește a putut fi în legătură cu interesele politice ale pribeagului. Ea nu s'a tipărit, și e probabil că Zavira, care, ca negustor prin Apus, știa bine limba germană, a găsit undeva la vreun tovarăș de ocupație forma în nemțește a opusculului.

Nu se spune unde s'a făcut tiparul, la 1795, dată presintată grecește și în cifre arabe, dar literele au un vădit caracter german. Cred că s'ar putea admite o tipografie din Lipsca, atât de cercetată de către Greci din causa iarmarocului. E, de altfel, vremea când Ucuta era parohul acestor Macedoneni la Posen (Poznan), unde, în arhive, i-am găsit și toate legăturile [2]).

Sion n'a tradus foaia de titlu, care sună astfel: « Ale lui Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei, întâmplări ale celor din Valahia Cantacuzini și Brâncoveni, traduse din limba germană în a noastră limbă comună de prea-învățatul domn Gheorghe Ioan Zavira, cel din Siatista, 1795 » [3]).

Nu se spune de unde și-a luat Zavira, întâiu în cunoscuta-i lucrare « Teatrul elenic », biografia, de altfel exactă, a lui

[1]) Tăgăduirea de Sion a calității de autor a lui Dimitrie Cantemir, sprijinită pe argumente de slabă valoare, nu mai e de discutat astăzi. V. Iorga, *Istoria Literaturii Române*, II, cap. *Dimitrie Cantemir*.

[2]) V. notele mele polone, în *Mem. Ac. Rom.*

[3]) V. planșa adausă aici.

Cantemir. De sigur nu din original, care nu putea s'o aibă. Faptele lui, acestea el le priveşte ca «ale noastre» *(τὰ ἡμέτερα)*, ceea ce n'ar putea să spuie un Grec. Astfel şi Zavira ar face parte dintre acei Macedoneni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea cari erau deplin conştienţi de originea lor [1]). Dar noţiunile naţionale în Sud-Estul european erau pe această vreme elastice. De fapt el vorbeşte şi de « a noastră limbă comună ».

Adaug că, precum o arată unele însemnări, volumul legat în piele după moda orientală era, la 1878, în mâna unui Român.

Τῷ Ἀναγινώσκοντι.

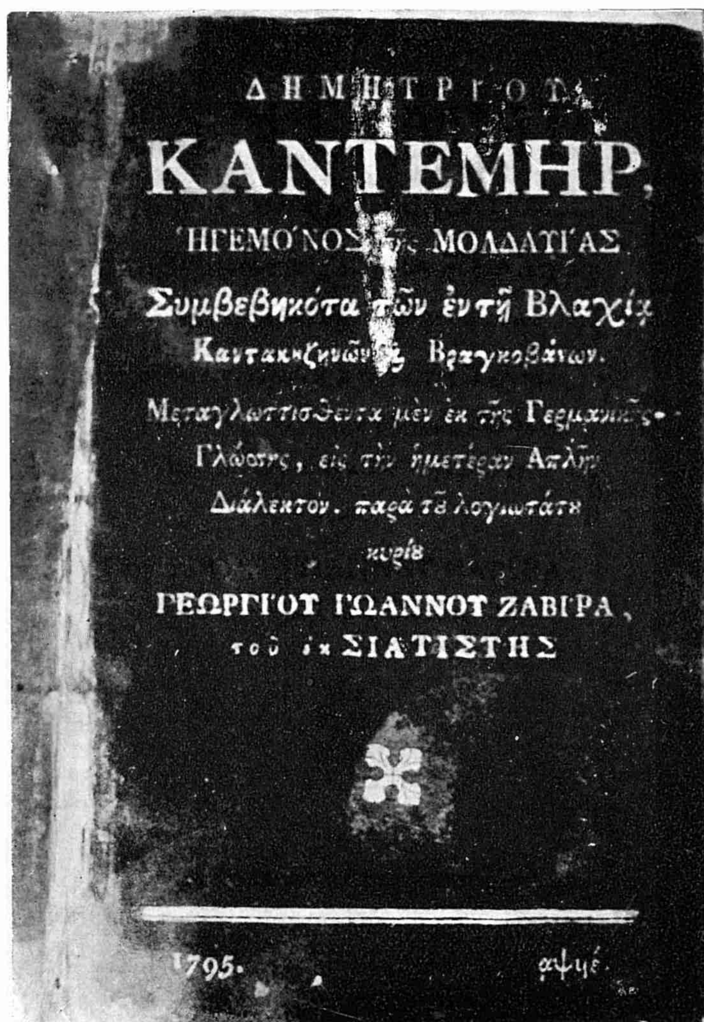
Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπισήμων συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τούτου ἕνας ἐχρημάτισε καὶ Δημήτριος ὁ Καντεμὴρ, ὁ Ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας. Οὗτος, διά τε τὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ τὴν πρὸς τὰς ἐπιστήμας ἐπίδοσιν, καὶ διὰ τὰ πολυμαθῆ αὐτοῦ συγγράμματα, ἐγένετο γνωστὸς εἰς πᾶσαν τὴν Εὐρώπην· αὐτὸς ἦν υἱὸς Κωνσταντίνου τοῦ Καντεμὴρ, τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Μολδαυΐας, καὶ ἐγεννήθη τῷ ἔτει 1673, ἐν τῇ Μολδαυΐᾳ, τῷ ἐνδεκάτῳ ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐπέμφθη ὅμηρος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἔτη 7 διέτριψε, τῷ 1700. Ἐνυμφεύθη τὴν Κασάνδραν, τὴν θυγατέρα Σερβάνου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ πρῴην Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας, καὶ μετὰ ταῦτα διέτριψε πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄλλα 10 ἔτη. Τῷ ἔτει 1711 διεδέχθη Νικόλαον τὸν Μαυροκορδάτον εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Μολδαυΐας. Ὡς δὲ ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον, ἠβουλήθη νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Μολδαυΐαν τοῦ ζυγοῦ τῶν Ὀθωμανῶν, ὅθεν τῷ αὐτῷ ἔτει ἔκαμε κρυφὴν ἀνταπόκρισιν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Πέτρου τῆς Ῥωσσίας· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ τότε πράγματα τῶν Ῥώσσων οὐ κατὰ ῥοῦν αὐτοῖς ἔῤῥεον, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ τῆς πατρίδος αὐτοῦ καὶ νὰ πηγαίνῃ εἰς τὴν Ῥωσσίαν. Τῷ αὐτῷ ἔτει κατέστη Ἡγεμὼν τοῦ Μοχιλόβ, ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου. Θανούσης δὲ ὕστερον τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Πετρούπολιν, ὅπου τῷ ἔτει 1718 ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἡγεμόνος Τρουβέσκοϊ, ὅτε μὲν μυστικὸς σύμβουλος ἐγένετο τοῦ Αὐτοκράτορος. Τῷ ἔτει 1722 δι' ἐπιστασίας αὐτοῦ ἐσυστήθη ἡ Ἀκαδημία τῆς Πετρουπόλεως καὶ τέλος, τῇ 21 τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1723 ἔτους καὶ τῷ 49 ἔτει τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸν βίον μετήλλαξεν. Ἦν οὗτος εἰδήμων τῆς Τουρκικῆς, Περσικῆς,

---

[1]) V. despre el şi cărţile de bio-bibliografie ale lui Sathas şi Papadopulos-Vretòs,

᾿Αραβικῆς, ῾Ελληνικῆς, τῆς ἡμετέρας ῾Απλῆς, Σλαυονικῆς, Μολδαυϊκῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου. ῾Η μεγάλη ἐπιμέλεια ὁποῦ εἶχε καταβάλη εἰς τὴν ῾Ιστορίαν, Φιλοσοφίαν καὶ Μαθηματικὴν τὸν ἔκαμε νὰ συγκρίνηται μὲ τοὺς καλλιτέρους σοφοὺς τοῦ καιροῦ του· αὐτὸς ἠξιώθη νὰ ὀνομασθῇ καὶ μέλος τῆς ᾿Ακαδημίας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου καὶ περὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ ῾Ηγεμὼν τοῦ ῾Ρωμαϊκοῦ Καισαρικοῦ Κράτους. Τὰ τῆς ἀγχινοίας αὐτοῦ πονήματα εὑρήσεις παρὰ πολλοῖς συγγραφεῦσιν, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συγγράμματι, τῷ ὀνομαζομένῳ ῾Ελληνικὸν Θέατρον. Τούτου λοιπὸν τοῦ ἀρίστου συγγραφέως τὸ περὶ τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν καὶ Βρανκοβάνων πονημάτιον συνεγράφη εἰς μολδαυϊκὴν διάλεκτον, καὶ ἐξ αὐτῆς μετεγλωττίσθη εἰς τὴν ῾Ρωσσικήν, καὶ ἐξ ἐκείνης πάλιν εἰς τὴν Γερμανικήν. Τοῦτο εὑρὼν δὲ ἐγώ, ἠθέλησα νὰ τὸ μεταφέρω καὶ εἰς τὴν ἐδικήν μας ἁπλῆν διάλεκτον, ἵνα μὴ χαίνωσιν οἱ ἡμέτεροι, ἀκούοντες παρ᾿ ἀλλογενῶν τὰ ἡμέτερα, αἰσχύνη καὶ ὄνειδος τοῦ γένους ἡμῶν νομίζεται.

῾Ο Γεώργιος ᾿Ιωάννου Ζαβίρα,
ὁ Σιατιστεύς.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΑΝΤΕΜΗΡ,

ἩΓΕΜΟΝΟΣ [illegible] ΜΟΛΔΑΥΙΑΣ

Συμβεβηκότα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ

Καντακηζηνῶν [illegible] Βραγκοβάνων.

Μεταγλωττισθέντα μὲν ἐκ τῆς Γερμανικῆς

Γλώσσης, εἰς τὴν ἡμετέραν Ἁπλῆν

Διάλεκτον. παρὰ τοῦ λογιωτάτου

κυρίου

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΑΒΙΡΑ,

τοῦ ἐκ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

1795. αψϟέ.

CĂLĂRAŞII DIN VALEA SIRETULUI ÎN RĂZBOIUL DE NEATÂRNARE

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 9 Decemvrie 1938

Am arătat, într'o scriere anterioară [1]), sărăcia izvoarelor oficiale care să îngădue studierea în amănunţimi a faptelor războiului nostru de neatârnare şi am mai arătat că din cele ce au existat unele au fost chiar distruse [2]).

De aceea orice document nou are însemnătatea sa, mai ales dacă este un jurnal de operaţiuni în care se înseamnă, sau ar trebui să se însemne, nu numai zi de zi, dar chiar ceas de ceas, faptele şi se reproduc toate ordinele şi toate rapoartele. Această prescripţie firească a regulamentelor militare nu era prevăzută decât în chip vag în regulamentele în fiinţă acum 60 de ani [3]) şi nu pare să fi fost aplicată de toate unităţile sau nu au fost executate chiar în timpul operaţiilor, fiind redactate, jurnalele de operaţiuni, de multe corpuri de

---

[1]) *Jurnalul de operaţiuni al diviziei de infanterie de rezervă*, de Generalul R. Rosetti. (Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, IX), pp. XVI, XVII.

Corespondenţa Generalului Iancu Ghica, de Generalul R. Rosetti. (Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, XII), pp. 23 sq.

[2]) Jurnalul de operaţiuni sus citat, p. XVII).

[3]) *Regulamentul pentru serviciul oficiărilor din corpul de stat major* (decretat cu Nr. 181 din 3 Fevruarie 1870 şi publicat în *Monitorul Oficiale*, Nr. 28 din 7/19 Fevruarie 1870), prescrie prin art. 36, 37 şi 38 că în fiecare divizie se ţine un jurnal istoric militar model K, de către subşeful de Stat-Major. Redactarea trebueşte făcută în stil simplu, scurt şi clar. Prin art. 45 se prescrie că unul din ofiţerii de stat-major este însărcinat cu « redactarea jurnalului operaţiunilor militare ».

trupă, după războiu, pe temeiul amintirii celor cari au luat parte la războiu și ale unor însemnări.

La izvoarele de acest soiu și la corespondențele și notele personale ce am dat la iveală până acum [1]), adaog azi încă unul: jurnalul de operațiuni al Regimentului 8 Călărași, devenit ulterior Regimentul 8 Roșiori.

Copia de pe acest jurnal, pe care o public în anexă, mi-a fost pusă la dispoziție acum șase ani când scriam o broșură despre Gh. I. Donici, luptător în rândurile acestui regiment. Am verificat-o cu copia ce se află la Serviciul Istoric al Marelui Stat-Major. Verificarea mi-a dovedit o aproape identitate a celor două còpii, deosebirile — mici — privind mai ales ortografia, punctuația și, ici și colo, unele numiri [2]).

Acest jurnal de operațiuni este cu mult inferior, în ceea ce privește alcătuirea sa, aceluia a diviziei de infanterie de rezervă. Vina este și a prescripțiilor regulamentare prea vagi, care au avut drept urmare introducerea în text de considerațiuni generale politice și strategice ce nu-și au rostul într'un asemenea jurnal dar și a redactorului sau redactorilor cari nu au însemnat întâmplările în fiecare zi ci au redactat textul după terminarea războiului [3]).

---

[1]) *Notele unui ofițer norvegian înaintea și în timpul răsboiului de neatârnare, 1876—1878.* (Academia Română, « Memoriile Secțiunii Istorice », Seria III, Tom. VIII).

Rapoarte daneze asupra răsboiului din 1877—1878 (aceleași memorii, Seria III, Tom. IX).

Din corespondența inedită a principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gh. Catargi, în timpul răsboiului din 1877—1878. (aceleași memorii, Seria III, Tom. XVII).

Câteva extrase din presa englezǎ, 1877—1878. (*Anuarul Institutului de Istorie Naționalǎ*, Cluj, IV).

Documente inedite relative la Corpul de observație dela Gruia. (Acelaș anuar, VI).

Lettres militaires roumaines. (*Revue historique du Sud-Est européen*, VI, pp. 161—168).

Corespondența generalului Gr. Cantilli, București, 1931.

Gh. I. Donici, București, 1933.

Precum și cele arătate în nota 1, de pe pagina 1.

[2]) Am comunicat textul copiei ce mi se dase căpitanului în retragere G. Teodorescu, fost sublocotenent în timpul războiului din 1877—1878 în Regimentul 8 Călărași. D-sa trăiește încă și cu toată vârsta sa înaintată (89 ani) are memoria bună, ceea ce i-a îngăduit să adaoge note, pe care le arăt în anexă.

In momentul de a pune sub tipar lucrarea de față mi se atrage atenția asupra broșurii colonelului M. Manafu, *Pagini glorioase din trecutul Regimentului 8 Călărași.* In acea broșură sunt înșirate părți din jurnalul ce-l public în anexă.

[3]) Ceea ce mă face a afirma aceasta sunt:

Intercalarea întâmplărilor din toamna 1876, după cele din Aprilie 1877.

Date greșite pentru unele fapte.

Inainte de a înfăţişa cuprinsul jurnalului socotesc că e bine să arăt cine au fost cei mai de seamă dintre actorii părţii din drama mai mare la care a luat parte atunci Regimentul 8 Călăraşi.

Mulţimea mare a acestor actori era alcătuită de trupa regimentului, călăraşii judeţelor Bacău, Roman, Neamţ şi Suceava. Urmaşi ai străvechilor întemeietori ai aşezărilor din valea Siretului şi din văile afluenţilor de pe dreapta acestuia, Şomuzurile, Moldova, Bistriţa şi Trotuşul, călăraşii se recrutau dintre locuitorii mai chiaburi, procurându-şi singuri caii lor de serviciu [1]). Proprietari ai cailor îi îngrijau cu mai multă tragere de inimă decât dacă ar fi fost ai Statului. Intrebuinţaţi în serviciul administrativ (ca jandarmerie) o săptămână din patru, timp de şapte ani [2]), erau obişnuiţi să se descurce singuri şi să se impună. Ca toţi locuitorii acelei părţi a ţării erau cuminţi şi dacă păreau cam moi erau de fapt nepăsători în faţa primejdiei [3]), credincioşi [4]), ascultători, hotărîţi [5]) şi răbdători la foame, la frig şi la lipsuri [6]). Intr'o scrisoare către Vasile Alecsandri, comandantul lor de regiment laudă bravura şi abnegaţia lor [7]).

Această ţărănime, căci, la începutul războiului, era, chiar din cauza chipului cum îşi făcea serviciul în timp de pace, mai mult o strânsură de ţărani decât o unitate militară [8]), împreună cu călăraşii din văile Jijiei, Bârladului şi Prutului, alcătuia Brigada 4-a Călăraşi.

Escadroanele erau unităţi omogene în care domina o strânsă legătură sufletească prin aceea că ostaşii cari le alcătuiau se

---

Neexactitatea gradelor unor ofiţeri faţă de cele ce le aveau la data însemnării.

Intercalarea în text de informaţii asupra operaţiilor generale, informaţii pe care nu ar fi putut să le aibe redactorii jurnalului, dacă le-ar fi însemnat la data la care sunt însemnate.

[1]) Maior I. Popovici, *Organisarea Armatei Române,* I, p. 328.

[2]) *Idem,* I, pp. 328—329.

[3]) Locot.-Colonel Căplescu, *Amintiri din războiu (1877—1878).* (Ediţia « Biblioteca pentru toţi », Alcalay, Bucureşti), pp. 22—23, 28, 62. Mai este încă o ediţie care a fost tipărită în anul 1908 de către Stabilimentul Grafic Albert Baer.

[4]) *Idem,* p. 33.

[5]) *Jurnalul Regimentului 8 Călăraşi* (în anexă), *passim.*

[6]) Căplescu, *o. c.,* pp. 25, 60. Informaţii ce mi-au fost date de Gh. I. Donici şi de alţii cari au luptat în rândurile acelui regiment.

[7]) *Revista istorică,* XXIV, p. 237. (Scrisoarea Locot.-Colonel Peret, către Vasile Alecsandri. Lom-Palanca, 10 Decemvrie 1877).

[8]) Căplescu, *o. c.,* p. 33.

cunoșteau bine, fiind din același județ. Exista în fiecare escadron un sentiment localnic destul de pronunțat care dădea fiecăreia dintre aceste unități un caracter propriu.

Alături de călărași veniseră, ca să lupte de-a-valma cu dânșii, o sumă de voluntari, intelectuali și descendenți ai vechilor familii boierești, dând pilde de îndeplinirea datoriei și de bună camaraderie [1]).

In capul brigadei era colonelul Gheorghe Rosetti Roznoveanu. Scund, rotund, în vârstă de 43 de ani în timpul războiului, era fiul hatmanului Alecu Rosetti Roznovanu și al Luxandei Callimachi. Iși făcuse studiile întâi în Austria și apoi în Rusia. Primit apoi ca ofițer într'unul din regimentele de cavalerie al gardei împărătești și bine văzut de aristocrația rusească, care-i deschise ușile saloanelor sale, acest fiu al unei ramuri rusofile a familiei Rosetti deveni și mai rusofil. Sentimentele sale rusofile au fost constante. Ele sunt învederate mai cu seamă prin următoarele două fapte.

Fiind întrebat de împăratul Neculai I-iu, atunci când i-a fost prezentat, de unde este, a răspuns: « Din gubernia Moldovei, Majestatea Voastră » [2]).

Făcându-și testamentul, în 1904, a pus averea sa sub ocrotirea țarului rusesc, arătând că cu tot războiul independenței, în care a luat o parte destoinică, socotea încă pe țar ca ocrotitorul său firesc.

Intors în țară, a intrat în oastea moldovenească, înaintând repede, deși și-a întrerupt des serviciul militar spre a fi prefect, deputat, senator [3]). Ostaș energic și om de treabă [4]), era un prea bun gospodar atât al averii sale cât și al banului public, ceea ce a făcut să fie pus acolo unde erau cele mai mari greutăți.

---

1) J. Lahovary, *Souvenirs d'un volontaire de l'armée roumaine*, p. 53.

2) R. Rosetti, *Amintiri*. III p. 178.

3) 1832, Martie 1, născut; 1857, Iulie 19, primit sublocotenent din armata rusă; 1857, Septemvrie 27, locotenent; 1858, August 13, căpitan; 1858, Septemvrie 15, maior; 1858, Decemvrie 3, liberat; 1859, Ianuarie 9, reprimit; 1859, Octomvrie 26, colonel; 1863, Iunie 29, neactiv; 1866, Ianuarie 22, activ; 1866, Martie 1, neactiv; 1869, August 23, activ; 1871, Mai 25, neactiv; 1877, Aprilie 9, concentrat temporar; 1878, August 5, disponibilitate; 1879, Fevruarie 16, activ. (*Anuarul Armatei Române*, pe anul 1880, p. 347. In restul acestei lucrări se citează ca *Anuarul*, cu anul respectiv).

4) J. Lahovary, *o. c.*, p. 136.

Așa, deși ofițer de cavalerie, a fost pus de Domnitorul Cuza să comande Regimentul 4 infanterie de linie care fusese și prost administrat și prost comandat și a adus această unitate pe calea cea bună. Bunei lui gospodării se datora înzestrarea județului Neamț, încă înainte de războiul din 1877—1878, cu acea rețea completă de șosele ce-i făceau fala până la marele războiu [1]). Este adevărat că multe dintre șosele plecau din Roznov.

Cunoștea și era mai ales cunoscut de călărașii din Neamț și din Bacău și este probabil că cei din Roman și din Suceava auziseră de dânsul, pentrucă era bine cunoscut în toată Moldova.

Dintre ceilalți șefi au avut rosturi mai de seamă comandantul regimentului și cei patru comandanți de escadroane, ajutorul comandantului, fiind după unul din izvoarele mele de informațiuni greoiu [2]) iar după celalt șters [3]), ambele izvoare recunoscând însă că era bun camarad.

Comandantul regimentului era locotenentul-colonel Alexandru Peretz. Acesta-și începuse cariera de ostaș ca soldat. A înaintat greu pentru acele vremuri, fiind numit sublocotenent după patru ani de serviciu. După un an și jumătate este degradat și încorporat iarăși ca soldat. Inaintează din nou până la gradul de sublocotenent, când i se dă vechimea primei înaintări. Ajuns locotenent-colonel în 1873 [4]), i se dă comanda Regimentului 8 Călărași, comandă pe care o exercită până în 1884 [5]).

De un caracter aspru după unii [6]), acru după alții [7]), avea mare succes pe lângă sexul slab [8]) și era un pasionat jucător de cărți [9]). Bun călăreț [10]), era hotărît [11]). Nu pare a fi trăit

---

[1]) R. Rosetti, *o. c.*, II, pp. 74—76; III, pp. 176—179; General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, pp. 173—174.

[2]) Informație dată de căpitanul în retragere Gh. Teodorescu.

[3]) Informație dată de Gh. I. Donici.

[4]) *Anuarul*, 1877, p. 281.

[5]) *Istoricul Armatei Române*, oficial, p. 146.

[6]) Căpitanul Gh. Teodorescu.

[7]) Gh. I. Donici. Tot acrit reiese din scrisoarea sa către V. Alecsandri. (*Revista Istorică*, XXIV, pp. 236—237).

[8]) Căpitanul Gh. Teodorescu.

[9]) *Idem.*; informație dată în August, 1938, de Dl. Vasile Rosetti-Filipeni.

[10]) Căpitanul Gh. Teodorescu.

[11]) Jurnalul ce urmează, la 28 Aprilie, 1877, spre pildă.

bine cu comandantul său de brigadă şi nici cu cel puţin unul dintre comandanţii săi de escadron [1]).

Căpitanul Constantin Persiceanu era unul din puţinii ofiţeri ai regimentului care să fi trecut prin şcoala de ofiţeri [2]), la care a fost ulterior instructor [3]). Comanda din anul 1875 escadronul de Roman pe care l-a condus cu destoinicie după cum se poate vedea din textul jurnalului [4]).

Căpitanul Arcadie-Andriaşi Şeptilici se trăgea dintr'un vechiu neam moldovenesc. Bunicul său, Constantin se stabilise în Rusia pe vremea Ecaterinei II şi ajunsese acolo la o situaţie de frunte [5]). Arcadie după ce şi-a făcut studiile în şcolile militare din Rusia [6]), a servit în oastea acelei ţări până în 1863 când a venit în ţară şi a fost primit în armata noastră cu gradul de locotenent [7]). De un fizic frumos, ce i-a adus succese pe lângă sexul zis slab, în floarea vârstei, comanda escadronul de Bacău de patru ani [8]) fiind cunoscut de întregul escadron, a cărui încredere o avea. Destoinic conducător de escadron pe câmpul de luptă, avea grijă de buna stare a ostaşului, deşi nu-i plăcea să se ocupe de administraţie. Credincios jurământului său [9]) ca şi ideilor sale politice

---

[1]) După câte am auzit dela acei cari au servit în Regimentul 8 Călăraşi în timpul războiului, s'ar părea că neînţelegerile, dintre locotenentul-colonel Peretz pe de o parte şi Colonelul Rosetti Roznovanu şi căpitanul Arcadie Şeptilici, pe de altă parte, proveneau din faptul că cei doi din urmă erau rusofili şi erau prieteni, Rosetti Roznovanu având mare încredere în Şeptilici. Pe de altă parte Peretz şi Şeptilici făcuseră curte unei aceleiaşi doamne, pe care Peretz a luat-o mai târziu în căsătorie. Fapt este că deşi Şeptilici s'a purtat bine în tot timpul războiului el a fost singurul căpitan din regiment pe care locotenentul-colonel Peretz nu l-a propus spre decorare cu Virtutea Militară.

[2]) Clasificat al 9-lea din 19 (*Anuarul*, pe 1876, p. 279).

[3]) *Anuarul*, 1872, p. 73. A servit şi în infanterie (*Monitorul Oastei*, 1867, p. 388).

[4]) Căpitanul Gh. Teodorescu spune despre dânsul: nepot al colonelului Pereţ, foarte bun ofiţer, destoinic, întreprinzător, bun camarad, curajos.

Vezi, datele oficiale asupra carierei sale în nota 4, p. 15.

[5]) Asupra familiei Şeptilici, vezi ce spune D-l Sever de Zotta, în *Arhiva Genealogică*, Anul I, pp. 69—74.

[6]) *Anuarul*, pe anul 1873, p. 289.

[7]) *Idem.*

[8]) *Idem.*

[9]) In familia Şeptilici se susţine că la ştirea abdicării lui Cuza, Şeptilici ar fi plecat cu trupa spre graniţă spre a-l aduce înapoi (scrisori ale d-nei Adriana Constantinescu, nepoată de fiică a lui Şeptilici din 3 şi 19 August 1938). Nici o scriere asupra acelei vremi, nici un document nu face măcar aluzie la aşa ceva. Singura schiţare a unei mişcări a armatei spre a readuce pe Cuza a fost demersul colonelului Solomon pe lângă consulul francez Tillos (Riker, *The making of Roumania*, p. 497;

conservatoare [1]), cum era firesc să fie cineva crescut în Rusia, a făcut totuşi parte din loja francmasonică din Bacău [2]).

Căpitanul Constantin Căplescu trecuse şi el prin şcoala de ofiţeri şi comanda escadronul Neamţ. Atât din cele arătate de un ofiţer ce se afla atunci în regiment [3]) cât şi din amintirile ce a dat la iveală [4]), reiese că era un bun ofiţer, care se ocupa de oamenii săi, că era vesel şi iubitor de vieaţă şi de plăcerile sale, cu un caracter deschis şi că avea oarecare cultură [5]) şi dragoste de carte [6]). Jurnalul confirmă aceste însuşiri.

Despre căpitanul Gh. Tănăsescu, comandantul escadronului Suceava, din anul 1875, ştim doar atât că începuse cariera ca soldat, că înaintase încet [7]). Este socotit ca slab comandant de un camarad de regiment [8]). Totuşi, în lupta dela Smârdan a dat dovadă de iniţiativă şi de îndrăsneală [9]).

Să trecem acum la cercetarea cuprinsului jurnalului.

Acesta începe prin a arăta că mobilizarea hotărîtă la 31 Martie / 12 Aprilie 1877 [10]), a fost ordonată telegrafic la 1/13 Aprilie [11]) şi decretată pe ziua de 6/18 Aprilie [12]). S'a ordonat concentrarea trupei, la Bacău, pentru escadroanele Bacău şi Neamţ, şi la Roman pentru escadroanele Roman şi Suceava, pentru ziua de 5/17 Aprilie. Hotărîrea zilei de 5/17 Aprilie pentru sosirea la escadroane a călăraşilor aflaţi la vetre, arată numărul de zile de care era nevoie pentru ca ordinul de concentrare, sosit telegrafic la escadroane (aflate toate în oraşe reşedinţă de judeţe având oficii telegrafo-poştale) la 1/13

---

raportul lui Tillos din (12) 24 Fevruarie, 1866, în Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza*, p. 175). Tot în familia Şeptilici (aceleaşi scrisori) se susţine că A. Şeptilici a fost timp de cinci ani ofiţer de ordonanţă al Domnitorului Carol I. Nici anuarele armatei şi nici vreun alt izvor, cum sunt de pildă memoriile Regelui Carol I, şi *Monitorul Oastei*, nu confirmă această credinţă.

[1]) A fost şeful partidului conservator din judeţul Bacău.

[2]) Diploma din 20 Aprilie 1882, a Marelui Orient a Francmasoneriei italiene.

[3]) Căpitanul Gh. Teodorescu.

[4]) Locot.-Colonel C. V. Căplescu, *Amintiri din războiu*, citat anterior.

[5]) A fost clasificat al 9-lea din 27 absolvenţi ai Şcoalei Militare şi a fost instructor la Şcoala specială de Cavalerie. (*Anuarul* pe 1876, p. 280).

[6]) Vezi datele oficiale asupra carierii sale în nota 8, p. 15.

[7]) Aceleaşi date în nota 1, p. 16.

[8]) Căpitanul Gh. Teodorescu.

[9]) Vezi descrierea luptei în jurnal şi alte descrieri a acestei lupte.

[10]) Memoriile Regelui Carol I, la acea dată.

[11]) *Istoricul războiului din 1877—1878*, de mai mulţi ofiţeri, p. 71.

[12]) *Monitorul Oficial*, din acea zi.

Aprilie, să fie adus la cunoştinţa călăraşilor şi ca aceştia să poată sosi la escadroane [1]).

Urmează ordinea de bătaie a regimentului. Cercetând mai de aproape aceasta, constatăm următoarele:

a) Slaba încadrare numerică a regimentului, ca şi a întregei armate de atunci, având escadroanele, afară de unul, numai câte un singur ofiţer subaltern. Anuarele pe anii 1876 şi 1877 arată însă că încadrarea de timp de pace era mai mare, având două escadroane câte doi ofiţeri subalterni şi două câte trei. Plecarea regimentului cu ofiţeri mai puţini a fost cauzată de nevoia de a se lăsa ofiţeri în ţară pentru executarea serviciului administrativ [2]). In alegerea ofiţerilor lăsaţi în ţară nu s'a avut vreo normă generală. Escadroanele au lăsat unele pe ofiţerul cel mai vechiu, altele unul mai nou. Toţi ofiţerii rămaşi în ţară, afară de unul [3]), au fost aduşi ulterior pe front.

b) Toţi comandanţii de escadroane, afară de Căplescu, îşi comandau escadroanele de mai mult ca doi ani. Dat fiind prezenţa călăraşilor la serviciu o săptămână din patru şi lunga concentrare din toamna anului 1876, căpitanii cunoşteau bine pe călăraşi cum şi aceştia cunoşteau bine pe comandanţii lor de escadroane

c) Ofiţerii, afară de trei dintre căpitani (Căplescu, Persiceanu şi Şeptilici) şi de veterinar (care nici nu este trecut în ordinea de bătaie (deşi figurează în anuar) şi nici arătat să fi venit ulterior) nu trecuseră prin şcolile de ofiţeri ci începuseră cariera lor ca soldaţi, unii trecând apoi prin şcoli de subofiţeri. Cunoştinţele generale ale tuturora acelora cari fuseseră grade inferioare erau slabe iar cele militare modeste.

---

[1]) Unii din călăraşi locuiau la 80 km. de reşedinţa escadronului din care făceau parte, alţii au avut de parcurs 110 km. pentru a sosi la punctele hotărîte pentru concentrare: Bacău şi Roman.

[2]) Căpitanul G. Teodorescu arată că: 1) Au fost lăsaţi în ţară pentru serviciul administrativ: la escadronul Roman, sublocotenentul Bulgaru; la escadronul Bacău, d-sa; la escadronul Neamţ, sublocotenentul de rezervă Ciurea (nu am găsit acest ofiţer în Anuar); la escadronul Suceava, nu-şi aminteşte cine. 2) La 3 Iunie 1877, a predat escadronul sedentar din Bacău sublocotenentului de rezervă Nicu Drăghici (nici pe acesta nu l-am găsit în Anuar) şi că a plecat la regiment pe care l-a găsit la 5 Iunie la Piatra-Olt.

[3]) Locotenentul I. Efstatiade, din escadronul Neamţ, a cărui prezenţă pe dreapta Dunării nu este arătată de niciun document sau scriere.

Deşi prin ordinele de mobilizare se prevedea pentru escadroane un efectiv de 120 oameni în front, escadroanele au plecat cu un efectiv de numai 60 oameni și cai. Micimea acestor efective a fost cauzată și de faptul că regimentul nu avea destui călărași cu schimbul și că a fost nevoie să se lese în țară oameni și cai pentru serviciul administrativ. O urmare a micimei acestor efective a fost că atunci când se dedea unui escadron o misiune mai grea se întărea acel escadron cu oameni și cai luați din alte escadroane [1]) sau se alcătuiau escadroane ad-hoc cu ofițeri, oameni și cai luați din tot regimentul [2]).

Pentru a se umplea golurile ivite în timpul operațiilor prin moarte, răni și boli s'au trimes ulterior din țară alți călărași iar lipsurile de cai s'au împlinit prin rechizițiuni [3]).

Odată călărașii ajunși la Bacău și la Roman, au fost echipați și s'au organizat unitățile, ceea ce a ținut cinci zile [4]). Regimentul a fost transportat apoi, în două trenuri, la București.

După acestea, jurnalul intercalează descrierea concentrării din toamna precedentă, — încă o dovadă că jurnalul nu a fost scris zi de zi ci ulterior, — precum și considerațiuni politice asupra cauzelor războiului.

După o staționare de câteva zile în jurul Bucureștilor, regimentul a fost îndreptat, împreună cu alte trupe, spre Oltenița, cooperând la acoperirea Dunării până la sosirea trupelor rusești [5]).

Trimes apoi în Oltenia, unde a stat mai mult în Piatra-Olt și în Corabia, regimentul și-a desăvârșit instrucția atât pe timpul marșurilor cât și în cantonamente [6]).

---

1) Căplescu, *o. c.*, p. 20; jurnalul din anexă, 16 Noemvrie.

2) Jurnalul din anexă, 18 Octomvrie.

3) Ziarul *Corespondența Provincială*, din Piatra-Neamț, arată, în numărul de 16 Octomvrie 1877, că 25 călărași, ce fuseseră concentrați în Piatra, au primit ordin să plece pe front. Intârzierea pornirii lor se datorește încetinelei rechiziționării cailor trebuincioși.

4) Mobilizarea deci, așa cum o înțelegem azi, a ținut în total zece zile (cinci pentru afluirea oamenilor și cinci pentru echiparea lor și organizarea unităților).

5) Cu acest prilej data pornirii din Oltenița diferă cu o zi de cea reală.

6) Căplescu, *o. c.*, p. 8.

Gh. I. Donici, mi-a vorbit de multe ori de plictiseala lungilor ședințe de instrucție.

In Corabia fiind, două recunoașteri, conduse una de căpitanul Șeptilici, cealaltă de locotenentul Gh. Stârcea [1]), au trecut Dunărea, în zilele de 9 [2]) și 11 [3]) Iulie, pentru a vedea ce este dincolo și pentru a goni pe Cerchezii cari jăfuiau pe locuitorii de pe malul drept. Aceste recunoașteri pornite din inițiativa conducătorilor lor, arată dorința regimentului de a da ochii cu vrăjmașul. Cu prilejul ambelor recunoașteri dăm întâiu de numele voluntarului Gh. I. Donici, care era să moară 39 de ani mai târziu, tot ca voluntar de războiu, la Robănești, năvălind asupra tunurilor vrăjmașe.

Trecut apoi la Nicopole (escadronul de Bacău cel dintâi, la 16 Iulie [4])), regimentul a fost împins spre Sud. Scopul înaintării sale spre Plevna a fost întreit: să asigure, cu alte regimente de cavalerie, trupele române ce treceau în urma sa, să facă recunoașteri între râurile Osma și Vid și să sprijine trupele rusești ce se retrăgeau în urma celei de a doua înfrângeri ce suferise în fața Plevnei, la 18/30 Iulie.

In executarea serviciului de pază, regimentul a avut ciocniri zilnice cu grupe de călăreți neregulați turci, pierzând prin glonț primul soldat român mort dincolo de Dunăre — soldatul

---

[1]) Descendent al unei vechi familii boierești din Moldova, Gheorghe Stârcea era fiul lui Alexandru Stârcea și nepotul de fiu al cavalerului Gheorghe Stârcea. A fost căsătorit, în 1872, cu Fenareta Basarabescu și a avut doi fii: Traian, ofițer, ajuns la gradul de colonel, adjutant regal, ministrul țării la Budapesta și Alexandru, actualmente consilier la Inalta Curte de Casație și de Justiție.

Gheorghe Stârcea s'a născut în 1840 și și-a făcut studiile la Cernăuți. Intrat în armată în 1861 (vezi p. 15, nota 7), a urmat cursurile Școalei divizionare, fiind înaintat sublocotenent în 1868. A încetat din vieață în 1885. (Informațiuni date de d-nii Sever de Zotta și Alexandru Stârcea).

[2]) La această recunoaștere au luat parte sergenții: I. Porumbaru și Daniil Grinea, voluntarii Gh. I. Donici, R. Sturdza și un Beldiman, precum și 30 ostași din Batalionul 2 Vânători și 12 marinari ruși.

[3]) Au luat parte: sergenții Popovici, Porumbaru, Mardare și brigadierul Percă din escadronul Roman, brigadierul Gh. I. Donici (fusese înaintat brigadier pentru purtarea sa în recunoașterea precedentă) și soldatul Ifrim, ambii din escadronul Bacău și 4 marinari ruși.

[4]) In privința alegerii acestui escadron pentru a trece întâiu Dunărea, am auzit, dela acei cari erau atunci acolo, două versiuni: una că alegerea s'a făcut prin tragere la sorți între comandanții de escadroane (Gh. I. Donici), alta că escadronul de Bacău a fost hotărît de colonelul Rosetti Roznovanu, care ar fi avut mai multă încredere în căpitanul Șeptilici, care avea experiența războiului și a cărui cunoștință a limbei rusești putea fi de mare folos în legăturile cu Rușii (căpitanul Gh. Teodorescu).

Lupu Andrei [1]) şi dovedind prin purtarea ostaşilor săi pricepere şi sânge rece [2]).

Ajungând grosul trupelor noastre în faţa Plevnei, regimentul a avut ca misiune să facă legătura între trupele româneşti şi cele ruseşti aflate la stânga (Răsărit) acestora. Apoi întreaga brigadă Roznovanu a fost însărcinată să asigure flancul drept al trupelor noastre din Verbiţa şi până în Isker. In îndelungata strajă ce au făcut-o călăraşii moldoveni pe dealurile din faţa Bucovului şi a Opanezului şi în văile râurilor Vid şi Isker, mereu cu caii înşeuaţi, lipsiţi de un adăpost altul decât corturile lor, lipsiţi adesea de hrană, mereu în harţă cu Turcii, ei au arătat multă răbdare, o mare rezistenţă la oboseli şi au dus-o într'o glumă râzând mereu, de cele ce li se întâmplau [3]).

Comandantul brigadei folosea mai des escadronul de Bacău fie pentru recunoaşteri, fie pentru mici operaţiuni locale, fie când escadroanele fiind detaşate, avea de păstrat un escadron lângă dânsul. Este probabil că temeiul acestei alegeri era experienţa căpitanului Şeptilici şi faptul că amândoi serviseră în armata rusă.

Cu tot rusofilismul colonelului Rosetti Roznovanu şi cu toată simpatia ce o avea pentru Ruşi căpitanul Şeptilici, relaţiunile cu marii noştri aliaţi nu au fost din cele mai bune, căci aceştia erau îngâmfaţi [4]), brutali până a bate pe soldaţii noştri cu nagaica [5]) şi mulţi din ostaşii lor hoţi. Apropierea unui lucru ce nu-i aparţine, dar de care are nevoie [6]) sau crede că are nevoie, a fost de-a-pururea o caracteristică a soldaţilor şi mai ales când luptau alăturea de ostaşii unor alte armate.

---

[1]) Din comuna Liuzi Călugăra-Bacău.

[2]) Turcii atacând linia vedetelor noastre în noaptea de 19/20 August, călăraşul Iftimie Vasile, din escadronul Suceava, a ţinut în loc pe Turci, prin focuri de armă până ce a sosit garda mare şi i-a pus pe fugă.

[3]) Căplescu, *o. c.*, pp. 25, 26, 33.

[4]) Vezi General R. Rosetti, *Corespondenţa Generalului Gr. Cantilli*, pp. 29, 30.

[5]) In scrisoarea sa din 12 August, 1938, căpitanul Gh. Teodorescu spune: «o «patrulă de călăraşi aducea vite spre tăiere regimentului. In drum s'a întâlnit cu «o patrulă de Cazaci care vroia să ieie vitele dela călăraşi, (aceştia), nevoind a le «da, s'a încins între ei o mare bătălie. Călăraşii au fost victorioşi şi au salvat vitele. «Din ordinul generalului (rus) caporalul (de călăraşi) a fost chemat la cartierul «general rus şi i s'a dat bătaie cu nagaica la scară de către Generalul Stolipin, co«mandantul Cetăţii Nicopol».

[6]) I. Lahovary, *o. c.*, p. 148.

Nimeni nu pare a fi întrecut în această artă pe Cazaci, până ce «și-au găsit Bacăul» și iată cum.

Cunosc două versiuni ale faptei. Una, a lui Gh. I. Donici, care făcea parte din escadronul de Bacău, după care escadronul acesta aflându-se bivuacat alături de niște Cazaci, călărașii s'au plâns lui Șeptilici că aliații ruși le fură mereu din harnașament. Șeptilici a raportat de mai multe ori lui Roznovanu, care, deprins cu obiceiurile muscălești, i-ar fi răspuns să-și completeze, călărașii, ceea ce le lipsește, dela Cazaci. Zis și făcut, cu rezultatul că șeful Cazacilor — Tutolmin mi se pare— a venit să se plângă lui Roznovanu cum că Băcăoanii nu se mulțumiseră a lua ceeace li se furase ci au făcut să dispară atâta harnașament încât un pluton de Cazaci nu mai putea încăleca.

După a doua versiune, păstrată în familia căpitanului Șeptilici [1]), anexarea harnașamentului rus s'ar fi făcut în urma unei prinsori a căpitanului Șeptilici cu Rușii.

Cu începere dela 23 Septemvrie, Regimentul 8 Călărași își începe mișcarea spre Apus, precedând și acoperind înaintarea spre Rahova a detașamentului Slăniceanu, căruia îi fusese atașat. In cale, recunoașterile sale, conduse de sublocotenentul G. Teodorescu și vagmistrul Gheorghiade, descoperă un post turcesc întărit la Vadin. Un escadron mixt comandat de căpitanul Șeptilici ia parte la mica luptă ce s'a dat spre a respinge Turcii cari ocupau acel post. După respingerea acestora, căpitanul Căplescu, cu escadronul său, întărit cu un pluton din alt escadron, face recunoașterea întăriturilor și forțelor turcești din Rahova și întregul regiment ia parte la lupta pentru cucerirea acestei localități.

Călărașii preced apoi mersul diviziilor noastre în înaintarea lor spre Vidin. Vremea se răcise, frigul era puternic, dar regiunea prin care se trecea fusese scutită până atunci de operațiuni militare așa că se găseau și adăposturi pentru noapte și hrană. Turcii făcuseră chiar în unele localități depozite de alimente (Cibru - Palanca, Arcer - Palanca și Lom - Palanca), depozite care au fost luate de regiment și au slujit pentru

[1]) Comunicată de d-na Adriana Constantinescu, nepoată de fiică a căpitanului Șeptilici.

hrănirea trupelor în înaintarea lor spre Vidin [1]). Regimentul 8 Călăraşi a acoperit această înaintare atât în direcţia Belogragicului cât şi a Vidinului. In luptele din jurul acestei din urmă cetăţi, călăraşii au luat zilnic parte la recunoaşteri ca şi la luptele dela Belarada, Novoselţi, Inova, Smârdan şi Alvagi, în care intervin năvălind cu sabia în mână.

Trecut după încheierea armistiţiului, în ţară, regimentul ajunge în regiunea dela Sud-Est de Piteşti, unde, împreună cu restul cavaleriei, acoperă concentrarea armatei noastre faţă de atitudinea agresivă a Ruşilor, cari, precum este ştiut, ameninţaseră să dezarmeze armata română, dacă ţara nu se supunea condiţiilor impuse de Rusia.

Plecaţi dela casele lor în primele zile ale lunii Aprilie 1877, călăraşii moldoveni nu şi-au mai revăzut pe ai lor decât în preajma zilei de 8 August 1878, când, întorşi la reşedinţele escadroanelor lor, au fost demobilizaţi.

Deşi Regimentul 8 Călăraşi a avut puţine pierderi în lupte (1 ofiţer, 1 sergent, 6 soldaţi morţi şi 1 ofiţer, 1 sergent şi 3 soldaţi răniţi [2]) şi ceva mai mulţi din cauză de boală sau ca urmare a războiului [3]) partea ce a luat la războiu nu a fost de puţin folos precum o arată expunerea ce am făcut, nici n'a fost puţin glorioasă precum o învederează cele două cruci de ofiţer al Stelei României, cele 12 de cavaler ale aceluiaşi ordin [4]), cele 9 medalii Virtutea militară cl. I, cele 43 Medalii Virtutea militară cl. II şi numărul necunoscut dar destul de însemnat — după informaţiile ce le am — de cruci ale ordinului Sfântul Gheorghe (rusesc) ce au fost date ofiţerilor şi trupei acestui regiment.

---

[1]) *Revista Istorică, l. c.*

[2]) După jurnalul din anexă. Aceleaşi cifre se găsesc în *Istoricul războiului din 1877—1878*, de mai mulţi ofiţeri, care dă la pagina CCCXXXII lista nominală a celor morţi.

[3]) Fiind ministru al Instrucţiei Publice, Spiru Haret, a dorit ca să se pună în toate şcolile din ţară câte un tablou de locuitorii din localitatea respectivă cari au murit ca ostaşi în timpul Războiului Neatârnărei (de răni sau boale) sau în urma lui. A pus să se cerceteze cari erau aceştia şi a publicat o *Tabelă de ostaşii morţi în războiul din 1877—1878* (Biblioteca Academiei Române, Cota A, 20.142). După acest tablou au murit, dintre acei cari au făcut parte din Regimentul 8 Călăraşi: un locotenent, doi sergenţi, un brigadier şi treizeci şi nouă soldaţi (*o. c.*, pp. 5—9, 75, 77, 95—98, 103—106).

[4]) *Anuar* 1878 la ofiţerii respectivi; jurnalul din anexă.

Jurnalul ce-l public ca anexă a acestei comunicări, nu adaugă nimic de seamă la ceea ce era cunoscut despre războiul de acum mai mult ca 60 de ani; el confirmă însă cele cunoscute, arată chestiuni de detaliu, folositoare pentru doritorii de a cunoaște în amănunțimi vieața în războiu și chipul cum s'au descurcat ai noștri în situațiuni neprevăzute și noui pentru dânșii.

El mai arată că, în condițiunile de atunci, unitățile de călărași, alcătuite din chiaburii satelor, obișnuiți prin serviciul zis administrativ să se descurce, și comandate de șefi cari stăteau mulți ani în capul acelorași unități și deci își cunoșteau bine oamenii și erau cunoscuți de aceștia având și încrederea lor, puteau aduce și au și adus temeinice servicii.

CAVALIERS MOLDAVES PENDANT LA GUERRE D'INDÉPENDANCE (1877—1878)

Ce mémoire contient le journal d'opérations du 8-me Régiment de Calarași, pendant la guerre d'indépendance roumaine.

Le journal est précédé d'une étude introductive et est pourvu de notes.

Dans l'étude introductive l'auteur montre que le journal a été redigé après la guerre; il étudie l'organisation du régiment et son encadrement d'une façon détaillée — et résume à grands traits les opérations auquelles ces cavaliers ont pris part.

COPIE DUPĂ JURNALUL REGISTRU DE OPERAŢII AL REGIMENTULUI 8 CĂLĂRAŞI

1877 Aprilie 5

Prin I(naltul) Decret No. 787, armata a fost mobilizată pe ziua de 6 Aprilie. Escadroanele ce compun acest regiment, Roman, Bacău, Neamţ şi Suceava au concentrat oamenii la reşedinţele lor, în ziua de 5 Aprilie, conform ordinului Div. IV-a No. 1155.

Ordinea de bătae:

Lt. Col. Pereţ Alexandru, Cd-tul regimentului [1]).
Maior Tăut, ajutor [2]).
Administrator Cl. III Machedon, comptabil [3]).

Escadronul Roman:

Căpitanul Persiceanu, comandant [4]).
Sub. Lt. Bulgaru Ioan [5]).

Escadronul Bacău:

Căpitanul Şeptelici Alexandru, comandant [6]).
Sub. Lt. Stârcea [7]).

Escadronul Neamţ:

Căpitanul Căplescu, comandant [8]).
Sub. Lt. Cucu [9]).
» Băicoianu [10]).

---

[1]) Născut, 8 Fevruarie 1831; sergent, 10 Mai 1851; sublocotenent, 25 Fevruarie 1855; degradat soldat, 5 Noemvrie 1856; sergent, 8 Decemvrie 1857; sublocotenent, 21 Decemvrie 1857; cu vechimea de 21 Februarie 1855; locotenent, 29 August 1859; căpitan, 26 Mai 1862; maior, 26 Septemvrie 1868; locot-colonel, 9 Martie 1873 (*Anuarul*, 1877, p. 281).

[2]) Ioan Tăutu, născut 10 Ianuarie 1835; sergent, 20 Septemvrie 1857; sublocotenent, 4 August 1858; locotenent, 9 Fevruarie 1861; căpitan, 27 Fevruarie 1861; maior, 1 Ianuarie 1872 (*Idem.*, *Idem.*, p. 283).

[3]) Atât în Anuarul pe 1877, cât şi în cel pe 1878 se găseşte trecut ca contabil un administrator cl. III D. Ştefănescu. Un administrator cl. III Machedon nici nu se găseşte în aceste anuare.

[4]) Constantin Persiceanu, născut 1 Ianuarie 1845; elev, 12 Mai 1864; sublocotenent, 12 Mai 1866 (clasificat al 9-lea din 19); locotenent, 23 August 1869; căpitan, 1 Ianuarie 1874 (*Idem.*, *Idem.*, p. 291).

[5]) Gheorghe Bulgaru, născut 11 Decemvrie 1848; soldat, 10 Octomvrie 1865; brigadier, 5 Iulie 1866; sergent, 8 Noemvrie 1867; sublocotenent, 1 Ianuarie 1871 (*Idem. Idem*, p. 306); Căplescu, *o. c.*, pp. 30—31.

[6]) Arcadie Andreiaş Şeptilici, născut 29 Noemvrie 1839; 21 Iulie 1863, locotenent în Rusia, demisionat, 30 Septemvrie 1863; primit în armata română, 12 Fevruarie 1864; căpitan, 8 Decemvrie 1867; trecut în neactivitate pentru concediu, 11 Iunie 1874; activ, 19 Decemvrie 1874 (*Idem, Idem*, p. 287).

[7]) George Stârcea, era locotenent nu sublocotenent, după cum arată Anuarul 1877 (p. 301): născut, 1 Mai 1840; soldat, 25 Fevruarie 1861; brigadier, 15 Decemvrie 1861; sergent, 15 Aprilie 1863; sublocotenent, 26 Septemvrie 1868; locotenent, 1 Ianuarie 1875.

[8]) Constantin Căplescu, născut 26 Septemvrie 1847; elev, 29 Iunie 1866; sublocotenent, 29 Iunie 1868 (clasificat al 9-lea din 27); locotenent, 1 Ianuarie 1872; căpitan, 1 Ianuarie 1875 (*Idem. Idem.* p. 292).

[9]) Vasile Cucu, era locotenent. Născut 29 Mai 1839; soldat, 10 Ianuarie 1860; brigadier, 16 Mai 1860; sergent, 10 Decemvrie 1863; sublocotenent, 12 Iunie 1869; locotenent, 24 Aprilie 1877 (*Idem, Idem*, p. 303).

[10]) Teodor Băicoianu, născut 16 Fevruarie *1849;* soldat, 30 Septemvrie *1865;* brigadier, 23 Iulie *1863;* sergent, 1 Aprilie 1867; sublocotenent, 16 Octomvrie 1873 (*Idem, Idem*, p. 308).

Căpitanul Gh. Teodorescu arată ca prezent la escadron şi pe locotenentul Gheorghiu (vezi p. 36, nota 5).

Escadronul Suceava:

Căpitan Tănăsescu, comandant [1]).
Sub. Lt. Cătănescu [2]).

Deşi prin ordinul de mobilizare s'a stabilit efectivul fiecărui esc(adron)[3]) la 120 cai [4]), însă lăsându-se la reşedinţă oamenii necesari pentru asigurarea serviciului administrativ în judeţe, efectivul total al regimentului, afară de ofiţeri, a fost de 245 cai şi 325 oameni [5]).

Dela 5 la 10 Aprilie, escadroanele s'au constituit, echipat şi întrunit:

Escadroanele Roman şi Suceava la Roman [6]) şi esc(adroanele) Bacău şi Neamţ la Bacău, de unde cu trenuri speciale au plecat spre Bucureşti.

CONCENTRAREA ARMATEI

Conform I. D. No. 1880 în luna Octomvrie (1876), întreaga armată permanentă a fost concentrată cu rezerva ei, precum şi întreaga armată teritorială pentru instrucţie şi manevrele pe divizie.

Acest regiment s'a concentrat la Focşani, împreună cu întreaga Divizie a IV-a, sub comanda Generalului Cernat, formând brigadă cu Regimentul 7 Călăraşi, sub comanda colonelului Mavrichi.

Regimentul 7 Călăraşi a fost concentrat la Tecuci. Efectivul a fost de 100 cai, pentru fiecare escadron.

In luna Noemvrie Divizia (IV) a fost trecută în revistă de A. S. R. Domnitorul.

Concentrarea s'a prelungit peste timpul hotărît, deoarece Serbia şi unele provincii turceşti se aflau în războiu cu Turcia, iar armata rusă, concentrată la Prut.

La 8 Decemvrie, parte din armata teritorială în care se cuprindea şi acest regiment, a fost desconcentrată luându-se măsuri ca la cea dintâi chemare să se concentreze grabnic.

---

[1]) Gheorghe Tănăsescu, născut 15 Fevruarie 1841; soldat, 4 Decemvrie 1855; brigadier, 9 Noemvrie 1859; sergent, 1 Fevruarie 1860; sublocotenent, 30 August 1864; locotenent, 10 Noemvrie 1868; neactivitate, 31 Iulie 1873; activ, 8 Fevruarie 1875; căpitan, 17 Septemvrie 1875 (*Idem*, *Idem*, p. 293).

[2]) Nicolae Cătănescu, era locotenent. Născut, 20 Martie 1840; soldat, 1 Octomvrie 1861; sergent, 19 Noemvrie 1867; sublocotenent, 9 August 1868; locotenent 1 Ianuarie 1873 (*Idem*, *Idem*, p. 297).

[3]) In textul manuscris ce mi s'a pus la dispoziţie şi în cel dela serviciul istoric, se scrie *esc.* în loc de *escadron*, *rgt.* sau *reg-tu* în loc de *regiment*. Am îndreptat în textul de mai sus, peste tot şi am completat toate prescurtările, semnalându-le prin paranteze obişnuite.

[4]) In efectivul de cai, aci arătat, nu intră acel al căruţelor de rechezitie ce s'au dat pentru a forma trenul regimentului (*Istoric*, pp. 135, 326; General R. Rosetti *Partea luată*, nota 430, p. 123).

[5]) Reşedinţa regimentului era la Roman. (*Anuarul*, 1877, p. 99).

[6]) Este vorba de concentrarea anterioară, din toamna anului 1876.

RĂZBOIUL CONTRA TURCIEI

Diplomaţia Europei neputând căpăta concesiuni dela Turcia în favoarea provinciei creştine supuse ei, şi care s'au răsculat încă din anii trecuţi, a lăsat ca Rusia prin războiu să o silească la aceasta.

La 12 Aprilie, Rusia declară formal războiu Turciei, şi în această zi, armatele sale trecură Prutul în România.

România, care cercase a căpăta garanţie pentru neutralitatea teritoriului său, nereuşind, luă măsuri a-şi concentra forţele cu hotărîrea de a rămâne neutră, în care scop închee cu Rusia un tratat pentru trecerea armatelor sale prin ţară.

Declararea războiului de către Rusia făcându-se mai repede, decât se credea, se luară măsuri grabnice pentru concentrarea armatei, chemându-se corpurile telegrafic la punctele hotărîte, după ce fiecare regiment se mobiliză în zona sa teritorială.

1877 Aprilie 11

CONCENTRAREA

Statul Major al regimentului cu escadroanele Roman şi Suceava au plecat cu trenul pentru Bucureşti, unde au sosit la 12 Aprilie.

Tot la 11 Aprilie escadroanele Bacău şi Neamţ au plecat cu trenul la Bucureşti, unde au ajuns de asemenea la 12 Aprilie.

După debarcarea din tren, stat majorul cu escadroanele Roman şi Suceava au fost cantonate în satul Colentina, iar celelalte escadroane în satul Băneasa.

Ordinea de bătae a armatei cuprindea două Corpuri de Armată, compuse fiecare din câte 2 divizii (şi) celelalte servicii, astfel:

I-iul Corp de Armată cuprindea diviziile I-a şi II-a, iar al II-lea Corp de Armată cuprindea diviziile III-a şi a IV-a, sub comanda generalului Radovici.

Divizia IV-a comandată de generalul Manu, din care face parte brigada de călăraşi compusă din regimentele 3, 7, 8 sub comanda colonelului Rosnovanu.

Poziţiile Corpului I Armată au fost hotărîte pe Jiu şi Olt; ale Corpului II-lea în Bucureşti şi împrejurimi.

1877 Aprilie 13, 14 şi 15

Regimentul a stat în cantonamentele ce a ocupat dela 12 Aprilie.

1877 Aprilie 16

Hotărându-se a se pune o perdea de siguranţă a Bucureştiului şi (a) Corpul(ui) II Armată spre Olteniţa, pe unde Turcii puteau face o invaziune trecând Dunărea, deoarece trupele ruseşti nu sosiseră încă, între

alte trupe, regimentul a plecat la satul Negoiești, unde a sosit la 18, luând măsuri de siguranță, pentru celelalte trupe cantonate în satele Budești-Gruiul și Buciumeni.

Acest serviciu s'a executat, fără a se petrece vreun fapt mai important, până la 25 Aprilie, când s'a primit ordinul telegrafic No. 56 al Diviziei IV, prin brigadă, de a se forma un mic detașament din cele trei arme sub comanda locot. colonelului Peretz, care să plece la Oltenița.

1877 Aprilie 27

Sub. Lt. Ciurea înaintat locotenent și mutat la Regimentul 6 Călărași [1]).

Sub. Lt. Cucu, asemenea, la Regimentul 1 Călărași.

1877 Aprilie 26

In seara de 25 Aprilie ora 11 primindu-se ordinul telegrafic al Diviziei IV-a, s'a constituit un detașament sub comanda locot.-colonelului Peretz, compus din 2 escadroane: Roman și Bacău, din Regimentul 8 Călărași, 1 companie din Batalionul 2 Vânători, (comandată de) căpitanul Gussi [2]) și o baterie din Regimentul 3 Artilerie, (comandată de) locotenentul Fotino [3]).

Acest detașament s'a pus în marș la ora 1 a. m. pentru Oltenița, unde a ajuns la ora 5, găsind orașul aproape pustiu (și) a luat măsuri pentru a preîntâmpina inamicul în caz de ar cerca o trecere.

1877 Aprilie 27 [4])

S'a organizat serviciul de apărare, construindu-se adăpostul bateriei, înapoia unui dig de pământ la 200 metri departe de mal, și trimițându-se vedete de cavalerie pe malul Argeșului, către satele: Ulmeni și Tatina.

1877 Aprilie 28

BOMBARDAREA DELA OLTENIȚA

Turcii, cari știau Oltenița neocupată de trupe, până acum, începuse a face incursiuni în scop de a prăda, în ostroavele dintre Oltenița și Turtucaia, la vederea trupelor din Oltenița, între orele 3 p. m. începură

[1]) Acest ofițer nu e trecut în ordinea de bătaie dela începutul jurnalului. El se afla însă în regiment (*Anuarul*, 1876, p. 100), în escadronul Suceava și fusese lăsat probabil în serviciul administrativ.

[2]) Născut, 26 Fevruarie 1842; elev, 4 Iulie 1860; sublocotenent, 4 Iulie 1862 (clasificat al 10-lea din 13); locotenent, 24 Ianuarie 1865; căpitan, 10 Noemvrie 1868 (*Anuarul*, 1877, p. 151).

[3]) Născut, 10 Octomvrie 1847; elev, 29 Iunie 1866; sublocotenent, 29 Iunie 1868 (clasificat al 14-lea din 27); locotenent, 8 Aprilie 1873; căpitan, 1 Iulie 1877 (*Anuarul*, 1877, p. 264).

[4]) Intercalarea datei de 26 Aprilie între două însemnări cu data de 27 Aprilie arată că lucrarea a fost revăzută.

a bombarda Oltenița cu tunurile lor din Turtucaia, trăgând asupra vămii aflată la malul Dunării.

Comandantul trupelor, locotenent-colonelul Peretz, a mers în baterie și a dat ordin să se înceapă îndată focul, atât asupra orașului Turtucaia cât și asupra fortului, după ordinul ce se primise.

Inamicul atunci a început a trage cu furie, atât din fort, cât și de pe înaintatul cuirasat aflat la Turtucaia, acesta din urmă luând o poziție ca să poată bate bateria Română în eșarpă.

Canonada a durat de o parte și de alta, vie, până la ora 7 p. m., adică aproape 4 ore, în care timp inamicul trebue să fi tras la 500 focuri; din norocire [1]) efectul tunurilor Turcești rămase neînsemnat, deoarece tragerea nu era bună fiind ori prea scurtă, ori prea lungă, și multe obuze nu se spărgeau.

La Turtucaia însă, atât în fort cât și în oraș, în două rânduri s'au văzut flăcări de foc în timpul canonadei.

Pierderile noastre au fost: un cal dela un cheson omorît, al cincilea tun scos din serviciu, având obturatorul [2]) stricat de o spărtură de obuz, precum și mai multe spițe de roate de tunuri stricate.

Au fost: un ofițer și câteva grade inferioare răniți, din artilerie și infanterie.

In tot timpul luptei de artilerie, escadroanele au făcut serviciul de siguranță pe malul Dunării, expuse la focurile artileriei și infanteriei turcești.

Căci se credea sigur că bombardamentul început de Turci este preludiul unei încercări de trecere și debarcare, fiind singura trupă disponibilă a ține piept unei debarcări, deoarece compania de vânători s'a destinat a păstra [3]) bateria la necesitate.

Raportându-se acest fapt din timp comandantului de divizie, acesta a sosit la ora 10 p. m. la Oltenița și raportându-se cele petrecute, dădu ordin ca imediat să fie la Oltenița și trupele ce se aflau la Budești-Gruia și Buciumeni, precum și o baterie din Regimentul 3 Artilerie aflată la București, căci se formase convingerea aproape sigură că Turcii au intențiunea a trece Dunărea spre a amenința capitala și a ataca pe Ruși, mai înainte de ași întocmi frontul lor strategic.

Cu această ocazie s'au recompensat cei ce s'au distins prin curaj din toate unitățile ce au compus detașamentul.

Din acest regiment s'au acordat medalia « Virtutea Militară » de aur locot.-colonelului Peretz, comandantul detașamentului, iar aceeași medalie de argint sergenților Ripilă Anton și Porumbaru Ioan precum și brigadierului Gălățeanu Ioan [4]).

---

[1]) In textul manuscris: *nenorocire*, de sigur eroare.

[2]) In textul manuscris: *obliteratorul*.

[3]) Adică: a apăra.

[4]) Ziarul *Curierul* (editor Th. Balassan) din Iași (numărul din 12 Iunie, 1877), publicând acordarea acestor decorații, adaogă că brigadierul Gălățeanu era din escadronul Bacău.

1877 Aprilie 29

Alteța Sa Regală Domnitorul, sosi la Oltenița, unde inspectă pozițiile ocupate de trupe și ordonă a se împiedica cu orice preț o trecere a Turcilor.

Dela 30 Aprilie, zilele următoare au urmat lupte scurte de artilerie și focuri de infanterie, fără importanță, până la 8 Maiu.

1877 Maiu 8

Sosind a 32-a Divizie din Corpul al II-lea rusesc, Oltenița le fu predată, iar trupele române retrăgându-se [1]), regimentul conform ordinului ce a primit, s'a pus în marș spre București [2]).

1877 Maiu 9

In marș spre București.

1877 Maiu 10

Sosirea în București, unde a stat zilele de 10, 11, și 12 Maiu.

1877 Maiu 10

PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI

Prin atacul fără motiv din partea Turcilor, a satelor și orașelor de pe malul Dunării [3]), jafurile și cruzimile comise de Turci care treceau pe furiș Dunărea, fiind considerate ca o declarație de războiu din partea acestora, România a trebuit să ia măsuri de apărare.

Prin aceste fapte, s'a rupt legăturile cu Turcia, conform tratatelor, și atât corpurile legiuitoare, armata și întreaga Țară, cu ocazia zilei de 10 Maiu, a suirei pe tron a Alteței Sale Regale Domnitorul, a declarat rupte legăturile cu Turcia, proclamând Țara independentă și pe Alteța Sa Regală Domnitorul Suprem neatârnat al României.

Majestatea Sa Domnitorul răspunde armatei, prin următorul ordin de zi, care fu citit trupelor la apel:

Ofițeri, Subofițeri, Caporali și Soldați,

In momentele grave prin care trece țara noastră, România întreagă are ochi țintiți asupra voastră; ea pune în voi toate speranțele sale.

In ora luptei aveți înaintea voastră faptele bătrânilor ostași români, aduceți-vă aminte că sunteți urmașii eroilor dela Rahova și Călugăreni.

---

[1]) Ar fi trebuit să se spună: urmând a se retrage.

[2]) După date oficiale, plecarea a avut loc la 9 Mai (General R. Rosetti, *Partea luată*, p. 33).

[3]) In manuscris: Moldovei; de sigur eroare.

Drapelul sub care luptaţi este în mijlocul vostru însăşi imaginea Patriei.

Urmaţi-l dar vitejeşte şi când odată laurii păcei vor reînverzi pe munţii şi câmpiile României, patria cu recunoştinţă va înscrie numele bravilor săi apărători pe frontispiciul edificiului independenţei române.

Ofiţeri, Subofiţeri, Caporali şi Soldaţi,

Domnul vostru vă urmăreşte cu mândrie, El în curând va fi în mijlocul vostru, în fruntea voastră.

Cauza ce vă e încredinţată e o cauză sfântă.

Cu voi dar fie Dumnezeu şi cu noi va fi victoria.

Dat în Bucureşti, la 10 Maiu 1877.

(ss) CAROL

1877 Maiu 11/12

In staţie la Bucureşti.

1877 Maiu 13

Alteţa Sa Regală Domnitorul trece în revistă trupele Diviziei IV-a, distribuind «Virtutea Militară» celor ce li s'a acordat pentru atacul dela Olteniţa.

1877 Maiu 14

Divizia, având ordin a porni în Olteniţa, i se hotărăşte itinerariul prin Persiceni[1])—Vadul Lat—Talpa—Bălaci [2])—Slatina—Brâncoveni.

Marşul s'a executat în două coloane.

Prima coloană, din care face parte regimentul, sub comanda colonelului Borănescu, comandantul Brigăzei a 2-a Infanterie, face marşul prin localităţile arătate, iar sosind în ţara dintre Olt şi Jiu ocupă diferite localităţi.

Regimentul rămâne la Piatra unde rămâne în cantonament la 21 Maiu.

1877 Iunie 6

Regimentul părăseşte Piatra, punându-se în marş spre Caracal, unde soseşte la 8 Iunie.

Dela 9 Iunie la 27 Iunie, regimentul a stat în Caracal, fără vreo însărcinare.

---

[1]) In manuscris, greşit, Prisăceni.

[2]) In manuscris, greşit, Răboi (vezi *Istoric*, pp. 132—135 şi notele lui Gh. I. Donici, în *Gh. I. Donici*, de Generalul Radu R. Rosetti, p. 8).

1877 Iunie 28

Regimentul se pune în marş pentru Corabia, unde a ajuns la 29 Iunie.

Regimentul a avut însărcinarea de a patrula pe malul Dunării a ține legătură și a transmite corespondența cu trupele din Bechet și Islaz; pe când Regimentul se afla în Corabia, Cerchezii și bazbuzucii jefuiau satele și omorau populația de pe malul drept al Dunării, cea mai mare parte Români, din care cauză o mare parté părăsiseră satele lor, și veniră în fața Corabiei la adăpostul unei baterii rusești de asediu, se se afla în poziție în Corabia [1]).

1877 Iulie 1

S'au înaintat în grad și însumat:

Sub. Lt. Mustață Alexandru la escadronul Suceava [2]);

Sub. Lt. Grigorescu (Ioan) în escadronul Neamț [3]);

Sub. Lt. Pester (Grigore) în escadronul Roman [4]).

Acești ofițeri însă au sosit la regiment în Iulie, când regimentul se afla la Turnu-Măgurele, gata a trece Dunărea.

1877 Iulie 9

Căpitanul Şeptelici s'a oferit a trece Dunărea, spre a face o recunoaștere, și însoțit de: sergenții Porumbaru Ioan și Grinea Daniel, precum și (de) voluntarii Donici Gheorghe [5]), Sturza Rudolf [6]) și Beldiman [7]),

[1]) După o notă a căpitanului pensionar G. Teodorescu, această baterie ar fi fost cerută Ruşilor de Regimentul 8 Călăraşi spre a pune capăt incursiunilor ce li făceau başibuzucii turci pe malul nostru sub protecţia monitoarelor turceşti, incursii ce au încetat după aducerea acelei baterii şi a lovirii unuia din monitoare de dânsa.

[2]) Născut, 22 Ianuarie 1854; soldat, 23 Iulie 1873; brigadier, 16 Iulie 1874; sergent, 16 Ianuarie 1875; sublocotenent, 1 Iulie 1877 (*Anuarul, 1877*, p. 314).

[3]) Născut, 4 Octomvrie 1855; soldat, 1 Aprilie 1873; brigadier, 25 Noemvrie 1873; sergent, 1 Iunie 1874; sublocotenent, 1 Iulie 1877 (*Anuarul*, 1877, p. 314).

[4]) Născut, 11 Octomvrie 1853; soldat, 20 Noemvrie 1869; brigadier, 1 Ianuarie 1871; sergent, 16 Fevruarie, 1872; sublocotenent, 1 Iulie 1877 (*Anuarul*, 1877, p. 314).

[5]) Născut la 20 Fevruarie 1849, fiu al lui Iancu Donici şi al Zincăi, născută Iamandi.

Angajat ca voluntar (ordinul Ministerului de Război Nr. 5493 din 8 Mai 1877). Demobilizat la 4/16 Iulie 1878. Trecut în miliţii, cu gradul de sergent, la 26 Fevruarie 1879.

Angajat ca sergent voluntar în Regimentul 9 Roşiori la 14/27 August 1916. Mort în saria dela Robăneşti 10/23 Noemvrie 1916. (Generalul Radu R. Rosetti, *Gh. I. Donici, passim*).

[6]) Fiu al lui Vasile Sturdza (fostul caimacam) şi al Zulniei Negre, născut în luna Decemvrie 1854. Şi-a făcut liceul în Elveţia şi a studiat dreptul la Heidelberg şi la Paris, unde şi-a luat licenţa. Căsătorit: 1) Maria Jora; 2) Natalia Vlădoianu. A fost pe rând: judecător la Tribunalul din Bacău; cămăraş (director) al Salinelor din Târgu-Ocna; consul general la Constantinopole (1891—1896). A încetat din vieaţă la 24 Aprilie 1929. (Informaţii date de fiul său Constantin R. Sturdza).

[7]) N'am putut afla ce Beldiman a fost acesta.

toţi din acest regiment; 30 vânători din Batalionul 2 precum şi 12 marinari ruşi, au trecut Dunărea, au mers pe jos la satul Beşli, unde găsind o redută pe deal au stricat-o, au ars nişte producte turceşti ce se aflau în sat, şi găsind un şlep pe apa Ischerului, s'au îmbarcat într'însul şi s'au întors în Corabia a doua zi la ora 1 p. m. [1]).

Mai mulţi locuitori, trecând Dunărea, au rugat pe comandantul trupelor să le dea ajutor contra jafurilor şi cruzimilor ce îndură dela bazbuzucii Turci.

Comandantul neavând ordin nu le-a putut acorda formal acest ajutor, însă a tolerat acelor ce ar voi, să se ofere la aceasta.

1877 Iulie 11

Locotenentul Stârcea Gheorghe se oferă a întreprinde aceasta şi făcând apel la cei ce voiesc a-l însoţi, se oferă de bună voie sergenţii: Popovici, Porumbaru, Mardare, Brigadierul Percă din Escadronul Roman, Brigadierul Donici [2]) şi sold. Ifrim din Escadronul Bacău, precum şi 4 marinari ruşi.

Inarmându-se toţi cu puşte Peabody [3]), împrumutate dela Batalionul II vânători, seara, toţi trec Dunărea, cu o barcă.

Dela mal merg pe jos, până în satul Ghighen [4]), unde s'au aşezat ambuscadă în părţile unde locuitorii au arătat că vin Cerchezii.

A doua zi, 12 Iulie, Cerchezii în număr de 30—40 au şi venit în Ghighen, apropiindu-se bine, ofiţerul ordonă foc.

Cerchezii surprinşi, fug înapoi, sunt urmăriţi cu focuri, şease din ei cad morţi şi ceilalţi fug în dezordine.

Locotenentul Stârcea ia calul şi arma unuia, din ei. După trecerea regimentului, mai târziu peste Dunăre, s'au văzut mormintele acestor Cerchezi.

Locotenentul Stârcea a adus un act în scris dela locuitorii din Ghighen, prin care se confirmă cele arătate mai sus [5]).

---

[1]) Intr'o notă, căpitanul pensionar Gh. Teodorescu spune că această incursie nu a avut loc. Totuşi cred că a avut loc pentrucă Gh. I. Donici, care nu spunea neadevăruri şi nici nu se lăuda mi-a povestit-o şi pentrucă nu cred ca jurnalul de operaţie să o fi inventat, cu atât mai mult cu cât colonelul Peretz duşmănea pe Şeptilici. Şi ceea ce confirmă cred mai mult aceasta este faptul că găsim pe Donici brigadier în a doua recunoaştere (şi n'ar fi avut alt motiv de înaintare) precum şi faptul că locotenentul Stârcea a adus, după a doua recunoaştere, o dovadă scrisă, ceea ce dovedeşte că nu se crezuse în adevărul executărei primei recunoaşteri.

[2]) Avansat brigadier pentru purtarea sa în recunoaşterea precedentă.

[3]) Călăraşii erau înarmaţi cu carabine Dreyse ale căror ace se rupeau mereu. (Căplescu, *o. c.*, p. 32; Generalul Radu R. Rosetti, *Jurnalul de operaţiuni a Diviziei de Infanterie de rezervă*, pp. 39, 153).

[4]) In manuscris Ghirghi.

[5]) In 1913 s'a cerut trupelor române a prezenta, la întoarcerea în ţară certificate de bună purtare din partea primarilor bulgari.

1877 Iulie 13

Regimentul părăsește Corabia și se pune în marș pentru Turnu-Măgurele, unde sosește în aceeași zi așezându-se în bivuac, lângă malul Dunării [1]).

1877 Iulie 14/15

Regimentul în stație pe malul Dunării în bivuac.

Maiorul Teleman Constantin s'a chemat din neactivitate la acest regiment [2]).

Asemenea Medicul de Batalion cl. II-a Bolintineanu Cârstea [3]).

Sub. Lt. Ioachim (Ioan) însumat, din Regimentul 6 Călărași [4]).

Sub. Lt. Băicoianu (din regiment) mutat la Escadronul (de) Tren.

1877 Iulie 16/17

TRECEREA DUNĂRII

In urma pierderilor suferite de Ruși, la Plevna, în lupta ce pierduse în ziua de 8 Iulie, care avu o influență vătămătoare asupra moralului trupelor ruse, intervenind atât Marele Duce Nicolae, comandantul suprem al armatelor ruse, cât și Impăratul Alexandru, prin Ministerul (sic) nostru plenipotențiar, mai având în vedere că înfrângerea armatei ruse s'ar fi resimțit de noi foarte greu, putându-se transporta teatrul de operațiuni în țară. In considerațiunea acestora, s'a hotărît să se dea trupele necesare pentru ocuparea cetății Nicopole; ca astfel trupele ruse din acea cetate să poată deveni disponibile pentru mărirea forțelor destinate a ataca pe Osman Pașa, în poziția defensivă dela Plevna.

S'a destinat pentru aceasta o brigadă de infanterie și Brigada de Călărași Roznovanu, compusă din Regimentele 3 și 8 Călărași [5]).

In consecință, s'a dat ordin Diviziei a 4-a, în ziua de 12 Iulie ca aceste 2 brigăzi să se ducă la (Turnu) Măgurele, punct hotărît de trecere și imediat să treacă Dunărea.

---

[1]) După (la Nord) de viile Turnenilor, zice căpitanul pensionar Gh. Teodorescu, într'o notă a sa (viile din jurul vechii cetăți Turnu. Nota autorului).

[2]) Născut, 21 Ianuarie 1836; sergent, 7 Octomvrie 1857; sublocotenent, 1 Octomvrie 1859; locotenent, 24 Ianuarie 1863; căpitan, 24 Ianuarie 1865; maior, 1 Ianuarie 1872; neactivitate, 1 Aprilie 1872; activ, 1 Decemvrie 1873; neactiv, 15 Mai 1876; activ, 1 Iulie 1877. (*Anuarul*, 1877, p. 284).

[3]) Născut, 2 Iulie 1840; elev, 4 Decemvrie 1855; subchirurg, 1 Martie 1861; serviciul civil, 1 Martie 1862; serviciul militar, 12 Septemvrie 1863; serviciul civil, 1 Noemvrie 1866; medic batalion cl. II, serviciul civil, 12 Ianuarie 1868, serviciul militar, 1 August 1869; serviciul civil, 9 Aprilie 1871; neactiv, 31 Martie 1873; activ, 1 Iulie 1877. (*Idem, Idem.*, p. 368).

[4]) Născut, 6 Octomvrie 1834; soldat, 8 Iulie 1855; sergent, 3 Ianuarie 1861; sublocotenent, 9 August 1868; neactiv, 8 Decemvrie 1871; activ, 12 Fevruarie 1873; neactiv, 31 Iulie 1873; activ, 1 Martie 1874. (*Anuarul*, 1877, p. 306).

[5]) Regimentul 7 Călărași rămăsese deocamdată pe malul stâng al Dunării.

Trupele s'au adunat, însă trecerea nu s'a putut efectua imediat din cauza lipsei mijloacelor de transport, care s'au dat în cele 3 zile următoare.

La 16 a trecut Brigada de Infanterie cu Statul Major şi Comandantul Diviziei a IV-a, precum şi escadronul Bacău, de sub comanda Căpitanului Şeptelici.

Indată după debarcarea acestor trupe, escadronul de Bacău a fost trimis în avanposturi din ordinul Generalului Stolipin, Comandantul Cetăţii Nicopole.

La 17 Iulie acest Escadron a primit ordin a merge spre Plevna, pentru a afla unde se află divizia rusă de cavalerie, comandată de Generalul Lascarev; escadronul a găsit divizia dincolo de Catofeica [1]) şi a adus ştirea Generalului Stolipin.

Tot la 17 Iulie au trecut Dunărea în Bulgaria şi celelalte 3 escadroane în ordinea următoare: Roman, Neamţ, Suceava.

Imediat după trecerea escadronului Roman, din ordinul Generalului Stolipin a fost pornit în avanposturi deasupra (Sud) Nicopolului, iar celelalte două escadroane au bivuacat pe malul Dunării la [2]) Nicopole.

1877 Iulie 18

Incă din seara de 17 Iulie, comandantul regimentului a primit ordin dela comandantul brigadei a se pune cu regimentul la dispoziţia colonelului rus Seniţchi, deoarece împreună cu cazacii, regimentul trebue să facă recunoaşteri regulate şi serviciul de siguranţă în spre Plevna, în zona de teren cuprinsă între Osma şi Vid.

La 18, dimineaţa, escadroanele Roman şi Suceava au ridicat bivuacul de pe malul Dunării şi s'au întrunit cu celelalte două escadroane, ce se aflau deasupra (la Sud de) Nicopolului.

Imediat după constituirea regimentului, după cererea colonelului Seniţchi, escadronul Roman, s'a trimis pe apa Osma, pentru a apăra podul dela satul Muslimkioi [3]), mai având misiunea de a supraveghea prin patrule şi valea Vidului.

1877 Iulie 19

Escadronul Roman a continuat serviciul său la Muslimkioi [4]), iar regimentul a stat în bivuac deasupra Nicopolului.

---

[1]) Această localitate nu există pe nici o hartă. După istoricul oficial rus (traducerile austriace şi româneşti) şi schiţele anexate, divizia de cavalerie Lascarov s'a aflat în acea zi şi în cea următoare între Breslaniţa şi Calişovăţ.

[2]) In manuscris: *spre*. ceea ce nu are înţeles, dat fiind caracterul abrupt al malului.

[3]) In manuscris — greşit — Mişalnei.

[4]) *Idem*.

1877 Iulie 20

Regimentul primește ordin de a porni cu restul de 3 escadroane la Muslimkioi [1]), unde locotenentul colonel Peretz va lua comanda tuturor trupelor aflate acolo, cu care va face recunoașteri forțate [2]) spre Plevna.

1877 Iulie 21

Regimentul a pornit de noapte și a ajuns la ora 5 a. m. la Muslimkioi [3]), unde a găsit escadronul Roman, un batalion din Regimentul 5 Infanterie, maiorul Iarca, și resturile regimentului rusesc Kostroma, cam 250 oameni, sub comanda unui maior, singurul ofițer superior rămas în urma luptei dela 18 Iulie dela Plevna.

Dela 21 la 24 Iulie, regimentul a avut misiunea a se lega prin posturile fixe cu Corpul al 9-lea de armată rusă, staționat între Plevna și Trestenik [4]), a face recunoașteri forțate și a patrula înainte în direcția Plevnei, spre Breslenița, Cupriva și Riben [5]).

Escadronul Suceava a fost trimis la Golenți [6]), unde a schimbat un escadron de Cazaci, comandat de căpitanul Gusev.

La 23 Iulie, escadronul Suceava a fost din nou schimbat de cazaci, și s'a întors la Muslimkioi [7]).

RUȘII CER AJUTOR ROMÂNILOR

După cum s'a arătat, o brigadă de infanterie și una de cavalerie au trecut Dunărea, numai în scop de a ocupa Nicopole, spre a lăsa liberă armata rusă, iar nu în scop de a opera cu armata rusă, care dela început a refuzat aceasta.

După pierderea și celei de a doua bătălii la Plevna, cu pierderi mari, o panică grozavă a cuprins întreaga armată rusă. Toți fugeau strigând: « Turcii ! ».

Generalul Krüdner [8]) cere Diviziei a 4-a română să treacă Dunărea să coopereze și să susțină armata sa bătută și respinsă dela Plevna.

Comandantul diviziei, generalul Manu, refuză, spunând că nu are ordin dela șefii săi.

---

[1]) *Idem.*

[2]) Vom găsi mereu expresia de *recunoaștere forțată*, prin care se înțelegea atunci o recunoaștere ce putea întâmpina rezistență din partea vrăjmașului.

[3]) Ca nota 1.

[4]) In manuscris — greșit — Drestunie.

[5]) In manuscris — greșit — Roben.

[6]) In manuscris — greșit — Gulești. Asupra ortografiei numelui acestei localități, vezi: General R. Rosetti, *Jurnalul de operațiuni a Diviziei de Infanterie de rezervă*, p. XII.

[7]) In manuscris Mișălnei.

[8]) In manuscris — greșit — Crudniev.

Situaţia fiind critică şi aşteptând dintr'un moment într'altul ca Osman Paşa să ia ofensiva, Marele Duce Neculai, şeful suprem al armatei ruse, trimite următoarea telegramă:

« *Alteţei Sale Domnitorului Carol* »

La Poiana

« Vino în ajutorul nostru, treci Dunărea unde vei voi, cum vei voi, « sub ce condiţiuni vei voi, dar vino grabnic în ajutorul nostru, Turcii « ne prăpădesc. Cauza creştinătăţii este pierdută ».

(ss) Nicolae [1])

A. S. Domnitorul, primind această telegramă foarte îngrijitoare şi pentru noi, dă imediat ordin, adică la 20 Iulie, că întreaga Divizie a 4-a să treacă Dunărea la Nicopole şi să înainteze spre Plevna.

Acest ordin de înaintare spre Plevna se execută îndată, căci după cum se vede din operaţiunile regimentului, chiar la 21 Iulie s'a pus în mişcare cu celelalte trupe. Până la 24 Iulie, întreaga Divizie a 4-a trece Dunărea afară de o baterie şi o coloană de muniţiuni, care au operat trecerea câteva zile mai târziu.

Afară de Divizia 4-a, s'a hotărît a trece Dunărea Diviziile 2-a şi a 3-a formând un corp de armată, iar Divizia 1-a a rămas în Oltenia, Corp de observaţie, formând cu această ocazie o nouă ordine de bătae.

1877 Iulie 25

Escadronul Suceava s'a mutat din Copriva la Cecova, iar statul major al regimentului şi escadroanele Roman şi Bacău la Bresleniţa, unde au bivuacat.

Escadroanele au avut misiunea de (a) trimite recunoaşteri înainte şi forţate în direcţiunea Plevna, spre dreapta până în Vid, satul Caciamuniţa [2]), care s'a recunoscut în ziua de 27 de escadronul Roman, iar în stânga până în Verbiţa.

1877 Iulie 28

Escadronul Suceava a trecut din Cecova spre Creta.

1877 Iulie 29

Escadronul Bacău a trecut la Riben, unde a schimbat 2 escadroane de ulani ruşi, având misiunea a da avanposturi pe o linie foarte întinsă,

[1]) Cum am arătat aiurea. (*Partea luată*. . . . p. 118, nota 335), nu acesta a fost textul adevărat al telegramei marelui Duce Neculai, dar a fost textul ce a circulat atunci şi mulţi ani în urmă.

[2]) In manuscris — greşit — Catameniţa.

adică a se lega la dreapta cu escadronul Suceava [1]), iar la stânga cu escadronul Calişovâţ [2]).

1877 Iulie 30

Escadronul Bacău [3]) a ocupat cu avanposturi linia dintre Riben şi Calisovăţi [4]).

In timpul dela 1 August când Divizia a 3-a şi cea de rezervă opera trecerea Dunării pe podul provizoriu dela Siliscioara, Divizia 4-a ocupă poziţiile hotărîte în jurul şi apropierea poziţiei dela Plevna, iar acest regiment în avanposturi la Riben şi Creta, unde a stat până la 14 August cu foarte mici modificări.

Ca fapt de notat în acest timp este o ieşire a Cerchezilor asupra avanposturilor escadronului Bacău. Căpitanul Şeptelici, comandantul acestui escadron, punându-se în fruntea trupei, a atacat pe Cerchezi, respingându-i şi urmărindu-i până dincolo de Caciamuniţa [5]) sub fortul Opanezului, pe care l-a descoperit cu această ocazie, precum şi un post pe Vid, ce se afla în acea direcţie.

Pentru acest fapt, căpitanul Şeptelici a primit mulţumirile comandantului diviziei prin ordinul No. 1277 din 10 August 1877 [6]).

1877 August 13

In noaptea de 13 spre 14 August, Cerchezii au atacat vedetele noastre între Riben şi Calişovăţ. Mai mulţi Cerchezi s'au apropiat de o vedetă din escadronul Bacău, deschizând foc asupra ei.

Ambii călăreţi din vedetă au deschis foc, retrăgându-se deoarece erau atacaţi de forţe superioare; garda mare înaintând la auzul focurilor, a întâlnit pe un soldat din vedetă, care a condus-o spre locul unde veneau Cerchezii.

Aici au găsit mort pe al doilea călăreţ din vedetă, Lupu Andrei [7]), traversat de un glonte prin inimă la câţiva paşi de locul unde era aşezat ca vedetă.

Acesta a fost primul ostaş român mort pe câmpiile bulgare.

---

[1]) Aflat spre Creta, vezi 28 Iulie.

[2]) Escadronul de Neamţ (Căplescu, *o. c.*, p. 19).

[3]) In manuscris este Roman. Aceasta este o greşală pentrucă însuşi textul acestui manuscris arată mai sus şi mai jos că era escadronul de Bacău şi pentrucă Căplescu (*o. c.*, p. 19) care comanda escadronul de Neamţ, aflat la Calişovăţ, arată că se lega la dreapta cu escadronul Bacău.

[4]) In manuscris Calinovăţi.

[5]) In manuscris Cociamiţa.

[6]) Căpitanul Gh. Teodorescu arată că această acţiune a avut loc la 8/9 August. Este probabil, după data ordinului de mulţumire a diviziei (10 August). Aceasta constitue încă o dovadă că jurnalul nu a fost întocmit zi de zi, ci după războiu.

[7]) Din comuna Liuzi-Călugăra. Cerchezii îi au luat hainele, armele, echipamentul, harnaşamentul, dar calul nu (Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul Independenţei*, p. 57).

1877 August 14

Escadroanele Neamţ şi Suceava au părăsit poziţiile ce ocupau respectiv la Golenţi [1]) şi Creta şi [2]) a ocupat:

Cel dintâi înălţimile din faţa Calisovaţului: iar cel de al doilea, lângă satul Verbiţa, ambele cu misiunea de a da avanposturi în direcţia Plevnei.

Escadronul Neamţ, legându-se la dreapta sa cu escadronul Bacău şi în stânga cu escadronul Suceava, iar acesta din urmă la stânga din Verbiţa cu avanposturile cavaleriei ruseşti [3]).

Aceste poziţiuni au fost ocupate în zilele de 15 şi 16 August. Aceste schimbări s'au făcut în vederea mişcării trupelor ruseşti de sub comanda generalului Imeritinschi [4]), care a avut ordin să atace Lovcea, pe care a şi ocupat-o în ziua de 22 August.

1877 August 17

Un escadron de Cerchez iatacând avanposturile în zona ocupată de escadronul Roman, în faţa Caciamuniţei, căpitanul Persiceanu indică (?) [5]) escadronul şi respinge din cimitirul satului, unde se baricadase, gonindu-i după o luptă cu focuri timp de o jumătate de oră.

Un cerchez a rămas mort şi probabil că au avut şi răniţi căci s'au găsit urme de sânge pe locul de luptă.

1877 August 19

In noaptea de 19—20 August Cerchezii atacă avanposturile escadronului Suceava. Călăraşul Iftimie Vasile, aflat în vedetă pe punctul de unde vine inamicul, trage focuri fără să se retragă, ţinându-i pe loc, până a sosit garda mare, care i-a pus pe fugă.

Soldatul Iftimie a avut cu acest schimb de focuri, palma stângă traversată de un glonţ.

1877 August 20

Spre a pune capăt atacurilor nocturne ale Cerchezilor şi a-i intimida, escadronul Suceava a făcut o recunoaştere agresivă asupra vedetelor turceşti pe care le-a respins până în valea sub postul (fortul) Bucov; de unde, trăgându-se mai multe obuze, escadronul s'a retras spre Verbiţa.

---

[1]) In manuscris — greşit — Uleuţi.

[2]) Aceste escadroane părăsise acele poziţii încă din Iulie (vezi mai sus). Insemnarea aceasta este încă o dovadă de redactarea posterioară a jurnalului.

[3]) Divizia a IX-a Cavalerie.

[4]) In manuscris — greşit — Ianentinschi.

[5]) Probabil: ridică, în înţelesul de: încălecă.

1877 August 21

Escadroanele Roman, Bacău și Neamț au părăsit pozițiile lor, care au fost ocupate apoi de Divizia 3-a, și întreg regimentul a luat poziție în aceeași zi pe platoul din dreapta (spre Vest) și lângă satul Verbița, având avanposturile de-a-lungul crestei dealului din fața întăririlor Plevnei.

In stânga (spre Est) Verbiței era cavaleria rusă. In momentul când a sosit regimentul la Verbița, tocmai se terminase o mică luptă, între o recunoaștere compusă din ofițeri Turci, însoțiți de mai mulți călăreți (cu) avanposturile escadronului Suceava.

Recunoașterea inamicului a fost respinsă. Escadronul a avut numai un cal mort.

In aceeași seară comandantul regimentului a fost chemat la Cojulovcea de generalul Lascarev, care se afla acolo cu divizia sa de cavalerie și sub a cărui ordin era pusă Brigada Roznovanu. Generalul a dat ordin că a doua zi să vie la Cojulovcea cu întregul corp, spre a se întruni cu divizia rusească.

1877 August 22

Trei escadroane au primit ordinul de a veni și a bivuaca pe platoul din dreapta (spre Vest) și înaintea satului Cojulovcea, unde a stat în ziua de 23 August [1]).

1877 August 24

Sosind Regimentul 5 Dorobanți, i s'a cedat locul, iar acest regiment a bivuacat lângă divizia rusească, unde a stat în zilele de 25 și 26 August, cât a ținut bombardamentul general, făcând recunoașteri cu întreaga brigadă până în Vid.

TRECEREA DUNĂRII DE INTREAGA ARMATĂ ROMÂNĂ

In urma hotărîrii ce s'a luat, ca armata Română să ia parte activă la operațiunile de peste Dunăre, și după apelul șefului armatelor ruse, s'a ales locul la Siliscioara-Măgura pentru construcția unui pod, refuzându-se trecerea pe la Nicopole, spre a păstra cu totul independența armatei noastre de cea rusească.

[1]) Căpitanul Gh. Teodorescu arată că toate deplasările din zilele de 14—24 August s'au executat din inițiativa comandanților români. Aceste mișcări erau cauzate de desele hărțuieli cu recunoașterile turcești, ce se petreceau noaptea și aveau ca rezultat că Rușii lăsau mari goluri prin care pătrundeau Turcii și hărțuiau flancul stâng al Românilor. D-sa mai arată că, numai mulțumită acțiunii Regimentului 8 Călărași s'a putut menține legătura cu Rușii și acoperi direcțiile de înaintare spre Plevna.

La 4 August a și început execuția acestui pod, iar pentru acoperirea, atât a construcției podului cât și a trecerii armatei, s'a trecut trupele [1]) dela (Turnu)-Măgurele: brigada de cavalerie a Diviziei a 3-a cu o baterie călăreață și ofițeri de stat major de la divizie, ca să recunoscă văile Vidului și ale Ischerului — iar brigada de cavalerie s'a pus în legătură cu Divizia 4-a.

La 12 August a trecut Dunărea întreaga Divizie a 3-a pe la Corabia și Regimentul 4 Călărași, cu ajutorul pontonierilor destinați la facerea podului.

La 19 August podul a fost terminat, la 20 a trecut Divizia de Rezervă.

S'a hotărît ca operațiunile să nu se mai facă pe Ischer, ci la Plevna.

In care scop s'a dat ordin și Diviziei a 3-a care era deja în marș să-și schimbe direcția, și să meargă spre Plevna.

La 20 August, generalul Cernat, ministru de războiu, a fost numit Comandant al Armatei Române de Operațiuni în Bulgaria.

A. S. Regală Domnitorul, fiind numit Comandant al Armatei de Vest, însărcinată cu operațiunile din jurul Plevnei, la 21 August a dat ordin de zi de luarea comendei, din cartierul general dela Poradim.

La 22 s'a prezentat A. S. R., generalul Zotoff, șeful său de Stat Major, care prezintă pe generalii: Krüdner și Kriloff, comandanții corpurilor al 9-lea și 4-lea ruse, care au fost puse sub comanda A. S. R.

In aceeași zi A. S. R. însoțit de Statul său Major, a trecut în revistă trupele rusești.

Dela 23 la 24 August A. S. R. a recunoscut personal pozițiunile din jurul Plevnei, iar la 25, a mers la Radenița, cartierul general al Marelui Duce Nicolae, comandantul șef, unde s'a ținut un consiliu și s'au hotărît operațiunile ce urmau să aibă loc.

Armata de Vest în ziua de 25 era următoarea:

Corpul al 9-lea (g-l Krüdner), între Bulgărenii și târgul Turski-Trestenic (aproape de Cojulovcea), Corpul al 4-lea g-l Kriloff la Pelișat și Zgalincea.

Detașamentul mic al generalului Imeritinschy și Scobelef la Bogot.

Legătura între armata română și cea rusă s'a făcut de Reg. 8 Călărași.

La 25 August, armata rusă cuprindea în total:

54 batalioane, 28 baterii, 2 divizii de cavalerie, 2 batalioane de săpători și 20 tunuri de asediu. Armata română sub comanda generalului Cernat, compusă din 3 divizii de infanterie, o brigadă de roșiori, 2 brigăzi de călărași (cinci regimente) — un batalion de geniu și 120 tunuri Krupp, ocupa extrema dreaptă: dela Calisovăț până la Vid.

La 25 August s'a ținut la Radenița un consiliu în care s'a hotărît ca al 3-lea atac asupra Plevnei să se dea de urgență.

Chiar a doua zi a început bombardamentul general care a durat 2 zile, după care să urmeze atacul.

---

[1]) In manuscris: armata, termen impropriu.

La 26 şi 27 August, a ţinut bombardamentul şi dându-se asaltul la 27 August ora 3 s'a ocupat de Divizia 4-a Română o semi-redută, care era la jumătatea distanţei, între poziţia diviziei şi reduta Griviţa.

La 28 şi 29 s'a bombardat de asemeni poziţiunile inamice, iar la 30 August s'a dat atacul general, când Românii au luat cu asalt reduta Griviţa [1]).

1877 August 27

In [2]) aceste zile, Regimentul 8 Călăraşi a luat parte la următoarele operaţiuni:

La ora 5 şi 15 m a. m. la 27 August, împreună cu al 7-lea de călăraşi, a pornit în direcţia redutei Marelui Duce.

Regimentul 8 Călăraşi s'a îndreptat spre creasta dealului din dreapta fortului Griviţa No. 2 şi pe când era gata a continua marşul pe colina din faţa redutei, a sosit maiorul Lahovary dela M. S. M. care a oprit înaintarea.

Abia s'a întors brigada şi o ploae de gloanţe şi chiar şrapnele trase cu o mare precizie au căzut pe locul ce-l ocupase brigada.

Brigada a trecut în trap pe colina din direcţia Verbiţei.

Ajungând regimentul pe înălţimile din faţa Calişovăţului a primit ordin de a pune avanposturi cu aripa dreaptă la Caceamuniţa, rezemată pe Vid, iar la stânga, legându-se cu avanposturile Regimentului 7 Călăraşi.

Regimentul 7 Călăraşi se afla în faţa Calişovăţului.

La 30 August, în urma atacului nereuşit, ţinându-se un nou consiliu, s'a hotărît a [3]) mai aştepta sosirea întăririlor din Rusia, cu care să se facă asediul Plevnei, pentru a o constrânge să se predea.

Se hotărîse chiar Statul Major Rus, la o retragere a trupelor, în poziţia defensivă pe [4]) Osma; dar această idee greşită a fost în urmă părăsită, în urma opunerii hotărîte a M. S. Domnitorul. S'a hotărît deci ca trupele să se întărească în poziţiile ce ocupase.

La 6 Septemvrie, s'a mai dat de trupele române un atac asupra redutei Griviţa No. 2, dar n'a reuşit atacul.

S'a hotărît atunci să nu se mai încerce niciun atac, în continuu însă s'a lucrat la întăriri de poziţii.

S'au ridicat forturi, s'au săpat şanţuri de comunicaţie, etc. Regimentul 8 Călăraşi a rămas pe aceeaşi poziţie, dela 27 August la 14 Septemvrie [5]).

---

[1]) Tot acest pasagiu arată din nou redactarea posterioară a jurnalului.

[2]) In manuscris: la.

[3]) In manuscris: a *nu* mai aştepta; de sigur greşit, căci s'a luat hotărîrea a aştepta. (Generalul R. Rosetti, *Partea luată*, p. 161).

[4]) In manuscris: la.

[5]) Când a fost înlocuit în avanposturi de Regimentul 3 Călăraşi. (Generalul R. Rosetti, *Jurnalul de operaţiuni al Diviziei de Infanterie de rezervă*, p. 39). Textul arată încă odată ştiri ce nu putea să le cunoască regimentul atunci.

In acest timp a venit și generalul Todtleben, care fu numit Ajutorul Comandantului Armatei de Vest.

1877 Septemvrie 15

Până la 25 Septemvrie Regimentul a stat la Verbița [1]), la Cartierul General, după ce a lăsat la Calișovăț, Escadronul de Bacău, cu comandantul brigăzii.

In zilele de 16, 17 și 18 Septemvrie escadronul Bacău a ocupat satul Susurlu.

Făcându-se o recunoaștere forțată de la Opanez la Plevna, escadronul Bacău a însoțit 2 batalioane din Regimentul 4 Linie, ocupându-le aripa dreaptă.

1877 Septemvrie 28

Regimentul pleacă la Golenți și escadronul de Bacău se pune la dispoziția colonelului Slăniceanu comandantul Corpului de Vid.

1877 Septemvrie 28

Escadronul Suceava este trimis în satul Brest, cu misiunea de a da posturi înainte în satele Ghighen, Ghighen-Mahala și Slavița și până la Isker.

Regimentul a ocupat satele: Măgura și Cercelani [2]) dând un post în fața Portului Corabia.

1877 Octomvrie 4

Regimentul a ocupat satul Ghighen supraveghind prin posturi până la Dunăre. La Vadin sublocotenenții Gheorghiade [3]) și Teodorescu [4]) au recunoscut și trimis informațiuni precise asupra unui post turcesc descoperit, și care ocupa o redută situată deasupra satului Vadin [5]).

---

[1]) Unde a înlocuit Regimentul 3 Călărași.

[2]) In manuscris Ceralam.

[3]) Până aci nu se pomenește de acest ofițer în Regiment. Căplescu (*o. c.*, pp. 27, 28, 37), care vorbește de descoperirea redutei din Vadin de acesta, arată că era vagmistrul (sergentul major) al escadronului său. *Anuarul Armatei Române pe anul 1879* (p. 329), arată că a fost înaintat sublocotenent pe ziua de 1 Iunie 1878. Iată încă o dovadă că jurnalul a fost scris după campanie.

[4]) Gheorghe Teodorescu, născut 17 Iulie 1849 (la Ciorăști-Vâlcea, după o notă a sa); soldat, 1 Octomvrie 1868; brigadier, 1 Mai 1869; sergent, 16 Noemvrie 1869; sublocotenent, 1 Octomvrie 1874 (*Anuarul*, 1877, p. 298). A absolvit școala dela Bistrița, spune d-sa într'o notă. Școala se numea atunci Școala divizionară și era urmată de subofițeri un an. Absolvenții ei concurau cu ceilalți subofițeri pentru examenul de sublocotenent. (Maior I. Popovici, *Organizarea Armatei Române*, I, partea II, pp. 286, 290, 291).

[5]) Căpitanul Gh. Teodorescu arată, ceea ce se adeverește de izvoarele oficiale, că recunoașterea a avut loc la 17 Octomvrie. Incă o dovadă că jurnalul a fost scris posterior.

La 7 Octomvrie trupele române au dat un nou atac redutei Griviţa No. 2, însă fără rezultat.

1877 Octomvrie 7

Impreună cu Regimentul 2 Călăraşi, Regimentul 8 Călăraşi face brigadă, sub comanda colonelului Cernovodeanu. Cu regimentul se mai afla şi o parte din cavaleria rusească sub comanda generalului Mayerdorff, care deşi a venit să coopereze cu trupele române dar care n'au luat parte la nici o acţiune.

1877 Octomvrie 18

Colonelul Slăniceanu raportează că satul Vadin e ocupat de Turci, care reţin (?) o mică redută întărită, şi luă deciziunea de ai scoate de acolo.

Maiorul Enea, cu o companie din Regimentul 6 Dorobanţi, o secţie artilerie şi 3 escadroane de călăraşi din care 2 din Regimentul 2 Călăraşi şi 1 din Regimentul 8 Călăraşi sub comanda căpitanului Şeptelici, iar ca şefi de plotoane pe locotenenţii Cătănescu, Stârcea şi sublocotenentul Pester [1]) şi o escortă sub comanda sublocotenentului Teodorescu, din 50 călăreţi, pentru comandantului corpului, colonel Slăniceanu.

Detaşamentul de sub comanda maiorului Enea, a început atacul la ora 11 a. m., artileria trăgând dela 1 km. Al doilea obuz a făcut să sară în aer depozitul de muniţiuni din redută, iar Turcii fugind peste parapet în dezordine spre sat, cavaleria îi urmăreşte sub comanda căpitanului Şeptelici.

Turcii se retrăgeau trăgând focuri, parte din ei s'au baricadat într'un pichet solid de zid, de unde se apărau cu disperare.

Ordonând descălicarea se înconjură pichetul care nu s'au predat, şi au fost ucişi cu focuri.

Călăraşii au mort: plotonierul major al escadronului de Gorj. Locotenentul Cătănescu se alege din această luptă cu braţul drept sfărmat de un glonte, iar mai târziu a murit în spital. Soldatul Pricope Vasile împuşcat în piciorul drept.

Satul Vadin şi reduta au fost ocupate.

1877 Octomvrie 22

Se ocupă de regiment satul Slaviţa (Slivoviţa), satul Cruşoveni, pe malul stâng al Ischerului, şi satul Oreviţa (Racoviţa).

[1]) Escadronul era alcătuit ad-hoc cu oameni din escadroanele Bacău (locotenent Stârcea), Roman (sublocotenent Pester) şi Suceava (locotenent Cătănescu).

1877 Octomvrie 27

Se face o recunoaştere până în satul Selanovcea de escadronul comandat de căpitanul Căplescu, şi ajunge până aproape de Rahova, unde s'a ciocnit cu avanposturile turceşti ce ocupau Rahova, rănindu-se sergentul Dumitrescu N. [1]).

1877 Noemvrie 5

Regimentul pleacă în satul Ostrov, unde se afla şi un batalion din Regimentul 1 Dorobanţi, care împreună cu regimentul a format un detaşament pe care l-a comandat locotenentul-colonel Peretz. La 6 Noemvrie, detaşamentul pleacă din Ostrov, ajunge la Selanovcea, pe care o ocupă.

1877 Noemvrie 7

LUPTA DELA RAHOVA

Regimentul a avut misiunea să protejeze bateriile: Manolescu [2]) şi Petrovici [3]), aşezate la extrema stângă sub comanda colonelului Slăniceanu [4]).

Pe la orele 5 seara dându-se ordin de retragere, regimentul a primit ordin să acopere retragerea spre Selanovcea, instalând avanposturi până aproape de întăririle Rahovei.

1877 Noemvrie 8

Avanposturile au observat că Turcii încarcă bagajele şi voesc a părăsi localitatea, s'a raportat căpitanului [5]) Persiceanu, comandantul avanposturilor, iar acesta colonelului Slăniceanu. Tot odată şi căpitanul Tănăsescu a trimis un locuitor din Rahova, care fiind trimis de primarul din Rahova, a adus vestea că Turcii au încărcat şi trimis sub escortă o

---

[1]) Escadronul de Neamţ, comandat de căpitanul Căplescu fusese întărit, în vederea acestei recunoaşteri cu 20 călăreţi din escadronul Roman, comandaţi de sublocotenentul G. Bulgaru, din acest din urmă escadron. (Căplescu, *o. c.*, pp. 29—30).

Sergentul N. Dumitrescu a fost înaintat ulterior ofiţer. (Căplescu, *o. c.*, p. 30; *Anuarul Armatei Române pe anul 1880*, p. 405, Nr. 85).

[2]) Născut, 8 Septemvrie 1850; elev, 1 Iulie 1869; sublocotenent, 1 Iulie 1871; locotenent, 1 Ianuarie 1875; locotenentul Alexandru Manolescu, comanda o baterie de câmp. (*Anuarul*, 1877, p. 266).

[3]) Născut, 14 Ianuarie 1840; soldat, 23 Noemvrie 1858; brigadier, 8 Iunie 1861; sergent, 16 Noemvrie 1862; sublocotenent, 26 Septemvrie 1868; locotenent, 1 Ianuarie 1874; fusese trecut în pompieri şi comanda secţia de pompieri din Bârlad. (*Idem*, p. 265); pe câmpul de luptă a comandat o baterie teritorială, armată cu tunuri Lahitte.

[4]) După *Istoric* (p. 668), misiunea Regimentului 8 Călăraşi a fost de a ţine legătura între cele două atacuri.

[5]) In manuscris — greşit — colonelului.

parte din bagaje spre apa Schit direcţia Vidin, şi că restul de bagaje urmează a fi trimise noaptea.

1877 Noemvrie 9

Turcii a(u) evacuat [1]) Rahova, pe care au ocupat-o regimentul cu celelalte trupe.

1877 Noemvrie 11

Din Rahova regimentul a plecat şi a ocupat satul Coduslui [2]) cu [3]) avanposturile spre Ţibru - Palanca direcţia unde se retrăsese Turcii din Rahova.

1877 Noemvrie 13

Regimentul recunoaşte Ţibru - Palanca, dar o găseşte evacuată [4]) de Turci, dar focurile ardeau şi mai erau lemne pe foc, ceea ce denotă că au fugit la apariţia regimentului.

Aici s'au găsit cantităţi mari de cereale şi provizii care pentru a nu fi jefuite, s'au dat în paza sublocotenentului Gheorghiu [5]) cu 2 plotoane din escadronul Roman.

Aceste depozite au servit ca hrană trupelor ce au operat la Lom-Palanca.

1877 Noemvrie 16

Recunoaşterile trimise spre Lom - Palanca au găsit-o evacuată. Atunci căpitanul Persiceanu cu 2 plotoane din escadronul Roman şi sublocotenentul Grigorescu cu un ploton din escadronul Neamţ [6]) au intrat în Lom - Palanca.

Au recunoscut forturile şi împrejurimile şi au făcut ordine, că Bulgarii devastau magazinele şi locuinţele Turcilor.

1877 Noemvrie 27

Escadronul Roman şi 1 escadron din Regimentul 9 Călăraşi, sub comanda maiorului Tăutu, au fost în recunoaştere la Arcer - Palanca,

---

[1]) In manuscris — greşit — evadat.

[2]) Pe unele hărţi: Cosludui.

[3]) In manuscris: şi.

[4]) In manuscris: evadată.

[5]) Locotenentul (nu sublocotenentul) Theodor Gheorghiu, făcea parte din escadronul Roman. (*Anuarul*, pe 1877, p. 100).

Cariera sa: născut, 18 Fevruarie, 1830; soldat, 12 Ianuarie 1849; sergent, 5 Mai 1855; sublocotenent, 9 August 1868; locotenent, 8 Aprilie 1873. (*Anuarul*, 1877, p. 297). Probabil că la dânsul face aluzie Căplescu (*o. c.*, p. 51), ceea ce e confirmat şi de o notă a căpitanului Teodorescu.

[6]) Micimea efectivelor face ca să fie din nou nevoie a se întări escadroanele ce capătă o misiune specială cu ofiţeri şi trupă din alte escadroane.

Divizionul era precedat de un ploton comandat de sublocotenentul Pester, care surprinzând un post de nizami, au făcut 3 prizonieri, cu armele şi câteva vite albe ce duceau cu ei; s'au înaintat la divizie la colonelul Lecca [1]).

1877 Decemvrie 11

Escadroanele Bacău şi Neamţ au plecat la Metcoviţa.

Escadronul Bacău la Lom - Palanca şi escadronul Neamţ la Lagosevcea [2]) lângă şoseaua Vidin - Belogragic unde au ajuns la 12 Decemvrie. Acest escadron a avut (ciocniri) mai în toate zilele cu patrule de cavalerie turcă, ce ieşea din Belogragic [3]).

La 15 Decemvrie, în o recunoaştere spre Osmanlie până la Caluger, a avut o întâlnire cu un escadron de bazbuzuci între Caluger şi Bela [4]).

1 8 7 8

1878 Ianuarie 1

S'a recunoscut Belarada de către escadronul Roman şi escadronul Neamţ, plecând din Bucovcea sub ordinul şefului de stat major al diviziei, lt. colonel Băicoianu [5]).

Prin I. D. No. 2489 sublocotenentul Mingard [6]) din Regimentul 2 Roşiori e înaintat locotenent şi însumat în escadronul Neamţ.

1878 Ianuarie 9

Voind a recunoaşte forţele noastre, Turcii din Belarada şi Novoselţi [7]) au fost bombardaţi de artileria noastră, care i-a silit să se retragă. Sublocotenentul Bulgaru cu un ploton din escadronul Roman, înconjurând [8]) forţele inamice se duce în satul Tatargic, pentru a vedea dacă mai sunt acolo alte trupe.

Cavaleria turcească, ascunsă în sat, i-a urmărit, podul spre Belarada fiind ocupat, s'au retras spre Vidbol, fiind urmăriţi de aproape de cavaleria turcească.

---

[1]) Regimentul 8 Călăraşi era acum ataşat Diviziei I-a, comandată de colonelul Lecca. (Generalul R. Rosetti, *Partea luată*, p. 82; *Istoric*, p. 862, tabela C).

[2]) In manuscris: Lugoşofeia.

[3]) Căplescu, *o. c.*, pp. 42—46.

[4]) In manuscris — greşit — Bealta.

[5]) Ulterior general, inspector general al cavaleriei şi comandant de corp de armată.

[6]) Neculai Mingard, născut 23 August 1826; soldat, 10 Mai 1860; brigadier, 1 Ianuarie 1861; sergent, 5 Iulie 1863; sublocotenent, 27 Aprilie 1869; neactivitate, 8 Decemvrie 1871; activ, 23 Noemvrie 1872. (*Anuarul*, pe anul 1877).

[7]) In manuscris: Noarada.

[8]) Ocolind.

Bateria Petrovici, care era pe înălțimile din fața Bucovcei, a deschis foc asupra Turcilor, silindu-i să se oprească; altfel ar fi fost (sublocotenentul Bulgaru) ajunși de Turci.

In aceeași zi escadronul Bacău a făcut recunoaștere spre Garcia și ajungând la Dincovița l-a găsit ocupat. Tot în această zi, escadronul a fost bombardat de o baterie turcă din satul Raianovcea [1]).

Prin I. D. No. 48 s'a decorat cu « Virtutea Militară » 4 sergenți, 2 brigadieri și 2 soldați, pentru faptele de bravură săvârșite cu ocazia recunoașterilor din 25 August 1877 [2]).

1878 Ianuarie 12

LUPTA DELA SMÂRDAN

Trupele noastre încă de la 9 Ianuarie ocupau pozițiile de împresurare a Vidinului, astfel:

Sectorul Sud: Divizia 4-a dela Vidbol și Bucovița.

Divizia 1-a dela Belarada - Tatargic - Novoselce - Musulmana - Ceiseleo [3]) și Rupcea [4]).

Sectorul Nord: o brigadă din Divizia 2-a, la care s'a mai adăogat Regimentul 9 Dorobanți și 2 baterii din Divizia 1-a, ocupând Garcea - Dîncovița, cu avanposturi spre Raianovcea, Smârdan și Inova.

Cavaleria compusă din brigada de roșiori și Regimentele 2 și 8 Călărași, ocupase aripa stângă a împresurării dela Alvagi [5]) și Negovanița [6]) (până în Dunăre) [7]).

Regimentul 8 Călărași ocupa: Comanda Regimentului, escadroanele Bacău, Neamț și 2 escadroane din Regimentul 2 Călărași înaintea satului Alvagi, ținând legătură la dreapta cu Regimentul 4 Linie, iar în stânga cu Brigada de Roșiori.

Escadronul Roman s'a dat în serviciul linia 1-a [8]), iar escadronul Suceava la ordinele d-lui general Cerchez, ca să acopere flancul drept al infanteriei, în fața Smârdanului.

La ora 9 a început atacul pe toată linia în jurul Vidinului.

In timpul zilei escadroanele au făcut recunoașteri până aproape de Inova și Capitanovca. Seara, regimentul a plecat înaintea Smârdanului, unde se afla generalul Cerchez.

---

[1]) In manuscris: Raimovcea.

[2]) Sergenții: Al. Opran, Moise Cerdac, Mihai Șerban și Gh. Drăgușin; brigadierii: I. Perca și Gh. Năsoiu; soldații: C. Ifrim, Neculai Bahrim. (*Monitorul Oficial* Nr. 19, din 25 Ianuarie/6 Fevruarie 1878).

[3]) In manuscris: Cazielea.

[4]) In manuscris: Ruscia.

[5]) In manuscris: Alvoci.

[6]) In manuscris: Negoița.

[7]) Completare a căpitanului Teodorescu.

[8]) A asigurat legătura cu divizia vecină din dreapta. (*Istoric*, p. 965).

Comandantul regimentului a primit ordin a ocupa satul Inova împreună cu Regimentul 4 Infanterie, Turcii fiind respinşi.

Escadronul Suceava, pe când infanteria ataca reduta din faţa Smârdanului, care era apărată cu îndârjire de Turci, un număr de 400 Turci apar pe flancul infanteriei noastre. Căpitanul Tănăsescu năvăli cu escadronul împrăştiat asupra lor, Turcii au fugit, lăsând armele. Turcii pierd peste 40 oameni, şi escadronul are 6 morţi: sergentul Podariu Gheorghe şi soldaţii Dăscălescu Dumitru, Dumitrache Ioan, Cosmuleasa Vasile, Iliescu Ioan, Cristina Grigore.

Plotonul 4 a avut cinci cai morţi, mai mulţi soldaţi răniţi, între care soldatul Loghin Nechita foarte grav, mai mulţi cai contuzionaţi şi uşor răniţi. Sublocotenentul Mustaţă Alexandru a avut calul ucis sub dânsul.

1878 Ianuarie 14

Escadronul Bacău recunoscând satele Capitanovca şi Cherumbec [1], le-a găsit părăsite de inamic şi s'au instalat la Cherumbec [2], raportând despre aceasta regimentului la Inova; astfel toate poziţiunile din jurul Vidinului erau ocupate de trupele noastre, afară de Novoselce, care nici nu s'au încercat a se ocupa, căci fiind aproape de Vidin, trupele ce ar fi ocupat acea poziţie, ar fi fost necontenit expuse la pierderi, poziţia fiind uşor de bătut din Vidin.

Indată după escadronul Bacău a plecat la Cherumbec [3]) şi regimentul compus după cum s'a arătat mai sus.

1878 Ianuarie 16

Statul Major al regimentului a trecut la Garcia, iar escadronul din Cherumbec [4] a rămas acolo sub comanda maiorului Tăutu; escadronul Suceava s'a stabilit de asemenea la Garcia, având misiunea a face serviciul de patrulare înaintea satului Rupcea, alternând cu escadronul Roman cantonat la Belarada.

1878 Ianuarie 23

Sosind ştirea despre armistiţiul încheiat la Adrianopole care era obligator pentru toate teatrele de operaţiuni, s'a suspendat pentru toate localităţile, iar trupele au rămas în localităţile unde se găseau aşteptând ordine ulteriore.

1878 Februarie 7

Regimentul a pornit din Garcia la Rupcea unde s'a întrunit la regiment şi escadronul Roman acolo; d-l colonel Leca, comandantul Diviziei 1-a,

1) In manuscris: Chermisee.
2) *Idem.*
3) *Idem.*
4) *Idem.*

a trecut regimentul în revistă și mulțumind oamenilor (ofițerilor) și trupei pentru serviciile aduse și pentru curajul și devotamentul ce au arătat în tot timpul și în toate împrejurările, după care a dat ordin ca regimentul să plece în țară, având a trece Dunărea în dreptul Ciupercenilor; regimentul s'a pus apoi în marș și în acea zi a ajuns la Nazir - Mahala, unde a petrecut noaptea, lăsând la Rupcea o escortă de 30 călăreți cu d-l locotenent Papadopol [1]), pe lângă d-l colonel Lecca, comandantul Diviziei 1-a. In ziua de 8 Fevruarie, regimentul a stat pe loc în Nazir - Mahala, neputând trece Dunărea din cauza aglomerației de trupe sosite aici tot pentru a trece Dunărea.

1878 Februarie 9

Tot cursul zilei și parte din noapte, regimentul a trecut Dunărea la Ciuperceni.

1878 Februarie 10

Marș dela Ciuperceni la Poiana [2]).

1878 Februarie 11

Regimentul a pornit din Poiana spre Craiova unde a sosit la 15 Februarie. Tot astăzi s'a subscris între Izet-Pașa și colonelul Fălcoianu convențiunea care regula evacuarea cetății de către trupele turcești și ocuparea ei de către trupele române.

1878 Februarie 14

Prin I. D. No. 297 sublocotenentul Popescu Constantin [3]) din escadronul Jandarmi Iași s'a mutat în acest corp, însumându-se în escadronul Suceava în locul locotenentului Lățescu mutat în escadronul Jandarmi [4]).

---

[1]) Făcea parte din regiment ca comptabil. (*Anuarul*, pe anul 1877, p. 99). Prezența sa pe câmpul de luptă nu a fost semnalată până aci.

Cariera sa: născut, 24 Iunie 1849; soldat, 8 Octomvrie 1865; brigadier, 6 Iulie 1866; sergent, 8 Noemvrie 1867; sublocotenent, 1 Ianuarie 1872; locotenent, 1 Iulie 1877.

[2]) In manuscris: Roman, de sigur greșit — Poiana (vez ziua următoare).

[3]) Era locotenent nu sublocotenent. (*Anuarul*, 1877, p. 101—103).

Cariera sa: născut, 23 August 1828; soldat, 1 Mai 1851; sergent, 1 Mai 1856; sublocotenent, 6 Aprilie 1869; locotenent, 24 Aprilie 1877.

[4]) Nici din textul acestui jurnal, nici din anuar nu se poate găsi trecerea acestui ofițer prin regiment. Cariera lui: sergent, 19 Octomvrie 1858; sublocotenent, 16 Aprilie 1860; demisionat, 9 Fevruarie 1861; reprimit sublocotenent, 3 Iunie 1877, în escadronul jandarmi, Iași. (*Anuarul*, 1877, p. 313).

1878 Februarie 17

Regimentul s'a pus în marş către Bechet, unde a ajuns la 20 Februarie, stând aici și în ziua de 21.

1878 Februarie 22

Escadroanele Neamţ şi Suceava sub comanda căpitanului Tănăsescu au plecat la Turnu-Măgurele, spre a escorta trofeele campaniei la București. Aceste două escadroane au ajuns la Turnu-Măgurele la 24 Februarie.

1878 Februarie 26

Escadroanele Neamţ şi Suceava, ne mai escortând trofeele la București, conform ordinelor ulterioare, au pornit din Turnu spre Slatina, unde au sosit la 28 Februarie; iar Statul Major al regimentului cu escadroanele Roman şi Bacău au pornit din Bechet la Slatina, unde au sosit la 1 Martie, găsind acolo escadroanele Neamţ şi Suceava cu care împreună au stat aici până la 4 Martie.

1878 Februarie 28

Prin I. D. No. 443 din 28 Februarie, s'a acordat medalia « Virtutea Militară » la 6 grade inferioare din regiment [1]).

1878 Martie 4

Marş dela Slatina la Lunca Cerbului, unde regimentul a sosit la 6 Martie, stând aici şi ziua de 7 Martie.

1878 Martie 8

Regimentul a trecut din Lunca Cerbului la Costeşti, rămânând aici până la 15 Martie.

1878 Martie 15

Statul major al regimentului cu escadronul Roman a trecut la Piteşti, rămânând celelalte escadroane tot la Costeşti. In aceste localităţi, regimentul a stat până la 18 Maiu, ocupând poziţiuni în faţa mişcării trupelor ruseşti, ameninţătoare în urma neînţelegerilor din cauza preliminărilor de pace.

[1]) Greşit, s'au decorat doi ofiţeri: căpitanul Gh. Tănăsescu şi sublocotenentul Alexandru Mustaţă; sergentul major Gustav Popovici; sergenţii: I. Mardarie, Gh. I. Donici, G. Irimia, I. Ioniţă, C. Zavatti; brigadierii: Zaharia Herşu, G. Lupu şi soldatul Neculai Enache. (*Monitorul Oficial*, Nr. 63 din 18/30 Martie 1878).

Decretul fiind publicat tocmai la 18/30 Martie, este încă o dovadă că jurnalul a fost redactat după războiu.

1878 Aprilie 8

Sublocotenentul Coroi Gheorghe înaintat în grad și însumat din Regimentul 8 Călărași la escadronul Neamț [1]).

In cursul lunei Aprilie, s'a publicat I. D. No. 593 prin care s'a acordat « Virtutea Militară » următorilor ofițeri:

Maior Tăutu.
Căpitan Persiceanu.
Căpitan Căplescu.
Locotenent Papadopol.
Sublocotenent Bulgaru,
precum și la 30 grade inferioare, din care 10 subofițeri [2]).

1878 Maiu 18

Escadronul Roman a plecat din Pitești la Șerbănești unde a ajuns în aceeași zi.

Tot la 18 Maiu au pornit și escadroanele dela Costești, ocupând: escadronul Bacău satul Bârlog, escadronul Neamț la Cornățel și escadronul Suceava, Șerbeni - Slobozia.

1878 Maiu 19

Prin I. D. No. 1197, regimentele de călărași au format 2 divizii, regimentul acesta făcând parte din Divizia 1-a general Radovici, Brigada 2-a colonel Mavrichi cu Regimentul 7 Călărași, astfel că regimentele de călărași nu mai aparțineau diviziilor de infanterie, ci erau independente atârnând direct de Cartierul General.

1878 Maiu 25

Escadronul Roman a pornit din Șerbești la satul Uliești pe apa Neajlovului, unde a ajuns în seara de 26 Maiu, escadronul Bacău la Cârtojani, escadronul Neamț la Gratia și escadronul Șuceava la Glavacioc și Șelaru.

---

[1]) Născut, 4 Fevruarie 1853; soldat, 15 Mai 1874; brigadier, 11 Iunie 1875; sergent, 1 Noemvrie 1876; sublocotenent, 8 Aprilie 1878. (*Anuarul*, 1878, p. 361).

[2]) Iarăși greșit — s'au decorat, sergenții: Gh. Cosma, Al. Hoffman, Dimitrie Manole, G. Istrate, G. Lascar (Casier general la Administrația financiară Bacău; mort de tifos exantematic — informație dată de căpitanul Gh. Teodorescu), Moisă Ceardac, C. Mihalache; brigadierii: Constantin Ireche, I. Băjenaru, L. Sturdza (Fiul lui Sandu Sturdza dela Sânduleni (Bacău), cumnat cu căpitanul Gh. Teodorescu — informație dată de acesta), G. Dumbravă, G. Apostol, V. Tomescu; soldații: I. Pletea, Ianoș Prisecaru, Constantin Calistru, Martin Faraon, M. Panțel, Iordache Crăciun, Gh. Pădurariu, Vasile Pepelea, Anton Vatoiman, I. Serghi. (*Monitorul Oficial*, Nr. 100 din 6/18 Mai 1878).

1878 Maiu 28

Sosind în Cârtojani şi Gratia, cavaleria şi artileria rusească, escadroanele Bacău şi Neamţ au primit ordin a se retrage, cel dintâiu la Petreşti şi cel al doilea la Glogovani, a unde a ajuns în aceeaşi zi.

1878 Maiu 29

Retrăgându-se Ruşii din Cârtojani şi Gratia, escadroanele menţionate au ocupat în ziua de 30 aceste localităţi, stabilindu-se în Gratia şi statul major al regimentului: misiunea regimentului în această localitate era de a supraveghea armata rusească şi a anunţa despre orice mişcare ar face spre Piteşti sau Târgovişte. Regimentul se lega la dreapta de Glavacioc cu Divizia a 2-a de Cavalerie şi în stânga cu Brigada Roznovanu, având şi un post de observaţie la Căscioare, cu ordin de a raporta în toate zilele şi direct Statului Major General al Armatei în Bucureşti, despre toate mişcările armatei în acea direcţiune.

Regimentul a stat în această poziţie până la 27 Iulie, când în vederea îmbunătăţirii situaţiei politice în urma congresului dela Berlin, hotărându-se demobilizarea armatei, s'au dat ordin pentru strângerea trupelor în vedere a se îndrepta spre garnizoanele respective.

STEMELE PRIMELOR MONETE ROMÂNEŞTI

DE

CONST. MOISIL

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa Secţiunii istorice din 25 Noemvrie 1938

Monetele emise de Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea — primele monete româneşti — au, în marea lor majoritate, tipuri heraldice, tipuri ce reprezintă steme.

Unele dintre aceste steme au putut fi identificate, altele au dat prilej la discuţii.

Aceste discuţii însă nu s'au mărginit numai la stemele respective, ci uneori au îmbrăţişat şi alte probleme de heraldică, punându-se la îndoială chiar existenţa heraldicei noastre naţionale.

Pentru aceste motive cred că este necesar să se lămurească următoarele două chestiuni:

a) A existat la Români obiceiul întrebuinţării stemelor şi blazoanelor, adică au avut ei o heraldică naţională?

b) Ce reprezintă şi ce semnificaţie au stemele aflătoare pe cele dintâi monete româneşti?

I

Ştiinţa heraldică a fost până acum prea puţin preţuită la noi, deşi numărul stemelor şi blazoanelor ce ni s'au păstrat dela strămoşi este foarte mare şi de o varietate nebănuită, iar studiul lor ne poate ajuta să cunoaştem şi să înţelegem o lature interesantă şi încă prea puţin cercetată a vieţii şi culturii noastre vechi.

Dintre științele auxiliare ale istoriei, numismatica și sigilografia sunt cele mai de aproape înrudite cu heraldica, deoarece monetele și sigiliile constitue izvoarele principale ale heraldicei.

La noi, ca și în alte țări, monetele medievale, moderne și contemporane au ca tipuri steme, și cum monetele sunt emisiuni oficiale, stemele ce reprezintă au și ele valoarea de documente oficiale. Monetele noastre nu sunt nici ca originalitate, nici ca artă inferioare pieselor emise de statele vecine; ele au fost, ca și acelea, instrumente de schimb, care au circulat atât în interiorul țării, cât și în țările vecine cu care am avut relații comerciale.

In legătură cu monetele noastre urmează să punem și așa numitele pietre de control, ce s'au emis în Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea, spre a servi la verificarea greutății monetelor de aur și de argint care circulau acolo. De asemenea pondurile comerciale. Și unele și celelalte au ca tipuri sau contramărci stemele țării sau ale orașelor respective.

Sigiliile, la rândul lor, prezintă și ele în imensa lor majoritate tipuri heraldice. Ni s'au păstrat și din Țara Românească și din Moldova serii neîntrerupte de sigilii domnești, care au ca tipuri sigilare stemele acestor țări, așa cum au evoluat ele din veacul al XIV-lea până astăzi. Studiul lor ne descoperă nu numai modificările ce s'au introdus în decursul timpului în compunerea acestor steme, dar și varietatea ornamentelor pe care le-au impus moda heraldică din diferite epoce, ca și în celelalte țări din Europa [1]).

Alte serii de sigilii ne-au conservat blazoanele familiilor și dregătoriilor boierești [2]), ale instituțiilor și autorităților civile,

---

[1]) Urechiă V. A., *Schiță de sigilografie*. Raport către Comisiunea pentru Cercetarea Stemelor Regatului. București, 1891; Greceanu Șt., *Eraldica română*, București 1900; Năsturel P. V., *Stema României*, București 1892; *Steagul, Stema română*, București 1903; *Nova Plantatio*, în « Revista pentru Istorie, Arheol. și Filol. », XV (1915) și extras; Moisil Const., *Stema României, originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în « Boabe de Grâu », II (1931) și extras; *Bule sigilare dela Domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în « Revista Arhivelor » I (1924—1926), p. 249 și extras.

[2]) Hasdeu B. P., *Magnum Etymol. Romaniae*, III, cuv. « Basarabă »; Moisil Const., *Studii de sigilografie românească*, în « Revista Arhivelor, II (1927—1929), p. 126 urm. și 136 urm.; Karagea C. I., *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța, 1415*, în « Analele Acad. Rom. », secț. ist., 1927.

militare şi bisericeşti [1]) ale oraşelor şi breslelor [2]), ale judeţelor şi satelor [3]), ale instituţiilor de binefacere, spitalelor şi şcolilor şi ale unui număr foarte mare de persoane particulare.

Nu numai sigiliile de ceară, atârnate sau aplicate, dar şi bulele de aur, capsulele de argint care închid sigilii de ceară, şi nenumăratele sigilii inelare, care le posedăm, reprezintă tot felul de steme şi de blazoane oficiale şi particulare.

O a treia categorie de izvoare heraldice o formează monumentele arhitectonice şi sculpturale. Turnurile de cetăţi şi de mănăstiri vechi, clădirile civile, publice şi particulare, pisaniile şi pietrele cu inscripţii, ornamentele sculpturale dela frontoanele, porţile, ferestrele şi bolţile clădirilor bisericeşti şi civile, dela conacurile boiereşti şi dela casele orăşeneşti, mai vechi şi mai noui, anumite piese de ceramică, abundă în steme şi blazoane săpate în piatră, în lemn sau în metal, ori zugrăvite în culori.

In o a patra categorie de izvoare heraldice intră mobilierul civil şi bisericesc, odoarele, veştmintele, perdelele dela catapitesme, vesela, armele, steagurile, piesele de harnaşament şi alte obiecte de podoabă sau de utilitate, care de asemenea sunt foarte adeseori împodobite cu stemele ţărilor, ale proprietarilor sau ale donatorilor.

In sfârşit o ultimă categorie de izvoare de acest fel îl constitue documentele, manuscrisele şi cărţile tipărite, împodobite cu stemele ţărilor, ale familiilor sau cu blazoane particulare.

In Ţara Românească şi în Moldova nu a existat obiceiul de a se acorda diplome nobiliare, în schimb numeroşi boieri din aceste două ţări au primit astfel de diplome dela principii Transilvaniei, dela regii Poloniei şi dela împăraţii Austriei. Iar aceste diplome conţineau, între altele, descrierea blazonului ce se acorda odată cu titlul de nobleţă, şi de cele mai multe ori însăşi reprezentarea lui în culori.

---

[1]) Moisil Const., *Studii de sigilografie românească*, rev. cit. 126 urm.

[2]) Urechiă V. A., *Miron Costin, opere complete*, II, Bucureşti, 1888; *Sigiliul Târgului Petrei*, Analele Acad. Rom. X (1887—8). 1889; Iorga N., *Studii şi Documente*, V, VII şi XI *(passim)*; Lăpĕdatu Al., *Sigiliile Romanului şi Câmpulungului Muntean*, în « Convorbiri Literare », XI (1906); al oraşului Baia în Buletinul Comis. Monum. Ist. II (1909) pag. 64.

[3]) Moisil Const. *rev. cit.* p. 140 urm.

Când însă după Regulamentul Organic au început să se libereze — adevărat pentru puțin timp, numai până la 1848 — și în cele dintâi două țări diplome de boierie, acestea conțineau numai stema țării și uneori și stemele județelor din țara respectivă.

Documentele ornate din Țara Românească și din Moldova sunt împodobite încă din veacul al XVII-lea cu stema țării pusă în frontispiciu, iar manuscrisele și cărțile tipărite în veacurile trecute cuprind și ele foarte adeseori printre ornamentele cu care sunt ilustrate, stemele țărilor respective, ale principilor sau ierarhilor, însoțite uneori de interesante « stihuri » explicative.

In această categorie de izvoare heraldice trebue să clasăm și mărcile poștale, timbrele fiscale și de binefacere, care toate sunt de cele mai multe ori împodobite cu steme.

Față de această abondență de monumente și de documente heraldice din toate epocele istoriei noastre medievale, moderne și contemporane, mai poate exista vreo îndoială că am fi fost străini de uzul stemelor și blazoanelor, că n'am fi înțeles sensul acestor simboluri și că n'am fi avut o heraldică proprie, națională?

Chiar dacă boierimea noastră n'a avut aceeași organizație ca nobilimea din apusul și centrul Europei; chiar dacă instituțiile și obiceiurile feudale au fost la noi cu totul diferite, nu se poate contesta că anumite forme ale vieții feudale nu ne-ar fi fost comune. Iar între acestea cunoașterea și întrebuințarea stemelor și blazoanelor s'a introdus și înrădăcinat pe o scară foarte întinsă în toate țările locuite de Români după cum dovedește, în primul rând, bogatul material heraldic indicat mai sus.

II

Cele mai vechi monumente heraldice românești sunt monetele bătute de Vladislav I Basarab în Țara Românească și de Petru I în Moldova.

Și unele și celelalte prezintă tipuri heraldice, formate din câte două steme diferite, una pusă pe fața, alta pe reversul monetei.

Stemele ce se găsesc pe monetele lui Vladislav I Basarab sunt următoarele:

a) Una reprezintă un coif aşezat în profil, iar în vârful lui o acvilă cu aripele strânse şi capul întors spre stânga; dintre aripele ei iese o cruce lungă. Această stemă nu este pusă într'un scut, cum cer regulile heraldice, ci direct în câmpul monetei;

b) Ceialaltă reprezintă un scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea plin, adică fără nicio figură (Fig. 1).

Prima stemă este în mod evident stema Ţării Româneşti căci o întâlnim cu mici modificări pe sigiliile acestei ţări din veacul al XIV-lea şi până astăzi.

Fig. 1.

Din ea s'a desvoltat în veacul al XVI-lea tipul *acvilei cruciate*, care s'a menţinut apoi ca tip specific al Ţării Româneşti: *aquila valachica* [1]).

Stema a doua: scutul despicat şi fasciat, nu se întâlneşte de loc pe sigiliile domneşti sau boiereşti, deşi se menţine pe monete — în virtutea tradiţiei — până la jumătatea veacului al XV-lea.

Dar tocmai fiindcă se găseşte pe monete, care sunt emisiuni oficiale, trebue să aibă şi ea caracter oficial şi o importanţă tot atât de mare ca şi stema ţării.

Legătura pe care această stemă o are cu stema ţării rezultă în mod lămurit din modul cum sunt reprezentate amândouă împreună pe unele monete dela Radul I Basarab şi dela Mircea cel Bătrân [2]).

Pe aceste serii monetare vedem coiful cu acvila — adică stema ţării — figurând ca timbru al scutului despicat şi fasciat. Scutul acesta este înclinat spre dreapta, iar pe colţul lui stâng este aşezat coiful cu acvila (Fig. 2—4).

---

[1]) Moisil Const., *Stema României*, rev. cit. p. 65 — 67; extras p. 2; G. I. Brătianu, *Originele stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti*, în « Rev. Ist. Rom. » I (1931), p. 50 urm.

[2]) Moisil Const., *Monetele Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în « Anuarul Institutului de Istorie Naţională », Cluj, 1924 p. 137 şi 146—7; Réthy, *A Doboczkyféle oláh éremgyüjtemény*, în « Archeol. Értesitö », VII (1887), p. 311 urm.

Oricine cunoaşte regulile heraldicei îşi dă seama, că în această stemă ornată, elementul principal şi esenţial îl formează scutul, pe câtă vreme acvila este un element secundar, o podoabă a coifului, numită în termeni heraldici francezi: *cimier*.

Rezultă prin urmare, că scutul despicat şi fasciat are pe primele monete muntene o importanţă cu mult mai mare decât acvila, care este un simplu ornament al coifului ce timbrează scutul.

Cu toate acestea când pe la sfârşitul veacului al XIV-lea apar primele sigilii muntene, găsim acvila aşezată într'un scut, însoţită de un soare şi o lună, deci ca o stemă deplin formată [1]).

Aceasta însemnează că stema ţării s'a format mai târziu

Fig. 2.

Fig. 3.

decât cea cu scutul despicat şi fasciat, care este deplin formată încă în vremea lui Vladislav I Basarab.

Tot monetele ne descoperă şi o legătură între stema cu scutul despicat şi fasciat şi persoanele Domnilor munteni din veacul al XIV-lea.

Pe o serie de monete dela Radu I Basarab este reprezentat un cavaler în amură, stând în picioare şi ţinând în mâna dreaptă o suliţă, în stânga un scut, pe care se află exact aceiaşi stemă (Fig. 2—3).

Este de sine înţeles că personagiul reprezentat pe aceste monete îl închipue pe Radu I Basarab, după cum indică şi legenda, iar stema de pe scutul său este blazonul său

---

[1]) Hurmuzaki, *Docum.* I, tab. I; Năsturel P. V., *Nova Plantatio*, rev. cit. *passim;* Moisil Const., *Stema României, l. c.*

personal, sau, fiindcă îl găsim şi la înaintaşii săi, blazonul familiei sale, a Basarabilor [1]).

De altfel este o regulă generală în evul mediu, ca personagiile reprezentate pe monete, ca şi pe sigilii, să reprezinte pe cele ale căror nume sunt menţionate în legendele monetelor sau sigiliilor, iar stemele ce le au pe scut, pe steag sau pe valtrapul calului — când sunt reprezentate călare — sunt stemele lor personale sau familiare. Nu se putea închipui ca un suveran sau un senior să fi fost reprezentat cu stema altui suveran sau senior, decât în cazul când îi era concedată de acesta din urmă. Şi în acest caz stema concedată devenea proprietatea celui ce o primise, şi o purta.

Fig 4.

Pe monetele şi sigiliile medievale din alte ţări există numeroase reprezentări de seniori călări sau pedeştri, dar niciodată ele nu au fost atribuite altor personagii decât acelora ale căror nume stau scrise în legendele monetelor sau sigiliilor respective. Nu înţelegem de ce la noi să fie interpretate altfel.

De asemenea pe monete şi pe sigilii se găsesc reprezentaţi adeseori sfinţi, uneori în atitudine de luptă — cum este Sf. Ladislau pe unele monete ungureşti — dar ei se recunosc tot

[1]) Primul care a considerat această stemă ca a familiei Basarabilor a fost Réthy, *o. c.*; cf. şi Moisil Const., *Monete vechi româneşti*, în « Analele Acad. Rom. », XXXVIII, p. 70, urm.; *Numismatica şi săpăturile dela Curtea-de-Argeş*, în « Cronica numism. şi arheol. », I, p. 38 urm. D-l N. Iorga consideră cavalerul ca împrumut dela monete străine (Istoria Românilor, 1937, III, p. 247). Este de sigur foarte regretabil, că singurul sigiliu ce ni s'a păstrat dela Vladislav I Basarab — cel atârnat de privilegiul acordat Braşovenilor în 1368 — este atât de stricat, încât nu se poate cunoaşte de loc tipul sigilar. Descrierile mai vechi ale acestui sigiliu abia au putut distinge în câmpul lui forma unui scut, dar nu s'a putut constata ce figuri erau în acest scut. Astfel că acest sigiliu muntean nu ne poate da nici o indicaţie dacă pe vremea lui Vladislav I Basarab stema ţării (scutul cu acvila) se diferenţiase de blazonul Basarabilor, sau nu. (Cf. Zimmermann, *Urkundenbuch* II, p. 306 Nr 908).

după numele ce se află scris în legendă și după acest nume sunt identificați.

Prin urmare dacă cavalerul de pe monetele lui Radu I nu-l poate reprezenta decât pe acesta — natural în mod convențional — căci numele lui este cuprins în legendă, natural că și stema de pe scutul său nu poate fi decât blazonul lui familiar.

Dar există și alte monumente cu stema de care vorbim, pusă în legătură cu un personagiu domnesc. Sunt nasturii de argint aurit găsiți pe haina ctitorului bisericii domnești din Curtea-de-Argeș, nasturi cari prezintă un scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea plin; deci acelaș blazon [1]).

S'a lăsat a se înțelege că acești nasturi nu ar avea valoarea de documente heraldice, căci puteau fi cumpărați dela negustori și deci stema de pe ei nu urmează a fi pusă numaidecât în legătură cu personagiul domnesc pe haina căruia erau cusuți [2]).

Dar dacă ctitorul din Curtea-de-Argeș a fost în adevăr un personagiu domnesc nu se poate închipui să fi purtat la haină nasturi cu o stemă străină. Iar dacă nu era Domn, ci slujitor, stema de pe nasturi nu poate fi decât a Domnului său.

Rezultă din toate cele de mai sus, că stema de care vorbim, scutul despicat și fasciat, este o stemă familiară domnească, blazonul Basarabilor.

Nu voim să discutăm acum originea acestei steme, pe care încă D. A. Sturdza a considerat-o străină [3]). Dar poate tocmai fiindcă era străină nu s'a putut menține multă vreme

---

[1]) Drăghiceanu Virgil, *Curtea-de-Argeș*, în Buletinul Comis. Monum. Ist.; X—XVI (1917—23) p. 64; Moisil Const., *Numismatica și săpăturile dela Curtea-de-Argeș* în Cronica numism și arheol. *l. c.* și *Monetele Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, rev. cit. p. 137.

[2]) Iorga N., *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. III, p. 247, continuă a considera ca ctitor al bisericii domnești din Curtea de Argeș pe Basarab I cel Mare (III p, 183).

[3]) Sturdza D. A., *Übersicht der Münzen u. Medaillen*, Wien, 1874, p. 83; cf. și G. I. Brătianu, *rev. cit.* p. 50 urm. Aceasta însă nu ne dă dreptul să considerăm stema ca o simplă „imitație a unui model mai vechiu sau a unui tip monetar mai răspândit“, cum susține d. Gh. I. Brătianu *(rev. cit.* p. 236*)* și d. P. P. Panaitescu *(Mircea cel Bătrân* și *suzeranitatea ungurească* în Analele Acad. Rom. 1938 p. 64*)*. Se poate oare închipui ca un Domn român din veacul al XIV-lea să fi purtat un blazon de imitație, când avea toată autoritatea de a-și crea sau obține un blazon veritabil?

şi a fost înlocuită în toate sigiliile şi monumentele ulterioare prin stema ţării, care a devenit prin aceasta şi stema domnească.

* * *

Cât priveşte monetele lui Petru I, Domnul Moldovei, se găsesc şi pe ele câte două steme:

a) Una reprezintă un cap de bour aşezat în faţă, cu stea între coarne şi însoţit de o rozetă (soare) şi de un crai nou (lună)

b) Ceialaltă un scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea presărat cu crini (Fig. 5—6).

Fig. 5.

Fig. 6.

Nu încape nicio îndoială că prima este stema Moldovei, căci o găsim tot astfel pe sigiliile domneşti, ca şi pe alte monumente, începând din veacul al XIV-lea până în prezent. Şi ea este pe monetele lui Petru I lipsită de scut şi pusă direct în câmpul monetei.

Stema a doua, foarte asemănătoare cu a Basarabilor, o găsim şi pe monetele urmaşilor lui Petru I, dar — spre deosebire de aceea — şi pe unele monumente din timpul lui Ştefan cel Mare şi chiar mai târzii.

Odinioară am crezut, că această stemă a fost împrumutată de Petru I dela monetele lui Ludovic cel Mare al Ungariei, dar după ce am constatat că există şi pe alte monumente, a trebuit să renunţ la această părere [1]).

Unul dintre aceste monumente este piatra cu inscripţii care comemorează construirea zidului Cetăţii Albe în 1479.

---

[1]) Moisil Const., *Contribuţiuni la istoria monetăriei vechi româneşti*, în « Buletinul Soc. Numism. Rom. », XII (1915), p. 22.

In partea superioară a acestei pietre, deasupra inscripției, sunt gravate una lângă alta cele două steme: Capul de bour (fără a fi pus într'un scut) de o parte, scutul despicat fasciat și presărat cu crini, de altă parte [1]) (Tab. 1).

Faptul că și aici cele două steme sunt separate este o dovadă în plus că sunt diferite.

Dar dacă prima este stema Moldovei, a doua ce poate fi?

Am convingerea că și aici avem a face cu blazonul familiei domnești, adică al Mușatinilor, mai ales că-l găsim în aceeași strânsă legătură cu stema Moldovei, ca și blazonul Basarabilor cu stema Țării Românești.

Fig. 7

In adevăr găsim și în Moldova monumente, care să reprezinte aceste două steme combinate.

In primul rând monetele lui Alexandru cel Bun înfățișează capul de bour timbrând scutul despicat, fasciat și presărat cu crini, în genul cum acvila munteană timbrează blazonul Basarabilor pe monetele lui Radu I și Mircea cel Bătrân (Fig. 7).

De altă parte pe o piatră cu inscripție tot dela Cetatea Albă, amintind construirea porții celei mari a cetății în 1476, găsim capul de bour figurând ca *cimier* în vârful coifului, care timbrează scutul despicat, fasciat și presărat cu crini [2]) (Tab. II). De data aceasta capul de bour este reprezentat în profil și cu gât cu tot, un tip heraldic foarte interesant și arhaic, ce a fost creat probabil mult înainte de Ștefan cel Mare.

Deci și aici stema țării, capul de bour, are acelaș rol de *cimier*, pe care l-am constatat și la acvila munteană în stemele monetare menționate mai sus.

Este evident prin urmare, că și în Moldova a existat o relațiune strânsă între stema țării și blazonul familiei dom-

[1]) Bogdan I., *Inscripțiile dela Cetatea Albă*, în «Analele Acad. Rom., XXX (1908), p. 336 și tab. III. Este interesant că o stemă identică se găsește și în sigiliul celor Șapte scaune din «provincia» Sibiului, între anii 1372—1408 (Zimmermann, *Urkundenbuch* II, tab VI fig. 23 și VII fig. 27). De asemenea au stema la fel orașele Bistrița (Ardeal), Bartfeld (Slovacia) și Cașovia.

[2]) Bogdan I., *Inscripțiile dela Cetatea Albă*, în «Analele Acad. Rom.», XXX (1908), p. 330 și tab. II.

nești și că deci la început în amândouă țările figurile principale din stemele lor — acvila și bourul — au fost podoabe ale blazoanelor dinastiilor şi abia mai târziu au fost așezate în scuturi, conform regulilor heraldice, și au devenit steme propriu zise, înlocuind însăși blazoanele familiilor domnești.

De altfel legături strânse între stemele țărilor noastre și blazoanele dinastiilor întâlnim și mai târziu.

Dela Ștefan cel Mare, Petru Schiopul și Alexandru Lăpușneanu ni s'au păstrat steme al Moldovei, unde capul de bour cu gât și în profil timbrează scutul cu blazonul dinastiei [1]).

Sub Şerban Cantacuzino stema Țării Românești (scutul cu acvila cruciată) este așezată pe pieptul acvilei bicefale, care este blazonul familiei Cantacuzino [2]).

In sigiliile lui Alexandru Mavrocordat sunt puse în acelaş scut stemele Țării Românești și Moldovei cu armele familiei sale. [3]).

Ghiculeștii au pus blazonul lor: șase lacrimi de argint în acelaș scut cu acvila Țării Românești și cu bourul Moldovei [4]).

Gh. Bibescu și Barbu Ştirbei au procedat la fel, introducând în stema Țării Românești armele lor familiare: căpriorul de argint însoțit de o stea de argint, la care Știrbei a adăugat și o carte deschisă [5]).

Cuza la rândul lui a intercalat în stema României la 1860 armele sale particulare, trei fascii: albastru, aur, roșu [6]).

Iar Carol I a pus în stema României blazonul familiei de Hohenzollern-Sigmaringen: scut scartelat, în cartierele 1 și 4 de argint, 2 și 3 negru [7]) și această modificare se menține și astăzi.

Astfel de legături atât de strânse între stemele țărilor și blazoanele familiilor domnitoare — legături cari de altfel

---

1) Moisil Const., *Stema României*, rev. c., fig. 27 şi 28; Balş G., *Biserici și mănăstirii moldovenești din veacul al XVI-lea*, p. 141.
2) *Ibidem*, fig. 11.
3) *Ibidem*, fig. 21.
4) *Ibidem*, fig. 12.
5) *Ibidem*, fig. 13 şi 14.
6) *Ibidem*, fig. 48.
7) *Ibidem*, fig. 49—52.

se întâlnesc în toată Europa — dovedesc în mod evident, că blazoanele pe cari le-am considerat mai sus ca ale Basarabilor și Mușatinilor sunt în adevăr ale acestor dinastii naționale românești.

In discuțiunea ce a urmat, d-l N. Iorga a spus:

Din comunicarea d-lui C. Moisil ar reieși că scutul fasciat este cel mai important. După părerea d-sale (a d-lui Iorga) herburile arătate nu arată ceva derivând din vreo succesiune. Ar trebui să rămânem la convingerea că herburile țării sunt cele vechi (acvila și capul de bour). Scutul fasciat — comun Ungariei și Poloniei — este o influență a acestora, arătând influența lor, dar nu stema unei familii care ar fi trebuit să fie aceeași, ceea ce nu a fost cazul. Impotriva tezei d-lui C. Moisil sunt două argumente: Domnii noștri nu veneau cu idei din Ungaria ci cu idei tradiționale, influențate de Bizantini și de Slavii dela Sud. Dar această lume dela Sud (Bizantini și Slavi) nu cunoșteau și nu foloseau acel scut fasciat. Apoi monetele noastre nu se băteau atunci în țările românești ci în Ungaria și în Polonia, unde erau anumite norme și unde monetarii lucrau conform datinei lor. Dacă este identitate între scuturile fasciate de pe monetele moldovenesti și muntenești, aceasta nu este pentrucă era o aceeași familie domnitoare, ci pentrucă era o aceeași influență angevină. In trecut se socotea că stema era a țării nu a familiei domnitoare. Dacă Domnii din secolul al XIX-lea pun stemele lor (Bibescu) peste a țării, este că din secolul al XVII-lea încoace ai noștri s'au lăsat influențați de străini.

Părintele Nicolae Popescu *a arătat că aceste adăogiri sub influența străină sunt dovedite și de faptul că la stema Mitropoliei Ungrovlahiei care era hramul bisericii din Capitala țării se adăogase, dela o vreme încoace, o pălărie de cardinal catolic ce a fost suprimată numai în zilele noastre.*

Fig. 7. — Inscripția dela Cetatea-Albă din 1479.
(I. Bogdan, *Analele Acad. Rom.* XXX 1908).

Fig. 8. — Inscripţia dela Cetatea-Albă din 1476.
(I. Bogdan, *Analele Acad. Rom.* XXX 1908).

MIGRAŢIUNEA ROMÂNEASCĂ ÎN POLONIA ÎN SECOLUL XV ŞI XVI

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

— *Şedinţa dela 2 Decemvrie 1938* —

Coloniile româneşti din Moravia, Silezia şi Polonia din secolele XIII şi XIV au format obiectul unor amănunţite cercetări istorice din partea lui Miklosich, Kalužniacki, Hajdeu, Stadnicki şi alţi [1]. Rezultatele acestor cercetări au intrat de mult în domeniul istoriografiei române, drept contribuţiuni preţioase la cunoaşterea trecutului nostru mai îndepărtat. Cercetări mai nouă ale lui Hruševski [2], Kadlec [3] şi

---

[1] Miklosich-Kalužniacki, *Über die Wanderungen der Rumänen in den Dalmatinischen Alpen und Karpathen*, Viena, 1879; B. P. Haşdeu, *Materialuri pentru Istoria Coloniilor române în Galiţia*, în « Arhiva Istorică a României », vol. IV, cuprinzând Disertaţiunea contelui Alexandru Stadnicki despre satele româneşti din Galiţia « *O wsiach tak zwanych wołoskych* » şi « *Zbiór* » *dokumentów tyczących się wołoskich osiad na północnym stoku Karpat*, din 1848; *Wolański Fr.*, « *Starostwo* » *sanockie*, wypis z metryk Koronnych zawierając lustracie starostwa sanockiego », 1565, în Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwows.ie, pro 1860, *(Lustr. San.)*; Idem, *Starostwo skalskie* în Dodatek tygod. co. Gaz. Lwow. pro 1859. *(Lustr. Skal.)*; Balzer, *Regestr złoczyńków* grodu sanockiego 1554—1638 *(Reg. Zl.)* în Lwow 1891; *Dokumenty dotyczące dawnej ekonomji samborskiej*, în Dodatek miesięczny do Gaz. Lwow 1872 *(Dod. Samb.)*; Rewyzia praw i przywilejów w el onomji Samborskiej în Dodat. Gaz. Lwow, 1872 s I—III. *(Rev. Samb)*; *Źródła Dziejowe*, *(Źr. Dziej)*; Ion I. Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, p. 20 urm.; Idem. *Românii şi Rutenii în Bucovina*, Bucureşti, 1915, p. 22 urm.; Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez până în sec. XVII*, în « Arhiva », Organul Societăţii Istorice-Filologice din Iaşi, Anii XXXIX—XLI; Idem, *Răspândirea coloniilor româneşti în Polonia*, în « Arhiva » Org. Soc. Ist. Fil., Iaşi, anii XLII—XLIV.

[2] Hruševski M., *Istoria Ukrayny-Rusy*, vol. V, partea I-a, Lwów, 19..; Idem, *Materiale do istorii surpil'no-polytycznech i ekonomyčnech widnosen Zachydei Ukrayny* Lwów, 1906, part. I.

[3] Kadec Karel, *Valaši a Valašskée právo v zemich slowanských a uherských. s úvodem poddávajícím přehled theorií o ozniku rumenského národa*, Praga, 1916.

Mototolescu [1]), precum şi materialul publicat în diverse colecţii polono-ucrainene [2]), au scos la iveală un *nou* val de emigranţi români, care s'a revărsat asupra Poloniei meridionale în cursul veacului al XV-lea şi al XVI-lea, fapt care merită toată atenţiunea noastră. In adevăr, în intervalul dela 1438 până la 1570 putem urmări, la mâna unui bogat material documentar, o migraţiune masivă a elementului românesc prin trecătorile Carpaţilor Nordici în Polonia şi anume în starostiile de graniţă: Sanok, Sambor, Przemysl, Lwów, Halicz şi Scala cu ramificaţii uşoare în starostiile vecine ca Sącz, Chelm, Zamek, Lubaczów, Kamenka, Drohobycz, Gródek, Lubomir şi Horodlo.

Primul val al emigraţiilor masive s'a revărsat în epoca dela 1438—1478. In răstimpul acesta au luat fiinţă în Polonia nu mai puţin de *71 de slobozii* după dreptul şi consuetudinea românească.

Al doilea val de migraţiune, mai domol, s'a revărsat între anii 1492—1500 cu *14 slobozii* după dreptul român.

Un al treilea val de migraţiune a trecut Carpaţii în Polonia între anii 1508—1550, care a dus la crearea a *35 slobozii* româneşti.

Al patrulea şi ultimul val mai puternic de bejenari români a străbătut Carpaţii între anii 1550—1570, care a dus la aşezarea masivă a *123 slobozii* după normele dreptului românesc.

In total deci, în răstimpul de 132 de ani, dela 1438—1570, au luat fiinţă în Polonia *243* de slobozii româneşti, pentru care ni s'au păstrat actele originale de fundaţie.

Se mai menţionează slobozii româneşti, ale căror acte de fundaţie nu ni s'au păstrat. Dacă am admite chiar că între descălecătorii de slobozii după *dreptul românesc*, se vor fi strecurat şi elemente etnice alogene, de origine slovacă sau ucraineană, rămâne totuşi un număr considerabil de Români, cari, mânaţi de nevoi, au părăsit, din diverse motive, brazda

[1]) D. Mototolescu, *Jus Valachicum în Polonia*, Bucureşti, 1916.
[2]) *Akta grodskie i ziemskie* vol. VII, XI—XVIII. Lwów, 1868 urm.
Fontes Historiae Ukraino-Russicae a Collegio arheogeografico Societatis Scientiarum Sevcenkianae, vol. I—VII, Lwów, 1895.

strămoșească pentru a-și crea o existență mai bună dincolo de munți pe pământul ospitalier al Poloniei învecinate.

Acte de locație sau fundație, după dreptul românesc s'au păstrat pentru următoarele slobozii:

In starostia *Sanok* se menționează următoarele *78* slobozii după dreptul român: Hodlo (1378) [1]), Ulicz (1402) [2]), Odrzechova (1438) [3]), Szczavne (1439) [4]), Makovcze (1439) [5]), Radoszyce (1441) [6]), Lipa (Lippa) (1443) [7]), Byrcza (1446) [8]), Lubna (1447) [9]), Tenova wysza i dolna (1444) [10]), Olszanica (1447) [11]), Jasliska (1450) [12]), Miszova (1450) [13]), Pelgrzymka (1450) [14]), Stralka Mela (1450) [15]), Zahocin (1452) [16]), Tarnka (1463) [17]), Mchva (1463) [18]), Zuravin (1509—1553) [19]), Velina (1509—1553) [20]), Tworlyne (1509—1553) [21]), Stupasiany (1509—1553) [22]), Smerek (1509—1553) [23]), Rosochate (1509—1553) [24]), Rosolin (1509—1553) [25]), Lubochov (1509—1553) [26]) *Kryve* (1509—1553) [27]), Kryvka (1509—1553) [28]), Chimiel (1503—1553) [29]), Hulskie (1509—1553) [30]), Dydova (1503—

1) B. P. Hașdeu, *A. I. R.*, « Colecția critică de documente », p. 153, Nr. Doc. 240.
2) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. VII, p. 22.
3) *Ibid.*, vol. XI, p. 1112.
4) *Fontes Historiae Ukraino-Roussicae*, vol. II, p. 274.
5) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 1172.
6) Hruševski M., *Materiale*..., p. 37, Nr. Doc. 36.
7) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 1725.
8) *Ibid.*, vol. XI, p. 2304.
9) *Ibid.*, vol. XI, p. 2502.
10) A. Stadnicki, *Zbiór*, p. 48.
11) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 2498.
12) Miklosich-Kalužniacki, *Über die Wanderungen der Rumänen*..., p. 31.
13) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 2890.
14) *Ibid.*, vol. XI, p. 2890.
15) *Ibid.*, vol. XI, p. 2892.
16) *Ibid.*, vol. XI, p. 3082.
17) *Ibid.*, vol. XVI, p. 19.
18) *Ibid.*, vol. XVI, p. 16.
19) A. Stadnicki, *O wsiach*, p. 11.
20) *Ibid.*, p. 11.
21) *Ibid.*
22) *Ibid.*
23) *Ibid.*
24) *Ibid.*
25) *Ibid.*
26) *Ibid.*
27) *Ibid.*
28) *Ibid.*
29) *Ibid.*
30) *Ibid.*

1553) [1], *Bukoviec* (1509—1553) [2], Lutovisko (1509—1553 [3]), Zatwardnica (1509—1553) [4], Ropienka (1513) [5]), Rzepedz (1526) [6]), Zubkov (1526) [7]), Turzanskie (1527) [8]), Serednie Male (1530) [9]), Procisne (1530) [10]), Polana (1533 [11]), Nanova (1532) [12]), Javorzec (1530) [13]), Dwernik (1533) [14]), Skorodne (1533) [15]), Boberka (1537) [16]) Javornik (1546) [17]), Smolnik (1540) [18]), Lobozev (1541) [19]), *Zviniacz* (1541) [20]), Rovien pe Okoliszcze (1541) [21]), *Banica* (1549) [22]), Dolžyka (1548) [23]), Czystohorb (Horb) (1550) [24]), Maniovka (1554) [25]), Przyluki (1557) [26]), Subiensko (1549) [27]), *Ternowa* wysza i dolna (1444) [28]), *Woloszatka* (1557) [29]), Jasiel (1559) [30]), Banica (1563) [31]), Darov (1565) [32]), Komancza (1565) [33]), Leszna (1563) [34]), Kulaszne (1565) [35]), Kryvka (1565) [36]), Lupkov

[1]) Stadnicki, *o. c.*, p. 11.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*
[4]) *Ibid.*
[5]) Hruševski M., *Materiale...*, p. 75, Nr. Doc. 70.
[6]) *Ibid.*, p. 88, Nr. Doc. 77.
[7]) *Ibid.*, p. 86, Nr. Doc. 76.
[8]) A. Stadnicki, *O vsiach..*, p. 11.
[9]) *Ibid.*, p. 11.
[10]) *Ibid.*
[11]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 75.
[12]) *Ibid.*, p. 78.
[13]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych woloskich*, p. 11.
[14]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 75.
[15]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych woloskich*, p. 11.
[16]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 72.
[17]) A. Stanıcki, *O wsiach tak zwanych woloskich*, p. 11.
[18]) *Ibidem.*
[19]) Karel Kadleč, *Valaši a val. pravo*, p. 306.
[20]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 38.
[21]) *Ibid.*, p. 45.
[22]) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vo.. II, p. 285.
[23]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych woloskich*, p. 8.
[24]) *Ibid.*, p. 11.
[25]) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 283.
[26]) Hruševski M., *Materiale*, p. 132, Mr. Doc. 109.
[27]) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 286.
[28]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 48.
[29]) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 286.
[30]) *Ibid.*, vol. II, p. 287.
[31]) *Lustr. san.*, p. 156.
[32]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych woloskich*, p. 11.
[33]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 46.
[34]) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 287.
[35]) *Ibid.*, vol. II, p. 273.
[36]) *Ibid.*, vol. II, p. 235.

(1565) [1]), *Măgórzyca* (1563) [2]), Mykov (1563) [3]), Moszczaniec (1565) [4]), Oslavica (1563) [5]), Plona (1439) [6]), Polawy (1572) [7]), *Rostoka* (1563) [8]), Sabanka (1563) [9]), Solinka (1560) [10]), Suravica 1560[11]), Wiermejovka (1563)[12]), Wislok (1562)[13]), *Voloskie* (1563) [14]), Vola Tymkova (1608) [15]) şi Zyndranowa (1597) [16]).

In starostia *Sanok* mai existau alte 19 sate după dreptul român, a căror dată a înfiinţării nu se cunoaşte, aceste sate au fost: Babica[17]), Besko[18]), Duszatyn sau Pierarka[19]), *Krolik Voloski*[20]), Lokot[21]), Moczarne[22]), Novosielce [23]), Serednica [24]), Stebnik [25]), *Tyrawa Voloska* [26]) şi Zablocie [27]).

Altă starostie unde numărul satelor după dreptul român a fost considerabil de 83, este starostia *Sambor* (Zâmbru). Satele după dreptul român au fost: Beniova (1509—1553) [28]), Borynia (1563)[29]), Botelka (1565)[30]), Bronnica (1565)[31]), Bylina (data înfiinţării necunoscută)[32]), *Bystrzyca* (1554)[33]), Czerchava

---

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II. p. 279.
2) *Ibid.*, vol. II, p. 287.
3) *Ibid.*, vol. II, p. 287.
4) *Ibid.*, vol. II, p. 271.
5) *Ibid.*, vol. II, p. 287.
6) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 170.
7) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 97.
8) « Reg. izl. » Nr. 29.
9) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 287.
10) *Ibid.*, vol. II, p. 287.
11) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
12) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 287.
13) « Reg. izl. » Nr. 18.
14) *Ibid.*, Nr. 29.
15) *Ibid.*, Nr. 119.
16) *Ibid.*, Nr. 129.
17) Kadleč K., *Valaši a val. pravo*, p. 302.
18) *Fontes Historiae*, vol. II, p. 248.
19) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
20) *Ibid.*, p. 11.
21) *Ibid.*, p. 11.
22) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XI, p. 2890.
23) *Fontes Historiae*, vol. II, p. 244.
24) K. Kadleč, *Valaši a val. pravo*, p. 310.
25) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
26) *Ibid.*, p. 11.
27) *Lustr. San.*, p. 32.
28) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
29) *Fontes Historiae*, vol. I. p. 239.
30) *Ibid.*, vol. I, p. 238.
31) *Ibid.*, vol. I, p. 266.
32) *Doc. Samb.* I, p. 111—115.
33) *Fontes Historiae*, vol. I, p. 283.

(1492) [1]), Debova Jablonka (1561) [2]), Derevno (1499) [3]), Dniestrzyk (secolul al XVI-lea) [4]), Dolhe (1477) [5]), Drozów (data înfiinţării necunoscută) [6]), Dublany (data înfiinţării necunoscută) [7]), Gavluki (secolul al XVI-lea) [8]), Graziova (secolul al XVI-lea)[9]), Holovieckie (1565)[10]), Chaezczov (1565)[11]), Ihnatoviec (1565) [12]), Ilnyk (1494—1534) [13]), Ilnyk Szalachecki (1565)[14]), Isaje (1565)[15]), Jablonka Czerniecka (1565)[16]), Jablonov (1565)[17]), Jasienica (1494—1535)[18]), Jasionka(1565)[19]) Javora (1494—1535) [20]), Javorów (1565) [21]), Kliniec (1565) [22]), Koblo (1499) [23]), Krasne (1556) [24]), Lastovka (1565) [25]), Linina (1565)[26]), Lijne (1565)[27]), Lomna (1519) [28]), *Lopuszanka* Olechova (1556)[29]), Lubochorza (1565)[30]), *Lukavica* (1565)[31]), Lujek Dolny (1565) [32]), Lujek Gorny (1565) [33]), Mielnicza (1494—1534) [34]), Michnoviec (data înfiinţării necunoscută) [35]),

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 276.
2) *Ibid.*, vol. I. p. 228.
3) Hruševski M., *Materiale*, p. 64, Nr. Doc. 60.
4) *Fontes*, vol. I, p. 233.
5) *Ibid.*, vol. I, p. 237.
6) *Doc. Samb.* I, p. 111—115.
7) *Ibid.*, vol. I. p. 111—115.
8) *Fontes*, vol. I, p. 231.
9) *Rev. Samb.* II, p. 114.
10) *Fontes*, vol. I, p. 232.
11) *Ibid.*, vol. I, p. 229.
12) *Ibid.*, vol. I, p. 238.
13) *Ibid.*, vol. I, p. 243.
14) *Ibid.*, vol. I, p. 11.
15) *Ibid.*, vol. I. p. 240.
16) *Ibid.*, vol. I, p. 241.
17) *Ibid.*, vol. I, p. 238.
18) *Ibid.*, vol. I, p. 256.
19) *Ibid.*, vol. I., p. 249.
20) Kadleč K., *Valaši a val. právo*, p. 305.
21) *Fontes*, vol. I, p. 239.
22) *Ibid.*, vol. I, p. 236.
23) Hruševski M., *Materiale*, p. 64 Nr. Doc. 60.
24) *Fontes*, vol. I, p. 237.
25) *Ibid.*, vol. I, p. 242.
26) *Ibid.*, vol. I, p. 303.
27) *Ibid.*, vol. I, p. 230.
28) *Ibid.*, vol. I, p. 229.
29) *Rev. Samb.* II, p. 119.
30) *Fontes*, vol. I, p. 235.
31) *Ibid.*, vol. I, p. 244.
32) *Ibid.*, vol. I, p. 268.
33) *Ibid.*, vol. I, p. 257.
34) *Rev. Samb.* I, p. 232—233.
35) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. I, p. 230.

Mzaniec (secolul al XVI-lea) [1]), Nanczulova Vola (1553) [2]), Niedzelna (secolul al XVI-lea) [3]), Opaka (1565) [4]), *Ploskie* (secolul al XVI-lea) [5]), Podbuz (1492) [6]), *Potok* Vielki (1562) [7]), *Pryslop* (1565) [8]), Radycz (1561) [9]), Rosochacz (1562) [10]), Rozlucz (secolul al XVI-lea) [11]), Rypiany (secolul al XVI-lea [12]), Smereczka (secolul al XVI-lea) [13]), Smolna (1565) [14]), Smoza (1554)[15]), Sokoliki (1509—1553)[16]), Sprijnia (1565)[17]), Strilky (1546) [18]), Stroma (1565) [19]), Stupnika (1378) [20]), *Suszyca* (1565)[21]), Szady potok (data înfiinţării necunoscută)[22]), Szandroviec (1509—1553) [23]), Szanskie (1509—1553) [24]), Szumiacze (secolul al XVI-lea) [25]), Tureczka Stopusianska (data înfiinţării necunoscută) [26]), Turka (1444) [27]), Uszane (1565) [28]), Viczóv (1569) [29]), Vola Koblanska (1565) [30]), Volcza (1519) [31]), Volaszanka Vietsza (1565) [32]), Vysockie (1565) [33]), Zalokiec

---

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. I, p. 231.
2) *Ibid.*, vol. I, p. 234.
3) *Ibid.*, vol. I, p. 256.
4) *Ibid.*, vol. I, p. 284.
5) *Ibid.*, vol. I, p. 232.
6) *Ibid.*, vol. I, p. 287.
7) *Ibid.*, vol. I, p. 241.
8) *Ibid.*, vol. I, p. 228.
9) *Ibid.*, vol. I, p. 249.
10) *Ibid.*, vol. I, p. 249.
11) *Ibid.*, vol. I, p. 233.
12) *Ibid.*, vol. I, p. 233.
13) *Rev. Samb.* I, p. 283.
14) *Fontes*, vol. I, p. 283.
15) *Ibid.*, vol. I, p. 236.
16) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
17) *Fontes*, vol. I, p. 251.
18) M. Hruševski, *Materiale, o. c.*, p. 113, Nr. Doc. 92.
19) *Fontes*, vol. I, p. 304.
20) Hruševski M., *Materiale*, p. 5, Nr. Doc. 4.
21) *Fontes*, vol. I, p. 304.
22) *Doc. Samb.* I, p. 111—115.
23) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
24) *Ibid.*, p. 11.
25) *Fontes*, vol. I, p. 229.
26) *Ibid.*, vol. I, p. 239.
27) Kadleč K., *Valaši a val. právo*, p. 312.
28) *Fontes*, col. I, p. 235.
29) Kadleč K., *Valaši a val. právo*, p. 312.
30) *Fontes*, vol. I, p. 248.
31) Hruševski M., *Materiale*, p. 81, Nr. Doc. 73.
32) *Fontes*, vol. I, p. 234.
33) *Ibid.*, vol. I, p. 237.

(1565) [1]), Zavadla Zamkova (1565) [2]), *Zvor* (1565) [3]), Žickotyn (1565) [4]), Zupanie (1565) [5]), *Lopuszanka* Chomina (1532) [6]), *Voloszcza* (data înfiinţării necunoscută) [7]) şi Wiedziedria czyli Lužcka Vola (1565) [8]).

In *starostia Peremişel*, satele după dreptul român au fost următoarele 35: Bandrov (1544) [9]), Berehy (1532) [10]), Bokola (1460)[11]), *Bolochovce* (1500)[12]), *Briliance* (1465)[13]), Buniovice (1468)[14]), Cisova (1542)[15]), Czaple (1446)[16]), Hubice (1468)[17]), Jamna (1565) [18]), Jasien (1530) [19]), Katyna(1565) [20]), Kolno (1530)[21]), Korosno (1555)[22]), Krasienska Vola (1563) [23]), Krovniki (1565)[24]), Krzeczkova (1589)[25]), Leszczyna (1565)[26]), Liskovate (1544)[27]), Lodynia (1565)[28]), Lodynka (1555)[29]), *Lopuszanka* Mala (1563)[30]), *Lopusznica* (1565)[31]), Makova (1438)[32]), Opor (1591)[33]), *Pohorila* (1565)[34]), Prosiek (1544)[35]),

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. I, p. 286—287.
2) *Ibid.*, vol. I, p. 254.
3) *Ibid.*, vol. I, p. 248.
4) *Ibid.*, vol. I, p. 241.
5) *Ibid.*, vol. I, p. 234.
6) Hrušsewski M., *Materiale*, p. 97, Nr. Doc. 82.
7) Fr. Miklosich-Kalužniacki, *Über die Wanderungen de Rumänen*, p. 33.
8) *Fontes*, vol. I. p. 250.
9) *Ibid.*, vol. I, p. 137.
10) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 85.
11) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XIII, p. 4537.
12) *Ibid.*, vol. XVIII, p. 2791.
13) *Ibid.*, vol. XIII, p. 5667.
14) *Ibid.*, vol. XIII, p. 7061.
15) *Fontes*, vol. II, p. 126.
16) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XIII, p. 2816.
17) *Fontes*, vol. I, p. 238.
18) *Ibid.*, vol. II, p. 131.
19) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
20) *Fontes*, vol. I, p. 142.
21) *Bibljoteka Warszawska* 1855, IV, 12.
22) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 55.
23) *Ibid.*, p. 67.
24) *Fontes*, vol. II, p. 82.
25) *Zr. dziej*. XVIII, 1, 3.
26) *Fontes*, vol. II, p. 133.
27) *Ibid.*, vol. II, p. 148.
28) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
29) *Fontes*, vol. II, p. 152.
30) *Ibid.*, vol. II, p. 145.
31) *Ibid.*, vol. II, p. 143.
32) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XIII, p. 846.
33) Kadleč K., *Valaši a val. právo*, p. 308.
34) *Fontes*, vol. II, p. 145.
35) *Ibid.*, vol. II, p. 151.

Smereczna (1556) [1]), Smolnica (1495) [2]), Starzava (1471) [3]), Ustrzyki Dolne sau Strwiažek (1509) [4]), Ustrzyki Gorne (1509—1553) [5]), Vroz (1496) [6]), Zulin (1500) [7]) și Kniazyce (data înființării necunoscută) [8]).

Satele după dreptul român în starostia *Leov* au fost următoarele 27: *Bolechov* (1472) [9]), Drohovysz (1443) [10]), Gylóv (1454) [11]), Jaczniszcze (1453) [12]), Jaszóv (1453) [13]), *Krasov* (1443 și 1447) [14]), Kuhajov (1446) [15]), Kunratov (1457) [16]), Lesniovce (1444) [17]), Losznya (1500) [18]), Loszyna (1453) [19]), *Manastir* (1452) [20]), Mokroczyn (1442) [21]), Podziemne (1473) [22]), Rozhadov (1489) [23]), Siedliszcze (1504) [24]), Sroki (1454) [25]), Stavne (1440) [26]), Stolsko (1497) [27]), Strutny (1441) [28]), *Suchodol* (1452) [29]), Svierz (1443) [30]), Szarnoviska (1453) [31]),

---

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. II, p. 145.
2) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 11.
3) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XVII, p. 635.
4) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 101.
5) *Akt dzialowy majątku Kmitow u Bibl. naukowego zakładu imienia Ossolinskich pro* 1847 N. 37—40.
6) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XVIII, p. 2559.
7) *Ibid.*, vol. XVII, p. 2791.
8) Miklosich-Kalužniacki, *Über die Wanderungen der Rumänen*, p. 28.
9) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. VII, p. 127.
10) *Ibid.*, vol. XIV, p. 732.
11) *Ibid.*, vol. XIV, p. 3066.
12) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2756.
13) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2756.
14) *Fontes*, vol. III, p. 367.
15) *Akta*, vol. XIV, p. 1665.
16) *Ibid.*, vol. XV, p. 171.
17) *Ibid.*, vol. XIV, p. 1238.
18) *Ibid.*, vol. XV, p. 3053.
19) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2756.
20) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2597.
21) *Ibid.*, vol. XIV, p. 561.
22) *Ibid.*, vol. XV, p. 1258.
23) *Ibid.*, vol. XV, p. 2023.
24) *Ibid.*, vol. XVII, p. 4077.
25) *Ibid.*, vol. XIV, p. 3241.
26) *Ibid.*, vol. XIV, p. 111.
27) *Ibid.*, vol. XV, p. 2562.
28) *Ibid.*, vol. XIV, p. 286.
29) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2597.
30) *Ibid.*, vol. XIV, p. 765.
31) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2756.

Tuczne (1456) [1]), Turzynka (1478) [2]), Zelecz (1455) [3]), Zornyszcze (1475) [4]), şi Zubrz (1453) [5]).

Starostia *Belz* numără următoarele 21 sate după dreptul român: Czanisz (1472) [6]), Hrebieunne (1546) [7]), Jazienica (1539) [8]), Kuliszkov (1553) [9]), Lubicza (sfârşitul secolului al XVI-lea)[10]), Moravica (data înfiinţării necunoscută) [11]), Mosty (secolul al XV-lea) [12]), Nieznanov (1472) [13]), Ohladov (data înfiinţării necunoscută) [14]), Ôpplocko (secolul al XV-lea) [15]), Pankov (1546) [16]), Parkacz (1548) [17]), Rekliniec (1564) [18]), *Buda Voloska* (1424)[19]), Szczurovice (1508) [20]), Tarnavatka (1565)[21]), Teniatyszcze (1508)[22]), Tylevcze (1532) [23]), Vieprzove Jeziaro (1565)[24]), Vierzchranie (1508)[25]), Vierzchrota (1510)[26]) şi Vola Dvorzecka (1564) [27]).

In starostia *Halicz* satele după dreptul român au fost următoarele 18: Bioczolki sau Tlustobaby (1470) [28]), Cecilov (1459)[29]), Czaszniki (1472) [30]), Chomikov (1459) [31]) Kamione

---

1) *Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, vol. I, p. 239.
2) *Akta*, vol. XV, p. 1567.
3) *Ibid.*, vol. XIV, p. 3352.
4) *Ibid.*, vol. XV, p. 1414.
5) *Ibid.*, vol. XIV, p. 2805.
6) *B. W.* 1855, IV, p. 11.
7) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
8) *Ibid.* 1855, IV, p. 12.
9) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
10) *Ibid.* 1855, IV, p. 10.
11) *Ibid.* 1855, IV, p. 12.
12) *Ibid.* 1855, IV, p. 11.
13) *Ibid.* 1855, IV, p. 11.
14) *Ibid.* 1855, IV, p. 11.
15) *Ibid.* 1855, IV, p. 11.
16) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
17) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
18) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
19) *Ibid.* 1855, IV, p. 12.
20) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów*, p. 46.
21) *Fontes Historiae*, vol. III, p. 195.
22) *B. W.* 1855, vol. IV, p. 11.
23) *Ibid.* 1855, vol. IV, p. 11.
24) *Fontes*, vol. III, p. 198.
25) *B. W.* 1855, IV, p. 11.
26) *Ibid.* 1855, IV, p. 11.
27) *Ibid.* 1855, IV, p. 13.
28) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XII, p. 3453.
29) *Ibid.*, vol. XII, p. 4341.
30) *Akta grodskie i ziemskie*, vol. XII, p. 4057.
31) *Ibid.*, vol. XII, p. 4344.

(1459) [1]), Korostatyn (1466) [2]), Lipiča (1472) [3]), Markov (1460) [4]), Niebyvalc (Lomnica) (1555) [5]), Oleszie (1541) [6]), Podgrodzie (1471) [7]), Podhayce (1470) [8]), Podmichale (Zabereznice (1461) [9]), Rudniki (1473)[10]), *Selce* (1458)[11]), Srednie (1461) [12]), Uhrynov (1563) [13]) şi Zoluniov (1474) [14]).

Existau sate după dreptul român şi în alte starostii, dar numărul lor a fost mai mic, ca în starostiile amintite mai sus. Astfel starostia *Scala* număra următoarele 10 sate după dreptul român: Balina (1570) [15]), *Cygany* (data înfiinţării necunoscută)[16]), Hluboczek (1570)[17]), Holeniszczov (1570)[18]), Jaroslau (1570)[19]), Kolodrobka (1570)[20]), Lajanovce (1570)[21]), Sienków (1570) [22]), Viszniowiec (1570) [23]), Zezulnice (1570) [24]) şi Zielnice (1570) [25]).

In starostia Zamek au fost satele *Aahica* (1563)[26]) şi Rozamiec (1565) [27]).

---

[1]) *Akta grodzkie i ziemskie*, vol. XII, p. 4340.
[2]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3306.
[3]) *Ibid.*, vol. XII, p. 4057.
[4]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3879.
[5]) *Fontes*, vol. I, p. 97.
[6]) *Akta*, vol. XII, p. 2377.
[7]) *Ibid.*, vol. XII, p. 4046.
[8]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3453.
[9]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3904.
[10]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3607.
[11]) *Ibid.*, vol. XII, p. 4267.
[12]) *Ibid.*, vol. XII, p. 3900.
[13]) *Fontes*, vol. I, p. 96.
[14]) *Akta*, vol. XII, p. 4117.
[15]) *Lustr. Skal.*, p. 172.
[16]) *Ibid.*, p. 164.
[17]) *Fontes*, vol. VII, p. 187.
[18]) *Ibid.*, vol. XII, p. 187.
[19]) *Ibid.*, vol. VII, p. 190.
[20]) *Ibid.*, vol. VII, p. 186.
[21]) *Ibid.*, vol. VII, p. 188.
[22]) *Ibid.*, vol. VII, p. 189.
[23]) *Ibid.*, vol. VII, p. 190.
[24]) *Ibid.*, vol. VII, p. 190.
[25]) *Ibid.*, vol. VII, p. 188.
[26]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 8.
[27]) *Ibid.*, p. 8.

In starostia *Sącz* satele după dreptul român au fost: Bielczarova (1531) [1]), Bogusza (1544) [2]), Krolova Ruska. (1590) [3]) și Povroznik (1567) [4]).

In starostia *Chelm* se aflau satele: *Berescie* (secolul al XVI-lea) [5]), Koszyn (data înființării necunoscută) [6]), Mozur (data înființării necunoscută) [7]), *Vereszcze* (1513) [8]) și Vola Koszynska (1565) [9]).

In starostia *Lubaczov* se aflau satele: Brusno (1565) [10]), *Horajec* (1565)[11]), *Kobelnica Voloska* (1565)[12]), Radruz (1565)[13]) și Zukov [14]).

In starostia *Kamionka* au fost satele Dobrotvor (1565) [15]) Kamionka (1543) [16]), *Buda* (data înființării necunoscută) [17]) și *Sielce* (secolul al XVI-lea) [18]).

Apoi în starostia *Drohobuycz* a fost satul Bylicz (1569) [19]).

In starostia *Horodlo* a fost satul Dubna (1565) [20]).

In starostia *Grodek* a fost satul Lelechówka (1565) [21]) și Visienka (1565) [22]).

In starostia *Lezajsk* a fost satul Ozana (1564) [23]).

In starostia *Lubome* a fost satul Vysocko (data înființării necunoscută) [24]).

---

1) *Zeugniss Lepkowski's in Dodatek tygodniowy* pros. 1855.
2) *Ibid.*, p. 134.
3) *B. W.* 1855) IV, p. 12.
4) *Fontes*, vol. III, p. 60.
5) *B. W.* 1855, p. 12.
6) *Ibid.*, vol. III, p. 53.
7) *Ibid.*, vol. III, p. 60.
8) *Ibid.*, vol. II, p. 217.
9) *Ibid.*, vol., II, p. 219.
10) *Ibid.*, vol. III, p. 272.
11) *Ibid.*, vol. III, p. 266.
12) *Ibid.*, vol. III, p. 285.
13) *Ibid.*, vol. III, p. 267.
14) *Ibid.*, vol. III, p. 263—266.
15) *Ibid.*, vol. III. p. 317.
16) *B. W.* 1855, IV, p. 12.
17) *Fontes*, vol. II, p. 219.
18) *Ibid.*, vol. III. p. 393.
19) Kadleč K., *Valaši a val. právo*, p. 302.
20) *Fontes*, vol. III, p. 90.
21) *Ibid.*, vol. III, p. 418.
22) *Ibid.*, vol. III, p. 419.
23) *Ibid.*, vol. II, p. 200.
24) *Zr. dziej.* XVIII (2), p. 127.

In starostia *Horodlo* a fost satul Zablocie (1510) [1].

Din actele de *locație* sau *fundație* menționate mai sus, rezultă că pecetea caracteristică, primordială și de bază a vieții elementului românesc din Polonia, nu se leagă în modul cel mai strâns de ocupația de păstori, cum susține Dobrowolski, în lucrarea sa: *Migrațiunile românești în teritoriile Poloniei* [2]. Cauza și reflexul fluctuației populațiunii românești pe întinsul Carpaților poloni, silesieni și moravi, cel puțin pentru secolele XV și XVI, n'a fost de loc *nomadismul* și nici măcar înclinație spre vieața nomadă cum crede istoricul polon, ci presiunea și asuprirea politică, religioasă și economică de dincoace de Carpați. *La așezarea lor, emigranții români au adus cu sine forme de așezare și organizare politică care se sintetizau în străvechiul lor* **drept românesc**,—jus valachicum — prawo wołoskie — și numai în urmă, când procesul de desnaționalizare făcuse progrese sensibile, străvechea organizare românească se resimți pe urma influențelor administrative germane și poloneze. Nici de o transhumanță propriu zisă nu se poate vorbi la bejenarii români din Polonia, care treceau munții și se mutau în altă țară, mânați de nevoi și asupriți peste măsură de stăpânitorii lor de acasă.

Precum se vede, numărul sloboziilor după dreptul românesc era destul de mare, ca să merite o cercetare mai amănunțită a *originei* lor și în deosebi asupra *cauzelor interne* care au pus în mișcare prin strâmtorile Carpaților un număr așa de considerabil de săteni români, din comitatele Bereg și Maramureș. In Polonia, ca și în Moldova și Țara-Românească, proprietarii de moșii aveau nevoie de brațe de muncă pentru ca pământurile lor să poată fi puse în valoare. Pământurile împădurite trebuiau defrișate sau lăzuite cum se mai zicea, pentru a fi prefăcute în pământ cultivabil și productiv, pășunile trebuiau desțelenite, mlaștinile uscate și seliștele acoperite cu așezări omenești. Pentru săvârșirea acestor lucrări brațele de muncă indigene nu erau suficiente și de aceea se

---

[1] *B. W.* 1855, IV, p. 12.

[2] Kazimir Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich*, extras din « Memoriile congresului al V-lea al istoricilor poloni », vol. I. Lwów, 1930, p. 1—11.

recurgea la elemente străine din altă parte care să întemeieze *slobozii*, îndrumându-se astfel la o largă acțiune de colonizare.

Privilegiul pentru închegarea unei slobozii îngăduia proprietarului interesat să adune oameni dela alte stăpâniri de unde îi găsea, dar în niciun caz din țara sa proprie. Sloboziile erau, după proprietarul moșiei: *domnești*, în Polonia *regale*, *mânăstirești* și *boerești*. Actele de slobozie pentru domeniile regale porneau direct dela rege. Proprietarii moșiilor mânăstirești și boierești puteau obține dela rege privilegiul de a crea slobozii pe proprietățile lor. Bejenarii, dornici de a fi colonizați pe una din moșiile din aceste trei categorii, se înțelegeau cu proprietarul moșiei prin *căpetenia* sau *conducătorul* lor, care putea fi *un fruntaș* din rândurile lor, *un orășan* mai isteț, *un preot* sau *un om* oarecare mai *întreprinzător*.

După dreptul german căpetenia aceasta se numea *locator*, *soltuz*, *advocatus*, *vocatus* sau *voit*. Căpetenia sau șeful Românilor dornici de colonizare se numea, după obiceiul de acasă, *cneaz*, nume ce s'a păstrat până astăzi sub forma de *chinez*, pentru primarii satelor românești din Banat [1]).

Cele mai multe slobozii din Polonia după dreptul românesc au fost descălecate pe *pământul regesc* și numai o mică parte pe moșiile mânăstirești și boierești. Cneazul primea la descălecat, pe lângă o porție de pământ mai largă și mai cuprinzătoare, și demnitatea de conducător sau primar al sloboziei pe vieață sau chiar cu dreptul de moștenire asupra urmașilor săi [2]).

Atribuțiunile cneazului, în calitatea sa de conducător al sloboziei, erau identice cu drepturile cnezilor români din patria de obârșie a bejenarilor, de dincoace de Carpați, din comitatele Maramureș și Bereg, azi *Ucraina Carpatică*. Ei aveau atribuțiunea de a judeca pricinile ivite între consătenii lor *după dreptul și obiceiul românesc* [3]) precum și datoria de a percepe dijma cuvenită proprietarului de moșie dela slobodnici [4]). Ori, exact aceleași drepturi și obligațiuni le

---

[1]) M. Hrušewski, *Ist. Ukr. Russ.* vol. I, p. 375.

[2]) A. Stadnicki, *Zbiór dokumentów tyczących sie woloskich osiad na pólnocnym stoku Karpat*, p. 99.

[3]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskych*, p. 15; *Zbiór dokumentów*, p. 79—80.

[4]) D. Mototolescu, *Jus Valachicum*, p. 30.

aveau şi cnezii şi voievozii Românilor din comitatul Bereg, cari şi ei îşi alegeau singuri căpitenia lor.

La 30 Septemvrie 1364 regina Elisabeta, soţia regelui Ludovic-cel-Mare, recunoştea obştei Românilor din regiunea Beregului, dreptul, potrivit cu obiceiurile lor, de a-şi alege voevozi, « *cum au şi alţi Români din Maramureş sau din alte părţi ale Ungariei, cu atribuţiunea de a judeca procesele între ei şi de a percepe veniturile reginei* » [1]). Cu doi ani mai târziu regele Ludovic recunoştea populaţiei din părţile Năsăudului dreptul de a-şi alege *juzii* şi *juraţii* din rândurile lor, cu atribuţiile de a judeca pricinile şi a percepe impozitele [2]).

In documentele româneşti din arhivele Bistriţei căpeteniile satelor apar adeseori sub numele de *juzi*, *juraţi* şi *crainici* [3]). Numele de jude sau judec pentru căpetenia satului a înlocuit pe cel de cnez, chinez. Intr'un act din 1523 se vorbeşte de « cnejii din valea Rodnei » [4]). Şi în Moldova observăm acelaşi fenomen unde termenul de cneaz este înlocuit încetul cu încetul cu cel de jude sau judec [5]). Un cneaz Comşa din Voila este pomenit la 1527 şi în părţile Sibiului [6]). Cneji, împărţind dreptate alături cu bătrânii satului, se pomenesc şi în valea Haţegului ca şi în valea Rodnei [7]).

Termenul de *crainic* derivă din malorusul *krajnik*, care înseamnă *jude*, judec [8]). De aceea nu trebue să ne surprindă faptul dacă funcţiunea de cneaz sau jude o găsim uneori menţinută şi la bejenarii români din Polonia sub numele de crainic. Acolo sloboziile dela hotar formau uneori unităţi administrative, ce cuprindeau până la 26 sate, numite ţinuturi de graniţă, sau *craine*, dela slavonescul crai = margine, şi sub o

---

[1]) Mihály de Apşa I., *Diplome Maramureşene* Nr. 28, p. 55; Cfr. N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 132.

[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Nr. 858, p. 249 urm.

[3]) N. Iorga, *Doc. Rom. din Arhivele Bistriţei*, I, Nr. 117; p. 93; II, Nr. 364, p. 89 şi Nr. 379, p. 108.

[4]) Berger, *Regeste*, Nr. 837, p. 33. Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 116; *Doc. Bistr. p. XVI.*

[5]) Costăchescu, *Documente Moldoveneşti înainte de Ştefan-cel-Mare I. Nr. 14 p. 41.*

[6]) *Protocoale Sibiene*, I, fol. 46; Cfr. Iorga, *Sate şi Preoţi*, p. 121.

[7]) Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, II, 300. 1363; N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului*, p. 2, Nota 1.

[8]) F. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der Rumunischen Dialekte*, 5 Hefte. Wien 1881—1883.

căpetenie superioară numită *crainic*, care, asemenea voevozilor români se alegea dintre juzii sau cnezii cei mai destoinici ai sloboziilor. Atribuțiile crainicului în ținutul sau crăina sa erau identice cu cele ale cnezilor din fruntea sloboziilor, cu o atribuție în plus, adecă, grija apărării graniței contra încălcărilor străine [1]).

Astfel vedem că bejenarii români erau constituiți în slobozii după normele străbune, aduse cu dânșii de acasă, pentru a le aplica pe pământ străin. Iar aceste norme nu erau altele decât acele ce se păstrau din vechime în obiceiul românesc, în așa numitul: *jus et consuetudo Valachorum*. Membrii sloboziilor apar adesea și sub numele de *slobodnici* [2]). Ei ca și slobodnicii din țară erau adesea scutiți de dări [3]).

Cu vremea însă slobodnicii români pierdură privilegiile lor de acasă și se contopiră, în drepturi și obligații, cu concetățenii lor poloni. Deodată cu privilegiile lor, ei pierdură și limba și credința lor națională, asimilându-se parte cu populația polonă, parte cu cea ucraineană din Polonia sudică. Studiile lingvistice și etnografice ce urmează a se face încă în acele regiuni, vor scoate sigur la iveală multe particularități locale provenite din etnicul românesc de pe vremuri. Cercetătorul polon Dobrowolski, care s'a ocupat de această problemă arată că imensa majoritate de numiri de munți în Carpații polonezi a fost dată de populația românească de pe vremuri [4]). De aceea încă Kalužniacki a arătat că, toponimia este reprezentată în acele regiuni cu toponimice românești ca: Acrișori,Brusturi, Dulcița, Ferescul, Baltag, Ledescul, Măgura, Pătrarul, Rodul, Rădescul, Dragoșa, Lunga, Muncel, Tusol, Argeluța, Berbenescul, Cerbul, Gurgulatul, Cucul, Lunga, Neagra, Pietrosul, Secatura, Stramba, Troian, Vascul, etc. [5]).

---

[1]) A. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich*, p. 16; Conf. D. Mototolescu, *o. c.*, p. 85 urm.
[2]) N. Iorga, *Documente Românești din Arhivele Bistriței* II, Nr. 381, p. 109.
[3]) *Ibid.*, Nr. 379, p. 108.
[4]) K. Dobrowolski, *o. c.*, p. 20.
[5]) E. Kalužniacki, *Rumunisches im Kleinrussischen und Polonischen*, Denkschriften der Kais. Akat. d. Wissenschaften, Phil. Hist. Klasse XXX, p. 11—66.

Obârșia bejenarilor români din Polonia trebue căutată în județele Rodna, Maramureș, Satu-Mare, Sălaj și Bihor, precum și în comitatul Beregului, unde în veacurile XIV și XV, populația românească era foarte numeroasă, precum s'a văzut din documentul dela 1364, menționat mai sus. Astăzi pe acolo nu se mai pomenește de Români, precum Românii au dispărut și din acea parte a comitatului Maramureș ce se găsește dincolo de Tisa. Din regiunile acestea au pornit cetele de emigranți pentru Polonia, strecurându-se mereu prin trecătoarele Carpaților pe versantul nordic, unde își au culcușul lor izvoarele râurilor San, Nistru și Prut cu numeroșii lor afluenți nordcarpatici.

Valurile emigrației s'au ridicat la 1438 și au continuat cu întreruperi până la 1570. Datele acestea cronologice ne îngădue să tragem anumite concluzii asupra cauzelor care au împins populația românească pe calea pribegiei.

* * *

In intervalul dela 1438 până la 1570, regiunile noastre transcarpatine au fost sguduite de două răscoale țărănești și anume una la 1437 și alta la 1514. In același interval de timp regiunile din Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș și Bereg au mai fost turburate și de lupte aprige pentru domnie între voievozii din casa Zápolya și Impărații Habsburgici precum și de certuri și agitațiuni religioase între ortodocși, catolici, protestanți și calvini. In împrejurările acestea așa de critice, vieața Românilor din Ardeal s'a desfășurat în condițiuni cu mult mai neprielnice și mai sbuciumate ca cea a conaționalilor lor din Muntenia și Moldova, cu toate atacurile polone și căzăcești și cu toate invaziile turco-tătare. Românii din Principatele Dunărene trăiau sub domnitori de aceeași limbă și credință cu ei, iar țările acestea au rămas în scurgerea vremurilor mai vechi scutite de răscoale țărănești și de lupte religioase.

Consecințele fatale ale acestor triste stări de lucruri se resfrângeau cu toată asprimea, asupra populației românești dela sate, care ducea greul vieții și a cărei situație economică se înrăutățea din zi în zi tot mai mult. După represiunea

sângeroasă a răscoalei țărănești din 1437, care numai prin sforțările comune ale celor trei națiuni dominante din Ardeal, a Ungurilor, Sașilor și Secuilor, a putut fi potolită, soarta țăranilor de pe moșiile regești, municipale, mănăstirești și boierești, deveni mai tristă și mai apăsătoare ca mai înainte. Năzuința proprietarilor de a lega pe țărani de glie, deslănțui în nordul Ardealului lupte crâncene între proprietari și iobagi, ce se fortificaseră pe muntele Bobâlna, lângă Olpret, și de unde țăranii numai după lupte grele au putut fi împrăștiați. In toiul acestor frământări sângeroase, care își găsesc asemănare numai la mișcările husite [1]), mulți săteni români își găsiră moartea iar cei rămași în vieață nici nu se mai întoarseră la vetrele lor, ci apucară drumul bejeniei care ducea dincolo de munți, în Polonia Jagelonilor. Astfel se explică exodul de populație românească în Polonia, care începu la 1438 și continuă cu toată intensitatea până la revoluția lui Doza din 1514, care veni să arunce un nou val de emigranți români în Polonia [2]).

Sub steagul sfânt al unei cruciade contra Turcilor, Gheorghe Doza concentră în primăvara anului 1514 la Pesta o armată numeroasă de țărani. Concentrări similare se făcură și în nordul Transilvaniei, la Oradea, pentru a îngroșa rândurile luptătorilor împotriva necredincioșilor. Din lipsă de alimente Curuții începură să se aprovizioneze în mod samavolnic în satele prin care treceau, dedându-se pretutindeni la jafuri și prăzi. Pe la finele lui Mai 1514 regiunile de pe Crișuri, Someș și Mureș erau în flăcări. Mulțimea desnădăjduită și mereu amăgită cu făgădueli deșarte, începu să-și facă singură dreptate. In Maramureș nobilimea română săracă trecu și ea de partea sătenilor răsvrătiți. Același caz se repetă și în comitatele Ugocea, Bereg, Satu-Mare și Bihor, unde populația rurală era compusă în bună parte din Români. In fruntea răsculaților maramureșeni întâlnim nume românești ca Bogdan, Costea, Pop, ș. a. Vrednic de reținut este faptul că Rutenii din Ucraina Carpatică de astăzi, n'au luat parte la revoluție,

[1]) N. Iorga, *Istoria Rom. din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, p. 105 urm.
[2]) S. S. Secula, *Românii în revoluția lui Gheorghe Doza* (1514), în « Arhiva » Organ. Soc. Științifice și Literare din Iași, VIII, Nr. 3—4, 1897.

întru cât pe aceștia îi găsim scutiți de pedeapsa rebeliunii ce fusese aplicată Românilor din regiunile vecine [1]).

Răzmerița țărănească cuprinse aproape întreg Ardealul și ea nu putu fi reprimată decât cu mari eforturi. La finele lui Iulie, Doza fu executat împreună cu tovarășii săi de luptă în groaznice chinuri. Țăranii răsculați fură urmăriți cu mare cruzime. La 18 Octomvrie 1514 dieta ungară se întruni la Pesta pentru a hotărî asupra măsurilor represive pentru pedepsirea iobagilor și ținerea lor în frâu. Desbaterile dietei ungare ținură 33 de zile în care timp se votară 77 *de articole* contra iobagilor. Articolul 14 hotărea ca țăranii iobagi să-și piardă pentru totdeauna libertatea de a se putea muta de pe o moșie pe alta și ca ei în veci să rămână lipiți pământului, adică: glebae adscripti [2]). Prin art. 34 se institui o comisiune de anchetă contra nobililor din Maramureș, care erau bănuiți de a fi luat și ei parte la rebeliune [3]).

Pedepsele acestea drastice și urmărirea fără milă a iobagilor ce luaseră parte la răscoală, determină pe iobagii români din comitatele limitrofe să emigreze în masă, parte în Polonia și parte în *Moldova*. Exodul acesta masiv de populație românească, precum ni-l arată actele de fundație a sloboziilor din Polonia, determinară pe Unguri să intervină pe lângă guvernele din *Polonia*, *Moravia*, *Austria și Moldova*, ca țările acestea *să nu mai primească bejenari din Transilvania și Ungaria*, iar pe cei ce s'au refugiat acolo să-i silească să se reîntoarcă în vechea lor patrie [4]).

In urma revoluției lui Doza și deci în baza măsurilor de represiune dela Pesta din 1514, iobagul pierdu calitatea de persoană morală; el deveni un bun — *res* — al stăpânului său, deopotrivă cu animalele de muncă. El nu poseda nimic decât simbria muncii sale după dictonul: *rusticus praeter mercedem sui laboris nihil habet*. Față de situația aceasta așa de umilitoare din țara lor, bejenarii români, constituiți în sloboziile

[1]) S. S. Secula, *o. c.*, p. 136.
[2]) Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, Nr. CLXVII, p. 195.
[3]) *Ibidem*, p. 202.
[4]) Hurmuzaki, *Doc.* II, 3, p. 211; Cfr. Ion I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, « Analele Academiei Române », Ist. Ser. II, Tom. XXXVII, p. 823 urm.

din Polonia, se bucurau ca și mai înainte, de toate libertățile care se desprindeau din străvechile lor drepturi și obiceiuri românești. In condițiunile acestea migrațiunile în Polonia curgeau puhoiu, iar intervenția regelui ungar pe lângă guvernul polonez, de a opri imigrarea în țara sa, rămânea zădarnică, fiindcă forța împrejurărilor era mai puternică decât orice intervenție diplomatică. Dieta ungară însă nu contenea de a lua hotărîri pentru readucerea bejenarilor, dar fără niciun rezultat [1]).

Emigrația continua fără nicio piedecă, întrucât documentele contemporane arată că mulți dintre iobagii români nu aveau domiciliu stabil și nici case proprii, ci sălășluiau în colibele lor din păduri și munți, iar singura lor avere erau turmele de oi și cirezile de vite, pe care le puteau mâna oricând prin vaile munților în Polonia [2]). In condițiunile acestea s'au produs emigrările românești masive în Polonia, între anii 1514 până la 1569.

Emigrația aceasta a fost sporită mereu și de luptele și frământările interne, ce bântuiau fără întrerupere în comitalele din nordul Transilvaniei și cele limitrofe din Ungaria. Luptele religioase între catolici și calvini ațâțau mereu spiritele agitate. La luptele religioase se asociau și frământările politice dintre partizanii lui Ion Sigismund Zápolya și aderenții regelui Ferdinand de Habsburg, care nu continiră până la 1571.

Ințelegerea dela Oradea dintre regele Ferdinand și voievodul Ioan Zápolya din Februarie 1538 n'a fost decât un armistițiu, nicidecum un tratat de pace durabil.

In Februarie 1539, Ioan Zápolya se căsători cu Isabela, fiica regelui polon Sigismund. Prin această alianță de familie între domnitorii țărilor vecine se înlesni foarte mult emigrarea iobagilor români în Polonia. Pe patul de moarte Ioan Zápolya află despre nașterea moștenitorului său Ion Sigismund, care-i urmă în domnie sub epitropia maicei sale Isabela și a unui consiliu de regență. Sub domnia aceasta șubredă și incoherentă, Ardealul nu mai ajungea la liniște; frământările interne continuară fără întrerupere, dând mereu prilej iobagilor români

---

[1]) Hurmuzaki, *Doc.* II, 5, Nr. 331, p. 656, Nr. 335, p. 660, Nr, 350, p. 684.
[2]) *Ibid.*, II, 5, Nr. 338, p. 662, Nr. 370, p. 700.

care purtau greul războaielor, la emigrare. După moartea regelui Ferdinand I, voievodul Ioan Zápolya înaintă în regiunile nordice ale Ungariei, ocupând oraşul Tocai şi amenințând Coşița. Intervenția sultanului Soliman-cel-Măreț în Ungaria slăbi rezistența imperialilor şi întări situația lui Ion Sigismund Zápolya, dar aceasta nu opri emigrația populației româneşti în Polonia, care continuă să treacă peste munți fără întrerupere până la moartea voievodului Zápolya în Martie 1571.

In Polonia bejenarii români erau privilegiați şi bine apreciați de cercurile conducătoare. Dieta Poloniei, întrunită în 1529, la Piotrków decretă câte un ferton de fiecare curte a Românilor pentru întreținerea garnizoanelor [1]). La 1522 dieta hotărî, ca în ceea ce priveşte apărarea regatului contra invaziei Tătarilor, contribuția Românilor din Polonia să rămână cea veche [2]). La 1527 dieta din Cracovia impunea Românilor câte 12 groşi de fiecare curte sau dela fiecare sută de oi, ceeace dovedeşte că emigranții români continuau şi în noua lor patrie îndeletnicirile păcurăreşti de acasă [3]). In scurgerea vremii, Românii se asimilară cu populația slavă în mijlocul căreia trăiau şi astfel pe la începutul veacului al XVII-lea numele lor dispăru din actele oficiale poloneze. In schimb regiunile muntoase din Maramureşul transtisan şi din comitatele Bereg şi Ugocea, care până la marea migrațiune românească în Polonia din secolele XV şi XVI, erau locuite în bună parte de Români, au fost ocupate de bejenari ucraineni din Galiția şi Podolia. Aceştia, găsind aici condițiuni de traiu mai prielnice ca în vechea lor patrie, se aşezară aci statornic şi înfiripară în zilele noastre, pe acest străvechiu pământ românesc, aşa numita Rusie Subcarpatică, răsbotezată de curând în *Ucraina Carpatică*.

Dar în ciuda tuturor valurilor de migrațiune, elementul românesc n'a dispărut cu totul din meleagurile carpatine de dincolo de Tisa. In regiunea muntoasă dela izvoarele Tisei, în valea Apşei, a Slatinei şi Sapinței s'a păstrat până astăzi

[1]) Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, Nr. 232, p. 329.
[2]) *Ibidem*, Nr. 271, p. 390.
[3]) *Ibidem*, Nr. 412. p. 610.

etnicitatea latină, urmașii voievozilor descălecători de țară, fericiți în Moldova și nenorociți în Polonia. Deși reduși ca număr, ei își păstrează cu sfințenie virtuțile străbune, ducând mai departe vieața străveche de păcurari și plugari. Reduși ca număr, dar mari ca suflet, ei reprezintă până astăzi *dovada vie* a drepturilor noastre etnice și istorice asupra acelor locuri, ce răsună până astăzi de chemarea voievozilor descălecători.

MĂRTURII ŞI PRECIZĂRI NOUĂ CU PRIVIRE LA SFÂRŞITUL LUI BARBU CATARGIU (8 IUNIE 1862)

DE

ALEX. LĂPĔDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

— Şedinţa dela 16 Decemvrie 1938 —

Intr'o comunicare mai veche, de acum 4—5 ani (*In jurul asasinării lui Barbu Catargiu*, A.A.R., M.S.I., s. III, t. XIV, mem. 7, Bucureşti, 1933), vă expuneam, după actele cuprinse într'un dosar pe care l-am găsit închis în casa de fier a Direcţiunii Generale a Arhivelor Statului din Bucureşti, aşa dar prohibit până atunci cercetărilor, tot ceea ce, după acela acte, s'a mai putut afla pe vremuri şi se mai poate şti astăzi cu privire la sfârşitul tragic al lui Barbu Catargiu (8 Iunie 1862).

Intemeiat numai pe informaţia acestor acte şi prea puţin pe altele străine, după ce relatam, cât mai precis şi exact, împrejurările în cari s'a produs suprimarea violentă a celui dintâiu Preşedinte de Consiliu al României moderne, am căutat să stabilesc şi cauzele, de ordin politic, ce au putut determina odioasa crimă, căci, neîndoios e vorba, la mijloc, de o crimă politică.

Cauzele acestea, după cum mi se înfăţişau atunci, erau:

Concepţiile şi năzuinţele ultra-conservatoare după cari Barbu Catargiu înţelegea şi urmărea să întocmească noua organizare, modernă, a Statului român, cari provocară, la adversarii săi, la ultra-liberali, o mare iritaţie şi înverşunată agitaţie;

Firea autoritară și atitudinea sa intransigentă în actele vieții publice și cu deosebire în desbaterile Adunării legiuitoare;

Oprimarea manifestărilor democratice-naționale și suprimarea chiar a libertăților publice-cetățenești, prin mijloace represive și printr'o lege de presă foarte riguroasă;

In sfârșit, încercarea de a impune, împotriva dorinței și voinței Domnului, proiectul de reformă rurală, alcătuit, în spirit reacționar, de Comisiunea centrală dela Focșani și pe care Cuza-Vodă îl respinsese de două ori — ultima dată într'un răsunător conflict constituțional cu fostul său Președinte de Consiliu din Țara-Românească, același Barbu Catargiu.

Toate aceste cauze le prezentam răzimat numai pe deducțiuni și considerațiuni, logice și firești, scoase din cercetarea și examinarea, atentă și obiectivă, a evenimentelor și situației politice din acea epocă. Ori, domnilor colegi, azi sunt în măsură să le întăresc și precizez prin mărturiile celor mai de seamă personalități ale vremii, în stare să cunoască și să-și dea seamă de cauzele atentatului dela 8 Iunie 1862.

I

Iată aceste mărturii:

In primul loc, scrisoarea Domnitorului însuși, a lui Alexandru Ioan I, trimisă, curând după atentat (la 19 Iunie st. v.), lui C. Negri la Constantinopol. Căci iată ce se zice în această scrisoare:

« Cunoașteți asasinatul laș săvârșit asupra persoanei primului meu ministru, d-l Catargi, în momentul când ieșea dela o ședință furtunoasă a Adunării legislative (în text *elective !*). Printr'un ciudat concurs de împrejurări, ucigașul s'a putut sustrage până acum tuturor cercetărilor. Deși există unele indicii de oarecare însemnătate, totuși, nu este încă posibil a se înfățișa, cu certitudine, caracterul și scopul adevărat al crimei.

« Cu toate acestea, disensiunile noastre politice, acțiunea anormală ce nu încetează a agita câteva capete exaltate, faptul că d-l Catargi trecea, cu drept cuvânt, ca reprezentantul cel mai de seamă al ideilor conservatoare, că rezista, cu pe câtă energie pe atâta perseverență, la uneltirile ultra-liberalilor

noștri și, în fine, discuțiunea legii rurale, pendinte înaintea Adunării și al cărei sfârșit probabil nu putea satisface partidul extremist, — toate aceste împrejurări, reunite, legitimează presupunerea că ura și fanatismul politic au înarmat brațul celui ce a lovit pe d-l Catargi... ».

In al doilea loc, rapoartele oficiale ale celor mai bine informați, prin situația lor, prin legăturile lor cu lumea politică a țării și prin relațiile lor, foarte intime și de încredere, cu Domnitorul — rapoartele Consulului francez Tillos către Ministrul de Externe al lui Napoleon al III-lea și ale Baronului Eder, Consulul austriac, către Ministerul de Afaceri Străine dela Viena.

Cel dintâi, în mod mai general, scrie:

« Catastrofa a fost provocată, după mine, de impopularitatea pe care d-l Catargi și-a atras-o de cinci luni de când este la putere și în timpul cărora n'a făcut nimic pentru realizarea uniunii administrative și politice a celor două țări; calitatea de șef al partidului rusesc — cum mai era numit partidul conservator — și al reacțiunii; legea de presă, care este opera sa; declamațiile vehemente și vioiciunea caracterului său, pe cari le aducea în desbaterile legii rurale și chiar în cele mai puțin importante împrejurări; discursul său de astăzi, spre a justifica, înaintea Camerei, interzicerea aniversării revoluției dela 11/23 Iunie 1848, au contribuit mult la ajungerea acestei catastrofe ».

Părerea lui Tillos că Barbu Catargiu a devenit impopular prin faptul că n'a făcut mai nimic pentru unirea administrativă deplină a Principatelor o confirmă și Principele Nicolae Șuțu în memoriile sale (*Mémoires du Prince Nicolas Soutzo*, publiés par Panaïoti Rizos, Vienne, 1899, cap. LXIV), în care spune:

« Le nouveau ministère fut composé des membres le plus influents de ce parti (conservateur). Le chef du cabinet, Barbo Catargi, s'il n'a pu, au milieu des controverses oiseuses et sans cesse renaissantes, donner de l'impulsion au progrès de notre organisation, ni améliorer la situation, a su du moins tenir tête vigoureusement au parti extrême, jusqu'à faire le sacrifice de sa vie, tranchée par la main d'un assassin.

« Après la mort de cet homme influent — auquel on n'attribuait pas cependant de grands talents administratifs — le ministère dont il avait été le chef fut disloqué petit à petit. Celui qui lui succéda fut un rapiécement forcé d'une nuance plus libérale; mais les personnes dont il est composé, sans beaucoup de poids individuel, ne sauraient non plus exercer collectivement, si je ne me trompe, aucune influence sur une assemblé composée d'éléments également hostilles et dont une partie rêve le retour de 1848 et l'autre celui d'un des princes déchus ».

Cel de al doilea, Baronul Eder, înşiră cauzele ce au produs atentatul mult mai specific şi detaliat. După el, acestea ar fi fost:

Faptul că Barbu Catargiu era cel mai strălucit orator al partidului conservator şi personalitatea care ştia şi putea să reunească şi să ţină împreună fracţiunile diferite şi disparate ale majorităţii parlamentare;

Faptul că partidul revoluţionar — cum era numit partidul liberal — pierdu tot mai mult influenţa pe care şi-o câştigase asupra Domnitorului în alegerea dela 24 Ianuarie 1859, până a ajunge, în sesiunea de atunci a Adunării, la o aşa lipsă de importanţă, că conducătorii lui, « mazziniştii » Brătianu şi Rosetti— aşa sunt numiţi — se văzură nevoiţi să-şi depună mandatul, ne mai fiind în stare să se impună compactei majorităţi parlamentare a lui Barbu Catargiu.

Faptul că, la discuţia legii rurale cuvântările lui Kogălniceanu şi tovarăşilor săi rămaseră fără nici un efect asupra partidului conservator, care, refuzând toate propunerile stângei, sili minoritatea să se abţină şi să se retragă dela vot;

Faptul că noua lege a presei — operă a lui Barbu Catargiu — dădu lovitură de moarte ziarelor ce pare că nu aveau altă misiune decât să târască în noroiu pe adversarii politici şi să pună în circulaţie teoriile politice cele mai extreme;

Faptul, în fine, că s'a interzis serbarea aniversării zilei de 11/23 Iunie 1848, care era în acelaşi timp şi ziua încercării de asasinat a lui Vodă-Bibescu, prin fatidica declaraţie a lui Barbu Catargiu că va cădea el mai de grabă, decât să lase ca patria să fie distrusă prin intrigi politice...

II

Tustrele aceste mărturii invocă, cum se poate vedea, între cauzele ce au produs atentatul, şi atitudinea lui Barbu Catargiu faţă de legea rurală, împreunată — pentru adversarii săi — cu teama că ea va fi votată. Ce mă priveşte, am considerat aceasta, dela început, drept cauza de căpetenie a asasinatului, silindu-mă să o dovedesc cu fapte incontestabile, cari se rânduiesc într'o strictă şi convingătoare înlănţuire logică.

Fie-mi deci îngăduit, domnilor colegi, să vă reamintesc, foarte pe scurt, aceste fapte, aşa cum le-am prezentat în expunerea mea de atunci şi cum ele se vor confirma, prin mărturii scoase din izvoarele mai înainte citate, ca perfect întemeiată în concluziunea lor.

Iată-le:

1. Cuza-Vodă refuză să supună deliberării Adunărilor legiuitoare, dela Iaşi şi Bucureşti, proiectul de reformă rurală întocmit de Comisia Centrală, sub cuvânt că o aşa de importantă chestiune trebue rezolvată după contopirea celor două Adunări într'una singură, prin unirea deplină a fostelor Principate Române.

2. Acel ce a voit să înfrângă, cu orice preţ, voinţa Domnului, silindu-l să aducă proiectul în faţa Adunării dela Bucureşti a fost Barbu Catargiu — cel mai ireductibil şi hotărît reprezentant şi, în acelaşi timp, cel mai fervent şi capabil apărător al intereselor marei proprietăţi.

Căci, răzimat pe nemărginitul său ascendent asupra majorităţii conservatoare, când Cuza-Vodă îi încredinţă, la 30 Aprilie 1861, cârma Ţării-Româneşti, el ceru Domnului, în programul său de guvernământ, să nu împiedece Adunarea a lucra legea rurală şi nici — pentru cazul că între timp nu s'ar fi realizat unirea deplină — să o închidă până ce nu va vota această lege.

3. Domnitorul, care ştia că proiectul, odată prezentat Adunării, va fi votat, se opuse categoric. De aci conflictul cu Primul său Ministru, ce duse, după 12 zile numai, la demisia acestuia — demisie, care, redactată în termeni neobişnuit de aspri şi ireverenţioşi, fu privită ca o adevărată

sfidare a Domnului în fața țării și în care, din punctele invocate ca motive ale renunțării la guvernare, acel privitor la legea rurală apare ca cel mai important.

4. Conflictul acesta produse resentimente acute în sufletele celor doi adversari, cari rămaseră mai departe fiecare pe poziția sa. Pe când însă Cuza-Vodă lucra cu toată ardoarea pentru realizarea unirii depline, în speranța că, prin ea se va schimba compoziția Adunării legislative, Barbu Catargiu nu voi a-i da acest răgaz, continuându-și lupta.

El refuză să subscrie decretul de numire al succesorului său la Președinția Consiliului și determină Adunarea legiuitoare să voteze o moțiune prin care declara că orice Minister ar veni fără soluția chestiunii agrare, înainte de sfârșitul sesiunii, nu va putea avea încrederea ei, ceea ce era, neîndoios, o nouă provocare a Domnului.

5. Deși, după unirea deplină dela 24 Ianuarie 1862, Cuza-Vodă încredință formarea noului Guvern al României vajnicului său adversar, lui Barbu Catargiu, acesta rămase tot așa de intransigent pe chestia reformei agrare, prezentând Adunărilor legiuitoare, întrunite acum într'una singură, același proiect al Comisiei Centrale, pe care Domnul îl respinsese în două rânduri.

6. Cu toată temeinicia și strălucita pledoarie a lui Kogălniceanu în favoarea țărănimii române, Barbu Catargiu nu se clinti din hotărîrea sa de a vota legea, hotărîre pe care majoritățile parlamentare, dominate de puterea magică a Președintelui de Consiliu, avea să o traducă în fapt.

Și cum sancționarea și promulgarea legii aveau să fie cerute imediat, conflictul — de astădată mult mai grav și cu consecințe mai serioase — urma să se producă, inevitabil. Domnul o știa bine și prevedea ceea ce avea să se întâmple. El avea însă și voința și energia de a-și înfrunta și de astădată adversarul.

Sfârșitul tragic al lui Barbu Catargiu înlătură însă acest primejdios conflict...

Aceste erau, domnilor colegi, faptele incontestabile, pe care le expuneam, în succesiunea lor cronologică și înlănțuirea

lor logică, spre a vădi că pr incipala cauză a asasinării lui Barbu Catargiu a trebuit să fie atitudinea sa pe chestiunea reformei rurale şi voinţa lui nesdruncinată de a înfrânge rezistenţa Domnului pe această chestiune.

Incheiam chiar expunerea mea cu următoarea confesiune:

« Acesta este cursul evenimentelor şi împrejurărilor istorice în care s'a produs moartea, prin asasinat, a lui Barbu Catargiu şi în care pot fi căutate şi aflate cauzele care au determinat-o. Personal şi strict obiectiv nu văd, până acum cel puţin, o altă legătură cauzală şi o altă explicare logică.

« De aceea, pentru mine, Barbu Catargiu, a fost victima nu numai a convincţiilor lui nestrămutate şi a caracterului său inflexibil, dar şi a rătăcirii în care se găsea cu aproape întreaga clasă socială din care făcea parte, crezând că noul Stat român se poate organiza, consolida şi desvolta pe alte temeiuri, decât acele pe care le impuneau spiritul timpului modern şi necesităţile de vieaţă, în acest spirit, ale poporului român.

« Rătăcirea aceasta a plătit-o, din nenorocire — şi pentru toţi cei ce credeau ca dânsul — cu vieaţa. Căci, evident, cum zicea Kogălniceanu, 2000 de boieri, adecă de mari proprietari, nu fac o naţie şi, cum putem adăoga noi, nici pe aceşti 2000 de boieri nu se putea clădi România, aşa cum s'a clădit ea pe milioanele de săteni eliberaţi de sub clacă şi împroprietăriţi pe brazdele muncite de veacuri, prin actul de autoritate, de dreptate şi de iubire săvârşit de Cuza-Vodă şi de marele său sfetnic Mihail Kogălniceanu, la 1864 ».

III

Că aveam dreptate în concluzia mea stau dovadă mărturii scoase tot din izvoarele mai înainte amintite. In adevăr, ce s'a întâmplat după asasinarea lui Barbu Catargiu? — Ne-o spune, aşa de impresionant, Kogălniceanu, în cuvântarea festivă, rostită în această incintă, cu prilejul jubileului de 25 de ani al Academiei noastre. Şi anume;

« Două zile în urmă, la 11 Iunie, ca o *batjocură* a aniversării zilei în care s'a decretat, la 1848, marile principii politice și sociale reclamate de poporul român, majoritatea Adunării, speriată și indignată de o crimă, fără exemplu încă în analele țărilor române, nu mai ascultă de glasul dreptății și al rațiunii, ci, împinsă de ură și răzbunare către țărani, întru nimic solidari cu un asasinat nici dorit, nici pregătit și nici săvârșit de ei, votă legea *nefastă* a lui Barbu Catargiu...».

Nu simțiți d-voastră, domnilor colegi, în cuvintele acestea rostite, după trecerea a 30 de ani, de unul din cei mai mari patrioți și slujitori ai neamului, de pe pragul mormântului său, aci, sub această cupolă, de chibzuită judecată și ponderată expresie, în fața Regelui Carol I, a Reginei Elisaveta și a toată lamura intelectualității românești, într'o disertație istorică, cu autoritatea pe care i-o dădea vârsta și obiectivitatea spiritului său superior, nu simțiți d-v., zic, că fremăta încă ceva din pasiunea, indignarea și revolta de care fusese cuprinsă societatea românească în acele frământate zile?

In adevăr, teama că votarea reformei agrare, în acea stare de excitație a spiritelor, va provoca o mare turburare în toate straturile populației, stăpânea întreaga clasă conducătoare și cu răspundere a țării, în frunte cu Domnul însuși. Mărturie ne este un alt raport al Consulului francez Tillos, din 22 Iunie, în care, relatând o convorbire particulară avută asupra reformei rurale cu Vodă-Cuza, scrie:

« Prin o coincidență întâmplătoare, noua lege rurală urmează a fi votată mâine, 23 Iunie (s. n.), aniversarea revoluției dela 1848, pe care poliția a oprit a fi celebrată ». Ori singur acest fapt — această *batjocură* cum o califica Kogălniceanu — avea să deslănțue furtuna. Domnul însuși, în convorbirea de care pomenim, prevedea desordini în Capitală, desordini pentru a căror reprimare plănuise măsuri neașteptat de violente.

Căci iată ce declara el, textual (citat din raport), Consulului francez: « In caz de turburări serioase, planul meu este fixat: voiu lua însu-mi comanda trupelor, mă voiu sui în dealul Mitropoliei, unde voiu învita Corpul consular să

mă urmeze şi de acolo voiu bombarda oraşul, până ce se va intra în ordine ».

Din fericire, adăoga Cuza-Vodă, poate că lucrurile nu vor ajunge aci. Ceea ce-i de temut, este însă ca nu cumva provocatorii, în neputinţa lor, să recurgă la asasinate laşe. Dar şi faţă de atare eventualitate, Principele îşi luase măsuri în consecinţă. Căci, raportează mai departe Tillos, el îmi spuse (iarăşi citat textual): « Iată testamentul meu. Cum nu se ştie ce poate să urmeze, vi-l încredinţez. Pentru cazul că voiu muri, vă rog să-l daţi Principesei Elena, soţia mea ».

Principele însistă apoi, completează Consulul francez, asupra secretului demersului său pe lângă mine şi, nevoind ca depunerea acestui document, în împrejurările actuale, să fie consemnată printr'un act înscris în registrele cancelariei, îmi ceru o simplă adeverinţă de primire, cu titlu oficial.

Relaţiunea aceasta ne arată cât de gravă era socotită de către Domnitor situaţia şi cât de întemeiată este presupunerea că asasinarea lui Barbu Catargiu e datorită temerii, certitudinii că reforma rurală va fi votată — cum se exprimă Cuza în scrisoarea citată către Negri şi cum, daţi-mi voie să adaug, am dedus eu, acum cinci ani, din cercetarea şi examinarea, atentă şi obiectivă, a evenimentelor şi situaţiei politice de atunci, numai pe deducţiuni şi consideraţiuni logice şi fireşti.

IV

Din norocire însă, nu s'a întâmplat niciuna nici alta din cele ce-şi închipuia Cuza-Vodă — nici turburări cari să trebuiască a fi reprimate prin mijloace extreme, nici asasinate care să ajungă până la sine. Aceasta, pentrucă s'a văzut şi înţeles, instinctiv şi de îndată, că încordarea politică avea să cedeze, neapărat, pe urma dispariţiei lui Barbu Catargiu.

In adevăr, Adunarea legiuitoare, deşi votă reforma rurală şi acordă, într'un moment de panică, Guvernului puteri discreţionare, ne mai fiind ţinută strâns unită în jurul autorităţii şi energiei magicului ei conducător, căzu în depresiune şi descompunere. Ne-o spune Domnul însuşi într'o altă convorbire cu Baronul Eder, convorbire pe care acesta, bine

înțeles, o relatează, cât mai fidel și detaliat, Ministerului său la Viena, în raportul din 4 Iulie (st. n.) 1862:

Și anume. D-l Catargi era singura personalitate căreia i-a reușit să unească diferitele fracțiuni ale partidului conservator și să-l închege, făcând ca acest partid să alcătuiască o majoritate impunătoare în Adunare, la care nu putea ajunge partidul revoluționar (= liberal) nici în alegeri, nici în Adunare. Prin asasinarea d-lui Catargi — continuă Principele — s'a adus însă partidului conservator o lovitură de moarte, dustrugându-l, deoarece el nu mai are niciun conducător căruia toți să i se supună... ».

Cât de adevărată era această constatare a lui Cuza-Vodă o dovedește faptul că niciuna din personalitățile de frunte ale partidului conservator (Lascar Catargiu, Principele Dimitrie Ghica, Apostol Arsachi), cărora el s'a adresat să ia conducerea Guvernului, după moartea lui Barbu Catargiu, n'a voit să primească această misiune, de sigur, dându-și seama de greutatea de a ține, ca și dânsul, majoritățile strâns unite în jurul Guvernului și de a face față noii și grelei situații politice create prin această moarte — sursa unei crize politice pe care Domnitorul o rezolvă însă cu multă înțelepciune și deosebit tact.

Căci, tot din raportul în care Baronul Eder relatează conversația amintită cu Cuza-Vodă, se vede de ce remarcabilă intuiție și prevedere politică era el condus:

« Prin asasinarea d-lui Catargi, zicea Domnul, Consiliul și-a pierdut pe Președintele său. Ministrul de Justiție a demisionat câteva zile mai înainte. Trebue deci ca Guvernul să fie sau completat sau reconstituit. Pentru aceasta s'a adresat majorității partidului conservator. Dar, cum am spus deja, niciuna din personalitățile de frunte ale acestui partid nu a voit să primească misiunea aceasta.

« Partidul conservator, adică majoritatea Adunării — continuă Domnitorul — a luat două hotărîri de mare importanță: una referitoare la reforma rurală, cealaltă la acordarea de puteri discreționare, dictatoriale, Guvernului. Dacă partidul conservator nu vrea să ia asupra-și executarea acestor hotărîri, va trebui să se adreseze unui alt partid ».

Mai drastic apare această părere a Domnului într'o scrisoare a lui P. Orbescu din 27 Iunie 1862, publicată în monografia d-lui N. Iorga asupra lui Mihail Kogălniceanu (București, ed. I. V. Socec, fără an, pp. 203—4).

Iat-o:

« ... Ministerul Catargiu a căzut. Vodă a chemat mai mulți spre a-i forma un nou Cabinet: n'a reușit însă nici unul. Intre aceștia au fost: Beizadea Mitică, Lascăr Catargiu și Arsachi.

« Hopul cel mare este legea rurală ce au făcut. Vodă le-a zis: Ați făcut acea lege. Poftiți acum de-o și executați. Ce? Vreți să chem un Minister dintre liberali să v'o execute? Nu se va executa decât de d-voastră. Căci aceea nu o primesc. Dar vreți armată? Nu iau o astfel de răspundere pe capul meu. D-v, trebuia să faceți legi pe care țara să le primească ca o binefacere, iar nu legi pentru care să se scalde în sânge... ».

Dar să ne întoarcem la continuarea relației, mai diplomatic prinsă și expusă, a Baronului Eder:

« In actualele împrejurări, nu ar fi de recomandat să se încredințeze Guvernul partidului extremist. Căci, în afară de alte considerațiuni, nu poate fi însărcinat cu executarea hotărîrilor luate de Adunare un partid care a votat contra legii rurale și un partid contra căruia se îndreaptă legea privitoare la puterile dictatoriale. De asemenea nu este de acord cu aceste două legi partidul situat între extremiști și conservatori, care ar primi conducerea afacerilor numai cu condițiunea ca aceste legi să nu fie sancționate. Acest partid nu are însă sprijin în Adunare.

« In consecință — zicea Domnitorul — nu e altă soluție decât ca, nesancționând legile, să intre în conflict cu Adunarea, cu un Minister care să aibă a duce o grea luptă cu ea ori să-și formeze un Guvern în contra dispozițiilor Convenției, deoarece experiența dovedește cât de puțin se potrivesc formele constituționale pentru țările noastre. In acest sens a dat instrucțiuni lui C. Negri la Constantinopol să intervină pe lângă Poarta otomană și reprezentanții Puterilor garante, ca să fie suspendată Constituția, cu menajarea stărilor

actuale, și să se acorde Domnitorului, în mod provizoriu, dictatura, cu un Consiliu de Stat alături ».

V

Aci se termină relația convorbirii cu Cuza-Vodă și încep comentariile proprii ale lui Eder — comentarii nelipsite de interes, întrucât caută să explice și completeze anumite păreri ale Principelui și, în același timp, să arate și să lămurească intențiunile sale.

Mai întâi Eder spune că partidul conservator nu a acceptat formarea noului Guvern, pentrucă nu are întredere în Domnitor, cum nici acesta nu are încredere în partid. După comunicările ce i s'au făcut, personalitățile partidului conservator, cărora le-a fost oferită formarea Guvernului, se tem că Domnul nu va aproba măsuri energice împotriva partidului extremist, pentrucă nu-i convine să fie distrus un partid care ține cumpăna partidului boieresc.

Pe de altă parte, dacă Guvernul conservator nu ar face uz de legea puterilor discreționare ar intra în conflict cu sine însuși, luând asupra-și o răspundere pe care nu o dorește. Jumătăți de măsuri nu ar duce la scop, ci ar agita numai partidul revoluționar. Totul are aparența — zice Eder — că frica de atentate oprește pe membrii partidului conservator a prelua conducerea afacerilor. Iată și în această din urmă opinie exprimată, indirect, cauza răpunerii lui Barbu Catargiu.

Ce privește pe Domnitor, încheie comentariile sale același, el va prefera, probabil, un nou Minister, până la închiderea Adunării, care are loc peste câteva zile. Odată Adunarea închisă, Cuza-Vodă va declara că, silit, a căutat refugiul la specialiști, fără să facă osebire între partide. Ca atari va desemna pe acele persoane, care nu sunt nici revoluționari, dar nu aparțin nici partidelor ce fac din cultul față de Domnitor întregul lor program politic.

Dorința acestuia, a Principelui, este un Guvern care să nu pună nicio piedecă și nicio greutate în calea dorințelor sale. Ori de câte ori a încercat până acum să realizeze această

dorinţă, partidul conservator şi partidul revoluţionar s'au unit în Adunare contra unui astfel de Minister. Faţă de această opoziţie, ele, Ministerele, au trebuit să fie înlăturate.

Aşa se şi întâmplă. Domnul, chemat să vegheze cu grijă, la salvgardarea intereselor viitoare ale naţiunii şi la pacificarea spiritelor, lua hotărîtă atitudine: puterile discreţionale acordate de Parlament Guvernului nu fură aprobate, iar circulara prin care fuseseră aduse la cunoştinţa ţării, prin prefecturi, revocată. Ce priveşte reforma rurală, evident nici ea nu fu sancţionată.

Aceste deciziuni ale sale el le făcuse cunoscut, dela început, atât lui Tillos cât şi lui Eder, care nu întârziară să le comunice, telegrafic, Guvernelor ce reprezentau. In faţa acestei atitudini, Guvernul lui Ap. Arsachi, urmaşul lui Barbu Catargiu, trebui să se retragă, la 23 Iunie, iar Nic. Kretzulescu fu însărcinat cu formarea noului Cabinet, de liniştire şi pacificare, de detantă cum am zice astăzi.

Cuza-Vodă avu deci înţelepciunea şi tactul de a oferi ţării, adică partidelor în luptă, prin Guvernul lui Nic. Kretzulescu, cu misiunea, pur şi simplu, de a conduce afacerile Statului, un timp de linişte şi de destindere. Totuşi, mai târziu, când reforma agrară fu reluată, Adunarea legiuitoare persistă în ostilitatea sa faţă de Domn şi de Guvernul său, nevoind să accepte o lege concepută în alt spirit şi alt sens decât cele preconizate de Barbu Catargiu. Ori rezistenţa aceasta nu putea fi înfrântă prin noi dizolvări. Se făcuse doar suficiente experienţe în această privinţă: noile Adunări se reconstituiau la fel cu cele dizolvate.

Numai o modificare a structurii şi alcătuirii lor, pe baza unei noi legi electorale, ar fi putut da, poate, o Cameră mai favorabilă reformelor liberale şi democratice. Dar nici aceasta nu fu cu putinţă. Căci Adunarea condiţiona reforma electorală de acea rurală. Orice cale normală şi legală de schimbare a situaţiei acesteia era aşa dar exclusă. Domnul şi ţara se convinseseră. De aceea, ca să înfrângă această înverşunată rezistenţă, înlăturând, din calea reformei agrare ultima şi cea mai de seamă piedecă pentru liberarea de sub şerbie şi împroprietărirea milioanelor de clăcaşi, Cuza-Vodă

trebui să recurgă, cum se știe, la lovitura de Stat dela 2 Mai 1864.

Chestiunea aceasta va forma însă obiectul unei alte comunicări ce voiu cere voie a vă face, pe baza unui foarte bogat și prețios material documentar inedit. Aici mă mărginesc să arăt doar că, ce privește omorul în sine al lui Barbu Catargiu și împrejurările în care s'a înfăptuit, rapoartele mai sus citate, ale Consulului francez Tillos și ale Baronului Eder, cari se vor publica ca anexe la această comunicare, nu cuprind nimic mai mult decât ceea ce am putut scoate și reconstitui din dosarul dela Arhivele noastre, ale Statului, din București.

De altfel nici asupra acestor chestiuni nu am intențiunea a stărui, azi. Le las pentru altă ocaziune, când mă voiu ocupa din nou și în mod special de presupusul asasin al lui Barbu Catargiu, acel faimos Bogathi, despre care am vorbit în comunicarea mea amintită și cu privire la care de asemenea posed un foarte întins material documentar inedit, scos tot din Arhivele Curții dela Viena.

Aventurier de cea mai imundă specie, el n'ar prezenta, ca persoană, vreun interes demn de a fi relevat. Totuși, prin multiplele, variatele și îndelungatele relațiuni, pe care le-a avut în lumea politică românească și, mai ales, în cea străină, europeană, constitue un subiect vrednic de atențiune pentru studiul și cunoașterea oamenilor și împrejurărilor de atunci — dela noi și de aiurea.

VI

Trei lucruri mai sunt totuși de reținut din rapoartele lui Tillos și Eder.

Și anume:

1. La început, Domnul a atribuit, față de întregul corp consular, asasinatul unei coterii și părea a nu-i da o prea mare importanță, fără să creadă totuși că e vorba numai de o crimă, izolată, de răzbunare personală (raportul lui Tillos dela 20 Iunie 1862). In urmă (raportul aceluiași, din 22 Iunie

1862) a revenit asupra puţinei importanţe ce atribuise, în primul moment, omorului Primului său Ministru, exprimându-şi teama că, pe urma lui, să nu izbucnească evenimente mai grave. Conversaţia cu Consulul francez în această privinţă am dat-o mai înainte.

2. Cuza-Vodă mai credea că există o legătură între evenimentele din Serbia şi asasinarea lui Barbu Catargiu. Se ştie anume că, în acelaşi timp, cinci zile înainte de asasinarea lui Barbu Catargiu (la 3/15 Iunie 1862), avu loc, la Belgrad, acea faimoasă şi sângeroasă luptă pentru scoaterea garnizoanei turceşti din Capitala ţării, luptă care se termină cu alungarea lui Akir-Paşa din fortăreaţa Belgradului şi, în urmă, cu încheierea unei Convenţii între Guvernele celor două State, prin care Poarta otomană îşi retrase trupele de ocupaţie din Capitala Serbiei.

După părerea Domnitorului român evenimentele acestea s'ar fi deslănţuit înainte de vreme, iar în ţară la noi li s'ar fi atribuit o importanţă exagerată. Aşa se face că după primele veşti venite dela Belgrad, s'a crezut că a sosit momentul unei mişcări revoluţionare române. Mai mult, Cuza socotea că această mişcare are legături şi mai întinse. «Tout cela — zicea el Baronului Eder — est une trainée de poudre de Nauplie à Bucarest». Dela Nauplia, pentrucă, câteva luni înainte, în Fevruarie, izbucnise acolo o răscoală împotriva Turcilor, care se întinse şi asupra altor părţi ale Greciei.

Deşi Eder susţine, în raportul din care scoatem aceste amănunte, că n'a existat o înţelegere între Principele român şi cel sârb, el nu ezită să afirme că o înţelegere a existat şi exista totuşi între conducătorii partidului revoluţionar dela noi şi cei ai mişcării revoluţionare din Serbia şi din alte ţări. Incontinuu, scrie el, agenţi sârbi sosesc în Principate şi intră în legături cu conducătorii cunoscuţi ai revoluţiunii de aci (din Bucureşti). Ba chiar, când se transmise, telegrafic, prima veste asupra celor petrecute la Belgrad, d-l Kogălniceanu s'a grăbit să-şi ia un passeport pentru Serbia — de care însă nu s'a folosit — aflând întorsătura pe care, în scurt timp, o luară evenimentele din această ţară.

Nu e de mirare. Toate aceste evenimente — răscoala dela Nauplia și alte localități grecești, ca și alungarea garnizoanei turcești din Belgrad, se produseseră în timpul când Mazzini şi Garibaldi lucrau mai intens pentru o legătură a popoarelor balcanice supuse dominațiunii otomane, în vederea unei lupte comune și solidare de eliberare a lor de sub jugul turcesc, rămânând ca, după victorie, să-și aranjeze, între dânsele, granițele nouălor State naționale independente renăscute din această luptă, așa dar într'o vreme de mare și surdă agitație a lor.

3. Eder, care, evident, privea aceste mișcări ca preludii încurajătoare pentru iredentismul Românilor și al Sârbilor din Monarhia habsburgică și deci foarte primejdioase pentru ființa acesteia, căuta — potrivit politicei oficiale austro-ungare — să le denunțe și să le combată prin toate mijloacele. De aceea, scrie el, dacă Guvernul român ar fi fost energic, ar fi folosit tristul eveniment a cărui victimă a fost Barbu Catargiu ca să ia măsuri severe contra conducătorilor cunoscuți ai partidului revoluționar, care stau în legătură cu Comitetul mazzinist dela Londra.

Căci, raportează el mai departe Guvernului său, în ultimele luni partidul revoluționar a căutat să influențeze continuu, prin ziarele sale, opinia publică a țării în sensul evenimentelor ce se pregăteau în provinciile turcești, înflăcărând-o pentru curentele naționale ce se manifestau acolo și solidarizând tendințele sale cu acelea. Așa se explică atacurile violente ale partidului revoluționar contra Guvernului conservator și contra d-lui Catargiu, care era prezentat ca piedecă a realizării ideilor patriotice ale acestui partid.

Dar pentru aceasta — pentru măsurile energice împotriva acestui partid — a lipsit curajul atât lui Cuza-Vodă cât și organelor sale. De aceea, conchide Consulul austriac, în alt raport, din 15 Iulie, partidul revoluționar, intimidat, la început, prin demonstrațiunile din Adunare, a reluat în presă limbajul de mai înainte și sarcina de a agita mai departe opinia publică..,

Toate aceste date şi mărturii, scoase numai din rapoartele speciale ale Consulului francez şi Consulului austriac din Bucureşti, sunt de natură să aducă o clarificare şi precizare a chestiunii de căpetenie ce se pune, pentru istorici, cu privire la asasinarea lui Barbu Catargiu, şi anume: care au fost motivele, de ordin politic, ce au determinat acest asasinat. Am zis numai clarificare şi precizare, pentrucă, totuşi, cuvântul, ultim şi decisiv, asupra acestei chestiuni nu se poate spune încă pe baza unor documente cari, evident, trebuesc completate cu altele ce nu ne-au ajuns încă la cunoştinţă.

VII

Incheiând această comunicare, trebue, domnilor colegi, să trag şi concluzia ce se desprinde, nu numai pentru mine, dar pentru orice istoric în genere, din ea.

Şi anume:

Faptul că toate ştirile şi mărturiile folosite în desvoltarea şi expunerea ce am avut onoare a vă face, sunt scoase din surse diplomatice străine, dovedeşte cât de importante şi preţioase sunt aceste surse pentru istoria noastră modernă şi contemporană şi cât de necesară este cercetarea sistematică şi completă a lor, prin misiuni istorice permanente, în depozitele arhivistice din centrele politice ale Puterilor atât de mult şi de aproape interesate, pe vremuri, într'un fel sau altul, în chestiunile legate de întemeierea, organizarea şi desvoltarea României moderne — dela Constantinopol (Istambul), Viena, Petersburg (Leningrad), Paris şi Londra, în afară de cele de a doua mână, din Statele Balcanice, Italia şi Prusia.

E o lucrare pe care Academia Română dacă nu o poate face, direct, cu mijloace proprii, are obligaţia să o susţină indirect, intervenind să se facă cu mijloace de Stat, cum procedează Ungurii, Cehoslovacii, Jugoslavii ş. a. Căci avem azi la îndemână, din fericire, un respectabil număr de bine pregătiţi, pricepuţi şi devotaţi tineri istorici, cari, prin lucrările lor, s'au afirmat că pot fi puşi, cu toată încrederea, la locurile de conducere şi răspundere a unei asemenea opere.

Trebue numai ca unitatea, stabilitatea şi continuitatea ei — spre a putea fi dusă la bun şi deplin sfârşit — să fie garantată de o instituţiune, care, la rândul său, să fi dat dovadă că poate oferi această garanţie. Ori, instituţiunea, care, în tot trecutul său, a ţinut să observe mai multă unitate, stabilitate şi continuitate în lucrări, este însăşi această Academie, sub a cărui direcţiune supremă trebue deci să se întreprindă această atât de necesară şi urgentă operă.

ANEXE [1]

I

Cuza-Vodă către Costache Negri.

19 Iunie 1862.

Monsieur,

Vous connaissez déjà le lâche assassinat commis sur la personne de mon premier ministre Mr. Catargi, au moment où il sortait d'une séance orageuse de l'Assemblée élective. Par un singulier concours de circonstances, le meurtrier a su se dérober jusqu'ici à toutes les recherches; ainsi, malgré quelques indices significatifs, n'est-il pas encore permis d'assigner avec certitude au crime son caractère et sa portée véritable. Cependant nos dissensions politiques, le travail anormal qui ne cesse d'agiter quelques têtes éxaltées, la circonstance que Mr. Catargi passait à juste titre pour le représentant le plus éminent des idées conservatrices, qu'il a résisté avec autant d'énergie que de persévérance aux entraînements de nos ultralibéraux; enfin, la discussion de la loi rurale, pendante alors devant l'Assemblée et dont l'issue probable ne pouvait satisfaire ce parti extrême: toutes ces circonstances réunies, légitiment la supposition que la haine et le fanatisme politique ont armés le bras qui a frappé Mr. Catargi.

(Academia Română, Arhiva Cuza, vol. VII—4863, f. 157).

II

Tillos către Ministrul Afacerilor Streine al Franței.

Bucarest, le 20 Juin 1822.

Monsieur le Ministre,

Par ma dépêche télégraphique j'ai eu l'honneur d'annoncer à Votre Excellence l'assassinat de M. Katargi, Président du Conseil et Ministre de l'Intérieur.

---

[1]) Copiile documentelor franceze de sub II, IV, V și VII le datoresc d-lui *Carol Göllner*, iar a celor germane de sub III, VI, VIII, IX, XXI și XII d-lui *Auner*.

A la première appréciation cette catastrophe a été amenée, selon moi, par l'impopularité que M. Katargi s'est attirée depuis cinq mois qu'il est au pouvoir et pendant lesquels il n'a rien fait pour réaliser l'union administrative et politique des deux pays. Sa qualité de chef de parti russe et de la réaction; la loi sur la presse qui est son oeuvre; ses déclamations véhémentes et la vivacité de son caractère qu'il apportait dans les débats de la loi rurale, et en général dans les moindres circonstances; son discours d'aujourd'hui pour justifier devant la chambre son opposition à la célébration de l'anniversaire de la révolution du 11/23 Juin 1848; ont contribué puissament à amener cette catastrophe.

Le Prince, chez qui nous nous sommes tous rendus, regrette vivement cet évenement et l'attribue à une cotterie. Il ne paraît pas y donner une portée politique bien grande, sans toutefois croire à un crime isolé ou à une vengeance personnelle...

Agréez l'hommage du respect, avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Ministre, de Votre Excellence, le très humble et très obeissant serviteur

Tillos

A Son Excellence
Monsieur Thouvenel, Ministre des Affaires Etrangères.

(Archives des Affaires Etrangères de Paris. Turquie, 1861—62, Bucarest, no. 22, f. 185—186).

III

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen

Bucarest, 21. Juni 1862.

Am gestrigen Tage hatte ich die Ehre, Euer Excellenz mittelst Telegraphen gehorsamst zu berichten, dass der hiesige Conseils-Präsident und Führer der konservativen Parthei, Herr Barbu Catardschi, vor dem Eingangsthore der Metropolie meuchlings ermordet wurde. Herr Catardschi war der glänzendste Redner der konservativen Parthei und diejenige Persönlichkeit, welche die verschiedenen auseinanderstrebenden Frakzionen der Majorität zusammenzuhalten und zu einigen wusste.

Die revoluzionäre Parthei hatte am 24. Jänner 1859 die Wahl des Fürsten Couza durchgesetzt und sich kurze Zeit auf der Höhe ihres Einflusses erhalten. Dieser Einfluss schwand immer mehr und mehr. In der gegenwärtigen Session sank diese Parthei in der Versammlung zu gänzlicher Unbedeutenheit herunter.

Die Führer der mazzinistischen Parthei, die Herren Bratiano und Rosetti, legten ihr Mandat als Deputirte nieder, sie sahen ein, dass sie in der Versammlung der kompakten konservativen Majorität gegenüber nicht durchzudringen im Stande waren. . . . .

Vor Kurzem fanden Verhandlungen statt wegen der Regelung der bäuerlichen Verhältnisse. Die Reden Herrn Kogolnitscheanos und seiner Gesinnungsgenossen verhallten wirkungslos.

Nachdem die konservative Parthei alle Vorschläge der Linken zurückgewiesen, enthielt sich die Minorität der Abstimmung und zog sich zurück, als es sich um die Bauernfrage handelte.

Mehrere Jahre hatte man hier kein Pressgesetz, jedermann schrieb, was ihm durch den Kopf ging. Die freie Presse schien keine andere Mission zu haben, als die Möglichkeit zu biethen, politische Gegner mit Schmutz zu bewerfen, die extremsten politischen Theorien in Umlauf zu bringen.

Das neue Pressgesetz gab den Todesstoss den kleinen Blättern, die sich vorzüglich jenem Handwerk weihten. Der Verfasser dieses Pressgesetzes war Herr Barbu Katardschi.

Der 11. Juni a. St. ist der Jahrestag des im Jahre 1848 hier stattgehabten Aufruhrs, der achte Juni, an welchem Herr Catardschi meuchlings ums Leben gebracht wurde, der Jahrestag des Mordversuches auf den Fürsten Bibesco. Im verflossenen Jahre wurde der 11. Juni auf dem Felde, das sonst Câmpu Philaretu hiess und in Câmpu Libertăţii umgetauft wurde, gefeiert.

In diesem Jahre wollte die Umsturzparthei ein Fest in der Art wie im letzten Jahre veranstalten.

Unter dem Vorwand des Nazionalfestes sollten Bauern nach der Stadt kommen, während in der Versammlung die Schlussabstimmung bezüglich der bäuerlichen Verhältnisse stattfinden sollte.

Fünf Individuen, worunter zwei Deputirte, die Herren Arion und Miklesko, richteten ein Schreiben an den Polizei-Präfekten, in welchem sie ihm einfach anzeigten, dass sie am 11. Juni a. St. auf dem Freiheitsfelde ein Nazionalfest abzuhalten gesonnen sind.

Im Auftrage des Ministeriums des Innern antwortete der Herr Polizei-Präfekt, dass die Regierung von einem Nazionalfest am 11. Juni nichts wisse, und dessen Abhaltung nicht zulassen werde.

Am 8. Juni wurde Herr Catardschi in der Versammlung wegen dieser Antwort interpellirt. Er schloss seine von den Beifallsäusserungen der Majorität begleitete Erklärung mit der Aeusserung, dass er eher hier fallen als zugeben werde, dass sein Vaterland durch politische Umtriebe zu Grunde gerichtet werde.

Nach fünf Uhr ging die Versammlung auseinander. Herr Catardschi stieg mit dem Polizeipräfekten Herrn Nicolaus Bibesco in dessen Wagen. Man glaubt bemerkt zu haben, dass in dem Augenblicke ein Deputirter — man bezeichnet Herrn Arion — mit seinem Schnupftuch ein Zeichen gegeben.

Das Gebäude, in welchem die Sitzungen der Versammlung abgehalten werden, steht in dem geräumigen Metropoliehofe. Die Einfahrt in den Hof und die Ausfahrt aus demselben findet statt durch ein grosses gewölbtes Thor, über dem ein Glockenthurm steht.

Bei der Ausfahrt war ein Gedränge von Wägen, rechts und links von der Strasse Fussgänger.

Als der Wagen, in welchem Herr Catardschi sass, aus dem Thore fuhr, gingen mehrere Fussgänger quer über die Strasse, so dass der Kutscher im Schritt die Pferde halten musste.

In dem Augenblicke trat ein Unbekannter aus einer Brüstung des Thores hervor, ging auf den Wagen zu, lehnte die Mündung einer doppelläufigen Taschenpistole an den Kopf Herrn Catardschis und schoss; eine Sekunde später machte er einen zweiten Schuss, warf die Pistole auf den Boden und verschwand in den, den Metropolieberg umgebenden Gartenanlagen. In demselben Augenblicke riefen einige Fussgänger: « Man schiesst aus dem Glockenthurm ». Alles wendete die Blicke nach Oben, Fürst Demeter Ghyka, dessen Wagen hinter dem Herrn Bibescos fuhr, wollte das Metropoliethor sperren und den Glockenthurm durchsuchen lassen, als der alte Portier erklärte, er habe den Mörder links nach den Gartenanlagen laufen gesehen. Alle dort gemachten Nachforschungen blieben erfolglos.

Was Herrn Catardschi betrifft, gab ihm der erste Schuss den Tod, der zweite fehlte und kontusionirte den Kutscher.

Ausser dem Portier hat Niemand den Mörder gesehen. Ersterer meint, dass er ihn, falls er ihn wieder erblicken sollte, erkennen würde, es wäre ein grosser junger Mann mit einem blonden französischen Spitzbarte.

Ein österreichischer Büchsenmacher mit Namen Hoffmann erkannte die Pistole. Vor vier Tagen hätte sie ihm ein Herr mit einem blonden Bart gebracht, um sie zu reparieren, auch habe dieser zwölf Kugeln giessen lassen, der Name und die Wohnung des Eigenthümers der Pistole seien ihm unbekannt.

Man hat hier Verhaftungen vorgenommen, die vor der Hand zu keinem Ergebniss geführt haben.

Heute fand eine ausserordentliche Sitzung der Versammlung statt, in welcher die Regierung ausserordentliche Vollmachten verlangte. Diese wurden ihr mit 54 Stimmen gegen 36 ertheilt.

Die von der Regierung verlangte Ermächtigung besteht in dem Rechte, zu ausserordentlichen Massregeln zu greifen, politisch verdächtige Individuen zu verhaften, des Landes zu verweisen und Massregeln gegen die Presse. zu ergreifen.

Die Herren Vernesco, Pano, Cogolnitscheano, Vassesco sprachen gegen die Ermächtigung. Auch wurde verlangt, dass die Versammlung die Erlaubniss ertheile, die Herren Arion und Miklesko vor Gericht zu stellen aus Anlass des an den Präfekten wegen des am 11. Juni abzuhaltenden Festes gerichteten Schreibens.

Die Herren Arion und Miklesko erklärten, man brauche nicht abzustimmen, sie werden sich freiwillig vor Gericht stellen.

Geruhen... Eder

(Bericht no. 52, in Arhiva Curţii dela Viena).

IV

Tillos către Ministrul Afacerilor Streine al Franţei.

Bucarest, le 22 Juin 1862.

Monsieur le Ministre,

Le Prince Couza est promptement revenu sur le peu d'importance qu'il avait attaché de prime abord à l'assassinat de son premier Ministre. Dans une conversation que j'ai eue hier avec S. A., à ce sujet. Elle m'a exprimé la crainte de voir éclater des évènements plus sérieux. En effet par une coïncidence toute fortuite, la nouvelle loi rurale devant être votée demain 23 Juin, anniversaire de la révolution de 1848, que la police a défendu de célébrer, on appréhende quelque désordre dans la Capitale, dont nul ne saurait prévoir les conséquences.

« En cas de troubles sérieux », m'a dit le Prince « mon plan est tout arrêté: je prendrai moi-même le commandement des troupes; je me placerai sur les hauteurs de la Métropole; j'inviterai le Corps Consulaire à m'y suivre; de cette position je bombarderai la ville jusqu'à ce qu'elle soit rentrée dans l'ordre. Au surplus, a-t-il ajouté, les choses n'en sont pas encore là; ce qui est à craindre c'est que les fauteurs de troubles, dans leur impuissance, n'aient recours à de lâches assassinats ».

En présence de la possibilité de cet évènement, le P-ce Couza m'a dit: « Voici mon testament, comme on ne sait pas ce qui peut arriver, je vous le confie et dans le cas où je viendrais à mourir je vous prie de le remettre à la P-cesse Helène, ma femme ».

Il insista surtout sur le secret de sa demarche auprès de moi et ne voulut pas que le dépôt de ce document fut constaté dans les circonstances actuelles par un acte public passé dans les registres de la chancellerie; il me demanda un simple reçu à titre de dépôt officeux.

Agréez etc.

Tillos

A Son Excellence

Monsieur Thouvenel, Ministre des Affaires Etrangerès.

(Archives des Affaires Etrangère de Paris.Turquie 1861—62. Bucarest, no. 22, f. 187—188).

V

Tillos către Ministrul Afacerilor Streine al Franţei.

Bucarest, le 23 Juin 1862.

Monsieur le Ministre,

Le 20 de ce mois à 6 heures du soir en sortant de l'assemblée, Mr. Katargi a été assassiné d'un coup de pistolet. Il se trouvait dans une

voiture ouverte ayant à ses cotés le Préfet de Police, Colonel Nicolas Bibesco. C'est en sortant de la grande porte de la Métropole que l'assassin a tiré deux coups de pistolet sur la victime à bout portant. La mort a été instantanée. Une quinzaine de députés et d'autres personnes se trouvaient tout près de la voiture, soit en avant soit en arrière; personne, sans en excepter le Préfet de Police, stupéfait de l'audace du crime, n'a remarqué l'assassin, qui, à ce qu'il faut croire laissa tomber le pistolet, tourna tranquillement le coin de la Métropole, d'où il a prit la fuite.

Malgré de nombreuses arrestations, la Police n'a encore aucune trace de l'assassin. Trois dépositions seulement s'accordent sur son signalement: un arménien, marchand de sucreries qui stationnait près de la porte de la Métropole, déclare l'avoir vu longeant le mur pour s'approcher de la voiture; deux jeunes étudiants, jouant au bas de la colline, l'ont vu fuir, et enfin l'armurier qui a réparé le pistolet quelques jours avant le crime, déclare qu'il le reconnaîtrait à la première confrontation.

Agréez etc.

Tillos

A Son Excellence
Monsieur Thouvenel, Ministre des Affaires Etrangères.

(Archives des Affaires Etrangères de Paris. Turquie, 1861—62. Bucarest, no. 22, f. 189—190).

VI

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 24 Juni 1862.

Am 22. ds. wurde die Leiche Herrn Catardschis in der Serendar Kirche nach orientalischem Ritus eingesegnet und von da nach einem seiner Güter geführt, um zur Erde bestattet zu werden.

Bei der kirchlichen Zeremonie fungirte der Metropolit mit der Assistenz dreier Bischöfe. Der Fürst, die Chefs der verschiedenen Administrationszweige, die Mitglieder der Versammlung und das Consularkorps wohnten der Feierlichkeit bei.

Die Polizei hat hier viele Verhaftungen vorgenommen, ohne bisher den Mörder ermittelt zu haben.

Das traurige Ereigniss, dessen Opfer Herr Catardschi, hat — abgesehen von allen andern Rücksichten — als ein Simptom der hiesigen Sachlage einen tiefen Eindruck auf die konservative Parthei gemacht.

Man sagt, dass die moldauischen Deputirten nach ihrer Heimath zurückzukehren beabsichtigen; in Folge dieser Abreise würde die heurige Session zu baldigem Schlusse gelangen.

Gestern wurde das neue Gesetz bezüglich der Regelung der bäuerlichen Verhältnisse in seiner Ganzheit votirt.

Ich muss mir vorbehalten, Euer Excellenz, nachträglich über dieses für die Fürstenthümer wichtige Gesetz, wenn es in seiner definitiven Fassung mir vorliegen wird, gehorsamst und abgesondert zu berichten.

Die Fürstin Couza wird hier morgen erwartet. Man trifft Vorbereitungen zu ihrem festlichen Empfange.

Geruhen...

Eder

(Bericht no. 53, in Arhiva Curţii dela Viena).

VII

Tillos către Ministrul Afacerilor Streine al Franței.

Bucarest, le 24 Juin 1862.

Monsieur le Ministre,

A la suite de l'assassinat de Mr. Katargi, le 20 au soir, le Président de l'Assemblée a convoqué les députés en séance extraordinaire pour le lendemain...

L'assemblée donne au Gouvernement des pouvoirs discrétionnaires...

Agréez...

Tillos

P. S. Je sors à l'instant de chez le Prince qui m'a dit qu'il ne sanctionnerait pas le vote de l'assemblée sur les pouvoirs discrétionnaires accordés à son Gouvernement comme étant contraire à la Constitution.

Son Excellence

Monsieur Thouvenel, Ministre des Affaires Etrangères.

(Archives des Affaires Etrangères de Paris. Turquie, 1861—62. Bucarest, no. 22, f. 191—194).

VIII

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 30. Juni 1862.

....Des Mörders Herrn Catardschis habhaft zu werden, ist es der hiesigen Polizei bisher nicht gelungen. Man hat zwar einige dreissig

oder vierzig, mit französischen Bärten versehene Individuen verhaftet, zur Ermittlung anderer Jnzichten als den Besitz jener Bärte hat man es jedoch nicht gebracht. Eine energische Regierung hätte das traurige Ereigniss, dessen Opfer Herr Catardschi wurde, benützt, um nachdrückliche Massregeln gegen die bekannten Führer der Umsturzparthei, welche mit dem Londonerkomite in Beziehungen stehen, zu ergreifen. Hiezu scheint aber den Organen der Regierung — den Fürsten Couza an der Spitze — der Muth abzugehen.

Eder

Geruhen...

(Bericht no. 55, in Arhiva Curții dela Viena).

IX

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 4. Juli 1862.

In meinem gehorsamsten Berichte vom 1. dieses Z. 55, hatte ich die Ehre anzuführen, dass Fürst Couza gegen den Gerenten des französischen Consulates geäussert, er werde dem Beschluss der Versammlung, welcher der Regierung diskretionäre Gewalten bis zum 1. Dezember l. J. zuerkannt, die Sankzion verweigern.

Ich hatte in Bezug auf den Gegenstand eine längere Unterredung mit dem Fürsten Couza, dessen Aeusserungen zusammenzufassen ich mir die Freiheit nehme.

Durch den Mord Herrn Catardschis hat das Conseil seinen Präsidenten verloren, einige Tage früher war der Justizminister aus dem Ministerium getreten. Es handelt sich demnach gegenwärtig, das Ministerium, sei es zu vervollständigen, sei es neu zu schaffen. Wegen Bildung des Ministeriums habe sich der Fürst an die Majorität, an die konservative Partei gewendet. Keine der hervorragenderen Persönlichkeiten dieser Partei hat die ihr zugedachte Mission annehmen wollen.

Die Majorität, nämlich die konservative Partei, erzählte Fürst Couza, hat zwei Beschlüsse von grosser Tragweite gefasst. Der eine bezieht sich auf das Ruralgesetz, der andere auf die Verleihung diskrezionärer, diktatorieller Gewalten an die Regierung. Will die konservative Partei nicht die Durchführung dieser Gesetze, für die sie gestimmt, übernehmen, müsse der Fürst, da er ohne Minister nicht regieren kann, sich an andere Parteien wenden. Der extremen Partei die Ministerien unter den gegenwärtigen Verhältnissen anzuvertrauen, wäre nicht thunlich. Abgesehen von andern Gründen könne man nicht eine Partei, die gegen das Ruralgesetz gestimmt, eine Partei, gegen welche das Gesetz wegen diktatorialer Gewalten gerichtet, zur Durchführung dieser

Gesetze einladen. Die zwischen der extremen und der konservativen stehende Partei, ist ebenfalls mit den beiden Gesetzen nicht einverstanden. Sie würde die Führung der Geschäfte nur unter der Bedingung annehmen, dass jene Gesetze von dem Fürsten nicht sankzionirt werden. Auch hat diese Partei keine Stützen in der Versammlung. Es bleibe demnach dem Fürsten kein anderer Ausweg, als durch die Nichtsankzionirung jener Gesetze mit der Versammlung in Widerspruch zu treten und mit einem Ministerium sich zu umgeben, welches den Angriffen jener Versammlung entgegenzutreten und in letzterer keine Stütze haben würde, oder ohne Minister zu regieren, was gegen die Bestimmungen der Convenzion. Aus dieser Sachlage folgerte der Fürst, dass die Erfahrung wieder dargelegt, wie wenig konstituzionelle Formen für diese Länder passen.

In diesem Sinne, fuhr der Fürst fort, habe er Instrukzionen an Herrn Negri erlassen, und ihn beauftragt, dahinzuwirken, dass die Convenzion mit Rücksicht auf die gegenwärtigen Zustände suspendirt, und dem Fürsten provisorisch die Diktatur mit einem berathenden Körper an der Seite übertragen werde.

Dass die konservative Partei die Bildung des Ministeriums nicht übernommen, ist dem Umstande zuzuschreiben, dass sie dem Fürsten eben so misstraut, wie der Fürst kein Vertrauen in diese Partei hat. Nach den mir gemachten Mittheilungen besorgen jene Persönlichkeiten der konservativen Partei, welcher die Bildung des Ministeriums angetragen wurde, dass Fürst Couza zu nachdrücklichen Massregeln gegen die extreme Partei, Massregeln, welche diese Partei hier gewissermassen vernichten würden, seine Zustimmung nicht geben, dass er nicht zulassen wird, man möchte eine Partei ganz zu Grunde richten, welche der Bojarie das Gegengewicht hält. Würde nun das konservative Ministerium von jenem Gesetz, welches ihm diskrezionäre Gewalten zuerkennt, keinen Gebrauch machen, würde es mit sich selbst in Widerspruch treten und durch unthätiges Geschehenlassen eine Verantwortlichkeit auf sich laden, die zu übernehmen es nicht gesonnen ist. Halbe Massregeln würden nicht zum Zwecke führen und die revoluzionäre Partei nur noch mehr aufregen. Es hat den Anschein, dass auch die Furcht vor Attentaten jene Mitglieder der konservativen Partei abhält, an die Spitze der Geschäfte zu treten.

Was den Fürsten betrifft, wird er wahrscheinlich die Bildung eines neuen Ministeriums bis zum Schluss der Versammlung, welcher Schluss in einigen Tagen stattfinden wird, hinziehen. Ist die Versammlung geschlossen, wird der Fürst erklären, dass er nothgedrungen, ohne Unterschied der Parteien, zu Spezialitäten seine Zuflucht genommen. Als Spezialitäten wird Er jene Individuen bezeichnen, die zwar keine Revoluzionäre, aber auch keiner andern Partei angehören, deren politisches Programm in dem Kultus des Fürsten Couza sich zusammenfasst. Nach einem derartigen Ministerium, welches den Wünschen des Fürsten keine Schwierigkeiten, keine Hindernisse in den Weg

legen würde, sehnt sich der Hospodar. So oft er bisher versucht, diesen Herzenswunsch zu verwirklichen, vereinigten sich in der Versammlung die Konservative und die Bewegungspartei gegen derartige Ministerien, diese mussten auch jenem Widerstande weichen.

Geruhen... Eder

(Bericht no. 56, in Arhiva Curții dela Viena).

X

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 4. Juli 1862.

Bei der Unterredung, die ich letzthin mit dem Fürsten Couza hatte, sprach der Fürst auch seine Ansicht aus, hinsichtlich der Gründe, welche das Verbrechen, dessen Opfer Herr Catardschi, hervorgerufen haben.

Fürst Couza meinte, Herr Catardschi wäre die einzige Persönlichkeit, der es gelungen, die verschiedenen Frakzionen der konservativen Partei zu vereinigen und zusammenzuhalten, zu bewirken, dass diese Partei eine imposante Majorität bilde, gegen welche die Bewegungspartei weder bei den Wahlen noch in der Versammlung aufkommen konnte.

Herr Catardschi erfreute sich auch des Vertrauens des Fürsten und war der Vermittler zwischen diesem und jener Partei. Durch den Mord Herrn Catardschis wollte man der konservativen Partei, die jetzt keine Persönlichkeit besitzt, der sich die andern leicht unterordnen würden, den Todestoss beibringen, die Partei sprengen.

Ferner glaubt Fürst Couza, dass ein Zusammenhaug zwischen den Vorgängen in Serbien und dem Morde Herrn Catardschis [1]. Tout cela est une trainée de poudre, wie sich der Fürst ausdrückte, von Nauplia bis nach Bucarest.

Nach der Ansicht des Fürsten seien die Sachen überall vorzeitig zum Ausbruch gelangt. Hier habe man den serbischen Wirren übertriebene Bedeutung zugeschrieben, auf die ersten Nachrichten aus Belgrad habe man geglaubt, es sei der Augenblick der Bewegung gekommen.

In einem frühern gehorsamsten Berichte habe ich mir erlaubt, mein Dafürhalten auszusprechen, dass eine Verständigung zwischen dem Fürsten Couza und dem Fürsten von Serbien nicht vorhanden.

Alles deutet jedoch auf eine Verständigung der Führer der hiesigen Bewegungspartei mit den in Serbien und in andern Ländern befindlichen Leitern revoluzionärer Umtriebe. Es kommen in der letzten

[1]) scil: besteht.

Zeit beständig serbische Agenten nach den Fürstenthümern und traten in Beziehungen zu den bekannten Führern der hiesigen Revoluzionäre.

Als die erste Nachricht von den Vorkommenheiten in Belgrad durch den Telegraphen hier bekannt wurde, beeilte sich Herr Cogolnitscheano sich mit einem Pass nach Se.bien zu versehen, von dem er jedoch keinen Gebrauch machte, weil man hier auch die Wendung, welche in Kurzem die Sachen in jenem Lande genommen, erfahren.

In den letzten Monaten suchte die revoluzionäre Partei unausgesetzt durch die ihr ergebenen Blätter im Sinne bevorstehender Ereignisse in den eigentlich türkischen Provinzen auf die öffentliche Meinung einzuwirken, sie für dort sich kund geben sollende nazionale Richtungen zu begeistern, die Solidarität der hiesigen nazionalen Strebungen mit jenen darzuthun.

Hiezu gesellten sich immer wiederkehrende Angriffe gegen das konservative Ministerium, namentlich gegen Herrn Catardschi, welcher als Hinderniss der Verwirklichung der für patriotisch von der revoluzionären Partei ausgegebenen Richtungen hingestellt wurde.

Geruhen...

Eder

(Bericht no. 56, in Arhiva Curţii dela Viena).

XI

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 14. Juli 1862.

...Der Mord Herrn Catardschis hätte Gelegenheit bieten können zu energischem Einschreiten gegen die bekannten Organe der Umsturzpartei, er hätte sowohl dem In-als dem Auslande gegenüber die Ergreifung nachdrücklicher Massregeln gerechtfertigt.

Der Eindruck, den jene That im ersten Augenblicke auf den Fürsten hervorgebracht, scheint ganz verwischt und vergessen, die augenblickliche Beunruhigung der gewohnten Sorglosigkeit gewichen zu sein.

Die im ersten Augenblick durch die Demonstrazionen in der Versammlung etwas eingeschüchterten Organe der Bewegungspartei haben in der Presse ihre frühere Sprache und ihre Aufgabe, die öffentliche Meinung im revoluzionären Sinne aufzuregen, wieder aufgenommen.

Geruhen...

Eder

(Bericht no. 59, in Arhiva Curţii dela Viena).

XII

Baronul Eder către Rechberg-Rothenlöwen.

Bucarest, 2. Oktober 1862.

...Der Fürst ist gegen die Bojarie, der er unversöhnliche feindliche Gesinnungen gegen seine Person zuschreibt, sehr aufgeregt. Nach seinen Aeusserungen zu urtheilen, scheint er entschlossen, mit grossem Nachdruck gegen diese Parthei vorgehen zu wollen...

Geruhen...

Eder

(Bericht no. 85, in Arhiva Curții dela Viena).

UN VLĂDICĂ ROMÂN NĂPĂSTUIT LA ANUL 1638. CINE PUTEA FI?

DE

I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 4 Noemvrie 1938

In două importante izvoare istorice săseşti din veacul XVII anume: în cronica germană zisă « cea mare » a notarului Gheorghe Kraus (1607—1679) din Sighişoara şi în analele latineşti ale episcopului de mai târziu Gheorghe Haner (1672—1740) s'a păstrat ştirea privitoare la năpăstuirea unui vlădică român din Transilvania, fără a i se preciza numele.

Textul german al lui Kraus fusese cunoscut lui *Engel*, care l-a reprodus în a sa *Geschichte der Moldau und Walachei* [1]) nu însă din izvor direct, ci în forma păstrată la Hermann. După Engel se orientează şi Gheorghe Şincai, care nu uită să-l dea în cuprinsul cronicii sale în traducere românească. Iar textul lui Haner cunoscând-l Timotei Cipariu a ţinut să-l reproducă în originalul latin [2]). Textului din cronica lui Kraus, deşi mai vechiu şi mai apropiat de data evenimentului decât relatarea latină a lui Haner, i s'a dat până în timpul de faţă puţină atenţiune în istoriografia noastră.

Sub titlul « Descrierea păţaniilor unui vlădică românesc » — Eines walachischen Bischofs Geschichten beschrieben — notarul Gheorghe Kraus spune anume că la anul 1638 un călugăr din Ţara Românească, *recomandat din partea lui Matei-Vodă Basarab* şi aşezat de Rákoczi într'un scaun vlădicesc din Transilvania, fiind dovedit că a trăit în fărădelegi, Principele a dispus să fie desbrăcat şi bătut cu nuiele înaintea bisericii din

[1]) Joh. Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey.* Halle, 1804, p. 291.
[2]) T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie.* Blaj, 1867, p. 629 n. a.

Alba-Iulia confiscându-i în acelaşi timp toată averea, care s'ar fi urcat la sume însemnate (alle seine *bona* so *sehr hoch* gelaufen). Arată mai departe că între lucrurile confiscate ale vlădicului s'ar fi găsit şi câteva scrisori în limba românească şi grecească, privitoare la nişte comori mari şi vechi, a căror tainică existenţă era bănuită atât în cuprinsul Transilvaniei, cât şi în al Ţării Româneşti. Dintre ele însuşi Principele ar fi descoperit din când în când unele de mare valoare, mai ales prin mânăstiri. S'a mai găsit şi o scrisoare cu amănunte privitoare la o pretinsă comoară, pe care fostul Principe Ioan II (fiul lui Ioan Zápolya) o ar fi îngropat lângă râul Ţibin, în munţii din apropierea satului Orlat (jud. Sibiu), fiind arătată în scrisoare şi depărtarea locului unde era ascunsă şi suma comorii, încât Principele s'ar fi simţit îndemnat să dea poruncă a se face aci săpături « în lung şi în lat şi în adâncime *timp de două luni* » (weit, breit und tief zwei Monat lang graben lassen). Dar nu se ştie, dacă va fi putut găsi ceva. Principele ar fi voit să se continue săpăturile — după cum se spune — dar unii dintre domnii Ţării l-au sfătuit să le întrerupă. Scrisorile privitoare la comorile din mănăstirile Ţării Româneşti le-a trimis apoi Rákoczi lui Matei Vodă Basarab, care ar fi reuşit să afle şi să adune comori însemnate, după indicaţiile acestor scrisori... [1]).

Svonuri despre comori tainice şi despre miraculoasa descoperire a unora din ele au circulat adeseori de o parte şi de alta a Carpaţilor. Nu pentru înregistrarea lor poate să prezinte vreun interes deosebit notiţa cronicii lui Gheorghe Kraus din Sighişoara, ci pentru ştirea puţin lămurită ce cuprinde ea cu privire la năpăstuirea unui vlădică român *în vara anului 1638*, înainte de 29 August.

Cine putea să fie acesta?

Păstorul sufletesc al Românilor din Transilvania era la 1638 *Mitropolitul Gheorghe Ghenadie II*, despre care se ştie precis că nu a fost osândit la niciun fel de pedeapsă din partea cârmuirii politice. Dimpotrivă, el se bucura de autoritatea cuvenită la Curtea Principelui Gheorghe Rákoczi I. Acesta, ţinând

[1]) *Fontes Rerum Austriacarum*. Wien, 1862, partea I, vol. III, în *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus*, p. 131.

seamă de intervenția Mitropolitului Ghenadie — *Honorabilis Georgius Genadius Universarum Ecclesiarum Valachalium passim in Transilvania constitutarum Superintendens* — a consimțit a întări cu iscălitura și pecetea sa decretele mai vechi, prin care antecesorii săi în scaunul domnesc din Alba-Iulia încuviințaseră pe seama preoților din cuprinsul Mitropoliei transilvane diferite scutințe de sub povara contribuțiunilor și robotelor iobăgești. Textul decretului de confirmare semnat de Rákoczi la 9 Aprilie 1638 s'a păstrat, între còpiile manuscrise ale volumului XIX din cunoscuta colecție *Liber Regius Transilvaniae*. Rákoczi nu uită să spună în decretul său că încuviințează această confirmare în mod condiționat, anume ca Vlădica Ghenadie să se silească a împlini cele cinci condițiuni, pe care i le impusese răposatul Principe Gavriil Bethlen cu prilejul întăririi lui în scaunul mitropolitan. Erau condițiunile despre care scria la 4 Septemvrie 1640 superintendentul calvin Ștefan Katona Geleji, arătând lui Rákoczi că pe Mitropolitul Ghenadie îl recomandase lui Bethlen fostul superintendent Keserüi Dajka Iános pe lângă « condițiuni foarte slabe și puține » [1]). La acestea a ținut Rákoczi să mai adauge una destul de primejdioasă cerând ca Mitropolitul Românilor din Transilvania să fie în « atârnare de Superintendentul ortodox al bisericilor maghiare » — « dependentiam ab orthodoxo Hungaricalium Ecclesiarum Superintendente habeat » [2]).

Confirmarea încuviințată din partea lui Rákoczi pe seama preoților români a indispus însă stările privilegiate ale Transilvaniei în așa măsură, încât în dieta ținută la Alba-Iulia dela

[1]) Cf. I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu, 1918, p. 60, n. 1 și Șt. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria*. Sibiu, 1935, p. 193, n. 5.

[2]) Exemplul Mitropolitului Ghenadie a fost urmat, la 1653, și de Mitropolitul *Simion Ștefan*—« Honorabilis Stephan Simon, Universarum Ecclesiarum Valachalium passim in Transilvania existentium Superintendens » —ducând lui Gheorghe Rákoczi II în persoană vechile diplome ale clerului român și obținând confirmarea. Succesul i-a părut Mitropolitului destul de important ca să tipărească la Alba-Iulia în același an textul latinesc, însoțit și de traducere românească, într'o carte ce s'a păstrat până la 1849 în biblioteca lui T. Cipariu (cf. *Acte și fragmente latine-românești*, Blaj, 1855, p. 193) din care însă în timpul de față nu mai există niciun exemplar. Publicăm în anexă textul latinesc al decretului din 1638, însoțit și de confirmarea dată de către Gh. Rakoczi II la 1653, fiindcă aceste decrete, cu toată amintirea ce se face despre ele la Gheorghe Șincai și la alți istorici români de mai târziu, încă nu știm să fi fost publicate până în timpul de față.

1—20 Mai 1639 au votat un articol de lege (Articulus V) prin care se desfiinţau, în parte, scutinţele acordate prin decretul dela 9 Aprilie 1638. « Avem o jalbă, Mărite Doamne — spun reprezentanţii naţiilor privilegiate adresându-se Principelui — şi pentru preoţii români, cari vor să beneficieze aproape de aceleaşi privilegii ca şi predicatorii maghiari. De aceea am hotărît şi am concludat ca asemenea preoţi români să fie obligaţi a da onorariul (obicinuit) stăpânilor de pământ şi fiul preotului român ieşit din rândul iobagilor de moştenire să fie iobag şi (stăpânii) să-l poată cere (la slujbă iobăgească). Iar aceia dintre preoţii români, cari ar săvârşi vreo necuviinţă prin divorţuri, să fie cercetaţi în fiecare an şi pedepsiţi fără părtinire de către vlădicii şi protopopii români, după vechea lor credinţă şi orânduială; iar dacă nu-i vor pedepsi şi adevărul va ieşi la iveală — comperta rei veritate — şi vlădica şi protopopii să fie lipsiţi de slujbele lor » [1]).

Despre Mitropolitul Ghenadie nu poate fi deci vorba în notiţa lui Kraus şi a lui Haner, nu numai fiindcă el se afla în relaţiuni normale cu Gheorghe Rákoczi, dar şi din motiv că şi-a putut continua păstorirea cu bună ispravă şi cu însemnate roade culturale încă timp de doi ani, până în toamna anului 1640, când s'a pristăvit de moarte naturală după bolire mai îndelungată, cum spune Superintendentul Ştefan Katona în pomenita scrisoare dela 4 Septemvrie 1640.

Năpăstuitul vlădică dela 1638 trebue deci căutat în altă persoană.

Gheorghe Şincai cunoscând textul din cartea lui Engel, l-a reprodus în cronica sa la anul 1638 în traducere românească, îngăduindu-şi a strecura în cuprinsul acestei traduceri şi un adaos, care lipseşte atât din textul german cât şi din cel latin.

---

[1]) Cf. *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. X (1637—1648), p. 220. In sensul acestui articol, de lege îndruma Rákoczi, la 5.VIII.1639, toate organele administrative din cuprinsul Transilvaniei să-i stea în ajutor vlădicului Gheorghe Ghenadie, când porneşte în vizitaţiuni canonice fiindu-i îngăduit să ia cu dânsul din Alba-Iulia « un Ungur care să ştie bine româneşte însoţindu-l acesta la cercetarea preoţilor români şi la înfrânarea faptelor necuviincioase » *a căror pedepsire* « nu se cuvine mirenilor », *ci trebue lăsată în grija vlădicului*. Cf. A. Veress, *Doc. priv. la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1938, vol. X, p. 63.

I

« *Eines Walachischen Bischoff Geschichten beschrieben.*

« Auss der Walachey ward ein Caluger vom Matthae Waida zum Walachischen Bischof commendiret undt vom Fürsten anstat der walachischen Pfaffen berufen, welcher in seinen Visitationibus der vornembsten Pfaffen — weiber durch Prackticken mit beystandt etliger Pfaffen zu sich gelocket, und Unzucht getrieben, auff welchen der Fürst inquiriren undt comperta rei veritate mutternacket ausziehen undt vor seiner Kirchen undt Weyssenburger Sitz mit ruhten ausstreichen lassen undt alle seine *bona* so sehr hoch gelauffen, nehmen lassen. Unter welchen seinen Sachen etlige alte Schrifften ihn walachischer undt griechischer Sprag funden worden, so er heimliger weiss auss der Walachey hatte mit sich bracht, welche hie im Landt, undt auch ihn die Walachei auff grosse undt alte schätz gewissen, derer der Fürst ihn den Klöstern hin undt wider vill auffunden, undt grosses Valors; unter andern ist eine Schrift undt ver-

II

Haner scrisese așa:

« Comendaverat in Episcopi officium Vladicam hunc, *anno 1638*, Mathaeus, Vajvoda Transalpinensis, amicus principis Rákoczi, ex Magnatum haud dubie oriundum familia. Amici commendatione motus Princeps dederit Valachis Episcopum, qui tempore visitationis Ecclesiarum sibi subjectarum non officia pii pastoris et prudentis Episcopi, sed malitiosi nebulonis officia implebat, depravatissimumque intus et extus satis prodebat. Cum junioribus enim poparum, aliorumque liberalioris formae mulierculis Valachorum abominandam exercebat libidinem. Querelae ad Principem delatae, reique veritate comperta, in judicium attractus, criminisque coram Synodo convictus, jussu Principis virgis caesus est, Alba-Iulia tandemque etiam e Transilvania, bonis fisco addictis, ejectus. Inter res eius domesticas antiquae quaedam literae Graecae et Valachicae sunt repertae, quas ille ex Valachiae claustris surreptas in Transilvaniam secum detulerat, quae thesauros olim huc illuc depo-

III

Șincai traduce textul german, reprodus la Engel după Herrmann (in den handschriftlichen Annalen) precum urmează:

« In *anul 1638* Mateiu Vodă au comândat lui Racoți pre un călugăr *(anume Elia Iorești)* ca să fie Vlădică Românilor *(din Ardeal)*. Acesta în vizitații au făcut necurățiri, au poruncit de l-au desbrăcat și așa gol cu nuiele l-au bătut afară din Bălgrad (*în anul 1643*) și i-au luat pe sama fișcului toate bunurile, între care s'au aflat și niște scrisori grecești și românești ce le adusese mai nainte din Valachia, în care era scrise toate vistieriile cele îngropate pe la mănăstiri și pre alte locuri din Valahia și din Ardeal: cu care mult s'au folosit Racoți, mai ales au aflat el o scrisoare, care arăta marea vistierie a craiului Ioan II cea lângă Sibiiu la Orlat, supt munți aproape de rîul Sibiiu chemat, îngropată. Acolo au poruncit Racoți, să se sape foarte afund mai în două luni, dară aflat-au ceva au nu, nu se știe. Scrisorile care grăia despre vistieriile ce era îngropate la mănăstirile din Vala hia, le-au tr

zeichnung daruntter funden, so auff des Iohannis II. gewaltiges gut gewisen, welches oberhalb der Hermannstadt bey dem Dorff Orlat untter dem Gebürg nebendem Cibin Fluss solte begraben ligen, mit denominirung der stelle, wie weit vom Dorff u. Fluss wie tieff undt die Summa des Schatzes, alda denn der Fürst trefflig, weit, breit undt tieff 2 Monat lang graben lassen, wie auch iezunder zu kennen; ob aber etwass sei funden worden, ist nicht offenbahr. Zwar haben vill gezweifeltt, dass solche grosse Mühe vergebens geschehen, weill man sich auff den Cibin Fluss gericht alda er jetzunder fliest, undt nicht auff den alten Fluss undt dessen Stell geschehen, so auff der Seiten zu erkennen gewesen, undt ward gesaget dass der Fürst weiter zu graben willenss gewessen, aber ihm von etligen Landtherrn widerrahten worden. Dess gleichen haben auch etlige Schrifften ihn die Walachei ihn die Klöster gewisen, welche dem Matthae Waida vom Fürsten zugeschickt worden, welcher dadurch laut solcher schrifften grossen Schatz soll funden undt gesamelet haben » [1]).

sitos indicabant, quorum non nullos Princeps inquisitos ad se recepit, Literas vero monasteria Transalpinensium concernentes Mathaeo Vajvodae reddidit, qui non mediocrem ex eis utilitatem habuit. G. Haner in Mss ad annum 1638 » [2]).

Racoţi lui Mateiu Vodă, carele mult s'au folosit cu dânsele ». Până aci Hermann despre carele scrie prea vestitul Engel, că trebue luat sama, că au fost Sas din Ardeal. Iară eu adaog, că nu trebue să te minunezi că Mateiu Vodă au făcut atâtea mănăstiri, pentru că pretutindenea au căutat vistierii, de nu sufleteşti încai lumeşti » [3]).

---

[1]) Cf. *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus* în colecţia *Fontes Rerum Austriacarum.* Wien, 1862, I, Teil III. Band, pp. 131—132.

Ştirea aceasta e înregistrată în Cronica lui Kraus în vara anului *1638* între *16 Iunie* şi *29 August* imediat după *inquisitio judaismi* şi *dieta din Dej* în care s'a rostit sentinţa de condamnare asupra Sâmbătarilor şi bogătaşul *Gheorghe Eötvös din Cluj* a fost delapidat pentru blasfemie [etliger lästerwort wegen, welcher gesagt, dass er von Christo nichts hielte... versententioniret undt öffentlig gesteiniget worden » *Ibidem*, p. 131].

Cf. şi Ioh. Christian Engel, *Gesch. der Moldau u. Walachey.* Halle, 1804, p. 291, unde e reprodus textul german, după *Hermann* (cu observaţia: Man muss hier nicht vergessen, dass der Erzähler ein Siebenbürger Sachse sei) şi concluzia: « Das historische Resultat dieser Anekdote dürfte nur dieses seyn: dass das « gute » Einvernehmen zwischen Rákotzi und Matthae fortgedauert habe »...?

[2]) T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie.* Blaj, 1867, p. 629.

[3]) Cronica lui Şincai, ed. II. Bucureşti, 1886, vol. III, pp. 52—53.

Dintre aceste trei texte cel mai vechiu și mai autentic este, fără îndoială, textul german al notarului Gheorghe Kraus. Pe acesta pare a-l fi tradus episcopul Gheorghe Haner în latinește, nu însă prea exact, ci cu omisiuni în unele părți, iar în altele cu adaosuri cari, dacă nu vor fi izvorît din vreo tendință nemărturisită, denotă în orice caz tendința spre independență a traducătorului, care nu și-a urmat în chip slugarnic textul de tradus, ci l-a redat în latinește cu anume licențe proprii să îndreptățească, odată mai mult, cunoscutul dicton italian: *traduttore-traditore*. Haner a completat la început relațiunea lui Kraus cu astfel de amănunte și considerațiuni despre pretinsa vieață destrăbălată a vlădicului, cari lipsesc din cronica germană și, omițând afirmațiunea acestuia privitoare la mărimea averilor ce ar fi fost confiscate, adauge un lucru nou, pe care Kraus nu-l scrisese, anume că năpăstuitul vlădică, numai după ce s'a pronunțat sentința sinodului, ar fi fost bătut cu nuiele în Alba-Iulia și la urmă izgonit din țara Transilvaniei.

Traducând textul, transmis prin cartea lui Engel, în românește nici Gheorghe Șincai nu s'a lăsat mai pre jos în privința tendinței spre independență, ci a introdus și el în mod arbitrar, *fără nicio dovadă*, afirmațiunea cu totul absentă în amândouă textele anterioare, adăogând anume în paranteză că vlădicul nenumit în relațiunea lui Kraus și Haner ar fi fost *Ilie Iorest*.

Când a scris Gheorghe Șincai această întregire în textul german ce avea la îndemână, nu a știut că Ilie Iorest se adăpostea în anul 1638 pe pământul Moldovei la mănăstirea Putna de unde a pornit, în drumul ascensiunii sale ierarhice, spre scaunul mitropolitan din Alba-Iulia *numai* în toamna anului 1640. Și atunci nu a urcat acest scaun *cu sprijinul lui Matei Basarab, ci cu al lui Vasile Vodă Lupu*. Relațiunile lui Matei cu Rákoczi,—după tristele experiențe din cursul luptei cu neastâmpăratul rival Vasile Lupu, când Principele Transilvaniei în loc să-și fi împlinit datoria de vechiu prieten și aliat, înșelând pe Matei, trimitea o solie la Iași pentru tratative de alianță, cari să-i aducă oarecari foloase « pentru neajutorarea lui Matei » [1]), se

[1]) Cf. I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab* în « *Studii, conferințe și comunicări istorice* », București, 1928, vol. I, p. 154.

sdruncinaseră simţitor *tocmai în cursul anului 1638*. Nu însă din pricina lui Matei Basarab, despre care însuşi Ştefan Kassay, omul Principelui Gheorghe Rákoczi, constată într'o scrisoare, datată din Cluj la 1 Oct. 1638 că n'a dat nicio « pricină vădită pentru desfacerea prieteniei » [1]). Când au fost reluate tratativele în toamna acestui an, boierii munteni spuneau « că de o vreme încoace Craiul (Rákoczi) e supărat — offensam habere — pe Măria Sa Ilustrissimul Principe, Domnul nostru, şi pe noi » [2]). Iar Matei constata şi el în actul datat din Bucureşti la 23.X.1638 că Gheorghe Rákoczi nu a fost nicidecum vătămat din partea sa — a nobis aliqua ex parte illaesum fuisse » [3]).

Tensiunea politică, intervenită în cursul anului 1638 între Rákoczi şi Matei Basarab ar putea servi ca o justificare plausibilă pentru prigonirea şi năpăstuirea vreunui vlădică, recomandat de cel din urmă într'un timp, când trăise în bune relaţiuni de prietenie şi alianţă cu cel dintâi. Rămâne însă puţin probabil să-şi fi îngăduit Rákoczi a nedreptăţi pe vreunul dintre oamenii lui Vasile Vodă Lupu, tocmai în anul când se străduia să înfiripeze cu el strânse relaţiuni de alianţă. Străduinţele lui au fost încoronate prin tratatul semnat în Alba-Iulia la *29 Septemvrie 1638*, în textul căruia se obliga Rákoczi să cultive cu Domnul Moldovei cele mai bune raporturi de vecinătate — « promittimus... et obligamus... et assecuramus... sub bona fide christiana... optimam culturos habiturosque vicinitatem » — sprijinindu-l după putinţă contra altor voievozi, dar cu rezerva să nu pornească războiul şi ostilităţile împotriva lui Matei Basarab decât cu ştirea şi încuviinţarea lui prealabilă » [4]).

In afară de împrejurarea că Ilie Iorest nu urcase încă vreun scaun vlădicesc în Transilvania, chiar dacă el s'ar fi găsit atunci

---

[1]) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*. Bucureşti, 1938, vol. X, p. 45.

[2]) N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, vol. IV, p. CXCV, n. 3 şi 4.

[3]) A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, p. 48.

[4]) N. Iorga, *o. c.*, pp. 209—210. La fel şi textul maghiar al tratatului din 29 Sept. 1638. Vasilia Vajda Maté Vajdára s országára az mü akaratunk és engedelmünk nélkül karddal, fegyverrel ellenségképen ne menjen ». A. Veress, *o. c.*, p. 41.

în această țară, bunele relațiuni politice cultivate stăruitor de Rákoczi cu Vasile Lupu nu ar prezenta ca admisibilă presupunerea că un protejat al acestuia să fi putut ajunge la Alba-Iulia, *în vara anului 1638*, într'o situațiune atât de penibilă ca cea înfățișată în textele citate. Când a pornit Rákoczi, cu cinci ani mai târziu prigoana împotriva lui Ilie Iorest, se știe că motivul politic determinant fusese tocmai sdruncinarea bunelor raporturi dintre el și Vasile Lupu, care printr'o scrisoare adresată Sultanului își destăinuise intențiunea să intre cu oștire moldoveană în Transilvania, s'o cucerească [1]).

Urmează deci că nici la Ilie Iorest nu se putea referi notița lui Gheorghe Kraus, cu toate că istorici de seamă ca răposatul Augustin Bunea, au căutat s'o exploateze, în forma ei latinească transmisă prin traducerea lui Haner, pentru a ponegri memoria acestui Mitropolit [2]).

Rămâne deci să cercetăm mai departe, cine putea fi vlădica năpăstuit la 1638.

Spre deslegarea acestei întrebări avem la îndemână ajutorul câtorva informațiuni prețioase păstrate prin tradiție orală și al unei știri din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici.

Datele tradiției orale, chiar când s'ar prezenta în haina plăsmuirilor legendare, nu trebuesc total nesocotite. Puse la contribuție cu grija cuvenită, ele pot veni cercetătorilor în ajutor să scoată din țesătura, adeseori împestrițată cu fire străine, sâmburele adevărului istoric ascuns printre asemenea fire încâlcite.

Cunoscuta legendă, care înfățișează atitudinea Principelui transilvan Mihail Apafi ca batjocoritor al legii românești prin încercarea de a îndupleca pe Mitropolitul Sava Brancovici să boteze un cățel înfășat în scutece [3]), protopopul Petru

---

[1]) I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*. București (Editura Fund. Regale Principele Carol), ed. II, 1938, p. 166—167.

[2]) Cf. A. Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*. Blaj, 1904, p. 244.

[3]) La Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*. Oeniponte, 1885, pp. 166—167, e înfățișată legenda cu cățelul, în legătură cu o expunere ce ar fi făcut Mitropolitul Teofil în pretinsul sinod dela 1697, în următorul chip: « Variis etiam aliis modis affligebantur et vexabantur religionis tenaces viri Valachici, praesertim ecclesiastica dignitate insigniti imo quandoque etiam verberibus afficiebantur, quem ad modum Archiepiscopus Sabbas II. Huic in castro Balasfalvensi jussu Principis ad mensam ejus sedenti, ut Archiepiscopum possent accusare et vexare, subornatur

Maior în *Istoria bisericii Românilor* o adusese în legătură cu alt vlădică, anterior lui Sava, şi deci cu unul dintre principii, cari au cârmuit Transilvania înainte de Mihail Apafi. Auzind legenda aceasta din graiu viu, Petru Maior o aflase vrednică să fie eternizată în cartea sa, după cum i-o povestise bătrânul preot Ioan Ladoş din Săcalul de Margine (jud. Mureş). Acesta o ştia dela tatăl său, care la rândul lui o auzise dela bunicul preotului Ladoş. Timp de trei-patru generaţiuni s'a păstrat deci legenda aceasta, trecând din gură în gură ca o amintire familiară, transmisă din tată în fiu. Evenimentul împodobit în veşmântul ei, poate să fie fixat fără nicio dificultate la anul 1638.

« Este trădanie — scrie Petru Maior — că şi la cetatea Eciului [1]) în varmeghia [2]) Turzii, un vlădică al Românilor din Ardeal, aruncat din cetate, fu omorît; ba preotul Ioan Ladoş cel bătrân din Săcalul de Margine, care sat e vecin Eciului, mi-a povestit că lui i-au spus tatăl său, cumcă tatăl lui povestea că, *fiind prunc diecuţ şi tatăl său preot acolo în Săcalul de Margine*, au fost cu tatăl său *la îngropăciunea zisului vlădică şi numai amândoi l-au prohodit*. Cauza pentru ce fu omorît vlădica acela, spun că au fost aceea: că fiind vlădica la prânz cu principele Ardealului şi mâncând vlădica bucate de post după legea bisericii răsăritului, zise principele către vlădica Românilor să-i boteze un câne ce îl avea acolo lângă sine. Vlădica bine pricepând, această poruncă a fi spre a batjocori credinţa cea pravoslavnică, răspunse către principele

quaedam prostituta foemina, quae catulum caninum bene involutum pro infante jam expirante baptizandum fert. Archiepiscopus vero, subolfaciens eorum fraudem, surgens de sede adiit foeminam, evolvit linteamina, conspicit canem, redit scindit de raphano, quem ille edebat (erat enim dies Veneris) porrigit cani; aversatur canis et capere renuit. Iterum Archiepiscopus ad mensam redit, tollitque de patena, ex qua Princeps cum suae religionis asseclis comedebat, frustum carnis, quod tradit cani, qui magna cum aviditate illud aripit. Tunc Archiepiscopus publice ad mensam respondit: Si meae religionis esset, mea utique fercula comederet, baptizarem; quia vero hoc minime facit meaeque religionis non est, baptizent eum ii, quibuscum eosdem cibos comedit; nam horum religionis merito censetur. Hinc ansam arripiens Princeps Archiepiscopum Sabbam verberari curat fustibus, ac posteaquam in oppido Vincii exauthorari curasset, ictibus crudelissime caedi jubet; *ex quo mors eidem subsecuta est* ».

[1]) Numită în timpul de faţă Brâncoveneşti, în jud. Mureş; aci exista un vechiu castel, amintit într'o diplomă dela *1228* cu numele de *castrum Wecheu* (= Vécs) cf. Zimmerman-Werner, *Urkundenbuch* I. p. 48.

[2]) Comitatul, judeţul.

calvin: de este cânele de legea mea, eu îl voiu boteza, iar de este de altă lege, să-l boteze preoții cei de legea aceea; să-l ispitim pe câne, de ce lege este? Răspunsul prințului: bine. Atunci vlădica puse un blid cu fasole înaintea cânelui, care mirosind-o cânele, nu-i plăcu să mânce. După aceea îi puse cânelui înainte un blid cu carne, din care îndată începu a îndopa. Atunci zise vlădica către principe: vezi de a cui lege este cânele » [1]).

Din împărtășirea orală a bătrânului preot Lados nu a putut afla Petru Maior nici numele principelui batjocoritor, nici pe al vlădicului iscusit din cuprinsul acestei legende. Căci, dacă le-ar fi aflat, nu ar fi lipsit a le însemna în cartea sa de Istorie bisericească.

Numele principelui și anul năpăstuirii vlădicului român fiind cunoscute din relatările lui Kraus și Haner, urmează să cercetăm mai departe, cine putea să fie vlădica român întemnițat în cetatea Ieciului și trecut astfel, prin focul suferințelor, în împărăția plăsmuirii legendare.

Din cele expuse până aci se vede lămurit că nici de Mitropolitul Gheorghe Ghenadie, nici de urmașul său Ilie Iorest nu poate fi vorba în legenda aceasta, precum nici în informațiunea contemporană din cronica notarului Gheorghe Kraus din Sighișoara.

Alt izvor din veacul XVII, cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici, încercând să sintetizeze în 4 epoce prigonirile calvinești deslănțuite asupra Românilor în cursul acestui veac, arată că cea dintâi a fost încercată în timpul domniei lui Gavriil Bethlen (1613—1629), a doua și a treia în timpul celor doi Rákoczi, iar a patra în timpul lui Mihail Apafi așa însă că toți acești principi calvini, după ce începură a prigoni ortodoxia « nu numai domnia, dar nici vieața nu și-au putut păstra » [2]). Iată, ce se poate citi în această cronică în legătură cu prigonirea a doua, pornită de Gheorghe Rákoczi la anul

[1]) Din « *Istoria bisericii Românilor atât acestor dincoace și a celor dincolo de Dunăre*, întocmită de *Petru Maior de Dicio-Sânmărtin*, protopop și la înălțatul crăescul *Consilium Locumtenențiale al Ungariei* crăesc al cărților revizor — la Buda, 1813. Vezi textul acesta reprodus și în *Cronicari și istorici români din Transilvania* de I. Lupaș. Craiova, 1933, vol. I, p. 152—153.

[2]) Cf. *Fragmente din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*, extrase de S. Dragomir în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*. Cluj, vol. II, p. 69.

1638: « A doua prigonire împotriva ortodoxiei noastre a fost sub Mitropolitul Dosofteiu, care nu numai în temniță cu cununa de mucenic a preaslăvit pe Dumnezeu Cel prea bun, ci fiind maestru zugrav, legat în lanțuri de fier, fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul Principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui Gheorghe Rákoczi I, în anul Domnului 1638, iar viața acestuia se sfârşi în anul Domnului 1648 » [1]).

Gheorghe Brancovici ca unul ce trăise aproape un sfert de veac în preajma fratelui său, a Mitropolitului Sava, într'un timp când atacurile calvinismului asupra ortodoxiei din Transilvania deveniseră tot mai înverşunate, putea să fie informat asupra pătimirii muceniceşti a lui Dosofteiu, chiar la curtea vlădicească din Alba-Iulia, unde se va fi făcut adeseori amintire despre cazul acesta.

Se ştie că Dosofteiu a cârmuit Mitropolia Transilvaniei dela 1622—1627 ca înaintaş al lui Gheorghe Ghenadie. Mai înainte fusese — cum arată într'o însemnare a sa dela 1622 — « în Roman şi în Huşi şi mai mare peste toate mănăstirile Țării Moldovei, aşişderea *vlădic în Ardeal* şi în Maramurăş şi... în ținutul Sătmarului până la Dobrițin » [2]). La 1 Ianuarie 1625 Dosofteiu scria Bistrițenilor în calitate de « *vlădică românesc în țara Ardealului* — Dozophtey oláh püspök Erdély országban — care îşi avea reşedința în « *claustro albensi metropolitano* », în mânăstirea Mitropoliei din Alba-Iulia [3]). Au rămas până în timpul de față necunoscute motivele îndepărtării lui Dosofteiu din scaunul Mitropoliei, la 1627. Mai târziu el apare însă din nou ca vlădică în Maramurăş, fiind identic cu acel « venerabilis vir Dominus Episcopus Valachorum Dosophta », căruia nobilii maramureşeni îi promiteau în congregațiunea comitatului dela 28 Noemvrie 1634 ajutor bănesc spre a-şi putea obține confirmarea din partea Principelui — ut literas extrahat ab ipso illustrissimo Principe [4]). La trei-patru

[1]) *Ibidem*, cf. şi I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania* vol. I, p. 37.

[2]) T. Cipariu, *Archiv pentru filologie şi istorie*, p. 781; şi A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 78.

[3]) N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*. Bucureşti, 1904, p. 34.

[4]) Alex. Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramurăş*, în An. Acad. Rom. M. S. I. 1915—16, p. 289.

ani după ce a reuşit să aibă confirmarea dorită, vreun conflict trebue să se fi ivit între el şi între Rákoczi, care a poruncit să fie bătut cu nuiele şi întemniţat. Cunoscută fiind avariţia şi arghirofilia bătrânului Gheorghe Rákoczi I, nu ar fi exclus ca tratamentul aplicat lui Dosofteiu să fi fost determinat — în afară de pretinsa, dar nedovedita lui vieaţă desfrânată, din cronica lui Kraus, ori de motivele de prigonire religioasă din cronica lui Brancovici — şi de o nesăturată lăcomie de a-l despoia de tot avutul lui, care ar fi putut să trezească la curtea Principelui asemenea poftă, fiind destul de mare — *so sehr hoch gelaufen* — cum afirmă Gheorghe Kraus.

Pentru identificarea lui Dosofteiu cu vlădicul năpăstuit la anul 1638 ar prezenta însă oarecare dificultate împrejurarea că în cronica lui Kraus el apare ca unul ce fusese recomandat lui Rákoczi de către Matei Basarab şi venise din Ţara Românească, iar din notiţa dela 1622 rezultă că, înainte de a fi ajuns la cârma Mitropoliei din Transilvania, fusese « mai marele mănăstirilor din Ţara Moldovei ». Dificultatea aceasta poate fi însă înlăturată admiţând că ceea ce se spune în unele publicaţiuni mai recente [1]) despre neputinţa lui de a păstori timp mai îndelungat, despre retragerea şi pribegia lui în căutarea vreunui adăpost la vreo mânăstire, nu se potriveşte cu sfârşitul vieţii şi carierii lui, ci cu împrejurările anilor 1627—1634, când va fi căutat şi găsit adăpost la vreo mânăstire din Ţara Românească. De aci s'a putut întoarce la 1634 cu recomandaţia lui Matei Basarab care, trăind atunci în cele mai bune relaţiuni de vecinătate şi de prietenie cu Rákoczi, a fost în stare să-l înduplece pe acesta să primească pe Dosofteiu sub stăpânirea sa, dându-i obicinuita confirmare pentru scaunul vlădicesc al Maramurăşului.

In ce priveşte legenda cu pretinsul botez al cânelui, originea ei trebue căutată, după cum s'a lămurit înainte cu mai bine de un sfert de veac [2]), în cartea grecească a Mitropolitului

---

[1]) Cf. Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria*. Sibiu, 1935, vol. I, pp. 229—230; şi S. Reli, *Biserica ortodoxă română din Maramureş în vremurile trecute*. Cernăuţi, 1938, pp. 85—86.

[2]) Cf. S. Dragomir, *O poveste fără temeiu* în *Telegraful Român* din Sibiu, 1912, Nr. 33—34.

Ieroteiu de Monembasia, talentatul ierarh pribeag, care în viforul răscoalei deslănţuite la 1618 de Lupu Mehedinţianul în Ţara Românească împotriva elementului grecesc, fu ucis: « i se tăie capul şi trupul desbrăcat de veşminte fu aruncat în drum, sfârşit nevrednic pentru un om de carte şi de cinste » [1]. Cartea lui, apărută la 1631 în Veneţia cu titlul *Βιβλίον ἱστορικὸν*, fu tipărită de mai multe ori în cursul veacului al XVII-lea. In cuprinsul acestei cărţi era reprodusă legenda despre Sultanul Mohamed care, îmbrăcând un câne în haine călugăreşti, l-ar fi înfăţişat Patriarhului Maxim, să-l sfinţească întru ieromonah. Patriarhul însă a răspuns că acest călugăr nu face parte din turma lui, ci din a Sultanului. Şi, spre a dovedi aceasta, a stăruit să i se dea cânelui carne şi fructe. Dacă va mânca din cele din urmă în zi de post, ocolind carnea, va fi dovadă că se ţine de legea Patriarhului, iar dacă nu se va atinge de fructe, ci numai de carne, cânele va fi de legea Sultanului. Acesta, după ce s'a făcut dovada, a rămas uimit de înţelepciunea Patriarhului.

Din împrejurarea că legenda grecească — mutatis mutandis — a putut împodobi cu plăsmuirile ei suferinţele năpăstuitului vlădică Dosofteiu, înainte de a fi ajuns a le înveşmânta şi pe ale lui Sava Brancovici, se vede că cuprinsul ei începuse a fi cunoscut în Transilvania de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, putând fi aplicat, nu fără oarecare potriveală, când unuia când altuia dintre vlădicii ortodocşi împinşi afirmativ din partea principilor calvini în situaţiuni de plăsmuire legendară asemănătoare cu aceea dintre Patriarhul Maxim şi Sultanul Mohamed.

[1]) N. Iorga, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase Românilor.*, vol. I, p. 253.

ANEXE

DOUĂ DECRETE RÁKOCZIENE DIN 1638 şi 1653

Ut pastores Valachi Terrae Fogaras subsint Wladicae Transilvaniae: et quod Pastores Valachi non cogantur ad servitia colonicalia, Annuentiarum Confirmatio.

Nos Georgius Rakoci Dei Gratia Princeps Tran(silva)niae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes, etc. Memoriae commendantes tenore praesentium significamus, quibus expedit, Universis, quod pro parte et in persona Honorabilis *Georgii Gennadj Universarum Ecclesiarum Valachalium passim in Transsilvania constitutarum Superintendentis* exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae Illustrissimi Principis quondam Gabrielis Praedecessoris videlicet nostri felicis reminiscentiae, in pergameno patenter confectae, sigilloque eiusdem Zona Sericiae in candida cera pendenti, in unaque alia rubra cera impressivae communitae Confirmationales continentes in se alias quasdam binas Serenissimorum quondam Sigismundi et Gabrielis Principum Bathoreorum Annuentionales et Privilegialies Literas, de et super certis scilicet immunitatibus et praerogativis praedictis universis Ecclesiis Valachalibus Graecanicae Professionis et ritus, antesignanisque Ecclesiarchis earundem, ab aliis quibusdam Principibus praedecessoribus paribus suis concessis confectas et emanatas tenoris infrascripti: Supplicatum nobis humillime, ut nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habentes gratiose confirmare dignaremur, quarum quidem literarum primarum tenor sequitur in hunc modum:

Sigismundus Dei gratia Regnorum Tran(silva)niae, Moldoviae, Transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes. Egregiis Nobilibus, Praefectis item Provisoribus Arcis nostrae Fogaras modernis et futuris etiam pro tempore constituendis praesentes visuris salutem et gratiam nostram. Quoniam nos Honorabili *Ioanni Prizlopi* Ecclesiarum Valachalium in Transilvania Superintendenti id annuendum et concedendum duximus, ut quemadmodum in aliis partibus Regni nostri Tran(silva)nici et consuetudine antiquitus introducta a singulis Sacerdotibus, singulis Valachisque suae juris ditioni subiectis singulos florenos annuatim exigere consuevit, sic etiam a Pastoribus seu Sacerdotibus Ecclesiarum Valachalium in possessionibus ad Arcem nostram Fogaras pertinentibus existentium plenarum visitandarum spectando visitandi eos etiam singulos florenos annuatim

exigere semper possit et valeat, prout annuimus et concedimus praesentium per vigorem; quo circa mandamus vobis harum serio firmiter, quatenus a modo in posteriori annotat(o) Ioanni Prizlopi in pertinentia dictae Arcis nostrae Fogaras inter Pastores Valachos jurisdictionem suam exercere atque eidem eosdem visitandi et ab eisdem singulos florenos annuatim exigendi facultatem concedere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis. Exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae quarta mensis Iunij. Anno Dni Millesimo Quingentesimo nonagesimo quinto. Et Subscriptum erat: Sigismundus Princeps m. p. In calce vero literarum Stephanus Josica Cancellarius m. p. et paulo inferius I. Bernard m. p.

Alterarum vero verbalis continentia incipit in haec verba: Nos Gabriel Dei Gratia Princeps Transilvaniae Partium R. H. D(omi)nus et Sic(ulorum) Comes etc. Memoriae comendamus tenore praes(entium) significantes quibus exp(edit) universis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singulorum nobis propterea factam intercessionem, tum vero ex illa pietatis nostrae sincera affectione, qua erga salutarem doctrinam et leviticum tangentibus ordinem compatientia calamitatum et miseriarum universorum et singulorum pastorum Vallachorum ubivis passim in hoc Regno nostro Tran(silva)nico et Partibus Regni H(ungariae) ditioni nostrae Tran(silva)nicae subjectis in ecclesiis constitutorum Graecorum dogma et confessionem sequentium, quibus ipsi, tum ab aliis plerisque sed potissimis ab ipsis Dominis terrestribus patronis quorum videlicet patronorum et Dominorum terrestrium filii Iobbagionum extitissent *in dies gravantur et misserrime praemuntur*. Imo, contra ius ac morem aliarum bene constitutarum Ecclesiarum et sectarum ne solo quidem natali et jurisdictione priorum patronorum nacta meliori comparta sub ditionem et iurispatronatum aliorum patronorum transire permitterentur, sed pro consuetudine Iobbagionali aequalem cum reliquis Iobbagionibus conditionem et onera quaelibet plebea Domino terrestri debentes sufferent et praestarent. Volentes itaque hujusmodi ipsorum malo inaudito, primo quoque tempore consulere, eosque hac in parte eo magis quod divino vacarent muneri, sublevare (id eis) ex speciali gratiae et potestatis nostrae plenitudine benigne annuendum et concedendum duximus, ut ipsi a modo in posterum cuiuscumque Iobbagiones extiterint etiam, invito Patrono, cui subiciuntur completo sui muneris debito tempore, ubi amplius remanere voluntas ipsis non fuerit, liberam priorem locum immutandi ac ipsis placitum et acceptum consensu recipiendi Ecclesiae, locum eligendi ac in eum transmigrandi secum omnibus bonis, liberos et uxores transfferendi citra quodlibet impedimentum, praescitu Superintendentis sive Wladicae ipsorum Albae Iuliae degentis, iuxta morem ritum et consuetudinem Ecclesiarum Hungaricalium antiquam, habeant potestatis facultatem. Pro ampliori vero erga eosdem munificentiae nostrae principalis declaratione universos et singulos annotatos Pastores Valachos dictarum Ecclesiarum Walachalium in tota Tran(silva)nia et partibus

Hungariae ditioni nostrae Tran(silva)nicae subjectis existentium constitutos, modernos et futuros quoque pro tempore constituendos ab omnibus oneribus plebeis et servitiis civilibus quibuslibet domino terrestri debitis et praestari solitis: exceptis tamen muneribus sive donis ab eisdem pastoribus ex antiqua consuetudine dominis ipsorum terrestribus dari consuetis, benigne in perpetuum eximendos et supportandos duximus, prout eximimus et supportamus praesentium per vigorem: Quo circa vobis, universis et singulis spectabilibus magnificis, generosis, Egregiis, Nobilibus, Comitibus, vice Comitibus (judicibus) Nobilium ac Universitati Nobilium quorumcumque Comitatuum, nominanter autem Co(mita)tus Bihariensis, Districtusque Beleniesiensis, Hatzegiensis: Capitanis, Praefectis, Provisoribus Castellanis arcium ac aliorum quorumvis locorum officialibus, Tricesimatoribus, Telloniatoribus pontium, passuum, vadorum, viarumque custodibus, eorumque vices gerentibus, item prudentibus et circumspectis magistris civium, iudicibus et juratis civibusque quarumcumque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, cunctis etiam aliis quocumque officio, dignitate et praefectura fungentibus, ubivis in ditione nostra constitutis et commorantibus, modernis videlicet et futuris quoque pro tempore constituendis, harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus visis praesentibus, Vos quoque a modo in posterum annotatos Pastores Valachos, eos dumtaxat, qui unius existentis uxoris successoresque eorum universos in praetacta nostra annuentia et exemptione a nobis modo praemisso concessa, impedire, turbare et molestare aut eosdem ad praedicta onera et servitja plebea et civilia cogere et compellere nequaquam praesumatis vel sitis ausi modo aliquali. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Alba Iulia die nona mensis Iunii. Anno Domini Millesimo sexcentesimo nono. Et subscriptum erat: Gabriel Princeps. In calce vero Stephanus Kendj cancellarius, m. p. In dorso autem: Praesentes litterae Pastorum Valachalium Transilvaniensium super introscriptis eorundem immunitatibus confectae et emanatae, publicatae in generali congregatione Dominorum nobilium, Cottus Huniadiensis, in Possessione Baczi die tertja Novembris Anno Dni 1609. nullo penitus contradicente. Stephannis Fenesi notarius Praescripti Comitatus m. p. Nos igitur praemissam supplicationem nobis modo quo supra porectam faventer exauditam et clementer admissam, praescriptas litteras Privilegiales non abrasas, non cancellatas nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni pro(r)sus vitio et suspicione carentes praesentibus litteris nostris sine diminutione et augmento aliquali inseri et inscribi facientes, quod omnes earum continentias, clausulas, articulos et puncta eatenus, quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, ratificamus ac in perpetuum valituras gratiose confirmamus, harum nostrarum pendentis et Autenthici Sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in civitate nostra Alba Iulia die vigesima quinta mensis Iunii Anno Dni Millesimo sexcentesimo decimo

quarto. Et subscriptum erat: Gabriel Bethlen m. p. et paulo inferius Caspar Beoleoni secretarius m. p. In dorso vero earum 1615 Feria sexta proxima post Dominicam Iubilatur instante videlicet generali Congregatione Dominorum Regnicolarum trium nationum Transilvaniensium et partium regni Hungariae eidem annexarum ad tertiam diem May Albae Iuliae indicta et celebrata exhibitae et publicatae inque suo vigore praesentes sunt relictae; Magister Ioannes Angialos Illustrissimi Principis Trannici Prothonotarius m. p. Nos itaque praemissa Supplicatione, nobis modo, quo supra, porrecta faventer exaudita et clementer admissa, praescriptas litteras Confirmationales non abrasas nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus litteris nostris sine diminutione et augmento aliquali inseri et inscribi facientes, quod omnes earum continentias, clausulas, articulos et puncta eatenus, quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, ratificamus ita tamen quinque conditiones Episcopatus Walachicalis sibi collati Serenissimo quondam Domino Principi Gabrieli Praedecessori nostro conpromissas ille se semper observare et adimplere conetur et debeat, dependentiamque ab orthodoxo Hungaricalium Ecclesiarum Superintendente habeat, in perpetuumque valituras gratiose confirmamus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in Civitate nostra Alba Iulia, die nona Mensis Aprilis Anno Dni Millesimo Sexcentesimo trigesimo octavo.

...« Et subscriptum erat: Georgius Rakoci m. p. in calce vero Martinus Markosfalvi secretarius m. p. in dorso earum autem: Anno Dni Millesimo sexcentesimo trigesimo octavo in g(enera)li congregatione D(omi)norum Regnicolarum Trium Nationum Regni Tran(silva)niae... etc., ad diem Vigesimum tertium Mensis Aprilis Albae Iuliae indicta celebrata... praesentes literae indulgentiales, confirmationales super indultis, privilegialibusque immunitatibus Pastorum Ecclesiarum Graecanicae professionis Valachalium in praescripto Regno commorantium et agentium editae et conscriptae, exhibitae, praesentatae, lectae et publicatae sunt nemine contradictionis velamine obveniente. Magister Ladislaus Czeffei Ill. D. D. Principis Tranniae Protonotarius m. p. Nos itaque praemissa supplicatione eiusdem *Stephani Simon* apud nos humiliter pro ea facta benigne exaudita et admissa easdem praescriptorum quondam Principum Praedecessorum nostrorum litteras confirmationales, omniaqu et singula in eisdem contenta sine diminutione et augmento aliquali non abrasas, non cancellatas nec in ulla sui parte suspectas sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris inseri et inscribi facientes, quoad omnes earum continentias, clausulas, articulos et puncta

[1]) La *G. Rakoczi II*, a adus în persoană diplomele de mai înainte « honorabilis *Stephan Simon universarum Ecclesiarum Valachalium passim in Tran(silva)nia existentium Superitendens* ». *Ibidem*, p. 172 b.

eatenus quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes pro eodem ac universorum Pastorum in Transilvania existentium, successoribus ipsorum universis pro primo valituras benigne approbavimus, ratificavimus et confirmavimus, nostrumque illis consensum benevolum, pariter et assensum praebuimus, prout approbamus, ratificamus et confirmamus, nostrumque illis praebemus consensum pariter et assensum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas clementer dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die vigesima octava Mensis Januarii Anno Dni Millesimo Sexcentesimo quinquagesimo tertio.

Georgius Rakocy m. p. Ioannes Horvát de Pàlocz secretarius m. p.

(Toate cele anterioare 1595—1638 sunt reproduse dela pp. 172—177, vol. XXVI în *Liber Regius*).

PENTRU O RENAŞTERE A ARHITECTURII ROMÂNEŞTI

DE

P. ANTONESCU
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 20 Ianuarie 1939

Orașele noastre, şi cu deosebire Capitala Regatului, capătă din zi în zi o înfăţişare tot mai străină de închipuirea pe care fiecare dintre noi şi-a putut-o face despre felul în care aspectul civilizaţiei noastre orăşenești urma să contribue la caracterizarea unei culturi naţionale în numele căreia ne bucuram de întregirea puterilor neamului, prin faptul măreţ al strângerii la un loc, şi sub un singur sceptru, a întregii suflări româneşti.

Ceea ce întărise încrederea în destinul nostru fusese convingerea că puterile sufleteşti ale acestui popor aveau chemarea să-şi trăiască o vieaţă istorică proprie întemeiată pe un potenţial cultural, verificat într'un trecut mai îndepărtat sau confirmat în aspectele civilizaţiei noastre mai recente.

Toţi aveam şi trebuia să păstrăm neştirbită convingerea că în concertul civilizaţiunii universale, neamul nostru îşi va aduce nota sa proprie, ori aportul său specific, în numele cărora îşi reclama o existenţă de sine stătătoare, eliberată din orbita influenţelor străine de firea sa. In artă, ca să nu vorbim decât de latura ce interesează mai mult conturarea pe care o încercăm, posibilităţile româneşti se dovediseră considerabile începând dela puternicele creaţiuni populare până la operele artei culte ale vremurilor mai nouă.

Drepturile noastre se întemeiau pe conștiința unei misiuni românești în profunda sa unitate și a unei continuități de trăire națională a căreia idealizare se găsea cristalizată pe o largă măsură în creațiunile artistice.

Lupta fu însă din cale afară de grea, iar izbânda veni cu sfâșieri și scăderi.

Sărăcia și anarhia post-belică aduseră vădite scăpătări în spiritualitatea românească copleșită de înrâuriri străine, cari odată cu închipuite îndreptări de ordin economic ne impuneau renunțări și alunecări spre o adevărată desnaționalizare.

Nimic nu mai era bun din ce fusese al nostru. Totul era de dărâmat și de refăcut. Cu ce?... Cu orice, numai să nu fie ceea ce a mai fost.

Trecutul nostru?... O povară!... Cultura noastră? O prejudecată!... Arta?... Un mit!...

Și odată cu această vinovată lepădare de sine, ne înstăpânea o mistică străină de sufletul nostru ce introna în politică un raționalism primar și egalizator; în economie un materialism feroce regisat de nesfârșite sisteme falimentare, iar în morală un intelectualism sfidător și sterp.

In ce privește arta, o adevărată doctrină de idei încrucișate încercă orchestrarea celor mai morbide disonanțe. Neînchipuite rețete grafice ori formule de un cromatism primitiv tăgăduiau orice aderență cu sensibilitatea simplă și curată a sufletului românesc.

Astfel apăru în plastică acel nudism de ortopedie și acele stridențe în coloratură cari ofensează vederea. In arhitectură se ivi goliciunea aridă a unei geometrii simpliste care desorientează judecata.

Izolând-o și desbrăcând-o de celelalte arte, arhitectura rămase plată, stângace și rece.

In numele unui așa zis « funcționalism » și « constructivism științific », falsificate în spiritul lor original și transformate într'un curent de modă, ni se transfigură peisajul urban, atât de primitor și de uman, cu acea întrecere de suprapunere în etaje cubiste paralelipipedic confecționate după rețete de serie ori după file de catalog.

Aceasta fu minunea block-ului american!... Iar acele vorbe mari de « funcţionalism » şi « constructivism » în numele cărora se ridică şi azi atâtea orori, ne sunt prezentate ca o inovaţie a ultimei echipe de profeţi ai betonului, când de fapt nu-s decât etichete nouă pentru adevăruri curente, aş zice locuri comune, cari au circulat întotdeauna în practica arhitecturii. Acel « funcţionalism » recent ar vrea să ne spună că un organ oarecare dintr'un sistem clădit, adică gândit, — trebue să răspundă unei funcţiuni, iar « constructivismul « ar vrea să ne amintească că în arhitectură forma trebue să fie expresia unui calcul de rezistenţă sau a unei judicioase întrebuinţări a materialului. Numai că în alte vremuri funcţionalismul şi constructivismul arhitecturii, care e cu deosebire arta justei proporţiuni, nu au cerut pentru rigida lor satisfacere sărăcirea arhitecturii până la extirparea artei ca pe un lest inutil şi primejdios, ci « funcţionalismul » lor rămâne şi în funcţie de « frumos » care pentru omul cel mai simplu, dacă este om, e o necesitate primordială, aş zice inexorabilă, pe lumea aceasta împodobită de Dumnezeu cu toate minunile.

Cu deosebire pe terenul artei şi mai ales în arhitectură s'au făcut astfel simţite roadele amare ale acestor exagerări duse până la negaţie, precum şi ale acelor scăderi spirituale de cari am vorbit şi cari ne-au dus pe linia desnaţionalizării până la cea mai servilă pastişerie în artă, adică tocmai în domeniul unde suprema valoare e originalitatea.

Uimirea şi desorientarea fură generale, iar când lumea noastră se trezi cu faţa oraşelor complet schimbată, revolta le luă locul, iar oamenii bunului simţ şi ai justei măsuri îşi ridicară glasul până în acest locaş de muncă împăciuitoare dar şi de simţire românească, care este Academia Română.

Aci sub acest acoperământ gânditorul şi artistul Ion Petrovici, îşi da mâna cu poetul şi filosoful Lucian Blaga ca să afirme amândoi cu aceeaşi tărie (citez:) « importanţa specificului etnic, a contribuţiei distincte şi proprii în manifestarea creatoare a unui popor ». « Lucrul acesta totuşi, — spunea d-l Petrovici în cuvântarea sa — nu se înţelege pretutindeni, permiţându-mi să pomenesc ca pildă vie, continuă d-sa,—

ceva care-mi ține mult la inimă: priveliștea înnoirii frenetice a Capitalei noastre, care avea desigur și dreptul și datoria de a-și construi artere spațioase și clădiri monumentale, însă putea să o facă cu respectul și ajustarea motivelor autohtone, iar nu cu acest etalaj de inestetice blocuri cubiste, pe cari nu avem măcar meritul de a le fi inventat noi cei dintâi ».

Iar d-l profesor Iorga ducea chiar pe arena adunărilor mari naționale mâhnirea sa până la mânie vorbind despre « silozurile » bucureștene și arta în « simțire geometrică » a cubismului.

Și câți dintre d-voastră nu ați făcut la fel!

Dar chiar înaintea alor noștri, străinii cari veneau pe la noi atrași de faima țării, rămâneau înmărmuriți, în fața acestor excrescențe monstruoase, de neființa sau absența sufletului nostru. Ei căutau în zadar în arta orașelor românești aspecte nouă ale unei civilizații originale și proaspete, cu specificul său național așa de lăudat pentru grația și coloritul lui și se întrebau cu drept cuvânt dacă nu au sosit într'o colonie de răspântie internațională unde toate semințiile de pe lume își căutau rosturile lor proprii.

In locul arhitecturii pământene, deschise, variate și primitoare, cu vesele pridvoare ori nobile portice; cu înalte învelitori lăsate pe streșini largi și umbroase; cu arhitrave simple sau festonate; cu stâlpi frumos ciopliți în piatră sau scoși din lemn adus la strung; cu ferestre larg îngemânate sau strânse cu măsură după bătaia soarelui sau podoaba glastrelor de flori...

In locul boltirilor acelora, solide și îndrăsnețe, cari sfidează sutele de ani...

In locul unei arhitecturi care dela simpla casă țărănească până la Palatele domnești și Curțile mânăstirești oferă toate elementele estetice fundamentale cari să îndreptățească o tot mai bogată și nouă desvoltare, — noi ne-am întrecut cu o adevărată mentalitate de « heimat-los »-i, să ne uităm de frumusețea și mândria bunurilor noastre, ca să ne abandonăm celui mai primejdios străinism.

Această lepădare de noi înșine venea tocmai în orele de răspundere când fericiți de minunea întregirii neamului, noi

trebuia să întărim tot mai mult crezul conştiinţei naţionale în numele căreia sângerasem atât de adânc, — adică atunci când urma ca, mai mult ca la orice, să ne gândim a strânge şi a contopi la un loc toate comorile artei şi culturii noastre.

Risipite atâtea veacuri sub ursite străine, aceste bunuri se cereau a fi unele descoperite, altele reîndătinate şi toate la un loc adânc cercetate, pentru ca prin bogatele şi variatele lor altoiuri să ne putem duce la maximum potenţialul naţional de creaţiune artistică. Mijloacele noastre disciplinate şi înmulţite cu posibilităţile pe cari desvoltarea technicei moderne ni le puteau aduce, trebuia să ne dea la oraşe, cu deosebire, o eflorescenţă artistică nouă ca un semn epocal al vremurilor de avânt şi întărire ce ar fi fost normal să le trăim.

Noi nu ne dam seama atunci că numai prin adâncirea cunoaşterii noastre proprii, printr'o reformă orientată în profunzime şi prin strânsa « sincronizare a sufletelor româneşti », aveam să ajungem la acea însufleţitoare conştiinţă naţională generatoare de noi depăşiri.

Şi când vorbim, în deosebi, de înţelegerea bogatului patrimoniu artistic lăsat în uitare, ne gândim la pasionata pătrundere a sensului unei opere de artă făcută cu dragostea însetatului de a sorbi la izvor apa curată; înţelegem studiul la faţa locului cu răbdare şi vie băgare de seamă, iar nu frunzărirea unei literaturi de propagandă, fie ea oricât de utilă pentru alte scopuri.

Notam în treacăt că în ţări cu situaţiuni identice cu acelea dela noi, au luat fiinţă, cu deosebire după războiu, institute speciale de artă naţională, înzestrate cu cele mai bogate mijloace de investigaţie şi învăţătură. Aci, sub direcţiunea şi controlul celor mai de seamă cercetători şi artişti, se urmăreşte nu numai o operă de largă investigaţie, dar şi una de creaţie novatoare prin laboratoare şi ateliere de lucrări practice.

Revenind la nevoia ce am arătat, de a se adânci sistematic şi pasionat cunoaşterea trecutului, adăugăm că numai în aceste condiţiuni am fi putut generaliza folosirea materialului risipit şi ruinat pe tot cuprinsul ţării, dar răsfirat ca o viţă plină de rod pe întregul suiş al istoriei noastre, pe care

dacă am vrea să o cercetăm mai mult, ne-ar spune cu de-amănuntul povestea ctitorilor şi darurilor domneşti cu meşterii zidari, zugravi, lemnari sau făurari, cari au ridicat şi împodobit atâtea lăcaşuri şi altare frumoase încât azi se poate vorbi fără teamă nu numai despre rarele apariţii de artă sclipitoare cari au intrat în legendă, cum este mânăstirea lui Neagoe de pe Argeş, dar de o întreagă întrupare vie desvoltată organic şi multiplicată prin atâtea nuanţe şi diferenţieri, încât să fi ajuns a da şcoale şi stiluri cu proprii semne şi caractere.

Astfel, dacă am dori să ne oprim puţin la această afirmare, s'ar putea şti, că de pildă în arhitectură, avem o adevărată şcoală de artă muntenească şi alta moldovenească cu înfăţişări şi structuri bine definite; că, pe de altă parte, în cuprinsul Munteniei, aflăm chiar un grup de monumente cu caracter regional oltenesc, după cum în Moldova avem pe acelea cu pecete bucovineană.

Iar privite în cadrul evoluţiei istorice, identificăm cu uşurinţă stiluri domneşti ca acela al lui Matei Basarab dela Arnota, ori mai târziu al lui Brâncoveanu dela Hurezi, acestea, dincoace de Milcov, iar în Moldova pe acelea ale lui Ştefan cel Mare cu cele ale sale peste 40 de biserici, ori Petru Rareş cu mânăstirea sa Probota, dacă nu şi altele.

Ne trec prin minte, evocând trecutul, tot şiragul acela de nestemate cari punctează drumul ca nişte flori rare. In ele s'ar putea urmări creşterea din ce în ce mai accentuată a unui fel de a frământa şi modela, după o înţelegere şi sensibilitate proprie, materialul artistic care se aduna şi căpăta vieaţă în lumea noastră din acele vremuri fără salturi de înstrăinări subite ci prin înrădăcinări din ce în ce mai profunde cu cât creşteau şi se desfăceau ramurile artei pământene.

Şi cum să nu mai vorbim, depănând trecutul, de măreaţa şi originala arhitectură militară a cetăţilor de pe Nistru în frunte cu Hotinul, sau privind dinspre alte părţi desrobite ale ţării, să nu inventariem cu admiraţie creaţiunile îndrăsneţei arhitecturi de lemn ale unui foarte mare număr de biserici ardeleneşti şi cu deosebire a celor de prin Bihor şi Maramureş. De o factură savantă şi o inspiraţie îndrăsneaţă

aceste numeroase şi adevărate mici catedrale de lemn constituesc, credem, zestrea cea mai preţioasă cu care ne-a venit în artele plastice Ardealul desrobit.

Vorbind de acestea ar veni rândul să facem un punct şi o legătură reamintind că în afară de operele arhitecturii monumentale arătate şi cărora le-am putea spune că formează arhitectura cultă românească, avem o artă populară deosebit de preţioasă pentru arhitectura noastră, ca una ce se arată completă şi unitar întregită cu adausul artelor minore cari formează baza decorativei româneşti.

E bine înţeles că spunem aceastea fără a nesocoti importanţa decorului din arta cultă.

De origine care se confundă cu începuturile fiinţei poporului nostru pe cuprinsurile ce ocupă azi, arta ţărănească formează un corp unitar, organic, alcătuit direct şi crescut din seva pământului românesc.

Dela simpla casă şi biserică ţărănească cu prispele şi porţile de lemn, până la modestele obiecte de întrebuinţare casnică; dela olăria cu smalţuri vii până la broderiile fine de mătase; dela crestăturile furcii de tors până la faldul năframei de borangic, ele poartă formele şi semnele unei arte originale, de vechime milenară, despre care rămân foarte multe de ştiut, şi de la care, de asemenea, mai este mult de învăţat.

In treacăt vorbind pentru cei foarte puţini cari vor mai fi rămas străini de preţuirea acestor lucruri, ne-am permite a-i îndemna să vadă demonstraţia aşa de fericită făcută de Institutul Social, prin ridicarea unui sat românesc la porţile Capitalei şi să mărturisească dacă nu află mai mult simţ de artă în cea mai umilă casă ţărănească de acolo, decât în ultimul block american ridicat pe întâiul bulevard bucureştean.

Avem convingerea că atunci când cunoaşterea acestei arte populare va fi adâncită şi generalizată, ea ne va aduce cea mai vivace sământă de reîmprospătare şi reînnoire, alături şi împreună cu aceea ce ne va da cunoaşterea adevărată a vechii noastre arte culte. Din îngemânarea şi contopirea acestor două tulpine şi sub lumina unui singur izvor de credinţă şi inspiraţie, fecundarea va fi tot aşa de roditoare ca aceea petrecută acum câteva decenii în avântul de renaştere

a literaturii românești, unde elementul poeziei populare și al scrisului vechiu a dat substanță nouă strălucitei eflorescențe artistice întrupate în geniile lui Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Goga și de toți marii scriitori ai zilelor noastre.

E imposibil ca după o lege de firesc paralelism, acest fenomen de creație să nu-și găsească ecoul catalizator în celelalte arte. Sau mai curând am vrea să credem că fenomenul se va desfășura într'o succesiune de timp asemănătoare celei petrecute în renașterea italiană, unde literele au ținut fruntea mișcării de reînviere urmate de abia mai târziu de celelalte arte, dintre cari arhitectura, veni mult mai înceată, legată cum e mai tare, de mijlocirea condițiunilor materiale de realizat.

Și dacă toate acestea sunt adevărate, e cu putință oare să credem că, deosebindu-ne drumurile de marii făuritori ai poeziei noastre, vom mai putea în celelalte arte, să stăruim în a ne îndrepta pașii către izvoare străine?

Azi mai ales, în vremurile binecuvântate de reînălțare pe cari le trăim?

Căci, din noua orânduire ce ne-a fost dată de cugetul curat și brațul puternic al Suveranului nostru, trebue neapărat să decurgă și o reacțiune mântuitoare în artă. Iar dacă ar fi să ne întrebăm: după ce criteriu și cu ce sprijin? Vom răspunde fără șovăire citând pe însăși Majestatea Sa Regele, care de o bună bucată de vreme, ne dă tot mai des și mai magistral expresiunea cristalizată în cuvinte definitive a gândirilor și năzuințelor noastre cele mai scumpe.

Iată ce spunea Regele, nu de mult, academicienilor români cari se înapoiau dela Curtea de Argeș, unde fuseseră să se închine marilor umbre ale lui Neagoe, Carol I și Ferdinand:

> « *In toată desvoltarea culturală a României, pe zi ce*
> « *trecem și cu orice timp în care facem un pas înainte în*
> « *sufletele noastre, nu trebue să uităm ceea ce a fost tre-*
> « *cutul nostru; căci pentru întărirea culturală a Țării*
> « *noastre, noi trebue să desgropăm temelii vechi și pe*
> « *aceste temelii de altă dată să clădim construcția cea*
> « *mai frumoasă și mai strălucitoare a culturii României*
> « *de mâine* ».

Aceste înțelepte cuvinte spuse la figurat se pot transpune la propriu, aproape neschimbate, în lupta de trezire care trebue concepută în arta zilelor noastre și mai ales în arhitectură.

Să luăm dar aminte.

Căci noi trebue să ajungem la convingerea că «*stilul Carol II*», care va lua ființă în istoria artelor românești, nu va fi un stil de trei hotare pripășit pela noi, ci ramura cea mai frumoasă de pe trunchiul culturii românești.

Când pretutindeni se întinde și se desvoltă vieața colectivă sub pecetea naționalismului şi tradiției, arta nu poate rămânea nepăsătoare decât sub pedeapsa pieirii ei.

Va fi sortită vremurilor noastre menirea ca după încercările de până astăzi, de a se transpune un climat străin în trăirea românească, să se întemeieze nu numai un spirit cultural continuator, dar înseși sisteme autohtone și instituții specific naționale.

Și un avânt de artă națională în primul rând!

Cu atât mai mult cu cât avem pilda unor începuturi de bună prevestire, cari sub domnia primilor regi, ne-au dat opere de însemnată valoare despre cari numeroase mărturii, străine chiar, ne-au atras luarea aminte.

Astfel, vorbind numai de arhitectură, vom pomeni cu evlavie de o parte însemnată din opera lui Ion Mincu și ne vom permite să amintim și de unele «izbândiri» ale profesorilor și elevilor tinerei noastre școale de arhitectură, unde s'a organizat un învățământ și s'a conturat o mișcare de artă românească a căreia nesocotire nu va mai putea fi îngăduită, atunci, când de pildă, vorbindu-se despre propășirea artei literare contemporane, se vor căuta fireștile rezonanțe corespunzătoare și în artele plastice.

Deși, — de ce n'am spune-o — unii dintre noi, îmbătați de un fals occidentalism, au judecat cu asprime și au pus chiar împotrivire celor ce se îndărătniceau în crezul unei renașteri de artă pământeană. Nu s'a spus oare că în arhitectura nouă românească s'a confundat prea des nu ştim ce «amestec de elemente disparate cu linia suplă pe care orice construcție arhitectonic concepută trebue s'o aibă...» și nu

s'a vorbit de « truda pierdută » a slujitorilor « românismului » în această artă?

Să ne oprim, dacă vrem, un moment şi asupra acestor neînţelegeri şi să admitem că nu s'a ajuns încă la opere arhitectonice româneşti de valoare universală, cu toată credinţa noastră personală contrarie.

Vom recunoaşte că Propileele şi Parthenonul românesc nu s'au ridicat încă.

Dar Grecii ei înşişi, fiindcă ajungem să vorbim de poporul cel mai înzestrat, putut-au ei dela început să ajungă la perfecţia nobilelor colonade de pe Acropole?

Câte secole au trecut dela frontoanele Eginei până la cariatidele Erechteonului?

Nu au trecut Grecii prin perioade încete de formaţii mai puţin pure înainte de a cizela augusta coroană de monumente a lui Pericles?

Lăsând la o parte vremurile străvechi, când o simplă casă cu prispa de lemn era palatul principelui domnind peste un popor locuitor de bordeie şi venind la epoca în care arhitectura greacă de piatră era deja constituită în formele ei preclasice cunoscute, vom afla în istoria desvoltării culturii elene cum timp de secole de-a-rândul, poporul şi artiştii la un loc, au stăruit să cultive cu spirit continuator şi într'o disciplinată cadenţă, mereu şi repetat, aceeaşi arhitectură compusă din aceleaşi elemente constitutive, adică din aceleaşi coloane dorice sau ionice; din aceeaşi arhitravă ori cornişă; din aceleaşi frize şi acelaşi fronton. Pe acestea le-au făcut şi refăcut cu tăria vroită de depăşire, când corectând o proporţie, definind un detaliu, lămurind o intenţie, un accent, o linie, sau ajustând un galb, ori remodelând un relief, au ajuns la desăvârşirea monumentelor de artă completă care uimeşte lumea şi o face să vorbească de « miracolul grec ».

Da, miracolul grec e o realitate, însă e bine să se ştie că el s'a împlinit, cel puţin în plastică, prin strădania şi geniul unui popor mic la număr, dar încrezător în adânca lui putere de creaţie, şi care a făcut dintr'o himeră o realitate, stăruind zi de zi; dela un hotar la alt hotar şi din generaţie în generaţie, muncind timp de veacuri incontinuu, într'un gând şi

o însufleţire, la remorca aceleiaşi idei şi sub vraja aceluiaşi concept de vieaţă sorbit dintr'un vis.

In arhitectură mai ales, acest ideal are aproape înfăţişarea unei teme, la rezolvirea căreia un neam întreg a lucrat veac de veac, condus şi supus unitar pe aceeaşi linie de muncă şi inspiraţie.

— Nu ştim cum am insista mai mult pentru a învedera adânca unitate spirituală ce caracterizează elenismul în epocele mari ale artei.—

S'ar putea oare urmări la fel — sub beneficiul continuităţii — procesul de ridicare în arta noastră de azi? Adică la noi, într'o societate desaxată, ruptă de tradiţie şi svârlită în voia valurilor pe timpurile primejdioase ale unei închipuiri de libertate şi al unui individualism fără frâu, cari au dus-o prin arcanele democraţiei până la anarhia spirituală cea mai protivnică caracterului nostru?

Desrădăcinaţi în propria noastră ţară şi pândiţi de atâtea ameninţări de disoluţie, fiecare vrem să reformăm, luând în răspăr sau de-a-curmezişul drumul înaintaşilor noştri.

E tipică exemplificarea ce se poate face în domeniul artelor cari ne preocupă, asupra urmărilor acestei desorientări şi lipsă de unitate! Iată, de pildă, ce se petrece în arhitectura noastră, unde fiecărui slujitor al meşteşugului i se cere dela zi la zi, şi dela om la om, să facă după gustul şi după dispoziţia fiecăruia, când un block cubist pe bulevard, când o vilă normandă la munte, când o biată biserică românească pe la mahala şi chiar, dacă se poate, un mic templu egiptean pe un mormânt de cimitir...

E copilăresc, dar acesta e curatul adevăr.

Să comparăm acum acest haos de stiluri şi de arhitecturi ale eclecticilor noştri, cu linia perfect unitară în tradiţie, aspiraţii şi sforţări pe care ni le oferă Grecia antică, sau să-l comparăm cu disciplina autoritară şi pe front unic a Romanilor cari îndreptau constant dela centru consemnul unei arte oficiale din Galia până la Marea Neagră şi din marginea nisipurilor africane până pe ţărmurile Asiei.

Dar evul mediu nu ne oferă la rându-i o puternică eclosiune artistică de formaţie unitară, care singură a putut da

şi desăvârşi o ţinută stilistică de cea mai inspirată monumentalitate? Adică arta aceea romanică continuată tradiţional şi progresiv în cea numită impropriu gotică, despre care un mare istoriograf de artă având a scrie, lua drept prefaţă a lucrării pentru a caracteriza conţinutul acestei arte unitare şi armonioase, următoarele cuvinte scrise de Dante: « Vocile păreau să formeze toate unul şi acelaşi cântec, atât de perfect era acordul lor. . .». Aşa dar: unitate prin armonie!

Dar stilurile cele mai frumoase ale regalităţilor nu-s ele oare simbolul perfectei unităţi de strădanii şi năzuinţe în orbita unei supreme realităţi de voinţă continuatoare, care polarizează energiile şi aspiraţiile creatoare: *Regele?* Nu clădea oare fiecare rege pe temelia trecutului, putând rămânea totuşi cu personalitatea lui clar conturată, în stilul ce a ştiut să facă a înflori în juru-i?...

E plină de învăţăminte sub acest raport privirea ce se poate arunca de pildă asupra epocei celei mai strălucite a regalităţii franceze, — dela Francisc I până la Ludovic XV — în care dela cel mai vechiu până la cel din urmă suveran călca pe urma tradiţiei, deschizând drumuri tot mai frumoase şi potrivite progresului din vremea lui.

Şi chiar la noi, stilurile domneşti sunt ele altceva? Nu descifrăm în ele stăruinţa continuatoare în rezolvirea unei probleme de construcţie ori realizarea unei expresii stilistice? Bisericile lui Ştefan cel Mare au toate semnele aceleiaşi familii fără să poată fi vorba de o producţie artificială în serie; — acelea ale lui Brâncoveanu şi alţii la fel!

Găsim chiar în cronica noastră un pitoresc exemplu despre tăria cu care ţineau Domnii la tradiţia pământeană, în acea pagină care ne povesteşte despre actul de împăcare dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu, care s'a pecetluit cu hotărîrea celor doi Domni de a ridica, în amintirea acestei înfrăţiri, câte un locaş de rugăciune, fiecare clădindu-l pe seama lui în ţara celuilalt. Astfel Lupu înălţă la Târgovişte biserica ce i se spune « Stelea » iar Matei ridică în Moldova mânăstirea Soveja, păstrând fiecare pe moşia celuilalt datina dela el de acasă şi zidind câte un sfânt locaş în chipul celor ce mai ridicase la dânşii în ţară.

Revenind aşa dar la acele rătăciri de tributari ale unor vitregii ale trecutului, vom cere cu mai multă îngăduinţă pentru toţi, să nu mustrăm prea mult pe arhitecţi, căci sunt mulţi printre ei care atunci când au putut să se strecoare cu dragostea lor de artă românească printre exigenţele incoherente ale omului zilei, au arătat că se poate năzui la o strălucită reînviere a arhitecturii româneşti şi la o desvoltare potrivită a ei în pasul vremurilor de azi.

Pentru a întări însă aceste silinţe trebue să creăm condiţiuni prielnice de vieaţă unui spirit cultural de valoare tradiţională, cu puternice aderenţe în permanenţele autohtone.

La acestea artiştii nu vor putea aduce decât talentul şi dragostea lor de neam şi de trecutul lui. Aceste puteri există şi chiar abundă. De asemenea există tot avântul unei voinţe unice de reîmprospătare şi înălţare. Vremurile mari pe cari începem să le trăim ne dau climatul cel mai propice pentru o respiraţie adâncă şi unitară a sufeltului românesc în căutarea unei întemeieri istorice proprii şi, prin urmare, a unui stil propriu în cultură şi în artă. O mare mişcare de idei venind din adâncurile românismului şi purtând mireasma pământului se ridică. Ele ne încercuesc ca apele mari cari se ridică împrejurul unui ostrov. Dacă arta românească refuză să soarbă din fluxul dătător de vieaţă nouă, ea va pieri de ariditate...

Incuviinţându-ne înclinarea de a descoperi căile viitorului din scrutarea mai înţelegătoare a trecutului şi a realităţilor româneşti, credem că putem spune artiştilor şi preţuitorilor de artă că a sosit timpul de luat în seamă glasul înţelepţilor neamului cari aplecaţi la datorie ne-au dat deja semnalul de trezire, propovăduind întoarcerea către noi înşine şi stăruind să se îndătineze iarăşi aşezărilor istorice ale poporului nostru.

De aici chiar, din acest loc, ei ne-au prevstit că nu va fi bine în Ţara românească, până nu ne vom întoarce faţa către adevăratul ei suflet, aşa cum ni-l desvălue trecutul şi cum ni l-au format nevoile, credinţele şi izbânzile noastre.

După încercările greşite de a transpune concepte şi formaţiuni străine în trăirea românească, prin compilaţii şi

imitații servile; după atâta vreme de vegetare în orbita istorică a altor neamuri, ei ne arată că « mimetismul nostru fără limite, luat greșit drept tendință organică de progres și inovațiune, amenință societatea și gândirea românească să se înnece în masa covârșitoare a elementelor străine până la a-și pierde particularitățile etnice ».

Ei ne mai deslușesc că o operă de preînnoire nu poate să însemne numai « abstracta făurire a unor mijloace dogmatice de gândire organizată în sisteme, ci însăși *înfăptuirea* așezămintelor și organelor prin cari aceste sisteme să poată trăi ».

La noi unde ideea națională se contopește cu tradiția nedespărțită a ideii monarhice, această epocală înfăptuire trebue să revină spiritului providențial adânc înțelegător și dinamic, al adevăratului nostru *om-nou*, Regele Carol II, care a veghiat și încurajat răbdător începuturile operei de curățire și îndreptare, iar când ceasul a sunat, El a pus pază spiritelor rele, rătăcite ori greșite, — și deslegându-ne — ne-a dăruit așezământul nou pe care zilnic îl întărește și-l organizează potrivit realităților și aspirațiunilor românești.

Intr'o însuflețită pornire tinerească, El schimbă ca prin farmec fața Țării, îndemnându-ne la cunoașterea adâncurilor noastre și strângându-ne pe toți într'o cât mai deplină unitate sufletească, a izbândit să dea vieții românești un având fascinant de încredere și de voie bună, care ne grăbește pașii către atingerea țelurilor noastre cele mai scumpe.

N'a venit oare vremea să ne recunoaștem acest nobil puls-nou de vieață pe care o trăim?... Și ca atare, să ne întrebăm dacă nu e ceasul mărturisirii lui prin fixarea unei fizionomii spirituale care să apară tangibil în ținuta oricărei activității românești? Și dacă, mai departe, nu trebue ca înflorirea de care ne bucurăm să-și capete pecetea unui stil care să-i fie mărturia cea mai vie și simbolul cel mai expresiv de-a-lungul veacurilor?

Așa numai vom schimba și fața țării după chipul ce i-l dorim în aspectul cât mai civilizat și mai românesc al orașelor noastre.

Acest nou veșmânt al cugetului și sensibilității noastre, care va fi *stilul* vremurilor de azi, nu poate fi închipuit pe

măsura formaţiunilor parazitare venite pe la noi de aiurea, ci conceput din însăşi substanţa imperativelor naţionale şi prin biruinţa românismului integral şi unitar, reînviat, întărit şi exaltat până la culmile artei.

Iar toţi acei cari în aceste împrejurări cruciale ne simţim pătrunşi de lumina caldă a zilelor pe cari le trăim, să ne întrecem la pregătirea şi ridicarea acelei arte naţionale ieşite din instinctul nostru, aşa cum ni l-au format veacurile şi cum ni-l modelează, prin înălţarea şi sincronizarea sufletelor româneşti, mâinile de artist ale eroicului reformator care ne păstoreşte.

Domnule Preşedinte,

Domnilor Colegi,

Inainte de a termina această expunere am dori să reamintim înţelesul adevărat ce ţinem a da cuvintelor noastre atunci când am afirmat că, după cum nu dorim să înmormântăm trecutul, tot astfel nu înţelegem a-l copia automat sau a-l feri de vreo atingere; ci dimpotrivă am vrea să-l continuăm viu — în spiritul şi înţelesul lui — cu mijloacele sporite ale vremurilor de azi cari trebuesc să ne aducă în fiecare ceas al lor noi puteri de întărire şi noi îndemnuri de progres.

In acest ciclu de preînnoire şi creaţie pe care-l considerăm în adânca fire a lucrurilor, dar neepuizat pentru noi, Românii, se vor pune multe probleme aduse de înrâuririle vieţii ce-şi urmează cursul, precum şi de chemările trecutului cari vor stărui în memoria şi înţelegerea prezentului.

Pe acest drum vor putea fi meandre cu îndoieli şi pregetări,— sau plecări greşite chiar, — dar toate se vor clarifica şi rezolvi dela sine, dacă în această frământare de idei şi sentimente, reactivul creator va fi şi se va menţine, *ideea naţională.*

Următori acestei linii de credinţă către care ne chiamă propria noastră Istorie şi către care, după cum observa de curând preşedintele nostru, ne împinge exemplul sforţării spre proprie realizare, în adâncime, a popoarelor cari până acum ţinteau poate să ne aservească, — noi simplii slujitori

ai unei arte, adânc înrădăcinate în acest pământ, suntem fericiți că putem dovedi în tradițiile ei, bogate virtualități creatoare, care anticipează în conținutul lor fecund traiectoria ascendentă unei strălucite renașteri.

Ne-am îngăduit să îndreptăm aceste cuvinte către Academie, fiind siguri că ele vor fi primite cu o binevoitoare înțelegere și încurajare, în amintirea altor glasuri cu mult mai puternice şi autorizate cari s'au ridicat aci în împrejurări asemănătoare.

In acelaşi timp ne-am gândit că îndemnul ce se cuvine a trage din cuvintele rostite sub acoperământul acestui suprem aşezământ de cultură, de către însuşi Suveranul nostru, şi pe cari le-am reamintit, ne împinge să stăruim la asigurarea unei prezențe vecinice a trecutului în arta noastră, — mai ales astăzi, când se cere fiecărui popor să cerceteze firea sa proprie și să-și croiască viitorul pe măsura trecutului.

In cadrul acestei mărturisiri, iau curajul de a vă supune o modestă contribuție, rugându-vă să primiți ca sub auspiciile Academiei Române, să fondez un premiu care să se dea anual unui tânăr arhitect pentru cea mai bună lucrare de arhitectură românească ce se va dovedi.

Țin la dispoziția Onoratei Academii un fond de 400.000 de lei în efecte garantate de Stat, din venitul căruia să se poată decerne premiul, în care, vă rog să nu recunoașteți decât valoarea mai mult simbolică a obolului cu care orice creștin își însoțește rostirea unui crez și împlinirea unei rugăciuni.

ZIARE CONTEMPORANE DESPRE BĂTĂLIA DELA GURUSLĂU

DE

CONST. KARADJA

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Decemvrie 1938

Incă din sfârşitul veacului al XV-lea şi până târziu într'al XVIII-lea se publicau, mai ales în Europa Centrală, un număr foarte mare de ziare ocazionale sau mai bine zis de relaţiuni ale unor evenimente socotite de interes pentru publicul contemporan. Aceste *Neue Zeitungen*, *Berichte*, *Briefe*, *Historicae Relationes*, *Kurtze Erzählungen*, *Avizi*, etc., erau foarte răspândite şi cetite, cum este de exemplu cazul cu opuscula tratând despre cruzimile lui « Dracule Wayda », despre care ne-am ocupat cu altă ocazie [1]) şi din care am stabilit până acum 11 ediţii.

Numărul ziarelor descoperite şi faptul că acelaşi text a fost adesea tipărit în mai multe oraşe, dovedesc că tratau adesea despre subiecte de mare actualitate. Multe dintre ele sunt izvoare importante de informaţie, mai ales despre războaiele în contra Turcilor, evenimente deci de care neamul nostru era strâns legat.

După cetire, aceste ziare de ocazie, erau în genere aruncate; aduceau doar numai ştiri efemere şi n'aveau nicio

[1]) Cf. lucrările noastre, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Ţepeş*, în « Inchinare lui N. Iorga ». Cluj, 1931 şi *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, în « Gutenberg Jahrbuch, 1934 ». De observat sunt şi următoarele: Dr. Adolf Dresler *Über die Anfänge der gedruckten Zeitungen*, în Catalogul « Newe Zeitungen » al antiquariatului J. Halle, München, 1929, Dr. Walther Heide, *Die älteste gedruckte Zeitung*, în « Gutenberg Gesellschaft », Mainz, 1931. şi Wolfgang Hollmann, *Alte deutsche Zeitungen*. Leipzig, 1937.

pretenție la o valoare permanentă. Erau deci foarte repede menite distrugerii, ceea ce explică că s'au păstrat, de obiceiu, în puține exemplare, multe ediții fiind, de sigur, cu totul nimicite. Chiar cele păstrate, sunt adesea atât de rare, încât nu s'au putut găsi decât într'un singur exemplar, cu toate că au fost căutate în unele cazuri, pentru noi, în mod sistematic, în bibliotecile publice ale Europei Centrale, prin amabila mijlocire a Bibliotecilor Naționale din Prusia, Cehoslovacia și Ungaria [1]).

In urma comunicării ce am avut onoarea a prezenta Academiei Române în anul 1933, despre manuscrisul păstrat la Biblioteca Statului (Landesbibliothek) din Dresda, înfățișând steagurile cucerite de Mihai Viteazul în ultima sa bătălie, la Guruslău [2]), ne-a fost dat să examinăm un număr de tipărituri prin care s'a răspândit în Apus vestea biruinței Voievodului nostru. Am putut stabili numeroase relațiuni, publicate în cel puțin 15 edițiuni, în următoarele orașe: Praga, Nürnberg, Colonia, Regensburg, Dresda, Magdeburg Lich, Bologna, Modena și Roma.

Toate aceste descrieri sunt redactate aproape imediat după bătălia din 3 August, de corespondenți anonimi, dar în genere bine informați, și au fost publicate într'un timp foarte scurt, înainte ca vestea uciderii Voievodului, în ziua de 19 August, să ajungă la cunoștința cetitorilor [3]).

S'a crezut că cea mai răspândită din aceste relațiuni fusese redactată și tipărită mai întâi în limba germană [4]). Nu putem împărtăși această părere, cu toate că ediția originală, în limba cehă, nu s'a putut afla în nicio bibliotecă publică din Germania și nici măcar la Viena, Praga sau Budapesta. Este posibil că va ieși odată la iveală în vreo bibliotecă particulară

[1]) Exprimăm mulțumirile noastre d-lui Dr. J. Benzing dela Biblioteca Statului din Berlin, d-șoarei Dr. Kleinschnitzova dela Biblioteca Universității din Praga și d-lui director general Dr. J. Fitz dela Budapesta, pentru osteneala d-lor în căutarea materialului de care aveam nevoie.

[2]) Cf. comunicarea noastră în Anal. Acad. Rom., III, XIV, 6.

[3]) Afară de ediția descrisă mai jos sub VIII, care va fi apărut probabil pe la sfârșitul lunei August sau începutul lunei Septemvrie 1601 și cea dată aci sub Nr. XII, tipărită desigur în Septemvrie sau Octomvrie din același an.

[4]) Cf. de exemplu P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 244.

sau printr'un catalog de anticar — până atunci va trebui însă socotită ca pierdută.

I. Titlul lucrării ni s'a păstrat totuşi şi sună precum urmează: *O bitwě Sigmunda Batory s Michalem wéwodau walašskym a Jiřim Baštau.* Praga, Hans Schuman, 1601, în 4° [1]).

Un indiciu puternic că descrierea a fost într'adevăr redactată de un Ceh în limba lui, este o menţiune la pag. 3, a orei când bătălia ajunse în faza decisivă, « zwischen ein und zweinzig nach der Bömischen uhr, oder zwischen vier und fünff uhr deß halben Zaigers nach mittag » — cum spune traducerea germană descrisă mai jos. Un neamţ n'ar fi dat ora după obiceiul ceh, ci ar fi spus numai « între ora patru şi cinci după amiază ». Mai vedem prin descriere că autorul anonim era, evident, un duşman al lui Sigismund Bathory, « der Meineidige », cum spune chiar în primul rând al textului. Nu se putea altfel, dacă relaţia era să fie tipărită la Praga, în oraşul de reşedinţă de atunci al Impăratului, având-se în vedere că ziarele erau censurate [2]). Alte informaţii despre autor ne lipsesc.

Afară de această ediţie originală în limba cehă, azi pierdută, am putut stabili 9 ediţii germane, dimpreună cu o traducere în limba franceză în manuscris, descoperită de d-l Profesor N. Iorga, încă în anul 1903, în Biblioteca Naţională din Berna şi publicată de d-sa în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 1211.

II. *Von der Schlacht Sigismundi Bathori mit dem Michael Wayda auß der Wallachey*... Nürnberg, Abraham Wagenmann, « dises lauffende 1601 Jar », în 4⁰, 3 ff. (v. Pl. 1). Dăm prioritate acestei ediţii, deoarece este singura din cele cunoscute în care ambele ilustraţii se potrivesc textului. Xilo-

[1]) Cf. J. Jungman, *Historie Lietratury české*, Praga, 1849, p. 162, Nr. 639, şi Ziebert, *Bibliografie české historie*, vol. IV, Nr. 267; *Magyar történelmi tár*, III, Pesth, 1857, p. 117—118 şi J. Kemény, *Mihály Vajda, jellemét és tetteit hitelesen é érdeklö okmányok*.

[2]) Cf. Felix Stieve, *Über die ältesten halbjährigen Zeitungen oder Messrelationen*, în Abh. d. Bayrischen Akademie der Wissenschaften, vol. XVI, München, 1881, p. 234.

grafia pe titlu reprezintă nu numai însăşi bătălia din 3 August 1601, ci şi parada steagurilor, prezentate Impăratului, la Praga, în ziua de 20 August din acelaşi an. Cu toate inexactităţile desenatorului, trebue observat că steagurile purtând stema lui Sigismund Bathory (cei trei dinţi de lup) sunt foarte exact redate [1]). Pe dosul paginei de titlu, se găseşte un portret în xilografie al lui Mihai Viteazul, copie liberă, însă răsturnată, de pe vestita gravură a lui Sadeler din acelaşi an. Inscripţiunea din jurul bustului este în prescurtare, aceeaşi ca în gravura originală.

Din această primă ediţie germană, nu s'a putut stabili decât trei exemplare şi anume: la Biblioteca din Wolfenbüttel (Z. 01, 19), la Biblioteca Naţională (Nemzeti Muzeum) din Budapesta, provenind din Colecţia Apponyi (Hungarica, Nr. 1961) şi în sfârşit exemplarul azi la Grumăzeşti, figurând până däunăzi în bibliotecile Cardinalului Arhiepiscop din Gran, Laurentius Schlauch şi apoi în cea a răp. Janos Török din Budapesta.

D-l Veress a cunoscut exemplarul din Budapesta, publicând textul în *Documente*, VI (1933), p. 426—430.

III. Acelaşi titlu ca II, cu o mică variaţie. Prag, Hans Schumans Erben [1601], în 4⁰, 3 ff. (v. Pl. II). Xilografia paginei de titlu este, precum se vede, o copie răsturnată de pe cea din ediţia precedentă, dacă nu este cumva trasă chiar de pe blocul original din ediţia cehă, azi pierdută. Pe dosul paginei de titlu, este o altă xilografie, dintr'un bloc foarte uzat, reprezentând capul unui ostaş din veacul al XVI-lea, cu coif şi zale, semnată V. S. (Virgil Solis ?) şi fără interes pentru noi.

---

[1]) Seamănă cu cele din ms. dela Dresda, de pe care am prezentat Academiei Române în anul 1933, o reproducere colorată şi cu trofeele arătate pe o gravură în aramă din Tom. V al operei lui Fr. Chr. Khevenhiller, *Annales Ferdinandi*, Lipsca, M. G. Weidemann, 1722, în 2°, p. 2419. Această gravură a fost reprodusă de d-l G. G. Giurescu, în *Istoria Românilor*, fără indicaţie de provenienţă. Monumentala operă a lui Khevenhiller se află în Biblioteca Grumăzeştiana, poate singurul exemplar din România (v. Pl. 12). Este probabil că această gravură să fi fost executată după un desen mai vechiu, deoarece corespunde întocmai cu gravura contemporană ce dăm la Pl. XI.

Singurul exemplar cunoscut aparține Bibliotecii Statului din Berlin (Se. 80, 3).

Această ediție se va fi epuizat și ea foarte repede, deoarece același tipograf ne dă retipărirea ce urmează:

IV. Titlul la fel cu ediția precedentă, cu neînsemnate variații. Prag, Hans Schumans Erden (sic!) [1601], în 4⁰, 4 ff. (v. Pl. III). Blocurile xilografice ale ediției precedente se vor fi stricat. Textul se vindea de sigur tot atât de bine, chiar cu ilustrații care nu se potriveau. Tipograful întrebuință deci două blocuri uzate, deja folosite pentru alte lucrări. Rezultatul este ciudat. Pe titlu vedem cucerirea unei cetăți înfățișată în mod grosolan, fără niciun talent artistic. Pe dosul titlului, o copie, destul de indiferentă a unui frumos portret al Sultanului Suleiman cel Mare, executat de vestitul gravor Jost Aman [1]). La sfârșitul textului se mai găsește o xilografie cu stema Boemiei, încadrată de acvila bicefală imperială.

Am stabilit numai două exemplare din această ediție, ambele în Biblioteca Statului la Berlin (Flgsch., 1601, 1 și Ui. 20, 7).

V. Același titlu, cu neînsemnate variații. Cölln, Johan Christoffel, 1601, în 4⁰, 3 ff. Din titlu reiese că această ediție a fost copiată după una din edițiile tipărite la Praga (v. Pl. IV). Frumoasa xilografie ce împodobește pagina de titlu, reprezintă niște călăreți turci din veacul al XVI-lea. Blocul pare a fi fost rupt în partea dreaptă și reparat. Fiind uzat, a fost de sigur întrebuințat pentru vreo tipăritură anterioară, poate azi dispărută. Din textul titlului se vede că a fost în intenția tipografului de a da și o gravură în aramă (« ein Kupferstuck »). Această gravură lipsește însă din singurul exemplar ce s'a putut stabili, cel al Bibliotecii Orășenești (Stadtbibliothek) din Augsburg (Gs. Flgschr. 605). Pe reversul titlului este o altă xilografie, trasă de asemenea de pe un bloc

[1]) Originalul figurează întâi în Ph. Lonicerus, *Türckische Chronica*, Frankfurt a/M, 1577, în 2° (exemplar la Grumăzești) și în *Kunst und Lehrbüchlein*, Frankfurt a/M, 1580, în 4°.

foarte uzat și reprezentând doi ostași germani din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, având ca fond un oraș întărit.

VI. *Zeitung von der Schlacht Sigismundi Bathori mit dem Michael Wayda auß der Wallachey*... Regenspurg, Bartholomaeus Gräf [1601], în 4⁰, 3 ff. Ziarul este, precum se vede din Pl. V, împodobit cu un portret al lui Sigismund Bathory, copie slabă de pe o cunoscută gravură executată de Domenicus Custos. Nu s'a găsit alt exemplar decât cel al Bibliotecii Statului la Berlin (Flgschr. 1601, 2).

VII. *Eigentliche und gewisse Zeytung von der gewaltigen Schlacht so gehalten von Sigismundi Bathori mit dem Michael Waida auß der Wallachey*... Cölln, Peter von Brachel [1601], în 4⁰, 4 ff., fără ilustrații (v. Pl. VI). Singurul exemplar ce s'a putut stabili este în posesia Bibliotecii Universității din Münster (G. 1, 575).

Urmează o ediție posterioară uciderii lui Mihai Viteazul:

VIII. *Zwo warhafftige Zeitung / Die Erste Von der Schlacht Sigismundi Bathori mit dem Michael Wayda auß der Wallachey... Die Ander / Wie und welcher Gestalt Michel Weyda auß der Wallachey in seinem Zelt von einem Hauptman erstochen... Auß dem Feldtläger vor Clausenburgk / den 20. Augusti.* Praga, Nicolaus Strauß [1601], în 4⁰, 4 ff. (v. Pl. VII). Ediția nu este ilustrată, având numai un ornament xilografic la sfârșit. Primul ziar este identic cu edițiile descrise mai sus. Al doilea dă o descriere a uciderii eroului nostru, fiind datat numai o zi în urma acestui eveniment. Textul a fost publicat de d-l Veress, în *Documente*, VI, Nr. 406, p. 433—435.

Din această ediție s'a găsit de asemenea numai un singur exemplar, la Biblioteca Statului din Berlin. (Ui. 208).

IX. Jacob Friedlieb, continuator al ziarelor lui Eyzinger: *Historicae Relationes Continuatio. Das ist historische Beschreibung aller fürnemen und denckwürdigen Geschichten so von Martio dieses lauffenden Jahrs 1601. biß in September... von*

tag zu tag fürgelauffen. Cölln, Wilhelm Lützenkirchen, 1601. în 4⁰, 47 pp.[1]). In acest ziar periodic s'a retipărit și ziarul nostru, la pp. 36—38. In diferiții ani ai ziarului, găsim de altfel, numeroase informații despre Principatele Române, printre multele știri, fără legătură între ele, primite de editor, din toate țările unde avea corespondenți.

Exemplarul din Biblioteca Statului din Berlin poartă semnătură Qe. 119.

X. Jacob Framen, continuator al ziarelor lui Jacobus Francus: *Historicae Relationes Continuatio. Warhafftige Beschreibunge aller gedenckwirdigen Historien so sich hin und wider... hierzwischen nechst verschidener Franckfurter Fastenmeß dieses 1601. Jahrs biß auff die Herbstemeß zugetragen und verlauffen haben*. Magdeburgk, Johan Bötcher, 1601, în 4⁰, 120 pp.[2]). In diferitele volume ale acestui ziar periodic, găsim de asemenea o serie întreagă de informațiuni despre Mihai Viteazul, luate adesea din ziarele manuscrise ale lui Fugger. Relația despre Guruslău, menționată până acum, figurează la p. 118—120.

La p. 105 se dă o scrisoare din Casovia, localitate acum în Nordul Ungariei (dată aci fără indicație de origine), ce reproducem mai jos (la Text I).

La pp. 108—110 cetim un ziar Fugger (cu câteva pasagii omise) cunoscut printr'o versiune copiată de d-l Veress din Ms. 8974 dela Bibl. Nat. din Viena (v. *Documente* VI, Nr. 402, pp. 424—425.)

Despre mărturia plăsmuirii săvârșite de Sigismund Bathory, de care acest ziar dă încă o dovadă, se va vorbi mai jos (Text V).

Exemplarul tipăriturii păstrat la Staatsbibliotek din Berlin poartă semnătura Qe. 200.

XI. *Gute Newe Zeitung Wie Michael Weida der Fürst in Siebenbürgen den Fürsten Sigißmundo Bathori geschlagen das Feld erhalten und in die Zehen Tausent Mann erleget Hundert*

[1]) Cf. Felix Stieve, *op. cit.*, Nr. 122, p. 258.
[2]) Cf. Felix Stieve, *op. cit.*, Nr. 119, p. 257.

und Sechs und Sechtzig Fahnen Geschütz heimliche Brieffe und gantze, Artolorey bekommen. Dreßden, Matthes Stöckel der Jünger 1601, în 4⁰, 3 ff. Pagina de titlu este, precum se vede pe Pl. VIII, împodobită cu aceeaşi xilografie ca ediţia IV de mai sus.

Opuscula conţine patru scrisori diferite, din care numai primele trei ne privesc (v. Text I).

Acest ziar pare a fi fost mai puţin răspândit decât cel precedent, publicat după cum am văzut în cel puţin zece ediţii, deoarece conţinutul lui nu s'a tipărit decât de două ori (cf. X mai sus). Unicul exemplar ce am putut afla, este în posesia Bibliotecii Statului din Berlin (Flugschr., 1601, 3).

De observat este că pe pagina de titlu, Mihai Viteazul figurează ca « Principe al Ardealului » (« der Fürst in Siebenbürgen »). Numărul de 166 steaguri cucerite este mai mare decât cel indicat din alte izvoare [1]).

XII. Sigismund Latomus, continuator al ziarelor lui Theodor Meurer: *Relationis Historicae Continuatio. Oder Warhafftige Beschreibunge aller fürnemen und denckwürdigen Historien... hiezwischen nechst verschiener Franckfurter Fastenmeß 1601. zugetragen und verlauffen haben.* Lich, Wolgang Kezelius M.D.C.I. în 4°, 73 pp., cu greşeli de paginaţie.

Este iarăşi un ziar periodic, apărând de două ori pe an. Conţine foarte multe informaţii despre Mihai Viteazul, luate din ziare manuscrise ale casei Fugger. Numărul care dă relaţiuni despre Guruslău este posterior uciderii eroului nostru, deoarece conţine, pe una din ultimele pagini, o descriere a tragediei dela Turda, semănând mult cu cea dată de d-l Veress în *Documente*, VI, Nr. 416, p. 443.

Ca Text II, reproducem paginile tratând despre ultima bătălie a lui Mihai Viteazul şi evenimentele imediat anterioare şi posterioare biruinţei voievodului, relaţiuni ce nu se găsesc în altă parte. Descrierea este însoţită de o gravură în aramă (Pl. XI), cu text descriptiv, ce reproducem de asemenea. (Text II).

Bătălia avu loc în regiunea satului Guruslău, situată la est de Bocşa pe drumul judeţean mergând spre Sud-Est,

[1]) Cf. comunicarea noastră menţionată, în Anal. Acad. Rom., III, XIV, 6, p. 3.

la Zălau [1]) și apoi la Cluj. Localitatea este înconjurată de dealuri atingând o înălțime maximă de 373 metri [2]).

Pe gravură, singura contimporană cunoscută, câmpul de luptă este dominat de două din aceste dealuri, la dreapta unul mai înalt, ocupat de artileria lui Sigismund Bathory, iar la stânga o ridicătură de teren pe care sunt așezate tunurile lui Mihai și Basta. Este momentul dramatic, pe la ora 5 d. a., când, printr'o șarjă vijelioasă, ostașii voievodului, pornind dela stânga, pe primul plan, și cei ai lui Basta, pe al doilea plan, dau lovitura hotărîtoare, cucerind pozițiile ocupate de dușman.

Desenul care a servit gravorului anonim drept model, pare a fi fost făcut la fața locului. Planșa arată în tot cazul unele detalii, probabil exacte. Se distinge astfel pe gravură (chiar dacă nu pe reproducerea ce dăm) unele steaguri exacte, pajura bicefală imperială, purtată de ostașii lui Mihai, semiluna și steaua arborate de Turcii din dreapta, iar mai departe două steaguri cu stema lui Bathory (trei dinți de lup). In fund vedem o mică cetate « Boresko », nume ce apare și în ziarul ceh menționat mai sus [3]) « nit weit von der Festung Boresko » [4]), ceea ce dovedește probabil că o ediție sau alta a tipăriturii era cunoscută gravorului [5]). D-l Veress a încercat să identifice acest nume cu « Somlio » [6]), adică Szilágysomlyó sau Simleul Silvaniei. Credem însă că « Boresko » este o transcriere greșită a numelui de Guruslău [7]). In acest caz, bătălia va fi avut loc la oarecare depărtare de localitatea însăși, care se vede în fundul gravurii.

Urmează trei ziare în limba italiană, care n'au nimic în comun cu cele germane, menționate mai sus, și anume:

---

1) « 2 Meil von Zilla », v. mai jos, Text II.

2) V. fharta Institutului Militar de Geografie Austro-Ungar Nr. 5070 din Iulie 1912, scară 1 : 75.000.

3) Cf. tipărituri II—VIII, descrise mai sus.

4) Cf. Veress, *Documente*, IV, p. 426.

5) Nu socotim imposibil ca această gravură să fie tocmai aceea care însoția, ediția V, descrisă mai sus. Placa de aramă va fi putut ajunge în mâna tipografului Wolgang Kezelius, după ce fusese întâi întrebuințată de Johan Christoffel la Colonia, oraş situat numai la o îndepărtare de circa o sută cincizeci km. dela Lich.

6) *Op. cit.*, p. 426, nota 3.

7) Textul nostru I dă, de altfel, o formă intermediară « Boroßlo » şi textul II « Beroßco », dovedind că avem dreptate.

XIII. Un ziar tipărit la Bolonia, foarte scurt timp după bătălie, ediție dovedită prin titlul celei ce urmează (XIV). Nu s'a putut afla niciun exemplar în Germania sau în Ungaria, unde a fost căutat pentru noi în principalele biblioteci. Printr'o cercetare sistematică a colecțiilor italiene, credem că s'ar putea găsi exemplare.

XIV. *Avisi della sanguinosa Battaglia, Seguita in Transilvania, il di 13 d'Agosto 1601*... Modena, Francesco Gadaldino [1601], în 8⁰, 4 ff. Pe pagina de titlu, o mică xilografie grosolană (v. Pl. IX) reprezentând doi călăreți cu o cetate și niște corturi în fund. Este, precum reiese din titlu, o retipărire a ediției din Bolonia, azi pierdută (ediția XIII de mai sus).

Cărticica se află în colecția Apponyi (*Hungarica*, Nr. 663), la Biblioteca Națională din Budapesta. Alt exemplar nu s'a putut stabili.

Bătălia dela Guruslău este indicată ca având loc în ziua de 13 August 1601. Data exactă este însă 24 Iulie st. v. sau 3 August st. n. Tipograful greșește deci cu zece zile. Cea mai mare parte a acestui text a fost dat, tot de d-l Veress, în *op. cit.*, pp. 436—437. La sfârșit găsim însă un Aviz din Graz și din Croația, din care dăm un pasaj, omis de d-l Veress (v. Text III).

Numărul indicat pentru steagurile (166) și tunurile (48) cucerite se potrivește cu cel din ziarul german Nr. XI de mai sus. Fiind vorba de două izvoare independente, se poate deci socoti ca exact. Cele 100 care de vin luate ca pradă nu sunt menționate în altă parte. Contele Cavriolo, aducătorul steagurilor prezentate Impăratului la Praga, figurează și în alte izvoare contemporane [1]).

XV. *La segnalate Vittoria. Che ha hauuto Sua Cesarea Maestà, contra Gismondo Battorio, accompagnato da Turchi, Tartari, Transiluani*... Roma, Domenico Giglioti [1601], în 8⁰, 4 ff. Pe titlu o coroană regală (v. Pl. 10). La f. 4 rev. o altă xilografie eraldică. Unicul exemplar cunoscut aparține Bibliotecii Naționale din Budapesta.

[1]) Vezi comunicarea noastră menționată, p. 4, și Hurmuzaki, VIII.

Numărul steagurilor cucerite este dat aci ca numai de 108 — cifră inexactă, deoarece ştim că 110 din ele fură trimise la Praga.

Textul exact al ziarului se anexează sub Nr. IV.

Afară de aceste 15 relaţii ce am putut stabili cu certitudine, vor mai fi existat, de sigur, şi altele, azi dispărute. Pe lângă ziarele tipărite, nu trebue uitate cele ale casei Fugger, copiate cu mâna la Augsburg şi răspândite printre abonaţii din toată Europa Centrală. Aceste Ordinari Zeitung au servit de altfel drept izvoare pentru textele noastre I, II şi V de mai jos [1]).

Se vede deci ce răsunet a avut ultima biruinţă a viteazului nostru Domn şi prin ce căi multiple vestea ei a fost adusă, aproape fără întârziere, la cunoştinţa publicului cetitor din apus.

Dacă era în interesul Impăratului de a îngădui răspândirea ştirii înfrângerii lui Sigismund Bathori, nu pare a fi fost tot aşa cu zisa « scrisoare de trădare » a lui Mihai Viteazul, plăsmuire grosolană săvârşită de acelaşi Sigismund. Numai în ziarul periodic din Magdeburg descris mai sus sub Nr. X, găsim o dovada tipărită contemporană a acestei plăsmuiri mişeleşti (v. textul nostru V) [2]). Această tăcere suspectă se poate explica evident prin faptul că viclenia lui Bathori nu prezinta vreun interes deosebit pentru marele public german, cetitor de ziare. Mai probabil este totuşi, cum spune atât de frumos d-l Profesor N. Iorga [3]), că adevărul a fost ţinut în umbră « pentru a se apăsa piatra asupra mormântului celui asasinat şi pentru a scuza o faptă care totdeauna va rămânea fără iertare ».

---

[1]) Colecţia Fugger pentru anii 1568—1605, în 27 volume mari, cuprinzând 35.230 pagine-manuscrise, păstrate la Biblioteca Naţională din Viena (mss. 8949—8975) ar trebui cercetată de aproape, luându-se copii fotostatice pentru Academia Română de pe toate paginele relative la ţara noastră, în măsura în care ele n'au fost copiate deja şi publicate de D. Veress (v. *Documente*, VI, 1933, prefaţa, p. VIII).

[2]) D. Veress a găsit însă un ziar manuscris în colecţia Fugger (ms. Viena, 8974, f. 120), din 7 Iulie 1601, relatând acelaş fapt (v. *Documente*, VI, p. 391). Cu toate că textul tipărit găsit acum de noi nu este identic cu cel dat de d-l Veress, este probabil că au drept izvor comun un corespondent din Bratislava a lui Fugger.

[3]) Cf. N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?* Anal. Acad. Rom., III, XI.1, p. 22.

ANEXE

TEXT I

Gute Newe Zeitung / Wie Michael Weida der Fürst in Siebenbürgen / den Fürsten Sigißmundo Bathori geschlagen /... Dreßden, bey Matthes Stöckel den Jünger / 1601.

Aus Cascha [1]) den 29. Julij. [st. v.] (1601).

Nach dem unser gantz Läger den 24. Julij auffgebrochen / sein sie fort gerückt / dem Sigißmundo neher zugezogen / und also Freitags den 3. Augusti bey Boroßlo [2]) / Zwo Meilweges von Zylla [3]) zusammen kommen / alda sie einander angetroffen / und hat der Kampff geweret von frűe an biß in die Nacht / und also die unserigen / Gott lob und danck / die Victori und das Feld erhalten / den Sigißmundo in die Flucht geschlagen / und biß in die Zehen Tausent Mann erlegt / auch Hundert und Sechs und sechtzig Fahnen / Acht und viertzig Stücken Geschütz / sampt der gantzen Artolorey / und des Sigißmundo alle geheime Brieffe / und andern Sachen mehr bekommen / Der unsern sollen uber Zwey hundert [4]) nicht Tod blieben sein. Mehrer Particularitet ist man auffs erste gewertig.

Aus Prag den 3. Augusti.

Mit dieser Zeitung (dafür Gott gelobet und gepreiset sey) ist des Michael Weida einer vom Adel / ein freyer Soldat / mit grosser Eyl / auff der Post / am Abend umb Vier Uhr allhier nach Hoff kommen.

Aus Prag den 5. Augusti.

Kurtzer und klarer bericht / deß in Siebenbürgen den 3. Augusti / Anno 1601. ergangenen Treffens / Aus einkommenden Schreiben / und beschehener Mündlicher Relation.

(Urmează o prescurtare a textului unui ziar al Casei Fugger, publicat de d-l Veress în *Documente*, VI, Nr. 402, pp. 424—425, după Codex 8974 H. 565—568 al Bibliotecii Naţionale din Viena. Tipăritura se termină cu o scrisoare din Watzen în Ungaria, care n'are însă nicio legătură cu istoria lui Mihai Viteazul).

---

1) Caşovia.
2) Sic, Guruslău.
3) Zălau.
4) Alte izvoare vorbesc însă de 2000, cifră probabil mai exactă.

TEXT II

Sigismund Latomus: *Relationis Historicae Continuatio*... Lich, Wolgang Wezelius 1601 pag. 55—56 /. Iulius 1601: *Sigismund Batthory und die Keyserlichen ziehen wider einander zu Feld.*

Dieser Zeit ist ein Curier auß Ober ungarn zu Wien angelangt / mit aviso / daß Sigismund Batthory mit seinen meyneydigen Sibenbürgern starck zu Feld gezogen unnd auff ein Meil zu den Keyserischen sich genahet und verschantzt / in Meynung mit jnen ein Treffen zuthun / Es sind ihm aber Herr Georg Basta unnd Michael Weyda die nunmehr zusammen gestossen / jederzeit zuvor kommen unnd auch sich verschantzt mit Erwarten der zweytausent Schlesischen Reuter / als dann sie entschlossen gewessen gedachten Batthory mit Ernst anzugreiffen / Als nun der Batthory solches vermerckt / hat er der gemelten Schlesischen Reuter nicht erwarten wollen / sondern sich unversehens mit seinem Volck auffgemacht / und seinen Weg uber das Gebirg Meosses genommen / ehe unnd zuvor aber er Batthory auffgebrochen / hat er einen Abgesanden bey Herrn Basta gehabt / jnen wo möglich diese Schlacht zu verhüten ermahnet und gebeten / damit die Christen nicht in einander wachsen / Er wölle sehen / daß die Sach zu Keys. May. Gefallen vergliechen werde / Herr Basta aber hat sich auff Keys. May. referit.

Nach dieser deß Batthory Flucht sind die Keyserischen fort gerückt / und haben deß Michael Weyda Freyheyduggen etliche fürneme Flecken in Siebenbürgen geplündert unnd abgebrand / unter andern deß Guittaffi Laßlo Castel / und jhm alle seine Sachen neben seinen Heerwägen unnd Rossen weggenommen / auch viel Siebenbürger umgebracht / und etlich 100. Stück Viehs neben anderer Beut davon bracht / Herr Basta unnd Michael Weyda haben sich entschlossen durchauß kein Siebenbürger gefangen zunemen / sondern alle von Adel so Meyneydig worden / unnd dem Batthory anhengig bleiben / niderhawen zulassen / wie sie dann etliche Edelleut gefangen bekommen / welche sie unnd mitten unter jhnen ein Pfaffen auffhencken lassen / welches in Siebenbürgen grossen Schrecken gemacht / dahero von deß Batthory Volck täglich zu 50. in 100. darunter viel vom Adel zu den Keyserischen entsprugen / dargegen ist ein Unger Soloni genant mit 200. Hussarn von den Keyserischen zum Batthory gefallen.

Pag. 93—70 (numerotaţie greşită); August 1601:
Sigismund Batthory von den Keyserischen geschlagen [1]).

Den 10. diß sind zu Prag 2. vom Adel / von Herrn Georg Basta und Michael Weyda gesand ankommen / mit aviso / daß auff den 3. diß Herr Georg Basta unnd Michael Weyda mit dem gantzen Läger / so

[1]) Acest « Aviz » seamănă mult cu cel al Casei Fugger dat de d-l Veress, *Documente*, VI, p. 423, după Codex 8974, pp. 563—564 al Bibliotecei Naţionale din Viena.

in 21000. starck gewesen / alles wolgerüst Volck / (darbey sich auch der Schanitzky mit 500. guter Cossaggen befunden / wie auch 300. wolgerüster Pferd / so auß deß Batthory Läger zu jhnen gefallen) bey Beroßco / 2. Meil von Zilla angelangt / alda das Siebenburgische Läger / welches sich auff 36000. Mann / darunter 6000. Türcken unnd Tartarn starck befunden / angetroffen / Anfänglich hat sich ein Scharmützel auff einem Berg von den nider Ungarischen unnd deß Herrn von Rothal Trabanten zu Roß unnd Fuß / so sehr wol beschossen gewesen / erhaben / in welchem die Siebenbürger zu rück getriben worden. Abends aber zu 5. Uhren hat sich der rechte Ernst angefangen / alda Herr Basta auff einer / unnd Michael Weyda auff der ander Seiten zugleich angrieffen / Unnd ob wol die Siebenbürger mit 40. Stück Geschütz / so sie auff einer Höhen gehabt / den Keyserischen sehr zugesetzt / ists doch alles uber hin / der unsern aber Geschütz / so sie auff einem niedrigen Berg gehabt / grewlich und mit Verlust vieler der jhrigen gerad auff sie abgangen / Den Siebenbürgern ist durch die Ober-ungarische gelb / roth unnd grün Archibüszier Röcklein neben den Hussarn und Trabanten das Geschütz bald abgerennet worden / haben auch zugleich / als die Schlesische Reuter auff die Siebenburgische Hussarn getroffen / die Feind mit Macht die Flucht genommen / und sind von den Hussarn wenig / vom Fußvolck aber viel / unnd bey 11000. der Keyserischen aber bey 2000. geblieben.

Deß Batthory Cantzley / Schatz und geheime Sachen / sampt 166. Fahnen / 48. in 50. Stück Geschütz / 160. gefangene / die gantze Artolerey / 2000. Wägen mit Munition / sampt vielen Ochsen und Schaffen / neben anderer stattlichen Beut ist bekommen / Hergegen Herr Basta mit einer Kugel auff die Brust geschossen worden / Weil er sich aber gewend / and die Kugel abgellt / ist es ihm ohn Schaden gewesen.

Obgemelten 2. vom Adel / so diese fröliche Botshafft sampt 110. Fahnen gebracht / ist vom Keys. Majestat jedem ein Ketten / die eine zu 600. unnd die ander zu 400. Cronen verehret / unnd darauff an unser lieben Frawen Tag das Te Deum laudamus gesungen worden.

Pag. 68—69. August 1601:

Erklärung deß Kuppferstücks / die Schlacht inn Siebenbürgen betreffend (v. Pl. 11).

Num. 1. Ein hoher Berg / darauff unnd herumb Sigimund Batthory mit seinem Kriegsvolck von allerley Nation / als Siebenbürgern / Polen / Moldawern / Türcken und Tartarn / sich gelägert / und das Geschütz welches meinst oben hin gangen / gestelt.

2. Ein nidriger Berg / welchen Herr Georg Basta und Michael Weyda zu ihrem Vortheil eingenommen / und dannen mit dem Geschütz grossen Schaden gethan.

3. Michael Weyda Angrieff auff die Siebenbürger unter dem Verrhäter Tschackhi / n. 4 und auff die Türcken num. 5.

6. Angrieff Herr Georg Basta auff der andern Seiten deß Bergs.

7. Etlich 1000. Sibenbürger zu Roß / unter Sigismund Batthori.

8. 2000. Schlesischer Reuter / vor denen sich der Siebenbürger sehr gefürcht / welche als sie angrieffen / hat er sich eilends gewend / und mit den seinen die Flucht geben.

9. Siebenbürgisch Fußvolck unter dem Verrähter Ribisch.

10. Keyserich Fußvolck.

Clausenburg ergibt sich den Keyserischen.

Nach gehaltener Schlacht mit den Siebenbürgern / haben sich die Keyserischen für die Statt Clausenburg gelägert / welche die fürnembst unter den meineydigen Siebenbürgischen Stätten / so sich auff Begnadigung / doch mit erlegung 3. Monat Sold dem Kriegsvolck ergeben / und die Schlüssel entgegen tragen müssen / inn welcher Statt 86. grosse Stück Geschütz und andere Vorrhat gefunden worden. Es sind auch in Plünderung deß Siebenbürgischen Lägers 3. Fassz mit Gold gefunden / und den Teitschen zu theil worden.

Auff dieses ist Herr Basta ohn einigen widerstand fortgerückt / den sich ein Statt nach der andern ergeben / und hat Michael Weyda 5000. Heyducken zum Vortrab vorgeschickt / welche alles uff 10. Meil verwüstet / und mit auffschneidung der schwangern Weibern / auch Spiessen unnd lebendig Schinden solche Tyrranney geubt / das die Siebenbürger gebeten damit inzuhalten / mit erbieten Keys. May. allen Uncosten / so sie zu Eroberung deß Lands auffgewendet / wider zu erstatten / und nimmermehr von derselben zu weichen zu schweren / mit vorwenden der Batthori und der Polnisch Cantzler hetten sie dazu bered / und zum Abfall bewegt.

TEXT III

Pasaj din *Avisi della sanguinosa Battaglia*... Modena, 1601 [1]). *Auisi di Gratz, & di Crouatia.*

. . . .

Confermano di Transiluania la Vittoria ottenuta dal Bast esser assai maggiore di quello, ch'è scritto di sopra, & da alcuni viene aggionto, che gl'Inperiali hauessere preso per forza a la Città di Claudiopoli, la quale esso Bast hauena dato in preda alli Soldati; dicendosi anco, che detto Bast, & il Michali non voglione far prigione alcun Transiluano, & massime Nobili, facendo li tutti tagliare à pezzi: ilche haueua messo gran terrore à quei popoli, tanto più, che li Haiduchi del Michali haueuano di già preso, & sacheggiato, & abbruggiato molti Villaggi con fare grosso bottino, con morte di quanti vi si trouaueno dentro, & il Bast domandaua all'Imperatore 4 milla Todeshi, per mettere nelli presidij delle fortezze di Transiluania, offerendosi lui di mantenere quest anno la guerra senza altre paghe, poiche li suoi Soldati restàuano

[1]) Inceputul ziarului a fost reprodus de d-l Veress în *Documente*, VI, pp. 436—437.

contentissimi de'bottini fatti nella sudetta Vittoria, & che quttro milla Transiluani erano di già venuti à seruire esso Bast, domandandogli gratia, & perdono, il che li era stato concesso.

LAUS DEO.

TEXT IV

La segnalata Vittoria, Che ha hauuto Sua Cesarea Maestà, contra Gismondo Battorio, accompagnato da Turchi, Tartari, Transiluani...

Roma, Domenico Giglioti, 1601.

LA SEGNALATA VITTORIA.

Dell'essercito Imperiale contra Turchi, Tartari, e loro amici in Transiluania.

Essendo tornato il Turcho à hauer la souranità di Transiluania prouincia grande, e ricchissima conl'mezo di Sigismondo Batori Prencipe eletto chiamato, e sostenuto da detta Prouincia, e hauendo fatti due ponti su'l Tibisco à danno di Varadino, e de Christiani, e pensando à maggiori progressi, l'Imperadore Rodolfo secondo considerando di quanta importanza e l'hauere, ò il non hauere detta prouincia à suo dominio, ò almeno à sua diuotione, diede un' essercito di dieci milla soldati a Michiele Valacco, e altritanti a Giorgio Bast[a], accioche uniti insieme non solamente difendessono l'Ongaria dal Turco da quella parte, ma vedessero di guadagnar detto paese, nel quale dopo la cacciata del sudetto Michiele eranoanche rimaste alcune fortezze, che si teneuano a nome di Sua M. Cesarea. Il Batori dall'altra parte intendendosi con il Turco, e hauuti quattro milla Tartari, e altritanti Turchi, con li Transiluani del suo seguito, fatto un grosso essercito s'auuincinò al campo Imperiale verso Matinò sfidando a battaglia gl'Imperiali, I quali temendo d'essere serrati in mezo da Turchi, che s'erano ingressati a Zolnoch e dal Transiluano si posero in sicure, ma fingendo Michele di mandar gente a Giula, i Turchi vi corsono per non perderla, & il Bast, con esso Valacco non lasciando questa occasione si fece auanti hauendo hauuti mille caualli di Slesia di nuouo, e 1500. Aiduchi, e verso il fine di Luglio tra Vara, e Silla villaggi di doue il Batori era andato da Somblio vennero allemani con il Batori, che volontieri si condusse al fatto d'arme per non poter più lungamente mantener le sue genti, e perche haueua inteso, che i Valacchi s'erano mossi contra il nuouo loro Voeuoda suo amico, e temeua che i Siculi, de'quali poco si fida, da quella parte trauagliassono i suoi disegni. si combattette un pezzo con varia fortuna, finalmente per il valorre della caualleria Vallona, ò sia Francese fu rotto Istuan Batori Zio del Prencipe Sigismondo, e l'essercito del sudetto andò iniscompiglio saluandosi nondimeno Istuan, e Sigismondo. Il bottino fu grandissimo, e tra l'altre cose furono

prese le bagaglie di Sigismondo con le scritture. si dice che il numero de morti sia di dieci milla essendo scampati pochissimi Tartari, e Turchi. Furono presi 48. pezzi d'artiglieria, 108. insegne, e grandissimo numero di caualli, e prigioni. dalla quale fazzione e da credere, che ogni giorno seguiranno successi a fauore di S. M. Cesarea, e della Christianità contra Turchi, e loro amici, e che la Transiluania diuentera antimurale all'Ongaria, e alla Germania contra la potenza Otomanna. L'auiso di quasta notabile sconfitta fù mandato dal Bast all'Imperatore, per via del Conte Cauriolo Bressano.

IN ROMA
Appesso Domenico Gigliotti.
Con licenza de'Superiori.

TEXT V

Iacob Framen: *Historica relationes continuatio*... Magdeburg, 1601, pag. 84.

Anno 1601 Iulius. Was sich der *Sigismundus Bathori* unterstanden Die Schlacht zwischen *Sigismundo Bathori* unnd den unsrigen sol den 16. disz gewisz geschehen [1]). / Gott verleyhe seinen Segen. *Sigismundus* hette mit falschen Practicken den *Bassa* und Michael Weyda gern an einander bracht / und miszbrauch gemacht / in dem er erdichte Copey eins Schreibens / so der Michael Weyda de *Ibrahim Bassa* sol gethan haben / heruor bracht / unnd umb Hülfe gehn versprechung jhme gantz Ober Ungern in die Hand / und Gewalt zu bringen / angelanget haben / welches sich aber anders befunden.

---

[1]) Ştim că bătălia nu avu loc însă, decât la 3 August, la Guruslău.

Von der Schlacht
Sigismundi Bathori mit
dem Michael Wayda auß der Wallachey / vnnd
Georgen Basta / welches dises lauffende 1601. Jar / den 3.
Tag deß Monats Augusti / an der Siebenbürgischen vnd Vngerischen
Grentze beschehen: Allda gedachter Bathori mit grossem spott
vnd verlust seines Volcks / auffs Haupt
geschlagen worden.

Gedruckt zu Nürnberg durch Abraham
Wagenmann.

Ed. Nürnberg, Abraham Wagenmann [1601].

Von der Schlacht
Sigismundi Bathori mit dem
Michael Wayda auß der Wallachey vnd Geor-
gen Basta/ welche dieses lauffende Sechzehenhundert vnd Erste
Jar/ den dritten Tag deß Monats Augusti/ an der Siebenbürgischen vnd Vn-
gerischen Grentze beschehen: Also gedachter Bathori mit großem
spot vnd verlust seines volcks/ aufs haubt geschlagen worden.

Mit bewilligung der Obrigkheit.

Gedruckt in der Alten Stadt Prag bey Hans Schumans Erben.

Ed. Praga, Hans Schumans Erben [1601].

Von der Schlacht

Sigiszmundi Bathori

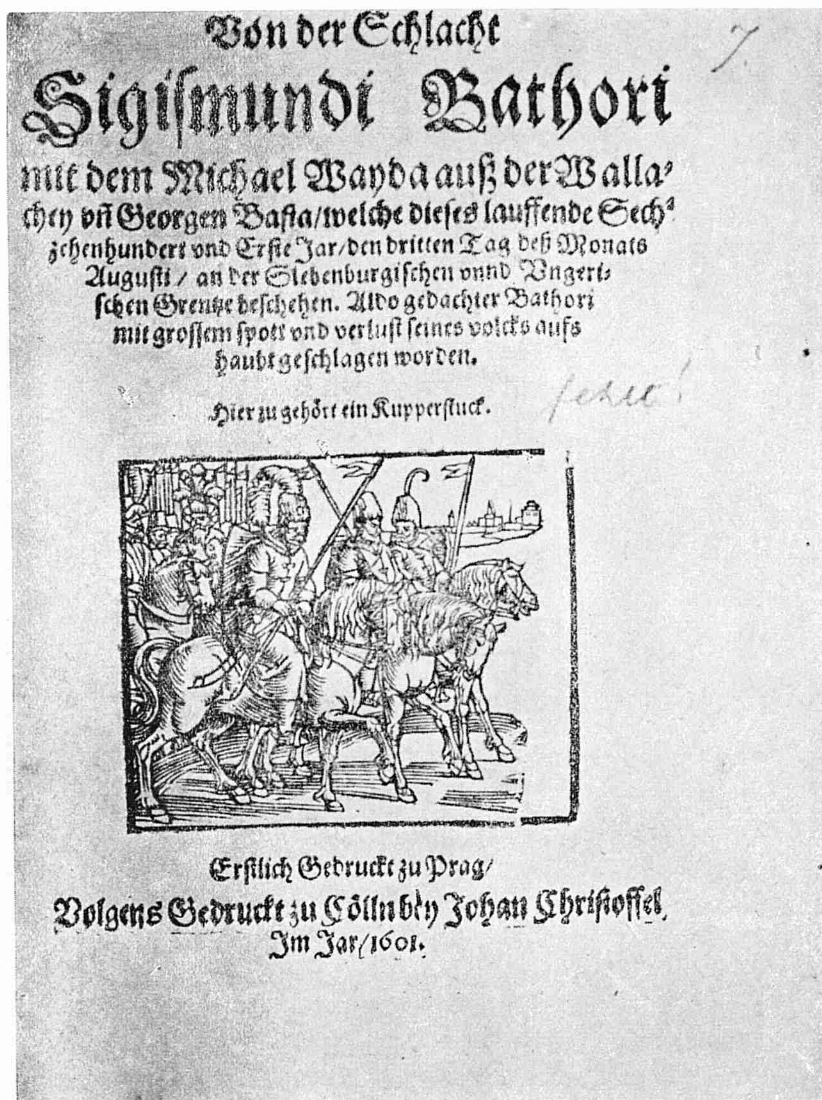
mit dem Michael Weyda aus der Walla-
chey/ vnnd Georgen Basta / welche dieses lauffends
Sechtzehenhundert vnd Erst Jahr den dritten Tag des Monats
Augusti / an der Siebenbürgischen vnd Vngerischen Grentze beschehen /
Aldo gedachter Bathori mit grossem Spot vnd verlust seines
Volcks auffs Heupt geschlagen worden.

Mit bewilligung der Obrigkeit

Erstlich gedruckt in der alten Stadt Prag
bey Hans Schumans Erben.

Ed. Praga, Hans Schumans Erden (sic), [1601].

Von der Schlacht
Sigismundi Bathori
mit dem Michael Wayda auß der Walla-
chey vñ Georgen Basta/ welche dieses lauffende Sech-
zehenhundert vnd Erste Jar/ den dritten Tag deß Monats
Augusti/ an der Siebenburgischen vnnd Vngeri-
schen Grentze beschehen. Aldo gedachter Bathori
mit grossem spott vnd verlust seines volcks aufs
haubt geschlagen worden.

Hier zu gehört ein Kupperstuck.

Erstlich Gedruckt zu Prag/
Volgens Gedruckt zu Cölln bey Johan Christoffel.
Im Jar/ 1601.

Ed. Colonia, Johan Christoffel 1601.

Zeitung von der Schlacht
Sigismundi Bathori
mit dem Michael Wayda auß der
Wallachey vnd Georgen Basta / welche dises
lauffende sechzehenhundert vnd erste Jahr / den dritten Tag deß
Monats Augusti / an der Sibenbürgischen vnd Vngerischen
Grentze beschehen: Allda gedachter Bathori mit grossem
spot vnd verlust seines Volcks auffs Haupt
geschlagen worden.

Erstlichen mit verwilligung der O-
brigkeit gedruckt zu Prag. Jetzt aber nach ge-
druckt zu Regenspurg / durch Bartholomæum Gräf.

Ed. Regensburg, Bartholomaeus Gräf [1601].

Eigentliche vnd gewisse

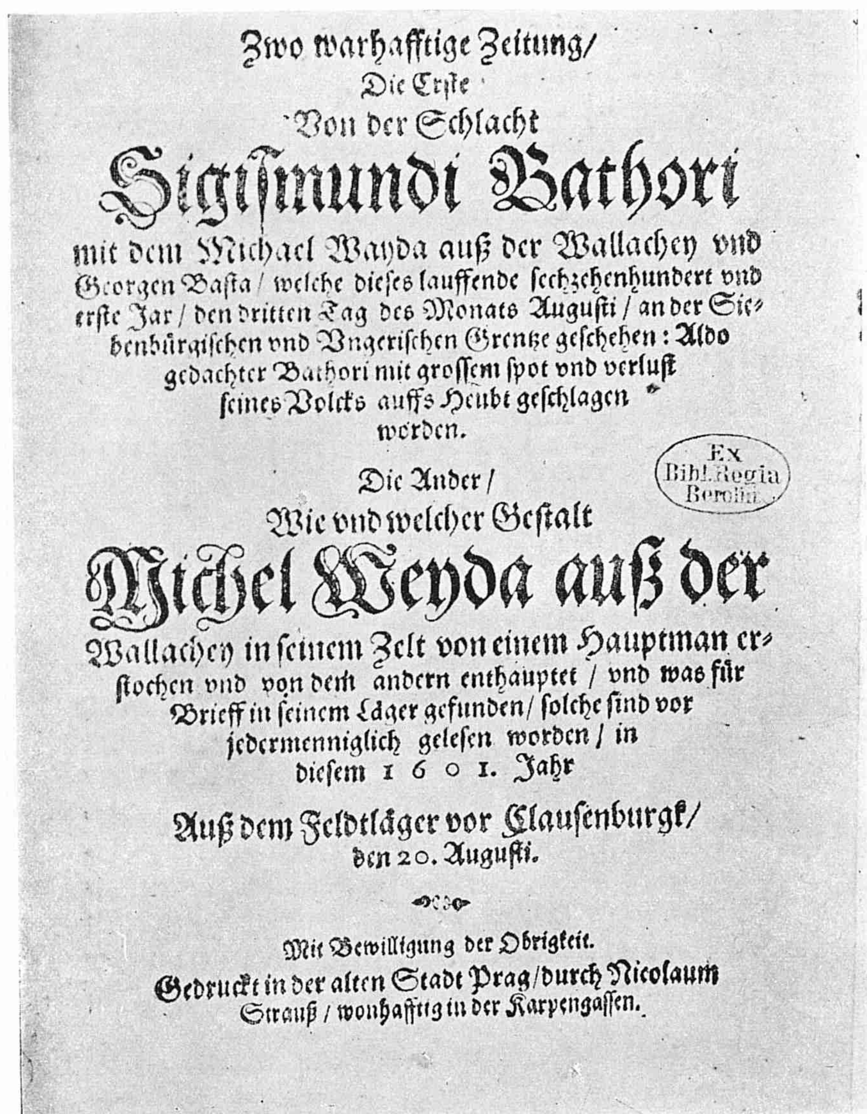
Zeytung / von

der gewaltigen Schlacht/so gehalten
von Sigisimundi Bathori / mit dem
Michael Waida auß der Wallachey
vnd Georgen Basta / geschehen ahn
der Sibenbürgischen vnnd Vngeri-
schen Grentzen/allda gedachter Ba-
thori mit grossem spott vnnd verlust
seines volcks biß auff haubt erschla-
gen/den 3. Augusti diß jetztlauf-
fende M. CCCCCC. vnd
vnd ein Jahr.

Geschriben von Prag auß Kayß.
May. Hoff.

Zu Cölln/
Bey Peter von Brachel/in der
Schmierstrassen.

Ed. Colonia, Peter von Brachel [1601].

Zwo warhafftige Zeitung/
Die Erste
Von der Schlacht
Sigismundi Bathori
mit dem Michael Wayda auß der Wallachey vnd
Georgen Basta / welche dieses lauffende sechzehenhundert vnd
erste Jar / den dritten Tag des Monats Augusti / an der Sie-
benbürgischen vnd Vngerischen Grentze geschehen : Also
gedachter Bathori mit grossem spot vnd verlust
seines Volcks auffs Heubt geschlagen
worden.

Die Ander /
Wie vnd welcher Gestalt
Michel Weyda auß der
Wallachey in seinem Zelt von einem Hauptman er-
stochen vnd von dem andern enthauptet / vnd was für
Brieff in seinem Läger gefunden / solche sind vor
jedermenniglich gelesen worden / in
diesem 1 6 0 1. Jahr

Auß dem Feldtläger vor Clausenburgk /
den 20. Augusti.

Mit Bewilligung der Obrigkeit.
Gedruckt in der alten Stadt Prag / durch Nicolaum
Strauß / wonhafftig in der Karpengassen.

Ed. Praga, Nicolaus Strauß [1601].

Gute Newe Zeitung /
Wie Michael Weida
der Fürst in Siebenbürgen / den Für-
sten Sigißmundo Bathori geschlagen / das Feld
erhalten / vnd in die Zehen Tausent Mann erleget /
Hundert vnd Sechs vnd Sechtzig Fahnen / Ge-
schütz / heimliche Brieffe / vnd gantze
Artolorey bekommen.

Erstlich Gedruckt zu Dreßden / bey
Matthes Stöckel den Jünger / 1601.

Ed. Dresda, Matthes Stöckel der Jünger 1601.

AVISI
DELLA SANGVINOSA
BATTAGLIA,
Seguita in Transiluania, il dì 13.
d'Agosto 1601.

Trà il Prencipe Sigismondo Battori, & il valorosiss. & prudentiss. Capitano Giorgio Basti, Generale dell'Ungheria superiore per la Maestà Cesarea.

Oue s'intende la rotta dell'Essercito di esso Transiluano, & il vittorioso acquisto fatto dal Campo Imperiale.

In Bologna, & Ristampata in Modena per Francesco Gadaldino 1601.

Con Licenza de' Superiori.

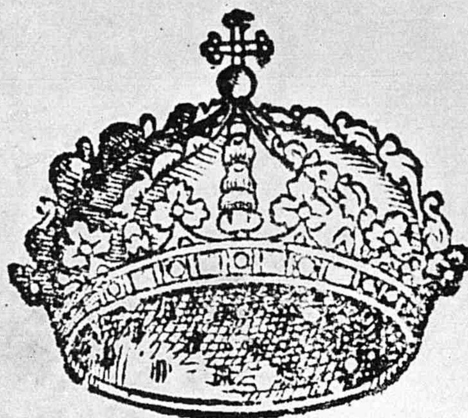
Ed. Modena, Francesco Gadaldino 1601.

LA

SEGNALATA

VITTORIA,

Che ha hauuto Sua Ceſarea Maeſtà, contra Giſmondo Battorio, accompagnato da Turchi, Tartari, Tranſiluani, & altri ſuoi amici, con il numero de morti, e gran butini fatti.

In Roma, Appreſſo Domenico Giglioti. 1601.
Con Licenza de' Superiori.

Ed. Roma, Domenico Giglioti 1601.

Bătălia dela Guruslău, după Sigismund Latomos: Relationis Historicae Continuatio, Lich, Wolgang Kezelius 1601.

12. Khevenhiller: Annales Ferdinandi, Lipsca, 1722, Tom. V, p. 2419.

CONTRIBUŢII LA LEGĂTURILE LITERARE ROMÂNEŞTI CU RUŞII ŞI UNGURII

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 10 Februarie 1939

I. CEVA NOU DESPRE POVESTEA RUSEASCĂ A ISPRĂVILOR LUI VLAD ŢEPEŞ

In interesanta carte din 1858 (Paris), *Essai sur l'histoire de la civilisation en Russie*, autorul, Nicolae de Gerebtzoff[1]), ajungând, în cercetarea literaturii ruseşti, la povestirile despre Vlad Ţepeş (I, pp. 456—457), arată cunoştinţă de româneşte, când, după ce aminteşte ce spune cronicarul Dukas despre teribilul Domn, adauge în notă: « Malgré l'historien Ducas, nous ne croyons pas que Drakoulis puisse être un nom propre historique; car en langue roumaine cela veut dire *diable ;* par conséquent ce ne pouvait être qu'un surnom ou sobriquet populaire de ce voïevode » (p. 457, nota 1).

De altfel, în text Gerebţov crede că povestirile acestea serveau ca să atace regimul, tot aşa de sângeros, al Ţarului Ivan cel Groaznic: « on se servit de son nom pour peindre les fureurs du farouche Tsar. Le moine mis à mort représente Sylvestre, le fidèle confesseur de Jean, tandis que l'autre moine est évidemment l'archimandrite Vassian, méchant et astucieux personnage, qui, par ses conseils, précipite le tsar dans la voie de la tyrannie » (p. 457).

---

[1]) Asupra lui, care se ocupa şi de desvoltarea învăţământului în Rusia, v. *Études sur la question de l'abolition du servage en Russie, par un contemporain*, Paris, 1859, p. 83, nota 1.

I. Bogdan, în frumoasa-i carte *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui, studiu critic* (Bucureşti, 1896), credea că aceste povestiri au rămas « cu totul necunoscute » nu numai nouă, dar şi « istoricilor apuseni ». Se vede acuma că nu acelora cari au cetit această carte bine făcută a unui Rus, de altfel fără deosebită reputaţie. El pomeneşte de rândurile lui Caramzin despre aceste povestiri, socotite de el ca un roman cu personagii fictive. După Vostocov, în catalogul manuscriptelor Muzeului Rumianţev (Moscova, 1842), adus înainte tot de Bogdan, ar fi vorba de o scrisoare din « secolele XV—XVI », pe care ar fi adus-o din Ungaria diacul Curiţin, trimis de cneazul Ivan Vasilievici, ruda lui Ştefan-cel-Mare, la Mateiaş Corvinul (v. *o. c.*, p. 107). « Pentru Vostocov povestea a fost scrisă pe la sfârşitul secolului al XV-lea » *(ibid.)*. In ediţia lui Pâpin nu se încearcă nicio cronologizare *(ibid.*, p. 108), dar la 1863 Buslaev era tot de părerea lui Caramzin: izvor apusean; secolul al XV-lea *(ibid.*, pp. 108—109), iar, de atunci, nu s'a mai adaus, în literatura rusească, nimic asupra acestei interesante chestiuni.

Constatând marea deosebire, în toate privinţele, faţă de povestirile săseşti, I. Bogdan, sprijinindu-se şi pe faptul, însemnat, că autorul, în cea mai veche versiune, arată cum că, dintre cei trei fii ai lui Vlad-Vodă, unul e încă în vieaţă pe lângă Ioan Corvinul, fiul bastard al lui Mateiaş, altul a murit de curând, iar cel de-al treilea se află încă la Buda, întors dela Turci şi însurat cu o femeie ce i-o găsise noul rege al Ungariei, Vladislav, era de părere că înainte ni stă redactarea diacului rus contemporan.

Trebue deci răspinsă părerea lui Gerebţov, care, de altminterea, se potriveşte cu observaţia lui I. Bogdan că acest produs literar, foarte popular, şi până în secolul al XVIII-lea, devenise astfel « în timpul lui Ivan Groaznicul » (p. 122). Dar Bogdan crede că Ivan era pentru contemporanii din popor un « Ţar ideal », din cauza barbarei purtări cu boierii [1]).

---

[1]) El lasă a se întrevedea şi ipotesa că Ivan ar fi putut lua model dela Ţepeş pentru tragerea în ţeapă şi baterea piroanelor în cap, dar menţionează că se puteau lua şi dela Tătari; *ibid.*

E de observat *caracterul vag al povestirii*. Un sol de felul diacului n'ar fi prezentat astfel luptele, care interesau toată creştinătatea, ale lui Ţepeş cu Sultanul, a cărui campanie personală nici nu e pomenită. Scena cu trimesul polon al lui Mateiaş, pe care, dacă n'ar fi răspuns bine, Domnul l-ar fi tras în ţeapă, — pe omul rudei şi partizanului de care el atârna aşa de mult! —, arată iarăşi o alcătuire populară târzie. Neadmisibilă e şi primirea solilor între morţii descompuşi. Spiritul de dreptate pentru săraci, după exemplul otoman, al lui Vlad-Vodă, nu se potriveşte cu arderea cerşitorilor. Tot aşa de nepotrivită e şi scena cu cei doi călugări, dintre cari cel cu suflet creştin e ucis (§ 10): e aceia la care se referă Gerebţov, încercând o identificare a amândurora. Cele despre prinderea lui Ţepeş de rege sunt necorespunzătoare adevărului: n'a fost niciun războiu, — dar restabilirea lui după doisprezece ani e aproape cu totul exactă şi isprăvile cu uciderea şoarecilor sunt adeverite de izvorul ce am tipărit la 1907 în *Convorbiri literare*. Trecerea la catolicism a lui e o închipuire, iar căsătoria cu o rudă a lui Mateiaş s'a făcut în prima lui Domnie, cum o arată însăşi scrisoarea lui, comunicată de mine, pe care I. Bogdan a dat-o în opera sa. Este adevăr în condiţiile morţii Domnului muntean, însă pare neadmisibil ca ai lui să-l fi luat drept Turc într'un moment când s'ar fi bătut cu Turcii, cari nici n'au întrat în ţară atunci, la 1476. Autorul ştie de aşezarea lui Vlad Călugărul, dar îşi închipue că Ştefan-cel-Mare l-a ucis, « cu voia Craiului » şi că « acum domneşte el însuşi în Ţara Muntenească », — afirmare de care ar fi fost bucuros I. Georgian, în broşura lui uitată, care căuta, fără critică, să arăte tocmai această unire a ţărilor noastre de Ştefan. E aici o confuzie evidentă, fiind vorba şi de soţia mortului, pe care ar fi luat-o Ştefan, cu fratele lui Vlad, Radu.

Acest amănunt, ca şi acelea despre fiii lui Ţepeş, se află şi în versiunea C, pe care I. Bogdan n'o socotea că ar fi cea mai veche (v. p. 159), dând prioritate celei din manuscriptul Muzeului Rumianţev, pe când versiunea B se opreşte la moartea lui Vlad.

Cred că ar fi bine să se dea o traducere, nu numai a textului A, ci şi a tuturor celorlalte, deosebite aşa de mult şi ca

orânduire și ca stil. Cum ediția lui I. Bogdan a ajuns foarte rară, cineva dintre bunii cunoscători ai vechii limbi rusești, cari nu lipsesc la noi, ar putea fi însărcinat de Academie pentru aceasta: astfel zelosul cercetător Ștefan Berechet. Un adâncit studiu al limbii din toate versiunile s'ar adăugi, și unele cuvinte ar ajuta să se fixeze familiile manuscriptelor.

In ce privește caracterul istoric, observațiile de mai sus îndreptătesc la următoarele încheieri:

De sigur că avem a face cu un produs popular în continuă desvoltare. Nu poate fi vreun autor care să fi avut în acel moment cunoștința lucrurilor. *Undeva însă în Arhivele din Moscova a existat un raport, mai ales —, sau și numai —, pentru ultima parte a vieții lui Țepeș și a împrejurărilor de după moartea lui.* De acolo formele observate, de I. Bogdan: доукатѣ, ca în privilegiile noastre de comerț, și витѣзь [1]), de întrebuințare curentă la Unguri pentru « cavaler », Ioan Hunyadi fiind unul din ei. Tot așa pentru bizantinul поклисарк (ἀποκλησιάριος). Cineva dintre cărturarii dela Curtea lui Ivan Groaznicul s'a servit de ea pentru o prefacere cu aluzii la împrejurările contemporane. Nici într'un cas pentru a crește faima teribilului stăpânitor muscălesc.

I. Bogdan a publicat câteva din versiunile povestirii rusești despre Vlad Țepeș și a căutat să explice în ce împrejurări a fost scrisă. Cum într'una din ele este vorba de cutare fiu al lui Țepeș aflător la Buda, s'a putut crede că e o redactare contemporană pe basa unui raport oficial. Dar în Rusia există părerea că supt numele Domnului român se ascundea o expunere a cruzimilor Țarului Ivan cel Groaznic.

Deci, repet: avem a face cu un produs popular în necontenită prefacere, care s'a folosit și de acel raport oficial din vremea eroului.

---

[1]) *O. c.*, p. 12. *Să nu se uite, de altfel, și povestiri grecești contemporane* ca aceea, care a lăsat într'o povestire germană din secolul al XV-lea, pe care o analizasem tot aici, forma *Stinedera*, εἰς τὴν ἕδραν, Scaunul domnesc, *sedes*, dată în acuzativ ca în « Stambul » (εἰς τὴν πόλιν), Silistra (dela Dristra), Stancio (Chios), Stalimene (Lemnos), Stines (Atena), Stives (Teba) ș. a. m. d.

II. UN «NEAMŢ» DIN SECOLUL AL XVIII-LEA CARE SUFERE PENTRU «LEGEA ROMÂNEASCĂ» ŞI «EVANGHELIILE MARGARETEI TOMAIAN»

In a doua comunicare se aduce înainte cazul acelui Neamţ, fiu de Româncă şi însurat în Ardeal, descoperit de părintele Ciuhandu, Neamţ care a fost de două ori închis pe la 1740 şi condamnat la închisoare pe vieaţă, — apoi eliberat însă, — pentrucă se ţinea de legea mamei şi soţiei lui, ortodoxe. Pomenind şi de opera de propagandă catolică în părţile acelea arădane a Margaretei Tomeján, se lămuresc silinţele acesteia, de bună samă Româncă şi ea, şi ale soţului, Sârb maghiarizat, Babics, cari au întemeiat şcoli şi au făcut pe Piaristul David Biró să publice pentru Românii de acolo o carte de predici, ca un contrapond la înaintarea ortodoxiei şi între Şvabi.

A trecut neobservată conferinţa din Arad, 1928, a d-lui Ciuhandu, cu nr. VIII din colecţia « La vatra sufletească a neamului », supt lungul titlu pentru o scurtă broşură: *Luptele iconoclastice din veacurile VIII—IX şi un erou al ortodoxiei româneşti din v. XVIII (Antoniu Nabata, zis Neamţu, din jud. Arad)*, în care se prezintă [1]) povestea « Neamţului ». Antoniu Nabata, fiu de Româncă ortodoxă, care, trecând la ortodoxia mamei, a fost prigonit de stăpânul Comlăuşului, Ioan Babics, şi de soţia lui, Margareta Tomeján [2]), şi a fost de două ori închis, ultima oară în 1748. Trecut la Sibiiu, el se căsătorise, la Avrig, cu o Româncă, şi de atunci trăise în « legea românească », timp de treizeci de ani. El răspunde, la somaţia de a redeveni catolic, că « a îmbătrânit în legea românească şi într'însa doreşte să trăiască şi să moară ». Preoţi români îl cercetează în temniţă.

E osândit la închisoare pe vieaţă, cu pâne şi apă. Stă închis timp de doi ani la Şiria. Măsuri noi de urmărire a catolicilor trecuţi la altă lege, luate de Maria-Teresa, fac să se revie

---

[1]) Probabil după actele Comitatului arădan.

[2]) Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche*, II, pp. 191, 513, şi aici mai departe.

asupra scandalosului caz de sălbatică intoleranță religioasă în ajunul momentului când Iosif al II-lea era să vadă lucrurile cu totul altfel, în reacțiunea lui « filosofică » în contra fanatismului prigonitor.

« Neamțul » fu liberat, și el va fi putut isprăvi în « legea » care-i plăcuse mai mult, a soției sale și a poporului nostru.

Motivarea acestei persecuții stă în aceea că « foarte mulți », — *plurimi* nu înseamnă (v. p. 20) « cei mai mulți » —, din comitatul Aradului, cum o constată, la 1747, Adunarea locală, adoptau această așa de populară schismă și Guvernul din Buda îi supunea la cele mai mari rigori ale unei legi contra conștiințelor.

Prin această atât de interesantă afacere judecătorească, din care iese o întindere a sufletului românesc în domeniul naționalităților tocmai în regiunile unde astăzi, cum o observă părintele Agârbiceanu, în *Tribuna* din Sibiiu, anul II, n-l 8, se văd, de pe urma interzicerii odioase de a avea copii, bătrâni țărani români, cari, « fără rudenii apropiate », « își testează casa și tot avutul cutării familii de Șvabi, cu condiția să îngrijească de ei până la moarte », se limpezește, în sfârșit, rostul acelei « doamne consiliarițe Margarita Tomeján », — numele evident românesc, dar nu, cum crede, părintele Ciuhandu, din « Tămâian », ci din « Tomeianu » —, care a făcut să se traducă de Piaristul David Biró dela Sâmpietru, în vecinătate, să se scrie cu ortografia latină ungurească și să se publice la tipografia Piariștilor din Kalocsa, — tocmai *pentru a împiedeca astfel de treceri ale catolicilor la « legea românească »*—, o carte de predici ale Bisericii romane supt titlul pe care-l redăm, în forma lui curioasă, de « Evangelie la toate Duminics si szerbetorj peszte tot anul ». « Dirept veselia cei sufletască » a îndeplinit acest bun știutor al limbii noastre tălmăcirea acestei cărticele de șaptezeci și nouă de pagini. Și, lucru vrednic de ținut în samă, el nu vorbește de « Vlahi » și de limba lor, ci de limba « râmlenească », adecă *romană*, așezându-se deci, la această dată de 1769, când se scriau cărțile românești ale afirmației coborîrii din Roma, între aceia cari, măcar în ce privește graiul, admit o coborîre la care țineam, și ținem și până acuma, așa de mult.

Iar, când, la început, Biró se adresează către cei meniți să asculte această propovăduire pe limba lor, arătându-li care e Evanghelia ce se explică în acea zi, și spuindu-li « ascultați cu frică dumnezeiască », el afirmă din nou că « s'a tălmăciuit spre limba *rëmeaszke* », ceea ce înseamnă aici: « rumânească », — dar nu « valahă ».

Pentru mai deplina lămurire a ascultătorilor și pentru îndemânarea clerului ce ar fi să se cucerească pentru predicație, se cuprinde și un scurt catehism în legătură cu tainele botezului și căsătoriei [1]). In acest al treilea loc limba e *vernacula*, « limba locului ».

La 1769 erau vre-o douăzeci de ani de când « Neamțul » își recăpătase libertatea. Cum la 1748 el arăta că a împlinit cincizeci și cinci de ani, Nabata nu mai era, probabil, în vieață, așa că nu s'a putut bucura de foloasele învățăturilor lui Biró, al căror original nu-l cunoaștem.

Dar opera începută de Margareta Tomeian nu era să se oprească aici. Părintele Ciuhandu crede că numai la 1777 ea crease, după exemplul soțului, care era ctitor în Comlăuș chiar, închinat, încă din 1748, Sfintei Ane, al unei școli înalte, « o fundație catolicisantă pentru convertiții la catolici » [2]), Ea urma ocrotirea pe care Babics o acordase Piariștilor, cărora li dăduse în Comlăuș și un gimnasiu [3]).

Poate însă că « prea-cinstita și slăvita doamnă și consiliariță », căreia i se va zice în redactarea la care ajung: « conziliariță », nu mai trăia nici dânsa când, la 1799, în mijlocul turburărilor provocate de Revoluția franceză și urmate de Napoleon, se tipărise, dar nu la Kalocsa și la Piariști, ci în chiar « Tipografia Universității Crăiești » din Buda, pe 127 de pagini, — creșterea putând să nu fie numai a formatului—, ediția a doua a cărții « îndemnate » de dânsa. Data aceasta, Statul, în luptă cu tulburătorii, lua opera de propagandă asupra sa.

---

[1]) Din greşeală *Bibliografia* traduce « quae in sacramento baptismi et matrimonii lingua vernacula tractantur » cu « răspunsuri privitoare la botez, la căsătorie *şi* jurământ »; *ibid.*, p. 192, no. 365.

[2]) Broşura citată, pp. 20—21.

[3]) *Ibid.*

Cu acest prilej se introduseră schimbări, fără a se înlătura numele lui Biró, care va fi fost încă viu. In loc de « Evangelie » se dă « Evangeliile », în loc de « Duminics și szerbetorj » e forma articulată, în loc de « limbe » e « limba », în loc de « tălmăciuit », « tălmăcit », în loc de « dirept, « drept »; « veselia cei sufletască » a devenit: « veselia ei *cea sufletească;* « ungurască » e « ungurească », calitatea lui Biró e dată întreagă: « părintele » (greșeală: « Sfântul Petru », în loc de « de la Sfânt Petru »). Ediția se anunță așa: « Al doilea preachitit [așe]zat tipariu ». Normele ortografice rămân însă neschimbate.

In același sens, al unei mai curate limbi românești, se fac și schimbările înlăuntrul chiar al cărții (se evită confuzia între *spre* și *pre* și se spune în primele linii « limba rumaenêaszke »). Unde era un cuvânt prescurtat, el e dat acum întreg, de cineva care, evident, știa bine românește.

Astfel răsare figura unei Românce arădane, propagandiste catolice, care credea că are datoria de a lumina în legea pe care o moștenise dela străini sufletele celor de sângele ei.

VECHIMEA AŞEZĂRILOR ROMÂNEŞTI DINCOLO DE NISTRU

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 10 Martie 1939

In ediţia *Institutului de Limbă şi Cugetare* de pe lângă Academia de Ştiinţe din Moscova a apărut de curând o publicaţiune interesantă, privitoare la Românii din Republica Autonomă, Sovietică Socialistă Moldovenească (R.A.S.S.M.) de dincolo de Nistru. Publicaţiunea este scrisă în limba rusă sub titlul de « *Studii Moldoveneşti* ». Autorul publicaţiei este d-l *M. V. Sergievski*, care, după propriile sale mărturisiri din prefaţă — urmând pilda precursorului său T. T. Burada [1]) — a colindat în anii 1925—1930 satele din Republica Moldovenească în lung şi în lat, pentru a aduna « *Materialuri pentru studiul graiurilor moldoveneşti de pe teritoriul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste Ruseşti* » (U.R.S.S.). In călătoriile sale de studii şi cercetări prin Republica Moldovenească, autorul a fost însoţit de P. P. Sveşnicov, directorul Muzeului Noroadelor din Moscova, de studenţii: *F. P. Ştirbul* şi *D. M. Andon*, precum şi de tovarăşii: *Buciuşcan*, *Teleuţă* şi *Chiorul*, ca cunoscători ai graiului şi folklorului moldovenesc. Materialul adunat astfel a fost dat publicităţii chiar în limba moldovenească sub titlul: *Moldova: Materialuri statistice*, Balta, 1928.

---

[1]) T. T. Burada, *O călătorie în satele moldoveneşti din Gubernia Cherson*, în *Conv. Lit.*, XVII, pag. 286; idem: *O călătorie la Românii din gubernia Camenitz-Podolsk*, în *Arhiva* din Iaşi pe 1906.

Intemeindu-se pe acest material, d-l Sergievski încearcă o sinteză lingvistică și istorică în publicația sa: *Studii Moldovenești*, de care am amintit mai sus. Lucrarea cuprinde două părți distincte: una *lingvistică* și alta *istorică*. In ceea ce privește limba, autorul crede a putea distinge în Moldova Transnistriană două dialecte românești: *unul de Nord și altul de Sud*, ambele caracterizate prin transformarea offr. tš și dž și palatalizarea labialelor f și v. Și unele și altele se transformă în regiunea dela Nord în siflante moi ś și ź, iar în regiunea de Sud, în șuerătoarele moi š́ și ž́. Linia de despărțire între ambele graiuri este marcată de cursul râurilor Iagorlic ce se revarsă în Nistru și Codîma ce se revarsă în Bug. Râurile acestea formau din vechime granița politică între regatul polono-lituan și hanatul tătăresc din Crimea, sau mai precis între Podolia și Ucraina Hanului sau Olatul Oceacovului. Analiza fonetică între ambele dialecte transnistriene arată că între acestea și limba românească din vechea Moldovă există o strânsă legătură precum admite de altfel și d-l Sergievski. Asupra dialectelor românești de dincolo de Nistru a stăruit mai întâi regretatul Burada în publicațiile sale menționate mai sus. In anexă la studiul său autorul publică 13 « *cântici și baladi norodnici* », drept model din graiurile vii ale Moldovenilor Transnistrieni [1]).

Asemănarea graiurilor vorbite dincoace și dincolo de Nistru, constatată de cercetătorul rus, nu ne surprinde de loc, întru cât știm că elementul românesc de dincolo de Nistru își datorește originea sa unui descălecat — al treilea în seria descălecatelor Moldovei — al cetelor de emigranți români de dincoace de Nistru, care, mânați de felurite nevoi, își căutau o patrie nouă în meleagurile podolice și în stepele Oceacovului. Și astfel, pe calea unei colonizări lente, țărmul stâng al Nistrului și al afluenților săi, umbrit de sălcii și crânguri, s'au împopulat în scurgerea vremurilor cu așezări moldovenești după chipul și asemănarea așezărilor de acasă din vechea Moldovă.

Descălecătorii moldoveni atinseră cu vremea și Bugul, și, trecând chiar peste acest fluviu, ei ajunseră până la « *Târg la*

---

[1]) M. V. Sergievski, *Studii Moldovenești*, Prilojenie 1, pp. 68-75.

Lisaveta » (Elisabetgrad), Satele româneşti din regiunea dintre Nistru şi Bug se grupează în jurul târgului *Balta*, capitala Republicii Moldoveneşti, ramificându-se de acolo în două direcţiuni: Balta-Iampol şi Balta-Tiraspol. Un alt grup de aşezări româneşti se întinde de-a-lungul Bugului, pe ambele maluri, cu centre importante la Novo-Crasnoe, Vosnesensc, Arnautovca, Şerbani şi Vitezevca. Un şir de sate neaoşe moldoveneşti porneşte dela Olviopol şi duce la Elisabetgrad, cu vetre puternice la Siniukin-Brod, Olşanca, Dobrianca, Glodoşi, Vâsca şi Gruscaia, unde, în timpul războiului mondial, refugiaţii din Ardeal şi Bucovina găsiră duioasa ospitalitate moldovenească. La Nord-Est de această linie se mai găsesc sate moldoveneşti cu centre remarcabile la Novomirgorod, Târgoviţa şi Târnauca. Având în vedere şiragul neîntrerupt de sate moldoveneşti, aşezate pe ambele maluri ale Nistrului, îl putem cu drept cuvânt considera drept fluviu românesc.

D-l Sergievski ne înşiră un număr de 62 sate cu populaţie românească şi anume; 37 în olatul Oceacovului şi 41 în palatinatul dela Bračlav. In olatul Oceacovului d-l Sergievski menţionează următoarele 25 sate cu populaţie curat moldovenească şi anume: Ananiev, Buturi cu nume de familie ca: Gură-multă, Dicusară şi Căprior; Valea-Hoţului, Handraburi, Ghiderim, Goiani, Doibani, Dubăsari, Caragaş, Coşniţa, Coşieri, Lunga, Mahala, Mălăeşti, Malovata, Perişori, Rogii, Slobozia, cu numele de familie: Balan, Josean, Codru, Ţăran, Rotar, Sandu, Neta, etc., Speia, Teia, Tocmagea, Târnauca, Tocila, Şipca şi Vrabievca. Pe lângă acestea el mai menţionează încă alte 12 sate, cu nume româneşti dar cu populaţiune în parte ucrainizată şi anume: Bârzula (Barza), Ciobureni (ciob), Bodiulova (Bodiu), Ghinculova (Hâncu), Giugastrovo (Jugastru), Georgeşti, Căpriţa, Nourovca (nour), Piatra, Ursulova, Şepterediuri şi Moldavca [1]).

In Podolia numită palatinat de Bračlav, d-l Sergievski menţionează 41 sate cu populaţie moldovenească sau cu nume topinimice româneşti. Populaţie curat moldovenească este

[1]) M. V. Sergievschi, *o. c.*, pp. 49-52; cfr. pag. 39.

arătată în următoarele 18 sate: Botoşani, Bolocea, Vadu-Turcului, Valeadâncă, Găvănos, Harmaţi, Hruşca, Jura, Jujuseni, Culeana, Lăbuşca, Molochis, Mocra, Nestorita, Plopi, Popenchi, Tisculung, Topala şi Cerna. Alte 23 sate cu populaţie ucrainizată trădează originea lor moldovenească prin toponimia lor şi anume: Budei (Budeşti), Haraba, Glambocec, Domniţa, Iftodie, Moşnegi, Pasat, Raculova (Rac), Sarata, Strâmba, Buşteni, Coşar, Lupolovo, Moldovanca, Troiani, Troianca, Balanovca (Balan), Bolohan, Verbca Voloscaia, Jugastra Cucului, Chetroasa (Pietroasa), Flămânda şi Ianculov (Iancu) [1]. La sfârşitul lucrării sale, d-l Sergievski publică: «*Izvodul localităţilor cu populaţiune moldovenească din cuprinsul Republicei Moldoveneşti, aşa cum se găsesc menţionate în isvoarele istorice*» [2]. Izvodul cuprinde 41 nume de sate din olatul Oceacovului şi 20 nume de sate din fosta gubernie a Podoliei, toate cu arătarea datei primei lor menţiuni în izvoarele istorice, între 1736 şi 1795. O listă de localităţi cu populaţie românească din regiunea transnistriană ni s'a păstrat şi dela arhiepiscopul Gavriil Bănulescu, în care, între cele 43 de sate cu populaţie românească, găsim 20 de sate care nu sunt menţionate în lista d-lui Sergievski, probabil din motivul că acestea nu sunt astăzi cuprinse în graniţele Republicii Moldoveneşti [3]. Se ştie doară că în hotarele Republicei Moldoveneşti nu sunt cuprinse toate aşezările moldoveneşti de dincolo de Nistru. D-l Sergievski, cu ocaziunea cercetărilor sale pe teren, a rămas de bună seamă surprins de toponimia moldovenească a satelor şi crângurilor, dându-şi silinţa să o identifice cu ajutorul studiilor toponomastice ale d-lui Iorgu Iordan, profesor la Universitatea din Iaşi [4].

După recensământul sovietic din 1926 populaţia Republicei Moldoveneşti cu o suprafaţă de 8.134 verste pătrate, circa 9.000 km^2, se cifra la 572.339 suflete, din care, după d-l Sergievski erau: Ucraineni 48,5%, *Moldoveni 30,1%*, Ruşi

---

1) M. V. Sergievschi, *o. c.*, pp. 52-54.
2) Idem, *o. c.*, pp. 77-79.
3) *An. Soc. Ist. şi Ant.*, II, pp. 140—210.
4) Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I—III. Bonn und Leipzig, 1924—1926; Sergievski, *o. c.*, p. 49 urm.

8,5%, Evrei 8,5%, iar restul de 4,4% din populaţie se repartiza asupra Nemţilor, Bulgarilor, Polonilor, Ţiganilor, Cehilor şi alţii. Datele acestea statistice oficiale sunt interesante prin faptul că din ele desluşim numărul Moldovenilor, recunoscut în mod oficial de guvernul sovietic. Or, 30,1% din totalul populaţiei Republicei Moldoveneşti ar reprezenta 172.000 suflete moldoveneşti care vieţuiesc astăzi în Republica Moldovenească transnistriană [1]). In numărul acesta nu sunt însă cuprinşi Moldovenii din afară de hotarele Republicei Moldoveneşti. Nu sunt cuprinşi în această cifră Moldovenii din întreg teritoriul fostelor gubernii ale Podoliei, Tauridei şi Ecaterinoslavului, unde, după datele statistice ruseşti antebelice, trăiau şi trăiesc până azi zeci de mii de Moldoveni. Inglobându-i şi pe aceştia în numărul Moldovenilor Transnistrieni, atunci numărul acestora întrece cu mult cifra dată de d-l Sergievski, precum am arătat la vremea sa în lucrarea mea asupra Românilor Transnistrieni, apărută la Cernăuţi [2]).

Cunoscând numărul şi aşezările conaţionalilor noştri de dincolo de Nistru, rămâne să stăruim asupra vechimii aşezării lor acolo, vechime faţă de care d-l Sergievski formulează oarecare nedumeriri. In privinţa originei şi vechimii aşezărilor moldoveneşti dincolo de Nistru, am insistat pe larg în lucrarea mea menţionată mai sus, sprijinindu-mă pe un bogat material istoric ce mi-a stat la îndemână. Regret însă foarte mult că rezultatele cercetărilor mele n'au avut darul să convingă pe d-l Sergievski asupra vechimii acestor aşezări. Şi totuşi mărturiile istorice, pe care se întemeiază această vechime, sunt destul de convingătoare. Temeiul lor n'a fost clătinat prin nici una din afirmaţiunile d-lui Sergievski, care afară de negaţiuni formale, nu aduce niciun argument serios contra lor. Or, cu simple învinuiri de *tendenţiositate* nu se pot răsturna adevărurile istorice [3]).

Poporul român, ca închegare etnică daco-romană, se distinge dela începuturile sale, faţă de neamurile alogene din jurul său, prin o neobişnuită vitalitate şi putere de expansiune. De pe

[1]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 25 urm.
[2]) I. Nistor, *Românii Transnistrieni*. Cernăuţi, 1925, p. 6 urm.
[3]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 27.

pământul clasic al Daciei Traiane, el a descălecat dincoace de munți, atingând succesiv valea Moldovei și Sucevei, apoi a Siretului și Prutului și la sfârșitul veacului al XIV-lea albia Nistrului, pe care, după o declarație polonă din 1703, însuși bunul Dumnezeu ar fi săpat-o ca graniță a Moldovei [1]). Dar frontiera *politică* dela Nistru n'a împiedecat pe Români de a trece, în scurgerea vremurilor, din felurite nevoi peste ea și de a cuprinde pământuri întinse dincolo de acest fluviu, împingând hotarul *etnic* al neamului nostru departe spre răsărit, până la Bug și chiar dincolo de acest râu până spre Nipru. Legăturile comerciale cu Polonia, dar mai ales cu Caffa Genovezilor din Crâm, dedea prilej Moldovenilor să bătătorească mereu « *șleahul valahic* » din câmpiile ce se așterneau între Nistru și Nipru și să cunoască oamenii și împrejurările de acolo [2]). Imbelșugarea pășunilor transnistriene ademeneau adesea pe păcurarii moldoveni să treacă cu turmele lor dincolo și să hălăduiască acolo [3]). In timpul frământărilor interne din Moldova, pribegii politici treceau Nistrul pentru a găsi adăpost în Podolia sau în Ucraina Hanului. Mulți dintre ei nu se mai întorceau acasă în Moldova, ci căutau să-și creeze o nouă patrie dincolo de Nistru, unde vaste terenuri productive ispitiau dragostea de muncă și dorul de câștig mai lesnicios al pribegilor moldoveni. La 1455 voievodul Moldovei Petru puse prin surprindere stăpânire pe cetatea genoveză *Illex* sau *Lerici* din limanul Niprului și o stăpâni cu vitejii săi un timp oarecare, până ce ea căzu sub puterea Tătarilor. Aceștia războtezară cetatea după limba lor în *Ozù*, românește *Vozia*, rusește *Oceacov*, după care hinterlandul cetății s'a numit Olatul dela Oceacov [4]). Informațiuni precise asupra pribegilor moldoveni așezați dincolo de Nistru în Podolia deținem dintr'o adresă a sultanului Soliman-cel-Măreț trimisă la 1541 regelui polon Sigismund-August. Sultanul se plângea

---

[1]) Hurmuzaki-Bogdan, *Doc. III*, supl. II, p. 293: « Inter nos et Valachiam ipse Deus flumine Tyra dislimitavit ».

[2]) St. Sarnicki, *Descriptio Poloniae*, la Dlugosz. Ed. Lips., II, col. 1895, 1897, 1923.

[3]) Hurmuzaki, *Doc. II*, 1, p. 54 urm.; N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 184; M. Hrševski, *Ist. Ukr. Russ.*, VII, p. 60.

[4]) Heyd, *Geschichte des Levante-Handels*, II, p. 397 urm.; N. Iorga, *Studii și Documente*, IX, p. 44, nota 5.

că nişte pribegi *dintre supuşii săi moldoveni*, năvălind în ţară lângă Cetatea-Albă şi Tighina, au prădat sate, au ucis mulţi oameni, au furat oi şi alte animale, şi-au însuşit mărfuri, pentru a se refugia cu pradă bogată în Ţara-Leşească şi a se aşeza statornic acolo [1]). Supuşii moldoveni, la care sultanul face aluzie, erau oamenii lui Alexandru-Vodă-Cornea, cari, încercară, cu ajutor polon, să alunge pe Turci din nou înfiinţata raia a Tighinei (Bender). Ei pătrunseră de fapt în raialele dela Bender şi Akkermann şi pricinuiră Turcilor multă stricăciune pentru a fugi apoi cu mare pradă peste Nistru, de unde nu se mai putură întoarce în Moldova, ci se colonizară în Podolia, descălecând sate moldoveneşti după obiceiul de acasă.

Referindu-mă la această *primă menţiune documentară* asupra aşezării Moldovenilor dincolo de Nistru, adăogam: « Se pare că cu acel prilej s'au înjghebat satele româneşti Kitrosy, Malojeszty şi Piscolung (Pietrosu, Mălăeşti şi Pisculung) », de care face menţiune Ion Bogdan în ediţia documentelor dela Ştefan-cel-Mare (I, p. 109) [2]). D-l Sergievski se ridică contra acestei probabilităţi cu observaţia că pentru ctitoria satelor menţionate mai sus n'ar exista acte originale; de acord, întru cât nici eu şi nici regretatul Ion Bogdan n'au susţinut asemenea lucru [3]). Nu este însă mai puţin adevărat că în secolul al XVI-lea *existau sate moldoveneşti* dincolo de Nistru, şi Chetrosu, Mălăeşti şi Pisculung puteau fi unele din aceste sate; şi aceasta cu atât mai mult, cu cât Grigore Ureche menţionează în cronica sa de « *nişte sate, mai sus de Tighina, pe decindea (de cea parte) de Nistru, care sate erau descălicate pe hotarul leşesc, de Turcii ciutatici şi de Moldoveni foarte mulţi, cari ieşiseră din ţară de nevoile ce erau în zilele Iancului-Vodă* (1579—1582) [4]). Existenţa acestor sate moldoveneşti este confirmată şi prin o scrisoare a lui Ali-Bei din Tighina, adresată starostelui din Râşcov, de care ascultau acele sate. Scrisoarea poartă data de 1582 şi era *redactată în româneşte*,

---

[1]) *Fontes Hist. Ukr. Russ.*, VIII, Nr. 6, pag. 8 urm.
[2]) I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, pag. 21.
[3]) M. V. Sergievski, *o. c.*, pag. 30.
[4]) Grigore Ureche, *Letopiseţe*, I, 236.

cuprinzând asigurarea căpeteniei turcești « *ca să știți d-voastră să nu va hie nici o grijă, nici o teamă de nimică, ce să hiți foarte cu pace bună de către noi, c'am auzit că va temeți. Atâta doară de veți banui pre noi, căce c'am mărs de-am lovit* nește sate *de-am luat câți-va robi, pentru căce c'au fost vina lor, căce c'au prins nește spahei de-ai noștri ; deci pentr'acel lucru s'au făcut aceasta* » [1]). Intr'o scrisoare adresată Sultanului, regele polon Ștefan Báthory recunoștea că regiunile de dincolo de Bug și Nistru erau populate de o adunătură de oameni compusă din Poloni și Litvani, dar și din Moscali și *Moldoveni* [2]). Cum în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, Românii Transnistrieni sunt menționați și de alte izvoare contemporane, nu mai poate încăpea nicio îndoială că în vremea aceea, emigrația românească dincolo de Nistru făcuse mai progrese [3]). Faptul acesta n'a putut fi contestat nici de d-l Sergievski, care pentru regiunile podolice este silit să admită o colonizație moldovenească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [4]).

In secolul al XVII-lea valuri proaspete de pribegi moldoveni buluceau la vadurile Nistrului pentru a trece în ceea parte. Turburările interne și asupririle de tot felul mânau populația pe calea pribegiei. Pe la mijlocul secolului, elementul românesc transnistrian era destul de numeros și bine închegat, pentru a putea juca chiar un rol politic și militar destul de accentuat. Atunci Cazacii Zaporojeni, chemați de Bogdan Hmielnicki la vieață independentă, găsiră la Românii Transnistrieni sprijin efectiv. Un martor ocular, Samuil Kuzewicz din Leov, « utriusque juris doctor », considera pe Moldovenii de dincolo de Nistru drept urmași ai *Dacilor*, cu apreciabile virtuți militare. La asedierea Leovului « *cohortele de veterani ale Dacilor Transnistrieni* » luptau la centrul liniei de foc, având la dreapta pe Cazacii lui Hmielnicki iar la stânga

---

[1]) N. Iorga, *Studii și Documente*, V, pag. 391.
[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pag. 25.
[3]) *Fontes Hist. Ukr. Russ.*, VIII, Nr. 12 și 13; Hruševski, *o. c.*, VII, pp. 63 și 120.
[4]) M. V. Sergievski, *o. c.*, pag. 40 urm.

pe Tătarii din Crâm [1]). La bătălia dela Berestezko din 1651 luară parte şi 4.000 de Daci Transnistrieni [2]).

Răzmeriţa Orheienilor sub Hâncu şi Durac aruncă un nou val de pribegi peste Nistru. Nicolae Costin arată că « după înfrângere, Hâncu, Durac şi căpeteniile celelalte fugiră cu toţii peste Nistru » [3]). Un raport din Februarie 1672 arată că Hâncul a trecut Nistrul la Râşcov însoţit de 300 de oameni [4]). Râşcovul ajunse în proprietatea Ruxandei, văduva lui Timuş Hmielnicki. Ea se simţia în văduvia ei foarte bine acolo şi cu toate stăruinţele fratelui ei Ştefăniţă ea nu voia să se reîntoarcă în ţară [5]). Diaconul Paul de Aleppo, vizitând Râşcovul, o găsi încunjurată de fecioare romånce şi cazace, delectându-se la cântecele lor [6]). Mai apoi Râşcovul trecu în posesiunea mânăstirii Golia din Iaşi. Costake Jora stăpânia malul stâng al Nistrului unde se înjghebă localitatea Jora după numele său. Dela Gligore Miclescu el primi şi satul Dubăsari, iar Movilăul se ridică pe moşia Cantacuzineştilor [7]).

La sfârşitul veacului al XVIII-lea Movilăul ajunse un însemnat centru cultural. Acolo, « la târgul Movilăului care iaste între hotarul Rusiei şi al Moldovei », înfiinţă protopopul Mihai Strilbiţchi o tipografie românească, unde apăru « Psaltirea proorocului şi împărat David » [8]). Strilbiţchi îşi mută apoi teascurile la Dubăsari, din care apăru la 1794 « Ceaslovul Mare cu rândueli ale bisericii », iar la 1796 « Psaltirea » şi « Istoria lui Alexandru-cel-Mare Machedon » [9]). Cu ocaziunea recensământului rusesc din 1817, târgurile Movilăul şi Râşcovul sunt arătate ca ţinând de Soroca [10]), ceea ce dovedeşte că târgurile acestea rămăseseră din vechime sub influenţa politică

[1]) S. Kuszewicz, *Arma Cazacia*, în *Font. Hist. Russ.*, IV, pag. 56. Cfr. pp. 61 şi 158.

[2]) N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pag. 206.

[3]) *Letopiseţe*, II, pag. 7.

[4]) *Hurmuzaki-Hodoş*, Doc. XVI, Nr. XXIII, pag. 10.

[5]) Miron Costin, *Letop.*, I, pp. 267, 290 şi 368.

[6]) *Călătoria lui Macarie*, ed. Cioran, pag. 60; cfr. *Font. Hist. Ukr. Russ.*, XII, Nr. 280 şi 284.

[7]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, VI, Nr. 483 şi 1069.

[8]) Şt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*. Chişinău, 1923, pp. 33, 160 şi 190.

[9]) Şt. Ciobanu, *o. c.*, pag. 109 urm.

[10]) I. Nistor, *Populaţiunea Basarabiei*, în *Arhiva pentru Ştiinţe şi reforme sociale*, I, pag. 90 urm.

moldovenească. Proprietarii Movilăului erau atunci Alexandru și George Cantacuzino [1]).

La Movilău pe Nistru semnă țarul Petru-cel-Mare ucazul, prin care Dimitrie Cantemir primi azil liber în Rusia [2]) G. I. Zavira, traducătorul în grecește a « Evenimentelor Cantacuzinilor și Brâncovenilor » susține, în prefața traducerii sale, că țarul ar fi conferit lui Dimitrie Cantemir titlul de « *Principe de Movilău* », o afirmație care nu s'a adeverit [3]).

In a doua jumătate a secolului al XVII-lea regiunile transnistriene ajunseră sub supremația otomană. Nicolae Costin arată că sultanul Mohamed al IV-lea « începu gânduri înalte asupra creștinilor, că pe atunci Turcii erau mai tari, cât lumea se cutremura, că încotro se porneau, nu era să nu biruiască » [4]). Prin tratatul de pace dela Buczacz din 1672, olatul Podoliei ajunse raia turcească, iar hatmanul Ucrainei recunoscu vasalitatea otomană. După moartea lui Iuri Hmielnicki, hătmănia Ucrainei fu încredințată Voevodului Moldovei George Duca, care, după mărturia lui Nicolae Costin, « de atunci a început a se înălța și a se scrie la titulus: « Gospodar zemli Moldavskoi i zemli Ucrainskoi », adică « Domn Țării Moldovei și Ucrainei » [5]). Indată după instalarea sa în hătmănia Ucrainei, Duca-Vodă au făcut curți lângă Nemirova, în marginea Buhului, și au făcut și alte curți în marginea Nistrului la Țicanovca, împotriva Sorocii », precum relatează cronicarul Ion Neculce [6]). Un alt cronicar al Moldovei, Nicolae Mustea susține că după ce au venit Duca-Vodă la Iași, îndată iar a început a sili pe boieri și pe toată țara și a asupri cu dajdii, « *de fugeau oamenii la Ucraina peste Nistru și nici zlotașii nu puteau să-i oprească, și ziceau oamenii atunci, că Duca-Vodă avea de gând să lase Moldova* și să meargă să se așeze la Ucraina, și acest lucru era de crezut, că făcuse și curți Duca-Vodă, în Țigănauca pe Nistru și în satul Pecera pe malul Buhului » [7]).

[1]) I. Nistor, *o. c.*, pag. 90 urm.
[2]) *Operele lui Dimitrie Cantemir*, V. pag. V din Prefață, ed. G. Sion. Buc. 1878.
[3]) I. Nistor, *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, III, tom. II, pag. 242.
[4]) *Letopiseți*, II, pag. 24.
[5]) *Letopiseți*, II, pag. 20.
[6]) *Letopiseți*, II, pag. 215 urm.
[7]) *Letopiseți*, III, pag. 20.

Nicolai Costin ne spune că la moşia sa Peştera de pe Bug, Duca-Vodă « a început o gospodărie moldovenească cu stupi, vaci, oi, pluguri de boi, pe la toate târgurile de pe acea parte de Nistru, velniţi de holircă, de bere şi altele, cumpăra miere şi domnească ce era, o ducea la Ucraina, de făcea mieduri de vindea » [1]).

Din mărturiile cronicarilor noştri aflăm deci, că, pe timpul lui Duca-Vodă, elementul românesc transnistrian, primise un puternic spor etnic din Moldova, care se găsea politiceşte în *uniune personală* cu Ucraina. Constelaţiunea aceasta politică a favorizat foarte mult migraţiunea, care era încurajată şi patronată de însuşi Domnul Moldovei şi de boieri. Aceştia, cuprinzând pământuri întinse dincolo de Nistru, aveau nevoie de braţe de muncă pentru cultura lor. In condiţiunile acestea « multă gloată » au trecut Nistrul, pentru a-şi dura acolo casă şi masă şi a contribui cu hărnicia şi priceperea ei la ridicarea agriculturii şi la înviorarea negoţului. La 1 Aprilie 1683, anul asedierii Vienii de către Turci, *şoltuzul* din *Ţigănauca* împreună cu toţi *căpitanii* săi, semnau un act de vânzare redactat în *româneşte* [2]).

Infrângerea Turcilor sub zidurile Vienei se resimţi curând şi în regiunile transnistriene. Stăpânirea turcească în Podolia şi Ucraina se prăbuşi subit, îngropând sub dărâmăturile ei şi prestigiul de care Poarta se bucura la Cazacii Zaporojeni. Prin tratatul de pace dela Carlovăţ (1699) olatul Podoliei cu Cameniţa fu retrocedat Poloniei, iar de-a-lungul râurilor Codîma şi Iagorlic se restabili din nou vechea graniţă a olatului de Oceacov. Românii din Podolia reintrară din nou sub influenţa polonă, aşa că la 1703 palatinul Kievului putu trimite în Maramureş două cohorte de Daci Transnistrieni în ajutorul principelui Francisc Rakoczy. Acesta primi unităţile moldoveneşti cu mare bucurie şi le făgădui să le răsplătească în mod cuvenit pentru osteneala lor. Aceasta ne-o mărturiseşte însuşi Rakoczy în interesantele sale memorii ce apărură la Haga în 1839 [3]). Românii din olatul tătăresc al Oceacovului împărtăşiră

[1]) *Letopiseţe*, II, pag. 22.
[2]) N. Iorga, *Ucraina moldovenească*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, XXXV, pag. 360.
[3]) *Histoire des Révolutions de Hongrie*, V, pp. 48 şi 60; *La Haye*, 1839.

soarta conaționalilor lor din Bugeacul basarabean. Prezența Moldovenilor la Oceacov este adeverită prin mărturii contemporane. Din rândurile lor recrutase hanul acele cete de luptători neînfricoșate, pe care, după mărturia lui Voltaire, le trimise în ajutorul lui Carol al XII-lea, la Poltava [1]).

Pentru grijania sufletească a credincioșilor din olaturile turcești și tătărești dela Dunăre și Nistru luă ființă, la sfârșitul veacului al XVI-lea, episcopia *Proilaviei* sau Brăilei [2]). La 1715 izbucnise un conflict de competență între Yorest, episcopul de Huși și Ioanichie, episcopul Proilaviei, conflict care fu aplanat de Nicolai-Vodă Mavrocordat în sensul, că drepturile episcopale ale lui Ioanichie asupra localității Dubăsari, ca situată în afară de granița Moldovei, să fie respectate de vlădica dela Huși [3]). Unul din urmașii lui Ioanichie se intitula pe la 1765 « *Daniil, mitropolit al Proilaviei, Tomarovei, Hotinului, al țărmurilor Dunării și Nistrului și al Ucrainei Hanului* ». Dela Daniil ni s'au păstrat mai multe gramate de hirotonie în limba moldovenească. Cu binecuvântarea sa arhierească s'au sfințit bisericile din Malovata, Dorotcoe, Mahala, Pogrebu și Dencov, toate sate românești din Olatul Oceacovului [4]). In timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, se ivi un nou conflict între Ioachim episcopul Proilaviei și Inochentie episcopul de Huși, conflict ce se lichidă în folosul lui Ioachim, acesta continuând să exercite drepturile sale episcopale asupra credincioșilor de dincolo de Nistru [5]).

In cursul secolului al XVIII-lea emigrația românească în regiunile transnistriene continua mereu. Un ofițer din armata lui Münnich amintește în memoriile sale că la plecarea oștirii rusești din Moldova, la 1739, toți soldații primiră ordin de a prăda țara și de a lua cu sine oameni și animale. In urma acestei porunci au fost ridicați și duși în Rusia peste 100.000

---

[1]) Voltaire, *Histoire de Charles XII*, pag. 178; cfr. I. Neculce, *Letop.*, II, pag. 290.

[2]) I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, pag. 129 urm.

[3]) Melhisedec, *Cronica Hușilor*, pag. 312.

[4]) A. G. Lebedințez, *Ucraina Hanului*, în *Mem. Soc. Ist. și de Antichități din Odessa*, vol. XXXI, pag. 1 urm. Asupra literaturii vezi: I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, pag. 64, nota 2.

[5]) Melchisedec, *o. c.*, pag. 312.

de Moldoveni [1]). Despre nemiloasa robire de oameni din ţinutul Hotinului şi de pe marginea Cernăuţilor la purcesul lui Münnich aminteşte şi Ion Neculce în cronica sa [2]). Dar pe lângă ridicările forţate, numeroase familii moldoveneşti treceau Nistrul din propriul îndemn şi cum emigraţia moldovenească luase proporţii îngrijorătoare, Constantin Vodă Racoviţă se simţi îndemnat la 1756 să orânduiască o anchetă formală în chestiunea emigranţilor. « *Am cercetat* — zice Constantin-Vodă în hrisovul său — *şi pentru părţile străine cu care se megieşeşte ţara aceasta, cum şi în ce chip se află pentru mulţimea de noroade, şi am aflat adevărul că în toate părţile mulţime de noroade se află şi Moldoveni foarte mulţi... Şi s'au pus la cale de s'au trimis acolo la dânşii ca să vie câţiva dintre dânşii, aice, să se întrebe să cercetăm lucrul acesta, să putem cunoaşte adevărul, care s'au şi făcut. Şi iată au venit aici doi trei preoţi şi patru cinci oameni din cei mai de ispravă şi scoţindu-i însuşi înaintea Domniei-Mele şi a toată boerimea, s'au întrebat ca să arete tot adevărul din ce pricină s'au stricat, s'au dus de aici din pământul Moldovei în părţi străine, într'alte ţări şi lângă altele au arătat tot temeiul stricăciunii lor, l-au arătat că este din pricina vremelnicei nestări, adecă neştiind şi nefiind hotărît ce să dee biruri pe an, şi aceasta i-au strămutat de s'au dus în ţeri străine, şi s'au cunoscut a fi oarecum adevărul* » [3]). Pentru a determina pe bejenari să se reîntoarcă, Domnul hotărî să li se asigure, la întoarcere, o scutire de impozite pe şase luni, iar după expirarea acestui termen să intre într'o aşezare fiscală regulată şi bine stabilită pentru toate bunurile impozabile. « Şi pentru ca să nu aibă vreo clăcare sau să-i supere vre-unul dintre dregători cu gloabe, hotărîm şi aceasta, ca după ce vor strânge mulţi, aceşti străini să-şi aleagă pe vre'o unul dintre dânşii care a fi mai cu socoteală, şi să se facă judecători între dânşii, să caute pricini ce vor avea mai mici, iar lucruri mai mari ce vor avea, să li se caute judecata cu divanul domnesc » [4]). Nu cunoaştem îndeajuns care a fost rezul-

[1]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, VI, pp. 20, 68, 70; cfr. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, III, pag. 484.
[2]) *Letop.*, II, pag. 412.
[3]) T. Codrescul, *Uricariul*, I, pag. 354.
[4]) T. Codrescul, *Uricariul*, I, pag. 356.

tatul acestor măsuri, știm doară că emigrația continuă și după hrisovul lui Constantin-Vodă, fiind încurajată și prin numeroșii agenți de emigrare, cari îndemnau și smomeau lumea la emigrare în Rusia pravolsavnică, unde vaste terenuri recucerite dela Tătari așteptau să fie destelenite și redate culturii. Istoricul rus Kostomarov arată că în anii 1753—1765 polcovnicul Vasile Lupu, zis Zverov, aduna emigranți pentru întărirea rândurilor Cazacilor dela Bug. Zamfir Arbore reproduce în cartea sa despre Basarabia versuri dintr'un cântec căzăcesc din comuna Cantacuzinovca, care preamărea înfrățirea româno-cazacă [1]).

Prin tratatul de pace dela Cuiciuc-Cainargea (1774), granița imperiului moscovit se întinse până la Bug. Noua achiziție teritorială dintre Nipru și Bug, numită Rusia Nouă, era în bună parte pustie și nelocuită. Pentru punerea ei în valoare era nevoie de brațe de muncă pe care Rusia căuta să le scoată din Moldova. Aliniatul 5 din art. XVI al susmenționatului tratat de pace impunea Porții obligația de a lăsa liberă emigrarea celor ce ar dori să se colonizeze în noile teritorii rusești [2]). Intemeindu-se pe dispozițiunile acestui alineat, Rușii încercară să scoată un număr cât de mare de emigranți români din Moldova pentru colonizarea nouilor ținuturi rusești. Agenți ruși, travestiți în călugări sau negustori ambulanți, cutreerau Moldova dintr'un capăt la altul, ademenind populația să emigreze în pământul făgăduințelor rusești, unde după exagerările lor curgea lapte și miere [3]). Consulatul rusesc care în urma aceluiași tratat de pace luase ființă la Iași, se străduia din răsputeri să adune « *dezertori* » pentru Rusia. Sub masca pretinșilor dezertori se ascundeau cetele de Moldoveni ce fuseseră câștigați pentru emigrare. Intre aceștia se găseau și « dezertori » din Ardeal și Bucovina, pe care consulatul Austriac din Iași îi reclama pentru sine. In împrejurările acestea boierii începură să-și dea seama că moșiile lor rămâneau în paragină din cauza lipsei de brațe de muncă. Pentru a evita dezastrul, ei reclamau cazurile Principelui, care făgăduia să

[1]) Z. Arbore, *Basarabia*, pag. 121 urm.
[2]) D. A. Sturdza, *Acte și Documente*, I, pag. 132.
[3]) Hurmuzachi, *Docum.*, VI, pp. 58 și 61.

avizeze la măsuri pentru stăvilirea emigrației. Maiorul rus Salonski veni în Moldova pentru a griji de transporturile de pretinși dezertori. In scopul acesta el organiză echipe de 80—100 de oameni, pe cari îi îmbrăca din cap până în picioare în haine ruseşti, pentru a înșela vigilența divanului domnesc și a-l face să creadă că emigranții ar fi ruși sadeà. Astfel echipați, ei defilau pe străzile Iaşilor intonând cântece ruseşti. Unii dintre pretinșii dezertori erau căsătoriți, iar nevestele lor făceau încercări desperate pentru a-şi împiedeca bărbații de a părăsi țara [1]). Salonski se încumetă de a extinde propaganda sa pentru emigrare şi asupra Bucovinei. Indrăsneala aceasta determină pe cancelarul Kaunitz să ridice proteste foarte energice contra ridicării de « dezertori » ruși « nel cordone austriaco », întru cât între Austria și Rusia n'ar exista « alcun cartello per la reciproca restituzione » [2]). Emigrațiunea românească cuprindea între pretinşii « dezertori » și elemente ***muntene*** şi ***transilvănene***. Aşa se explică şi deosebirile dialectale în graiul Transnistrienilor dela Nord față de cel dela Sud.

Acțiunea de colonizare în regiunile transnistriene primi un puternic imbold la 1792, când, în temeiul tratatului de pace dela Iași, granița Rusiei fu așezată la Nistru, cuprinzând Ucraina Hanului sau Olatul Oceacovului dintre Bug și Nistru. Cu prilejul împărțirii a doua a Poloniei din anul următor, Rusia îngloba în granițele sale și Podolia dela Nord de Iagorlic şi Codîma, astfel că Românii și din acele meleaguri transnistriene ajunseră sub oblăduirea rusească. Noua « oblastie a Oceacovului » fu împărțită în patru uezduri sau județe cu centrele administrative la Ananiev, Tiraspol, Odessa și Nicolaev. Dar regiunile dintre Bug şi Nistru, la încorporarea lor în imperiul moscovit, erau foarte puțin populate. Pentru împopularea lor, împărăteasa Caterina a II-a porunci prin ucazul dela 27 Ianuarie 1792, promulgat îndată după încheierea păcii, ca oblastia dintre Bug și Nistru să fie în cel mai scurt timp colonizată. In scopul acesta întreaga suprafață a regiunii a fost împărțită în loturi pentru ***slobozii de stat*** și pentru ***slobozii***

1) Hurmuzachi-Nistor, *Doc.*, XIX, 1, Nr. CLIII, pag. 169 urm.
2) Hurmuzachi-Nistor, *Doc.*, *XIX*, 1, Nr. CLXXIII, pag. 191; cfr. CCLI, pag. 274.

boierești. Arnăuții și volintirii lui Potemkin se bucurau de preferiți la distribuția loturilor de colonizare, iar *boierii moldoveni*, cari de voie bună și cu mare osârdie s'au făcut supuși ruși, *primiră în dar loturi pentru slobozii* [1]). Ucazul împărătesei și propaganda rusă pentru emigrare par să fi găsit un puternic răsunet în Moldova, întru cât la 7 Iunie 1792 ambasadorul Prusiei din Constantinopol putea raporta la Berlin, că « *locuitorii Moldovei părăsesc cu duiumul țara. Ei sunt încurajați de guvenul rus să se așeze dincolo de Nistru. Toată țara cuprinsă între acest fluviu și Bug urmând să fie ridicată la rangul de principat, sub numele de Moldova-Nouă*. Se vorbea chiar de așezarea fostului principe al Moldovei, Alexandru Mavrocordat în scaunul noului Principat » [2]). Planul de organizare al nouei oblastii cuprindea şi izvoadele cu numele boierilor cari primiseră loturi pentru noile slobozii. Intre aceştia găsim și 56 de nume de boieri moldoveni, cari primiră terenuri de colonizare într'o extindere de 377.445 desetine în loturi de 1.500 până la 24.000 desetine. Intre boierii împroprietăriți acolo întâlnim nume simandicoase ca: Rosetti, Cantacuzino, Catargiu, Sturdza, Cananău, Nicoriță, Săcară, Măcărăscu, Filodor, Balș, etc. [3]). Boierii împroprietăriți se grăbiră să atragă coloniști din țară pe loturile lor ceea ce și izbutiră, căci din cele 41 de sate din oblastia Oceacovului, menționate de d-l Sergievski, 30 se menționează pentru prima dată numai la 1792 [4]).

In urma tratatului de pace dela Bucureşti, din 1812, granița imperiului moscovit a fost împinsă din nou spre apus până la Prut, astfel că Nistrul încetă pentru un secol de a-şi îndeplini vechiul destin al unui râu de hotar. Cu dispariția graniței dela Nistru, Românii Transnistrieni intrară în strânsă legătură cu frații lor din Basarabia, împărtășind cu ei o soartă comună și bucurându-se împreună cu ei și de ocrotirea duhovnicească a mitropolitului Gavriil Bănulescu, arhipăstorul nou-înființatei arhiepiscopii a Chișinăului și Hotinului. Legătura aceasta

[1]) *Memoriile Soc. Ist. și de Antichități din Odesa*, II, pag. 770.
[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, pp. 339—341.
[3]) *Memoriile Soc. Ist. și de Antichități din Odessa*, IX, pp. 319—331.
[4]) M. V. Sergievschi, *o. c.*, pag. 77 urm.

bisericească între Românii Cis- şi Transnistrieni a contribuit foarte mult la edificarea sufletească a acestora şi la consolidarea vieţii lor naţionale. Această legătură eparhială a continuat până la 1837, când luă fiinţă noua arhiepiscopie a Odesei şi Chersonului, care veni să înglobeze pe Transnistrieni în noile sale granițe eparhiale [1]). Aceasta însă nu stânjeni de loc contactul economic şi intelectual, ce dăinui neîntrerupt până la 1918, când granița rusească fu împinsă înapoi la Nistru, care deveni din nou râu de hotar. Conştiinţa naţională la Românii Transnistrieni era atunci aşa de puternică şi vie, încât nicio prefacere politică n'o mai putea înăduşi. Când Sfatul Ţării dela Chişinău votă mai întâi autonomia Basarabiei şi apoi unirea ei cu ţara-mamă România, glasul Românilor Transnistrieni răsună prin rostul unui fruntaş din rândurile lor, Toma Jalbă, care spunea:

« Dar eu vă întreb, fraţilor, care sunteţi Moldoveni, cum ne lăsaţi pe noi Moldovenii, cei ce suntem rupţi din această Basarabie, să trăim pe cellalt mal al Nistrului? Noi rămânem ca şoarecii în gura motanului! Dar să ştiţi, că de ne veţi uita, noi vom săpa malul Nistrului şi vom îndrepta apa dincolo de pământul nostru, căci mai bine să-şi schimbe râul mersul decât să rămânem noi despărţiţi unii de alţii » [2]).

In fața acestei aşa de vii expresii a conştiinţei naţionale moldoveneşti, guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste Ruseşti s'a simţit îndemnat să respecte glasul Moldovenilor Transnistrieni şi să unească raioanele Rîbnița, Dubăsari, Tiraspol şi Ananiev într'o « *Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească* », care fiinţează dincolo de Nistru dela 1924 încoace. Populaţia moldovenească din această republică a trezit interesul d-lui M. V. Sergievski, căruia trebue să-i rămânem recunoscători pentru contribuţiile sale la cunoaşterea trecutului şi graiului conaţionalilor noştri transnistrieni.

Vechimea aşezărilor moldoveneşti dincolo de Nistru se pierde deci în negurile vremurilor. In secolul al XVI-lea prezența lor acolo este bine dovedită prin mărturii narative şi

---

[1]) I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, pag. 319 urm.
[2]) I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, pag. 78 urm.

documentare. Aceasta o recunoaște în parte și d-l Sergievski. De atunci încoace mențiunea lor devine tot mai frecventă în izvoarele timpului iar caracterizarea organizațiilor lor militare drept « *cohorte de veterani ale Dacilor Transnistrieni* » — veteranae Dacorum Transnistrianorum cohortes — este semnificativă, atât cu privire la originea, cât și la forța lor combativă. Extinderea succesivă a graniței rusești până la Bug, la Nistru și în urmă până la Prut, a contribuit la sporirea numărului lor. Ideea lui Panin de a crea o « *Moldovă-Nouă* » dincolo de Nistru, a fost realizată numai la 8 Octomvrie 1924 de guvernul sovietic sub numirea de « *Republică Moldovenească* », cu vădite scopuri politice, a căror deslușire nu intră în succinta noastră expunere academică. Dar oricare ar fi fost scopurile ce s'au urmărit cu înființarea acestei republici, ființa ei constitue totuși cea mai puternică dovadă pentru existența elementului românesc dincolo de Nistru, existență recunoscută oficial de Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste Rusești. Această recunoaștere își are însă semnificația ei în timpul de față, când problema etnicității ocupă un loc de frunte în preocupările diplomației internaționale.

In fața acestei situațiuni, de fapt și drept, credem că, dacă la hotarul Nistrului, din motive etnice s'ar ridica vreodată pretenții teritoriale, îmbinate cu revizuiri de graniță, atunci poporul român, bizuindu-se pe numărul cel mare al conaționalilor săi de dincolo de Nistru, va găsi de bună seamă temeiuri etnice destul de puternice, pentru a putea răspunde la asemenea pretenții cu revendicări similare. Și aceasta cu atât mai vârtos, cu cât neamul nostru n'a râvnit niciodată la bunul altora, dar a înțeles totdeauna să-și apere cu îndârjire patrimoniul său național.

ANEXA.

MEMORIU ASUPRA REPUBLICEI MOLDOVENEŞTI

Bucureşti, 1924, Noemvrie 4.

Incă din luna August a. c., ne soseau ştiri privitoare la proiectul elaborat de Guvernul din Moscova, pentru înfiinţarea unei Republici Moldoveneşti pe malul stâng al Nistrului.

De altfel ziarul « Isvestia » confirmă aceste ştiri, publicând în numărul său din 29/VIII/924 că Comitetul Gubernial din Odesa aprobase deja unificarea regiunilor populate de Moldoveni într'un singur ţinut moldovenesc, care urma să cuprindă următoarele districte:

Ribniţa (cu 48.748 loc. din care 25.387 Moldoveni,
Duboşari (cu 57.371 loc. din care 33.600 Moldoveni
Tiraspol (în întregime moldovenesc) şi
Ananiew cu 43.545 loc. din care 24.249 Moldoveni.

Tot din presa rusă eram informaţi că hotărîrea susnumitului Comitet se afla, dinainte de 21 August, la Harkov, spre întărire şi că, după declaraţiunile tovarăşului Ciubăr, Preşedintele Consiliului Comisarilor din Ucraina, noua Republică va număra 3—400.000 locuitori cu capitala în oraşul Ananiew.

* * *

Pentru a justifica această hotărîre anterioară oricăror simptome de revendicări naţionale din partea populaţiunii moldoveneşti de pe malul stâng al Nistrului şi pentru a ascunde adevăratele scopuri urmărite prin crearea nouei Republici, — eram informaţi, că autorităţile bolşevice pregăteau dela centru o aprigă şi intensă propagandă moldovenească printre populaţia transnistriană din raioanele Slobozia - Tiraspol, Grigoriopol - Duboşari, Ananiew - Rîbniţa, Crut, Camenca şi Velico-Cosniţa.

In această privinţă ni se mai raporta, că Secţiunea Moldovenească a Invăţământului Obştesc, ce se înfiinţase dela 24 Iunie la Odesa de către Comitetul Gubernial din acel oraş, fusese însărcinată să provoace şi să îndrumeze o mişcare naţională în centrele moldoveneşti, care, prin petiţiuni, congrese şi rezoluţiuni trebuiau să solicite autonomia în cadrul Federaţiunii Republicilor Socialiste Sovietice.

Numita secţiune devine astfel sufletul acelei acţiuni de propagandă, iar zarul « Plugarul Roşu », tipărit şi editat de dânsa în Odesa, principalul ei instrument.

Intr'adevăr, găsim în acest quasi-oficios, următoarele știri interesante, publicate în numărul său din 21 August 1924.

« Secțiunea Moldovenească pentru Invățământul Obștesc este creată pentru a organiza și îndruma învățământul moldovenesc ».

« Pentru moldovenizarea cât mai grabnică a tutulor instituțiunilor și așezămintele din centrele moldovenești, au fost trimiși, în Guberniile Odesa și Nicolaev, studenți, din sectorul român de pe lângă Universitatea din Moscova, pentru a studia, din punct de vedere cultural și politic, starea populațiunii moldovenești ».

« S'a hotărît deschiderea unor cursuri pregătitoare, unor cursuri pedagogice superioare, unei școli încăpătoare de gospodărie și unor școli de agricultură pentru țăranii și muncitorii moldoveni, în folosul cărora Editura Gubernială din Odesa a și început să publice, în limba moldovenească, cărți școlare pentru începători și broșuri pentru vârstnici ».

« Pentru controlul instituțiunilor culturale și economice moldovenești a sosit în Odesa delegatul Comisarului Instrucțiunii Publice al Ucrainei, care va lua măsuri pentru introducerea cât mai urgentă a limbei moldovenești în toate instituțiunile din centrele moldovenești ».

« In 21 de sate din Gubernia Odesa a și început să se grăiască numai moldovenește. Toți judecătorii, învățătorii, preoții și primarii din sate sunt obligați să învețe și să vorbească limba moldovenească ».

« In așezămintele de cultură și în școli se va preda treptat și limba românească, care fiind mai bogată decât limba moldovenească, nu va mai constitui o piedecă la luminarea norodului moldovenesc. Cuvintele rusești create însă de revoluție ca bolșevic, soviet, ispolcon, comisariat ș. a. vor fi întrebuințate și mai departe, fiind pe veci alipite de graiul moldovenesc ».

Spre a determina un curent național printre Moldovenii transnistrieni și a le da mai ales un imbold în sensul țelului propus, « Plugarul Roșu » mai publică în același număr și sub forma de știri, că numeroase sate moldovenești au și adresat rezoluții către Secțiunea Moldovenească a Invățământului Obștesc din Odesa, cu rugămintea de a susține pe lângă Guvernele Sovietice din Harkov și Moscova chestiunea organizării Republicii Moldovenești și teritoriul ținuturilor Odesa și Balta.

Tot în scopul de a se justifica în ochii lumei, Comisariatul Afacerilor Străine din Moscova dădea, pe la sfârșitul lui August, instrucțiuni misiunii sovietice din Berlin să adune, dela diverse Societăți și studenți aflați în străinătate cât mai multe petițiuni colective, prin care să ceară concursul Comitetului Executiv Ucrainian pentru înființarea Republicii Moldovenești.

Iar în ceea ce privește valoarea faimoaselor congrese locale organizate cu sutele între Bug și Nistru, cu ale căror rezultate bolșevicii se laudă în presa mondială, ajunge să amintim darea de seamă a oficiosului « Isvestia » din 9 Sept. trecut, asupra Congresului pretinșilor moldoveni din Odesa, care fusese organizat în acel oraș cu câteva zile mai înainte. Un oarecare Vadeev, Rus sau Evreu cu nume rusificat, a fost acela care s'a găsit să

zugrăvească, în susindicatul congres, ca raportor « tabloul mişcării na« ţionale care a cuprins populaţiunea moldovenească a satelor din apro« pierea Nistrului » şi « entuziasmul cu care, nu numai satele moldove« neşti, dar şi acele ruseşti şi ucrainiene susţin ideea înfiinţării Republicii « Moldoveneşti ».

Cu toată lipsa de sinceritate a unei asemenea manifestaţiuni pusă în sarcina elementului moldovenesc, organizatorii congresului n'au pierdut prilejul să adreseze, în numele lui, numeroase telegrame organelor superioare bolşevice pentru a le mulţumi de generozitatea ce o arată minorităţilor şi pentru a le ruga să rezolve de urgenţă chestiunea creării Republicei moldoveneşti.

Din organizarea unor asemenea înscenări apare în mod neîndoios grija ce o au Guvernanţii Sovietelor de a da un aspect de realitate pretinselor manifestaţiuni naţionale pe care vor să le atribue populaţiunii moldoveneşti de dincolo de Nistru.

În orice caz dacă n'au fost pretutindeni simulate, este sigur că aceste manifestaţiuni n'au avut nicăiri un caracter de spontaneitate. Aceasta pentrucă elementul moldovenesc, deopotrivă cu celelalte minorităţi străine din Rusia, zace sub jugul tiraniei moscovite, fără a mai da vreo încredere principiilor amăgitoare de autodeterminare, proclamate de regimul bolşevic cu aceeaşi tărie cu care le-a nesocotit sau le-a contestat oriunde ele s'au aplicat împotriva intereselor lui revoluţionare.

* * *

Am stabilit deci că, nu din respectul ce l-ar datori principiului de autodeterminare a popoarelor, bolşevicii s'ar fi gândit să creeze Republica Moldovenească, tocmai atunci când sugrumau Georgia.

Raţiunea acestui act, de un aspect atât de generos, este cu totul alta şi natura ei subversivă se desprinde, chiar dela început, din ştirile ce ne sosesc de pretutindeni.

Astfel la 29 August eram informaţi de presa engleză că Moscova a elaborat noi planuri pentru a provoca turburări în Basarabia, « aceste « planuri pe lângă aţâţarea directă la răscoale pe teritoriul românesc prin « agitatori comunişti, mai prevăd şi crearea unei noi Republici Sovietice « Moldoveneşti pe malul Nistrului, care va urma să servească ca centru « de agitaţiune şi ca exemplu atractiv pentru Basarabia Românească ».

De asemenea la începutul lunei Septemvrie eram informaţi că presa polonă, comentând ştirea înfiinţării unei Republici Moldoveneşti autonome, constată că prin realizarea acelui proiect, bolşevicii nu urmăreau decât să ameninţe România, după cum ameninţaseră Polonia cu ficţiunea Republicei Bieloruse.

Concluziile la care ajunge presa polonă sunt pline de interes şi merită a fi semnalate, pentru a da la lumină scopurile oculte urmărite de bolşevici cu îndeplinirea noului lor proiect peste Nistru.

«Autonomia populaţiunii moldoveneşti din S.-Vestul Rusiei n'ar fi decât « o desrobire dela ucrainizarea ce o ameninţă şi prin urmare mărirea, « iar nu micşorarea, influenţei ruseşti ».

« Intreaga inteligenţă rusă bolşevică, factorul naţional productiv al « tutulor Republicelor create pe teritoriul vechiului Imperiu, va fi deta- « şată *la lucru*, în noua Republică Moldovenească, de către centrala parti- « dului comunist din Moscova », în fine însăşi denumirea Republicei « Moldoveneşti şi limba moldovenească, care nu va juca de fapt niciun « rol de Stat în noua Republică creată, vor urma să constitue un magnet « puternic, faţă de Moldovenii basarabeni ».

Am mai fost de asemenea informaţi, că presa germană la rândul ei denunţă, precum urmează, în « Boersen-Courrier » din 10 Octomvrie, scopurile urmărite de bolşevici prin înfiinţarea Republicei Autonome Moldoveneşti în cadrul Federaţiunii R.S.S.

«Pentru politica imperialistă dela Moscova, dorinţele populaţiunii, la care se face apel pentru a justifica acest pas, nu sunt câtuşi de puţin hotărîtoare.

« Cum România a opus un refuz definitiv pretenţiunilor Rusiei, şi « cum Rusia nu pare a voi să lase ca lucrurile să ajungă la un războiu, « ea încearcă să provoace o iredentă prin crearea unei Republici vecine « comuniste. Acest Stat naţional, privilegiat probabil de Rusia, se creează « cu scopul bine lămurit de a exercita o putere de atracţiune asupra « populaţiunii înrudite din Basarabia ».

Dar scopurile oculte pe care le urmăresc fără nicio îndoială bolşevicii prin îndeplinirea acestui proiect, mai sunt date la iveală până şi de propria lor presă, când pretinde că Racovski ar fi cules, pentru a le duce la Londra, peste 1.500 de adesiuni de pe la diferite asociaţiuni ţărăneşti din Bucovina, Basarabia şi Moldova şi când « Isvestia » din Odesa (Nr. 1.429 din 9 Sept.) publică următoarele, în articolul privitor la Congresul Moldovenesc despre care am vorbit mai sus:

« Tratând despre însemnătatea agitaţiunii pricinuite cu înfiinţarea Re- « publicii Moldoveneşti, raportorul Vadeev, arată că toţi moldovenii « asupriţi de peste Nistru (adică din Basarabia) « privesc de pe acum « la viitoarea Republică ca la un far luminos, care răspândeşte lumina « libertăţii şi a demnităţii omeneşti ».

Este prin urmare evident că, neputând în momentul de faţă să atace problema basarabeană pe un front militar, bolşevicii tind să-şi ajungă scopul prin alte mijloace.

Unul din aceste mijloace este formarea de bande armate destinate să hărţuiască malul românesc al Nistrului; altul este pricinuirea cât mai multor turburări şi nemulţumiri în interiorul Basarabiei prin propaganda subversivă pe care o fac în acea provincie şi ca un ultim mijloc, faţă de primele două, plăsmuit acum în urmă de bolşevici contra Basarabiei, trebue considerat a fi crearea unei Republici Moldoveneşti între Bug şi Nistru.

Intr'adevăr că înfiinţarea la însăşi graniţele României a unui focar moldovenesc, va permite bolşevicilor să îmbogăţească literatura lor de propagandă cu o nouă temă: ei îşi vor propune să convingă pe Basarabeni de ale căror sentimente patriotice nu pot face abstracţiune, că Rusia Sovietică nu le cere să se rupă dela Patria Mumă, ci să se unească numai fraţilor lor de peste Nistru, pentru a constitui împreună un singur Stat Moldovenesc în Federaţiunea Republicelor bolşevice.

Astfel făurită noua Republică Moldovenească, nu poate fi considerată decât ca un mijloc de propagandă contra României, ca un centru de atracţiune pentru Basarabia, ca un mijloc de presiune morală continuă asupra acelei provincii şi a Bucovinei, ca un cuib în fine de agitaţie şi de atentate în care va căuta să întărîte 400.000 de Moldoveni împotriva României.

* * *

Un ultim punct trebue scos în evidenţă; lipsa de dibăcie a acestei manevre bolşevice.

Este nedibace această manevră pentrucă bolşevicii stabilind Republica Moldovenească pe un fundament naţional, recunosc astfel în mod implicit caracterul moldovenesc, adică românesc pur, a populaţiunii care locueşte chiar la Est de Basarabia, peste malul stâng al Nistrului.

Or, dacă conştiinţa moldovenească a locuitorilor de dincolo de acest fluviu ar fi determinat Sovietele să-i întrunească într'o entitate naţională şi politică distinctă în cadrul Federaţiunii Republicelor ruseşti, — o conştiinţă naţională cu atât mai vie, acea manifestată dincoace de acel fluviu, adică în Basarabia, trebue să împiedece Sovietele să mai poată pretinde a obţine consimţimântul Basarabenilor de a se despărţi de Patria lor Mumă.

Această manevră mai este nedibace şi dintr'un al doilea punct de vedere:

Sovietele recunosc azi, într'un mod cu totul concret, că şi la răsăritul Nistrului mai trăesc încă 400.000 de Români, pe cari îşi propun chiar să-i întrunească într'un nou Stat, creând astfel o adevărată Republică Moldovenească, adică Românească, înăuntrul graniţelor ucrainiene.

Recunoscând aceasta, după ce contestaseră până acum caracterul naţional românesc Basarabiei, provincie situată totuşi la Vest de Nistru, adică într'o regiune şi mai omogenă încă, — deoarece face corp cu masa compactă a poporului român, — Sovietele dau astfel cea mai evidentă confirmare întinderii rasei noastre între Prut şi Bug.

Totodată, Sovietele mai dau un prilej de dovadă despre înţelepciunea politicei româneşti, care deşi cunoaşte existenţa a 400.000 dintre naţionalii săi în regiunea ce se întinde dincolo de Nistru până aproape de Kerson, n'a avut totuşi niciodată gândul să înglobeze această populaţie în fruntariile sale politice, precum au declarat-o de altfel delegaţii români la diferite Conferinţe Internaţionale ce s'au ţinut după războiul mondial şi în deosebi la Conferinţa Păcii întrunită la Versailles.

TRILOGIA ŞTIINŢEI
CERCETĂTOR—ERUDIT—SAVANT

DE

S. MEHEDINŢI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

COMUNICARE FĂCUTĂ ÎN ŞEDINŢA DELA 17 IANUARIE 1936

Dela cercetători şi erudiţi rămâne pentru ştiinţă, material; dela savanţi, rămân şi idei, iar uneori chiar sisteme şi metode care înlesnesc înţelegerea unui mare număr de fapte.

CELUI DINTĂI SAVANT ROMÂN
CARE VA DUCE CU DEMNITATE
NUMELE ŢĂRII NOASTRE
IN FAŢA «PREMIULUI NOBEL»
PENTRU O MARE DESCOPERIRE
ÎN ŞTIINŢELE EXACTE
SAU PENTRU PERFECŢIONAREA
METODELOR ÎN CERCETAREA
ŞI DESCRIEREA NATURII.

Cercetători se chiamă cei care caută și găsesc fapte nouă.

Erudiți se numesc cei care adună multe cunoştinţe despre lucruri aflate de ei sau de alţii.

Savanți sunt însă numai cugetătorii care ajung la idei nouă, pentru a verifica, înmulți și a sistematiza cunoştinţele adunate până în epoca lor, ușurând astfel progresul științei tocmai în latura cea mai vitală.

INTRODUCERE

Dintre comunicările făcute la Academia Română, am dat la tipar una singură: *Coordonate etnografice:* « Civilizație » și « Cultură ». Ni s'a părut că noțiunile acestea aveau nevoie de mai multă lămurire, iar presupunerea s'a adeverit, deoarece problema a fost desbătută chiar într'o adunare internațională, la care au luat parte mai mulți cărturari de mare notorietate [1]).

Pentru celelalte comunicări, am socotit că sunt de ajuns « Dările de seamă » despre fiecare ședință. — Dacă o idee a fost împărtășită și altora, în public, se chiamă că cei cu interes pentru știință o pot avea la îndemână.

Totuși, socoteala asta nu-i destul de sigură. Urmărind desbaterile câtorva congrese, am constatat că chiar specialiști de reală valoare ignorează uneori fapte și idei indispensabile oricărui om de cultură. In deosebi, e bătătoare la ochi ușurința cu care se dăruește în astfel de ocazii titlul de *erudit* ori de *savant* — o dovadă că ne lipsește încă o unitate de măsură pentru aprecierea valorilor intelectuale.

Pentru noțiunile etnografice « cultură » și « civilizație », se pare că am ajuns acuma la oarecare uniformitate de înțelegere, — cel puțin între noi, Românii. Chiar împrejurarea că aceste două noțiuni sunt pomenite de obiceiu împreună, este un semn că cei cari întrebuințează cuvintele respective, își dau seama de înțelesul lor deosebit. (Și-ar fi fost tare bine, dacă am fi prins de veste mai de timpuriu. De câte pagube

[1]) Dacă deslegarea propusă în Academia noastră a fost mai nimerită ori nu, se poate vedea, urmărind discuția organizată doi ani mai târziu în « Centre international de synthèse » *(Fondation pour la Science)*, Fasc. I, « *Civilisation* », *le mot et l'idée*, Paris 1930. — La acele desbateri contradictorii, au luat parte profesori dela *Hautes Études*, *Sorbona*, universitatea din *Strasburg*, *Neapole* și altele.

morale și materiale n'ar fi fost scutit poporul nostru, dacă ar fi știut să cântărească mai exact marfa proastă, dar scumpă, pe care atâți reformatori de ocazie i-au impus-o sub « eticheta » *civilizație* și *cultură*, când noi aveam la îndemână avuții de preț real și mult mai potrivite cu firea și nevoile noastre).

Credem așa dar că va fi de folos — măcar pentru « Dicționarul limbii române », a cărui publicare e patronată de Academie — să cercăm acum a defini mai exact și înțelesul noțiunilor: *cercetător*, *erudit* și *savant.*

Tipărim deci și *Trilogia Științei*, comunicarea din 17 Ianuarie 1936. Clarificarea noțiunilor nu strică nimănui și niciodată, mai ales acolo, unde terminologia științifică este pe cale de închegare, iar uzul e, cum am spus, însoțit și de abuz.

I

Dar nu e numai atât. Putem afirma că nicio știință nu înaintează, dacă nu pleacă dela noțiuni precise. Filologii știu mai de mult că limba uneori ajută, alteori împiedecă progresul cugetării. Același lucru îl recunosc și filosofii. Un exemplu: Din anticitate și până în secolul al XVII-lea, un mare izvor de eroare a fost lipsa de înțeles clar a cuvântului *logos*, care însemna trei lucruri: *calcul*, *rațiune* și *vorbă.*

Depășind cugetarea lui Plato, Aristotel punea ca temeiu al cunoștinței *perceperea sensibilă*, adică certitudinea imediată despre existența unui obiect, iar alături *numele* — ca un fel de sigiliu al lucrului de care era vorba. Prin aceasta însă, urmașul lui Plato, fără să-și dea seama, ridica limba elenă, cu toate particularitățile ei, la rangul unei forme universale a cugetării omenești. Pe o ușă ieșise « ideea » platoniciană, dar pe cealaltă intra « cuvântul » aristotelic *(logos)*, ca *dovadă* despre existența reală a lucrului numit... Cu alte cuvinte, logica și, alături de ea, gramatica grecească [1]) deveneau punct de plecare pentru o nouă metafizică!

[1]) Asta nu e o imputare fața de limba grecească, ci poate fi socotită chiar ca un omagiu. La Elini, *Limba* era considerată ca vestmântul cel mai potrivit al *Rațiunii.*

Ce a ieşit de aci se ştie: evul mediu s'a poticnit irosindu-şi zadarnic puterile în lupta necurmată dintre nominalişti şi realişti, până ce abia cu Descartes, *Calculul* a biruit definitiv imperfecţiunea *Cuvântului*, înlăturându-i toată şovăitoarea sa valoare scolastică. Cu bună dreptate, a putut spune mai târziu Condillac că *ştiinţa* este « une langue bien faite »; iar în timpurile noastre, un caracterolog scrupulos, Klages, s'a simţit îndemnat a mărturisi că el a « controlat şi prin linguistică descoperirile făcute în psichologie ». — Când însă nu se poate sprijini pe « calcul », ca forma cea mai sigură a « raţionamentului », « cuvântul » poate fi ocazie de multe şi grave lunecări.

A lămuri prin urmare unele noţiuni de mare circulaţie între cărturari, nu este un lux, ci însemnează un real progres pentru cugetare. După cum aerul curat este necesar vieţii, tot aşa sunt necesare pentru higiena intelectuală ideile clare şi expresiile precise. In *Discours de la méthode*, Descartes consideră claritatea ca însuşirea de căpetenie a oricărui om de ştiinţă. « Cei cari au judecata cea mai puternică şi mistuesc mai bine cugetările lor spre a le face *mai limpezi* şi mai *uşor de înţeles*, aceia pot dovedi mai repede ceea ce spun, chiar dacă n'ar vorbi decât dialectul *bas-breton* şi n'ar fi învăţat niciodată retorica ». Iar într'o scrisoare din 1643, spune categoric: « Toute la science des hommes ne consiste qu'à bien distinguer les notions ». Fericirea cea mai mare a singuraticului filosof era să cugete spre a înainta ştiinţa, iar la tipar se gândea cu adevărată silă: urăsc « meseria de a face cărţi » [1]). Adăoga însă îndată: dacă publici, ia seama « să nu scrii nimic, care să poată fi rău înţeles de cetitor ». Spune lămurit ceea ce gândeşti, fiindcă mie « adeseori lucrurile care îmi păreau adevărate, când am început a le concepe, mi s'au părut false, când am voit să le aştern pe hârtie » [2]).

---

manifestată în *Calculul* matematic. Limba, raţiunea şi matematica formau deci în cugetul acelui popor o « treime nedespărţită », întocmai ca cele trei laturi ale unui triunghiu, a căror despărţire nimiceşte îndată triunghiul.

[1]) Mon inclination, qui m'a toujours fait *haïr le métier* de faire des livres ... *(Sixième partie du Discours de la Méthode).*

[2]) Ne mettre jamais rien par écrit qui puisse être mal interpreté de lecteurs (Scrisoare din 1645).

In ce măsură oamenii de ştiinţă au ascultat ori n'au ascultat de sfatul lui Descartes, se poate vedea uşor din nenumăratele discuţii izvorîte adeseori numai din lipsa de preciziune a noţiunilor puse în discuţie.

*

Pentru a înlătura cât de puţin acest neajuns, am socotit necesar să cercăm a preciza înţelesul termenilor: *cercetător*, *erudit* şi *savant*, care privesc de aproape mersul ştiinţei. Punctul de plecare a fost următorul: scriind o lucrare de specialitate *(Terra)*, autorul a trebuit să urmărească desvoltarea ştiinţelor ajutătoare geografiei, începând cu cele privitoare la Atmosferă şi sfârşind cu cele necesare pentru studiul Biosferei. — Cu această ocazie, a observat că ştiinţele învecinate au trecut aproape prin aceleaşi faze, iar oamenii de ştiinţă (cercetători, erudiţi şi savanţi), oricare ar fi specialitatea lor, au o sumă de caractere comune şi se înşiruesc pe anume trepte în ierarhia valorilor intelectuale.

Rezultatul acelor observări a făcut obiectul câtorva pagini cetite la Academie. Acuma, le supunem spre verificare şi unui cerc mai larg, deoarece problema de faţă are nu numai interes teoretic. Insăşi « Societatea Naţiunilor » a simţit nevoia de a defini mai exact înţelesul cuvântului *cultură*, în vederea unor hotărîri practice. De aceea, a însărcinat un organ neutral *(L'Institut de coopération intellectuelle)* să cheme la un congres ad-hoc pe reprezentanţii mai de seamă ai culturii contemporane. Astfel s'a adunat « Congresul dela Madrid » (1934), unde somităţile ştiinţei [1]) au discutat încă odată ce însemnează « civilizaţie » şi « cultură ».

Dacă concluziile discuţiilor din acea adunare internaţională ar fi fost positive, ele ar fi înlesnit de bună seamă şi o caracterizare mai precisă a « cercetătorilor », « erudiţilor » şi « savanţilor », ca organe ale progresului culturii. Din nenorocire, încheierile la care s'a oprit acel congres (numit în glumă « Conciliul de la Madrid ») n'au corespuns aşteptărilor.

[1]) Din partea Franţei, au fost între alţii şi Madame Curie, precum şi Paul Valéry, ca reprezentant al Academiei franceze.

E drept că nici criteriul alegerii membrilor nu fusese tocmai nimerit. O idee nu poate fi discutată în chip competent, decât între cei cari o mânuesc zilnic în sfera ştiinţei respective. De pildă, când e vorba de *energie*, *radioactivitate*, *ionizare*, etc., singuri fizicienii au cădere să se pronunţe. Tot aşa, noţiunile: *sălbăticie*, *semi-civilizaţie*, *civilizaţie şi cultură*, sunt întrebuinţate mai des în etnografie, geografie, preistorie, istorie, arheologie, istoria artelor şi sociologie, deoarece mai ales aceste ştiinţe adună materialele privitoare la desvoltarea omenirii, le cern şi le clasifică după anume criterii metodice. Prin urmare, ar fi fost firesc ca specialiştii respectivi să-şi fi spus părerea, înainte de a se aduna acel « conciliu » eterogen.

Se înţelege e greu să ia acum cineva asupră-şi sarcina de a hotărî singur într'o controversă atât de vastă. Insă nici încercarea nu strică. De aceea, ca urmare la « Coordonate etnografice », unde am definit *civilizaţia* şi *cultura*, plecând dela materialul etnografic, vom cerca de astădată în « Trilogia ştiinţei », să arătăm cât vom putea mai limpede şi treptele activităţii ştiinţifice, deoarece *Ştiinţa* — împreună cu *Etica* şi *Arta* — formează însuşi cuprinsul noţiunii exprimate de etnograf prin cuvântul « cultură ».

Lucrarea de faţă continuă aşa dar şi împlineşte pe cea de acum zece ani.—Dacă vom ajunge şi de astădată să realizăm măcar în sfera scrisului românesc oarecare consens între oamenii de ştiinţă, preţuirea valorii relative a muncitorilor intelectuali va fi mai sigură, iar ca urmare şi progresul muncii ştiinţifice va fi înlesnit, evitând caracterizările false şi însărcinările nepotrivit date uneori celor ce se ocupă de ştiinţă. — A cunoaşte gradele ierarhiei militare şi potenţialul fiecărui grad este o condiţie indispensabilă pentru întrebuinţarea practică a armatei. In câmpul ştiinţei — la fel.

II

Imprejurările generale, amintite în paginele precedente, ar fi fost de ajuns să îndreptăţească tipărirea comunicării despre « Trilogia ştiinţei ». Dar s'au mai adăogat şi împrejurări care ne privesc numai pe noi.

La 4 Decemvrie 1931, Academia Română a sărbătorit pe doi membri ajunși la venerabila etate de 90 de ani. A fost una dintre cele mai solemne ședințe ale instituției noastre, fiind vorba nu numai de cinstirea unor persoane, ci și de recunoașterea publică a unei întregi munci pentru cultură. In persoana bătrânului Iacob Negruzzi, a fost sărbătorită atunci toată epoca Junimii dela Iași, iar în Mihail Șuțu întreaga desvoltare a numismaticei române.

Cu acea ocazie, Suveranul, ca Președinte de onoare al Academiei, a rostit aceste semnificative cuvinte:

Nu pot concepe că o țară ar putea însemna ceva... dacă nu-și sporește la extrem patrimoniul său cultural.

Cultura trebue să fie nu numai de import, ci și produsul acestui neam...

Intelectualitatea română *are datoria de a se pune pe muncă, a-și pregăti armele astfel, ca în ziua, când mijloacele ne vor permite... să putem da lupta cea mare și sănătoasă, spre a ne cuceri un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii* ».

Din partea Suveranului care a pus la cale « Ziua Cărții », a creat « Revista Fundațiilor Regale » și a organizat instituția « Cultura națională » menită a înlesni tipărirea operelor mai de seamă, cuvintele spuse la Academie sunt un program. Ele presupun numaidecât trei lucruri:

1. *Mobilizarea tuturor celor capabili* să ajute înaintarea culturii românești.

2. Crearea celor mai potrivite *condiții de muncă intelectuală*, atât în școli, cât și în celelalte instituții de cultură.

3. *Prețuirea exactă* a rezultatelor dobândite, spre a putea da fiecăruia locul și rolul ce i se cuvine în « Statul cultural ».

Intrebarea este: fost-au aceste condiții împlinite în trecut, pentru ca să știm dacă neamul nostru și-a arătat ori nu adevărata sa capacitate pentru cultură? Iar dacă nu, cum s'ar putea ajunge la condiții mai bune pentru viitor?

Să le luăm pe rând.

*

1. Cel dintâi postulat priveşte în parte şi Academia. Fixând subiecte pentru lucrări ştiinţifice ori literare, şi împărţind premii pentru operele mai însemnate, Academia Română a ajutat şi ajută în măsura puterilor sale înaintarea culturii şi selecţiunea talentelor. Când e vorba însă de « mobilizarea tuturor puterilor capabile să promoveze cultura românească », este vădit că o astfel de sarcină poate fi împlinită numai de Stat. Singur el e în stare să aleagă din gloata tineretului pe cei mai înzestraţi şi să le dea o creştere deosebită, spre a-i pune la muncă în fruntea generaţiei lor.

Din nenorocire, pană ieri-alaltăieri, nu numai la noi, ci chiar în ţări cu o tradiţie şcolară mai veche, instruirea tineretului nu era obligatorie, ci rămânea pe seama familiei. Invăţământul public a început a fi obligator abia în secolul trecut, ca şi serviciul militar, iar şcoalele de odinioară—puţine, câte erau — n'aveau nicio legătură cu Statul, ci numai cu Biserica, al cărui scop era « mântuirea sufletelor ». Despre o selecţionare a copiilor în vederea muncii intelectuale, nici vorba nu putea fi.

Azi, împrejurările sunt în această privire cu mult mai favorabile. Am scăpat şi de vechea nedreptate de a privi poporul ca « gloata » unor vite de muncă, şi de eroarea mai nouă de a socoti poporul ca « suveran ». După naivitatea democraţilor utopişti, care credeau într'un « Contract Social », încheiat între indivizi cu drepturi *egale* pentru fiecare ins, democraţii cu simţ critic mărturisesc azi făţiş:

« Democraţia trebue să vegheze la formarea unei *elite* cu anume *privilegii*.
Privilegiul instrucţiei superioare *nu poate fi* la îndemâna tuturor, ci se cuvine numai celor vrednici de el.
De aceea, trebue să deschidem numai *copiilor înzestraţi* calea spre studii cât mai complete » [1]).

Ceea ce a spus în anii din urmă pedagogul cel mai de seamă al unei republici democratice, se spusese la noi mai înainte de războiul mondial [2]). Iar într'o lucrare scrisă chiar

---

[1]) R. Dottrens, *L'éducation nouvelle' en Autriche*, Paris 1927, p. 32 ş. u.

[2]) « După statisticele făcute în Germania, copiii sunt cam 10% proşti, 80% mijlocii, iar alţi 10% deştepţi. Despărţindu-i deci în clase deosebite, vom avea douătrei ocazii de emulaţie, în loc de una. Cei bine înzestraţi dela natură se vor încorda

sub impresia războiului și a strivirii din 1918, toată nădejdea se îndreptase spre o « altă creștere » întemeiată pe « Școala Muncii » și pe o serioasă selecțiune a tineretului din gloata *întregului neam* românesc.

Nu știm de câți va fi fost înțeles gândul acesta în afară, dar în sânul Academiei [1]), concepția de atunci a fost relevată cu

---

într'o măsura mai mare, potrivit cu fireasca lor deșteptăciune. Cei mijlocii, ne mai fiind umiliți prin marea depărtare față de fruntașii etății lor, vor grăbi și ei pasul. Și astfel va spori la toți încrederea, vor simți *mai mulți* bucuria de a se ridica. Până și cei prosticei vor putea fi mai bine îngrijiți.

Impotrivirea cea mai hotărîtă vine însă din partea unei prejudecăți democratice: Cum? Voiți să ne întoarcem la era privilegiilor?

Temerea aceasta *ni* se pare cu totul deșartă. E destul să observăm că propunerea mai sus amintită vine tocmai dintr'o țară cultă și cu sufragiu universal (Germania) pe care noi nu-l avem încă. Asta dovedește — oricât de paradoxal s'ar părea — ca *cea dintâi năzuință a unei adevărate democrații e să creeze o nouă aristocrație*, nu de blazon, ca cea ereditară, ci mereu supusă selecțiunii naturale, după dreapta ierarhie a valorilor sufletești; o *aristocrație a muncii*, în loc de a șederii, a talentului, în loc de a pergamentului » (*Poporul*, 1913, p. 77). Iar concluzia suna așa: « In locul demagogiei egalitare, e timpul să vorbească democrația pătrunsă de adevăratul spirit științific. Și anume:

Pe cei puțin înzestrați, să-i compătimim și să-i ajutăm spre a fi activi și folositori — în marginile puterilor lor — firește, fără a-i umili. (Pericol e numai când proștii sunt și bogați, căci atunci sunt de obiceiu semeți, așa că nu-i mai poate ajuta nimeni).

Pe cei mijlocii, fie săraci, fie cu dare de mână, să-i cultivăm metodic, cu toată dragostea și cu cele mai *mari speranțe* pentru viitor, de oarece odihnita lor mediocritate este pământul curat și sănătos, din care va putea crește pe neașteptate (prin *mutație*) răsadul rar al inteligențelor superioare.

Pe geniu însă — și, în deosebi, pe cel mai simpatic dintre toate, *geniul moral*, indispensabil oamenilor de stat și marilor reformatori — se cuvine să-l respectăm și să-l iubim, ca pe cea mai bună parte a omenirii; fiindcă, vorba lui Goethe, în toate și mai pre sus de toate, « cel mai mare noroc e personalitatea », nu numai în scurta vieață a individului, dar și în marea vieață de secole a statelor și a națiunilor ». (*Poporul*, p. 89).

[1]) Intr'o comunicare din 17 Ianuarie 1930, cu titlul « Școala nouă și Dușmanii ei », d-l Rădulescu-Motru, examinând repetatele incercări de reformă a învățământului, se exprimă astfel: « Intre acestea, primele care se impun atenției sunt proiectele d-lui prof. S. Mehedinți, care în calitate de Ministru de Culte și Instrucție Publică, le-a propus și a reușit să le facă votate de parlamentul din 1918. Profesorul S. Mehedinți s'a îngrijit în special de organizarea învățământului public în mediul muncii rurale. Soluțiile propuse sunt dintre cele mai fericite, atât în ce privește pregătirea profesională a învățătorilor și preoților de sat, cât și în ceea ce privește legătura dintre învățăm nt și vieața satului, prin mijlocirea Eforiilor Școlare și a Școalelor Pregătitoare. Școala cea nouă a făcut, prin legiuirile d-lui prof. S. Mehedinți. primii pași hotărîtori pe terenul poliției școlare rom nești. Legiuitorii câștigați acestei școli nu vor avea pe viitor decât să continue și să înmulțească pașii făcuți în 1918...

Legătura de pământ și de obiceiuri a muncii rurale a fost respectată în mod riguros de legiuitorul din 1918. Școalele Pregătitoare ale d-lui profesor S. Mehedinți, Școli menite să funcționeze în mijlocul satelor și cu o organizație variată după regiuni, sunt, după Bisericile zidite pe vremuri de sufletele drept credincioase ale boierilor

aprobare, iar astăzi, chiar în afară de Academie, orice Român cu destulă pregătire intelectuală îşi dă bine seama că, la noi, adevăratul izvor de cultură originală este *satul*. Din sat aşa dar trebue să înceapă alegerea valorilor unui neam [1]).

Se înţelege, nici oraşul nu poate fi înlăturat, mai ales într'o ţară în care multe oraşe au încă aspect rural şi chiar o populaţie rurală la periferie. Dar e un real progres că am scăpat şi de prejudecata neegalităţii în care credeau boierii, şi de iluzia egalităţii cu care se amăgeau democraţii. Azi, psichotehnica determină gradul de inteligenţă al copiilor, fără să ţină seama sub ce coperiş au fost născuţi. Proporţia celor superiori, mijlocii şi mărginiţi fiind stabilită în chip obiectiv, postulatul democraţiei corecte se mărgineşte la atât: toţi copiii au dreptul să se apropie de scara «metrică» a pedagogului, după cum toţi tinerii au datoria să se prezinte ofiţerului, pentru înrolare la serviciul militar. Criteriul e acelaşi pentru toţi: capacitatea.

Aşa dar, «mobilizarea tuturor celor *capabili* să ajute înaintarea culturii româneşti» este azi cu putinţă. Şi toţi suntem de părere, că intrarea în institutele de înaltă cultură nu mai poate fi liberă decât pentru tinerii cu un coeficient mintal superior. In treacăt însă se cuvine să observăm că termenul «privilegiu», întrebuinţat de Dottrens, nu ni se pare destul de potrivit, fiindcă aci nu mai e vorba de o favoare, ci de o *sarcină*, în vederea unui mare interes social.

In adevăr, a pune poverile cele mai grele pe umerii celor mai puternici, nu pe ai celor slăbănogi, nu e un hatâr, ci o socoteală de bun simţ. Iar *neamul care nu va păzi această rânduială, adică nu va pune în linia întâia de luptă puterile cele mai alese ale fiecărei generaţii, acela va fi frânt*, fără «doar şi poate». (Războiul mondial a dovedit cu prisosinţă acest

---

cele mai preţioase danii pe care le-a primit poporul român de la cârmuitorii săi». (*Revista de filosofie*, vol. XV, Nr. 1, Ianuarie—Martie 1930).

[1]) E un fapt pozitiv că măsurile şcolare din 1918 au introdus pentru întâia oară învăţământul secundar la sate (Şcolile Pregătitoare), tocmai cu gândul de a descoperi *valorile rurale mai proeminente*, pentru de a da satului o pătură conducătoare nedesrădăcinată din tradiţia neamului, şi pentru a îndruma apoi spre însărcinările istovitoare ale muncii orăşeneşti numai pe cei potriviţi cu astfel de muncă şi bine pregătiţi pentru românizarea oraşelor (vezi *Şcoala Poporului*).

adevăr[1]). Dacă nu s'ar fi sprijinit, alături de militari, şi pe un mare număr de oameni de ştiinţă, Anglia şi Franţa ar fi fost sdrobite din cel dintâi an de luptă, deoarece mobilizarea le găsise cu mari lipsuri în ce priveşte înzestrarea tehnică. Germania, de asemenea, când s'a văzut încercuită de adversari, ar fi ajuns la pieire, dacă n'avea ajutorul oamenilor săi de ştiinţă. Barrès a spus-o lămurit: « In niciun chip, Germanii n'ar fi putut trăi atâta timp blocaţi, fără superioritatea ştiinţei lor » [2]).

Prin urmare, alegerea din vreme a tuturor tinerilor cu însuşiri superioare e necesară nu numai în vederea concurenţei pe calea culturii, cum amintea Suveranul, ci este însăşi *condiţia de existenţă a naţiunii şi a Statului.* Iată de ce se impune cea mai grabnică şi mai atentă selecţiune a copiilor din Ţara întreagă. Mobilizare generală..! Şi, după cum meteorologii măsoară zilnic temperatura şi alte elemente ale climei, tot astfel, pedagogii trebue să măsoare cât mai sistematic însuşirile sufleteşti ale tinerilor din fiecare generaţie încredinţată grijei lor.

*

2. Cât priveşte al doilea postulat « crearea celor mai bune condiţii de muncă intelectuală », asta e o problemă pe care, iarăşi, numai Statul o va putea deslega cum se cuvine, în viitor. Pentru trecut, respectul adevărului ne obligă să recunoaştem fără înconjur, că şcoala românească a mers până acum mai mult la întâmplare. Infiinţând şcoale cu duiumul, Ministerul Instrucţiei a deschis porţile învăţământului pentru oricine, aşa că am ajuns la o inflaţie şcolară, fără precedent şi la o declasare a tineretului, mărturisită chiar oficial prin grava constatare că ne-am trezit la « Turtucaia şcolară » şi că e nevoie « să ne retragem pe alte poziţii » [3]).

---

[1]) Fabricarea gazelor asfxiante presupunea numai decât mari cantităţi de clor lichid sau gazos şi de brom, pe care însă Francezii le importau din Germania. Inainte de 1915, nicio uzină franceză nu putea fabrica clor. S'au construit deci repede 11 uzine electrochimice, aşa că în August 1915 se putea produce câte 30 de tone pe zi; în 1917, s'a ajuns până la 50 de tone zilnic, iar până în Noemvrie 1918, armata a putut avea la îndemână 24.000 tone de clor. (Ch. Moureux, *La science et ses applications*, Paris 1927, p. 130).

[2]) M. Barrès, *Pour la haute intelligence francaise*, Paris 1925, p. IV.

[3]) C. Kiriţescu, *Criza îuvăţământului secundar şi reforma Liceului*, conferinţa ţinută la *Institutul Social*, la 15 Ianuarie 1928.

Ce fel de muncă pentru cultură, se mai putea împlini în astfel de condiţii haotice! Oricât de paradoxal s'ar părea, nici măcar *scopul şcoalei* n'a fost precizat pentru niciuna din treptele învăţământului... Lucrul acesta s'a încercat abia în anii din urmă, şi nu din iniţiativa Ministerului [1]). Apoi, nici alegerea şi nici pregătirea corpului didactic nu s'a făcut şi nu se face decât foarte aproximativ [2]). Vinovate sunt mai întâi « Şcolile Normale », care pregăteau pe învăţători cu gândul ca ei să dea copiilor « cultura generală »; apoi vinovate sunt şi liceele, unde se urmărea aceeaşi fantomă, în loc să se facă diagnosticul tinerilor în vederea orientării profesionale. Dar cea mai vinovată e universitatea, fiindcă a consimţit să ia asupră-şi pregătirea profesorilor (şi deci indirect a învăţătorilor), când singura ei chemare firească este înaintarea ştiinţei, iar recrutarea şi pregătirea celor cu vocaţie profesională trebuia să fie lăsată pe seama unor instituţii cu totul speciale, conduse de educatorii cei mai de seamă. Fireşte, răspunderea pentru aceste grave lipsuri o au şi cârmuitorii care nu şi-au dat seama că organizarea muncii intelectuale este o datorie fundamentală pentru orice stat modern. Faţă de concurenţa internaţională, nu numai în toate ramurile de activitate practică, dar şi în latura culturii, Statul trebuia să lase universităţilor exclusiv grija ştiinţei, iar pregătirea profesională s'o fi organizat în instituţii speciale, potrivite cu nevoile tehnicei moderne.

Dar lucrurile stau cum stau. Chiar în ţări cu mai multe mijloace şi cu o tradiţie şcolară mai lungă, nici munca ştiinţifică în universitate, nici specificarea scopului fiecărei trepte de învăţământ, nici pregătirea profesioniştilor n'a fost şi nu este încă aşa cum ar fi de aşteptat într'o epocă de « raţionalizare » şi « taylorism », ca aceea în care ne aflăm. E destul să amintim împrejurarea de necrezut, că Sorbona, până la sfârşitul

[1]) S. Mehedinţi, *Invăţătorii şi Straja Ţării*, Bucureşti 1938, p. 56 ş. u.

[2]) S. Mehedinţi, *Profesorul*, Bucureşti 1928, p. 5 ş. u. şi Dumitru Muster, *Organizarea învăţământului secundar, între liceul unitar şi clasele de aptitudini*, Bucureşti 193., p. 8 ş. u. Acelaşi autor mărturiseşte că la « Seminarul pedagogic universitar », tinerii se aflau « sub nivelul celei mai modeste pregătiri »; partea practică era redusă « la cel mai simplist tipic.... câteodată la o singură lecţie, iar uneori câte trei candidaţi îşi împărţeau timpul unei ore ». *România*, Ianuarie 4, 1939.

secolului trecut, nu avea studenți, ci numai auditori de ocazie, iar la gimnaziu putea ajunge cineva profesor cu învățătura căpătată până la examenul de bacalaureat, fără altă pregătire științifică ori pedagogică [1]). Erorile și lacunele au fost relevate mai de mult [2]), dar inerția a împiedecat și împiedecă și azi îndreptarea lor.

*

3. Dacă cele dintâi două postulate priveau numai indirect Academia, al treilea stă foarte aproape de atribuțiile instituției noastre: e vorba de « aprecierea cât mai exactă a rezultatelor muncii intelectuale ».

Implinirea acestui postulat are nu numai interes teoretic, ci și un mare interes practic. De multe ori, acordăm de pildă titlul de « savant » unor cărturari vrednici de stimă, dar care numai savanți nu sunt. Dacă am putea deosebi precis treptele muncii științifice (cercetător, erudit, savant), vom dobândi următoarele rezultate pozitive:

1. Vom fi scutiți de eroarea de a presupune la cineva însușiri pe care nu le are și de a-i impune sarcini pe care nu le poate duce. Vom ști prin urmare cum să chibzuim mai nimerit condițiile muncii intelectuale.

2. Ne vom da socoteala mai ușor ce e « cultura de import » și care cultură este « produsul acestui neam ».

3. In sfârșit, cărturarii vor cunoaște mai exact calea « spre a cuceri un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii ».

Ne mângâiem așa dar cu speranța că *Trilogia științei* va contribui măcar cât de puțin la progresul « statului cultural » și deci a idealului pe care Suveranul l-a exprimat într'un chip atât de solemn în fața Academiei.

---

[1]) E. Lavisse, *Questions d'enseignement national*, Paris 1885, p. 15,55 ș. u.

[2]) S. Mehedinți, *Școala Poporului*, (1918), *Școala română și capitalul biologic al poporului român* (1927), *Ce poate face un educator* (1932).

I

CERCETĂTORII

Cercetător se chiamă cel care caută și găsește fapte nouă; cercetător poate fi oricine, dacă are curiozitate științifică și darul observării.

Cercetarea atârnă de gradul de curiozitate intelectuală. Când aceasta este destul de vie, chiar un începător poate ajunge la descoperiri însemnate.

I. Condițiile cercetării. — *A)* Mijloacele de observare și de experimentare. Uneori, fără descoperirea unor anume *instrumente*, investigarea e cu neputință, oricât de ageri ar fi cercetătorii unei epoce. *B)* Adunarea materialului necesar pentru *comparare*. *C)* Adăugirea instrumentului intelectual ce se chiamă *metodă*, adică *aflarea firului certitudinii*. (Exemple: Hippocrat, Aristotel, Linneu, Cuvier, etc.).

II. Valoarea cercetătorului. — Prețul cercetării stă nu atât în adunarea materialului brut, cât în coordonarea lui în chip original. Scara valorilor este necontenit *revizuită*. Linneu ne apare acum mai aproape de Pliniu, decât de naturaliștii de azi; Daubenton și Adanson stau din contra pe o treaptă superioară celei acordate de contemporanii lor.

III. Insușirile cercetătorului. — *A)* Curiozitatea științifică și capacitatea de *contemplare activă*. *B)* Agerimea *intuiției*. *C)* Deosebită *receptivitate* față de amănunte. *D)* Deplina *obiectivitate*. Pseudo-cercetătorii ajung uneori până la falsificarea faptelor.

Pasul cel dintâi în știință este munca de cercetare.

A fi cercetător este mai întâi o chestie de curiozitate intelectuală în fața fenomenelor naturii. Unii trec de o mie de ori pe lângă un lucru, fără să-l bage în seamă; alții, având privirea iscoditoare, observă multe fapte interesante, acolo unde cel cu privirea adormită nu vede nimic deosebit. De aceea, cine are *darul* observării poate deveni chiar dela începutul carierii un *cercetător* (*Forscher*, cum zic Germanii). După ce și-a ales specialitatea, astfel de muncitori înzestrați pot contribui la înaintarea științei aproape dela cei dintâi pași. De pildă, dacă e botanist, poate nimeri la erborizare o specie sau o varietate nouă, de osebit interes pentru taxonomie. (Nu de mult, un învățător din Hațeg ajunsese la o reală notorietate, ca cercetător sârguincios al muscineelor). Tot așa

în zoologie, chiar fauna unui mic lac de munte poate procura limnologului novice unele fapte de mare însemnătate cu privire la distribuirea vietăţilor în raport cu temperatura, compoziţia apei, abundenţa luminii şi alte împrejurări ale biotopului respectiv. Astfel de observări prezintă uneori un interes pe care puţini îl bănuesc. La fel în paleontologie: în cea dintâi râpă goală, un tânăr poate găsi câteva fosile caracteristice, care să lămurească dintr'odată o chestie de stratigrafie. Iar astfel de cazuri se pot întâmpla mai în toate ştiinţele descriptive. Un începător în ale geografiei poate nimeri dela cea dintâi excursie fapte de real interes. In râpa unei cariere de nisip şi prundiş, iată în păretele de löss foarte omogen câteva pietricele de mărimea alunelor. Acest amănunt e îndestulător spre a înlătura orice ipoteză cu privire la originea aluvionară a « pământului galben » ce acopere câmpia română. (Dacă lössul s'ar fi depus în apă, ca un nomol foarte fin, acea apă tulbure şi liniştită n'ar fi putut ţinea în suspensie pietricele de un volum cu mult superior prafului lössian. Singura explicare plauzibilă rămâne aşa dar vântul). Cercetarea atentă a malului unei gropi de nisip dimprejurul Bucureştilor procură chiar unui începător o dovadă convingătoare despre adevărul teoriei eolice a lui Richthofen, în regiunea de care e vorba.

Cât priveşte preistoria, istoria, arheologia, etnografia, folklorul etc. lucrul e şi mai uşor. Din ziua întâi a săpăturilor unei aşezări preistorice, cercetătorul poate nimeri o staţiune tipică, unde păturile să arate o succesiune mai completă decât oriunde şi necunoscută aiurea. Schliemann a sărit dela negoţ la studiul antichităţilor, instruindu-se singur în faţa documentelor descoperite la Troia, şi astfel a contribuit la înţelegerea epocei omerice mai mult decât toţi filologii care studiaseră Iliada numai cu dicţionarul. Este aproape de prisos să mai amintim ce se întâmplă în cercetările arhivistice. Răsfoind teancuri de acte vechi, începătorul poate afla un document care pune capăt unei lungi controverse. De asemenea, etnograful novice poate nimeri o unealtă arhaică, un obiceiu puţin cunoscut (în Oltenia sunt încă urme de geofagie) sau alte amănunte de preţ, după cum dialectologul norocos poate

nimeri un cuvânt rar sau o formă lexicală necunoscută, înlesnind în specialitatea sa o concluzie nouă, întocmai ca botanistul, biologul ori paleontologul care a descoperit o specie sau o varietate nouă.

Este vădit aşa dar că cercetarea este mai întâi de toate o chestie de *observare ageră* şi de *exactitate în descriere*, iar în oarecare măsură şi de întâmplarea ce se numeşte popular « noroc ». De aceea, numărul cercetătorilor este azi imens — mai ales în ştiinţele concrete. Orice naturalist, orice geograf orice etnograf, călătorind în regiuni puţin explorate, are perspectiva de a se întoarce acasă cu material nou şi interesant [1]. Dela Herodot până la Nansen, Amundsen, Sven Hedin şi alţi călători moderni, numărul celor ajunşi pe nesimţite (iar uneori pe negândite) « cercetători » ai naturii şi ai omenirii este în adevăr considerabil — mai ales între tineri, ceea ce dovedeşte că sarcina aceasta de a căuta şi afla fapte nouă poate fi împlinită chiar dela începutul carierei, când cineva are destul simţ de observare.

I. Condiţiile cercetării. — Din cele înşirate până aci s'ar părea că rezultă două concluzii: întâi, uşurinţa muncii de cercetare, apoi mica valoare a cercetătorilor în mişcarea ştiinţifică. Realitatea ne arată însă altceva.

Departe de a fi uşoară, munca cercetătorilor a fost şi este încă uneori foarte grea. Până în secolele din urmă, observarea naturii întâmpina enorme piedici din lipsa de mijloace tehnice. Până de curând, cu toată imensitatea Cerului, astronomii număru numai câteva mii de stele (vreo 6.000, cât se poate observa cu ochii liberi). Azi însă, telescoape uriaşe, fotografia de lungă durată şi alte metode de investigaţie au îmbogăţit cataloagele astronomice cu milioane de astre, iar numărul lor sporeşte necontenit. Dar progresul observărilor

[1]) Nu de mult, Sven Hedin a străbătut în Tibet o întindere de peste o mie de km pe care n'o cercetase niciun European. In Sudul Arabiei, este o regiune cât Spania şi Franţa la un loc, aproape necălcată de piciorul omului. In hylaea brasiliană, expediţia lui Roosevelt a descoperit un râu de 1500 km lungime, iar Dr. Rice a explorat în basinul lui Rio Negro o ţară cât Franţa, necercetată de nimeni (Ch. E. Key, *Les explorations du XX siècle*, Paris 1937). — Cât priveşte flora şi fauna, cercetătorii mai noi aduc din explorările lor fapte în adevăr uimitoare ca interes ştiinţific. (I. T. Sanderson, *Les bêtes rares de la jungle africaine*, Paris 1938).

s'a simțit abia după descoperirea lunetelor (Galilei) și nu mai departe decât acuma o sută de ani, Aug. Comte socotea că ne vom opri doar la matematica (mecanica) cerului și câteva noțiuni de fizică, dar compoziția corpurilor cerești ne va rămânea pentru totdeauna necunoscută. Azi, am ajuns însă și la astro-chimie, pe calea analizei spectrale, înlesnită de spectroscop, iar condițiile cercetării sporesc zi cu zi.

Cât privește fenomenele telurice, posibilitățile de cercetare au crescut mai presus de toate așteptările. La începutul secolului al XIX-lea, trecând Oceanul Atlantic spre a explora Lumea Nouă, Humboldt se gândea cu melancolie că adâncimile oceanului planetar vor rămânea pentru om o taină eternă. Și iată, numai după o sută și ceva de ani, hărțile de isobate ne arată pe alocurea fundul mărilor și al oceanelor tot atât de amănunțit ca și fața uscatului. In locul sondelor metalice care cereau zile întregi pentru a pipăi numai câteva puncte din adânc, azi putem desina repede și exact profilul oricărei adâncimi peste care trece un vapor, înregistrând automat toate neregularitățile reliefului submarin, cu ajutorul sunetului reflectat din adâncime. O mică sonerie sub vas înlocuește timpul, cheltuiala și toată osteneala de acuma câteva decenii. Iar cu ajutorul stetoscopului, putem asculta chiar și mișcările apelor ascunse, după cum doctorul ascultă respirarea plămânului, fără să-l vadă ori să-l pipăe. Astfel, lumea abisală cu toate feeriile ei începe a ne fi cunoscută din ce în ce mai amănunțit. Și aproape tot așa de ușor sondăm (fără a săpa) și interiorul litosferei, adică al scoarței pământului. Căutarea metalelor, a sării, a petrolului și a vinelor de apă... era până mai eri treaba căutătorilor de comori și a vrăjitorilor. Astăzi, metoda gravimetrică, aparatele seismologice și multe alte mijloace indirecte ne ajută să *vedem* subsolul, după cum o radiografie ne arată fractura oaselor, glonțul rătăcit undeva în corp ori vătămarea vreunui organ intern.

De aceea, numărul cercetătorilor devine din ce în ce mai mare nu numai pentru ceea ce găsim pe fața planetei noastre, dar chiar pentru adâncimile cerului, abisul oceanelor și masele subcrustale ale globului. Zilnic se adună munți de material, iar Universitățile, laboratoriile și alte instituții

ştiinţifice au devenit adevărate pepiniere de observatori şi cercetători.

Aşa dar, din punctul de vedere al condiţiilor de muncă, cercetătorii sunt din ce în ce mai înlesniţi. Indată ce un tânăr şi-a ales specialitatea şi face cunoştinţă cu *cadrul* de investigaţie al ramurei de care se ocupă, este numai o chestie de timp, de silinţă (şi uneori de « noroc », adică o întâmplare favorabilă), ca să ajungă — cum am spus — chiar dela început la descoperirea unor fapte însemnate, după cum minerul norocos poate nimeri din ziua dintâi o « piatră scumpă » sau un bulz de metal preţios, în mijlocul filonului umplut de un enorm material fără valoare.

Constatarea aceasta trebue să fie luată în consideraţie totdeauna, când urmărim evoluţia ştiinţelor; altfel, nu putem preţui cu dreptate meritele cercetătorilor. Uneori lipsa de progres n'a atârnat de capacitatea specialistului, ci numai de condiţiile muncii.

A. Cea dintâi condiţie este adeseaori de caracter tehnic: *descoperirea sau perfecţionarea unor anume instrumente*. Cine ar fi putut studia clima în antichitate, când termometrul şi barometrul au fost atât de târziu inventate şi atât de greu adaptate în vederea unor observări exacte... Descartes, aşa de doritor să adune observări ştiinţifice şi să facă fel de fel de experienţe, îndemna pe oamenii de ştiinţă întâi şi întâi de toate să deschidă ochii *(oculos aperire)*. Dar oricât i-a deschis şi el, şi alţii înaintea lui, nu putea să vadă în imensitatea cerului mai mult de cât e în stare să zărească ochiul omenesc. Inventarea lunetelor a însemnat în epoca sa o adevărată revoluţie în astronomie (Galilei), iar telescoapele din ce în ce mai mari, au dat de atunci încoace cercetătorilor cerului mijloace de investigare pe care nici în vis nu le puteau imagina astronomii de altădată. Cât despre microscop, spectroscop, polarizator şi alte mijloace de a *vedea* nici nu putea fi vorba, când Descartes spunea *oculos aperire*.—Recomandarea ni se pare azi banală, dar ea ne aduce aminte de nişte vremuri

când toată nădejdea era în ochi, deoarece tehnica aparatelor optice abia începuse a veni în ajutorul observării.

Să dăm un mic exemplu şi din geografie. Intâi şi întâi de toate, geograful trebue să vadă pământul pe hartă, căci nicio făptură omenească nu l-a putut cutreera în întregime. De aceea şi zicem că « harta este ochiul geografului ». Dar ce puteau vedea pe hartă contemporanii lui Descartes, când tot materialul cartografic din acea epocă era atât de sărac.... Abia cu Snellius se începuse triangularea ca temelie a unei hărţi exacte, determinându-se atunci pentru întâia oară unele puncte trigonometrice. Cele dintâi longitudini precise au fost dobândite abia de Picard (1674), servindu-se de observarea stateliţilor lui Jupiter. Şi a trebuit apoi o muncă de peste două secole, ca să ajungem la hărţi topografice cu longitudini, latitudini şi altitudini adevărate, ba şi cu măsurarea precisă a adâncimilor din fiecare ocean. — Abia cu ajutorul hărţilor de azi, geograful poate în adevăr să-şi înlesnească observarea naturii.

Am dat acest exemplu din geografie, dar în toate ştiinţele concrete se poate constata acelaşi lucru: lungă — lungă vreme, cercetătorul n'a putut face un pas înainte, deoarece înseşi *mijloacele de investigare*, adică instrumentele de lucru erau neîndestulătoare sau chiar lipseau cu totul.

B. O altă condiţie nefavorabilă poate fi *insuficienţa materialului adunat*. Acuma o sută de ani, când Humboldt a imaginat liniile isoterme, observările meteorologice erau atât de rare, încât întemeietorul climatologiei nu avea la îndemână pentru tot pământul decât vreo câteva duzini de temperaturi-medii, căpătate şi acelea, în parte, prin propriile sale observări. Cum era să desineze el cu atât de puţine materiale harta isotermelor pe toată faţa planetei? De aceea, schiţa celei dintâi hărţi e de o simplitate ce ne pare azi copilărească. Liniile isoterme aproape se confundau cu gradele de latitudine. Azi însă, când sute şi mii de staţiuni meteorologice acoper

fiecare ţară, împânzind globul pământesc cu o reţea de milioane de aparate care înregistrează automat elementele climei: temperatura, presiunea atmosferică, umiditatea, nebulositatea, direcţia şi intensitatea vântului, etc. etc...., chiar cel mai umil geograf are la îndemână material de comparare, pe care Humboldt nici nu şi-l putea imagina în clipa când a început a scrie opera sa Cosmos; ne întrebăm: ce-ar fi ieşit din încercarea lui Descartes, dacă ar fi scris şi el «Le Monde», într'o epocă şi mai săracă în material geografic! Pentru curiozitatea noastră, ar fi fost interesant să putem compara *Cosmos* oder *Physische Weltbeschreibung* cu o operă similară, scrisă de filosoful francez, amândoi mari iubitori ai ştiinţelor exacte, dar într'o vreme când mijloacele de informaţie erau cu totul neîndestulătoare. Fără îndoială, tot ce cugetă minţile geniale este vrednic de luare aminte, dar cine iubeşte pe Descartes, se bucură că autorul vestitului *Discours de la méthode* nu s'a încumetat cu atât de puţine fapte geografice să clădească o operă aşa de mare ca plan, deoarece *fatalitatea lipsei de material* n'o poate învinge nicio minte omenească, oricât ar fi de ageră.

Condiţia adunării materialului de comparare este atât de imperativă, încât toate opintirile sunt zadarnice, dacă nu e împlinită. Ce-a putut isprăvi de ex. însuşi Aristotel în ce priveşte studiul plantelor şi al animalelor, într'o vreme când sfera de informaţie era atât de îngustă! Cu toate excursiile sale, cu toate colecţiile adunate la Atena, cu toate că discipolul său Alexandru Makedon îi trimetea din expediţiile făcute prin Asia şi Africa plante, animale, minerale şi tot ce credea că-l poate interesa, Stagiritul *nu putea fi* în ştiinţele naturale altceva decât un modest « cercetător ». Chiar cel mai înzestrat muncitor intelectual rămâne un simplu adunător de material, dacă ramura ştiinţei de care se ocupă este ea însăşi în mugure, adică în faza culegerii empirice a faptelor. — Ca şi lipsa de anume instrumente, puţinătatea materialului de comparare şi de verificare poate fi o piedecă pe care nici cea mai violentă încordare intelectuală n'o poate învinge. (Aristotel a căpătat numele de « secretar al naturii », atât de largă era curiositatea lui ştiinţifică. Dar ce putea toată agerimea cugetului, faţă

de lipsa de informație dincolo de îngustul orizont al țărilor Mediteranei [1]).

C. Dar cea mai mare greutate este lipsa uneltei intelectuale ce se chiamă *metodă.*

Ințelegem prin aceasta nu numai felul de a observa sau de a experimenta, ci un lucru cu mult mai însemnat: *stăpânirea firului certitudinei*, adică a șirului de *intuiții speciale*, de *principii* și de *legi* care ne dau siguranța apropierii de adevăr în știința respectivă. Iată un exemplu din sfera geografiei.

Incă de acuma vreo două mii și cinci sute de ani, un medic genial, Hippocrat, a avut câteva fericite intuiții cu privire la legătura dintre om și mediul geografic. Opera sa *Despre aer, apă și locuri* numită de urmași « Cartea de aur » este considerată ca începutul ramurei de știință, pe care o numim azi antropogeografie. Dar planul schițat nu putea fi adus la împlinire în chip științific, deoarece lipsea nu numai materialul de observație în regiuni geografice diferite, ci îi lipsea și o idee de metodă, ivită în știință abia în timpurile noastre. Plecând dela închipuirea naturaliștilor ionieni că pământul are forma unui disc (o tobă), Hippocrat și toți contemporanii săi nu-și puteau explica nici măcar neegalitatea zilelor și a nopților, adică succesiunea anotimpurilor și distribuirea climatelor, necum să-și dea seama de problema mult mai complexă a influenței mediului fizic (atmosferă, ape, continente, insule, peninsule, văi, munți, etc.) asupra omului sau de reacțiunea ființei omenești asupra mediului. *Firul metodic* al cauzalității fenomenelor geografice, adică subordonarea cauzală dela atmosferă spre ape, uscat și spre ceea ce numim azi «formații biogeografice», îi lipsea. De aceea, tot ce-a adunat marele medic din lungile sale călătorii este o *cercetare* pur empirică, de pe urma căreia, nu-i putem da alt titlu decât de « cercetător », când e vorba de antropogeografie.

[1]) Față de metoda diviziunii dichotomice, recomandată de Plato (care pleca dela opoziția dintre *două* caractere), Aristotel admitea genuri « naturale » și cerea să se țină socoteala de *toate* caracterele. Dar efectiv, el n'a cercat nicăiri să înșire toate speciile unui gen. Pe lângă alte considerațiuni, îl oprea și lipsa materialului comparativ. Ch. H. Daudin, *De Linné à Jussieu, méthodes de la classification et idée de série en botanique et en zoologie*, Paris, I, p. 21 ș. u.

La fel s'a întâmplat şi în alte ştiinţe concrete. Dela Aristotel până la Linneu, progresul ştiinţelor naturale a fost minimal. E destul să ne amintim că vestitul naturalist suedez împărţea toată animalitatea numai în 6 clase: patrupede, pasări, reptile, peşti, insecte şi viermi; *despărţea în clasificarea sa vietăţi foarte înrudite şi punea la un loc pe altele, care erau foarte depărtate*. Azi ni se pare de necrezut, când aflăm că abia la începutul secolului al XIX-lea, Lamarck, fiind însărcinat să ţină prelegeri de zoologie, a început mai de aproape studiul *Nevertebratelor*, creind el cel dintâi această titulatură pentru imensa lume de pe treptele de jos ale regnului animal.

E deci firească întrebarea: pentru ce aşa de lungă întârziere din partea zoologilor?

Intâi, fiindcă le lipseau atâtea *mijloace* de observare, descoperite de atunci încoace; le lipsea apoi şi materialul, adică colecţii complete şi sistematice pentru comparare; dar mai ales le lipsea *firul metodic* în cercetare. De pildă, şi Linneu, şi Buffon plecau dela caracterele externe ale vieţuitoarelor, fără să-şi dea seama că multe din acestea sunt cu totul secundare. Abia Daubenton făcu un pas mai departe, orientându-se în *descriere*, apoi în *clasificare* şi după caracterele interne. Mare idee de metodă! Urmând calea aceasta, opera lui Buffon « Histoire naturelle » a câştigat sută la sută, prin colaborarea modestului Daubenton. Şi tot pe această cale, Lamarck şi Cuvier vor ajunge să întemeieze « anatomia comparată », deschizând astfel naturaliştilor vaste perspective de cercetare. Iar rezultatul s'a văzut îndată: în loc de a pune într'o singură clasă toate animalele cu *sânge alb*, cum cercase Linneu, Cuvier le împarte în nu mai puţin de 6 clase, schimbând astfel tot aspectul zoologiei. De aceea, Linneu şi Buffon ni se par azi mai aproape de Aristotel, decât de epoca noastră. Şi când mai ţinem seama că speciile linneene erau fixe, create odată pentru totdeauna, ca nişte forme imutabile, înţelegem de ce *ideea transformismului*, expusă de Lamarck în *Philosophie zoologique*, procura cu adevărat o *metodă* nouă pentru observarea, descrierea şi clasificarea organismelor. Studiul plantelor şi al animalelor a căpătat deasemenea o nouă înviorare,

când Darwin a mai adăogat şi ideea selecţiunii naturale, iar Herbert Spencer concepţia evoluţionistă; aşa că secolul al XIX-lea, a putut fi numit de unii «secolul ştiinţelor naturale». Şi toate aceste progrese au fost realizate în bună parte prin cele câteva idei noi [1]) în *metoda* de cercetare.

Din faptele înşirate până aci, poate vedea orşicine că, în desvoltarea ştiinţelor, sunt unele momente decisive: acelea, când se face trecerea dela adunarea empirică a materialului la cristalizarea cunoştinţelor după anume linii structurale sau arhitectonice. Cei cari au lucrat înainte de acest moment, oricât de mare ar fi numărul cunoştinţelor adunate de ei, în faţa posterităţii rămân ca simpli cercetători. Pot aduna *multe*, dar de fapt *ştiu* puţin, iar urmaşii păstrează din toată zestrea lor abia câteva fărimituri. Botanica şi zoologia lui Aristotel nu-s de ajuns azi niciunui copil, spre a trece examenul claselor elementare.

II. Valoarea cercetătorului. — Cele înşirate până aici au arătat că preţul unui cercetător trebue să fie socotit în legătură cu întreaga desvoltare a ştiinţei de care el se ocupă, ţinând seama întâi de munca predecesorilor, apoi de mij-

[1]) Ce însemnează a da cuiva la îndemână «firul metodei» se poate vedea foarte lămurit din cuvântările cu care Lamarck avea obiceiul să deschidă cursul său la Muséum. De pildă, arătând auditorilor (obişnuiţi până atunci numai cu taxonomia), că «nu *forma* corpului sau a *părţilor* sale dă naştere obişnuinţelor şi felului de a trăi al animalelor, ci, din contra, *obiceiurile, felul de traiu* şi toate *împrejurările* «influente» (ale mediului geografic) au făcut *cu timpul* forma corpului şi a părţilor sale»; ori, punându-le înainte principiul că «schimbarea unui sistem intern al organizării cere o împletire de împrejurări mai *influente* şi de *durată mai lungă*, decât cele ce aduc modificarea organelor externe»... şi alte, şi alte generalizări de acest soiu, tinerii naturalişti, deprinşi până atunci numai cu determinarea speciilor — ca scop suprem al ştiinţelor naturale — şi-au îndreptat ochii spre marea problemă a transformismului, şi deci a *originei formelor specifice*, având totdeodată la îndemână şi o călăuză *metodică* în ce priveşte urmărirea legăturilor dintre mediu şi organism.

Recetind azi acele *Discours d'ouverture* (An. VIII, An. X, An. XI et 1806), îşi dă seama oricine că lumea vieţuitoarelor abia atunci a început să fie cercetată după metode superioare celor empirice. Pentru naturaliştii dela începutul secolului al XIX-lea, cugetarea lui Lamarck a fost ca un fel de far de îndrumare nouă. — Spirit înrudit cu al lui Descartes, autorul acelei vestite opere de «filosofie zoologică» a fost nu numai protagonistul cel mai însemnat al «anatomiei comparate», dar şi în climatologie, hidrologie, botanică şi sociologie, el a dăruit sau măcar a sugerat contemporanilor săi idei originale în latura metodei. (Vezi *Geografie şi geografi* la începutul secolului al XX-lea, pag. 81 ş. u.).

loacele de învestigare ale epocei sale şi, în sfârşit, de metoda de verificare şi sistematizare în care s'au încadrat faptele adunate de acel cercetător.

De aci urmează însă o concluzie de mare însemnătate în evoluţia oricărei ramuri a ştiinţei: valorile individuale pot şi chiar trebue să fie supuse revizuirii. Când Linneu era numit de contemporanii săi «Pliniu al Nordului», comparaţia aceasta putea să pară atunci o mare laudă; astăzi însă niciun naturalist n'ar vrea să fie asemănat cu Pliniu, un harnic culegător de fapte, însă mai mult compilator. Fără îndoială, nu-i lipsea curiozitatea ştiinţifică (a plătit-o chiar cu vieaţa, voind să observe mai de aproape izbucnirea Vesuviului); dar vreun sprijin mare cercetărilor nu ştie nimeni să fi adus, cu toată osteneala de a îmbrăţişa în opera sa aproape tot ce cunoştea lumea pe atunci. Iar dacă Linneu, după 18 secole, a putut fi comparat cu acel scriitor latin, asta dovedeşte două lucruri: că învăţatul suedez era un spirit enciclopedic (îmbrăţişase în preocupările sale nu numai regnul vegetal, dar şi pe cel animal — cu omenire cu tot — ba şi pe cel mineral, adică mai mult decât stă în puterile unui om de ştiinţă); apoi se mai vede din acea comparaţie şi lipsa de maturitate a ştiinţelor naturale în secolul al XVIII-lea. Cine se mai ocupă acum de tustrele regnurile naturii... De atunci până azi, botanica, zoologia, antropologia, mineralogia, geologia, etc. au făcut atât de mari progrese, încât Linneu rămâne încă vrednic de admirat, dar valoarea lui nu poate depăşi nivelul secolului său. Nimeni nu l'ar putea aşeza lângă naturaliştii cari azi merită titlul de savant, după cum nici pe Aristotel nu-l putem număra acum între naturaliştii de seamă, ori pe Descartes între anatomi şi fisiologi, — cu toată munca sa de cercetător şi experimentator [1]).

Asta nu ne dă însă de loc dreptul de a învinovăţi cumva pe nişte bărbaţi atât de însemnaţi, că n'au putut ajunge la rezultate şi mai mari în epoca lor. A face o vină lui Linneu că n'a mers mai departe în studiul naturii, ar fi tot una, ca

[1]) Când Descartes explică *dilatarea* inimei cu ajutorul căldurii, iar căldură o pune pe seamă *iubirii*, omul de ştiinţă modern: anatom, fiziolog, medic, etc., cetind acea pagină din opera filosofului, are impresia că vede un copil mergând de-abuşelea.

și cum i-am imputa că, în călătoria sa spre Paris, nu s'a servit de aeroplan. Totuși, nimeni nu ne poate opri de a revizui valorile fiecărei epoce, ținând seamă de condițiile cercetării, așa cum le-am înșirat mai înainte. Și Linneu, și Buffon rămân deci mari naturaliști pentru secolul al XVIII-lea, azi însă, mai aproape de treapta « savantului » (ale cărui caractere le vom arăta mai departe) ni se pare că stă contemporanul lor Daubenton — cel care făcea disecții și studia caracterele interne, socotind neîndestulătoare caracterele externe, la care se oprise Buffon, cel atât de încrezut în puterea « stilului ». Și deasemenea mai aproape de treapta de « savant » ni se pare că stă celălalt contemporan, Adanson, fiindcă întrezărise marele principiu al corelației și *subordonării caracterelor*, o idee metodică atât de fecundă pentru naturaliștii de mai târziu. (Pe când Linneu și Buffon făceau clasificări empirice, Adanson, întemeiat pe ceea ce numea el « *metoda* universală », a cules timp de cinci ani în Africa un imens material, care i-a permis să descopere *specii*, *genuri* și chiar *familii* nouă, rămase și până azi în taxonomie).

De altfel, trebue să recunoaștem că acest criteriu de a judeca valoarea *relativă* a celor ce muncesc pentru știință începuse a miji chiar în epoca lui Linneu. Avem o dovadă pipăită. Buffon de pildă și-a dat seama că descrierea animalelor numai după caracterele externe este prea nesigură și prea săracă — cu toată bogăția stilului... De aceea, s'a adresat către Daubenton, cum am spus, să-l ajute, comunicându-i rezultatul disecțiilor lui. Pasul acesta spre colaborare era omagiul tăcut al cercetătorului față de *savant*. Dela o simplă descriere empirică, opera lui Buffon s'a înălțat astfel, prin munca savantului subaltern, spre un nivel științific superior.

Din faptele examinate până aci, se vede însă destul de lămurit că progresul unei științe nu se face numai prin munca cercetătorilor care adună materialul științei respective, ci mai ales prin coordonarea tot mai organică a cunoștințelor, adică printr'un adaos de *idei metodice*, iar pentru a judeca drept valoarea oamenilor de știință, trebue să ținem seama, pe lângă condițiile mai sus amintite, în deosebi de aflarea *firului certitudinei* în știința de care e vorba, adică de anume *intuiții*

speciale sau *principii* ce ne dau siguranţa apropierii de adevăr. Intuiţiile fericiteale lui Lamarck au deschis o nouă epocă în biologie. Când Adanson şi alţii au scos la iveală principiul «subordonării caracterelor» (anume legături între forma dinţilor, felul stomacului, al intestinelor, etc.) cercetătorul avea la îndemână un fir care să-i înlesnească munca de orientare, chiar pentru studiul unor animale abia descoperite. Şi invers: erorile sunt mult mai puţine, când metoda e clară. (Dacă Hippocrat ar fi cunoscut forma pământului şi legea subordonării învelişurilor planetare, n'ar fi cercat să clasifice izvoarele după aşezarea lor faţă de orizont şi n'ar fi făcut atâtea erori în antropogeografie).

In rezumat: având la îndemână firul epistemologic, putem cerca oricând revizuirea valorilor, ridicându-ne peste nedreptăţile (negative ori positive) ale contemporanilor şi dând fiecăruia, măcar *post mortem*, locul ce i se cuvine în istoria progresului ştiinţelor.

III. Insuşirile cercetătorilor.—Pe lângă condiţiile de muncă de care am vorbit, mai trebue să ţinem seamă şi de unele condiţii psichice, neapărat necesare.

A. Mai întâi, i se cere unui cercetător, cum am spus, *curiozitate ştiinţifică*. Aceasta presupune o deosebită impresionabilitate în faţa naturii şi o mare agerime în ce priveşte perceperea raporturilor dintre fenomene. Biografiile oamenilor de ştiinţă ne arată destule cazuri, când o singură împrejurare a putut determina vocaţiunea cuiva. Un cuvânt şi un microscop au hotărît cariera marelui naturalist şi explorator Adanson[1]). Dar aşa ceva nu se întâmplă decât la cei care au o reală aplicare spre studiul naturii. Secolul trecut ne-a oferit un exemplu de pasionat cercetător al naturii în persoana entomologului Fabre. O experienţă de chimie, văzută în treacăt, disecţia unui melc, făcută de un prieten, pe o farfurie, la sfârşitul unui prânz, apoi cărticica lui Léon Dufour (pe atunci patriarhul entomologiei) în care el descria obiceiurile unei viespi, în al cărei cuib erau păstrate mici coleoptere « moarte » fără să putrezească, toate acestea au fost ca nişte mici scântei din care au izbucnit apoi flacăra ce i-a încălzit

[1]) O experienţă a lui Davy face din Faraday un nume ilustru în ştiinţă.

tot restul vieții sale de neobosit cercetător [1]). Dorința și îndemânarea sa în descifrarea tainelor naturii a uimit nu numai pe profani, dar și pe oamenii de știință. (Unii l'au comparat chiar cu Omer, pentru puterea de a *vedea* și a descrie latura pregnantă a fenomenelor).

Dar agerimea simțurilor și interesul nu-i de ajuns pentru a cunoaște. E firescc ca cercetătorii de « tip vizual » să fie mai potriviți pentru studiul științelor concrete, decât alții. Dar asta nu însemnează că cei de tip auditiv, motor etc. nu pot fi îndemânateci observatori. Nu prea de mult, cel mai ilustru botanist englez era un orb care se ajuta la erborisare cu pipăitul, iar uneori cu mirosul și chiar cu gustarea florilor, frunzelor, semințelor și altor părți ale plantei.

B. In al doilea rând, e de o adâncă însemnătate capacitatea de *concentrare intelectuală* asupra unei probleme. Pe Fabre de pildă, lumea furnicilor, a păianjenilor, greerilor și altor vietăți mărunte îl preocupa în măsură atât de covârșitoare, încât se uita pe sine, urmărind ceasuri, zile și chiar săptămâni întregi, te miri ce gânganie de nimica.

Cum se explică aceasta?

Contemplarea « în gol » n'are niciun înțeles. Pironirea ochiului asupra unui obiect nu însemnează încă nimic, dacă observatorul nu ajunge la o intuiție « activă », adică nu e în stare să modeleze atât de viu imagina, încât să-i descopere laturi nouă și legături nouă cu alte imagini. Cuvântul românesc a *pricepe* exprimă foarte plastic de ce e vorba aci: a « pricepe » însemnează mai întâi a *percepe* (per-capere), cu alte cuvinte a prinde ceva în chip deplin. Dar tot în românește mai avem cuvântul *a înțelege*. Nuanța se simte îndată: una e să fii « priceput » într'un meșteșug (de pildă în mânuirea unei unelte ori a unui mecanism) și alta e să și « înțelegi » rațiunea lucrului sau a fenomenului aceluia. Abia când ajungi să înțelegi cauzalitatea acelui fenomen, priceperea, adică « perceperea » a devenit cu adevărat deplină.

Insă așa ceva nu se poate, dacă nu intervine o intuiție mai activă decât de obiceiu, care să lămurească însăși cauza mai depărtată și deci *geneza* fenomenului. Iar acest act este

[1]) Dr. S. V. Legros, *La vie de J. H. Fabre*, Paris, 1914, pp. 11, 16, 38, 43 ș. u.

ceva *personal* şi foarte diferit dela un individ la altul. Intuiţia aceasta mai intensă presupune numai de cât în mintea observatorului un cadru bogat de alte *observări aterioare* şi de *idei de coordonare* a faptelor. Ajutat de acest cadru, cercetătorul e scutit de a face o muncă împlinită mai înainte de alţii şi, cunoscând precis lacunele, poate lucra pentru aflarea unui lucru nou, adică devine productiv acolo, unde cel sărac la suflet — oricât de impresionabil ar fi din punct de vedere fiziologic — rămâne un cercetător sterp, un simplu culegător de material. Din contra, cel cu intuiţie « activă » e pe calea descoperirii unor raporturi nouă, care îi dau dreptul de a se urca pe treapta savanţilor — cum vom vedea mai departe.

Pentru un moment, a fost nevoie să anticipăm în oarecare măsură, deoarece aici este tocmai răscrucea unde se desparte calea cercetătorului obişnuit de a viitorului savant.

C) Receptivitatea deosebită faţă de amănunte. — Calitatea cea mai caracteristică a cercetătorului este tocmai interesul deosebit pentru amănunte.

Sunt multe structuri psichice, dar pentru ceea ce ne interesează în acest moment, două sunt mai bătătoare la ochi. Unii observatori ai naturii au o firească aplicare spre intuiţii globalc, alţii spre celc parţialc. Cazul lui Lamarck este nu se poate mai semnificativ pentru toţi cei care urmăresc cu interes evoluţia ştiinţelor. Iată ce spunea el tinerilor naturalişti: « Nevoia de a observa bine obiectele particulare spre a le cunoaşte i-a făcut pe unii să creadă că trebue să începi studiul, privind aceste obiecte numai în *amănuntele* lor cele mai mici, aşa că la urma urmei, amănuntele au ajuns nu numai obiectul principal, dar chiar *scopul* studiului. Astfel de cercetători se mărginesc să vadă şi să caute numai *forma*, *dimensiunile*, *părţile externe* (chiar cele mai mici) *culorile* etc.: aşa că, între cei care se îndeletnicesc cu astfel de studii, rar se alege câte unul care să aibă curajul (ce zic? care să binevoiască) să se ridice la vreo privire mai înaltă şi să cerceteze care e *natura* obiectelor de care se ocupă, care sunt *cauzele schimbării* şi variaţiei la care ele sunt supuse, care sunt *raporturile* acestor obiecte între ele sau cu alte obiecte cunoscute, etc. etc.

« De aci urmează că vedem atâta divergență în această privire între ceea ce se spune de pe catedră sau ceea ce se scrie în cărțile de științe naturale sau aiurea; de aci urmează că cei care s'au mărginit numai la studiul *speciilor* nu înțeleg decât cu mare greutate raporturile dintre obiecte, nu-și dau seama nicăiri de planul naturii, nu recunosc niciuna din legile ei și, în sfârșit, obișnuiți a se ocupa numai cu măruntișuri, ei se lasă amăgiți de sistemele arbitrare, care se publică în toate zilele în diferitele ramuri ale științelor naturale ori se apucă chiar ei să croiască astfel de sisteme » [1]).

Cetitorul simte îndată că ne aflăm pe la 1800, când unii naturaliști fără orizont mai larg se înfundaseră ca niște ucenici în erborizare sau culegere de animale, cu gândul de a determina speciile și cu speranța de a mai descoperi vreuna nouă. Lamarck nu se sfiește să le arate cât de puțin însemnată este această muncă. « Intr'o lucrare apărută de curând asupra zoologiei, zice el, autorul, după ce laudă studiul particular al speciilor, ne încredințează că studierea și *cunoașterea speciilor este ceea ce face pe adevăratul naturalist.*

« Dar noi *nu vom urma o metodă care îngustează și mărginește astfel ideile*, așa ceva ne-ar risipi timpul *aproape fără niciun folos*... ».

Din contra, Lamarck va începe de sus în jos, adică privind ceea ce el numește *masses d'animaux*, *classes naturelles et grandes familles*, căci numai pe calea aceasta se poate ajunge la o privire a întregului regn animal ca o « serie generală » de forme, pornind dela cele mai simple spre cele mai diferențiate ca organe și funcțiuni. Pentru predecesorii săi, lumea era ceva static: creată odată și *gata* de atunci pentru totdeauna. Pentru Lamarck, din contra, lumea animală era în continuă *transformare* și deci trebuia să așezăm formele ei într'o « série générale » ca verigile unui singur lanț, — ceea ce nu este cu putință, dacă privești ca un miop numai speciile, fără să-ți arunci privirea asupra aspectului global al masselor animale, spre a ghici întâi ierarhia și succesiunea « familiilor », înainte de a te coborî la specii și varietăți.

[1]) J. B. Lamarck, *Discours d'ouverture* (retipărit la 1907, în « Bulletin scientifique de la France et de la Belgique », T. XL, p. 125).

Cazul lui Lamarck ne arată — poate mai bine decât oricare altul — ce însemnează un *cercetător obişnuit*, faţă de un cercetător capabil să devină savant. Savantul este în stare să vadă *global* (macroscopic şi telescopic). Iniţiatorul doctrinei transformiste a ajuns la această idee nu privind amănuntele speciilor, ci masele. Spirit cuprinzător (în felul lui Descartes), el priveşte peste marginile mai multor ştiinţe: botanica, zoologia, hidrogeologia, climatologia, ştiinţele sociale, etc.

Dimpotrivă, cercetătorul de rând are atâta receptivitate pentru mărunţişuri, încât, din fire, el este înclinat să vadă *parţial* (microscopic şi periscopic) adică mai mult amănuntele dimprejurul lui. Prin structura sa psichică, astfel de cercetător este un fel de miop intelectual, după cum Lamarck era predestinat să fie savantul cu care s'a început o nouă epocă în desvoltarea ştiinţelor naturale.— Asta nu însemnează câtuşi de puţin că savantul dispreţueşte faptele mărunte. Atâta şi atâtea observase autorul doctrinei transformiste, încât vederile i s'au stins şi a sfârşit cariera sa ca un biet orb.

Dar nenumăratele observări de amănunte ale lui Fabre! El scrie, ca să zicem aşa, istoria « tuturor fiinţelor care fac obiectul cercetărilor sale. E în curent cu cele mai mici evenimente din vieaţa lor. Cunoaşte adăposturile între frunze apropiate şi vizuina lor sub coaja bătrână a copacului. Cunoaşte calendarul naşterii puilor, cronologia şi succesiunea generaţiilor; şi-a însemnat metodele lor de muncă, a făcut socoteala merindelor lor şi lista de bucate din fiecare zi şi cunoaşte şi pricinile care hotărăsc alegerea mâncării; de ce cutare viespe *(Cerceris)* între atâtea victime pe care le-ar putea găsi, alege todeauna numai gărgăriţe... Cunoaşte apoi toate manevrele lor de războiu şi metodele de luptă ».

« Privirea sa a putut pătrunde până în fundul vizuinilor celor mai ascunse, unde Halicta îşi vărueşte cămăruţele ei şi rotunjeşte pănişoarele în care va pune oul; sau, până sub scoarţa gogoşilor, unde anume viermi ucigaşi se hrănesc, mâncând nimfe adormite, şi până în adâncimile subsolului, unde prin fel de fel de meşteşuguri, el a izbutit să afle minunatele taine ale Minotaurului » [1]).

[1]) Dr. G. V. Legros, *op. cit.*, pp. 151, 149.

Dar amănuntele acestea, pentru Fabre nu-s material mort, ci el știe să le și lege la un loc. Ceea ce o specie îi ascunde, el află la alta, fiindcă adeseori obiceiurile unui trib de gângănii se repetă aproape la fel în altul, iar « *analogia* devine o metodă de preț pentru a lega împreună observările trunchiate și a completa astfel istoria animalelor ». Fără o mare agerime în observarea amănuntelor, cum s'ar fi putut face apropierile din care răsare apoi ideea explicativă!

In genere însă, antiteza între vederea globală a savantului și cea parțială a cercetătorului cu orizont îngust este și rămâne ceva caracteristic nu numai în ce privește indivizii, dar chiar și în ce privește epocele.

1. Cu privire la structura psihică, e vrednic de notat că sunt oameni de știință caracterizați tocmai prin *lipsa de interes pentru faptele mărunte.* Cariera filosofului american William James ne oferă un minunat exemplu. In tinerețe, îndemnat de naturalistul Agassiz, a pornit cu el spre Brazilia, ca explorator. Cetind însă descrierea călătoriilor lui Humboldt și observând timp de nouă luni, lupta zilnică pentru adunarea materialului necesar colecțiilor, novicele își dă bine seama că astfel de activitate nu-i potrivită cu dispozițiile sale. In loc de geograf, ajunge conferențiar de fiziologie și anatomie, dar nici aceasta nu-l mulțumește, ci trece la psihologie, căutând să dea o bază fiziologică acestei discipline rezemate până atunci numai pe metoda introspecțiunii. Succesul său a fost mare, dar dela un timp părăsește și laboratorul, și psihologia pentru filosofia pură. « Rezultatele muncii de laborator îmi par din ce în ce mai puțin ademenitoare. Ceea ce mai ales lipsește sunt *ideile nouă.* Pentru unul care are astfel de idei, găsești o sută gata să se înhame cu răbdare la cine știe ce experiență fără însemnătate » [1]). Evident, avem de-a-face cu o structură psihică aplecată spre laturea speculativă a cugetării.

2. Dar mai e ceva. Nu numai indivizii, ci și *epocele* par a fi uneori mai departe de interesul faptelor, și mai aproape de al ideilor — ca și când ar fi vorba de timpuri de mai mare sau mai mică intelectualitate, după felul cum predomină adunarea

[1]) William James, *Extraits de sa correspondance,* Paris, 1924, p. 171.

materialului sau elaborarea lui în mari sinteze ştiinţifice ori filosofice.

In adevăr, sunt momente când precumpăneşte numărul strângătorilor de fapte mărunte. Muncitorii intelectuali par a trăi clipă cu clipă; idealul lor este inducţia, dar neputând stăpâni un fir unitar în nomolul faptelor, la fiecare caz mai impresionant, apucă în altă direcţie. Iar alţii, mai răbdurii şi mai pasivi, primesc un tipic şi-l aplică în toate împrejurările, fără a mai privi la dreapta sau la stânga. Am putea zice că sunt epoce ale păianjenului, când spiritele se împacă cu un fel de clar-obscur şi tind spre imobilitate. (In colţul său pe care soarele nu-l vede niciodată, păianjenul migăleşte ceasuri întregi la un lucru de nimica: ţese o pânză diformă care seamănă a cuib sau punguliţă de praf. Apoi se aşează în mijlocul plasei sale şi aşteaptă nemişcat lungă-lungă vreme, parcă meditând la «căutarea timpului pierdut» în astfel de lucrări ticăite — zădărnicii ale firii sale de făptură posacă. Cam aşa pare uneori munca cercetătorului strimtorat de mulţimea faptelor adunate de el şi de alţii).

Sunt însă epoce, când spiritul omenesc aminteşte sborul vulturului. Plutind în seninul cerului, condorul poate cuprinde cu ochii în scurtă vreme tot lanţul Cordilierilor dela un pol până la celălalt. Ca în vis, el lunecă dela o margine a Oceanului până la cealaltă. Panorama continentelor este mică pentru ochiul său a toate stăpânitor, dintr'o înălţime la care nu s'a suit de când e lumea niciun păianjen... Aşa sunt şi în istoria spiritului omenesc epoci vultureşti, când apar cercetători ai naturii cu o amplitutine sufletească atât de mare, încât se pot ridica dela amănunte până la idei de vastă coordonare, stabilind linii arhitectonice nouă, care înlesnesc clădirea ştiinţei. Aşa a fost epoca lui Socrate, Plato şi Aristotel; mai târziu a lui Baco, Galilei, Descartes şi Leibnitz, iar în timpurile mai nouă a lui Kant şi numeroasa ceată a urmaşilor săi. (E curios că, după epoce de mari sistematizări şi sinteze, urmează iarăşi altele de penumbră: acumulare de fapte şi analiză. Pare că există un fel de flux şi reflux al spiritului omenesc). Omenirea este încă prea tânără, ca să putem descifra acest fenomen. Când vom avea la îndemână nu scurta istorie

universală de azi, ci cronica multor milenii, vom înțelege, poate, cum se produce ritmul marelui flux și reflux al culturii omenești. Vom pricepe atunci cum se petrece alternarea între epocele păianjenului și ale vulturului.

Pentru un moment, un lucru ne pare sigur: în fiecare epocă și pentru fiecare știință, factorul decisiv este *structura psihică* a celor cari reprezintă știința respectivă. Uneori, ies la iveală mai mult cercetători, caracterizați printr'o mare receptivitate față de amănunte; alteori se ivesc observatori ai naturii, la care e precumpănitoare intuiția « activă », ce duce la idei de sistematizare și la sinteze originale.

Aci așa dar e răscrucea de unde se desparte calea cercetătorilor mărunți, de calea celor meniți a ajunge savanți. Acești din urmă văd faptele nu numai parțial, ci și global, privindu-le pe toate laturile, grupându-le după raporturi din ce în ce mai generale și ajută astfel construirea științei mai sus și mai departe, pe când micrografii și micrologii rămân pe treapta de simpli muncitori (« laboranți »). Acumulează și ei fapte, sporesc materialul, însă îl văd cu ochii altora și-l grupează după tipicul împrumutat dela alții. Neputând sui spre înălțime, ei se abat uneori înlături. Neavând adâncime de cugetare, mulți se întind în suprafață, devenind cum zice neologismul francez « superficiali », — ca să nu zicem ca odinioară supra-fațiali. Iar dacă cercetătorul nu se mulțumește a urmări un singur fir, ci prinde mai multe în mână, se poate întâmpla și mai rău: el trece dela unul la altul și poate deveni diletant, adică sare tocmai spre polul opus științei adevărate.

D) Deplina obiectivitate. — Toate calitățile intelectuale înșirate până aici, mai presupun și o însușire etică: deplina obiectivitate. Când aceasta lipsește, toate celelalte sunt de prisos. Subiectivismul este cancerul științei. Cercetătorii grăbiți, preocupați mai mult de vâlvă, decât de adevăr, pot luneca iute și de grabă în cele mai mari erori. Din fapte mărunte, ei caută să tragă concluzii cât mai largi, menite apoi a fi răsturnate în curând. Lucrul e cu atâta mai penibil, cu cât uneori chiar oameni de reală valoare cad în acest păcat. Cuvier, un învățat de mâna întâi în specialitatea sa, lăsân-

du-se ademenit de unele curente streine ştiinţei, a devenit patronul « catrastofismului » şi nu s'a sfiit pe temeiu de observări pripite şi necomplete, să cerce a justifica cronologia Vechiului Testament. Măcar că avea înainte pilda lui Buffon (care cercase să dovedească experimental că etatea planetei trece de 70.000 de ani — ceea ce-i atrăsese cenzura Sorbonei), Cuvier a căutat să potrivească faptele spre a fi pe placul « vechiului regim », apropiindu-le de cei vreo 6.000 de ani din Cartea Genezei. Astfel, opera sa de ocazie « Discours sur les révolutions du globe » a ajuns o adevărată pacoste pentru geografi şi alţi cercetători ai evoluţiei globului pământesc.

Dar cazul lui Cuvier nu este cel mai rău dintre toate. El « potrivise » faptele pentru a nu contrazice tradiţia mozaică, şi pentru a fi pe placul oficialităţii. Sunt însă cercetători, al căror subiectivism merge până la falsificarea faptelor. Nu de mult, am fost martorii unui proces de mistificare, în legătură cu nişte săpături de interes preistoric (la Glozel, aproape de Vichy). Cât despre falsificarea obiectelor de artă, a monedelor, medaliilor şi chiar a documentelor istorice, asta e, cum se ştie, foarte răspândită.

Se înţelege, acesta este cel mai greu păcat pe care şi-l poate lua pe conştiinţă un cercetător. O astfel de atitudine este o dovadă o de slăbiciune intelectuală din partea făptaşului, deoarece e capabil să-şi închipuie că simulacrul poate înlocui realitatea, că adevărul şi minciuna pot fi echivalente.

Şi fiindcă am dat un exemplu de aiurea, nepărtinirea ne obligă să nu trecem cu vederea nici propriile noastre greşeli. In anii din urmă, un tânăr istoric a dovedit că un cărturar român a falsificat un document privitor la trecutul unui oraş din Moldova. Pentru atitudinea romantică a istoriografiei de altădată, lucrul este explicabil. (Şi-au putut închipui unii, că romanitatea şi drepturile noastre istorice pot fi ajutate, schimbând unele date cronologice). Pentru ştiinţă însă, care nu are în vedere decât adevărul — fie că place, fie că nu place — fapta aceea nu are nicio scuză şi credem că niciun cercetător serios n'ar mai râvni azi să-şi încarce sufletul cu o astfel de răspundere în faţa urmaşilor. Mai

bine să lipsească cu totul numele cuiva din istoria culturii unui neam, decât să figureze sub eterna apăsare a lipsei de onestitate intelectuală. Mai de grabă nimic... decât o lucrare pătată de neadevăr. Măsluirea faptelor este cea mai absurdă dintre toate abilităţile. Zadarnic ai scris zece, o sută, ori o mie de cărţi, dacă ai minţit măcar o singură dată. Când într'o chestie zici azi *da*, iar mâine *nu*, apoi iarăşi « da » ori « nu », după toane şi după cum îţi vine la socoteală, tot borhotul tău tipografic trebue trecut încăodată prin alambicul criticei. Sentinţa aceasta de veşnică revizuire a muncii celor lipsiţi de scrupul este inexorabilă; ea este dictată de însăşi firea lucrurilor: cauzalitatea naturii exclude orice mistificare durabilă. La ce-ar servi să minţim legea gravitaţiei? Onestitatea în ştiinţă şi — în genere, moralitatea — este o aplicare a legii de gravitate: ascultarea de argumentul *cel mai greu* adică cel mai corespunzător realităţii. Prin urmare, îmbrobodirea faptelor şi negarea realităţii nu poate folosi nimic, niciodată şi nimănui. Astfel de pseudo-cercetători miopi, care amestecă pasiunile şi interesele lor în probleme de ştiinţă, uită un lucru esenţial: că *faptele* sunt numai material pentru ştiinţă, dar nu ştiinţa însăşi; şi că ele vor fi mereu controlate şi mereu verificate de urmaşi, după metode tot mai exacte, care exclud orice putinţă de înşelăciune.

Aşa dar o singură atitudine este admisibilă: observarea şi descrierea cât mai exactă a fenomenelor, trăgând cât se poate mai precis linia despărţitoare între ipoteză şi materialul pe care ai întemeiat acea ipoteză pusă înainte. Iar pentru a nu luneca spre concluzii pripite, cea mai bună cale pentru un cercetător critic este să se orienteze mai întâi asupra drumului pe care au mers alţii înainte de dânsul. Geograful de pildă, studiind o regiune, e dator să ia cunoştinţă de toate descrierile anterioare (cel puţin de cele mai apropiate de timpul său), iar dacă mai poate adăoga şi el unele fapte neobservate de nimeni: o racordare de terase, o fractură, o denivelare, o graniţă biogeografică, o grupare caracteristică a populaţiei, etc. etc., el va face o lucrare de real folos, adică este un *cercetător* (Forscher) pozitiv. Se înţelege, meritul nu este întreg al său, ci-l împarte cu predecesorii. Studiul

pământului românesc ne oferă un exemplu foarte lămurit. Regiunea cea mai uşor de cercetat era podişul Moldovei şi câmpia Munteniei, unde şi morfologia şi stratigrafia sunt mai simple. Cea dintâi orientare mai atentă o datorim lui Cobălcescu, în câteva pipăiri regionale. A venit apoi cercetarea întregului terţiar (Sabba Ştefănescu) ceea ce însemna un mare pas înainte. Cine compară însă harta schiţată de cei dintâi cercetători, cu hărţile neasemănat mai amănunţite, care au apărut de atunci încoace, poate vedea că chiar pentru regiuni relativ simple, cercetătorul de azi este ucenicul tuturor predecesorilor săi şi împarte cu ei meritul lucrării sale, deoarece munca lor completase încetul pe încetul « cadrul », în care muncitorul de azi îşi poate racorda mai lesne observările. Ba uneori n'ar trebui să uite nici pe aceia cari, măcar că n'au luat parte la cercetarea regiunii, au atras atenţia asupra unui fenomen, studiindu-l numai pe hartă şi îndemnând pe cercetător să-l urmărească pe teren în toate amănunţimile. In sfârşit, orientarea cercetătorului se mai face şi pe temeiul lucrărilor de sinteză, care arată sfera problemelor unei ştiinţe şi rezultatele la care s'a ajuns. Astfel de opere, când nu sunt simple compilări (« carte din cărţi »), ci reprezintă o construire personală a materialului ştiinţei respective, ele prezintă nu numai faptele esenţiale, organic sistematizate, după anume « categorii » directive, dar pun şi unele puncte de întrebare, relevând uneori lacunele ce mai rămân de împlinit în ştiinţa de care e vorba. Aşa dar, o lucrare de acest soiu învaţă chiar pe un începător *să gândească* şi cu astfel de călăuză înaintea ochilor, concentrându-şi atenţia asupra unei singure probleme, el poate dela început să adune material de preţ şi să devină un « cercetător » folositor ştiinţei.

*

Cunoscând acuma nu numai condiţiile cercetării, dar şi însuşirile psichice ale cercetătorului, vom putea preţui mai exact şi valoarea lui ca factor ajutător al progresului ştiinţelor.

S'ar părea că munca cercetătorului e în genere uşoară, — mai ales judecând după cuvântul « noroc » întrebuinţat mai sus. In realitate, lucrurile stau altfel.

Din capul locului, trebue să ținem seama că munca pregătitoare a ajuns în fiecare știință tot mai lungă și mai specială. Mai întâi, e nevoie de o pregătire cât mai solidă în matematică.

Vechiul postulat al lui Aug. Comte despre pozitivarea cunoștințelor cu ajutorul quantificărei e pe cale de realizare. Nu numai astronomia este matematică aplicată, dar chiar fizica și chimia au căpătat baze matematice. « In curând se va scrie pe ușa laboratoarelor de fizică și de chimie regula platoniciană: nimeni nu intră aici, dacă nu e geometru » [1].

Apoi, să nu uităm că, pentru adunarea materialului, se cere uneori o foarte lungă muncă, unde e vorba mai mult de răbdare. (Pentru determinarea unor roce, e nevoie câteodată de o enormă pierdere de timp). Dar și faptele unde pot fi de o mare însemnătate (adunarea de erbarii, completarea colecțiilor zoologice și paleontologice, ridicările topografice în ținuturi neexplorate, etc. etc.). Din acest punct de vedere, cercetătorii sunt un fel de pionieri. Munca lor ajunge la prețul ei adevărat abia când vine arhitectul, adică spiritul constructiv al savantului care întrebuințează acel material pentru o sinteză. Insă nu trebue să pierdem din vedere că, fără gloata celor cari au făcut munca de adunare a materialului mărunt, sinteza nu e cu putință, după cum, fără soldații care umplu frontul, nici cel mai mare geniu militar nu poate câștiga victoria.

Așa dar, departe de a fi trecută cu vederea, munca cercetatorilor, oricât ar fi de modestă, trebue privită cu recunoștință. De exactitatea ei, atârnă valoarea rezultatelor generale. Ba încă putem spune că recunoștința trebue să fie cu atâta mai mare, cu cât munca cuiva e mai ingrată. Când filonul principal a fost sleit, este un merit deosebit să stărue cineva în urmărirea filoanelor mai mici, luminând cu lampa lui colțurile întunecate ale minei, lucrând izolat de restul lumii, ca un fel de martir al muncii. Astfel de cercetători sunt

[1]) Gaston Bachelard, *Le nouvel ésprit scientifique*, Paris 1934, p. 167. Cu timpul li se va aplica și cercetătorilor observarea lui Spengler: « Ceea ce va hotărî în viitor rangul savantului va fi nu numai capacitatea de a privi *mai departe* în domeniul său, ci și de a cugeta până *dincolo* de el ». O. Spengler, *Reden und Aufsätze*, München 1937, p. 159.

sprijinul cel mai tare al unei naţiuni, mai ales în timpuri ca ale noastre (pag. 15), când întreaga fiinţă a statului poate atârna la un moment, de numărul şi de competenţa oamenilor săi de ştiinţă, — cum se întâmplă în timp de războiu sau de mari crize sociale.

In rezumat: *cercetător se chiamă cel care caută şi găseşte fapte nouă în vreo ramură a ştiinţei.* Cercetător poate ajunge orişicine, dacă are *curiozitate ştiinţifică* şi darul de a observa. Insă munca cercetătorului nu-i uşoară, deoarece, alături de agerime în observare, mai trebue şi o pregătire, care să-i pună la îndemână *firul certitudinei* în ştiinţa respectivă. Trebue să ajungă la intuiţii « active », care ajută prelucrarea materialului. Dar toate acestea nu-s cu putinţă, dacă cercetătorul nu aduce cu sine în faţa naturii o *deplină obiectivitate,* spre a-l împiedeca să substitue faptelor ipoteze neverificate, adică simple creaţiuni ale imaginaţiei sale.

II

ERUDIȚII

Erudiți se numesc cei care adună multe fapte (fie aflate de ei, fie găsite de alții) ; la erudiție poate ajunge orișicine, când se ocupă timp îndelungat de o știință.

Specializarea într'o ramură a științei duce neapărat la erudiție. A fi erudit e o chestie de muncă îndelungată, prin urmare și de etate.

I. Calitățile eruditului. — Memoria puternică (uneori cumulativă, alteori *constructivă*). O mare memorie cumulativă este de obiceiu însoțită de o slabă capacitate de raționament.

II. Condițiile erudiției. — Memoria naturală și memoria *artificială*. Pletora de erudiție în epoca modernă. Enciclopediști și specialiști. Polimatia devine tot mai rară.

III. Valoarea erudiției. — Intuiția este superioară învățăturii din cărți. Sporul mijloacelor de intuiție directă scade prețul erudiției de bibliotecă. Pseudo-erudiția. Eruditul onest și disciplinat poate fi o călăuză de mare preț pentru cercetările științifice.

Pe treapta a doua stau erudiții. Cine adună cunoștințe multe într'o ramură de cercetare, interesându-se chiar de amănuntele faptelor și ținând firul tuturor publicațiilor însemnate ale unei specialități, acela se chiamă erudit. Cutare zoolog se ocupă, să zicem, numai de lepidoptere; cutare paleontolog stăpânește ca nimeni altul caracterizarea fosilelor unui sistem sau chiar numai al unui etaj geologic, iar cutare botanist cunoaște în chipul cel mai amănunțit o familie ori un gen. Se înțelege că o astfel de specializare permite celui care o posedă un « record » de orientare în acel colț al științei, așa că opinia sa poate fi hotărîtoare, întocmai ca a unui suprem arbitru. Bătrânul Porcius Florian dela Rodna își concentrase silințele sale în deosebi asupra studiului florei din Transilvania și mai ales asupra genului *Hieracium*. Ajunsese așa dar un foarte erudit botanist și era consultat ca un patriarh de toți cei care se ocupau de plantele din mijlocul cununii Carpaților.

Erudiţia prin urmare este o chestie de lungă silinţă şi de o nimerită organizare a muncii de acumulare: facere de colecţii, completarea bibliografiei, aflarea documentelor rare etc. etc. Chiar fără să vrea, cel care se ocupă timp îndeungat de o ramură a ştiinţei poate deveni erudit. De aceea, directorii muzeelor, bibliotecarii, şefii laboratoarelor de cercetări şi profesorii în genere ajung spre sfârşitul carierei lor mai mult sau mai puţin erudiţi. Ca să întrebuinţăm o expresie militară, erudiţia este un fel de « înaintare la vechime ». E foarte firesc ca ostaşii cărunţi să aibă mai multe galoane decât cei tineri.

I. Calităţile eruditului. — Dacă erudiţia însemnează întâi de toate acumulare de cunoştinţe, urmează de la sine că prima însuşire a eruditului este *memoria*, după cum curiozitatea ştiinţifică şi agerimea spiritului de observare fuseseră însuşirea fundamentală a cercetătorilor.

In adevăr, sunt oameni al căror creier este foarte receptiv. Calitatea aceasta este de obiceiu pronunţată mai ales în copilărie. Până spre epoca pubertăţii, creierul copiilor este atât de plastic, încât păstrează o mulţime de impresii chiar despre lucruri fără nicio însemnătate. Iar câteodată, memoria rămâne destul de vie şi mai târziu, ceea ce înlesneşte înmagazinarea unui mare număr de fapte. Se înţelege, astfel de capete sunt oarecum predestinate spre erudiţie, dacă împrejurările permit apropierea de ştiinţă.

Deocamdată, e locul să deosebim aci două feluri de memorizare, când e vorba de cărturari:

a) Specia cea mai obişnuită este aceea, pe care am putea-o numi a *memoriei cumulative*, care adună şi păstrează în chip quasi-pasiv tot soiul de fapte, ca într'o cameră de vechituri, unde se îngrămădesc cu timpul lucrurile cele mai disparechiate. I-am putea zice: memorie-depozit (de date cronologice, de nume proprii, întâmplări, imagini, documente şi tot felul de mărunţişuri eteroclite).

b) Este însă şi o *memorie selectivă*, care cerne faptele, păstrând numai pe cele care au legături organice şi aşezându-le în anume ordine, după afinităţile lor naturale sau după criterii de valoare.

De unde această deosebire? Din chiar felul de impresionabilitate al indivizilor respectivi. La cei dintâi, sensaţiile sunt vii şi urmează repede unele după altele, ca o înregistrare fotografică, fonografică, filmografică sau altele de acest gen. Sufletul e atins numai la suprafaţă, pe când la cei de al doilea, impresia este mai potolită, dar adâncă, iar materialul senzorial primeşte o modelare mai îndelungată. (Chateaubriand se spovedeşte în « Memoriile » sale astfel: « în clipa dintâi, ofensa aproape n'o simt, dar *se întipăreşte în memorie*, iar amintirea, în loc să se şteargă, *creşte cu timpul* şi doarme în inima mea ani întregi, apoi se *deşteaptă* la cea mai mică întâmplare cu o *nouă putere* şi rana ajunge astfel mai vie decât la început).

Evident, felul acesta de memorie — oricare ar fi explicarea ei fisiologică — este de o calitate superioară nu numai pentru elementul emotiv, cum e în cazul artei, dar şi când e vorba de elementul pur intelectual. Descartes întrebuinţează undeva cuvântul « mistuire », ca să arate procesul acesta de lungă frământare a unei idei. Şi, în adevăr, aci stă linia despărţitoare între eruditii obişnuiţi şi cei de calitate superioară. La cei dintâi, receptivitatea lor vie (quasi-impulsivă) adună faptele fără ordine şi tot fără ordine le deşiră în vorbire sau în scris. De aci confuzia şi chiar putinţa contrazicerii. Nu doar că eruditii de acest soiu ar dispreţui logica, ci fiindcă memoria lor este superficială, ca a copiilor şi a sălbaticilor. Mintea lor lucrează aproape ca un mecanism. Un Kafru de pildă ştie ce vită lipseşte din cireadă, fără să le numere una câte una, ci dintr'o aruncătură de ochi. Intuiţia aceasta globală seamănă cu copia de pe un clişeu. Imaginea recentă se suprapune peste cea veche în chip automat, fără reflexie, deoarece *eul* sălbaticului, ca şi al copilului, nu este destul de organizat; de aci asocieri de imagini şi judecăţi cu totul neaşteptate. Cu alte cuvinte: receptivitate mare, dar ordine şi deci logică puţină. Cu cât impresiile sunt mai vii şi memoria mai cuprinzătoare, cu atât desordinea e mai gravă. Pe scurt, un astfel de erudit are următoarele însuşiri dominante: lesne *receptor*, *cumulator*, *superficial* (uneori de-a-dreptul chaotic).

Există însă și o compensare. Conglomeratul de fapte înmagazinate fără cernere permite scriitorilor cu astfel de memorie asocieri de imagini inedite și deci aplecarea spre pamflet. De știință însă în niciun caz nu poate fi vorba, deoarece șiința este riguros demonstrativă și deci selectivă, adică rânduește faptele și ideile sub lumina calmă a criticei. Am putea asemăna mintea erudiților chaotici cu delta unui râu; în ea se adună nu numai nomol, ci și tot felul de plăvii aduse la întâmplare de curentul apei, după fiecare ploaie. De aceea, în unele delte se aud câteodată explozii ca cele vulcanice, dar fără nicio primejdie; nu e vorba de lavă, ci numai de noroiu și gaze fetide, ieșite din putrezirea materiilor cărate de apă împreună cu nomolul. Astfel de explozii nici nu sparie pe nimeni — cel mult broaștele și caimanii adormiți în stufărișul bălților din vecinătate. La atât se oprește și isprava celor cu memorie acumulativă, potrivită pentru scrisul de ocazie și atitudinea pamfletară.

Cu totul altele sunt calitățile eruditului de calitate superioară. Ajutat de o memorie sănătoasă și disciplinată, scrisul său este *selectiv*, *constructiv* și deci *fundamental* — adică în stare să așeze temelii tari în ramura sa de cercetare [1]). Vom da mai departe exemple chiar din sfera culturii românești. Deocamdată, ne oprim la această constatare rezumativă: o memorie bogată nu însemnează numaidecât o intuiție puternică a naturii și o temelie sigură pentru munca științifică, ci poate fi numai semnul unei receptivități sensoriale deosebite, cum e cazul copiilor și al sălbaticilor. Din contra, dela acumularea cantitativă până la prelucrarea științifică a materialului este o distanță considerabilă, pe care puțini erudiți o pot străbate. Numele e același pentru toți, dar calitatea ne

[1]) Un caz de memorie neobişnuit de cuprinzătoare a fost acela al istoricului englez Thomas Buckle (1821—1862). Cetea câte trei volume pe zi, făcând şi notiţe din operele care îl interesau; cunoştea 19 limbi; era cel mai mare jucător de şah al epocei sale; putea recita pe de rost pagini întregi nu numai din poeţi, ci şi din prozatorii însemnaţi. Ajunsese un fel de bibliotecă ambulantă... Dar, spre deosebire de erudiţii care amestecă faptele şi scriu atât de încâlcit, încât operele lor rămân necetite, Buckle scria aşa de limpede şi era aşa de temeinic în argumentările sale, încât, la apariţia operei « Istoria civilizaţiei în Anglia », măcar că autorul nu tipărise până atunci nimic, în fiecare an ieşea o ediţie nouă. Alfred H. Huth, *Henry Thomas Buckle's*, Leben und Wirken, Leipzig, 1881, pp. 15, 18, 25, 49 ş. u.

înfățișează multe grade. Din punctul de vedere al cantității, poate deveni erudit și cercetătorul la care memorizarea faptelor nu depășește nivelul unei simple înregistrări. Poate ajunge chiar un erudit fenomenal. Se cunosc cazuri de memorie extraordinară, însă stearpă. Cutare calculator este în stare să facă cu ochii închiși operațiuni cu numere gigantice, dictate la repezeală. Dar atâta pot. Capul lor e ca un fel de mașină de înregistrat și de calculat, nu are însă și însușirile matematicului. Raționamentul superior și puterea de a crea le lipsește deplin. Tot așa, cutare cărturar cu memorie cumulativă poate purta în minte cuprinsul multor cetiri, adică este, cum zice poporul, « burduf de carte » și poate să fi scris atâtea lucrări câte nu le mai știe nimeni — nici el însuși, dar toată erudiția aceasta rămâne de un nivel inferior, nefiind nici selectivă, nici constructivă, ci pur cantitativă și superficială. De aceea, după ce am văzut calitățile psihice cu care se asociază erudiția, e necesar pentru dreapta prețuire a cărturarilor să ținem seama și de condițiile în care se desfășoară acest soiu de activitate intelectuală.

II. Condițiile erudiției. — Am relevat în locul întâi plasticitatea creierului. Dar nu e nevoie numaidecât de un creier foarte receptiv pentru ca să ajungă cineva erudit. Alături de capacitatea naturală — totdeauna limitată — cărturarilor le mai stă la îndemână și memoria artificială a fișelor, iar aceasta este nelimitată.

In epoca noastră de taylorism, bibliotecile, pinacotecile, muzeele, colecțiile, grădinile botanice și zoologice, aquariile, terrariile, lapidariile, arhivele de tot felul, revistele, buletinele și publicațiile patronate uneori de asociații pentru informație internațională înlesnesc enorm calea spre erudiție. Putem spune că am ajuns chiar la exces. Incă de pe la jumătatea secolului trecut, Renan mărturisea cu melancolie: « E trist lucru, să te gândești că trei sferturi din faptele pe care le caută un cercetător au *fost găsite* de alții mai de mult ». Vorbind de specialitatea sa, el spune categoric: « Piedeca cea mai mare, care îngreuiază progresul studiilor filologice stă în risipirea muncii și în izolarea cercetărilor speciale, care face

ca lucrările filologului există numai pentru el și pentru un mic număr de colegi preocupați de același subiect... Nu ți-ar ajunge nici vieața întreagă, ca să cetești tot ce se poate consulta asupra cutărui punct special a unei științe care și ea nu-i decât o mică parte dintr'o știință cu mult mai întinsă. Aceleași cercetări sunt începute iarăși și iarăși, fără încetare, iar monografiile se îngrămădesc în așa măsură, încât chiar numărul lor le anulează și le fac aproape inutile. De bună seamă, va veni timpul, când studiile filologice se vor cotorosi de toate aceste lucrări împrăștiate. Rezultatele fiind odată dobândite, monografiile acestea, ajunse de prisos, vor fi păstrate doar ca o amintire. Când clădirea e gata, nu-i nicio pagubă, să dai la o parte schelele care fuseseră necesare pentru construirea edificiului. Așa e obiceiul la științele fizice. Lucrările aprobate de autoritatea competentă sunt făcute odată pentru totdeauna, apoi primite pe încredere... Și astfel, marele tezaur al Științelor Naturale s'a adunat parte cu parte printr'o minunată solidaritate a tuturor colaboratorilor »[1]).

Și totuși, Renan își făcea iluzii. De atunci până azi, răul, în loc să scadă, a sporit. Năvala publicațiilor de specialitate adună « din ce în ce mai mult gunoiu și mai multă muncă pierdută zadarnic. Multe scrieri sunt de așa soiu, încât lumea și știința n'ar fi pierdut nimic, dacă ar fi rămas netipărite » [2]). E drept că în timpurile din urmă, primejdia de a munci zadarnic, descoperind lucruri care fuseseră descoperite de alții, a mai scăzut pe alocurea [3]) Insă pletora erudiției bântue nu numai în sfera filologiei și a istoriei, ci și printre naturaliști. Le Dantec nu s'a sfiit să spună auditorilor săi dela Sorbona aceste caracteristice cuvinte: « Nimeni nu mă va contrazice, dacă voiu afirma că o mare parte din *cercetările* publicate până azi, sunt absolut nefolositoare... Cine se interesează de fenomenele naturii, acela se trezește în fața unui amestec

[1]) E. Renan, *L'avenir de la science*, Pensées de 1848, pp. 122, 232 ş. u.

[2]) Ch. V. Langlois, *Manuel de bibliographie* (1901—1904), pp. 461, 581.

[3]) In unele arhive, fiecare cercetător are un « bulletin » special, unde sunt înscrise toate cărţile sau documentele cerute de el, din bibliotecă, aşa că cine vine să lucreze asupra aceluiaşi subiect, poate lua firul muncii de unde fusese lăsat de predecesor, scăpând astfel de paguba de a mai cerceta încăodată ceea ce fusese cercetat şi aflat de alţii. Ch. Schmidt, *Les sources de l'histoire de France* depuis 1789 aux Archives Nationales (Cf. H. Berr, *La synthèse en histoire*, 1911, p. 10).

inextricabil, pe care îl putem asemăna cu ceea ce era ştiinţa înainte de Kepler »[1]). Iar dacă acest naturalist ar părea cuiva prea vechiu, iată părerea altuia mai nou, laureat al premiului Nobel. Vorbind despre tipăriturile specialiştilor din ramura sa, biologul Nicolle se exprimă astfel: « Rien de plus navrant que de parcourir les comptes-rendus des communications présentées aux sociétés savantes. On se demande quel motif a pu déterminer les auteurs dans le choix de telles broutilles » [2]). In sfârşit, nepărtinirea ne obligă să recunoaştem că situaţia este la fel şi în geografie. Bibliotecile cuprind munţi de material adunat de exploratori, de membrii societăţilor geografice şi de alte nenumărate asociaţii de cercetători, aşa că un metodolog german declară făţiş: « Va veni timpul, când geografii vor fi sătui de nesfârşita acumulare şi cernere de fapte, pe care generaţii întregi nu le vor mai putea prelucra, necum să poată un singur creier omenesc a le stăpâni » [3]). Iar proorocia putem zice că s'a şi împlinit. De pe acum, ne uităm cu milă adâncă la truda lui C. Ritter de a descrie faţa pământului, bizuit mai ales pe cei cari scriseseră ceva geografie înainte de dânsul, adică pe erudiţie de bibliotecă. Opera sa capitală: *Vergleichende Erdkunde*, un fel de κολοσσουργία straboniană, rămasă însă şi până azi neterminată, este un *memento* pentru toţi cei cari îşi pun nădejdea în erudiţia cărturărească. De aceea, în direcţia aceasta nu l-a mai imitat niciun geograf şi, de bună seamă, nici nu-l va mai imita. Cu toată dimensiunea ei respectabilă, lucrarea lui Ritter se păstrează doar ca un document de bibliotecă, citat câteodată, dar de nimeni cetit, când e vorba să se informeze cu privire la faţa pământului. Prestigiul erudiţiei nu mai are acuma nici pe departe trecerea de odinioară. In epoca noastră de înregistrare biurocratică a faptelor şi de continuă clasificare a informaţiilor bibliografice, în cataloage publice, în fişele bibliotecilor, în registrele (de autori, şi de materii) dela sfârşitul revistelor, anuarelor şi a tuturor operelor mai voluminoase, nimic mai uşor decât să ajungă cineva nu numai erudit, ci chiar *pere-*

[1]) Le Dantec, *La crise du transformisme*, Paris 1910, p. 25 ş. u.
[2]) Ch. Nicolle, *Biologie de l'invention*, Paris 1932, p. 49.
[3]) Spethmann, *Dynamische Länderkunde*, Breslau 1928, p. 219 ş. u.

ruditus. După cum corpul câștigă în volum cu adăogirea anilor, tot așa sporește deci și putința de informație a celui care lucrează ani și ani de zile într'o ramură oarecare a științei. Volumul informației (fie adunată în memorie, fie în foițele strânse în saltar) se chiamă erudiție; ea este inevitabilă cu înaintarea în etate și după cum nu e un merit deosebit să ajungi corpolent spre bătrânețe, tot astfel nu e o însușire de prea mare preț să ajungi erudit, — mai ales când e vorba de erudiția moartă, culeasă din cărți, fără a supune faptele unui proces de elaborare intelectuală proprie. Un astfel de erudit este ca un cărutaș care încarcă sub coviltirul lui cât poate smulge din carul altora... Puțin lăudabilă muncă... și fără niciun folos, deoarece erudiția nu e un scop, în sine, ci numai un *mijloc* de a te apropia de știință, dacă ești capabil de mistuirea deplină a faptelor adunate. Altfel, eruditul, chiar dacă ar fi scris singur o bibliotecă întreagă, rămâne tot atât de inferior savantului, ca și un cercetător ucenic. Un exemplu. Cutare geograf adună în cartea sa tot ce s'a scris despre Caucaz, Carpați sau alt șir de munți. Ca număr de fapte, întrece pe toți care au mai scris despre acea regiune. Dar asta nu însemnează că acel specialist e și un savant. Dela stăpânirea unui mare număr de cunoștințe privitoare la o regiune și până la o privire originală măcar a unei ramuri a științei despre pământ, este o depărtare considerabilă. Intr'un colț al cercetării, el este « acasă la el », dar mai departe poate fi cu totul neorientat. De aci și paradoxul atât de obișnuit în timpurile noastre de a se vorbi de « ignoranța specialiștilor ». Fără îndoială, calificativul acesta ironic este exagerat înadins, dar nu e mai puțin adevărat că lumea intelectuală începe a-și da seama că una e să fii erudit și cu totul altceva e să câștigi pe dreptate numele de savant. — Dar despre caracterele savantului va fi vorba mai departe.

Deocamdată, ne mărginim la atât: acumularea faptelor, fie prin memoria naturală, fie prin cea artificială (fișe, registre, etc.) nu duce numaidecât la înaintarea științei. Este ca o îngrămădire de hrană în stomac, însă fără putință de digerare. Fericitul Augustin, unul dintre cei mai învățați părinți ai bisericii, are o comparație foarte expresivă. Memoria,

zice el, este pântecele sufletului: *memoria quasi venter est animi*. Am putea spune tot cu atâta dreptate: că şi erudiţia seamănă cu un pântece îndopat. Ca şi gastronomia, ea a fost odinioară, foarte preţuită.

Intre multe curiozităţi, Bologna, « oraşul cu multe turnuri », are şi una necunoscută aiurea: nişte morminte înalte, nu la cimitir, ci pe stradele oraşului. In nişte sicrie de piatră, acoperite cu baldachine de marmură, se păstrează rămăşiţele aşa numiţilor *glossatori*, adică a erudiţilor cari au făcut odinioară fala bătrânei universităţi bologneze. E cunoscută de asemenea tuturor faima vestitului Pic de la Mirandola, care se lăuda că poate vorbi despre orişice... Nu bănuia semeţul polihistor că o astfel de pretenţie era mai degrabă o osândă, nu o laudă. Polimatia acelor timpuri este pentru noi un semn sigur că ştiinţa din acea vreme era încă în stare de pruncie. In desvoltarea cronologică a ştiinţei, învăţătura enciclopedică a precedat cu mult epoca cercetătorilor adevăraţi. Antichitatea a cunoscut destui «învăţaţi universali» sau polihistori, iar « cercetători » în sensul propriu al cuvântului apar abia în timpurile moderne. (Până şi în desfăşurarea propriei noastre culturi, lucrul se verifică. Milescu şi Cantemir erau erudiţi şi mari enciclopedişti, într'o vreme când neamul nostru n'avea nici măcar un singur cercetător în câmpul ştiinţei exacte).

Prin urmare, comparaţia fericitului Augustin nu trebue trecută cu vederea. De multe ori, erudiţia nu-i decât o înfulicare, adică o umplere a foalelor sau un regim de îngrăşare în bibliotecă (*Mastkur*, cum zic Germanii — mari amatori de erudiţie).

III. Valoarea erudiţiei. — Cele înşirate până aci nu ne dau însă dreptul de a privi cu dispreţ erudiţia. E necesar numai să deosebim exact treptele ei şi să luăm seama la extremităţile scării: jos stă erudiţia de rând, legată mai ales de două tipuri psihice: de cel *receptor*, *acumulator*, *superficial* (uneori de-a-dreptul chaotic) cum l-am descris mai înainte; apoi de tipul *tardigrad*, al cărturarilor domoli, lipsiţi de imaginaţie şi sărăcuţi ca inteligenţă. Dacă sunt stăruitori, chiar şi astfel de muncitori mediocri adună cu timpul movile

de fişe şi pot deveni prolifici: tipăresc, tipăresc şi iarăşi tipăresc. Cărţile lor amintesc vestitele « Cosmografii » de odinioară — un fel de saladă medievală — în care puteai găsi de toate şi mai ales numeroase citaţii, fără mult scrupul dacă sunt potrivite ori nu; să fie însă multe — cât de multe, spre a dovedi erudiţia autorului.

Deasupra stă apoi erudiţia cărturarului de tip *selectiv* şi *constructiv*, care poate avea un rol *fundamental*, adică e în stare să clădească temelii tari în ramura sa de cercetare. Se înţelege, o astfel de erudiţie, e vrednică de cea mai mare stimă. Ea este cu atât mai bine venită, cu cât în timpurile noastre înlesnirea de a ajunge la o erudiţie considerabilă devine din ce în ce mai mare. Pentru ce *glossatorii* şi în genere eruditii erau atât de preţuiţi odinioară? Intre altele — pentru uriaşa lor muncă de informaţie. Câtă greutate, când învăţătura se căpăta numai din manuscrise! Puţine şi acelea, şi pline de greşeli, circulând din mână în mână sau din oraş în oraş, cu unele foi rupte, cu altele mâsgălite şi pline de însemnări printre rânduri ori pe marginea pergamentului. Chiar unui om genial, de felul lui Aristotele sau Dante, ca să ajungă erudit îi trebuia nu numai capacitatea lui deosebită, dar şi o enormă silinţă, însoţită de multă pierdere de timp şi de mijloace. (Aristotel şi-a cheltuit moştenirea părintească, pentru a-şi cumpăra cât mai multe manuscrise). Azi, când tot felul de ediţii, dela cele mai ieftine până la cele de lux, şi dela cele mai simple, până la cele mai bogate în « aparat » critic, pot fi cetite de orişicine în bibliotecile publice, nici pe departe nu ne putem reprezenta greutăţile muncii intelectuale de altădată. Vechii erudiţi ar putea fi asemuiţi cu albinele din pădure, care trebue să-şi caute singure ştiubeiul, aşezându-se în cine ştie ce scorbură de copac şi cârpind-o, s'o ferească de ploaie, de vânt sau de frig; să se apere apoi de gângănii duşmane: viespi, furnici, găselniţe, broaşte şi alte jivine; iar după aceea să culeagă dela mari depărtări sucul cel dulce din atâtea şi atâtea flori şi burueni — unele veninoase. Dimpotrivă, albinele domestice au nenumărate înlesniri: mai întâi, ştiubeiu gata, « sistematic », să le apere nu numai de vânt şi de ploaie, dar şi de frig ori de căldură prea mare; bine

închis, bine aerisit, bine apărat de duşmani. Iată alături curge apă... mereu curată; iată şi flori semănate anume, să aibă în toate lunile de unde culege, fără prea multă osteneală. Până şi celulele în care se aşează mierea sunt uneori făcute de-a-gata. Fagurii artificiali scutesc biata vietate de o muncă grea şi îndelungată.

Aşa e şi erudiţia de azi faţă de cea din secolele trecute, când cărturarul trebuia să afle cu mare necaz izvorul de informaţie şi când îşi obosea ochii să caute prin cine ştie ce *codex* morfolit, pagina de care avea nevoie. Nu e de mirare aşa dar, că în oraşul cu cea mai veche universitate europeană, mausoleele erudiţilor mari împodobesc şi azi pieţele şi stradele oraşului, păstrându-le vechiul nume de *glossatori*. Nu numai atât, dar la erudiţia cărţilor s'a adăogat în timpurile noastre erudiţia şi mai de preţ a faptelor adunate de cercetător prin intuiţia directă a naturii. Cine n'a văzut cu ochii lui un vulcan în erupţie, nici din cea mai măiastră descriere nu va putea căpăta o impresie justă despre puterile incalculabile de sub scoarţa planetei . . . . Toate comparaţiile literare nu preţuesc cât privirea de o clipă în craterul învolburat de fum, de sub care răsună mugetul înfundat al lavelor. Şi nici vulcanul mort nu şi-l poate cineva închipui, până nu s'a aburcat pe conul ţuguiat, ori n'a cutreerat domul cu «planeze» spintecate ici şi colo de râpi sălbatice... Tot aşa cu gheţarul. Nu numai harta, dar şi fotografia gheţarului e ceva mut şi mort, iar descrierea prin vorbe nici pe departe nu poate arăta adevăratul caracter al râului de ghiaţă, începând cu cei liniştiţi ca nişte melci chiar la capătul de jos, până la cei ce ameninţă cu surpare de sloi şi morene... Dovada cea mai bună e că au trecut mai bine de o sută de ani şi au trebuit lungi observări la faţa locului, până ce geografii au început a-şi da seama de caracterele esenţiale ale unui gheţar şi de dinamica gheţei. Şi aşa e în toate ştiinţele concrete.

Azi însă mijloacele de investigare directă sunt din ce în ce mai numeroase. Sub ochii noştri, fizicienii, meteorologii şi geografii au împins cercetările lor până în stratosferă; mulţumită aviaţiei, climatologii secolului viitor vor putea străbate în câteva excursii tipice tot oceanul atmosferei, între

regiunile polare și cele ecuatoriale; oceanografii sondează de pe acuma zonele întunecate ale apelor marine, iar în aquarii putem urmări o lume nevăzută de nimeni până în timpurile noastre; zoologii au la îndemână nu numai uriașe grădini zoologice, dar au izbutit să organizeze și « rezerve » adică ținuturi în care vieața animală nu mai e turburată de lăcomia cuiva. Tot așa, botaniștii au la îndemână o mulțime de « parcuri naționale », în care vegetația rămâne crutată de amestecul omului. Ceea ce Buffon ori Linneu descriau odinioară numai din închipuire, din auzite ori din cărți, azi poate fi observat și descris pe îndelete.—Cel mai umil naturalist poate vedea încă din tinerețe mai mult decât văzuseră odinioară cei mai mari exploratori. Erudiția autoptică este pe cale să depășească din ce în ce mai mult pe cea de bibliotecă. Iar când eruditul este, cum am spus, destul de selectiv, și construește sistematic materialul adunat, opera de erudiție poate însemna un real sprijin pentru înaintarea științei.

Dar, ca și în cazul cercetătorului, subiectivismul poate fi o mare primejdie; pentru erudit este chiar mai mare decât pentru cercetător. Știind *multe*, el ajunge lesne la închipuirea că știe *mult* și astfel lunecă în vanitate — un adevărat cancer pentru omul de știință. In loc de simț critic din ce în ce mai fin, eruditul vanitos cade la îngâmfare și cere să fie crezut pe cuvânt. *Dixi*... Iar uneori, în loc de dovezi, vanitosul e în stare să « potrivească » faptele, numai să nu sufere prestigiul său personal. Spre deosebire de adevăratul om de știință, care e scrupulos și de aceea examinează nepărtinitor faptele, verificându-și afirmările sau negările de zeci de ori, înainte de a ieși cu ele în publicitate, pseudo-învățatul trece repede dela erudiție la jonglerie — mai ales când altul îi arată că a greșit. In loc să recunoască liniștit greșeala *(errare humanum)*, el măsluește faptele — în deosebi citațiile — se crede papă în domeniul său și pretinde infailibilitate. Bunul creștin, episcopul Augustin, când a băgat de seamă unele erori din scrierile sale, n'a pregetat să scrie spre sfârșitul vieții *Retractationes*. Pseudo-eruditul, din contra, nu retractează nimic, niciodată și înaintea nimănui. El consideră ca o atingere a demnității personale orice răsturnare a

afirmărilor sale neexacte, chiar când e făcută cu cea mai deplină urbanitate. Unii merg până la grave falsificări, numai să nu se dea biruiţi...

Din fericire, abilitatea aceasta nu mai slujeşte la nimic. Odinioară, când bibliotecile şi alte mijloace de informaţie erau rare, cărturarii eruditi erau în adevăr rari. Astfel, trăind ca şi alchimiştii, între incunabule, pergamente şi desenuri şi figuri misterioase, un pseudo-învăţat îşi putea îngădui orice *hocus pocus* faţă de profani. Astăzi însă, erudiţia se găseşte pe toate cărările şi chiar cel mai tânăr cercetător atent poate da de gol pe cărturarul lipsit de respectul adevărului.

Se înţelege, observările acestea privesc numai falsa erudiţie. Din contra, erudiţia serioasă, ca şi cercetarea serioasă, merită cea mai deosebită cinste. A aduna fapte şi idei — oricare ar fi ştiinţa de care se ocupă cineva — şi a le sistematiza după o scrupuloasă verificare, este o activitate vrednică de laudă. Mai ales în timpurile noastre, când publicaţiile (bune şi slabe) sunt atât de numeroase, mai mult decât orişicând e nevoie de călăuze sigure. La Sorbona, în anii din urmă, specialiştii cei mai de seamă au socotit necesar să arate în conferinţe publice rezultatele dobândite până azi în fiecare ştiinţă şi ce probleme se impun mai ales atenţiei cercetătorilor. Şi dacă o scurtă prelegere poate fi utilă pentru orientare, cu atâta mai folositoare poate fi lucrarea unui erudit capabil să facă în ramura sa suma muncii tuturor cercetătorilor, dând astfel cetitorului putinţa de a se orienta şi preţuind totdeodată în chip critic valoarea fiecărei opere în cadrul specialităţii respective. Mai ales pentru un tânăr, astfel de opere sunt o adevărată binecuvântare, fiindcă îl învaţă să şi cugete în ramura de cercetare pe care şi-a ales-o [1]). De aceea, fiindcă am asemănat pe cercetător cu un « pionier » (sau « cercetaş », cum se zicea odinioară), l-am putea compara pe eruditul serios cu o călăuză experimentată, care cunoaşte toate potecile, toate culmile şi piscurile unui masiv muntos şi prin urmare poate îndruma pe alţii cu deplină siguranţă. Ţinându-se de funia unui astfel de « ghid », cercetătorul poate explora orice creastă,

[1]) S. Mehedinţi, *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti 1938, p. 53, 66 ş. u.

având încredere că « sfoara *ține* » și deci orice lunecare este înlăturată. Ca pildă de erudiție solidă, am putea aminti din sfera culturii noastre pe răposatul Dimitrie Onciul, membru al acestei Academii și întemeietorul școalei de critică istorică la noi. Deși activitatea lui s'a mărginit în sfera științei și a profesoratului, prestigiul său ca istoric era atât de real, încât s'a bucurat și se bucură și până azi de cel mai adânc respect din partea tuturor, celor cari s'au împărtășit din învățătura sa. Asemenea unui censor roman, față de care nu exista altă autoritate decât a legilor, Onciul n'a șovăit o clipă să se plece înaintea argumentării întemeiate, dar niciodată n'a căutat să ascundă sub abundența și strălucirea vorbelor sarăcia dovezilor. Erudiția sa de o superlativă probitate a fost o binefacere pentru discipolii săi și un puternic imbold pentru progresul studiilor istorice la noi. Numai prin astfel de eruditi, frontul științei poate înainta fără primejdia de a mai fi dat îndărăt.

Inainte de Onciul, un erudit de tip clasic a fost la noi Alexandru Odobescu. Cine urmărește firul scrisorilor lui, apărute abia în timpul din urmă, rămâne uimit de vastele sale cercetări în toate muzeele și prin toate țările, unde spera să afle material ajutător pentru marea sa lucrare asupra tezaurului dela Pietroasa. Opera sa a fost la noi cea dintâi publicație de nivel european în ce privește erudiția. Nici « Dacia înainte de Romani », scrisă de un arheolog mai tânăr (Tocilescu), și nici Getica lui Pârvan, deși apărută aproape cu o jumătate de veac mai târziu, n'au putut să scadă cu nimic prețuirea eruditului care, evitând « fumurile arheologice » a păzit scrupulos hotarul între știință și tot ce semăna a proză literară sau de alt soiu. Tocmai fiindcă avea un mare talent artistic și-și da bine seama de relativitatea valorilor omenești, sănătosul erudit s'a ferit de « mincinoasa vânătoare » a formei împopoțonate sau a savantlâcului [1]). Iar cumpătarea sa merită să fie lăudată cu atât mai mult, cu cât unii eruditi de tip romantic tocmai atunci cădeau în cele

[1]) Nu numai străinii, dar și Românii au găsit în lucrările celor doi arheologi posteriori defecte care în « Trésor de Petroasa » lipsesc.

mai penibile greșeli — numai din cochetărie cu erudiția. [1]) Incheind deci cele spuse despre erudiți și erudiție, credem că putem afirma următoarele:

In ierarhia valorilor, eruditul stă mai sus decât cercetătorul — cel puțin cantitativ, adică prin numărul cunoștințelor sale. Orice cercetător poate ajunge erudit, după cum orice lăstar poate deveni ramură groasă, dacă vântul sau alte împrejurări n'o nimicesc. Dar erudiția, oricât ar fi de voluminoasă, nu va fi folositoare decât în măsura în care e corectă și sigură. Din contra, când e lipsită de controlul criticei, chiar cel mai prolific scriitor rămâne sub presiunea bănuelii de neexactitate, iar prețul său pentru urmași scade cu totul, dacă aceștia vor fi siliți să controleze la fiecare pas izvoarele din care și-a cules materialul său eruditul de tip romantic, preocupat mai mult de vanitate decât de adevăr [2]).

---

[1]) Ademenit de unele aparenţe, fără să cerceteze faptele la faţa locului sau măcar pe hartă, B. P. Haşdeu a ticluit cu privire la « Cheile Bâcului » o adevărată poveste. Măcar că valul de piatră, care formează acele chei este îndreptat dela Nord la Sud şi, cu toate că Dimitrie Cantemir recunoscuse încă de acuma două sute de ani că numai « naivitatea ţăranilor » a putut născoci acolo un zid de cetate, imaginativul Haşdeu, fără să ţină seama de realitate,a dat acelui « zid » o direcţie dela Est spre Vest, ca să întâlnească Prutul, făcând un *unghiu* cu acest râu. Şi, fiindcă pe malul Prutului s'a nimerit să fie târguleţul *Ungheni*, iar în dialectele turceşti, Bugeacul se chiamă *Onglu* (*Ὄγκλος* în textele cronicarilor bizantini), iată dovadă că zidul acela exista înainte de venirea Bulgarilor! « Şi astfel, dela popor la popor, trecând înapoia istoriei », Haşdeu se opreşte la Bastarni. « *Singura concluzie* la care ne este permis până acuma a ajunge *printr'o cercetare ştiinţifică metodică* (!) este că originea cheilor Bâcului, anterioară erei creştine, se datorează naţionalităţii celtice a Bastarnilor ». — Relevând această năsdrăvană ticluire, un tânăr geograf nu s'a putut stăpâni de a ironiza « cercetarea *ştiinţifică* şi *metodică* » a filologului şi istoricului fantezist care a transformat nişte recife de milioane de ani ale mării sarmatice într'un zid clădit de Bastarni! G. V. Tufescu, *Cheile din regiunea codrilor centrali ai Basarabiei* (Revista Adamachi, Nr. 1, 1938).

Şi totuşi păţania lui Haşdeu n'a putut servi de înveghere altora. Alţi istorici de tip romantic au continuat să amestece în scrisul lor greşeli geografice tot atât de penibile. Cf. C. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Buc. 1932.

Relevăm astfel de lunecări nu spre a expune pe sarcasticul Haşdeu ironiei altora şi nici cu bucurie, de oarece greşeala —ori a cui ar fi—e o pagubă pentru toţi, după cum o lucrare de merit es·e un câştig pentru toţi, ci cu speranţa că în noua generaţie, nimeni nu va mai avea atâtă lepădare de sine, încât să îndrăsnească a vorbi despre lucruri pe care nu le cunoaşte, fără să-şi dea osteneală de a le observa măcar pe hartă, dacă nu la faţa locului.

[2]) Că erudiţia sănătoasă este singura vrednică de atenţie, iar pseudo-erudiţia este totdeauna păgubitoare şi primejdioasă, nu e nevoie de prea multe dovezi. Se ridică însă o întrebare: Cum se poate ca un om, ajuns să stăpânească multe cunoştinţe, să nu aibă şi destul simţ critic? Mulţimea cunoştinţelor ar fi trebuit parcă

să-i dea o măsură cât mai exactă a valorilor şi deci să-l apere de a luneca spre uşurătate.

Problema aceasta ar merita o cercetare mai largă. Să ni se îngădue a da măcar în treacăt o scurtă explicare a acestui paradox. Pentru antropolog şi etnograf, progresul speciei noastre a fost legat mai întâi şi mai întâi de *memorie*. Dacă omul ar fi avut aceeaşi putere de amintire, ca şi celelalte animale, el n'ar fi ajuns niciodată *homo sapiens*. Perceperea tot mai intensă a lumii externe, ajutată de o memorie vie şi de graiu, ca mijloc de *păstrare* şi *comunicare* a impresiilor mai vechi, i-a înlesnit omului crearea unui mic univers interior, ca cheie pentru înţelegerea şi stăpânirea universului exterior. Memoria puternică a bimanului de odinioară a fost baza conştiinţei şi apoi a ştiinţei omului mai evoluat. *Volumul memoriei* va duce deci pe om dela tehnica materială sau *civilizaţie*, spre tehnica spiritului sau *cultură*, iar în sfera culturii îi vor duce pe unii chiar şi la bogăţia de cunoştinţe ce se chiamă « erudiţie ». Dar alături de volum, memoria mai are *calităţi* speciale, potrivit cu structura întreagă a sufletului cuiva. Cercetând tipurile sufleteşti, E. Spranger a găsit vreo 6 sau 7 structuri fundamentale, după cum în vieaţa psihică a cuiva iese mai mult sau mai puţin a iveală latura intelectuală, economică, estetică, socială, politică sau religioasă (vitală). In realitate, structurile sunt cu mult mai variate decât inteligenţele.

Mai întâi, fiindcă în acel mănunchiu de tipuri psihice, fiecare parte nu este ceva constant, ca un spectru cu aceleaşi linii totdeauna, ci cu foarte multe variante, după intensitatea şi proporţia fiecărui element. Iar la asta se mai adaogă ceva şi mai grav: oricare ar fi structura psihică a cuiva, peste vieaţa sa se proiectează ca ceva fundamental tonalitatea egoistă, cu intensitatea ei variabilă, dela umbra întunecată până la lumină. Sunt indivizi, la care precumpăneşte imperativul animalic, agresiv: vreau, vreau, vreau... dă-mi, dă-mi, dă-mi...Elementul voliţional (în sens mai general « apetitul ») e atât de tiranic, încât aruncă în umbră alte însuşiri ale sufletului lor, iar în acest înţeles e deplin adevărată vechea formulă că « egoismul este izvorul tuturor relelor ». Zona de penumbră e îngustă de tot în astfel de suflete, iar cea de lumină abia dacă mai există. Din contra, la alţii zona luminoasă e precumpănitoare în suflet, penumbra egoismului e îngustă, iar umbra nici nu se vede. Astfel de firi nu pot fi impulsive şi acaparatoare, ci neutrale şi contemplative. Dacă se ocupă de ştiinţă, de artă şi de orice ar fi, aceştia sunt obiectivi şi cumpătaţi până la deplina uitare de sine. Am putea spune că lipsa de volum a apetitului lor îi aşează în latura infra-egoistă a vieţii. Şi dela sine se înţelege, că cei cari au această tonalitate sufletească — oricare ar fi structura lor psihică — sunt scutiţi de ceea ce se chiamă falsitate. Dimpotrivă, e destul să precumpănească la cineva « apetitul » (economic, politic,etc.) şi toată vieaţa lui sufletească poate fi viciată. *Ştiind* se face că *nu ştie*. Şi astfel, calitatea suspectă a inteligenţei, stăpânită de voinţa de afirmare (der Wille zur Macht) aruncă în umbră puterea memoriei, erudiţia şi orice altă calitate intelectuală, după cum întrebuinţarea unor poliţe false aruncă discredit peste toată averea unui bancher. Astfel, un erudit mai mic, dar cumpătat şi conştiincios, poate avea mare prestigiu, iar un nabab al erudiţiei poate cădea prin impulsivitate şi nesinceritate până la nivelul unui martor mincinos, pe care niciun magistrat nu-l mai primeşte la interogator.

III

SAVANŢII

Savanţi se numesc cugetătorii care află idei nouă pentru verificarea şi sistematizarea faptelor adunate de cercetători şi de eruditi, ajutând astfel progresul ştiinţei tocmai în latura cea mai vitală.
Cercetătorii sunt pregătiţi de obiceiu în universitate; eruditii sunt mai ales opera muncii lor, iar savantul e totdeauna un produs al naşterii.—Ca şi artiştii, savanţii sunt un mare dar al naturii.

Savanţi se numesc numai creatorii de *idei* şi de *metode*. Caracteristica savantului: capacitatea de a afla căi nouă de cercetare sau puncte de vedere nouă pentru coordonarea materialului unei ştiinţe, arătând astfel şi lacunele ştiinţei respective.
A) Puterea raţionamentului este însuşirea fundamentală a savanţilor. Uşurinţa de a face asocieri inedite.
B) Iuţeala procesului intelectual. « Scurtul circuit ». Genialitatea nu e o treaptă a ştiinţei, ci o modalitate în actul cunoaşterii.
C) Informaţie *multilaterală;* înclinare deosebită spre *sinteză* şi *sistematizare*. — Nicolle şi « biologia invenţiei ».
D) Impersonalitatea; condiţie indispensabilă a creaţiei ştiinţifice, ca şi a creaţiei artistice. Savantul se apropie de nivelul sfinţeniei.

Activitatea intelectuală se poate ridica la o treaptă mai înaltă decât cea atinsă de cercetător și de erudit; e treapta savantului, adică a cugetătorului care creează valori culturale superioare. Fapte nouă poate aduna oricine are temperament de cercetător. De asemenea, la erudiție — adică la bogăție de cunoștințe — poate ajunge orice cărturar, dacă șirul anilor se adaogă, iar munca este metodic organizată. Dar *idei nouă* nu poate avea orișicine. De aceea, învățați — în adevăratul înțeles al cuvântului — sunt puțini în fiecare epocă. Un exemplu din geografie. Sute și sute de exploratori au cercetat fața planetei, îndată ce mijloacele de circulație au sporit în secolul al XIX-lea. Unii dintre ei au ajuns geografi foarte erudiți, dar mai toți au trăit din capitalul de idei dăruit lor de A. v. Humboldt și C. Ritter. (Abia spre sfârșitul veacului trecut s'au ivit în geografie și câteva personalități cu

gândire originală: Richthofen, întemeietorul geografiei analitice; Fr. Ratzel, renovatorul antropogeografiei și creatorul geografiei politice, din care a ieșit apoi geopolitica; Ed. Suess, autorul unei vestite teorii despre geneza munților și a unei mari opere de sinteză « Antliz der Erde »; și, în sfârșit, americanul Davis cu metoda sa de interpretare a formelor scoarței pe cale deductivă.

Dar, mai bine să luăm exemple din altă ramură a științei, pentru a judeca cu deplină nepărtinire. Mineralogia nu e o știință nouă. Incă din vechime, mineralele mai bătătoare la ochi au atras atenția cercetătorilor — mai ales că era la mijloc și interesul practic al exploatării metalelor și al negoțului cu « pietre scumpe ». Astfel, nu-i de mirare că s'au ivit de timpuriu colecții de « curiozități » mineralogice. Pe lângă panoplii de arme rare, sau galerii de tablouri și alte podoabe, prinții și bogătașii considerau ca un lucru de falǎ, să arate oaspeților și străinilor minunățiile lor mineralogice. Dar de o cercetare ori descriere științifică, nici vorbă nu putea să fie. Ca și fosilele, aflate ici și colo în pământ, mineralele cu forme și culori izbitoare, erau pentru naturaliști niște *curiosa*, adică « jocuri ale naturii » *(lusus naturae)*. Iar cine zice joc, acela se depărtează din capul locului de orice gând de cercetare științifică.

Totuși, « jocul » acesta părea să aibă și oarecare rânduială, deoarece în unele minerale se puteau vedea lămurit forme de o regularitate geometrică—cristalele. Insă ordinea lor era greu de prins. A început a se da numele de *Schorl* (după cuvântul german *Schorn*) tuturor substanțelor cristaline; iar acest termen era aplicat fără niciun fel de precizare la tot soiul de corpuri care nu se asemănau între ele nici prin formă, nici prin culoare, structură sau alte însușiri. Când era vorba de vreo rocă greu de specificat, mineralogii răspundeau cu seninătate: e un *schorl*...

Cine a pus capăt acestui abuz? Un tânăr cleric Haüy a alungat pentru totdeauna din știință acest cuvânt comod. Tot privind rocele cristaline, el s'a întrebat: nu cumva pietrele imită regularitatea plantelor, ale căror frunze și flori par un fel de geometrie realizată în materia organică? S'a întâmplat

apoi, că, într'o zi, examinând colecţia de minerale a unui prieten, a scăpat din mână o bucată de spath, care s'a făcut ţăndări. Şi, apropiind de ochi fărimiturile, a băgat de seamă că se pot deosebi foarte lămurit nişte cristale în formă de *romboid.* Cercetând feţele şi unghiurile lor, apoi ciocănind mereu propria sa colecţie, ce-a aflat? « In grenat, un *tetraedru;* în spathul de fluor un *octaedru;* în pirită — un *cub;* în gips — *prisme* drepte cu patru feţe, dar ale căror baze au unghiuri deosebite... iar feliile lor se despicau paralel cu sâmburele ». Descoperirea aceasta a fost pentru el o adevărată revelaţie. Aşa dar, mineralul nu mai era o « jucărie » a naturii, ci un fel de clădire cu anume rânduială arhitectonică! Care să fie acea rânduială? Tot măsurând cu goniometrul, a aflat că « fiecare mineral are un fel de *nucleu,* adică o moleculă constitutivă fixă ». Iată *firul* găsit, deoarece acea moleculă poate să ne orienteze şi în ce priveşte *compoziţia* sau alte însuşiri. Şi astfel, aplicând această *idee,* el proiectă o mare lumină peste o parte din aspectul naturii, pe care cercetările predecesorilor n'o putuseră lămuri până atunci; iar opera sa *Traité de minéralogie* (1801), deveni baza studiului ştiinţific al tuturor corpurilor solide din scoarţa planetei. « Aproape nu e mineral cristalizabil, zicea Cuvier în elogiul citit în faţa Academiei, pe care Haüy să nu-l fi determinat în ce priveşte nucleul şi moleculele, măsurând unghiurile, proporţia laturilor şi raportând la aceste elemente toate formele secundare, determinând pentru fiecare în parte împrejurările care-i dau naştere, fixându-i apoi prin calcul unghiurile şi feţele. Astfel, el a făcut din mineralogie o ştiinţă tot atât de precisă, ca şi astronomia » [1]).

De bună seamă, scăpaseră şi alţii din mână minerale care se fărâmaseră, după cum vor fi căzut din pomi multe mere, înaintea multor cărturari, şi totuşi n'au deşteptat în mintea vreunuia ideea de gravitaţie, răsărită abia târziu, în capul lui Newton. Tot aşa trecuseră secole, până ce o scăpărare de un minut a făcut să răsară în mintea unui smerit profesor de gimnaziu ideea care a produs o totală transformare în mine-

[1]) Cuvier, *Éloge historique de Haüy,* Paris 1874, p. 352.

ralogie. Cei mai mari savanți ai timpului (Laplace, Arago, Humboldt și alții) veneau la *Museum*, să asculte prelegerile lui Haüy care, numai în câțiva ani, înaintase această ramură a științei mai mult decât toți predecesorii săi. Cu drept cuvânt, Academia a primit îndată pe noul mineralog în rândul celor mai de seamă *savanți* ai epocei.

Cum s'a desvoltat apoi de atunci mineralogia, ajutată de matematică, de fizică și de chimie, precum și de aparate care ușurează enorm cercetarea (cum e microscopul polarizator), nu e locul să arătăm aci. Depărtarea între mineralogia dela 1800 și cea dela începutul secolului de față este enormă. Dar asta nu scade cu nimic meritele lui Haüy ca savant. E destul să amintim că partea fundamentală a acestei științe este tot cristalografia; că determinarea chimică a « speciilor » care compun scoarța pământului se face tot cu ochii spre rocele cristalizate; că aproape nici nu se mai vorbește de « minerale absolut amorfe ». Astfel stând lucrurile, Lapparent, după o trecere de un secol, a putut constata că legile de temelie ale cristolografiei au rămas în picioare, așa cum fuseseră stabilite experimental de Haüy, *părintele* mineralogiei științifice; adică: « orice cristal este rezultatul modificărilor aduse unei *forme primitive prismatice* sau *paralelipipedice*, prin *trunchierea unghiurilor* și a *muchiilor* »; iar « *fețele* unui cristal sunt caracterizate prin faptul că *indicele lor numerice* sunt totdeauna simple și raționale ». Astăzi, după atâtea minunate progrese, omul de știință « poate *deduce* pe cale curat logică, toate faptele cristalografice dintr'un principiu unic » [1]). Dar nu e mai puțin adevărat, că începutul s'a făcut în momentul când Haüy a descoperit *legea* simetriei și a derivării formelor cristaline. — Iată însemnătatea ideilor în desvoltarea unei științe. O idee nouă poate schimba în scurt timp aspectul unei întregi științe.

*
* *

Dar, ca să se vadă și mai bine rolul de fecundare al unei idei și prin urmare situația savantului față de erudit și de

[1]) A. de Lapparent, *La philosophie minérale*, 1910, Paris, p. 98.

cercetător, e bine să ţinem seama că ideea cea roditoare poate să vină uneori chiar dela cineva care stă afară din cadrul ştiinţei respective. Iată un exemplu foarte demonstrativ. Mulţime de călători şi geografi străbătuseră Oceanul Pacific, după descoperirea lui de Magellan. Puzderia de insule a acestui ocean păruse tuturor, ca un fel de nebuloasă chaotică. Le văzuse între alţii vestiţii exploratori Lapérouse, Cook şi, împreună cu el, naturalistul Forster. Se adunase astfel o mulţime de material, dar impresia de răspândire chaotică a insulelor din Pacific dura încă.

S'a nimerit însă, ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în lunga sa călătorie împrejurul pământului, să le vadă şi Darwin. Ca şi predecesorii săi, el şi-a dat seama că aproape toate insulele Oceanului Pacific intră în două categorii: sunt ori coraligene, ori vulcanice. Insă naturalistul nu se opri la atât. Ţinând seama de faptul că unele insule vulcanice ridicate peste nivelul mării sunt acoperite cu pături coraligene, iar altele sunt cufundate până la un nivel unde coralii nu mai pot trăi, el a examinat pe hartă distribuirea acestor insule ciudate şi-a pus geneza lor în legătură nu numai cu vulcanii şi coralii, dar şi cu anume mişcări de ridicare şi de lăsare în jos a fundului oceanic! Şi astfel, dintr'odată o mulţime de fapte s'au lămurit. Risipirea chaotică a insulelor a încetat, iar gruparea arhipelagurilor în chip de roiuri liniare a introdus ordine în ceea ce păruse până atunci o nebuloasă de insule. Dela o descriere anarhică, s'a trecut la o explicare ştiinţifică a distribuirei atolelor şi a insulelor vulcanice, iar naturalistul Darwin a devenit «învăţătorul» tuturor geografilor care se ocupau cu acest mare capitol de chorografie sau geografie descriptivă.—E destul să amintim că vestitul morfolog Davis, reluând în cercetare aceeaşi problemă, după trecere de peste o jumătate de secol, a găsit teoria lui Darwin ca cea mai corespunzătoare faptelor. Aşa dar, autorul operelor «Călătoria unui naturalist» şi «Originea speciilor» poate fi numărat şi în geografie printre savanţi, spre deosebire de cercetătorii cari, înainte de dânsul, adunaseră atâta material descriptiv, fără să-l fi putut coordona, şi faţă de eruditii cari, de atunci încoace au continuat să adune fapte privitoare la insulele

Pacificului și altor oceane, folosindu-se cadrul procurat de Darwin și de normele indicate de el.

*

Faptele înșirate până aici arată, credem, în chip destul de convingător ce însemnătate poate avea o idee sau o teorie pentru progresul cercetărilor științifice.

Și mai fericit e cazul, când cineva dă la iveală o *metodă* nouă. Iată un exemplu, luat tot din sfera geografiei.

Până la Humboldt, climatologia era în fașă. Observări meteorologice începuseră a se aduna, dar din înșirarea cifrelor pe hartă nu răsărea nicio imagine lămurită despre distribuirea efectivă a climei. Un furnicar de cifre pe hârtie și-atât. Când însă Humboldt a avut fericitul gând să țină seama numai de temperaturile medii și să unească cu o linie pe hartă toate localitățile cu aceeași medie, adică a născocit *isotermele*, s'a făcut îndată lumină. Artificiul acesta cartografic și metoda calculării mediilor a fost pasul decisiv al constituirii climatologiei ca știință (1817). O împrejurare foarte caracteristică ne ajută să măsurăm progresul realizat îndată. Pe când Leopold von Buch, un eminent *cercetător* (cunoscut ca cel mai mare geognost ale epocei) dibuia în chip cu totul empiric să afle vreo rânduială cu privire la vânturi și alte fenomene meteorologice ale Europei centrale, Humboldt, imaginând isotermele, a făcut posibilă o întreagă familie de hărți: de isobare, de isonefe, de isanomale, de isohiete, etc. Astfel, urmând metoda preconizată de Humboldt, climatologii au căpătat pentru întâia oară o bază pozitivă, pentru a înțelege fenomenele climatologice nu numai în Europa de mijloc, ci pe toată fața pământului. Materialul meteorologic a început a fi cules și prelucrat în chip unitar, iar pentru înlăturarea lacunelor, s'a știut îndată unde e necesar să se facă observări nouă și anume ce fel de observări, după natura hărții de completat. Leopold von Buch dibuise prin întunerec, iar Humboldt deschisese climatologilor o cale plină de lumină. Aforistic, am putea zice: după cum *o teorie este superioară faptelor*, fiindcă leagă cu un singur fir o mulțime de cazuri individuale (exemplul lui Darwin în Pacific), tot așa o *metodă nouă este superioară*

teoriei, întru cât poate coordona rezultatele multor teorii parţiale, luminând astfel întregul cadru al unei ştiinţe. Metoda lui Humboldt, mai sus amintită, a pus temelia întregii climatologii, ca ştiinţă pozitivă.

*

Aci să ne fie permisă o paranteză. Fiind vorba de felul cum se creează ştiinţa, prin colaborarea cercetătorilor, a eruditilor şi a savanţilor, fără de voie, gândul se îndreaptă spre instituţiile ştiinţifice, de unde trebue să radieze ştiinţa, adică spre universităţi. Sarcina lor este de o însemnătate capitală. Un bun cunoscător al mişcării intelectuale din ţările de limbă engleză, urmărind producţia ştiinţifică a universităţilor anglo-saxone, se exprimă astfel:

« *Specializarea nu-i deajuns. Trebue să chemăm la universitate şi spirite capabile de generalizare. E necesară (pentru fiecare ramură a ştiinţei) şi o inteligenţă disciplinată în chip filosofic... ca să încerce apropieri nouă şi să caute a privi faptele în* legăturile *lor*... [1]).

Cu alte cuvinte, după cum la războiu e nevoie nu numai de soldaţi şi ofiţeri pentru luptă, ci şi de ofiţerul de stat-major, care coordonează mişcările şi rezultatele lor, tot aşa e nevoie în fiecare ştiinţă de un *spiritus rector*, iar acest rol e împlinit în timpurile noastre mai ales de cei însărcinaţi cu o profesură în universitate:

« *fiindcă acolo este focarul cercetărilor şi al meditaţiilor ştiinţifice ; acolo, sub coperişul universităţii, se întâlnesc inteligenţele cele mai felurite, iar progresul nu-i cu putinţă, dacă*, « *afară de* material *nu-s şi* idei. *Essay-urile şi faptele se pot îngrămădi în chip de munţi, însă ele nu vor forma niciodată ştiinţa* », *dacă lipsesc ideile de coordonare*.

Concluzia urmează dela sine.

Cercetători pot deveni toţi cei cari îşi închină vieaţa unei specialităţi. Unii ajung la rezultatele de seamă chiar dela începutul carierei lor, dacă au însuşirile mai sus arătate.

---

[1]) A. Flexner, *Die Universitäten in America, England und Deutschland*, Berlin 1932, pp. 8, 16 ş. u.

Erudiți ajung numai cei stăruitori și cu o mare memorie, fie naturală, fie artificială (fișele).

Savanți însă, adică învățați de un nivel superior, sunt numai cugetătorii excepționali, cari găsesc teorii și metode nouă, schimbând măcar într'o lature aspectul științei de care se ocupă. Singuri aceștia ar trebui să reprezinte știința în universități.

*

Caracterele savantului. Se ridică acum întrebarea: după care criterii, putem deosebi mai exact pe adevărații protagoniști ai științei, față de gloata cercetătorilor și erudiților?

Cea dintâi calitate a unui cercetător am spus că este curiozitatea științifică; iar când zicem curiozitate, asta presupune numaidecât o dorință destul de vie și prin urmare o *înclinare* — înțelegând prin acest curent *direcția* mai mult sau mai puțin constantă a voinței cuiva. Prin urmare, adevăratul mobil al cercetătorului este *sentimentul;* aci e rădăcina ascunsă a ceea ce numim « vocație »; de aci pleacă și prețuirea sau valoarea deosebită a lucrului pe care cineva îl caută, adică îl « cercetează ». (Căci nu caută nimeni ceea ce nu-i place). Cercetătorul se poate cunoaște așa dar după temperament și după entuziasmul său față de studiul început. Aci este semnul cel dintâi; urmează apoi, se înțelege, proba muncii efective, care alege pe cercetătorii adevărați, despărțindu-i de ceata « rataților »).

Pentru a se sui acum și mai departe, adică pe treapta erudiților, am văzut că se mai cere o nouă condiție: muncă îndelungată și o memorie puternică sau — în cazul cel mai defavorabil — acumularea mecanică a fișelor (ajungând, cum spun Francezii, *boîte à fiches).*

In sfârșit, pentru a deveni și savant, pe lângă însușirile obișnuite, se mai cer și altele, de un nivel cu mult mai înalt, și anume:

A) Puterea judecății.—O mare ascuțime de raționament este semnul cel mai vădit al vieții psichice ajunsă la cea mai înaltă potență. Dar însușirea aceasta nu e numaidecât legată

de etatea matură, ci se poate manifesta uneori chiar din tinereţe. (Chimistul Ostwald, în cartea sa *Grosse Männer*, observă că mai toate descoperirile însemnate au fost făcute în anii tineri, adică aproape de începutul carierei cuiva).

Intrebarea e: cum se manifestă această putere intelectuală deosebită? Şi poate fi ea prevăzută?

Psihologia descriptivă, fără să fie prea înaintată, ne arată totuşi destul de lămurit fazele prin care trece sufletul omenesc în raport cu etatea. Iar cu ajutorul acestor faze, ne putem da seama şi de linia despărţitoare între cercetările mărunte din tinereţe, sau erudiţia de mai târziu şi treapta de adevărată maturitate intelectuală, caracteristică savantului în plină creaţie ştiinţifică.

La început, în faza uceniciei, domină, cum am spus, emotivitatea — izvorul curiozităţii ştiinţifice mereu vii. Cercetătorul lucrează atunci mai ales sub imboldul sentimentului şi de aceea şi este înclinat să exagereze preţul muncii sale şi al rezultatelor la care a ajuns.

Dar, după ce anii se adaogă, iar memoria îi pune la îndemână tot mai mult material comparativ, cel ajuns la o erudiţie solidă începe a-şi da seama că trebue să fie mai cumpătat în speranţe. Văzând că atâtea opere, care păreau odinioară capitale, au ajuns de mică însemnătate sau chiar necetite, spiritul critic se ascute tot mai mult, iar cărturarul matur se deprinde a privi agoniseala sa ştiinţifică, fără exagerare.

In sfârşit, cel care e stăpân pe o mare putere de raţionament, adică ajunge la o producţie originală, e şi mai în măsură să fie critic obiectiv; deoarece, creaţia ştiinţifică superioară începe abia atunci, când putem scoate un fapt din realitatea empirică (adică din contingenţele între care se amestecă şi interesul personal) şi-l proiectăm în planul impersonal al ideilor pure. Iar saltul acesta nu se poate fără o reală lepădare de sine. Lipsind ceaţa interesului, raportarea ideilor unele faţă de altele se face în chipul cel mai liber, adică mai logic. Savantul, cum vom arăta mai departe, se apropie mai mult decât oricine de ceea ce teologii numesc « gând fără prihană » adică neturburat de scăderile vieţii vulgare. Dar,

înainte de a descrie această latură de culminare intelectuală, să ne oprim asupra unui caz anormal, care lămureşte şi mai bine caracterele psihice ale savantului adevărat.

Se întâmplă uneori că evoluţia intelectuală a cuiva se opreşte înainte de timp. Deşi cărturarul ajunge matur în ce priveşte etatea, dar mintea sa întârzie la o fază anterioară. De pildă, impresionabilitatea din anii copilăriei şi ai adolescenţei durează mai departe; plasticitatea memoriei (alt caracter juvenil) de asemenea persistă. In acest caz, muncitorul intelectual continuă să fie foarte receptiv şi adună mereu de toate şi de peste tot. Producţia sa tipografică sporeşte nu numai anual, dar uneori lunar şi chiar zilnic. (Despre un etnograf german din secolul trecut, contemporanii spuneau că scrierile lui nu se mai puteau măsura decât cu kilogramul şi cu metrul). Insă, aceşti cercetători, oricât de masivă ar fi erudiţia lor, sunt osândiţi în ce priveşte calitatea. Astfel de suflete febrile nu mai pot ajunge la o reală maturitate. Ritmul trepidant al scrisului lor, pornit din afectivitate juvenilă, exclude cernerea faptelor şi a ideilor, pe care le înşiră fără preget şi, mai ales, fără putinţă de sistematizare solidă. Până la bătrâneţe, cercetătorii de această categorie rămân ca stigmate de juvenilism: *emotivitate nestăpânită* (pentru nimica se supără, pentru nimica se bucură); *memoria* lor e încă abundentă, dar *judecata* — *insuficientă*; în sfârşit, treapta raţionamentului calm şi lucid, adică deplin logic, le rămâne pentru totdeauna *neaccesibilă*. Sensaţiile şi emoţiile fiind mai puternice decât raţionamentul, ei ajung la senilitate, fără să treacă prin maturitate, — întocmai ca prunele care putrezesc de verzi în ţările cu prea multă umezeală. Lumina şi căldura soarelui nu le poate coace. Cazurile acestea de minoritate intelectuală sunt cunoscute de multă vreme, dar explicarea lor ştiinţifică abia în timpurile din urmă a fost găsită. Endocrinologia ne arată că modificarea unor glande interne poate produce schimbări psihice de o însemnătate decisivă pentru desvoltarea individului. Se ştia de pildă că eunucii dobândesc după castrare anume caractere somatice (scheletul se deşiră, gâtul se subţie, vocea ajunge piţigăiată, etc.). Dar cauza nu fusese încă dibuită. Azi, experienţele cu nimicirea

unor anume glande sau altoirea lor dela un sex la altul au dat la iveală fapte în adevăr uimitoare. In deosebi, thyroida şi thymus au roluri fundamentale pentru toată economia vieţii. Un mic adaos, ori o mică scădere în aceste glande, şi iată desechilibrul e gata nu numai în desvoltarea corpului, dar şi în latura psihică. Anume anomalii în thymus au ca urmare tocmai evoluţia intelectuală mai sus amintită: stagnarea minţii în faza juvenilă până aproape de bătrâneţe, precum şi o sumă de caractere externe uşor de constatat (lipsa de simetrie a corpului: un număr mai ridicat decât altul, irascibilitate, şi alte caractere patologice). Din contra, desvoltarea glandei thyroide grăbeşte maturitatea, adică potenţiază funcţiile cerebrale superioare: raţionamentul şi puterea de creare. Pende afirmă că thyroxina este substanţa de care atârnă inteligenţa şi spiritul.

Endocrinologia ne dă aşa dar putinţa să dibuim cauzele organice ale incapacităţii unora de a se ridica până la nivelul cugetării capabile de a găsi idei nouă şi metode nouă, pentru sistematizarea faptelor, fie adunate de ei, fie aflate de alţii. Şi poate că tocmai la aceste inteligenţe minore se va fi gândit Plato, când oprea să intre în şcoala sa pe cei cari nu aveau spiritul destul de « geometric », adică nu pot urmări linia raţionamentului logic până la capăt. Fiind stăpâniţi de o emotivitate quasi-infantilă şi apăsaţi de povara faptelor îngrămădite în memoria lor (lipsită de cernere, ca şi a copiilor), astfel de exemplare omeneşti rămân până la moarte sub nivelul maturităţii intelectuale. Chiar când sunt foarte erudiţi (cum e cazul mai ales în istorie — unde volumul amănuntelor este enorm), creaţiunea ştiinţifică le rămâne interzisă, ca şi celor mediocri din naştere. Rolul lor este să acumuleze pe apucate material pentru alţii, ori să răscolească gunoiul faptelor zilnice, scriind pentru interese străine ştiinţei şi artei adevărate. Glanda i-a osândit [1]).

Din contra, la cei cu desvoltarea normală sau chiar optimală a glandelor amintite, maturitatea cronologică a etăţii aduce cu sine şi maturitatea psichică, adică precumpănirea

[1]) Glanda thymus dispare la pubertate; dacă rămâne, dă naştere la turburările cunoscute sub numele de infantilism psicho-sexual.

raţionamentului, faţă de partea emotivă şi de memorie. Puterea de abstracţie a celui menit să fie savant este atât de vie, încât e capabil să subsumeze într'o imagine mase enorme de fapte; să prindă asemănări sau deosebiri pe care alţii nici nu le bănuesc, iar noţiunile lor se leagă cu o preciziune quasigeometrică, aşa că se pot urmări repede raporturile dintre ele. Cu alte cuvinte, « aparatul » logic funcţionează în cazurile acestea cu o superlativă înlesnire. Şi tocmai acesta este caracterul hotărîtor, care înalţă pe savant peste nivelul cercetătorilor şi ale ruditilor.

Acestui caracter e nevoie să-i dăm însă o atenţie deosebită şi în altă privire:

B) Agerimea raţionamentului.—Pe lângă puterea excepţională a raţionamentului, la savanţi se mai adaogă ceva neobişnuit: *iuţeala* procesului psihologic.

Când e vorba de oameni mari, întrebuinţăm de obiceiu calificativul «genial». Cuvântul acesta este însă un izvor de multă confuzie şi de multe aprecieri false. De aceea, e necesar să relevăm din capul locului, că *geniu nu este o treaptă a cunoştinţei* şi deci a ştiinţei. Adevărul, fie că este aflat de un cercetător, fie de un erudit, fie de un savant, el are exact aceeaşi valoare pentru construirea ştiinţei. (Ne este indiferent cine aduce piatra la zidul ce se clădeşte; e destul ca ea să fie bine cioplită şi de bună calitate, adică destul de tare, ca să poată suporta greutatea tuturor pietrelor ce se vor mai adăoga deasupra). Incă odată: genialitatea nu e o treaptă a adevărului, deoarece adevărul nu poate avea grade de comparare: ori e adevăr, ori este eroare. Deosebirea dela om la om, stă numai în modalitatea dobândirii lui, iar modalitatea aceasta se poate exprima astfel:

Geniul este o formă de activitate cerebrală, care depăşeşte cadrul timpului, adică al procesului psihologic normal.

Un exemplu va lămuri îndată despre ce e vorba. Vestitul matematic Gauss a făcut odată această curioasă mărturisire: am de câtva timp, zicea el, soluţia unei probleme, dar nu ştiu cum să ajung la ea!

Evident, cuvintele acestea par unui om cu minte obişnuită de-a-dreptul absurde. Să *nu ştii*, cum ştii..! Totuşi, reali-

tatea era cum o arată Gauss. Soluţia o avea. El îşi da seama că nu fusese dobândită prin vreun miracol şi nici din întâmplare, ca un bilet de loterie, scos din cutia unde stau răvăşite şi amestecate numerele. Din contra, deslegarea unei probleme implică numaidecât un şir de raţionamente, ba încă de o riguroasă exactitate — cum nici nu s'ar putea altfel în matematică. Despre realitatea unui astfel de proces psihologic nu putea fi aşa dar nici urmă de îndoială. (Să presupună cineva că problema s'a deslegat singură — în afară de cadrul unei cugetări logice este o vădită absurditate şi o totală imposibilitate). Şi totuşi, matematicul mărturisea cinstit că *nu ştia* în ce fel ajunsese pas cu pas la dobândirea acelei soluţiuni. Mărturisirea aceasta luminează însă tocmai punctul în discuţie; ea ne arată că procesul intelectual se petrecuse *alături* şi oarecum în *penumbra conştiinţei*, dar cu o repeziciune de care savantul nu-şi mai putea da seama. Se întâmplase prin urmare un fel de scurt circuit care, în minimum de timp, desfăşurase toată seria raţionamentelor necesare spre a se ajunge la soluţia a cărei exactitate fusese apoi verificată. Iar greutatea era acum să mai repete încăodată, pe îndelete, ceea ce se petrecuse în procesul intelectual accelerat.

Dacă însă mărturisirea lui Gauss are o înfăţişare cam paradoxală, iată alta mai nouă, cât se poate de precisă. Intâmplarea e povestită de unul dintre cei mai mari — poate cel mai mare matematic al timpurilor moderne. E vorba de H. Poincaré. Felul cum răsărea la dânsul intuiţia creatoare ne-a fost povestit de el însuşi. « Ca să pătrundem mai adânc ce se petrece în mintea unui matematic... să vă spun cum am scris întâiul meu studiu despre funcţiile fuchsiene... ».

« De două săptămâni, mă sileam să demonstrez că *nu* se putea să existe nicio funcţie analogă cu ceea ce am numit eu mai târziu funcţiile fuchsiene; eram foarte neajutorat pe vremea aceea; în toate zilele, mă aşezam la masa de lucru, unde rămâneam o oră sau două, încercând fel de fel de combinaţii, dar n'ajungeam la niciun rezultat. Intr'o seară, am băut cafea neagră, în contra obiceiului meu, şi n'am putut adormi; ideile năvăleau cu grămada; le vedeam cum se ciocnesc, până ce două din ele s'au lipit una de alta; formau, ca să zic aşa,

o combinație stabilă. A doua zi, dimineața, am putut dovedi existența unei *clase de funcții* fuchsiene, acelea care derivă din seria hipergeometrică; nu-mi mai rămânea decât să redactez concluziile, ceea ce am și făcut în câteva ceasuri... ».

« Am părăsit apoi Caen, unde locuiam atunci, ca să iau parte la o excursie geologică cu « Școala de mine ». Imprejurările călătoriei m'au făcut să uit preocupările mele matematice. Sosind la Coutances, ne-am suit într'un omnibus, ca să facem nu știu ce primblare. In clipa însă, când puneam piciorul pe scara trăsurii, mi-a venit ideea (fără ca ceva în cugetările mele anterioare să fi părut că mă pregătește în direcția asta), că transformările pe care le întrebuințasem spre a defini funcțiile fuchsiene erau *identice* cu cele din geometria ne-euclidiană. N'am putut face îndată verificarea; nici n'aveam timp, pentrucă, abia așezați în omnibus, am continuat conversația mai dinainte; dar am avut îndată o *certitudine deplină* că așa e. Intorcându-mă la Caen, am verificat rezultatul, cu mintea odihnită, pentru a-mi liniști doar conștiința ».

« M'am apucat atunci să studiez chestii de aritmetică, însă fără să fac vreo ispravă și fără să bănuesc că așa ceva putea să aibă cea mai mică legătură cu cercetările mele anterioare. Plictisit de neizbândă, m'am dus să stau câteva zile, la malul mării, gândindu-mă cu totul la altceva. Intr'o zi însă, plimblându-mă pe faleză, mi-a venit ideea (tot așa: *brusc*, *scurt* și cu o *certitudine imediată*) că transformările aritmetice ale formelor quadratice ternare indefinite erau *identice* cu cele din geometria ne-euclidiană ».

« Intorcându-mă acasă, m'am gândit la acest rezultat și-am tras îndată concluziile; exemplul formelor quadratice îmi arată că există grupe fuchsiene deosebite de cele care corespund seriei hiper-geometrice; am văzut că pot să le aplic teoria seriilor thetafuchsiene și prin urmare că existau alte funcții, afară de cele care derivă din seria hipergeometrică — singurele pe care le cunoscusem până atunci. M'am hotărît, se înțelege, să formez toate aceste funcțiuni; le-am făcut un asediu sistematic și-am cucerit una după alta toate întăriturile din frunte; era însă o redută care mai rezista și de care atârna cucerirea întregei armate de apărare. Dar toate opintirile mele

n'aveau altă urmare, decât să-mi arate şi mai mult greutatea încercării... Toată munca aceasta fusese deplin conştientă.

« Astfel stând lucrurile, am plecat la Mont-Valérian, unde trebuia să-mi fac serviciul militar; alte gânduri îmi treceau acolo prin cap. Dar într'o zi, trecând bulevardul în curmeziş, soluţia problemei care mă oprise pe loc, mi s'a arătat *dintr'o-dată*. N'am căutat imediat să adâncesc chestia, ci am reluat-o tocmai spre sfârşitul serviciului militar. Aveam acum toate elementele şi nu-mi rămânea decât să le pun în rânduială. Am redactat deci într'o întinsoare memoriul definitiv, fără nicio greutate... » [1]).

Din această mărturisire, poate vedea orişicine că « eul inconştient sau, cum se zice, subliminal, joacă un rol capital în descoperirile matematice ».

Aşa dar — scurt circuit. Dar intuiţia subită nu vine din senin, ci e precedată de o surdă tensiune cerebrală şi se iveşte, dacă ne putem exprima astfel, în momentele apogeului fisiologic al omului genial. Iată dovada:

Mai întâi, toate descoperirile oamenilor mari au fost făcute în anii tinereţei, când vigoarea corpului e în plină afirmare [2]). Biologic vorbind, geniile au un fel de precocitate cerebrală, înaintea maturităţii obişnuite. Uneori, genialitatea suprimă aproape cu totul copilăria. Pascal, deşi crescut de propriul său părinte şi ferit cu îngrijire să nu se apropie de studiul matematicei, a ajuns totuşi să descopere singur o bună parte din teoremele geometriei lui Euclid. In astfel de cazuri, se petrece aşa dar ceva contrar soartei celor cari rămân cu minte juvenilă până la bătrâneţe. In sfârşit, ca o dovadă şi mai pipăită a scurtului circuit şi a elaborării subconştiente este faptul că genialitatea se arată mult mai des în artă, decât în ştiinţă. Mozart era muzicant dela etatea de patru ani. Vocaţiunile artistice se pot manifesta chiar din copilărie, pe când vocaţiunile ştiinţifice se simt abia după anii adolescenţei, când începe a se întări potenţialul intelectual, despărţind astfel în chip vădit pe cei cu reală putere, de cei cari arătaseră numai

[1]) H. Poincaré, *Science et méthode*, Paris 1912, p. 50 ş. u.
[2]) W. Ostwald, *Les grands hommes*. Paris 1912, p. 246 ş. u.

« înclinare » pentru anume studii. Și e firesc să fie așa, deoarece creațiunea științifică e deosebită de cea artistică. Știința presupune nu numai o inteligență deosebită, dar și o temelie pregătită de munca predecesorilor. E ca un arbore care își sporește mereu înălțimea și grosimea, adăogându-și câte o pătură nouă în fiecare an și ramuri nouă, cu muguri la capăt, așa că lăstarii tineri se pot sprijini pe coroana formată din crengile mai vechi. La artă, e mai puțin nevoie de sprijinul muncii predecesorilor. Claude Lorrain abia știa să se iscălească, și totuși a pus în marinele sale mai multă lumină decât toți pictorii de mai înainte.

Astfel stând lucrurile, pe măsură ce știința crește, genialitatea va avea tot mai puține ocazii de manifestare timpurie, fiindcă munca pregătitoare va deveni tot mai grea și mai lungă. Haüy a putut ajunge mare mineralog întemeiat numai pe o pregătire elementară în matematică. Azi însă, cine se ocupă de mineralogie are nevoie de o armatură mult mai bogată nu numai în fizică și chimie, ci uneori chiar în matematicile superioare (cursurile lui Mallard, despre teoria reticulară n'au fost urmărite cu interesul cuvenit decât de Poincaré [1]) pe când în artă, sfera de creație personală va rămânea totdeauna mai largă decât în știință, fiindcă geniul artistic pleacă dela intuiții directe, care nu presupun sprijinul altora, în aceeași măsură ca știința. Artistul își creiază în bună parte el singur piedestalul pe care se ridică, pe când omul de știință se sue spre vârful piramidei, având o greutate din ce în ce mai mare pe umeri.

Faptele înșirate până aci au lămurit, credem, în destul, afirmarea că genialitatea este o formă de activitate cerebrală care depășește cadrul timpului, adică al ritmului psichologic normal. Dar, ca să nu mai fie nicio îndoială, să chemăm ca martor nu pe un matematic, ci chiar pe un biolog care s'a ocupat în special cu această problemă. Medicul Nicolle, recompensat cu premiul Nobel, și-a terminat cariera sa științifică, ocupându-se tocmai de procesul psichic al celor care fac descoperiri. In opera sa « Biologie de l'invention », autorul se exprimă astfel:

[1]) Mărturisirea sa proprie.

« In clipa deşteptării, cugetarea este nelămurită. Cum ar putea să fie altfel? Toate organele, a căror activitate a fost întreruptă de somn, simt un fel de neîndemânare, să înceapă iarăşi a lucra... Muşchii se întind... creierul alungă pe încetul visurile...

Dar în creierul savantului preocupat de o problemă, *visul* întârzie încă. El continuă să facă asociaţii la întâmplare (hasardeuses). Pe cele nebuneşti, raţiunea le lasă să se împrăştie. Dar iată că, *dintr'odată* un raport ciudat, neaşteptat, minunat se leagă: un *fulger* — lumină *bruscă*. Raţiunea, care stă la pândă, *tresare* şi *sare* asupra lui, deoarece *vedenia* aceea, abia înfiripată, stă să se risipească. Aşa dar raţiunea o prinde, o verifică şi o anexează. Dacă vorba « a pescui în apă turbure » are vreun înţeles şi dacă a exprimat vreodată un fapt exact, apoi *acesta e;* — cu deosebire că peştele magic s'a prins în cârlig fără nicio nadă, iar pescarul rămâne numai să tragă undiţa afară » [1]).

Aşa dar, biologul mărturiseşte şi el că e vorba de un act psichic subit, pe care îl compară cu lumina unui fulger. Dar ceea ce urmează este şi mai semnificativ.

« Nu trebue să confundăm inteligenţa cu facultatea de creaţie. Dacă însuşirile acestea se asociază, e bine; dar ele nu-s numaidecât legate împreună. *O mare inteligenţă poate să fie cu totul lipsită de darul descoperirii.* Repet: eu nu pun nicidecum geniul mai presus de inteligenţă » [2]).

Prin urmare, afirmarea noastră că *geniul nu este o treaptă a conştiinţei şi deci a ştiinţei*, concordă cu afirmările biologului adus ca martor. Expresia « scurt circuit » pe care am întrebuinţat-o mai sus nu ni se pare nepotrivită. Din contra, ea ne ajută să înţelegem unele cuvinte enigmatice, întrebuinţate de mari savanţi. In elogiul cetit după moartea lui Curie, Henri Poincaré se exprima în faţa Academiei de ştiinţe astfel:

« Curie aducea în studiul fenomenelor fizice nu ştiu ce *sentiment* foarte fin, care îl făcea să ghicească analogii nebănuite şi-i permitea să se orienteze printr'un labirint de aparenţe complicate, unde alţii s'ar fi rătăcit... *Adevăraţii*

---

1) Ch. Nicolle, *Biologie de l'invention*, Paris 1932, p. 55 ş. u.
2) Ibid., p. 76.

fizicieni, cum era Curie, nu privesc *nici în ei*, nici la *suprafața lucrurilor*, ci știu să privească *dedesubtul lor* » [1]).

Expresiile acestea *voir sous les choses* și « scurt circuit » ne ajută nu numai să interpretăm fenomenul psichic al creației, dar ne permit să traducem în termeni moderni vechea teorie a lui Socrate despre natura cunoștinței și deci a găsirii adevărului. Filosoful spunea că orice conștiință este un fel de « amintire » despre ceva dobândit de suflet în *altă* vieață. Această altă vieață, comparată de Socrate cu *visul* (aceeași imagină, ca și la Nicolle), este tocmai faza scurtului circuit cerebral, când raționamentul se desfășoară brusc în ceasurile dimineții, lăsând să ieasă la iveală ceea ce fusese până atunci « dedesubt », adică în subconștient. Așa dar, când Gauss căuta calea spre soluția *găsită*, el nu făcea altceva decât se silea să-și *reamintească* drumul prescurtat al raționamentului deșirat în penumbra conștiinței.

Insă oricare ar fi valoarea explicărilor, fie mai vechi, fie mai nouă, un lucru rămâne stabilit: după mărturisirile oamenilor de știință mai sus amintiți, este vădit că savantul, pe lângă o mare putere de raționament, mai are și o superlativă repeziciune de cugetare — adică alt potențial decât al cercetătorului și al eruditului.

C) Orientarea multilaterală și sistematizarea. — Din cele două însușiri relevate până aici, mai izvorăsc încă două tot atât de însemnate. Activitatea cerebrală intensă permite savantului să fie *multilateral* și capabil de largi *sistematizări*. Câteva exemple vor fi de ajuns, ca să ne încredințeze de adevărul acestei afirmări.

In momentul când marea autoritate a lui Linneu prezenta natura întreagă ca un muzeu, al cărui catalog definitiv îl scrisese marele taxonomist suedez, un tânăr naturalist francez intra în câmpul botanicei ca un adevărat revoluționar. In loc de a pleca dela organismele cele mai complicate, el arăta botaniștilor altă cale: « să începem cu planta cea mai puțin completă în organele sale... cu ceea ce ne apare ca primă

[1]) *Comptes rendus* de l'Académie des Sciences, déc. 1906.

schiţă a vegetalelor (les premieres ébauches des productions végétales) ». Natura n'a creat forme care să rămâne înţepenite, ca cele dela muzeu; din contra, vietăţile sunt în continuă transformare şi ele fac o *progresiune* prin tranziţii nesimţite. Iar după ce sgudue amorţeala botaniştilor care jurau în numele lui Linneu, fiind însărcinat să facă un curs de zoologie, Lamarck aplică aceeaşi ideie şi la studiul animalelor. Ia asupră-şi tocmai partea cea mai puţin studiată *Nevertebratele*. Se poate spune că el a adus cea dintâi lumină în lumea vietăţilor mai mărunte, lăsate în umbră de predecesori şi aruncate oarecum clae peste grămadă. Dar nu s'a mulţumit cu munca de observare şi descriere, care a plătit-o în cele din urmă cu pierderea vederii, ci a îmbrăţişat în opera sa *Philosophie zoologique toată lumea organică*, legând desvoltarea tuturor speciilor vegetale şi animale de marele principiu al transformismului. Şi nu s'a oprit nici aici, ci a intrat şi în domeniul geografiei. Ani şi ani de zile, a făcut o mulţime de observări meteorologice, publicându-le sub formă de « Anuar » şi ajungând la rezultate însemnate pentru climatologie — o latură a meritelor sale, care n'a fost încă relevată până azi [1]), deşi s'ar fi cuvenit (mai ales de când şcoala norvegiană a lui Bjerknes a arătat însemnătatea « frontului » climatic). Aşa dar, multilateral ca activitate şi peste tot cu o vădită aplicare spre ordine şi sistematizare.

Tot aşa Darwin. In lunga sa călătorie împrejurul pământului, el a adunat timp de cinci ani nu numai material pentru a sprijini teoria « selecţiunii naturale » şi explicarea privitoare la « Originea speciilor », dar a luminat şi unele probleme de geologie, botanică, antropologie, etnografie şi geografie, cum s'a arătat în treacăt, mai sus (pag. 62).

Iar cazul lui Pasteur este tot atât de instructiv. Pornind dela cristalografie (disimetria moleculară) şi chimie, el ajunge în biologie şi medicină la descoperiri fundamentale, — ceea ce

[1]) Nici « Bibliothèque nationale » din Paris nu are opera completă a lui Lamarck. Din « anuarele » păstrate, se poate însă vedea partea de originalitate a marelui naturalist şi în latura geografiei. Putem afirma că, în ce priveşte climatologia şi unele păreri în hidrografie, Lamarck era în acea epocă cel mai apropiat de nivelul cugetării lui Humboldt.

dovedeşte că savantul adevărat poate găsi idei nouă nu numai în specialitatea sa, ci şi în alte ramuri de cercetare. Trecând dincolo de lumea măruntă a « nevertebratelor » lui Lamarck, el aduse la lumină lumea nevăzută a microbilor, cunoscută înainte de dânsul numai ca ceva de minimală însemnătate, fără să bănuiască vreun cercetător rolul ei capital în economia vieţii vegetale, animale — ba şi minerale.

La fel, Poincaré. Obligat de împrejurări să treacă dela o catedră la alta, marele savant a adus înoire în toate ramurile de cercetare, în care s'a amestecat. Ca un puternic reflector, mintea sa aruncă raze de lumină până spre colţurile lăsate de alţii în umbră.

In faţa unor astfel de spirite de înaltă tensiune, avem impresia că ştiinţele nici nu mai au hotare. Dacă şirul anilor le-ar îngădui, ei ar fi în stare să exploreze mereu tot câmpuri nouă de cercetare, privind cu ochi înţelegători ceea ce erudiţii de rând văd numai prin ochelarii colbăiţi de praful bibliotecilor. Unii ca aceştia, apăsaţi de inerţia tradiţiei, târăsc povara lor într'o singură direcţie, ca şi cum ar avea clape la ochi, să nu mai poată vedea înlături. Savanţii, din contra, pot zări departe, înainte şi în lături, fiind ajutaţi de o activitate cerebrală mai intensă, iar din timp în timp şi de acel « scurt circuit », precum şi de capacitatea lor de sinteză şi de sistematizare.

Acestea sunt semnele cele mai caracteristice ale savantului. De aceea, pe când cercetătorul se poate mărgini toată vieaţa numai la rezultate parţiale şi la înşirarea de fapte mărunte, pe care le adună mereu, devenind cu timpul erudit, savantul urmăreşte dela un timp *linii arhitectonice nouă* şi dă ştiinţei sale alt aspect. Nu doară că cercetătorii şi erudiţii n'ar cunoaşte şi ei binefacerile unei priviri cât mai largi. Din contra, specialiştii mărunţi sunt uneori mai « sistematici » decât capetele eminente. Nimic mai intransigent decât cel înţepenit în câteva formule, de care ascultă cu un fel de fatalism mahomedan. Unii ca aceştia judecă sumar: sau scrisul cuiva este conform cu ceea ce se găseşte în micul Coran al specialităţii lor, şi atunci e acceptat ca ceva de sine înţeles; ori nu e conform, iar în acest caz adaosul constitue un atentat la formulele şi

rubricile pedantului intolerant, şi deci trebue respinse *de plano*. Din contra, în mintea savantului se petrece ceva la fel cu cristalizarea elementelor dintr'o soluţie netulburată, care permite afinităţilor fizico-chimice o manifestare deplin liberă. Adică tocmai dimpotrivă faţă de ceea ce se întâmplă eruditilor obişnuiţi. La aceştia, faptele sporesc mereu cu adăogirea anilor, a dosarelor şi a pachetelor de fişe în saltare. Memoria devine aglutinantă, iar cărţile unor astfel de autori seamănă cu nişte rafturi de note, notiţe şi subnotiţe lipite unele de altele sau înşirate unele deasupra altora, ca haina petecită a unui arlechin. Cu cât memoria lor sau grămada de fişe e mai bogată, cu atâta incoerenţa poate fi mai gravă, justificând astfel comparaţia cu o « bibliotecă răsturnată ». O astfel de erudiţie-bazar devine un chin şi pentru autorul respectiv şi pentru cei cari ar cerca să se folosească de lucrările sale. Ba autorul încetează chiar de a mai fi om de ştiinţă, mai ales când pierde şirul faptelor şi, împins de subiectivism, în aceeaşi chestie zice şi *da* şi *nu*, ca şi cum ar fi uitat că *el* este *el* şi că un autor trebue să fie acelaşi în toate cazurile, adică obiectiv ca ştiinţa însăşi.

Cu aceasta, am ajuns la ultima însuşire a savantului:

D) Impersonalitatea. — Cel care se ocupă de ştiinţă de dragul ştiinţei este, în chip firesc, lipsit de orice vanitate. « Ştiinţa ne pune în legătură cu ceva mai mare decât noi; ea ne oferă o privelişte mereu înoită şi din ce în ce mai vastă, iar în dosul măreţiei pe care ne-o arată, ne face să bănuim ceva încă şi mai mare; spectacolul acela e pentru noi o bucurie atât de mare, încât *ne uităm pe noi înşine* şi prin aceasta, el este din punct de vedere moral un izvor de sănătate ».

« Cel care gustă din ea şi a văzut măcar de departe strălucita armonie a legilor naturii, va fi mai aplecat decât altul, să nu ţină seamă de micile sale interese egoiste, ci va avea un ideal pe care îl va iubi mai mult decât *pe sine;* aci este singura temelie pe care se poate clădi o morală » [1]).

---

[1]) Henri Poincaré, *Dernières pensées*, Paris 1913, p. 240.

Mărturisirea aceasta a unui matematic ne îndrumează spre înțelegerea postulatului pus înainte de Nietzsche care socotește că savantul adevărat se apropie mai mult decât orișicine de sfințenie. Vorbind de vieața lui Schopenhauer, el observă că « firea sa cuprindea o rară și foarte periculoasă împerechere de însușiri. Puțini cugetători au *simțit* cu atâta tărie și într'o măsură așa de mare că *geniul lucrează în ei;* iar gândul său îi făgăduia culmea: că adică nu va fi nicio brazdă mai adâncă decât aceea, pe care o va trage plugul său în ogorul omenirii moderne. De aceea, își simțea jumătate din ființa sa *plină* până la saturare: *fără pofte* și conștientă de puterea ei. Astfel, a purtat cu demnitate și măreție menirea sa, ca un biruitor deplin. In cealaltă jumătate trăia însă o dorință titanică. (O înțelegem și pe asta, când vedem că, îndurerat, își întoarce ochii dela chipul lui Rancé, marele întemeietor al Ordinului călugărilor trapiști, mărturisind cu smerenie: aci e lucrarea *Grației Divine* » [1]).

Iar Nietzsche adaogă: « geniul *dorește din adâncul sufletului sfințenia,* deoarece, din turnul său de veghe, el privește mai departe și mai limpede decât alți oameni spre acordul dintre Conștiință și Existență, apoi spre împărăția Păcii și a Voinței înfrânte până la nimicire. Așa dar Schopenhauer a privit și *dincolo,* spre tărâmul *celălalt,* despre care vorbesc Indienii, adică (Buda) [2]).

Ceea ce a spus aci, atât de solemn, Nietzsche (un fel de Plato modern, care a înlocuit dialogul dialectic, printr'un dialog—uneori monolog—liric), să traducem acuma în proză obișnuită [3]). Este vădit pentru orice om nefățarnic, că

[1]) Das ist Sache der Gnade.

[2]) Nietzsche, *Unzeitgemässe Betrachtungen,* Leipzig (Kroner), p. 222.

[3]) Aducându-și aminte de asprimea lui Schopenhauer față de adversari, cetitorul va face ochii mari, auzind că Nietzche îl privește ca pe un candidat la sfințenie. Totuși, într'o « jumătate » a vieții filosofului poate fi vorba și de sfințenie. Nimeni n'a vorbit cu mai multă evlavie despre *bunătate,* decât supărăciosul Schopenhauer. « După cum torțele și focurile de artificii pălesc și se sting, când răsare soarele, tot astfel și *spiritul,* și *geniul* și însăși *frumusețea* sunt aruncate în umbră și eclipsate de *bunătatea inimii.* Inteligența cea mai mărginită și urâțenia cea mai pocită, îndată sunt însoțite de bunătatea care vorbește din ele, sunt transfigurate, le învălue îndată un fel de iradiere de *frumusețe mai înaltă* și încep a exprima o înțelepciune, față de care orice altă înțelepciune amuțește. *Fiindcă bunătatea inimii este o însușire transcendentă; ea aparține unei ordini de lucruri care răspund mai departe și este incomensurabilă în raport cu orice altă perfecțiune.* Când bunătatea locuește într'o inimă, o

savantul fiind impersonal, adică uitându-se pe sine, este mai aproape decât orişicine de renunţarea la cele trecătoare, pe care o numim « sfinţenie ». In ochii lui, idealul capătă dimensiuni atât de copleşitoare, încât orice preocupare de sine şi de ale sale piere, se evaporează. O putem dovedi cu fapte pozitive. Fizicianul Davy făcea parte din cea mai veche nobleţă engleză. Genealogia familiei sale mergea până în epoca lui Wilhelm Cuceritorul, iar prin moştenire căpătase o avere imensă. Totuşi, s'a lepădat şi de titlurile de nobleţă, şi de avere, şi chiar de înlesnirile vieţii obişnuite (purta o singură haină, până ce se rupea), jertfind totul numai pentru progresul ştiinţei. — Nu vrem să uimim pe cetitor, înşirând şi alte amănunte ale savantului care a deschis calea lui Lavoisier. (El este cel care a studiat mai întâi *Aerul*, socotit până atunci ca un element). Cine cunoaşte însă vieaţa acestui mucenic al ştiinţei, fără de voie, se duce cu gândul la pusnicii din Thebaida.

La fel, contemporanul său Adanson. După lungi explorări în Africa, unde a adunat singur atâta material, cât n'ar fi putut strânge membrii unei întregi misiuni ştiinţifice; şi după ce a scris o operă vastă, ajunge la bătrâneţe sărac ca un cerşetor (ce le păsa revoluţionarilor francezi de soarta unui cărturar ca el)! Bietul moşneag a continuat să scrie totuşi la lumina unui opaiţ spre a duce până la capăt lucrările sale interesante nu numai pentru botanişti, dar şi pentru zoologi, mineralogi, paleontologi, etnografi şi chiar pentru linguişti, — căci pentru toţi adunase el material în lunga sa explorare a Senegalului. Evident lepădarea de sine a chinuitului savant francez aminteşte vieaţa călugărilor tibetani cari se îngroapă de vii, zidindu-şi gura peşterii şi căutând să se apropie prin despărţirea de lume de perfecţiunea pe care le-o făgădueşte idealul budist.

deschide atât de larg, încât ea cuprinde lumea toată, totul pătrunde în ea, nimic nu rămâne pe din afară, căci ea identifică toate fiinţele cu sine însăşi şi le comunică tuturor indulgenţa, pe care omul n'o arată de obiceiu decât faţa de sine. Iar faţă de această bunătate, ce mai cântăreste spiritul şi geniul, ce mai preţueste Baco de Verulam ».—Cine a scris cuvinte mai pline de evlavie faţă de însuşirile morale? Nu este acesta un omagiu adus sfinţeniei, ca suprema treaptă a vieţii? Iată de ce, cuvintele, acestea n'ar trebui să fie uitate de nimeni şi niciodată, când e vorba nu numai de Schopenhauer, ci de orişice savant adevărat.

Iar exemple de vieață impersonală până la sfințenie am avut nu de mult chiar sub ochii noștri. Incă din tinerețe, Curie făcuse câteva descoperiri însemnate. Aflase nu numai *fapte nouă* (piezoelectricitatea sau polarizarea electrică, produsă prin dilatarea ori apăsarea cristalelor lipsite de centru de simetrie), dar și *metode nouă*, ba formulase și *legi* nebănuite mai înainte de el în fizică. Totuși, timp de 11 ani, rămăsese șef de lucrări într'un laborator. Acasă n'avea nici măcar servitoare (soția — o savantă și ea — trebuia să îngrijească de toate ale gospodăriei). Ca să economisească timpul, cei doi tovarăși de muncă științifică nu făceau nici măcar vizitele obișnuite între oameni. Nu se gândeau o clipă la onoruri, decorații și de-al-de astea. « Curie nu credea în folosul lor, ci le considera chiar vătămătoare, fiindcă dorința de a le dobândi este totdeauna o cauză de turburare, aruncând pe al doilea plan ținta cea vrednică de om — împlinirea operei de dragul lucrului pe care îl faci » [1]). Deprins cu această înaltă probitate intelectuală, el își potrivea faptele numai după convingerile sale, iar când un alt om de știință l'a propus spre decorare cu « palmele academice », modestul savant i-a răspuns astfel: « j'ai été informé que vous avez l'intention de me proposer de nouveau au préfet pour la décoration. Je viens vous prier de n'en rien faire. Si vous me procurez cette distinction, vous me mettrez dans l'obligation de la refuser, car je suis bien décidé à n'accepter jamais aucune décoration d'aucune sorte ». A refuzat apoi și legiunea de onoare [2]).

Falsă modestie? Ipoteza aceasta este o necuviință față de un om atât de senin și atât de lipsit de apetit în ce privește mulțumirile oamenilor de rând. Impersonalitatea sa se vede de altfel și din chipul cum judeca lucrările altora. « Orice mare succes îi făcea plăcere, chiar în domeniul unde era de așteptat să aibă el întâietate. « Qu'importe que je n'ai pas publié tel

[1]) *Les grands hommes de France, Pierre Curie* par M-me Curie, Paris 1934, pp. 44, 60 ș. u.

[2]) Veuillez, je vous prie, remercier le ministre et l'informer que je n'éprouve pas du tout le besoin d'être décoré, mais j'ai le plus grand besoin d'avoir un laboratoire ». Cele mai multe descoperiri le făcuse modestul savant, lucrând într'un coridor nesănătos.

travail, si un autre le publie». Bine că-l publică altul; tot atâta e. Că lampa mea ori lampa altuia luminează calea cercetătorilor, asta n'are nicio însemnătate. Lumină să fie....

Vede oricine că savantul ajuns pe această treaptă de impersonalitate este mai presus de toate deşărtăciunile. Vanitatea, adică ideea de a se lua la întrecere cu alţii, era atât de străină de sufletul lui Curie, încât el considera ca ceva stricător nu numai deocraţiile, dar şi toate concursurile, clasificările şi alte distincţii onorifice începând cu cele din şcoli [1]. Când i s'a dat premiul Nobel, nici nu s'a dus la Stockholm, pentru solemnitatea obişnuită în astfel de împrejurări. Ştiea doar atât: că are o misiune de împlinit, iar visul tinereţii — ştiinţa îl împingea fără putinţă de împotrivire, afară din drumul obişnuit al vieţii, pe o cale pe care el însuşi o numea nefirească, fiindcă însemna lepădarea de toate plăcerile traiului obişnuit». Evident, cine ajunge aci, acela se află la porţile sfinţeniei. Când creaţiunea ştiinţifică este însoţită cu atâta lepădare de sine, putem vorbi de sfinţenie chiar în sensul propriu al cuvântului.

---

[1]) Fiindcă premiile sunt un mijloc de cultivare a vanităţii şi de exaltare a egoismului «izvorul tuturor relelor», relevăm amănuntul caracteristic că Curie a avut norocul să fie scutit de această primejdie, de oarece el n'a trecut prin nicio şcoală. Singurul său profesor a fost tatăl (un medic), mama şi fratele său mai mare cu trei ani. Astfel, sufletul său a rămas nepătat de ambiţie, de invidie şi alte păcate atât de păgubitoare în educaţia tineretului din şcoalele publice. (Să nu uităm că premiile sunt foarte preţuite în şcoalele conduse de jesuiţi. Dar, cum se întâmplă de obiceiu, imitatorii exagerează. La noi, un ministru a avut bizara idee de a distribui premiile în Cişmigiu, dându-le astfel o publicitate de bâlciu).

Din fericire, educatorii adevăraţi îşi dau seama tot mai mult, că în realitate, copiii nu-s comparabili şi nici nu trebuesc judecăţi definitiv după manifestările anilor de incubaţie intelectuală. Cazul lui Curie este nu se poate mai semnificativ. «Calităţile intelectuale ale lui P. Curie, spune soţia sa, nu erau acelea care îngăduesc asimilarea repede a unui program de studii şcolare. Spiritul său visător nu se supunea la regulamentarea opintirii intelectuale cerută de şcoală. Greutatea pe care o simţea el faţă de acest regim se părea că vine dela spiritul său puţin vioiu. Credea şi el — şi chiar mărturisea adesea — că are o inteligenţă zăbavnică. Socot însă că expresia asta nu e deplin îndreptăţită; cred mai de grabă că, de mic copil, însuşirile lui îl sileau să-şi pironească cugetul, cu mare intensitate, asupra unui obiect până ce dobândea un rezultat precis — *fără să-i fi fost cu putinţă a întrerupe sau a schimba şirul gândurilor sale, potrivit cu împrejurările externe.* Este deci vădit că un spirit de soiul acesta poate să aibă sădite în el mari posibilităţi pentru viitor, dar nu e mai puţin adevărat că *niciun sistem de educaţie n'a fost prevăzut în şcoalele publice* pentru această categorie de inteligenţe, care e mult mai numeroasă decât se crede» (*op. cit.*, Pierre Curie, p. 13 ş. u.).

Cu sistemul clasificărilor actuale şi al premiilor, de bună seamă, Curie ar fi fost un codaş sau chiar «prostul clasei».

Tot din timpurile noastre, am mai putea aminti cazul lui Foucauld (interesant mai ales pentru pozitiviștii greoi, cari cred că teologia și metafizica sunt pentru vecie smulse din sufletul oamenilor de știință). Vicontele de Foucauld părăsește cariera armelor, se închină studiilor și se călugărește. Ca misionar, el străbate Sahara în lung și în lat, timp de zece ani, adunând în deosebi resturile limbei berbere. Iar când un alt filolog (Motylinski) care urmărea același scop, moare abia după câteva luni de cercetări, Père Foucauld tipărește rezultatul muncii sale sub numele acelui străin, fără să amintească măcar numele și munca sa de atâția ani!

Faptele acestea, petrecute sub ochii noștri, dovedesc că oamenii de știință, ajunși pe această treaptă de impersonalitate sunt, cum zicea Nietzsche, cu adevărat doritori de sfințenie. Pentru ei, «glasul lăuntric» care vorbea la urechea lui Socrate, Marcu Aureliu și a altor bărbați de înaltă factură morală, nu e o metaforă, ci o realitate simțită. Ne putem încredința de adevărul acestei afirmări, urmărind biografia tuturor marilor savanți [1]).

[1]) Am putea aminti aici și pe artiștii cei mari: Dante, Rafael, Leonardo da Vinci, Michel Angelo sunt dovezi pipăite. Istoria ne spune că unii pictori nu începeau lucrul, până nu-și făceau cruce, întocmai ca preotul ce începe slujba lângă pristol. Iar pilde de lepădarea de sine ce aduce a sfințenie, aflăm nu numai în trecut, ci și în timpurile mai nouă. Fără intuiția sfințeniei, Puvis de Chavanne n'ar fi împodobit Pantheonul cu chipuri ca al Sfintei Genevieva, iar Grigorescu n'ar fi ajuns simbolul sufletului «românesc», începând chiar cu latura religioasă a vieții neamului din Carpați. Pentru arta lui se potrivesc cuvintele lui Poincaré despre savanți: astfel de oameni «nu privesc în ei, nici la suprafața lucrurilor, ci dedesubtul lor». In tinerețe, zugrav de icoane, după tipicul tradițional. Mai târziu, când și-a simțit chemarea de «preot al deșteptării noastre artistice, semnelor vremii-profet» (cuvinte mai potrivite pentru el, decât pentru alții), Grigorescu, fără să-și dea seama, a avut în pictură o atitudine quasi-misionară. El cel dintâi ne-a făcut să «vedem» albastrul cerului românesc, ne-a făcut să «simțim» muntele românesc, nu zugrăvind râpi, văi, izvoare și păduri, ci turme suind o potecă spre culmi, ori ciobanii cari privesc în depărtare. Toată *înălțimea* muntelui e mai mult în ochii păstorului, decât pe pânză; el ne-a făcut să ne oprim cu evlavie în fața mestecenilor, ca niște făclii albe, cu lumina tremurătoare a frunzelor de toamnă; tot el ne-a arătat, alături de Odobescu, farmecul câmpiei dunărene, străbătută de care trase de boi albi cu pasul domol. El ne-a idealizat neamul, în chipul fetelor lui de-o idilică seninătate, și tot el i-a arătat și rănile cele mai grele: Evreul — un păianjen gata să învălue pradă, și cealaltă pecingină — Țiganii. Lăeșița din Ghergani nu e o simplă ocazie pentru jocuri de culori, ca la atâți pictori mai noi, care au umplut pereții sălilor de expoziție cu tot felul de modorance desmățate; ci e o sgâtie din neamul paria, pe care niște întâmplări nenorocite l-a aruncat pe pământul nostru, împreună cu toate păcatele lui fizice și sufletești, inevitabile la orice gunoiu etnic, spulberat din țară în țară.

In rezumat: puterea mare de judecată, iuţeala raţionamentului, informaţia multilaterală, marea capacitate de sinteză şi sistematizare, impersonalitatea cu limita ei superioară — sfinţenia, iată însuşirile prin care savantul se înalţă peste treapta cercetătorilor şi eruditilor. Pentru cel neatent, deosebirea savantului faţă de erudit pare grea. Şi totuşi, nimic mai precis! Eruditul are drept ideal mulţimea cunoştinţelor; uneori nici n'o mai poate stăpâni, aşa că e copleşit de propria sa avuţie. Savantul din contra, nu este aglutinant, ca eruditul, ci selectiv şi sistematic în sensul superior al cuvântului, adică faptele şi ideile se leagă la dânsul după afinităţile lor naturale. Ştiinţa i se pare ca un templu uriaş, ale cărui părţi s'au adăogat secol după secol — unele înlocuite şi reclădite până la piatra din temelie — dar al cărui plan arhitectonic rămâne mereu acelaşi cu liniile sale mari, ca orice unitate organică. Savantul păstrează din trecut numai ceea ce este vrednic de cunoscut, nu şi materialul mort, de care eruditul nu ştie să se despartă, iar uneori nici nu se poate despărţi din vanitatea copilărească de a-l arăta şi altora.

Intr'un cuvânt, factura sufletească a savantului este în genere cea meditativă — filosofică [1]), pe când a eruditului este cea cumulativă — anticvarică. Aspectul obişnuit al celor mai mulţi erudiţi aminteşte bazarul oriental.

---

[1]) E vrednic de însemnat că, alături de lucrările sale de specialitate, Henri Poincaré — unul dintre savanţii cei mai reprezentativi ai epocei noastre — a scris şi opere de caracter filosofic: *Science et méthode, La valeur de la science, La science et l'hypothèse* şi *Dernières pensées.*

IERARHIA OAMENILOR DE ŞTIINŢĂ

Ştiinţa este un sistem de noţiuni (şi semne ale noţiunilor) are ne sugerează realitatea. Fiecare noţiune este deci ca un organ nou, de care ne servim spre a cuprinde natura.

Cei mai mulţi cugetă împrumutând gândurile altora şi chiar vorbesc cu vorbele altora. Puţini văd cu ochii lor, cugetă cu gândul lor şi se exprimă cu vorbele lor. Aceştia sunt adevăraţii sprijinitori ai ştiinţei, ori care ar fi treapta pe care stau în ierarhia valorilor culturale.

Luând în seamă criteriile stabilite în « trilogia ştiinţei », ajungem la următoarele aplicări practice:

A) Intrebuinţarea mai corectă a terminologiei, când e vorbă de cercetători, erudiţi şi savanţi. Insăşi etimologia acestor cuvinte ne dă o preţioasă indicaţie.

B) Intrebuinţarea mai circumspectă a epitetului « genial ». — Genialitatea nu este o însuşire implicată în noţiunea « savant ».

C) O clarificare mai obiectivă a oamenilor de ştiinţă şi a operelor lor.— Revizuirea valorilor culturale. Aplicare la cazul lui Aristotel şi Descartes.

Ştiința, împreună cu Etica și Arta, formează un tot pe care etnografii îl numesc Cultură.

In cele înșirate până aci, am cercat să arătăm cât s'a putut mai lămurit treptele activității științifice. Să vedem acum, dacă în adevăr ne putem servi de aceste trepte pentru ierarhizarea oamenilor de știință.

Cercetători am spus că se numesc cei cari caută și găsesc fapte nouă în domeniul specialității lor. A fi cercetător este o chestie de atenție (adică de curiozitate științifică), de temperament și de muncă. Cercetători pot ajunge așa dar toți tinerii cu zel pentru știință.. (Universitățile pregătesc azi legiuni de cercetători în toate ramurile științei).

Erudiți se chiamă cei cari adună mulțime de cunoștințe despre lucruri aflate de ei sau de alții. Ei sunt mai rari decât cercetătorii. Erudiția în sensul bun al cuvântului este de

obiceiu însușirea bătrânilor care au avut o severă disciplină de muncă și destul echilibru moral spre a nu amesteca interesele și pasiunile lor în mânuirea faptelor și ideilor. (Erudiții sunt așa dar opera silinții lor proprii).

Savanți, în sfârșit, sunt numai oamenii de știință, cari ajung la teorii și metode originale, fie pentru a verifica și înmulți, fie pentru a sistematiza cunoștințele adunate până în epoca lor, ajutând astfel progresul științei tocmai în latura sa cea mai vitală. De unde urmează că numai savanții pot stăpâni și mânui în chip propriu materialul unei specialități, arătând și lacunele ce trebuesc împlinite. Altfel, faptele, prin ele înșile, au o valoare foarte relativă, dacă nu sunt integrate într'un sistem și dacă nu ajung să formeze susbtratul unei sinteze. (De aceea, învățații capabili de priviri sintetice sunt specia cea mai rară în lungul șir al colaboratorilor la înaintarea unei științe. Cum am văzut, savantul nu este atâta un rezultat al silinței, cât, mai ales, al unui dar din naștere: el e un caz de activitate cerebrală de o potență superioară, ca și talentul în artă. Fie că savantul e de tip clasic, adică liniștit și mereu atent la verificarea faptelor și teoriilor; fie că e de tip romantic, adică iute la muncă și cu multă fantazie, ceea ce este caracteristic pentru această treaptă a muncii științifice este *originalitatea de cugetare și capacitatea de sinteză)*.

*

Acum, dacă aceste caracterizări sunt exacte, din ele rezultă mai multe concluzii:

A) Intrebuințarea exactă a terminologiei.—Mai întâi, se impune o mare cumpătare în acordarea calificativelor: cercetător, erudit și savant și o prețuire cât mai exactă a valorii fiecărui muncitor intelectual. Limba însăși ne îndeamnă uneori să fim cu luare aminte. In românește, *cercetător* se chiamă cel care *cearcă*. (*Circare* în latina populară însemnează: a da *roată*, a merge *împrejurul* unui lucru, ca și cum l-ai *încercui)*. Prin urmare, «cercetătorul» este un intelectual care *caută;* este un «cercetător», adică descoperitor de poteci *(Pfadfinder*, *Forscher*, etc.).

In ce privește cuvântul *erudit*, acesta este în limba noastră un neologism. Latinescul *eruditus* înseamnă « cioplit ». *(Erudire* însemnează a subția, a face din gros mai subțire, a modela, a învăța pe altul...). Erudit ar fi așa dar un cărturar care s'a cioplit prin multă învățătură. Cu alte cuvinte, operațiunea s'ar urma cam astfel: în faza întâi, vine cercetătorul să cerce un lucru, dându-i « roată » și privindu-l pe toate fețele. Tot cercând și cercetând multe-multe lucruri de același fel, cercetătorul ciopleşte materialul până într'atâta, încât ajunge el însuși « cioplit » sau erudit. In generația trecută, se zicea unor astfel de cărturari: dascăle *prea-învățate*, care 'nveți pe tineri carte... spune nouă, etc. etc....

In sfârșit, și cuvântul *savant* are noima lui. *Sapere* însemna la început a ști prin *gustare*. Adică, după ce ai dat ocol lucrului *(circare)* și l'ai cioplit de toate fețele *(erudire)*, vine la rând pipăirea și chiar gustarea lucrului *(sapere)*... Vine adică adâncirea în amănunte a problemelor științei respective, până ce mintea poate îmbrățișa întregul sistem al acelei științe, adăogându-i o lumină nouă (idei și metode).

Prin urmare, nu se cuvine să confundăm câtuși de puțin treptele activității științifice. Dărnicia celor care numesc « cercetător » pe orice începător gata să umple cu scrisul său o hârtie nouă, dar fără niciun cuprins nou; ori numește « erudit » pe orice cărturar bătrâior; și « savant » pe orice specialist claustrat într'o rămurică neluată în seamă de nimeni, procedarea aceasta este un abuz care dovedește lipsa de cunoaștere a greutăților muncii intelectuale. E tot una, ca și cum, la teatru, n'ai fi în stare să deosebești pe artiștii de mâna întâi față de actorii mărunți ori de simpli figuranți.

*

B) Intrebuințarea corectă a epitetului genial. — Termenii trilogiei mai sus stabilite ne permit și o întrebuințare mai potrivită a calificativului «genial», de care se face atâta risipă. Am arătat că geniul nu e o treaptă a cunoașterii, ci numai o formă de activitate cerebrală, care depășește cadrul timpului normal. Scurtul circuit se poate produce nu numai la savanți, ci și pe alte trepte ale muncii științifice, după cum se produce

deseori și în vis, când imaginile se asociază în chipul cel mai neașteptat. (Tehnic vorbind, visul e plin de genialitate). Tot așa, momente fericite, adică « inspirații » poate avea orice observator atent și oricine poate nimeri o asociație nouă de idei. Cazul lui Nicolle este cât se poate de instructiv. Ca medic, în Tunis, se apropia într'o dimineață de spitalul unde erau adunați bolnavii de tifos exantematic. Când să calce pragul, o întrebare i-a răsărit în minte: pentru ce, în cuprinsul spitalului, tifosul nu se întinde dela un bolnav la altfel de bolnavi, ori la îngrijitorii bolnavilor? In ce sta deosebirea dintre mediul din afară, de unde îi veneau bolnavii de tifos, și mediul din spital? N'o fi cumva de vină curățirea (deparazitarea) celor primiți în spital?

Imprejurarea că bolile se întind prin microbi era cunoscută și prea cunoscută. Noutatea descoperirii lui Nicolle, în pragul spitalului, a fost numai legătura dintre păduchii de pe corpul bolnavilor și tifos. Cu drept cuvânt i s'a acordat premiul Nobel acestui mare binefăcător al gloatelor de muncitori și al ostașilor (amenințați de insecte mai grozav decât de gloanțe). Nu știm câtă erudiție medicală va fi avut Nicolle și nici dacă a fost un cercetător fecund în alte direcții. Dar răsplata a meritat-o deplin, chiar dacă n'ar fi mai lăsat în știință nicio altă urmă. Folosindu-se de o idee veche — molipsirea prin microbi — el a descoperit o aplicare *nouă*, în ce privește metoda combaterii tifosului prin alungarea prealabilă a insectelor parazitare. Asociația aceasta de idei a fost originală. Ne-am putea închipui descoperirea lui Nicolle, răsărind chiar în mintea unui profan (de pildă a unui îngrijitor de spital, însărcinat cu schimbarea rufelor). Atâta e de adevărat că o asociere inedită de imagini, adică o « inspirație » fericită nu presupune numaidecât erudiție sau alte calități mai rare.

Rămâne așa dar bine stabilit că geniul nu poate fi considerat ca o nouă treaptă în trilogia științei, ci numai ca o modalitate deosebită a cunoașterei. Poate fi cineva genial, fără a fi savant sau măcar erudit (în artă chiar copiii pot fi uneori geniali — Mozart), și dimpotrivă, poate fi cineva mare savant, fără a fi genial, ci făcând toate descoperirile într'un tempo de cugetare liniștită, dar intensă (cazul lui Curie).

C) Clasificarea obiectivă a oamenilor de ştiinţă şi a lucrărilor lor. — Treptele trilogiei ne îndrumează apoi spre o clasificare mai exactă a oamenilor de ştiinţă şi a operelor lor. Am arătat că oricine adună material interesant pentru ştiinţă este un cercetător. Nu urmează însă de loc ca orice cercetător să jungă şi erudit; iar constatarea aceasta nu cuprinde nimic peiorativ. Sănătatea, timpul sau alte împrejurări pot împiedeca pe cineva de a ajunge la erudiţie, chiar când însuşirile intelectuale nu-i lipsesc.

De asemenea, poate fi cineva erudit, dar fără să ajungă a fi şi savant. Varietăţile profilului intelectual sunt nenumărat de multe, iar uneori se adaogă şi împrejurări nefavorabile. Sunt suflete, a căror creştere merge până la anume nivel, apoi stagnează (pag. 67). In anii tineri, agerimea memoriei şi vioiciunea impresiilor deşteptau mari speranţe pentru viitor. Dar tocmai receptivitatea mare şi mobilitatea atenţiei pot deveni o piedecă: *qui trop embrasse mal étreint*. Şi astfel, hoinărind ca fluturele dela o ramură la alta (aci uimind pe spectator prin agilitatea sborului, aci oprindu-se în noroiul drumului şi chiar pe gunoiul faptelor zilnice), astfel de minţi neodihnite turbură prin neastâmpărul lor chiar propria lor desvoltare. Emotivitatea şi trepidaţia coboară pe astfel de oameni şi ca cercetători, şi ca erudiţi, dându-le brânci în subiectivism. —Acolo unde ar trebui să vegheze numai raţiunea senină, ei amestecă pasiuni şi capricii, aşa că, în chip fatal, asemenea exemplare rămân sub nivelul adevăratului savant.

In sfârşit, pe treapta cea mai înaltă stă omul de ştiinţă ajuns la deplină impersonalitate, capabil să dea la iveală în opera sa idei şi metode originale. Numai un astfel de cugetător merită numele de savant. Iar dacă această caracterizare este exactă, urmează dela sine, ca rezultat al trilogiei, că vom putea pe de o parte clasifica mai exact operele oamenilor de ştiinţă şi, pe de altă parte, vom putea revizui valorile — nu numai pe cele actuale, ci şi pe cele din trecut — arătând meritul fiecărui muncitor, chiar când contemporanii nu i-au dat preţuirea cuvenită.

Să privim de pildă cariera ştiinţifică a lui Aristotel. Ceea ce ne impresionează cu deosebire în vieaţa Stagiritului este vasta

lui orientare nu numai în latura ideilor, unde moștenise pe Plato, Socrate și alți filosofi mai vechi, dar și în domeniul faptelor concrete. El îmbrățișase aproape toată știința omenească, adunată până atunci. Cu drept cuvânt i s'a zis « secretarul naturii » (συγγραφέυς τῆς φύσεως).

Insă meritele sale pentru evoluția cunoștințelor omenești nu-s de același nivel în toate ramurile. Astfel, în științele naturale, cu toată tradiția neamului (și tatăl, și alți membri ai familiei fuseseră medici), el n'a trecut de treapta unui simplu cercetător: făcea excursii de studii, ierboriza cu Teofrast, aduna materiale pentru colecțiile necesare cursului său universitar, etc. etc. Dar dacă s'ar fi ocupat numai de latura concretă a naturii, judecând după ceea ce știa el în botanică, zoologie, mineralogie, meteorologie, etc., Aristotel ar fi rămas pe același plan cu Teofrast, Dioscoride, Dicearch, Phanios și alți scriitori mărunți, deoarece stadiul în care se aflau pe atunci științele naturale nici nu permitea progrese prea mari. Materialul informativ era cu mult prea mic, îmbrățișând abia o parte din orizontul Mediteranei și din Asia apuseană. De aceea, dibuirile lui Aristotel ni se par uneori de-a-dreptul copilărești — de pildă, când aseamănă rădăcinile plantelor cu intestinele animalelor, iar despre frunze crede că ele n'au alt scop decât să apere poamele de razele soarelui ori de grindină, după cum pălăria apără capul. (Nici nu bănuia măcar rolul lor pentru respirația și nutrirea plantei). Tot așa clasificarea plantelor după criterii ca lipsa ori prezența veninului și prin urmare însușirea de a fi bune ori rele de mâncat e o dovadă că botanica lui Aristotel era în studiul unei empirii nu se poate mai modeste.

In zoologie, tot așa. Luând în considerare « felul de vieață » adică « acțiunile » animalelor, caracterul, obiceiurile și părțile corpului, el ajunge să împartă vietățile în « genuri » (cum ar fi azi *clasele*), apoi deosebește grupe tot mai mici, în felul « speciilor », dar nu încearcă nicăiri să stabilească tabloul complet al speciilor unui gen. Zoologia [1]) sa e tot atât de rudimentară, ca și botanica. Totuși, felul cum îl judecă unii

[1]) Aristotel nu cunoștea de cât vreo 500 de specii și nu disecase mai mult de 50.

moderni ni se pare excesiv — unii lăudându-l, alţii înjosindu-l. Când Cuvier spune că Aristotel « n'a lăsat secolelor ce au urmat după dânsul decât prea puţin lucru de făcut », exagerarea e atât de fără cumpăt, încât nici nu mai e nevoie să fie respinsă [1]; dar tot atât de nedreaptă — aproape caricaturală — ni se pare aprecierea lui Schopenhauer. « Aplecarea sa spre empirism îl împinge mereu la împrăştiere; el părăseşte aşa de lesne şi atât de des firul ideii de care s'a legat, încât este aproape incapabil de a o urmări în toată întinderea ei, până la capăt; şi tocmai asta înseamnează a *cugeta adânc*. Din contra, Aristotel stârneşte mereu probleme, pe care se mulţumeşte doar să le atingă, şi apoi trece îndată la altceva, fără să le fi deslegat, şi nici măcar să le fi desbătut până în adâncimea lor. Cetitorul îşi zice adesea: *acuma*, *iată*, *începe*..., dar nu începe de loc, ci trece la altă problemă, o urmăreşte o clipă, adevărul pare că-i stă pe buze; dar dintr'odată, el sare la alt subiect şi ne lasă cu îndoiala. Astfel, nu se poate opri la nimic şi trece dela tema începută spre alta care îi vine atunci în minte, ca un copil care lasă să-i cadă din mână o jucărie, ca să ia alta de care dă cu ochii » [2].

Evident, şi ditirambul, şi înjosirea... sunt nesănătoase. Relevăm aceste abateri doar ca o urmare a lipsei de precizare a activităţii intelectuale. Cine ţine însă seama de cele trei trepte din trilogia ştiinţei, va trebui să recunoască îndată că opera lui Aristotel nu e şi nici nu putea fi de acelaşi nivel în toate părţile sale. In ştiinţele naturale, am văzut că isprăvile sale sunt destul de smerite.

Din contra, în geografie, el stă cu mult mai sus: este cel dintâi om de ştiinţă, care a dat o dovadă concretă despre rotunzimea pământului. E drept că sfericitatea planetei fusese afirmată şi de Pitagorei, dar numai din consideraţii metafizice. (Sfera fiind cel mai perfect dintre corpurile geometrice, pământul, ca simbol al perfecţiunii, nu putea fi decât rotund). Insă dovada pipăită o dă abia Aristotel: observând o eclipsă de lună, el a băgat de seamă că pata neagră, adică umbra care întunecă progresiv luna, avea margina arcuită

[1]) Cuvier-Magdeleine de Saint-Agy, *Hist. sc. nat.*, 1841, I, p. 145 ş. u.
[2]) A. Schopenhauer, *Fragments sur l'histoire de la Philosophie*, Paris 1912, p. 46.

(circulară). Aşa dar, zicea el, corpul care produce acea umbră, adică *Terra* nu poate fi decât rotund. Această fericită asociaţie de idei îi asigură lui Aristotel un loc cu totul deosebit între cei care au ajutat constituirea geografiei ca ştiinţă pozitivă. Fără cunoaşterea *formei* adevărate, orice pas mai departe în construirea geografiei ar fi fost cu neputinţă [1]).

Dar Aristotel e nu numai cercetător (uneori fericit) în domeniul ştiinţelor naturale, ci el este şi un mare erudit. Opera sa întitulată *Politica* este o dovadă pe care o poate pune la încercare orice om de cultură. Materialul de care s'a servit Stagiritul în compunerea acestei opere e nu se poate mai variat: obiceiuri, legi, lipsuri în civilizaţie, defecte în constituţii, monete, urbanistică, observări antropogeografice... şi ce nu se găseşte în bogata operă a celui dintâi sociolog, — înainte de a fi existat sociologia! E destul să amintim nu numai admiraţia cărturarilor din antichitate (Cicero) şi din evul mediu (Dante îl numeşte dascălul dascălilor: *il maestro di color chi sanno)*, dar şi a modernilor. E considerat de unii ca un fel de Montesquieu al antichităţii, iar *L'Esprit des lois* nici nu poate sta în unele priviri alături cu opera lui Aristotel, scoasă nu numai din cărţi, ci şi din observarea vieţii politice şi sociale tocmai în epoca cea mai critică a cetăţilor greceşti. Plato cu comunismul lui ne pare un simplu literat, faţă de realistul Aristotel, cu o documentare în adevăr erudită, în cel mai strict înţeles al cuvântului.

Dar ceea ce face marele preţ al filosofului pentru evoluţia ştiinţei şi în genere a cugetării omeneşti este rolul său ca savant. Vorbind de predecesori, simpatia sa se îndreaptă în deosebi către Socrate, căruia îi atribue meritul de a fi descoperit două principii metodice: *inducţia* şi *definiţia*, adică paşii cei dintâi spre cugetarea ştiinţifică. Adevărul e că Socrate

[1]) S. Mehedinţi, *Terra* vol. I, p. 95 şi 191.
Din nenorocire, ceea ce a dat cu o mână, a luat cu cealaltă. A dovedit ştiinţific *forma* (rotunzimea) pământului, dar i-a negat *mişcarea*, făcând din Terra centrul imobil al universului, pentru motive ca acestea: « dacă pământul s'ar învârti împrejurul soarelui, ar trebui să aibă două mişcări, *una* de rotaţie, *alta* de translaţie, o însuşire care nu se potriveşte de loc cu un corp *simplu*, fiindcă mişcarea unui corp simplu este şi ea de aceeaşi natură », adică simplă, nu dublă! La lunecările metafizicei pitagoreice, Aristotel mai adăoga în privinţă *mişcării* alte erori şi mai departe de realitate.

îşi îndreptase privirea mai ales spre morală; cât priveşte fenomenele naturii, educatorul Atenei se arătase foarte sceptic. Abia dacă eşise de câteva ori dintre zidurile oraşului. Lumea pe care o analiza el era cea sufletească: *cunoaşte-te pe tine însuţi*. De aceea, adevăratul cercetător al naturii şi totdeodată cel dintâi « analist » al formelor raţionamentului, Aristotel a fost. Putem zice că el este cel dintâi om de ştiinţă, mai apropiat de ceea ce înţeleg modernii prin acest cuvânt. *Logica* sa a fost cel dintâi « canon » sau catehism al dialecticei spiritului omenesc, doritor să ajungă la adevăr, pe căi bine precizate [1]).

Cu alte cuvinte, modest cercetător în latura ştiinţelor naturale, erudit celebru (adevărat polihistor) care îmbrăţişase toată ştiinţa epocei sale, Aristotel a rămas şi va rămâne pentru totdeauna în istoria culturii omeneşti, un savant, adică deschizător de drumuri nouă (metode) în ce priveşte cugetarea. Aşa se şi înţelege pentru ce, el a continuat a fi timp de aproape două mii de ani cea mai de seamă călăuză pentru toţi cărturarii preocupaţi de înaintarea ştiinţei. In rolul de « mentor », nimeni nu i s'a putut compara până azi. Abia Baco şi Descartes au făcut să se sintă că sfera de gândire a « şcoalei » lăsată de Aristotel a fost depăşită. In adevăr, inducţia baconiană, cu metodele ei precise, reprezintă un real progres faţă de cea aristotelică, iar Descartes, prin « Discours de la méthode » şi *Regulae ad directionem ingenii*, au deschis căi nouă pentru progresul spiritului omenesc.

---

[1]) Pentru cine vrea să urmărească mai de aproape progresul cugetării ştiinţifice realizat prin Aristotel, e destul să examineze metoda dialectică a lui Plato care punea un mare temeiu pe *diviziune*, opunând unul altuia două caractere antitetice (împărţind de ex. animalele în *acvatice* şi de *uscat*), apoi urmărind subdiviziuni de acelaşi fel. Aristotel condamnă această procedare logică. Pentru ca toate speciile unui gen să fie în adevăr cuprinse în cele două despărţiri, trebue să alegi nu două caractere contrarii, ci chiar contradictorii. Altfel, pot ieşi la iveală forme care să constitue alt grupe — tocmai ceea ce s'a întâmplat lui Plato care împărţea de fapt animalele în *avcatice*, *terestre* şi « pasări »! Aşa dar, trebuia să împărţim unitatea (generică) ţinând seamă de o pluralitate de caractere », ceea ce deschidea calea spre ideea atât de fecundă a « corelaţiei lor ». Aristotel era aşa dar pe drumul spre ştiinţă modernă. E drept că observarea, descrierea şi clasificarea aristotelică a fost şi ea viciată de unele consideraţii metafizice, care au ţinut pe loc studiul naturii până în epoca Renaşterii. Dacă Plato ar fi rămas mai aproape de Pitagora şi, în loc de *diviziune* (empirică) ar fi fost mai « geometru », şi ar fi pus temeiu pe *număr*, adică pe măsurătoare şi descriere *cantitativă*, lâncezeala evului mediu ar fi fost în mare parte evitată.

Tot așa cu Descartes. Dacă observăm opera sa, după criteriile stabilite în « Trilogia științei », aflăm ceva analog cu situația lui Aristotel. Ca observator al naturii, cu toată marea sa activitate (întemeiată și pe experimentare), locul său este foarte modest. A avut chiar nenorocul să combată descoperirea lui Harwey cu privire la circulația sângelui. Ca erudit însă, a fost una din luminile epocei. Informația sa științifică era atât de largă, încât s'a gândit un moment, că scrie o operă de sinteză *Le Monde*, anticipând cu două secole planul lui Humboldt, realizat în *Cosmos*. Dar prețul cel adevărat al lui Descartes se vede în munca sa ca savant. Prin *geometria analitică* și prin scrierile sale filosofice, el deschide o nouă epocă în desvoltarea cugetării omenești. *Discours de la méthode* este biografia intelectuală a celui dintâi mare filosof modern. Cu alte cuvinte, mic cercetător, mare erudit, dar savant de epocală însemnătate pentru istoria spiritului omenesc.

Prin urmare, trilogia, așa cum a fost schițată, ne înlesnește o clasificare mai exactă a valorilor intelectuale din fiecare epocă, iar în sfera activității aceluiași cugetător, ne ajută să introducem o ierarhie mai dreaptă între operele sale. Mai mult: ne îndeamnă să revizuim unele judecăți din trecut și să dăm fiecărui muncitor intelectual locul ce i se cuvine în istoria științelor. Buffon era un fel de papă între naturaliștii epocei sale; singur Linneu i se putea compara. Aplicând criteriile trilogiei, noi, cei de azi, dăm modestului Daubenton și nedreptățitului Lamarck un loc cu mult mai înalt în ierarhia valorilor științifice [1]).

[1]) Entomologul Fabre — care « văzuse » ceva în vieață — simțea o adevărată silă față de scrierile superficiale ale lui Buffon.

INCHEIERE

Terminând cu Trilogia științei, să ne întoarcem spre noi înșine.

La Academie, s'a spus lămurit: « Cultura trebue să fie nu numai de import, ci și produsul acestui neam ». Față de această dreaptă observare, putem constata următoarele:

1. In ce privește *știința*, găsim și la noi tustrele categoriile de muncitori intelectuali: *cercetători*, *erudiți* și *savanți*. Universitățile noastre, măcar că n'au o lungă tradiție, dau totuși tinerilor putința de a se apropia de cugetarea științifică, așa cum se face și aiurea. Studenții români, care continuă munca lor în străinătate, nu stau mai prejos de ai altor neamuri, iar în Țară, numărul cercetătorilor mărunți crește necontenit.

Am avut și câțiva *erudiți*, a căror notorietate a trecut de mult peste marginile pământului românesc. Milescu și Cantemir au fost pe vremea lor cunoscuți și recunoscuți ca mari cărturari. In discuții, la care luau parte bărbați ca Bossuet, Descartes și Leibniz, Milescu a fost solicitat să-și spună cuvântul; numele său va fi amintit totdeauna în istoria culturii, când va fi vorba de orientarea Europei răsăritene spre cultura Apusului. Impreună cu Petru Movilă, întemeietorul Academiei din Kiew, și cu cei doi Cantemiri (Dimitrie și Antioh), Milescu rămâne o figură reprezentativă a epocei, sale nu numai pentru Români, ci pentru știință în genere, fiind unul dintre cei mai de seamă umaniști ai timpului, apoi și cel dintâi explorator al Asiei nordice — un fel de urmaș al lui Marco Polo.

Mai târziu, când împrejurările au permis și la noi organizarea sistematică a muncii intelectuale, numărul erudiților români a sporit. Publicațiile Academiei și ale altor instituții de cultură sunt o dovadă pipăită. Cine vrea să mai afle

amănunțit *cât* și *cum* a contribuit neamul nostru la progresul diferitelor ramuri ale științei, poate urmări firul cercetătorilor și al eruditților români în darea de seamă publicată de Academie cu ocazia expoziției universale din Paris (1937) [1]).

In sfârșit, nici *savanții* n'au lipsit. Fiindcă, am citat pentru istoriografie pe Dimitrie Onciul ca un erudit exemplar, putem adăoga pentru aceeași specialitate și un savant: pe Alexandru Xenopol. Ca cercetător, el n'a contribuit prea mult la deslegarea chestiilor de amănunt, atât de numeroase în sfera istoriei. Mult mai sus, stă ca erudit, deoarece a scris cea dintâi operă de mari dimensiuni cu privire la vieața neamului românesc. Dar, lucrarea aceasta, cum e firesc, s'a învechit, pe când munca sa ca savant l'a așezat pentru totdeauna lângă bărbații cei mai de seamă ai epocei. In opera sa *Les principes fondamentaux de l'histoire* (Paris, 1899), istoricul român a înaintat până la problemele cele mai abstracte ale specialității, căutând să lămurească în chip original însăși metoda științei de care se ocupa. Alături de Buckle, reprezentantul pozitivismului, de H. Taine și O. Spengler, Xenopol stă în planul întâiu pentru filosofia istoriei. Iar recunoașterea i-a venit chiar din partea străinilor. După cum Cantemir a fost cel dintâi Român, ales membru al unei Academii străine — cea din Berlin, tot așa răposatul Alexandru Xenopol a fost cel dintâi membru al Institutului Franței. Firește, aceasta nu vrea să zică numaidecât un criteriu definitiv în ierarhizarea valorilor, deoarece în toate Academiile și în toate timpurile, sunt destui cărturari care cad repede sub orizont, așa că nimeni nu-și mai aduc aminte de ei și de scrisul lor. Dar merită să fie relevată cel puțin împrejurarea că alegerea istoricului român s'a făcut într'un timp, când nu putea să fie vorba de nicio considerație laterală, care să scadă caracterul unei astfel de distincțiuni academice.

*

In ce privește celelalte două ramuri ale culturii: *Arta* și *Etica*, raportul dintre « import » și originalitate este și mai favorabil pentru prestigiul poporului nostru.

[1]) *La vie scientifique en Roumanie : I. Sciences pures.* Buc. 1937 și vol. II.

In latura artei, e destul să amintim numele lui Eminescu, recunoscut azi şi de străini ca unul dintre «cei dintâi născuţi ai genului omenesc»: tradus, cetit, admirat—chiar şi de cei care nu prea ştiu în ce parte a pământului e aşezată ţara românească. In cea mai nouă privire panoramică asupra literaturii universale, patronată de mai mulţi membri ai Academiei Franceze, chipul lui Eminescu stă cu demnitate în galeria somităţilor europene [1]), iar Creangă, de când a început a fi tălmăcit şi în alte limbi, trece drept unul dintre cei mai minunaţi povestitori ai lumii [2]). Cât priveşte artele plastice, ultima expoziţie [3]), care a adunat la un loc pânzele cele mai de seamă ale lui Grigorescu, n'a mai lăsat nicio îndoială că cel inspirat de şcoala dela Barbizon poate sta cu cinste alături de reprezentanţii de seamă ai picturii europene dela sfârşitul secolului trecut. De asemenea, nu se poate trece cu vederea că un cunoscător ca Strygowski consideră frescele vechilor noastre mânăstiri ca ceva unic.

In ce priveşte arta, avem însă un document şi mai categoric: este creaţia anonimă a poporului. Poezia populară, cu incomparabila Mioriţă; muzica de o nesfârşită varietate (dela melodiile cele mai sprintene, până la bocete şi doinele pline de adâncă jale; danţurile cu ritmuri atât de deosebite (unele solemne, aproape hieratice, altele de o vioiciune frenetică) şi cusăturile de o rară fineţă în ce priveşte îmbinarea colorilor şi a liniilor... toate aceste manifestări ale artei populare dau neamului românesc dreptul de a sta fără nicio sfială alături de orice neam al pământului. Privite toate la un loc, ele dovedesc că Românul are ceea ce se chiamă *ingenium.*

*

Şi în latura etică a culturii, suntem la largul nostru. Despre strămoşi, Strabo ne-a lăsat această semnificativă caracterizare: « E un lucru de care nimeni nu se poate îndoi şi care răsare din toată istoria Dacilor: râvna religioasă a fost *de când lumea,* caracterul precumpănitor al firii lor ». Doctrina lui Zamolxe

[1]) *Littérature roumaine* par B. Munteano, Paris 1838, p. 49 ş. u.
[2]) *La vie et l'oeuvre de Ion Creanga* par Jean Boutière, Paris 1930.
[3]) In Mai 1938 (Sala Dalles).

cu privire la primatul sufletului a fost admirată și de Socrate, iar creștinismul românesc este, de bună seamă, mai scutit de păcatele politicei decât al altora[1]). Lipsa persecuțiilor religioase și a războaielor confesionale, precum și atitudinea de largă toleranță față de alte biserici (fiecare cu « legea » lui), nu mai lasă nicio îndoială că poporul român a contribuit la progresul culturii omenești și în latura etică. Dar cu privire la factura morală a Românului, merită să fie relevată și o împrejurare mai recentă: In urma războiului mondial — cea dintâi expiare a păcatelor rasei albe față de restul omenirii, exploatată sălbatic în urma expansiunii Europenilor peste celelalte continente —, când toată lumea era sătulă de suferință și însetată de o « vieață nouă », poporul român, când nici nu se auzise de Hitler, Mussolini, Ataturk și alți reformatori politici, fără să-i dea ghes cineva, a fost cel dintâi care a venit singur, cu capul pe tipsie, înaintea unui om *nou*.

« Fă ce vrei cu mine, și cu ale mele! Mă dau Ție cu tot ce am și ce n'am; numai să-mi deschizi o altă cale în vieață. Mi-e scârbă de păcat și de toți păcătoșii din trecut. Pune fierul roșu pe rănile lor; chiamă-i la « răspundere » și, cu toată asprimea, dar și cu toată dreptatea, curăță Țara de ei din hotar până în hotar ».

E drept că acel reformator nu s'a arătat potrivit, dar spontaneitatea cu care poporul român a manifestat îndată după întregirea statului dorința de purificare este în adevăr caracteristică pentru concepția morală a acestui neam aproape « creștin înainte de creștinism ».

Iată în câteva cuvinte, socoteala vieții noastre culturale. Am împrumutat și dela alții, cum a făcut și face orice neam de pe fața pământului, dar am creat și noi înșine, din izvorul sufletului nostru: și artă, și morală, și știință, după măsura puterilor noastre.

Dacă însă averea noastră culturală nu este destul de cunoscută și destul de drept prețuită, asta e altceva. Notorietatea Românilor, ca factori de cultură în știință, artă și etică,

[1]) S. Mehedinţi, *Un moment decisiv în istoria poporului român*, Biserica ortodoxă, Dec. 1938.

atârnă nu numai de valoarea obiectivă a operelor lor, ci şi de alte împrejurări.

Mai întâi de puţina răspândire a limbii româneşti. O limbă de mare circulaţie, cum este cea franceză, engleză ori germană, este un mare sprijin pentru vaza unui popor în lume. Cultura e una, notorietatea e alta — chiar în ştiinţele exacte. Insemnatele descoperiri ale lui Mendel fuseseră făcute încă dela jumătatea secolului trecut. Tocmai atunci, se iscase o mare vâlvă împrejurul teoriilor lui Darwin cu privire la «Originea speciilor». Ar fi fost aşa dar de aşteptat că toţi naturaliştii să se folosească pe întrecute de « cheia » pe care le-o pusese la îndemână ingeniosul experimentator dela Brünn. Ce metodă putea fi mai sigură pentru a descurca problema atât de încâlcită a eredităţii şi de a verifica valoarea selecţiunii naturale! Totuşi, adevărul a rămas în umbră şi a trebuit să treacă 40 de ani, până ce pe la 1900, « mendelismul » a intrat în circulaţie.

Apoi, când e vorba de o ţară mai mică şi ceva mai lăturalnică (cum e România), se mai adaogă şi puterea prejudecăţii: poate ieşi ceva bun din Galilea?

In sfârşit, cei care ar vrea să învinovăţească poporul român că n'a produs şi mai mult în latura culturii, să nu uite un lucru: după cum anotimpurile nu-s aceleaşi, pe toată faţa pământului, tot aşa nici fazele culturale nu-s sincronice: La fiecare popor, deosebim ceva asemuitor cu tinereţea, maturitatea şi bătrâneţea, dar etatea sufletului este deosebită dela neam la neam. Ce reprezenta de pildă poporul german în istoria culturii omeneşti, până la jumătatea secolului al XVIII-lea? Un profesor din Braunschweig, pe la 1740, a putut arunca scriitorilor din toate ţările de limbă germană această umilitoare întrebare: « Arătaţi-mi măcar un singur spirit creator în tot Parnasul nostru? Vă desfid ».

Şi totuşi, cu ce minunată înflorire s'a încheiat tocmai acel secol! Kant, Goethe şi Beethoven, o culme de genialitate, cum nu mai văzuse lumea din epoca lui Pericles. Iar ca o ciudată potrivire a soartei, tot în 1740 a început şi domnia lui Frederic cel Mare, pasul hotărîtor spre renaşterea poporului german în latura politică.

Prin urmare, nu într'o anume lună sau într'un anotimp se judecă rodul pomilor de pe toată faţa pământului. Fiecare grădină cu rostul ei, şi la timpul ei. In ce priveşte, ţara noastră, cei care-i cunosc trecutul ştiu cât de chinuită a fost copilăria şi tinereţea poporului român, aşezat « în calea răutăţilor », cum observase încă de acuma câteva sute de ani cronicarul Ureche. Nimeni deci nu s'ar încumeta să spună *când* şi *cum* va fi maturitatea culturii româneşti. Dar, judecând din cele văzute până acum, nu poate fi nici cea mai mică îndoială, că maturitatea *va veni* şi va adăoga în chip netăgăduit patrimoniul culturii omeneşti. Pe ce întemeiem această judecată? Pe următoarea constatare: până azi tehnica instrucţiei şi a educaţiei a fost la noi plină de lipsuri. Tocmai pătura autohtonă a rămas cea mai puţin împărtăşită din binefacerile culturii superioare. Când selecţiunea valorilor se va face în toată gloata poporului român, ritmul producţiei culturale se va iuţi fără doar şi poate. Nimeni n'a încercat până azi această elementară experienţă. « Şcoalele pregătitoare », înfiinţate după războiul mondial, aveau drept scop să ducă învăţământul secundar la sate: întâi spre a da sătenilor conducători de elită, fără să-i desrădăcineze din mediul rural; iar, în rândul al doilea, spre a descoperi şi mobiliza pe toţi cei capabili să cucerească oraşele pe calea producţiei sub toate formele (implicit cea intelectuală). De asemenea, « Seminariul normal superior », conceput în deosebi ca o « universitate ţărănească, urmărea nu numai o bună selecţionare şi pregătire a celor destinaţi profesiunilor liberale, dar deschisese calea pentru toţi tinerii cu înzestrare excepţională, să poată renunţa la profesorat, spre a se ocupa numai de ştiinţă, fără piedeca programei şi regulamentelor destinate profesioniştilor [1]).

Din nenorocire, mobilizarea a fost întreruptă, iar selecţiunea a fost îndreptată pe căi cu totul false, pe care însăşi oficialitatea le-a recunoscut apoi prin mărturisirea despre « Turtucaia învăţământului ». Abia în 1938, a fost reluat firul rupt în 1918. Cum va fi tors mai departe, vom vedea. Un lucru este însă sigur pentru toţi cei care cunosc de aproape

[1]) *Şcoala poporului*, patru cuvântări pentru *Eforiile Şcolare*, Şcolile Pegătitoare şi Seminariile Normale (art. 80 din Regulamentul, Buc. 1919).

însuşirile poporului român: cu o bună îndrumare biopolitică şi şcolară, în scurt timp, neamul românesc va putea ocupa « un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii ».

Miron Costin, comparând cele văzute acasă cu cele observate între străinii care îi întovărăşiseră copilăria, a scris cu deplină încredere:

Nasc şi în ţara Moldovei oameni!

Astăzi, în orizontul unor hotare mai largi, putem spune cu temeiuri şi mai îndreptăţite: nasc şi în România, nu numai oameni de ştiinţă, ci şi mari talente artistice şi etice. Şi e sigur că numărul lor va spori, dacă fondul biologic, cu grijă păstrat şi ajutat, de o şcoală bine întocmită, va scoate în linia întâi de luptă pe cei mai aleşi din fiecare generaţie.

INDEX DE NUME

INDEX DE FAPTE

CUPRINSUL

RESTAURAREA DACIEI ÎN SINTEZELE DIPLOMAȚIEI EUROPENE

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 3 Februarie 1939

Curentul renașterii umaniste, trezit prin descoperirea tezaurelor literare și științifice ale antichității greco-romane, a început curând să se afirme și în domeniul politic. Vedem grupuri etnice medievale apărând în analele vremurilor sub nume antice. Românii sau Vlahii sunt înfățișați adesea sub numele de Daci, Mizi sau Geți, după semințiile antice care, nobilitate prin limba și civilizația latină, formară substratul etnic al poporului român. Bisseli, biograful lui Mihai Viteazul unește țările române: Muntenia, Transilvania și Moldova sub numele de: *Dacia* [1]). Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, Românii de dincolo de Nistru apar sub numele de «*Daci Transnistrieni*» [2]).

Vechii noștri cronicari, cu educația umanistă, ca Miron Costin sau Constantin Stolnicul Cantacuzino, stărue cu argumente convingătoare asupra originii noastre daco-romane. In favorul tezei lor militează și coincidența așezării geografice a rasei noastre pe teritoriul bătrânei Dacii, o împrejurare care, departe de a fi întâmplătoare, era adânc reală. Neamul Romano-Moldo-Vlahilor al lui Dimitrie Cantemir cuprinde exact teritoriul geto-dacic, cucerit de Traian și încorporat imperiului roman.

Inglobarea Ardealului în *imperiul roman de națiune germană* al Habsburgilor, precum și propaganda religioasă pentru

[1]) Papiu Ilarianu: *Tezaur de Monumente Istorice*, I, p. 111 urm.
[2]) S. Kuszewicz, Arma Cazacia, in Fontes Hist. Ukr. Russ. IV. p. 56. «*Veteranae Dacorum Transnistrianorum cohortes (Valahorum)*».

unirea bisericească cu Roma, treziră în sufletele românești amintiri uitate, din vremea când pământul românesc făcea parte integrantă din imperiul roman sub numele sugestiv de Dacia Felix. Ienăchiță Văcărescu amintește în Gramatica sa din 1782 de « *craiul nostru Decebal* » și de « isprăvile războinice ale imperatorului » Traian [1]).

Un scriitor sas, contemporan cu Văcărescu, dar care a preferit să rămână anonim, constată în a sa « *Schița fizionomică asupra revoluției lui Horia* », că Românii sunt coborîtori ai coloniștilor Romani din Dacia. Setea lor de libertate este nestinsă, iar dorul de mărirea lor strămoșească strălucește în ochii fiecăruia [2]). O epigramă ungurească, plină de ură față de Horia, îl persiflează că « din Mocan *ce-a supt lapte de lupoaică*, el se pretinde *Rege al Daciei* » [3]).

In legătură cu aspirațiunile naționale ale lui Horia, cronicarul sas pretinde că eroul din Munții Apuseni ar fi propus Ungurilor ca, până la încoronarea regelui legitim, să-l recunoască pe dânsul *căpitan general*, sau mai bine *gubernator general* în felul lui Ion Huniade [4]). Intre timp Horia ar fi început să săvârșească acte de guvernământ, răsplătind pe voinicii și vitejii săi cu moșii și arogându-și titluri pompoase de: *Dux Chrysialis*, adecă « Duce de Criș », iar în urmă de: *Rex Daciae* [5]). Un alt cronicar, contemporan întâmplărilor, înfățișează pe Horia sub numele de: *Dux Rusticanae Plebis*, adecă *Voevod al mulțimii dela țară*, pentru ca mai apoi să devină: *Rex Antiquae Daciae* [6]). Corespondentul din Alba-Iulia al publicației: *Journal Politique de Bruxelles*, raporta la 25 Decemvrie 1784 că Horia era hotărît să *restaureze Regatul Daciei*, fiindcă era om *foarte instruit în istoria antică*, de unde scotea planurile și îndemnurile pentru acțiunile sale politice [7]). Corespondentul din Viena al aceluiași jurnal belgian susținea, la 11 Ianuarie 1785, că

1) N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 17.
2) Papiu Ilarian, *Tesaur de Monumente Istorice*, III, p. 304 urm.
3) *Ibid.*, p. 368.
4) *Ibid.*, p. 318 urm.
5) *Ibid.*, p. 320.
6) *Ibid.*, p. 371 urm.
7) *Ibid.*, p. 356

Horia avea intențiunea de a se încorona *Mare-Voevod al Transilvaniei* [1]). La 20 Ianuarie, același informator scria că la arestarea lui Horia s'ar fi găsit asupra lui *sigiliul Regatului Daciei*, înfățișând o inimă străpunsă de un paloș cu inscripția: *Horia Rex Daciae, 1784* [2]).

Ecoul mișcării lui Horia a pătruns în lumea întreagă. Presa germană, franceză, engleză, belgiană, olandeză și italiană urmărea cu înfrigurare desfășurarea sguduitoarei drame românești, pe care opinia publică mondială nu înțelegea să o localizeze numai în Ardeal, unde ea se desfășura de fapt, ci ea cuprindea, în tragicele sale peripeții, întreg neamul dacoromân de dincolo și de dincoace de Carpați, și aceasta spre necazul cronicarilor unguri și sași din Sibiu și Alba-Iulia, cari erau indignați de ignoranța corespondenților din presa străină [3]).

Astfel vedem că revoluția lui Horia a sguduit adânc opinia publică mondială și a atras atențiunea diplomației europene asupra problemei românești, în întreg complexul ei. Ea a deșteptat și întărit, dincoace și dincolo de munți, ideea solidarității naționale și a trezit interesul *internațional* pentru soluționarea problemei dacoromâne.

Școala istorică ardeleană, reprezentată prin marii săi dascăli: Petru Maior, Samuil Clain și George Șincai, n'a făcut decât să apere și să susțină cu argumente istorice ideea redeșteptării naționale, pentru care Horia și camarazii săi și-au jertfit vieața. « Mor pentru națiune » au fost ultimele cuvinte pe care le-au mai putut articula buzele încremenite ale vrednicului urmaș al regelui Decebal [4]).

* * *

In urma revoluției lui Horia, ideea restaurării Daciei și-a deschis drum în cabinetele din Viena și St. Petersburg. Vechile tradițiuni istorice renăscute, dar mai ales *substratul etnic comun* făcea din podișul transilvănean, lărgit prin șesul

[1]) P. Ilarian, *op. cit.*, p. 358.
[2]) *Ibid.*, p. 358 urm.
[3]) *Ibid.*, p. 304.
[4]) *Ibid.*, p. 364.

muntean și moldovean până la Dunăre și Nistru, o unitate strategică, așezată în drumul năzuințelor de expansiune rusești dar și austro-habsburgice, spre gurile Dunării și Marea Neagră. Incă din timpul lui Petru cel Mare, Rușii umblau să-și creeze în Principatele Române o bază de operație pentru realizarea giganticelor planuri țarigrădene.

Dar prin anexiunea Transilvaniei ratificată la 1699, Austriacii își creaseră o bază sigură pentru expansiunile lor pontice și dunărene. Aci însă la Dunăre, interesele austriace se ciocneau cu interesele Rușilor, cari nu lăsau să treacă niciun prilej bine venit, fără să ocupe militărește Principatele Române, cu scopul de a închide drumul Austriacilor spre Marea Neagră.

De altfel Rușii își dădeau bine seama că, atâta vreme cât cetățuia Ardealului va fi stăpânită de Austriaci, calea lor spre Istanbul, chiar dacă li s'ar și deschide cândva, ar rămânea veșnic amenințată de pozițiunile austriace din Ardeal, cu formidabilele lor fortificații naturale, formate de lanțul Carpaților. *In condițiunile acestea*, era deci firesc ca, atât diplomația rusă, cât și cea austro-habsburgică să se agite mereu pentru găsirea unei soluții amiabile pentru ambele părți. *In împrejurările acestea* nu trebue deci să ne surprindă dacă vedem că, la un moment dat, ambele cabinete, atât cel din Viena cât și cel din St. Petersburg, acceptară ideea *restaurării Daciei*, idee intrată în preocupările politice europene în urma revoluției lui Horia. Țările române: Transilvania, Moldova și Muntenia, unite în hotarele Daciei antice, puteau constitui un puternic *stat-tampon* între cele trei puteri vecine: Austria, Rusia și Turcia, înlăturând în felul acesta rivalitățile și fricțiunile dintre ele.

Soluțiunea aceasta părea acceptabilă atât pentru Austriaci, cât și pentru Ruși, fiindcă prin aducerea ei la îndeplinire se ridica și o stavilă puternică în contra influenței otomane la Dunăre și se diminua *totodată*, în mod simțitor, puterea Porții în Balcani, unde Austria avea de ridicat vechi revendicări teritoriale. Năzuințele Austriacilor de a pătrunde în Balcani și de a-și deschide drum la Marea Egeică prin Salonic nu mai era o taină pentru nimeni.

De asemenea erau bine cunoscute şi aspiraţiunile ruseşti asupra Istanbulului, constituind visul de aur al diplomaţiei moscovite dela Petru cel Mare încoace. De altfel restaurarea Daciei era simpatizată de cancelaria ţaristă şi pentru motivul că înfăptuirea ei ar fi însemnat o sensibilă slăbire a puterii turceşti în spaţiul pontic, unde Ruşii aveau de consolidat în Crimeea şi la gurile Niprului importante poziţiuni strategice, cucerite numai de curând. Diplomaţia rusă mai conta şi cu faptul că noul domnitor al Daciei trebuia să fie un principe pravoslavnic, întrucât populaţiunea românească a Daciei, ce urma să ia fiinţă, era în covârşitoarea ei majoritate de credinţă ortodoxă.

Dar faptul, că o parte din populaţia Ardealului trecuse, cu mai multe decenii în urmă, la unire cu papalitatea, nu excludea nici posibilitatea unei candidaturi catolice la tronul Daciei. Un cercetător sas din Sibiu susţine într'un studiu, apărut de curând într'o revistă germană din München, că însuşi împăratul Iosif al II-lea ar fi urmărit planul de a restaura regatul Daciei pentru a-l aduce sub stăpânirea sa [1]). Păcat numai că cercetătorul sas nu arată izvorul informaţiunilor sale. Nu este însă mai puţin adevărat că împăratul Iosif, în decursul domniei sale, a făcut trei călătorii în Ardeal şi două în Bucovina, s'a întreţinut cu populaţia românească din aceste provincii, a cărei limbă o înţelegea încâtva, şi s'a interesat de aproape de soarta ei deplorabilă, precum a arătat de curând d-l I. Lupaş în interesanta sa comunicare la congresul internaţional de istorie dela Zürich [2]). Dar oricât, din toate acestea vedem că Iosif al II-lea manifesta un viu interes pentru problema românească, ceea ce a îndemnat şi pe Horia să se încreadă în cuvântul împăratului dela Viena.

Acelaşi interes, şi poate şi mai viu şi mai direct, îl avea şi împărăteasa Caterina a II-a faţă de problema românească,

---

[1]) F. Müller Langenthal, *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der « Sächsischen Nationsuniversität »* in Siebenbürgen und ihres Vermögens, in « Südostdeutsche Forschungen », III, 1, p. 62, München, 1938.

[2]) I. Lupaş, *L'empereur Joseph II et la révolution des paysans de Transylvanie,* « Communication présentée » au Congrès de Zürich. 1938, I. p. 168, cf. I. Lupaş, L'empereur Joseph II et Horia, in Revue de Transylvanie, I. 4. p. 423—444.

care privea două țări pravoslavnice: Moldova și Muntenia, ambele tributare Turcilor, cu cari Rusia încheiase numai de curând pacea dela Cuciuc-Cainargea (1774). De altfel Rusia se interesa de aproape și de soarta ortodocșilor din Ardeal, făgăduindu-le sprijinul ei moral și material [1]). Experiențele dobândite în cursul ultimului războiu cu Poarta făceau pe Ruși să creadă în posibilitatea înfrângerii Turcilor și chiar a izgonirii lor totale din Europa. Credința aceasta pare să fi pornit dela Principele Grigorie Potemkin, favoritul suveranei și cuceritorul hanatului tătăresc din Crimeea. El a sugerat această credință împărătesei și Caterina deveni cea mai aprigă propovăduitoare a acestei idei.

Impărăteasa Caterina credea, ca de altfel și Dimitrie Cantemir la vremea sa, că imperiul otoman se găsea în plină descompunere și că nu aștepta decât să primească lovitura de grație. Puterile creștine, și în deosebi Austria și Rusia, n'ar avea decât să se unească pentru a-i aplica această lovitură. Odată ce moștenirea va fi deschisă, Rusia n'ar avea de ridicat alte revendicări teritoriale, decât Crimeea cu cetatea Oceacovului împreună cu hinterlandul ei dintre Bug și Nistru. La aceste revendicări teritoriale ar mai trebui adăogate și câteva insule din arhipelagul egeic care să servească ca puncte de sprijin pentru comerțul rusesc.

Revendicările Austriei păreau și ele moderate, cuprinzând doar Bucovina și Oltenia, iar dincolo de Dunăre Belgradul cu hinterlandul sârbesc și cu Bosnia. Restul teritoriului european din imperiul otoman urma să servească la restaurarea a două state creștine și anume: *Dacia*, formată din Moldova, Muntenia și Basarabia, și *Imperiul Grecesc*, cuprinzând țările balcanice cu capitala Constantinopol. Pentru coroana Daciei era luat în vedere *Grigorie Potemkin*, Principele Tauridei, iar pentru coroana imperială grecească, Marele Duce *Constantin*, al doilea nepot al Caterinei, născut la 1779 [2]). Acesta trebuia încă din leagăn pregătit pentru succesiunea omonimului său Constantin al XI-lea Paleologul, ultimul împărat

---

[1]) S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia*, An. Acad. Rom. Ist., Seria II. Tom. XXXIV. p. 1065 urm.

[2]) *Fontes Rerum Austriacarum*, II, 53, p. 15.

al imperiului bizantin. De aceea încă la nașterea lui, împărăteasa porunci să i se aducă doice din Grecia pentru ca prin însuși laptele ce-l sugea la sânul lor, micuțul principe să se inspire de sufletul grecesc și de aspirațiunile sale naționale. Din ordinul împărătesei luă ființă la St. Petersburg și o școală grecească de cadeți, pentru pregătirea viitorilor paladini ai imperiului grecesc. Intre elevii acestei școale se distribuia un abecedar grecesc, care apăru într'o ediție de 30.000 exemplare, iar primul premiant al școalei era chemat să devină tovarășul de joc al micuțului porfirogenet [1]).

Impărăteasa își da încă bine seama că marele proiect grecesc nu se putea realiza fără colaborarea și consimțimântul Austriei, a doua mare putere interesată de soarta imperiului otoman. Sondajele diplomatice pe care le făcuse la curtea din Viena avură succes, întrucât împăratul Iosif al II-lea fu câștigat pentru o vizită la curtea rusească. Intrevederea avu loc în primăvara anului 1780 la Movilău pe Nipru, unde ambii potentați conveniră să evite orice alianță unilaterală cu Poarta și să-și garanteze reciproc cuceririle făcute pe socoteala imperiului otoman, la Nipru și în Bucovina [1]). Tot atunci, împărăteasa destăinui împăratului habsburgic marele ei proiect grecesc, pe care la început Iosif al II-lea îl primi cu mult scepticism, considerându-l fantastic și irealizabil. La sfârșitul anului 1780, proiectul grecesc al Caterinei ajunse la cunoștința regelui Prusiei Frederic al II-lea, care, cu toate că-l considera o himeră, se grăbi să-l aducă la cunoștința regelui Franței, Ludovic al XVI-lea [2]). Proiectul grecesc al Caterinei ajunse foarte curând și la cunoștința Sultanului, care nu putu să se desintereseze față de un proiect care tindea direct la lichidarea împărăției sale în Europa. In timpul acestor lupte și frământări diplomatice, se produseră și mișcările revoluționare din Ardeal, care găsiră un viu răsunet în toată Europa și care făcuseră ca problema românească să intre în mod fatal în angrenajul politicei internaționale.

In toiul acestor agitații și discuțiuni diplomatice, se produse la gurile Niprului un incident politic, care transpuse

[1]) Hans Übersberger, *Russlands Orientpolitik*, I, p. 360 urm.
[2]) Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, p. 271 urm.

proiectul grecesc al împărătesei, din domeniul abstract al discuțiunilor diplomatice, pe eșichierul crudelor realități. In Mai 1782, Tătarii din Crimeea expulzară, la îndemnul Porții, pe hanul lor Sachin-Gherai, partizanul politicii rusești în Crimeea. Față de această vădită ostilitate, Rusia nu putea rămânea pasivă ci trebuia să recurgă la măsuri dictate de prestigiul ei lezat.

Dar pentru a deschide ostilitățile contra Turciei, Rusia, în temeiul înțelegerii dela Movilău, avea nevoie de asentimentul Austriei. In scopul acesta se făcu cuvenita intervenție la Viena [1]) iar împăratul Iosif al II-lea se și grăbi să răspundă la 12 Iulie 1782 «*amicei, aliatei și eroinei sale*» că este gata să examineze cu bunăvoință «ideile și proiectele» ei, îndată ce acestea îi vor fi supuse spre deliberare [2]). Incântată de răspunsul măgulitor al împăratului, Caterina însărcină pe secretarul de Stat Alexandru Bezborodko să redacteze *unu memoriu* în chestiunea orientală, care să servească de bază pentru tratativele cu Austria. Memoriul lui Bezborodko a fost scos la iveală de Solovjev, el avea următorul cuprins:

«Rusia nu simte nevoia de a dori alte cuceriri decât:

1. Oceacovul cu regiunea dintre Bug și Nistru.

2. Peninsula Crimeea pentru cazul când, împotriva așteptărilor, fie după moartea actualului han, fie în urma unor turburări neprevăzute, ar deveni pentru Rusia indezirabil sau primejdios, și

3. Unul, două sau trei ostroave în arhipelagul egeic, în folosul și interesul comerțului.

In schimb, curtea din Viena s'ar găsi într'o situațiune mai avantajoasă decât cea din St. Petersburg, prin reocuparea Belgradului cu o parte din Serbia și Bosnia și poate chiar și a Banatului Olteniei cu Craiova. Dar cu toate acestea i s'ar putea îngădui această lărgire a fruntariilor, dacă ar înțelege să cadă de acord cu Rusia asupra soartei viitoare

---

[1]) Alfred Arneth, *Joseph II. und Katherina von Russland,* Wien 1869, p. 134 urm.

[2]) *Ibid.*, p. 136.

a Imperiului Otoman. Soarta aceasta ar putea fi determinată în următoarele două condițiuni:

1. Dacă ambele puteri, considerând că continuarea războiului ar fi desavantajoasă pentru ele și că nici n'ar avea șanse de izbândă, ar prefera să încheie pacea fără distrugerea imperiului otoman, într'un asemenea caz, respectându-se achizițiunile reciproce, s'ar putea ajunge la înțelegerea și hotărîrea de *a crea din Moldova, Muntenia și Basarabia un stat independent sub vechiul său nume de Dacia. Ca domnitor al acestuia ar veni în considerare o personalitate creștină de ritul credinței dominante acolo, dacă nu chiar o persoană din casa imperială rusească, atunci altcineva, pe credința căruia ambele case domnitoare să se poată întemeia. Acest stat nou însă să nu aibă libertatea de a se uni cu Rusia și nici cu Austria.*

2. Presupunând însă că îndărătnicirea Porții sau succesul armelor creștine ar da Imperiului Otoman lovitura de grație, atunci ar putea urma restaurarea vechiului imperiu bizantin, pentru tânărul mare duce Constantin, al doilea nepot al împărătesei. In cazul acesta se va impune fixarea din vreme a noilor granițe ale acestui imperiu în cuprinsul posesiunilor turcești în Europa, atât pe continent cât și în insulele arhipelagului egeic, câte vor rămânea din ele după satisfacerea celorlalți competitori. Fiindcă trebue să presupunem, că în urma unor asemenea concesiuni în folosul Rusiei, curtea din Viena va dori să dobândească o bază oarecare pentru negoțul ei în Marea Mediterană, că Anglia, Franța și Spania vor revendica pentru sine lărgiri teritoriale și că Republica Veneției va reînnoi pretențiunile sale asupra Moreei, pretenții, care însă nu trebue să-i fie satisfăcute, ci se preferă ca Veneția să fie recompensată prin anumite insule. Se poate ca Franța și Spania să-și afirme drepturile lor asupra porturilor din Egipet sau de pe litoralul african, iar acolo nu trebue să li se pună nicio piedecă în cale» [1]).

Memoriul lui Bezborodko a servit împărătesei pentru redactarea adresei pe care ea o trimise la 10 Septemvrie 1782 la Viena cu scopul de a obține asentimentul împăratului

[1]) Solovjev, *Geschichte des Falles Polens*, p. 163 urm.

pentru planurile ei orientale, planuri ce împingeau la războiu contra Turciei. In eventualitatea aceasta se tindea la crearea Regatului *Daciei*, ale cărui granițe să pornească dela Nistru și să ajungă până la frontiera austriacă din Ardeal, până la Olt și până la Dunăre. Principele ereditar al acestei țări ar trebui să fie de credința majorității populației și să se învrednicească de încrederea ambelor curți imperiale. Pentru Rusia, împărăteasa revendica numai Oceacovul cu hinterlandul dintre Bug și Nistru și câteva insule în arhipelagul egeic, iar cât privește pe împăratul Iosif al II-lea, el era invitat să precizeze ce anume revendicări teritoriale ar avea de ridicat pe socoteala Porții. Pentru cazul înfrângerii totale a Turcilor și a izgonirii lor din Europa, împărăteasa solicită asentimentul împăratului austriac pentru restaurarea imperiului bizantin, pentru nepotul ei Constantin, imperiu care să se bucure de deplină independență față de Rusia și să nu poată fi unit niciodată cu ea. Granițele noului imperiu grecesc erau să fie la răsărit Marea Neagră, la Nord Dunărea, la Sud Marea Egeică, iar la apus o linie de graniță convențională care să pornească dela Belgrad și să ducă la Salonic [1]).

Răspunsul dela Viena sosi numai la 13 Noemvrie, după o îndelungată deliberare. Impăratul Iosif al II-lea nu se arăta așa de optimist cu privire la situațiunea internațională și la reușita marelui proiect grecesc al Caterinei a II-a. El aderă însă în principiu atât la *crearea regatului Daciei* pentru un principe ortodox, cât și la restaurarea imperiului grecesc sub marele duce Constantin. Pentru sine împăratul revendică în mod precis cetatea Hotinului, Banatul Olteniei cu ambele maluri ale Dunării dela Turnu și Nicopole până la Salonic. El mai ceru libertatea navigației pe Dunăre în jos până la Marea Neagră, precum și scutirea vaselor austriace de orice impuneri și taxe în apele Regatului Daciei și ale noului imperiu grecesc [2]). Impăratul bănuia că pentru demnitatea de rege al Daciei era luat în vedere favoritul împărătesei, Grigorie Potemkin, principele Tauridei. Pentru

[1]) Arneth, *o. c.*, p. 143 urm.
[2]) Arneth, *o. c.*, p. 169 urm.

a se convinge asupra adevărului acestei presupuneri, el autoriză pe cancelarul Cobenzl să felicite pe Potemkin şi să-i ureze noroc la noua şi binemeritata sa candidatură. Din răspunsul primit, Cobenzl putu vedea că Potemkin se considera în adevăr candidat la coroana lui Decebal [1]). Candidatura aceasta nu mai constituia un secret pentru nimeni. La 17 Ianuarie 1783 ambasadorul Prusiei din St. Petersburg raporta la Berlin, că în cadrul planului rusesc de împărţire a imperiului otoman, « Moldova şi Muntenia, unite la un loc şi declarate independente, vor servi drept lot pentru principele Potemkin » [2]). La 28 Februarie regele Frederic al II-lea răspundea ambasadorului său că Moldova şi Valahia sunt daruri frumoase pentru ambiţiunea unui puternic favorit [3]). Tot ambasadorul prusac relata la Berlin, în cursul iernii 1782—1783, că Potemkin îşi vânduse bunurile sale din Rusia precum şi palatul din St. Petersburg pentru a-şi ridica un nou palat pe noile sale posesiuni aşezate « într'un climat mai dulce » [4]), ceea ce indica Dacia sau Taurida. In principiu, împăratul îşi dăduse adeziunea la proiectul împărătesei, dar în realitate el înţelegea mai bine ca oricine că un asemenea proiect nu se putea realiza cu una cu două, cum îşi imagina Semiramida Nordului. Cine o cunoştea însă mai bine, ştia că sub masca planurilor ei fantastice se ascundea totdeauna un obiectiv real şi bine precizat. Caterina făurea planuri mari pentru a vedea realizându-se părţi cât de minime din ele. Astfel, cu vorbe dulci şi măgulitoare, ea obţinu mână liberă din partea Austriei, pentru anexiunea Crimeei, care fu pur şi simplu înglobată imperiului moscovit la 1784.

Dar stăpânirea Crimeei nu era asigurată fără cucerirea cetăţii Oceacov din limanul Niprului şi fără stăpânirea hinterlandului dintre Bug şi Nistru. Pentru realizarea acestor revendicări teritoriale, Rusia uneltea contra Porţii, fluturându-i mereu înaintea ochilor proiectul grecesc al împărătesei, aprobat şi consimţit şi de Austria. Iar pentru a impresiona

[1]) *Fontes Rerum Austriacarum*, II, 53, p. 349.

[2]) N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, II, p. 165; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 37 urm.

[3]) *Ibid.*, p. 166.

[4]) *Ibid.*, p. 168; cf. p. 173 urm.

pe Turci și mai mult cu proiectul ei grecesc, Caterina puse la cale o nouă întâlnire cu Iosif al II-lea, de astădată în sudul Rusiei. In adevăr, împăratul vizită pe împărăteasă, în primăvara anului 1787, la Cherson, punctul de intersecție a coordonatelor noilor revendicări teritoriale ale Rușilor. Acolo împărăteasa izbuti să câștige pe împărat pentru o campanie comună austro-rusă contra Turcilor, cu scopul bine definit de a alunga pe Turci din Europa și de a reface din dărâmăturile imperiului lor Regatul Daciei și Imperiul Neogrecesc [1]).

După obținerea acestui mare succes diplomatic, Rușii trecură la provocațiuni grosolane contra Porții, astfel că în Aprilie 1787 Sultanul se văzu silit să lanseze un manifest către supușii săi spre a-i pune în cunoștință asupra amenințărilor și planurilor de cotropire ale Rusiei și Austriei și a-i chema la lupta sfântă pentru apărarea imperiului musulman [2]). Manifestul Sultanului însemna ruperea raporturilor diplomatice cu Rusia și deslănțuirea războiului austro-ruso-turc din anii 1787—1792.

Față de noua întorsătură politică, împăratul Iosif al II-lea se arătă foarte sceptic și neîncrezător. Intr'o convorbire pe care o avu cu ministrul Franței, Ségur, el nu se arătă de loc încântat de rolul ce-i revenea de a sprijini fără nicio rezervă planurile ambițioase ale împărătesei rusești. Deși anexiunea Crimeei n'a putut aduce Austriei niciun prejudiciu, totuși, când este vorba de Constantinopol, lucrurile se schimbară, fiindcă Iosif al II-lea prefera să vadă acolo mai curând *turbanul turcesc* decât *căciula rusească* [3]).

Dar îndoielile împăratului austriac nu mai puteau opri desfășurarea fatală a evenimentelor și declanșarea războiului. La 26 Iulie 1787 Poarta trimise Rusiei ultimatul și Austria n'avea altă ieșire decât să recunoască *casus foederis* și să intre în războiu contra Turciei, alături de aliata ei rusă, pentru aducerea la îndeplinire a proiectului grecesc și a restaurării Daciei. Marele războiu pentru izgonirea Turcilor din Europa

[1]) Arneth, *o. c.*, p. XXVI urm.
[2]) H. Übersberger, I, *o. c.*, p. 371.
[3]) Ségur, *Mémoires*, III, p. 125 și 178.

începuse cu încredere și avânt. Comandantul trupelor austriace, Principele Iosua de Coburg porni din Cernăuți la cucerirea cetății Hotinului, care căzu curând în mâinile sale, pentru a fi unită cu Bucovina sub aceeași administrațiune austriacă. Oștirile rusești sub comanda supremă a Principelui Potemkin trecură Nistrul, cuceriră Tighina și înaintară spre Iași, unde se întâlniră, în mod prea puțin amical, cu trupele austriace de sub comanda generalului Fabri. După tratative îndelungate și anevoioase se ajunse la împărțirea Moldovei în două zone de influență: *una austriacă* care cuprindea județele Fălticeni, Dorohoi, Botoșani, Roman, Neamț și Bacău și *alta rusă* cu celelalte județe ale Moldovei. Rezistența Turcilor se organiză în Muntenia, concentrându-se la *Focșani* și *Mărtinești*, unde se dădură bătăliile decisive. Frontul turcesc fu spart și Principele de Coburg își deschise drumul spre București. In schimb, Rușii își concentrară forțele lor la gurile Dunării și în deosebi la Oceacov, care cetate căzu curând în mâinile lor.

După primele succese de arme, ofensiva austro-rusă se domoli, iar Turcii se puseră în defensivă la Dunăre. Situațiunea aceasta de inactivitate și lâncezeală părea să se permanentizeze, când sosi vestea despre moartea împăratului Iosif al II-lea, întâmplată la 20 Februarie 1790. Urmașul său pe tronul Habsburgilor era împăratul *Leopold al II-lea*, o fire mai ponderată și conservativă. Noul suveran habsburgic, căruia Românii din Ardeal îi prezentaseră faimosul *Supplex Libellus Valachorum* cu revendicările lor politice și naționale, iar cei Bucovineni cererea lor pentru despărțirea administrativă de Galiția, străină lor ca limbă și credință (1791), se grăbi să lichideze ostilitățile față de Turci și să încheie cu ei la 18 Iulie 1791 pacea separată dela *Șiștov*, mulțumindu-se cu dobândirea Orșovei fără insula Ada-Kalè sau Orșova-Nouă cum s'a numit mai apoi. Tot la Șiștov s'a făcut schimbul ratificării actului de cesiune a Bucovinei față de Austria. Hotinul cu hinterlandul său până la apa Ciugurului, reintra sub stăpânirea Porții. Steagul Semilunii flutura din nou pe turnul vechii cetăți moldovenești dela Nistru.

Scurtă vreme după moartea împăratului Iosif al II-lea, muri la Talpa în Basarabia și Principele Potemkin, candidatul împărătesei Caterina la tronul Daciei române. Incă în Iunie 1788 hatmanul Ghica fu trimis cu cai de olac întru întâmpinarea principelui Potemkin care sosi cu mare alaiu la Iași. In capitala Moldovei principele petrecu timp mai îndelungat. La 13 Decemvrie 1788 el convocă pe boierii moldoveni și le adresa cuvinte de consolare pentru suferințele ce au de îndurat din cauza războiului. In fața lor Potemkin făcu declarația sensațională, că la încheierea păcii *Moldova și Muntenia nu vor rămânea nici sub supremația imperială austriacă și nici sub supremația imperială rusă, ci că ambele țări vor fi declarate independente* [1]). Declarațiunea aceasta cuprindea fără îndoială aluzii la propria sa candidatură la tronul Daciei. In toamna anului 1791 Potemkin sosi din nou la Iași, unde petrecu mai multe zile. Starea sănătății sale era însă îngrijorătoare. Simțindu-se rău se hotărî să plece în Crimeea. Dar moartea îl răpuse în drum la hanul din Talpa, o localitate lângă Rezina, șase ore de drum dela Iași. Suferind de febră recurentă, el muri sub cerul liber, după ce bău un pahar de apă și adormi puțin. Când se trezi din somn se simți rău și strigă: « Ajutor, prietenilor, ajutor! », dar era prea târziu. Principele Tauridei și candidatul la tronul lui Decebal nu se mai găsea între cei vii. Corpul neînsuflețit a fost dus apoi la Iași unde, după raportul agentului austriac Schilling, i s'a făcut îmbălsămarea. Inima i-a fost înmormântată în biserica Golia, iar corpul expediat în Rusia pentru a-și găsi acolo odihna de veci [2]).

Izbucnirea marii revoluții franceze impuse diplomației europene un nou ritm, îndrumând-o în alte direcțiuni. Atențiunea lumii era îndreptată asupra Parisului, unde se plămădea o vieață nouă. Proiectul grecesc al împărătesei Caterina trecu pe al doilea plan al preocupărilor diplomatice, pentru a dispărea apoi cu totul, deodată cu moartea augustei sale autoare și susținătoare, întâmplată la 1796.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 1, Nr. CCCLXIV, p. 570.
[2]) *Ibid.* Nr. CCCCLXXV, p. 580.

Probleme noi și neașteptate veniră să agite omenirea. Dar cu toate acestea chestiunea restaurării Daciei, ce dispăruse pentru un timp din preocupările diplomatice ale statelor interesate, reapăru din nou în vara anului 1802, când un boier din Craiova, a cărui soție și frate căzuseră în robia lui Pasvantoglu, destăinuia baronului Mihail Bruckenthal din Sibiu, dorința sa și a boierilor Olteniei de a vedea înălțându-se în scaunul domniei Principatelor pe Marele duce *Ferdinand al III-lea de Toscana*, fratele împăratului Leopold al II-lea, care prin tratatul de pace dela Lunéville din 1801 își pierduse tronul față de ducele de Parma, în schimbul ducatului de Salzburg [1]).

Asupra curentelor politice din Muntenia aflăm, dintr'un raport austriac din București dela 11 Octomvrie 1807, că, în fond, se puteau distinge acolo două curente principale, unul filorus și altul filoturc. « Dar trăgând media acestor curente, rezulta, că predomină dorința generală de a se emancipa de Ruși ca și de Turci pentru a ajunge la independență » [2]).

Când la 1806 Rușii ocupaseră din nou Principatele Române și când atențiunea lor era îndreptată asupra Poloniei, pe care Napoleon voia să o ajute la redobândirea vechei sale independențe, diplomația rusă reveni din nou la proiectul dacic. La 28 Decemvrie 1806, consilierul Radofinikin destăinuia agentului austriac din Iași că « în adevăr curtea din St. Petersburg nu mai are intențiunea de a-și însuși țările române, ci dimpotrivă gândul ei este — precum pretindea a ști din sursă autorizată — de a imita *sistemul federativ francez*, proclamând pe Principele Constantin Ipsilanti, cu titlul mai somptuos, suveran al Moldovei și Munteniei, înglobându-le poate și Basarabia [3]). La 15 Ianuarie 1807, generalul rus Harting se grăbea să adaoge, spre uimirea agentului austriac Brenner, la statul federativ, croit pentru Ipsilanti, și *Bucovina*, zicând: « Dacă treburile vor merge bine, atunci respectivul Domn (Ipsilanti) va uni sub sceptrul său o frumoasă bucată de pământ, luate toate la un loc, fiindcă în

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, Nr. CCII, p. 124.
[2]) *Ibid.*, Nr. DLXXVI, p. 461.
[3]) *Ibid.*, Nr. CCII, p. 124.

cazul acesta i-ar reveni probabil și *Bucovina;* dar el merită o asemenea recompensă *pentru întreținerea armatei noastre, care trăiește pe cheltuiala sa* » [1]). Insuși generalul Michelson, comandantul șef al trupelor de ocupație din Principate, susține la 6 Februarie 1807, față de agentul austriac din București, că intențiunea sa nu este de a rămânea în Principate, ci de a înainta în Italia. « *Principatele* — zicea el — *trebue să constitue un stat-tampon, independent față de Austria ca și de Rusia, un perete despărțitor între ambele puteri creștine*, dar și între ele și Turcia » [2]). La 12 Septemvrie 1807 agentul austriac raporta că partizanii Rușilor din București își aveau candidatul lor pentru « *demnitatea de voevod al Daciei, care urma să exercite domnia asupra Moldovei, Munteniei și Serbiei* », și anume în persoana principelui Ipsilanti [3]). Prin Octomvrie 1807, Ipsilanti să se fi destăinuit față de unul dintre favoriții săi că el are cuvântul țarului, că acesta se va întrepune cu toată stăruința pentru a-i asigura demnitatea de *principe ereditar al Munteniei* [4]). Dar tot atunci se vorbea prin București, că s'ar fi primit o scrisoare din Petersburg cu vestea senzațională că *Basarabia, Moldova, Muntenia și Serbia vor fi unite într'un regat sub sceptrul Marelui Duce Constantin, fratele Țarului Alexandru I* [5]). Era candidatul nefericit la tronul imperiului grecesc, care la 1804 era cerut de locuitorii celor șapte insule din arhipelag ca protector al lor [6]), care în Martie 1805 era așteptat la Camenița pentru a primi parada militară a trupelor ce porneau spre Austerlitz [7]) și care în 1807 era așteptat să intre în Principate în fruntea unui corp de 50.000 oameni [8]). Svonul despre candidatura marelui duce Constantin la tronul Daciei nu s'a adeverit, iar cât privește ambițiunile regale ale lui Constantin Ipsilanti, apoi și acestea s'au evaporat curând în neant. Fostul Domn al Munteniei, care se angajase să întrețină trupele de

[1]) Hurmuzachi-Nistor, *Doc. XIX*, 2, Nr. CDLXVI, p. 371.
[2]) *Ibid.*, Nr. CDLXXVII, p. 383.
[3]) *Ibid.*, Nr. DLXIII, p 453.
[4]) *Ibid.*, Nr. DLXXVI, p. 462.
[5]) *Ibid.*, Nr. DLXXVIII, p. 464.
[6]) *Ibid.*, Nr. CCCXXII, p. 209.
[7]) *Ibid.*, Nr. CCCL, p. 262.
[8]) *Ibid.*, Nr. DII, p. 410.

ocupaţie ruseşti pe cheltuiala sa, se înduşmănise cu boierii ţării cari înaintaseră din refugiul lor din Ardeal ţarului o jalbă contra lui, declarând că nu se vor mai întoarce în ţară, dacă Ipsilanti va continua să rămână în scaunul domnesc [1]).

In Octomvrie 1807 agentul Brenner raporta din Bucureşti cancelarului Metternich, că majoritatea boierilor este ostilă lui Ipsilanti şi că această ostilitate este împărtăşită şi alimentată mereu de generalii ruşi, cu care principele a ajuns în grav conflict. Cei mai înverşunaţi adversari ai principelui din rândurile boierimii erau Filipescu şi Hagi-Moscu [2]).

Ipsilanti se mai înduşmănise şi cu unii dintre generalii Ruşi şi în deosebi cu Miloradovici, căsătorit cu Anica, fiica lui Filipescu, care-l ura de moarte. « Cum putea Ipsilanti — se întreba Miloradovici — să fie aşa de orbit de închipuirea sa şi de falşii săi sfătuitori, încât să se prezinte la curtea ţarului ca reclamant contra unor generali, a căror trecere la curte trebuia să-i fie cunoscută? El s'a prăbuşit în groapa pe care o săpase altora, iar acum el să fie bun bucuros, dacă, după încheierea păcii, pe lângă pensiunea viageră, i se va mai îngădui să consume în linişte restul averii sale într'un colţ oarecare al Rusiei » [3]).

Nemulţumirile faţă de Ipsilanti ajunseră în adevăr la cunoştinţa ţarului. Acesta rămăsese decepţionat de Ipsilanti, care promisese Ruşilor « munţi de aur şi unirea cu Serbia », fără ca vorbele să fi fost urmate de fapte [4]). In urma acestor reclamaţiuni, el căzu curând în disgraţie. Pentru a se justifica, el trimise, la 17 Iulie 1807, pe secretarul său, marchizul Beaupoil de St. Aulaire, în misiune tainică la St. Petersburg, încredinţându-i o scrisoare autografă către Ţarul Alexandru [5]). Dar intervenţia sa pare să nu fi avut rezultatul dorit, întrucât principele însuşi plecă în Septemvrie 1807 în Rusia, de unde nu se mai întoarse în ţară [6]). Ameninţările lui Miloradovici se adeveriră, întrucât în Martie 1808 Ipsilanti fu revocat

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, Nr. DXLVIII, p. 442.
[2]) *Ibid.*, Nr. DLXXVI, p. 461.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXXII, p. 495; cf. Nr. DCXXIV, p. 498.
[4]) *Ibid.*, Nr. CDLXXXII, p. 389.
[5]) *Ibid.*, Nr. DXXIX, p. 429; cf. Nr. DXXXIX, p. 435.
[6]) *Ibid.*, Nr. DLXIII, p. 453.

din scaunul muntean și miluit cu veniturile unor domenii ale coroanei ruse. El se stabili la Kiev și muri acolo în August 1816 [1]). Fiul său mai mare Alexandru, general în armata rusă, care își pierduse un braț în bătălia dela Kulm, ajunse, după moartea lui Scufas, șeful armatei grecești, care urmărea liberarea Grecilor de sub jugul turcesc, o ediție revăzută a faimosului proiect grecesc al împărătesei Caterina [2]). Iată la ce se reduse *sinteza rusă* cu privire la restaurarea Daciei.

Cu același eșec se lichidă și *sinteza austriacă*. Planurile lui Iosif al II-lea cu privire la refacerea Daciei au rămas învolburate în negurile presupunerilor și ipotezelor incerte. Candidatura marelui duce Ferdinand de Toscana a rămas și cu un *pium desiderium* al câtorva boieri olteni, iar proiectul de căsătorie din 1808 al arhiducelui Ioan cu Caterina, sora țarului Alexandru I, care să primească ca zestre Principatele Române, unite într'un falnic Regat al Daciei, a căzut și el ca multe altele de felul lor, deși în tradiția Casei de Habsburg, achizițiunile matrimoniale erau mai mult decât obișnuite [3]). Marea ducesă Caterina se căsători cu prințul de Oldenburg, ea primi în locul țărilor române alte daruri de nuntă. Este interesant că, pe lângă sinteza rusă și austriacă, se ivi pe neașteptate și o *sinteză franceză* cu privire la restaurarea Daciei. Impăratul Napoleon se gândea într'o vreme să unească Moldova și Muntenia cu Transilvania într'un *Regat al Daciei* pentru fratele său *Lucian Bonaparte*. Pentru pierderile teritoriale suferite în Principate, Poarta urma să fie recompensată cu Oceacovul și părțile tătărești, ce trebuiau să fie recucerite dela Ruși. La observația pașalei turcești din Travnic că n'ar fi drept ca Austria, care în vremea aceea observa o atitudine de neutralitate binevoitoare față de Franța, să fie păgubită cu Transilvania, să fi răspuns consulul francez din Travnic că în chestiunea aceasta nu încape nicio discuție, fiindcă așa cere politica și așa impune planul suveranului

[1]) *Ibid.*, *Doc. XX*, 1, Nr. CCCLXX, p. 310 Asupra datei morții cf. N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 573, n. 5. și P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ipsilant cu Guvernul rusesc (1806—1810)* București 1933. p. 19 urm.

[2]) Hurmuzaki-Odobescu, III, *Supl.*, I, p. 109.

[3]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 440 urm.; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 191.

său. Deţinem informaţiunea aceasta surprinzătoare dintr'o corespondenţă secretă a ambasadorului francez Andreossy din Constantinopol către generalul Marmont, comandantul trupelor franceze din Dalmaţia, ce fusese interceptată de un oarecare Iacob Bresca şi comunicată lui Brenner, agentul diplomatic al Austriei în Bucureşti, care la 30 Mai 1808 se grăbi să o comunice la Viena cancelarului Stadion [1]).

Dar, după cum ştim, nici această *sinteză franceză*, mai bine zis *bonapartistă*, nu a avut darul de a fi realizată. Acest dar l-a avut, după lupte şi frământări de un veac şi jumătate *sinteza română* a lui Horia, dela care au pornit fără îndoială şi toate celelalte sinteze de origine străină. Renaşterea unui popor la vieaţă nouă politică şi naţională nu se face decât prin puterile şi virtuţile sale proprii. Bizuindu-se pe aceste virtuţi tradiţionale, neamul românesc şi-a restaurat *el însuşi* regatul Daciei, prin unirea dela 1859 şi prin actele de unire dela Chişinău, Cernăuţi şi Alba-Iulia din 1918. Iar cinstea de a fi reînviat Regatul lui Decebal n'a fost îngăduită nici împăratului Iosif al II-lea, nici marelui duce Constantin al Rusiei, nici lui Lucian Bonaparte şi nici lui Grigorie Potemkin sau Constantin Ipsilanti, ci această măreaţă misiune istorică a fost rezervată de providenţă Marelui Intregitor de Neam, Regelui Ferdinand I, încununând izbânda armelor române cu solemna sa încoronare la Alba-Iulia ca primul Rege al Daco-României.

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, Nr. DCXXXVIII, p. 507 urm. Generalul Marmont este cunoscut prin cele 9 volume de amintiri sub titlul: Memoires du Duc de Raguse, Paris 1857.

CONSIDERAŢIUNI ASUPRA PREZENTĂRII GRAFICE A ETNOGRAFIEI ROMÂNIEI

DE

Dr. SABIN MANUILA
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa secţiunii istorice dela 24 Februarie 1939

Subiectul comunicării mele va fi strict delimitat la o analiză scurtă a structurii etnice a populaţiei României, aşa după cum aceasta apare din rezultatele recensământului general al populaţiei din 1930. Toate celelalte elemente, cari, aproape inextricabil, sunt legate de problema structurii etnice a populaţiei ţării noastre, vor fi considerate numai în treacăt. Cu deosebire, voiu evita să examinez cele trei capitole cari sunt de mare actualitate, atât din punct de vedere ştiinţific, cât şi din punct de vedere politic, şi anume: aspectul istoric, aspectul rasial şi în fine, aspectul de politică demografică al problemei.

Prima dificultate pe care o întâlnim în domeniul studiilor etnice este lipsa unor criterii obiective şi sigure de definire a caracterului etnic al unei populaţii. De sigur, că adeseori întâlnim într'o populaţie grupuri omogene cari, în mod vădit, aparţin aceleiaşi seminţii. In cele mai multe cazuri, însă, trebuesc identificate colectivităţi cari nu pot fi clasate în aşa fel încât grupurile rasiale să corespundă atât criteriului etnic cât şi celui psihologic, istoric, cultural, religios, şi, în fine, de conştiinţă etnică sau politică a membrilor grupului.

Am renunţat să analizez problema structurii etnice a populaţiei României sub aspectul ei antropologic, rasial, în

primul loc pentrucă nu există nici măcar un singur element somatic sau psihologic care să aparțină exclusiv grupului etnic românesc. Şi nu există nicio grupare de două sau mai multe elemente antropologice, cari, asociate în mod caracteristic, să determine un specific etnic românesc. Cel puțin în actuala fază a evoluției științelor bio-antropologice, putem afirma cu certitudine că astfel de elemente nu există.

Se poate afirma că limba vorbită, de asemenea, nu constitue un criteriu suveran de identificare a grupurilor etnice, mai ales dacă — după cum este firesc — vom încerca să caracterizăm identitatea rasială prin originea etnică a populației.

Este neîndoios că elementele rasiale sunt ereditare, deci se transmit, automat și în afară de voința noastră, dela o generație la alta. Limba nu este însă un element ereditar, cum sunt elementele somatice, ca înălțimea corpului, pigmentația sau constituția psihologică a individului. Şi cu toate acestea, limba, care nu este un element rasial, constitue astăzi unul din principalele surse de documentare asupra structurii etnice a populației.

In numeroase țări, limba constitue chiar unicul criteriu de definire rasială, în statisticile de populație. Chiar pentru unele regiuni din țara noastră, înainte de anul 1930, singurul criteriu de definire etnică îl forma limba populației. Pentru Vechiul Regat, nu s'a pus în discuție nici măcar acest criteriu.

Vom aminti însă, în treacăt, câteva exemple care arată în mod vădit inaplicabilitatea acestui criteriu. In Transilvania există Evrei cari nu vorbesc decât limba maghiară. La recensământul unguresc din 1910, toți Evreii din Transilvania au fost trecuți în coloana Ungurilor. Evreii din Ungaria de astăzi au aproape exclusiv limba maternă maghiară. Evreii din Germania au limba maternă germană, cei din Spania au limba maternă spaniolă. Negrii din America de Nord vorbesc exclusiv limba engleză. Ţiganii din România au limba maternă română, maghiară, turcă, etc.

Ştim apoi, că însemnate grupuri de populație au adoptat, prin proces de asimilare, o limbă nouă, fără să-și fi putut

schimba rasa sau măcar conștiința etnică. Șvabii din Satu-Mare s'au maghiarizat. Numeroși Români din Săcuime s'au săcuizat, după cum și-au schimbat limba numeroși indivizi din satele, dar mai ales din orașele noastre, aparținând celor mai variate rase. Ei constituesc astăzi un amalgam rasial, dar și o unitate etnică românească reală, prin faptul că membrii ei sunt identificați integral cu idealurile și aspirațiunile țării noastre.

In fine, religia numai în mod excepțional poate constitui un mijloc de definire etnică. Ea constitue, totuși, un auxiliar valoros, pe care adeseori suntem obligați a-l lua în considerare.

Iată împrejurările în cari Comisiunea de specialiști, — însărcinată în anul 1929 cu executarea recensământului general al populației și prezidată de d-l Prof. Dimitrie Gusti, — a fost nevoită să caute mijloacele cele mai eficiente pentru o cunoaștere cât mai exactă a structurii etnice a populației României [1]).

Neputând găsi un criteriu obiectiv unic, ea a fost nevoită să adopte criterii multiple, din a căror coroborare să se poată stabili, cât mai exact, apartenența etnică a populației.

Criteriile stabilite de Comisiune au fost de două categorii: obiective și subiective. S'a înregistrat, în primul loc, religia și cetățenia individului. Acestea constituesc criterii legale, obiective, cari totuși nu sunt concludente pentru problema urmărită. S'a înregistrat apoi « limba vorbită de preferință și pe care a învățat-o dela părinți ». Acest criteriu este destul de sigur, totuși el nu poate fi considerat ca strict obiectiv, experiența dovedind, adeseori, că limba vorbită de preferință este limba ambianței în care trăește individul și nu limba

---

[1]) Comisiunea a îndeplinit o sarcină deosebit de grea, fiind nevoită să lămurească nenumărate aspecte ale problemelor demografice din țara noastră. Studiile executate de membrii Comisiunii constituesc o adevărată sursă de doctrină demografică, a cărei valoare se va vădi necontenit.

Comisiunea și subcomisiunile ei nu s'au limitat la întruniri formale, ci au aprofundat toate problemele ce i-au fost supuse spre deliberare, în cele aproape 600 ședințe ținute timp de 3 ani. De asemenea și Direcțiunea recensământului general al populației a depus o muncă remarcabilă. Această activitate a depășit cu mult volumul aparent, dacă luăm în considerare împrejurarea că populația noastră nu a fost încă sudată, la acea vreme, într'o conștiință de solidaritate națională și socială în vederea unor astfel de lucrări, precum și faptul că recensământul a fost efectuat de către zeci de mii de colaboratori chemați și instruiți să execute pe teren o lucrare pe care nu o mai făcuseră înainte.

neamului din care el se trage. Este suficient să amintim că se cunosc cazuri când copiii sunt învățați să vorbească exclusiv limba franceză, engleză sau germană sau chiar rusă sau maghiară, deși sunt Români.

Dar cel mai important criteriu pentru stabilirea originii etnice a individului a fost însăși declarația lui. Individul trebuia să declare « neamul de care *se simte* legat prin tradiție și sentimente ». Acest criteriu, o recunoaștem, este strict subiectiv. Totuși, el ne dă putința de a stabili un lucru de o importanță covârșitoare pentru interesele Statului și anume: câți și cari sunt membrii cari constituesc comunitatea de sentiment a Românilor și a fiecărei minorități etnice în parte.

Utilizarea simultană a criteriilor obiective și subiective ne-a oferit putința ca, prin combinarea lor, să putem izola indivizii aparținând anumitor grupuri etnice pure sau amestecate.

Procedând astfel, cu ocaziunea recensământului general al populației, s'a putut stabili o serie de cifre a căror examinare ne permite să analizăm situația etnică actuală a României.

La data când s'a format România de astăzi, sursele noastre de informațiuni asupra populației țării au fost recensămintele anterioare și anume:

Pentru Vechiul Regat recensământul general din 1912, pentru Cadrilater recensământul general al Bulgariei din 1910, pentru Transilvania recensământul Ungariei din 1910, pentru Bucovina recensământul Austriei din 1910, iar pentru Basarabia recensământul Rusiei din 1897.

In niciunul din aceste recensăminte, cu excepția celui bulgăresc, nu s'a cercetat originea etnică sau neamul populației. Elemente de apreciere indirectă în aceste recensăminte au fost:

In Vechiul Regat cetățenia și religia.

In Transilvania (Ungaria) cetățenia, religia și limba maternă.

In Bucovina (Austria) cetățenia, religia și limba maternă.

In Basarabia (Rusia) cetățenia, religia și limba maternă.

In Cadrilater (Bulgaria) cetățenia, religia, limba maternă și naționalitatea etnică (narodnosti).

Abia în 1927 apare, în « numărătoarea » populației, organizată de Ministrul de Interne Octavian Goga, noțiunea de

« origine etnică », iar la 1930, recensământul general abandonând formula, prea avansată pe atunci și încă nepopulară a originii etnice, a introdus noțiunea de « neamul de care se simte cineva legat prin tradiție și prin sentimente ».

Deci, criteriul din 1930 a fost un criteriu subiectiv, adică declarația liberă a fiecărui individ cu privire la neamul de care se simte legat, din punct de vedere etnic. De sigur, că această noțiune diferă fundamental de cea a originii etnice. Dar nu se poate afirma că, în actuala stare a științei antropologice și etnografice, s'ar putea obține un răspuns precis privind originea etnică, chiar dacă declarantul ar avea întreaga bunăvoință de a da un răspuns sincer și onest.

Trebue să ținem socoteală și de faptul că evoluția istorică a provinciilor românești ne privează de avantajul de a avea registre de stare civilă, care să meargă îndărăt cu câteva secole și care să conțină informațiuni cu caracter etnic. De asemenea și de faptul, pe care l-am mai amintit, că amestecul de rasă a făcut ca nenumărate persoane care au o vădită origine etnică străină să fi fost integral identificate cu aspirațiunile neamului românesc.

Evident, nu se poate admite înregistrarea criteriului subiectiv ca unica sursă de informațiune, ci trebuesc culese și celelalte cunoașteri obiective și auxiliare, care ne permit un control strâns al structurii etnice a României. Recensământul din 1930 a pus în practică, pentru prima oară, principiul statisticii etnice în România și poate fi socotit, pe drept cuvânt, prima numărătoare generală a neamului românesc dela zămislirea lui până astăzi.

Dacă comparăm rezultatele recensământului din 1930, în ceea ce privește cifrele privitoare la neamul și limba maternă, situația se prezintă astfel după cum se vede în tabela din pagina următoare.

Cifrele ne demonstrează că cele două criterii principale de definire etnică nu se suprapun. Este remarcabil faptul că, dintre grupurile etnice mai numeroase, numai la Bulgari găsim aproape o deplină potrivire între cifrele privitoare la *neam* și cele privitoare la *limbă*. Țiganii și Evreii au adoptat alte

limbi, între care, mai ales, limba românească, ungară, germană, rusă și ucrainiană. Turcii, Tătarii și Găgăuzii au fost înregistrați ca vorbind aceeași limbă.

Totalul aritmetic al diferențelor dintre cifrele privitoare la neam și limba maternă respectivă se urcă la 901.116 suflete, sau 5,0% față de întreaga populație a țării.

Grupe etnice	Neamul	%	Limba maternă	%	Diferență	%
ROMÂNIA	18 057.028	*100,0*	18.057.028	*100,0* [1]	901.116	[1] *5,0*
Români	12.981.324	*71,9*	13.180.936	*73,0*	+ 199.612	+ *1,1*
Unguri	1.425.507	*7,9*	1.554.525	*8,6*	+ 129.018	+ *0,7*
Germani	745.421	*4,1*	760.687	*4,2*	+ 15.266	+ *0,1*
Ruși	409.150	*2,3*	450.981	*2,5*	+ 41.831	+ *0,2*
Ruteni-Ucrainieni [2]	582.115	*3,2*	641.485	*3,6*	+ 59.370	+ *0,4*
Sârbi, Croați, Sloveni	51.062	*0,3*	47.724	*0,3*	— 3.338	*)
Bulgari	366.384	*2,0*	364.373	*2,0*	— 2.011	*)
Cehi și Slovaci	51.842	*0,3*	43.141	*0,2*	— 8.701	— *0,1*
Polonezi	48.310	*0,3*	38.265	*0,2*	— 10.045	— *0,1*
Evrei [3]	728.115	*4,0*	518.754	*2,9*	— 209.361	— *1,1*
Greci	26.495	*0,1*	20.861	*0,1*	— 5.634	*)
Albanezi	4.670	*)	4.247	*)	— 423	*)
Armeni	15.544	*)	11.377	*)	— 4.167	*)
Turci	154.772	*0,9*				
Tătari	22.141	*0,1*	288.073	*1,6*	+ 5.410	*)
Găgăuzi	105.750	*0,6*				
Țigani	262.501	*1,5*	101.015	*0,6*	— 161.486	— *0,9*
Alte neamuri	68.811	*0,4*	23.419	*0,1*	— 45.392	— *0,3*
Nedeclarați	7.114	*)	7.165	*)	+ 51	*)

In baza experienței citate mai sus, credem că nu greșim dacă acceptăm ca bază, pentru studiile cu caracter etnic, cifrele privitoare la neamul declarat. Aceste cifre ne arată că populația românească constitue un bloc compact de 71,9% din întreaga populație a țării, restul de 28,1% constituind o minoritate compusă din neamuri variate, distribuite neomogen și fără putință de apropiere între ele. Este caracteristic faptul, că între minoritățile noastre etnice nu s'a putut închega niciun

*) Procente mai mici de *0,1*.
[1]) Suma aritmetică.
[2]) Inclusiv Huțani la limba maternă.
[3]) Mozaici 756.930, sau *4,2*%.

fel de legătură de colaborare economică, culturală sau politică. Chiar legăturile care există astăzi între diferitele grupuri ale aceleiași minorități etnice sunt slabe sau inexistente. Astfel ramurile Germanilor: Sași, Șvabi, Germani basarabeni sau dobrogeni, abia recent s'au constituit în organizațiune națională, care însă nu are o soliditate organică. Ungurii cu Săcuii, deși legați mai strâns printr'o legătură de continuitate istorică, nu sunt sudați integral, iar aceștia, la rândul lor, nu au aproape deloc legături cu Ciangăii. Bulgarii din Cadrilater, din Dobrogea veche, din Basarabia și din Banat trăiesc cu totul independent unii de alții, deși în statistică ei apar într'o singură cifră. Acelaș lucru se petrece cu Turcii și Tătarii din Dobrogea, precum și cu Găgăuzii din Basarabia.

Nici chiar Evreii, cari sunt cunoscuți ca un popor cu un excepțional simț de solidaritate de rasă, nu constituesc un bloc etnic unic. Evreii din Vechiul Regat, din Transilvania, din Bucovina și din Basarabia constituesc tot atâtea fracțiuni distincte și lipsite de elemente de legătură care să-i poată contopi într'o singură unitate etnică. In fond, s'ar putea vorbi de mai multe grupuri de Evrei, având ca element comun, deși incert, originea etnică și în parte religia și având limbi diferite dar, mai ales, deprinderi sociale care îi împiedecă de a se amesteca.

De altfel, faptul aspectului polimorf al grupului etnic evreesc a fost una din cauzele principale ale răspândirii opinilor atât de disparate cu privire la numărul Evreilor din România. In ceea ce ne privește pe noi, care am executat recensământul populației din 1930, avem toate criteriile obiective la îndemână pentru ca, în baza lor, să putem afirma că, la data recensământului general din 1930, adică în ziua de 29 Dec. 1930, numărul acestui grup etnic a fost după cum urmează:

S'au declarat de neam evreu	728.115	suflete	4,0%
S'au declarat de limba maternă idiș .	518.754	suflete	2,9%
S'au declarat de religie mozaică . . .	756.930	suflete	4,2%

Este firesc ca — pentru populația evreească care s'a asimilat ca limbă cu neamurile dominante în cursul istoriei și care în

unele locuri s'a asimilat și din punctul de vedere al aspirațiunilor naționale cu aceste neamuri, — numărul Evreilor să fie luat după criteriul religiei și nu după cel al limbii și al neamului declarat. In unele regiuni din Vechiul Regat și, mai ales, în Transilvania, acest lucru apare la suprafață dintr'o sumară răsfoire a volumului II din publicațiile recensământului general din 1930. Una din sursele obișnuite de erori, în ceea ce privește aprecierea numărului Evreilor din România, este credința că mulți Evrei s'au declarat liberi cugetători sau fără religie, sau au refuzat pur și simplu să se înscrie la recensământ.

Față de aceste păreri, putem opune următoarele argumente:

1. In 1930 numărul total al liber-cugetătorilor, al celor fără confesiune și al celor cu religie nedeclarată a fost de 13.290, pe toată țara. Deci, admițând că aceștia ar fi fost exclusiv Evrei, ceea ce nu poate fi cazul, proporția mozaicilor, față de întreaga populație a țării, crește dela 4,2% la 4,3%.

2. Tehnica întrebuințată la recensământ a exclus putința de evaziune dela înscriere a unui număr mai mare de 1% din întreaga populație a țării. Acest procent este, de altfel, mult mai mic decât cel admis în orice altă țară cu tradiții statistice.

3. Există o întreagă serie de dovezi despre numărul Evreilor din România, dovezi indirecte sau directe, dar care toate, fără excepție, arată că numărul Evreilor la 1930 nu atingea cifra de 800.000 suflete.

Iată dovezile cele mai importante:

a) In statistica născuților, morților și căsătoriilor, proporția Evreilor nu atinge niciodată 4,0% din întreaga populație a țării. Această statistică se face de către *organele administrative* ale țării, tutelate de Ministerul Internelor, și se bazează pe înaintarea buletinelor originale, individuale, de naștere, deces și căsătorie la Institutul Central de Statistică. O evaziune dela aceste înregistrări este cu neputință de admis.

b) Proporția copiilor, în vârstă obligatorie de a frecventa școala și care aparțin religiei mozaice, a fost în 1936/37 de 2,6%, iar în 1937/38 de 2,4% din numărul total al copiilor de aceeași vârstă din întreaga țară și dela toate școlile de Stat și confesionale la un loc. Această statistică este întocmită de

organele de învăţământ şi prelucrată de Ministerul Educaţiei Naţionale (In cifre absolute avem: 117.512 copii evrei din 4.466.274 în 1936/37 şi 106.637 copii evrei din 4.460.586 în 1937/38).

c) Din totalul tinerilor cari s'au prezentat la recrutare în anul 1938, 4,2% au fost de religie mozaică. Această cifră este stabilită de organele *Ministerului Apărării Naţionale.*

d) La înscrierea obligatorie, cu acte, făcută în cursul anului 1938, pentru verificarea drepturilor la cetăţenia română, numărul Evreilor nu a întrecut numărul aflat de noi cu ocaziunea recensământului din 1930. Nu este aici vorba de anumite categorii de Evrei, ci de toţi Evreii din întreaga ţară. Această cifră a fost stabilită de organele *Ministerului de Justiţie.*

Cred că aceste dovezi indiscutabile, furnizate de autorităţile cele mai competente şi care toate confirmă rezultatele organelor statistice, închid orice putinţă de controversă, documentată, asupra numărului Evreilor din România. Am demonstrat însă, cu alte ocaziuni, că problema grupului etnic evreesc nu este o problemă de număr, ci o problemă economică şi socială serioasă pe care o ridică *funcţiunea ce o îndeplinesc Evreii în manifestările, de toate categoriile, ale ţării noastre.*

Pentru a demonstra acest fapt, voiu face o comparaţie între două minorităţi etnice în România, şi anume: Evrei şi Bulgari. Numeric, Bulgarii sunt aproximativ pe jumătate numeroşi ca Evreii. O parte dintre Bulgari trăiesc de-a-lungul graniţei noastre cu Bulgaria, care constitue, în oarecare măsură, o forţă centrifugală pentru minoritatea etnică bulgărească dela noi. Cu toate acestea, importanţa grupului etnic bulgar nu poate fi comparată cu cea a Evreilor. Evreii se află aproape în toate judeţele ţării. Numai judeţele din Oltenia şi Dobrogea sunt aproape lipsite de Evrei. Bulgarii trăiesc, aproape exclusiv în 8 din cele 71 judeţe ale ţării. Dintre Evrei, 68,2% locuesc la oraşe, iar dintre Bulgari numai 12,4%. In schimb, Bulgarii locuesc într'o proporţie de 87,6% la sate. Bulgarii au o proporţie de peste 80% agricultori. Numărul Evreilor activi în agricultură este cu totul disparent şi nu atinge cifra de 10.000. Aceste elemente arată în mod lămurit că aceste două minorităţi etnice nu prezintă o problemă identică, ci una cu totul

diferită. Diferența nu provine atât din numărul mare al Evreilor, ci din structura și mai ales funcția lor socială și economică.

Cred că demonstrația, pe care mi-am îngăduit s'o prezint, lămurește în deajuns motivul pentru care problema evreiască nu este importantă numai sub raportul etnic. Tocmai existența celorlalte aspecte ne-a determinat să insistăm asupra faptului că studiul structurii etnice a uneia dintre minoritățile noastre este mult îngreunat, din cauza intervenției unor elemente de ordin politic în argumentarea statistică a problemei.

Examenul structurii etnice actuale a României ridică în mod firesc și problema dinamicei populației, adică a evoluției viitoare a populației. Trebue să recunoaștem, că această problemă se impune nu numai pentrucă deplasările de populație pot modifica însăși structura etnică a țării, ci și pentrucă se întâmplă deplasări locale cari pot produce fenomenele alarmante de suprapopulare. Această suprapopulare poate fi de caracter profesional, ducând la greve și la scăderea standardului de vieață; sau regionale, cum sunt aglomerările de populație în regiunile industriale și miniere, sau regiunile care, prin modificările de graniță politică, rămân fără hinterland; sau, în fine, suprapopularea poate fi de caracter etnic, prin îngrămădirea indivizilor de o anumită rasă în anumite provincii și cu deosebire în provinciile cele mai mult râvnite.

Pe lângă această categorie de suprapopulare parțială, cunoscută în demografie sub denumirea de « suprapopulare specifică », există fenomenul general de suprapopulare care se calculează prin raportarea numărului total al populației la numărul kilometrilor pătrați; un calcul care nu ține socoteală nici de întinderea suprafețelor necultivabile, nici de distribuția populației pe diferite categorii de profesiuni și nici de gradul de progres economic și posibilitățile de desvoltare economică ale țărilor respective. Acest calcul nu se mai întrebuințează astăzi decât în mod excepțional, tocmai pentrucă se obține prin raportarea unor noțiuni eterogene. El dă totuși, ca rezultantă, o cifră pe care oamenii fără experiență statistică sunt tentați a o întrebuința pentru măsurarea fenomenului denumit « densitatea de populație ».

Pentru țara noastră problema densității de populație are două aspecte deosebite:

Primul derivă din faptul că țara noastră este o țară agricolă, a cărei bună stare este în funcție de întinderea, calitatea și felul de exploatare a terenului cultivabil.

Din examinarea cifrelor densității generale, calculată după metoda aritmetică amintită, cea mai mare densitate de populație o găsim în județul Ilfov cu 192 locuitori la 1 km^2, iar cea mai mică în județul Tulcea cu 21 locuitori la km^2, media densității pe întreaga țară, fiind de 61,2 locuitori la km^2, în 1930. Dacă însă raportăm populația agricolă, care trăiește din exploatarea solului, la suprafața cultivabilă a țării, vom constata că densitatea reală a populației este de 75 locuitori la 1 km^2 cultivabil (în județul Ilfov de 98). Iar dacă examinăm această problemă și sub raportul tendinței de creștere a populației, este ușor să prevedem că fenomenul suprapopulării agricole va deveni în România tot mai acut, din cauza creșterii în ritm foarte rapid a populației noastre agrare.

Spre a evita utilizarea cifrelor eterogene, cum sunt cele privitoare la calculul densității populației la 1 km^2, vom examina însă o serie de cifre omogene, privind în fiecare țară elemente identice de calcul, și anume suprafața terenului agricol, la care raportăm apoi numărul locuitorilor agricultori.

Din examenul acestor cifre am construit următoarea tabelă privitoare la Statele cu care avem contact foarte apropiat.

NUMĂRUL HECTARELOR AGRICOLE CE REVIN LA 1 LOCUITOR AGRICOL IN ROMÂNIA ȘI IN ALTE ȚĂRI

Anul	Țara	Teren agricol ha	Locuitori agricoli	Teren agricol la 1 locuitor agricol — ha
1930	România	17.525.232	13.070.300	*1,34*
1926	Bulgaria	3.897.000	4.382.992	*0,89*
1931	Iugoslavia	13.637.000	9.169.343	*1,49*
1934	Austria	4.244.000	2.142.994	*1,98*
1930	Ungaria	8.177.000	4.413.666	*1,85*
1933	Germania	29.465.000	18.848.135	*1,56*
1930	Cehoslovacia	8.201.000	4.168.458	*1,97*

Din examinarea ultimei coloane, constatăm că cea mai mică întindere disponibilă de cap de locuitor există în Bulgaria, urmată imediat de România. Se poate deci afirma, că România a depășit limita densității medii de populație. Acest fapt grav, chiar pentru epoca noastră, prezintă o importanță deosebită pentru viitor.

Astăzi, România stă printre primele țări din lume, în ceea ce privește excedentul natural de populație. Creșterea naturală de populație se cifrează la aproximativ 1.000.000 la fiecare 4 ani; aproape întreg excedentul natural este produs de populația agricolă. Creșterea nu este egală în toate provinciile, ci mai rapidă în vechiul Regat și Basarabia, și mai lentă în Bucovina și în Transilvania. Acest fapt produce o deplasare în ceea ce privește raportul de forțe demografice dintre diferitele provincii. Provinciile cu spor mare de excedent natural devin din ce în ce mai importante, iar cele cu spor mic își vor pierde mereu din importanța lor numerică.

Iată ce deplasări de populație s'au făcut în epoca 1930-1938:

Provincia	Populația în procente în anii:			
	1930 (29 Dec.)		1938 (1 Iulie)	
ROMÂNIA	*100,0*		*100,0*	
Vechiul Regat [1])	*48,7*		*49,8*	
Basarabia	*15,9*		*15,9*	
Bucovina	*4,7*		*4,7*	
Transilvania	*17,8*	*30,7*	*17,4*	*29,6*
Banat	*5,2*		*4,8*	
Crișana-Maramureș	*7,7*		*7,4*	

Trebue să arătăm că diferența de vitesă în sporul populației are o importanță deosebită și pentru structura etnică a populației, după cum minoritățile etnice au spor natural mai vioiu sau mai lent. Astfel, Românii dau 80% din nașterile din țară, deși proporția Românilor nu este decât de 71,9%. Aceasta

[1]) Dobrogea la 1930 = *4,5*%, la 1938 = *4,7*%.

înseamnează o creștere rapidă a elementului românesc în dauna proporției elementului minoritar, după cum înseamnează și o creștere rapidă a populației provinciilor curat românești în dauna celor cu populație mixtă și fără spor natural mare, deci, mai ales, în dauna Transilvaniei. Drept urmare, se poate afirma că astăzi proporția Românilor, numai prin sporul lor natural, a crescut cu cel puțin 1% față de situația din 1930.

Un alt element, deosebit de important, care va influența evoluția viitoare a structurii etnice a țării, este rezolvarea problemei Românilor de peste hotare.

In toate țările există o preocupare deosebit de intensă cu caracter rasial și se depun mari stăruințe fie pentru readucerea în țară a conaționalilor emigrați, fie pentru asigurarea menținerii etnicității lor. La noi, această problemă nu a ajuns încă în fază acută, dar se poate prevedea că, în scurt timp, ea va deveni una din preocupările permanente ale opiniei publice. Grupurile însemnate de Români cari trăiesc peste hotare și, mai ales, tendința manifestată de țările în care trăiesc aceste grupuri de a le desnaționaliza prin toate mijloacele, ne vor obliga și pe noi să luăm o atitudine fermă. Se poate prevedea că, dată fiind răspândirea Românilor de peste hotare în țări asupra cărora nu vom putea exercita niciun fel de influență, se va impune ca unică soluție readucerea lor în țară și așezarea lor în condițiunile cele mai avantajoase, atât pentru ei cât și pentru idealul nostru etnic. Această problemă va forma sâmburele viitoarei noastre politici de populație, pe care nu o putem desvolta însă în cadrul comunicării de față, nici măcar ca o simplă discuție ipotetică.

Expunând unele din principalele concluzii ale recensământului din 1930, nu am avut intențiunea de a epuiza subiectul, ci numai de a schița cadrele problemei și de a justifica prezentarea încercărilor noastre de a găsi o soluție care să ne permită să prezentăm grafic distribuția geografică a grupurilor etnice din România, prin cartograme și diagrame construite după principii deosebite, principii care să respecte normele metodei științifice, dar în același timp să ne dea și o prezentare luminoasă și poate chiar avantajoasă a stărilor etnografice ale

țării noastre. Acest capitol servește drept încheiere la comunicarea pe care am onoarea să o prezint.

Cea mai simplă reprezentare este acea care arată, printr'o diagramă, numărul grupurilor etnice în ordine descrescândă. Diagrama este foarte simplă și expresivă, dar nu ne dă decât o imagine numerică.

Reprezentarea cartografică a minorităților etnice prezintă dificultăți serioase, iar hărțile construite pe aceste baze, oricât ar fi de documentate, nu pot fi date publicității decât după un examen foarte serios al problemei.

Cea mai exactă prezentare este cea utilizată în volumul II al publicațiilor recensământului din 1930, unde populația este separată pe sate și orașe. Pentru sate s'a construit câte o cartogramă în care au fost desenate coloane în colori diferite, pentru fiecare neam, și la care înălțimea de 1 mm echivalează cu 10.557 locuitori din neamul respectiv. Pentru populația urbană s'au construit 71 diagrame în formă de cerc de mărimea corespunzătoare numărului locuitorilor urbani. Acest fel de reprezentare este strict științific, dar nu este explicit în ceea ce privește localizarea populației pe diferite regiuni. Pentru a servi acest din urmă scop, s'a construit un alt tip de cartogramă, în care fiecare localitate este reprezentată printr'o bară orizontală și în care 1 mm este egal cu 100 suflete. Harta are scara de 1 : 150.000 locuitori.

Această hartă, fiind de dimensiuni prea mari, nu poate fi folosită decât ca document.

S'a construit, apoi, o altă serie de cartograme privind exclusiv populația rurală. In această hartă, toate grupurile etnice au fost reprezentate la locul unde ele se găsesc și în proporție cu întreaga populație a județului, care este considerată pe teritoriul locuit și indică, în același timp, și procentul lor față de populația totală a județului.

In concluziune, se poate afirma că astăzi nu cunoaștem o metodă științifică sigură, care, pe lângă adevărul strict științific, să redea în modul cel mai explicit situația etnografică a unei țări. Hărțile etnografice exacte păcătuesc prin monotonia și lipsa de plasticitate, iar cele plastice păcătuesc prin lipsa de exactitate.

Hărţile noastre, construite în mare parte după concepţii originale, suferă de aceleaşi defecte, pe care nu am reuşit până acum să le eliminăm. Totuşi, nu vom ezita să depunem toate stăruinţele pentru găsirea unei metode bune, care să împace exigenţele ştiinţifice şi cele estetice şi să răspundă intereselor superioare ale neamului, pe care datori suntem să-l apărăm cu tot devotamentul în toate împrejurările şi prin toate mijloacele.

In discuţiunea ce a urmat comunicării de mai sus, discuţiune la care au luat parte d-nii N. Iorga, Al. Lapedatu, G. Taşcă şi I. Răducanu, s'au invederat caracteristicele datelor prezentate de autor şi învăţămintele ce se pot deduce.

PRIBEGIA LUI CONSTANTIN ŞERBAN BASARAB ŞI A LUI ŞTEFAN PETRICEICU ŞI TESTAMENTELE LOR

DE

P. P. PANAITESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Martie 1939

Este surprinzătoare soarta pe care o au în istoriografia noastră doi domni destul de însemnaţi ai ţărilor noastre din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Constantin Şerban Basarab şi Ştefan Petriceicu, primul ctitorul mitropoliei din Bucureşti şi vestit războinic, al doilea patronul mitropolitului Dosoftei, care-i dedică Psaltirea în Versuri. Ei se sting amândoi pribegi şi uitaţi în Polonia regelui Sobieski. Până acum în istoriografia noastră nu se cunoştea nici anul morţii lor, nici locul unde şi-au petrecut ultimii ani ai vieţii şi de asemenea mormintele lor sunt necunoscute. O asemenea lacună, când e vorba de domnitori ai ţării şi mai ales dintr'o epocă relativ recentă, este supărătoare şi de aceea îmi propun s'o înlătur în această comunicare, pe temeiul unei serii de acte inedite privitoare la pribegia celor doi domni. Am avut fericirea să găsesc şi testamentele lor, scrise în clipele din urmă pe moşiile lor din Galiţia.

Constantin Şerban ca Domn. După moartea viteazului şi înţeleptului domn Matei Basarab, oştenii lefegii aleg domn pe Constantin postelnicul din Dobreni, fiul lui Radu Şerban [1]).

[1]) Despre împrejurările alegerii şi legăturile lui Constantin Vodă cu seimenii răsculaţi, N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, Acad. Rom., Memor. secţ. ist. ser. II, tom. XXXIII, 1911 şi povestirea de martor ocular a diaconului Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. E. Cioran. Bucureşti, 1900, pp. 109—114.

Era fiul natural al viteazului domn, unul din frații de arme ai lui Mihai Viteazul. « Șerban Vodă fost-au ținut într'acest sat Tântava (Ilfov) o jupâneasă anume Elina, fata popii Costandin din oraș din București, ce au fost văduvă fără bărbat, de au șezut acolo în taină », zice un hrisov domnesc [1]). Constantin Vodă era fiul acestei jupânese Elina, fată de popă. « Și măcar că era fecior de domn, știut și lui Matei Vodă și altor domni mai înainte, tot au fost ferit, numai la nas puțin lucru era sămnat » [2]).

Nu știm multe despre tinerețea sa, se dovedise un om aprig și trufaș, înfruntând pe căpetenia oastei, rivalul și superiorul său, Diicul spătarul (« eu sânt din neam de domn, iar dumneata ești om de rând, nu-mi iau căciula înaintea dumnitale ») [3]) era învățat, cunoștea limba greacă, precum și pe cea turcească și ungurească [4]). Ca domn a fost iubitor de pompă strălucită în îmbrăcăminte [5]), mare clăditor de biserici și mânăstiri, este, cum se știe, ctitorul mitropoliei din București: « O mânăstire mare, care este în vârful unei movile din București » [6]), « și multe bunătăți și odoare scumpe au făcut și le-au împărțit pre la Sfânta Agora și pre aiurea » [7]). I se atribue chiar aceste cuvinte nebunești către vizirul care-l chema la Constantinopol: « Dacă se va duce la Constantinopol, va merge cu sabia în mână » [8]).

Deși în vieața lui întreagă, plină de osteneli, n'a lăsat mai niciodată sabia din mână, era un iubitor de pace și aplecase urechea la glasul poporului de jos, căci cronica îi atribue aceste frumoase cuvinte la începutul domniei: « Eu acum, a dat Dumnezeu, de n'am niciun vrăjmaș și m'am împăcat cu

[1]) Șt. Grecianu, *Genealogii documentate*, II, 1916, p. 296 și N. Iorga, *Mama lui Constantin Șerban*, « Convorbiri Literare », XXXV, 1901, pp. 810—812; N. Bejenaru, *Constantin Șerban înainte de domnie*, « Arhiva » (Iași), XXXI, 1924, pp. 14—26.

[2]) Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 632 și S. Zotta, *Documente relative la moșia Dobreni*, în « Arhiva genealogică », II, p. 187 și 200. La 1629 Constantin era clucer.

[3]) Paul de Alep, *op. cit.*, p. 110.

[4]) *Ibidem*, p. 112.

[5]) *Ibidem*, p. 111.

[6]) *Cronica țării* (Stoica Ludescu), ed. Ioanid, p. 101.

[7]) *Ibidem*, p. 102.

[8]) Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, ed. II-a, III, Pesth, 1835, pp. 485—486, după *Naima*.

toate ţările, ca să putem face bine şi ţăranilor, că sânt săraci şi împresuraţi de bir şi de năpăstii »[1]). Boierii îl mustrau chiar pentru blândeţea sa prea mare, « tu, niciodată n'ai pedepsit pe vinovat şi n'ai pus să fie ucis nimeni »[2]). Om, aşa dar, care avea înţelegerea întreagă a menirii sale domneşti, era crescut în şcoala lui Matei Vodă cel simplu, bun şi viteaz, om de oaste şi de cârmuire. Constantin Vodă era mai învăţat însă decât predecesorul său, cu mai multe calcule politice, dar fără acea sănătoasă înţelepciune ţărănească a lui Matei Vodă[3]).

Aceste note sufleteşti lămuresc măcar în parte sbuciumul eroic şi nefericit al domnului muntean după căderea din domnie, mereu ani de-a-rândul, cu tenacitate, fără a pierde nicio clipă nădejdea, încearcă rând pe rând să ocupe tronul Ţării Româneşti, apoi al Moldovei, cu ajutor dela Ardeleni, dela Poloni sau dela Muscali. Şi totdeauna, timp de mai bine de 25 de ani, îl vedem căpitan de oaste, năvălind în persoană cu oştenii lui, turburând pe domnii aşezaţi de Turci şi cutezând să se măsoare fără frică cu dânşii.

Mai este şi o altă explicaţie, pe care o dă cronicarul Miron Costin, Constantin Şerban pusese mâna pe averile cele mari şi vestite ale lui Matei Vodă şi le avea cu el în pribegie. « Că încă nu sfârşise banii lui Matei Vodă », scrie Miron Costin, descriind oastea de lefegii a lui Constantin Şerban în 1660[4]).

Şi totuşi aceste sforţări eroice nu avură niciun rezultat şi Constantin Şerban se stinse uitat şi ruinat în surghiun, nădăjduind în pensia ce i-o da regele Poloniei Sobieski.

Se cunosc evenimentele scurtei lui domnii (1654—1658), însângerate de marea răscoală a mercenarilor şi curmată din porunca marelui vizir Ahmed Kiupruli, din pricina legăturilor

[1]) *Cronica* (Ludescu), p. 102.

[2]) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, Ţării Româneşti*, X, p. 229.

[3]) Matei Vodă nu ştia altă limbă decât cea românească, Paul de Alep, *l. c.* Rákóczy spunea despre Constantin Şerban că n'a moştenit « nici priceperea militară, nici înţelepciunea şi prudenţa lui Matei voevod ». (*Monumenta comitialia*, XI, p. 364, la Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, Bucureşti, 1936, p. 33).

[4]) Miron Costin, *op. cit.*, p. 668. Constantin Şerban, pribeag fiind, împrumută chiar cu bani pe Rákóczy în ultimele lui lupte, 5000 de galbeni la 15 Martie 1660, Veress, *op. cit.*, X, p. 344 (se pune zălog oraşul Diosâg). Cf. şi Ciorănescu, *op. cit.*, p. 71.

domnilor români cu Gheorghe II Rákóczy din Ardeal [1]). Scoaterea din scaun a lui Constantin Şerban se făcu după oarecare apărare a domnului cu oştile lui împotriva Turcilor şi a Tătarilor, la Târgovişte, Câmpu Lung şi Rucăr în Februarie 1658 [2]).

Incercările de a relua domnia. Atunci începe povestea lungii pribegii, cu care domnul lovit de soartă n'a ştiut nici când să se împace. Trecând pe la Codlea cu soţia sa Nedelea, primeşte ajutor dela Rákóczy şi peste câteva luni, în Mai, se întoarce la Bucureşti, de unde alungă pe domnul pus de Turci, Radu Mihnea, care fuge la Giurgiu. Dar fostul domn nu zăboveşte în scaunul său decât câteva zile şi din lipsă de oşteni e silit să se retragă fără luptă în Ardeal. Aceasta a fost prima încercare de a relua domnia, urmată de multe altele [3]).

După ce Mihnea III trecu şi el de partea lui Rákóczy [4]), Constantin Şerban se mulţumeşte, după sfatul principelui Ardealului, cu tronul Moldovei, pe care porneşte să-l cucerească în toamna anului 1659. Oastea de lefegii unguri şi nemţi a fostului domn muntean înfrânge pe Ghica Vodă al Moldovei [5]) şi Constantin Şerban domneşte la Iaşi mai puţin de o lună, căci Tătarii readuc în scaun pe Ghica în Noemvrie [6]). După moartea lui Mihnea la Sătmar (5 Aprilie 1660) [7]), tronul Ţării Româneşti este iar ţinta lui Constantin Vodă. Chiar în acea lună el trece munţii şi intră apoi în Bucureşti (11 Mai),

---

1) O monografie asupra lui Constantin Şerban până la plecarea lui în Polonia a publicat N. C. Bejenaru, *Constantin Şerban Basarab*, în « Arhiva » (Iaşi), XXXI, 1924, pp. 14—16, 227—242, XXXII, 1925, pp. 99—115, 196—221, XXXIII, 1926, pp. 35—45, 192—204. Pentru domnia lui Gh. II Rákóczy, E. Pavlesco, *Georges II Rakoczy prince de Transylvanie*. Iaşi, 1924.

2) Bejenaru, *op. cit.*, « Arhiva », 1925, pp. 220—221. Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 216—235, Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. 288—289 (prefaţă). Cf. şi actul de supunere către Rákóczy, la Veress, *op. cit.*, X, p. 322 şi urm.

3) Ciorănescu, *op. cit.*, 38—39.

4) *Ibidem*, pp. 72—73 şi 143, Pavlescu, *op. cit.*, pp. 127—129 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, pp. 292—293.

5) Cele mai importante amănunte de martor ocular, la Miron Costin, *op. cit.*, I, pp. 659—667, Bejenaru, *op. cit.*, în « Arhiva », XXXIII, 1926, pp. 192—194, Pavlescu, *op. cit.*, pp. 130—132; Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 158—160. Doamna Nedelea venise şi ea în urma soţului ei. Intre boierii munteni cari îl urmară, « Băleanu marele ban al Craiovei » căzu rob la Tătari. Miron Costin, *loc. cit.*

6) Izvoarele ca mai sus.

7) Sunt bănuieli că Mihnea ar fi fost otrăvit de Constantin Şerban la un ospăţ, Ciorănescu, *op. cit.*, p. 172. Miron Costin (ed. V. A. Ureche) I, p. 667 zice însă « *Aşa spun că l-au otrăvit Racoţi* ».

unde însă nu se poate menţine decât câteva zile [1]). Din Ardeal, unde Rákóczy era strâmtorat de Turci, Constantin Vodă trece de-a-lungul munţilor Moldovei, pe la Dorna, la Hotin şi de aci în Ucraina la Cazaci [2]). Nici moartea tragică a lui Rákóczy nu opri avântul şi nădejdile domnului pribeag [3]). In Iulie 1660 Constantin Şerban se afla la Korsun în Ucraina, centrul Cazacilor ruso-fili. Hatmanul Iurie Chmielnicki transmite de acolo ţarului Alexe cererea de ajutor a fostului domn [4]). Urmaşul lui Matei Vodă se intitula în scrisoarea din 16 Iulie 1660 din Korsun « domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei » şi cerea ţarului ajutor împotriva Turcilor. Ţarul urma să primească jurământul de credinţă printr'un boier trimis la Moscova şi să-i dea steag şi buzdugan de domnie. Constantin Şerban vorbeşte în numele « tuturor boierilor acestor două ţări », care cer protecţia ţarului pentru « ocina lor », ameninţată de « desrădăcinarea credinţei pravoslavnice ». Aminteşte apoi că a luptat cu Turcii, dar fiind alungat din ţară, a ajuns în cetatea Cerkas în ţara căzăcească, unde s'a întâlnit cu credinciosul supus al ţarului, hatmanul Iurie Chmielnicki al Zaporojenilor şi cu boierul Vasile Şeremetev voevod de Belozersk. După sfatul lor a trimis ţarului o solie de trei boieri, Neagul postelnic mare, Calotă clucer şi Dimitrie Alexandrov căpitan [5]).

Inainte încă de a-i sosi răspunsul ţarului, Constantin Şerban porni a patra oară să-şi dobândească un tron domnesc. In August el se afla la Mohilău pe Nistru cu câteva mii de ostaşi neregulaţi şi dieta provincială polonă din Halici cere stăruitor regelui să-l îndepărteze dela graniţă, închizându-l într'un castel, ca să nu mai turbure pacea [6]). Totuşi noua încercare avu o izbândă momentană. Cu ajutor dela Cazaci, Constantin Şerban trece Nistrul, alungă din scaun pe Ştefăniţă fiul lui

[1]) Iorga, *Studii şi documente*, IV, pp. 306—307, Bejenaru, în « Arhiva », XXXIII, pp. 198—199.

[2]) Miron Costin, *op. cit.*, I, p. 669.

[3]) Rákóczy moare la Oradea la 8 Iunie 1660 rănit în lupta cu Turcii lângă Cluj, Pavlescu, *op. cit.*, p. 133.

[4]) I. Nistor, *Contribuţii la relaţiile dintre Moldova şi Ucraina*, Acad. Rom., memor. secţ. ist. XIII, 1933, p. 30.

[5]) Rezumat cu extrase după manuscrisul original rusesc, de I. Bogdan, în *Acad. Rom. Ms. Nr. 5244, f. 104*.

[6]) *Akta grodzkie i ziemskie*, XXIV, p. 169.

Vasile Lupu și se așează a doua oară ca domn al Moldovei la Iași, în Ianuarie 1661. Dar nici de astădată îndărătnicul pribeag n'avu mai mult noroc, căci domnia lui nu trece de o lună și în Februarie, învins de Tătari și părăsit de Cazaci, este silit să se adăpostească la Camenița în Polonia [1]). Acolo îl întâmpină răspunsul trimis din porunca țarului de voievodul de Chiev, Vasile Șeremetiev, anume că împărăția rusească nu poate primi în supunere Moldova și Țara Românească din pricina prieteniei ce păstrează Porții Otomane [2]). Tot atunci se afla la Moscova că un călugăr care fusese cu o solie tainică la țar din partea lui Constantin Șerban, pe timpul scurtei lui domnii în Moldova, căzuse la întoarcerea lui spre Iași în mâinile Turcilor și fusese trimis marelui vizir, care-l supusese la chinuri. De teama legăturilor cu Rusia prin călugări, sultanul poruncise să se interzică trecerea prin Moldova și Țara Românească a patriarhilor, mitropoliților, stareților ortodocși ce voiau să meargă într'acolo. La Iași, din porunca lui Ștefan Vodă Lupu, fusese întors din drum mitropolitul de Betleem care voia să ceară milostenii dela țar, împreună și cu negustorii greci obișnuiți cu drumul Moscovei [3]).

Constantin Șerban în Polonia (1661—1673) Constantin Șerban se afla acum într'o cetate poloneză, dar probabil din pricina acestor legături cu Moscova el a căzut la bănuială din partea Poloniei. In 1661, tocmai pe când fostul domn își căuta adăpostul în țara lor, Polonii erau în războiu cu Rușii, cari mai ocupau cu oștile lor o parte a teritoriului republicii. O mare parte dintre Cazaci, în frunte cu Iurie Chmielnicki,

---

[1]) Cf. și Andreescu și Stoide, *Ștefăniță Lupu Domn al Moldovei.* București, Fundația Carol I, 1938, pp. 57—73, Miron Costin, *op. cit.*, I, pp. 670—673; N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, pp. 309—310. Pentru pribegia lui Constantin Șerban în Ardeal (1658—1660) știri prețioase la Șt. Meteș, *Domnii din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII.* Cluj, 1934, pp. 15—24. Constantin Șerban cumpărase moșia Solyomkö în Bihor cu 30 de sate românești; pentru această moșie, actele la Veress, *op. cit.*, X, pp. 328—329. Tratatul dela Bran între Constantin Șerban și Rákóczy, la 12 Octomvrie 1659, Meteș, *op. cit.*, p. 22. Studenții din Cluj salutară pe domnul muntean cu orații și cântece, A. Bitay, *O știre privitoare la pribegia lui Constantin Vodă Basarab Cârnul*, în « Revista Istorică », XV, 1929, p. 265.

[2]) Copiile I. Bogdan, *Acad. Rom. Ms. 5244* f. 105 din 7 Septemvrie 1660.

[3]) Kapterev N., Характеръ отношении Россiи къ православному Востоку въ XVI и XVII столѣтiяхъ (Caracterul legăturilor Rusiei cu Orientul ortodox în secolele XVI și XVII). Moscova, 1885, p. 348.

recunoșteau supremația Moscovei [1]) și tocmai cu aceștia făcuse Constantin Şerban năvala sa din Moldova în Ianuarie [2]). Pe de altă parte, Tătarii erau aliații Poloniei și luptau alături de dânsa împotriva Cazacilor și a Rușilor. Tătarii erau aceia cari alungaseră pe Constantin Şerban din Moldova și acum îi cereau capul dela Poloni, cari nu puteau refuza nimic bunilor lor prieteni. Atât hanul cât și marele vizir stăruiau mult pentru aceasta și în cele din urmă se încheie chiar o învoială pentru extrădarea lui Constantin Şerban [3]). Ingrozit, domnul pribeag scrie regelui Ioan Cazimir și marelui cancelar Pražmowski, trimițând soli după soli din Camenița, rugându-se să nu fie predat « păgânilor, cari vor să bea sângele meu... Nu pentru aceasta m'am pus sub apărarea unui domn creștin, măria sa regele... ca să fiu predat, ci știind cu siguranță că este un lucru neauzit vreodată să fie dat cineva păgânilor, m'am adăpostit de-a-dreptul sub aripa măriei sale regelui » [4]). Se vede că rugămințile domnului, sentimentul datoriei față de oaspetele desarmat și poate chiar interesul de a avea pentru viitor un pretendent gata la tronul Moldovei, făcură pe Poloni să nu aplice convenția. Cu bucurie scria la 4 Noemvrie Constantin Şerban cancelarului, tot din Camenița, că a aflat de moartea domnului Moldovei, Ştefăniță Lupu, ceea ce îi deschidea noi perspective [5]).

In primăvara următoare (24 Iunie 1662) Constantin Şerban retras acum la Podhajce mulțumea călduros cancelarului că nu l-a extrădat dușmanilor [6]). El se încumeta chiar a cere indigenatul, adică nobilitare polonă [7]). Pentru aceasta trimetea

[1]) Pentru aceste împrejurări, Konopczynski, *Panowanie Jana Kazimierza*, în *Historja polityczna Polski*, ed. Academia Polonă, II, pp. 353—354 și Rawita-Gawronski, *Kozaczyzna, Ukraina*. Varșovia, 1923, pp. 124—126.

[2]) Cf. și Bejenaru, *Constantin Vodă Şerban față de imperiali și de Cazaci*, în « Revista Arhivelor, I, 1927, pp. 401—402. Pentru prezența lui Constantin Şerban la Korsun, sediul Cazacilor ruso-fili, în 1660, cf. și Kapterev, *loc. cit.*

[3]) Bejenaru, *Constantin Şerban Basarab*, în « Arhiva », 1926, p. 202.

[4]) Anexele I și II, din 24 August 1661. Incă din Martie Domnul scria cancelarului pentru protecția polonă, T. Holban, *Contributie la pribegia lui Constantin Vodă Şerban*, în « Revista Istorică », XXI, 1935, pp. 48—49.

[5]) Anexa III.

[6]) Așa trebue înțeleasă scrisoarea publicată de T. Holban, *loc. cit.*, pp. 50—51, în care: « krwiej mojej pragnącym ludziom », nu însemnează « oamenilor mei doritori de sângele meu », ci « oamenilor doritori de sângele meu », deci e vorba de Turci și Tătari.

[7]) *Ibidem*, pp. 53—54, la 6 Iulie 1662.

ca soli ai lui la rege, din Camenița, pe episcopul coadiutor Ludowik Stempowski și pe armașul său [1]).

Din nefericire însă pentru domnul lipsit de noroc, banii cei strânși cu scumpătate de Matei Vodă fuseseră aruncați în vânt și acum Constantin Șerban se adresează cu scrisori în Ardeal, unde cumpărase moșii, și în țară, ca să mai capete ceva venituri, dar în zadar [2]). Dintre lucrurile scumpe pe cari le avea cu el, domnul este nevoit să pună zălog pentru datorii « cusături cu fir de aur, un pumnal bătut cu pietre scumpe după meșteșugul turcesc, două vase de aur », ba chiar și niște moaște sfinte, pe care le pune zălog pe 500 de galbeni unui grec Hristofor, care urma să le vândă țarului rusesc [3]).

Trebue să spunem că o parte din avere și-o întrebuințase Constantin Șerban pentru opere evlavioase, ridicând în Maramureș (Rusia Subcarpatică) biserica mănăstirii Cerna Gora la Muncaci (1661) și tot atunci, în același ținut, biserica Sf. Miha la Msticiov, pe locul bisericii de lemn străvechi a cneazului Teodor Koriatovici [4]).

Câtă vreme a fost pace între Polonia și Turci, Constantin Șerban a fost nevoit să stea liniștit la Jastrzębiec, sat din Galiția în ținutul Lańcut, la răsărit de râul San și la Nord de

1) Anexa IV.

2) Bejenaru, *op. cit.*, în « Arhiva », 1926, pp. 202—203.

3) Kapterev, *op. cit.*, p. 76.

4) N. Holubeț, Лаврйвъ, în Записки чина св. Василія Великаго, II, 1926, Żółkiew, pp. 58—59.

Inscripția celei din urmă este în versuri slavo-ruse:

Теодоръ Корїятовичъ княземъ былъ	Teodor Koriatovici a fost cneaz,
За отпущеніе грѣховъ монастыръ зробылъ,	Pentru iertarea păcatelor a făcut o mănăstire.
Деревяни церковъ отъ вѣку зоставала	Biserica de lemn rămăsese din veacuri;
А теразнейшого року 1661, каменная стала	In anul de față 1661, s'a ridicat din piatră
Черезъ Константина воеводу Мультанского	Prin Constantin voevodul Țării Româneşti
Съ Неделею на имя Госпожею его	Şi cu doamna lui anume Nedelea,
Владикою на тои часъ Іоаникіи зоставалъ	Vlădică fiind atunci Ioanichie.
Зо Мстичова о томъ ся пильно старалъ	La Msticiov, unde s'a străduit pentru aceasta
И тои камень зробити далъ	Şi a dat să cioplească această piatră.
Року 1661, Мая 13.	Anul 1661, Mai 13.

Cf. şi Basilovits, *Fundatio Kariatovitsiana*, apud Şincai (ed. 1853), III, p. 90 şi 92.

Jaroslaw, unde-şi arendase poate o moşie din banii ce-i rămăseseră. Acolo îl aflăm la 1670 [1]), dar în curând lucrurile se schimbară.

Lupta dela Hotin (1673). Turcii luaseră Cameniţa şi o mare luptă se pregătea la Nistru. Incă din 1672 Constantin Vodă cu voia stăpânirii aduna în Polonia oşteni dintre rebelii din Ungaria [2]). La 11 Noemvrie 1673 (st. vechiu) avu loc vestita luptă dela Hotin, în care marele mareşal Ioan Sobieski învinge oastea turcească sub Huseim paşa [3]). In oastea cu care Sobieski trecuse Nistrul în Moldova se afla şi neobositul Constantin Şerban; în lista oştenilor cari luptară la Hotin întâlnim două steaguri de călăreţi români (Wołochi), unul în frunte cu « Serenisimul domn Constantin », celălalt cu « boierul Durac », fiecare cu câte o sută de călăreţi [4]). După izbândă, la 25 Noemvrie, se vesteşte din tabăra polonă că a sosit o scrisoare dela boierii Ţării Româneşti, cari merseseră la luptă cu domnul lor Grigore Ghica, dar acesta « i-a înşelat ». Trecuse întâi la Poloni, apoi a fugit « cu câţiva călăreţi iarăşi la Turci, la cari avea ostateci pe doamnă şi pe copii » [5]). Boierii cer ca să li se dea ca domn pe Constantin, pe care nu-l uitaseră, şi să fie adus sub steagurile polone în ţară. Polonii însă răspund că nu ştiu cum ar putea duce la capăt o asemenea ispravă, acum, în aceste împrejurări nefavorabile (murise regele lor Mihail Wiśniowiecki) [6]). Mai avem şi o altă urmă a trecerii lui Constantin Basarab prin Moldova pe atunci, căci popa Vasile din Suceava înseamnă româneşte pe un Tetravanghel răscumpărat dela Leşi, « când au venit Leşii la Suceavă, când au bătut Leşii tabăra cea turcească la Hotin, în zilele lui Ştefan voevod sin Petriceicu, când au venit doi hatmani leşeşti în

[1]) Bejenaru, *loc. cit.*, Pentru localităţile din Galiţia am consultat, *General-Karte des Koenigreiches Galizien und Herzogthumes Bukowina herausgegeben vom k. k. Militär-Geografischen Institute*. Viena, 1868.

[2]) I. Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains tirés des archives de France*. Iaşi, 1929, p. 181.

[3]) Pentru campaniile polono-turce dela Cameniţa şi Hotin (1672 şi 1673) şi cele următoare şi legăturile lor cu Românii, N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 141 şi urm.

[4]) Kluczycki, *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, II, Cracovia, 1881, p. 1307.

[5]) Despre această purtare a lui Gr. Ghica, pe larg la I. Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici, ed. II, I, pp. 62—63.

[6]) Kluczycki, *op. cit.*, II, p. 1345.

țară și au adus pe Constantin Vodă la Suceav, să-l pue domn în Țara Muntenească, să se știe, la leato 7884 (1673) Noemvrie »[1]).

Ștefan Vodă Petriceicu. De atunci soarta lui Constantin Șerban e în mare parte legată de a altui pribeag domnesc, Ștefan Petriceicu al Moldovei. Era fiul lui Teodor Petriceicu, vornicul din vremea lui Vasile Lupu, « pe care-l țineau ei (boierii) mai prostatec dintre alții de sfat », dar care știu totuși într'o împrejurare, să scape de domnul său cu un sfat înțelept dintr'o mare încurcătură[2]). Ștefan Vodă nu era un om cu înaltă fire ca domnul muntean, nu trecuse prin școala de războinici aprigi a lui Matei Vodă, cronicarii îl socotesc « prostatec la fire », « om blând și slab la domnie, că cine cum grăia, pre toți credea și toți erau fără frică de către dânsul »[3]). « Petriceico Vodă era om bun și slab, prost »[4]). Impins de Poloni, cu cari avea de mult corespondență tainică[5]), amenințat de Turci, cari intrând în Hotin îl siliseră să-și răscumpere dela ei mica lui reședință din acel oraș și luaseră pentru cultul lor și biserica moldovenească din Hotin, cu frumoase zugrăveli[6]), el trecu înainte de luptă de partea creștinilor. Inștiințat prin secretarul polon al lui Petriceicu, Sobieski îi trimesese înainte cu ceva oaste pe maiorul Korycki care cunoștea limba și obiceiurile Moldovenilor. La Berbești, la 3 Noemvrie, Petriceicu scrie regelui că și-a eliberat doamna, pe care boierii, ce erau potrivnici faptei lui necugetate, o opriseră ca să aibă în mână și pe domn[7]). Boierii moldoveni fură

[1]) A. Jațimirski, Славянскія и Русскія рукописн Румынскихъ библютекь, (manuscrisele slave și rusești din bibliotecile românești), în Сборникъ отдѣленія Русск. яз. и слов. Имп. Акад., LXXIX, St. Petersburg, 1905, p. 93.

[2]) Miron Costin, *Cronica*, ed. V. A. Ureche, I, p. 5. Vezi spița genealogică, în anexe, în special după actele publicate de Al. Saint Georges, în *Miron Costin* (Bârlad), II, 1914, pp. 118—119 și III, 1915, pp. 19—21, N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 29 și 403 și VI, p. 20, Gh. Ghibănescu, *Documente basarabene*, *Surete și izvoade*, XI, pp. 118—121 (cu o spiță genealogică complet greșită, legăturile de rudenie nu rezultă din actele publicate), T. Bălan, *Documente bucovinene*, III, p. 52.

[3]) Nicolae Costin (în realitate Tudosie Dubău) *Cronica* în Kogălniceanu, *Letopisețele Moldovei*, ed. II, II, p. 8.

[4]) I. Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici, ed. II-a, I, p. 63.

[5]) N. Iorga, *Studii si documente*, IX, p. 141 și urm.

[6]) I. Antoni-Rolle, *Zameczki Podolskie na kresach multanskich* (Cetățile din Podolia la granița Moldovei). Cracovia, 1872. I, p. 137

[7]) T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego* (1629—1674), (Izbândele și insuccesele lui Ioan Sobieski), Cracovia, 1898, III, pp. 394—395, cf. și A. Grabowski,

foarte nemulţumiţi de acest pas al domnului lor şi-l părăsiră, iar peste doi ani Miron Costin scria: « Aşa cu şoaptele numai cu unii, nu cu sfat, au făcut Petriceicu Vodă de au lepădat, fără de nicio nevoe, domnia ţării şi s'au dus în ţara leşească, den care faptă se stinge ţara Moldovei astăzi » [1]). Unul dintre boieri, Mihalache Russet, fost kapuchehaia al lui Vasile Lupu la Constantinopol, fu pus în lanţuri de domn, dându-i-se vină de lipsuri de bani, dar Iacob Halepliul curtean al lui Petriceicu şi Alexandru Balaban marele vameş din Liov garantară pentru el şi-l liberară [2]).

In Decemvrie oastea polonă duse pe Sobieski în Iaşi, iar Constantin Vodă aştepta la Suceava să treacă în Ţara Românească [3]). Dar Polonii fură nevoiţi în curând să se retragă în Polonia, căci Sobieski candidat la tronul regal nu se mai gândea la cucerirea principatelor [4]).

Legăturile domnilor Români cu Ţarul Rusiei. Cei doi domni cari împărtăşeau acum aceeaşi soartă, se văd părăsiţi şi-şi închipue că depărtatul ţar pravoslavnic va putea să-i ajute să-şi recapete domnia. Constantin Vodă mai avusese, cum am văzut, legături cu dânsul. La 31 Decemvrie 1673, în ajunul anului nou, cei doi domni adresează o scrisoare comună în româneşte ţarului Alexie Mihailovici, din Iaşi, cerându-i înalta oblăduire. « Milostivul Dumnezău, scriu cei doi domni, au strălucit putere creştinească ». Pe când « nesăţioşii păgâni, având ei a lor spurcată lăcomie, scosu-ni-au din toate običaiurile noastre cele vechi, carele mai denainte vreme au fost

Oyczyste wspomniki, I, Cracovia 1845, p. 199. Scrisoarea lui Ştefan Petriceicu către Mihai Apaffi cerându-i ajutor împotriva Turcilor, la I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfârşitul sec. XVII.* Cluj, 1933, p. 37, cf. şi scrisoarea pârcălabului de Cernăuţi către Sobieski la 22 August 1673 şi a lui Petriceicu către acelaşi, din 8 Septemvrie, Grabowski, *op. cit.*, II, p. 247 şi 256—257. Apelul Domnului Moldovei către principii apuseni prin episcopul Petre Parcevici « Revista Istorică », II, p. 88. Vezi şi raportul lui Ilie Moţoc, martor ocular. T. Holban, *Două acte despre lupta dela Hotin din 1672* (recte, 1673!) în *Revista Istorică* XXIV, (938), p, 147—149.

1) Miron Costin, *op. cit.*, I, p. 562.

2) Acad. Rom. Ms. Nr. 5197, f. 5 v. copii de pe acte din Arhivele polone. Pentru Mihail Russet, fratele mai mare al lui Iordache, cf. Gen. R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, pp. 34—35.

3) La 25 Noemvrie boierii munteni cer din nou lui Sobieski pe Constantin Vodă ca Domn, Hudiţă, *op. cit.*, p. 201.

4) N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, pp. 159—160 şi I, Moga, *op. cit.*, p. 43.

legate și tocmite dela moșii și dela strămoșii noștri», vin Polonii și bat pe Turci la Hotin, unde «mulți Turci s'au potopit» Dar nădejdea lor e tot la țarul pravoslavnic, să trimită oștile lui împotriva Tătarilor, «să pui împărăția ta piedică Crâmului, să n'aibă a volnicire a să tinde nici într'o parte și să fie 'n sărguială», precum și a Turcilor [1]). Scrisoarea comună a celor doi domni fusese adusă la Moscova de Theodor ieromonah și egumen la Sf. Pavel dela Athos. El aducea și o scrisoare dela boierii Radu al lui Nicolae, al doilea logofăt și Pătrașcu mare căpitan, cari cereau ajutor în numele boierilor. Țarul răspunde la 10 Martie 1674, primind pe domnii români ca supuși, «cu condiția că în adevăr și sincer doresc să fie supuși Rusiei și că n'au făcut aceleași rugăminți mai înainte și regelui Poloniei», bănuieli de altfel foarte îndreptățite. Tratările între domnii pribegi și țar urmară și în cursul anului 1674. In August, se stabiliră și cele 17 puncte ale tratatului de închinare; țarul făgăduise ajutor prin generalul Romadanovski și hatmanul Cazacilor de peste Nipru, Samoilovici. Dar domnii văzând că ajutorul nu vine, trimit iar alte scrisori la Moscova în Decemvrie (*scrisoare românească* a lui Constantin Șerban și grecească a ambilor domni din 29 și 30 Decemvrie 1674), adresându-se ca mijlocitor cunoscutului episcop Paisie Ligaride, fost dascăl în țările noastre, care petrecea acum în Rusia. O ultimă știre despre aceste legături avem tocmai la 15 Iunie 1675, când Constantin Șerban trimite cu un alt sol două scrisori pecetluite țarului [2]).

Pentru înțelegerea acestor evenimente politice, la care luară parte domnii pribegi, e nevoie să amintim că hatmanul Cazacilor din Ucraina Doroșenko se ridicase atât împotriva Poloniei, cât și a Muscalilor și ca să unească cele două Ucraine de

[1]) T. Holban, *Două acte despre lupta dela Hotin*, în *Revista Istorică*, XXIV (1938) p. 144—147, după fotografia din colecția I. Bogdan (Acad. Rom, Fotogr, XXII/10); la p. 145 rând 18, în loc de, «ținând ei Camenița și mult olac», să se citească «ținând ei Camenița și multe olate».

[2]) Copii de I. Bogdan după originalele cu semnături cirilice din Ministerul de Externe din Moscova, *Acad. Rom., Ms. Nr. 5244*, f. 32, 92 și 105—106. Tratatul din 10 August 1674, în Полное собранiе законъ, Nr. 1324 și traducere românească, în D. A. Sturdza și Colescu Vartic, *Acte și documente privitoare la renașterea României*, I, pp. 9—12. Pentru aceste împrejurări, cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, p. 290.

pe Nipru, se supusese sultanului. Ţarul trimisese împotriva lui pe cei doi conducători de oaste amintiţi mai sus, Romadanovski şi Samoilovici, cari asediară pe Doroşenko la Cehrin; nădejdea ţarului era că vor putea trece apoi Nistrul în Moldova şi de aci făgăduiala făcută celor doi domni români. Dar Turcii bătură pe Ruşi şi-i siliră să se retragă peste Nipru. Atunci, după retragerea lor, începu şi Sobieski, care era acum rege, o expediţie de recucerire a Ucrainei împotriva Turcilor şi a lui Doroşenko [1]).

Expediţia din Ucraina şi retragerea lui Petriceicu (1675). Deşi Sobieski izbuti să ia cu oastea lui câteva oraşe din Ucraina, Turcii nu putură să fie cu totul îndepărtaţi. La Liseanka ei fură respinşi de un corp de oaste sub Pavel Tetera, şef cazac credincios regelui şi sub Constantin Vodă Şerban, care avea comanda unui mare detaşament de 6.000 de oameni [2]).

Pierzând nădejdea unei mari expediţii a ţarului creştin la Dunăre, cei doi domni români se văzuseră nevoiţi să lupte în Ucraina alături de Poloni, ca să alunge deocamdată pe Turci de acolo, urmând apoi să treacă în Moldova. In Ianuarie 1675, regele se afla la Braclaw cu amândoi domnii şi le făgădui să-i aşeze negreşit în scaunele lor [3]). Constantin Şerban se purtă vitejeşte şi izbuti o clipă să puie piciorul pe pământ românesc, la Soroca [4]). In schimb, slabul Petriceicu nu ştiu şi nu avu mijloacele să stea ostăşeşte în faţa duşmanului. Din Nemirov în Ucraina el trimite o scrisoare jalnică de scuze regelui polon, vestindu-l că părăseşte toate, oastea şi gloria, ca să se adăpostească la o moşie dată de rege în Galiţia: « Ne mai putând să mă menţin în aceste ţinuturi, din pricina marei noastre lipse de mijloace şi să urmez soarta mea şi de acum înainte alături de fericita expediţie întreprinsăde Măria Ta, domnul nostru milostiv, cu mare jale sânt silit să mă întorc la adăpostul care mi-a fost dat din graţia milostivă a Măriei Tale. Deci mă rog umil de Măria Ta, domnul nostru milostiv, ca întru cât

[1]) W. Konopczynski, în *Historja polityczna Polski*, II, pp. 380—381.

[2]) Краткое описанiе Мало-Россiи (Scurtă descriere a Malo-Rusiei) anexă, la Летопись самовидца, ediţia Comisiei arhivalice din Kiev. Kiev, 1878, p. 278, sub anul 1674.

[3]) I. Hudiţă, *op. cit.*, pp. 227—228, din 18 Ianuarie 1675.

[4]) *Ibidem.*

m'am retras silit fiind, căci am rămas aproape singur și n'am putut să mă așez nicăieri, să nu atrag asupra mea supărarea regală și părintească a Măriei Tale, căci am făptuit împotriva dorinței noastre și sânt îndurerat că n'am putut aștepta norocul Măriei Tale, domnul nostru milostiv, de care ține și fericirea noastră » [1]).

Adăpostul oferit de rege domnului pribeag era la Kupnovița între Sambor și Liov, de unde, peste o lună, trimite o altă scrisoare, cu același ton plângător, dar cu multe cuvinte latine împodobind stilul polon, adresată voevodului de Chelm (Kulm), Ioan Gninski [2]): « După plecarea mea de lângă prea senina majestate, Măria Sa regele, de lângă care niciodată n'ași fi dorit să lipsesc, dacă nu m'ar fi alungat sărăcia, nu am mai putut avea în aceste ținuturi nicio știe despre norocul Măriei Sale regelui și a domniilor voastre ». Il roagă, ca pe un intim al regelui, să-i mijlocească « grația milostivă și protecția părintească » a regelui [3]).

Se vede însă că regele Sobieski nu primise cu inimă bună și iertătoare scuzele lui pentru părăsirea câmpului de luptă, căci peste câteva luni Ștefan Petriceicu se adresează din nou aceluiași Ioan Gninski cu noi rugăminți și explicații: « Eu având toate interesele mele la Măria Sa regele, domnul meu milostiv și ales patron și binefăcător... cu prilejul primejdiilor de acum, care ne apasă, mă îndrept către domnia ta, rugând mult pe domnia ta să binevoești să aduci la cunoștința Măriei Sale regelui, domnul meu cel milostiv, câte trebuia să întâmpin ca să apăr acel ținut, pe lângă puterile tătărești, care se apropiau de noi din Pocuția, urmau cele turcești și cele rusești, precum se zicea. Deci noi, simțindu-ne foarte vinovați față de Poarta Otomană pentru trădarea noastră și nu puteam să ne încredem și să rămânem în siguranță în acel loc, temându-ne ca aflându-se de prezența noastră în apropiere, să nu se ivească greutăți grave. De aceea, înainte să urmeze ceva primejdios, am vrut să îndreptăm soția noastră și lăsând celelalte lucruri să

[1]) Anexa V, act original cu iscălitură cirilică. Nemirov, 4 Februarie 1675.

[2]) In cursul unei solii în Moldova, la 1677 Gninski avu legături strânse cu Miron Costin, P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, Acad. Rom., « Studii și cercetări », Nr. XVII. București, 1930, pp. 66—79.

[3]) Anexa VI.

pornim din acest loc și să ne îndreptăm încotro va fi apoi porunca și voia Măriei Sale regelui » [1]).

Nobilitarea și împroprietărirea lui Ștefan Petriceicu în Polonia. Dietele provinciale polone, unde domnul avea de sigur legături printre nobilii dela marginele Moldovei, interveniră de asemenea la rege pentru dânsul. Dieta din Halici cere pentru fostul domn al Moldovei « prerogativele indigenatului și imunitate nobiliară », căci « a părăsit țara lui și venituri bogate, trecând de partea Poloniei » [2]). Dieta din Wiśnia (țara Przemiśł) spune cu mai multă căldură: « Marile merite către republica noastră și iubirea de creștini a domnului Moldovei, toate faptele sale în favoarea patriei noastre, căreia i-a jertfit soarta sa și *dulcedinem dominationis*, pentru victoria noastră, alcătuesc merite deosebite. A preferat să nu mai domnească în provincia sa sub dușmanul Sfintei Cruci... Domnului strălucit și pios să i se dea indigenat și pâine pentru dânsul ». Asemenea se cere indigenat și pentru hatmanul Hăbășescu, ce trecuse cu el în Polonia și pentru alți boieri, dându-li-se tuturor și moșii în Polonia [3]).

In adevăr, față de aceste stăruințe și socotind poate că domnul surghiunit ar mai putea fi de folos politicei polone, dieta generală (Dieta Incoronării lui Sobieski) acordă printr'o constituție, confirmată și de rege, indigenat și nobilitare lui Ștefan Petriceicu și celor doi nepoți de soră ai lui, Nicolae și Iancu-Lupașcu Hajdeu și succesorilor lui, o moșie din domeniile regale și o pensie de 20.000 de zloți anual, pentru dânsul și pentru boierii cari îl urmaseră [4]). Odată cu aceasta se mai acordă nobilitare și lui Apostol Catargiu cumnatul domnului și grecului Iacob Halepinski (Halepliul) din suita domnului [5]).

Anul următor, Petriceicu la propunerea lui Stanislav Jablonowski voevodul Rusiei, este numit cavaler, dar pensia

---

[1]) Anexa VII.

[2]) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XXIV, p. 397, din 23 Dec. 1675.

[3]) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XXII, p. 47, din 31 Dec. 1675.

[4]) *Acad. Rom. Ms. Nr. 5197*, p. 22, sub 1676, Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II-3, p. 108.

[5]) 4 Februarie 1676, document în posesia d-lui B. Catargiu, o copie, traducere franceză la Acad. Rom., cf. *Creșteri*, 1919, p. 280. Actul nobilitării lui Ștefan Petriceicu e copiat de secretarul Domnului, care se afla cu el în Polonia, Andreas Wolf, cf. G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, IX, p. 169, 181—182.

nu i se plătea regulat și reclamațiile curg în toți anii următori [1]).

In 1679, Ștefan Petriceicu se afla tot în moșia sa dela Kupnovița și scria lui Marcu Matczynski comisul Coroanei (prieten și al lui Miron Costin), rugându-l pentru un grec din Sambor « slujitor la curtea mea », care voia un salv-conduct pentru a se duce în Ardeal, unde avea de reclamat datorii [2]). Fostul domn avea deci în adăpostul său galițian o mică curte cu slujitorii săi și-l vedem întreținând legături prietenești cu nobilii dela curtea regelui.

Improprietărirea lui Constantin Șerban. In același an, tovarășul său de pribegie, Constantin Șerban, era stabilit într'un sat lângă Jastrzębiec, unde rămăsese de mai mulți ani, la Wulka [3]). De acolo scrie regelui, în 1679, că nu i s'a mai putut înfățișa în persoană să se închine, din pricina bătrâneții și slăbiciunii. Ii trimite o slugă a lui care venise din Țara Românească « dela nepotul meu de soră, cu o scrisoare sub pecetie către Măria Ta », urmând ca să transmită răspunsul regal în Țara Românească [4]). Scrisoarea e deosebit de interesantă, căci « nepotul de soră » din Țara Românească, care purta corespondență cu regele prin mijlocirea bătrânului exilat, nu era altul decât Șerban Vodă Cantacuzino. Acum, când o rudă apropiată (Șerban Vodă era fiul doamnei Elena, fiica lui Radu Șerban și soră cu Constantin Vodă) domnea în țară, pentru domnul retras în Polonia nu mai era niciun motiv să mai ceară scaunul de odinioară și de aceea el se mulțumea să țeasă înțelegeri tainice între patria sa și Polonia. El pare a avea acum mijloace mai largi și în 1681, ducându-se la mânăstirea Sf. Onufrie din Lavrov (Lavriv în ruteană), de lângă

[1]) Martie 1677. I. Moga, *op. cit.*, p. 67. Vezi și instrucțiile dietei din Wiśnia din 7 Noemvrie 1678, *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XXII, p. 104 și ale aceleeași din 30 Dec. 1680; *ibidem*, p. 133, ale dietei din Halici din 8 Ianuarie 1683, *ibidem*, XXIV, p. 437. In Dec. 1682 Sobieski recomandă dietei să voteze despăgubiri pentru fostul Domn ce-și pierduse țara și averea, I. Moga, *op. cit.*, p. 96.

[2]) Anexa VIII.

[3]) Vezi harta anexată.

[4]) Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II-3, p. 126. Iscălitura facsimilată pusă de editor nu aparține acestei scrisori, care este o *copie* în arhivul Radziwill. Ea a fost probabil prinsă cu un ac de textul copiat de I. Bogdan. Este scrisă prin decalc pe o foiță subțire și aparține în realitate unei scrisori a lui Constantin Cantemir.

Sambor [1]), îi face împreună cu doamna Nedelea o danie din « sfântul lemn al Crucii », pe care-l avea la dânsul, « din voia lui Dumnezeu ». Se pune blestem pe cei ce-l vor înstrăina, să aibă parte « cu jidovii cari L-au răstignit (pe Hristos) pe acest lemn » [2]). Cronica mânăstirii Lavrov scrie: « Părintele Macarie Swiętohorec din Wišnia a obținut lemnul Sfintei Cruci dela Constantin domnul Moldovei, voevod al Ungrovlahiei și al întregului ținut dela Nistru (Podniestrzyny) stăpânitor și a mai adus și alte lucruri la această mânăstire » [3]). De asemenea domnul român fu trecut în pomelnicul mânăstirii sub anul 1681 [4]).

La 22 Iunie 1682 din Iaworow regele Sobieski îi dăruește pentru vieață numai, dar cu « jus communicativus », adică cu drept de transmitere între soți, « cheia » Waniowice [5]). O cheie însemna un complex de mai multe sate (Waniowice, Mrozowice și Torczynowice), făcând parte din « economia regală », adică domeniile coroanei, din Sambor. Waniowice este așezat la 8 kilometri spre Sud-Vest de orașul Sambor, cele trei sate sunt înșirate pe marginea malului înalt care domină valea bătrânului Nistru. La Waniowice se văd și azi ruinele unui mic castel, în care a locuit domnul exilat și o poartă mare de piatră [6]). In acest chip cei doi domni pribegi, odinioară frați de arme, sunt acum aproape vecini de moșie; între satele lui Ștefan Petriceicu și ale lui Constantin Vodă nu este o distanță mai mare de 16 kilometri, la mijloc fiind orașul Sambor. Ne închipuim pe amândoi exilații români întâlnindu-se și vorbindu-și de domniile din țara pierdută. Nu departe se ridicau în pădurile de brazi dela picioarele Carpaților, turlele mânăstirii Lawrow, care urma să fie pentru amândoi sfârșitul călătoriei sbuciumate din această vieață.

---

1) Lavrov pe râul Linina, vezi harta anexată.

2) Hrisov în limba slavo-rusă din 21 August 1681, S. Zota, *Ultima ştire despre Constantin Şerban Voevod*, în « Revista Istorică », XII, 1926, pp. 213—215. In loc de Sawrow, citeşte Lavrov. Documentul e publicat fragmentar şi de Grimberkowa-Stetelska, *Staromeysko*, Lwów, 1929, p. 208.

3) Holubeț, Лавривъ, în *Acta ordini sancti Basilli Magni*, II, *Zólkiew* 1926, p. 58.

4) *Ibidem*.

5) Anexa X, vezi şi harta anexată.

6) *Słownik geograficzny królestwa Polskiego*, sub voce.

Dania regală pentru Constantin Vodă spune: «Prea puternicului Constantin Şerban, voevod şi domn al ţării Moldovei, care pentru slujba noastră şi a republicii şi-a pus în cumpănă sănătatea şi averea şi a rămas lipsit de bunurile sale, primindu-i cu bunăvoinţă rugămintea, i-am dat, împreună cu prea puternica Nedelea soţia lui, pentru întreţinere şi vieaţă mai largă, din economia noastră din Sambor, cheia Wanowice cu satele ce se ţin de ea, anume: Torczynowice şi Mrozowice... Ţinând seamă şi de stăruinţele domnilor sfetnici ai noştri, ca şi matroanele caselor mari să se bucure de meritele soţilor lor, am socotit ca dreptul de stăpânire pe vieaţă, de care se bucură pomenitul prea puternicul domnitor asupra mai sus ziselor moşii, să-l dăm şi să-l conferim de asemeni şi prea puternicei doamne Nedelea, soţia lui». Dania regească înşiră apoi «clădirile, câmpiile, ogoarele, luncile, fâneţele, pădurile, imaşurile, lacurile, morile, râurile, cârciumile, bălţile, heleşteiele, drepturile de clacă, dijmele, angaralele, dările şi toate celelalte îndatoriri ce se cuvin dela şerbi şi care de mult sunt legate şi supuse acelei chei Waniowice».

Soarta schimbătoare desparte însă din nou pe cei doi domni, cel bătrân şi aprig rămâne obosit şi bolnav pe moşia lui, celălalt, cel slab de inimă, boierul din Moldova, este dus iarăşi la scaunul domniei de oştile învingătoare ale regelui.

A doua domnie a lui Ştefan Petriceicu (1683—1684). Asediul Vienei, la 1683, fulgerătoare izbândă a Crucii asupra oştilor păgâne schimbase roata sorţii. Oştile polone şi căzăceşti cu hatmanul Kunicki coborîră în Moldova spre Dunăre şi în mijlocul lor se afla şi Ştefan Petriceicu, răpit odihnei lui dela ţară. In jurul său era acum o boierime războinică şi îndrăsneaţă, gata de mari isprăvi. La Crăciun (stil nou) Ştefan Petriceicu era iar la Iaşi, venind dela Suceava şi Botoşani, în scaunul lăsat liber de plecarea lui Duca Vodă la Beciu. O ceată sprintenă cu Vasile Bainski, boier moldovean încuscrit cu Petriceicu Vodă [1]) prin căsătoria lui cu fiica lui Gheorghe

[1]) S. Zota, *Serdarul Vasile Bainski, nepotul lui Ştefan Vodă Petriceicu,* în «Arhiva genealogică», II, p. 34 şi urm. Maria soţia lui Bainski era fiica lui Gheorghe Hâşdău, fratele acestuia, Ştefan Hâşdău ţinea în căsătorie pe Alexandra sora lui Ştefan Petriceicu.

Hâjdău armaşul, cu vestitul Constantin Turculeţ şi cu polcovnicul polon Dimidecki loviră curtea lui Duca Vodă la Domneşti şi-l luară prins cu toţi boierii lui, între cari se afla marele logofăt Miron Costin [1]). Alte cete Moldoveneşti coborîră spre Buceag în frunte cu Savin Zmucilă şi Ilie Moţoc şi se uniră cu Cazacii veniţi de peste Nistru, chemând la luptă pe toţi boierii: « Nu faceţi altă zăbavă, ci numai încălecaţi şi veniţi la noi, să fărâmăm păgânul, să ne răscumpărăm pământul nostru, care dentr'îns ne străinaseră păgânii » [2]). Impreună cu Kunicki hatmanul căzăcesc venit de peste Nistru, ei trecură Prutul în Bugeagul tătăresc şi-l prădară cumplit, bătând oştile turceşti dela Tighina. « Moldovenii merită toată încrederea, căci se bătură cu deosebită vitejie », scrie hatmanul cazac [3]).

« In mijlocul Bugeagului am unit oastea noastră moldovenească cu Cazacii împreună şi timp de şapte săptămâni am pustiit pe Tătarii din Bugeac cu foc şi sabie. Dar după aceea au venit hanul cu sultanii, cu mare putere a oardei şi a Turcilor călări şi ieniceri pedestri. Au stătut să se bată cu noi, dar n'am putut ţine piept unei aşa mari mulţimi de oaste şi am fost nevoiţi să ne retragem, apărându-ne, din Bugeac, înapoi în Polonia », scrie Ilie Moţoc în raportul său către regele Poloniei [4]).

Infrânt la Tobac, lângă Reni, cu oastea risipită, Kunicki se retrase spre Iaşi, plângându-se amar de Moldoveni: « Nu e vina mea, ci a boierilor moldoveni, căci s'au purtat făţarnic cu Cazacii... Cu ajutorul lui Dumnezeu, voiu mai purta războaie, dar niciodată nu voiu mai primi ca tovarăşi pe Moldoveni » [5]), uitând de laudele ce tot el le adusese.

Din Iaşi, Petriceicu trimisese iar la ţarul Rusiei cu aprinse cereri de ajutor pentru creştini pe marele cărturar, mitropolitul

---

[1]) I. Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici, II, p. 93 şi Tudosie Dubău (pseudo N. Costin), în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldovei*, II, p. 31.

[2]) I. Tanoviceanu, *O scrisoare a boierilor Ilie Moţoc şi Savin Zmucilă*, în « Arhiva », VIII, 1897, pp. 714—716. Vezi şi raportul lui Ilie Moţoc, T. Holban, *Două acte despre lupta dela Hotin*, în *Revista Istorică* XXIV (1938), p. 147—149. Raportul fără dată, adresat noului rege, e deci din *1696*.

[3]) Haşdeu, *Arhiva Istorică*, I-2, p. 28.

[4]) T. Holban, *loc. cit.*

[5]) Zaluski, *Epistolae historico familiares*. Brunsberg, 1709, I-2, pp. 859—860.

Dosoftei [1]). Rămas singur și îngrozit în Iași [2]), domnul cerea în zadar ajutor dela castelanul Cracoviei: « Hatmanul Cazacilor, scrie el s'a dus în Ucraina la Nemirov și m'a lăsat aproape singur. N'am niciun sfat, ce trebue să fac, nu știu încotro s'o apuc. Aud că dușmanii se apropie și urmăresc pe cei ce se retrag... Te rog, te conjur pe Dumnezeu, vino, dacă se poate cât mai curând, pentru ca sângele creștin să nu mai fie vărsat de păgâni... Nu exagerez nenorocirea, mă încredințez grației tale. Petriceicu voevod și domn » [3]).

In sfârșit, domnul se hotărî să se îndrepte spre Suceava cu o mică gardă hărțuită mereu de Tătari [4]). In scrisoarea adresată de acolo voevodului Rusiei Stanislav Jablonowski, Petriceicu se mândrește că în retragerea sa din Iași, la trecerea Prutului, 300 de Tătari au lovit mica lui gardă de 60 de călăreți, dar ghiața se rupe și înghite pe Tătari, numai 12 sunt prinși vii. « Boierii ce țineau cu Duca, fiind în Țara Românească, și-au ales ca domn dintre dânșii pe Cantemir, cerând întărire dela seraschier, vizirul însă a numit domn pe Dumitrașcu (Cantacuzino),... De aceea, s'a născut o mare neînțelegere între dânșii și au trimes la însuși împăratul ca să le întărească pe Cantemir, iar pe Dumitrașco să-l mazilească... Am scris acestor boieri să se lase de rebeliune, amenințându-i că voiu confisca averile lor, dăruindu-le credincioșilor Măriei Sale regelui » [5]). La mânăstirea Dragomirna îl ajunseseră din urmă cetele lui Bainski și Dimidecki, ce aduceau prizonier pe Duca Vodă [6]).

La Iași, unde mai rămăseseră câțiva Cazaci cu un sotnic Stanecki, partizanii lui Petriceicu nu se împotriviră noului

---

[1]) S. Dragomir, *Relațiile bisericii române cu Rusia în sec. XVII*, Acad. Rom., Memor. secț. ist. ser. II, tom. XXXIV, 1912, p. 1197—1203.

[2]) Mersul operațiilor îl cunoaștem din rapoartele lui Ștefan Petriceicu, Iași 7 Ianuarie 1684 și 10 Ianuarie 1684 și a lui Kunicki din 9 Ianuarie. Text latin la Zaluski, *op. cit.*, I-2, pp. 858—863, text polon, *Ms. Biblioteca Czartoryski, Cracovia, Teka Naruszewicz*, Nr. 18, p. 85 și urm. și 39—40. Ct. și raportul anonim în Hurmuzaki, *Documente, Supl.* II-3, pp. 145—150.

[3]) Zaluski, *op. cit.*, I-2, p. 863.

[4]) Jósefowicz T. I., *Kronika miasta Lwowa (1634—1690)*, (Cronica orașului Liov), traducere din limba latină în polonă după manuscris, de Piwocki. Lemberg, 1854, p. 422.

[5]) Anexa XI, din Suceava, 28 Februarie 1684.

[6]) N. Costin (Tudosie Dubău), în Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, p. 31.

domn adus de Turci, Dimitrie Cantacuzino [1]). In schimb, câteva mici tabere de Moldoveni se mai ţineau izolate în Bugeac, luptându-se vitejeşte cu Tătarii. Boierii scriau domnului că vor putea ţine până în primăvară, dacă vor fi ajutaţi [2]). O parte însă din oştenii cari însoţeau pe domnul pribeag trec şi ele la duşman, luând şi imensele turme de vite, 15.000 de boi, pe cari Petriceicu îi trăgea spre graniţele Poloniei [3]). La sfârşitul lui Februarie, el se afla încă în fosta capitală a lui Ştefan cel Mare, unde aştepta ajutoare armate dela Jablonowski voevodul Rusiei, a căror înaintare era oprită de marile zăpezi din Polonia [4]). La începutul primăverii, Petriceicu trecu cu 1.000 de oameni dela Suceava la Dorohoi şi avem din «tabăra dela Dorohoi» o judecată a lui în procesul între Ioan Strzemski polon şi Christofor Andrula şi fraţii lui Vartan şi Chirilă armeni din târgul Siret (14 Aprilie 1684) [5]).

In cele din urmă însă, neajutat de Poloni, Petriceicu se retrage din nou în Polonia [6]). Oştirea lui Sobieski nu se putuse ivi pe câmpul de luptă, desorganizarea începea să cuprindă Polonia, înviorată numai o clipă de entuzismul războinic al marelui rege. Regele care se apropiase de Moldova în acel an, primise pe Iaworow pe prizonierii aduşi acolo, Duca Vodă şi Miron Costin, căruia îi dădu o aleasă consideraţie, dar după aceea se retrase la Zólkiew [7]). Nici Moldovenii nu se puteau înţelege: boierii în frunte cu Miron Costin prezentau regelui memorii, în care Moldova viitoare trebuia să fie un stat condus de nobilime, cu drepturi de care nu se putea atinge nimeni [8]).

---

1) Jósefowicz, *op. cit.*, pp. 426—427.
2) Scrisoarea citată mai sus, în Anexa XI.
3) Jósefowicz, *loc. cit.*
4) *Ibidem.*
5) *Lwów, Arhiv Ziemski*, actele din Halicz (Castrense), tom. 187, pp. 505—507.
6) Pentru toate aceste evenimente, N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, pp. 345—348, cu toată bibliografia şi I. Neculce, *op. cit.*, pp. 93—102, Tudosie Dubău (N. Costin), în Kogălniceanu, *Letopiseţe*, pp. 30—31 (e inexactă ştirea că Petriceicu a stat în ţară numai până în Martie, căci după cum se vede, în Aprilie era încă la Dorohoi) cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II-3, pp. 145—150 şi IX-1, pp. 311—312, N. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 236—237.
7) Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, în *Inchinare lui N. Iorga*. Cluj, 1931, p. 114.
8) Memoriul din 25 Iulie 1684, Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II-3, pp. 151—153, este probabil opera lui Miron Costin.

In schimb, bietul Ştefan Petriceicu, nemulţumit de boieri, cerea ca puterea domnului să fie absolută în Moldova şi garantată de Poloni [1]).

Dar Sobieski combătut în Polonia se gândea la altă soluţie, Moldova să fie dată fiului său Iacob, ca o asigurare că va moşteni apoi tronul părintesc. De aceia, Petriceicu fu îndepărtat şi i se dădu drept compensaţie o nouă moşie tot în regiunea Sambor, unde se aflau economiile regale, la Makuniów, unde rămase cu doamna lui, Maria Catargiu [2]). Moşia Makuniów fusese a lui Marcu Matczynski, favoritul regelui, comisul coroanei şi apoi mare vistiernic şi prieten al lui Miron Costin, care o dărui domnului pribeag, al cărui protector se arătase mai de mult. Moşia Makuniow era în imediata apropiere a celorlalte moşii ale domnului dela Kupnowica, spre Nord, pe dealuri, pe drumul spre Iaworow [3]).

Sfârşitul lui Constantin Şerban Basarab. In mijlocul acestor împrejurări războinice, când zăngănitul armelor cuprindea din nou marginele orientale ale Poloniei, se stingea, bătrân şi uitat, Constantin Şerban Basarab. La 28 Februarie (stil vechiu) 1685 îşi scrie el testamentul, cea mai importantă mărturie inedită dintre cele prezentate în acest memoriu [4]). Testamentul în limba polonă începe astfel: «In numele Tatălui şi al Fiului şi al Sf. Duh. Amin. Eu, Ioan Constantin Basaraba, domnul Ţării Româneşti, deşi bolnav cu trupul, dar sănătos cu mintea, văzând cum cursul acestei vieţi a mele date de Dumnezeu Creatorul, se îndreaptă acum către sfârşitul ce mi s'a hotărît, fiind dator cu datoria morţii, se cuvine să fiu pe pază şi pregătit după prevestirile lui Isus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Domnul şi Mântuitorul meu, prin învăţătura Lui mântuitoare pentru ultimul ceas şi vreau să fiu gata prin mila lui sfântă, îndreptându-mă spre dobândirea graţiei Domnului Mântuitorului meu, atât cu sufletul cât şi cu trupul. La urmă, împart şi bunurile mele, după puterile mele omeneşti, ca să nu rămân

[1]) Două memorii inedite ale lui Ştefan Petriceicu din 1684 către Sobieski, citate de Chowaniec, *op. cit.*, p. 117.

[2]) Jósefowicz, *op. cit.*, p. 427.

[3]) Anexa XV. Intărirea regelui din 1690, dania era făcută atât în favoarea Domnului, cât şi a Doamnei. Vezi şi harta anexată.

[4]) Anexa XII.

cu nimică în faţa lui Dumnezeu, a conştiinţei mele, a urmaşilor, precum şi a slugilor mele rămase pe lângă curtea mea, ca şi a altor apropiaţi ». După ce-şi încredinţează sufletul său Domnului, adaugă: « In privinţa îngropării corpului meu, aceasta vreau, dacă se poate, prin graţia iubitei mele soţii şi apoi cu voia prea seninului meu domn milostiv, *ca să fie îngropat lângă trupurile străbunilor mei în Ţara Românească.* In privinţa iubitei mele soţii, o dau mai întâi în grija lui Dumnezeu, apoi în a prea seninului, Măriei Sale regelui, domnul şi binefăcătorul meu milostiv, ca unui părinte milostiv şi bun, căzând îndurerat împreună cu ea la picioarele prea seninei regine şi binefăcătoarei milostive, ca s'o primească pe ea în graţia şi protecţia ei milostivă, să binevoiască să-i fie protectoare şi apărătoare, neîngăduind să i se facă nicio nedreptate. Deci, deoarece Dumnezeu Atotputernic n'a vrut să mă binecuvânteze cu urmaşi din această iubită soţie... toată averea mea sărăcăcioasă o las cu toate drepturile soţiei, ca să pomenească sufletul meu cel păcătos şi să-l mântuiască cu pomeni, daruri şi jertfe pentru biserici. Iar datoriile ce s'ar arăta făcute de mine faţă de orişicine şi ale slugilor mele, să nu facă greutate sufletului meu, prin oprirea plăţii ».

Averea domnului fusese risipită în împrejurări pe care le aflăm acum. Un negustor, Andrei Achterlan din Wielun luase ca zălog toate giuvaericalele domnului pentru 30.000 de zloţi, dar îi dăduse « şelangi » proşti moldoveneşti « cu aliaj pe jumătate ». E vorba de marile falsificări de monete polone fabricate în Moldova, încă din vremea lui Dabija Vodă [1]). Deşi domnul îi restituise suma în bani buni, nici banii, nici giuvaericalele nu le-a mai văzut. Pe de altă parte, el arendase moşia Krakowiec (la Vest de Jaworów, azi un târguşor, pe malul unui lac) dela nobilul Zahodowski, dar, pe semne în urma unui proces, fusese alungat de acolo, pierzând nu numai arenda, dar şi valoarea semănăturilor, « 140 de jumătăţi de măsuri de grâu ». De aceea Constantin Şerban se îndreaptă către Rege, « ca să facă judecată neîntârziată şi milostivă soţiei

[1]) Cf. P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificări de monete polone*, în « Buletinul Societăţii Numismatice Române », XXVII—XXVIII, 1933—1934, pp. 129—132.

mele rămase în acest chip săracă și să i se înapoieze atât giuvaericalele, cât și suma dela Krakowiec ». O singură amintire despre războaiele trecute: « Amintind de asemenea, acum la acest capăt al vieții mele și munca oboselilor mele, când la Hotin, precum și în Ucraina am fost cu steagul, pe care l-am avut din voia și grația însăși a Măriei Sale regelui, domnul meu cel milostiv, cât mi-au îngăduit puterile mele bătrâne, a doua oară rog prin mila Dumnezeului meu cel răstignit pe Măria Sa regele, domnul meu milostiv și binefăcătorul meu cel mai mare, ca să nu îngădue întru nimic să se facă vreo nedreptate iubitei mele soții ».

Testamentul este scris la curtea dela Waniowice, la 28 Februarie stil vechiu; iscălitura era cu litere cirilice și urmată de sigiliul domnesc, iar între martori se ivesc Mihai Żbyewski, prieten, Andrei Jarowski, Mihai Strzelbicki, preotul din Waniowice « duhovnicul Măriei Sale domnului » și încă un alt preot. Niciun boier sau vreo slugă din țară nu rămăsese pe lângă domnul mort între străini. In inima bătrânului oștean erau încă vii în clipa morții amintirile de glorie ale luptelor purtate, dar și dorința, ce nu urma să fie împlinită, ca, după o vieață așa de sbuciumată, să se odihnească în pământul țării, alături de strămoși. Vieața lui de lupte se termină pe o notă minoră, bătrân și uitat într'un sat dela marginea pădurilor mari ale Carpaților Galiției [1]).

Peste patru luni, la 7 Iulie, doamna Nedelea înscria actul în registrele notariale din Przemyśl și cu acest prilej Constantin Șerban era arătat ca răposat [2]). *Așa dar, fostul domn al Țării Românești moare la Waniowice lângă Sambor în Galiția, între 28 Februarie și 7 Iulie 1685.*

Constantin Șerban trebue să se fi născut înainte de plecarea tatălui său, Șerban Vodă, din țară, adică înainte de 1611. Socotim că nu greșim când stabilim data nașterii lui în ultimii ani de domnie ai lui Radu Șerban, 1609—1610, așa că la urcarea sa în scaun, Constantin va fi avut 44—45 de ani, iar,

---

[1]) Incă din 7 Ianuarie 1658 (28 Decemvrie 1657) Constantin Șerban făcuse un testament lăsând ca moștenitor pe Francisc Rákóczy « afar den ce am lăsat noi fămiaei noastre », N. Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 54 și Ciorănescu, *op. cit.*, p. 24.

[2]) Anexa XII.

la ultima sa luptă din Ucraina, la 1675, 65 de ani. A murit deci la 75 sau 76 de ani [1]).

Mormântul lui Constantin Şerban se află foarte probabil la mănăstirea Lawrow, în imediata apropiere a moşiilor sale. Se cunoaşte donaţia ce o făcuse acelei mânăstiri la 1681, lemnul Sf. Cruci. In pomelnicul mănăstirii este pomenit între ctitori.

Pomelnicul începe astfel (în ruseşte): « Aceasta e pomenirea robului lui Dumnezeu Ioan Constantin voevod, domn a toată ţara Ungrovlahiei şi autocrat a toată Podunavia şi cu doamna lui Nedelea, anul 1681, August 21. Pomeneşte sufletele robilor tăi: Io Constantin voevod, doamna lui Nedelea, Părinţii domnului: Şerban voevod şi Elena, bunicul său, Şerban. Şerban voevodul muntenesc, botezat de dânsul (aflăm deci că Şerban Cantacuzino era finul lui Constantin Şerban), doamna lui Maria, tatăl doamnei Nedelea: Psisav, mama ei, Ecaterina, domnul Io Matei şi Elena doamna ». Mai sunt trecuţi în pomelnic « pod starostele domnului, Gheorghe şi soţia lui Ana » [2]).

Şi în apropiere, la Dobromil, pomelnicul bisericii pomeneşte pe « Ioan Şerban Constantin Basaraba » [3]).

Mânăstirea Lawrow cu hramul Sf. Onufrie, pe râul Linina, lângă Stari Sambor, în pădurea de brazi, este un centru curat rutean (azi de rit unit). Intemeierea primei biserici se atribue

---

[1]) Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, p. 210, socoate că la urcarea sa în scaun avea « aproape 50 de ani », nu se ştie pe ce temei, în acest caz, Domnul ar fi trăit până la 80 de ani, ceea ce e puţin probabil, căci luptase călare în Ucraina la 1675, când ar fi avut peste 70 de ani. La 1637 şi 1639, ca fiu al lui Şerban Voevod, Constantin era vtori postelnic, o slujbă mică de om tânăr (St. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 293). In jurul datei morţii lui Constantin Şerban s'a iscat acum vreo 12 ani o polemică între profesorii I. Minea şi N. Băjenaru, de o parte şi autorul acestor rânduri, în legătură cu Cronica polonă a lui Miron Costin, care-l pomeneşte ca fiind în vieaţă: I. Minea, *Când a scris Miron Costin Chronika ziem Moldawskich*, în « Cercetări Istorice », I, 1925, pp. 414—416, P. P. Panaitescu, *Cu privire la data scrierii Chronika ziem Moldawskich de Miron Costin*, în « Revista Istorică », XII, 1926, pp. 9—12, N. C. Băjenaru, *O ipoteză falsă*, în « Arhiva », XXXIV, 1927, pp. 34—44, P. P. Panaitescu, *Sfârşitul lui Constantin Şerban Cârnul*, în « Revista Istorică », XIII, 1927, pp. 55—61, N. C. Băjenaru, *Din nou o ipoteză falsă*, în « Arhiva », XXXIV, 1927, pp. 115—122. D. Băjenaru conchidea, considerând chestiunea « definitiv închisă » prin stabilirea morţii lui Constantin Şerban la 1674. Descoperirea testamentului lui Constantin Şerban, pe care nu-l cunoşteam atunci, confirmă în totul teza noastră.

[2]) I. Lub, Лаврівськии помяник XVII—XIX B: (Pomelnicul dela Lavriv din veacurile al XVII—XIX-lea), in Acta ordini sanct: Basilii, VI (1935) p. 313—315. (Pasajul de mai sus e adăugat după ţinerea comunicării).

[3]) N. Holubeţ, Лаврив, în Acta ordini sancti Basilii magni, II, 1926, p. 58.

lui Leon principe rus al Haliciului, la sfârşitul sec. XIII; ea este astăzi încă în fiinţă, dar mormintele domneşti nu se mai văd [1]). Ingroparea lui Constantin Şerban la Lawrow este o ipoteză, deoarece cronica manuscrisă a mănăstirii scrisă în limba polonă la 1784 nu pomeneşte de domnul muntean între cei îngropaţi acolo, spre deosebire de Ştefan Petriceicu, care e indicat în chip precis [2]). Totuşi legăturile lui cu mânăstirea, la care era ctitor şi faptul că această mânăstire se afla în imediata apropiere a moşiei pe care s'a stins Constantin Şerban, ne-ar îndreptăţi în această presupunere.

Doamna Nedelea. Potrivit daniei regeşti, doamna Nedelea rămase stăpâna moşiei dela Waniowice şi în anul următor morţii soţului ei (1686), făcându-se o lustraţie (statistică) a moşiilor din ţinutul Przemysł, în raportul slujbaşilor regali citim: « Am aflat ca proprietară a cheiei aceleia (Waniowice) pe doamna Basarabina, doamna Ţării Româneşti, soţia răposatului Constantin Şerban Basarabă voevod şi domn, pe temeiul dreptului comunicativ, acordat lor de către actualul rege » [3]). Aceasta este ultima ştire pe care o avem despre dânsa. Se ştie că doamna Nedelea era a doua soţie a lui Constantin Şerban Basarab [4]). Ea era o roabă caucaziană (se ştie că aceste roabe erau vestite pentru frumuseţea lor), Constantin Şerban se căsătorise cu ea la 1657, domn fiind în scaun, după moartea primei lui soţii, doamna Bălaşa şi nunta fu celebrată de însuşi patriarhul Macarie de Antiohia, acelaşi care o botezase, căci ea

---

[1]) *Ibidem*. Mânăstirea avea, înainte de refacere ziduri groase de piatră cu turnuleţe de lemn şi porţi ferecate. Biserica cu şapte cupole de lemn, avea un frumos iconostas. (*Op. cit.* In Записки II, 1926), p, 318—325. La 1777 a ars complet (*ibidem* p. 318 nota).

[2]) *Ibidem*, vezi mai jos.

[3]) *Słownik geograficzny królestwa Polskiego*, sub Waniowice.

[4]) Cf. S. Zota, *O colecţie de spiţe de neam*, în « Revista Istorică », XIII, 1927, pp. 45—51, V. Bogrea, *Doamnele lui Constantin Vodă Şerban*, « Revista Istorică », VI, 1920, pp. 183—184, N. C. Băjenaru, *Natalia a doua soţie a lui Constantin Şerban*, în « Arhiva », XXXIII, 1926, pp. 145—147. Numele Natalia dat de traducătoarea lui Paul de Alep, alături de « Nadala » nu este cel exact. In documente numele ei este Nedelea, forma slavă pentru Domnica (Duminica). « Fata cea frumoasă din Circasia », pe care Mihnea III o luase cu sine în Ardeal « ca să o ia sie muiere », sora hanului tătăresc Mehmed Ghirai, de care pomeneşte cronicarul ungur Szalardi Iános (apud Şincai, *Cronica*, ed. 1853, III, p. 83), nu este Nedelea Doamna, căci pe ea o cununase cu Constantin Şerban, patriarhul Macarie, încă din timpul domniei acestuia, la 1655. (V. mai jos). Cf. însă C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* I, ed. 3-a, p. 334.

venise păgână din patria ei[1]). Tatăl se numea Psisav şi mama Ecaterina, cum am văzut mai sus. Ca o fostă roabă, i-a fost credincioasă până la moarte şi a urmat pe domnul ei pe toate drumurile lui de pribeag, a fost singură la căpătâiul lui între streini, la ceasul morţii. Domnul îi arată o deosebită dragoste, care nu pare a fi numai de formă, în testamentul analizat mai sus. La 1695, doamna Nedelea nu mai era în vieaţă, poate de mai mulţi ani, căci moşia Waniowice era atunci în stăpânirea boierilor moldoveni pribegi, Ilie Moţoc şi Nicolae Murguleţ [2]).

Ultimii ani ai lui Ştefan Petriceicu. Ştefan Petriceicu supravieţui încă cinci ani de zile lui Constantin Şerban, ani de pribegie şi de necazuri. Situaţia lui, este drept, era destul de bună. Pe lângă satul Makuniow, dăruit cum am văzut de Marcu Matczynski, domnul pribeag mai avea şi domeniile dăruite mai de mult de rege, la 1673 sau 1674, la Kupnowica. Această moşie întinsă, aşezată la Nord de Sambor, pe drumul spre Liov, pe malul râului Strwiacz, afluent al Nistrului, era o « cheie » din posesiile regale, dăruită pe vieaţă, dar şi cu drept de moştenire şi cuprindea şase sate: Kupnowice, Mistkowice, Rozdziałowice, Szeptyce, Zaraysko, Błozowi [3]). Din acestea, ultimul fu cedat de Petriceicu cumnatului său, căpitanul Alexandru Ilski. Mai înainte îl dăduse lui Constantin Turcul cel bătrân şi la 1689 jupâneasa lui Turcul se afla încă acolo, dar domnul îi ia moşia şi o dă cumnatului său. De asemenea unele venituri dela Mistkowice, cari fuseseră lăsate unei alte rude domneşti, Ianache Bainski (poate frate cu Vasile, cel care prinsese pe Duca Vodă la Domneşti), sunt date aceluiaşi Ilski [4]). Alexandru Ilski era un polon, fost staroste de Horodenka, la marginea Moldovei, stabilit dela o vreme în această ţară, unde se căsătorise cu Maria sora lui Ştefan Vodă Petriceicu [5]).

---

1) Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. Cioranu, pp. 214—216.

2) Ordin al regelui Sobieski în favoarea lor şi pentru îndepărtarea lui Dimitrie Isăcescul, la 30 Aprilie 1695, Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 262.

3) *Ms. Acad. Rom., Nr. 5197* (copii de acte polone), p. 33.

4) Dania din 22 Mai 1689, anexa XIV.

5) Cf. S. Zota, *Despre nobilimea Basarabiei*, în « Arhiva genealogică », I, 1912, p. 69 şi acelaşi, *Serdarul Vasile Bainski*, ibidem, II, p. 91. Documente despre familia Ilski şi biserica lor clădită la Horodenka, N. Iorga, *Studii şi Documente*, V, p. 403 şi T. Bălan, *Documente bucovinene*, III, pp. 88—89.

Pe deasupra, Ştefan Petriceicu ajunge şi demnitar provincial al Poloniei, căci e numit de rege staroste de Zwolen, orăşel în apropiere de Radom, la Sud de Varşovia [1]). Din cauza îndatoririlor slujbei sale, el nu stetea la moşiile sale din Galiţia ci, mai mult la Tczow, sat cumpărat sau arendat în apropiere de Zwolen, unde îşi petrece ultimii ani ai vieţii şi unde a şi murit [2]).

Dar şi cheltuelile erau mari; spre deosebire de domnul muntean, Petriceicu Vodă avea pe lângă sine o curte de rude şi oşteni din Moldova, pe care trebuia s'o întreţină. Astfel erau, pe lângă soţia sa, Maria Catargiu (domnul nu avea copii), copiii cumnatului său, Nicolae şi Lupaşcu Hâjdău (erau copiii lui Ştefan Hâjdău mare paharnic şi al Alexandrei sora lui Ştefan Petriceicu) [3]), sora lor, Mariana, căsătorită cu Vasile Balş paharnicul [4]) şi unchiul lor, Gheorghe Hâjdău, apoi Ilski, alt cumnat, de care am vorbit, şi în sfârşit al treilea cumnat, Ilie Sturza mare vornic cu soţia sa Safta sora domnului [5]). Dintre boieri avem pe Iacob Halepliul grec, precum şi mai mulţi Poloni în serviciul domnului [6]). Mai erau şi oşteni, în frunte cu Constantin Turculeţ, iar în pomelnicele mănăstirilor galiţiene dăruite de Ştefan Vodă mai apar şi alte rude şi boieri.

Căci Vodă era şi un om evlavios şi după pilda înaintaşilor săi ajuta cu bani o mulţime de biserici şi mănăstiri pravoslavnice în părţile răsăritene ale Poloniei. Astfel numele lui şi ale rudelor sale sunt trecute în pomelnicul Schitului Mare (Maniava) din Carpaţi, la mânăstirea Ugornicki în Pocuţia, în

---

[1]) Ms. Acad. Rom. Nr. 5197, p. 11 şi Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II-3, p. 180, acte din 1688 şi 1689.

[2]) Scrisori ale lui datate din acest sat, 7 Aprilie 1685 *(Anexa XIII)* şi 22 Mai 1689, donaţia citată mai sus pentru Ilski, *Anexa* XIV, precum şi testamentul său, vezi mai jos. In actele citate, toate copii, numele satului apare sub formele *Isczow*, *Iesczow*, *Oczow*, toate forme conrupte pentru Tczow, sat care se află lângă Zwolen, capitala starostiei sale.

[3]) S. Zota, *Serdarul Vasile Bainski*, loc. cit.

[4]) Cf. actul specificând pe moştenitorii lui Ştefan Petriceicu (1701), *Ms. 5197, Acad. Rom., p. 36—37.*

[5]) S. Zota, *loc. cit.* şi Ms. 5197, Acad. Rom., p. 14. La 1691, după moartea lui Ştefan Petriceicu, văduva lui e învinuită că a luat dela Ştefan Hâjdeu mai multe obiecte de preţ, între cari un ceasornic de aur, şei, săbii, buzdugane, dar se dovedeşte că au fost luate de Safta Sturdza, *ibid.* Vezi spiţa genealogică în *Anexe*.

[6]) *Ms. citat*, p. 11, plenipotenţa dată de Domn la Liov, în 1688 pentru a fi reprezentat în faţa instanţelor judiciare din acel oraş.

oraşul Stanislawow la biserica târgului, la biserica din satul Socola, ţinutul Zolociwska (nu departe de moşiile sale), unde este zugrăvit pe tabloul ctitorilor [1]). La mânăstirea Dobromil, de asemenea din apropierea moşiilor sale, Ştefan Petriceicu este iarăşi trecut în pomelnic, alături de Constantin Şerban; în biserica cea mare Moldovenească din Liov se aminteşte dania doamnei Maria, « un felon cusut cu flori de aur şi o pereche de narancviţe » [2]). In sfârşit, şi mânăstirea Lavrov, locaşul de veci al corpului său, îl pomeneşte în pomelnic [3]).

Pentru acestea toate trebuiau bani şi pensia votată de dietă se plătea foarte neregulat, în unii ani de loc. Stanislav Lubomirski obţinuse în două rânduri la dietă şi la visterie plata pensiei [4]), dieta votează din nou la 1685 sumele din urmă, ce nu fuseseră plătite la timp domnului pribeag [5]). Regele însuşi scria vistiernicului să nu-l uite, căci merită toată încurajarea. « Nenorocitul, scrie regele, s'a ruinat pe sine şi casa lui pentru noi şi pentru republică... se plânge că de ar pune totul zălog, nu i-ar ajunge banii » [6]). Domnul se vede silit să ceară visteriei regale să-i îngădue ca impozitele starostiei sale dela Zwolen să-i fie socotite din pensie şi să nu le mai plătească [7]), iar dieta provincială din Wiśnia (Galiţia) cere stăruitor ca datoria Statului faţă de acest aliat nenorocit să fie plătită [8]).

Un rol politic n'a mai avut în această vreme Ştefan Petriceicu. Când Sobieski, la 1686, întreprinde marea expediţie din Moldova şi alungă din scaun pe Constantin Cantemir, Ştefan Petriceicu nu fu chemat să ia parte la oastea care intra în ţara lui. E probabil că regele se gândea să dea Moldova fiului său Iacob Sobieski, care îl însoţi şi scrise ziarul campaniei. Regele

[1]) P. P. Panaitescu, *Fundaţii religioase româneşti în Galiţia*, în « Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice », XXII, 1929, pp. 16—19.
[2]) Holubet, *op. cit.*, p. 57.
[3]) *Ibidem*, p. 56, şi I. Lub, *l. c.* Inscrierea în pomelnic e din 13 Decemvrie 1675, cu toate rudele domnului şi ale doamnei.
[4]) Scrisoarea lui Ştefan Petriceicu către Stanislav Lubomirski din Tczow, 7 Aprilie 1685, cu rugămintea să intervie din nou. Anexa XIII.
[5]) *Acad. Rom. Ms.* 5197, f. 10—11, din 1685.
[6]) Scrisori ale lui Sobieski către Toma Zamoyski vistiernic din 14 Aprilie, 30 Mai 1687 şi 13 August 1688, Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II-3, p. 162, 163 şi 179.
[7]) *Ibidem*, pp. 180—181, scrisoare din 25 Octomvrie 1688.
[8]) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XXI, p. 228, din 5 Decemvrie 1689.

urmărea printr'o așezare domnească să-i asigure și succesiunea la tronul Poloniei. In aceste condițiuni, Petriceicu nu era dorit în mijlocul foștilor lui supuși și fu lăsat acasă, de care lucru el se plânge apoi regelui într'o scrisoare din anul următor [1]).

In schimb, luară parte la expediție, dela curtea domnului, Iacob Halepliul (Halepinski), pomenit în ziarul lui Iacob Sobieski [2]) și cumnatul domnului, căpitanul Alexandru Ilski, care rămase mulți ani cu garnizoana polonă în cetatea Neamțului [3]). De asemenea, Ilie Moțoc, eroul luptelor împotriva Tătarilor, la 1683, fu trimis cu oșteni moldoveni dela Cetatea Neamțului până la Soroca să ridice populația sub arme pentru regele creștin [4]).

Testamentul și moartea lui Ștefan Petriceicu. Testamentul lui Ștefan Petriceicu păstrat într'o traducere polonă după originalul românesc, în actele de notariat al ținutului Przemyśl, este datat din Tczow, la 19 Iulie 1690. Bătrânul domn se stinse în apropierea orășelului Zwolen, unde era sediul starostiei sale [5]).

« Ștefan Petru voevod și domn al țării Moldovei, staroste de Zwolen. Precum fiecare om trăind în această lume este supus datoriei morții, așa și eu, supunându-mă voiei lui Dumnezeu și legii firii, după testamentul meu scris în românește, îmi arăt astfel ultimele dorințe: mai întâi, moșiile mele în țara

[1]) Scrisoare a lui Petriceicu către rege din Aprilie 1687, citată de Cz. Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, în Inchinare lui N. Iorga, p. 123. Neculce spune însă că « era și Petriceicu Vodă cu dânsul (cu Sobieski), ed. Procopovici, I, p. 120, dar Tudosie Dubău (pseudo N. Costin) nu pomenește așa ceva (Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, pp. 36—37), nici ziarul expediției scris de Iacob Sobieski nu-l menționează, Al. Lapedatu, *Campania polonă în Moldova la 1686*, Acad. Rom., memor. secț. ist., ser. III, tom. XIII, 1933. Cf. pentru expediția lui Sobieski, Cz. Chowaniec, *Wyprawa Sobieskiego do Moldawii*, Varșovia, 1932, p. 57 (socoate că Petriceicu a fost părăsit de Sobieski pentrucă regele voia să câștige pe C. Cantemir). Cf. și N. Iorga, *Sobieski et les Roumains*, în « Revue Historique du Sud-Est européen », X, pp. 287—306 și G. Duzinchievici, *Ceva nou asupra legăturiilor lui Sobieski cu Moldova*, Acad. Rom. memor. secț. ist., ser. III, tom. XIX, 1938.

[2]) Lapedatu, *loc. cit.*, p. 23 (301).

[3]) *Acad. Rom. Ms. 5197, f. 54*, Privilegiul lui Sobieski pentru Ilski, confirmat la 1709 de regele August II.

[4]) Raportul lui Ilie Moțoc despre vitejiile sale, 1696, T. Holban, *loc. cit.*

[5]) Anexa XVI, Acad. Rom. Ms. 5197, pp. 16—17. In copie localitatea este scrisă Oczow, cred o greșeală pentru Tczow. Copiile de acte polone cuprinse în Ms. 5197 al Acad. Rom. au fost alcătuite prin grija lui Tadeu Hâjdău, bunicul istoricului B. P. Hasdeu. Manuscrisul poartă titlul: « *Dela pârcălăbia Hotinului* » și cuprinde copii după actele familiei Hâjdău, din Polonia, Rusia și din Moldova.

Moldovei, oricâte sunt, anume Tătărşani şi Durneşti [1], ca moşii proprii ale mele, le dau şi le dăruesc doamnei mele, la care să nu se amestece după moartea mea niciuna din rude. Astfel vreau, mă rog şi poruncesc, arătându-mi ultima dorinţă sub blestem». Moşiile dăruite de rege în Polonia, precum şi toate bunurile mobile sunt de asemenea lăsate doamnei Maria. De altfel, încă de 10 ani cei doi soţi îşi făcuseră un testament reciproc, ca cel care va muri întâi să lase averea celuilalt [2]. «Aceasta dau ca însărcinare doamnei mele, cu voie deosebită, vreau şi rog ca doamna mea să dea domnului Nicolae nepotului meu de soră (Hâjdău), contuşul căptuşit cu blană de râs, o sabie de argint aurit şi un paloş ferecat cu argint aurit, apoi două frâie şi o şea. Iar domnului Lupaşcu, de asemenea nepotul meu de soră (fratele lui Nicolae), vreau şi rog ca doamna mea să-i dea contuşul căptuşit cu soboli, două frâie, un paloş ferecat în argint aurit, sabia turcească şi două şei. La aceasta pentru mai bună încredinţare, întărire şi siguranţă, rămânând încă cu minte bună, mă iscălesc. Ştefan Petru voevod şi domn al ţării Moldovei, staroste de Zwolen, la Tczow, 19 Iulie 1690 ».

Intru cât din procesul care a urmat pentru averea lui Ştefan Petriceicu s'a obiectat că acest testament a fost scris în ultimele lui clipe (extremus laboraret agonisaretque) [3], rezultă că *fostul domn al Moldovei a murit la Tczow lângă Zwolen la 19 Iulie 1690 sau poate câteva zile mai târziu.*

Mormântul său este tot la mănăstirea Lavrov, căci cronica mânăstirii spune că în biserică se află îngropat Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei şi doamna lui Maria, dar nicio piatră nu se mai găseşte, amintind de acest domn moldovean pribeag [4]. Este aşa dar probabil că cei doi domni, cel din Ţara Românească şi cel din Moldova, odihnesc alături, înfrăţiţi de o soartă care nu le fusese prielnică în timpul vieţii.

---

[1]) Tătărăşani în judeţul Dorohoi, aproape de marginea judeţului Botoşani (cf. I. Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici, I, p. 60: « Petriceicu Vodă au mers la satul lui, la Tătărăşani »). Durneştii, mai la Sud, în judeţul Botoşani. Vezi *Marele dicţionar geografic al României*, sub vocibus.

[2]) Anexa IX.

[3]) Cf. anexa XVII.

[4]) N. Holubeţ, *op. cit.*, p. 56. Cronica mănăstirii scrisă în limba polonă la 1784, pune greşit data morţii lui Petriceicu la 1675.

Procesul pentru averea lui Ștefan Petriceicu. Curând după ce domnul închisese ochii, începe în fața instanțelor polone procesul pentru moștenirea lui între doamna Maria Catargiu și nepoții de soră a răposatului, cei doi frați Nicolae și Lupașcu Hâjdău. Doamna e învinuită că ar fi luat chiar giuvaericalele tatălui celor doi frați, rămase la Ștefan Vodă, dar ea se apără bine, aducând dovezi, între cari și testamentul mai vechiu al domnului, cu caracter mutual între cei doi soți [1]). Doamna oferi celor doi frați o despăgubire de 10.000 de zloți, cu care ei se mulțumiră și-și retraseră plângerea [2]). Dar în 1696, la moartea regelui Sobieski, procesul se aprinde din nou. Doamna nu păstrase o pioasă amintire trecutului ei domnesc și se recăsătorise cu grecul Iacob Halepliul. Frații Hâjdău puseseră o clipă mâna pe moșii, dar sunt alungați cu forța de acolo de Halepliul ofițer în oastea regală, care se folosise cu turburările din vremea interregnului, după moartea lui Sobieski [3]). Cei doi frați învinuesc acum pe doamnă că « împotriva celor cuvenite și a legii, pe când mai sus zisul strălucitul palatin al Moldovei, unchiul lor, era în agonie, a scris ea acel testament, cu dela sine putere, cu căpitanul ei,... l-a compilat și a pus în acel testament în limba românească ceea ce i-a plăcut ei, așa încât toate i se cuvin ei prin acel testament. Testamentul l-a dat să-l iscălească strălucitul lor unchiu, soțul ei, care era în agonie și lipsit de cunoștință. E un testament, nu numai potrivnic legilor regatului, dar și potrivnic dreptății » [4]).

Căpitanul, de care vorbesc cei doi frați, este Halepliul, cu care doamna, care avea de altfel probabil nevoie de un protector, se recăsătorise [5]). Am amintit de participarea lui expediția regelui Sobieski în Moldova. După căsătorie regele îi confirmase toate moșiile lui Ștefan Petriceicu precum și titlul

[1]) Anexa IX. Prima înfățișare a procesului avu loc la Jaworow, la 31 Iulie 1691, a doua la Przemyśl, la 22 August: Feria quarta ante festum sancti Bartholomei apostoli proxima, *Acad. Rom. Ms. 5197*, pp. 12—15.

[2]) *Ibidem*, f. 9 recto.

[3]) *Ibidem*, p. 20, 22—23.

[4]) Anexa XVII.

[5]) D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, ed. Acad. Rom., II, p. 417, nota 5, afirmă greșit că doamna s'a recăsătorit cu un polon. Lunga notă a lui Cantemir despre Ștefan Petriceicu cuprinde o serie de greșeli: In Polonia regele i-ar fi dat cetatea *Iaslovetz* cu câteva sate și pensia i-ar fi fost de 100.000 de zloți (recte 20.000). Data morții lui ar fi 1684 (în loc de 1690).

de staroste de Zwolen şi Zwinigorod, amintindu-se în privilegiul regal şi meritele sale în steagul husarilor [1]). La 5 Octomvrie 1697, August II îi confirmă lui şi soţiei sale toate moşiile foste ale lui Ştefan Petriceicu, ca unuia ce slujise în oastea polonă timp de 28 de ani [2]). Sub domnia acestui rege procesul avu mai multe faze. După ce familia Hasdeu obţinu sprijinul lui Stanislav Jablonowski marele hatman, Halepliul izbuteşte totuşi să reia moşiile la 1700. Abia la 1705, după moartea lui Halepliul, Hâjdeii obţin moşiile acordate rudei lor de către regele Sobieski [3]). La această dată bătrâna doamnă văduvă moare şi mitropolitul rutean Viniţki înseamnă: «In anul 1705 am îngropat la mănăstirea Lawrow pe Doamna Moldovei, recăsătorită cu Halepinschi, Martie 4», La 28 Martie acelaşi mitropolit înseamnă aducerea osemintelor lui Halepinski la Lawrow, alături de ale doamnei [4]).

* * *

Polonia lui Sobieski fusese adăpostul şi nădejdea acestor domni şi boieri români, încrezători în norocul creştinilor. Pilda lui Mihai Vodă Viteazul, care alungase o clipă pe păgâni a rămas vie până la sfârşitul veacului, izbândele polone dela Hotin şi dela Viena îi încredinţa că ceasul aşteptat se apropie. Un om înfocat, nu totdeauna prudent, îndărătnic şi viteaz, Constantin Vodă, un boier moldovean moale şi sperios, Petriceicu Vodă, fuseseră duşi de acelaşi vârtej de nădejde şi aventură şi rămăseseră apoi uitaţi şi pribegi în satele lor din Galiţia. Nici măcar, după veacuri, nu se împlinise voia lui Constantin Vodă: «Să fiu îngropat alături de strămoşii mei în Ţara Românească».

---

1) *Acad. Rom. Ms. 5197*, p. 33, confirmarea din 1700 a daniei lui Sbieoski.

2) *Ibidem*, p. 17.

3) Anexa XVIII şi actul de confirmare al regelui, Acad. Rom., Ms. 5197, p. 32 şi 33, 38 şi 39.

4) M. Andruşiak, Записки митрополита Виницкаго (Insemnările mitropolitului Viniţki), în Записки чина св. Василія, VI, p. 182.

ANEXE

I.

Camenița, 24 August 1661.

Scrisoarea lui Constantin Șerban Basarab către marele cancelar Nicolae Pražmowski, cerând să nu fie predat Tătarilor.

Iasnie Wielmozny Msci xięze kanclerzu wielki koronny, moy wielce Msci Panie y patronie.

Przyiechawszy do Kamienca Igo. Msć. Pan Tomkiewicz o wielkim pieczałowaniu w eliberowaniu mnie slugi swego s tey otchłani W.M.M. Pana y patrona, takze y patrocinium opowiedział, zaiste tęgo ia sobie zawsze po W. M. M. P., iako existens in tali passu extoris patria obiecował y do konca nie trace nadzieie ze W. M. M. Pan wiąwszy mnie sługe swego zas w protectią swoie, starac sie o to raczysz, zebym tym poganom, ktorzy pragną na garsc krwie moiey niebył wydany, unizenie a pokornie o to W. M. M. Pana y patrona prosze. Nie dla tegom sie ia wprawdzie udał pod protectią Pana Chrzescianskiego, I-go Krolewskiey Msci, Pana mego młościwego y W. M. M. Pana y patrona, zebym był wydany, ale wiedząc o tym zapewnie ze to nigdy inauditum wydać kogo poganom, prosto pod skrzydła maiestati I. K. Msci Pana mego młsciwego uciekałem sie., jakoz w Bogu y W. M. M. P. nadzieie pokładam, ze W. M. M. Pan y patron potrudicz raczysz ze ten nieprzyiaciel nieodniesie pocieche. Szerzey wyiasnia o wzytskim Jego Msć Pan Tomkiewicz do W. M. M. Pana wypisał. Powolne zatym usługi moie pilnie w łaske W. M. M. Pana y Patrona zalecam. Zostaiąc W. M. M. Pana y patrona, całe zyczlywy przyiaciel y sługa powolnym. W Kamiencu Podolskim d. 24 Augusti 1661.

Іѡ Кѡстандин воевода.

Adresa: Iasnie wielmożnemu a moiemu wielce M. Panu y patronowi I.-go Msci Xiędzu Mikołaiowi z Prazmowa Prazmowskiemu, biskupowi Luckiemu, naywysszemu kanclerowi krolestwa Polskiego, opatowi Lieciechowskiemu, moiemu wielce misciwemu panu.

Prea puternice episcop-cancelar mare al coroanei, domnul și patronul meu milostiv.

Sosind la Camenița, domnul Tomkiewicz mi-a adus răspuns despre marea grije a domniei tale pentru eliberarea mea, sluga domniei tale, din această prăpastie, de asemenea și despre protecția domniei tale. In adevăr, eu totdeauna am nădăjduit tare în domnia ta, de când mă aflu în acest impas afară din patrie și nu pierd nădejdea că până la sfârșit, domnia ta, luându-mă ca o slugă a sa sub protecția sa, vei binevoi să stăruești ca să nu fiu predat acelor păgâni, ce voiesc să bea sângele meu, rugându-mă plecat de domnia ta pentru aceasta. Nu pentru aceasta, în adevăr, m'am pus sub apărarea unui domn creștin, Măria Sa Regele, domnul meu milostiv, și a domniei tale, ca să fiu predat, ci știind cu siguranță că este un lucru neauzit vreodată să fie dat cineva păgânilor, m'am adăpostit de-a-dreptul sub aripa Măriei Sale Regelui, domnul meu milostiv. Astfel îmi pun nădejdea în Dumnezeu și în domnia ta, ca domnia ta, domnul și patronul meu, vei stărui ca acel dușman să nu obție bucurie. Mai pe larg va lămuri despre toate Domnul Tomkiewicz, care a scris domniei tale. După aceea încredințez slujbele mele zeloase grației domniei tale, domnul și patronul meu, rămânând al domniei tale întru totul iubitor prieten și slugă supusă.

La Camenița Podoliei, 24 August 1661.

Io Costandin voivod.

Adresa: Prea puternicului și milostivului meu domn și patron, episcopului Nicolae din Prażmow Prażmowski, episcop de Luck, mare cancelar al regatului Poloniei, abate de Lieciechow, domnul meu cel milostiv.

(*Acad. Rom. Fotografii de documente pachet XXI/62*, după originalul din Arhivele Regale Polone, actele I. Bogdan).

II.

Camenița, 24 August 1661.

Scrisoarea lui Constantin Șerban Basarab către regele Ioan Cazimir al Poloniei, cerând să nu fie predat Tătarilor.

Nayiasnieiyszy Młsciwy krolu. P. Panie moy miłosciwy y dobrodzieiu.

Lubo to było conclusum wydać mnie nayniskiego sługi W. K. Msci Pana, Pana mego miłosciwego, pragnącym krwie moiey, Tatarow, iednak is z nowu Wasza Krolewska Msci, Pan moy mosciwy do dalney declaratiey swey Panskiey, mnie nayniskiego sługe swego w Kamiencu zatrzymac rozkazać raczyleś, za to ia pokornie a unizenie W. K. Msci P. P., memu młściwemu dzienkuie, gotow zostaiąc mandato W. K. Msci zawsze, iako filius obedientiae patrere. Nihilominus iednak

mam zupelną nadzieie w Bogu y w młosciwey łasce W K. Msci, Pana mego miłosciwego, ze mnie W. K. M., Pan moy Miłosciwy z podpłaszku maiestatu swego Panskiego oderwawszy, nie raczysz wydac roskazać tym poganan, ale cale, mnie nayniskego sługe swego, iako dzieci niemaiącego okrywszy płaszczen dla ojca swego, nayasnieyszego w protectiey młosciwey chowaiąc, declaratią swą pańską, onym niewydania mnie, iako Pan Chrzescianski sie raczysz. O com pokornie upraszaiąc, wielce samego sub umbram alarum W. K. M., Pana mego Młwego oddwszy, zostaie nayniskym W. K. M., slugą.

W Kamiencu Podolskim d. 24 Augusti 1661.

Иѡ Кѡстандин воевода.

Adresa: Sacrae ac Serenissimae Poloniae et Sueciae Regiae Majestati, d-no, d-no ac benefactori meo clementissimo.

Prea senine, milostive rege, domnul meu milostiv şi binefăcător,

Deşi era un lucru hotărît ca să fiu predat eu, mai mica slugă a Măriei Tale, Tătarilor cari doresc sângele meu, totuşi, deoarece Măria Ta, domnul meu milostiv ai binevoit să porunceşti ca să fiu reţinut la Cameniţa, până la noi porunci ale Măriei Tale, pentru aceasta eu mulţumesc plecat Măriei Tale, rămânând întotdeauna gata la poruncile Măriei Tale ca un fiu ce se cuvine să fie ascultător. Cu atât mai mult am deplină nădejde în Dumnezeu şi în graţia milostivă a Măriei Tale că Măria Ta nu vei porunci să fiu dat acelor păgâni, alungându-mă de sub apărarea tronului Măriei Tale, ci mă vei păstra întreg, prin hotărîrea ta domnească, pe mine sluga cea mai mică, întocmai precum se ascund copiii sub mantaua părinţilor lor, aşa cum binevoeşti să fii ca un domn creştin. Rugându-mă plecat pentru aceasta, mă aşez sub umbra aripilor Măriei Tale Regale, rămân a Măriei Tale slugă mai mică.

Io Costandin voievod.

In Cameniţa Podoliei, 24 August 1661.

Adresa: Sacrei şi Serenisimei maiestăţi regale a Poloniei şi Suediei, domnului şi binefăcătorului meu prea milostiv.

(*Acad. Rom. Fotografii de documente, pachet XXI/63,* după originalul din Arhivele Regale Polone. Colecţia I. Bogdan).

III.

Cameniţa, 4 Noemvrie 1661.

Scrisoarea lui Constantin Şerban Basarab către marele cancelar Nicolae Prazmowski, rugându-l să ajute pe solul său la rege în negocierile sale şi dându-i de veste despre moartea domnului Moldovei, Ştefăniţă Lupu.

Iasnie wielmożny Msci, xięże kanclerzu Korony, panie moy miłosciwy y dobrodzieiu.

Niemogąc sie doczekać pożądney declaratiey I. K. Msci Pana Pana mego miłościwego y dobrodzieiu, uzyłem Pana Theodosego Tomkiewicza, aby imieniem supplicował do maiestatu I. K. M., ktoremu abyś W. M. M. Pan y dobrodziey auxilio ex ope dopomocnym bydz y we wszystkim onemu iako swe Panskie łaskawie dać y onego do mnie, iako nayprędżey z pocieszną nowinę przysłać (poniewasz ius y hospodara wołoskiego Bog wszech mogący wział s tego swiata), raczył, pokornie prosze. Powolne zatym usługi moie pilnie w łaske W. M. M. P. y dobrodzieia odawszy, zostaie W. W. M. P. cale zyczliwym przyiacielem y slugą nayniszym.

W Kamiencu Podolskim d. 4 9.bris anno 1661.

Iѡ Кѡстандин воивода

Adresa: Mikołaiowi z Prazmow Prazmowskiemu...

Prea puternice, milostive domnule episcop-cancelar al coroanei, domnul meu milostiv și binefăcător,

Neputând să mai aștept hotărîrea Măriei Sale Regelui, domnul meu milostiv și binefăcător, am trimis pe domnul Theodor Tomkiewicz, ca să roage în numele meu pe Măria Sa Regele. Te rog supus pe domnia ta să binevoiești să-i fii ajutător în treaba lui și întru toate cu bunăvoință, ca să-mi trimită el cât mai curând o veste îmbucurătoare (pentrucă și pe domnul Moldovei, Dumnezeu atotputernic l-a luat din această lume). După acestea încredințând grației domniei tale binefăcătorul meu, slujbele mele, rămân al domniei tale întru totul iubitor prieten și slugă mai mică.

In Camenița Podoliei, la 4 Noemvrie 1661,

Io Costandin voevoda

Adresa: Domnul Nicolae din Prazmow, Prażmowski...

(*Acad. Rom. Fotografii de documente pachet XXI/64*, după originalul din Arhivele Regale Polone, Colecția I. Bogdan).

IV.

Camenița, 6 August 1662.

Plenipotența dată de Constantin Șerban Basarab lui Ludovic Stempkowski episcop coadjutor de Camenița ca să meargă la regele Poloniei în numele lui.

Copia plenipotencyey od hospodara Konstantego W. I. M. X. Koadiutorowi Kamienieckiemu daney, de data w Kamiencu Podolskim, 6 Augusti 1662.

Ia nizey podpisany Ioan Konstantyn Szerban hospodar y woiewoda ziem Mołdawskich wiadomo czynię, tym pisaniem moiem, izem prosił Iego Mosci Xiędza Ludowika Stempkowskiego biskupa y koadiutora Kamienieckiego, aby w sprawach moich do Krola Iego Mosci iachal. Daię Iego Mosci plenariam facultatem et omni modam potestatem, cokolwiek z P. Theodorem y z armaszem moiem postanowie u Iego K Msci, to wszystko pro rato et grato przyiąc powinien będę. A dla lepszey wiary, tę listowną plenipotentią przy przycisnieniu pieczęci, ręką wlasną podpisuię.

W. Kamiencu Podolskiem, dnia 6 Augusta 1662.

Copia plenipotenţei dată de domnitorul Constantin domnului coadjutor al Cameniţei, cu data din Cameniţa Podoliei, 6 August 1662.

Eu, mai jos iscălitul, Ioan Constantin Şerban, domn şi voevod al ţării Moldovei, fac ştiut prin această scrisoare a mea că am rugat pe dumnealui Ludovic Stempkowski episcop şi coadjutor de Cameniţa să meargă la Măria Sa Regele pentru trebile mele. Dau domniei-sale întreagă facultate şi deplină putere, ca orice ar aşeza la Măria Sa Regele împreună cu domnul Theodor şi cu armaşul meu, toate trebue să le primesc ca fiind bine cugetate şi cu recunoştinţă.

Pentru mai bună încredinţare, mă iscălesc cu mâna mea pe această plenipotenţă, pe lângă aplicarea peceţii.

La Cameniţa Podoliei, la 6 August 1662.

(*Acad. Rom. Fotografii de documente, pachet XXI/65*, după copia din Arhivele Regale Polone, Colecţia I. Bogdan).

V.

Niemirow, 4 Februarie 1675.

Scrisoarea lui Ştefan vodă Petriceicu către regele Ioan Sobieski, în care îl vesteşte că este silit să părăsească oastea regală din Ucraina.

Nayasnieyszy miłosciwy krolu, panie nasz miłosciwy,

Niemogąc dłużey dla wielkiego naszego niedostatku w tych kraiach subsistere y ulteriorem przy przedsięwziiętey Waszey Krolewskiey Mości, panu naszego miłosciwego szczęsliwey imprezie, nostram continuare fortunam, z wielkim żałem do reclinatorium z miłosciwey łaski waszey krolewskiey mości, pana naszego miłosciwego nam conferowanego wrocic sie przychodzi. Gdzie pokornie waszey krolewskiey mości, pana naszego miłosciwego upraszamy, abyśmy nie, iako z przymusu reduces, (bo przy niczym prawie niezostaiąc, nigdzie bydz accommodovani nie mogliśmy), regiam et paternam Waszey Krolewskiey Mości, pana naszego milosciwego, na się niezaciągnęci offensam, gdyż nad nasze dżieiąc sie desideria, boleiesmy że tey Waszey Krolewskiey Mosci, pana naszego milosciwego, od ktory nostra dependet felicitas doczekać nie możemy fortuny. Ktora że nas y w niebytności nie miniei

dobrą po miłosciwey Waszey Krolewskiey Mości łasce y oycowskiey protectiey mamy nadzieie. A teraz listownie Waszą Kroleską Mośc, żegnaiąc y za wiadomością waszei Krolewskiey Mości odiezdzaiąc, życzemy dobrego Waszey Krolewskiey Mosci zdrowia, woiennego szczęscia y szczęsliwego w długi wiek panowania.

Nayiasnieszego maiestatu waszey Krolewskiei Mosci, pana naszego miłosciwego, wierni poddany. Stephan Petru woiewoda i hospodar ziemi moldawskiey

Ιѡ Стефан Петрꙋ воевода

W Niemirowie, d. 4. Februarij 1675.

Adresa: Naiasnieyszemu maiestatowi, Iego Krolewskiei Mości, Panu naszemu miłosciwemu.

Prea senine, milostive rege, domnul nostru milostiv.

Ne mai putând să mă menţin în aceste ţinuturi, din pricina marei noastre lipse de mijloace, şi să urmez soarta mea şi de acum înainte alături de fericita expediţie întreprinsă de Măria Ta, domnul nostru milostiv, cu mare jale sânt silit să mă întorc spre adăpostul ce ne-a fost dat din graţia milostivă a Măriei Tale, domnul nostru milostiv. Deci mă rog umil de Măria Ta, domnul nostru milostiv, ca, întru cât m'am retras silit fiind (căci am rămas aproape singur, şi n'am putut să mă aşez nicăieri) să nu atrag asupra mea supărarea regală şi părintească a Măriei Tale, domnul nostru milostiv, căci am făptuit împotriva dorinţei mele, şi sânt îndurerat că n'am putut aştepta norocul Măriei Tale, domnul nostru milostiv, de care ţine fericirea noastră. Am nădejde că şi în lipsa noastră nu ne va lipsi graţia şi protecţia părintească a Măriei Tale. Şi acum, luându-mi rămas bun dela Măria Ta prin scrisoare şi plecând cu ştirea Măriei Tale, doresc sănătate Măriei Tale, noroc în războiu şi domnie fericită întru mulţi ani. Al Măriei Tale prea senine, domnul nostru milostiv, credincios supus.

Ştefan Petru voevod şi domnul al ţării Moldovei

[Urmează şi semnătura cirilică] La Niemirow, 4 Februarie 1675.

Adresa: Prea seninei maiestăţi, Măriei sale Regelui domnul nostru milostiv.

(Original în Biblioteca Ordinaţiei familiei Zamoyski, Varşovia, mapa nr. 1790 ff. 70—71).

VI.

Kupnowica, 5 Martie 1675.

Scrisoarea lui Ştefan vodă Petriceicu către Ioan Gninski, voevod de Chelm, cerând informaţii.

Iasnie wielmożny Mosci, Panie woiewodo Chelminski, moy wielce Mosci Panie y dobrodzieiu.

Po odjezdzie moim od boku nayjasnieyszego maiestatu I. K. Mosci, pana mego miłosciwego, od ktorego absentować sie nigdym sobie nie zyczył, gdyby mie znaczna ztamtąd nie wygnała inopia, żadney o szczęśliwym I. K. Msc, pana M. M. y. W. Msc M. M. Panów nie mogąc miec w tych kraiach wiadomości, umyslnie ten list moy, przy oddaniu powinney moiey W. M. M. Panu obserwantiey y zdrowia dobrego powinszowaniu, do W. M. M. Pana wyprawuię. Tey będąc nadzieiey że podług zwykley twey łaski mnie w kazdych interessach wyswiadczoney, y na ten czas onę wyswiadczyc mi będziesz raczył, gdy pro solita z W. M. M. Panem confidentia o tym mie uwiadomic poufale zechcesz, co przez ten czas Bog y Fortuna desuper I. K. M., Panu M. M. y W. M. M. Panstwu zesłała, życzac zawsze omnia fausta K. I. Msc, ku pociesze naszey, ktorey tylko w Bogu y w szęsciu K. I. Msci P. M. M. naszą poparcia fortuny ufnòść pokładamy, evenire. Ktorego miłosciwey łasce y oycowskiey protectiey abym przez W. M. Mego Msciwego Pana był zalecony, unizenie proszę.

Nieodmienney zatym W. M. M. Pana łasce y przyjazni moie oddaię uslugi. Zostawiam Wmu Mego wielce Mocwego Pana zyczliwy zawsze przyiaciel y sluga. Stephan Petru woiewoda y hospodar ziem Mołdawskich.

Иѡ Стефан Петрȣ воевода.

W Kupnowicach, 5 Martij 1675.

[Verso:] Iasnie wielmożnemu, mnie wielce Msciwemu Panu y dobrodzieiowi, Iego Mosci Panu woiewodzie Chelminskiemu, memu msciwemu panu.

<Pecetie mică de ceară roşie aplicată, cu legenda: **Іѡ Стеф. Петр. в. м. г. з. Молдав.**>

Prea puternice domnule voevod de Chelm, mult milostivul meu domn şi binefăcător.

După plecarea mea de lângă prea senina maiestate, măria sa regele, domnul meu milostiv, de lângă care niciodată n'aş fi dorit să lipsesc, de nu m'ar fi alungat sărăcia, ne mai putând avea în aceste ţinuturi, nicio ştire despre norocul Măriei Sale Regelui şi al Domniilor voastre, trimit special această scrisoare a mea către Domnia Ta, odată cu închinăciunile mele cuvenite şi urări de sănătate. Am nădejde ca, precum mi-ai arătat de obiceiu graţia ta către mine în toate interesele mele, aşa şi acum vei binevoi să mi-o arăţi, şi vei binevoi să mă înştiinţezi în chip confidenţial cu obişnuita încredere ce am cu domnia-ta, despre cele ce a trimis Dumnezeu şi Soarta asupra Măriei Sale Regelui şi a domniilor vostre; dorind noi întotdeauna să se întâmple toate cele bune Măriei Sale Regelui, spre bucuria noastră, care avem încredere numai în Dumnezeu şi în norocul Măriei Sale Regelui, pentru sprijinul soartei noastre. Mă rog plecat să fiu recomandat de Domnia ta milostivei Lui graţii şi protecţiei Lui părinteşti.

După acestea, încredinţez serviciile mele graţiei neschimbate şi prieteniei domniei tale. Rămân al Domniei tale întotdeauna prieten iubitor şi slugă.

Ştefan Petru voevod şi domn al ţării Moldovei.

[Iscălitură cirilică]

La Kupnowica, 5 Martie 1675.

[Verso:] Prea puternicului, milostivului meu domn şi binefăcător, domniei sale domnului voevod de Chelm, domnul meu milostiv.

[Pecetia.]

Original în Biblioteca Ordinaţiei familiei Zamoyski din Varşovia, *Autografe*, serie alfabetică.

VII.

Sambor, 10 Iulie 1675.

Scrisoarea lui Ştefan vodă Petriceicu lui Ioan Gninski voevod de Chelm, cerându-i să explice regelui Sobieski purtarea sa în războiul din Ucraina.

Iasnie wielmożny mości Panie woiewodo Chelminsky, moy wielce milosciwie panie y dobrodzieiu,

Maiąc ia W. M. M. M. swego Pana wszelkich interessow moich do Krola Iego Mość Pana mego milosciwego ossobliwego patrona y dobrodzieia, iako w kazdych occassiach, iak w teraznieyszych niebespieczęstwach, ktore nas praemunt, do Waszemu M. M. Pana udaię się, prosząc wielce W. Mc. M. M. Pana abys raczyl doniesc Krolowi Ie. Msc. Panu memu milosciwemu iz inquantum by miała, procz Tatarskich sił ktore ku nam Pokuciem zblizaią się, turecka iaka następowac potęga y o ruskie (iako powiadaią) oprzec się kraie. Tedy my wielce winnemy sie czuiąc Porcie Ottomanskiey przez zdradę naszę, oney dowierzac y securi na tym tu mieyscu zostawać nie moglibysmy, obawiaiąc sie, abysmy cięszkim iakim w bliskosci przez dowiedzenie czsie o nas niepodlegli trudnosciom. Przeto wczesnie, niem co niebespiecz—nieyszego nastąpi, chcielibysmy żony nasze uwodzac, rzeczy inne zostawiwiszy, z tego tu ruszyc się mieysca y w dalsze I. K. Msci, Pana mego miłościwego panstwa, gdzie wola y ordinans będzie, zapuscic sie, poniewasz nam niemal iednaka zyiąc y tu z grosza wszędzie będzie consistentia. O tym poufale do W. M. M. M. — wego Pana pisząc y o zyczliwą takowego interessu naszego do Krola Imsci Pana naszego miłosciwego promotią prosząc, nieodmienney W. M. M. Mciwego Pana łasce niskie moie oddaie usługi.

W. Samborze, d. 10 Iulij. 1675.

Waszei Mego Miłoscziwego Pana y dobrodzieia, zyczliwy przyiaciel y sluga. Stephan Petru woiewoda y hospodar ziem Moldawskich.

Iw Стєфан Пєтрꙋ воєвода. [pecete mică aplicată]

[Adresa, verso =] Iasnie wielmożnemu mnie wielce miłosciwemu Panu y dobrodzieiowy, Iego Mosci Panu woiewodzie Chelminskiemu, memu miłosciwemu Panu.

Prea puternice domnule voevod de Chelm, milostivul meu domn şi binefăcător. Având eu toate interesele mele la Măria Sa Regele, domnul meu milostiv şi ales patron şi binefăcător, ca şi în toate împrejurările, aşa şi cu prilejul primejdiilor de acum, care ne apasă, mă îndrept către domnia ta, rugând mult pe domnia ta să binevoieşti să aduci la cunoştinţa Măriei Sale Regelui, domnul meu milostiv, câte trebuia să întâmpinăm în acel ţinut; pe lângă puterile tătăreşti care se apropiau spre noi din Pocuţia, urmau ceva oşti turceşti şi cele ruseşti (precum se zicea). Deci noi, simţindu-ne foarte vinovaţi faţă de Poarta Otomană pentru trădarea noastră, nu putem să ne încredem şi să rămânem în siguranţă în acel loc, temându-ne ca aflându-se de prezenţa noastră în apropiere, să nu se ivească greutăţi grave. De aceea, înainte să urmeze ceva mai primejdios, am vrut să îndepărtăm soţia noastră, şi lăsând celelalte lucruri, să pornim din acest loc şi să ne îndreptăm încotro va fi porunca şi voia Măriei Sale Regelui. Căci pentru noi abia avem cu ce trăi şi aci oriunde întreţinerea ne este foarte scumpă. Despre aceasta scriind în chip discret domniei tale, cu rugămintea să ajuţi cu bunăvoinţă aceste interese ale noastre pe lângă Măria Sa Regele, mă încredinţez graţiei domniei tale şi-i ofer plecatele noastre slujbe.

In Sambor, la 10 Iulie 1675.

Al domniei tale, domn milostiv şi binefăcător, prieten iubitor şi slugă. Ştefan Petru voievod şi domn al ţării Moldovei.

[Iscălitură cirilică şi pecetie.]

Original în Biblioteca Ordinaţiei familiei Zamoyski, Varşovia, *Autografe*, serie alfabetică.

VIII.

Kupnowica, 23 Februarie 1679.

Scrisoarea lui Ştefan vodă Petriceicu către comisul Marcu Matczynski, recomandând pe un grec din slujba curţii sale.

Oddawca listu tego Greczyn, obywatel samborski, służebną na dworze moim wziąwszy, w stan małżenski, przy protectyi mojey, prosił mię do W. M. M. Pana, w krzywdzie swoiey, ktorą od niejakiego Niki Boze Greka w nieoddaniu przyczenych przez niego siedmset lewkowych, dla tego do protectyi Krola Iego Mosci, Pana mego Milostiwego, jako wierny Iego krolewskiey Mosci poddany ucieka się, aby za pomocyą W. M. M. Pana, w laskę I. K. Mosci zalecony, mogł otrzymać list przyczynny do zwierzchności w krajach Węgierskich z Siedmigrodzkich zostającey, gdziekolwiek by takowego dłuznika swego mogł

przeszpiegować, aby z niego onemu nieodwłoczna uczyniona była sprawiedliwość. Pokazaną temuz ukazycielowi przez W. M. M. Pana łaskę, naynizszemi usługami memi zawdzięczać winien, zostawam W. M. M. Panu zyczliwy brat y sługa.

Stephan Petru, hospodar ziem moldawskich.

Dan w Kupnowicach, die 23 Februarij 1679[go].

[Hospodar ziem Mołdawskich do I. Mci. Pana Matczynskiego koniuszego koronnego za Greczynem].

Aducătorul acestei scrisori este un Grec, orășean din Sambor, care e în slujbă la curtea mea, căsătorit, și aflător sub protecția mea, m'a rugat pentru domnia ta, în împrejurarea nedreptății ce i s'a făcut de către un oarecare Niki-boje, grec, care nu i-a dat șapte sute de lei împrumutați de dânsul. De aceea apelează la protecția Măriei Sale Regelui, domnul meu milostiv, ca un supus credincios al Măriei Sale, ca prin ajutorul domniei tale să fie recomandat grației Măriei Sale Regelui, să poată obține o scrisoare asigurătoare către autoritățile din țările ungurești și din Ardeal, ca să poată urmări oriunde pe acest datornic al său, să i se facă neîntârziat dreptate cu acela. Fiind dator cu recunoștință cu slujbele mele domniei tale pentru grația ce ai arăta acestui jăluitor, rămân al domniei tale frate iubitor și slugă.

Ștefan Petru, domnul Țării Moldovei.

Dat la Kupnowica, la 23 Februarie 1679.

[Domnul țării Moldovei către Mattczynski, comisul coroanei pentru un Grec].

Copie în Ms. Bibliotecii Czartoryski din Cracovia, nr. 1378, p. 441.

IX.

Radom, 19 Decemvrie 1680.

Testamentul reciproc al soților, Ștefan vodă Petriceicu și Doamna Maria născută Catargiu.

Comparentes personaliter coram officio et actis praesentibus capitanealibus in castro Radomiensi illustres et magnifici Stephanus Petru Palatinus Moldaviae, capitaneus Zwolinensis ab una, et Maria Katardziowna parte ab altera, conjuges legitimi, sani mentibus et corporibus existentes, foro competenti omisso et jurisdictione propria post habita, praesenti vero in se posteros ac bona sua omnia quo ad actum hunc benevole assumpta, publice, libereque recognoverunt et quilibet illorum suo pro interesse recognovit: Quia ipsi sibi mutuo et invicem unus alteri conjugum mutuum advitalitium et continuum usum-fructum bonorum suorum generaliter, omnium haereditariorum et obligatoriorum, mobilium et immobilium, auri, argenti, clenodiorum, vestium, vestimentorum, pecorum, pecudam et totius suppellectilis domesticae in quacunque materia et forma existentia, summarumque pecuniariarum, quarumvis nunc habitarum et in posterum divina favente gratia haben-

darum, ad extrema duntaxat vitae suae tempora inscribunt et concedunt, tali videlicet modo: Quot si et inquantum ex permissione Divina memorati mariti prius dicti consortem mori et de hac luce decedere contigerit, extunc bona suprascripta generaliter omnia hereditaria mobilia et immobilia summaque quasvis pecuniarias morte suprascripti mariti derelictas, eadem consors sua cum omni bonorum eorum, iure dominio proprietate proprinquitate tituloque advitalitio omnibusque et singulis bonorum eorumque utilitatibus, fructibus, proventibus, reditibus, attenentiisque et pertinentiis de commodis et emolumentis ex iisdem bonis, modo quovis provenientis generaliter universis nullis penitus exceptis, ad extrema duntaxat vitae suae tempora tenebit, habebit et possidebit, iisdemque uti fruetur. Post mortem vero et decessum ejusdem consortis, bona suprascripta generaliter omnia et singula morte suprascripti mariti derelicta, ad successores ejusdem mariti devoluentur et devolui debent, absque quavis contradictione et impedimento succesorum praedictae consortis. Et e converso, si et inquantum ex permissione Divina, memoratam consortem priusquam dictum maritum mori et de hac luce decedere contigerit, extunc bona suprascripta generaliter omnia hereditaria et obligatoria, mobilia et immobilia, summasque quasvis pecuniarias, morte suprascriptae consortis derelictas, cum omni bonorum eorundem, jure dominio proprietate propinquitate, tituloque advitalitio omnibusque et singulis bonorum eorumque utilitatibus, fructibus proventibus, reditibus, attinentiisque et pertinentiis ac commodis et emolumentis ex issque bonis modo quovis provenientis, generaliter universis, nullis penitus exceptis, idem maritus tenebit, habebit et possidebit, eisdemque ad extrema duntaxat vitae suae tempora utifruetur. Post mortem vero et de huc luce decessum eiusque mariti, ex tunc bona eaque generaliter omnia et singula, morte suprascriptae consortis derelicta, ad successores ejusdem consortis plenarie et ex integro devoluentes et devolui debent, absque quovis impedimento et contradictione successorum ejusdem mariti. Hoc illorum mutua et reciproca recognitione ad praemissa omnia accedente.

Actum in castro Radomiensi, feria quinta ante festum Sancti Thomae Apostoli proxima, anno Domini Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo.

Samuel Mikułowski judex et vice capitaneus castrensis Radomiensis.

[Locus sigilli.]

(Copie în Ms. Acad. Rom. nr. 5197, f. 7—82).

X.

Iaworów, 22 Iunie 1682 st. n.

Dania regelui Ioan Sobieski pentru Constantin Şerban Basarab şi soţia sa Nedelea, constând din moşia Waniowice.

Ian Trzeci z Bozei łaski krol polski, wielkie xiąże litewskie, ruski, pruski, mazowiecki, zmudzki, kiowski, wołynski, podolski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski.

Oznaymuiemy ninieyszym listem naszym wszem wobec y kazdemu z osobna, komu to wiedziec nalezy, iakozmy zwykli przykladem nayasnieyszych predecessorow naszych, kazdemu nam y Rzeczypospolitey zasluzonemu łaską naszą krolewską nadgradzac, tak niemniey Jasnie Wielmoznego Konstantego Szczerbana, woiewode y hospodara ziem mołdawskich (ktory dla przysługi nam y Rzeczypospolitey zdrowie y substantyą odwarzywszy, extra possessionem dobr własnych został) wdziecznie y łaskawie prozby przyiąwszy, aby y wielmozna Nedela malzonka iego przytym ze prawie, ktorezmy mu na substantyą y wygode iego w oekonomiey naszey samborskiey, to jest klucz waniewski z nalezącemi do niego wsiami Torczynowice y Mrozowice nazwanemi, tamze nalezącemi, naznaczyli, podobnesz dozywocie prawem od nas danym miała, dlaczego uwazaiąc instancye panow rad naszych, ze y matrony domow znacznych zasługami sie mezow swoich zpolnie cieszyc maią, umyslilismy prawo dozywotnie, ktore pomienionemu Jasnie Wielmoznemu hospodarowi na zwysz specifikowano dobra sluzy, przerzeczoney takze Jasnie Wielmozney Nedeli hospodarowey małzonce iego dac y konferowac, iakusz daiemy y konferuiemy teraznieyszym listem naszym, tak aby zwysz opisani Jasnie Wielmozni małzonkowie, dobra te, klucz waniewski z wsiami do niego nalezącemi, oboie spolnie lub iedno po drugim ze wszytkiemi budynkami, polami, rolami, łąkami, sianozeniami, lasami, paszami, stawami, młynami, rzekami, karczmami, jeziorami, sadzawkami, parobociznami, czynszami, szarwarkami, daninami y ze wszytkiemi innemi od tychze poddanych nalezącemi powinnościami y do tegosz klucza waniewskiego z dawna przynalezącemi przyległościami y przynalezyłościami, takze od poddanych krainy lipeckiey nalezącemi z dawna robociznami y ich powinnosciami, trzymac, uzywac y w possessyey swoiey miec, az do ostatniego kazdego z nich zycia swego kresu bedą.

Obiecuiemy im przytym naszym y nayasnieyszych nastepcow naszych imieniem, iz ich od uzywania y possessyey pomienionego klucza waniewskiego y wsi do niego nalezących nieoddalemi, ani mocy oddalenia, niko-[mu nie] damy, ale ich wcale y nienaruszenie przy prawie dozywotnim zachowamy, co y nayiasnieysi nastepcy nasi uczynią, prawa iednak nasze krolewskie, Rzeczypospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc.

Na co, dla lepszey wiary, reką sie własną podpisawszy, pieczec koronną przycisnąc rozkazalismy. Dan w Iaworowie, dnia XVII miesiąca Czerwca, roku Panskiego MDCLXXXII, panowania naszego IX roku.

Ian kral. Daniłowicz podskarbi w. koronny m. p.

[Locus sigilli minoris cancellariae regni.]

Ioan al treilea din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei, mare duce al Litvaniei, Rusiei, Prusiei, Mazoviei, Zmudzului, Kievului, Wolhiniei, Podoliei, Podlasiei, Livlandei, Smolenskului, Siewerskului și Cernihovului.

Facem cunoscut prin prezenta noastră scrisoare tuturor împreună şi fiecăruia în parte, cui se cuvine a şti, că, după pilda obişnuită a înaintaşilor noştri, pe toţi cei meritoşi faţă de noi şi de Republică, să-i răsplătim cu graţia noastră. Astfel prea puternicului Constantin Şerban, voievod şi domn al ţării Moldovei, care pentru slujba noastră şi a Republicei şi-a pus în cumpănă sănătatea şi averea şi a rămas lipsit de bunurile sale, primindu-i cu bunăvoinţă rugămintea, i-am dat, împreună cu prea puternica Nedelea soţia lui, pentru întreţinere şi vieaţă mai largă, din « economia » noastră din Sambor, cheia Waniowice cu satele ce ţin de ea, anume Torczynowice şi Mrozowice, care şi ele să fie date dela noi cu drept de stăpânire pe vieaţă. De aceea, ţinând seamă şi de stăruinţele domnilor sfetnici ai noştri, ca şi matroanele caselor mari să se bucure de meritele soţilor lor, am socotit ca dreptul de stăpânire pe vieaţă, de care se bucură pomenitul prea puternicul domnitor asupra mai susziselor moşii, să-l dăm şi să-l conferim de asemenea şi prea puternicei doamne Nedelea, soţia lui, ceea ce şi dăm şi conferim prin prezenta scrisoare. Astfel încât, mai sus zişii prea puternici soţi să ţie, să se folosească şi să păstreze în stăpânire acele moşii, cheia Waniowice cu satele ce ţin de ea, amândoi împreună sau unul după altul, cu toate clădirile, câmpiile, ogoarele, luncile, fâneaţele, pădurile, imaşurile, lacurile, morile, râurile, cârciumile, bălţile, heleşteele, drepturile de clacă, dijmele, angaralele, dările şi cu toate celelalte îndatoriri ce se cuvin dela şerbi şi cari de mult sunt legate şi supuse acelei chei Waniowice, precum şi dela şerbii din marginea Lipecki, claca şi îndatoririle ce se cuvin dela dânşii, să fie toate până la sfârşitul vieţii fiecăruia dintre dânşii.

Le făgăduim apoi în numele nostru şi al urmaşilor noştri că nu vor fi îndepărtaţi, nici nu vom îngădui ca cineva să-i îndepărteze cu forţa dela folosinţa şi stăpânirea pomenitei chei Waniowice şi a satelor ce ţin de ea, ci îi vom ţine cu totul şi neclintiţi în dreptul lor pe vieaţă, ceea ce vor face şi urmaşii noştri, păstrându-se însă întru totul drepturie noastre regale, ale Republicii şi ale bisericii catolice.

Pentru aceasta, spre mai bună încredinţare, am iscălit cu mână proprie şi am poruncit să se atârne pecetia coroanei. S'a dat la Iaworow, în ziua de 22 a lunii Iunie, anul Domnului 1682, al domniei noastre al 9-lea.

Ioan, rege, Danilowicz vistiernic mare al coroanei, m. p.

[Locul sigiliului mic al Cancelariei Statului.]

Archiwum Panstwowe, Lwów, Acta castrense. Przemisl. tom. 436, ff. 1163—1166, copie contemporană.

XI.

Suceava, 28 Februarie 1684.

Scrisoarea lui Ştefan Vodă Petriceicu către marele hatman Stanislaw Jablonowski despre retragerea sa din Iaşi, încercarea boierilor de a ridica domn pe Constantin Cantemir şi luptele din Bugeac cu Tătarii.

[List hospodara I-msci Wołoskiego do Im. Pana hetmana W⁰. koronego, z Soczawy w 28 Februar 1684 .]

Ordinawszy listy moie do W. W. M. Pana przez Im. Pana Czakiego, naprowadzaią mi Tatarów z Ias, ktorych praesidium moie Iaskie w szesciu dziesiąt koni mil pięć od Ias, na Prucie zmioło, tak sie trafiło że, lubo ich trzysta było, przed naszymi ludzimi uchodzili Prutem samym, dla mnieyszego sniego, trafili na słabość lodu. Iedni się zatopili, drugich zniesono, a dwunastu ziwcem wżięto, z których o hospodara obraniu tę ponowę mam. Boiarowie co z Duką trzymali, będącz w Multaniech, obrali sobie Kantymira z między sobie hospodarem, żądaiąc od seraskiera potwierdzenia. Wezyr I. mc. Dymitraska, iakom iuż W. M. Pana o tym wypisał, postanowił hospodarem. Dlaczego między niemi niezgoda się stała y wysłali się do samego Cesarza, aby im Kantymira potwierdził, a Dymitraszka degradował. W czym, iakie będą miał dalsze wiadomosci, dam W. M. Panu nieomieszkąnie znać. Pisałem do tych boiarów, aby zaniechali dalszych rebelliy, groziąc im że maiętnosci na życzliwych królowi I. Mci odiebrać będę, w czym ieszcze responsu niemam. Dzisiay dopiero y armata o południu stawa z częscią ludzi, insze chorągwie ieszcze nie sciągnely do IMPa Bruckiego, dla czego muszę się zatrzymać w Stroieneach nad Prutem, tam iako sciągną. Rozumiem że też y W. M. Pana ordynans taki doydzie Ich Mosciom aby odegnali Kamieniec, o który dość pisałem. Zwaniecki i Chocimski zamek że ma iuż siebie na praesidium ordynowanych ludzi opowiada mi Iasnie wielmożny I. P. Kasztelan Krakowski co wiele w rzecz potrzebna, bo się y Kamieńcam wygoda odbierze y ziemia niebespieczniey osiadać będą. O taborach o których z listów moich W. M. Pan wiesz, dziennie od Budziaku uciękaią się z ordą y zawsze przy naszych wygrana, do wiosny czuią się że mogą wytrzymać, a daley, czyli maią oczekiwać na posiłki od nas, czyli też rozbieżeć się mieć będzą. Upraszam tedy w. M. Pana aby onyh iako miedz daley posiłkować, do Im. Pana Kunickiego pisać, aby ludzi im przysłał, oraz y sam brał się ku Budziakom, a to dla tego, iakom przez Im P Czackiego W. M. Pana oznaymił. W czym iako nayprędzey od W. M. P. deklaracyi oczekuiąc, iego braterskiey łasce y przyiazni oddaię się, zostaiąc...

[Scrisoarea domnului Moldovei către marele hatman al coroanei, din Suceava la 28 Februarie 1684].

După ce am trimis scrisorile mele către Domnia-ta, prin domnul Czaki, m'au urmărit Tătarii dela Iași, pe cari i-a învins garnizoana mea din Iași de 60 de călăreți, la Prut, la cinci mile de Iași. S'a întâmplat astfel, ca, deși ei erau 300, au trecut pe Prut înaintea oamenilor noștri și din pricina zăpezii au dat de ghiața mai slabă. Unii s'au înnecat, pe alții i-au omorît, iar pe 12 i-au prins vii, dela cari am aflat următoarele noutăți despre alegerea Domnului: Boierii cari țineau cu Duca, fiind în Țara-Românească, și-au ales Domn dintre dânșii pe Cantemir, cerând întărire dela seraschier. Vizirul însă a numit domn, precum am scris

domniei-tale, pe Dumitraşco. De aceea s'a născut neînţelegere între dânşii şi au trimis la însuşi împăratul, ca să le întărească pe Cantemir, iar pe Dumitraşco să-l mazilească. Alte ştiri ce voi avea despre aceste lucruri, le voiu trimite îndată domniei tale. Am scris acestor boieri să se lase de rebeliune, ameninţându-i că voi confisca averile lor, dându-le celor credincioşi Măriei Sale Regelui. Până acum nu am niciun răspuns.

Azi abia, la prânz, a sosit artileria cu o parte din oameni, alte steaguri n'au venit încă la domnul Brucki şi de aceea trebue să mă opresc la Stroieni pe Prut până vor veni acolo. Inţeleg că a venit poruncă la dumnealor ca să înconjoare Camenita, despre care lucru am scris destule domniei tale.

Domnia sa Castelanul Cracoviei îmi răspunde că Zwanieţul şi castelul Hotinului au oameni de strajă îndestul, după porunca lui, câţi este nevoie, căci va lua în seama sa şi apărarea despre Camenita şi va întări cu oameni ţinuturile mai primejduite.

Despre taberele, de care ştii din scrisorile mele, zilnic se încaieră cu oarda, şi întotdeauna izbânda este a noastră. Ei se simt în stare să se menţie până în primăvară şi chiar mai mult, dar vor să ştie dacă pot aştepta ajutor dela noi sau dacă urmează să se risipească. Rog deci pe Domnia-ta să-i ajuţi pre cât poţi şi să scrii şi lui Kunicki ca să le trimită oameni şi să se ducă el însuşi spre Bugeac, şi aceasta pentru pricinile, ce le-am arătat domniei tale prin domnul Czaki. Aşteptând un răspuns cât mai neîntârziat dela domnia ta în această privinţă, mă încredinţez graţiei şi prieteniei frăţeşti a domniei tale, rămânând...

(Copie în Ms. Bibliotecii Muzeului Czartoryski din Cracovia, Teki Naruszewicza Nr. 180, p. 115).

XII.

Waniowice, 28 Februarie 1685 st. v.

Testamentul lui Constantin Şerban Basarab.

W imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego. Amen. Ia, Ian Konstanty Bassaraba wojewoda, hospodar ziem multańskich, lubo na ciele chory iednak na umyśle zdrowy, a widząc ze bieg ten zywota mego od Pana Boga Stworce mnie pozyczony, maiąc y przybiegaiąc iusz do konca kresu mnie naznaczonego, smiertelności dług oddając powinny, tak się do niego iakoz przestrogi Iezusa Chrystusa Syna Bozego, Pana y Zbawiciela moiego powinienem z nauki Iego zbawienney przestrzezonym y czuynym na ostatnią godzinę y gotowym chcę bydz, wedle uzyczenia łaski Iego świętey przyprawuiąc się do pozyskania łaski Bozey zbawiciela moiego, tak duszę, iako y ciało. Na ostatek y dobra moie rozprawuię, abym w niwczym, według ludzkiey moznosci moiey niezostał Bogu, sumnieniu y successorum moim, tudziesz y slugam moim przy dworze moim zostaiącym, iako y innym bliznym. Naprzod, duszę moię Panu Bogu w Troycy Iednemu oddawszy, unizenie dobroci Iego swiętey proszę, aby był miłosciw grzechow moim, w ktorym

nadzeie moie zbawienia pokładaiąc w miłoserdziu Iego boskim y zasługach męki naydrosszey Syna Iego Iezusa a Zbawiciela naszego, pomocy y przyczyny przenaswiętszey Boga Rodzice Panny y Swiętych Bozych pokornie wzymaiąc, aby mi w miłosierdoiu Iego boskim pomocni byli.

Co się tycze pogrzebu ciała mego, to chcę miec, iezeli mozna, a łaska ukohaney mey małzonki, a przytym wolą nayiasnieyszego pana mego miłosciwego, aby przy ciałach przodkow moich w Multanach było pogrzebione.

Co się tycze ukochaney małzonki moiey, tę Panu Bogu naprzod w opiekę oddaię, a potym nayiasnieyszemu maiestatowi, iego krolewskiey Mosci, panu y dobrodzieiowi memu miłosciwemu, iako oycu miłosiernemu y dobrotliwemu, upadaiąc z nią zbolały wespoł do nog nayasnieyszey Krolowey y dobrodzieyki miłosciwey, aby onę w miłosciwą łaskę swoię y opiekę przyiąwszy y swoią panską powagą y do krola pana moie miłosciwego przyczyną raczyła iey bydz opiekunką y obronicielką, niedopustczaiąc oney zadney krzywdy czynić.

Więc, ze mnie Pan Bog Wszechmogący z tąz miłą małzonką moią potomstwem niechciał ubłogosławic y za to dobroci Iego boskiey podziękowawszy, zbior wszytek substancyey moiey ubogiey teyze małzonce zupełnym prawem zostawuię, aby ztąd pamiętała na grzeszną duszę moię y onę miłosiernymi uczynkami, jałmuznami y ofiarami panskemi ratował. Długi zas, ktore się pokazą, tak przezemnie komukolwiek winne, y czeladzi moiey, aby przez zatrzymanie zapłaty cięskosci duszy moiey nieczynic.

A ze u pana Andrzeia Achterlana, kupca y mieszczanina Wielunskiego, kleynoty moie zostaią w zastawie, według osobnego regestru specifikowanego *(sic)* we złotych trzydzieści tysięcy polskich, iako teraź chodzą a gdym od niego brał szelągami wołoskiemi wpułmieszanemi y dałem mu na tę summę przez ręce pana Elata we Lwowie dwadziescia tysięcy y pięc tynfami samemi, nic niemaiąc nikim innnym zadney sprawy, tylko z panem Achterlanem, dotąd y pieniądze trzyma y kleynoty przy sobie wszytkie.

Takze ztargowałem był Krakowiec u nieboszczyka Jegomości pana Zahodowskiego y zadałem mu na to dziesięc tysięcy y zasiałem był wszytkie grunta zbozem. Wyszło na zasiew wszytkiego pułmiarkow sto czterdziesci, a wtenczas było zboze pułmiarek po złotych ośmiu, ztamtąd nas wygnano, ani pieniędzy, ani maiętnosci, ani zasiwkow wrocono y dotąd na Krakowcu ta moia summa y prowizya y obsiwek zostaie. Upadam przez to zchorzały do nog maiestatu Iego Krolewskiey Mosci, pana mego miłosciwego, aby w tey mierze małzoncie moiey pozostałey sierocie nieodwłocznie y miłosciwy sąd uczynił, zeby iey tak kleynoty, iako y summę z Krakowca były przywrocone.

Spominawszy tesz na tym ostatku zycia mego y prace mey fatygi, iako pod Chocimem tudziesz y w Ukrainie ze znakiem, ktorym miał za samą wolą y łaską Iego Krolewskiey Mosci, pana mego miłosciwego,

poki swey starey siły stawało y powtornie przez miłosierdzie ukrzyzowanego Boga mego upraszam maiestatu Iego Krolewskiey Mosci, pana miłosciwego y dobrodzieia mego naywiększego, aby moiey ukochaney małzonce krzywdy w niwczym niedaiąc czynic.

Ktory to testament przy bytności ludzi duchownych y innych godnych, spisany dla większey wagi, ręką moią podpisuię y pieczęcią ztwierdzam, zachowuiąc sobie moc onego poprawienia, przyczynienia, umnieyszenia, według upodobania woli moiey, do ostatniego kresu zycia mego.

Działo się we dworze waniewskim, dnia niegdy starego kalędarza, ostatniego Februarii, roku Panskiego tysiąc szesczset osmdziesiątego piątego.

[Subscritio magnifici Ioannis Constantini Bassaraba palatini Moldaviae, testatoris, idiomate graeco seu valachico subscripta. Locus sigilli ipsius.]

Michał Zbyewski, iako przyiaciel przytym byłem, podrisuię się.

Andrzey Stanisław Jarowski, iakom był przytym, podpisuię się.

Michał Strzelbicki prezbiter waniowski, spowiednik hospodara Iegomości, Efstafi Nestorowicz presbiter waniowski.

In numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh. Amin. Eu, Ioan Constantin Basaraba, domnul Ţării Româneşti, deşi bolnav cu trupul, dar sănătos cu mintea, văzând cum cursul acestei vieţi a mele date de Dumnezeu creatorul, se îndreaptă acum către sfârşitul ce mi s'a hotărît, fiind dator cu datoria morţii, se cuvine să fiu pe pază şi pregătit după prevestirile lui Isus Christos, Fiul lui Dumnezeu, Domnul şi Mântuitorul meu, prin învăţătura Lui mântuitoare, pentru ultimul ceas şi vreau să fiu gata prin mila Lui sfântă, îndreptându-mă spre dobândirea graţiei Domnului, Mântuitorului meu, atât cu sufletul, cât şi cu trupul. La urmă împart şi bunurile mele, după puterile mele omeneşti, ca să nu rămân cu nimică faţă de Dumnezeu, de conştiinţa mea, de urmaşi, precum şi de slugile mele rămase pe lângă curtea mea, ca şi de alţi apropiaţi. Mai întâi, sufletul meu îl dau lui Dumnezeu, Unul într'o Treime, şi mă rog umil bunătăţii Lui sfinte, să fie milostiv faţă de păcatele mele, punându-mi nădejdea mea de mântuire în mila Lui dumnezeiască şi în răscumpărarea patimilor prea scumpe ale Fiului Său, Isus, Mântuitorul nostru, cu ajutorul şi mijlocirea preasfintei Născătoare de Dumnezeu Fecioară şi a Sfinţilor dumnezeeşti, chemându-i umil, ca să-mi fie în ajutor spre milostivirea Lui dumnezeiască.

In privinţa îngropării corpului meu, aceasta vreau, dacă se poate, prin graţia iubitei mele soţii şi apoi cu voia prea seninului meu domn milostiv, ca să fie îngropat lângă trupurile străbunilor mei în Ţara-Românească.

In privinţa iubitei mele soţii, o dau mai întâi în grija lui Dumnezeu, apoi în a prea seninului, Măriei sale Regelui, domnul şi binefăcătorul meu milostiv, ca unui părinte milostiv şi bun, căzând îndurerat împreună

cu ea la picioarele prea seninei Regine și binefăcătoarei milostive, ca s'o primească pe ea în grația și protecția ei milostivă, să binevoiască să-i fie protectoare și apărătoare, neîngăduind să i se facă nicio nedreptate.

Deci, deoarece Dumnezeu Atotputernic n'a vrut ca să mă binecuvânteze cu urmași din această iubită soție, și mulțumindu-i pentru bunătatea Lui dumnezeiască, toată averea mea sărăcăcioasă o las cu toate drepturile soției, ca să pomenească sufletul meu cel păcătos și să-l mântuiască cu pomeni, daruri și jertfe pentru biserici. Iar datoriile ce s'ar arăta făcute de mine față de orișicine și ale slugilor mele, să nu facă greutate sufletului meu, prin oprirea plății.

Iar la domnul Andrei Achterlan negustor și cetățean din Wielun au rămas giuvaericalele mele ca zălog, după inventarul cu specificare deosebită, în valoare de treizeci de mii de zloți polonezi, după cum umblă acum, dar pe când am luat dela el «șelangi» moldovenești bătuți, cu aliaj pe jumătate și i-am dat pentru această sumă prin mâna domnului Elat din Liow douăzeci și cinci de mii de tynfi, neavând cu nimeni nicio treabă, numai cu domnul Achterlan, totuși, de atunci ține și banii și toate giuvaericalele.

De asemenea, am arendat moșia Krakowiec dela răposatul nobilul domn Zahodowski și i-am dat pentru aceasta zece mii și am semănat tot pământul cu grâu. Au intrat în semănătură o sută patruzeci de jumătăți de măsuri (pulmiarki), și pe atunci costa o jumătate de măsură de grâu câte opt zloți. Am fost alungat de acolo și nici banii, nici moșia nu mi-au fost înapoiate și de atunci a rămas la Krakowiec această sumă și dobânzile și sământa. De aceea, cad îndurerat la picioarele tronului Măriei Sale Regelui, domnul meu milostiv, ca să facă judecată neîntârziată și milostivă soției mele rămase în acest chip săracă, și să i se înapoieze atât giuvaericalele, cât și suma dela Krakowiec.

Amintind de asemenea, acum la acest capăt al vieții mele și munca oboselilor mele, când la Hotin, precum și în Ucraina am fost cu steagul, pe care l-am avut din voia și grația a însăși Măriei Sale Regelui, domnul meu cel milostiv, cât mi-au îngăduit puterile mele bătrâne, a doua oară, rog prin mila Dumnezeului meu cel răstignit pe Măria Sa Regele, domnul și binefăcătorul meu cel mai mare, ca să nu îngădue întru nimic să se facă vreo nedreptate iubitei mele soții.

Acest testament scris în prezența preoților și a altor oameni demni de încredere, pentru mai mare încredințare îl iscălesc cu mâna mea și-l întăresc cu pecetie, păstrându-mi dreptul să-l îndrept, să-l adaug, să-l micșorez, după plăcerea voiei mele, până la ultima mergine a vieții mele.

S'a făcut în curtea dela Waniowice, în ziua, după calendarul vechiu, ultima a lui Februarie, anului Domnului 1685.

[Iscălitura magnificului Ioan Constantin Basarabă, palatinul Moldovei, testatorul, scrisă în limba grecească sau valahică și locul sigiliului său.]

Mihail Zbyewski, ca prieten, am fost de faţă, mă iscălesc. Andrei Stanislav Jarrowski, am fost de faţă, mă iscălesc, Mihai Strzelbicki preot la Waniewice, duhovnicul măriei sale domnului, Efstatie Nestorovici preot la Waniewice.

(Lwów, Archiwum Panstwowy Acta castrense Przemisl. tom. 440 pp. 2032—2038, copie contemporană).

Inregistrarea în registrul de notariat (ibid): « Actum in castro Premisliensi feria tertia ante festum S. Margarethae virginis et martyris proxima (7 Iulie) anno Domini milesimo sexcentesimo octuagesimo quinto. Oblata testamenti Bassarabae palatini Moldavie. Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Premisliensia personaliter veniens generosus Florianus Dobrzelowski, causarum magnificae Nedela olim magnifici Ioannis Constantini Bassarabae palatini Moldaviae consortis, actis praesentibus inscriptus plenipotens eiusdem olim magnifici palatini aulicus, obtulit eidem officio praesenti et ad acticandum porrexit testamentum ultimae voluntatis supra scripto olim magnifici Ioannis Constantini Bassaraba palatini terrarum Moldaviae, ratione infrascriptorum conscriptum, manu eiusdem olim magnifici palatini propria atque certorum amicorum circa dispositionem testamenti existentium subscriptum et sigillo communitum, petens hoc idem testamentum a se offerente per officium praesens suscipi et actis suis inscribere demandani, cuius affectationi et iuri communi annuendo hocce testamentum officium praesens suscepit et in acta sua ingrossari demandavit, cuius testamenti tenor sequitur talis ».

XIII.

Tczow 7 Aprilie 1685.

Scrisoarea lui Ştefan vodă Petriceicu către Stanislav Lubomirski pentru obţinerea pensiei.

[do Stanisława Lubomirskiego.]

Pomniąc dobrze iakom W. M. M. Pana na przeszłym seymie wsparty promocyą ze mię na czterdziesci tysięcy do skarbu koronego z Prowentow Rzeczypospolitey doszła assygnacya zatrzymawszy coroczne pensye Constitucyą szęsliwey koronacyey, za usługi ku Rzepltey moie, assekurowane mnie, tak y teraz teyze W. M. M. Pana zaleciwszy łasce, unizenie upraszam aby z tego szęsliwie odprawuiącego się seymu doyść mnie pomięniona summa mogła y te po dwadzieścia tysięcy quotannis od seymu przesłego pieniądze, a to zpoważney W. M. M. Pana do całey obrady Rzeptey za mną Instancyey, o ktorą unizenie iako zawsze dobrodzieia mego prosząc, iestem W. M. M. W. M. Pana y dobrodzieią zyczliwym cale y sługą powołnym.

Stefan Petru woiewoda y hospodar, m. p.

Ze Tczowie, d. 7 April 1685.

[către Stanislav Lubomirski.]

Amintindu-mi bine cum am obţinut la seimul trecut prin domnia ta să mi se dea ordonanţa de 40.000 de zloţi, către visteria coroanei, din veniturile Republicii, cuveniţi din pensia anuală ce mi-a fost acordată prin constituţia seimului fericitei încoronări, pentru slujbele mele către

Republică, astfel și acum mă încredințez bunăvoinței domniei tale și mă rog plecat ca și la acest seim, care se desfășoară în chip fericit, să pot obține suma pomenită și anume 20.000 de zloți pe un an, bani cuveniți dela seimul precedent încoace. Aceasta numai grație stăruinței pentru mine a domniei tale, care ai atâta greutate în toate trebile Republicii, pentru care rugându-mă plecat, ca întotdeauna binefăcătorului meu, sunt al domniei tale, domn și binefăcător cu totul iubitor și slugă gata la servicii.

Ștefan Petru voevod și domn m. p.

Din Tczów, la 7 April 1685.

(Copie în Ms. Bibl. Krasinski, Warșovia, Nr. 285, f. 23).

XIV.

Tczow, 22 Mai 1689.

Ștefan vodă Petriceicu dăruește căpitanului Alexandru Jelski satul Blozew și o parte din veniturile satului Mistkowicz.

I. P. Alexandrowi kapitanowi dałem wieś Błozew ze wszystkim dochodem i robocizną, według inwentarza co się w tey wsi znayduie i z strony I. P. Turkułowey starey, tylko zeby zabrała sobie zboże cokolwiek ma w polu posianego, tedy zeby I. Pani Turkułowa więcey się nie interessowała do żadney rzeczy w teyże wsi Błożew, aby byli wszystkie ludzie pod poszłuszenstwem I. P. kapitana, także i z wsi Mistkowicz, które trzymał Ianassy Bainski, co maią czyncz co im nalezy, iako też i z roli pustey, oraz z sianozęciami, kaptony, owies, iak wiele pieniędzy te dochody uczynią, to wszystko dałem I. Panu kapitanowi, do tego czasu póki będzie I. M. Pan kapitan, tu, w tey ziemi zostawał. Ze strony inszey robociżny i podwód co należą z teyze wsi Mistkowicz żeby odprawowali mnie do Kupnowic.

Dla pewneyszey i lepszey wiary ręką swoią napisałem, we wsi Tczowie, die vigesima secunda Maij, roku pańskiego tysiącznego sześć setnego ośmdziesiątego dziewiątego.

Stefan Petru woiewoda y hospodar ziemi Mołdawskiey, Zwoleński starosta.

[Inscriere în actele notariale din Liov: « spectantes in personam generosi Alexandri Jelski rothmistri Sacrae Regiae Maiestatis ».]

Am dat căpitanului Alexandru satul Błozew cu tot venitul și claca, după inventarul ce se află în acel sat. Iar din partea jupânesei lui Turcul, cea bătrână să-și ia numai bucatele ce le are pe câmp semănate, apoi jupâneasa lui Turcul să nu se mai amestece mai mult în niciun lucru în acel sat Błozew și să fie toți oamenii sub ascultarea domnului căpitan. De asemenea și din satul Mistkowicz, pe care l-a ținut Ianasi Bainski

toate dăjdiile ce au să dea ţăranii din acel sat Mistkowicz, dajdea datorită, precum şi cea din ogor pustiu, şi din fâneţe, din ovăz, oricâţi bani aduc acele venituri, pe toate le-am dat domnului căpitan, pe tot timpul cât va rămâne domnul căpitan aci, în această ţară. Despre partea altor angarale şi podvoade care se cuvin dela acel sat Mistkowicz, să mi se aducă la Kupnowica.

Pentru mai sigură şi mai bună credinţă, am scris cu mâna mea în satul Tczow, în ziua de 22 Mai, anul Domnului 1689.

Ştefan Petru voevod şi domn al ţării Moldovei, staroste de Zwolen.

[Inscriere în actele notariale din Liov: « în persoană nobilului Alexandru Jelski, rotmistru al Măriei Sale Regelui].

(Copie în Ms. Academiei Române, Nr. 5197, f. 6v).

XV.

Varşovia, 30 Mai 1690.

Privilegiul regelui Ioan Sobieski prin care confirmă dania satului Makuniów făcută de Marcu Matczynski lui Ştefan vodă Petriceicu şi soţiei sale.

Ioannes Tertius Dei Gratia rex Poloniae, magnus dux Lithvaniae, Russiae, Prusiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensiae, Severiae, Czerniechowiaeque, significamus praesentibus litteris nostris quorum interest universis et singulis. Quia nos providentes rationibus magnifici Marci Matczyński supremi thesaurarii regni, capitanei Belzensi et faciendum duximus consentire, ipsi permittereque veluti presentium vigore consentimus et permittimus ut possit et valeat de omni jure suo advitalitio quod ipsi super bona nostra regalia Makuniów dicta in palatinatu Russiae, terra vero Premisliensis sita, cedere illudque in personas magnificorum Stephani Petrui palatini Valachiae et Mariannae Katardziowna conjugum transferre et transfundere, quae quidem cessio jurisque transfusio postea quam coram actis quibusque authenticis regni facta et recognita fuerit, nos eam ratam et gratam habituri sumus ut eamque previo hoc consensu nostro peragetur, vigore cujus cessionis presentisque consensus nostri praefati magnifici Stephani Petrui et Marianna Katardziowna conjuges praedictam villam cum omnibus agris, campis, pascuis, sylvis, nemoribus, laculus, piscinis, fluviis, fluminibus, molendino, tabernis, aedificiis, subditis illorumque laboribus, censibus et emolumentis, aliisque universis et singulis attinentiis et pertinentiis ambo insolidum tenebunt. habebunt et possidebunt ad extrema vitae suae vel alterius utrius superstitis tempora promittimus etiam pro nobis et serenissimis successoribus non esse neque serenissimos successores nostros ab usu et pacifica dictae villae possessione praefactos magnificos conjuges amoturos neque amovendi potestatem daturas, ratione cujus advitalitatis solitam

proventuum partem in thesaurum regni inferre tenebuntur, juribus nostris regalibus, reipublicae, eccelsiaeque catholicae salvis.

In quorum fidem praesentibus manu nostra subscriptibus sigillo regni communiri jussimus.

Datum Varsaviae die XXX mensis Maij, anno domini MDCXC, regno vero nostri XIII.

Consensus cedendi villae Makuniów in palatinatu Russiae, terrae Premisliensi sittae magnifici Marco Mattczynski supraemo thesauriario in personas magnificorum Stephani Petrui palatini Valachiae et Mariannae conjugum.

Ioannes rex (locus sigilli majoris cancellariae regni).

Adalbertus Stanislaus Chroscinski, Sacrae regiae majestatis secretarius m. p.

(Copie Ms. Acad. Rom., 5197, f. 9^v—10^r).

XVI.

Tczów, 19 Iulie 1690.

Testamentul lui Ştefan vodă Petriceicu.

Stephan Petru woiewoda i hospodar ziem Mołdawskich starosta Zwoleński, iako każdy człowiek żyiąc na tym świecie prawa smiertelnemu iest podległy, taki ia, stosuiąc się do woli Bożey i do przyrodzonego prawa, według testamentu mego po wołosku spisanego, tak wolą moie ostatnią deklaruię:

Naprzód: Dobra moie w Wołoskiey ziemi którekolwiek są, mianowicie Tatarszany y Durneszty, iako moie własne dobra, Iey mości moiey daię, daruię, do ktorych aby się żaden z krewnych po śmierci moiey nieinteressował, tak chcę, proszę i rozkazuię ostanią wołą moią, deklaruiąc pod przeklęstwem.

Królewszczyny zaś wszystkie, które trzymamy za prawem naszem od krola Iegomości danem, i te Ieymości należeć maią dożywotnie. Z dubr zaś ruchomych, którekolwiek należyte są Ieymósci moiey, według naszego wspólnego sobie uczynionego zapisu grodowego, jednak to daię z dyspożycyją Jeymości moiey, władzą i wołą osobliwie chcę i proszę, aby panu Mikołaiowi memu siestrzeńcowi. Ieymości dała kontusz rysami podszyty, szablę srebrną, złocistą i pałasz oprawny w srebro złocisty, przytym rządzików dwa i iedno siedzenie. Panu Lupaszkowi zaś, także siestrzeńcowi menu, chcę i proszę aby Ieymości dała kontusz sobolami podszyty, rządzików dwa, pałasz w srebro oprawny złocisty, głownią alias szablę, turecką i siedzienia dwoie.

Na co, dla lepszey wagi i wiary i pewności, ieszcze zostaiąc przy dobrey pamięci, podpisiuię sie:

Stefan Petru woiewoda i hospodar ziem Mołdawskich, starosta Zwolenski. We Tczowie. Die decima nona Iulii, Milessimo sex centesimo Nonagesimo.

[Locus sigilli. Subscriptionem vero, idiomate valachico scriptam, officium interpretari nequivit.]

Ştefan Petru voevod şi domn al ţării Moldovei, staroste de Zwolen. Precum fiecare om trăind în această lume este supus datoriei morţii, aşa şi eu supunându-mă voiei lui Dumnezeu şi legii firii, după testamentul meu scris în româneşte, îmi arăt astfel ultimele dorinţe:

Mai întâi, moşiile mele în ţara Moldovei oricâte sunt, anume Tatarşani şi Durneşti, ca moşii proprii ale mele, le dau şi le dăruesc doamnei mele, la care să nu se amestece după moartea mea niciuna din rude, astfel vreau, mă rog şi poruncesc, arătându-mi ultima dorinţă sub blestem.

Iar în Regat, toate ce le ţin cu dreptul nostru, date de Măria sa regele, şi acestea vor aparţine doamnei pe timpul vieţii. Dintre bunurile mişcătoare însă oricare, se cuvin doamnei mele după zapisul judiciar făcut în chip reciproc. Totuşi, aceasta dau ca însărcinare doamnei mele, cu voie deosebită, vreau şi rog ca doamna să dea domnului Nicolae, nepotului meu de soră, contuşul căptuşit cu blană de râs, o sabie de argint aurit, şi un paloş ferecat în argint aurit, apoi două frâie şi o şea. Iar domnului Lupaşcu, de asemenea nepotul meu de soră, vreau şi rog ca doamna mea să-i dea contuşul căptuşit cu soboli, două frâie, un paloş ferecat în argint, *glovnia* adică sabia turcească şi două şei.

La aceasta, pentru mai bună încredinţare, întărire şi siguranţă, rămânând încă cu minte bună, mă iscălesc.

Ştefan Petru voevod şi domn al ţării Moldovei, staroste de Zwolen, la Tczow. Ziua 19 Iulie, 1690.

[Locul sigiliului. Iscălitura scrisă în greceşte sau româneşte, oficiul n'a ştiut s'o interpreteze.]

Copie Academia Română. Ms latin 5197, pp. 16—17.

XVII.

Przemisl, 18 Februarie 1697.

Plângerea fraţilor Nicolae şi Lupaşcu Hâjdeu în faţa judecătoriei ţinutului împotriva Mariei născ. Catargiu, văduva lui Ştefan vodă Petriceicu, învinuită de a fi falsificat testamentul răposatului domn.

Actum Premisliae in Iudicis terrae Premisliensis et districtus Prevorscensis, vigore confederationis in conventu Visnensi, palatinatus Russiae proxime expeditae ordinatis, feria tertia post Dominicam Invocavit Quadragesimalem proxima. Anno Domini 1697.

Ad Iudicium praesens confederationis terrae Preamisliensis et districtus Prevorscensis, actaque judicii ejusdem personaliter venientes generosi Nicolaus et Lupaszko Hijdeuowie fratres inter se germani, olim illustris et magnifici Stephani Petryczeyko palatini Moldaviensis, zvolescensis

capitanei sororini, post fata ejusdem magnifici palatini Moldaviensis omnium bonorum mobilium et immobilium ac sese moventium legitimi succesores. Solenniter coram actis judicii ejusdem, contra magnificam Mariam Katardziowna praefati olim magnifici Moldaviensis palatini, sui protestantium avunculi, primo voto consortem, avunculam suam, protestati sunt, ideo quia ipsa contra omne fas et aequum, dum suprascriptus magnificus palatinus Moldaviensis, sui protestantium avunculus, extremus laboraret agonisaretque, illa testamentum privata sua authoritate cum capetano *(sic)* suo, qui et ad praesens circa ipsam extat, conscripsit, illudque compilavit et quid ipsi placuit, valachico idiomate in eodem testamento expraessit atque posuit, ut omnia in se testamentum latius continetur, Idemque testamentum iam agonizanti et extra omnes sensus existenti magnifico avunculo sui protestantium, marito vero ejus ad subscribendum supposuit si quidem non modo contra leges regni, verum et contra ipsam justitiam sit conditum et conscriptum, ideo de nullitate et invaliditate ejusdem testamenti, tam et contra magnificam praefatam modernam Chalepińska capitaneum Zvolescensam, iterum atque iterum protestantur.

(Academia Română. Ms. 5197, f. 11 Copie: « ex actis terrestribus Permisliensis inscriptionuum et relationuum consign. inductae 149, p. 573 extraditum »).

XVIII.

Liov, 20 Ianuarie 1698.

Scrisoarea lui Stanislav Iablonowski marele hatman către regele August II, intervenind pentru Lupaşcu Hâjdău.

Naiasnieyszy, miłosciwy krolu Panie, a Panie moy miłosciwy.

Za łaskę y protectią S. P. Naiasnieyszego krola Imć Iaņa Trzeciego, nieboszczyk hospodar Imc. Petryczeyko z panami Hyżdefami, dwiema siestrzencami sweni, miał sobie pro obsequi, fidelitate pewne dobra w ekonomiey Samborskiey y one do zazywania cum posteritate conferowane. Że tedy pomenione dobra, post decessum nieboszczyka hospodara Imc Petryczeyka na iednego tylka P Hyzdefa successivé spadaią, Im. Pan Chalepinski starosta Żwolenski niechce go ad possessionem żadnego przypuscić, partikularzą unizoną do maiestatis waszey krolewskie mci unoszę instantią za tymże P. Hyzdefem, aby Ich Mc. Panowie Commissarze destinowani od W-ey K. Mci do pomiarkowania y dispositiey cały ekonomiey Samborskiey w samę weyrzeli słusznosti y ażeby tenże P. Hyzdef przy conservatiey y stwierdzenie prawa W. K. Mci mogl miec pacificam possessionem dobr częsci na siebie spadaiącey. W czym y teraznieyszey skutek interpositey w komput dozywotnich reponam perenni recognitione obowiązkow Panskiey, zalecaiąc się łasce Waszey krolewskiey Msci, Panu mego Milosciwego, wierna rada y unizony sługa.

S. Iabłonowski, hetman wielki koronny.

Ze Lwowie d. 20 Ianuarii 1698.

Prea senine, milostive rege, domnul meu cel milostiv.

Prin graţia şi protecţia răposatului rege Ioan III, răposatul domn Petriceicu şi cu domnii Hâjdeu, doi nepoţi ai săi de soră, aveau ca răsplată a credinţei sale nişte moşii, date din economia Sambor şi anume conferite pe vieaţă şi cu drept de moştenire. Aceste moşii pomenite, după moartea răposatului domn Petriceicu cad în moştenirea numai singurului domn Hâjdeu. Domnul Chalepinski staroste de Zwolin nu vrea însă să-l lase în stăpânirea aceasta. Ridic o rugăminte deosebită către Măria ta pentru acest domn Hâjdeu, ca domnii comisari, numiţi de Măria ta pentru hotărnicia şi întocmirea întregii economii Sambor, să ia asupra lor după cuviinţă această chestie şi ca domnul Hâjdău, pentru păstrarea şi întărirea dreptului Măriei tale, să poată avea în stăpânire paşnică partea ce i se cuvine din acele moşii. Pentru aceasta şi ca urmare a prezentei intervenţii, amintesc veşnica recunoştinţă pe vieaţă a îndatoririlor mele, încredinţându-mă graţiei Măriei tale, domnul meu milostiv, sfetnic credincios şi slugă plecată.

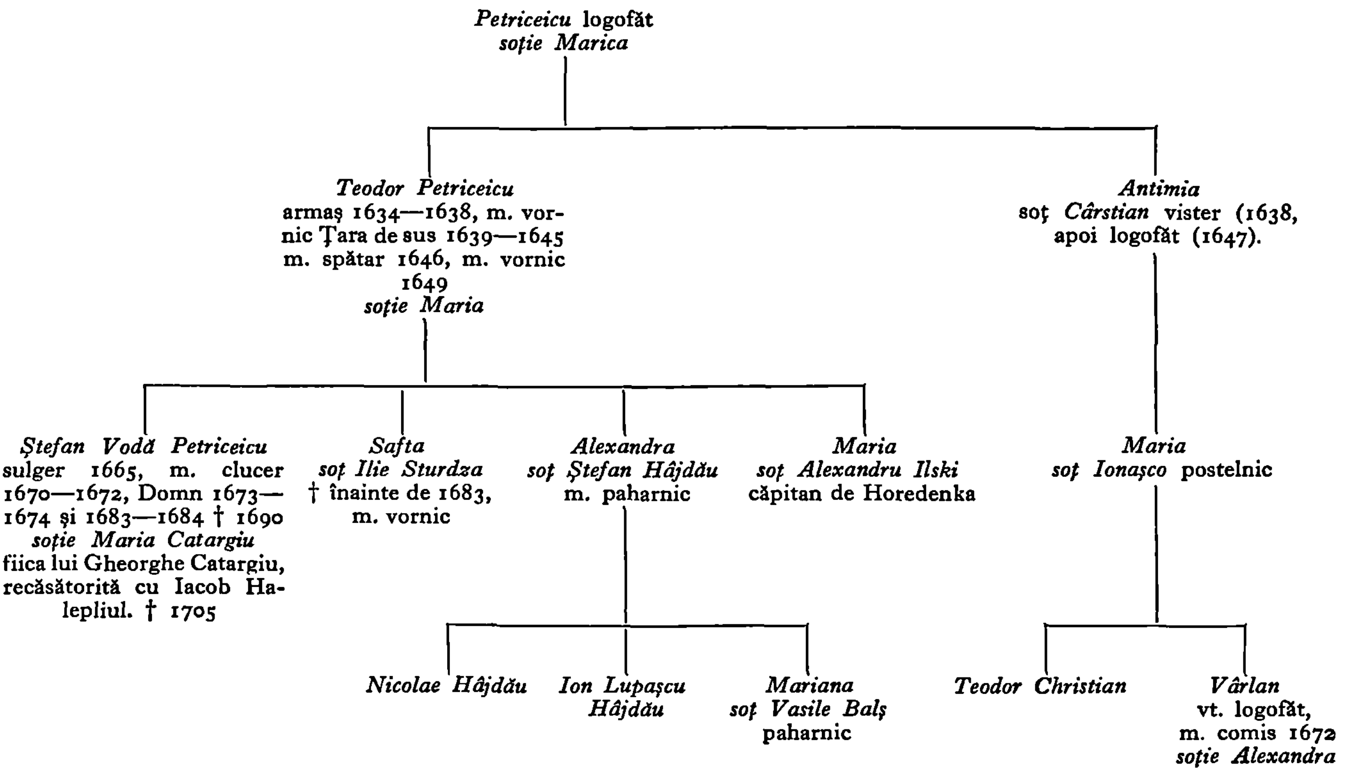
Stanislaw Iablonowski, mare hatman al coroanei.

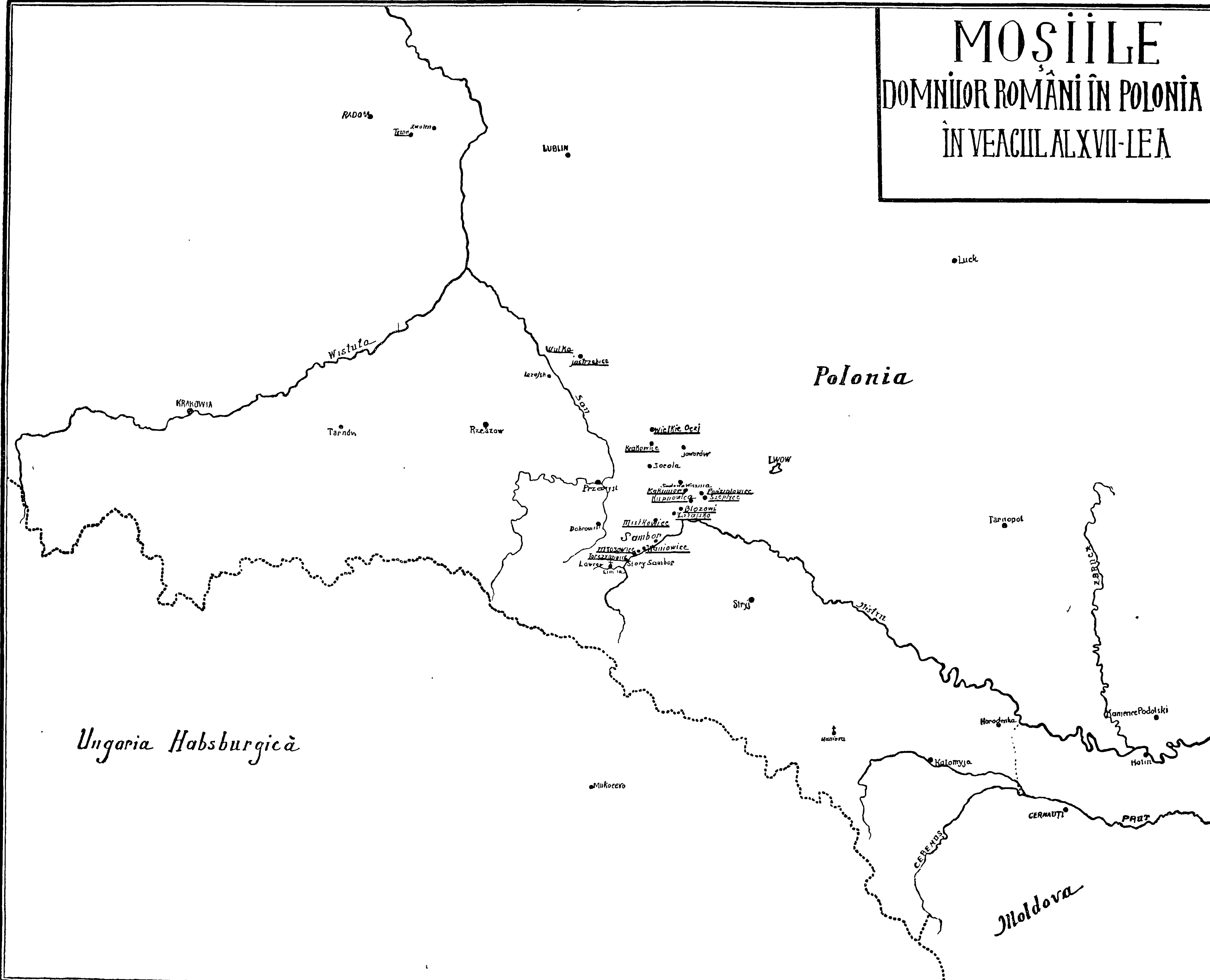
Din Liov, 20 Ianuarie 1698.

(Academia Română, fotografii de documente -XX/75. dela I. Bogdan, după originalul din Arhivul Coroanei mapa 3, Nr. 13, azi la Arhivul Principal de Stat din Varşovia).

ANEXA XIX.

SPIȚA GENEALOGICĂ A LUI ȘTEFAN PETRICEICU

MOŞIILE
DOMNILOR ROMÂNI ÎN POLONIA
ÎN VEACUL AL XVII-LEA
RADOM
LUBLIN
Luck
Wistula
KRAKOWIA
Tarnów
Rzeszow
San
Polonia
LWOW
Wielkie Oczy
Jaworów
Przemysl
Dobromil
Sambor
Stary Sambor
Tarnopol
Stryj
Nistru
ZBRUCZ
Kamienec Podolski
Horodenka
Hotin
Kolomyja
CERNAUTI
PRUT
CEREMOS
Mukacevo
Ungaria Habsburgică
Moldova

IOAN MONORAI, SCURTĂ CUNOŞTINŢĂ A LUCRURILOR DACHIEI

CÂTEVA FRAGMENTE PRECEDATE DE UN STUDIU INTRODUCTIV

DE

ED. I. GĂVĂNESCU

IOAN MONORAI ŞI OPERA SA ISTORICĂ.

In paginile ce urmează vom da câteva amănunte asupra vieții acestui istoric ardelean, a cărui operă, izvorîtă din acea idee daco-romană ce însuflețea generația dela începutul veacului al XIX-lea, a rămas necunoscută în biblioteca Academiei Teologice din Arad.

Deoarece, după apariția monografiei noastre de semnalare [1]), s'au mai adaus unele date biografice, ne găsim îndemnați să le integrăm într'un tot unitar. Dar o privire completă asupra acestui scriitor, ca și asupra celorlalți istorici ardeleni, nu se va putea avea decât atunci când fenomenul redeșteptării noastre naționale din Transilvania, ca o consecință a contactului cu școalele înalte ale apusului, va fi descifrat din publicarea materialului documentar ce zace în arhivele Blajului.

Ioan Monorai s'a născut probabil în Mănărade, comună ce aparținea domeniului Diecezei greco-catolice a Blajului. Nu cunoaștem exact nici data nașterii acestui istoric, dar indicăm anul *1756*, fiindcă el se stinge în 1836 de 80 de ani [2]), ceea ce trimite la acest an.

---

[1]) Ioan Monorai, *Un istoric ardelean necunoscut*, cu patru reproduceri în text, Arad, Concordia, 1938, 96 pag.

[2]) Matricula morților parohiei greco-catolice din Cergăul-Mare, la acest an. (Comunicarea părintelui A. Peculea).

Cobora dintr'o familie de preoţi ortodocşi şi Monorai însuşi spune că bunicul şi tatăl său au fost nevoiţi să meargă până la Chiev, la « Peterţca », spre a-şi desăvârşi studiile teologice şi cunoaşterea limbii slavone sau ruseşti, « ca să înveaţă limba, leaja / şi credinţa... » [1]).

A. Bunea aminteşte la Mănărade de doi preoţi ortodocşi cu prilejul conscripţiei episcopului In. Micu-Clain din anul 1733 şi anume pe popa Ioan jun. şi popa Gheorghe [2]). Să fie oare popa *Ioan*, tânărul dela 1733, tatăl lui *Ioan* Monorai, născut la 1756? O simplă sugestie care ar putea fi confirmată sau nu prin cercetări la Blaj, căci arhiva din Mănărade e defectuoasă pentru această vreme [3]).

Numele familiei Monorai indică fără îndoială o nemeşie, ca şi alte nume (Şincai, Budai, Revai, etc.). Monora e echivalentul unguresc al Mănăradei noastre. Faptul că Ioan Monorai era nemeş de Monora, arată că de aici se trăgea neamul său. Monorai, după expresia locului, înseamnă « Mănărăzeanul » [4]).

Cercetarea vieţii acestui autor, în special a copilăriei lui, întâmpină un mare gol. Informaţiile încep abia cu anul 1784, anul atât de însemnat în istoria Românilor ardeleni.

In toamna acestui an, îl găsim pe Ioan Monorai călătorind dela Oradea, prin Salonta [5]) şi Arad, spre Ardeal [6]). Era tânăr de vreo 18 ani şi poate că această călătorie să fi fost în legătură cu pregătirea lui teologică. Căci, nepot şi fiu de preot, Ioan Monorai îmbrăţişa aceeaşi carieră ca şi înaintaşii săi după o străveche şi frumoasă datină, ce, din fericire, dăinueşte şi astăzi în multe sate ardelene.

[1]) *Un Patriot Român.* Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei..., 1820, ms. Nr. 566 în Bibl. Acad. Teologice din Arad, pp. 133—134. In *Brevis Notitia* —1822, ms. 564, *ibid.*, citim: « ...sed a potiori Sacerdotes Valachicos, qui in Ecclesias intrusi erant et donec illam superficialiter tantum addiscerent, cogebantur ad remotiores Provincias Slavonicas excurrere, prout meus Avus et Genitor, ne omnino ignarus Ecclesiasta videretur, Kioviam pro aedificienda lingua ruthenica ire debuere, ibidemque in Petersca diutius morari... » (p. 152).

[2]) A. Bunea, *Şematismul veneratului Cler al Archidiecesei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia şi Făgăraş, pre anul Domnului 1900*, Blaş, p. 196.

[3]) A. Bunea, *o. c.*, p. 196.

[4]) Cf. recensia d-lui Coriolan Suciu asupra monografiei noastre în rev. *Cultura creştină*, Blaj, an. XVIII (1938), nr. 1—2, p. 113.

[5]) *Ibid.*, p. 112.

[6]) *Scurtă cunoştinţă*, p. 247.

La Oradea exista un Seminar greco-catolic unde învăţase şi marele Samuil Vulcan [1]), pe care, mai târziu, autorul nostru îl pomeneşte între colegii săi [2]). Poate că şi Ioan Monorai se instruise aici, în timpul când încă mai păstorea bătrânul episcop Moise Dragoş [3]).

La 1784, aşa dar, în toamnă, îl aflăm pe Monorai călătorind dela Oradea spre Arad, tocmai în zilele când se deslănţueşte răscoala sub conducerea lui Horia. Amănuntele acestei călătorii ce se desfăşură în împrejurări dramatice ni le povesteşte însuşi tânărul călător.

Astfel după ce ne arată vitregul tratament de care sufereau iobagii din Ungaria, când şi pentru neînsemnate greşeli li se dădea pedeapsa punerii în furcă [4]); Ioan Monorai afirmă că « eu sângur văzui atunci în furcile Orăzii, cinci, iară într'a Aradului, şepte spânzuraţi » [5]).

Dintr'un han din marginea Aradului, el zăreşte apoi cele dintâi flacări ale răzvrătirii iobagilor din această viforoasă toamnă a anului 1784. « Sângur, cu ochii mei, ne informează Monorai — vedeam para focului noaptea, din făgădăul din şesul Aradului spre Ardeal uitându-mă, ca razele lunii când răsare, pentrucă acolo ştiurăm întâi ce se întâmplă la Ardeal» [6]).

Aici, la Arad, el asistă la ororile pe care le făptuiau nobilii împotriva nenorociţilor de iobagi români, prinşi de oştile împărăteşti fără deosebire « şi bătrâni şi tineri şi vinovaţi şi nevinovaţi » [7]). « Aşa în Arad — spune Monorai — văzui aducând cară încărcate de robi, pe care cumu-i aducea nice-i mai întreba, nice-i mai alejea, îndată, nu pe uşa temniţilor, ci pe fereştile de-asupra îi arunca în jos, stând la gaură feciorul zisului Forai [8]), care, fieştecăruia dându-i una cu

---

[1]) Iosifu Vulcanu, Panteonulu Roman, *Portretele şi biografiele celebritatiloru romane*, Pesta, 1869, tom. I, p. 57.

[2]) *Brevis Notitia*, ms. a. 1822, p. 259.

[3]) Moare la 16 Aprilie 1787. Cf. Dr. Iacob Radu, *Istoria Diecezei române unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, p. 75.

[4]) « ...ita ut propter culpam trium fors Marianorum, ut dicebatur, facile quis in furcam agebatur ». *Brevis Notitia*, p. 250 şi *Scurtă cunoştinţă*, p. 247.

[5]) *Scurtă cunoştinţă*, p. 247.

[6]) *Ibid.*, p. 251. In *Brevis Notiţia:* « ...in itinere M.-Varadino Aradinum tendens, tumultum hunc concitatum primo audivi ». (p. 255).

[7]) *Scurtă cunoştinţă*, p. 252.

[8]) E vorba de vice-comitele Aradului, Andrei Forray.

ciocanul după cap, îl trimetea cu capul la vale pe gaură »[1]). Ioan Monorai își continuă călătoria dela Arad mai departe spre Ardeal. Drumul lui fu de-a-lungul acestui Mureș, pe a cărui largă vale coborîse de altfel și răscoala venind din munți și oprindu-se în marginea câmpiei arădane, la Șoimuș[2]). « Mă îngrozesc și acum — scrie istoricul nostru la bătrânețe, când își redacta opera, în 1820, — a-mi aduce aminte de ceale ce fu să le văz și să auz întru acea cale primejdioasă ce-mi cotă să fac întorcându-mă dela Arad la Ardeal »[3]).

Intr'adevăr el sosește la Deva la câteva zile după oribilul măcel al țăranilor răsculați, făptuit de nobilii de acolo, masacru al unor ființe fără arme, pe care autorul îl descrie cu multe amănunte înfiorătoare[4]). Informațiile despre această călătorie se termină « din sus de Deva »[5]).

După potolirea răscoalei, Ioan Monorai e la Sibiu în 1785, angajat ca ajutător al consilierului Echard, la recensământul populației din acest scaun[6]). In toamna acestui an e numit învățător la Ocna-Sibiului, plătit cu leafă anuală[7]). Impăratul Iosif II hotărîse înființarea de școale elementare, « știind că toată fericirea țării stă din procopsala sau din neprocopsala țăreanilor »[8]).

In « vacanță », ceea ce înseamnă vacanța de vară din 1786, Monorai e ocupat câteva săptămâni cu măsurarea geometrică a teritoriilor comunelor Fărcăștele sau Lupu[9]) și Cergăul-Mic[10]); lucrări ce erau în legătură cu marele inventar al proprietăților pentru o carte funduară generală[11]).

In plină toamnă, târziu, « la 6 Noemvrie 1786, am plecat la Liov »[12]), ne informează Monorai.

---

1) *Scurtă cunoștință*, pp. 252—253.
2) Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, scrisă pe basa documentelor oficiale, București, 1884, p. 228.
3) *Scurtă cunoștință*, p. 251.
4) *Ibid.*, pp. 253—255.
5) *Ibid.*, p. 254.
6) *Brevis Notitia* (ms. din 1822), p. 258.
7) *Ibid.*
8) *Scurtă cunoștință*, pp. 258—259.
9) « Pagus Lupu, jam Farcastelle vocatus », *Brev. Not.*, p. 100.
10) *Ibid.*, p. 258.
11) *Ibid.*, cf. și George Barițiu, *Parti alese din Istori'a Transilvaniei pe doue sute de ani din urmă*, Sibiiu, 1890, vol. I, p. 486.
12) *Brevis Notitia*, p. 258.

Se număra între acei feciori de Români, cari erau trimişi cu burse din acel « funduş de obşte », instituit de Iosif al II-lea, ca « să se ţie la şcoale cei ce vreau să iae slujba preoţiei » [1]). Intr'adevăr, Impăratul strămutase Seminarul general, înfiinţat încă din vremea Mariei Terezia, dela Agria la Lemberg, pe lângă Universitatea ce era renumită încă « din zilele de demult » [2]).

Am insistat într'altă parte [3]) asupra reformelor lui Iosif al II-lea cu privire la învăţământul superior. In ce priveşte Biserica, împăratul se inspirase din doctrina la modă a lui Justinus Febronius [4]), spre a face şi din această instituţie un puternic suport al monarhiei sale luminate.

Studiile teologice se resimţiră dar de acest spirit filosofic şi laic. Nu e de mirare că unul dintre profesorii distinşi ai lui Ioan Monorai la Lemberg, anume Aurel Ig. Fessler, autorul lucrării « Was ist der Kaiser? », — o pledoarie pentru dreptul Suveranului de a dispune de Biserica sa, a trecut mai târziu la protestantism [5]). Insuşi Monorai laudă acest « Universitaş », căruia nu-i găseai uşor pereche în Europa întreagă [6]).

In Brevis Notitia, versiunea latinească a « Scurtei cunoştinţi », autorul vorbeşte pe larg despre această şcoală unde i se formase spiritul [7]). Fostul student, ajuns în prag de bătrâneţe, se încălzeşte încă la amintirea plăcută a acelor frumoase zile, când el, fecior de popă valah din inima Ardealului, venise în contact cu cea mai aleasă învăţătură ce se putea da în această Universitate de elită, dela Liov.

In primul rând el arată că toţi episcopii uniţi au fost invitaţi ca să-şi trimită pe clericii lor la Liov [8]). La Facultatea

---

[1]) *Scurtă cunoştinţă*, p. 259.
[2]) *Ibid.*, p. 260.
[3]) Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai*, pp. 18—20.
[4]) Reluată mai târziu în Ardeal de Petru Maior în Procanon. Cf. broşura lui Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior şi Iustinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaş al Papei*, « Biblioteca Asociaţiei Mirenilor », Frăţia ortodoxă română, Nr. 5, Cluj, 1933, 64 pag.
[5]) Cf. Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Sibiiu, 1900, vol. II, p. 406; *A. Pallas Nagy-Lexikona*, vol. VII, p. 143.
[6]) *Scurtă cunoştinţă*, p. 260; *Brevis Notitia*, p. 258.
[7]) Brev. Not. pp. 258—259.
[8]) *Ibid.*, p. 258.

Teologică urmau cursurile mai mult de 400 de studenți. Intre aceștia se aflau și vreo 40—50 de « feciori » români [1]).

In amurgul vieții, Ioan Monorai așternea aceste rânduri pline de o duioasă și recunoscătoare amintire: « Iară eu, când îmi aduc aminte numai de profesorii, cari se afla acolo și de purtarea lor cu care se străduia spre învățătura scolașticilor, încă mă minunez cum putea fi cu atâta nezmintire și curățănie, mai ales că profesorii nu se alejea numai de aci, din Leopol, ci din toată Impărăția; și aceștia, fiind supt toată apărarea împărătească slobozi, ca (și) când ar fi fost în Athina, fără sfială grăia toate câte le socotea a fi adevărate și de lipsă spre procopsala și învățătura preoții » [2]).

Rândurile de mai sus sunt fără îndoială cele mai largi mărturii în legătură cu pregătirea universitară a cărturarilor noștri dela sfârșitul veacului al XVIII-lea. Ele pot lumina într'o măsură apreciabilă geneza mișcării cărturărești din Transilvania dela sfârșitul acestui veac.

In această școală de respectare a libertății de cugetare, de temeinică pregătire, se desăvârși formația intelectuală a lui Ioan Monorai. O informație mai nouă afirmă că el « a făcut studii frumoase, având preferințe mai ales pentru istorie » [3]).

După moartea împăratului Iosif al II-lea, Românii fură rechemați în Ardeal [4]). « Căci — se plânge Monorai — din cauza invidiei și a zgârceniei Episcopilor, noi am fost privați de o binefacere atât de mare » [5]). Nu știm până când a urmat el cursurile dela Lemberg, dar în 1789 îl întâlnim în Ardeal, pe la sfârșitul lui Iulie, într'o excursie « cu un Polon și un Franțoz », poate colegi de Universitate [6]). Tot în acest an îl aflăm pe Ioan Monorai în tabăra dela Adjud, unde Prințul de Coburg își concentrează trupele [7]). E vorba de războiul austro-ruso-turc terminat prin pacea dela Șiștov și Iași.

[1]) In *Brevis Notitia:* « ex nostra itaque Diaecesi quadraginta illic educabamur », p. 258; iar în *Scurtă cunoștință:* « ca la cinzăci de feciori », p. 262.

[2]) *Ibid.*, pp. 261—262.

[3]) Cf. « *Insemnare* »-*a biografică a lui Al. Lupeanu-Melin din 8.VIII.1930*, publicată de Coriolan Suciu în articolul citat, « Cultura creștină », an. XVIII, Nr. 1—2, pp. 112—113. Credem că amănuntul acesta vine dela I. Micu-Moldovan.

[4]) *Scurtă cunoștință*, p. 262.

[5]) *Brevis Notitia*, p. 259.

[6]) *Scurtă cunoștință*, pp. 3—4.

[7]) La Adjud « et ego per quadriduum interfui », *Brev. Not.*, p. 265.

După 1789 informațiile pe care incidental ni le comunică Monorai despre vieața sa, mai ales în Brevis Notitia, nu se mai întâlnesc până la anii 1812—1817. Abia în 1794 e numit ca ajutător pe lângă parohia din Cergăul-Mare [1]). Poate că în răstimpul dintre 1790—1794 umblase Monorai ca « scriitor » pe la Cisnădia, Poplaca, Rășinari și Turnișor » [2]).

Așa dar din 1794 îl găsim pe Ioan Monorai la Cergăul-Mare ca ajutător, capelan, al preotului greco-catolic Onea Lupu sau Lupeanul [3]). In « Matricula botezaților », Monorai semnează ca « popa Iancu » [4]).

La 25 Decemvrie 1794, preotul Onea moare în vârstă de 60 de ani și capelanul îi ia locul, funcționând singur ca preot greco-catolic al parohiei din Cergăul-Mare [5]).

Aici, la Cergău, se va desfășura toată activitatea duhovnicească și cărturărească a învățatului preot, care în satul lui mărunt se simțea însă în slujba Neamului său întreg, « paroh greco-catolic al Daco-Românilor », cum îi plăcea să se intituleze [6]).

Parohia era bogată, înstărită mai ales prin dărnicia bunului vlădică Grigore Maior [7]).

Nu posedăm încă prea multe date din activitatea duhovnicească a preotului Ioan Monorai. Știm doar că, la 1804, el reface biserica ce avea hramul Bunei-Vestiri și lăcașul dăinuește până astăzi [8]). A. Bunea ne asigură că « preotul acesta la anii 1812 și 1813 a convertit 24 familii de Schei » [9]). O inscripție din 1823 arată că biserica greco-catolică a fost zugrăvită de Nicolae Zugravu, în vremea preotului Ioan Monorai [10]). El e în funcțiune până la 25 Iunie 1836, când apare în matricule și Basiliu Mărculețiu, cu titlul de « cooperator loci »[11]).

[1]) A. Bunea, *Şematismul citat*, p. 191.
[2]) Cf.« *Insemnarea* » *lui Al. Lupeanu-Melin*, reprodusă de Coriolan Suciu, *l. c.*, p. 112.
[3]) A. Bunea, *Şematismul*, p. 191.
[4]) In arhiva parohiei greco-catolice din Cergăul-Mare. Informaţia dela păr. A. Peculea.
[5]) A. Bunea, *o. c.*, p. 191.
[6]) Cf. Titlul dela lucrarea în latineşte *Brevis Notitia*, ms. din 1822.
[7]) La Timotei Cipariu, *Acte şi fragmente*, pp. 45—46.
[8]) Informaţia dela păr. A. Peculea.
[9]) A. Bunea, *Şematismul*, p. 191.
[10]) Informaţia dela păr. A. Peculea.
[11]) *Ibid.*

E posibil ca dela această dată popa Iancu Monorai, în vârstă de 80 de ani, să fi căzut la grea boală, căci se stinge la *9 August 1836.* Inmormântarea are loc la 11 August [1]) și bătrânul păstor de suflete e așezat spre veșnica odihnă în dreapta bisericii pe care o slujise cu credință și pricepere, ca un adepărat apostol al altor vremi trecute.

Acestea sunt puținele date, care înfățișează fragmentar o vieață de om. Ele aruncă însă oarecare lumină asupra formării intelectuale a acestui preot cu studii așa de alese, rătăcit într'un modest sat ardelean.

Opera istorică a lui Ioan Monorai a țâșnit din acea uriașă frământare sufletească dela sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, în care strălucesc cele dintâi sclipiri ale conștiinței noastre naționale în Transilvania.

Dela petițiunea drepturilor noastre politice, aceea « Supplex libellus Valachorum » prezentată Dietei ardelene din 1791, la răspunsul nedrept și provocator al lui Carol Eder în « Notele istorico-critice »... și până la lucrările lui Petru Maior, lumea cărturărească a Ardealului, adică preoțimea și câțiva oficiali, fusese într'o continuă și ascendentă frământare asupra acestei probleme spinoase, asupra drepturilor politice ce ni se cuveneau.

Ceea ce îl determină pe popa Iancu din Cergău să-și apuce pana la 64 de ani în 1820, spre a da o istorie a Neamului său, a fost — credem — marea agitație stârnită în această lume de preoți — inteligența românească de atunci — de « Istoria pentru începutul Românilor în Dacia » a lui Petru Maior și de controversa aprinsă ce se încinsese între autor și acel K. (opitar) din Viena [2]).

Știm că această polemică a dus la o repede epuizare a operei lui Maior, așa încât în 1834 Iordache Mălinescu tipărea o nouă ediție a « Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia » [3]), spre a răspunde cerințelor unui public românesc, dornic de a cunoaște temeinicia istorică a drepturilor noastre.

[1]) Matricula morților, la anul 1836, în arhiva parohiei greco-catolice din Cergăul-Mare. Informația păr. A. Peculea.

[2]) Cf. Atanasiu Marianu Marienescu, *Vieața și operele lui Petru Maioru. Discursu de recepțiune*, București, Tip. Ac. Rom., 1883, pp. 31—34.

[3]) A. M. Marienescu, *o. c.*, p. 33, nota 14.

Alte condeie se apucară să susţină mai departe teza lui Maior şi între aceştia e şi Ioan Monorai, preotul dela Cergăul-Mare. La 1820 el dă gata o istorie pentru Neamul românesc privit în întregimea lui etnică.

Dar din acest an 1820, s'au păstrat două versiuni ale lucrării lui Ioan Monorai: una latinească, adică Brevis Notitia Rerum Dacicarum... », ms. aflat în Biblioteca centrală dela Blaj [1]); şi alta românească, adică opera din care publicăm fragmentele de mai jos, operă ce are titlul de:

Scurtă Cunoştinţă
a
Lucrurilor Dachiei
şi mai ales
ale Ardealului
şi
ale altor mişcări
care
In zilele ceste mai de curând
se întâmplară în Europa.
Culese şi puse în rând prin
Un Patriot Român.
In Anu 1820 [2]).

In sfârşit, un al treilea ms. e din 1822, o versiune latinească cu multe adnotaţii, ce poartă tot titlul de « Brevis Notitia Rerum Dacicarum... » şi e semnată de autor [3]).

In deslegarea întrebării în ce limbă şi-a redactat mai întâi Ioan Monorai lucrarea sa, ne vin în ajutor informaţiile pe care le putem avea dela Al. Gavra. Am arătat în monografia noastră asupra lui Ioan Monorai ce mari planuri editoriale îşi făurise la Arad acest profesor al Preparandiei, ce avea mult entusiasm, dar prea puţine posibilităţi materiale întru realizarea frumosului său gând [4]).

---

[1]) Coriolan Suciu în rev. *Cultura Creştină*, an. XVIII, Nr. 1—2, p. 100.
[2]) Ms. Nr. 566 în Biblioteca Academiei Teologice din Arad.
[3]) Ms. Nr. 564, *ibid.*
[4]) Cf. cap. « Proectele editoriale ale lui Al. Gavra », în *o. c.*, pp. 5—11.

Işi propunea anume să tipărească lucrările lui Şincai şi ale lui Clain şi apoi opera lui Ioan Monorai, pe care o considera ca « foarte interesantă pentru Români ». De aceea « îndată, după Şincai-Clain, să va pune supt teascu în îmbele limbi ».

Al. Gavra ne lămureşte chiar că « Scurta cunoştinţă a lucrurilor Dachiei o am şi în originala limbă latină, iară în ms. » [1]).

De aici se vede că Ioan Monorai şi-a redactat lucrarea mai întâi în latineşte, traducând-o apoi şi în româneşte. Insă pe când opera latinească, « Brevis Notitia », o dă sub numele său, versiunea românească, adică « Scurtă cunoştinţă », o prezintă ca fiind scrisă de « Un Patriot Român ».

Ioan Monorai doreşte să înfăţişeze cititorilor o istorie a Românilor din cele mai vechi timpuri şi până în zilele lui. Acest material este împărţit în 5 « capuri » sau cărţi, iar acestea în « paragrafe ».

Primele 4 cărţi cuprind Istoria Daciei şi a Ardealului, în deosebi, dela vechii Geţi şi până la sfârşitul domniei Mariei Terezia. Ultima carte, a V-a, e închinată epocei contemporane scriitorului, dela 1780—1817.

Cum e şi firesc, istoricul nostru îşi începe povestea Neamului său cu definiţia Daciei vechi şi cu originea locuitorilor ei [2]). Aminteşte mai departe de primele lupte ale Romanilor cu Dacii, pe vremea lui « Avgust Chesariul » [3]).

Urmează apoi descrierea războaielor lui Traian, în care « toţi Dachii căzură în ascuţitul sabiilor romane ca nişte vinovaţi şi protivnici Impărăţiei » [4]). In locul lor se aduc colonişti de frunte.

Primele năvăliri în această provincie le semnealează autorul chiar dela Adrian [5]). Nu poate fi însă vorba de o părăsire a Daciei nici sub Aurelian [6]). Constantin cel Mare restabileşte autoritatea romană până la Nistru [7]). Creştinismul

---

1) Al. Gavra, *Monumentul Şincai-Clainian*, Buda, 1844, p. 192.
2) *Scurtă cunoştinţă*, pp. 1—5.
3) *Ibid.*, p. 5.
4) *Ibid.*, p. 7.
5) *Ibid.*, p. 8.
6) *Ibid.*, pp. 19—20.
7) *Ibid.*, p. 26.

se consolidează în Dacia sub acest împărat [1]). Desprinderea acestei provincii de Impărăția romană se întâmplă abia în veacul al IV-lea, după moartea lui Constantin cel Mare [2]).

Cartea a II-a cuprinde epoca năvălirilor barbare în Dacia, însă numai până la venirea Ungurilor.

Ideea lui Monorai, interesantă prin prospețimea ei, e că Transilvania, « scutința și scăparea a toată Dachia » [3]), a fost ferită de ocupația statornică a popoarelor nomade, care preferă stepa și nu muntele [4]). Au fost cu supușii doar legături de bir, de « daniște » [5]).

Vieața în Dacia se desfășoară mai departe în vechile tradiții romane atunci când vin primii Mongoli, Hunii [6]), sau urmașii acestora, Avarii [7]). In veacul al VII-lea autorul află aici « atâta norod », încât această lume romanică « se făcusă sângură stăpânitoare supt osâbit povățuitoriu ales din Neamul său rumân » [8]).

Monorai încheie această parte cu o pitorească descriere a Moldovei [9]), peste care se abat mai întâi Bulgarii și, apoi, Ungurii.

In capul al III-lea, mai întins, autorul ne prezintă istoria Românilor din Transilvania în legătură cu Ungurii. Astfel el descrie venirea acestora în Panonia [10]) și apoi pătrunderea lor în Transilvania[11]). Se vorbește despre reformele lui Ştefan cel Sfânt [12]), precum și despre relațiile Românilor cu neamurile ce sunt așezate în Ardeal[13]). Intr'o potrivită digresiune, autorul prezintă și istoria Românilor din Sudul Dunării în acea « Crăime rumânească »[14]), care e Imperiul româno-bulgar.

---

1) *Ibid.*, p. 27.
2) *Ibid.*, p. 30.
3) *Ibid.*, p. 4.
4) *Ibid.*, p. 39.
5) *Ibid.*, p. 38.
6) *Ibid.*, pp. 40—42.
7) *Ibid.*, p. 43.
8) *Ibid.*, p. 44.
9) *Ibid.*, pp. 52—54.
10) *Ibid.*, pp. 63—67.
11) *Ibid.*, pp. 67—73.
12) *Ibid.*, pp. 80—87.
13) *Ibid.*, pp. 80—85.
14) *Ibid.*, p. 88.

Monorai nu se îndoiește că Moldova și Țara Românească și-au avut Domnii lor în timpuri mai vechi. Dacă nu cunoaștem numele acestora, « pricina iaste că orice vitejie s'au făcut până acum, aceea au fost au supt nume de Paținată, au de Bulgar, au de Greci, au de Vlaho-Bulgari, cu cari aceşti erau împreunați laolaltă și numai în vremurile aceste se desfăcură de către Impărăția vlaho-bulgărească » [1]).

Vitejia românească o înfățișează autorul prin izbânzile lui « Mirțe » [2]) al Munteniei, prin victoriile lui Ioan Corvin [3]) și ale fiului acestuia, Matiaș Craiu » [4]). Căderea Constantinopolului sub Turci e o grea lovitură pentru Creștinătate [5]). La această pierdere se adaugă și supunerea Ungariei la Mohaci, în acest veac al XVI-lea, « veacul plângerilor și al nenorocirilor » [6]).

Partea a IV-a a lucrării este foarte variată. Se înfățișează istoria Principatului ardelean sub principii săi, amestecul Turcilor și al Austriacilor, apoi al Polonilor în afacerile interne ale Transilvaniei. Evenimentele religioase [7]), precumpănitoare în veacul al XVI-lea și al XVII-lea, sunt scoase în evidență sub întreitul lor aspect, politic, religios și cultural [8]).

Lui Mihai Viteazul i se consacră două capitole [9]). Eroul Unirii dela 1600 « războ » în Transilvania și, după înfrângerea lui Andrei Batori, « se făcu prinț și stăpân a tot Ardealul » [10]).

Pentru legătura politică a celor trei Țări Românești, Ioan Monorai găsește aceste cuvinte semnificative: « Mult folositoare și slăvită putea fi această însoțire a Țărilor acestora la toată Europa și putea fi și începătură și altor vitejii » [11]).

---

[1]) *Ibid.*, p. 98.
[2]) *Ibid.*, p. 106.
[3]) *Ibid.*, pp. 110—119.
[4]) *Ibid.*, pp. 122—123.
[5]) *Scurtă cunoștință*, pp. 129—135.
[6]) *Ibid.*, 135.
[7]) *Despre luteranismul în Ardeal*, pp. 145—155; *Socianismul*, p. 154; *Calvinismul*, pp. 165—168.
[8]) *Tipografia dela Brașov, a lui Honterus*, p. 164.
[9]) *Despre Mihaiu Vodă*, pp. 174—176 și *Ce sfârșit avu Mihaiu Vodă ?*, pp. 176—178.
[10]) *Ibid.*, pp. 174—175.
[11]) *Ibid.*, p. 172.

Căderea Transilvaniei sub Casa de Habsburg [1]) înseamnă pentru autor începutul unei ere de pace [2]). El se fereşte însă, intenţionat, ca să vorbească despre Unirea religioasă şi prigonirile ortodocşilor ce au urmat apoi, mai ales sub Maria Terezia. Deci, amintind statornic ceea ce putea să fie spre lauda şi întărirea Românilor, Ioan Monorai evită să scrie despre ceea ce era un prilej de discordie şi de slăbire pentru ei.

După cum reiese şi din titlul operei sale, autorul vrea să ne prezinte şi « mişcările » din Transilvania şi din Europa, la care el a asistat ca un contemporan. Aceste revoluţii şi războaie formează materialul părţii a V-a, ce începe cu domnia împăratului Iosif al II-lea, pentru care Monorai manifestă o statornică simpatie.

In prezentarea unor evenimente contemporane, istoricul nu uită obiectivitatea necesară şi de aceea ne previne:

« Insă, fiindcă la aceste vremi sosirăm, în care nu numai Ardealul, ci mai toată Europa trebui a pătimi ceale mai mari revoluţii şi mişcări, care eu sau cu ochii li-am văzut sau din oameni vrednici de toată credinţa le-am auzit sau prin gazeturile de obşte le-am cetit; pentru aceea de lipsă socotem a fi ca aceastea mai cu di-a-mărântul să le însămnez, însă aşa ca ce ştiu eu, aceea precum eu ştiu, iară nu precum se află în Actele celea de obşte, să le scriu... » [3]).

Fără îndoială ca opera lui Ioan Monorai ar merita să fie publicată în întregime pentru a se vedea şi felul original cum acest istoric priveşte istoria noastră şi metoda pe care o întrebuinţează în tratarea subiectului său. Până la realizarea acestui gând, vom reproduce în paginele ce urmează câteva fragmente din cuprinsul cărţii a V-a a « Scurtei cunoştinţi », ce conţin ştiri nouă şi de o netăgăduită valoare asupra epocei dintre 1780—1817, interesând pe Români.

Astfel un ciclu de informaţii se grupează în jurul domniei lui Iosif al II-lea, pentru care istoricul nostru vădeşte o deo-

---

1) *Ibid.*, pp. 202—203.
2) *Ibid.*, p. 136.
3) *Ibid.*, pp. 240—241.

sebită simpatie [1]). El enumeră reformele și călătoriile pe care acest împărat le face și în Transilvania [2]).

Răscoala iobagilor din 1784 e înfățișată pe larg în două capitole, ceea ce arată importanța pe care o acorda autorul acestui eveniment. In « Ce preludiumuri avu tumultul Horii ? », el ne înfățișează largul ecou pe care l-au avut în satele românești înrolările dela Alba-Iulia. Iobagii, care « cu drag » așteptau « ceva preînnoire » [3]), în sensul eliberării lor sociale, au refuzat apoi să mai lucreze pe moșiile domnilor de pământ. De-aici a rezultat o mare frământare în toată Transilvania [4]).

Ioan Monorai descrie apoi grozavul tratament pe care îl sufereau țăranii, care își luau lumea în cap și se refugiau prin păduri, trebuind ca să prade spre a putea trăi. Cu toate acestea ei doreau să se reîntoarcă la căminul lor, însă frica de pedeapsa capitală îi împiedeca să-și părăsească ascunzătorile [5]).

Astfel a încolțit în mintea acestor țărani disperați ideea că ar putea obține iertarea faptelor lor, luând ca ostatec între ei, în munți, pe vice-comitele Aradului, Andrei Forray [6]). Povestea răpirii acestuia, dela conacul lui din Săvârșin, e înfățișată de Monorai cu multe amănunte [7]).

Informațiile cu privire la răscoala însăși din toamna anului 1784, vin — precum am văzut în datele biografice — dela un martor ocular, chiar dela începutul răzmeriței. Ioan Monorai înseamnă cu toată obiectivitatea ceea ce vede și aude în călătoria lui dela Oradea prin Arad spre inima Ardealului.

Pentru el, Horea e un « legatuș a' pârîților » și în această misiune se duce la Viena, la Impăratul [8]). Vestea reîntoarcerii trimisului acestuia isteț și bun la vorbă provoacă o mare

---

[1]) Cf. astfel cuvintele de laudă pentru Seminarul dela Liov, pp. 262—263. Aceeași părere favorabilă și la Sam. Micu-Clain: « Acesta au fost un Impărat și Domn foarte milostiv și drept și cu săracii, bun părinte ». *Istoria și lucrurile și întâmplările Românilor*, Tomul I, în Blajiu, a. 1801, p. 390. (Copie colaționată de Al. Gavra în bibl. Acad. Teol. din Arad, ms. 559).

[2]) *Scurtă cunoștință*, pp. 237—239.

[3]) *Ibid.*, p. 241.

[4]) *Ibid.*, p. 242.

[5]) *Ibid.*, p. 243.

[6]) *Ibid.*

[7]) *Ibid.*, pp. 243—246.

[8]) *Ibid.*, 247.

agitație în satele de Moți [1]). Pentru palma pe care i-o dă lui Horea un solgăbirău se deslănțue răzvrătirea [2]), ce plutea în aer. In jurul lui Horea se adună mulțimile și el își ia « îndrăznire » de a fi conducătorul lor [3]).

Monorai condamnă excesele furiei populare [4]), dar mai ales sălbăticiile nemeșilor Unguri, cari se dedau la Arad [5]) sau la Deva [6]) la scene de o grozavă represiune împotriva unor țărani neînarmați sau luați la întâmplare. In Horea vede chiar un căpitan ponderat, care « își ținea pe ai săi·mai în regulă, ca un craiu poruncind » [7]). Detestând asemenea turburări interne — « războiul din lăuntru » [8]), autorul ne povestește, terminând, trista întâmplare a preotului Matei din satul Hăpria, luat din casa sa și gata să fie condamnat la moarte la Alba-Iulia, deși el n'avea nicio vină [9]).

Un capitol deosebit de important este și acèla consacrat Seminarului dela Lemberg în care studiază vreo 50 de Români [10]).

Universitatea dela Lemberg va trebui adăugată la Institutele catolice dela Viena și Roma, ca un nou punct de contac al Românilor cu școlile înalte ale Impărăției austriace.

Informațiile asupra domniei lui Iosif al II-lea se încheie cu descrierea războiului austro-ruso-turc din 1789. Din Brevis Notitia reiese că și Ioan Monorai a luat parte la această campanie [11]); de aici, bogatele amănunte despre bătălia dela Martinești, care par venite dela un participant la luptă [12]).

Am reprodus și capitolul despre « Suplica Rumânilor către Leopold », fiindcă din comentarul ce însoțește unele pasaje reproduse de Monorai, înțelegem mai bine atmosfera de polemică ce se iscase în jurul petițiunii drepturilor

[1]) *Ibid.*
[2]) *Ibid.*, p. 249.
[3]) *Ibid.*, p. 250.
[4]) *Ibid.*, pp. 250—251.
[5]) *Ibid.*, pp. 251—252.
[6]) *Ibid.*, pp. 253—255.
[7]) *Ibid.*, p. 255.
[8]) *Ibid.*, p. 256.
[9]) *Ibid.*, pp. 256—258.
[10]) *Ibid.*, p. 262.
[11]) *La Adjud*, p. 264.
[12]) *Scurtă cunoștință*, pp. 270—272.

noastre naționale în Transilvania [1]). Istoricul însuși se lasă târît în vâltoarea acestei dispute în care se puneau la îndoială originea și permanența noastră în străvechea Dacie. In împrejurările de astăzi pasiunea ce trăește intens în paginele îngălbenite dela 1820 poate încălzi încă inimile românești și pleda pentru drepturile noastre istorice din Transilvania.

Informații nouă vor fi puse astfel la dispoziția cercetătorilor noștri. Pentru a le completa am dat și tabloul trist al boalelor, sărăciei și calamităților ce au bântuit Transilvania, între anii 1812—1817 [2]).

Am reprodus în note variantele mai importante din lucrarea definitivă în latinește «*Brevis Notitia Rerum Dacicarum...* [3]). Am utilisat ms. Nr. 566 din biblioteca Academiei Teologice din Arad, care cuprinde această operă autografă, redactată în chirilice și în limba română. Din acest ms. se publică fragmentele din paginele următoare.

---

1) Cf. mai ales pp. 303—304.

2) Cap. «Sfârșitul», pp. 343—347.

3) *Aliorumque Motuum et revolutionum, quae recentioribus temporibus Europam infestarunt. Collecta atque in ordinem redacta per Ioannem Monorai, Parochum Graeco-Catholicum Daco-Romanorum Possionis N. Csergöd. Anno 1822* ». (Ms. 564 în biblioteca Acad. Teol. din Arad).

Scurtă Cunoștință
a
Lucrurilor Dachiei
și mai ales
ale Ardealului
și
ale altor mișcări
care
In zilele ceste mai de curând
se întâmplară în Europa.
Culese și puse în rând prin
Un Patriot Român.
In Anu 1820.

CAP. V.

§ 1.

DESPRE IMPĂRATUL IOSIV.

Incă până a trăi maică-sa, Maria Therezia, Iosiv, vrând a se întrarma pre sine deplin cu toată știința ocârmuirii, greale și îndelungate drumuri făcu prin Italia și prin alte țări. Iară după aceea se întoarsă și spre Ungaria și mai apoi și spre Ardeal, supt numele prințului Lictenștein [1]), sângur cu acel sfârșit ca el cu ochii săi să vază și cu urechile sale să auză ființa și lipsa supușilor săi. Din care drumuri mai întăi acestea dobândi cât, precum era tinăr, frumos ca moșu sau strămoșul său Iosiv cel Dintăiu și isteț la fire, pre toți îi trasă spre iubirea sa.

---

[1]) Scurtă cunoștință, p. 236.

Insă după moartea maică-sa, preamarea Impărăție, carea despre Apus în Belghium se hotărîră cu Marea Apusului, iară despre Miazăzi se lățea pănă în Marea Adriei, rămăsă sângur supt stăpânirea lui Iosiv, care, după mare înțălepciune cu care era împodobit și după [1]) libovul care avea despre supușii săi, mai înainte de atâta cârmă a Impărăției, alte călătorii noaă făcu prin Impărăție. Și, așa, la anul 1778, iarăși cercetând Ardealul, socoti a se apuca să vindece multe răutăți, care acolo le aflasă, care fericitei maică-sa până atunci nu fură cunoscute și mai înainte de toate fiindcă, după mărimea, întărimea Impărăției sale, nefiind potrivite în nici numărul cătanelor, nici Erariumul, pentrucă atunci abia s'ar fi putut scoate la câmp 50 de mii din toată Impărățiea, pentrucă maică-sa mai multă nădejde avea în blândeață decât în putearea ostașilor [2]), cea dintăi grijă mai mare fu cum să-și înmulțească numărul cătanelor și a comorilor la aceasta trebuincioasă.

Pentru aceea rândui a se scrie și numărul oamenilor din Impărățiea sa și celealalte fundații netrebuincioasă a le aduna la un funduș. Pe lângă acelea, multe rândueli înțăleptește făcu, mult folositoare și Impărăției și Bisericii, precum: Mănăstirile ceale peste număr le împuțină și numărul călugărilor îl mai ciontă. Iobăgia o stearse, Seminariumul ghenerar făcu spre creșterea Clerului celui tinăr; modru a face judecăți drepte așăză și multe Normatavuri noaă făcu și despre îndreptarea vieții omenești [3]) și despre ținerea pădurilor. Iară mai pre urmă, vrând a face rânduea lă și slujbelor celor colonicești, porunci a se măsura și locurile, ca să bage Urbariumul. Și, acestea pornindu-le, a triia oară se arătă în Ardeal la a. 1786, când mare și frumos loagăr făcu la Sibiiu, unde arătă tot meșteșugul bătăii.

Insă, fiindcă la aceaste vremi sosirăm, în care nu numai Ardealul, ci mai toată Europa trăbui a pătimi ceale mai mari revoluții și mișcări, care eu sau cu ochii le-am văzut sau din oameni vrednici de toată credința le-am auzit sau prin

[1]) *Ibid.*, p. 237.
[2]) *Ibid.*, p. 238.
[3]) *Ibid.*, p. 239.

gazeturile de obşte le-am cetit; pentru aceea de lipsă socotem [1]) a fi ca aceastea mai cu di-a-măruntul să le însămnez, însă aşa ca ce ştiu eu, aceea precum eu ştiu, iară nu precum se află în Actele celea de obşte, să le scriu, făcând mai întâi începutul dela zarva sau tumultul Horii, care aceaste începături avu:

§ 2.

CE PRELUDIUMURI AVU TUMULTUL HORII?

La a. 1784 nu ştiu ce comisariş, precum se zicea, împărătesc în Bălgrad începu a scrie pre toţi cari din bună voinţă a lor ar vrea să primească arme şi în scurtă vreame începu a-l năvăli mulţime de oameni, cari, urând slujba domnilor, totdeauna cu drag aşteaptă ceva preînnoire. Şi aşa [2]), ne mai geoind ei în Bălgrad a scrie, făcu ca cine ar vrea să primească arme, acela să se scrie numai acasă cu preoţii săi şi cu notarăşii şi aşa să-şi ducă numai numele scrisă.

Drept aceea numaidecât începură satele cu sâla a-şi trage preoţii să miargă cu ei şi pre notarăşi, cu sâla a-i scrie. Şi cari apuca a se scrie odată, ca când ar fi căpătat de tot slobozenie a nu mai asculta de domnii săi, se împotrivè domnilor şi slujba o părăsea. Şi nu era îndestulaţi domnii nice cu sila a trage pre oameni la datornica supunere, macar că într'adins prin tisturile varmeghiei se silea a păciui ţara. De unde mare turburare era în toată ţara şi înzădarnică era toată strădania pusă împotrivă.

Intr'aceaea vreme şi în Ţara Ungurească, ca să se poată ţinea prostimea în bună ascultare, foarte strânsă legi era pusă şi mai ales prin varmeghiile Ardealului [3]) şi [4]) a Bihariei sau întră Ardeal şi Tisa, foarte cu asprime se lucra cu prostimea şi, pentru puţintică vină, lesne se judeca spre moarte vinovatul [5]). Pentru aceea mulţi, nu tare vinovaţi, ca

[1]) *Ibid.*, p. 240.
[2]) *Ibid.*, p. 241.
[3]) Probabil: « prin varmeghiile *Aradului* şi a Bihariei », cum rezultă din context.
[4]) *Ibid.*, p. 242.
[5]) « ...*ita* ut propter culpam trium fors Marianorum (ut dicebatur), facile quis in furcam agebatur », *Brevis Notitia*, p. 250.

să scape de asprimea judecăților, se trăgea la munți și la păduri spre Ardeal, părăsindu-și căsile și copiii.

De aceștia pribeji mai mulți se adunară laolaltă, cari cu răpiri și cu tâlhării se hrănea și mulți bucuroși s'ar fi înturnat acasă, dară le era frică de judecată. Pentru aceea vr'o cincizăci însoțindu-se laolaltă, acest sfat făcură cu povățuitoriul lor ca să-și capete iertare sau pardon a se putea înturna la căsile sale:

Era atunci în varmeghiea Aradului un viți-span vestit, anume Forai, de care ei se și îngrozea mai tare și și nădejde mai mare avea într'însul că le va putè dobândi iertare. Au ispitit [1]) oare când s'ar afla acesta la casa sa în orășălul său Săvârșin și înștiințându-se, se întrarmară 50 de aceia și mergând noaptea se băgară toți într'o moară lângă oraș și stătură acolo ascunși până pe vremea prânzului sau a amezii.

Atunci, oblicind cumcă numai domnul cu doamna sa prânzește [2]), făcură acest meșteșug: Legară pre unul dintr'înșii ca cum ar fi prins un hoț vestit și-l dădură la alți doi întrarmați dintr'înșii, cari, ca niște panduri, să ducă pe acel hoț la Viți-șpanul. Și, trimițindu-l înainte, ceilalți toți în bun rând, o țiră mai târziu purceasără după ei; și întrând cei doi cu robul înainte, stând înaintea ușilor Viți-șpanului, strigară să iasă cu graba afară că i-au adus un rob vestit. Iară domnul, nenădăindu-se cu graba, ieși să-l vază ce lucru iaste.

Atunci cei doi panduri, pe [3]) încet apropiindu-se de domnul, pusă mâna pre dânsul și-l ținură și numaidecât intrară și ceilalți toți și apucându-l întră sine, îl silea să meargă cu dânșii. Grăbiră îndată a trage clopotele într'o ureache și strigă ajutoriu, dară în zădar, că mai-marele hoților protesteluind arată că vieața domnului acum e în mâna lor și de nu vor înceta a se pune împrotivă, lesne se poate întâmpla să-i ieae vieața; iară de se vor ostoi și domnul va ave pace și ei. Destul era aceasta ca domnul îndată să porunciască să încete toată împotrivirea.

[1]) Scurtă cunoștință, p. 243.
[2]) « In inferiori refectorio », *Brev. Not.*, p. 250.
[3]) Scurtă cunoștință, p. 244.

Atunci purcezând cu toți, eșiră din curte și începură a sui pe poala muntelui, la deal. Atunci văzând Forai că e întradins zisă: « Fraților! Aceaste bătrânețe care le vedeți în mine, destulă dovadă iaste cumcă eu mi-am trăit viața mea. Bucuros, dară, acum îmi aşteapt moartea [1]), carea ca să-mi fie mai ușoară, acuma îmi luați vieața înaintea căsilor mele și nu mă mai păstrați spre alte chinuri și patimi, care văz că vor să fie cu mine ».

La aceastea mai-marele hoților răspunsă: « Departe să fie aceea de noi ca să gândim a-ți lua vieața Mării Tale. Una gândim, ca să călătorești cu noi în peșteri și în pustietăți ». Și în grabă porunci la unul dintră ai săi ca, întorcându-se acasă, să aducă domnului un cal înșălat ca să nu-i fie a se osteni, pe jos călătorind.

Prin munți grăbi doamna a trimite pe o tileguță un buglan cu bani, tocmai pe acela Dumitru Ilianul, inașul domnului, care-i povesti aceasta întâmplare în Arad; dar în zădar, că nu vrură hoții a primi banii, fără pe domnul ducându-l cu sine, l-au sâlit să le capete pardon a se înturna la căsile lor, care au și dobândit după doaă săptămâni [2]), mergând la un sat aproape de dânșii Vlădicul din Arad cu un domn de Tablă [3]), care le cetiră pardonul în beserică și le făcu voe [4]) a se înturna în pace la căsile sale; care ei și făcură, afară de vr'o șăpte, cari, zicând că lor nu le poate folosi acel pardon, iară se întoarseră la vieața sa. Aceștia, zicea oamenii cei dintăi depe acolo, că s'ar fi chemat Salis, Jurji, Frunză-Verde și alții.

§ 3.

TUMULTUL HORII

Intru acesta chip ferbând despre o parte Ardealul cu zarva scrisorii și cu oprelistile a se aduna oamenii să se sfătuească laolaltă; iară despre partea Ungarii, prea cu mare

[1]) *Ibid.*, p. 245.
[2]) « ...duobus integris septimanis mansit Forai, tempus hilariter cum latronibus terens ». (*Brev. Not.*, p. 252).
[3]) « Cum Tabulae Praeside », *ibid.*
[4]) Scurtă cunoştinţă, p. 246.

asprime lucrându-se cu vinovații, (că eu sângur văzui atunci în furcile Orăzii cinci, iară într'a Aradului, șepte spânzurați) [1]), se întâmplă de sosi și Horea acasă, care precum era om isteț și inimos, având nescari sate de acolo, precum îmi aduc aminte, Cărpinaș și altă, ceva pâră laolaltă pentru nescari sentință, fusesă trimis doar a doăoară la Viena ca un legatuș a pârîților.

Indată cum auziră cunoscuții lui că sosi Horea acasă, unii, ca să-l vază, alții, ca să știe ce au isprăvit în Viena, iară alții, ca pre un om cu știință să-l întrebe ce va să fie acea conscripție ce se face, alergară să se întâlnească cu dânsul. Și așa, adunându-se mai mulți laolaltă, tocma atunci — precum povestea cei depe acolo — când era ei mai vesăli și mai mulți laolaltă, sosiră două solgăbiraoă cu mai mulți gornici. Și intrând [2]) în crișmă acei solgăbiraoă, Horea șădè cu Cloșca de-o-laturi, bind. Iară un solgăbirău numaidecât dădu o palmă foarte cumplită Horii. Dară acea palmă foarte scumpă fu Românilor și Ungurilor, pentrucă năsprindu-se Horea cu soțiile sale, îndată ca cum ai arunca uleu în foc se făcu o larmă mare, în care zic că amândouă solgăbiraole acelea fu omorîte.

Vezi, cum o scânteae mică adeseaori ațâță un foc foarte mare, că a doaălea zi, adunându-se oamenii iară laolaltă, încă mai mulți decât în ziua dintăi, ca să se sfătuească ce să facă, că știea că va veni asupra lor mare povară, unii zicea, dându-le acea nebună îndrăznire, să se ție cu puterea; alții zicea să se ducă cu toți la Bălgrad să capete arme. Dară alții zicea că și fără de acestea pot sta împotrivă la macar cea putere împotriva lor viitoare și precum în lucru de perit s'au obicinuit a fi, ca când ar fi fără sfat, din zi în zi mai adăugându-se laolaltă, se însoțiră laolaltă [3]) și, crescând numărul nebunilor, creștea și îndrăznirea. Și, după aceaia, văzându-se Horea înconjurat de atâta mulțime, nu numai luă

[1]) *Ibid.*, p. 247.
[2]) *Ibid.*, p. 248. In *Brevis Notitia*, p. 253: « Duo Vice-Judices Nobilium octo gorniconibus stipatos ».
[3]) Scurtă cunoștință, p. 249.

îndrăznire a se putea apăra împotriva macar cui, ci încă a şi putea face izbândă împotrivă, făcându-se pre sine povăţuitoriu la acea mulţime fără de rând.

Insă acei hoţi cari, precum zisărăm mai sus, anume Salis, Jiurjiu şi alţii, carii se ţinea prin munţii acei, auzind de petrecania Horii sau căpătând dela Horea îndemn a face rău sau minţind că Horea i-au trimis, purceasără spre Apus, adeacă spre Ţara Ungurească şi trimiţind solii înaintea lor, supt numele Impăratului poruncea la toate satele să aprinză, să omoară şi să jăfuească pe domnii din satele lor. Iară ei, mai pe urmă ajungând, cu puterea lor aprindea satele, dacă [1]) nu afla făcut precum le dădusă porunca. Şi aşa mergând, unele ca acelea făcea, care nice mâna a le scrie, nice urechile a le auzi nu pot, fără samă tare păcătuind şi împotriva lui Dumnezeu şi a oamenilor, nice oltarele, nice besearicile, mai ales ceale papistăşăşti şi calvineşti, trecându-le.

Singur cu ochii miei vedeam para focului noaptea din făgădăul din şesul Aradului, spre Ardeal uitându-mă, ca razăle lunii când răsare, pentrucă acolo ştiurăm întâe ce se întâmplă la Ardeal. Şi mă îngrozăsc şi acum a-mi aduce aminte de ceale ce fu să le văz şi să auz întru acea cale primejdioasă ce îmi cotă să fac întorcându-mă dela Arad la Ardeal. Că acei tâlhari, nu numai tirăni pre domni, ci pre tot fealiul de om şi tinăr [2]) şi bătrân; şi mai ales pre neameşi nu le era destul a-i jăfui şi a-i omorî, ci şi mai înainte de moarte şi după moarte, mari bajocuri cu ei făcea: Casăle le ardea, pivniţile le spărjea şi tot ce găsea, jărduea. Şi aşa, ca la o pradă de obşte, cu satele alerga, tinerii din sumeţie, iară bătrânii, ca să-i tragă dela acea nebunie şi ei se mesteca. De unde se întâmpla de multe ori cât nimerind oştile şi bătrâni şi tineri şi vinovaţi şi nevinovaţi, cari se afla laolaltă, se prindea şi de-a-valma se judeca.

Aşa în Arad văzui aducând cară încărcate de robi, pe care cumu-i aducea, nice-i mai întreba, nice-i mai alegea, îndată, nu pe uşa temniţilor, ci pe fereştile deasupra, îi arunca în

---

[1]) *Ibid.*, p. 250.
[2]) *Ibid.*, p. 251.

jos, stând la gaură [1]) feciorul zisului Forai, care fieştecăruia dându-i una cu ciocanul după cap, îl trimetea cu capul la vale pe gaură. Şi de cumva în grabă n'ar fi alergat oştile împărăteşti, nu era mult pănă ce acest foc n'ar fi cuprins toată Ungaria.

Insă după aceaia şi nemeşugul mai mult făcu decât lipsea, ne mai alegând în pedepsire, vinovaţi Rumâni din nevinovaţi. Iară perirea Rumânilor la Deva fu tocma groaznică, că acolo, adunându-se mulţimi de oameni proşti în satul Mantia, se socotiră să năvălească spre prădarea Devei. Iară neameşii, mestecându-se cu Husarii în oraş leşuind, după un deal, când sosi acea mulţime nebună, fără grijă, ca când ar veni la uspăţ şi abătu la făgădăul [2]) care era în luncă înaintea lor, fără veaste slobozind un tun deasupra, din cetate, se înfricoşară şi porniră îndărăpt. Iară neameşii se sloboziră după ei şi atâta ucidere făcură, cât li se tocea sabiile a mai tăia. Şi, câţi scăpară de sabie sau de a se înneca în Murăş şi trecură cu înnotul într'un ostrov ce e mai jos întră Murăş, toţi fură puşcaţi depe ţărmure, a cărora trupuri le mânca ceorăle când sosirăm noi pe acoalea; ba, nice trupurile celoralalţi încă nu era toate adunate atunci. Dară mai groaznică vedere ni se pusă înainte din sus de Deva, în doao dealuri, doao şireaguri de capete pusă în pari şi încă unul de popă! Insă aceaia de tot ne scârbi că [3]) în Deva dintr'o pivniţă atâta om mort scoseasă afară, cât făcusă căpiţă de ei, carii prea îmbolziţi fiind acolo, se năduşiră unii peste alţii.

Dar Horea tot mai omeneaşte lucră, că gândind el să vie la Bălgrad, tot îşi ţinea pre ai săi mai în regulă, ca un Craiu poruncind, care, dacă văzu că nu-i modru să răzbească la Bălgrad, abătu spre Cricău, de unde făcând mai multe pustiiri, iarăşile se întorsă cătră munţii săi. Şi precum şi în Ţara Ungurească, aşa şi aici, de n'ar fi grăbit oştile şi de n'ar fi tras cu graba luntrile depe Murăş de aceasta parte, aproape era să cuprinză [4]) acest pârjol tot Ardealul. Dar prin aceastea

[1]) *Ibid.*, p. 252.
[2]) *Ibid.*, p. 253.
[3]) *Ibid.*, p. 254.
[4]) *Ibid.*, p. 255.

siliţi fiind Mocanii a se înturna la ţara sa, mai pe urmă fură strâmtoriţi şi prinşi; şi Horea cu Cloşca fură zdrobiţi cu roata şi tăiaţi în patru părţi şi trimişi spre pilda altora, la căsile sale. Iară ceialalţi, cari se aflară a fi mestecaţi într'aceasta, fură trimişi să lăcuiască la Panciova, în Banat.

Aicea, pentru pildă, vreu să aduc înainte o întâmplare din care se veade cât de primejdios lucru iaste războiul din lăuntru, în care se dă prilej la tot voitoriu de rău a-şi izbândi împotriva cărora are mânie.

Era atunci în satul Hăprii, lângă Bălgrad, un preot blagocesti, foarte drept şi cu pildă bună, iară deregătoriul locului, care [1]) era vecin la curtea lui Beatlen Laslo, avea mare pizmă pe el, că era acel popă Mateiu foarte încrezut curţii. Iară deregătoriul, mai chemând la sine şi pe alte soţi ale sale din vecini şi îmbrăcându-se în haine husăreşti, s'au dus noaptea la popa şi, cu silnicie luându-l, îl pusără pe o căruţă noaptea şi plecară cu el spre Mercurea. De acolo se întoarsară la Şebeş şi acolo îl băgară tocma în temniţa cea de perzare, neştiind ai săi unde să-l coate.

Acolo nevrând Sasii a-l ţinea sau a-l judeca spre moarte, l-au adus pe neştiute la Bălgrad.

Şi, norocul! că, când s'au apropiat la oşteazăle Bălgradului, văzu popa o cunoscută şi, zicându-i pe nume, ii spusă că-i legat. Şi aşa fu dus [2]) în Bălgrad şi băgat într'o arişte la o poartă, până-i vor face altă rânduează de altă temniţă mai rea.

Atunci, înştiinţindu-se cunoscuţii popii, au prins a-l cota împreună cu protopopul Tiron şi abia mai sara îl aflară în ariştea cea dela poartă şi îl scoaseră până a nu i se pricinui perirea. Iară deregătoriul rămasă om de omenie.

§ 4.

DESPRE SEMINARIUMUL DELA LEOPOL ŞI ALTELE.

Intr'acestaşi chip încetând şi luându-şi sfârşitul său tumultuşul Horii, Iosiv Impăratul, cum zisărăm, desprimăvă-

[1]) *Ibid.*, p. 256. Intâmplarea popii Matei lipseşte în *Brevis Notitia.*
[2]) *Ibid.*, p. 257.

rându-se [1]), iarășile veni la Ardeal și, știind că toată fericirea Țării stă din procopsala sau din [2]) neprocopsala țăreanilor, nu numai prin țară rândui să se facă școale și rândui plata la dascăli, ci încă, știind că fericirea țărilor întăi stă în învățătura preoțească, rândui ca toate veniturile besericești să se aducă la un loc și să se facă un fonduș de obște, din care să se ție la școale cei ce vreau să iae slujba preoții; din care venituri mai ales fondușul Ungariei așa se înmulți, cât nu numai pentru ai săi dieachi era de ajuns, ci așa prisosea cât, pe lângă aceia, se mai putea ținea și alți străini.

Pentru aceea se hotărî Iosiv ca să facă [3]) un seminariu de obște pentru cei de Leagea grecească uniți, carea o și făcu mai întâi la Agria, în Ungaria, de unde, după aceaia, trecu la Pesta. Iară după aceaia aflând Impăratul Leopolul, unde nu numai era Universitaș vestit din zilele de demult, ci încă fiind acel loc cam întră țări și țearile acealea fiind unite și având mare mulțime de preoți, socoti să așaze acolo seminariu. Fieștecine poate socoti ce poate face un Impărat, mai ales precum era Iosiv! Iară eu, când îmi aduc aminte numai de profesorii cari se afla acolo și de purtarea lor cu care se străduia [4]) spre învățătura scolasticilor, încă mă minunez cum putea fi cu atâta nezmintire și curățănie, mai ales că profeasorii nu se alegea numai de aci din Leopol, ci din toată Impărățiea. Și aceștia, fiind supt toată apărarea împărătească solobozi ca când ar fi fost în Atina, fără sfială grăia toate care le socotea a fi adevărate și de lipsă spre procopsala și învățătura preoții. Nice am nedeajde să mai poată face cândva sau să fie undeva asemenea învățătură, pănă ce va deștepta Dumnezeu în alt Impărat [5]) râvnă asemenea lui

[1]) «...vereque altera illuscescente 1786», *Brevis Notitia*, p. 257. I. Monorai dă și un amănunt biografic, care lipsește în *Scurtă cunoștință:* «Sed anno athuc proxime praeterito censum animorum seu Conscriptionem in toto Imperio fieri jussit (Imperator), qua in Conscriptione ego etiam qua Senatoris Cibiniensis, nomine Echard, admanuensis in Sede Cibiniensi fueram; indeque tandem revocatus fui Vizaknam qua Ludi magister, cum annuo salario regio, per vacationem vero aliquot septimanas in dimensione territoriorum Farkastelle et K.(iss) Csergod-transigens, tandem 6-a 9-bris Leopolim movi 1786». (*Ibid.*, p. 258).

[2]) Scurtă cunoștință, p. 258.

[3]) *Ibid.*, p. 259.

[4]) *Ibid.*, p. 260.

[5]) Scurtă cunoștință, p. 261.

Iosiv, pentrucă acolo era toate desăvârșit câte se pot socoti a fi de lipsă la un Universitaș de obște și profesori aleși din Genua, din Pojonia, din Praga, din Viena și din toate locurile vestite de învățături [1]. Numai pagubă, că vieața lui Iosiv fu scurtă și norocul, mai ales al Rumânilor, carii era acolo cu toți ca la cincizeci de feciori, slab.

Insă să ne înturnăm iar la Iosiv, care, precum mai sus zisărăm, în tot chipul străduindu-se pentru binele supușilor și pentru întărirea țărilor sale, starea cătănească la atâta săvârșire o adusăsă și așa o înmulțisă cât de vrea fi de lipsă și 200 de mii putea scoate la câmp. Dar pacea și liniștea dela maică-sa începută tot stăpânea, iară cătanile rămânea [2] în odihnă, cu râvnă așteptând ceva bătae, căria i se și dădu prilej întru acest chip:

§ 5.

BĂTAEA CU TURCUL ȘI PRICINA.

Preaslăvita și în veci pomenita Impărăteasa Muscului, Ecaterina a II-a, încă în bătaea, care mai înainte de 20 de ani avuseasă cu Turcul, prin vârtutea lui Potemkin se făcusă

[1] In *Brevis Notitia*, pp. 258—259, se mai adaugă și aceste interesante amănunte: «...ex nostra itaque Diaecesi quadraginta illic educabamur. Sed neque Universitati Leopolitanae facile altera in Europa comparari poterat, ubi in Facultate autem Theologica ultra 400-ta individua reperiebantur; de aliis autem Facultatibus, utpote Philosofica, Juridica et Medica, non est meum disserere. Facile tamen quis judicium ferre poterit, dum cogitaverit quid unus Imperator, qualis Iosephus fuerat, facere possit cum velit.

Inter praecipua vero tantae Universitatis decora primum locum Professores merebantur, qui ex toto Imperio, medio concursus, digniores electi, orbem in sui admirationem trahebant; tales erant: Genuensis Finsiger, Encyclopediae Author, Fezler, Antologiae Veteris Testamenti Author, Rotler, Historiae Litterariae Author Pragensis, Vimmer, Viennensis Theologiae Dogmaticae Author et alii plures. Meo certo judicio plus poterat homo illic perfuere conversando solum cum Professoribus et alumnis quam alibi Scholas vel diligentissime frequentando; de accuratione, vero diligentia in docendo et discendo, de zelo, pietate, quilibet ex aemulatione partim judicare poterit. Rectorum vero Seminarii laudes praestat silentio praeterire, quam vili meo sermone obscurare; quod successu temporis, omnes Eppos et Archi-Eppos vidimus, prout Angelovits, Szabatovszki, optimeque jam de re litteraria merentem Samuelem Vulcan, Eppum M.-Varadiensem et alios. Sed ab vore et avaritia Epporum, nos tanto beneficio privavit, Clerici inde revocati sunt».

[2] Scurtă cunoștință, p. 262.

stăpână Hersonului Tauricesc și Crimului și toată țărmurea Mării Neagre. Iară prin hărnicia vestitului Romanțov, fu izgonit Turcul detot din Dachia afară și trecut Dunărea; pentru aceaea acela se chiema Tauricescoi şi acesta Zadunaoscoi.

Cu care învingeri fu silit Turcul la pace și din ceale luate dela sine, din buna voință, îngădui ca Hersonul Tauricesc și Crimul să rămâe de moșie la Ecaterina; iară Tartaria Oceacovului și Dachia să se întoarne iară la sine.

Intr'acestași chip [1]) stăpânite fiind de Ecaterina aceale ținuturi, la 20 de ani, la anul 1787, vru a se cununa crăeasă deplin acelor ținuturi, la care prăznuire fu chemat şi Iosiv, ca un vecin cu care avea legătură vecinică.

Iosiv, din pruncie învățat fiind la drumuri, bucuros fu a fi de față la acea încununare. Și așa, călătorind pela Leopol [2]), ajunsă la Herson și se întâlni cu Ecaterina.

Insă Turcul din vreame înștiințat fiind despre aceasta, în grab' adună loagăr de 80 de mii de oaste regulatică și, așezindu-o la Oceacov, opri acea încoronăție și îndată vesti bătae Ecaterinii. Foarte cu greu căzu Ecaterinii, care în loc de-a avea mângăeare tâlnindu-se cu Iosiv, îndată întră într'alte griji a bătăii. Iară Iosiv, nimica scărbindu-se, își luă îndrăznire a treace în loagărul turcesc, ca să vază ce oaste are Turcul. Nici bașa turcesc nu îndrăzni a opri pe Iosiv să nu între în loagăr, ci îndată, de împotrivă [3]), când se află Iosiv în mijlocul loagărului, porunci la toată oastea de acătare foc slobozi, cât ți se părea că se frâng închieturile pământului. Și așa, lăudând Iosiv omenia și dragostea turcească, se întoarsă iară în Chimburi, unde îl aștepta Ecaterina cu mare groază, ca să nu i se întâmple ceva; pre carea Iosiv, văzându-o mâhnită, o îmbucură cu făgădaș de atâta ajutoriu, cât a fi îndestulit a înfrânje acea oaste, ce se află acolo în loagărul acela.

Intr'acestași chip mângăiată fiind Ecaterina, vitejeaște începu a se gata de bătae și așișderea și despre partea noastră

[1]) *Ibid.*, p. 263.

[2]) « ...perque Leopolim iter dirigens, Vice-Rectoremque Seminarii Latini secum pro Capellano sumens, Chersonesum versus properat ». (*Brev. Not.*, p. 260).

[3]) Scurtă cunoștință, p. 264.

începură a curje oşti din Bohemia, Silezia, Moravia şi Polonia, aşa cât părea că toată Europa se mişcă şi porneşte spre Răsărit, toate luându-şi curjerea sa prin Leopol.

Insă Turcul, înştiinţându-se despre această însoţire, toată povara bătăii Moscului o încredinţă lui [1]) Caputan-başa, iară partea cea mai mare pământească o îndreptă cu veziriul spre Apus, împotriva lui Iosiv. Atunci, văzând Iosiv în câtă primejdie se bagă, peste toată putearea bătăii pusă mai mare pe Lasţi, vrând ca şi dânsul de faţă, împreună cu nepotul său, acum fericeaşte împărăţitoriu Franţisc, să fie întru această bătae. Şi îndată porunci ca să facă un cordon ca o linie pe marginea ţărilor sale, dela Terghest până la Hotin împrăştiindu-şi oştile.

Iară Turcul, mai înţălepţeaşte lucrând, îşi ţinea oştile mai adunate şi, fiind mai mulţi la un loc, lesne înfrânjea pe ai noştri; de unde se întâmplă de în anul dintăi nu prea cu bună norocire se oştiră ai noştri, pentrucă mai lesne le era Turcilor, mai cu mulţi, a înfrânje pe ai noştri. Şi aşa, în pasul Oitoşului, 500 de ai noştri odată fură omorîţi; aşişderea în Buzău, la Turnul-Roşu, nu le mersă prea bine. Iară pe pasul Vulcanului buind [2]) în Haţeg, mare pradă şi pustiire făcu. Dar mai tare răzbind în Bănat, preste Muntele Alionului, multe încursă şi prăzi făcură. Acolo tare se primejdui şi însuşi împăratul Iosiv împreună cu nepotul său, pentrucă Iosiv, vrând a traje pe Turc la şes, ca să poate face bătae regulatecă, pre supt ascuns porunci oştilor sale celor răsipite înaintea Turcului, cà cu grabă să se tragă în loagăr, la Lugoj. Nu putea aceasta face oştile ca să nu priceapă Turcul mişcarea lor. Pentru aceaea adesă gonind Turcul în urma lor şi ajungându-i, îi prăda şi năcăjea.

Această trajere îndărăpt a oştilor împărăteşti oarecari neodihniţi tălhari ce lăcuesc acolo în ţinuturile acealea a Bănatului, socotindu-o a fi fugă, se însoţiră să facă pradă ca într'un lucru de perit. Şi, adunându-se ca la 200 laolaltă, noaptea, când era mai întunearec, aprinzând în Lugoj patru şuri

[1]) *Ibid.*, p. 265.
[2]) *Ibid.*, p. 266.

și de patru laturi, prinsără a striga: « Fugiți că vine Turcul! ». Și așa, tare spăriați fiind [1]) oamenii, cu muerile și copiii îmbulzindu-se peste pod și rupându-se podul, foarte mare perire fu; în care turburare năvălind acei hoți la casa împărătească ce se ținu acolo, o prădară și o sparsără. Iară și Iosiv cu nepotul său, care era acolo, vrând noaptea a scăpa în loagăr și greșind prin întuneceală, puțin de nu picară în mânile Turcului, mare scârbă având dimineața dacă oblici ce fu pricina acei stricări.

Insă tot bine se întâmplasă de în Servia însuși prin îndrăzneața povață a lui Iosiv, au fost luat Savaciul; iară în Moldova au fost luat Hotinul, care e întărirea și putearea Moldovei. Și așa, slăbind Turcii, se trasără prin Moldova [2]) înapoi.

Atunci, slobozindu-se călărimea noastră spre Iași, luară și pe Voda locului, Ipsilanți, cu toată curtea sa și-l adusără la Leopol. Iară despre partea Muscului, după primejdioasa învinjere ce făcu Sovarov la Chimburi, cu mare îndrăznire năvălind Muscanii, luară și cetatea cea groaznică a Oceacovului și trecând Nistru, cu mare perire luară și Benderu. Și așa li se lărji locul și așa ai noști mai afund a întra în Moldova.

Iară apropiindu-se iarna și Iosiv, după multă ostăneală bolnăvindu-se, se întoarsă la Viena, unde mare jale avu în moartea Elisavetii, vreadnica mireasă a nepotu-so Franțisc, carea muri în naștere de prunci, care i se făcu și mai mare pricină a boalei sale. Iară Franțisc, cercetând mai înainte toate marjinile țărilor și îndreptându-și calea pela Leov, se întoarsă și el la Viena [3]).

---

[1]) *Ibid.*, p. 267. In *Brevis Notitia*, p. 262: « ...quidam incolae Valachi quidem sed plane durae cervicis homines, et ab juventute in illis locis furto assueti, Fratutzi dicti, ducenti circiter in unum convenientes, de nocte in Lugos quatuor in locis horrea et aedificia incendentes, clamare incipiunt: « Fugite, jam Turca adest ».

[2]) Scurtă cunoștință, p. 268.

[3]) *Ibid.*, p. 269.

§ 6.

INVINJERILE ANULUI A DOILEA.

A. 1789 mai cu luare de samă lucrând Iosiv, chemă pe Lasţi acasă şi toată puterea bătăii o dădu în grija lui Laudon. Iară în Moldova peste 30 de mii fu pus mai-mare prinţ Coburg şi dintr'aceea începu mai norocită boare a sufla spre ai noştri, adunându-se mai mulţi laolaltă, aşa cât nu numai să se apere, ci încă putea şi cu tărie a năvăli spre protivnic, unde li se da prilej.

Incepătura învinjerilor făcu Coburg în Moldova, care adunându-şi oştile la un loc în câmpul Ajutului, socoti să facă ceva îndrăznire [1]). Şi era atuncea înaintea lui la Focşana, în loagăr, 30 de mii de Turci. Iară Coburg înţălegându-se cu gheneraríu Muscului, Sovarov, care era cu 8 mii de Muscani, peste apa Siretului hotărî să dea năvală spre el. Carea se şi făcu cu bună norocire că, aflând şi pe Turci gata a primi bătaea, cu acătare tărie se apucară cât în doaă sta [2]) lucrul, până ce dela o vreame spăimântându-se Turcii, rumpsără fuga şi lăsară loagărul în mâna învingătorilor, rămâind 1.500 de Turci morţi; iară dintr'a noştri numai 200 lipsîră.

Dar tocma atuncea, când se întâmplă bătaea aceea, Veziriul turcesc cu o sută de mii de Turci, prin Bulgaria călătorea spre Bălgrad, împotriva lui Laudon; care auzind de petrecania acestor dela Focşana, întoarsă oastea spre Moldova şi trecu Dunărea cu acel cujet ca oastea lui Coburg de tot să o stângă. Şi, în scurtă vreame, ivindu-se această mulţime turcească, se aşăză înaintea lui Coburg la Mărtinăşti. Iară Coburg văzând primejdia, iară scrisă lui Potemkin ca să grăbească a veni cu oastea întru ajutoriu.

Nice întârzie Potemkin ci, noaptea puind podul peste Sireat, ajunsă la Coburg şi cu graba ispitind starea protivnicului, dimineaţa făcând rânduiala bătăii până a nu se mişca oştile turceşti, eşiră împotriva lor. Se duc dar 30 de mii împotrivă la 100 şi mai multe mii şi începu bătaea cu râvnă

[1]) «...convocatis in castra ad Atsud suis universis, audendum aliquid statuit; his castris et ego per quadriduum interfui». (*Brev. Not.*, p. 264).

[2]) Scurtă cunoştinţă, p. 270.

neauzită, mare rușine țâindu-și Turcii a fi învinși [1]) de mai puțâni. Iară ai noștri, văzându-și perirea într'atâta mulțime de nu vor învinje și nice nu era lucru fără primejdie, pentrucă Turcul cu 25 de tunuri într'o dâlmă, în coastele a lor noștri pusă și cu alte 60 după șanțuri, dinainte, foarte cumplit strica pe ai noștri; ba, ce e mai mult, grăbind cu mulțimea, aproape era să încunjure pe ai noștri.

Atunci Coburg văzând primejdia, grăbi cu oastea cea țânută înapoi spre ajutoriul celor asupriți. Așișderea și Muscanii făcând, care și năvălind, luară tunurile ceale dincoace. Iară Husarii, împreunându-se cu ai Muscalilor și pricepând că tunurile turcești zboară mai pe sus decât ei, puind înapoia lor șasă tunuri mari, pe supt gloanțăle turcești se vârîră pănă lângă șanțuri și atuncea făcând cale și slobozînd aceale tunuri, făcură spărtură cât se putură băga călărimea întră tunurile turcești și în scurt văzându-și Turcii perirea, se dădură spre fugă.

Atunci începu a fi ucidere mare și se împrăștie oastea turcească toată și slobozându-se [2]) spre gonirea fugătorilor călărimea ceai mai ușoară, îmbulziră pe fugători în apa Rânicului; care făcând cu întrarea lor a se tăui apa, multă mulțime acolo se înnecă.

9.000 de Turci periră acolo, 90 de tunuri și tabăra cu toată gătirea ei rămăsă în mânile învingătorilor. Și îndată fu trimis la Iosiv vestitoriu Kimaier Căpitanul atunci, iară acum Comandir-gheneral peste tot Ardealul, care cu această veaste bună mângăie pe Iosiv, care și de boală și de îngrijarea care avea despre acea primejdie, în mare slăbăciune se afla în Șenbrun. Și așa, ne mai îndrăznind Turcul a sta împotrivă, ai noștri purcezând mai înainte, se așăzară pe iarnă în București; unde în ce chip fură primiți arată cuprumurile [3]), care despre aceaea sânt făcute.

Intr'acesta chip bine slujind norocul la ai noștri în Moldova și în Țara Rumânească, Laudon își pusă [4]) în gând să

[1]) *Ibid.*, p. 271.
[2]) *Ibid.*, p. 272.
[3]) In text: « cutrămurile ».
[4]) *Ibid.*, p. 273.

iae Bălgradul, care și ferice aște o isprăvi. Că gătând toate spre aceaea înțălepțeaște, în trii zile trecu la Zemlin, Sava cu 80 de mii și, macarcă se oștiră Turcii împotrivă, îndată cuprinsă șanțurile lui Eughenie [1]), cu care închisă cetatea dela țărmurile Savii pănă într'a Dunării, din jos de Bălgrad, amândoaă apele luându-le în putearea sa. Și îndată începu a bate cetatea cu 300 de tunuri, pothind ca să se deae. Și după ce se încălzea aceale punea altele iară dimineața. Cetatea ceai strălucită sara se vedea ca o vie bătută de piatră. Dar închișii, ne mai putând răbda atâta mulțime de foc, începură a lucra despre supunere; și așa, dobândind slobozînie a eși cu ce avea pe sine, dădură cetatea cu tot ce era într'însa, cu 300, încă mai multe, de tunuri, cu măgăzânuri, cu luntri și cu toate în mâna lui Laudon. Iară din omenia lui Laudon, Turcii căpătară corăbii cu care fură duși la [2]) Semendria și la Orșova sau la Vidin.

După aceea fu luată și Semendria, Uipalanca și altele. Iară Orșova opăci pe ai noștri toată iarna, zdrobită fiind toată deasupra și numai în căzămaturi, supt pământ, putându-se scuti Turcii.

Intr'acesta chip, dară, jefuiți fiind Turcii mai de toată artileria și mahinile bătăii și luat fiind Bălgradul, Semendria, Hotinul, iară dincolo, Oceacovul, Benderul, Akermanua și alte tării, care se socotea a fi zidurile Asiei, lesne le era la ai noștri învingătoarele arme a le mișca înainte pănă la zidurile Constantinopolului, de cumva o întâmplare negândită nu ar fi chemat grija lui Iosiv într'altă parte de cătră Austria și Revoluția frâncească, care dintru aceastea pricini se stârniră [3]).

§ 8.

INTÂMPLĂRILE SUPT LEOPOLD.

. . . .

Intorcându-se oștile dela Turcul, se desfăcură în doaă părți: O parte fu îndreptată cătră Franțoji, iară altă parte

[1]) E vorba de Eugeniu de Savoia.
[2]) *Ibid.*, p. 274.
[3]) *Ibid.*, p. 275. Urmează « § 7: Revoluția frâncească și dezbinarea Belghiumului ».

se întoarsă cătră Polonia, pentrucă Polonii, totdeauna jurați protivnici Rusiei, fiind în bătae cu Turcul, mai mult aplecați spre Turcul decât spre Creștini, nu numai spre Muscani, îi oprea să nu treacă spre protivnici prin ținuturile lor, ci nice la ai noștri nu le da voe să bată Hotinul din hotarele lor și pentru o țir' de loc, peste Nistru în preajma Hotinului călcat, mare sumă trăbui să plătească a noștri. Pentru aceaea și Impărații după sfârșitul bătăii hotărîră [1]) ca acea Respublică să o împarță întră sine, care se și făcu. Litvania cu cea mai mare parte a Poloniei se veni Muscanului, iară Burcușului și la ai noști rămăsără cealalte părțișoare. Și de atunci Polonii cu oștile sale cota prilej cum s'ar însoți cu Franțojii, din care apoi ce se alesă, mai pe urmă s'a vedea.

Aici vine prilej despre Suplica Rumânilor din Ardeal care o dădură la Leopold spre dobândirea și ei moștenirea Ardealului, ca cealelalte Neamuri ce sânt primite cu lăcuința în Ardeal; care Suplică, cu înțălesul a tot Neamul Rumânesc, fu trimisă înaintea lui Leopold, când veni dela Hetruria, care din aceaste cuvinte să cuprinde:

§ 9.

SUPLICA RUMÂNILOR CĂTRĂ LEOPOLD.

« Dive Chesariule Auguste !

Fiind acel sfârșit și gând al Inălțimii Tale cel mai întăiu întru împărățire ca toate dreptățile, care se cuvin și oamenilor și cetățeanilor, să se împarță drept spre [2]) toate mădulările din care stă această însoțire și poartă poverile vieții și cu lucrul și cu vieața; și ca să nu se împărăchează întră sine, ca să asuprească o parte pe alta; pentru aceaea și Neamul Rumînesc, lăcuitoriu în Ardeal, de obște prin această carte de rugăminte aleargă la Tronul Impărății Tale și întradins se roagă ca să i se întoarcă dreptățile ceale vechi, care din fire se cuvin la toți cetățeanii, de care în veacul trecut, nu

[1]) *Ibid.*, p. 281.
[2]) *Ibid.*, p. 282.

după leji, ci sângur prin nedreaptă soarte a vremilor, acelor fu jăfuită, precum acuşi să va vedea.

Neamul Rumânesc e mai vechiu neam moştenitoriu în Ardeal decât toate alte neamuri, care se află într'însa; carele se traje chiar dela coloniile romane, care Traian Impărat la începutul veacului al doaălea, cu mulţime nenumărată şi ca cătane şi ca cetăţeani, spre apărarea ţării şi a [1]) locurilor, le-au adus. Care lucru se dovedeaşte din credinţa Autorilor celor vechi, din trădania moşilor şi a strămoşilor, din limba rumană sau rumânească şi din obiceiurile şi năravurile oamenilor şi din toată asămănarea cu Romanii.

Următorii lui Traian au stăpânit Ardealul vr'oarecâte sute de ani, supt a cărora stăpânire şi credinţa cea creştinească întru această ţară, prin strădania episcopilor celor de Leajea grecească, anume Protoghen, Gaudeanţie, Nechita şi Theothim, mai ales într'a patra sută, fu lăţită, precum arată Istoria cea besericească.

Insă încă într'al treilea veac începusă Neamurile ceale varvare într'această provinţie a-şi cerca norocul şi li se şi îndemână întru unele părţi a se înrădăcina în oarecâtă vreame, dar tot n'au putut răzbi până acolo ca să stângă de tot stăpânirea Romanilor din toată Dachia, pentrucă ştiut lucru iaste că, în suta a şasă a Impărăţii, Romanii mai multe cetăţi, mai ales în ţărmurile Dunării, au pus. Eară părţile Dachiei ceale mai din lăuntru atâta mulţime de lăcuitori avea în sine, cât pela şeapte sute [2]) de ani, scuturând jugul altor neamuri, sângur din sine făcea stăpânirea. Şi acest noroc se întâmplasă mai ales acestii părţi, care astăzi se cheamă Ardeal, unde Romanii, supuind stăpânirea tuturor altor neamuri, trăia supt osăbiţi Prinţi, pre carii şi-(i) alejea din neamul său, până ce veniră Ungurii.

Insă sămn cumcă şi alte Neamuri sloveneşti avură odinioară ceva stăpânire întră aceşti Romani, aceasta iaste că Rumânii acum dela alte neamuri să cheamă Vlahi, care cuvânt slovenesc însămnează Roman sau Talian, precum arată Luţie Dalmata şi Cromer Polonul; care nume l-au

[1]) *Ibid.*, p. 283.
[2]) *Ibid.*, p. 284.

găsit Ungurii în sfârşitul sutei al noaolea, când prin Tuhut răzbiră în Ardeal, precum mărturiseşte cel mai vechiu scriitoriu unguresc, anume Notariul Craiului Bela, când prinţul Romanilor sau Vlahilor din Ardeal, anume Gelu, nefericeaşte lovindu-se cu Tuhut, fu învins şi omorît.

După moartea acestui nefericit Prinţ, Românii nu se mai pusă împotriva Ungurilor, ci din bună voinţa sa, dând mâna, îşi alesără lor prinţ pre Tuhut [1]) şi îi juraseră că îi vor fi credincioşi. După aceaea Ghiula cel Bătrân, nepotul lui Tuhut, călătorind la Ţarigrad, acolo, la o mie de ani după ce primi Leajea creştinească, după cinul Besearicii Răsăritului şi luând cu sine pre un monah Ierothei, l-au adus la Ardeal şi făcându-l episcop, pre mulţi din Neamul unguresc trăsă la creştinătate, precum mărturiseaşte Samuil Timon la car. 3., cap. 5. Iar în capul al unsprăzeacelea, S. Ştefan învingând pe Ghiula cel Tinăr, prinţul Ardealului şi împreunând Ardealul cu Ungaria, toţi Ungurii din Ardeal se trasără la Leajea papistăşască şi numai Rumânii, vechii lăcuitori în Ardeal, rămasără lângă Leajea grecească.

Insă nimica stricând aceasta împărăchieare în leaje, tot aceeaiaşi întărire în moştenirea ţării avea Rumânii, care avea şi Ungurii în Ardeal, făcându-se o însoţire încă depe vreamea lui Tuhut, precum aceasta destul o dovedeaşte cartea cea autenticiască a Mănăstirii dela Coloş-Monoştur, din anul 1437, care carte prealămuritul Prai [2]) în Istoria sa, în Cuvântarea 7, § 8, într'acestaşi chip o dădu la arătare: « *Marele Pavel de Vaidahaza, stegariul Adunării Neămurilor moştenitori, a Ungurilor şi Vlahilor în părţile Ardealului şi cealelalte* » [3]).

Acest preavestit învăţătoriu într'acelaşi loc face aminte şi aceaea că moştenitorii aceaştia, Rumâni şi Unguri, mai aduc aminte pentru sine şi de altă carte de întărire, tocma dela S. Stefan dată, care iaste a doaă dovadă a împreună-moştenirii Rumânilor cu Ungurii.

Tocma într'acelaşi an 1437, când se dădu această carte, Ungurii cu Săcuii şi cu Sasii, cari în suta a 12 venisă în

1) *Ibid.*, p. 285.
2) *Ibid.*, p. 286.
3) Sublinierea în text.

Ardeal, făcură o tocmeală întră sine ca să se ajute laolaltă, care a lor însoțire în celalt an iară o întăriră precum arată cartea vițe-vodii de atunci, Lorandi Lepeș, despre aceea scrisă. Dar această unire a lor nimica nu strică Rumânilor, ci încă soartea Neamului acestuia atunci era tocma înflorită, pentrucă chiar din Neamul acesta era născut atunci stăpânitorul Ioan Corvin și fiul său Matiaș și ca să tăcem pe ceialalți, Ioan Gheți, gubernatorul Ardealului, Ștefan Jojica, canțelariul, Nicolae Olahul, care era născut [1]) Rumân în Sibiiu, și se făcu Exarh în Strigonium; iară frate-so, Matei, era județ în Orăștie. Și nice nu se tăinuia aceștia atunci de Rumâni, ci încă a falä, mai ales Corvinii, precum arată Bonfinie și Luție Dalmata, se zicea pe sine a avea începătura dela coloniile romane. Care lucru și Ferdinand I Impăratul arată în Diploma sa spre cinstea familiei numitului Nicolae Olahul, dat din 23 Novembrie 1548, unde zice: « ...*Așa sânt toate începăturile Neamurilor prea lăudate, întră care Rumânii, neamurile tale, nu sânt mai de jos ca acei ce se trag dela ștăpâna cetăților, Roma* » [2]); și cealelalte.

Așa trăiră Rumânii în Ardeal moștenitori cu Ungurii și cu Sasii, pănă într'a 17 sută dela Hs., nimica stricându-le zisa însoțire. Dar încă într'a 16 sută, făcându-se dezbinarea Besericii papistășăști și făcându-se dintr'însa patru leji, ca să nu se prigonească laolaltă, fiindcă întră aceaste leji era Ungurii, Sasii și Săcuii, se făcură mai multe articule și așezământuri despre dânsele în mai multe adunări a Statușilor ardelenești și se rândui ca aceastea patru leji, adecă: Papistășască, calvinească, luterănească și [3]) arienească să fie una ca alta de primite în Ardeal și să aibă voe slobodă a se ținea cine cum o vrea, precum arată la Aprobata din zilele lui Racoți dela anul 1541 până la anul 1560. (Vezi Compilata, partea I, titlul I, articula 2).

Dar pentrucă acolo nu-i nicio pomeană de Leajea grecească, care o ținea Rumânii, nu e nicio mirare că nice trebuia să se facă pomeană, de vreme ce aceasta nesmintită precum

[1]) *Ibid.*, p. 287.
[2]) Sublinierea în text.
[3]) *Ibid.*, p. 288.

și mai înainte era și era slobodă ca și mai înainte a se ținea. Și sfada era numai pentru lejile ceale noaă. Iară cumcă Leajea grecească avea slobozînie a se ținea și mai înainte și atunci, destul dovedeaște Cartea Isavelii din anul 1557 despre Episcopia grecească dela Fealgiogiu [1]), unde se dă episcopului Cristofor întărire întru toate veniturile și folosurile acea episcopii.

Dar se mută acea norocire folositoare Neamului rumânesc și în câtu-i despre starea din afară și despre cea din lăuntru sau beserecească, în veacul cel mai de curând trecut al 17-cilea, după ce Ungurii, Sasii și Săcuii, unindu-se laolaltă la anii 1613, 1630 [2]), 1649, acea însoțire din anii 1437 și 38 oprea înnoirea și o băgară în cărțile lejilor Țării din anul 1540 făcută, prin care se făcură alte rândueli mult stricătoare și Neamului rumânesc și Lejii grecești.

Așa la Aprobata, partea 1, tit. 8, articula 12, se zice: « *Măcar că Neamul rumânesc nu iaste primit întră Staturile Țării, precum nice lejea lor, totuși până ce se vor suferi pentru binele Țării cei beserecești, de aceastea se vor ținea* ». Iară la partea 1, titula 9, art. 1, zice: « Măcar că Neamul rumânesc pentru binele de obște e îngăduit în țară, *totuși negândindu-se el la starea cea de jos* ». Eară la part. 3, tit. 1, artic. 1, zice: « *Stând dară Țara după lejile țării din trei Neamuri, dacă se va vătăma vr'un Neam în privileghiumurile sale, cealelalte să fie dătoare a o ajuta* ». Iară în partea 3, tit. 53, artic. 1 , zice: « Precum leajea sau religia Neamului rumânesc nu e din ceale patru religii primite, așa nice acela cin călugăresc a lui Vasile » [3]).

Dară în ce chip fură aceastea băgate în culeajerea lejilor, nu se poate priceape, pentrucă [4]) această culeajere, precum arată mai înainte cuvântarea ei, nu s'au putut face fără după desbinarea Ardealului de cătră Ungaria și din Articulii dietelor dela anii 1540 până la an. 1659, nu se află nice o dietă care să fie făcut anume pentru Rumâni articule și să fie zis

[1]) Geoagiul de Sus.
[2]) *Ibid.*, p. 289.
[3]) Sublinierile în text.
[4]) *Ibid.*, p. 290.

că Neamul rumânesc şi religia lui nu se socoteşte între Staturile Ţării şi nu e primit, ci numai suferit pentru binele de obşte. Pentru aceaea se socoteşte cumcă numai din greşeala scriitorilor şi a tipografilor s'au adăugat aceste articule.

Iară a zice cumcă întradins le băgară aceastea ca să ne strice, aceaea, ca nişte rugători, nu îndrăznim, măcar că aceaea încă e adevărat că în colecţia aceaea se afla unele cuvinte, care arată mai multă ură decât dragoste spre Neamul rumânesc, precum să vezi mai sus.

Iară sau din greşeală sau din inimă a strica Neamului, se făcu această colecţie, tot nu e făcută pe reagulă, că nu aduce înainte în ce dietă se făcu acea articulea, care ar trăbui şi trăbue totdeauna să facă ce face colecţie lejilor [1]).

Măcar că dară că această colecţie nu are niciun temeiu de unde fu luată, totuşi aşa să socoti la mulţi lăcuitori a ţării a fi de adevărată această colecţie, cât după dânsa această socoteală, cumcă Neamul rumânesc îi numai suferit, umplu lumea. Aşadară să arătă cumcă această colecţie iaste fără temei, aceaste aduceri-aminte facem înseşi din lejile şi istoria Ţării. Cumcă aceia ce zice că Neamul rumânesc nu se socoteaşte între Staturi, ci e numai suferit, tocmai fără temeiu îndestul arată cartea mai sus zisă şi adusă de Prai a Mănăstirii dela C.-Monoştur, unde chiar se zice: « adunarea Neamurilor moşteane, (al) Ungurilor şi Rumânilor ». Ba, această mărturie chiar arată cumcă tocma într'acea vreame când era dată acea carte, atunci sta ţara din Rumâni şi din Unguri; şi fiindcă nu se poate arăta când după aceaea se lipsiră Rumânii de aceaea vrednicie, e sămn dară că acea culeajere nu are niciun temeiu. Pentru aceaea nice nu e adevărată. Eară aceaea ce vrea să însămnează când zice că Neamul rumânesc e numai pentru binele de obşte suferit, nu se poate [2]) priceape, fiindcă aceasta de măcar-ce neam să poate zice, iară cuvântul acela (îngăduit) mai bun loc are să se pue la alte neamuri, cari mai târziu veniră în Ardeal şi fură şi dânsăle îngăduite între Români în Ardeal, precum se veade din

[1]) *Ibid.*, p. 291.
[2]) *Ibid.*, p. 292.

Istoria țării și din Diplomele Prinților și mai chiar din întâmplarea lui Gelu cu Tuhut. Iară Sasii veniră în veacul al 12, Armeanii și alții, în 17-cilea.

Drept aceaea, toată soartea această tristă a Rumânilor din Ardeal nu se traje din leji, ci din nedreptatea vremilor, pentrucă nicăirea nu se poate arăta cumcă vr'un Craiu sau vr'o puteare, care are voe a pune leaje statornică, ar fi lipsit pe Rumâni de vrednicia sa, care o avusă mai 'nainte din moși și strămoși; ba încă de împotrivă, aceia Rumâni neameși cari s'au mutat leajea sa și se făcură papistași sau reformați, fără leac de opăceală se primea la ceale mai mari vrednicii și deregătorii a Țării, precum se primesc până astăzi. Din care, pentru pildă, putem aduce înainte [1]) familii strălucite, precum groful Kendefi, și baronul Jojica, husar Nalați și mare parte de familii nemeșești în varmeghia Hinedoarei și districtul Făgărașului, care sau mai de curând sau mai de înainte vreame, trecând la alte leji, poartă și purtară unele mari vrednicii în țară, cari sânt știuți și la alții și din cărțile lor se dovedesc a fi fost Rumâni și, de ar fi fost Neamul rumânesc lipsit de aceai puteare, nici aceștiia n'ar fi încăput la nicio vrednicie. Doar nice un Statutum, cum zisărăm, nu se poate arăta să se fie făcut întru acela chip, ca Neamul rumânesc să se lipsască de vrednicia, moștenirea, care o avu din vremile vechi, din moși și strămoși. Și, de s'au făcut vreun Statutum făr' de aprobația crăiască și de osăbi, unul ca acela niceo puteare nu poate [2]) avea ».

Intru acest chip mai multe aducându-se înainte, mai pe urmă așa se închide cuvântarea:

« ...Drept aceea, fiindcă Neamul rumânesc și leajea lui nu din oarece leje dreaptă, ci numai din nedreptatea vremilor au trăbuit să pătimească ceva pagubă a cuviințălor sale și acel prepus, cumcă Neamul rumânesc, împreună cu religia sa, ar fi numai suferit, iaste numai stărnit din acea greșită colecție a lejilor Țării, adecă iaste tocma făr' de temeiu.

Pentru aceea sânguru în putearea și mila împărătească și crăiască stă a mântui pre acest Neam de această soarte ne-

[1]) *Ibid.*, p. 293.
[2]) *Ibid.*, p. 294.

dreaptă și a-l pune iară la vrednicia ceai dintâiu a cuviințălor sale.

Cunoscu aceasta mai înainte preaînțăleptul Impărat Leopold cel Dintâiu și pentru aceea nu numai Clerului celui unit de Leajea grecească i-au îngăduit să se primească în toate dreptățile, privileghiumurile și folosințăle care au și Romano-Catholicii, ci încă prin Diploma sa din 19 Martie 1701, rândui ca oarece Rumân, care se va uni [1]) cu Leajea romano-catholicească, îndată să se numere împreună cu Statul catholicesc și să fie slobod la toate deregătoriile și vredniciile, care pot avea și alte Neamuri.

Cunoscu aceasta și vreadnica aceea de vrednica pomenire Maria Therezia, care toate care Moșu-so le făcusă spre folosul Rumânilor, le întări. Cunoscu și marele acela Impărat, Iosiv al Doilea, care văzând asuprirea și nedreptatea, care acest Neam o pâtimeaște, adeasăori rândui ca și Rumânii de aci înainte să se primească la toate benefițiumurile și dreptățile, care au și alte neamuri într'această țară.

Dar aceastea diplome și decretumuri împărătești puțin sporiu făcură până acum, că nice Clerul cel unit încă nu se primeaște aseaminea cu cel latin la toate vredniciile; iară cel neunit Cler, nici de dajde, fără sângur de darea câmpului, nu se scuteaște. Ba nice neameșii rumânești nu se primesc, fără numai la nescari deregătorii mai de jos.

Iară orașeanilor și sateanilor li e oprit a întra la țăguri și la meșteșuguri; ba încă în Comițiile din a. 1744 ținute, hotărîră ca toate câte mai sus-zișii Impărați le făcură [2]) peantru tot neamul, de aci înainte să se înțăleagă numai pentru feațăle besăricești și peantru neameși, iară nu peantru ceilalți. Dar și aceea cu dureare caută să areate și Statul nemeșesc, că măcar că e primit întru asămănare cu alți neameși de alt neam, totuși până și din leajea și ritușul său nu se primesc la alte dregătorii mai mari; ba și cealea mai mici tocma puținei sânt primiți și chiar greu. Și cu dureare cade Neamului acel cuvânt, necunoscut mai înainte în țara noastră, *suferit*,

[1]) *Ibid.*, p. 295.
[2]) *Ibid.*, p. 296.

iară nu *primit*[1]) și când, prin declarația Statușurilor din 1744 să număre întră nemearnici iară nu întră moșteani, știind din Istorie că el iaste cel mai vechiu neam dintră toți Ardeleanii de acum. Și peantru aceea pe dreptate pofteaște a i se îndrepta numele și vrednicia care mai 'nainte avea, că prin aceasta nu se face nicio nedreptate nimărui, că nu ceare altă fără ce-au avut și pe nedreptate au pierdut.

Așa dară și cei ce lăcuesc prin Scăunime, mestecați cu Sasii, cari după privileghiumu vechiu, tot aceai puteare au cu Sasii a se folosi cu folosințăle locurilor lor și acum se lipsiră de aceia, acum iarăși să se facă părtași[2]) dreptăților care mai înainte le avură.

Drept aceea fiindcă aceastea rândueli a preînălțaților Impărați peantru folosul Neamului rumânesc făcute, până acum mai nicio folosință nu făcură, sau de au și făcut, în scurtă vreame iară se stricară și peantru aceea nice Neamul rugătoriu nu se întoarsă în ceale care prin nedreptul le pierdu, ci încă pănă în ziua de astăzi nevoile și povorile Țării împreună cu alții aseminea le poartă, iară de folosință se lipseaște; care lucru nu numai regulilor dreptății se împotriveaște, ci încă mare păgubire pricinueaște binelui de obște, când pănă ce Clerul său și Nemeșugul îl va vedea acest Neam nesocotit și neînvățat, niciun bine nu se poate nădăjdui dela el, ba încă, de împotrivă, alte răutăți din neîncredințare și desnădăjduire se pot aștepta;

Pentru aceea toți voitorii de bine ai Țării doresc ca să se întoarcă această cuviință iară Neamului rugătoriu. Iară Neamul rumânesc cu cuvioasă umilință și cu rugăminte se apropie la Tronul Impărăției Tale și ceare cu mare supunere:

Intâiu, ca acealea cuvinte urîcioasă și de batjocură, adecă: *suferiți, îngăduiți*[3]), *nesocotiți întră Staturi*[4]) și altele aseminea, care fără leaje și fără cale se dau Neamului rumânesc, de tot să se șteargă din cărți și ca neşte hule stricătoare să

[1]) Sublinierile în text.
[2]) *Ibid.*, p. 297.
[3]) *Ibid.*, p. 298.
[4]) Sublinierile în text.

scoaţă afară şi prin mila Inălţii Tale să se întoarcă toate cuviinţăle care mai înainte, ca nişte moşteani, le-au avut.
Şi
2-do, precum arată cartea Mănăstirii dela Coloş-Monoştur, Neamul rumânesc, împreună cu Ungurii şi într'aceai treaptă a se număra.

3⁰. Clerul acestui Neam fără osăbire, şi cel neunit ca şi cel unit, aşişderea şi nemeşugul precum şi proştimea aseaminea cu alte Neamuri din care stă Ţara, să se socotească şi cuviinţălor lor să se împărtăşască.

4⁰. In toate deregătoriile Ţării şi într'alte vrednicii, după asămănarea numărului mulţimii şi Rumânii să aibă cale a întra.

5⁰. Varmeghiile acealea şi Scaunele şi alte locuri, de 'ci înainte, care au lăcuitori mai mulţi de Rumâni, să se numească după limba şi numele Rumânilor; iară unde ar fi mai mulţi Unguri sau Sasi, să să cheame după Unguri sau Sasi.

Şi aceastea nădăjdueaşte Neamul rugătoriu [1]) cumcă cu atâta mai vârtos se vor lua la socotinţă, cu cât Neamul rumânesc şi în cătănie şi în ţară, sângur cu numărul întreace pe toate Neamurile cealealalte toate laolaltă, socotindu-le cu a patra parte, care, după cumpăna sa, şi în starea militarească şi ceai ţărănească poartă şi slujbă mai mare şi mai multă...».

Şi, după alte mai multe, mai pe urmă aşa se isprăveaşte această suplică:

« Şi, fiindcă Inălţiia Ta te-ai milostivit asăminea graţie şi măngăeare a face şi cu acel Neam jăluitoriu, care lăcueaşte în Bănat şi în varmeghiile Bănatului şi Ardealului învecinate şi cu Ilirianii, ba cu toate Neamurile care lăcuesc în hotarăle Monarhiei Impărăţiei Tale, carele, după cearerile sale, niciunul n'au eşit nemângăiat dela Preaînaltul Tron; pentru aceea nădăjdueaşte şi Neamul rumânesc, care stă dintr'un milion de lăcuitori în Ardeal, adecă într'această ţară mai depărtată dela Tronul Impărăţii Tale, iară cu inima şi cu dragostea iaste ceai mai de aproape şi mai credincioasă, că va dobândi mângăeare şi dănsa dela izvorul milii [2]) şi al dreptăţii Inălţii Tale ».

[1]) *Ibid.*, p. 299.
[2]) *Ibid.*, p. 300.

Acesta, dar, iaste miezul și cuprinsul acei suplică, care a o scrie din cuvânt în cuvânt nici am socotit a fi de lipsă, nici vreame n'am avut. Insă, precum se veade, tocma dreaptă cearere fu. Pentru aceea și Impăratul Leopold, în bună socotință luându-i și adunându-se dietă la Cluj, făcu a se ceti înaintea Proțerilor Țării; dar, în loc de a dobândi ceva, atâta se zârdiră unii dintră Proțeari, cât gata era și ce am avut, să pierdem. Dar nice Impăratul nu avu vreame a mai lua aminte ca dreptățile rugătorilor să se întoarcă, de-o-parte strâmtorit fiind de povara bătăii cu Franțozii, care cu mare asprime se începusă; iară de alta, cu moartea ceai groaznică, că într'aceale au murit, nu fără prepus cumcă i s'au dat venin, precum se zice, din corn de cerb; și așa, preascurtă vieața fiind acestui Impărat, dela care mult bine putea aștepta și Rumânii și toată Impărăția lui supusă și Neamul rumânesc rămasă fără de răspuns la cearerea sa. Ba încă, ce e mai mult, Statușurile numiră pe un vestit istoric, anume Edear, Sas papistas [1]), care, numai ca să poată grăi ceva rău împotriva Rumânilor și a cearerii lor cei dreapte, uitându-și de învățătura sa cea mare și de Autorii cei vrednici de credință și vechi, precum Bonfinie, Sambucu, Raizanus și alții, din care el au fost învățat acealea istorii; nice uitându-se la vrednicia Patriarșilor Romei, anume Inochentie 3 și Eneas Silvius, nice la Diplomele lui Ferdinand, ba, ce e mai mult și vrednicia Notarului Bela sau, mai bine să zic, Paul, episcopu Ardealului, cel mai vechiu și mai vreadnic de credință scriitoriu unguresc; ba, făcându-se a nu fi cetit nice Istoria Vizanții, zice că el nice au auzit de numele Vlahilor sau a Rumânilor, până ce nu s'au stârnit Petru și Asan din Muntele Imului.

Și așa, lepădând adevărul, se apucă de părearea cea fără temeiu a lui Sulțer, care zice că Rumânii sântem Vlahi din Muntele Imului, pe care Ungurii ne-au adus [2]) ca pe niște robi; dar prea mare minune ar fi fost aceaea tocma când aceia vestiți Vlahi se făcură Crai și Impărați, atunci să se lasă la Unguri să-i robească. Dar și robiea aceaea ar fi fost

[1]) *Ibid.*, p. 301.
[2]) *Ibid.*, p. 302.

prea minunată, prin care Ungurii, nu numai țările lor supusă, ci toată Dachia să o umplă de robi de aceia.

Dar să ne spue nouă vestitul Eder, Ungurii cu cine s'au bătut când au luat Ardealul și alte Ținuturi din vecinătate, de se laudă pănă az', că aú luat Țara cu sabiea și cu vărsarea sânjelui? Au doară s'au bătut cu petrile și cu lemnele Meseșului, de vreame ce Neamurile din Ardeal, după zisa lui, sânt numai din veacul al doisprăzăcelea și mai târziu prăsîte în Ardeal?

Vezi la ce orbire duce pe om râvna a strica și cleveti pe alții! Pentru aceaea și la alți pizmași a Rumânilor se făcu de râs, pentrucă însuși Enghel zice: « Nebunează umblă unii să strice vrednicia Notariului Bela, de vreame ce toată lumea îl cunoaște a fi cel mai întăiu vrădnic de credință scriitoriu [1]) unguresc și Rumânii sânt cei mai vechi lăcuitori în Ardeal pre carii Ungurii i-au aflat în Ardeal, când au săluit și ei acolo ».

Dar și acest Enghel, măcar nu-i place ce zice Eder, numai și el, ca să strice Rumânilor, greșează încă mai cumplit zicând că pre Rumâni i-au adus Crumus și următorii lui, Craii Bulgariei, în suta a opta, din Machedonia. Dar aceasta ar fi mai cu coarne decât a lui Sulțer păreare ca Crumus și ceialalți Crai următori ai lui, din aceale vr'o oarecâte mii de robi machidoneani să umplă și Dachia toată și alte ținuturi, cari nice n'au fost supt stăpânirea lor nice-odată. Insă de câtă credință iaste părerea lui Eder și a lui Sulțer și arătarea lui Enghel, se poate vedea mai bine la prea iscusâtul și cu toată știința împodobitul Maer în « Istoria sa pentru începutul Rumânilor în Dachia » [2]).

Așa dară rămăsă acea Suplică fără de răspuns pănă în ziua de astăzi, ne mai fiind cine să urzască adevărul ei întru atâtea nevoi cu care pentru îndelungate bătăi cu Franțozii era asuprită toată Europa, cât abea putu răsufla când și când [3]).

[1]) *Ibid.*, p. 303.
[2]) *Cap. 10. 1, 2, 3.*
[3]) *Ibid.*, p. 304. Urmează apoi capitolele:
§ 10. Urmarea bătăii cu Franțozii.
§ 11. Cine fu Bonaparte?

SFÂRŞITUL

Dar, puindu-mi eu în minte ca să fac cuvântare într'această Istorie numai de acealea întâmplări, care se ţiu mai cu samă de Dachia noastră, poate zice cineva că am eşit din scopul, mai multe însămnând, care nu se ţin de Dachia. Dar eu, când îmi aduc aminte de podvoadele cealea multe, care dură într'aceastea revoluţii şi de danişteIe cealea peste măsură; de execuţia celor trebuincioasă şi de ilişurile ceale multe; de adunarea cătanelor şi zelvele, care se făcea într'aceaea, de cărăuşiile cealea greale, de mişcarea ceeia grabnică a cătanelor, care în cinci — şi mai multe locuri — rânduri, trăbuiră să călătoriască şi tocma în vremile ceale mai năsălnice pănă la Apus [1]); şi de alte multe nevoi care era în Ţară, nu mi le închipuesc almiintrelea aceastea, fără ca când ar fi fost aceastea revoluţii tocma aici în Ardeal, care dela începutul revoluţiilor acestora abia când şi când a avea prilej de a mai răsufla câte o ţiră.

Pe lângă acestea şi acealea se adaugă că, încă din anii 1812, mare lipsă de bucate prinsească a fi într'însa, care lipsă fiind, zi în zi mai înmulţindu-să şi preţul lor creşte foarte tare din an în an. Aşa în anul 1813, ferdeala de grâu era cu 8 zloţi, iară ceai de cucuruz, cu 5 zloţi. Şi aşa din an în an crescând, în anul 1817, nici cu 15 zloţi nu se căpăta grâul şi cucuruzul, cu 10.

Cu aceastea lipsă, dar şi năcazuri împovăraţi fiind oamenii, mulţi sau trăbuia să peaie de foame sau, ce e mai rău, trebuia să prebejască din ţară afară, care mulţi făcând, rău s'au stricat. 50 de mii de oameni zic că ar fi murit atunci de foame în Ardeal. La numărul cărora răutăţi şi aceaea se mai adăugă că în 1813, stârnindu-se şi ciuma la Braşov, nu numai mulţi

§ 12. Ducerea lui Bonaparte în Eghipet.
§ 13. Bătaea din a. 1805 şi luarea Vienii.
§ 14. A doaă luare a Vienii.
§ 15. Ce rânduealâ făcu Bonaparte după ce luă Viena?
§ 16. Bătaea cu Muscul din 1812.
§ 17. Fuga lui Bonaparte din Elba şi bătaea dela Vaterlo.

[1]) *Ibid.*, p. 343.

periră de aceasta contaghie, ci și ceilalți, cari era [1]) închiși cu dânșii, fură strâmtoriți de năcazuri până la moarte.

Nime atunci la casa sa nu era fără grije, nime fără primejdie în drumuri. Fără de aceaea și firea, ca când și-ar fi perdut curjerea sa, aducea ierni cumplite și fără vreame; doaă ierni ținură dela începutul lui Noiamvrie până în sfârșitul lui Martie. Și oile și boii sta pe fân tot întinse și un car de fân abia se căpăta cu 40 de zloți. Iară vărsări de ape era foarte multe și minunate și multe pagube pricinuia, mai ales lăcuitorilor pe lângă Someș și Murăș. Iară zăpezile era foarte cumplite, cât pe unele locuri nu le putea ține coperișele caselor. In 12 Maiu zăpadă stătătoare până la ghenunche, care rupsă pădurile și pometurile. Iară vinurile, puțâne și slabe.

In 9 ani [2]) cu aceastea și alte mai multe răutăți apăsat fiind pământul, nu e mirare că mai ales în 1814 și 1817 așa se strică și se surupă, cât pela unele hotară, mai a tria parte de pământuri se făcură netreavnice. Iară ploile și grindinile anului 1817 fură tocma groaznice, care [3]) lumea toată o stricasă, iară mie chiar mult păgubitoare; prin care și drumurile așa se stricasă, cât abia își putea (aduce) oamenii rodurile pământului. Și, precum zice Evanghelia, de nu s'ar fi scurtat zilele acestea, mai multă mulțime de oameni în scurtă vreme s'ar fi păgubit. Iară peantru cei aleși făcând D-zeu sfârșit acestora zile triste și aducând secerea, numai prinsără oamenii a se întrăma. Ci, precum e zicătoarea, după multă înnoorătură, lumea toată se însănină, că și Impăratul, făcând fericit sfârșit îndelungatelor bătăi, tocma ca alt Samaritan, grăbi spre vindecarea celor răniți; și, precum acela lega ranele celui căzut în tâlhari, înturnând unt-de-lemn și vin, așa și Inălția Sa, arătându-se împreună cu Impărăteasa Sa, Ludovica Bavara [4]) în Țara noastră, adusă pacea și dragostea cu care nu numai făcu pe credincioșii săi supuși a-și uita de multe reale care pătimisă, ci încă, făcându-i părtași

[1]) *Ibid.*, p. 344.
[2]) «...per integros quinque Annos». (*Brev. Not.*, p. 359).
[3]) Scurtă cunoștință, p. 345.
[4]) «...Carolina Bavara în *Brev. Not.*, p. 361.

bucuriei Sale, pre toți îi făcu precum odinioară cătanele Marelui Alexandru [1]) în piatra aceaea a Asii a căta și a striga să trăiască fericita însoțire și până acum nevăzută în Ardeal Păreache maiestaticească; căria dorite vederi și eu împreună cu fii mei învrednicindu-mă în Sibiiu, fac sfârșit acestii cuvântări întru cinstea Inălțiilor Sale făcută, poftind și neîncetat rugând pe D-zeu ca în lumea aceasta îndelungat păzindu-i și păstrându-i, mai târziu să(-i) încununeze și cu cununa cei cerească, care au gătit-o aleșilor Săi [2]).

---

[1]) Scurtă cunoștință, p. 346.
[2]) *Ibid.*, p. 347.

TABLA DE MATERII

MORMÂNTUL LUI MIHAI VITEAZUL ŞI VECHEA CATEDRALĂ DELA ALBA-IULIA

DE

SILVIU DRAGOMIR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 31 Martie 1939

I

In fragmentele pe care le-am extras din cronica lui George Brancovici, am însemnat informaţia dată de acest cronicar, care spune că osemintele lui Mihai Viteazul ar fi fost aduse mai pe urmă de pe Câmpia Turzii şi înmormântate în ctitoria pe care Voievodul însuşi o înălţase în Bălgradul Ardealului. D-l Iorga a arătat însă, că această informaţie e greşită, cum observă de altminteri şi d-l Iovan Radonić în marea sa lucrare închinată cronicarului şi omului politic sârb [1]).

Mi s'a părut că datorez totuşi o explicaţie mai amplă şi o analiză mai amănunţită acestei chestiuni. De aceea, când acum câţiva ani am petrecut timp mai îndelungat în Sremski Karlovci, am răsfoit în arhiva patriarhiei din nou cronica lui Brancovici pentru a copia textul ce ne interesează.

Brancovici descrie, într'adevăr, într'un lung capitol, politica lui Mihai Viteazul, luptele sale cu Turcii şi cucerirea Ardealului. După ce arată, apoi, sfârşitul său tragic, şi cum a fost omorît şi batjocorit, continuă astfel: [2])

Таже ѹбо потом баща произволително допѹстивши, глава его са телом единокѹпно погребена бивает, и ниже глаголю како и по минѹкшемѹ томѹ временѹ ва белградскѹ митрополию ѿтнешенномѹ бившѹ гробномѹ погребаныю предавлем бив.

[1]) Iovan Radonić, *Grof G. Branković i njegovo vreme,* Beograd 1911, p. 710.
[2]) Ms. pp. 1451—52.

«apoi cu îngăduirea lui Basta capul lui fu îngropat împreună cu trupul și mai jos grăiesc cum după ce a trecut câtva timp a fost dus și înmormântat în mitropolia din Bălgrad».

Se vede că autorul avea de gând să expună mai pe larg ceea ce știa despre înmormântarea osemintelor lui Mihai. Nu a făcut-o însă, deoarece în paginile următoare continuă să povestească evenimentele politice din Ardeal, fără a reveni la ceea ce își propusese. Mai târziu însă, în îndelunga-i captivitate, recitind textul redactat dintru început, a adăugit, în același loc, de marginea stângă însă, cu litere mărunte următoarele rânduri [1]):

Глава же егова таино сакървена ѡт некоего сотника юзбаша називаемаго ѡтнесена бивши вапрем търговищскаго мънастира ва место вазвишеннаго хълмища бикаемаго его же влахіиским гласным мънъстирѣ ди дѣл називают, тамо погребена бивает.

«iar capul ascuns a fost dus în taină de un oarecare căpitan numit iuzbașa în mânăstirea dela Târgoviște, ce se află pe o colină ridicată, numită mânăstirea din Deal și a fost înmormântat acolo».

Traducerea noastră corespunde exact textului slavo-serb al cronicei. Am evitat însă pleonasmele autorului, care și-a creat prin ele și prin fraza sa deosebit de încărcată un stil greoiu și uneori chiar nebulos. Pasajul citat e însă lămurit. George Brancovici cunoaște ultimul capitol al epopeei lui Mihai și ni-l relatează în termeni, care nu îngădue nicio îndoială. Dar în timp ce toată istoria lui Mihai Viteazul o ticluise după istoricul Istvanffy, pe care îl traduce din cuvânt în cuvânt, informația despre înmormântarea lui Mihai și despre așezarea capului său spre odihnă în mânăstirea din Deal a cules-o, evident, de altundeva. D-l Radonić constată că autorul nostru se silește a întregi pe Istvanffy cu știri culese din tradiția familiei sale [2]). Inrudit cu urmașii vitejilor Sârbi, cari au luptat alături de Mihai, lui Brancovici i-a fost posibil a întregi descrierea evenimentelor cu episoade,

[1]) *Ibidem.*
[2]) *O. c.*, p. 706.

pe care le va fi aflat în copilăria sa şi le va fi verificat mai târziu.

Ştirea reprodusă mai sus se sprijină evident pe informaţia proprie a lui George Brancovici. Incă în anul 1656 când fratele său Sava, îşi luă scaunul în Bălgrad, tânărul George fu adus şi crescut acolo. Copilăria şi-a petrecut-o, astfel, în mitropolia dela Alba Iulia, începând cu vârsta de 12 ani până la 1663 când plecă în slujbă diplomatică la Constantinopol. Totuşi el reveni la Alba Iulia în 1667 pentru a petrece până la 1680 cu mici întreruperi vreo şapte ani întregi în reşedinţa mitropolitană. Prin urmare a avut timp suficient să cunoască mormântul din catedrala mitropolitană şi să afle istoria despărţirii trupului de capul, care a fost dus în mănăstirea din Deal. Dela 1680 până la 1689 Brancovici a petrecut apoi în Ţara Românească, unde şi-a adunat material pentru cronică, cetind şi ştiricind tot ce-l putea interesa. Legăturile sale cu Udrişte Năsturel şi cu stolnicul Constantin Cantacuzino ne arată aprecierea de care se bucura în această epocă, în care, după cum se ştie, a redactat chiar şi o scurtă cronică, în limba românească. Stolnicul spune despre el [1]), că era « om de cinste şi cu cunoştinţă şi iubitor a şti multe ». De sigur deci că aici a cules legenda despre cucernica datorie, pe care a îndeplinit-o faţă de fostul stăpân unul din căpitanii credincioşi ai lui Mihai. Brancovici nu numeşte ce-i drept pe acest « oarecare căpitan numit iuzbaşă », fie din pricina că i-a uitat numele, fie pentrucă în timpul captivităţii sale din Eger, în Boemia, nu avea la îndemână cronica românească. In fine, e sigur că el a umblat în mai multe rânduri şi la Târgovişte, şi poate la mânăstirea din Deal, unde îşi va fi verificat apoi cunoştinţele dobândite.

Mai târziu, George Brancovici s'a lăsat stăpânit de ideea că este un veritabil descendent al despotului Brancovici şi că prin urmare ar fi chemat a reînvia « despotatul » sârbesc de odinioară. S'a înţeles deci cu Şerban Cantacuzino şi apoi s'a aliat cu Imperialii, care însă l-au arestat şi l-au deportat în Boemia, pentru a nu le tulbura planurile politice, pe care

[1]) Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj, vol. II « Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici », publicate de subsemnatul, în Introducere.

şi le-au făurit deodată cu noua ofensivă împotriva puterii turceşti. Spre a-şi dovedi originea domnească, George Brancovici a inventat o seamă de poveşti, pe care le-a intercalat în cronica sa. E bine deci să fim prudenţi, când cântărim valoarea celor relatate de pseudo-despotul sârbesc. Aşa face şi istoriografia sârbească, păstrând din mărturiile cronicei numai pe acelea, care nu au legătură cu ambiţia sa politică şi care mai sunt confirmate şi din altă parte.

Credem a nu greşi, dacă vom pune în această din urmă categorie şi informaţia lui George Brancovici despre mormântul lui Mihai Viteazul, informaţie datorită râvnei sale « de a şti multe ». Dacă e adevărată, ea completează ştirile contemporane despre tragicul sfârşit al marelui Domn.

Cercetând mai de aproape tot ce ni s'a păstrat, ştiri directe şi tradiţie [1]), ni se pare că ea nu contrazice mărturiile de până acum.

Intr'adevăr, inscripţia pietrei de mormânt aşezată în mânăstirea Dealului de Radu Buzescul şi de jupâneasa Rada, spune lămurit că « cinstitul trup zace în câmpii Tordei ». E de regretat numai că nu ştim când anume a fost săpat textul inscripţiei şi deci până la ce termen a rămas mormântul în câmpia Turzii, după cunoştinţa boierilor munteni. Că a fost îngropat în acest loc, pare deplin dovedit de mărturiile [2]), care spun că nişte Sârbi l-au astrucat în pământ după ce cadavrul zăcuse o zi, sau, după alţii, mai multe zile, « la marginea drumului ». Ştirea lui Brancovici prezintă o întregire întru cât arată că: 1. Basta însuşi a permis înmormântarea; 2. că trupul a fost înmormântat împreună cu capul şi 3. că a mai trecut câtva timp până ce a fost dus şi reînhumat în mitropolia din Bălgrad. Ea e mai completă, prin urmare, decât celelalte relatări, faţă de care posedă şi elemente mai precise, dovadă că s'a adăpat dintr'un izvor bine informat. In tot cazul, afirmaţia lui Brancovici o confirmă şi Spontoni, care, cum se ştie, arată că Basta a dat

[1]) St. Nicolaescu, *Cum a murit Mihai Vodă Viteazul*, Buc. (fără an) a adunat la un loc cele mai multe din aceste ştiri.

[2]) N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 137 şi Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp. 225 şi 227.

ordin să fie îmbălsămat capul lui Mihai şi trimis prin călăreţii români, « *cu cea mai mare grabă* », în Muntenia, spre a convinge pe oştenii săi, că e mort [1]). Aceiaşi călăreţi au dus şi o scrisoare a lui Basta către boieri, îndemnându-i să nu se întristeze pentru moartea lui Mihai, ci să-şi aleagă alt Domn. Varianta aceasta are un bun temeiu pentru a ne convinge că suntem foarte aproape de adevăr. In acest caz însă, de sigur, povestea lui Turturea Postelnicul, rămâne ceea ce pare a fi într'adevăr: o legendă ticluită pentru a explica despărţirea capului de trupul marelui erou. Brancovici a cunoscut şi el legenda, pe care o reproduce în rândurile adăugite mai târziu cronicei sale: căpitanul « numit iuzbaşa » ascunde şi duce în taină la Târgovişte capul lui Mihai Viteazul.

In Magazinul Istoric pentru Dacia, Laurian [2]) susţinuse « că abia a treia zi se luă trupul de către colonelul Schneckenberger şi se aduse în Alba Iulia în catedrala românească [3]), cea zidită de Mihai ». El greşeşte însă, când, în continuare, adaugă următoarea informaţie auzită: « de unde apoi s'a adus în Ţara Românească (precum se zice) şi s'a îngropat în biserica de pe deal de lângă Târgovişte ».

Nici nu se poate închipui, de altfel, că mormântul Domnului să fie lăsat fără cruce pe câmpia Turzii, câtă vreme exista ctitoria sa mitropolitană din preajma cetăţii Albei Iulii.

Moartea Voievodului ştim că a tulburat şi pe ţăranii români din Ardeal, care se adună, jefuesc şi omoară pe cine întâlnesc, cum spune o relaţie contemporană [4]). In tot veacul al XVII-lea numele său a fost cu evlavie pomenit de cler între ctitorii mânăstirii şi încă cu o formulă deosebită de a celorlalţi ctitori: « Aici sunt binecredincioşii ctitori: Io Mihail Voievod al ţării Ungrovlahiei *şi al celorlalte* şi Doamna lui, Stanca », în dreptul cărei însemnări o mână de mai târziu a adăugit explicaţia: « acesta au făcut sfenta mitropolia

1) Spontoni Ciro, *Historia della Transilvania*, Veneţia 1638, pp. 171—172.
2) Magazin Istoric pentru Dacia, III, 1846, p. 227.
3) Veress A., *Documente*, VI, p. 459.
4) Această informaţie va fi fost utilizată, probabil şi de Szádeczky L. (*Erdély és Mihály Vajda tört.* Temesvár 1893, p. 267), care susţine că Basta a dus corpul lui Mihai la Alba Iulia şi l-a înmormântat în mânăstirea clădită de el,

Belgradului»[1]). George Brancovici însuşi ne istoriseşte apoi[2]), că până târziu s'a păstrat în mitropolia din Alba Iulia «un steag al lui Mihai Vodă, Domnul ţării Ardealului şi al amânduror ţări slavo-vlahiceşti». Exista prin urmare şi în lunga epocă de vieaţă smerită a mitropoliei ardelene un cult, ce depăşeşte cucernica pomenire creştinească a ctitorului darnic. Dacă e aşa, atunci e firesc ca osemintele sale să fi fost îngropate cu cinste şi cu binecuvântarea bisericii în ctitoria dela Bălgrad. Că aceasta nu s'a făcut de îndată, ci numai după câtva timp, o spune George Brancovici şi o confirmă tot ceea ce ştim despre represiunea sângeroasă şi teroarea, care a stăpânit în Ardeal, după moartea lui Mihai, împotriva oamenilor şi a creaţiunilor sale în domeniul politic. Nu mult după aceea însă atmosfera de ură păgână s'a domolit, legăturile cu Ţara Românească s'au reluat şi mitropolia din Alba Iulia s'a refăcut, dobândindu-şi arhierei destoinici, cu respectarea vechei tradiţii.

Numai câţiva duşmani personali ai lui Mihai au continuat să ponegrească memoria Domnului român. Aderenţii Batho-reştilor nu puteau curând să uite, fireşte, înfrângerea suferită. Mai ales însă cronicarul Szamosközy care a înţeles cel dintâi importanţa adevărată a operei înfăptuite de îndrăsneţul Valah, întreprinde de acum o campanie de profanare a memoriei marelui erou. Versurile sale de-o vulgaritate puţin obişnuită au fost copiate de nenumăraţi scribi ai veacurilor următoare, pentru a jicni sentimentul de pietate al Românilor şi au fost transmise apoi tineretului maghiar, pentru a-i picura în suflet otrava urei. Din această preocupare a pornit, către mijlocul veacului trecut, svonul că a fost descoperit, pe o colină a Turzii, mormântul lui Mihai Vodă. I. Heliade Rădulescu a vizitat acest mormânt şi a putut să vadă sarcofagul de piatră, în care, cum i s'a relatat, s'au găsit oseminte de om fără cap, un lanţ de aur, o sabie şi un inel: pe sabie era scris *Michael* şi pe inel iniţiala M. Dar dacă Heliade a văzut într'adevăr sarcofagul, trebuia să-şi dea de

[1]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. 66—67. La ceilalţi ctitori se întrebuinţează termenii stereotipi «pomeni gospodi rab božiju etc.».

[2]) Fragmentele citate mai sus în Anuarul II, p. 59.

îndată seama, că are în fața sa un mormânt roman și că dacă s'au găsit în el într'adevăr obiectele amintite, ele nu puteau să aparțină lui Mihai, despoiat de călăii săi cu totul, nu numai de haine, de inele și de arme, ci cum spune Şincai [1]), încă și « de pe trup i-au tăiat sfâșii ». Toată această poveste a fost inventată evident pentru a servi comerțul cu obiecte vechi, care se practica pe o scară întinsă în Ardeal. Cunoscutul autor de falsuri istorice, baronul Iosif Kemény n'a fost străin de această încercare de mistificare. Intâmplarea a voit ca în toamna anului 1919 un ziarist să-mi prezinte o cupă de argint, care avea inițiala M., și o jumătate de covor persian, rău păstrat, aproape distrus de mucezeală, care, spunea, au aparținut lui Mihai Viteazul. Obiectele erau puse în vânzare de un anume domn Téglás, de origine din Turda, poate un descendent al cunoscutului arheolog ardelean. Am cerut probe, care să dovedească afirmația, cu privire la originea obiectelor. N'a fost în stare să le dea. In schimb a arătat o hârtie, pe care era schițat planul mormântului atribuit lui Mihai Viteazul: de jur împrejur baronul plastrograf scrisese abjectele versuri ale cronicarului Szamosközy, adăugind și iscălitura sa. Am înțeles atunci infamia lui Kemény, plin încă de veninul urii și am refuzat să păstrez obiectele atribuite din motive negustorești Voievodului căzut pe câmpia Turzii. Acum nu de mult am aflat că până către începutul veacului de față studenții școalelor unguresti din Aiud considerau drept virtute să se abată din drum, când treceau în vacanță spre Turda, pentru a profana un mormânt, care, li se spunea că aparține lui Mihai Viteazul. Nici gloria faptelor lui Mihai nu a suferit nimic prin această degradare, nici tineretul rău îndrumat n'a putut fi în deajuns pregătit spre a opri realizarea firească a stăpânirii, a cărei simbol viu a rămas, până la împlinire, eroica umbră de pe câmpul Turzii. Totuși dușmănia aceasta ireductibilă a întunecat adevărul multă vreme și a creat teren prielnic legendelor, care diformează faptele reale și le modifică uneori îmbrăcându-le în haină străină.

---

[1]) Cronica, p. 289.

Dar înainte de a trece la a doua parte a comunicării noastre, trebue să întărim încăodată concluziile, ce se pot pune din analiza pasajului aflat la George Brancovici:

1. Mărturia cronicarului sârb, întemeiată pe cunoașterea personală a autorului, pe tradiția locală nu prea îndepărtată de evenimentul însuși și pe lectura narațiunilor istorice ale timpului său, aduce o contribuție importantă la deslegarea chestiunii ce ne preocupă.

2. Ea nu pare contrazisă de niciun document contemporan. In deosebi, afirmațiunea cuprinsă în inscripția lui Radu Buzescu dovedește numai atât, că boierii munteni știau de despărțirea capului de trup încă din mormântul dela Turda. Soarta, ce-a avut-o corpul neînsuflețit al Domnului le-a rămas însă necunoscută. Prin urmare trupul a fost despărțit de cap înainte de reînhumarea dela Bălgrad.

3. Dacă osemintele lui Mihai au fost într'adevăr aduse în catedrală dela Alba Iulia, aceasta s'a făcut în tăcere, fie în timpul domniei lui Basta, fie ceva mai târziu. Atmosfera de ostilitate împotriva îndrăsnețului cuceritor al Ardealului justifică lipsa de știri mai numeroase cu privire la necropola, care nu trebuia să fie profanată de ura dușmanului.

II

Se crede în deobște că vechea mitropolie dela Bălgrad a fost distrusă cu totul în toamna anului 1714, când sub Carol VI vechea cetate a fost refăcută, zidurile lărgite și șanțurile, ce o înconjoară, împinse înainte. Această părere nu este însă tocmai exactă [1]). O cercetare mai amănunțită asupra vechei mitropolii și o expunere succintă asupra știrilor păstrate din anii 1714—15 și din anii următori, ne va lămuri și în această privință.

Dar informațiunile, pe care le avem despre locul unde era așezată vechea mitropolie, nu sunt nici prea numeroase nici destul de precise.

[1]) O susține Nilles, *Symbolae*, p. 476.

Ştim doară că Mihai obţinuse încă în 1596 voie dela Sigismund Bathory să ridice o biserică românească în capitala Ardealului. Ea fu clădită de în grabă, deoarece în anul următor (1597) se îngropă acolo boierul Danciul din Brâncoveni, trimis în solie la Alba Iulia, unde s'a pristăvit [1]). Petru Movilă descrie, după mărturia lui Hrizea Vistierul şi Dragomir Pitarul, situaţia mănăstirii astfel: « Şi îndată a început Domnul a zidi (dar nu în cetate, ca nu cumva cu schimbarea vremilor să o risipească, ci la marginea oraşului, lângă zidul cetăţii, într'un loc frumos) şi zidind-o au sfinţit-o ». Un alt martor informat nemijlocit şi de sigur mai precis este episcopul catolic al Transilvaniei, Dimitrie Napragy, care într'un memoriu redactat în Ianuarie 1602 spune că principele Sigismund Bathory a dat voie să se construiască o mânăstire, pe deal, lângă oraş, cu cheltuiala lui Mihai. Felul în care militează apoi episcopul Napragy împotriva mânăstirii româneşti ne dă putinţa să stabilim şi mai precis aşezarea ei. « Dacă fie principele, fie guvernatorul, fie vreun episcop petrece la Alba Iulia », spune Napragy, « nu se cuvine să stea lângă geamul palatului o biserică schismatică, iar răzvrătiţii bisericii române să triumfeze, împotriva catedralei catolice, în apropierea căreia e aşezată mănăstirea ». Aceasta nici de aceea « fiindcă planurile principilor se pândesc atât de către Turci, cât şi de Valahi sub masca religiei. S'a întâmplat de câteva ori, că strecurându-se în mănăstire călugării din Moldova şi Muntenia, sub pretext că se închină, ar fi iscodit tot ce se făcea în Curtea principelui şi cunoscându-le bine, s'au întors plini de sfaturi şi noutăţi la ai săi ». In fine « şi Mihai Vodă, om viclean, care îşi dădea toată silinţa pentru a stoarce secretele principilor, a ridicat această mănăstire, sub pretextul devoţiunii, cu gând înşelător. Ceea ce sfârşitul lucrului a şi dovedit-o, fiindcă informat de călugări despre sfaturile ascunse ale Cardinalului şi cu câtă neglijenţă îşi poartă treburile acelaşi Cardinal, Mihai l-a atacat neaşteptat şi nepregătit ».

---

[1]) N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi mitropolia Ardealului*, Analele Acad. Rom., ser. II, t. XXVII, pp. 10 şi 16 şi *Istoria bisericii române*, I, 222—23.

Prin urmare din mărturia episcopului Napragy [1]) aflăm că mânăstirea era situată pe deal, la marginea orașului, așa de aproape de palatul principelui, încât se putea observa tot ce se întâmplă în Curte. Biserica românească sfida catedrala catolică, în apropierea căreia se găsea.

Trebue să observăm însă din capul locului că episcopul catolic exagerează mult, indicând apropierea imediată a mănăstirii de geamurile palatului și de catedrala catolică. In realitate nu era așa, deoarece complexul de clădiri ale mânăstirii era situat la o bună distanță și de palat și de « zidurile » propriu zise ale cetății. Nici descrierea lui Petru Movilă nu este deci întocmai exactă. Planul topografic al cetății Albei Iulii, întocmit în Februar 1711 de locotenent-colonelul inginer Giovanni Morando Visconti, cu ajutorul căruia se pot măsura distanțele dintre cetate și mănăstirea românească, ne arată precis situația mănăstirii și distanța la care era așezată în raport cu cetatea.

Planul lui Visconti a fost utilizat de canonicul Imets care l-a reprodus [2]), însă nu întreg, ci suprimând tocmai partea care ne privește pe noi. Și în restul studiului său prelatul catolic se nizuește a dovedi lipsa elementului românesc în oraș și în cetate. Că n'am avut în Alba Iulia pe atunci prea mulți nobili români o știm și noi, dar că exista mumeroasă populație românească mai ales în cartierele mari dela periferie și în suburbiile orașului o atestă însuși cronicarul Szamosközy [3]) și se vede și din nomenclatura străzilor și din lista cetățenilor contribuabili. Cele două mari străzi de « Lipoveni » și cele două « uliți românești », ca și șoseaua Teiușului erau pline de case și gospodării de-ale Românilor. Inainte de sfârșitul veacului al XVII-lea găsim și o puternică colonie de Greci, care se încadrează în vieața bisericii noastre. Proprietarii români din centrul orașului se recrutau mai ales din rândul « Seimenilor », care făceau serviciu în garda principelui. Când s'a instalat mitropolitul Sava

[1]) Hurmuzaki, *Documente*, IV , p. 287.

[2]) Az alsófehérmegyei tört. régészeti... egylet XIV-ik évkönyve, A. Iulia, 1908, p. 19 și urm.

[3]) După Szamosközy (II 17) mahalaua Albei Iulii e locuită de Români.

Brancovici, în anul 1656, după mărturia fratelui său, a cronicarului sârb, numeroşi soldaţi, mai ales Seimeni între care «foarte mulţi erau de legea noastră» l-au întâmpinat, înşirându-se în două rânduri, împreună cu călăreţii şi aşezându-se dela «poarta mare» a mitropoliei până la podul de peste Mureş. Şi la convoiurile bisericeşti, care s'au făcut în timpul tratativelor de uniune, iau parte mii de oameni, ceea ce dovedeşte, iarăşi, existenţa în număr apreciabil a unei populaţii româneşti în oraşul Alba Iulia [1]).

Harta lui Morando Visconti, întocmită cu multă grijă şi iscălită de autor la 18 Februarie 1711 [2]), arată până la cele mai neînsemnate amănunte planul cetăţii vechi şi a împrejurimilor sale. In partea stângă, de-a-lungul laturei sudice a zidurilor, care formează un patrulater aproape drept, e situat palatul principelui ardelean. In spre stânga se vede o colină, după care terenul coboară, pentru a urca apoi din nou. Intre aceste două dâlme e săpat un drum, care duce până înapoi în jurul cetăţii; localnicii pot recunoaşte drumul, care deserveşte azi cimitirul militar. Pe cea dintâi colină, o continuare a dealului pe care e aşezată cetatea, planul lui Visconti înregistrează un complex de clădiri îngrădite şi între ele, cu totul la marginea colinei, două clădiri mai mici însemnate cu cruce. Conform legendei (P) aceste clădiri sunt *Chiese Valache*, deci biserici româneşti. Cred că nu încape nicio îndoială că ele reprezintă mitropolia şi biserica lui Mihai Viteazul. In tot restul planului nu se mai găseşte nicăiri însemnată vreo altă biserică românească. Cea notată de Visconti însă e situată în aceeaşi direcţiune a cetăţii ca şi palatul principelui. Distanţa dintre ambele biserici şi poarta principală (Poarta Sf. George, cu vederea spre Mureş) era de aproape 250 stânjeni (= 472,5 m.), iar dela zidul din colţul cel mai apropiat al cetăţii până la mănăstire se pot măsura circa 100 stânjeni (= 188 m). Dacă considerăm însă depărtarea dintre palatul propriu zis al principelui, situat la acelaşi nivel cu catedrala catolică, ea este tot de 250 stânjeni

[1]) Anuarul II, p. 58 şi Nilles, *Symbolae*, I, pp. 320—22.
[2]) Arhiva Min. de Războiu, Viena. Colecţia de hărţi (Kartensammlung des K. A. c. VI a Nr. 6).

(= 472,5 m). Din aceste date se vede cât preț se poate pune pe informațiile dictate de ură confesională. In tot cazul buni ochi trebuia să fi avut, cine ar fi vrut să urmărească ce se petrece în Curtea principelui. Că din geamul palatului se vedeau bine atât bisericile cât și mănăstirea, se atribue faptului, că de această parte a cetății nu mai existau alte clădiri și că cele două biserici erau situate pe o colină, ce domina împrejurimile. Suntem datori prin urmare a recunoaște că tot așa de aproximativă e și descrierea păstrată de Petru Movilă: deoarece mitropolia nu era așezată nici la marginea orașului, nici lângă zidul cetății sau mai bine zis, în imediata apropiere a zidului cetății. Numai cineva care n'a văzut niciodată vechiul Bălgrad putea să se exprime în felul acesta despre așezarea topografică a mănăstirii.

Neprecis pare și raportul despre instalarea mitropolitului Atanasie, în Iunie 1701, când, cum ni se spune, marele convoiu compus din clerici și mireni a pornit dela casa baronului Apor și a mers pe străzile principale până la biserica Valahilor (ad ecclesiam Valachorum proventum). E păcat că nu ni se dă și numele străzilor și mai ales, că nu ni se spune prin ce poartă au ieșit din cetate, pentru a ajunge la mănăstire. Dacă luăm în considerare harta lui Visconti, e limpede că procesiunea nu a avut altă ieșire, decât Poarta Sf. George, dela care ducea un drum, întocmai ca și azi, până la mănăstire. « Poarta cea mare » a acesteia era deci aplicată în partea dinspre cetate.

Harta lui Visconti mai desvălue însă o latură a problemei, care nu a fost remarcată până acum de loc. Ofițerul inginer înseamnă adică, în jurul celor două biserici, în câteva linii și două clădiri situate în același complex, marcând de sigur, chiliile mănăstirii și reședința mitropolitană. Prin urmare avea dreptate George Brancovici să vorbească despre « mitropolia ardeleană împreună cu întreaga mănăstire », făcând evident, o clară distincție între ele: mitropolia cuprindea biserica și reședința, iar mănăstirea lăcașul călugărilor, mulți-puțini, câți vor fi fost. Nou este faptul, ce reiese acum cu certitudine, că în complexul mitropoliei erau două biserici,

una lângă alta. O relațiune din 1702 spune [1]) că una era mai mare, cealaltă mai mică. De nicăieri însă nu aflăm când a fost clădită cea de a doua biserică. Dacă, cum e firesc să presupunem, cea mai mare trebue să fi fost ctitoria lui Mihai, cealaltă va fi fost bisericuța primitivă a mitropoliților din Bălgrad, având o înfățișare modestă, cum era și situația vlădicilor noștri în zilele acelea. Deducțiunea noastră nu o poate slăbi, decât obiecțiunea, că George Brancovici nu vorbește decât de o singură biserică. Să se fi construit deci a doua biserică numai scurt înainte de unire? Aceasta nu pare verosimil, deoarece, în afară de faptul că nu exista nicio rațiune a așeza o biserică mai mică alături de cea mare a lui Mihai, ea s'ar fi considerat, la 1702, nouă încă, și de sigur, s'ar fi și denumit astfel. După planul lui Visconti biserica mai mare pare a forma o unitate cu celelalte două clădiri, iar biserica mică situată pe deal rămâne oarecum izolată. Aceasta din urmă este, fără îndoială, vechea mitropolie, care a existat și înaintea lui Mihai Viteazul.

In anul 1714 comandamentul militar austriac, care se instala în Transilvania, hotărî să procedeze la restaurarea cetății, după planurile lui Visconti [2]). E de regretat numai că toate actele ce privesc reconstrucția și lucrările de expropriere au fost scartate din arhiva Ministerului de Războiu. S'a păstrat numai o hartă, care conține proiectul de construcție al lui Visconti, cu observația că el a fost aprobat în ziua de 18 Aprilie 1714 [3]). Această aprobare poartă propria iscălitură a lui « Eugenio von Savoy ».

In acest proiect nu mai găsim însemnate bisericile românești. Planul lui Visconti le condamnase, evident, să fie înlăturate. In locul lor, pe aceeași colină și la aceeași depărtare de poarta principală, se schițează planul alor două mici lucrări de fortificație (m = bonettie și n = ridotti di semplice muraglia), dincolo de care, la o oarecare distanță nu

[1]) S. Dragomir, *Istoria desrobirii Românilor ort. în sec. XVIII*, p. 60, după un memoriu al Cancelariei Aulice Transilvane.

[2]) Informațiile ce le dau mai jos precum și harta lui Visconti le datorez d-lui Dr. Kurt Wessely, care a binevoit să le extragă din actele păstrate în arhiva Ministerului de Războiu din Viena.

[3]) Kartensammlung c VI a 7.

se mai înseamnă decât sub litera *r* legenda: « fondo o pendenza da spianarsi ». Au dreptate, prin urmare, scriitorii sași Schmidt și Höchsmann [1]) când afirmă că biserica a fost « rasă ». Ea era situată împreună cu întreg complexul mănăstirii pe terenul destinat să adăpostească avantforturile cetății.

Totuși, se pare, că mai pe urmă s'a renunțat la aceste două forturi și că deocamdată a fost numai curățit locul, pe care fusese mitropolia. Un raport cirtic asupra fortificațiilor, redactat în 1731, arată că tocmai acest sector e foarte nefavorabil, deoarece e depășit de colina ce se înalță peste drum și de aceea se recomandă a construi o întăritură pe cea de a doua colină (Galgenberg), legând-o de cetate printr'un tunel subteran. Nici în planul acesta (1731), datorit subofițerului vagmistru Weiss, nu mai există bisericile românești. In locul lor sub litera *Q* se înseamnă o terasă de țigle (terrasse von Vasen) [2]).

Registrul de expediție al consiliului de războiu nu conține nici el informații mai lămurite. In Iulie 1714 generalul Steinville, comandantul general al Ardealului, notifică primirea alor două rescripte imperiale privitoare la reconstrucția cetății și că i s'a dispus lui Visconti să întocmească un plan nou, în temeiul modificărilor făcute. Acest nou plan al lui Visconti însă nu mai există în arhiva Ministerului de Războiu din Viena. In August, același an, generalul Steinville raportează despre despăgubirile cuvenite pentru casele dărâmate, iar în Octomvrie vorbind despre lucrările de restaurare a cetății, anunță și un plan, care nu va sosi însă la Viena, decât în luna viitoare [3]).

Și însemnările registraturii consiliului de războiu (care conțin actele expediate direct de consiliul de războiu) sunt tot așa de puțin elocuente: se aprobă dispozițiile luate de generalul Steinville, dar hotărîrea definitivă asupra fortificațiilor se amână până la sosirea prințului Eugen (28 Februarie 1714); pe ziua de 11 April generalul e autorizat a începe lucrările, deși proiectul nu a fost încă aprobat de Im-

[1]) La Nilles, *o. c.*, p. 476 și urm.
[2]) Kartensammlung des Kriegsarchives in Wien c VI a (Karlsburg) Nr. 1.
[3]) Expedit-Protokoll des Hofkriegsrates, 1714, folio 660, 760, 983 și 1094.

păratul; la 26 April i se restitue lui Steinville planul locotenent-colonelului Visconti; la 27 Octomvrie i se comunică generalului, că planurile lui Visconti despre lucrările executate până atunci au fost reţinute de consiliu. O serie de note dau apoi relaţie despre latura financiară a lucrărilor, despre anume transacţii încheiate cu Vodă Brâncoveanu şi despre recrutarea muncitorilor. La 18 August 1714 consiliul de războiu îndrumă cancelaria ardeleană să aprobe cererea locuitorilor din Alba Iulia, ale căror case au fost dărâmate şi să le acorde anume drepturi la mutarea lor în cartierul Lipoveni [1]).

In fine, Cancelaria Aulică Transilvăneană, ale cărei acte se găsesc acum în Budapesta, nu păstrează nici ea altă ştire despre mitropolia noastră, în legătură cu restaurarea cetăţii, decât că pe seama episcopului unit s'a fixat de o conferinţă ministerială drept reşedinţă oraşul Făgăraş [2]) (4 Octomvrie 1716).

Pe terenul, pe care fusese aşezate bisericile româneşti, nu au fost aplicate fortificaţii nici mai târziu. In 1770 se menţionează acolo depozite de muniţie [3]), iar mai târziu se întrebuinţează pentru acest teren termenul « Cronwerk XXIV » sau « terrassiertes Kronenwerk ». Altădată se numeşte « Enveloppe ». De-acum se cotează însă statornic cu cifra XXIV, cum se poate urmări din toate hărţile cetăţii, până în timpul modern.

In anul 1752 cu prilejul unor discuţii privitoare la terenurile fortificate, apare din nou o biserică românească [4]), nu prea departe de vechea mitropolie, situată totuşi peste şosea, între aşa zisul canal de asanare şi apa Mureşului. Ea nu trebue confundată cu vechea mitropolie. Pe aceeaşi hartă e însemnată, de altfel şi a doua biserică românească în cartierul « Lipoveni ».

In locul vechei noastre mitropolii a rămas astfel până azi o terasă nivelată, până la care duce un drum drept, ce porneşte

[1]) Hofkriegsrätliche Registratur, folio 209, Nr. 460, 340 Nr. 135, 408 Nr. 436, 866 Nr. 351 şi 1127 Nr. 385.
[2]) Cancelaria Aulică Transilvană (Arhivele Statului, Budapesta) 1716, Nr. 73.
[3]) Kartensammlung des K. A. c VI a 60 şi VI a 61, 63.
[4]) *Ibidem*, c VI a 55.

din oraş şi trecând pe lângă noul monument şi pe lângă colţul cetăţii, lasă în imediata apropiere a terasei cinci construcţii — două depozite de muniţie şi trei locuinţe pentru subofiţeri. O cercetare la faţa locului şi câteva sondaje făcute în temeiul unor măsurătoare exacte, ne-ar putea rezerva norocul să se descopere zidul de temelie al întregului complex de clădiri, care au fost odată mitropolia Bălgradului. Aceste săpături ar putea confirma şi deducţiunile noastre, bine înţeles, dacă nivelarea terasei nu a scormonit şi fundamentul bisericilor şi osemintele nouă atât de scumpe ale marelui erou.

Când s'a aşezat piatra de temelie a cetăţii lui Carol VI, în 4 Noemvrie 1715, la solemnitate au luat parte peste o sută de preoţi şi protopopi români, îmbrăcaţi în odăjdii. Fiindcă acum erau uniţi cu biserica Romei, li s'a pus în vedere că noua vlădicie va fi despăgubită după cuviinţă pentru dărâmarea mitropoliei. Proprietatea din Blaj, care a fost dăruită după o lungă aşteptare vlădicului Inochentie Clain reprezintă compensaţia oferită pentru mitropolia lui Mihai Viteazul [1]). Probabil că înainte de a încheia o asemenea transacţie, aceiaşi preoţi şi protopopi se vor fi îngrijit să reînhumeze osemintele aflate în cele două biserici, după rânduiala creştinească. In acest caz vom fi nevoiţi a renunţa să putem confirma vreodată în mod neîndoelnic mărturia lui George Brancovici privitoare la mormântul lui Mihai Viteazul. Ceea ce nu ne scuteşte însă de datoria să înălţăm cel puţin o cruce pe un loc sfânt al neamului ctitorit de grija şi sufletul celui dintâi Voevod al tuturor Românilor.

---

[1]) Nilles, *o. c.*, p. 475 şi urm. Observăm că în harta lui Visconti nu se ţine seamă de orientarea cartografilor moderni, fiind văzută şi schiţată de pe malul Mureşului.

HARTA LUI M. VISCONTI
1711

ANALIZA IDEII DE CONVENŢIE ÎN DREPT

DE

MIRCEA DJUVARA

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 17 Februarie 1939

I. INTRODUCERE

In evoluţiunea lor istorică, aproape toate ştiinţele au suferit crize şi transformări neîncetate, ca o urmare a stărilor de spirit generale care s'au succedat în diferitele epoci şi au reprezentat în fiecare dată câte o concepţie filosofică determinată.

Ştiinţa dreptului a stat şi ea sub influenţa unor asemenea idei conducătoare. Se va observa însă că ea a urmat în general evoluţiunea cu oarecare întârziere şi aceasta se datorează mai ales faptului că ea nu a fost întotdeauna concepută ca o « ştiinţă », ci numai ca o « artă » practică, neaplicându-i-se metodele ştiinţifice dominante; dar aceste metode au sfârşit întotdeauna prin a influenţa în oarecare măsură felul cum juriştii şi-au înţeles cercetările lor.

Astfel, raţionalismul antichităţii clasice a dat naştere şcolii dreptului natural, pe care Renaşterea a întărit-o. Empirismul filosofic şi apoi pozitivismul au impus de asemenea în urmă ştiinţei juridice un fel de a fi care subsistă cu toată puterea încă şi astăzi.

Ştiinţa dreptului este din nou frământată de mai mult de o jumătate de veac de unele tendinţe noi, care s'au manifestat la început sub formă modestă şi obscură, dar care sunt menite a aduce o schimbare fundamentală a structurii ei.

Aceste noi încercări de înnoire s'au arătat mai ales în dreptul public. Publiciştii, puşi în faţa vieţii bogate şi variabile a Statelor, vieaţă care e aşa de greu de redus la cadre fixate de mai înainte, au simţit cei dintâi printre jurişti nevoia de a sistematiza mai riguros materia lor, fixându-i noţiunile cele mai generale.

S'a ajuns astfel a se propune între altele în studiul Statului, mai ales în Germania, o distincţie fundamentală între punctul de vedere pur juridic şi punctul de vedere istoric sau sociologic. S'a recunoscut pe această cale existenţa unor « drepturi publice subiective », atribuite în ultimă analiză Statului conceput ca persoană suverană.

Publiciştii francezi de sub inspiraţia lui Auguste Comte au crezut în timpul din urmă că trebue propusă o altă metodă, anume o metodă realistă întemeiată pe observarea pozitivă a realităţilor naturale. Léon Duguit, urmat de aproape de toată şcoala franceză, a ajuns astfel a nega existenţa personalităţii Statului, a suveranităţii lui şi a drepturilor lui subiective; el a încercat a reconstrui dreptul plecând dela faptul constatabil al solidarităţii sociale şi aşezând ca o cheie de boltă a noului edificiu noţiunea de serviciu public. Alţi autori eminenţi, ca Maurice Hauriou, păstrează însă ideea de suveranitate ca un suport indispensabil al noţiunii de serviciu public.

Dreptul privat, ale cărui principii sunt moştenite dela Romani şi care a ajuns până la noi cu o elaborare mai înaintată decât a dreptului public, n'a fost supus în timpurile din urmă unor încercări de transformare decât într'o măsură mult mai restrânsă.

Cu toate acestea, prin cercetarea unor probleme speciale, cum e aceea a naturii personalităţii juridice, s'au pus în desbatere unele chestiuni de o foarte mare însemnătate: azi chiar, persoana juridică este pentru unii jurişti tot una cu persoana fizică; pentru alţii ea ar sta în o realitate psihologică sau socială, cum e voinţa; pentru alţii, în fine, ea ar poseda o realitate specială de natură pur juridică şi raţională. Tot astfel, studiile făcute asupra izvoarelor dreptului pozitiv şi asupra metodei lor de interpretare au sugerat noţiuni înainte necunoscute, care pot deschide perspective largi şi noi. Lucrările

lui François Gény au contribuit mult în această privință, mai ales în Franța, la crearea unei noi stări de spirit în tot dreptul privat. Pe de altă parte, încercările de înnoire a dreptului public nu puteau să nu aibă și ele largi ecouri în dreptul privat. In fine, filosofia dreptului în timpurile noastre, reprezentată mai ales prin neokantism și neohegelianism, s'a mulțumit a cerceta mai mult probleme generale, cum e aceea a ideii și a noțiunii de drept, aceea a relațiunilor dintre dreptul subiectiv și dreptul obiectiv, etc.; iar fenomenologia de origine germană e încă la începuturile sale în drept.

Probleme speciale, cum e aceea a convențiunii, cu toată însemnătatea ei capitală, n'au fost cu toate acestea încă luate în cercetare de juriști cu întreg aparatul științific necesar. Este adevărat că încă din antichitate s'a emis părerea că societatea însăși s'ar întemeia pe un contract social. Această idee a fost reafirmată apoi cu succes de școala dreptului natural și ea a sfârșit chiar prin a domina concepția tradițională a dreptului constituțional și a dreptului internațional public. Dar în special în privința naturii convenției, dreptul privat s'a mulțumit cu anume teorii clasice, care, mereu repetate, au trecut și în textele legislațiilor pozitive, fără a fi supuse în prealabil unei verificări științifice atente.

Iată de ce socotim că inițiativa luată de anume cercuri competente [1]) de a pune în studiu problema naturii convenției la lumina științei contemporane, nu poate fi decât bine venită.

II. DATELE PROBLEMEI ȘI TEORIA TRADIŢIONALĂ

1. Orice convenție juridică presupune în mod necontestat un acord de voințe.

Acest principiu ridică însă o problemă puțin observată. Afirmația curentă, că orice convenție juridică ar fi un acord

[1]) Institutul Internaţional de Filosofie a Dreptului şi de Sociologie juridică a hotărît a discuta problema naturii convenţiei în viitoarea sa sesiune, în Septemvrie 1939, la Oxford.

de voințe efective și că ea s'ar confunda astfel cu acordul de fapt care o fundează, poate fi ușor pusă la îndoială. Ințelesul noțiunii generale de acord, ca și acel al noțiunii de voință juridică ca fundament al valorii convenției în drept, trebue precizat. Nu este adevărat că acordul ar fi numai un pur fapt de constatat și nici că voința juridică ar fi concepută în practica de toate zilele ca un simplu fenomen psihologic.

Acordul de voințe, ca fapt real, și convenția pe care el o constitue sunt în realitate două noțiuni deosebite.

Noi zicem că orice convenție se formează « prin » un acord; chiar și limbajul de care ne folosim exprimă astfel ideea că o convenție nu e acordul prin care ea se realizează. Noi gândim convenția ca fiind altceva decât acordul efectiv de voințe psihologice cu care ea e de obiceiu confundată.

Realitatea juridică dovedește acestă deosebire în cazuri destul de dese. Astfel, unele convenții sunt valabile, chiar dacă lipsește în ele acordul de voințe efective sau chiar dacă sunt cu desăvârșire lipsite de voință reală; de altă parte, sunt acorduri efectiv voite care nu constitue convenții valabile și este știut, în acest sens, că un acord trebue să îndeplinească anume condiții impuse de lege spre a putea fi recunoscut în drept. Este prin urmare evident că principiul dupe care valoarea juridică a oricărei convenții se fundează pe un acord de voințe în fapt se află contrazis de o serie de realități juridice: un principiu științific nu poate însă să sufere excepții.

Se poate pune așa dar întrebarea, ce înțelegem în mod exact prin convenție și ce înțelegem prin acordul de voințe, fără care nicio convenție nu se poate produce.

Cercetând această problemă, vom întâlni în cale, de sigur, teoriile tradiționale ale juriștilor în această materie, care corespund cu acele ale simțului comun. Simțul comun se confundă însă totdeauna cu bunul simț și nici nu exprimă întotdeauna adevărul științific. Va trebui prin urmare să încercăm a vedea, dacă acele teritorii arată elementele care caracterizează într'adevăr în drept noțiunile de acord, de voință și de convenție; vom ajunge, poate, atunci, să înțelegem limpede ceea ce oricine gândește în mod implicit, când vorbește de convenție.

Nu este prin urmare nicidecum vorba de a schimba vreuna din realitățile juridice pe care le constatăm în mod obișnuit, așa cum sunt reglementate de dreptul nostru pozitiv. Scopul nostru este din contra ca, pornind tocmai dela aceste realități, să încercăm a determina cât mai exact înțelesul lor cu adevărat științific, spre deosebire de cel vulgar; faptele reale nu pot rămânea decât așa cum sunt, pe când teoriile juridice abstracte care încearcă să le explice ar putea să aibă nevoie de modificări, ca și terminologia obișnuită a acestor teorii.

Nu ne propunem așa dar a arăta care sunt sau care trebue să fie, în dreptul nostru, limitele exacte ale libertății convențiilor. Dorim a cerceta pentru moment numai de ce și cum sunt convențiile obligatorii, fie că e vorba de legislațiile noastre, fie că e vorba de alte legislații, unde ele sunt recunoscute ca atare. Limitele libertății convențiilor variază în realitate în diferitele legislații de azi și din trecut; dar nu ne interesează pentru moment aceasta, ci numai natura juridică însăși a convenției, oriunde este ea consacrată în dreptul pozitiv și oricât de larg sau oricât de restrâns ar fi astfel consacrată.

2. Voința concordantă a mai multor părți produce în drept efecte obligatorii; cuvântul dat e sacru. Acest principiu pare a fi unanim admis și se pot descoperi aplicările lui și la popoarele primitive. E o regulă consacrată nu numai în dreptul privat, dar și în dreptul public intern și în dreptul internațional. « Pacta sunt servanda ». Iată o regulă fundamentală. Morala pare a o impune pretutindeni în drept.

Trebue, cu toate acestea, să se observe că nu e vorba de o lege similară cu cele din științele exacte, care să poată servi în mod riguros la deducții împinse până la limitele lor logice. Din contra, principiul respectului convențiunilor, ca și atâtea alte principii juridice, e relativ; el nu e luat în drept ca punct de plecare decât pentru așa zise « deducții temperate »; cunoștința juridică îl leagă de un țesut logic de o extremă complexitate care-i « atenuează » deducțiile, încrucișându-l cu alte principii, cu exigențe practice, cu inspirații ale echității, etc. In aceste condițiuni, este prin urmare interesant

de ştiut care e sfera de aplicare exactă a principiului obligativităţii convenţiilor printre celelalte principii de drept şi care e ideea care-l justifică, determinându-i în acelaşi timp limitele.

Proiectul franco-italian al obligaţiilor, în art. 1, defineşte contractul ca un « acord » a două sau mai multe persoane, acord destinat a « crea, modifica sau strânge un raport juridic » [1]). Este în afară de îndoială că orice convenţie modifică astfel situaţii preexistente înlocuindu-le cu noi situaţii; ea creează întotdeauna noi raporturi juridice; acordul se produce în acest scop. Dar ce se înţelege aci în mod exact prin « acord »? In spiritul textelor, convenţiunea se descompune în două elemente deosebite, o « ofertă » şi o « acceptare » a unui acelaşi obiect « voit » în mod conştient; ele pot fi sau simultane sau mai mult ori mai puţin îndepărtate în timp; se presupune în orice caz că ele au identic obiectul « comunei intenţii » şi că ele trebue să fie, pentru a constitui un « consimţământ » reciproc, emanaţiunea « liberă » a « voinţei » exprimate de două sau mai multe « fiinţe raţionale »; în fine, convenţiunile astfel încheiate trebue în afară de toate acestea să fie şi « legal făcute » (art. 1134 c. c. fr., art. 969 c. c. r.). Toate dispoziţiile referitoare la « nulitatea » convenţiilor sunt considerate ca consecinţe ale acestor idei. Dar nu se găseşte în tratatele de drept civil, şi încă mai puţin în texte, o analiză ştiinţifică precisă şi bine legată a concepţiei totale care domină toate aceste date şi care trebue să reprezinte o întreagă filosofie a lor. E adevărat că unele din aceste preocupări se găsesc într'o anume măsură la penalişti, dar ei ajung în genere să le înlocuiască cu un determinism strâmt care în realitate suprimă tot dreptul penal. Dreptul public se ocupă şi el de libertatea noastră, dar numai în sensul constituţional şi în efectele ei politice. Rămâne astfel o întrebare deschisă şi neatinsă în ce consistă acea « voinţă liberă » care trebue expri-

[1]) *Idem*, art. 942 c. c. r. Codul Napoleon proclamă: « contractul este o convenţie care. . . » (art. 1101).

Terminologia juridică nu e încă definitiv fixată în privinţa întrebuinţării termenilor de convenţie şi de contract. Contractul poate fi considerat în orice caz ca « un fel particular de convenţie, al cărui caracter propriu e de a produce obligaţii » (Planiol, *Tr. élem. de D. civ.*, II, nr. 943).

mată, ce e « comuna intenție », ce se înțelege prin « ființă rațională » și care e semnificația cerinței ca acordul să fie « legal făcut ».

Este sigur că voința părților e întotdeauna « determinată » de condițiuni psihologice și sociale (de exemplu de condițiunile « pieței »), de care unele legiuiri țin socoteală. In ce înțeles se poate atunci afirma că voința trebue să fie « liberă » în acordurile juridice?

Am spus că dreptul nostru, urmând anumite indicații pe care le impune rațiunea însăși, nu recunoaște că orice acord de voințe poate produce convenții valabile, și am mai spus, că există unele convenții care sunt valabile și fără acorduri de fapt de voințe efective și conștiente concomitente sau chiar acorduri cu desăvârșire lipsite de asemenea voințe. Inainte de a începe tratarea problemei pe care ne-am pus-o, este bine, poate, să arătăm câteva exemple din fiecare din aceste două categorii.

Există în fapt voințe efective și acorduri care nu sunt totodată voințe juridice și convenții valabile în drept. Așa sunt toate acordurile interzise prin lege, acordurile pentru care anume forme speciale sunt cerute de lege, acordurile încheiate de persoane lovite de incapacitate legal organizată. Acordurile intervenite între persoane lipsite de discernământ sunt în același caz: copiii și alienații au în realitate o anume voință, dar ea nu e socotită în drept ca suficientă spre a fi o voință juridică. Vițiile de consimțimânt din unele acorduri existente presupun la fel realitatea efectivă a consimțimântului dat. Teoria realităților contrazice afirmațiunea că validitatea convențiilor s'ar « funda » pe voința efectivă a părților: o voință psihologică există în orice act nul sau anulabil și cu toate acestea ea nu e o voință juridică, iar actul nu e valabil în drept.

In sens invers, există convenții sau situații juridice cu caracter convențional care sunt valabile în drept și nu sunt cu toate acestea datorite voinței efective a părților și acordului lor. Noul născut și nebunul pot încheia convenții fără să știe nimic de ele: în aceste cazuri se manifestă în mod real singură numai voința reprezentantului lor legal și această voință e atribuită reprezentaților numai printr'o ficțiune, care nu are decât numai un înțeles curat juridic. De altfel, în orice act

făcut prin reprezentare în genere, voința efectivă a reprezentanților lipsește ca realitate psihologică: ea nu a existat decât în trecut, în momentul când convenția de reprezentare a fost încheiată. Aceeași constatare trebue să se facă pentru convențiile încheiate printr'o ofertă făcută altuia și acceptată în urmă. O ofertă făcută altuia cuprinzând un termen leagă pe acel care a făcut-o în tot cursul termenului, chiar și fără ca voința celui căruia oferta e adresată să aibă prilejul de a interveni. Există în orice convenție nenumărate clauze care nu au fost cu adevărat voite: e vorba mai ales de clauzele încorporate de drept în act ca fiind consecințele logice ale obiectului convențiunii și de clauzele încorporate de drept în act prin aplicarea dispozițiunilor legale, uneori foarte complicate, care reglementează pe cale generală convenția intervenită. Interpretarea juridică desvălue foarte des în acte și în legi idei pe care autorii lor nici nu le-au bănuit. Contractele de adheziune sunt și ele în același caz. O renunțare la un drept reprezintă deseori în realitate o convenție, deși ea e în general un act de voință efectivă unilaterală. Interpreții romani au asimilat însă de mult novația voluntară sub forma unui contract cu novația necesară a unei « litis contestatio » din actul chemării în judecată și chiar din acel al deciziei judiciare. Exproprierea pentru utilitate publică se sfârșește printr'un contract de vânzare-cumpărare între expropriat și autoritate, act care e de natură de sigur convențională, și cu toate acestea voința expropriatului lipsește cu desăvârșire. Tot astfel, o vânzare silită în urma unei execuții forțate a debitorului este un act cu caracter convențional. Recunoașterea unui copil natural are de efect situații care se nasc ca și cum ar fi convenite, dar voința copilului, titular al noilor drepturi, și chiar al unor noi obligații, nu intervine în act. Convențiile colective leagă persoane care nu au contractat efectiv. Deciziile unei majorități obligă uneori minoritatea, și aceasta se întâmplă câte odată chiar și în lipsa oricărei convenții anterioare, de exemplu în unele concordate. Acel care violează obligațiile sale face să nască prin actul său situații juridice ca și cum le-ar fi voit și cu toate acestea este evident că el nu le-a dorit: titularul drepturilor care iau astfel naștere nu le-a voit nici el. O pură « abținere »,

un fapt negativ, și prin urmare câteodată însăși « lipsa » de voință reală, poate produce efecte juridice convenționale. Quasi-contractele produc prin definiție efecte ca și cum ar fi contracte, deși voința concordantă a părților trebue să lipsească în ele; într'o gestiune de afaceri, gerentul și geratul au drepturi și obligații pe care geratul interesat nu a avut ocazia de a le voi. In quasi-delicte, în toate cazurile de culpă, fie prin neglijență fie altfel, intenția reală e absentă și totuși se poate foarte bine susține, credem cu dreptate, că aceste acte obligă ca și cum ar fi fost voite, iar efectele lor se produc ca și cum ar fi fost dinainte convenite. Chiar și delictele, civile sau penale sunt în același caz. Unele evenimente sau fapte naturale, cu desăvârșire independente de voința noastră, produc tot astfel efecte juridice ca și cum aceste efecte ar fi fost voite prin o convenție între oameni: de exemplu nașterea, moartea, apariția unei nevoi alimentare, etc. Actele executorii ale dreptului public au tot așa un element convențional în ele, deși consimțimântul celor interesați nu e cerut. Clauzele reglementare în convențiile de drept public sunt în aceeași situație. Contractul social el însuși, care e la temelia oricărui drept pozitiv, are aproape întotdeauna natura unei convenții în întregime subînțelese prin adheziunea implicită neîncetată pe care fiecare membru al societății o dă ordinei juridice existente trăind în societate, lucrând în cadrele ei și primind în orice clipă binefacerile ei: contractul social este cu toate acestea o realitate juridică pe care o socotim în afară de orice îndoială.

Dacă acum trecem la prescripțiunile dreptului pozitiv asupra « efectelor » convențiunilor astfel încheiate, cetim în textele noastre de drept civil că « au putere de lege între părțile contractante » (art. 969 c. c. r., art. 1134 c. c. fr.). Este interesantă aci asimilarea pe care textele o fac între convenție și lege: să fie vorba de lege în sensul științific întrebuințate de Montesquieu, sau de o lege juridică, izvor formal al dreptului pozitiv? In acest din urmă înțeles asmilarea făcută este foarte sugestivă, căci sub o anume față orice lege este o convenție. Dreptul internațional ne arată de altfel cum convențiile, sub formă de tratate, constituesc în mod direct un izvor al dreptului pozitiv.

Voința reală ar fi astfel, în conformitate cu textele dreptului nostru civil, principiul obligațiunilor și drepturilor care rezultă din convenție și de aceea convențiile « nu pot fi revocate decât prin consimțimântul comun al celor care le-au făcut » (art. 1134 c. c. fr., art. 38 proj. fr.-it., art. 969 c. c. r.) Astfel, voința concordantă, după ce a creat convenția, ar face să subsiste și efectele ei juridice, ca și cum această voință ar continua să dureze în fapt exact aceeași în tot timpul până când aceeași voință concordantă le abrogă.

Cu toate acestea legile consacră efectele juridice ale convențiilor chiar și « post mortem ». Legea prescrie că voința efectivă și concordantă a părților, așa cum s'a manifestat în mod expres, nu va produce întotdeauna nici chiar între părți toate efectele pe care ele le-au voit: astfel convenția trebue executată de « bună credință » (art. 1134 c. c. fr., art. 1123 și 1124 c. c. it., art. 39 proj. fr.-it., art. 157 și 241 c. c. all.). Tot astfel în unele cazuri situațiunile convenționale se schimbă pe cale unilaterală (prescripție, usucapie, etc.). Se poate ușor observa că unele legislații au adus atingeri voințelor manifestate în convenții anterior valabile și chiar dreptului de proprietate. De altă parte, însuși dreptul civil nu ar putea face abstracție de efectele pe care convențiile le au față de terți și este astfel inexact de a afirma în mod absolut că convențiile nu țin loc de lege decât față de « cei care le-au făcut »; convențiile se integrează în ordinea juridică existentă și terții sunt și ei obligați a le respecta, chiar dacă sunt contrarii interesele lor, dacă nu au o rațiune « juridică » în contra lor; se poate chiar spune că fără acest respect obligatoriu al terților nicio convenție nu ar mai însemna nimic. O convenție poate deseori obliga persoane care nu au contribuit în mod expres prin voința lor reală la acordul încheiat. In dreptul public, există clauze reglementare care pot schimba și posterior convenției tot aspectul ei, există de asemenea nulități numeroase datorate unei ordine publice superioare, există în mod normal acte colective care obligă un mare număr de terți. In dreptul internațional, unele situații noi, independente de voința părților, vin deseori să turbure efectele

convențiilor; convențiile sunt uneori schimbate, anulate sau chiar impuse numai prin voința și puterea uneia din părți.

Este așa dar limpede, că există în drept o serie de prescripțiuni numeroase, în care efectele convențiilor și actelor juridice dispar, deși voințele concordante de fapt ale părților subsistă, sau în care acele efecte subsistă, deși voințele părților dispar.

Niciunul din aceste cazuri referitoare la efectul conventiunilor nu se poate explica prin teoria tradițională. Rațiunea profundă pentru care toate aceste fenomene juridice se produc nu poate fi găsită în voința de fapt a părților. Libertatea și voința juridică înțelese ca simple fapte naturale nu pot duce decât la soluții contradictorii, în vădită nepotrivire cu unele realități juridice.

Toate cazurile aci arătate, — și numărul lor se poate înmulți indefinit — arată că teoriile tradiționale asupra naturii juridice a convenției și a efectelor ei în drept trebue revăzute și supuse unei reelaborări mai atente.

III. INȚELESUL NOȚIUNII DE ACORD AL VOINȚELOR

1. Intrebarea pe care trebue să ne-o punem este de a ști cum se înțelege în drept noțiunea de acord al unor voințe, care e de esență oricărei convenții.

Mai întâi, un «acord» este oare în realitate posibil în sensul psihologic care i se atribue în mod obișnuit?

Noțiunea de acord al voințelor este întrebuințată curent în drept ca și cum ar însemna un acord al unor voințe de fapt, considerate ca fenomene pur psihologice, așa cum le studiază psihologia. Juriștii afirmă astfel o coincidență a mai multor voințe, ca date psihologice din conștiințe deosebite. In aceasta ar sta «comuna intenție» a părților și prin urmare «consimțimântul» lor, așa cum este necesar pentru a face să nască în drept o convenție.

E cu toate acestea ușor de observat că un asemenea înțeles nu este cel la care ne gândim în drept; acordul juridic, așa

cum ne referim la el când vorbim de convenții juridice, este în realitate altceva decât numai un simplu acord psihologic.

S'a arătat de mult că părțile nu sunt ținute numai în virtutea acordului lor. Intreaga teoria a nulităților o dovedește.

Chiar în ceea ce privește actele valabile, e foarte rar ca părțile să cunoască toate consecințele posibile ale angajamentelor lor și sunt deseori surprinse de unele consecințe care se arată în urmă și la care totuși sunt obligate. Orice convenție implică în realitate acceptarea tuturor dispozițiilor legale respective, imperative și chiar supletive, și a tuturor consecințelor lor, care se încorporează astfel în convenție și constitue clauze ale ei. Părțile nu știu care sunt toate prescripțiile dreptului pozitiv și încă mai puțin pot ele cunoaște toate consecințele acestor prescripții; există chiar consecințe trase din dispoziții legale care sunt în realitate aproape de neprevăzut și pe care chiar juriștii cei mai pricepuți nu le pot desemna deseori mai dinainte în mod exact decât cu foarte mare greutate.

Suntem astfel aduși a afirma că părțile s'au înțeles nu numai asupra celor ce au exprimat în convenție, dar încă și asupra tuturor « efectelor contractului, chiar celor mai îndepărtate și celor mai neprevăzute », căci « ideile se înlănțuesc cu forță logică și acel care admite un principiu admite prin aceasta și consecințele lui » [1]. Se recunoaște prin urmare în orice act juridic un fel de adeziune. Dar în acest caz se recunoaște că efectele convențiunii nu se produc prin acordul de fapt.

Am dat de altfel numeroase exemple de situații convenționale care, după mărturia tuturor, se constitue *fără* acordul efetiv al părților.

Cuvântul « voință » concordantă este întotdeauna legat în drept de un « obiect » al voinței care rămâne mereu același, identic cu sine; în drept noi căutăm « ce » au voit părțile în mod obiectiv prin acordul lor și nu prin ce procedeu genetic, — fiziologic, psihologic sau altul, — ele au ajuns să se înțeleagă asupra celor ce au vrut; *ceea ce interesează direct dreptul este prin urmare obiectul intelectual al actului de*

---

[1]) Planiol, *Traité élémentaire de Droit civil*, I, nr. 944.

cunoștință și nu acest act luat în sine ca fenomen psihologic subiectiv. Volițiunea, ca fenomen subiectiv, este din contră un aspect variabil în fiecare clipă, al unei structuri pshice extrem de complexe, care cuprinde în fapt întreg psihismul și din care aspectul volițional nici nu se poate desprinde ca realitate deosebită și de sine stătătoare.

De aceea, voința convențională e concepută ca fiind constantă și consecventă, pe când volițiunile, care constitue în fapt un acord, sunt acte deosebite unele de altele și deseori întrerupte în continuitatea obiectului lor, ele sunt fluctuante și uneori chiar contradictorii. Voința juridică poate totdeauna explica obligativitatea convențiilor, pe când voința de fapt nu produce efectele juridice voite decât dacă subsistă conformă cu convenția inițială. Este evident că o parte își poate schimba voința ei de fapt, cea pe care a avut-o odată în trecut când a încheiat o convenție; voința ei convențională rămâne însă mereu aceeași, identică cu sine.

Este chiar cu desăvârșire imposibil ca intențiile și hotărîrile cuiva, considerate ca pure date psihologice, să se urmeze în două momente deosebite întocmai aceleași, căci ele se schimbă în structura lor intimă prin transformările din fiecare moment al întregului psihism. Orice element psihic se schimbă prin durată, influențat de bogăția acumulată a trecutului și ca o pregătire a clipei noi care urmează. Fiecare stare psihică are astfel un caracter propriu și original, prin care ea nu se repetă întocmai niciodată, ci numai sub forma unei sinteze a trecutului, la care se adaogă elementele prezentului spre a pregăti sintezele viitorului imediat.

Două voințe, ca simple fapte psihice, nu se repetă prin urmare niciodată exact aceleași, nici chiar în conștiința aceluiași om. Cum s'ar putea ele oare repeta vreodată în două sau mai multe conștiințe deosebite.

Dacă înțelegem în drept prin acord al voințelor, așa cum el e necesar spre a produce o convenție, o repetare întocmai a două sau mai multe volițiuni, considerate ca fapte curat psihologice întâmplate în două sau mai multe conștiințe deosebite, aceasta este o imposibilitate. In acest sens nimeni nu simte și nu voiește la fel în două momente succesive ale

vieții sale, necum două ființe deosebite. A admite că doi oameni pot simți și voi întocmai la fel, așa cum presupunem prin noțiunea de acord juridic, este, dacă dăm acest înțeles noțiunii de voință, o absurditate. Nicio « întâlnire » de voințe, niciun « acord » al lor, așa cum presupunem neapărat în drept, nu poate fi cu putință.

In drept, atunci când afirmăm necesitatea unei aceleiași voințe a părților pentru a încheia o convenție, când vorbim de comuna intenție ca esență a consimțimântului reciproc, noi nu ne gândim în realitate la volițiunile ființelor umane, ci la « ceea ce » ele vor.

2. Spre a înțelege natura acestei coincidențe perfecte, fără care niciun fel de convenție nu poate fi concepută, trebue să se admită că fenomenele de conștiință numite intelectuale au un dublu aspect: un aspect psihologic propriu zis și un aspect logic independent, reprezentat prin conținutul intelectual la care ne gândim. Acest conținut nu mai este un fenomen psihologic; el este « înțelesul intelectual » pe care-l fixăm « prin » actul psihologic: e « ceea ce » noi gândim sau « ceea ce » noi voim « prin » actul subiectiv, « intenția » pe care o punem prin fel. Volițiunea, ca orice act psihic intelectual, se depășește astfel pe sine; atenția noastră se îndreaptă prin ea spre un obiect de cunoștință care este dat ca și cum ar fi în afară de ea și independent de ea.

Când avem, spre a lua un exemplu familiar asemănător, imaginea conștientă a unui obiect, cum ar fi aceea a unui anume om, imaginea lui, ca fenomen psihologic subiectiv, este altceva decât acel om; concepem de altfel obiectul, în speță omul anume la care ne gândim, ca subsistând indiferent de imaginea noastră. Ne aflăm exact în aceeași situație, chiar și în cazul când în loc de a avea imaginea unui obiect real, spre exemplu a unui hipocentaur; imaginea hipocentaurului nu este hipocentaurul. Imaginea, ca act psihologic de cunoștință, este așa dar întotdeauna altceva decât obiectul de cunoștință la care ea se raportă. Tot astfel, când o parte vrea de exemplu să încheie un acord pentru cutare sumă de bani, de luat cu împrumut dela altul, actul de conștiință, sub aspectul lui psihologic, ne îndreaptă atenția, sub formă de intenție, spre un

obiect de cunoştinţă voit, care e altceva decât actul prin care-l voim: voinţa cuiva care are de obiect o sumă de bani sau o activitate a unei persoane este altceva decât acel obiect şi nu se poate confunda nici cu suma de bani, nici cu activitatea voită.

Orice act psihologic, şi prin urmare orice aspect curat psihologic al unei voinţe, este în realitate un fenomen natural concret, legat într'o serie temporală printr'un lanţ cauzal de altele la fel, care-l explică. Orice « înţeles » sau « conţinut intelectual » al unui act psihologic, orice « intenţie », reprezintă, din contra, un obiect de cunoştinţă conceptuală, care se determină numai prin relaţiunile lui raţionale în ierarhia lor logică, acel înţeles nu poate fi în sine incoherent şi contradictoriu, iar, dacă e în contradicţie cu alte realităţi gândite, el înfăţişează un obiect în realitate inexistent: el are astfel un caracter raţional şi nu e prin urmare determinat în sine prin date psihologice.

Trebue aşa dar să deosebim în mod limpede actul psihologic de obiectul gândit prin acest act. Actul psihologic prin care gândesc legea gravitaţiei universale nu e legea gravitaţiei universale aşa cum o gândesc. Din punctul de vedere psihologic, invenţia lui Newton se explică în conştiinţa lui prin percepţia pe care a avut-o cu ocazia căderii unui măr. In mod obiectiv însă el a prins o relaţie între această cădere şi mişcarea aştrilor şi legeà pe care a conceput-o este independentă de percepţiile subiective pe care le-a avut; această lege comportă de altfel desvoltări şi consecinţe pe care el însuşi poate nu le-a văzut şi care pot fi indefinit de multe, dacă legea este adevărată.

Orice afirmare privind un fenomen natural (de exemplu aceea că pământul se mişcă) este ca fapt psihic produsul unor serii de fapte naturale, cum sunt cele ale educaţiei noastre anterioare, ale sugestiei sociale, ale cetirilor, etc. Dar, îndată ce o recunoaştem în noi ca realitate psihologică, trebue să ne punem întrebarea dacă « conţinutul » ei logic este adevărat şi atunci căutăm argumente şi raţionamente pentru a o verifica: acesta este de altfel procedeul cu care orice educaţie trebue să ne obişnuiască.

Putem, de sigur, să ne întrebăm prin ce procedeu genetic natural, prin ce cauze psihologice, istorice sau sociale, o cunoştinţă intelectuală se produce în spiritul nostru ca realitate psihologică: dar, în aceste condiţii, nicio cunoştinţă nu merită încă decât simplul nume de prejudecată. Este uşor de observat cu toate acestea că noi putem considera afirmaţiunile noastre şi din punctul de vedere al valorii logice a conţinutului lor şi că ne putem întreba dacă acest conţinut este adevărat şi real.

Trebue de altfel să se înţeleagă, că acest al doilea punct de vedere este cel primordial. Căci, chiar atunci când afirmăm existenţa unor date psihologice, noi le considerăm tot ca « obiecte » de gândire: obiectele gândirii noastre pot fi stări psihice, fie realităţi de un alt ordin, cum sunt cele fizice, etc.

Să recunoaştem astfel, că orice act psihologic cu caracter intelectual este însoţit de un alt element, de obiectul său gândit, şi că trebue să-l deosebim de acest obiect, care are un caracter independent şi raţional.

In realitate, orice dată psihologică, ca orice alt fenomen al naturii, oricare ar fi ştiinţa care-l studiază, este produsul unei abstracţii. Punctul de vedere psihologic nu este decât un punct de vedere în considerarea realităţii. Realitatea în sine este întotdeauna şi în mod necesar mult mai complexă decât un simplu fenomen şi ea îmbrăţişează în fiecare dată, într'un singur tot, diversele şi multiplele puncte de vedere ale fiecăreia dintre ştiinţele posibile. Voinţa conştientă, considerată numai din punct de vedere psihologic, este aşa dar o simplă abstracţie, iar realitatea în sine este mult mai complexă; această realitate cuprinde între altele şi conţinutul logic despre care am vorbit.

Actele de voinţă conştientă, pe care orice convenţie în sensul obişnuit al acestui cuvânt le presupune, sunt acte psihologice şi sociale cu caracter intelectual. Nu e vorba în aceste acorduri drept de simple voinţe oarbe, cum sunt eforturile unor anume animale; actul unui « infans » sau cel al unui nebun nu produce efectele convenţionale pe care aceste subiecte au putut efectiv să le vrea. E vorba de « fiinţe capabile de de raţiune » şi de aceea un act juridic ori un consimţimânt

în mod incontestat lipsit de « rațiune » nu există pentru drept: teoria nulităților nu e decât consecința acestei idei și ea ar fi complet lipsită de interes dacă dreptul s'ar raporta la pure fenomene naturale, căci acestea nu pot fi niciodată « nule » din clipa în care s'au produs.

Iată dar că faptele de voință convențională au o semnificație juridică prin conținutul lor intelectual. Fiecare din ele presupune în mod necesar nu numai un fapt efectiv de voință psihologică propriu zisă, dar și reprezentarea conștientă a unui scop voit, adică o cunoștință obiectivă care să constitue conținutul logic al faptului psihologic intelectual.

Fără o asemenea cunoștință logică, acordul nu există în drept, el nu e valid, el e « nul ». Chiar și în cazurile în care, voința produce efecte juridice în mod implicit, în cazuri de responsabilitate spre exemplu, condițiunile pe care le-am definit mai sus există, deși sunt ascunse la prima vedere. Nu poate fi o responsabilitate a unui lucru: trebue ca actul să poată fi legat de o activitate liberă a subiectului, sau cel puțin considerată ca atare, exercitată în trecut sau posibilă în viitor. Nu pot fi raporturi juridice decât între « ființe raționale » sau cel puțin între ființe considerate ca raționale.

Am spus că conținutul intelectual al voinței convenționale are un caracter rațional. El reprezintă scopul activităților noastre libere și el implică astfel necesitatea unui efort spre o coherență logică, care e însăși esența cunoștinței. Iată dar că o voință de fapt dobândește semnificația și valoarea sa juridică prin caracterul ei rațional și anume prin efortul de coerență a scopurilor urmărite.

Conținutul rațional al actelor noastre de gândire mai are două caractere care sunt foarte importante de arătat. Mai întâi accentul gândirii cade în aceste acte pe « relațiuni » și nu pe « termenii pasivi » între care ele se stabilesc: numai în acest mod putem concepe ca identic ceea ce gândim în momente deosebite sau ceea ce gândesc mai mulți oameni. In al doilea rând aceste relațiuni nu sunt toate date în mod conștient prin actul de gândire, căci acesta le prinde numai în direcția rațională prin care ele pot fi explicitate și anume printr'un concept pur intelectual care folosește numai ca punct de sprijin

al gândirii pentru precizarea acestei direcțiuni, constituind, ca să spunem astfel, numai un punct de reper.

Nu poate fi într'adevăr niciodată «identitate» între termenii considerați pasivi ai unei relațiuni: aceștia, fiind legați între ei printr'o relație, se «opun» în sine unul altuia și numai singură relația care-i leagă poate comporta o identitate cu altă relație. In acest sens se spune că lucrurile nu sunt niciodată absolut identice între ele, dar că logica noastră stabilește între ele relații care pot fi identice. Relațiunile numerice pot fi identice (1+1=2 va fi totdeauna 1+1=2), tot asemenea relațiunile spațiale (un pătrat este conceput identic ca pătrat cu orice alt pătrat), tot asemenea relațiunile de asemănare (relațiunea prin care afirmăm că albul ca coloare e mai aproape de galben decât de negru, este gândită ca fiind pretutindeni aceeași, deși nu există în natură vreun alb care să fie absolut identic cu alt alb). In același fel gândim ca identică cu sine relațiunea pe care o stabilim între faptele noastre și ale altora, atunci când vrem ceva, deși ceeace vrem este deosebit în fiecare act de voință. Actele noastre de voință, au totdeauna de obiect numai un sistem de relațiuni, fie numai între activitățile noastre, rânduindu-le prin raporturi de mijloc la scop, fie numai între activitățile noastre și ale altora. Totalul de relațiuni, în realitate foarte multe și complexe, care trebue astfel stabilite printr'un act conștient de voință, formează scopul actului juridic și se reduce, fie la trecerea unui obiect real în poziție de a folosi unei persoane, fie și numai la crearea unei situații de fapt care-i poate folosi; scopul actului este în drept fie ca persoana să devină până la urmă proprietară sau detentoare a unui lucru material, dinainte existent sau care trebue fabricat din nou, fie ca ea să ajungă a trage un folos, chiar și numai moral, de pe urma unei activități, care poate fi și negativă («a nu face»). Orice activitate este un sistem coherent de relațiuni raționale, susceptibile de identitate, între o serie de activități care o formează prin combinarea lor: dovada, că toate aceste activități componente sunt gândite ca pure relații, e că ele sunt întotdeauna îmbinate sistematic între ele nu numai prin acte pozitive, dar și prin pure «abstențiuni», prin inhibițiuni conștiente, fără care, în loc de o activitate, ar fi un adevărat haos.

Prin aceste relațiuni logic sistematizate, noi vrem astfel ceva coerent și identic cu sine; numai prin ele putem ajunge să ne înțelegem cu ceilalți oameni și să vrem în comun același lucru. Conținutul actelor noastre de gândire și de voință are întotdeauna un caracter rațional, întemeiat pe ideea de identitate combinată cu cea de opoziție. Numai de aceea el poate fi obiectiv și se poate astfel desprinde de subiectivitatea noastră.

In al doilea rând, trebue să se mai observe că nu determinăm prin actele noastre de gândire sau de voință anume obiecte pasive de cunoștință, ci, prin mijlocul unui concept, și anume prin relațiile la care el se referă, deschidem o perspectivă de relații posibile, a căror singură condiție este să fie sistematizate în cadrul acelui concept. Chiar și atunci când recunoaștem existența unui obiect fizic, o facem printr'un asemenea concept și obiectul nu e dat înaintea noastră ca ceva pasiv, ci numai ca o perspectivă de relații. Il recunoaștem, într'adevăr, printr'o serie de relații, și anume prin mai multe calități sau proprietăți pe care trebue să le « atribuim » obiectului: ele sunt « ale » obiectului și nu sunt « obiectul însuși »; aceste calități sau proprietăți le constatăm la rândul lor ca obiecte de cunoștință prin alte serii de relații, prin calitățile și proprietățile pe care le constatăm ca « ale » lor, neconfundându-se cu ele; și așa mai departe. Recunoașterea unui obiect se reduce așa dar în realitate la constatarea unui complex sistematic de relațiuni implicite, indefinit de multe, dar concentrate într'un singur act de gândire: acesta le « vizează », le « intenționează » în sensul etimologic întrebuințat de fenomenologie, dar nu prinde efectiv, actual și conștient decât un număr relativ foarte restrâns din ele. Obiectul însuși nu este decât o direcție rațională și se rezolvă într'o serie de virtualități coherente: numim « obiect » cunoscut însuși acest sistem coherent. Ne aflăm aci în fața unei necesități raționale a dialecticei cunoașterii în genere prin care noi « punem » realități prin stabilirea unor relațiuni între ele. Această necesitate este aceeași față de conținutul tuturor actelor noastre de conștiință intelectuală; ea se aplică în același fel actelor noastre conștiente de voliție, care sunt acte intelectuale vizând

acțiuni, scopuri și mijloace, adică date reale. Obiectul oricărei gândiri sau voințe este prin urmare deschiderea unei largi perspective raționale, care are un caracter de realitate în măsura în care relațiile respective se pot sistematiza fără contradicții ireductibile între ele.

Trebue să constatăm deci, că actele noastre de voință nu pot avea niciodată înțelesul pe care-l dăm lor în drept, decât exclusiv numai printr'un asemenea «conținut intelectual», adică prin ceea ce gândim în mod coherent și rațional prin ele și odată cu ele. « Comuna intenție » a părților într'o convenție reprezintă obiectul gândit prin actele lor de voință și nu acele acte în sine. Orice intenție a unei părți în oricare act juridic și orice scop voit al unui imperativ juridic impus esteîn aceeași situație.

Acest conținut gândit sau voit poate fi acelaşi pentru mai multe acte de voință deosebite. El poate fi acelaşi numai pentrucă are un caracter conceptual, adică rațional; căci numai ceea ce e rațional comportă o identitate perfectă. Voințele aceluiași om pot fi astfel aceleași; ele concid atunci prin obiectul lor. Voințele mai multor oameni pot fi de asemenea convergente, când se îndreaptă spre acelaşi obiect, străin de ele ca apariţiuni trecătoare și subiective.

Convergența voințelor în convenții nu este așa dar niciodată o identitate psihologică a datelor volitionale subiective ale părților: o asemenea convergență, așa cum e înțeleasă în drept, ca o identitate comună tuturor părților, nu se poate produce niciodată sub această formă. Voințele converg spre un obiect identic numai prin ceea ce părțile gândesc prin acele voințe, ca un obiect rațional de cunoștință susceptibil de a deveni un scop comun și obiectiv al părților, indiferent de voliţiunile lor subiective.

In aceste condițiuni, noțiunea de « acord » al voințelor, așa cum se presupune în drept, devine posibilă, pe când, așa cum e tratată de obiceiu de teoriile juridice tradiționale referitoare la această materie, ea nu are niciun înțeles coherent.

Ceva mai mult. Obiectul voit de părți nu e niciodată un « datum » pasiv psihologic, care, fiind un fenomen psihic conștient, să cuprindă în sine în mod complet, ca ceva « dat », toate elementele sale posibile. El reprezintă, din contra, un

element conceptual dinamic, o perspectivă de desfășurare a unei serii de relații sau de activități deduse în mod rațional dintr'o arătare inițială. Se poate astfel spune, că ceea ce mai multe părți vor în comun, e numai o simplă « directivă » rațională și constitue numai un « punct de reper » pentru a servi de bază consecințelor raționale: aceste consecințe, chiar dacă nu sunt voite conștient și efectiv de părți, sunt totuși voite de ele și se integrează în voința lor juridică, așa cum s'a manifestat în act.

Valoarea juridică a actelor noastre de voință nu se poate așa dar înțelege decât prin valoarea rațională și prin coherența logică a obiectului intelectual gândit odată cu ele. Acest obiect trebue să fie coherent și necontradictoriu nu numai prin relațiunile care-l constituesc în mod intrinsec, dar și în legătura lui cu toate obiectele de același fel din afară de el.

De aceea, voințele fundamental incoherente nu sunt valide în drept.

De aceea, părțile nu au dreptul de a vroi printr'o convenție ceea ce nu s'ar armoniza cu interesele și voințele raționale ale altora: nimeni nu poate vroi orice în drept, ci numai ceea ce nu e contrar intereselor sociale coordonate.

Așa se explică o serie de fenomene juridice incontestabile care ar rămâne altfel un veșnic punct de întrebare și un mister, cum sunt faptele la care se referă teoria nulităților; ceea ce e « nul » în mod juridic există totuși ca realitate naturală: ne aflăm așa dar în fața a două puncte de vedere deosebite în mod fundamental, cel juridic și cel natural.

Tot de aceea, dreptul tratează întotdeauna persoanele « ca și când » ar avea o voință rațională și obiectivă, uneori chiar alterând sau substituind voința lor de fapt cu o alta.

Așa ajunge dreptul să atribue unui « infans » sau unui nebun o voință în convențiile în care el e legat prin reprezentanții lui. Dreptul procedează în aceste cazuri, prin logică, la o operațiune rațională, care reprezintă o necesitate ineluctabilă a gândirii juridice; această necesitate duce, fără îndoială, la o ficțiune din punctul de vedere al realităților naturale, dar ea ne înfățișează tot așa de sigur adevărate « realități » juridice, deși ele sunt numai curat juridice.

In acelaşi fel se explică, de ce orice convenţie cuprinde nu numai ceea ce voinţele au pus dela început în mod expres în ea, dar şi tot ceea ce se deduce cu necesitate din acele voinţe. Toate consecinţele logice sau legale a ceea ce a fost voit în mod expres se încorporează astfel în convenţie şi produc efecte « ca şi cum » ar fi fost voite, deşi nu au fost efectiv voite.

Tot în această explicare intră şi interpretarea juridică.

Interpretarea actelor juridice, întocmai ca şi a legilor, se întemeiază pe voinţa iniţială, dar o ţese într'un complex de relaţiuni aşa de multiple şi aşa de nebănuite dinainte, încât uneori părţile nu mai pot recunoaşte, spre surprinderea lor, voinţa pe care au avut-o încheind actul, — după cum nici legiuitorul, ca persoană fizică, nu ar mai putea de multe ori recunoaşte voinţa lui de fapt în toate interpretările jurisprudenţiale care cresc mereu în jurul legii. In acest sens o lege, ca şi oricare act juridic, are o vieaţă obiectivă proprie, care se desprinde de subiectivitatea autorului.

Modul cum se determină în drept obiectul unei convenţiuni poate duce prin urmare uneori la ceva străin de voinţa iniţială a părţilor. Acest obiect nu poate fi decât ceea ce oricine a putut înţelege prin el în mod raţional, normal şi obiectiv, făcându-se tocmai abstracţie de voinţa reală a părţilor. Să luăm două exemple simple.

Un exemplu: Intr'un contract de închiriere a unui apartament părţile au convenit ca chiriaşul să nu bată cuie în pereţi decât la distanţă de două « palme » dela tavan. Fiecare parte s'a gândit, mai mult sau mai puţin, la « palma » lui, pe care unul o are mai mare, altul mai mică. Judecătorul a decis, cu drept cuvânt că nu poate fi vorba aici nici de ceea ce s'a gândit unul nici de ceea ce s'a gândit altul, ci de distanţa de o palmă, aşa cum e înţeleasă în mod normal şi în mod obişnuit de oricine: obiectul contractului a fost prin urmare determinat, înlăturându-se voinţa de fapt a părţilor din act. Alt exemplu: Intr'un contract de cumpărare a unei moşii nu se prevede nimic în ceea ce priveşte obiectele mobile aflate pe moşie. Se poate întâmpla ca vânzătorul să fi crezut de bună credinţă, că nu vinde niciunul din acele obiecte, pe când cumpărătorul, tot de bună credinţă, a crezut că le-a cumpărat pe

toate. Dacă un conflict naște între ei, se va decide că obiectul contractului nu cuprinde decât mobilele devenite imobile prin destinațiune, de exemplu inventarul agricol considerat ca atare prin lege, deși niciuna din părți nu a vrut efectiv această soluție în momentul încheierii actului. Legea determină în felul acesta obiectul contractului, pentrucă așa i se pare normal și obiectiv; judecata aceasta a legiutorului face abstracție de voința de fapt a părților și o înlocuește cu alta pe baza unei concepții curat raționale. Tot asemenea se întâmplă în toate cazurile, atât de frecvente, în care e un conflict între voințele părților și în care normele supletive ale dreptului pozitiv sau interpretarea juridică ajung a se îndepărta dela voința lor inițială.

Această înlocuire a voinței părților cu alta nouă este oare o monstruozitate? De sigur că nu. Ea reprezintă, din contra, o necesitate juridică ineluctabilă și nu se poate explica altfel decât numai prin faptul că obiectul juridic al voințelor concordante într'o convenție nu poate consista în ceva dat conștiinței lor odată pentru totdeauna, ci într'o convenție rațională, care deschide perspectiva tuturor relațiunilor încadrate în mod logic în ea.

Astfel în definitiv, nu este absolut necesar ca acordurile efective de voință să corespundă întotdeauna fiecăruia din faptele reale cari produc situațiuni juridice cu caracter convențional: acest fenomen se produce tocmai pentrucă obiectul unei convențiuni și valoarea sa juridică sunt constituite pin concepția rațională pe care ne-o facem despre coherența sistematică a finalităților obiective a activităților sociale.

Este sigur că orice situație juridică convențională presupune o societate de fapt în care trebue să se producă, în mod necesar, manifestând de voință reală; dar pentru a o produce, nu se cere întotdeauna un acord efectiv de voințe și sunt cazuri numeroase în cari se produc noi situațiuni convenționale chiar în absența completă a oricărui acord de voință.

Odată ajunși aci, se va pune, poate, întrebarea prin ce se deosebește atunci un « acord » juridic astfel înțeles de orice alt acord. E o întrebare a cărei deslegare nu poate infirma cu nimic cele spuse, dar la care trebue răspuns pentru

limpezirea și înțelegerea expunerii. Există, fără îndoială, și alte acorduri decât acordurile juridice. Mai mulți oameni se pot pune de acord și asupra valorii unei teorii științifice sau asupra valorii unei opere de artă. Acordul va fi juridic și va avea efecte ca atare, numai atunci când el poartă asupra unor norme de drept, adică asupra unor activități umane, pozitive sau negative, care, în intenția părților, trebue desfășurate în societate cu titlul obligator.

Credem astfel a putea afirma fără putință de contestare că, dacă voința ca act psihologic este, spre a întrebuința o expresie curentă, de « natura » convenției, ea nu este de « esența » ei. Ea nu este de esența ei, pentrucă un acord este imposibil din punct de vedere curat psihologic și pentrucă voințele conștiente se depășesc pe sine prin semnificația intelectuală și obiectivă a gândirii pe care ele o implică. De aceea, precum am arătat, voințele de fapt sunt insuficiente în drept numai prin ele însile; oricât ar voi părțile în fapt, sunt cazuri când ele nu încheie acte sau convenții juridicește recunoscute; chiar și ființele umane anormale sau lipsite de rațiune, cum sunt nebunii sau copiii, au în fapt o voință, ele nu pot însă încheia convenții prin această voință a lor, ci numai prin intermediul voințelor altora, și anume prin intermediul reprezentării, după cum, din contra, deși nu au o voință normală și coherentă, ele pot avea o responsabilitate pecuniară « ca și cum » ar avea o asemenea voință.

In realitate volițiunile psihologice conștiente și subiective se depășesc pe sine, în orice acord tinzând, prin conținutul lor intelectual, la un fel de « numitor comun », care e chiar acest conținut gândit. Acest conținut este astfel independent și obiectiv. El are un caracter de normă de drept.

In materia convențiilor, volițiunile se îndreaptă spre « coordonate » raționale comune și în special spre coordonate juridice. Voința, ca voință juridică, există numai « în cadrul » unor asemenea coordonate și, prin ele, ca voință rațională; aceasta este tocmai ceea ce se numește autonomia voinței.

Acordul voințelor « juridice » concepute ca voințe raționale, este așa dar fundamentul convenției, ca și al oricăror acte producătoare de norme juridice. Convenția, — ca

şi legea, — naşte din volițiuni psihologice, dar numai prin obiectul lor care are o natură curat rațională și ca atare reprezintă o perspectivă deschisă unei vaste elaborări intelectuale.

Lipsa logică și incoherența scopurilor infirmă existența juridică a unui act; raționalitatea scopurilor îi conferă din contra validitatea lui juridică.

3. Concluziunile la cari am ajuns prin analiza ideii de convenție depășesc în importanță domeniul acesteia și ne fac să constatăm că, în realitate ceea ce se numește în general voință în drept, are intotdeauna un sens cu totul diferit de ceea ce se înțelege de obiceiu prin voință reală. Voința juridică este altceva decât o voință considerată ca realitate naturală.

Este cert că, pentru drept, o voință de fapt nu este întotdeauna o voință juridică, ideea de voință poate chiar apare în drept în cazuri în cari voința reală lipsește cu totul.

Pentru știința noastră, voința este o realitate specială de natură ideală, pur juridică și ar fi o eroare de neiertat de a o confunda cu vointele efective cari nu sunt decât pure realități naturale.

Astfel concepută, ideea de voință juridică nu trebue așa dar confundată cu aceea de voință psihologică. Ideea de valoare juridică rațională îi e inherentă și această valoare nu poate fi un pur fapt psihologic. Fenomenul natural al unei activități voluntare nu naște numai prin el însuși dreptul[1]: el nu ar putea produce decât numai un alt fenomen natural, fizic, biologic, psihologic sau sociologic.

Niciun act juridic nu e așa dar valabil în drept numai prin simplul fapt al existenței unei volițiuni psihologice. Este de altfel absurd de a ne închipui că faptul psihologic de voință din momentul încheierii unui act juridic ar putea subsista în conștiința părților, fără niciun fel de schimbare sau întrerupere, în tot timpul cât durează drepturile și obligațiile care rezultă din act și care sunt concepute ca fiind în mod esențial continue. Un act încheiat la un moment dat, nu încetează

---

[1]) « Ein Wollen kann ein Müssen hervorbringen, wenn es von der Macht zu zwingen begleitet ist, niemals aber ein Sollen » (Radbruch, *Rechtsphilosophie*, 1932, pg. 42 și 76.

într'adevăr să lege părţile în acelaşi fel şi fără nicio întrerupere în viitor. « Voinţa care leagă a fost aceea de ieri, voinţa legată este accea de astăzi şi aceea de mâine. Voinţa legată este voinţă schimbătoare şi empirică, voinţa care leagă este o voinţă înţeleasă ca consecventă. Voinţa nu se leagă aşa dar pe sine, ci, în realitate, voinţa empirică schimbătoare este legată de o voinţă fictivă care durează » [1]).

A voi în mod efectiv nu este în deajuns pentru a produce efectele juridice voite; voinţa poate fi în drept inoperantă sau chiar abuzivă şi această idee, cu toată teoria nulităţilor, nu poate avea sens din punct de vedere psihologic.

Voinţa efectivă nu poate fi aşa dar obligatorie prin ea însăşi. Dacă s'ar putea lega pe sine, s'ar putea tot asemenea deslega oricând şi dreptul nu ar mai exista. Ea presupune întotdeauna o regulă a raţiunii care-i conferă valoarea ei juridică. Voinţa nu obligă, ci din contra ea trebue să se supună unor obligaţii.

Iată cum voinţa nu ar putea contrazice scopul din urmă al reglementării juridice, adică desvoltarea în comun tot mai mare a tuturor activităţilor capabile de a se realiza în cadrele morale şi în special în cadrele morale pozitive ale societăţii respective. Aceasta explică de ce o obligaţie care aduce o atingere definitivă libertăţii, activităţii sau vieţii fizice sau morale a cuiva rămâne inoperantă în legislaţia noastră. Dreptul organizează protecţiunea persoanelor chiar şi contra slăbiciunilor propriilor voinţe, după cum el organizează la fel protecţiunea intereselor legitime ale celorlalţi contra voinţei efective a cuiva. El prescrie măsuri în favoarea minorilor, nebunilor, prodigilor, etc. El impune oarecare forme, cum e solemnitatea actelor, pentru a proteja uneori părţile înşişi. El prescrie responsabilitatea şi obligaţia de a repara dauna ilegală adusă altuia. El prevede nulităţi relative sau absolute şi chiar constrânge. El organizează publicitatea actelor în vederea opozabilităţii lor faţă de terţi. El face ca voinţa să nu-şi producă efectele atunci când e contrarie ordinei publice şi bunelor moravuri, când e contrarie unor anume regule de fond sau de formă; s'a putut chiar spune că în drept forma primează fondul şi istoria dreptului dovedeşte în orice caz însemnătatea

1) Radbruch, *Rechtsphilosophie*, 1932, p. 143.

formei juridice. Un întreg sistem este astfel instituit pentru a limita voinţa, prin măsuri a căror gradare poate să meargă până la consecinţele cele mai severe, ordinea publică nefiind decât unul din aspectele lor. Voinţa noastră obligă de altfel deseori terţii cari nu au voit. In dreptul internaţional există tratate ale căror regule devin câteodată chiar dela început regule de drept pozitiv care obligă chiar pe cei cari nu au contractat; în dreptul intern, sunt manifestări juridice de voinţă şi convenţii care leagă chiar şi alte persoane decât părţile. Efectul juridic al unei voinţe nici nu s'ar putea de altfel în genere înţelege, aşa cum am mai spus, fără respectul pe care ceilalţi membri ai societăţii trebue să i-l recunoască. Se întâmplă câteodată ca regulele puse de un act juridic, de exemplu de o convenţie sau de o lege în dreptul intern ori de un tratat în dreptul internaţional, să subsiste chiar după stingerea efectelor propriu zise ale actului sau să dispară dela sine cu toată existenţa actului. Voinţa, în fine, se poate limita în mod juridic din propria sa iniţiativă: fenomenul de autolimitare a puterii publice prin drept nu ar putea avea niciun fel de explicaţiune, dacă nu ar fi un drept obiectiv care leagă orice voinţă arbitrară.

Numai prin concepţiunea pe care am descris-o privitoare la validitatea voinţei juridice se poate explica şi o serie de alte fapte care nu se pot nega şi care în dreptul pozitiv sunt generatoare de raporturi juridice fără niciun fel de intervenţie a voinţei interesaţilor, chiar indirectă sau tacită. Unele raporturi juridice, considerate în mod curent ca derivând din lege, sunt în acest caz. Voinţa reală este atunci înlocuită prin o voinţă închipuită care se atribue în mod ideal interesatului, voinţă care nu are decât o pură existenţă raţională, dar care are totuşi o realitate juridică de necontestat. Aşa sunt fiinţele umane, ca noii născuţi morţi în mod prematur şi nebunii din naştere cari nu s'au vindecat niciodată: aceste fiinţe sunt considerate ca raţionale şi sunt prin aceasta concepute ca adevărate subiecte de drepturi şi de obligaţii. O pură abstenţiune, care din punct de vedere al realităţilor naturale şi psihologice nu este decât un neant, poate de alftel produce în unele cazuri efecte juridice.

Voința reală se sublimează astfel într'o voință juridică care nu are decât o realitate rațională. Numai această realitate rațională produce efectele juridice. Tot ea le produce și în cazul actelor reale de voință, căci aceleași efecte nu pot fi datorate decât acelorași cauze.

Voința juridică poate fi prin urmare o pură voință tacită și .închipuită; ea constitue întotdeauna un act de adeziune în care elementul tacit este de altfel întotdeauna preponderent; ceea ce numim în drept voință tacită nu este întotdeauna un fapt interior real de volițiune, căci ea se deduce uneori la simple consecințe logice deduse din ceva voit altă dată.

In aceste cazuri « acordul » juridic există, dar el nu există decât în mod « juridic »; din punctul de vedere al realităților naturale el e o pură ficțiune.

Voința reală nu devine așa dar obligatorie, în cazurile când ea e condiția producerii efectelor juridice, decât întorcându-se asupra ei însăși printr'un act logic de rațiune care pune norme etice obiective: singură numai o ființă rațională se poate lega [1]).

4. Trebue să mai observăm în fine că, dacă simpla voință de fapt a unui individ n'are încă numai prin sine o semnificare juridică, o asemenea semnificare nu-i poate fi dată, pentru același motiv, nici de voințele mai multor indivizi confundate într'o voință comună, așa cum o concepe teoria întemeiată pe « Vereinbarung ». Voința unui grup social, oricare ar fi, nu devine nici ea operantă din punctul de vedere juridic numai prin faptul că a ajuns să aibă un caracter social. Simpla voință dominantă într'o societate nu constitue încă fundamentul dreptului ei. « Sic volo, sic jubeo » nu e un principiu suficient pentru a institui organizarea juridică a unei societăți; ci n'ar reprezenta, din contra, decât numai o forță oarbă căreia societatea însăși nu i-ar putea recunoaște o autoritate juridică.

Dreptul pozitiv nu se poate funda decât pe acte de rațiune, socializate ce e drept sub forma sentimentului intelectual pe care grupul respectiv îl are despre modul cum trebue să se

[1]) Comp.: Giorgio del Vecchio, *Essai sur les principes généraux du droit*, în « Justice, Droit, État », Paris, 1938, p. 152.

realizeze justiția. De aceea de altfel legea nu este niciodată prin sine însăși un izvor de raporturi juridice, sau, cum se mai zice, de obligațiuni, la fel cu celelalte izvoare, căci în realitate ea consacră « toate » izvoarele.

Se pot, într'adevăr, constata emoții colective, tendințe voliționale comune, se vorbește chiar de reprezentări colective în conștiința unui grup; această conștiință nu are de altfel, după credința noastră, un caracter social propriu zis, ea e în realitate un fenomen de o natură cu totul alta care se repercută într'un număr mare de psichisme individuale. Dar toate aceste fenomene sociale nu pot funda dreptul decât întru cât reprezintă noțiuni juridice raționalizate. Fără rațiune și fără explicitarea rațională a ceea ce acele tendințe însemnează din punct de vedere intelectual nu ar mai fi drept de loc. Ceea ce interesează știința noastră este însăși această elaborare rațională, care se face din punctul de vedere al ideii de justiție, căutându-se mijloacele cele mai eficace de colaborare a activităților libere prin sistematizarea logică a scopurilor lor. Am spus colaborarea activităților libere și nu coexistența libertăților individuale, căci dreptul trebue să garanteze, să dea protecție și să dea putință de desvoltare nu numai acțiunilor individului ca atare, dar și oricărei acțiuni raționale, individuale sau colective în măsura în care ea este pusă sub egida moralității. Credem astfel că tot ceea ce am spus despre voința individuală se aplică la fel și voinței sociale.

Fără socializarea « gândirilor » juridice, dreptul pozitiv ar rămâne neexplicabil. El se întemeiază în întregimea sa pe sentimentul intelectualizat de justiție al societății respective. El se explică prin acest sentiment și toate dispozițiile lui trebue să se lege direct sau indirect, de acest sentiment.

Intr'adevăr, orice act juridic, și prin urmare orice convenție, nu e valabil decât dacă e conform cu legea, adică cu normele dreptului pozitiv, dar o lege nu este nici ea obligatorie decât prin conformitatea ei cu constituția, iar regulile constituționale, la rândul lor nu au valoare și eficacitate juridică decât prin normele concepute de conștiința juridică a societății. In dreptul internațional, tratatele, pentru a avea

validitate, presupun o regulă de drept care le întemeiază: « pacta sunt servanda »; această regulă nu poate fi la rândul ei produsul unui tratat; în măsura în care ea este admisă [1]), ea trăește în ceea ce se numește conștiința grupului popoarelor care o practică; cutuma internațională are o putere juridică tot prin asemenea reguli socializate, căci convențiunea tacită care se pretinde de unii că ar fonda-o, nu este de cele mai multe ori decât o ficțiune. Există chiar în dreptul internațional o anume ordine publică specială, similară celei din dreptul intern, care domină toate manifestările de voință în vieața dintre state, ordine publică, impusă de conștiința difuză a popoarelor; se explică în mare parte evoluția juridică și ne face să înțelegem anume fenomene ca validitatea unor tratate de pace impuse prin violență, cristalizarea câteodată a unor situații ilegitime, inoportunitatea unor acte chiar legitime [2]). Voința nu poate contrazice ideile esențiale pe care grupul respectiv și le face despre moralitatea actelor și despre ordinea juridică concretă.

Nu există așa dar raport juridic care să nu-și aibă izvorul în acte de rațiune.

Dreptul nu poate fi decât o ordine rațională introdusă în societate prin sistematizarea activităților care se pot manifesta în ea. De aci urmează că numai această ordine conferă validitate juridică actelor și voințelor care se produc.

IV. CARACTERUL CONVENȚIONAL AL ORICĂRUI ACT SOCIAL; CONVENȚIA IN SENS RESTRÂNS; FUNDAMENTUL CONVENȚIEI IN DREPT

1. In teoria clasică se face o distincțiune între actele cu voință unilaterală și actele cu voință plurilaterală.

Nu există însă raporturi juridice decât numai între o pluralitate de persoane; dreptul nu ar mai fi, dacă nu ar exista

[1]) S'a putut spune că în timpul Renașterii violarea tratatelor era practicată aproape ca o cutumă: această afirmațiune se explică pe baza principiului reciprocității, care e de esența ideii de justiție.

[2]) Mircea Djuvara, *Le fondement de l'ordre juridique positif en droit international*, Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye, 1938.

în mod absolut decât numai o singură persoană: dreptul presupune în mod necesar o « societate ». Un « act » nu poate fi prin urmare calificat ca juridic decât dacă el stabileşte un raport între mai multe persoane. Fiecare din aceste persoane trebue în afară de aceasta să accepte raportul sau este presupusă că-l acceptă, implicit sau explicit, în momentul însuşi când raportul se încheie sau în alt moment anterior sau posterior. Căci este evident că dreptul nu se adresează decât unor subiecte, active sau pasive, care sunt presupuse că au o voinţă liberă, care adică sunt aşa zise fiinţe raţionale; nu poate fi vorba de maşini sau lucruri care s'ar supune în mod orb imperativelor juridice, cum sunt supuse legilor naturale; o « societate » de animale sau de lucruri, un sistem de planete sau un parc de automobile, nu sunt concepute ca având un drept obiectiv care ar lua ca subiecte aceste animale sau lucruri. Orice raport juridic este prin urmare produsul unei «oferte» şi a unei «acceptări», în sensul larg al acestor cuvinte. Orice fapt, natural sau voluntar, care produce efecte juridice, reprezintă în mod raţional un « acord juridic ». E aci o necesitate logică, fără care niciun raport juridic nu poate fi gândit.

De aceea, orice « raport juridic » stă într'un « drept » subiectiv considerat într'o legătură indisolubilă cu « obligaţia » corelativă a altcuiva; el presupune mai multe « persoane » dintre care cel puţin una e un « creditor » şi cel puţin una un « debitor » şi are ca « obiect » o aceeaşi « prestaţie », fie că e vorba de drepturi de creanţă, fie de drepturi reale [1]), prestaţia putând fi chiar şi o « abstenţiune » [2]).

Termenul « acte cu voinţă unilaterală » înseamnă numai că în anume cazuri o « ofertă » sau « acceptare » se produce singură ca fapt la un anume moment şi trebue prin urmare considerată în mod provizoriu ca izolată. Dar nu poate produce efecte juridice fără complementul său indispensabil.

Aşa se întâmplă în mod evident cu ofertele făcute altuia şi însoţite de un termen. Tot acesta este cazul titlurilor la purtător, care nu sunt decât promisiuni de a plăti purtătorului titlului şi care nu produc efecte juridice decât printr'o negociere pe piaţă, printr'o eventuală acceptare. Tot astfel

testamentul nu are niciun înțeles juridic fără beneficiarul care acceptă. O renunțare nu produce niciun efect dacă acel care poate profita de ea nu se folosește în niciun fel de acea renunțare. Gestiunea de afaceri, ca și orice act care creează drepturi sau obligații pentru terți, presupune acceptarea obligatorie din partea terțiului sau exercițiul din partea lui al facultății de a accepta dreptul care e pus la dispoziția lui. O plată, atunci când e obligatorie, presupune în mod implicit acceptarea ei. Actele materiale prin care un debitor își îndeplinește sau își stinge obligațiile sunt în realitate și ele acte de natură convențională, chiar și în dreptul public, deși este evident că au în dreptul public altă natură decât în dreptul privat. Actele materiale în urma cărora naște o responsabilitate, — fie că e privată, fie penală, fie publică, fie politică, — sunt acte făcute prin violarea unor obligații preexistente și ele reprezintă prin urm re de asemenea acorduri raționale impuse de drept. Toate actele materiale făcute în virtutea sau executarea regulelor de drept ne înfățișează astfel acorduri, chiar dacă numai pur raționale.

Recunoașterea unui copil natural nu poate fi nimic fără copilul însuși care e presupus că acceptă anume beneficii și obligații.

Ocupațiunea, usucapiunea și toate celelalte acte unilaterale nu ar fi izvoare de drepturi reale, fără o societate în care efectele lor juridice trebue realizate și care prin urmare le acceptă.

Fapte materiale, în fine, — spre pildă naşterea, moartea, apariția unei incapacități naturale ca nebunia, etc. — sunt și ele uneori producătoare de raporturi juridice; drepturile și obligațiile cu care sunt învestite anume persoane cu ocazia acestor fapte materiale sunt considerate în drept ca fiind obiectul unei acceptațiuni tacite, presupuse în mod rațional din partea acestor persoane; dreptul tratează pe titulari ca și cum ar fi voit în mod rațional, prin faptele și gesturile lor, prin relațiunile lor cu semenii, adică prin « acorduri » presupuse, efectele juridice produse; actele ființelor umane lipsite de rațiune și actele de violare a obligațiilor produc efecte juridice prin același procedeu rațional.

[1]) Comp.: art. 903 c. c. german.
[2]) Comp., în privința definiției raportului juridic, art. 241 c. c. german.

In realitate nu există în drept decât fapte reprezentând acte cu voință plurilaterală care sunt numite câteodată, pentru ușurința vorbirii, acte cu voință unilaterală. Orice raport juridic reprezintă un acord [1]) din punctul de vedere rațional.

Dacă considerațiunile care preced sunt exacte, atunci ideea de convenție, — cu corolarul său, libertatea juridică, — se întinde mult mai departe decât domeniul noțiunii de convenție în sensul obișnuit al cuvântului și ea cuprinde în realitate toate izvoarele raporturilor juridice.

Teoria tradițională a izvoarelor raporturilor juridice, sau, cum e numită uneori inexact, a izvoarelor obligațiunilor, trebue așa dar revăzută.

Izvoarele nu sunt de altfel în niciun caz, cum afirmă autorii clasici, contractul quasi-contractul, delictul, quasi-delictul și legea. Această enumerare e inexactă ca terminologie; totodată ea nu e corectă, ca logică, e lipsită de un « fundamentum divisionis » și ca atare nu înfățișează nicio garanție că ea cuprinde într'adevăr toate izvoarele.

Izvoarele sunt întotdeauna acte efective, fapte sau chiar evenimente naturale care, în mod rațional, învestesc anumite persoane cu drepturi sau obligațiuni noi, « ca și cum » le-ar fi voit, chiar dacă în anume cazuri nu le-au voit în fapt. Acte efective: de ex. convențiile și ceea ce se numește de obiceiu acte juridice; fapte: de ex. faptele considerate ca culpe; evenimente naturale: de ex. nașterea unui om, conceperea unui copil, moartea, nevoia de fapt a unei pensii alimentare, etc.

In niciun caz însă raporturile juridice nu pot avea ca izvor unilateral legea, sau, spre a vorbi mai exact, dispozițiile dreptului pozitiv. Din acest punct de vedere, legea e izvorul tuturor raporturilor juridice, fără excepție, căci le găsim pe toate consacrate prin lege și altfel ele nu ar exista în dreptul pozitiv. Legea nu le inventează însă în esența lor; ea nu le creează, ci numai le consacră și uneori procede la construcții juridice pe baza lor. Ea conferă efecte juridice pozitive unor acte sau fapte reale sau unor evenimente naturale și prin aceasta ea recunoaște anume regule sau principii gândite independent de ea.

[1]) Nu trebue confundate actele cu voință unilaterală cu actele unilaterale, în sensul în care codul civil întrebuințează acest termen pentru a-l opune actelor sinalagmatice.

Numărul faptelor sau al evenimentelor care sunt astfel izvoare de raporturi juridice, fără intervenția efectivă a voinței interesaților este foarte mare și nu poate fi determinat. Ele pot fi de natură foarte variată, constituind în vieața socială o serie de categorii care nu sunt ușor de definit dinainte. Dar legea nu se ocupă de ele, cum nu se ocupă nici de actele umane voite, decât pentru a le învesti cu anume aprecieri juridice; ea le consideră numai ca izvoare de raporturi juridice între mai multe persoane.

Atunci când legea conferă de exemplu drepturi și obligații noilor născuți morți îndată după naștere sau alienaților din naștere morți fără a se fi vindecat, deși aceste ființe nu au avut niciodată prilejul de a voi acele drepturi sau obligații, atunci când legea dispune că asemenea persoane pot face prin reprezentanții lor legali convenții care le leagă pe ele și că pot avea chiar o responsabilitate, aceasta se întâmplă nu numai pentrucă le atribue în mod fictiv o voință, dar și pentrucă ele sunt în această calitate în raporturi sociale cu alte persoane.

Orice regulă de drept ca și orice drept pozitiv se altoește pe raporturi sociale reale, presupunând o pluralitate de indivizi, dintre cari mulți trebue să aibă, ce e drept, voințe efective. In felul acesta nu există izvor de raporturi juridice care să nu se lege, direct sau indirect, de relații sociale cu anume voințe efective. Dar nu e indispensabil ca în fiecare relație juridică în parte să fie implicată o asemenea voință efectivă și este sigur, cu toate acestea, că se atribue persoanelor drepturi și obligații chiar și fără voința lor, numai pentrucă sunt în relații sociale cu alte persoane.

Dacă ceea ce am spus este adevărat, nu există act sau fapt juridic într'o societate care să nu aibă un caracter convențional și care să nu implice direct sau indirect o voință juridică consensuală.

Ceva mai mult, vieața în comun a membrilor unei societăți reprezintă în realitate și în mod normal, din punctul de vedere al dreptului public, o adheziune implicită și neîntreruptă la ordinea socială și juridică existentă, prin fiecare din faptele și actele acelor membri. Această adheziune necesară este fundamentul rațional al obligațiunii care se impune oricui de a

respecta ordinea juridică pozitivă existentă. Intr'un asemenea sens, un contract social și o solidaritate juridică, — nu numai socială, există întotdeauna între toți membrii unei societăți [1]). Convențiunea și legea sunt astfel în esența lor acelaşi lucru: convențiunea este legea părților și legea nu este decât o convenție a membrilor societății fundată în genere pe voința lor implicită. Sistemele democratice tind a explicita această voință implicită prin mijloace tehnice potrivite, prin alegeri, opinia publică, etc., și a o transforma în voință conștientă cu prilejul principalelor evenimente care se petrec. Dar orice legătură socială există în realitate numai pe temeiul voințelor juridice concordante ale membrilor societății respective.

Se afirmă în dreptul public, — și până la oarecare punct cu dreptate, — că în această materie actele au un caracter unilateral de voință. In realitate însă, aceste acte sunt și ele plurilaterale și activitatea autorității publice nu s'ar putea explica decât prin ideea unei delegații date explicit sau implicit de societate, de grupurile ei, de membrii ei. Găsim așa dar și aici întotdeauna o convențiune.

In dreptul privat tot asemenea limita precisă între convenția propriu zisă și alte acte juridice nu este întotdeauna foarte sigură. Există astfel chiar și în dreptul privat convențiuni care leagă persoane încă nedeterminate, convențiuni care obligă terții fără voința lor, acte ale majorității care obligă minoritatea, acte colective, convențiuni-legi și reglementări convenționale cu caracter general

Orice convenție, orice act juridic și chiar orice fapt juridic nu are de alfel valoare în drept decât prin recunoașterea pe care i-o dă societatea, prin consacrarea și respectul pe care îl dau toți ceilalți membri ai societății. Orice drept sau obligație, ca și drepturile reale, nu au semnificare juridică decât prin obligația terților de a-l respecta. Dreptul de proprietate

[1]) Kant a arătat aceasta, dând adevărata ei interpretare concepției lui Rousseau: contractul social, a scris el, « nu este conceput în mod necesar ca un fapt »... « e o pură idee a rațiunii, dar care are o realitate practică neîndoioasă, legând pe legislator în așa fel încât legile să poate fi concepute ca rezultatul voinței concordante a unui întreg popor, în așa fel încât orice subiect, întru cât vrea să fie cetățean, să poată fi considerat ca și cum ar fi aprobat această voință ».

se reduce la o obligație pasivă universală. Toate situațiile licite sunt în același caz și se poate spune din acest punct de vedere că orice drept este obiectul unui drept de proprietate [1]).

Convenția este așa dar în principiu convergența unor voințe juridice raționale socialmente exteriorizabile ale mai multor subiecte, aceste voințe având drept scop obiectiv și comun, producerea prin prestații pozitive sau negative a unei situațiuni juridice [2]). Ideea de convenție nu implică în mod necesar manifestarea unor voințe conștiente. Ea se constitue prin sinteza unei serii de pure categorii juridice combinate între ele într'un anume fel [3]). Ea nu conține încă decât presupunerea necesară a unui fapt social oricare, individual conștient sau nu.

2. Ajunși aci, e nevoie să arătăm ce se înțelege prin convenție în limbajul juridic obișnuit, în sensul restrâns al acestui termen, și să căutăm fundamentul special al efectelor produse prin acest gen de acte juridice.

Zicem că e convenție în sens restrâns, — oricare ar fi felul ei, contract sau convenție, contract, pact sau înțelegere, contract, instituție, uniune sau act colectiv, — atunci când efectele juridice ale actului sunt datorate concordanței mai multor voințe conștiente exteriorizate. Trebue așa dar ca mai multe persoane individuale determinate să ajungă în mod conștient la un acord în privința unor anume scopuri de activitate socială și în privința rezultatelor juridice de obținut. Categoriile juridice pure care constitue prin combinarea lor ideea de convenție presupun în acest caz un element empiric: voințe conștiente.

In special, o convenție, în sensul obișnuit și restrâns al cuvântului, trebue să îndeplinească următoarele condiții: 1. *a)* să fie o manifestare a unor *activități juridice libere și*

---

[1]) Curtea de Casație română în Secții-Unite, pronunțându-se asupra inconstituționalității unor asemenea legi care ar aduce o atingere drepturilor de creanță derivate din convențiuni, a procedat în privința aceasta la analize foarte pătrunzătoare (17 Nov. 1932, afacerea Creditul Rural; 10 Nov. 1930, afacerea Soc. da Gaz Metan, etc.) și a menținut astfel o veche jurisprudență (afacerea Tramvaielor din București, 1912).

[2]) « Vertrag ist das zusammenstimmende Wollen zweier Rechtssubjekte auf Leistung von Gegenstand », R. Stammler, *Theorie der Rechtswissenschaft*, 1911, p. 283.

[3]) R. Stammler, *Theorie des Rechtswissenschaft*, 1911, p. 282; *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, ed. II, 1923, p. 240.

raționale (ceea ce exclude nu numai actele lipsite de discernământ dar și evenimentele naturale producătoare de efecte juridice); *b)* aceste activități să fie manifestarea unor *voințe de fapt conștiente*, adică a unor voințe reale care urmăresc în mod intenționat, chiar dacă o fac numai prin intermediul unei reprezentări, realizarea efectelor juridice ale actului cu toate consecințele lor (ceea ce exclude toate activitățile care produc efecte juridice în mod tacit); 2. *a) toate părțile* din act să-și manifeste astfel voința lor conștientă printr'un *acord efectiv* asupra aceluiași obiect acord creator de noi raporturi juridice (ceea ce exclude acte ca renunțările unilaterale la drepturi, îndeplinirea sau stingerea unei obligații, litis-contestatia, exproprierile forțate, recunoașterile de copii naturali, prescripția, usucapia, ocupația, cele mai multe acte de drept public, etc.), *b)* ca urmare a condiției precedente, *părțile interveniente în act să fie determinate* prin actul însuși (ceea ce exclude toate actele care leagă pe terți); 3. *efectele juridice* ale actului să se producă chiar în folosul sau în sarcina *persoanelor care sunt părți din act* și de aceea efectele juridice să nu ia spre exemplu naștere numai la moartea vreuneia din părți (ceea ce exclude acte ca testamentul, etc.).

După cum se vede, criteriul distincțiunii pare a sta mai ales în acordul rațional al mai multor voințe efective și conștiente care urmăresc schimbarea situațiilor juridice ale propriilor lor persoane, cu toate că, dacă observăm cu atenție acest criteriu nu e aplicat în mod cu totul riguros [1]).

---

[1]) E interesant de a observa aci că enumerarea clasică a izvoarelor obligațiunilor pleacă dela ideea inițială de contract, adică dela ideea de convențiune în sensul restrâns al cuvântului. Astfel, codul civil francez se ocupă de contracte în Cartea III la Titlul III intitulat « Des contrats ou des obligations conventionnelles en général » în opoziție cu Titlul IV care are de obiect « Les engagements qui se forment sans convention ». Ca urmare, Titlul IV enumeră faptele personale și voluntare ale celui obligat care produce efecte ca și cum ar fi contractat (quasi-contracte), în opoziție cu celelalte, pe care la rândul lor le împarte în fapte cu intenție (delicte) și fapte fără intenție (quasi-delicte). Este însă dela început evident că această clasificare nu e bine făcută, căci, pe de o parte, plata nedatorată și quasi-delictul pot fi acte cu totul involuntare, iar, pe de altă parte, delictele și quasi-delictele, ca și quasi-contractele, produc efecte juridice « ca și cum » ar fi vorba de acte convenționale. Codul civil francez pune în fine într'o ultimă categorie obligațiunile derivate din lege (art. 1370), cuprinzând aci una peste alta toate cazurile care nu-și găsesc un loc potrivit în vreuna din celelalte patru categorii; aceasta e de sigur o operație comodă, dar nu poate fi îndoială că ea nu e de loc științifică; și totuși mari juriști ca Colin

Se poate spune, cum face Stammler, că această concordanță de voințe conștiente consistă în a lua în mod reciproc ca mijloc scopurile efective ale altuia. Dar nu ne aflăm aci decât în fața unei prime aparențe. Aceste scopuri pot fi foarte complexe și în actele juridice ele conțin cel puțin două elemente: noi vrem atunci nu numai anume «fapte», ci și anume situații «juridice» care vor fi efectul actului. Situațiunea juridică voită este un scop comun al tuturor părților din act; faptele voite pot fi deosebite pentru fiecare. Scopul altuia luat ca mijloc este prin urmare scopul material pe care celălalt îl urmărește și nu scopul juridic: acesta e comun. Scopul juridic consistă, ca tot ce e juridic, într'o concepție

---

și Capitant n'au pregetat nu numai să adopte legea ca izvor de obligațiuni, dar chiar au lărgit această categorie (Cours élémentaire de droit civ. fr., 1921, II, p. 271).

Autorii codului civil german, ai codului elvețian al obligațiilor și ai proiectului franco-italian al obligațiilor, simțind nesiguranța pretenției de clasificare sistematică din codul civil francez, se mulțumesc să enumere în mod empiric un număr de izvoare, cam aceleași cu mici modificări ca cele din codul civil francez; aceste coduri nu înfățișează astfel nicio garanție de a enumera toate felurile de izvoare posibile, chiar dacă e vorba numai de dreptul civil. Codul nostru, sub inspirațiunea aceluiași sentiment, a suprimat art. 1370 francez.

Este evident că, dacă se elimină dintre izvoare legea, despre care am arătat că nu poate avea această calitate, există o lungă serie de acte, fapte sau evenimente, care sunt izvoare de raporturi juridice fără a putea intra în niciuna din celelalte categorii.

In realitate, enumerarea tradițională nu înfățișează o clasificare făcută după un criteriu *juridic*, ci o simplă încercare de arătare a unor grupe de *fapte reale:* căci, după cum am spus, această clasificare pornește dela ideea inițială a unor acorduri de voințe efective care intervin în act spre a constitui convenții. Dar e imposibil din punctul de vedere *logic* de a clasa fenomene *juridice* luând un criteriu *ne-juridic* spre a stabili punctul de vedere al clasificării; procedând în felul acesta nu se poate cuprinde toată materia și nici nu se pot caracteriza toate felurile de fenomene juridice dintre cari multe rămân nedeterminate și legate în același timp de mai multe din categoriile enunțate.

Enumerarea clasică mai aduce de altfel încă o confuzie, prin faptul că ea nu e nici cel puțin credincioasă propriului ei punct de vedere. Opunând, într'adevăr, convențiile considerate ca acorduri de voințe reale actelor și faptelor care produc efecte juridice fără un acord efectiv de voințe reale, enumerarea legală subînțelege printre convenții și unele acte în care voința reală a tuturor părților nu intervine în chip efectiv. Așa sunt convențiile încheiate prin reprezentare, cele formate prin o acceptare ulterioară a unei oferte, etc. Acest fel de acorduri au un caracter curat juridic și nu unul real, întrucât voința unei părți lipsește în mod real din actul efectiv care constitue convenția. Acest caracter se vădește cu limpezime în unele cazuri extreme, cum se întâmplă atunci când voința de fapt a reprezentantului sau a ofertantului s'a întâmplat să se schimbe înainte de revocarea mandatului sau a ofertei trimise și totuși, între timp, actul juridic a fost încheiat; același caracter e evident în convențiile legal încheiate de reprezentanții copiilor și alienaților fără nicio cunoștință din partea acestora din urmă, precum și în ofertele cu termen rezolutoriu care sunt obligatorii prin ele înșile.

pur rațională. Dar scopul material este și el o directivă rațională. Căci a voi ceva înseamnează, după cum am arătat, a voi o directivă rațională. Orice scop conștient de activitate este așa dar o pură directivă rațională și nu ceva static, un « lucru ».

Dacă e așa, scopurile diferite ale părților din act sunt întotdeauna identice prin elementul rațional pe care-l cuprind și care se întemeiază în mod esențial pe identificarea contrariilor. Se explică astfel de ce scopurile reale ale activității noastre se rânduesc într'o ierarhie și, devenind la rândul lor mijloace, duc toate în cele din urmă spre scopuri finale categorice și nu ipotetice: aceste scopuri în sine sunt imperativele raționale ale eticei.

La prima vedere suntem ușor înclinați a crede că întâlnirea conștientă a mai multor voințe produce efecte juridice pentrucă violarea ei ar duce la desorganizare și la desagregarea societății. Convențiunile ar fi obligatorii, pentrucă ar fi util să le considerăm ca atare. Ar fi să vorbim limbajul utilitarismului.

E însă oare exactă afirmațiunea că convenția nu se impune în drept decât numai pentrucă ea e utilă părților sau societății în care se produce? Simțim protestarea bunului simț împotriva unei asemenea afirmațiuni. Utilitatea, ca și fericirea, care este rațiunea ei supremă, este de altfel o noțiune care nu se poate defini. Kant a observat de mult că noțiunea de fericire e « așa de indeterminată încât, cu toată dorința pe care o avem de a fi fericiți, nimeni nu ar putea spune cu precizie și fără să se contrazică ceea ce vrea în mod real ». Socrate și Platon arătase dinainte că însăși ideea de perfecție nu cuprinde în sine ideea de bine sau de rău, care e singura determinantă. Stammler, după Kant, a făcut să se vadă că ideea de perfecție n'are un înțeles decât presupunând dinainte o direcție. Dar o asemenea direcție nu poate fi în sine decât o direcție rațională. Căci, din punctul de vedere psihologic, ce ne pasă de binele altora? Binele nu ni se poate impune decât prin acte de rațiune, prin actele din care derivă imperativul etic.

De ce de altfel violarea convențiilor ar desagrega societatea? Să fim atenți la ceea ce vrem să spunem. Nu ne gândim prin această idee la o anume convenție individuală. Procedăm în

realitate la o generalizare. Vrem să spunem că, dacă convențiile « în general » ar fi violate, societatea nu ar mai subsista. Fondul gândirii noastre este așa dar o generalizare rațională. Ceea ce e determinant în ea, e de a evita contradicțiile; orice generalizare se reduce într'adevăr la o unificare prin eliminarea contradicțiilor. « Utilul » nu poate fi obținut în societate decât prin această coherență logică generalizată; orice utilitate se întemeiază așa dar în ultimă analiză pe o asemenea coherență logică, care, generalizată, reprezintă ideea de justiție; de aceea o utilitate, oricare ar fi, nu poate fi consacrată de drept decât cu condiția ca ea să fie justă. Noțiunea de utilitate socială nu poate fi întotdeauna precizată. Și, chiar atunci când poate fi, nu e căutată în drept decât dacă e legitimă, adică tocmai necontradictorie.

Dar a face să creadă pe cineva că vom realiza ceva și a nu ne ținea de cuvânt este de sigur contradictoriu. Aceasta este rațiunea pentru care așteptările noastre sunt înșelate și actul este condamnabil.

Criteriul coherenței logice, adică al necontradicției, este așa dar adevărata măsură a judecății pe care o facem când afirmăm valoarea juridică a convenției. In această idee stă fundamentul dreptului în genere, și prin urmare și acel al obligativității convenției.

Nu putem însă uita că, dacă dreptul în genere se adresează rațiunii, rațiunea trebue să aibă un suport real în activități psihologice efective: trebue să existe așa dar în drept voințe de fapt. Aceste voințe însă converg numai prin semnificarea lor rațională. Rațiunea care unifică stă în coincidență, ea este elementul prin care activitățile individuale se leagă între ele: activitățile umane nu pot deveni sociale decât prin rațiune. In timp ce orice element psihologic este în sine original și inefabil, orice element logic reprezintă din contra o legătură și prin urmare o comuniune inter-individuală. Membrii deosebiți ai unei societăți nu se pot înțelege între ei decât prin rațiune. Rațiunea este cheia de boltă a convergenței activităților sociale. Iar progresul individual ca și progresul social nu se pot realiza decât prin căutarea a ceea ce este conform cu rațiunea. Rațiunea, adică unitatea organizată, reducerea contrariilor

prin afirmarea lor și prin eliminarea contradicțiilor constitue miezul prin care orice cunoștință se construește și odată cu ea orice edificiu social; dacă acest element de sprijin lipsește, realitățile speciale se prăbușesc și sunt distruse. Rațiunea unificatoare este agregare socială; contradicțiile sunt desagregare. Rațiunea organizatoare institue structura profundă și indispensabilă a vieții sociale umane; opozițiile ireductibile aduc moartea ei.

Rolul rațiunii, și a tot ce este implicit în cunoștințele raționale prin deducțiile logice posibile pe care ele le comportă, este cu atât mai evident în convenții, cu cât faptele psihice și prin urmare voințele părților nu ar putea niciodată să coincidă în mod perfect, ele adresându-se în realitate unor simple directive raționale care servesc de puncte de reper prin care o înțelegere devine posibilă.

Este justificat așa dar efortul de a face conștient ceea ce este comandat de rațiune în privința activității în comun. Acest efort va fi cu atât mai fecund, cu cât un număr cât mai mare de activități conștiente și de indivizi ajung a se înțelege în privința scopurilor urmărite. E de sigur foarte important ca voințele să lucreze în orice fel, chiar fără știință, în conformitate cu acorduri raționale, dar e cel puțin tot așa de important ca ele să-și dea bine seama de ceea ce fac și să ajungă a fi conștiente și explicite. In acest din urmă fel ele creează cu fiecare prilej legături raționale noi în societate. Un acord conștient este expresiunea rațiunii unificatoare realizate în mod plin și clar prin o creație. De aci derivă caracterul sacru al cuvântului dat, așa cum îl înțelege morala comună. Legătura prin promisiuni este întărită la originea ei istorică prin manifestări sociale care fac să intervină supranaturalul, dar aceasta s'a făcut tocmai pentru a accentua sentimentul însemnătății raționale a acestei legături; societățile umane au presimțit în mod vag dela început caracterul legat de rațiune pe care orice element etic îl implică, ele au presimțit că fără un asemenea element rațional nicio societate nu poate să existe.

A voi în mod efectiv în comun un același lucru nou și de a coopera conștient spre a-l realiza are astfel un înțeles capital.

Indată ce voința s'a manifestat în mod social și exteriorizat, ar fi nerațional și contradictoriu de a înșela așteptările altora, acele ale părților din act și chiar acele ale terților care se bizue pe acest act sau care socotesc, printr'o generalizare necesară că actul trebue respectat dacă și ei îl realizează la rândul lor.

Rațiunea, o spunem din nou, este unitate; ea e necontradicție; și ar fi contradictoriu de a promite un lucru și de a nu-l ține, în sine și în consecințele sale. Rațiunea constitue nu numai principiul din urmă al propriei noastre activități, care fără ea ar fi neant, dar și acel al oricărei coheziuni și organizațiuni sociale posibile. Actele contradictorii se anihilează deci dela sine. Dar necontradicțiunea în activitățile sociale este justiția. A ne contrazice în manifestările sociale este injust. Este injust a ne contrazice în ce promitem altora și în ceea ce alții au acceptat dela noi pentru întemeierea activității lor viitoare.

Această idee de unitate spre care rațiunea tinde prin coincidențele ei explică de asemenea continuitatea voinței juridice spre deosebire de voința psihologică; aceasta consistă în fapte succesive deosebite nelegate între ele decât tocmai prin semnificația lor rațională.

Aceeași idee a raționalității actelor juridice și a actelor sociale explică în fine faptul arătat de sociologi că într'o societate multiplicarea elementelor unei organizații juridice conforme cu justiția reprezintă întotdeauna un progres. Numărul mereu mai mare al convențiilor juste acceptate, departe de a opri desvoltarea socială, este întotdeauna un semn de progres al vieții colective. O obligație cosimțită în mod rațional și liber nu limitează niciodată voința; ea determină margini obligatorii pentru voințele psihologice care pot fi schimbătoare și abuzive, dar întărește voința rațională, voința juridică, actuală sau viitoare.

E totuși temerar de a socoti că respectul convențiilor e o regulă universală și necesară. Nu există regulă materială de drept care să fie universală și necesară, pentrucă orice principiu sau regulă de drept, oricât de intangibilă ar părea la prima vedere, nu e decât reflexul laborios și câteodată dramatic al unui mare număr de experiențe juridice concrete și de cele

mai multe ori a unei lungi evoluții istorice. Ideea însăși de obligativitate a convențiilor prin efectul voinței, așa cum o înțelegem azi, nu s'a cristalizat decât foarte târziu în istorie, deși principiul ei a fost în mod implicit prezent în toate societățile umane, cum a fost în cazurile când actele juridice erau însoțite de anume forme rituale, care și ele reprezentau o voință cel puțin tacită a interesaților. Toate societățile umane, chiar și cele primitive, se întemeiază pe o căutare în comun a ceea ce pare fondat pe rațiune. Gândirea prin « participare » este ea însăși o formă de rațiune căci ea procede prin identificare și opoziție, chiar dacă operațiunile făcute nu ne mai par astăzi conforme cu realitatea.

V. LIBERTATEA VOINŢEI JURIDICE

Considerațiunile care preced ne permit a da câteva indicațiuni asupra înțelesului ideii de libertate juridică.

Nu sunt « liber » de a răsturna acest perete cu mâna. Nu sunt « liber », când gândul este întunecat de patimi. In aceste expresiuni, noțiunea de « libertate » nu este întrebuințată în înțelesul ei juridic: ea nu exprimă aci decât « imposibilități » de fapt; libertatea « juridică » presupune în mod obișnuit anume posibilități de fapt, dar nu poate fi confundată cu ele.

Un mare număr de feluri de voințe pot exista în fapt și sunt astfel atunci « posibile ». Dar nu oricare din aceste voințe este *juridic* liberă, căci, juridic, nu suntem « liberi » de a face tot ce voim. Dreptul ajunge uneori a socoti « libere » voințe care nu au această calitate în fapt, cum sunt spre exemplu cele ale debitorilor care trebue să suporte execuții forțate pentrucă nu și-au respectat obligațiile.

Se înțelege prin libertate juridică libertatea rațională atribuită unei persoane prin aceea că se află prinsă în relațiunile sociale, cu sau fără voie.

In cazurile clasice în care dreptul prevede voința conștientă a părților ca o condiție a exercițiului unei facultăți acordate în mod general, noi nu numim liberă decât o voință a unei ființe care a putut concepe în mod rațional obiectul dorințelor

sale, care a putut alege și care n'a voit și executat în mod efectiv decât ceea ce rațiunea impune. O voință nerațională, adică o voință care se manifestă în contradicție cu rațiunea, nu mai este atunci o voință liberă.

Pentru ca libertatea juridică să existe, trebue nu numai ca subiectele să poată raționa, ci mai trebue ca deciziunile și actele lor să fie și ele conforme cu rațiunea. Dacă cineva e incapabil de a raționa, ne aflăm totuși în fața unui fapt natural care-l împiedecă de a fi liber din punctul de vedere juridic; acest fapt natural e o lipsă de libertate în sensul psihologic al cuvântului și nu în sensul juridic. Dacă din contra, cineva e capabil de a raționa, putem începe a aprecia libertatea lui juridică; e liber de a lua decizii conforme cu rațiunea, nu e liber, după ce a văzut ce-ar putea face, să aleagă tocmai calea nerațională.

Ideea de libertate psihologică sau de libertate materială este în acest înțeles cu totul deosebită de acea de libertate juridică. E liber din punctul de vedere juridic e numai ceea ce e juridic permis.

Formula însăși, libertate a « voinței », arată că nu e vorba de libertatea « volițiunilor » ca fapte psihice. Voința este concepută în drept ca prelungindu-se prin conținutul său rațional din trecut în prezent și din prezent în viitor, volițiunile sunt date fragmentare și nu sunt supuse decât unei explicațiuni genetice cauzale. Volițiunile reprezintă anume aspecte ale realităților psihologice legate numai de alte realități psihologice, în timp ce noțiunea de voință, așa cum e concepută în drept, se adresează conținutului intelectual al acestor acte conceput ca logic și neîntrerupt.

Libertatea juridică presupune libertatea logică, adică libertatea subiectului de a judeca în mod obiectiv propria sa activitate. Pentru a aprecia dacă judecățile subiectului sunt obiective trebue să ne adresăm în drept la judecata colectivă a societății respective; dar și aci descoperim în esență o necesitate juridică căci a nu lua ca măsură judecățile sociale dominante ar fi a face o nedreptate celorlalți membri ai societății. Judecata colectivă, fiind și ea o judecată, tinde de altfel întotdeauna și ea spre obiectivitatea rațională, chiar dacă nu

unei prestațiuni imposibile, cum e forța majoră. Libertatea juridică nu se exercită în mod corect decât dacă e conformă cu coherența impusă de rațiune, dar trebue să țină socoteală de fapte. Orice fapt sau act generator de raporturi juridice, orice « acord », chiar juridic presupus, este determinat într'un anume sens prin condițiunile sociale efective. Prețul unei vânzări, spre exemplu, este determinat de condițiunile pieței. Dar aceste condițiuni sunt pure fapte, sunt determinări ale unor realități naturale, psihologice sau sociale, unele prin altele. Cei puternici pot astfel impune condițiile lor celor slabi: anume asociații pot anihila libertatea de fapt a indivizilor [1]). Dar nu e acesta înțelesul în care trebue luată ideea de libertate juridică; un act de asociație care ar suprima libertatea legitimă ar fi contrariu rațiunii și din punctul de vedere juridic nu ar fi un act liber. Libertatea juridică nu poate sta decât în libertatea rațională și, pentru a o constata trebue să considerăm întâi situațiunea de fapt a celor interesați. Nimeni nu e liber juridicește de a face tot ce vrea. Dreptul pune în relație faptele cu ființe capabile de rațiune și acestea nu pot fi socotite juridicește libere decât dacă urmează în mod efectiv prin acte de liberă cunoștință calea pe care rațiunea o arată. Libertatea juridică, stă în executarea imperativelor rațiunii, ca o urmare a libertății logice a gândirii și ea realizează coherența relațiunilor cu alții. Un individ în stare de ebrietate nu este responsabil în drept pentrucă era în această stare în momentul când a comis un act; aceasta e numai un pur fapt natural; el e responsabil și trebue să suporte consecințele actului pentrucă « a întrebuințat băutura sau mijloace analoage » [2]), în timp ce era în plină posesiune a rațiunii sale; el este vinovat cel puțin de « neglijență » [3]), și este în orice caz în situația acelora cari au întreprins o activitate ale cărei riscuri trebue să le suporte. Un « infans », un alienat sau un bolnav care nu mai are libertatea de a gândi, sunt responsabili, dar nu în virtutea voinței exercitate în momentul actului, ci în calitate de ființe care au fost sau care vor fi raționale și pe care

[1]) Radbruch, *Rechtsphilosophie*, ed. III, 1932, pp. 144—145.
[2]) Art. 827 c. c. german.
[3]) Art. 827 c. c. german.

nu ne e permis a le considera în imposibilitate absolută de a fi fost ori de a deveni raționale.

Nu trebue prin urmare să se confunde niciodată libertatea naturală, materială sau psihologică, cu libertatea juridică. Libertatea juridică e legată în mod esențial de ideea de rațiune şi ea nu există decât dacă se manifestă în conformitate cu coherența pe care rațiunea o impune. Subiectul care posedă libertatea sa psihologică, adică posibilitatea naturală de a gândi, este deseori socotit în drept că nu exercită în mod corect libertatea lui juridică: toți cei cari comit infracțiuni la regulile de drept intră în acest caz. Omul care este imoral sau antisocial cu știință, nu este juridicește liber de a face ceea ce vrea.

Unii autori au putut afirma că autonomia voinței nu e decât « parțială » în drept: nu ar fi astfel permis decât ceea ce nu este interzis de lege [1]). Portalis a scris în proiectul de cod civil că « legea reputä licit tot ceeace ea nu interzice » [2]). Dar, dacă libertatea juridică nu e decât parțială, în realitate ea nu mai există de loc. Ceea ce se afirmă prin aceste formule e că legea consacră o autonomie de fapt, o libertate efectivă de alegere în toate cazurile în care ea nu impune o asemenea alegere: cu acest înțeles, este evident că libertatea nu există decât în anume cazuri, acelea în care anume « facultăți » sunt recunoscute în drept. Insemnează însă oare aceasta ca atunci când impune legea o alegere rațională și când cineva se supune acestui comandament el nu e « juridicește » liber? Hoțul ar fi oare juridicește liber de a-și apropria lucrul altuia și omul cinstit care respectă ceea ce nu-i aparține, nu ar fi juridicește liber? Chiar un « infans » și un nebun nu sunt ei oare reputați liberi în drept pentru actele încheiate prin reprezentanții lor legali în numele lor sau pentru acte care produc daune ilegitime altora? Cu ce drept ar fi ei supuși unei responsabilități pentru oarecare acte, dacă nu se admite printr'o ficțiune juridică necesară, care e o realitate « juridică », că în acele cazuri ei sunt juridicește liberi? *Nu e liber juridicește decât ceea ce e permis juridicește;* convențiile, spre exemplu, sunt permise juridicește. Libertatea « juridică » nu poate fi atribuită

[1]) Planiol, *Traité élémentaire de droit civil*, V-e éd., I, nr. 288.
[2]) *Livre préliminaire du code civil*, T. IV, art. 8.

decât actelor conforme cu rațiunea și, în dreptul pozitiv, actele conforme cu legea, care, până la proba evidentă contrarie, trebue să prevaleze ca expresie a rațiunii în relațiile noastre sociale.

Dreptul poate deci refuza recunoașterea unor anumite acte de liberă voință în sensul psihologic al cuvântului. El se opune uneori în mod manifest acestor voințe de fapt, el poate construi o libertate juridică în cazuri când volițiuni psihologic libere nici nu există. Aflăm astfel în realitate o adevărată opoziție între ideea de libertate juridică și cea de libertate de fapt: aceste două idei nu coincid.

Ideea de libertate ia așa dar în drept un înțeles altul și mult mai înalt decât în psihologie.

VI. CONSIDERAŢII FILOSOFICE ASUPRA RAPORTURILOR ACTIVITĂŢII, FINALITĂŢII, LIBERTĂŢII VOINŢEI ŞI RAŢIUNII IN FORMAREA IDEII DE CONVENŢIE.

1. Este imposibil a înțelege natura convențiilor fără a prinde în toată adâncimea ei ideea de voință. Dar aceasta din urmă este legată în mod esențial de aceea de libertate și de activitate, neputând fi lămurită fără acestea, care la rândul lor implică ideile de finalitate și de rațiune. Toate aceste idei se găsesc în fine în aceea de relațiune rațională, căci orice relațiune este o « legătură » între termeni distincți și prin urmare o activitate care se exercită asupra lor, determinându-i.

Incepem prin a arăta principalele aspecte pe care activitatea le poate prezenta sub forma de diferite genuri de realități. Aceste aspecte sunt tot atât de numeroase ca și genurile de realități care se pot constitui prin relațiuni raționale combinate între ele. Fiecare știință specială are astfel un obiect propriu constituit de date reale de un gen special. Vor fi așa dar atâtea feluri de genuri de activitate de natură deosebită, câte sunt genurile principale de științe: matematice, fizice, biologice, psihologice, sociologice, morale, juridice. Noțiunea vulgară de activitate la care ne gândim de obiceiu nu e limpede; prin ea noi ne gândim anume numai la un număr restrâns de feluri de activitate, dintre care apare mai ales cea

biologică, întru cât se manifestă ca o acţiune a noastră asupra lucrurilor sau asupra altor fiinţe. Pornind însă de aci, ştiinţele speciale au construit fiecare în parte noţiuni specifice despre activitate în domeniul lor. S'a ajuns astfel a se concepe o activitate proprie a datelor sociologice între ele, alta a datelor psihologice, alta a datelor biologice, alta a datelor fizice; concepem de asemenea şi o activitate a datelor matematice între ele şi anume prin deter minarea lor unele prin altele, determinare care se exprimă prin ecuaţii; concepem şi o activitate a calităţilor pure între ele, a cărei descriere mai desăvârşită a dat-o filosofia bergsoniană şi fenomenologia germană.

Toate aceste activităţi sunt însă manifestări succesive ale activităţii în domeniile diferite ale ştiinţelor speciale. Fiecare din aceste activităţi cu natura ei specială se constitue anume prin noi sinteze de relaţii raţionale. Se produc astfel pe rând, din punctul de vedere logic, mai întâi relaţiile calităţilor pure, apoi cele matematice, apoi cele fizice, apoi cele biologice, apoi cele psihologice, apoi cele sociologice, fiecare fiind condiţionată de cele care preced.

Activitatea raţională ajunge însă a produce în acelaşi fel, ca o nouă sinteză creatoare, şi relaţii etice (morale şi juridice), condiţionate de cele sociologice [1]).

Există aşa dar şi o activitate specific etică, şi prin urmare şi una specific juridică, aceasta din urmă neputându-se confunda cu niciun alt fel de activitate.

De aceea, activitatea juridică e în realitate concepută de jurişti ca deosebită de cea psihologică şi de cea sociologică, chiar şi atunci când ei nu-şi dau bine seama de aceasta. Nu e în deajuns, într'adevăr, să constatăm în drept o activitate psihică sau una sociologică, pentru ca numai prin această constatare să determinăm şi relaţiile ei juridice: dreptul mai presupune o apreciere etică care se suprapune existenţei unor asemenea activităţi, o justificare a lor şi nu numai o constatare sau explicare genetică.

Părţile care încheie o convenţie proced aşa dar nu numai la o activitate naturală, psihică sau socială, ci şi la una juridică. Orice act juridic implică în genere o activitate specific juridică.

Această activitate juridică fiind o realitate de un fel special, de altă natură decât celelalte, înțelegem de ce există cazuri de activitate juridică în care nu aflăm activitate naturală. De altfel e ușor de văzut, că nu orice activitate naturală e activitate juridică; copilul și nebunul despre care am vorbit au și ei o activitate biologică naturală dar nimeni nu se gândește că ea ar putea fi întotdeauna o activitate juridică. Noțiunea de activitate juridică e așa dar cu totul deosebită de aceea de activitate naturală.

In ultimă analiză, dreptul construește o realitate proprie în care stă implicată activitatea propriu zisă juridică. Această activitate, ca oricare alta, reprezintă elementul activ dintr'o relație rațională între mai mulți termeni, care aci sunt date pur juridice.

Ideea de activitate se înfățișează prin urmare realizată într'o gamă întreagă de activități felurite, printre care există și activitatea juridică.

Să luăm însă aminte că activitatea nu e concepută în principiu ca fiind în orice caz conștientă. Activitatea sociologică, cea psihologică, cea biologică, cea fizică, nu sunt toate și întotdeauna conștiente.

Tot astfel activitatea juridică nu trebue concepută ca fiind în mod necesar și întotdeauna conștientă. Și de aceea, înțelegem cum în drept anumite persoane pot fi învestite cu drepturi sau obligații chiar fără nicio conștiință din partea lor.

2. La lumina acestor considerațiuni, care ni se par că trebue să se impună cu evidență unei atente cercetăti, putem ajunge a înțelege mai bine ce e voința juridică și odată cu ea ce e și activitatea liberă cu finalitatea ei.

In realitate noțiunea de voință este însăși aceea de activitate, dar e trecută prin prisma realităților bio-psihologice: ea presupune eliberarea de necesitatea oarbă a datelor matematico-fizice și atribuirea activității unui subiect conceput ca spontan cum sunt organismele biologice, psihismele și grupurile sociale.

Voința e concepută în mod obișnuit mai ales ca ceva psihologic; de aci a fost întinsă prin analogie și în biologie. Din

[1]) In privința aceasta: Mircea Djuvara, *Dialectique et expérience juridique* « Revue Internationale de la Thérorie du Droit », Paris-Brno, 1938 și « Revista de Filosofie », București, 1938.

psihologie o trecem, cum e normal şi în sociologie, căci sociologia prespune realităţi psihologice. Mai departe trecem ideea de voinţă în etică şi în drept, căci aceste discipline de cunoaştere presupun la rândul lor realităţi sociologice, şi prin urmare şi psihologice. Trecând însă în sociologie, ideea de voinţă, întocmai ca şi cea de activitate a devenit altceva, ceva mai mult, decât o simplă realitate psihologică: ea s'a transformat în voinţă specific sociologică. Tot astfel ea devine şi voinţă juridică cu o natură originală şi sub acest nou aspect ea se deosebeşte esenţial atât de voinţa sociologică cât şi de cea psihologică, deşi le presupune într'un anumit fel, căci nu se poate concepe drept decât între fiinţe reale aflate în relaţii sociale între ele. Voinţa e aşa dar activitate şi ca şi aceasta din urmă ea îşi schimbă natura trecând dela un fel de realitate la alta.

Există prin urmare o voinţă juridică de natură specială. Ea devine pentru drept o realitate de necontestat.

Ideea de voinţă cuprinde nu numai pe aceea de activitate, dar şi pe aceea de libertate şi de finalitate.

Orice activitate implică libertate, dar voinţa este concepută considerând libertatea sub un unghiu special.

Orice activitate implică finalitatea şi libertatea, pentrucă ea reprezintă un sistem de relaţii şi pentrucă orice relaţie conţine în sine o liberă activitate determinantă, care se exercită asupra termenilor săi, determinaţi între ei, ceea ce înseamnează o finalitate spre aceşti termeni. Libertatea trebue aşa dar să existe pretutindeni unde există relaţii sau activităţi. Ea trebue să se manifeste sub aspect de natură tot atât de variată ca şi diferitele feluri de activitate.

Libertatea există astfel nu numai în etică, dar şi în datele sociologice, în cele psihologice, în cele biologice şi chiar în cele fizice, etc. Dar este evident că libertatea va apărea în fiecare din aceste grupuri de date sub un aspect cu totul altul.

Activitatea fenomenelor fizice, dacă e luată în sine făcându-se abstracţie de ceea ce o precede, este în realitate gândită de noi ca liberă; dar ea este determinată dacă gândim la relaţiunea cu fenomenele care o produc. Orice realitate fizică este un « subiect activ în raport cu ceea ce ea produce prin

activitatea sa și ea este totodată un « obiect » pasiv prin raport cu activitatea care o produce: ea este astfel întotdeauna în același timp și un subiect activ și un obiect pasiv, dar noi putem izola cu gândirea calitatea sa de subiect, considerând numai activitatea ei luată în sine, și atunci ea va fi concepută în mod necesar ca liberă. Când însă o privim ca un produs al unei alte activități, realitatea fizică este întotdeauna determinată; în cazul acesta nu o mai considerăm ca o pură activitate de determinare, dar ca un « datum », adică unul din « termenii » relațiunii active determinante. Știința fizică se constitue prin adoptarea acestei din urmă perspective, luând în considerare numai « obiecte », și de aceea realitățile fizice apar ca necesar determinate de alte realități fizice. Libertatea și finalitatea fizică e mai ușor prinsă prin punerea în relație a fenomenelor izolate cu totalitatea lor posibilă: lumea fizică totală apare atunci ca un pur subiect, ca o pură activitate, căci e imposibil prin definiție să concepem ceea ce ar mai putea-o determina din afară sau ceea ce ea ar mai putea determina în afară de sine. De aceea legile fizice apar ca necesare.

Voința biologică, din contra, e atribuită unui subiect spontan, finalitatea ei fiind concepută ca o finalitate internă a fiecărui fenomen biologic: numai așa apar sistematizate fiecare din mișcările reflexe sau instinctive ale organismelor vegetative. Tot asemenea voința psihologică, voință care-și are rădăcinile în adâncurile inconștientului, e atribuită unui psihism socotit ca spontan în unitatea lui. Voința sociologică, în fine, se manifestă tot astfel ca o voință a unui grup social, conceput ca un subiect spontan.

Toate aceste voințe sunt însă privite în științele respective, adică în biologie, psihologie și sociologie, ca activități obiective și de sine stătătoare. De aceea biologia nu a reușit să se constitue ca știință decât din clipa în care a făcut abstracție de existența organismelor biologice considerate ca subiecte spontane și n'a studiat decât fenomene, urmărind sistematic o metodă pur deterministă, după modelul fizic. Tot astfel progresul cel mare al psihologiei a început în momentul când ea nu s'a mai ocupat de suflet, ci numai de activități psihice considerate ca elemente care se determină unele pe altele.

In fine. adevărata metodă a sociologiei ca știință obiectivă stă în a lua drept obiect de cercetare activitățile sociologice și nu grupurile sociale ca atare.

Toate aceste științe, care fac parte din grupul științelor pe care le-a numit « naturale » în sensul larg al cuvântului, studiază prin urmare « obiecte », calificându-le în mod rațional prin anumite atribute, și nu « subiecte » propriu zise, în spontaneitatea lor.

Activitatea etică, din contra, se atribue unor subiecte spontane, adică unor subiecte privite ca subiecte, dar tot prin rațiune. De aceea știința dreptului ca și știința moralei califică subiecte și nu obiecte; aceste științe o fac prin ideea etică de « bine » sau de « rău » și prin urmare prin drepturi și obligațiuni; spre deosebire de științele naturale ele studiază « subiecte » ca atare.

Iată cum etica presupune spontaneitatea, adică libertatea subiectelor, în sensul că aceste subiecte nu pot fi considerate ca supuse unor norme etice decât întru cât ele respectă liber acele norme; cineva nu poate avea drepturi și obligații juridice, decât întru cât e conceput ca supus unor norme juridice pe care nu le violează și pe care le cunoaște în principiu.

Dar această libertate nu mai e o libertate naturală, în sensul biologic, psihologic sau sociologic, ci e o realitate pur juridică. Nu mai e vorba de o posibilitate sau imposibilitate de fapt, ci de ceeace este permis sau interzis. Ar fi de altfel o contradicție să se atribue o libertate în adevăratul înțeles al cuvântului fenomenelor biologice, psihologice sau sociologice care sunt concepute prin definiție ca supuse determinării lor riguroase unele prin altele.

Nu cercetăm așa dar în drept, dacă subiectele sunt dotate cu o libertate naturală, ci dacă au o libertate juridică. Libertatea și voința juridică apar atunci — de sigur — ca ceva fictiv din punctul de vedere al naturii și sunt pure construcții raționale, dar ele constitue, fără cea mai mică îndoială, realități juridice.

Aceasta nu însemnează însă, de sigur, că realitățile juridice nu presupun realități sociale: nu poate exista drept decât acolo unde există o societate, cu psihisme individuale aflate

în relațiune între ele și cu fenomenele biologice și fizice respective ale acestor psihisme. Aceasta însemnează numai că nu trebue căutată o voință sociologică și una psihologică în fiecare caz juridic în parte, în fiecare activitate juridică a cuiva, în activitatea juridică a fiecărei persoane izolate.

Să nu uităm într'adevăr că orice realitate etică, și prin urmare și orice activitate juridică, presupune ralități sociologice pentru a se putea constitui, căci orice relație juridică trebue să se aplice unor anume relații sociale. Cunoștința juridică nu se întemeiază așa dar pe acte sau indivizi psihologici sau biologici, ci pe relațiuni sociale stabilite între ei: realitatea sociologică e cu totul altceva decât realitatea biologică și ea o depășește. Cunoștința juridică nu-și ia punctul său de sprijin direct în realități psihologice, ci în realități sociale ca atare. Accentul nu cade însă în sociologie pe indivizi izolați; el cade pe relațiile lor și dreptul ia ca punct de plecare aceste relații în ele înșile. Nu mai este prin urmare vorba de acte considerate ca fapte psihologice sau biologice, ci de acte reprezentând relații sociale. Activitatea și voința sociologică aparțin unei cu totul alte ordine de realități decât activitatea și voința psihologică sau biologică. Dreptul nu ia așa dar în considerare decât numai *relațiuni sociale* ca atare; ceea ce-l interesează înainte de toate, e existența unor asmenea relațiuni, existența unei societăți. De aceea dreptul transformă în persoană juridică orice subiect de relații sociale atribuindu-i o activitate și o voință juridică chiar în cazurile când el nu o posedă din punctul de vedere psihologic. Existența unei activități sau voințe sociologice este suficientă pentru ca dreptul, sprijinindu-se pe ea, să poată construi o activitate și o voință juridică. Dreptul poate astfel ajunge să atribue voințe juridice chiar unor subiecte reale care nu au voință psihologică, unor subiecte care, cum sunt corporațiile și fundațiile, nu sunt în realitate decât subiecte sociologice.

Să nu uităm însă că aspectul suprem al cunoașterii se realizează prin acte de cunoștință conștiente. Prin aceste acte noi « descoperim » realitățile diferitelor discipline speciale de cunoștință, descoperim activități matematice, fizice, biologice, psihologice, sociologice, morale și juridice, ca fiind

obiective și deci empiric anterioare nouă, deși ele sunt în realitate produse ale actelor raționale de cunoștință și sunt logic implicate în aceste acte. Prin acte raționale de cunoștință devenite conștiente, noi ajungem să prindem virtualitățile ascunse în cunoștințele precedente. Prin aceleași acte noi le îndrumăm și le canalizăm pe căile pe care le impune rațiunea obiectivă. In felul acesta, spiritul nostru ajunge să domine materia și să o folosească. *Mens agitat molem.* Prin urmare, conștiința, formă completă a unui sistem de relații posibile, apare ca un fapt suprem grație căruia vieața se petrece și prin care ea se manifestă în mod liber, producând și îndrumând realitățile naturale.

Față de toate acestea, înțelegem că și voința juridică, întocmai ca și voința psihologică și cea sociologică poate să fie învestită cu conștiință, fie lipsită de conștiință. Este însă evident că actele de voință juridică conștientă sunt de o însemnătate mult mai mare. Contrar aparenței ele sunt în realitate cele mai rare, dar mai ales prin ele se realizează, se creează și se conduce vieața juridică și socială.

Numim în drept, în mod obișnuit, convenție convergența rațională a unor asemenea voințe juridice conștiente atribuite mai multor persoane deosebite. Dar realitatea din urmă a convenției stă în convergența rațională a acelor voințe juridice, fie că sunt conștiente, fie că nu, adică în convergența activităților juridice pe care ele le reprezintă. Este evident, după cele spuse, că e vorba de sistematizarea scopurilor raționale ale activităților sociale. De aceea rațiunea stă la fundamentul validității oricărui act juridic și în aceste condițiuni toate actele juridice au și un caracter convențional.

3. Orice act juridic presupune într'adevăr o adeziune rațională, o activitate logică, fie că e devenită conștientă, fie că nu. Prin aceasta trebue să recunoaștem că dreptul, ca și orice altă știință, e dominat de logică, cu o activitate, o finalitate și o libertate proprii determinate numai de legile pure ale rațiunii. Această activitate, finalitate sau libertate pur logică devine etică și în special juridică atunci când se transpune pe planul realităților etice și anume pe acela al realităților juridice, întocmai cum ea devine sociologică, psihologică,

biologică, fizică, etc., transpunându-se pe planul realităților construite în fiecare din aceste științe.

Orice activitate este îndreptată spre un scop. A o voi e a voi o asemenea activitate spre a înfăptui scopul ei. A voi e a pune prin o activitate un scop unei alte activități, care reprezintă în drept ceea ce numim interesul ei. Voința este prin urmare un raport între activități și prin aceasta între scopurile lor. Orice voință implică prin urmare întotdeauna o finalitate, după cum orice finalitate implică o voință și o activitate. Acțiunea și gândirea nu sunt de esență deosebită; acțiunea consistă în a pune un scop cercetării, iar gândirea consistă în « căutarea a ceea ce sperăm să găsim » (Brunschwicg).

Când voim în mod conștient, noi ne fixăm un scop și prin aceasta voim o idee și anume obiectul unei idei. Dar un asemenea obiect nu poate fi gândit, precizat și individualizat decât în raporturile lui cu obiectele altor idei; cu alte cuvinte el e determinat prin relații raționale: îl constituim prin rațiune. Tot asemenea, pe de altă parte, a gândi un obiect e întotdeauna a preciza prin aceasta un scop nou pentru eventuale voințe, actuale sau posibile. Voința și rațiunea sunt astfel două realități nu numai pătrunse de activitate și de finalitate, dar totodată pătrunzându-se în mod necesar una pe alta.

Se poate concepe și existența unor voințe inconștiente. Cu toate acestea, chiar și asemenea voințe nu pot fi gândite decât prin o finalitate a lor determinabilă în mod rațional. Orice voință în genere și orice finalitate rațională, adică orice gând de-al nostru, sunt în funcție una de alta.

Dacă însă a voi este astfel a voi prin rațiune, ne-am putea întreba ce mai poate încă însemna o voință lipsită de obiectivitate, o voință neînțeleaptă, o voință așa zisă nerațională, cum sunt așa de multe. Care e înțelesul acestei noțiuni?

In realitate, acel care are o voință nerațională izolează în mod arbitrar obiectul unei anume idei pe care și-l propune ca scop și nu prinde sau nu vrea să prindă acel obiect în toate raporturile lui cu celelalte obiecte: el nu așează obiectul la locul care-i covine în mod normal și rațional între celelalte

date ale cunoștinței noastre și nu-i prinde unitatea logică prin care se leagă de celelalte obiecte despre care știm ceva. Voința nerațională este însă și ea o voință determinată de o idee rațională luată ca scop, căci e imposibil a voi un scop fără a-l determina în mod intelectual, identificându-l în ce este și deosebindu-l de ceea ce nu este; dar voința nerațională se oprește fără motiv obiectiv la jumătatea drumului și anume numai la un prim grad de determinare rațională: e o voință de fapt redusă, o voință mutilată, o voință încă neactualizată care pierde sau care taie singură aripile avântului său.

De sigur, putem voi și ceva nerațional. Când, spre pildă, nu luăm în seamă decât propriul nostru interes individual, oprim cugetul în mod arbitrar în drumul lui și nu prindem în mod obiectiv toate raporturile aceea ce voim. Dar, obiectiv, trebue atunci să recunoaștem cu rațiunea că această voință nu a mers în mod normal până la capăt și că nu ajunge a fi ceea ce ar trebui să fie.

Subiectul poate avea uneori conștiința limpede a acestei auto-mutilări a propriei lor voințe. In acest caz el știe ce ar trebui să vrea, dar, în mod arbitrar, refuză a-l voi. In realitate conștiința lui vede adevărul, dar nu-l urmează; subiectul adheră la un adevăr, dar nu-l pune în practică. Adheziunea aceasta nu e desăvârșită decât numai dacă subiectul urmează prin faptele sale ideea adevărată pe care a văzut-o, cu toate urmările pe care le-a prins.

Adheziunea internă la un adevăr este de sigur și ea un act de voință. Dar acest act este dominat de înțelegerea unui adevăr și această înțelegere pătrunde actul, făcând una cu el. E așa dar o adheziune voluntară, dar ea e în același timp necesară, căci ea se confundă cu însăși vecinătatea raționalului sau cel puțin a tot ce ne apare ca rațional. Recunoscând că două și cu două fac patru, noi aderăm în mod liber la acest adevăr, printr'un fel de acceptare voită; dar voința noastră este în același timp constrânsă de rațiunea noastră și această constrângere nu e altceva decât *obligațiunea* logică de a considera ca adevărat tot ceea ce ajungem a înțelege ca adevărat, adică rațional.

Descoperim astfel în noi înșine un fapt de o deosebită însemnătate: libertatea voinței se unește aci cu forța obligatorie a rațiunii, care constitue necesitatea ei internă. Faptul acesta poate deschide largi perspective filosofice. El arată însuși mecanismul dialecticei prin care gândirea creează realitățile. El dovedește că ideile de voință și de activitate pot fi privite sub un aspect cu mult mai înalt și că ideile unite de activitate, libertate și de rațiune constitue culmea din urmă a oricărei realități filosofice. Același fapt arată în fine esența ideii de obligație, așa cum o cunoaștem și în știința juridică.

Orice descoperire intelectuală, fie a omului de rând, fie a învățatului, orice progres al gândirii oricărui om care cugetă și caută adevărul, înfățișează în realitate o adheziune liberă de felul celei de care am vorbit. Gândirea noastră stă astfel în adheziuni voluntare și raționale care se adaogă unele altora, în mersul înainte, neîncetat creator, al cunoștințelor noastre. Orice act de gândire este prin urmare o voință de adheziune la un obiect nou gândit în mod rațional, cu toate consecințele lui logice. Orice victorie nouă a cugetului nostru, orice câștig nou al unui adevăr, este totodată o acceptare, un consimțimânt, o liberă activitate.

Un nou adevăr descoperit este întotdeauna prin natura lui o unificare logică, o sistematizare nouă. Căci el se reazimă pe ceea ce știm dinainte pentru a ordona divergențele cunoștințelor noastre astfel dobândite și a le face coherente. Această unificare obiectivă, această identificare a multiplului, considerat ca divers, e o sinteză care reprezintă întotdeauna prin însuși felul ei de a fi ceva nou, e o creație spirituală, o creație prin rațiune.

Să nu se uite însă, pe de altă parte, că orice idee sau cunoștință nouă este activitate, așa cum am mai spus. Din acest punct de vedere, s'a putut chiar spune de unii gânditori că orice cunoștință nu e altceva decât un semn, un simbol de activități diverse unificate. Sistematizarea datelor anterioare pe care o realizăm prin orice progres intelectual este așa dar în realitate o sistematizare a unor activități. Orice adevăr nou descoperit este o unificare rațională a unor serii multiple de activități și, prin aceasta, o mai bună determinare a acestor activități.

4. Dar, atunci când descoperim un nou adevăr, când îl identificăm și-l prindem ca atare, îl punem în mod obiectiv ca valabil pentru toată lumea, pentru orice ființă capabilă de a-l voi și de a-l înțelege. Orice adevăr înfățișează astfel o convergență rațională și necesară a voințelor libere ale celorlalți și este în acest sens obligatoriu pentru toți.

Putem ajunge astfel a concepe orice adevăr ca o convenție și a afirma, ca urmare, că știința se întemeiază în realitate pe convenții. Aceste convenții sunt, de sigur, libere. Dar, să observăm bine: ele nu sunt arbitrare. Căci le obținem prin metoda rațiunii, printr'o activitate logică de sistematizare a relațiunilor obiectelor cunoscute și această metodă deosebește tocmai ceeace e obiectiv de ceeace e arbitrar. Adevărul nu poate fi arbitrar; el e obiectiv și el stă în coherență logică, mereu împinsă mai departe, a cunoștințelor noastre.

Astfel, marele matematician Henri Poincaré a putut, spre exemplu, afirma că ideile din urmă ale științei sunt pure convenții, datorite comodității. Dar când unii l-au înțeles în sensul că aceste convenții ar fi cu totul arbitrare, el a protestat cu tărie și a explicat că adevărul științific nu poate fi obiectul capriciului nostru. Ar fi putut chiar merge și mai departe și ar fi putut adăoga, cercetând mai de aproape ideea de comoditate pe care a pus-o în discuție ca un criteriu de alegere a convențiunilor folosite de știință, că această comoditate este o formă de sistematizare a activităților, e un fel de a obține coherența lor logică și obiectivă care e însăși esența adevărului. Credem însă că ar fi fost greu pentru Henri Poincaré să vadă limpede această consecință, pentrucă el nu se liberase încă în deajuns de prejudecata vulgară conform căreia la începutul oricărei cunoștințe ar sta un « datum » exterior, impenetrabil și pasiv. Poincaré a fost întrecut în această privință de E. Le Roy, care a arătat că în silogismul clasic concluziunea este, e adevărat, o a treia convenție, dar e urmarea « necesară » a celorlalte două care sunt premisele [1]).

Este prin urmare adevărat, că orice cunoștință presupune alegerea unui sistem de referență și se rezolvă astfel prin

[1]) *Science et philosophie*, « Revue de Métaphysique et de Morale », 1899.

simple relații; dar aceste relații nu se stabilesc între ele la întâmplare, după capriciul nostru, căci deosebitele sisteme de referență alese în fiecare caz trebue să se poată lega între ele și trebue să ducă la un singur tot sistematic de relații hierarhizate, tot care e determinat de directivele necesare ale logicei; altfel, ar trebui să ne resemnăm a vedea în fiecare din sistemele adoptate simple începuturi nedesăvârșite și ireconciliabile între ele: ar trebui să admitem în mod definitiv un pluralism sterp și zadarnic, care nu poate fi decât un punct de plecare, dar care nu se poate concepe ca fiind idealul necesar al cunoștinței noastre.

Henri Poincaré ar fi putut astfel ajunge a recunoaște cum convențiile științifice, care nu sunt arbitrare, sunt în mod logic obiective prin sistematizarea lor rațională, cum ele ne înfățișează astfel realități efective și cum fiecare din ele cuprinde în mod implicit în sine, prin relațiunile ei cu celelate, o serie indefinită de consecințe necesare care se impun prin rațiune ca obligatorii oricărui cuget capabil a le înțelege.

Să ne reamintim, aci, că ideea de convenție rațională, așa concepută la baza oricărui adevăr științific, duce în fiecare dată la o sinteză creatoare nouă față de cunoștințele și activitățile pe care le sistematizează, în deosebi față de sistemele pe care le schimbă: fiecare « datum » astfel obținut servește atunci la rândul lui ca punct de plecare pentru sistematizări, adică pentru sinteze creatoare noui. Există așa dar, în afară de tot ce ne este « dat » și pe deasupra, o activitate rațională care-l depășește foarte de sus și care-l creează în realitate. Este deci cu neputință de a admite, așa cum o face pozitivismul naiv, date prime iraționale așezate la începutul elaborării oricărei cunoștințe științifice cu misiunea de a-i fi punctul ireductibil de sprijin. Tot ce e « dat » e o creație obiectivă a gândirii, prin metoda ei de coordonare logică. Nu pot fi « date » prime, cum nu pot fi « date » ultime, în mersul neîncetat înainte, pe trepte succesive, al gândirii. Metoda pozitivă poate fi folosită fără îndoială ca un început în elaborarea cunoștințelor noastre, dar trebue să ajungem neapărat până la urmă la acest adevăr ultim, că activitatea însăși a gândirii domină orice cunoștință: experiența nu e cu adevărat expe-

riență decât întru cât o gândim și devine astfel conștientă. Această activitate a rațiunii trebue prin urmare să explice totul și pe ea se sprijină întreg edificiul cunoștințelor noastre, în orice moment al evoluțiunii lor.

5. Trebue să mai facem aci încă o observațiune, importantă pentru înțelegerea dreptului. Concepția pe care am arătat-o despre adevăr, îl arată ca implicând în sine ideea de libertate și aceea de obligație rațională. Numai fiind liberi noi suntem totodată supuși necesității de a admite adevărurile pe care am ajuns a le înțelege. Izvorul ideii de obligațiune în genere stă astfel în rațiune, iar obligațiunea juridică nu e decât una din multele fețe sub care această idee se poate înfățișa.

Pretutindeni unde e cunoștință e și obligația rațională. Există, propriu vorbind, obligații curat logice. Există, pe lângă obligațiile juridice, și obligații morale. Există un anume fel de obligații chiar și în orice cunoștință a frumosului căci, ori de câte ori îl simțim, noi suntem cuprinși de logica frumosului ca de o necesitate care ne depășește, deși în același timp rămânem și liberi. Ințelegerea legilor fatale ale naturii interne și externe este și ea expresiunea unor obligații raționale, care variază cu felurile deosebite ale acestor legi: de aceea de altfel nu există nici cunoștință despre natură fără libertate; necesitățile matematice, fizice, biologice, psihologice sau sociologice, înfățișează fiecare câte un anume gen de obligații raționale, după natura obiectului special al științei respective, construit în fiecare dată prin abstracție de cugetul nostru.

Numim în mod obișnuit juridice numai obligațiile care privesc subiectele libere ale activităților sociale exteriorizate. Dar și aici e vorba de obligații impuse de rațiune din liberul avânt al activității gândirii noastre.

De aceea, juriștii se văd nevoiți a constata, că obligațiile privesc ființe considerate ca libere, ființe considerate ca raționale, dar că obligațiile sunt totodată o necesitate care se impune în mod obiectiv. Nu e aci o contradicție, așa cum ar putea părea la prima vedere. Accentul gândului nostru cade în aceste cazuri asupra necesității raționale pe care fiecare trebue s'o admită în mod liber și a cărei violare poate atunci duce uneori chiar și la măsuri de constrângere materială.

Inţelesul ideii de libertate transpusă în drept nu trebue prin urmare confundat cu acela al ideii de libertate materială sau psihologică. Voinţa juridică trebue să fie liberă şi totodată supusă dreptului: ea prinde astfel în ştiinţa juridică un cu totul alt aspect decât în psihologie. Se poate uşor constata că juriştii tind a deosebi voinţa juridică de voinţa psihologică propriu zisă. Ei ar putea însă mult profita de atmosfera de idei pe care gânditorii cei mari din timprrile din urmă, dela Kant încoace, cum au fost Cohen, Natorp, juristul Stammler, etc., au creat-o în cultura contemporană continuând pe Plato. Căci este dela sine înţeles că nu orice voinţă de fapt este o voinţă valabilă pentru drept şi că normele juridice sunt destinate din contra a reglementa şi chiar a opri în anume cazuri voinţele de fapt, cărora vin să se opună; normele juridice consfinţesc numai voinţele de fapt considerate ca raţionale şi pe această cale dreptul ajunge chiar a concepe uneori voinţe juridice lipsite cu desăvârşire de suportul unor voinţe de fapt.

6. Dacă dorim a ne da bine seama de natura convenţiilor juridice, nu o putem face decât la lumina unor asemenea consideraţiuni. Faptul de a conveni e un element spiritual mult mai răspâmdit decât pare la prima vedere; el are o însemnătate covârşitoare chiar şi pentru înţelegerea gândirii în genere. Nu se poate nega că există şi convenţii curat morale pe lângă cele juridice. Există tot astfel şi convenţii cu caracter curat sociologic sau convenţii cu caracter curat psihologic. Domeniul convenţiei e mult mai întins decât acela al dreptului şi-l depăşeşte aşa de mult, încât se poate afirma existenţa convenţiei la baza oricărei cunoştinţe.

In cadrul însuşi al dreptului şi chiar al acelui drept restrâns care e numit pozitiv, o cercetare făcută cu luare aminte asupra convenţiei aşa cum ea ne apare la început în unele cazuri din dreptul privat, duce neîndoios la recunoaşterea existenţei ei în tot dreptul, pe care-l domină în întregime.

Dreptul se ocupă numai de relaţiunile sociale exteriorizate; el presupune o multiplicitate de fiinţe constituite în societate, capabile de activităţi libere. De aceea convenţia juridică, — întocmai ca şi convenţia morală şi convenţia sociologică, — se arată ca un acord raţional între mai multe activităţi care

trebue să fie atribuite în cele din urmă unor ființe reale din punct de vedere sociologic și psihologic, cum sunt ființele omenești: nu există drept fără o multiplicitate de asemenea ființe în raporturi între ele, fără o societate. Convenția juridică se arată la prima vedere ca o convergență a mai multor voințe « conștiente » spre acelaș obiect, obiect prin care se unifică activitățile sociale prin drepturi și obligații noui, dintre care unele sunt explicite și exprese și altele sunt subînțelese ca urmând din cele exprimate. O analiză mai adâncită arată însă că domeniul convenției e mult mai întins în drept, că el cuprinde toate activitățile sociale reglementate și că se confundă astfel cu dreptul însuși. Dar aceasta nu însemnează nicidecum negarea însemnătății cu totul excepționale pe care o poate înfățișa faptul înmulțirii și al intensificării convențiilor conștiente.

Se poate de sigur concepe un mare număr de feluri de convenții. Dar, oricare din aceste feluri ar fi luat în cercetare, fundamentul puterii obligatorii a convenției nu se poate găsi decât în hierarhizarea rațională a activităților sociale printr'un sistem nou de drepturi și obligații legate în mod logic unele de altele.

Rațiunea, prin activitatea ei de ordonare logică, se impune dreptului, cum se impune oricărei alte științe, cum se impune oricărei cunoștințe în genere. Fundamentul din urmă al convenției se poate astfel găsi numai în rațiune și anume în activitatea ei logică de sistematizare.

VI. CONCLUZIE.

Am încercat a studia problema pusă dintr'un punct de vedere științific și nu cu scopul de a da indicațiuni practice judiciare căutând numai interesul imediat al fiecărei afirmări făcute; dar credem că prin aceasta nu ne-am supus unui risc mai mare de greșeli. Tendința noastră a fost astfel de a da explicațiuni valabile pentru toate cazurile respective și nu de a ne mulțumi cu așa zise «principii» care comportă «excepții».

Concluziunile noastre ar putea să surprindă pe unii juriști, prea mulți obișnuiți a vedea în actele juridice numai voința

efectivă a părților. Avem însă convingerea adâncă că psihologismul strâmt care se caracterizează prin eliminarea sistematică a tot ce nu este realitate psihică trebue să ajungă a fi depășit și de știința juridică, cum e depășit de adevărata speculație filosofică.

Concluziunile noastre ar mai putea contraria și metoda unor sociologi cari, deși sunt admirabili savanți în specialitatea lor, elimină din preocupările lor tot cee valoare normativă autonomă.

Dar, după noi, dreptul nu e sociologie, chiar dacă studiul realităților juridice presupune în mod necesar pe acela al realităților sociale. E afară de îndoială că ideea de drept, și în special aceea de convenție, nu poate fi concepută fără activități sociale. Cu toate acestea, un studiu curat sociologic al instituțiilor de drept nu este încă un studiu juridic.

Dreptul presupune morală și aceste două discipline presupun împreună sociologia. Intocmai la fel sociologia presupune psihologia, aceasta biologia, care la rândul ei presupune fizica și aceasta presupune matematica [1]). Dar fiecare din aceste științe are drept obiect realități proprii, cu o natură în fiecare dată originală. Realitățile juridice sunt în felul acesta deosebite de toate celelalte și prin urmare și de realitățile sociologice.

---

[1]) *Dialectique et expérience juridique, 1938.* Datele *matematice* nu presupun în mod necesar, pentru a le putea gândi, date fizice, dar datele fizice implică întotdeauna date matematice (numere, forme, etc.); când ne gândim la anume date *fizice*, noi nu ne gândim în mod necesar la date biologice, dar toate datele biologice presupun date fizice; punând date *biologice*, noi nu punem în mod necesar date psihologice, dar aceastea din urmă implică întotdeauna date biologice, fără care nu ar exista; concepem datele *psihologice* ca fiind realități deosebite de datele sociologice, dar acestea presupun întotdeauna anume date psichologice; datele *sociologice* pot fi gândite independent de datele morale, dar datele morale presupun întotdeauna realități sociologice; datele *morale* nu implică în mod necesar date juridice, dar realitățile juridice conțin întotdeauna date morale; datele *juridice* în fine sunt gândite ca independente de *actul real de conștiință și de contemplare intelectuală* prin care se prind datele diferitelor științe și se ierarhizează între ele sub forma de relații raționale. Putem astfel gândi realități matematice, fizice, biologice, psihologice, sociologice, morale sau juridice considerându-le fiecare pentru sine în mod separat; dar o realitate fizică e în mod necesar gând cu calități matematice, o realitate biologică conține date fizice și matematice, o realitate psihologică e gândită în mod necesar în relație cu date biologice, fizice și chiar, prin acestea, cu date matematice, o realitate sociologică implică la fel realități psihologice, biologice, fizice și matematice, o realitate morală implică r alități sociologice cu tot ceea ce acestea conțin la rândul lor, o realitate juridică, în fine, presupune realități morale și, prin ele, realități sociologice, psihologice, biologice, fizice și chiar matematice, cu care nu poate fi în contradicție.

Dreptul se caracterizează anume prin « justificări », în timp ce sociologia, ca orice altă ştiinţă despre natură, are de obiect « constatări ». A « justifica » în mod juridic o activitate nu e tot una cu a o « constata » pur şi simplu: sunt două operaţiuni deosebite, dar tot aşa de justificate. « Datorinţa » nu poate fi confundată cu « fiinţa », « sein » cu « sollen », dar şi una şi alta au aceeaşi existenţă obiectivă. Dreptul se ocupă de « valorile etice » constituite prin sistematizarea raţională a scopurilor exteriorizate a activităţilor sociale; sociologia se mărgineşte a studia aceste « activităţi » şi ea le explică numai prin desvoltarea lor genetică. Valorile juridice pot de sigur fi şi ele studiate din punctul de vedere sociologic, dar atunci renunţăm a căuta justificarea lor, care e tocmai propriul cunoştinţei juridice.

Astfel, e absolut indispensabil pentru ştiinţa juridică să se aşeze întâi din punctul de vedere sociologic, procedând la constatări şi analize prealabile cât mai pătrunzătoare ale fenomenelor sociologice corespunzătoare. Dar această etapă nu e decât o fază preliminară şi orice studiu de drept trebue să ajungă şi la punctul de vedere juridic care-i e specific. Trebue în mod necesar să începem prin a « constata » pentru a putea « justifica ».

S'au făcut de unii sociologi studii nebănuit de interesante asupra unor materii de drept. Dar cea mai mare parte din aceste studii, aşa de utile pentru drept, presupun în fiecare clipă justificări juridice pe care le iau ca simple date fără să analizeze valoarea lor; ele nu se preocupă de verificarea acestor justificări în raport cu datele sociale ale momentului. A descoperi că o anume atitudine psihologică sau sociologică a servit drept suport unui anume fenomen juridic sau a determina evoluţiunea istorică a instituţiilor de drept prin relaţii psihice sau sociale de cauză la efect nu e încă a cunoaşte aceste fenomene sau aceste instituţiuni din punctul de vedere al dreptului [1]).

Deşi sociologia şi dreptul au astfel obiecte deosebite, există, de sigur, o formă de cunoştinţă în care faptul şi dreptul,

[1]) Admirabila lucrare a lui G. Davy, *La foi jurée, étude sociologique du problème du contrat*, ca şi aceea, tot aşa de frumoasă şi adâncă a lui P. Fau,onnet, intitulată *La responsabilité*, pot servi de ilustrare acestei idei.

datele psiho-sociale şi datele juridice, se confundă într'un singur tot sub formă de intuiţiune. Unii autori, cum e G. Gurvitch, au descris acest gen de cunoştinţă inspirându-se cu originalitate din metodele filosofiei intuitive contemporane şi de acelea ale fenomenologiei germane. Acest punct de vedere este tot aşa de justificat ca şi un altul, dar nu exclude posibilitatea perspectivei în care am privit noi aci problema pusă.

Se poate de sigur prinde dintr'odată, printr'un act de intuiţie imediată, cu o mare complexitate interioară, realităţile juridice şi realităţile sociologice corespondente. Dar nu e interzis ştiinţei să încerce de a le distinge prin caracterele lor raţionale. Inteligenţa şi intuiţia nu sunt două facultăţi inimice, ci mai mult, cum zice Brunschwicg, două aspecte ale aceleiaşi funcţiuni, aspecte care se pot diferenţia în mod ideal.

Căci orice cunoştinţă intelectuală corespunde unei intuiţii, după cum orice intuiţie corespunde unor cunoştinţe intelectuale. Nu există intuiţie fără raţionament, cum nu există raţionament fără intuiţii. Căci este imposibil de a concepe un raţionament care nu s'ar sprijini pe nimic şi este tot aşa de imposibil a cunoaşte o intuiţie fără anume opoziţii prin care noi prindem relaţiile ei cu altă intuiţie: o intuiţie absolut unică e imposibil de conceput. Opoziţia este legea sensaţiilor înseşi, considerate ca cele mai simple intuiţii. Pentru ca o intuiţie să se producă, trebue ca să procedăm, conştient sau inconştient la o comparare cu altă intuiţie [1]). Această operaţie de identificare este o verificare, e în germene un raţionament.

Activitatea oarbă, aşa cum am analizat-o, este şi ea o formă specială de intuiţie, dar este şi ea supusă unei operaţiuni logice care o domină. Căci orice scop determinat de acţiune nu este cunoscut decât prin legăturile şi opoziţiile sale cu alte scopuri, cât mai multe posibile. Progresul activităţii nu s'ar putea realiza decât prin determinarea unor relaţiuni coherente între un număr cât mai mare de scopuri de acţiune.

Intuiţia în general nu este altceva din punct de vedere logic decât concentrarea sintetică într'un singur act de cunoştinţă a unei serii extrem de numeroase de date implicite

[1]) Rauh, el însuşi, când reduce binele şi răul la un sentiment intuitiv procede pentru a le descoperi la verificări foarte minuţioase.

și ea se compune astfel dintr'un număr indefinit de relații și prin care gândirea se ia pe sine de obiect.

Este adevărat că elementul intuitiv al cunoștinței ne apare de obiceiu cel dintâi, dar cunoștința rațională are datoria de a-l verifica: ea trebue mai întâi să-l prindă și să-l delimiteze în mod exact, ea trebue apoi să descopere relațiile lui. Știința face aceasta prin elaborare rațională care n'a sfârșit, construind neîncetat intuiții noui care la rândul lor devin puncte de plecare pentru alte operații științifice. Nu pot fi în știință niciun « residuum » ultim indecompozabil, nici vreun rezultat definitiv intuitiv, căci știința, în progresul ei indefinit, trebue să proceadă mereu la o nouă verificare și la o punere în relație a rezultatelor pe care le-a obținut.

Iată lucrarea pe care am urmărit-o în considerațiile care preced. Ea ne-a dus la concluzii cu totul deosebite de acelea ale pozitivismului, care însuflețește știința juridică contemporană.

Orice act juridic, în special orice convenție, privește astfel activități sociale și în genere realități naturale care constituesc « conținutul » raporturilor juridice create prin acel act sau prin acea convenție. Dar valoarea jurudică a actului nu e datorată decât unei pure aprecieri raționale prin care încercăm să stabilim o coherență logică între scopurile de activitate ale indivizilor care trăesc în aceeași societate. Convențiunea reprezintă tocmai această coherență. Ea va produce efecte juridice în toate cazurile în care coherența rațională a scopurilor va putea fi recunoscută în mod obiectiv. Domeniul de aplicare al principiului juridic a libertății de fapt a convențiilor nu are alte limite decât acelea pe care le arată principiul juridic obiectiv care definește libertatea juridică. Simple fapte se transformă atunci în « acorduri » juridice de principiu și impun prescripții raționale voinței efective.

Doctrina nu vorbește, aci ca în alte părți în drept, de « deducții temperate », decât pentrucă nu a cunoscut aceste adevăruri pe care o gândire atentă trebue să le facă evidente. Dacă un principiu este « adevărat », el trebue să aibă consecințe riguros exacte în toate cazurile lui de aplicare.

Fundamentul obligativității juridice a convențiilor consistă așa dar întotdeauna în considerațiuni raționale de natură etică.

Se poate astfel afirma că în convenție stă esența însăși a sociabilității, pe bază de paritate, adică de justiție. Ea este legătura socială prin excelență. Ea se manifestă mai întâi în diferitele forme ale regimurilor politice și întemeiază astfel dreptul pozitiv. Prin intermediul dreptului pozitiv, ea autoriză în fine propria ei multiplicare sub aspectul diferitelor feluri de fapte sociale producătoare de efecte juridice pe care le numim izvoare pozitive ale raporturilor juridice și din care fiecare reprezintă câte o nouă legătură de sociabilitate. Așa zisa teorie a izvoarelor obligațiunilor și în legătură cu ea aceea a cauzei în contracte trebue astfel supuse unei revizuiri. In orice caz, nu toate izvoarele rapoartelor juridice implică o voință concordantă și actualizată a titularilor drepturilor și obligațiilor. Sunt de sigur acte care nu se formează decât prin voința concordantă conștient manifestată a tuturor interesaților, voință care e atunci condițiunea modificării situațiilor juridice anterioare. Dar convenția, fie în sens larg, fie în sens restrâns, nu poate avea validitatea ei juridică decât prin valoarea etică pe care i-o dă rațiunea noastră prin metodele de verificare ale acesteia, prin stabilirea de relații logice întemeiate pe principiul identității și contradicției.

Pozitivismul juridic, fie că încearcă a fonda dreptul pe ideea exclusivă de voință de fapt, fie numai pe constatări sociologice, e o concepțiune primejdioasă, căci el elimină tocmai ceea ce este propriu dreptului, ideea unui imperativ etic rațional. Acest imperativ este contrariul unei realități sensibile. Prin suprimarea ideii normative de justiție, pozitivismul duce în realitate pe calea cea mai scurtă la desagregarea socială: el suprimă ceea ce produce însăși comuniunea socială, el face în mod arbitrar abstracție de inteligență în acțiune, inteligență pe care se întemeiază coeziunea activităților sociale și organizarea lor armonioasă într'o ordine rațională.

TABLA MATERIILOR

PETRE MAVROGHENI
« Fotografie aflată la Ministerul Finanțelor, Cabinetul Subsecretarului de Stat ».

VIEAŢA ŞI OPERA LUI PETRE MAVROGHENI

DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa Secţiunii istorice dela 27 Ianuarie 1939

INTRODUCERE

In anul acesta se împlinesc 120 de ani dela naşterea lui *Petre Mavrogheni* (1819) şi 52 de ani dela săvârşirea lui din vieaţă (1887).

Deşi a fost una din figurile cele mai proeminente ale vieţii noastre publice, în epoca cea mai frământată şi mai bogată în fapte şi realizări hotărîtoare a istoriei naţionale din veacul al 19-lea, el este astăzi complct uitat. Cine mai vorbeşte astăzi de *Petre Mavrogheni* şi câţi mai ştiu de contribuţia lui atât de însemnată, la organizarea financiară a ţării?

Printr'o curioasă întâmplare, portretul lui *Petre Mavrogheni* se mai păstrează astăzi la Ministerul de Finanţe, pe unul din pereţii mai întunecoşi ai unui cabinet ministerial, dar cred că prea puţini ştiu sau îşi dau osteneala să ştie pe cine reprezintă acel portret.

Intr'o epocă de numeroase « celebrităţi cotidiane », care apar pe neaşteptate pentru a dispare tot atât de repede, se cuvine să ne oprim un moment asupra unui om de talia lui *Petre Mavrogheni*, care a stat aproape 50 de ani în slujba ţării, cu credinţă şi mai ales cu vrednicie, lăsând o operă durabilă, în urma lui.

Cercetându-i vieaţa şi arătându-i opera, se va putea înţelege mai bine dacă el merită uitarea în care zace astăzi memoria

lui. Se va putea judeca dacă strădaniile lui de a pune finanțele țării pe temelii sănătoase și trainice nu merită o recunoaștere din plin. Se va putea judeca dacă concepțiunile lui în materie fiscală, bugetară, monetară și economică, nu dovedesc cu prisosință ce minte sclipitoare avea, ce pregătire tehnică poseda și mai ales ce devotament, cald și dezinteresat, dovedea el, oridecâteori avea prilejul să-și servească Țara și interesele ei obștești.

Oricine cercetează istoria economică și financiară a României în veacul al 19-lea nu poate trece cu vederea peste numele și opera lui *Petre Mavrogheni*. Uitarea de astăzi nu micșorează cu nimic strălucirea meritelor lui *Petre Mavrogheni*, dar îngădue o judecată severă asupra celor care o admit și o fac să dureze.

Lucrarea de față caută să fie un modest început de readucere la lumină a unei figuri de seamă și a unei opere remarcabile.

Ea va trebui completată cu studii de amănunte și cu publicarea în întregime a operei scrise și vorbite, lăsate de *Petre Mavrogheni* din care va reieși, din plin, contribuția reală dată de acest om de Stat, pentru consolidarea Statului și organizarea lui financiară.

I

VIEAȚA LUI PETRE MAVROGHENI

NOTE BIOGRAFICE

Petre Mavrogheni s'a născut la Iași, în anul 1819 ca fiu al lui Petre Mavrogheni și al Ruxandrei Sturdza, sora lui *Mihai Grigore Vodă Sturdza.*

Se știe prea puțin asupra copilăriei și tinereții lui. Buna stare a familiei Mavrogheni, în vremea aceea îi îngădue să trăiască o vieață fără necazuri și să primească o educațiune îngrijită. Primele noțiuni de învățătură le capătă în casa părintească dela Iași, sub îngrijirea unui institutor adus din Paris. Pentru completarea studiilor este trimes apoi la Paris,

unde se pare că s'a ocupat cu multă hărnicie să-şi apropie cunoştinţe cât mai întinse şi în domenii cât mai variate.

Date şi informaţiuni mai sigure asupra studiilor lui *Petre Mavrogheni* la Paris nu avem.

Se întoarce la Iaşi către 1840, deci sub domnia lui *Mihai Grigore Vodă Sturdza*, unchiul său după mamă.

Rudenia lui cu Domnitorul Ţării, dar mai ales calităţile lui de inteligenţă şi ascuţime de spirit fac ca să fie de îndată întrebuinţat în anumite slujbe de Stat, potrivit cunoştinţelor sale, dar mai ales rangului său social.

Se pare că *Mihai Grigore Sturdza Vodă* îi încredinţează de îndată ce se întoarce dela Paris, slujba de « *Vornic de aprozi* » [1]) — un fel de şef de portărei — ce nu se da decât tinerilor scoborîtori din cele mai mari familii, cu însărcinarea de a face să se împlinească hotărîrile autorităţilor administrative şi judecătoreşti.

Se pare că rămâne în această slujbă până la 1844 dată când avea vârsta de 25 ani.

La 2 Februarie 1845, *Mihai Grigore Vodă Sturdza* îl înalţă la rangul de postelnic, cu următoarea menţiune a Domnitorului Ţării pusă pe Decretul Domnesc: « *Pentru slujbele ce cu vrednicie, cu credinţă şi cu râvnă ai jărtvit Patriei, atât în timpul când te-ai aflat ocupând postul de vornic de aprozi, cât şi în osebite alte însărcinări* » (Vezi Anexa Nr. 1 Pl. I).

Pentru a ne da seama de ideile şi simţimintele lui *Petre Mavrogheni* la acea epocă a vieţii lui, este destul să amintim că în Ianuarie 1844 îl găsim făcând parte din delegaţiunea de tineri, care se înfăţişează *Domnitorului Mihai Sturdza*, alăturea de *Costache Negri*, *Vasile Alecsandri*, *Mihail Kogălniceanu*, *Costache Rolla şi D. Rallet*, spre a felicita pe Domnitor şi a-i arăta recunoştinţa tinerei generaţii pentru hotărîrea luată de a emancipa din robie pe Ţiganii Statului şi ai Mânăstirilor.

Este adevărat că o mare prietenie a legat pe *Petre Mavrogheni* de *Mihail Kogălniceanu*, chiar dacă în anumite împrejurări s'au găsit în tabere protivnice. Astfel, în 1844, ziarul

[1]) Théodore Blancard, *Les Mavroyeni. Essai d'étude additionnelle à l'histoire dmoerne de a Grèce, de la Turquie et de la Roumanie.* Paris (Flammarion). F. A., pag. 593.

lui *Kogălniceanu* « *Steaua Dunării* » este suprimat de *Petre Mavrogheni*, el care în 1840 protestase împotriva procedării lui *Mihail Sturdza* în cazul « *Daciei Literare* »[1]).

Doi ani mai târziu, și anume, la 25 Iulie 1846, tot *Mihai Grigore Vodă Sturdza*, cunoscându-i calitățile lui de organizator și administrator priceput și mai ales integru, îl numește pârcălab la Galați. (Vezi anexa Nr. 2, Pl. II). In textul Decretului Domnesc de numire se cuprind și sfaturi de modul cum trebue să-și îndeplinească această slujbă. La Galați rămâne până în 1848, lăsând amintirea unui om hotărît, energic și de o probitate fără seamăn. *Domnitorul Mihai Grigore Vodă Sturdza* îi adresează, prin decret special, la 19 Ianuarie 1848 mulțumiri călduroase pentru « *deosăbita Dumniavoastră silință și chibzuire* » cu care a făcut să se stingă o gravă epizootie în regiunea Galațului. Este interesat de subliniat că în textul decretului (ce se găsește în Anexa Nr. 3, Pl. III) se poate vedea scris de mâna Domnitorului următoarea apreciere: « *In cât persoana Dumitale iaste mai apropiată de noi, în atâta simțim osăbită mulțămire, înștiințându-ne de lăuratile purtări, care îți pregătesc o carieră potrivită însușărilor persoanei Dumitale* ».

Când izbucnește mișcarea revoluționară din 1848, *Petre Mavrogheni* avea 29—30 ani și făcuse deja o bună experiență administrativă în diferitele însărcinări publice ce i se încredințase. Nu putea rămâne neîntrebuințat mai ales în vremuri atât de grele.

Noul Domnitor al Moldovei, *Grigore Alexandru Ghica Vodă*, cu care de altfel era înrudit, îl numește prin Decretul Domnesc din 22 Iunie 1849 prefect de poliție la Iași (Vezi Anexa Nr. 4, Pl. IV), post de grea răspundere în acea vreme [2]) în care rămâne

---

[1]) Petre V. Haneș, *Tinereațea lui Mihail Kogălniceanu. Convorbiri Literare.* Anul XLV, Nr. 11. Noemvrie 1911, pag. 1250.

M. Kogălniceanu, *Desrobirea Țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor.* Discurs rostit la Academia Română la 1/13 Aprilie 1891. București, 1891 (Göbl), pag. 16.

Petre V. Haneș, *Op. cit., Convorbiri Literare.* Anul XLV, Nr. 12. Decemvrie, 1911, pag. 1345.

M. Kogălniceanu cere lui *Petre Mavrogheni*, printr'o petițiune să revie asupra nedreptei măsuri, îi amintește toată întâmplarea de atunci, și îl citează ca apărător și prieten.

[2]) « Grigore Ghica, de abia instalat Domn, își formă noul său minister din bărbați luați din Partidul Național sau partizani ai noilor reforme... șeful poliției capitalei a fost numit *Petre Mavrogheni, viitorul și cel mai capabil bărbat de finanțe al României* ». M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pag. 34—35.

până la 27 Mai 1850, când demisionează pentru: « *struncinul sănătății și osăbitele împrejurări casnice* » (vezi anexa Nr. 5, Pl. V).

In anii ce urmează, Moldova cunoaște împrejurări foarte grele, pline de primejdii și de amenințări, din cauza evenimentelor politice ce se desfășoară în Orientul Europei între 1851—1854. *Petre Mavrogheni* se arată un adversar hotărît al politicei rusești și puțin lipsește, din cauza atitudinii lui demne față de comandamentele militare rusești să fie arestat și deportat în Siberia [1]).

Prin Decretul Domnesc din 4 Martie 1852, *Petre Mavrogheni* este numit de *Grigore Alexandru Ghica Vodă* la conducerea Epitropiei Sfântului Spiridon din Iași, « *având în vedere meritele Dumitale unite cu vrednicia și râvna de care ai dat dovada în cele după vreme slujbe a Patriei* ». (Vezi Anexa Nr. 6, Pl. VI).

La 20 August 1852, tot Domnitorul *Grigore Alexandru Ghica Vodă* [2]) îi încredințează demnitatea de Ministru al Lucrărilor Publice, în care funcțiune se ocupă cu deosebită râvnă cu refacerea șoselelor Moldovenești, aflate într'o stare de plâns. (Vezi Anexa Nr. 8, Pl. VII).

La 24 Octomvrie 1853 « *Cârmuitorul Sfat Extraordinar al Moldovei* » încredințează lui *Petre Mavrogheni*, de astă dată ridicat la rangul de Mare Vornic, conducerea Secretariatului de Stat (Ministerul de Externe). (Vezi Anexa Nr. 9, Pl. VIII). El păstrează mai departe și conducerea Departamentului Lucrărilor Publice.

In Februarie 1854, *Generalul Budberg*, comisarul Extraordinar rus dela Iași, îi adresează o scrisoare plină de elogii

[1]) Au lieu de se plier aux exigences du cabinet de St. Petersbourg, *Pierre Mavrogheni, alors l'homme politique le plus influent de son pays*, tient tête aux prétentions des généraux et commissaires de l'armée d'occupation. Sa fermeté alla si loin qu'il ne s'en fallu pas de beaucoup qu'on l'envoyat en Sibérie après l'avoir fait enlever. Se fut à l'amitié qui l'unissait avec un général russe qu'il dut de ne pas accomplir ce long et terrible voyage d'où l'on revenait rarement. Ajoutons, cependant que quand les Russes se retirèrent en distribuant de hautes décorations aux principaux personnages de la Principauté Moldave, ils octroyèrent à *Pierre Mavrogheni* la troisième classe de l'ordre Stanislas, insigne qu'il ne porta jamais parce que il méritait d'avantage, si tant est qu'il lui eut plu d'accepter une distinction quelconque d'une nation dont il répudait la sympathie interessée pour son pays ». Th. Blancard, *op. cit.*, pag. 594.

[2]) In Martie 1852 i se încredințează o anchetă administrativă în jud. Putna (vezi anexa Nr. 7).

prin care îl invită a lua conducerea Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice, devenit vacant prin demisiunea *Prințului Nicolae Soutzo*. (Vezi Anexa Nr. 10, Pl. IX).

In Septemvrie 1854 își înaintează demisiunea din calitatea de Epitrop al «*Casei Spitalicești a Mânăstirii Sfântului Spiridon*», primind mulțumirile domnului Vițe-Prezident, *general maior conte D'Osten Saken*» *pentru râvna și înțeleptele chibzuiri ce ați întrebuințat în administrația acei case, cu netăgăduită privință în interesurile ei*». (Vezi Anexa Nr. 11, Pl. X).

Când *Domnitorul Grigore Alexandru Ghica Vodă* se reîntoarce din nou pe Tronul Moldovei, în Noemvrie 1854, se face din nou apel la *Petre Mavrogheni* [1]). Prin decretul dela 1 Noemvrie 1854 este numit Ministru al Finanțelor, «*întru prețuirea meritelor Dumitale în slujbele Statului, întru care ai dat dovezi de vrednicie, credință și priincioasă activitate*». (Vezi Anexa Nr. 12, Pl. XI).

Se știe că *Grigore Ghica Vodă* voia înainte de a depune frânele Guvernului să-și încoroneze Domnia prin acte mari, hotărînd să dea ultima lovitură sclaviei, desrobind și pe Țiganii particulari, după desrobirea din 1844 a Țiganilor mânăstirești și de Stat, făcută de predecesorul său, *Mihai Sturdza*. In acest scop însărcină pe *Mihai Kogălniceanu* și pe *Petre Mavrogheni*, devenit între timp Ministrul de Finanțe [2]) să redacteze proiectul de lege, votat în unanimitate la 10 Decemvrie 1855.

După ce *Grigore Alexandru Ghica Vodă* părăsește în 1856 tronul Moldovei, se începe o nouă perioadă de mari frământări politice, ce aveau să ducă la înfăptuirea Unirii celor două Principate.

---

[1]) «Indată după instalarea sa, Principele Ghica înlocui Sfatul Administrativ «printr'un minister în toată regula, cu Marele Logofăt *Catargiu* la Interne, cu *Mavro*-«*gheni* la Finanțe, cu *Postelnicul Constantin Ghica* la Externe, cu ginerele său *Rosetti* «*Răducanu* la Justiție, cu *Rallet* la Culte și cu *Hatmanul Lucescu* la Războí».

I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate* (1854—1857) după rapoartele lui Coronini. Buc. 1938, pag. 39. Academia Română. *Memoriile secțiunii istorice*. Seria III. Tom. XX. Mem. 7.

[2]) Edouard Grenier, secretarul Domnitorului Grigore Ghica, a scris o carte, cuprinzând impresiile sale din timpul cât a stat în țară. Cartea se intitulează: *In Moldova (1855—1856)*. Aci se găsește mențiunea că a asistat la o serbare dată de *Petre Mavrogheni*, ministrul Finanțelor. Vezi: V. I. Ghica, «*O carte care ne privește și un om care ne interesează*». *Convorbiri Literare*. Anul XLIV, Nr. 1. Ianuarie 1910, pag. 47.

In toată această perioadă de vreme, rolul lui *Petre Mavrogheni* a fost dintre cele mai covârșitoare prin marea lui autoritate și prin spiritul lui larg și departe-văzător, contribuind dintr'o mare măsură la desăvârșirea atâtor fapte hotărîtoare pentru crearea României moderne.

Petre Mavrogheni este ales deputat în *Adunarea Ad-hoc a Moldovei*, ca reprezentant al proprietarilor mari din Ținutul Fălciului. Este trecut în lista deputaților cu Nr. 73 din cei 85 deputați ai Divanului. In ședința dela 4 Octomvrie 1857 a fost ales unul din cei cinci secretari ai Adunării împreună cu *Dimitrie Rallet, Constantin Rolla, Anastasie Panu* și *Constantin Hurmuzachi*. In calitate de secretar al Adunării a devenit și secretar al *Comitetului orășenilor*.

In ședința dela 7 Octomvrie 1857, *Petre Mavrogheni* semnează alături de *Mihail Cogălniceanu* cunoscuta declarațiune prin care se cere Unirea Principatelor și celelalte puncte de program atât de bine cunoscute [1]). Când vine în luna Decemvrie în desbaterile *Divanului Ad-Hoc*, problema relațiunilor dintre proprietari și săteni, *Petre Mavrogheni* este un hotărît partizan și apărător al drepturilor țăranilor deși mare proprietar [2]).

Fiind un adânc convins partizan al Unirii celor două Principate, este ales membru în *Comitetul Unionist* în care activează cu multă hotărîre și convingere. Menționăm detaliul interesant că ședințele Divanului Ad-Hoc se țineau chiar în casa lui din Iași.

Nicio piedecă n'a putut clinti convingerea lui *Petre Mavrogheni* că este în interesul ambelor Principate de a se uni sub un singur Domn, făcând pentru izbânda acestei convingeri mari sacrificii materiale și dând dovada de o dezinteresare personală ce nu poate fi în deajuns subliniată. La un moment dat, când se stabilește lista de candidaturi la Tronul Moldovei, *Petre Mavrogheni* întrunește un mare număr de aderenți, dat fiind marea lui autoritate și însemnatul prestigiu de care se

---

[1]) Pentru toată activitatea desfășurată de Petre Mavrogheni în Divanul Ad-Hoc al Moldovei vezi: Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și Documente relative la Istoria Renascerii României*. București 1896 (Göbl), vol. VI. Partea I, pp. 32, 61, 63—68, 82—84, 98, 282, 307, urm.

[2]) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pag. 39.

bucura. Numai când se pornesc împotriva lui intrigile personale, sub motiv că ar fi de origină străină (levantină, grecească), se ajunge la candidatura lui *Alexandru Cuza.*

Această situațiune creată în jurul persoanei lui *Petre Mavrogheni*, oricâtă amărăciune a putut să-i aducă în suflet, nu l-a împiedecat să lupte până la capăt, cu toată ardoarea, pentru izbânda Unirii și să se bucure sincer odată cu înfăptuirea ei.

Poate că împrejurările în care s'a ajuns la alegerea lui *Alexandru Cuza* ca Domn al Principatelor Unite au făcut ca între *Cuza* și *Petre Mavrogheni* să se stabilească relațiuni reci, ceea ce determină pe cel din urmă să se țină mai la o parte.

Numai din patriotism acceptă la 18 Ianuarie 1861 să preia conducerea Departamentului Finanțelor din Moldova (vezi Anexele Nr. 13 și 14, Pl. XII—XIII) pe care îl deține numai până în Iulie 1861, deoarece *Cuza* nu-și respectase angajamentele ce-și luase față de el, în momentul intrării în Minister.

După această nouă desamăgire, *Petre Mavrogheni* rămâne iarăși în rezervă. Nu reintră în vieața politică decât pentru a se asocia cu toată ardoarea și convingerea la mișcarea care avea să ducă la abdicarea *Domnitorului Cuza* la 11 Februarie 1866.

In guvernul *Locotenenței Domnești* ce se formează la 11 Februarie 1866, sub președinția lui *Ion Ghica*, i se încredințează portofoliul Finanțelor, pe care îl păstrează până la sosirea în țară a *Domnitorului Carol* (11 Mai 1866).

In primul guvern alcătuit de *Domnitorul Carol*, la 11 Mai 1866, și prezidat de *Lascăr Catargiu*, *Petre Mavrogheni* cedează portofoliul Finanțelor lui *Ion C. Brătianu*, iar el trece ca ministru al Afacerilor Străine (vezi Anexa Nr. 15, Pl. XIV), unde tactul, abilitatea, pătrunderea și perspicacitatea sa, aveau să aducă mari servicii țării într'o perioadă plină de frământări și primejdii, când țara era amenințată la tot pasul de atâția dușmani din afară.

La 15 Iulie 1866, cabinetul *Lascăr Catargiu*[1]) demisionează și se formează un cabinet *Ion Ghica*, în care *Petre Mavrogheni* figurează iarăși la conducerea Ministerului de Finanțe (vezi

[1]) Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României, 1866—1900.* București (Socec), 1925, pag. 5, pag. 11.

Anexa Nr. 16; Pl. XV), ocupând de două ori și interimatul Ministerului de Afaceri Străine, în August și Septemvrie 1866 (vezi Anexele Nr. 17 și 18, Pl. XVI—XVII). De data aceasta el rămâne la conducerea acestui departament până la 1 Martie 1867, când guvernul *Ion Ghica* face loc unui nou cabinet prezidat de *C. Kretulescu.* In timpul guvernului *Ion Ghica*, *Petre Mavrogheni* mai primește temporar și sarcina interimatului Ministerului de Externe, în timpul absenței dela post a titularului, principele *George Știrbei.*

La 10 Noemvrie 1866, este ales senator al Urbei Iași cu 45 de voturi din 58 de votanți (vexi anexa Nr. 19, Pl. XVIII A-B).

La 10 Iunie 1867 îl găsim deputat al colegiului al doilea din districtul Cahul, ales cu 4 voturi din 7 votanți, în locul lui Mihail Cogălniceanu (vezi anexa Nr. 20; Pl. XIX).

Intre 1867 și 1871, rămâne de o parte, ne mai primind nicio demnitate politică. Se ocupă cu chestiuni financiare cu caracter privat, dar urmărește de aproape toată vieața politică și așteaptă liniștit desfășurarea evenimentelor.

La 27 Mai 1870 este ales deputat de Iași cu 38 de voturi din 44 de votanți (vezi anexa Nr. 21, Pl. XX A-B).

In Martie 1871, când în urma gravelor evenimente politice petrecute în țară, se formează cabinetul prezidat de *Lascăr Catargiu* i se încredințează din nou portofoliul Finanțelor. De astădată îl va păstra vreme îndelungată, cu o mică întrerupere în 1874, până în 1875, în care timp va putea realiza o mare operă financiară ce constitue deosebitul lui merit, care îi dă dreptul la recunoștința posterității.

La 26 Aprilie 1875 este ales deputat al Iașilor întrunind 40 de voturi din 42 de votanți (vezi anexa Nr. 22, Pl. XXI-XXII).

Pentru toată strădania lui, pricepută și onestă în fruntea departamentului Finanțelor, *Petre Mavrogheni* cunoaște, după alegerile din 1876, împreună cu colegii săi din cabinetul prezidat de *Lascăr Catargiu,* cinstea de a fi dat în judecată sub grave învinuiri de tot felul.

Luptele politice ce s'au desfășurat în țară în jurul dării în judecată a cabinetului *Lascăr Catargiu* au fost din cele mai pătimașe. Ele au afectat mult pe *Petre Mavrogheni,* mai ales că era tot timpul învinuit în cinstea lui personală, după ce

adusese atâtea jertfe pentru a servi interesele superioare ale țării.

Intre 1876 și 1881 el reprezintă din nou Iașul în Senatul Țării, luând o parte vie la luptele politice ce se dau în această perioadă plină de frământări.

Dezamăgit sufletește și cu sănătatea șubrezită *Petre Mavrogheni* primește în 1881 din partea Regelui Carol sarcina să reprezinte țara ca ministru plenipotențiar al ei pe lângă guvernul Italian la Roma.

Suportând greu climatul Romei, este transferat la 30 Septemvrie 1882 ca ministru al țării la Constantinopol. In această calitate, grație relațiunilor sale personale, — având și multe rudenii, — reușește să îmbunătățească relațiunile dintre biserica Română și Patriarhatul Ecumenic din Constantinopol.

In sfârșit, la 30 Ianuarie 1885, este transferat în aceeași calitate ca ministru plenipotențiar al țării la Viena, pentru ca 2 ani mai târziu, la 20 Aprilie 1887, să înceteze din vieață, aproape pe neașteptate, la postul său.

II

OMUL, FIREA, CARACTERUL ȘI PREGĂTIREA LUI

Petre Mavrogheni, a trăit, precum se vede, perioada frământată a Renașterii Naționale din veacul al XIX-lea, când s'au realizat cele mai frumoase aspirațiuni, prin lupte și jertfe de tot felul.

Lăsând la o parte epoca copilăriei și a adolescenței (1819—1840), el își trăiește cei aproape 50 de ani de vieață activă și folositoare, între 1840 și 1887 asistând și luând parte la luptele politice ce s'au dat în cele două Principate, în vederea realizării Unității Naționale și apoi, la toate strădaniile ce au urmat în legătură cu consolidarea și organizarea României Moderne.

A servit sub ultimii doi Domni ai Moldovei înainte de Unire, *Mihai Vodă Sturdza* și *Grigore Alexandru Ghica Vodă*,

PETRE MAVROGHENI și SOȚIA SA
(fără indicația datei)

a lucrat foarte puțin sub *Alexandru Cuza*, dar și-a dat toată măsura capacității lui financiare, de concepție și organizare, sub Domnitorul Carol, în primii lui 10 ani de domnie, pentru a reprezenta apoi Regatul României după 1881, ca Ministru al Țării la Roma, Constantinopol și Viena, cu strălucire, îndemânare și mare autoritate.

Pentru cunoașterea personalității lui *Petre Mavrogheni* nu este lipsit de interes a aminti părerile ce se exprimau asupra lui de către cei ce l-au cunoscut și au avut prilejul să-l judece din toate punctele de vedere.

Așa de pildă, este interesant să amintesc figura lui *Petre Mavrogheni* văzută în 1855, — avea atunci 36 de ani —, de către *Édouard Grenier*, secretarul Domnitorului *Grigore Alexandru Ghica Vodă* în memoriile ce a publicat;

« *Ministrul Finanțelor Mavrogheni* era unul dintre bărbații « cei mai distinși și mai destoinici din țară. De obârșie greacă, « precum se vede după numele lui, dacă ar fi fost moldovean « niciunul n'ar fi fost un candidat la Domnie mai primejdios « pentru concurenții săi.

« Mic de stat, cu privirile adânci, cu maniere cât se poate « de alese, foarte inteligent, plin de ghibăcie, de o fire elegantă « și mlădioasă, capabil de sârguință și de muncă, ar fi fost un « Domn destul de potrivit...

«...In tot cazul era ministrul preferat al lui *Grigore Vodă*. « Bogat și înzestrat cu o familie frumoasă, dădea în salonul « lungueț și rotunjit din casa lui (clădită mi se pare de « Contesa S.) cele mai plăcute serbări la care Doamna « Mavrogheni, născută Spiro, prezida cu o amabilitate desă- « vârșită ».

Portretul de mai sus, este făcut de un străin care nu avea niciun interes nici de a aduce laude, nici de a critica, și numai de a spune adevărul așa cum îl înțelegea și cum îl vedea el. Așa fiind, *Petre Mavrogheni* la vârsta de 36 de ani, se înfățișa cu toate acele virtuți și calități, care îl predestinau unei cariere strălucite, așa cum s'a și întâmplat.

---

[1]) Edouard Grenier, *In Moldova (1855—1856)*. Citat din: V. I. Ghica, *O carte care ne privește și un om care ne interesează*. Convorbiri Literare. An. XLIV, Nr. 3. Mai 1910 pp. 340—341.

Dar să invocăm acum o altă mărturie cu mult mai prețioasă, și anume nota *Domnitorului Carol*, când constitue primul său Minister, în Mai 1866, din care făcea parte și *Petre Mavrogheni* [1]:

« Petre Mavrogheni se bucură de o mare considerațiune ca « financiar; el unește cultura saloanelor franceze cu fineța « elenă și se mai distinge prin liniștea și obiectivitatea carac- « terului său ».

Iar mai târziu, tot Domnitorul Carol, vorbind de Cabinetul din 1871, se exprimă astfel [2]:

« Lascăr Catargiu și Mavrogheni sunt oameni plini de « onoare și în același timp de loialitate, care m'au sfătuit « totdeauna bine în acești ani din urmă ».

Aprecierile de mai sus asupra omului și caracterului său, rămân ca testimonii definitive în judecarea acestui bărbat de Stat, știut fiind că ele erau făcute de un om cumpătat la vorbă și drept la judecată cum era Domnitorul Carol. De altfel, voiu arăta mai jos, în ce chip elogios aprecia Domnitorul Carol, în 1875, opera financiară realizată de *Petre Mavrogheni*.

Chiar oameni cari nu aveau părerile cele mai bune asupra tehnicei financiare întrebuințate pe acele vremuri de *Petre Mavrogheni*, — cum era cazul lui *Ion Ghica* — erau totuși obligați să-i recunoască reale calități.

Iată cum se exprimă deci *Ioan Ghica* despre *Petre Mavrogheni* în scrierea sa: « *Trei ani în România* » [3]:

« Ministerul Finanțelor s'a dat unui om fin, de un exterior « blând și plăcut, gentleman în apucături și în maniere, dar a « cărui capacitate financiară consta mai mult în chichițe și « chițibușuri pe de rost a tuturor dărilor și contribuțiunilor « directe și indirecte, în regie, în întrepriză sau în concesiune,

---

[1] « Pierre Mavrogheni jouit d'une grande considération comme financier; il joint la culture des salons francais à la finesse héllénique et se distingue aussi par le calme et l'objectivité de son caractère. *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie par un témoin oculaire*. Tome I-er. Bucarest. Imprimerie de l'Indépendance Roumaine, 1891, pag. 21.

[2] « Lascăr Catargiu et Mavrogheni sont des hommes plein d'honneur et de droiture à la fois, qui m'ont toujours bien conseillés pendant ces dernières années ». *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie, etc.* Tome 2, 1896, pag. 87.

[3] Ion Ghica, *Scrieri economice*. Vol. III. Buc. 1937, pag. 205.

« câte s'au născut sub soare, de când lumea este lume. Care în « conștiință sau în neștiință cumpănește deficitele budgetare « prin împrumuturi și garantează plățile cupoanelor în valori « de fond; un financiar în spiritul căruia chestiunile economice « și sociale nu joacă niciun rol în materie de finanțe; maestru « în arta de a umfla prevederile budgetare la venituri și a le « pitula la cheltueli, ca să nu se priceapă deficitele, tare mai « ales în arta de a grupa cifrele la așternerea situațiunilor « financiare ».

Aprecierile lui *Ion Ghica* nu sunt lipsite de un caracter polemic, dat fiind opiniunile politice ce-i despărțeau, deși au avut prilejul să lucreze împreună, în cabinetul *Ion Ghica* din Iulie 1866 până în Martie 1867, când *Petre Mavrogheni* era tocmai Ministrul de Finanțe. Dar aceste aprecieri deși au unele note atât de puțin măgulitoare pentru *Mavrogheni*, constitue totuși o recunoaștere indirectă a pregătirii lui tehnice în materie de finanțe, ceea ce înseamnă pe vremea aceea o mare raritate și un deosebit merit. In fond, toate acele obiecțiuni, citate mai sus, se repetă mereu în luptele politice de partid de mai târziu și ele ar putea fi spuse poate și în vremurile noastre, de sigur cu aceeași permanentă valoare de actualitate...

In sfârșit, mai pomenim pentru cunoașterea omului și aprecierea lapidară, dar de sigur justă, făcută de *Titu Maiorescu*, în « *Insemnările zilnice* », când vorbește de « Mavrogheni, recele Ministru de Finanțe » [1]).

Toți contimporanii lui, sunt deci de acord în a sublinia în mod deosebit, calitățile lui de om și în a recunoaște priceperea și pregătirea lui financiară. Insuși *Mihail Kogălniceanu* [2]) îl judecă ca « cel mai capabil bărbat de finanțe al României ».

Rămâne acum, să analizăm pe scurt opera și activitatea lui, spre a dovedi locul ce ocupă în consolidarea și organizarea financiară a României Moderne.

---

[1]) Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice*, publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu. Vol. I (1855—1880). Buc. (Socec et Co., S. A.), f. a (1937), pag. 186.

[2]) *M. Kogălniceanu: op. cit.*, pp. 34—35.

III

ACTIVITATEA FINANCIARĂ A LUI PETRE MAVROGHENI

a) Sub Grigore Alex. Ghica

Am arătat că între 1852 şi 1856, *Petre Mavrogheni* a fost ministrul lui *Grigore Alexandru Ghika Vodă* la mai multe departamente, iar dela Noemvrie 1854 şi la Ministerul Finanţelor.

Situaţiunea financiară a Moldovei la acea dată, era din cele mai precare. Bugetele se încheiau cu deficite. Intreţinerea armatelor de ocupaţiune cereau cheltueli mari ce nu puteau fi acoperite din veniturile curente, ci numai din împrumuturi. « Visteria s'a împrumutat dela *Aga Constantin Ciocan* din Bucureşti, cu suma de lei vechi 1.260.000 (466.580 lei noi) care trebuia să fie rambursată împreună cu dobânda lor în termeni de doi ani, câte jumătate în fiecare an »[1]). Şi după retragerea Ruşilor bugetele au continuat să fie grevate de cheltuelile făcute de armatele de ocupaţie şi rămase nelichidate, (1851—1852).

De abia se aduse în urmă oarecare ordine în cheltueli, când în 1853 Ruşii ocupă din nou Moldova, silind pe *Grigore Alexandru Ghika Vodă* să plece la Viena, (Iunie 1853).

Un *Guvern Provizoriu* este instituit în acest timp din care face parte şi *Petre Mavrogheni* ca Ministru al Finanţelor. In această calitate, el alcătueşte bugetul pe 1854, suprimând dela cheltueli plata Tributului către Poarta Otomană, lista civilă şi plata Agentului la Constantinopol, ceea ce aduse un excedent în executarea bugetului acelui an. Acest excedent era aparent dat fiind că între timp Visteria Moldovei face noi împrumuturi.

La 2 Noemvrie 1854, *Petre Mavrogheni* fiind Ministru de Finanţe, la intrarea sa în funcţiune, a făcut bilanţul finanţelor

[1]) Bugetul de venituri şi cheltueli al Ministerului de Finanţe al Moldovei pe anul 1854. Citat din G. M. Dobrovici, *Istoricul desvoltării economice şi financiare a României şi Imprumuturile contractate, 1823—1933*. Bucureşti. Tip. « Universul », 1934, pag. 40.

PETRE MAVROGHENI în 1857.

Statului și prin raportul Nr. 6.271 din 8 Noemvrie 1854, adresat *Domnitorului Grigore Ghika*, arată toată jena financiară a Statului, și stabilește clar că deficitul real al Tezaurului la finele anului 1854 va fi aproximativ de lei vechi 3.025.009,97. In consecință Consiliul Administrativ trebuind a face față grelei situațiuni, a fost silit să recurgă la împrumuturi pe care le votează la 9 Noemvrie 1854, așa încât excedentul de care se vorbea de fapt nu exista.

Intr'adevăr, la această dată Visteria Moldovei s'a împrumutat cu suma de lei vechi 166.550 (61.650 lei noi) dela bancherii *Leiba Kană* și *Moisă Idel Wexler*, plătibilă în termeni de 4 luni dela data împrumutului.

La 9 Decemvrie 1854, Visteria Moldovei s'a mai împrumutat cu suma de lei vechi 2.400.000 (888.725 lei noi) dela bancherul *Hillel B. Manoah* din București și cu suma de lei vechi 2.500.000 (925.755 lei noi) dela*MaiorulMișa Anastasievici*.

De asemenea în cursul anului 1856 s'a mai contractat un împrumut dela *Maiorul Mișa Anastasievici* pentru suma de lei vechi 1.375.000 (509.175 lei noi) cu dobânda de 10% și plătibil în trei ani și două luni începând cu 1 Noemvrie 1856.

Deși aceste împrumuturi contractate, se plăteau regulat, totuși dobânzile mari calculate la care se adăugau și cheltuelile armatelor austriace, fac ca la sfârșitul Domniei lui *Grigore Alexandru Ghika Vodă*, datoria Moldovei să se ridice la suma de lei vechi 6.984.148 sau 2.586.721 lei noi.

Gestiunea financiară a Guvernului Provizoriu 1854—1856, ca și întreaga politică financiară dusă sub *Grigore Alexandru Ghika Vodă*, a fost aspru criticată de *Niculae Bălcescu*, într'o lucrare tipărită la Paris sub numele de: « *Questions Economiques des Principautés Danubiennes* ».

O polemică răsunătoare are loc în această privință.

Vornicul *Scarlat Rosetti*, Ministrul Finanțelor, semnează la 10 August 1856, un raport scris în franțuzește și românește, și contrasemnat de C. Negruzzi, intitulat: « *Rapport à S. E. le Caïmacam sur l'état du département des Finances en Moldavie* ». Raportul a fost ținut secret timp de o lună, și n'a fost dat la lumină decât la 12 Septemvrie 1856 într'o broșură tipărită în presa Buletinului Legilor. Motivul acestei procedări ar fi

fost pentru a face imposibil orice răspuns pe calea publicității, din cauza restabilirii censurii, care adusese suprimarea tuturor jurnalelor independente apărând numai oficialul guvernului « *Gazeta Moldovei* » [1]).

Raportul lui *Scarlat Rosetti* era motivat pe nevoia de a se arăta situațiunea diferitelor ramuri ale serviciului public spre a servi ca bază la cercetările ulterior cerute de către comisarii Inaltelor Puteri. Aceasta ar fi fost pretextul; în fond prin acest raport se urmărea să se atace cu înverșunare oamenii guvernului *Grigore Ghika* care îmbrățișaseră cu căldură cauza Unirii celor două Principate.

Cum de altfel, în mod real, situațiunea finanțelor Moldovei era cu adevărat destul de precară, se socotea util să se compromită oamenii guvernului dela 2 Noemvrie 1854, arătându-se cât era de rea situațiunea financiară. Atacuri, polemici, calomnii porneau din partea condeielor vândute împotriva acestor oameni uitându-se să se arate că această situațiune financiară era moștenită dela predecesori, iar evenimentele nenorocite ce urmaseră îngreunaseră și mai mult situațiunea.

De îndată ce ia cunoștință de broșura lui *Scarlat Rosetti*, *Vornicul Petre Mavrogheni*, ca fost șef al Departamentului Finanțelor din acel Guvern, adresează o protestare către toți Agenții Puterilor semnatare ale Tratatului din Paris, spre a fi supusă Comisarilor.

Colaboratorul lui *Petre Mavrogheni*, *Alexandru Catargiu*, ca director al Departamentului Finanțelor, în timpul Ministerului dela 2 Noemvrie 1854 la 15 Iulie 1856 și solidar responsabil, ar fi răspuns îndată acestor învinuiri dacă presa ar fi fost liberă. Din cauza censurii, el tipărește la Bruxelles o broșură intitulată: « *Observations sur l'état actuel des finances en Moldavie présentées a la Caïmacamie par le Vestiaire Charles Rosetti*, rapport du 10 Août 1856 ». (Bruxelles. Imprimerie Gustave Gratiste et Co.). Deși tipărește în 1856 această broșură, nu este dată la iveală decât cu apariția tuturor gazetelor, adică pe la finele anului 1858 sau începutul anului 1859 când Unirea devenise fapt împlinit [2]).

[1]) G. M. Dobrovici, *op. cit.*, pag. 40.
[2]) *Ibid.*, pag. 41.

b) *Petre Mavrogheni sub Alexandru Cuza Vodă* 1861

In Ianuarie 1861, *Petre Mavrogheni* devine Ministrul de Finanțe al Moldovei.

Sistemul nostru financiar nu era așezat pe baze solide. Prea multe schimbări politice. Fundamentale schimbări în instituțiile de bază ale țării.

In raportul ce *Petre Mavrogheni* face la 20 Martie 1861 către Domnitor, asupra bugetului pe anul 1861, arată că datoriile Statului se explică prin deficitele bugetare adunate în anii din urmă. Creditul Statului este pus în primejdie, iar obligațiunile sale nu se mai pot vinde nici cu 30%. « Reînălțarea cursului acestor hârtii ale Statului este o datorie de onoare sacră pentru guvern ». El propune să se reguleze datoriile Statului începând cu dobânzile la sumele împrumutate și apoi să se plătească și din capital, la împrumuturile contractate.

In acest scop începe prin a regula datoria către Banca Moldovei, contractată în 1857, din care nu se plătise nimic nici din capital nici din dobânzi. Această datorie consista din două obligațiuni de câte 20.000 galbeni fiecare (cu scadența la 21 Martie și 20 Mai 1857. Fixează noi termeni de câte 6 luni cu o dobândă de 6% [1]).

c) *Petre Mavrogheni în Guvernul Locotenenței Domnești* (11 Februarie 1866—11 Mai 1866)

Petre Mavrogheni deține portofoliul Finanțelor în cabinetul prezidat de *Ioan Ghica*, ce se alcătuește la 11 Februarie 1866, pe care îl păstrează până la sosirea în țară a Domnitorului Carol (11 Mai 1866).

Guvernul Ion Ghica procedează la o cercetare amănunțită a situațiunii țării, în toate domeniile cu scopul de a stabili starea de lucruri găsită, în momentul luării răspunderii. Toate aceste constatări sunt înregistrate într'un raport-mesagiu

[1]) G. M. Dobrovici, *op. cit.*, pag. 42.

amănunțit pe care *Locotenența Domnească (Generalul Golescu, Colonelul N. Haralambie* și *Lascăr Catargiu)*, împreună cu membrii *Guvernului Ioan Ghica* (*Dimitrie Ghica, Petre Mavrogheni, C. A. Rosetti, Ion Cantacuzino, Dim. Lecca* și *Dim. Sturdza*) îl înaintează în ziua de 28 Aprilie 1866 către Adunarea Electivă.

Acest raport-mesagiu este un document de cea mai covârșitoare însemnătate istorică, căci în el se cuprinde o descriere din cele mai impresionante a situațiunii adevărat grele în care se găsea țara.

Partea din expunerea aceasta, care se referă la situațiunea financiară, este alcătuită de sigur de *Petre Mavrogheni*. Numai un adânc cunoscător al principiilor și tehnicei financiare putea întreprinde o analiză atât de pătrunzătoare și în același timp atât de documentată a situațiunii bugetare, precum și a tuturor celorlalte probleme, în legătură cu Visteria Țării. Cred că nici astăzi nu s'ar putea redacta un raport mai sistematic și mai ordonat, mai temeinic rezemat pe principii și mai bine argumentat pe fapte, decât este partea din raportul făcut de *Petre Mavrogheni* la 1866. Lucrarea aceasta poartă de sigur pecetea personalității acestui eminent financiar și explică toată opera înfăptuită de el mai târziu, de îndată ce împrejurările politice generale au îngăduit-o, grație faptului că avea pe lângă o ascuțită inteligență, — așa cum o mărturisesc toți contimporanii săi, — și o temeinică cultură economică și financiară, precum și o mare experiență administrativă.

Partea financiară a raportului-mesagiu arată și cuprinde în toate detaliile, toată situațiunea grea în care se găsea Visteria Țării, la începutul anului 1866 și înainte de venirea în țară a Domnitorului Carol I.

Cheltuelile neorânduite ce se făceau, întreceau cu mult veniturile, din care cauză era nevoie să se recurgă mereu la împrumuturi împovărătoare ca dobândă și pe termene scurte, spre ruina creditului țării și a Visteriei Statului.

« Creditul Statului secat cu totul, toate casele publice goale « și Tezaurul împovărat, afară de datoria fixă regulată prin « plată de anuități, de o datorie exigibilă de 55.761.841 lei,

« iată situațiunea noastră financiară în ziua de 11 Februarie « 1866 » [1]).

Petre Mavrogheni analizează până în cele mai mici amănunte situațiunea bugetară a țării și, după ce indică toate greșelile și abuzurile comise, arată imediat soluțiunile cele mai potrivite pentru ieșirea la liman, între care și consolidarea acestor datorii flotante, printr'un împrumut intern de 30.000.000 lei autorizat deja prin legea din 21 Februarie 1866.

Dar temeiul unei gospodării financiare publice este venitul din impozite și taxe de tot felul ce trebue așezat în chip rațional și perceput în mod onest. Plecând dela acest adevăr, pe cât de elementar pe atât de hotărîtor, în materie fiscală, *Petre Mavrogheni* face o critică aspră a organizării financiare din țară, dela acea vreme, datorită căreia rămășițele de venituri neîncasate ating valori neîngăduit de mari, împuținând veniturile Statului și mărind deficitele bugetare. Aceeași stare de lucruri puțin îmbucurătoare se întâlnește și în ce privește organizarea vămilor cu toate grelele urmări corespunzătoare pentru Tezaurul Public, ce se subliniază cu accentul cuvenit.

Perspicacitatea financiară a lui *Petre Mavrogheni* se vădește în chip deosebit atunci când el se ocupă și de alte venituri ale tezaurului: taxe de consumație (sare), monopoluri (tutun), Domeniile Statului (moșii cultivabile), păduri, bălți de pescuit, etc.), subliniind pe de o parte toată lipsa de organizare și gospodărire a lor, iar pe de altă parte, indicând toate foloasele ce s'ar putea trage, pentru Tezaurul Public, dintr'o mai bună punere în valoare și chiverniseală a lor. Aceleași vederi clare și competente găsim și când este vorba de rolul *Casei de Depuneri și Consemnațiuni*, de abia înființată (1865) cât și acela al *Curții de Conturi*. Adăugăm apoi, imediat, preocuparea lui *Petre Mavrogheni* de a dovedi folosul învederat al unei *Bănci de Emisiune* și al unui Institut de Credit, pentru a se ajuta atât țara cât și Tezaurul Statului.

[1]) Băicoianu, Istoria noastră monetară și a Băncii Naționale. Acte și documente. București 1932. Vol. I. Part. II. (Acte și Documente), pag. 200.

Sever, dar obiectiv și documentat în observațiunile lui critice, el este clar şi precis în propunerile lui constructive de viitor, fără să părăsească, un moment măcar, câmpul realităților și mai ales al posibilităților.

In formule simple, el spune adevăruri permanente de valoare neîndoelnică dar de aplicare migăloasă și de muncă continuă, la capătul cărora să se poată dobândi ordinea și buna orânduială financiară a țării.

« Singurul mijloc de a ajunge la scopul dorit, la prosperitatea « finanțelor, este de a restabili echilibrul bugetului Statului, « prin reducțiunea cheltuelilor și prin sporirea veniturilor « în limitele putinciosului ».

«. . . Numai cu timpul vom putea ajunge la echilibrarea budge- « tului. Dar și acest echilibru nu poate fi ținta noastră de pe urmă « ci va trebui să ajungem treptat la un excedent al veniturilor, « căci numai astfel vom putea scăpa de sarcina unei datorii, « care apasă finanțele țării și îngreunează prin plată de pro- « cente, budgetul cheltuelilor Statului ».

Și apoi, după enunțarea acestor principii atât de sănătoase și de elementare, dar așa de puțin ținute în seamă, *Petre Mavrogheni* adaugă imediat un principiu din care se poate vedea cât de just și de departe vedea el în materie de organizare financiară de Stat.

« Va trebui dar să căutăm încă un mijloc spre ușurarea « budgetului și spre a putea întrebuința o parte din resursele « noastre pentru exploatarea avuțiilor naturale ale țării, pentru « îmbunătățirea agriculturii și pentru progresul industriei și « pentru prosperarea comerțului ».

Intr'adevăr nu poate exista situație financiară publică prosperă într'o economie națională înapoiată și desorganizată, și numai prin ridicarea și încurajarea diferitelor ramuri de activitate economică productivă, se pot trage venituri publice sigure și permanente. Și astăzi orice Vistiernic va pleca dela același principiu sănătos și deplin verificat. Cu atât mai vârtos se cuvine a se sublinia înțelegerea și buna judecată a lui *Petre Mavrogheni* când formula aceste păreri cu 80 ani în urmă și anume la începutul de așezare temeinică a României Moderne.

IV.

ACTIVITATEA MINISTERIALĂ A LUI PETRE MAVROGHENI INTRE 1866—1867, LA MINISTERUL FINANȚELOR

a) *Consolidarea datoriei flotante*

Din cele expuse până aci, s'a putut înțelege cât era de grea situațiunea noastră financiară și ce sarcină împovărătoare revenea lui *Petre Mavrogheni*, Vistiernicul Țării, până să aducă ordine și bună gospodărie în banul public.

A fost de sigur spre folosul țării că tocmai în această epocă grea și la început de Domnie, conducerea finanțelor țării să fie încredințată unui om de valoarea și pregătirea lui *Petre Mavrogheni*. Cu o mică întrerupere — între 11 Mai și 15 Iulie 1866 —, când a luat conducerea Ministerului Afacerilor Străine, *Petre Mavrogheni* a condus Departamentul Finanțelor între 11 Februarie 1866 și 1 Martie 1867 așa încât lui îi revine sarcina să organizeze pe noi temelii Vistieria Statului și creditul public.

Ce activitate desfășoară în această perioadă și ce rezultate obține?

Grija de căpetenie a lui *Petre Mavrogheni* era ordinea și echilibrul bugetar. Fără aceasta nimic temeinic nu se putea clădi. De aceea din primul moment al activității lui pornește la consolidarea bugetară.

Tezaurul Statului era deschis pe piață cu sume însemnate, prin neplata salariilor și pensiunilor, a furnisorilor și creditorilor de tot felul, ceea ce provoca nu numai un total discredit dar și o atmosferă apăsătoare de nemulțumire și descurajare, într'un moment când situațiunea generală politică din țară era destul de neclară și nesigură.

b) *Imprumutul intern din Februarie 1866*

Consolidarea acestor datorii flotante se impunea cu mare grabă. De aceea *Petre Mavrogheni* cere de îndată ***autorizarea contractării unui împrumut intern*** ceea ce Adunările Elective

încuviințează, votând la 21 Februarie 1866, legea pentru emiterea prin subscriere publică a unui împrumut național de 30.000.000 lei vechi sau 11.111.111 lei noi destinat anume pentru lichidarea financiară a trecutului.

Condițiunile împrumutului erau foarte prielnice, căci se dădea creditorilor Statului putința de a se despăgubi de creanțele lor asupra Tezaurului. Pe de altă parte cei ce aveau numerar disponibil puteau face un plasament potrivit iar contribuabilii erau înlesniți pentru plata dărilor plătibile după 30 Septemvrie, putându-le achita în obligațiuni ale noului împrumut.

Imprumutul era emis pe cursul de 80% și urma a fi restituit în termen de 3 ani. Subscriitorii nu primeau nicio dobândă dar erau achitați cu 100 lei pentru fiecare 80 lei dați Tezaurului, la 31 Martie 1867, 1868 și 1869. Obligațiunile au fost de 3.000 lei, 1.500 lei și 300 lei împărțite în trei secțiuni. Statul își rezerva dreptul de a achita obligațiunile împrumutului și înainte de scadență. In acest caz, plătea detentorilor numai 86,50 lei în 1866, 93 lei în 1867 și 100 lei în 1868. Se vede deci că condițiunile «*Imprumutului Național*» erau destul de grele pentru Stat și de prielnice pentru subscriitori.

Subscrierile au mers greu, deși s'au mai acordat ulterior și alte înlesniri. Astfel, se primeau la subscripție mandatele în suferință și se mai primeau, în plata rămășițelor de impozite, obligațiunile noului împrumut pe valoarea nominală. In fine, se primeau aceste obligațiuni pentru plata contribuțiunilor de Octomvrie cu valoarea lor de Martie viitor [1]).

Şi cu toate aceste înlesniri vădite, totuși subscriitorii nu se prea înghesuiau la casieriile publice. Ce dureros de trist este discreditul financiar al unui Stat și totuși ce puțin temeiu se pune pe acest element moral de o așa hotărîtoare însemnătate.

Termenul subscrierilor s'a prelungit. Consiliul de miniștri a numit o comisiune compusă din 11 membri care să facă propagandă și să dea toate deslușirile necesare, arătând subscriitorilor toate foloasele ce pot trage din împrumut. Şi totuși, rezultatele erau încă foarte modeste. Este adevărat că

[1]) Dobrovici, *op. cit.*, pp. 82—83.

PETRE MAVROGHENI în 1866.

s'a pus oarecare întârziere la început, pentru începerea subscripției, până s'au pregătit obligațiunile ce urmau să fie înmânate subscriitorilor, dar aceasta nu putea să aibă vreo însemnătate. Adevărul și explicațiunea modestului rezultat obținut este: lipsa numerarului, nedeprinderea publicului nostru pentru astfel de obligațiuni financiare, criza economică datorită unor recolte insuficiente din ultima vreme, dar mai presus de toate, era neîncrederea generală, din cauza fluctuațiunii politice nesigure, după lovitura de Stat din Februarie 1866.

Termenul subscrierii s'a tot amânat până la finele lunei Mai, sporindu-se din această cauză, cursul de subscriere dela 80% la 81%.

Rezultatul final: s'au subscris obligațiuni de o valoare nominală de lei vechi 12.790.900 sau 4.711.444 lei noi, și au intrat în Tezaurul public în mod efectiv 10.176.720 lei vechi sau 3.769.155 lei noi.

Apelul lui *Petre Mavrogheni* nu a fost nici înțeles nici ascultat; operațiunea de consolidare a datoriilor flotante, prin «*Imprumutul Național*» nu se putea face decât numai într'o anumită măsură.

c) *Instrăinarea Domeniilor Statului — Bunuri mici*

Nereușita consolidării datoriei flotante, pe calea împrumutului intern, nu oprește acțiunea lui *Petre Mavrogheni*. Cum bugetul anului 1866 trebuia să se încheie cu un deficit, iar Bonurile de Tezaur și mandatele de plată în suferință îngreunau piața, Adunarea Constituantă votează la 15 Iulie 1866 legea prin care Guvernul era autorizat să înstrăineze o parte din Domeniile Statului, așa zisele *bunuri mici*, până la valoarea nominală de 75.000.000 lei.

Prin aceeași lege, Guvernul era autorizat să contracteze și în străinătate un împrumut de 50.000.000 lei vechi [1]).

Soluționarea vânzării unei părți din Domeniile Statului, chiar dacă putea fi realizabilă, necesita un timp mai îndelungat, ceea ce de altfel s'a și prevăzut chiar din momentul votării legii.

[1]) Dobrovici, *op. cit.*, p. 85.

De aceea trebuia să se grăbească cât mai mult negociațiunile cu capitaliștii străini, în vederea încheierii unui împrumut extern, ceea ce de altfel s'a și făcut.

d) *Casa de Lichidare*

Pe de altă parte s'a creat și organizat « o *Casă de Lichidare* », prin ajutorul căreia urma să se lichideze toate rămășițele de plată ale Tezaurului din anii bugetari trecuți (1859—1865). Ea era alimentată din produsul « *împrumutului național* » și din vânzarea tutunului. « *Casa de Lichidare* » era condusă de ministrul de Finanțe însuși, ajutat de secretarul său general și un consilier al Curții de Conturi, iar operațiunile ei se făceau prin casieriile publice [1]).

e) *Negociațiunile cu străinătatea pentru contractarea unui împrumut extern*

Cu purtarea negocierilor în vederea încheierii unui împrumut extern, este însărcinat *I. Bălăceanu*, Agentul diplomatic al Țării la Paris.

Negocierile se duceau cu *Charles Lefèvre* și prin *baronul de Werner*, cu *Em. Erlanger et Co.*

I. Bălăceanu raportează guvernului greutățile întâmpinate și condițiunile grele ce se puneau de bancheri. Aceștia cereau între 13—15% în care se socotea comisionul și celelalte cheltueli. Obligațiunile Statului din împrumutul Stern la Londra erau cotate cu 60—64% ceea ce influența de sigur și viitorul curs de emisiune, precum și dobânda noului împrumut. *Bălăceanu* cerea Guvernului învoirea de a primi dobânda de 13% și mai cerea, ca printr'o scrisoare secretă să fie încuviințat a merge eventual până la 15%. Aceste condițiuni dovedesc cât era de sdruncinat creditul Statului și cât erau de oneroase pretențiunile bancherilor cari cunoșteau de sigur situațiunea strâmtorată a țării.

Petre Mavrogheni, ca ministru al Finanțelor, aduce la cunoștința Consiliului de Miniștri aceste condițiuni împovără-

[1]) Dobrovici, *op. cit.*, p. 85.

toare, dar arată în acelaşi timp şi greaua situaţiune financiară a ţării. Propune deci, pe temeiul legii din 15 Iulie 1866, să se trateze încheierea unui împrumut de 18.500.000 lei noi cu 14%, în care să se cuprindă atât dobânzile cât şi toate celelalte cheltueli de orice natură. *Mavrogheni*, autoriză la 31 Iulie 1867 pe *I. Bălăceanu* să contracteze acest împrumut cu dobânda nominală de 7%, la cursul rentei Stern dela Londra din ziua subscrierii, cu condiţiunea însă ca dobânda anuală, comisionul, « *samsarlâcul* », şi toate soiurile de cheltueli să nu treacă de 14%.

Toate tratativele pentru împrumut se duceau cu *Charles Lefèvre*. Se căzuse de acord asupra tuturor condiţiunilor, se încheiase chiar contractul, când *Petre Mavrogheni* primind informaţiuni că *Charles Lefèvre* nu este decât un samsar, fără puteri financiare proprii şi fără tovarăşi puternici, care să-l ajute, cere lui *I. Bălăceanu* să rezilieze contractul arătându-şi toată părerea de rău că a intrat în legătură cu un astfel de om.

Intr'adevăr, *Charles Lefèvre* nu a fost în măsură să obţină înscrierea la cota oficială a Bursei a noilor obligaţiuni, iar intervenţiunea sa de a le plasa pe piaţa Londrei a întâmpinat adversitatea *Casei de bancă Stern et Co.*, prin intermediul căreia se făcuse primul nostru împrumut extern sub Vodă Cuza.

Charles Lefèvre se obligase, potrivit contractului de împrumut, să verse la 17 Octomvrie 1866, prima tranşă de 5.000.000 franci. Neputând să-şi împlinească obligaţiunea luată, contractul a fost reziliat[1]).

Prin urmare, nici această încercare de a face un împrumut extern nu reuşeşte.

Intre timp, se încep noi tratative cu baronul *de Werner* şi *Em. Erlanger*, în vederea contractării unui alt împrumut. Condiţiunile cerute de bancheri erau: dobânda 7%, cursul de emisiune 56%, iar termenul de amortizare 15 ani.

Faţă de aceste condiţiuni atât de împovărătoare, Guvernul respinge oferta. *Petre Mavrogheni* declară că preferă mizeria în care se găseşte Tezaurul Ţării, decât să accepte astfel de condiţiuni. Aşteaptă vremuri mai bune.

[1]) Dobrovici, *op.. cit.*, p. 86.

f) *Imprumutul Oppenheim*

Intre timp, la 23 Octomvrie 1866, *Bălăceanu* agentul diplomatic al țării la Paris, întreabă telegrafic pe *Petre Mavrogheni*, dacă acceptă un împrumut de 18.500.000 franci cu 13% și cu un comision de 3/4%, cerându-i răspunsul afirmativ sau negativ în 24 ore.

Petre Mavrogheni răspunde lui *Bălăceanu* că *Domnitorul Carol* lipsind din țară — se găsea la Constantinopol — nu poate hotărî nimic fără aprobarea sa, și în orice caz nu se poate da un răspuns în 24 ore într'o chestiune atât de importantă și mai înainte de a cunoaște toate amănuntele.

Două zile mai târziu, la 25 Octomvrie 1866, *Bălăceanu* telegrafiază lui *Petre Mavrogheni* că neprimind răspunsul cerut în 24 ore, și pe temeiul vechii sale împuterniciri, a socotit că face bine încheind un contract de împrumut cu *Casa de bancă Oppenheim et Co.* care și trimete 5.000.000 franci prin poștă. Declară în același timp că ia față de *Domnitorul Carol* toată răspunderea faptelor sale. Bizară concepție și de sigur și mai bizară procedură din partea un agent diplomatic ca *I. Bălăceanu.*

Domnitorul Carol comunică lui *Petre Mavrogheni* dela Constantinopol, prin ministrul *D. Sturdza* care îl însoțea, că nu poate ratifica împrumutul *Oppenheim* înainte de a-i cunoaște condițiunile, desaprobând acțiunea lui *Bălăceanu.*

Petre Mavrogheni pune în vedere lui *Bălăceanu* hotărîrea Domnitorului, la care acesta răspunde cu o telegramă de demisie și își anunță sosirea în țară. In același timp, *Petre Mavrogheni* dispune ca *Winterhalder*, secretarul general al Ministerului de Finanțe, aflat la Düsseldorf, să meargă imediat la Paris, pentru ca împreună cu *P. P. Carp*, secretarul Agentului nostru diplomatic dela Paris să caute a determina pe *Oppenheim* să renunțe de bună voie la contractul de împrumut. *Winterhalder* îndeplinește misiunea ce i s'a dat, dar *Oppenheim* refuză să renunțe la contract pe care îl socotește încheiat în perfectă ordine.

La 31 Octomvrie 1866, *I. Bălăceanu* venind în București se prezintă lui *Ion Ghica* președintele Consiliului de Miniștri

care era ad-interim și la Finanțe și supune textul contractului de împrumut. Pe textul contractului se pune rezoluția: « Serviciul contabilității va regula executarea întocmai a acestui contract ».

Guvernul acceptă deci împrumutul contractat de *Bălăceanu* în condițiuni atât de neprielnice, având mare și imediată nevoie de bani.

Imprumutul s'a contractat prin Casa de bancă *Oppenheim et Co.*, *Nepot et Co.*, bancheri din Alexandria (Egipt), *S. Sulzbach*, bancheri din Francfurt pe Main și *Oscar Planat*, deputat în Corpul legislativ.

Imprumutul era la început de lei noi 34.357.000 valoare nominală sau efectiv lei noi 18.500.000, sau franci 18.500.000 sau lire sterline 740.000, socotiți cu 67 lei vechi românești pentru o liră sterlină și 54 lei vechi românești pentru un napoleon, purtând o dobândă de 7% și amortizabili în 23 ani.

Suma trebuia să se verse Statului Român la București în monetele de mai sus, sau în orice alte monete aur care circulau în țară, după anumite norme.

Plata anuităților a fost garantată printr'o primă ipotecă asupra domeniilor Principatelor Unite Române, ale căror venituri trebuiau să fie de minimum lei noi 16.545.000, afectate succesiv și integral până la stingerea împrumutului. In acest scop, Guvernul trebuia să formeze un Stat nominativ al acestor domenii și se mai angaja a elibera un bon general.

După ce s'a efectuat primul vărsământ de 5.000.000 franci s'au adus oarecare modificări convențiunii de împrumut, în ce privește garantarea plăților și a dobânzii.

Proprietățile Statului, libere de orice sarcină și ipotecă, erau în număr de 119 moșii, al căror venituri erau evaluate după lista oficială la suma de 10.150.197 lei. Cum această sumă nu era suficientă pentru garantarea anuităților împrumutului, s'au mai afectat în garanție și o parte din veniturile vămilor, neangajate încă la împrumutul contractat în 1864 (Stern), adică suma de 6.040.000 lei.

Dobânda s'a sporit de 7% la 8%, reducându-se capitalul nominal de amortizare dela 34.357.000 lei noi, la 31.610.500 lei noi cu plata cuponului începând dela 1 Iulie 1867.

Produsul acestui împrumut de 18.500.000 franci sau 49.950.000 lei vechi, — pe baza cursului de 1 fr. egal 2,70 lei vechi —, a fost în întregime afectat pentru acoperirea deficitelor pe 1866 și pentru alimentarea *Casei de Lichidare* pe 1867.

Imprumutul *Oppenheim* a fost violent atacat în Corpurile Legiuitoare, când Guvernul l-a prezentat spre ratificare. Insuși raportorul legii de autorizare arată adevăratele condițiuni în care s'a încheiat. Guvernul a fost pus la grea încercare până să poată obține ratificarea lui.

Insuși *Petre Mavrogheni*, ministrul Finanțelor, declara că împrumutul poate fi calificat de nenorocit, fatal, dar că nu a sguduit creditul țării ci l-a restabilit, ajutând țara să iasă dintr'o grea situațiune în care se afla, sub permanentul asalt al creditorilor ei rămași în suferință.

g) *Reorganizarea finanțelor publice*

Am arătat în paginele precedente, greaua situațiune a finanțelor țării, în momentul când se constitue la 11 Februarie 1866, *Guvernul Provizoriu*, prezidat de *Ion Ghica*, din care făcea parte și *Petre Mavrogheni* ca Ministru al Finanțelor. Mesagiul *Locotenenței Domnești* și al *Guvernului Provizoriu* către Adunarea Constituantă, înfățișează, în toată cruda ei realitate, situația. Cum spune, mai târziu, *Petre Mavrogheni* în expunerea de motive a bugetului pe exercițiul 1867, « *Statul era în adevărată încetare de plăți.* « O enormă datorie flotantă, exigibilă în fiecare moment îi « absorbea toate resursele zilnice, fără a putea fi satisfăcute « acele sarcini ».

Ținând seama și de greaua situațiune politică, internă și externă, în care se găsea Țara, în acele momente, după lovitura de Stat, faptul că Visteria Statului nu era în stare să-și respecte angajamentele și să facă față nevoilor zilnice, sporea îngrijorarea generală și adăuga noi primejdii. Iată de ce, acțiunea de reorganizare a finanțelor publice, întreprinsă, în astfel de împrejurări excepționale, de către *Petre Mavrogheni* trebue subliniată în chip deosebit.

Ce măsuri ia *Mavrogheni* spre a face față situațiunii? Ce plan de asanare financiară concepe el, ce metodă întrebuințează, ce rezultate dobândește?

Din cele ce urmează se va vedea și înțelege de îndată că *Petre Mavrogheni* era un adevărat financiar și om de Stat. El pleacă dela principii raționale și sănătoase în materie de gospodărie financiară publică, pe care le aplică în cadrul unui plan general bine alcătuit, clar și cuprinzător, cu toată energia și cu toată perseverența, reușind să dobândească o notabilă îmbunătățire a situației, cu toate împrejurările critice în care se găsea Țara, la acea epocă.

Mai întâi « *trage o linie de demarcațiune între trecut și prezent* », — după cum se exprimă el însuși în expunerea de motive a bugetului pe 1867.

Pentru consolidarea trecutului, institue și organizează o « *Casă de Lichidare* » pe care o conduce personal. In sarcina acestei « Case », el trece toate sarcinele datoriei flotante și toate angajamentele Statului, rămase în suferință. Aceste datorii de tot felul, rămase neachitate, urmau să fie treptat stinse din sumele ce intrau în posesiunea « *Casei de Lichidare* », dela rămășițele impozitelor, din vânzarea produselor Regiei Monopolului de tutun, cât și din produsul « *Imprumutului Național* », decis prin legea din 21 Februarie 1866.

In chipul acesta și prin metoda întrebuințată nu se mai amestecau fondurile Statului, din încasările curente, ce mergeau să acopere cheltuelile zilnice, cu fondurile amintite mai sus, destinate toate la stingerea angajamentelor din trecut, rămase în suferință.

Iată o metodă cuminte și un procedeu rațional, care a dat, fie și cu oarecari greutăți și întârzieri, din cauza împrejurărilor, bune rezultate. Fondurile « *Casei de Lichidare* » intrau încet și nu în măsura așteptată; rezultatele « *Imprumutului Național* » au fost mai mici decât așteptările. Dar, cum singur o recunoaște *Petre Mavrogheni :* « pacienta creditorilor Sta- « tului, în mijlocul acelei crize au fost admirabile și încrederea « lor în țară, insuflată de simțăminte adevărat patriotice ». Ceea ce a ajutat mai mult la lichidarea trecutului a fost și faptul că în Octomvrie 1866 s'a putut contracta, de altfel în condițiuni oneroase, *împrumutul Oppenheim* al cărui produs de 18,5 milioane lei a fost integral vărsat la « *Casa de Lichidare* ».

Prin urmare, fără a intra aci în prea multe detalii și cifre, relevăm numai metoda și concepția financiară a lui *Petre Mavrogheni* care s'a dovedit perfect potrivite împrejurărilor grele de atunci.

Iată dar, cum s'a îndrumat și rezolvit lichidarea trecutului.

Ce concepții dovedește și ce metode întrebuințează acum *Petre Mavrogheni*, când este vorba să asigure funcționarea normală a finanțelor Statului, de acum înainte?

Concepția sa financiară se poate preciza în următoarele puncte:

1. Asigurarea unui buget echilibrat.
2. Reorganizarea administrației finanțelor publice.
3. Crearea de noi izvoare de venituri, cu care să se poată face față unor nevoi de Stat, tot mai sporite.

Această concepțiune financiară reiese cu claritate din expunerea de motive ce întovărășește bugetul pe anul 1867 precum și din diferitele proiecte de legi ce alcătuește odată cu pregătirea acestui buget, cel dintâi sub Domnia Domnitorului Carol I.

Să le examinăm pe scurt, pe fiecare, și să judecăm metodele întrebuințate, pentru punerea lor în aplicare.

1. *Asigurarea unui buget echilibrat.*

Petre Mavrogheni prezintă în Ianuarie 1867, în fața Adunării Constituante, un proiect de buget, cu un total de 150.830.363 lei vechi, sau 55.830.097 lei noi, atât la venituri cât și la cheltueli. In alcătuirea lui se avusese în vedere și noile resurse fiscale, pregătite de *Mavrogheni*, între altele introducerea unor taxe pe băuturile spirtoase. Comisiunea bugetară a Camerii, prin raportorul ei general, *Mihai Kogălniceanu* nu încuviințează această metodă și procedează la o modificare a bugetului, ținând seamă numai de veniturile existente, în momentul votării lui. Trebue să amintim că în momentul când *Adunarea Constituantă* luase în cercetare bugetul pe 1867, întocmit de *Petre Mavrogheni*, el nu mai era Ministrul Finanțelor — demisionase la 1 Martie 1867 — așa încât bugetul era apărat de urmașul său *A. Văsescu.*

Modificările introduse în buget nu erau prea mari și apoi toate legile și propunerile lui *Petre Mavrogheni*, în legătură cu sporirea veniturilor și cu reorganizarea finanțelor publice, au fost adoptate ulterior de Cameră, așa încât rezistența Camerii avea de sigur mai mult caracter de șicană, din cine știe ce motive mărunte, cu caracter politic de partid.

Fapt este că bugetul pe exercițiul anului 1867 poartă pecetia concepțiunii și metodei lui *Petre Mavrogheni*, dovedite a fi fost salutare pentru buna gospodărie financiară a țării. Amintim că acest buget s'a încheiat cu un excedent de 4.632.254 lei.

2. *Reorganizarea administrației finanțelor publice.*

Petre Mavrogheni, ca unul ce era un serios cunoscător al problemelor financiare și al tehnicei administrației financiare publice, își dădea prea bine seama de toate neajunsurile gospodăriei Statului din acel moment și de nevoia urgentă a reorganizării ei.

O mărturisește de altfel, fără înconjur și cu toată puterea convingerii. Iată cuvintele lui:

« Administrarea finanțelor este lipsită de orice sistem, este « lipsită de orice organizare ».

« Din parte-mi susțin că tot răul provine mai cu seamă din « această din urmă neîndeplinire ».

« De aceea, deși situațiunea noastră este împleticită într'o « criză foarte serioasă, totuși nu e de disperat și de crezut că « remediul nu mai există.

« Remediul îl vom găsi într'o bună organizare a repartițiunii și a percepțiunii contribuțiunilor Statului, în cari zac « mari resurse care stau neproductive din cauza viciului radical « ce predomină în administrarea finanțelor și într'o înțeleaptă « economie în partea cheltuelilor susținute de guvern, cu cea « mai mare perseverență ».

« Pe lângă aceasta este de neapărată nevoie ca, pentru « stabilirea ordinei în finanțe, bugetele să se voteze mai înaintea « începerii exercițiului, pentru care au ele a servi; fără această « condițiune, restabilirea odinei este peste putință a se rea-« liza [1]) ».

[1]) Expunerea de motive asupra bugetului Statului pentru exercițiul 1867, pag. 8.

Credincios acestor păreri, *Petre Mavrogheni* elaborează o serie întreagă de proiecte de lege, unul mai important decât altul, toate adoptate de Parlament, chiar după ce el părăsise conducerea Ministerului de Finanțe.

Astfel:

a) La 9 Decemvrie 1866 depune *proiectul de lege pentru organizarea Ministerului Finanțelor*, votat în Aprilie 1867 de Parlament.

Această lege a rămas în vigoare 26 ani, până la 1893 când a fost înlocuită cu o altă lege de organizare alcătuită de *Menelas Ghermani*. Numai lunga ei durată de aplicare dovedește cât a fost de serioasă și de potrivită nevoilor administrației finanțelor publice.

b) Proiectul de lege *pentru constatarea și perceperea impozitelor*, corespundea unei importante și urgente necesități. Iată ce spunea *P. Mavrogheni* în această privință: « Serviciul « de percepțiune, care în starea în care se află, lasă multe de « dorit și reclamă imperios o completă și urgentă organizare. « Preocupat de această necesitate și având în vedere că fără « un serviciu regulat de percepțiune vom avea necontenit a « ne lupta cu colosale rămășițuri, am elaborat un proiect de « lege...»;

c) Proiectul de lege pentru completarea Curții de Conturi corespunde preocupărilor lui *P. Mavrogheni* de a întări cât mai mult controlul gestiunii publice. Situațiunea, din acest punct de vedere al controlului, lăsa de asemenea mult de dorit. Conturile dela 1854—1859 erau numai în parte verificate, de când se desființase *Ministerul Controlului*, iar cele dela 1860 nici măcar atinse. « Eficacitatea unui control însă, nu poate avea loc decât făcându-se la timp », — spune cu drept cuvânt *Petre Mavrogheni*, — de aceea pentru a se putea efectua acest control, el sporește personalul *Curții de Conturi* cu opt sub-referendari.

Ceva mai mult și mai interesant: *Petre Mavrogheni* nu se mulțumește numai la controlul gestiunilor trecute. El organizează *Controlul Preventiv*, dat în seama Curții de Conturi, în sensul supravegherii întrebuințării creditelor bugetare, pentru a se evita abuzurile ce se comiteau, în mod curent, cu

depăşirea lor, prin cheltueli neregulate. Această reformă financiară, de cea mai esenţială însemnătate, dovedeşte cât era *Petre Mavrogheni* de familiarizat cu toate metodele de tehnică financiară modernă şi cât de mult dorea el să îndrumeze gospodăria finanţelor noastre publice pentru aplicarea unor astfel de metode. Amintim în treacăt că ideea controlului preventiv s'a mai putut legifera în ţara noastră de abia în 1929, în condiţiuni cu totul speciale.

d) Proiectul de lege pentru organizarea unei Case de Pensiuni dovedeşte iarăşi concepţiunea financiară sănătoasă ce avea *Petre Mavrogheni* de a despărţi de Buget şi de Tezaur, gestiunea pensiunilor publice şi de a pune ordine în această materie, unde abuzurile erau foarte mari, înfiinţând în acest scop o *Casă de Pensiuni* cu fonduri speciale.

Toate aceste măsuri şi iniţiative, în legătură cu o mai bună aşezare a finanţelor publice, dovedesc preocuparea serioasă şi adâncă a lui *Petre Mavrogheni* de a pune capăt unei perioade de empirism şi improvizaţie în materie financiară, dela începutul de vieaţă nouă a Statului Român. Această strădanie trebue subliniată şi pusă în lumina cuvenită, dându-i dreptul lui *Petre Mavrogheni* de a fi socotit, pe bună dreptate, ca adevăratul organizator al finanţelor publice româneşti.

3. *Crearea de noi izvoare de venituri.*

Şi în această privinţă, *Petre Mavrogheni* dovedeşte larga lui comprehensiune în materie financiară. Căci paralel cu toate celelalte strădanii de a lichida trecutul, de a asigura funcţionarea normală a aparatului fiscal, în vederea împlinirii exacte a îndatoririlor Statului, el se preocupa şi de viitorul apropiat. Işi dădea seama că un nou Stat, ca al nostru, aflat la începutul organizării lui pe baze moderne, avea mari nevoi de împlinit. Şi toate aceste nevoi nu puteau fi împlinite fără fonduri materiale însemnate. De aceea paralel cu punerea în valoare a bogăţiilor ţării, se cerea şi organizarea din vreme de noi resurse bugetare, pe temeiul unei tehnice financiare mai corespunzătoare.

Sistemul nostru fiscal era destul de simplu şi redus. El trebuia completat şi adus în pasul vremii.

Imprejurările politice turburi, în care lucra atunci *Petre Mavrogheni* nu i-au permis să-şi pună în aplicare ideile şi concepţiile sale în această materie. O va face ceva mai târziu, peste 4 ani, când va reveni în alte condiţiuni, din nou în fruntea Ministerului de Finanţe (1871—1875), pentru a rămânea mai multă vreme.

Deocamdată se mulţumeşte să înfăţişeze *un proiect de lege pentru introducerea unor taxe asupra băuturilor spirtoase*, ce s'a votat tot după ce el părăsise Ministerul (Aprilie 1867).

Iată dar pe scurt, ce înseamnă trecerea lui *Petre Mavrogheni* pe la Ministerul de Finanţe, într'un moment greu, în plină criză politică şi economică. Roadele acestei activităţi se vor resimţi în curând.

Insuşi Domnitorul Carol, prin mesagiul de deschiderea sesiunii din Ianuarie 1868 se exprima astfel:

« Nu mă pot opri de a constata îmbunătăţirea ce s'a efectuat « deja în ramura financiară. Aceasta o datorim bărbăţiei popo- « rului, care ajutat de binecuvântarea divină a îndoit produ- «cerea naţională, *o datorim unei percepţiuni mai active şi mai « scrupuloase a veniturilor şi a unei mai drepte repartiţii a « plăţilor* [1]) ».

Iar expunerea de motive a bugetului pe anul 1868, Ministrul Finanţelor *Ion C. Brătianu* spunea:

« Situaţiunea noastră financiară departe de a fi un obiect « de temere sau chiar de îngrijire, trebue să fie considerată, « sub toate punctele de privire ca destul de satisfăcătoare, chiar « în momentul actual [2]) ».

Cred că cea mai elementară obiectivitate şi o dreaptă judecată istorică obligă a se recunoaşte în această situaţie dobândită şi o parte, o mare parte de merit, lui *Petre Mavrogheni*.

h) *Legea monetară din 14/26 Aprilie 1867.*

Pe cât de meritorii sunt silinţele lui *Petre Mavrogheni* de a pune ordine în gospodăria financiară a Statului, pe atât de mare este lauda ce i se cuvine *de a fi creat şi legiferat cel dintâi etalon monetar al României moderne.*

[1]) — Dobrovici — op. cit. pag. 93.
[2]) — *Ibid.*

Căci până la data când *Petre Mavrogheni* înfățișează proiectul de lege monetară, în Martie 1867, ce avea să devină legea monetară din 22 Aprilie 1867, votată și susținută în Parlament de urmașul său la Ministerul Finanțelor, *A. Vásescu*, nu se putea vorbi în România de o ordine monetară sau de un etalon monetar național.

Cum spunea *Ion Ghica:* « In lipsa unei monete naționale, cele mai multe monete străine au curs legal în țară [1]) ».

Iar *Dionisie Marțian* adăuga cu drept cuvânt: « Nicio monetă ce circulă la noi nu exprimă unitatea sistemei monetare a României ».

Intr'adevăr, până în 1867, când se stabilește un regim monetar unitar, România era inundată de tot felul de monete străine, stricate, găurite, șterse, cu o valoare redusă, venite din Austro-Ungaria și Turcia, două țări care aveau monetele cele mai slabe din toată Europa.

Față de valoarea nesigură a acestor monete și față de variațiunile de curs, operațiunile de schimb erau foarte rentabile în acele vremuri dând « zarafilor » și « calpuzanilor » prilejul la câștiguri ilicite dar foarte însemnate.

La București exista chiar o quasi-bursă, la « *Hanul cu Tei* », unde se întruneau schimbătorii de bani spre a se orienta asupra cursurilor curente, luate de pe piețele Constantinopolului, Vienei, apoi Frankfurt, Paris și Londra. La Iași se publica la trei luni odată, « cursul legal » pentru a împiedeca exagerarea și speculațiunea cursurilor monetare.

Deși numărul zarafilor era limitat prin lege, având să îndeplinească condițiunea de a fi « persoane avute și cinstite », în realitate existau în ascuns sute de cămătari și zarafi, cari cultivau comerțul cu monete.

Măsura monetară era « *leul vechiu* » cu o valoare stabilită prin ordonanțe ministeriale, față de ducatul austriac și alte monete străine de aur și argint. El era împărțit în 40 parale, având ca origine îndepărtată moneta turcească de argint « piastrul » și servea micile transacțiuni locale într'o gospodărie generală destul de modestă, limitată, casnică și înapoiată. In centrele

[1]) Ion Ghica și D. Sturdza, *Ajutorul comerciantului, etc., 1873*. Mihaiu, *op. cit.* pag. 14.

orășenești mai mari și în porturi, transacțiunile comerciale de mai mare însemnătate se făceau în aur, sub forma diferitelor monete străine, aduse de cumpărătorii străini. Incetul cu încetul *leul vechiu* dispare din transacțiuni, rămânând după spusa lui *D. Marțian*, « *o cantitate imaginară* » [1]), fiind prea mică în raport cu noile împrejurări economice și financiare.

Situațiunea monetară a Țării până în 1867 era deci din cele mai haotice, neexistând o unitate de măsură statornică, ceea ce împiedeca desvoltarea rațională a gospodăriei naționale. Aceste neajunsuri de organizare monetară « rodeau ca o boală cronică organismul nostru economic » paralizând orice inițiativă serioasă și orice spirit comercial. Introducerea unui etalon național monetar se impunea.

Dacă toată lumea era de acord asupra relei situațiuni monetare, nu exista în schimb suficientă unitate de vederi, în ceea ce privește soluțiunile problemei.

In acea vreme, numai Anglia avea etalonul monetar de aur. In restul continentului, bimetalismul era atotputernic. Cu puțin timp înainte, în Decemvrie 1865 luase ființă la Paris « *Uniunea latină* » printr'o Convențiune monetară internațională, la care aderase Franța, Belgia, Italia, Elveția, prin care se adoptase ca bază a sistemului monetar *bimetalismul integral*.

Toată lumea occidentală socotea acest sistem monetar ca cel mai potrivit. In consecință și la noi, *Petre Mavrogheni* se hotărește pentru introducerea acestui sistem monetar alcătuind « *proiectul de lege pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monetelor naționale* pe care îl depune în Cameră în Martie 1867.

i) *Principiile legii monetare.*

Principiile de bază, pe care se reazemă noul sistem monetar sunt următoarele:

Se adopta sistemul monetar zecimal metric, astfel precum exista în Franța, Italia, Belgia și Elveția. Cinci grame argint,

---

[1]) *Studii sittematice în Economia Politică.* București 1858. Citat din Mihaiu, *Politica monetară și a băncilor României* pag. 23.

din care 835 din 1.000 argint fin și 165 din 1.000 aliaj, compune unitatea monetară a României, sub denumirea de leu, (art. 1).

Leul se împarte în una sută părți denumite bani.

Monetele române sunt: a) *în aur:* piesa de 20 lei, 10 lei, 5 lei; b) *în argint:* piesa de 2 lei, 1 leu și ½ sau 50 bani; c) *în aramă:* piesa de 10 bani, 5 bani, 2 bani, 1 ban. (Art. 3).

Monetele de aur cuprind titlul de nouă părți din zece aur fin și o parte din zece aliaje, cu anumite greutăți și dimensiuni (art. 4).

Monetele de aramă se compun din 95% aramă, restul aliagii (art. 6).

După cum se știe, *Petre Mavrogheni* a părăsit Ministerul de Finanțe la 2 Martie 1867, urmat fiind de *A. Văsescu*, la conducerea departamentului.

j) *Discuțiunea în Parlament a legii monetare Mavrogheni.*

Proiectul de lege monetară a fost obiectul unor lungi desbateri parlamentare, în special la Cameră, fiind apărat cu multă hotărîre de *Ion C. Brătianu* în calitate de Ministru de Interne [1]).

Este interesant de amintit cum înțelegea raportorul legii în Cameră, *Al. Vericeanu* să sublinieze rostul legii, întemeindu-se pe principiile generale monetare, admise în acea epocă. Astfel: « se recunoaște: absoluta necesitate ce are țara de un « sistem monetar regulat și în armonie cu al celorlalte țări; «. . . se recunoaște că: « din cauza lipsei unui asemenea sistem « monetar, schimburile și circulațiunea avuției în țara noastră « se face cu cea mai mare greutate și prin urmare se aduc « obstacole avuției naționale; se recomandă: « primirea dupli- « cității tipului monetar propus de guvern, adică primirea « ambelor metale prețioase a aurului și a argintului ca monetă « legală »; se recunoaște neajunsurile ce rezultă « dintr'o ase- « menea duplicitate », « căci neputându-se stabili prin lege « raportul între valoarea aurului și argintului, variind condi- « țiunile de exploatare a acestor două metale și prin urmare

[1]) C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre monetare și a Băncii Naționale. Acte și documente.* Vol. I. Partea II-a. București 1932, pp. 232 și urm.

« valoarea lor respectivă, se vede totdeauna că raportul valorii
« acestor două metale nu corespunde cu raportul stabilit prin
« lege şi de aci provine inconvenientul de a vedea ţara inun-
« dată, când de aur, când de argint, după cum valoarea acestor
« două metale se schimbă într'un sens sau altul »... « Nu s'a
« pierdut din vedere că toate Statele menţin încă duplicitatea
« tipului monetar... Nu s'a pierdut din vedere că Statele
« care au sistemul monetar zecimal menţin duplicitatea tipului
« monetar... In fine se recunoaşte că « unitatea sistemului
« tipului monetar este scopul tuturor Statelor civilizate care
« tind toate a ajunge la această unitate ».

După cum se vede, se caută a se invoca toate argumentele posibile în sprijinirea noului sistem monetar ce se introduce şi în special argumentul principal că sistemul monetar bimetalist era adoptat în toate ţările latine din Occident.

Nu este lipsit de interes a aminti pe scurt câteva din ideile ce s'au adus înainte, cu prilejul desbaterii parlamentare, pentru a se înţelege mai uşor atmosfera în care se legifera primul nostru etalon monetar naţional.

Cezar Boliac în cuvântarea ce ţine se pune pe tărâmul demnităţii şi suveranităţii naţionale, declarând: « Unul din cele
« mai mari semne de atestare a unei suveranităţi naţionale e
« baterea monetei. Aceasta datează de când ţine istoria minte.
« Astfel popoarele care se supuneau altora pierdeau dreptul
« de a bate monetă, dacă aceasta nu o puneau în capitulaţiile
« lor. Astfel, după secole aproape, « redobândind dreptul de a
« bate monetă, noi suntem fericiţi şi eu unul mă simt fericit
« astăzi că-mi dă Dumnezeu vieaţă să votez acest proiect [1]) ».

B. Boerescu, acceptând întru totul punctul de vedere al lui *Cezar Boliac*, scoate în relief mai ales foloasele economice şi financiare ce urmează din introducerea unui etalon monetar naţional.

« Fluctuaţiunile care vedem că se ivesc în valoarea mone-
« telor străine provin în mare parte din cauza lipsei unei mo-
« nete naţionale reale...». O persoană, care credea că posedă
« cutare sumă de bani în cutare monetă, deodată, într'o zi se

[1]) *Băicoianu, op. cit.* pag. 234.

« pomenește că starea sa s'a adăugat sau a scăzut, fără să știe « pentru ce alt, decât numai pentrucă valoarea monetei ce po- « sedă s'a urcat sau a scăzut în raport cu valoarea fictivă a « leului nostru imaginar. Dar toate aceste perturbațiuni și « pierderi, atât pentru averea publică cât și pentru cea privată « vor înceta prin fabricarea unei monete naționale, prin mone- « tizarea, ca să zic așa, a leului... « Sub acest punct de vedere « economic, fabricarea unei monete naționale are să exerciteze « o salutară influență asupra comerțului și a daraverilor « noastre ».

Guvernul propunea să se bată pentru un moment numai monete de aramă, din cele prevăzute în textul proiectului de lege monetară. Motivul invocat de guvern este astfel prezentat de *Al. Vericeanu* raportorul legii în Cameră: « Cauza de nu « s'a primit a se fabrica chiar acum monete de aur și argint « este că fabricarea acestei monete ar costa mult pe Stat, « așa încât profitul ce rezultă din bilanț ar fi absorbit și pe « cât timp nu se simte absoluta necesitate de asemenea monetă, « căci se află în circulațiune destule monete franceze și italiene, « comitetul delegaților a crezut mai avantajos a amâna baterea « acestei monete care se va face îndată ce vom avea mijloace « financiare ». [1])

B. Boerescu nu este de această părere și cere să se bată de îndată monete de argint și de aur, nu numai de aramă. Iată argumentația sa:

« Ne întrebăm dar sub punctul de vedere al unității prac- « tice, dacă este bine să fabricăm și noi monete de aur sau de « argint ?

« Răspund afirmativ și aceasta pentru cuvântul prea simplu « că dacă ne-om mărgini a fabrica numai moneta de valoare « fictivă și ideală nu se va realiza și va continua a fi un mit, « un ce ideal și impalpabil.

« Am arătat însă inconvenientele ce rezultă din lipsa unității « monetare reale. Dar această unitate nu se poate monetiza « decât printr'un metal prețios aur ori argint. *Leul nu poate « deveni monetă decât* de aur sau de argint.

---

[1]) *Băicoianu op. cit.*, pag. 233.

« Oricât de multă aramă vom fabrica, tot nu vom putea « avea leul monetizat, însă ne trebue această valoare fictivă « transformată în valoare reală; ne *trebue, cu un cuvânt să avem « un etalon fix*. Numai când vom avea un asemenea etalon « vom putea ști, vom putea menține adevărata valoare a mone- « telor străine; numai atunci vom scăpa de schimburile perio- « dice și neprevăzute în valoarea cursului monetelor. Prin « urmare sunt pentru fabricarea unei monete în metaluri pre- « țioase, fiindcă prin această fabricare vom avea un folos « practic, un folos real » [1]).

De aceeași părere este și deputatul *Nicolae Ionescu*, combătând ca și *B. Boerescu*, modesta propunere a lui *Cezar Boliac* de a se bate monetă de aur măcar pentru 100.000 lei « pentru ca să putem trimete și în alte țări străine, prin care să le putem arăta dreptul nostru ».

Guvernul prin *Ion C. Brătianu* susține că nu se pot bate monete de aur și argint în lipsă de mijloace financiare, ci numai monete de aramă. Camera admite puncul de vedere al Guvernului.

A mai fost o discuțiune destul de vie, la care au participat *B. Boerescu*, *Aristid Pascal*, *P. Mavrogheni*, dacă este bine să se bată monetă bilon (divizionară) din aramă sau din nichel. S'a spus că nichelul îngădue Statului să realizeze un câștig mai mare (75%), decât îngădue arama (50%). *B. Boerescu* și *Ar. Pascal* susțin întrebuințarea nichelului; dimpotrivă *P. Mavrogheni* susține textul proiectului său, adică întrebuințarea aramei ca stofă monetară pentru monetele divizionare (bilon) cu două argumente; *a)* nichelul având mare asemănare cu argintul, populațiunea noastră rurală poate fi ușor înșelată; *b)* poate da naștere la contrabande.

« Dacă nichelul va dobândi autoritate în alte State — spune « *Mavrogheni* — atunci vom adopta și noi, căci vom avea a bate « monetă și în viitor, nu numai acum » [2]).

In Senat discuțiunea legii nu prezintă niciun interes documentar deosebit.

---

[1]) *Băicoianu, op. cit.*, pag. 239.
[2]) *Ibid.*, pag. 253—254.

PETRE MAVROGHENI
(fără indicaţia datei)

In chipul acesta se legifera pentru prima dată în România modernă un sistem monetar chibzuit și ordonat, încercându-se să se pună capăt haosului și desordinei monetare ce domnea în țară.

Este bine să se sublinieze că tot de numele lui *Petre Mavrogheni* se leagă și această însemnată realizare financiară. El a redactat proiectul de lege, el a făcut toate studiile și pregătirile preliminare și numai instabilitatea politică dela începutul domniei Regelui Carol I a făcut ca să nu fie tot *Petre Mavrogheni* acela care să-și apere opera în fața Parlamentului. Intr'adevăr, când au avut loc desbaterile în Cameră și Senat, în jurul legii monetare, Ministrul de Finanțe era *A. Văsescu*, care de altfel nu ia o parte activă la desbaterile legii. Purtătorul de cuvânt al guvernului, în Parlament era *Ion C. Brătianu*, care își exprima părerile, ca totdeauna, cu măsură și chibzuială.

Punerea în aplicare a legii monetare din 14—26 Aprilie 1867 revine unui alt ministru de finanțe, *L. Steege* care între timp ia conducerea departamentului finanțelor. *L. Steege* printr'o publicație-instrucțiune hotărește ca noua lege monetară a lui *Petre Mavrogheni* să intre în vigoare pe data de 1 Ianuarie 1868.

V

ACTIVITATEA LUI PETRE MAVROGHENI IN GUVERNUL LASCĂR CATARGIU

(11 Martie 1871—3 Aprilie 1876).

Se știe greaua situațiune politică, în care se găsea Țara în Martie 1871. Pe de o parte evenimentele externe în legătură cu războiul franco-german; pe de altă parte frământările interne, provocate de întețirea patimilor politice, în legătură cu contractul de concesiune *Strousberg*, pentru construirea de căi ferate, creaseră o atmosferă dintre cele mai grele, determinând pe Domnitorul Carol I să ia grava hotărîre de a abdica.

Lascăr Catargiu s'a dovedit, în aceste împrejurări, ca un adevărat și mare om de Stat, primind răspunderea situației și

alcătuind la 11 Martie 1871 un guvern, care cu câteva schimbări de persoane, în ceea ce privește repartiția portofoliilor ministeriale, rămâne la cârma Statului până la 3 Aprilie 1876.

Din cabinetul *Lascăr Catargiu* face parte din primul moment și *Petre Mavrogheni* și anume ca Ministrul Finanțelor.

Situațiunea Țării era rea, nu numai din punct de vedere politic (intern și extern) dar mai ales din punct de vedere economic și financiar. Tezaurul public era sleit. Bugetul Statului ajunsese iarăși desechilibrat, deficitele erau permanente, creditul public serios compromis. In astfel de împrejurări și condițiuni revine *Petre Mavrogheni* la conducerea finanțelor țării.

Iată cum judeca *Titu Maiorescu* situația în momentul când *Mavrogheni* prelua răspunderea situației:

« Se prevedea totuși că *Petre Mavrogheni*, totdeauna fertil « în idei financiare, va găsi mijlocul de a scăpa Tezaurul din « penibila strâmtoare a momentului » [1]). Și după cum se va vedea mai jos, judecata era întemeiată.

Care era situația financiară și ce măsuri ia noul vistiernic?

a) *Politica bugetară.*

După bugetul anului 1867, alcătuit de *Petre Mavrogheni* și încheiat cu un excedent de 4.632.254 lei, urmează o serie întreagă de bugete deficitare. Astfel, bugetul anului 1868 se încheie cu un deficit de 15 milioane lei; bugetul anului 1869 înregistrează un alt deficit de 9 milioane lei, iar bugetul anului 1870 arată și el un deficit de 10 milioane lei.

Una din cauzele acestor deficite era sporirea continuă a anuității datoriei publice, ce ajunsese să reprezinte 15—16% din valoarea totală a bugetului. Pe de altă parte, cheltuelile se făceau cu anticiparea veniturilor și cu continua speranță a creșterii acestora. Așa fiind, întru cât intrarea veniturilor nu se făcea potrivit așteptărilor, iar cheltuelile erau angajate, se recurgea la mijlocul comod al Bonurilor de Tezaur, ce se puneau pe piață și apoi rămâneau în suferință, din lipsă de fonduri lichide la Tezaur.

[1]) Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României*. București (Socec), 1925, pag. 37.

Bugetul pe anul 1871 trebuia încă sporit, căci numai anuitatea pentru construcțiunile de căi ferate cerea o sumă anuală de 18 milioane lei. In vederea echilibrării lui se cereau deci noi venituri bugetare.

In acest scop, de îndată ce *Petre Mavrogheni* reia conducerea Departamentului Finanțelor și pentru dobândirea de noi fonduri, este nevoit ca prin legea *din 22 Martie 1871* să sporească impozitul funciar dela 4% la 6%.

Pe de altă parte, pentru acoperirea și stingerea tuturor deficitelor bugetare din trecut, ce se ridicau la suma de 44,7 milioane lei — nu era altă posibilitate și nici altă soluție, decât să se recurgă la un împrumut.

b) *Imprumutul Domenial 1871.*

De aceea, *Petre Mavrogheni* face să se voteze de Parlament, *legea din 22 Iunie 1871*, prin care Guvernul este autorizat să emită un împrumut intern, în valoare nominală de lei 76.000.000, contra obligațiunii hipotecare asupra *Domeniilor Statului*. Din această cauză, acest împrumut intern a purtat numele de « *împrumut domenial* ».

Condițiunile acestui împrumut au fost fixate precum urmează: dobânda 8%; cursul de emisiune 75%; termen de amortizare: 20 ani, prin trageri semestriale, începând cu data de 1 Iulie 1873. Cupoanele acestui împrumut erau scutite de orice impozit; obligațiunile domeniale erau primite în garanție, pe valoarea lor nominală, la toate casele publice. Pentru supravegherea operațiunilor acestui împrumut se crea un organ special intitulat: « *Comitetul Casei Obligațiunilor domeniale* ».

Pentru plata procentelor și amortismentului s'au afectat veniturile anuale, după contractele de arendă a moșiilor Statului, hipotecate pentru garantarea acestui împrumut. Inscripția hipotecară s'a luat asupra 381 moșii; veniturile afectate reprezentau 8 milioane lei.

Imprumutul trebuia să fie acoperit prin subscripție publică, cu un prim vărsământ de 20% în numerar, plătibil într'o lună dela începerea subscripției. Restul urma să se plătească, la mai multe termene, cu o dobândă de întârziere de 8%. Se primeau, la subscripție și bonuri de tezaur, ajunse la scadență.

Imprumutul domenial s'a încheiat cu 58.500.000 leí și a fost întrebuințat pentru acoperirea bonurilor de tezaur și a celorlalte datorii, precum și pentru acoperirea deficitului de 10 milioane lei a bugetului 1870. O mică sumă de bani — și anume 3.714.213 lei — s'a destinat ca venit bugetar pe anul 1871 [1]).

Prin această operațiune financiară, concepută și pusă în lucrare de *Petre Mavrogheni*, se rezolvă primul și cel mai însemnat punct din programul de redresare financiară, alcătuit de guvernul *Lascăr Catargiu*. Creditul public era refăcut și Statul își putea din nou împlini rolul și datoria sa.

Mesagiul Domnesc, prin care se deschidea Parlamentul, la 17 Octomvrie 1871, sublinia cu satisfacere, acest prim rezultat dobândit, în chipul următor:

« Pentru prima oară astăzi, ne aflăm în regulă cu un buget « votat pentru anul viitor și pentru prima oară, după atâtea « infructuoase silințe ce s'au pus în anii trecuți, simțim via « satisfacțiune de a vă anunța că imensa datorie flotantă, care « apăsa înainte asupra Tezaurului într'un mod ruinător, se află « stinsă prin legea ce ați votat.

« Dar ceea ce este și mai mult, ceea ce trebue să umple « inimile noastre de legitimă mândrie națională, este că împru- « mutul de 78 milioane lei, ce era destinat a ușura toate difi- « cultățile Tezaurului public s'a realizat numai în țară și prin « propriile noastre resurse » [2]).

Consolidarea datoriilor flotante și echilibrarea bugetului pe anul 1871 nu mărginesc grija de vistiernic a lui *Petre Mavrogheni*.

Noile sarcini bugetare reclamau și noi mijloace de acoperire. De aceea, de îndată ce se face această primă sforțare, *Petre Mavrogheni* trece la pregătirea și organizarea de noi venituri.

c) *Politica fiscală*.

In această ordine de preocupări, el înființează *Monopolul tutunului*, prin legea din 6 Februarie 1872; introduce pentru prima oară în România, *taxele de timbru și înregistrare*, prin

[1]) G. M. Dobrovici, *op. cit.*, pag. 96.
[2]) *Ibid.*, pag. 97.

legea din 1 Martie 1872; introduce *taxele de licență pentru băuturile spirtoase*, prin legea din 1 Aprilie 1872. Toate aceste noi venituri erau socotite să aducă Tezaurului 24 milioane lei.

Metoda întrebuințată de *Petre Mavrogheni* era logică și rațională. Din moment ce Statul avea de împlinit sarcini tot mai grele, el nu și le putea acoperi decât prin noi izvoare de venituri, sigure și permanente. Numai în chipul acesta se înlăturau deficitele bugetare, — ajunse a fi cronice, — și nu se mai făcea apel la piață, prin emisiuni de bonuri de tezaur — ce rămâneau apoi în suferință.

Strădania lui *Petre Mavrogheni* este subliniată în *Mesagiul Domnesc* din 15 Noemvrie 1872, prin următoarele cuvinte:

« Grație ajutorului ce ați dat Tezaurului public prin votarea « legii monopolului și a timbrului și înregistrării, putem zice « astăzi, cu încredere, că s'a pus capăt perturbațiunilor finan- « ciare și că țara nu va mai fi dureros surprinsă prin supunerea « la plată de imense datorii flotante ».

Aceeași recunoaștere a meritelor lui *Petre Mavrogheni* o găsim și în următoarea apreciere a lui *Titu Maiorescu :* « Crea- « rea și sporirea veniturilor din Monopolul tutunurilor, din « licențe și din timbre, spre a răspunde trebuințelor militare « și întinderii căilor ferate..., această bună politică financiară « este opera lui *Petre Mavrogheni* [1]) ».

d) *Noi deficite bugetare.*

Și totuși sforțările făcute, deși întemeiate pe o concepțiune sănătoasă, nu au dus la rezultate atât de satisfăcătoare, precum se spune mai sus, poate și cu puțină părtinire, din prietenie politică și spirit de solidaritate.

Intr'adevăr, *bugetul anului 1871* se încheie cu un mic excedent de 1.940.808 lei, dat fiind că la alimentarea lui a contribuit cu 3.714.213 lei și *împrumutul domenial* din același an.

In schimb *bugetul pe 1872*, pentru alimentarea căruia se crease noile venituri amintite mai sus, *se soldase cu un deficit de 2.387.471 lei*, pentru a cărui acoperire se întrebuințase

[1]) Titu Maiorescu, *op. cit.*, pag. 67. Menționăm și *nota* dela aceeași pagină în care se face un comentariu politic de partid, în legătură cu introducerea acestor impozite indirecte.

iarăşi vechea metodă: împrumuturi pe termene scurte, prin emisiunea de Bonuri de Tezaur.

Cum se explică aceste deficite:

a) Prin *minusul de încasări de venituri*, din cauza anilor agricoli nefavorabili, din acea epocă;

b) Prin *evaluarea prea optimistă a veniturilor* probabile, fie la vechile impozite, fie la cele nou înfiinţate;

c) Prin *aprobarea de cheltueli prea mari* şi care depăşeau valoarea veniturilor efective încasate.

Este adevărat că în special cheltuelile sporeau repede, sub nevoia de a organiza armata ţării, dar mai ales în vederea construcţiunilor de căi ferate, de un mare şi urgent interes. Lichidarea *afacerii Stroussberg* aruncase o grea sarcină asupra bugetului, la care se mai adaugă şi cheltuelile provocate de construcţiunea liniei *ferate Iaşi-Ungheni;* prin darea în antrepriză *Gr. Heliad* a acestei linii, ce reprezintă o anuitate de 452.425 lei, plătibilă în 14 ani.

Prin urmare, minusul de încasări la venituri evaluate optimist şi plusul de cheltueli, datorite unor nevoi imperioase şi urgente, explică aceste deficite bugetare, contra cărora *Petre Mavrogheni* luptă din răsputeri.

Bugetul pe anul 1873 se încheie formal, cu un excedent de 1.285.586 lei, explicat prin faptul că în alimentarea veniturilor lui intrase şi bonurile de tezaur, emise din nou, ceea ce înseamnă o prezentare neregulată a situaţiei financiare.

In schimb, bugetul pe 1874 este alcătuit dela început deficitar: 91,8 milioane lei la venituri şi 94,8 milioane lei la cheltueli, sperându-se într'o mai bună încasare de venituri, peste evaluări. Numai anuitatea datoriei publice, în bugetul pe 1874 era de 27.179.661 lei sau 28,6% faţă de 15—16% cât reprezenta această anuitate în 1870, la un buget mult mai mic.

Pe de altă parte, din cauza ultimelor deficite bugetare, datoria flotantă atinsese cifra de 27 milioane lei, fără a se adăuga eventualul deficit al anului 1874.

e) *Rentă perpetuă 5%.*

Pentru a se consolida din nou această datorie flotantă, *Petre Mavrogheni* propune Parlamentului, în Mai 1874, *un*

proiect de lege pentru emisiunea unei rente perpetue, cu dobândă de 5% pe an, pentru suma de 27 milioane lei.

Proiectul de lege întâmpină o energică opoziție din partea Parlamentului. Raportorul Comitetului Delegaților, *Manolache Kostache Epureanu*, propune pur și simplu respingerea lui. Motivele invocate pentru respingere erau:

a) Angajamentul luat de guvern, în anii precedenți 1871 și 1872 de a nu se mai recurge la împrumuturi;

b) Desechilibrul bugetar, care întrevede repetarea operației și în viitor;

c) Necesitatea ca, mai înainte de a se recurge la noi împrumuturi, să se realizeze echilibrul bugetar, care să nu fie la tot momentul sdruncinat prin cheltueli intempestive;

d) Să se aștepte mai întâi întărirea creditului Statului.

Petre Mavrogheni și-a susținut proiectul de lege printr'o cuvântare de pură tehnică financiară, invocând următoarele motive pentru a dobândi aprobarea Parlamentului.

a) In viitor Statul va fi silit să contracteze împrumuturi pe ipoteci oneroase cu plata prin trageri la sorți;

b) Se va ajunge la un nivel de dobândă mai potrivită;

c) Se va stabili în viitor o bază mai regulată și mai uniformă pentru împrumuturile Statului în care scop se va organiza o « *Cassă de Amortizare* » pentru menținerea cursului titlurilor de Stat la un nivel favorabil.

f) *Demisia lui Petre Mavrogheni.*

La scurt interval de timp, după ce *Petre Mavrogheni* își susține acest proiect de lege [1]) și anume în Ianuarie 1875, se retrage dela conducerea Ministerului de Finanțe. Urmașul său va fi *Gheorghe Cantacuzino* [2]). Prin legile din 7 Martie 1875,

---

[1]) P. Mavrogheni își susține proiectul de lege în ședința Adunării Deputaților din 5 Decembrie 1874. G. Dobrovici, *op. cit.*, pag. 98.

[2]) Iată ce înseamnă T. Maiorescu în jurnalul său la 7-8 Ianuarie 1875: « *Mavrogheni* și-a dat demisia din cauza menționării lui în procesul Oppenheim, la Viena. Marți dimineața la înapoierea mea, aflu cu surprindere vestea aceasta dela *Lascăr Catargiu* venit la mine acasă și ne ducem cu trăsura la *Th. Rosetti.* Acesta ia Lucrările Publice, fiindcă declară că se simte prea slab pentru conducerea practică a Finanțelor și trece la Ministerul de Finanțe Georges Cantacuzène. *Insemnări zilnice*, vol I. București (Socec), 1937, pag. 225.

Guvernul este autorizat a emite *renta perpetuă de tip* 5%, pentru 29 milioane de lei, propusă de *Petre Mavrogheni*, din care 19 milioane servește la acoperirea deficitului anului 1874, 5 milioane lei pentru acoperirea deficitului pe anul în curs, iar 5 milioane lei pentru completarea armamentului oștirii.

Imprumutul s'a contractat prin intermediul lui *Em. Hillel Manoah*, care era reprezentantul caselor de bancă *Fould et Co.* și *Camondo et Co.* din Paris, pe cursul de 65%, plătibil în monete aur la București între Aprilie și August 1875. Valoarea nominală a titlurilor de rentă perpetuă remisă bancherilor era de 44.600.000 lei.

Odată cu legea de autorizare a împrumutului de rentă perpetuă 5%, se înființa și o « *Cassă de Amortizare* » pentru susținerea cursului rentelor Statului.

După cum se vede și se poate ușor constata, urmașul lui *Petre Mavrogheni* la Ministerul de Finanțe, *Gheorghe Cantacuzino*, nu face în cursul anului 1875 decât să aplice programul celui dintâi, elaborat cu un an înainte.

g) *Criticile aduse operei lui Petre Mavrogheni.*

Opera de redresare financiară, întreprinsă de *Petre Mavrogheni* în condițiuni politice grele, este obiectul unor critici și atacuri continue, din partea adversarilor săi politici. In special *Dimitrie A. Sturdza* îi aduce continue acuzări că face o politică financiară greșită și că ascunde adevărata situație financiară, prin prezentări meșteșugite.

In interpelări parlamentare și prin broșuri însoțite de o bogată documentare statistică [1]), *Dimitrie A. Sturdza* atacă mereu pe *Petre Mavrogheni*. Ce obiecțiuni ridică adversarul său politic?

Obiecțiunile mai de seamă sunt următoarele: 1) Continua sporire a bugetelor, ceea ce înseamnă risipă și sărăcirea țării; 2) creșterea nemăsurată a cheltuelilor, ceea ce înseamnă că în

[1]) Dimitrie A. Sturdza, *Finanțele României dela 1871—1875*. București 1876 (Tipografia Thiel & Weiss. Str. Lipscani 11). Dimitrie A. Sturdza, *Starea financiară a României. Discursuri rostite în Parlamentul român*. București 1877 (Tipografia Thiel & Weiss. Palatul Dacia).

gospodăria finanțelor publice nu domnește spiritul de economie necesar; 3) deficite bugetare permanente, provenite dintr'o evaluare optimistă a veniturilor, care neputând fi efectiv încasate dau deficite bugetare, mai ales că se făceau cheltueli dincolo de veniturile reale, de care se dispunea, în mod real; 4) aceste deficite bugetare erau tăinuite Parlamentului și opiniei publice, printr'o prezentare tehnică meșteșugită și transformate chiar în excedente; 5) față de cheltuelile continuu sporite, în raport de venituri insuficiente, se recurgea mereu la practica emisiunii de Bonuri de Tezaur, sporind considerabil datoria flotantă; 6) deși prin ultimul împrumut domenial din 1871 se făcuse o consolidare totală a datoriei flotante și se luase angajamentul de a nu se mai recurge la această metodă, totuși în 1874 se propune emisiunea de rentă perpetuă, pentru acoperirea noilor deficite; 7) continuul apel la creditul public și seria de bugete deficitare duc la discreditul financiar al Statului și la sporirea enormă a datoriei publice, a cărei anuitate ocupă un loc considerabil în bugetul Statului; 8) în ultimii ani s'au creat impozite, taxe și monopoluri noi, care apasă greu asupra contribuabililor, mai ales în criza economică ce bântue în țară; 9) deși situația financiară a țării este atât de gravă se continuă cheltuelile pentru construcții de drumuri de fier, ce reprezintă un capital efectiv de 46 milioane lei, cu o anuitate de 4,6 milioane lei (liniile *Iași-Ungheni*; *Ploești-Predeal*; *Adjud-Tg. Ocna*.

Punctul de vedere a lui *Dimitrie A. Sturdza*, în materii de construcții de căi ferate, era astfel exprimat: « Ceea ce era de făcut era să nu croim alte drumuri de fier și să așteptăm patru, cinci și chiar șase ani de zile și după ce vom fi mistuit pe acele care erau contractate, atunci să ne gândim a clădi altele noi » [1]).

In ce măsură aceste obiecțiuni erau întemeiate și care era răspunderea efectivă a lui *Petre Mavrogheni?*

Este adevărat că între 1871 și 1875, bugetele Statului sporesc continuu și treptat dela circa 70 milioane lei la 90 milioane lei. Este aceasta un fapt atât de criticabil și poate fi imputat

[1]) D. A. Sturdza, *Starea financiară a României, op. cit.*, pag. 90.

lui *Petre Mavrogheni* şi invocat ca o critică hotărîtoare de rea politică financiară?

Dar sporirea cifrei bugetare era ceva foarte normal şi dovedea străduinţele fireşti ce se făceau în legătură cu reorganizarea pe baze moderne, a ţării. Ţară nouă, ţară rămasă în urmă sub toate punctele de vedere, cu un utilaj tehnic modern inexistent, fără căi de comunicaţie, fără porturi, fără armată, fără aparatul administrativ necesar unei gospodării moderne, cum se puteau dobândi toate acestea dacă nu prin cheltueli? Un spor bugetar de 20 milioane lei în 5 ani nu putea fi taxat de « risipă şi sărăcirea ţării », iar apelul la creditul public, în special pentru construcţiuni de căi ferate şi pentru înzestrarea armatei era foarte firesc. Căile ferate permiteau punerea în valoare a bogăţiilor economice ale ţării, rămase la forme de exploatare perimate şi stabileau legături cu ţările înconjurătoare, din care urmau să se tragă foloase tocmai pentru economia ţării. Inzestrarea armatei cu cele necesare era o datorie de prudenţă politică, dat fiind situaţia generală a Europei Orientale, în plină frământare şi fără nicio stabilitate. De sigur că toate aceste sarcini financiare apăsau greu, mai ales că tocmai în acea epocă se înregistrase o serie de ani agricoli deficitari. Dar nu se putea face altfel şi cum toate cheltuelile ce se făceau erau pe deplin justificate, nu se poate ridica acuzaţiunea că politica financiară dusă de *Petre Mavrogheni* era lipsită de cuminţenia şi prevederea necesară. De altfel, însuşi *Ion C. Brătianu* ministrul de finanţe în 1876, răspunzând interpelării lui *Dimitrie A. Sturdza* recunoştea că obiecţiunile ridicate erau « paradoxale şi pline de exageraţiuni » [1]).

Paralel cu apelul la creditul public, am văzut că *Petre Mavrogheni* s'a îngrijit şi de crearea şi organizarea de venituri fiscale normale.

Toată politica lui fiscală amintită mai sus, stă mărturie vie în această privinţă. Evident, aşezarea şi perceperea acestor venituri lăsau mult de dorit, iar gospodăria financiară era plină de păcate şi greşeli. Cine poate contesta aceasta? Dar

[1]) D. A. Sturdza, *Starea financiară a României*, pag. 27.

poate fi aci vorba de vină unui guvern şi mai puţin, a unui om? Ce oameni pregătiţi aveam noi la acea perioadă de început de organizare financiară modernă şi de unde îi puteam avea? Ce moravuri domneau şi ce amintiri încă recente înstăpâneau mai ales mentalitatea acelei epoci?

Greutăţile cu care va fi trebuit să se lupte atunci, în toate direcţiile, dar mai ales în chestiunile financiare, nu pot fi trecute cu vederea de aceea şi criticile formulate trebuesc reduse la justa lor valoare, mai ales atunci când ele se formulau cu căldura şi patima firească a luptelor politice de partid.

Opera financiară a lui *Petre Mavrogheni* nu trebue judecată numai sub unghiul de privire al unor rezultate imediate. Ea trebue judecată în concepţiunea, tendinţele şi metodele ei, şi din acest punct de vedere, ea este vrednică de toată aprobarea. A putut avea insuficienţe, a putut fi pe alocurea şi greşită, dar ea rămâne, ca sforţare şi ca îndrumare generală, ca singura politică financiară ce s'a făcut în acea perioadă de organizare de Stat. Dovada cea mai bună o avem în faptul că deşi toate legiuirile lui *Mavrogheni* ca şi toate metodele întrebuinţate de el au fost aspru şi nedrept criticate de adversarii săi, ele au fost menţinute şi respectate întru totul, iar urmaşii săi nu au făcut altceva decât să urmeze calea indicată de el. Căci alta mai bună nu era şi nici nu putea să fie.

h) *Politica monetară.*

Am arătat că de numele lui *Petre Mavrogheni* se leagă legea din Aprilie 1867, prin care se organizează primul etalon monetar naţional, pe baze pe bimetalism. Punerea în aplicare a noului sistem monetar s'a izbit de mari greutăţi şi însemnate rezistenţe. Multe interese au fost atinse şi oarecari pagube au fost pricinuite, din cauza numeroaselor monete străine, care se găseau în circulaţie, la acea dată, în ţara noastră.

La început, pentru aplicarea legii monetare din 1867 nu s'au putut bate şi pune în circulaţie decât monete divizionare de aramă, pentru o valoare nominală de 4 milioane lei, din care Tezaurul Statului a putut dobândi un beneficiu important.

Moneta de argint s'a bătut cu multă întârziere. In anul 1870 se pusese în circulație abia 40.000 lei în monete de argint și 100.000 lei în aur.

Cauzele acestei întârzieri erau greutățile financiare ale Tezaurului.

Tot lui *Petre Mavrogheni* îi revine sarcina de a ataca și rezolva și această problemă, începută tot de el, cu câțiva ani în urmă.

De abia în 1873 se procedează la o emisiune și punere în circulație de monete de argint, de o valoare mai mare și anume pentru 25 milioane lei [1]). De acum înainte aveam și noi o reală circulație monetară națională.

VI

ORGANIZAREA CREDITULUI RURAL.

Petre Mavrogheni a avut rolul său destul de important cu prilejul organizării *Creditului Funciar Rural*, iar cuvântul său autorizat s'a rostit atunci cu toată greutatea necesară.

Problema organizării creditului în general, și a creditului agricol în special, preocupa de multă vreme spiritele conducătorilor țării, chiar de a doua zi după închegarea unității naționale.

Camăta era atotputernică; comerțul și neînsemnata noastră industrie sufereau cumplit din lipsa unui credit organizat; dar mai ales agricultura era pur și simplu sugrumată, sub povara unor datorii contractate față de cămătarii particulari plătind dobânzi neomenoase.

Starea întristătoare a lucrurilor era în deobște cunoscută și toată lumea cerea înființarea cât mai grabnică de institute de credit, care să scoată economia țării, din greul impas în care se găsea.

Dar cum se puteau înfăptui aceste institute de credit? Cu ce capitaluri, după ce principii și în vederea căror operațiuni?

De îndată ce se intra în miezul problemei, armonia de năzuințe se schimba în cea mai pasionată deosebire de vederi.

---

[1]) U. T. Mihaiu, *Politica monetară și a Băncilor României*. Vol. I. București, 1907, pp. 39-42.

Propunerile curgeau din toate părțile, ideile, concepțiunile, planurile se încrucișau la tot pasul, dând naștere la discuțiuni aprinse, mai ales că se mai amesteca puțintel, ca să nu spunem într'o mare măsură, și lupta politică de partid.

Discuțiuni de idei și concepțiuni, în vieața politică obiectivă, liniștită, cam greu, dacă nu cu neputință, mai ales în acele vremuri de proaspătă independență politică.

Iată de ce, într'o chestiune în care toată lumea era de acord în ceea ce privește fondul lucrurilor, discuțiunile s'au purtat 4—5 ani pentrucă și împrejurările erau critice și apoi se produceau la tot pasul fapte și întâmplări noi care ațâțau spiritele și imboldeau pasiunile.

Care erau aceste fapte și întâmplări?

Strădania conducătorilor țării de a organiza instituții de credit era bine cunoscută și peste hotare. Toate polemicile de presă și discuțiunile din Parlament, erau urmărite foarte de aproape și de cercurile financiare străine. Se știa că nu aveam capitaluri, se știa că nu aveam oameni pregătiți, se știa că eram la primii pași de organizare economică în această direcțiune. Și atunci ce se întâmpla?

Feluriți bancheri sau reprezentanți de bancheri, precum și numeroși oameni de afaceri, de toate categoriile și de toate înfățișerile, soseau în capitala țării pentru a propune înființarea de instituții financiare sau pentru a dobândi concesiuni în acest scop, în condițiuni grele pentru interesele țării. De sigur, toți aceștia găseau de îndată sprijinitori în rândurile oamenilor politici, așa încât dacă se mai întâmpla să se întâlnească câte două trei grupe de astfel de bancheri sau oameni de afaceri, fiecare cu sprijinitorii săi, ușor se înțelege cât era de pasionată discuțiunea principală.

Astfel, în Ianuarie 1870, ministrul finanțelor *A. G. Golescu*, primește dela *Adolph de Hertz*, ca mandatar al d-lor *Samuel de Haber*, *Anton Schnapper*, *Ch. Mallet*, *Marquard André et Co.* și *A. I. Stern* o cerere pentru a obține privilegiul de a crea o instituție numită «*Creditul Funciar al României*» [1]).

[1]) *Lucrări pregătitoare cu privire la înființarea creditelor funciare în România*, București, 1899 (Göbl), vol. I, pp. 5, 7—71.

Proiectul de lege întocmit de concesionari este înfățișat de noul ministru de finanțe *I. A. Cantacuzino* Parlamentului în ședința dela 25 Februarie 1870 și rămâne neluat în seamă [1]).

In 22 Octomvrie 1871, ministrul Finanțelor *Petre Mavrogheni* primește dela d-l *E. Bousquet Deschamps* o cerere pentru obținerea pe seama sa și a doi tovarăși *Merkens et Gardes* bancheri din Paris, a privilegiului înființării unei *bănci naționale de scont și de credit funciar* [2]). Adăugăm pentru documentare că numiții concesionari cereau în plus, ca noua bancă pe lângă numeroase privilegii trebuia să mai obțină și oarecare drepturi monetare, și anume revizuirea tarifului legal al monetelor străine, crearea și administrarea unui stabiliment național de monetă, fabricarea și facerea monetelor de aur, argint și aramă, după tipurile, efigiile și sitemul adoptat de guvern.

Guvernul însărcinează pe *Petre Mavrogheni* a studia atât proiectul lui *Adolphe de Hertz* din 1870, cât și proiectul lui *E. Bousquet Deschamps* din Octomvrie 1871 și a face propunerile necesare.

Petre Mavrogheni studiază aceste proiecte și într'un raport adresat Consiliului de Miniștri își arată opinia sa.

Incepe prin a aminti « cât de mult este simțită necesitatea « urgentă de a se stabili și în România această binefăcătoare « instituție » *(credite funciare)*, dar adaugă imediat o considerațiune foarte interesantă: « mefiența ce s'a răspândit în « spiritul public în contra oricărei întreprinderi noi ce ne-ar « veni din afară sau ni s'ar propune de străini; mefiență legi- « timă până la oarecare grad, în urma marilor decepțiuni de « care au suferit, atât de mult interesele noastre materiale și « morale, decepțiuni prea proaspete în memoria noastră » [3]). (Desigur se face aluzie la concesiunea căilor ferate către companiile străine Stroussberg și Oppenheim).

Mai departe arată că proprietatea funciară în România se află « în cea mai desăvârșită suferință, că ea merge cu pași din zi în zi mai repezi pe calea ruinei și că a se tot amâna mijlocul de vindecare posibilă, pe care ea îl reclamă de atâta timp, ar

---

[1]) *Lucrări pregătitoare*, vol. I, p. 80.
[2]) *Ibid.*, vol. I, pp. 84—86.
[3]) *Ibid.*, vol. I, pag. 102.

fi o nepăsare culpabilă din partea oricărui guvern ». Proprietatea funciară trebue scăpată « de servagiul ruinător al datoriei pe termeni scurţi, care impune oneroase şi fatale reînnoiri, de proceduri dispendioase şi de expropriaţiuni, până în fine mai totdeauna inevitabile » [1]).

Analizează apoi proiectele prezentate, sub toate laturile lor tehnice: operaţiuni, dobândă, comisioane, etc.

Nu admite îmbinarea de credit funciar şi de bancă de emisiune într'o singură instituţiune: « Imbinarea unei bănci de scont şi de emisiune cu un credit funciar nu poate decât slăbi soliditatea instituţiunii din urmă, din cauza pericolelor nenumărate la care poate da loc acest sistem mixt, de un mecanism contrariu şi plin de complicaţiuni ».

De asemenea socoteşte că: « Dreptul cerut ca toată socoteala şi cheltuiala Statului să se opereze prin canalul băncii, cu o prelevare din parte-i de un profit de 2% asupra tuturor mişcărilor fondurilor tezaurului public, nu este admisibil ».

Iar în concluzie generală, *Petre Mavrogheni* exprimă următoarea opiniune:

« Fundarea unui credit funciar este o necesitate mai mult « decât urgentă şi neavând înaintea noastră speranţa de a vedea « formându-se societăţi de credit funciar de către înşişi pro- « prietarii interesaţi, nici putinţa de a le stimula, căci tenta- « tivele făcute până acum în acest scop au eşuat oridecâteori « s'au încercat, trebue să avem recurs la intermediarul unei « societăţi de capitalişti; al doilea, că între proiectele în che- « stiune, acel prezentat de *d-l de Hertz* are preferinţă din « punctul de vedere a economiei sale generale şi a condiţiunilor « de soliditate ce le oferă şi merită a fi susţinut de guvern « înaintea Corpurilor Legiuitoare » [2]).

In Ianuarie 1872, *Petre Mavrogheni* trimete Adunării Deputaţilor spre examinare, atât proiectul *A. de Hertz*, (susţinut de *E. de Reims*), cât şi proiectul *Bosquet Deschamps*.

Proiectele sunt luate în cercetare de o comisiune specială, al cărei raportor, *M. Costaki Epureanu* depune la 16 Martie

---

[1]) *Lucrări pregătitoare*, loc. cit., pp. 113—114.
[2]) *Ibid.*, vol. I, pag. 102.

1872 un raport detaliat și documentat. In concluziunea raportului se arată că în sânul comisiunii se crease o deosebire de vederi asupra metodei celei mai potrivite *pentru organizarea unui credit funciar pe baze capitaliste*, urmărindu-se să se provoace o luptă de concurență, pe baza unui *proiect tip*, între cele două grupe de financiari străini. Rezultatul dobândit urma să fie supus Parlamentului în sesiunea din toamna anului 1872 [1]).

Ceea ce este de relevat și reținut, în chestiunea organizării unui credit funciar rural în țara noastră, până la această dată — primăvara anului 1872 — este *recunoașterea necesității lui*, și apoi, din lipsa de capitaluri interne, este adoptarea soluțiunii organizării unei instituții capitaliste, cu concursul bancherilor străini. Acesta era și punctul de vedere al lui *Petre Mavrogheni*.

In fața acestei soluțiuni capitaliste, cu sprijin străin se va propune o *soluțiune mutualistă*, prin solidarizarea tuturor marilor proprietari rurali, în jurul unui *Credit Funciar Român*, care să nu mai aibă nevoie de concursul capitaliștilor străini. Se produce un adevărat curent de opinie publică, susținut și alimentat de *Ion C. Brătianu* și prietenii săi, pentru a zădărnici concesionarea acestei instituții de credit funciar către capitaliști străini.

In Octomvrie 1872, după o viguroasă campanie de presă, prin conferințe și propagandă, se ajunge la alcătuirea unui *comitet de mari proprietari (Lazar Kalinderolu, Ion Cantacuzino, I. C. Brătianu, G. Vernescu, Ion Ghica, Dim. Gr. Ghica, B. Boerescu, G. Cantacuzino, Aristide Pascal)* « pentru formarea unui institut de credit funciar român prin asociațiune între proprietari » [2]).

Inițiativa a avut ecoul dorit, căci din prima zi, s'a subscris un capital format prin inscripțiuni hipotecare, de peste 10 milioane franci. Până în Decemvrie 1872, la apelul Comitetului, au răspuns un mare număr de proprietari, acoperind prin inscripțiuni hipotecare, un capital de 20.298.545 lei [3]).

---

[1]) *Lucrări pregătitoare*, loc. cit., pp. 134—135.
[2]) *Ibid.*, vol. II, pag. 48.
[3]) *Ibid.*, vol. II, pp. 65—67.

Rolul avut, în această privință, de *Ion C. Brătianu* a fost din cele mai mari. A avut chiar o polemică răsunătoare cu *Petre Mavrogheni*, ministrul finanțelor, adresându-i în Februarie 1873, prin ziarul « *Românul* » trei scrisori, de o violență neobișnuită, aducându-i grave imputări, dovedite apoi neîntemeiate și combătând încercarea de a se da în concesiune la străini organizarea creditului funciar rural. Cu acest prilej *Ion C. Brătianu* a scris celebrele cuvinte, și astăzi valabile: « *unei națiuni cucerite de tăișul săbiei, îi rămâne dreptul de* « *revendicare și mijloacele de descotropire, pe când, din contra,* « *o națiune cucerită prin mijloacele economice este nimicită pentru* « *totdeauna în drept și în fapt* » [1]).

Pe temeiul acestei subscripțiuni, o delegație de trei persoane din partea Comitetului de proprietari, compusă din *Ion Ghica, G. Gr. Cantacuzino și B. Boerescu* cer ministrului de Finanțe *Petre Mavrogheni*, la 12 Ianuarie 1873 să le acorde *concesiunea unei instituții de Credit Funciar pe bazele unei garanții mutuale* [2]) înaintând în acest scop un proiect de statute [3]).

Petre Mavrogheni înaintează *Adunării Deputaților*, cu mesagiu Domnesc, la 20 Ianuarie 1873, cererea de concesiune a proprietarilor, însoțind-o de o expunere de motive.

Deși în Octomvrie 1871 opinase pentru acordarea concesiunii *Creditului Funciar* către bancherii străini, « neavând « înaintea noastră speranța de a vedea formându-se societăți « de credite funciare de către înșiși proprietarii interesați », deși fusese obiectul unor violente atacuri personale din partea adversarilor săi politici, în frunte cu *I. C. Brătianu*, totuși rămâne obiectiv și rece, în fața proiectului proprietarilor și-l prezintă Camerei cu următoarea recomandare:

« In fața cererii, nu-mi rămâne în privința celorlalte decât « a vi le înainta sub titlul de simplă informațiune, deoarece « *instituțiunea Creditului funciar în țară de către înșiși pro-* « *prietarii interesați pe baza garanției mutuale, trebue să aibă* « *precădere asupra tuturor celorlalte sisteme și să facă obiectul* « *osebitei noastre considerațiuni* » [4]).

1) *Lucrări pregătitoare*, vol. II, pag. 119.
2) *Ibid.*, pag. 126.
3) *Ibid.*, pp. 127—188.
4) *Ibid.*, vol. III. Partea I, pag. 90.

Iată dar că *Petre Mavrogheni* nu era « robul capitaliștilor străini » și că atunci când se producea o inițiativă serioasă, în discuția organizării creditului, prin mijloace interne, era gata să o susțină cu toată tăria.

In restul expunerii de motive făcea oarecari obiecțiuni tehnice de organizare, de o însemnătate secundară. Principalul era, că susținea principiul organizării Creditului Funciar pe baze mutualiste, adică așa cum era propus de inițiativa proprietarilor.

Proiectul de lege pentru autorizarea concesiunii a fost supus unei largi desbateri, atât în Cameră cât și în Senat, în cursul lunilor Februarie și Martie 1873. Legea a fost promulgată la 5 Aprilie 1873, purtând semnătura lui *P. Mavrogheni*, ca ministru al Finanțelor și interimar la Ministerul Justiției [1]).

In toată procedura ce a urmat, pentru constituirea *Creditului Funciar Român*, între Aprilie și Iunie 1873, numele lui *Petre Mavrogheni* figurează continuu. In felul acesta, el se leagă de organizarea celei dintâi instituții financiare românești, chemate să dea un real sprijin agriculturii noastre.

VII

DAREA IN JUDECATĂ, IN 1876

După cum am arătat mai sus, *Petre Mavrogheni* părăsește guvernul *Lascăr Catargiu* în Ianuarie 1875 sub motivul că numele său figurase pe nedrept în procesul *Oppenheim*. Ieșirea sa din guvern este provocată de o interpelare foarte violentă a *generalului Tell*. « Demisia lui *Mavrogheni*, — spune *Titu Maiorescu* — a slăbit ce e drept cabinetul în acțiunea sa de guvern, dar *Mavrogheni*, consecvent în politică cum era, oricâte motive legitime de nemulțumire personală ar fi avut, a rămas un susținător credincios al Ministerului până la sfârșit » [2]).

---

[1]) *Lucrări pregătitoare*, vol. III. Partea 2-a, pag. 55.
[2]) Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României*, op. cit., pp. 69-70.

Cu părăsirea guvernului Catargi, în Ianuarie 1875, *Petre Mavrogheni* încheie perioada de activitate constructivă în politica internă a țării. Este adevărat că în Ianuarie 1876 când cabinetul Lascăr Catargiu demisionează pro forma, se încearcă de către *Beizadeaua Dimitrie Ghica*, președintele Camerei Deputaților, să formeze alt cabinet. *Dimitrie Ghica* n'a reușit « mai ales din pricina refuzului lui *Mavrogheni* de a participa »[1]). Aceasta dovedește cât de intactă era autoritatea sa după un an dela ieșirea din guvern, deși fusese obiectul unor atacuri personale pe cât de violente pe atât de nedrepte.

Pentru a judeca rolul și activitatea lui *Petre Mavrogheni* la Ministerul de Finanțe nu este fără interes a aminti următoarea notă personală a *Domnitorului Carol* făcută la 14/26 Ianuarie 1875 într'o scrisoare adresată tatălui său:

« D'une façon générale, l'état de nos finances est satisfai-
« sant et notre crédit s'est relevé, grâce a l'administration sage
« de M. Mavrogheni. L'opposition elle-même est obligée de
« reconnaître qu'il a été un ministre des Finances capable.
« Après la clôture des Chambres, j'éspère pouvoir le gagner
« à nouveau pour le ministère. *Th. Rosetti*, membre de la
« Cour de Cassation est entré au ministère à la condition
« qu'il n'y reste que provisoirement; il est prêt a tout mo-
« ment à céder sa place à *Mavrogheni* » [2]).

După demisia guvernului *Catargi* se formează la 27 Aprilie 1876, guvernul *Manolache Costache Epureanu*, cu *Ion C. Brătianu* la finanțe.

Camera Deputaților aleasă în Iunie 1876, sub președinția lui *C. A. Rosetti*, hotărește, în zilele de 20—22 Iulie 1876, darea în judecată a miniștrilor guvernului *Lascăr Catargiu* dintre 11 Martie 1871 și 3 Aprilie 1876, și anume 11 foști miniștri între care și *Petre Mavrogheni*.

La 24 Iulie 1876 se reconstitue guvernul cu *Ion C. Brătianu*, prim ministru și ministru de finanțe.

Petre Mavrogheni fiind dat în judecată este obligat să se prezinte înaintea comisiunii de anchetă la 22 Ianuarie 1877.

---

1) Tit Maiorescu, *op. cit.*, pag. 71.
2) *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie, par un témoin oculaire.* Tome II. Bucarest 1896 (L'indépendance Roumaine, pag. 211.

Cu redactarea raportului de acuzare a fost însărcinat *G. Missail*, care în copilărie fusese adăpostit la Curtea lui *Costin Catargi* din Mărășești, tatăl d-nei *Olga Mavrogheni*. In cursul anchetei s'a restrâns numărul miniștrilor acuzați dela 11 la 5, între care figurează și *Petre Mavrogheni*.

In textul raportului de dare în judecată a lui *Petre Mavrogheni* se vede acuzațiunile neîntemeiate de « falsificare de buget », « pagube cauzate fiscului », « violarea legii contabilității Statului », « nesupunere la deciziunile Curții de Conturi », etc. Toate aceste acuzațiunì erau lipsite de vreun temeiu serios și în orice caz, ele nu puteau să micșoreze cu nimic meritele atât de incontestabile ce *Mavrogheni* și-a câștigat în organizarea finanțelor publice.

De altfel, această dare în judecată n'a avut la temelia ei decât motive pur politice, dovadă că în Iunie 1877 însăși primul ministru *Ion C. Brătianu* cere să se revină asupra dării în judecată a foștilor miniștri din *guvernul Lascăr Catargiu*, închizându-se astfel un trist episod din vieața noastră politică.

VIII

INCHEIERE

Este deci de subliniat, faptul că după ce *Mavrogheni* își leagă numele într'o măsură atât de însemnată de organizarea finanțelor publice ale României moderne, își termină cariera sa politică, cel puțin în ce privește activitatea sa înlăuntrul țării, adus în fața instanțelor de judecată și acuzat pe nedrept de oameni cari nu puteau să stea în fața lui din niciun punct de vedere.

Am arătat că *Petre Mavrogheni* continuă a reprezenta Iașul în Parlamentul țării între 1875 și 1881, fără a mai lua o parte activă sau proeminentă. De sigur amărăciunea îi va fi cuprins sufletul de atâta ingratitudine pentru toată munca ce a desfășurat servind întotdeauna interesele obștești.

Intre 1881 și 1887, *Petre Mavrogheni* lucrează pe tărâmul diplomatic, reprezentând țara și apărându-i interesele ei cu pricepere și devotament.

Când în 1887 dispare pe neașteptate, toate patimile politice care i-au putut amărî vieața au dispărut de îndată. In locul atacurilor și învinuirilor i s'au adus numai laude și recunoștință, iar ca supremă recunoaștere a felului cum a știut să-și servească țara, amintesc constatarea unui ziar al epocei, făcută la moartea lui: « *Moare fără a lăsa cea mai mică avere* ».

In discuțiunea ce a urmat acestei comunicări, membrii secțiunii au arătat următoarele:

D-L I. RĂDUCANU: Mavrogheni nu face parte dintre economiștii români, de cari nu a fost cunoscut și pe cari nu i-a cunoscut. Marele merit al lui Mavrogheni este că într'o epocă de mari prefaceri, — de organizare a statului — ca și azi în care bugetul trebuia să crească fără posibilitățile favorabile de împrumuturi externe și fără putința ca veniturile ordinare să crească în aceeași măsură cu neeesitățile colective, a îndreptat finanțele noastre. El poate fi socotit ca cel mai de seamă organizator al finanțelor noastre publice înainte de 1880.

D-L N. IORGA: Mavrogheni avea sânge românesc, prin mama sa, o Sturza, fiică a unei domnițe Callimachi. Ca spirit el era mai mult francez decât grec. Pentru îndreptarea finanțelor noastre el a întrebuințat aceleași mijloace pe care le-au întrebuințat Godin duce de Gaëta și Mollien pentru punerea în bună stare a finanțelor franceze după revoluțiune. Mijloacele întrebuințate de Mavrogheni nu au fost decât adoptarea acestora: acestea nu se potriveau însă cu totul posibilităților dela noi.

D-L I. RĂDUCANU: Casa de lichidare a lui Mavrogheni este luată întocmai după Mollien.

D-L N. IORGA: In ceea ce privește aprecierile despre Mavrogheni semnalez pe aceea din Memoriile lui Stroussberg.

D-L I. RĂDUCANU: In memoriile lui Stroussberg se spune cât a cheltuit pentru a cumpăra diferiți Români.

D-L N. IORGA: Stroussberg spune că nu s'ar putea gândi a cumpăra pe L. Steege, pe P. Mavrogheni și pe T. Rosetti.

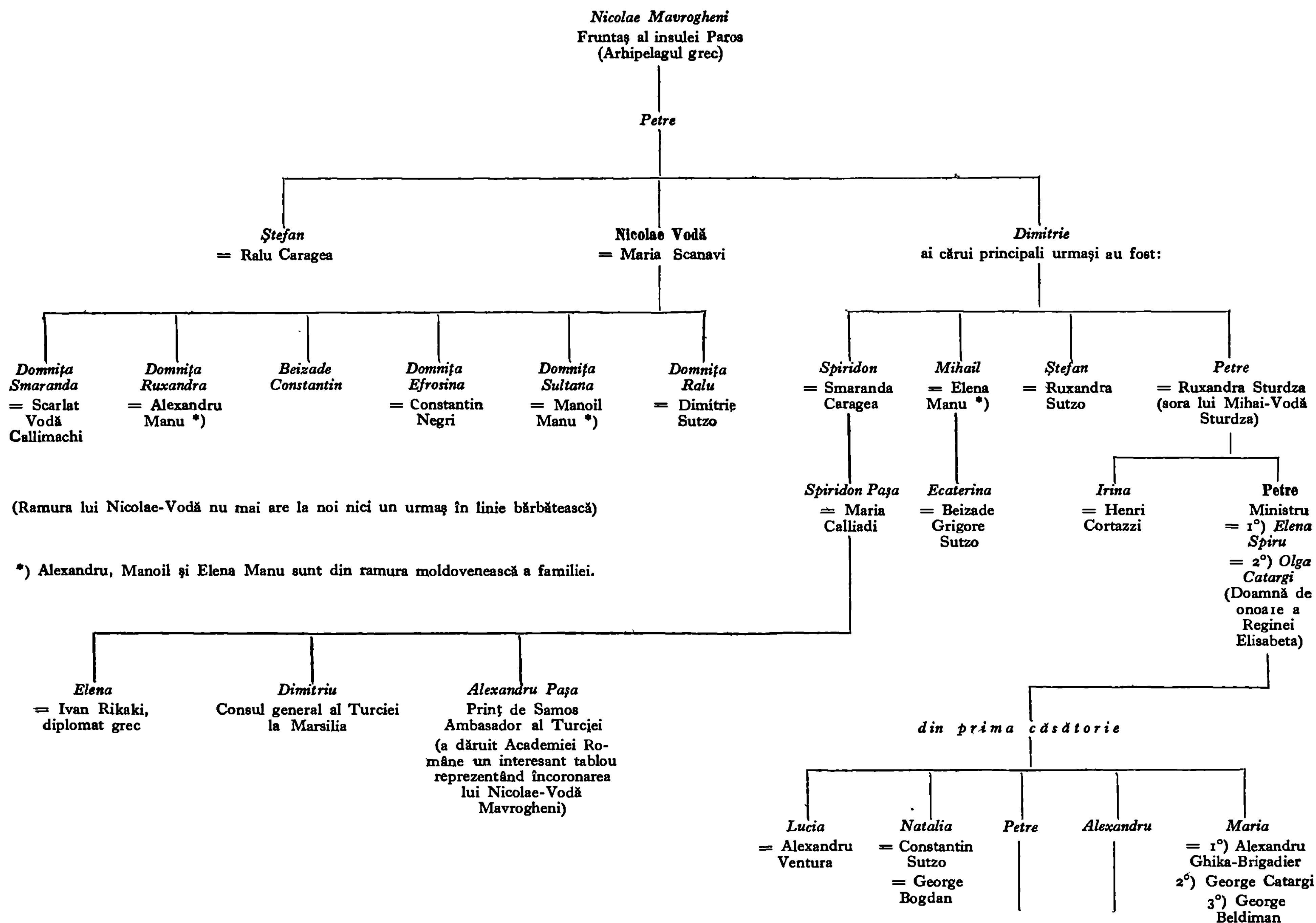
D-L GENERAL RADU ROSETTI: Au fost timbre fiscale şi coli cu timbre fiscale şi înainte de Unire; avem acte pe asemeni coli la Academie. Ca instituţie premergătoare Creditului Rural trebueşte socotită şi faimoasa Banque de Moldavie care a ruinat atâtea familii boiereşti din Moldova. Neconfecţionarea imediată a monetelor prevăzute de legea monetară a lui Mavrogheni se datoreşte opunerii Porţii şi protestării Austro-Ungariei contra titlului de Domnitor al Românilor.

D-L AL. LAPEDATU: relevă importanţa acestor şedinţe de secţii. Importanţa acestor monografii ar creşte dacă s'ar arăta problemele în cadrul istoriei contemporane.

D-L I. LUPAŞ: Ar fi bine a se arăta şi cine au fost colaboratorii lui Mavrogheni.

D-L I. NISTOR crede că chipul cum s'a prezentat Mavrogheni, arătându-se analogiile cu cestiunile de azi, e foarte potrivit.

D-L ANDREI RĂDULESCU mulţumeşte după cum au mulţumit şi D-nii Al. Lapedatu şi I. Răducanu, D-lui Slăvescu pentru comunicarea sa foarte preţioasă. D-sa crede că D-l Slăvescu n'a înţeles să prezinte pe Mavrogheni ca un doctrinar ci a arătatat contribuţia lui practică pentru desvoltarea finanţelor Statului. Se poate face o paralelă cu vechii noştri jurişti cari nu au făcut teorie ci au aplicat practic principiile de drept.

Nicolae Mavrogheni
Fruntaş al insulei Paros
(Arhipelagul grec)
Petre
Ştefan
= Ralu Caragea
Nicolae Vodă
= Maria Scanavi
Dimitrie
ai cărui principali urmaşi au fost:
Domniţa Smaranda
= Scarlat Vodă Callimachi
Domniţa Ruxandra
= Alexandru Manu *)
Beizade Constantin
Domniţa Efrosina
= Constantin Negri
Domniţa Sultana
= Manoil Manu *)
Domniţa Ralu
= Dimitrie Sutzo
Spiridon
= Smaranda Caragea
Mihail
= Elena Manu *)
Ştefan
= Ruxandra Sutzo
Petre
= Ruxandra Sturdza (sora lui Mihai-Vodă Sturdza)
Spiridon Paşa
= Maria Calliadi
Ecaterina
= Beizade Grigore Sutzo
Irina
= Henri Cortazzi
Petre
Ministru
= 1°) Elena Spiru
= 2°) Olga Catargi (Doamnă de onoare a Reginei Elisabeta)
(Ramura lui Nicolae-Vodă nu mai are la noi nici un urmaş în linie bărbătească)
*) Alexandru, Manoil şi Elena Manu sunt din ramura moldovenească a familiei.
Elena
= Ivan Rikaki, diplomat grec
Dimitriu
Consul general al Turciei la Marsilia
Alexandru Paşa
Prinţ de Samos
Ambasador al Turciei
(a dăruit Academiei Române un interesant tablou reprezentând încoronarea lui Nicolae-Vodă Mavrogheni)
din prima căsătorie
Lucia
= Alexandru Ventura
Natalia
= Constantin Sutzo
= George Bogdan
Petre
Alexandru
Maria
= 1°) Alexandru Ghika-Brigadier
2°) George Catargi
3°) George Beldiman

ANEXE

I

GENEALOGIE

Petre Mavrogheni era nepot de fiu al lui *Dimitrie* fratele lui *Niculae Vodă Mavrogheni*. Părinţii săi au fost *Petre Mavrogheni* şi *Ruxandra Sturdza*, fiica lui *Grigore Sturdza* şi a *Domniței Maria*, fiica lui *Grigore Vodă Callimachi*. Ea fusese căsătorită întâi cu *Gheorghe Balş*, cu care a avut o fiică *Natalia*, căsătorită cu *Petre Kaşco*, şi bunică a *Reginei Natalia* a Serbiei.

Ruxandra Mavrogheni, născută Sturdza, mama lui *Petre Mavrogheni*, era sora lui *Mihai Vodă Sturdza* şi a *Elenei Sturdza*, căsătorită întâi cu *Alexandru Ghica* cu care a avut pe *Grigore Vodă Ghica* al Moldovei, şi apoi cu *generalul baron de Harting*. La vârsta de 18 ani, *Elena Sturdza* fusese logodită cu un tânăr ofiţer francez, ducele de Crussel, fiul ducelui d'Uzès. Căsătoria nu se putu însă săvârşi din cauza împotrivirii ducesei de Uzès, care se trăgea din străvechea şi ilustra familie a ducilor de Châtillon, şi nu dorea o căsătorie a fiului ei cu o ortodoxă. Tânărul duce de Crussel, logodnicul *Elenei Sturdza*, a murit la Varşovia în 1813 în timpul războaielor Napoleoniene.

Petre Mavrogheni a fost căsătorit mai întâi cu *Domnişoara Elena Spiro* cu care a avut mai mulţi copii, şi apoi cu *Olga Catargi* care a fost mulţi ani mare Doamnă de Onoare a Curţii Regale în timpul domniei Regelui Carol I. Era fiica lui *Costin Catargi* şi a soţiei sale născută *Balş*, fiica lui Gheorghe *Balş* (cel menţionat mai sus) din a doua căsătorie a sa cu *Anica Filipescu*, sora « Baş-boierului » *Banul Iordache Filipescu*.

O soră a *Doamnei Olga Mavrogheni*, născută *Catargi*, *Maria Obrenovici*, a fost mama *Regelui Milan* al Serbiei.

Pentru a recapitula: *Petre Mavrogheni* a fost aşa dar, strănepot a lui *Grigore Vodă Callimachi*, nepot de soră a lui *Mihai Vodă Sturdza*, văr primar cu *Grigore Vodă Ghica*, unchiu, din partea sorei sale al *Reginei Natalia* şi din partea soţiei, unchiu al *Regelui Milan*.

Din partea tatălui său, rudele sale cele mai apropiate au fost fraţii acestuia, *Mihail Mavrogheni*, căsătorit cu *Elena Scarlat Mano* şi *Spiridon Mavrogheni*, căsătorit cu *Smaranda Caragea*, apoi fiul acestuia *Spiridon Mavrogheni Paşa*, a cărui soţie, *Maria Calliadi* era cumnată

cu *Doamna Constanța Calliadi*, născută *Fălcoianu*, mătușa *Elenei Văcărescu;* în sfârșit fiul acestuia, *Alexandru Mavrogheni Bey*, fost principe Domnitor de Samos și apoi ambasador al Turciei la Viena.

Petre Mavrogheni a avut cu prima sa soție doi fii: *Petre și Alexandru* și trei fiice: *Lucia*, căsătorită cu *Alexandru Ventura; Natalia*, căsătorită 1) cu *Constantin Soutzo*; 2) *Gh. Bogdan* și *Maria*, căsătorită 1) cu *Alexandru I. Ghica Brigadier;* 2) cu *George Catargi* și 3) cu *George Beldiman*.

(Relațiuni date din partea familiei Mano).

II. TABELA ANEXELOR ŞI A FACSIMILELOR

Anexa Nr. 1. Pl. I. *Decretul Domnesc*, semnat de *Mihail Sturdza Voevod* din 2 Februarie 1845, pentru ridicarea la rangul de Postelnic, cu comunicarea făcută de Secretariatul de Stat.

Anexa Nr. 2. Pl. II. *Decretul Domnesc*, semnat de *Mihail Sturdza Voevod* din 28 Iulie 1846, pentru numirea în postul de Pârcălab al Galaţului cu comunicarea de numire făcută de Departamentul Trebilor din Läuntru.

Anexa Nr. 3. Pl. III. *Decretul Domnesc*, semnat de *Mhail Sturdza Voevod* din 19 Ianuarie 1848, prin care i se exprimă mulţumiri pentru modul cum a înlăturat o gravă epizootie în jud. Covurlui. Cu un text adăugit de mâna Domnitorului şi cu comunicarea făcută de Departamentul Trebilor din lăuntru.

Anexa Nr. 4. Pl. IV. *Decretul Domnesc*, semnat de *Grigore Ghica Voevod* din 22 Iunie 1849, pentru numirea în postul de şef al Poliţiei Capitalei Iaşi.

Anexa Nr. 5. Pl. V. *Decretul Domnesc*, semnat de *Grigore Ghica Voevod* din 27 Mai 1850, prin care i se primeşte demisiunea din slujba de şef al Poliţiei Capitalei Iaşi, cu comunicarea făcută de Departamentul Trebilor din Lăuntru.

Anexa Nr. 6. Pl. VI. *Decretul Domnesc*, semnat de *Grigore Ghica Voevod* din 4 Martie 1852, pentru numirea de epitrop la Casa spitalicească a Mânăstirii Sf. Spiridon.

Anexa Nr. 7. *Porunca Domnească*, semnată de *Grigore Ghica Voievod* din 6 Martie 1852, de a merge la Focşani, pentru a ancheta pe Vornicul Iordache-Pruncu.

Anexa Nr. 8. Pl. VII. *Decretul Domnesc*, semnat de *Grigore Ghica Voevod* din 20 August 1852, prin care este numit şeful Departamentului Lucrărilor Publice.

Anexa Nr. 9. Pl. VIII. *Adresa Cârmuitorului Sfatului Extraordinar al Moldovei* din 24 Octombrie 1853, pentru însărcinarea cu interimatul Secretariatului de Stat.

Anexa Nr. 10. Pl. IX. *Adresa Comisarului Extraordinar şi Plenipotenţiar, General Adjutant Budberg* din 15 Februarie 1854, pentru însărcinarea şi cu conducerea Departamentului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, după demisiunea Prinţului Nicolae Soutzo.

Anexa Nr. 11. Pl. X. *Adresa Secretariatului de Stat* din 2 Septembrie 1854, prin care se comunică primirea demisiunii din îndatorirea de Epitrop al Casei Spitaliceşti a Mânăstirii Sf. Spiridon.

Anexa Nr. 12. Pl. XI. *Decretul Domnesc*, semnat de *Grigore Alexandru Ghica Voevod* din 1 Noembrie 1854, pentru numirea în postul de Ministru de Finanţe.

Anexa Nr. 13. Pl. XII A-B. *Copia Decretului Domnesc*, semnat de *Alexandru Ioan I*, Domnul Principatelor Unite Moldova şi Ţara Românească din 18 Ianuarie 1861, pentru numirea ca Ministrul Finanţelor pentru Moldova.

Anexa Nr. 14. Pl. XIII. *Adresa Preşedintelui Consiliului Miniştrilor A. Panu* din 18 Ianuarie 1861, prin care i se comunică numirea de Ministru Secretar de Stat la Departamentul Finanţelor.

Anexa Nr. 15. Pl. XIV. *Adresa Preşedintelui Miniştrilor L. Catargiu* din 11 Mai 1866, prin care se comunică încredinţarea portofoliului Ministerului de Externe.

Anexa Nr. 16. Pl. XV. *Adresa Preşedintelui Consiliului Miniştrilor Ion Ghica* din 15/27 Iulie 1866, prin care se comunică încredinţarea portofoliului Ministerului Finanţelor.

Anexa Nr. 17. Pl. XVI. *Adresa Preşedintelui Consiliului Miniştrilor Ion Ghica* din 29 August 1866, prin care se comunică însărcinarea cu interimatul Ministerului Trebilor Străine.

Anexa Nr. 18. Pl. XVII. *Adresa Preşedintelui Consiliului Miniştrilor Ion Ghica* din 30 Septembrie 1866, prin care se comunică însărcinarea cu interimatul Ministerului Trebilor Străine.

Anexa Nr. 19. Pl. XVIII A-B. *Certificatul Biroului Electoral din Iaşi* prin care se atestă alegerea de senator al Colegiului al II-lea din Iaşi, din ziua de 4 Noembrie 1866.

Anexa Nr. 20. Pl. XIX A-B. *Certificatul Preşedintelui Electoral al districtului Cahul* din 10 Ianuarie 1867, prin care se atestă alegerea de deputat al Colegiului al II-lea, în locul lui Mihail Cogălniceanu; urmat, pe verso (Pl. XIX B) de constatarea Primăriei Cahul şi a comisiei verificatoare din Adunarea Deputaţilor.

Anexa Nr. 21. Pl. XX A-B. *Certificatul Preşedintelui Biroului Electoral din Iaşi*, prin care se atestă alegerea de deputat al Colegiului I din Iaşi, din ziua de 27 Mai 1870; urmat pe verso (Pl. XX B) de legalizarea Primarului Municipiului Iaşi.

Anexa Nr. 22. Pl. XXI. *Certificatul Preşedintelui Biroului Electoral din Iaşi*, prin care se atestă alegerea de deputat al Colegiului I din Iaşi, din ziua de 26 Aprilie 1875, urmat de legalizarea Municipiului Iaşi.

Anexa Nr. 22. Idem dela Adunarea Deputaţilor.

Ms. 4382 f. 481r

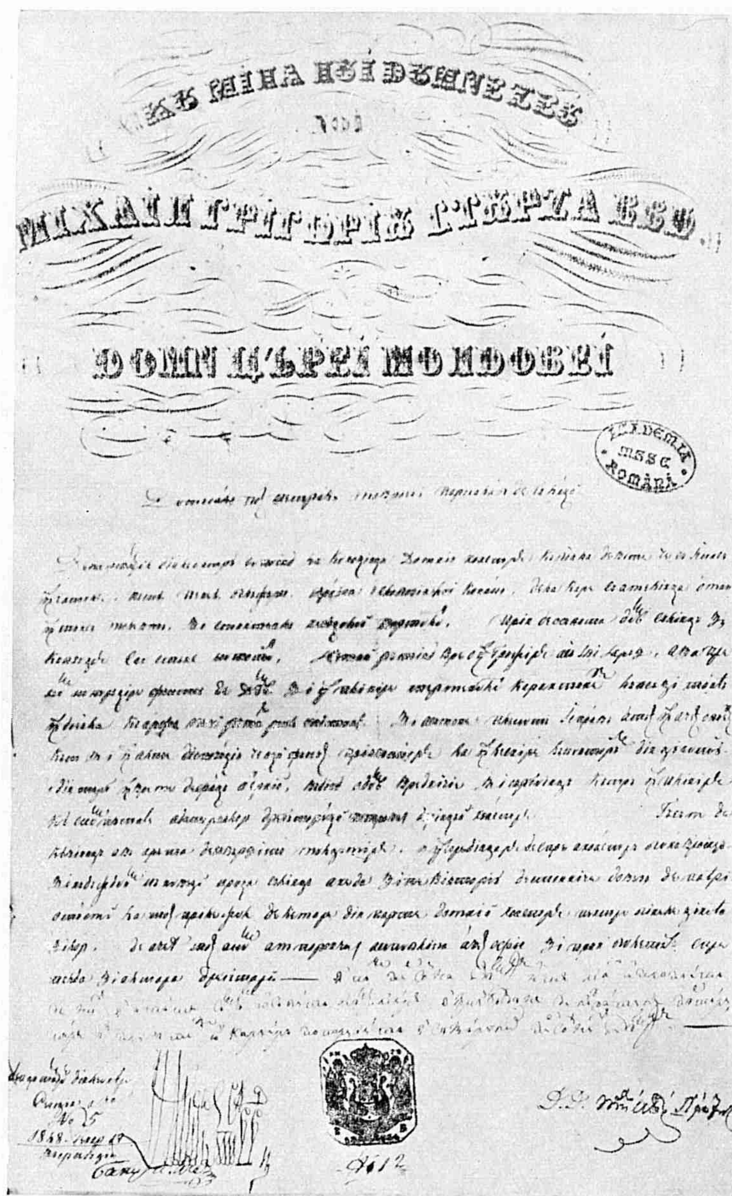
КꙊ МИЛА ЛꙊЇ ДꙊМНЕЗЕꙊ

НОЇ

МИХАЇЛ ГРИГОРИЕ СТꙊРЗА ВВ.

ДОМНꙊЛ ЦЪРЕЇ МОЛДОВЕЇ

Ms. 4392, f. 487

КꙊ МИЛА ЛꙊИ ДꙊМНЕЗЕꙊ
НОИ
МИХАИЛ ГРИГОРИЕ СТꙊРЗА ВВ.
ДОМН ЦЪРЕЙ МОЛДОВЕЙ

Ms. 4392, f. 4912

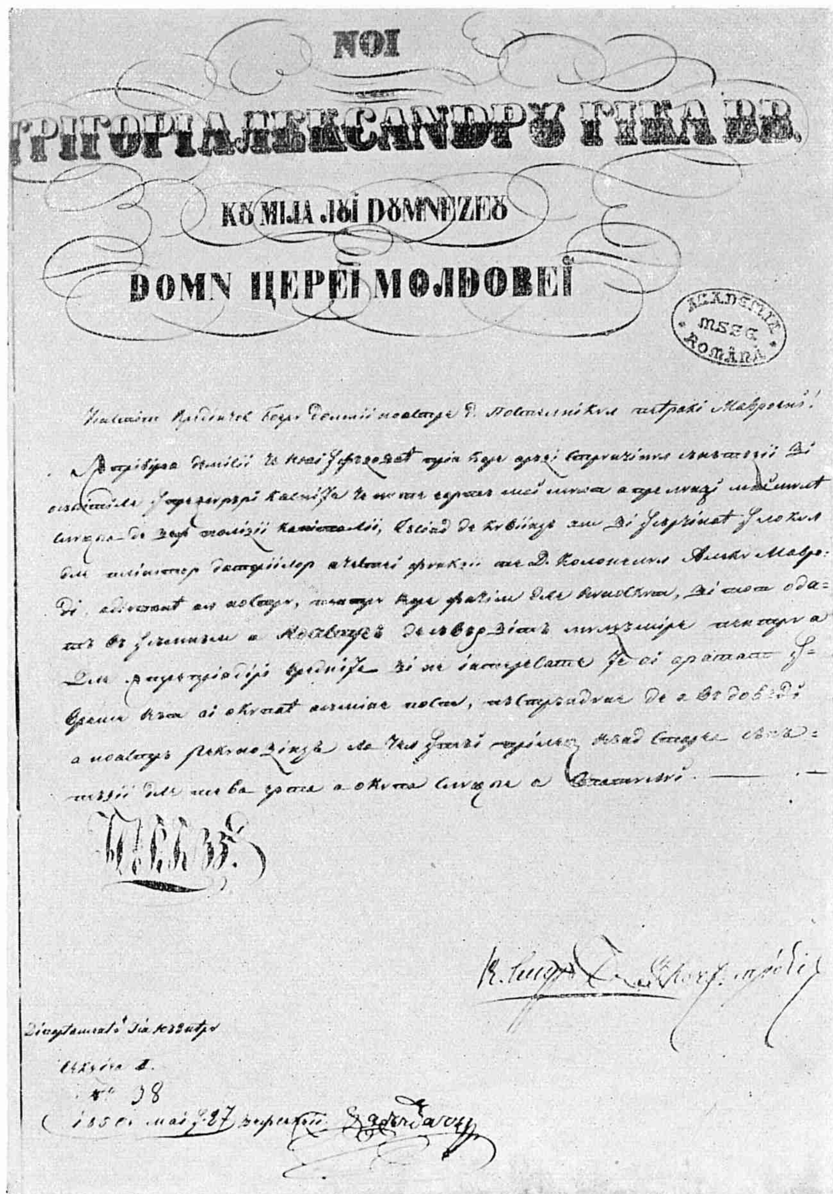
НОI

ГРИГОРИЕ АЛЕКСАНDРУ ГИКА ВОЕВОD.

КУ МИЛА ЛУI DУМНЕЗЕУ

DОМН ЦЕРЕI МОЛDОВЕI.

Ms. 4392, f. 495r

NOI

ГРИГОРІ АЛЕѮАНДРУ ГИКА ВВ.

КѸ МИЛА ЛѸІ DѸМНЕЗЕѸ

DОМН ЦЕРЕЙ МОЛDОВЕЙ

Ms. 4392, f. 497r

ГРИГОРІ АЛЕКСАНДРУ ГИКА ВВ.

КȢ МИЛА ЛȢІ ДȢМНЕЗЕȢ

DOMN ЦЕРЕЇ МОЛДОВЕЇ.

Nº 131

Секціа II din Секрет: de Stat Nº 17

1852 Март 4 zile

Ms. 4392, f. 501r

NOI

Grigorie Aleks. Gika

ВОЕВОД

Кꙋ міла лꙋі Дꙋмнезеꙋ

DOMN ЦЕРЕІ МОЛДОВЕІ.

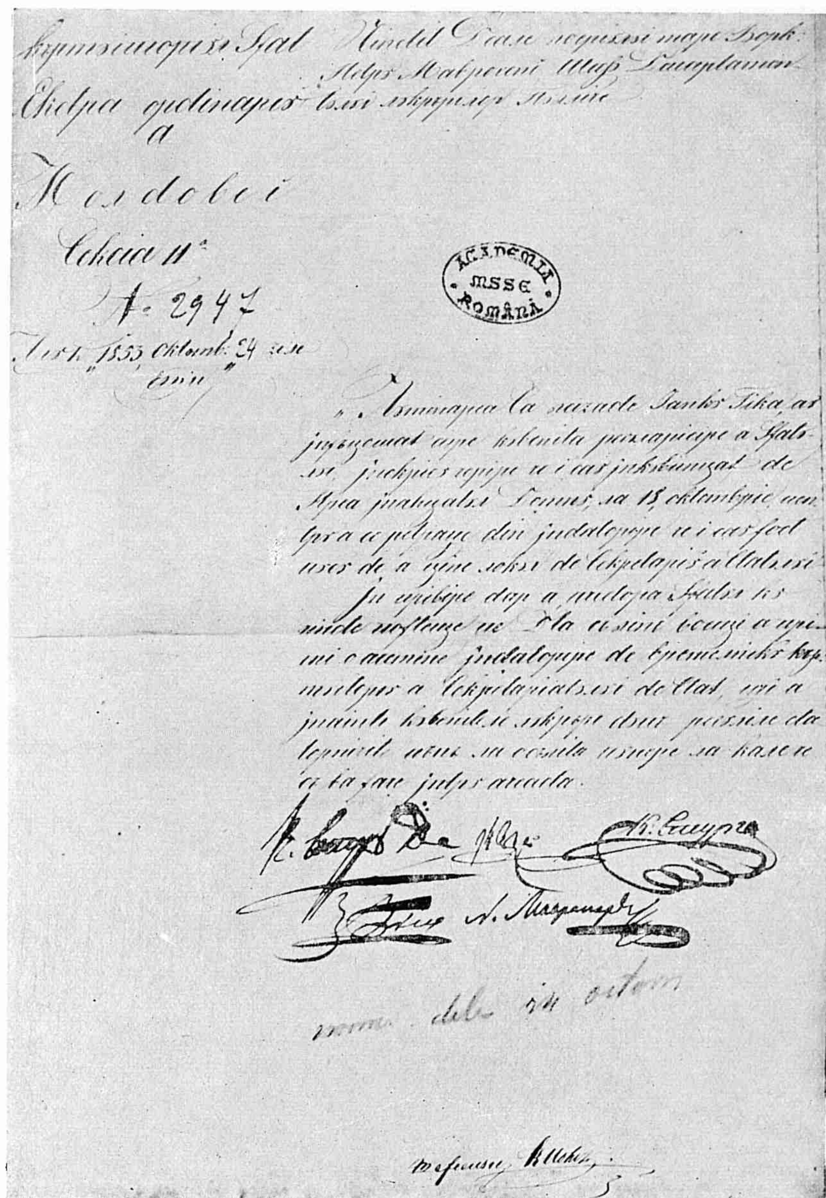
Чінстіт ші кредінчос боері а Домніеі Меле D-та

Постꙋл de шеф ал Департаментꙋлꙋі Лꙋкрърілор Пꙋбліче фіind вакант, ші авънd ꙟн привіре ꙟнсꙋшіріле D-тале, Noi, пе темеіꙋл прерогатівеі че Авем, нꙋмім пе D-та ші мемврꙋ а Сфатꙋлꙋі Ностpꙋ екстраорdінар кꙋ ꙟнdаторіреле прескрісе ꙟн ціркꙋларꙋл Ностpꙋ Офіс кꙋ No. 35 din а нꙋл 1851 ші кꙋ dрітꙋріле ачестꙋі пост. Авем depлінъ ꙟнкреdере къ те веі сіргꙋі а ръсnꙋнde ла а Ноастръ аштептаре прін регꙋлата ꙟнаінтіре а лꙋкрърілор нотрівіт Ашезъмінтелор, ші прін dаторніка кредінцъ кътръ Noi.

Секретаріꙋ de Стат.

Secția a II-a.
Secretariatul de Stat
№.
Iassii 185

Ms. 4392, f. 505ʳ

Ms. 4392, f. 507r

A Monsieur le Vornik Pierre Mavrojéni

Le zèle distingué dont Vous avez fait preuve dans l'accomplissement des fonctions que Vous avez simultanément exercées en qualité de Chef du Département des travaux publics et de Secrétaire d'Etat provisoire m'engage, eu égard à la réforme survenue dans ce Département à Vous appeler, Monsieur, au poste de Chef du Département du Culte et de l'Instruction publique devenu vacant par la démission de de Mr. le Prince Nicolas Soutzo.

J'espère, Monsieur, que dans cette position, comme dans toutes celles que Vous avez occupées précédemment, Vous continuerez à consacrer aux intérêts du service cette même activité qui Vous a déjà valu des marques d'approbation de l'Autorité Supérieure et qui Vous fera sans doute acquérir de nouveaux titres à sa bienveillance.

Vous voudrez bien, Monsieur, prendre immédiatement la direction des affaires du Département du Culte en Vous conformant aux instructions qui le régissent.

Le Commissaire Extraordinaire et Plénipotentiaire, Aide de camp Général Budberg.

Le Secrétaire d'Etat A. [illegible]

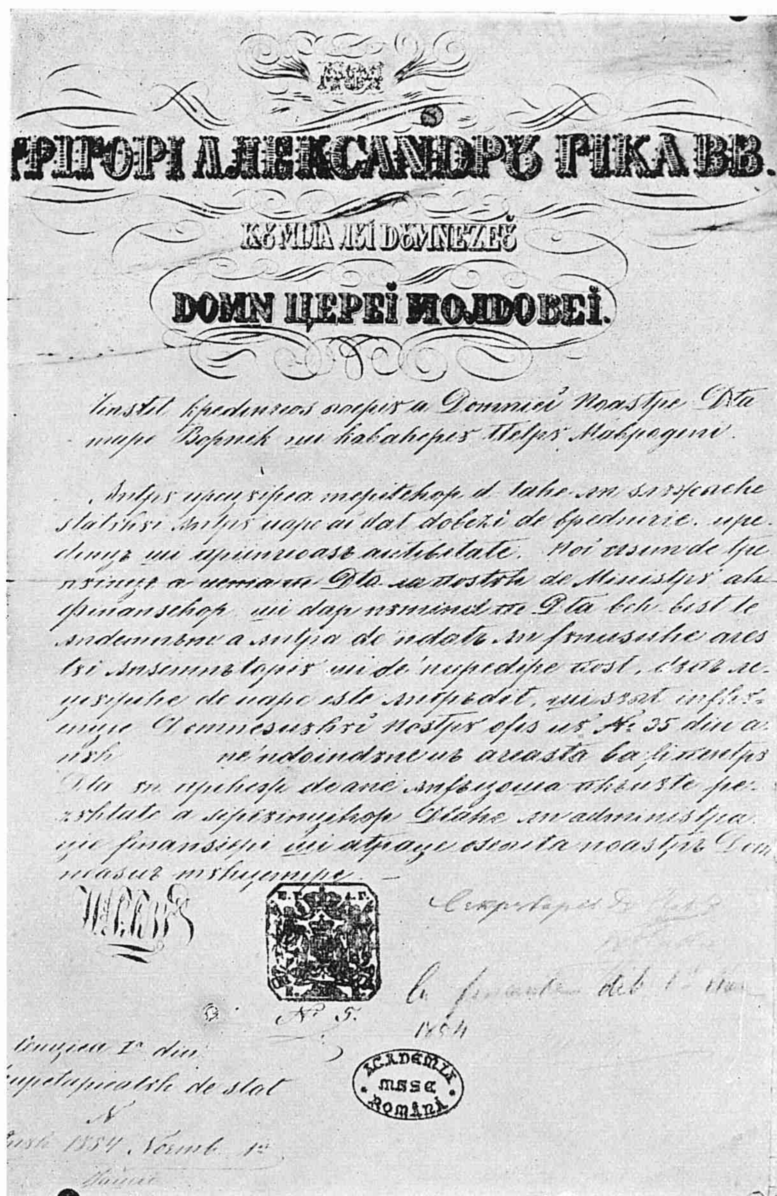
Le Directeur Post. Procope Floresco

Section II du Secrétariat d'Etat

Le Chef de Section C. [illegible]

4392, f. 511r

4392, f. 513r

ГРИГОРІ АЛЕКСАНДРУ ГИКА ВВ.

КУ МИЛА ЛУІ DУМНЕЗЕУ

DОМН ЦЕРЕЇ МОЛДОВЕЇ.

Ms. 4392, f. 509r

517

Alessandru Ioan I.

Cu mila lui Dumnedeu si vointia Nationala

DOMNU

Principateloru-Unite

Moldova si Téra Românéscâ

La toti de facia si viitori sănătate.

În urma demisionărei Ministerului Nostru dela 30. Aprilie anul curentu, şi după propositia Presedintelui Consiliului Nostru de Ministri din Moldova, numitu prin ordonanţa Nostră de ieri sub No 2. pentru completarea noului Cabinetu, Am decretatu şi decretămu cele ce urmédă:

Art. I

Art. II Domnul Petre Mavrogeni, este numitu Ministru Secretar de Stat la Departamentul Finanselor.

Art. III

Art. IV

Art. V

Art. VI Şi de pe urmă, Ministru Nostru Presedinte

Ms. 4392, f. 517r

alu Consiliului de Ministri, este inserc[illegible]
cu esecutarea ordonanței de facia.
Datu-s'au în Iassi, la 18. Ianuarie
anul Una mie, opt sute șase deci și unul.
subscrisu (Alexandru Ioan I-iu)

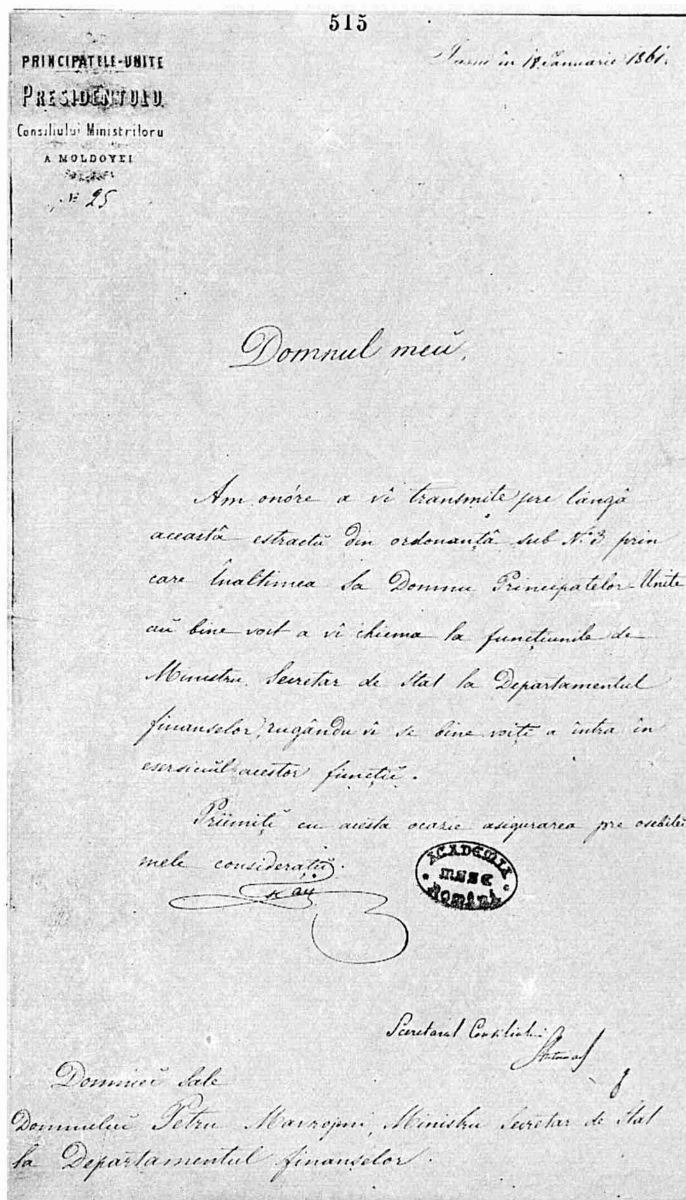
(L.S.)

Președintele Consiliului
de Ministri din Moldova
subscris (Anastasie Panu)

Pentru întocmai copie
[illegible]

N-ru 3

Ms. 4392, f. 517r

515

PRINCIPATELE-UNITE
PRESIDENTULU
Consiliului Ministriloru
A MOLDOVEI
№ 25

Iassi în 18 Ianuarie 1861.

Domnul meu,

Am onóre a vi transmite pre lângă aceasta estractu din ordonanţă sub N° 3 prin care Înaltimea Sa Domnul Principatelor Unite au bine voit a vi chiema la funcţiunile de Ministru Secretar de Stat la Departamentul finanselor, rugându vi se bine voiţi a intra în esersiciul acestor funcţii.

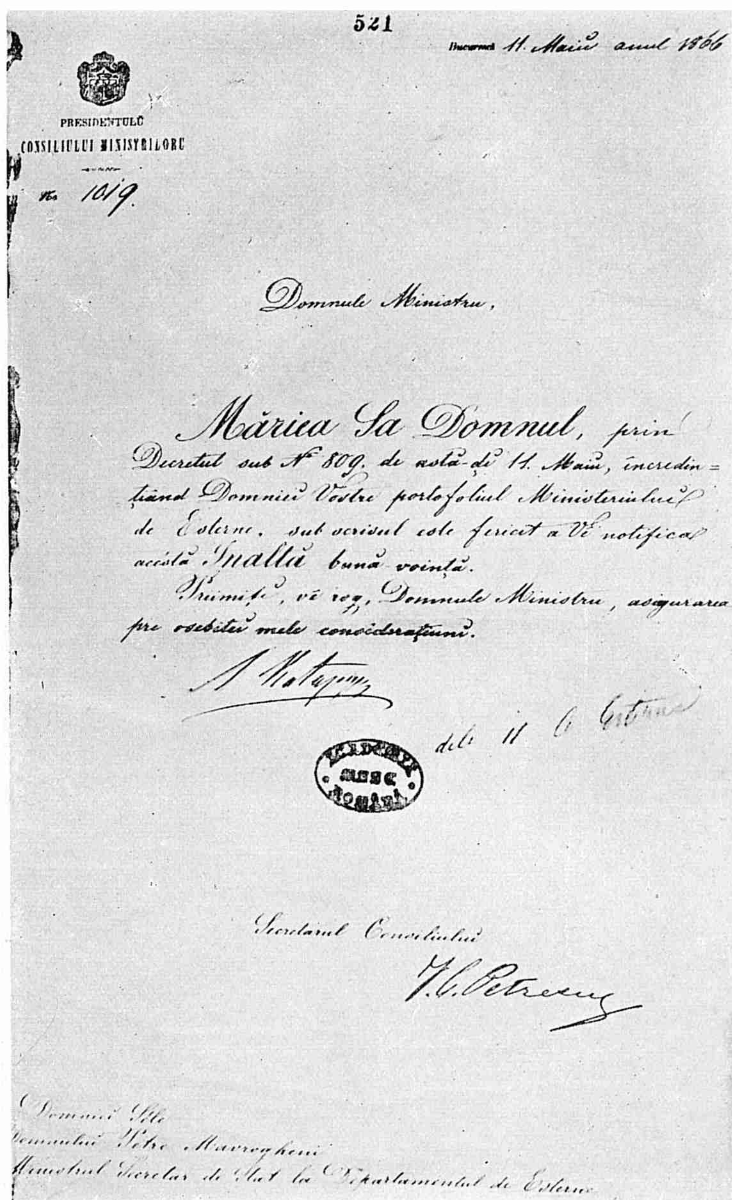
Priimiţi cu acesta ocazie asigurarea pre osebitei mele consideraţii.

[illegible]

Secretarul Consiliului [illegible]

Domniei Sale
Domnului Petru Mavrojeni, Ministru Secretar de Stat la Departamentul finanselor.

Ms. 4392, f. 515^{r}

521

Bucureşti 11 Maiu anul 1866

PRESIDENTULŬ
CONSILIULUI MINISTRILORŬ

No 1019.

Domnule Ministru,

Măria Sa Domnul, prin Decretul sub No 809 de astă-dĭ 11 Maiu, încredinţând Domniei Vostre portofoliul Ministeriului de Esterne, sub scrisul este fericit a Vĕ notifica acéstă Inaltă bună-voinţă.

Primiţĭ, vĕ rog, Domnule Ministru, asigurarea pre osebitei mele consideraţiunĭ.

L. Catargiu

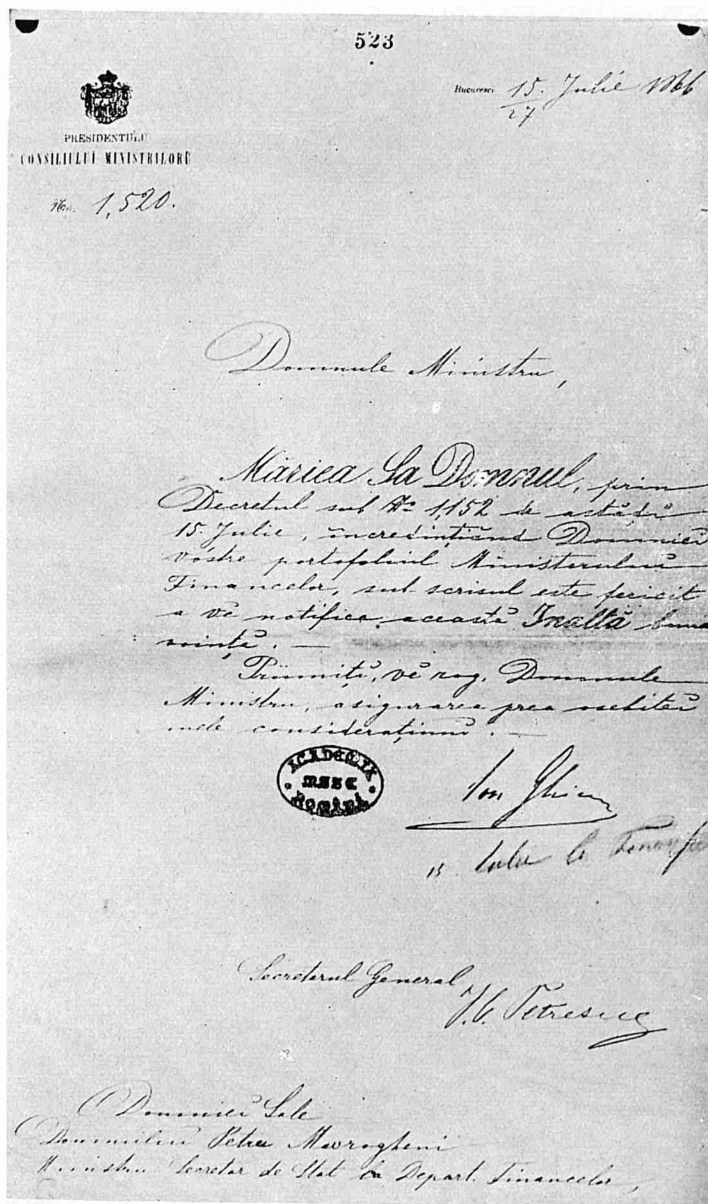
dela 11 6 Esterne

Secretarul Consiliului

T. C. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petre Mavrogheni
Ministrul Secretar de Stat la Departamentul de Esterne

Ms. 4392, f. 521r

523

Bucuresci 15/27 Iulie 1866

PRESIDENTULU
CONSILIULUI MINISTRILORU

No. 1,520.

Domnule Ministru,

Măriea Sa Domnul, prin Decretul sub No. 1,152 de astă-di 15 Iulie, încredințând Domniei vóstre portofoliul Ministerului Financelor, sub-scrisul este fericit a vĕ notifica acéstă Înaltă bună-voință. —

Primiți, vĕ rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebitei mele considerațiuni. —

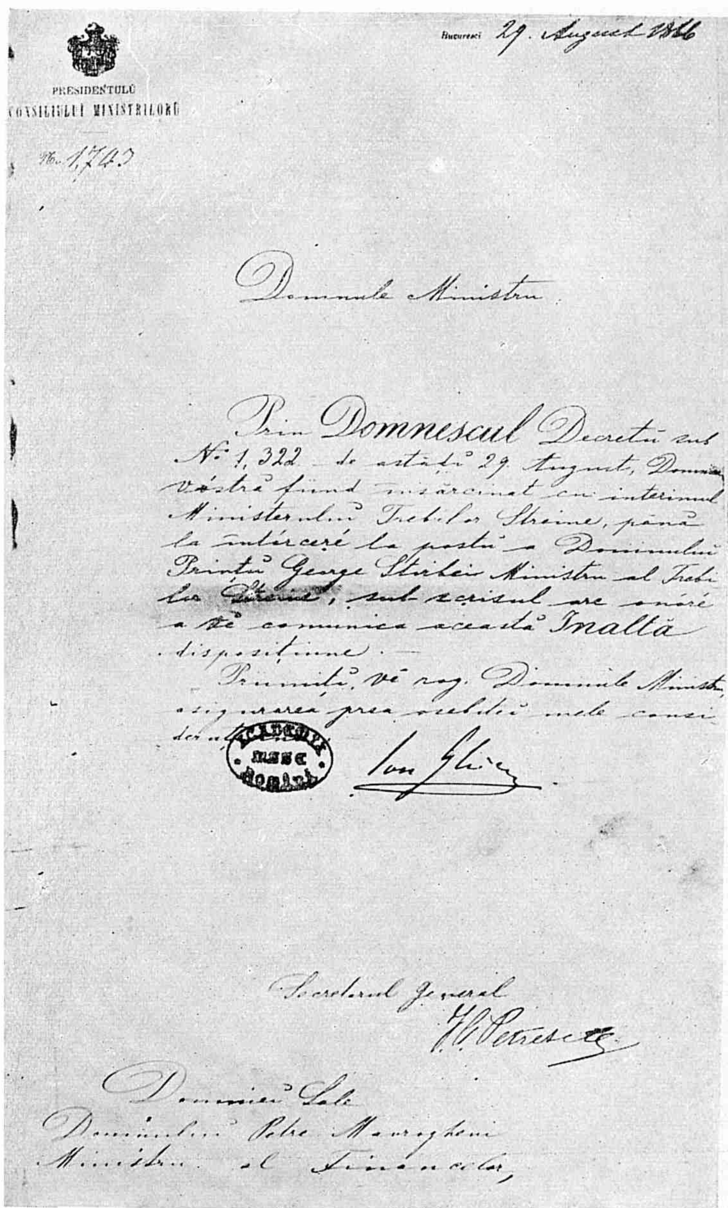
Ion Ghica

15 Iulie [illegible]

Secretarul General
V. A. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petre Mavrogheni
Ministru Secretar de Stat la Depart. Financelor

Ms. 4392, f. 523r

PRESIDENTULŬ CONSILIULUI MINISTRILORŬ

No. 1,743

Bucuresci 29. August 1866

Domnule Ministru.

Prin Domnescul Decretu sub No. 1,322 de astă-di 29 August, Domnia vóstră fiind însărcinat cu interimul Ministeruluĭ Trebilor Streine, până la întórcere la postu a Domnuluĭ Prințuĭ George Stirbei Ministru al Trebilor Streine, sub-scrisul are onóre a vĕ communica acéstă Inaltă dispositiune.

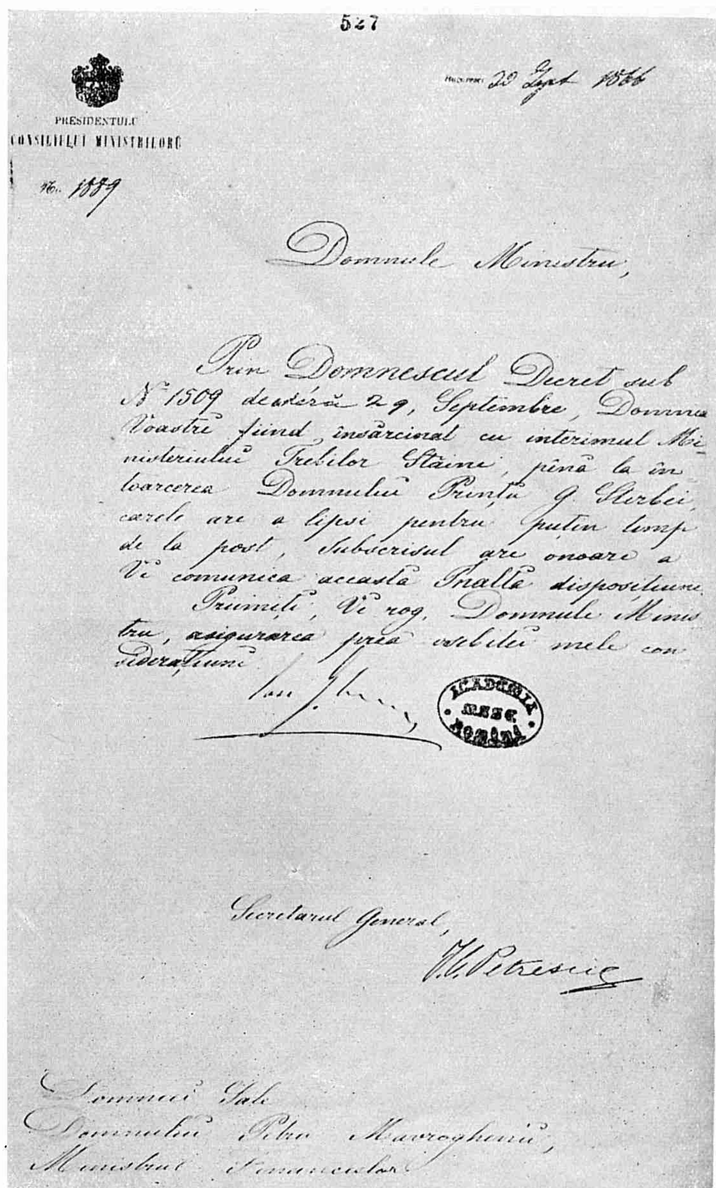
Primițĭ, vĕ rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebiteĭ mele consideratiunĭ.

Ion Ghica

Secretarul General
Petrescu

Domnieĭ Sale
Domnuluĭ Petre Mavrogheni
Ministru al Financelor.

Ms. 4392, f. 525r

527

PRESIDENTULU CONSILIULUI MINISTRILORŬ

No. 1889

Bucuresci 29 Sept 1866

Domnule Ministru,

Prin Domnescul Decret sub N° 1509 de astă-zi 29, Septembre, Domnia Voastră fiind însărcinat cu interimul Ministeriului Trebilor Străine, pînă la întoarcerea Domnului Prinț G. Știrbei, carele are a lipsi pentru puțin timp de la post, Subscrisul are onoare a Vi comunica această Înaltă dispozițiune.

Primiți, Vi rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebitei mele considerațiuni.

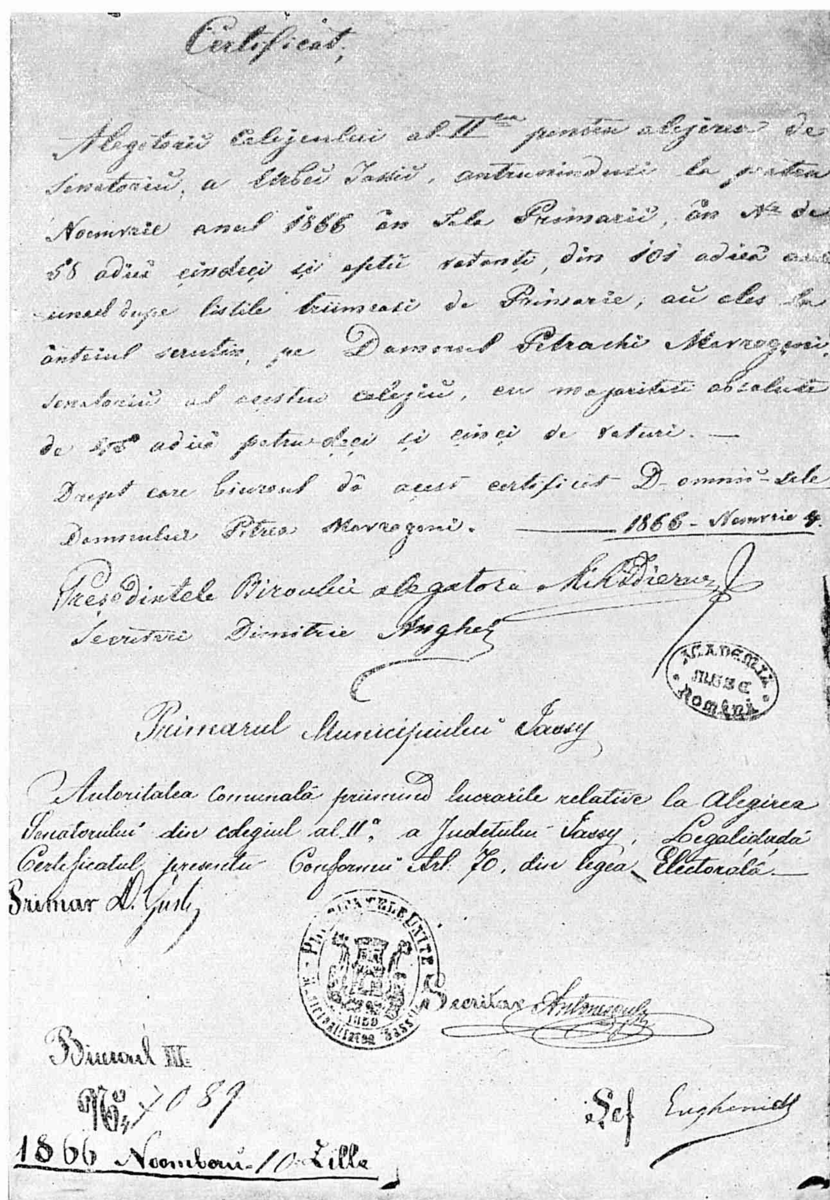
Ion Ghica

Secretarul General,

V. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petru Mavrogheni,
Ministrul Finanțelor

Ms. 4392, f. 527r

Certificat.

Alegetorii Colegiului al II-lea pentru alegirea de Senatoriu, a Orașului Iassii, întrunindu-se la patru Noemvrie anul 1866 în Sala Primarii, în No de 58 adică cincizeci și optu votanți, din 101 adică una sută unul după listile trimese de Primarie; au ales la întâiul scrutin, pe Domnul Petrachi Mavrogeni senatoriu al acestui colegiu, cu majoritate absolută de 45 adică patruzeci și cinci de voturi. —

Drept care biuroul dă acest certificat Domnii-sale Domnului Petru Mavrogeni. — 1866 - Noemvrie 4.

Presedintele Biroului alegatoru Mihail Dierescu

Secretar Dimitrie Anghel

Primarul Municipiului Iassy

Autoritatea Comunală primind lucrarile relative la Alegirea Senatorului din colegiul al II-a a Judetului Iassy, Legalizadă Certificatul presentu Conformu Art. 70. din legea Electorală.

Primar D. Gusti

Secretar Antonescu

Biuroul III.

No 7089

1866 Noembrie 10 Zille

Sef Euphemidi

Ms. 4392, f. 479r

Ms. 4392, f. 479r

Domnul Meu

Domnii Alegatori Colegiului al II dela acest District Cahulu la alegirea urmată la 8 a curentii proclamânduvă pe domnă de deputat în locul dlui Mihail Cogalniceanu cu majoritate absolută de patru voturi din toți alegatorii prezenți. Biuroul conform art. 50 din legea electorală are onoare a vă transmite certificatul prezent spre a vă servi de legitimare—

Președinte D. [illegible]

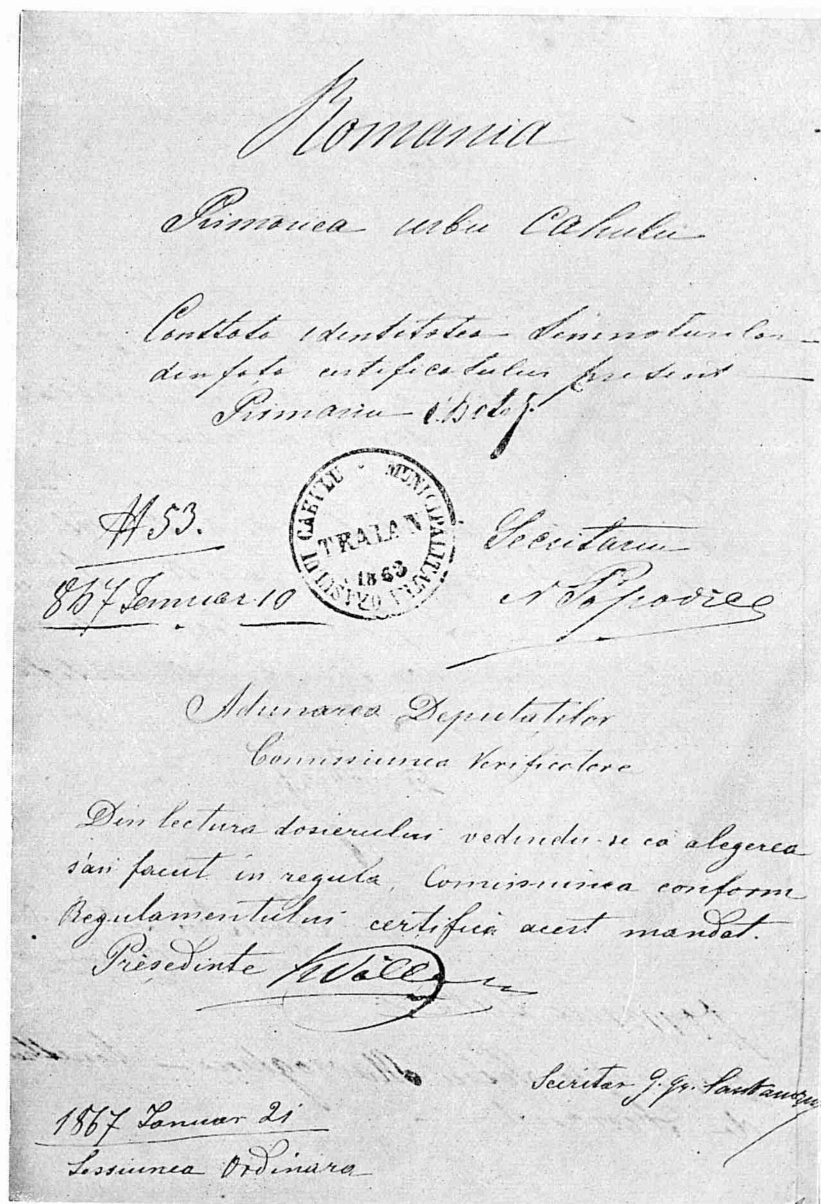
Secretari [illegible]

P. Mohin[illegible]

Domniei Sale

Domnului Petru Mavrogheni Ministru de Finanțe

Ms. 4392, f. 477r

Romania

Primaria urbei Cahulu

Constată identitatea Domnului [illegible]
din fața certificatului presentu
Primariu [illegible]

№ 53.

867 Ianuar 10

MUNICIPALITATEA [illegible] CAHULU
TRAIAN
1863

Secretariu
[illegible]

Adunarea Deputatilor
Commissiunea Verificatore

Din lectura dosierului vedendu-se că alegerea
s'au facut în regulă, Commissiunea conform
Regulamentului certifică acest mandat.
Presedinte [illegible]

Secritar [illegible]

1867 Ianuar 21
Sessiunea Ordinara

Ms. 4392, f. 477r

Act de alegire

Astăzi în douĕ-deci şi şase maiu anul una mie opt sute şapte-deci. Colegiul electoral întâi al Judeţului Iaşiĭ, convocat prin decret Domnescŭ sub N° 733 pentru alegirea unui deputat la adunarea deputaţilor; procedând la operaţiunile electorale, după cum se constată prin procesile verbale, aŭ alesŭ deputat pe Dnul Petru Mavrogheni cu majoritatea absolută de treideci şi opt de voturi din numerul de patru deci şi patru votante.

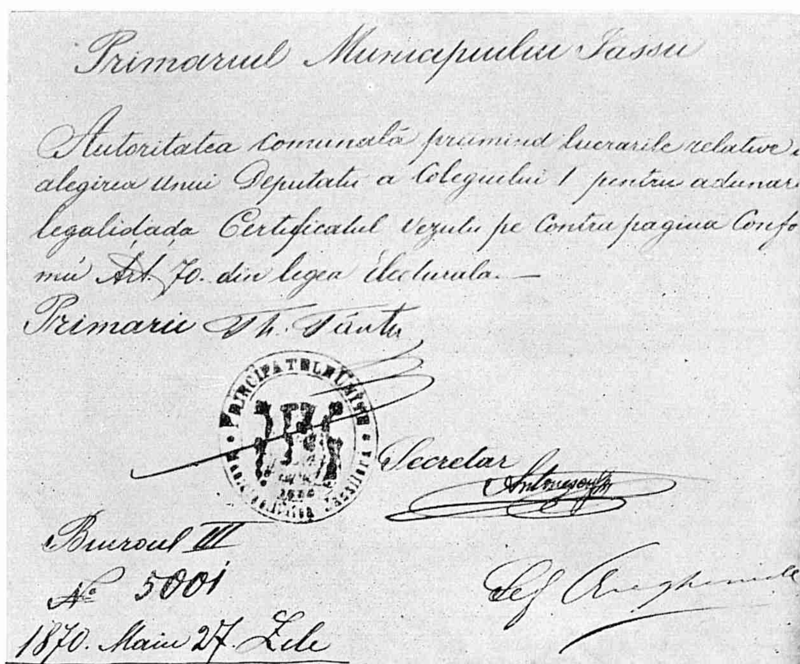
În consecinţă conform art. 70 din legea electorală, biuroul aŭ eliberat Dlui Petru Mavrogheni Actul de faţă care se va legaliza şi de autoritatea comunală. —

Presedinte biuroului definitiv [illegible signature]

Secretari [illegible signature]
[illegible signature]

Scrutatori I. Andrei
[illegible signature]

Ms. 4392, f. 317r

Primarul Municipului Iassu

Autoritatea communală priimind lucrarile relative alegirea unui Deputatu a Colegiului 1 pentru adunare legalisadă Certificatul vezutu pe contru pagina Conformu Art. 70. din legea electurala. —

Primariu Th. Sauta

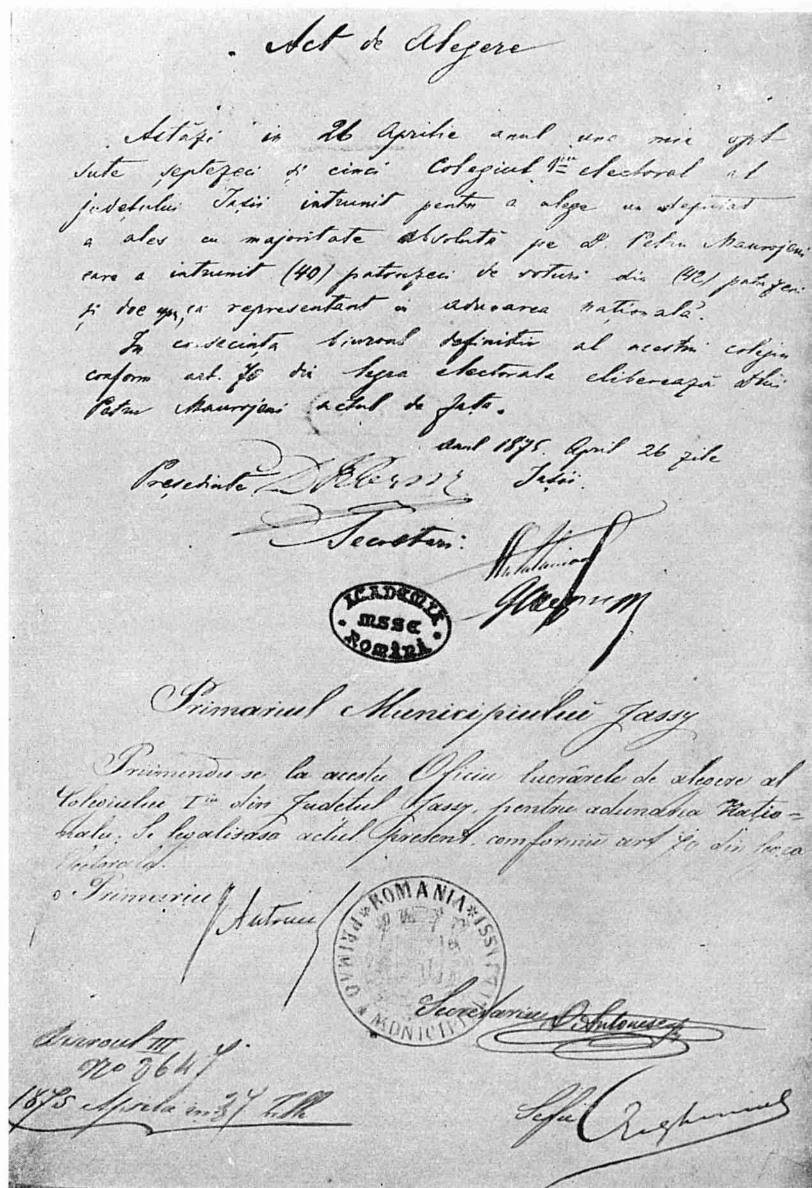
Secretar Antonescu

Biuroul III

№ 5001

1870. Maiu 27. Zile

Ms. 4392, f. 317r

Act de Alegere

Astăzi în 26 Aprilie anul una mie opt sute șeptezeci și cinci Colegiul Iu electoral al județului Iașii întrunit pentru a alege un deputat a ales cu majoritate absolută pe d. Petru Mavrojeni care a întrunit (40) patruzeci de voturi din (42) patruzeci și doe [illegible] ca representant în adunarea națională.

În consecința biuroul definitiv al acestui colegiu conform art. 70 din legea electorală eliberează d-lui Petru Mavrojeni actul de față.

Anul 1875 April 26 zile Iașii.

Președinte [illegible]

Secretari: [illegible]

Primariul Municipiului Jassy

Primindu-se la acestu Oficiu lucrările de alegere al Colegiului Iu din Judetul Jassy, pentru adunarea Națională, se legalisază actul present conformu art 70 din legea electorală.

Primariu [illegible]

Secretariu [illegible]

Biuroul III No 3647

1875 Aprilie în 27 [illegible]

Șefu [illegible]

Ms. 4392, f. 452r

Addunarea Deputaților.

1875 Maiu 19. — Secțiunea VI

Secțiunea VI verificatóre luand in esaminare dosarul allegerei Colegiului I de Jassi, facu in persóna D-lui Petru Mavrogheni și gasind effectuata in conformitatea legei Electoral a verificatu acestu mandatu. —

Presedinte [illegible]

Secretar [illegible]

Ms. 4392, f. 452r

Anexa Nr. 1. (Pl. I.)

Cu mila lui Dumnezeu, noi Mihail Grigorie Sturza Voevod Domn Țărei Moldovei, Dumisale Petraki Mavroeni.

Luând în considerație slujbele ce cu vrednicie, cu credință și cu râvnă ai jărtfit Patriei atât în timpul când te-ai aflat ocupând postul de vornic de aprozi, cât și în osebite alte însărcinări, care plinindu-le cu o lăudată sârguință și acuratețâ, ai adus îndestulă mulțămire cârmuirei. Noi găsim cu cale a-ți face meritata răsplătire și dar după prerogativa ce avem, iată prin acest al Nostru Domnesc Decret îți herezim rangul de postelnic dându-ți dreptate a te iscăli și a fi obstește cunoscut de acest rangu; pentru care poroncim și Sfatului Administrativ ca să te treacă prin actele Cârmuirei cu rangul de postelnic.

(ss) Mihail Sturza Voevod

L. S. (ss) Vel postelnic N. Mavrocordat, procit

Nr. 2237 Șefu secției I (ss) Baldovin spătar.

Secția I din Secretariatul de Stat.

No. 2129

Anul 1845 Februarie 2 zile Iașii

F. 481.

Copie de pe adresă:

Cinstit dumisale boeriului postelnic Petrache Mavroeni.

Pre Inălțatul Domn luând în băgare de samă slujbile ce cu vrednicie, cu credință și cu râvnă D-V. ați jărtfit patrii în diosăbite prilejuri, au binevoit a vă hărăză rangul de postelnic gios iscălitul dar are de mulțămire a vă alătura pe lângă aceasta domnescul decret înformăluit după cuvință supt No. 2129, Heretesându-vă totodată pentru această meritată înaintire.

(ss) N. Mavrocordat

Șeful secsiei (ss) [1]) Baldovin spătar

Secsia 1-ia din Secretariatul de Stat

No. 234

1845 Fevruar 5 zile

F. 483.

[1]) Indescifrabil.

Anexa Nr. 2. (Pl. II.)

Cu mila lui Dumnezeu, Noi Mihail Grigoriu Sturza Voevod Domn Ţărei Moldovei.

Cinstit credincios boeriul domniei noastre dumneata Petrachi Mavrogheni postelnic.

In temeiul *predstavleniei* [1]) sfatului Cârmuitoriu cuprinsă prin anaforaoa supt No. 1752, urmată după *docladul* [2]) Departamentului trebilor din lăuntru cu No. 16236, Domnia Noastră găsind de cuviinţă, rânduim pe dumneata în postul slujbei de pârcălab la oraşul Galaţi dela 1 a viitoarei luni Aogust, în locul dumnelui vornic Iorgu Ghica, ce au câştigat a noastră încuviinţare asupra dimisionului ce mi-au supus şi poroncim ca dindată mergând acolo şi primiind canţileria pârcălăbiei cu *dele* [3]), acturi *depozituri* ce vor fi şi toate cele atârnate de ea după *otpis* [4]) regulat ce vei da şi vei lua să te îmbraci cu slujba după toată vrednicia şi sârguinţa fără ce mai mică abatire din cuprinderea enstrucţiilor dregătoreşti şi a deosăbitelor povăţuitoare poronci ce vei primi de pe la posturile cărmuitoare chibzuind şi ferind pe lăcuitorii ţinutului despre înpilări şi alte neorândueli ca prin asăminea priincioasă slujbă ce aşteptăm dela dumneata să câştigi a domniei Noastre mulţămire şi răsplătitoare recunoştinţă.

(ss) Mihail Sturza Voevod (ss) Iordachi Ghica biv vel logofăt

L. S.

No. 383 procit

Departamentul din Lăuntru. Secsia I-ia

No. 77 Şef. secsiei (ss) indescifrabil

F. 487.

Copie de pe adresă:

DEPARTAMENTUL TREBILOR DIN LĂUNTRU

Către d-lui postelnic Petrachi Mavrogheni

Inălţimea Sa Domnul stăpânitor în temeiul predstavleniei sfatului cărmuitor supt No. 1752 urmată după docladul acestui Departament cu No. 16230 au binevoit a întări pe dumneata în postul slujbii de pârcălab la Galaţi în locul dumisali vornicului Iorgu Ghica ce au căştigat înalta încuviinţare asupra dimisiei ce au supus. Pentru care Departamentul făcând dumitale cunoscut, totodată alăturiazi pe lângă aceasta domneştile cărţi de rânduire şi scrii ca dila 1-iu a viitoarei luni Avgust,

[1]) Rus. — înfăţişare.
[2]) Rus. — raport.
[3]) Rus. — dosar.
[4]) Rus. — inventar.

potrivit cu înţălesul ofisului gospod să te înbraci cu asăminea slujbă dregătoriască după osăbită destoinicie fără abatiri din cuprindirea enstrucţiilor şi a deosăbitelor povăţuitoare poronci ca prin asăminea priincioasă slujbă să aduci mulţămirea Prea Inălţatului domn şi obştiei acelui ţinut.
Ministru şi cavalier (ss) Iordachi Ghica vel logofăt

Şeful secţiei (ss) Carp paharnic

Secsia I-iu
No. 17038
1846 Iul
F. 485.

Anexa Nr. 3. (Pl. III.)

Cu mila lui Dumnezeu, Noi Mihail Grigoriu Sturza Voevod Domn Ţărei Moldovei.

Domnisali postelnicului Petrachi Mavroeni, parcalab de Galaţi.
Departamentul din Lăuntru supuind la cunoştinţa Domnii noastre că boala de vite ce să iscasă în satile Piscu, Peneu, Blăjarii, Braila *i* [1]) Slobozia lui Konaki, dela care să amenința o mai întinsă molevmă şi sminteală negoţului portului, prin deosăbita dumneavoastră silinţă şi chibzuire s'au stâns cu totul,. ne mai rămâind vre-o îngrijire a să ivi iarăşi, aşa precum cu curăţire făcută de dumneavoastră şi împlinire termenului carantinesc lipsăşti toată îndoeala că ar fi mai rămas răul mistuit. Şi asămine plăcută ispravă atât în acest obiect cât şi în alte dispoziţii ce aţi făcut privitoare la înlesnire locuitorilor din ţinutu din târg, în vreme de faţă a ernii, vădind a dumneavoastră vrednicie şi sârguinţă cătră înplinire cu scumpătate a datoriilor dregătoreşti potrivit dorinţii noastre. Găsâm de cuviinţă a vă arăta desăvârşită mulţămire *i* încredinţare despre a noastră bunăvoinţă şi nădăjduim că nu veţi cruţa silinţă a ne da şi pe viitoriu destoinice dovezi de patriotism la tot prilejul de chemare din partea Domnii Noastre pentru binele ţinutaşilor. De aceia tot acum am poruncit a să publica acest *ofis* şi prin Buletin spre pilda şi altora dregători. *Incât persouna dumitale iaste mai apropiată de noi, în atâta simţim osebită mulţămire înştinţându-ne de lăuratele purtări care îţi pregătesc o carieră potrivită însuşirilor persounii dumitale* [2]).
(ss) Mihail Sturza Voevod (ss) Mih (indescifrabil) procit
Departamentul din Lăuntru
Secţia a 3-a
No. 5
1848 Ghenar 19
L. S. No. 12
Şefu secţiei (ss) Banu P.
F. 491.

---

[1]) Slav = şi.
[2]) Text autograf al Domnitorului M. Sturza.

Copie de pe Adresă:

Cinstit dumisale postelnic Petrachi Mavroeni, pârcălabu de Galaţi.

Departamentu supuind la cunoştinţa Inălţimei Sale Domnului stăpânitoriu, silinţa *i* sirguinţa întrebuinţată de D-voastră întru grabnica stărpire a boalei vitelor ce să iscasă în acel ţinut şi care dacă nu s'ar fi precurmat *i* curăţit aşa grabnic mânea o mai întinsă lăţire de molivmă. Inălţimea Sa prin ufisul cu No. 5 au binevoit a vă arăta disăvârşită mulţămire, pe care şi Departamentu găsăşti de plăceri a vel înpărtăşi pe lângă, păstrându-şi deplină încredere că buna administraţie a dumitale va înnoi ucazia a mijloci şi pe viitoriu deasămine înaltei vii recunoştinţi.

(ss) 1)

Şăfu secţiei (ss) Panaite 1)

Secţia a 3-a
No. 965
1848, Ghenari 19 zile
1) Indescifrabil
F. 493.

Anexa Nr. 4. (Pl. IV.)

Noi Grigorie Alexandru Gika Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn Ţerei Moldovei.

Cinstite credinciosule boeriu a Domniei Mele D-ta *Arhon* [1]) Postelnice Petrake Mavroghéné.

După preţuirea meritelor ce însuşesc pe D-ta, şi după osebită încredire ce avem în persoana şi vredniciea D-tale, iată prin acest Domnesc ofis în urmarea dimisiei D-sale Vornic Iordaki Prunku, însărcinăm pe D-ta cu ocărmuirea postului de şef a Poliţiei Capitalei, şi dar primind zisul post cu toate lucrările şi uneltile lui după ceruta rânduealǎ, Noi vom aştepta dela D-ta dovezi despre o ageră, înţăleaptă şi bine cumpănită lucrare, ca nu numai odihna şi siguranţia orăşenilor să fie păzită cu deplinătate, dar şi hrana norodului să se afle purure cu îndestulare, în driaptă cumpănă şi cu preţul ce se va pute mai gios, la care vei lucra împreună cu Eforia potrivit legei reglementului.

Deci primind între toate isprava sirguinţelor D-tale Noi vom ave mulţămire a preţui râvna D-tale după nimeritele măsuri în o însărcinare aşa de delicată.

(ss) Noi Grigore Ghica Voevod (ss) indescifrabil procit
L. S.
No. 42
Secsiea II-a din Secretariatul de Stat. No.
Anul 1849, Iunie 22 zile. Iaşii
F. 495.

[1]) Grecesc = Domnule.

Anexa Nr. 5. (Pl. V.)

Noi Grigorie Alexandru Ghica Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn Țerei Moldovei.

Cinstit credincios boeru domniei noastre d. postelnicul Petrachi Mavroeni.

In privirea demisii ce mi-ai înfățoșat, prin care arăți struncinul sănătății și osăbitile înprejurări casnice ce nu te earta mai mult a prelungi mai mult slujba de Sef poliții capitalii, găsind de cuviință am și însărcinat în locul d-le plinitor datoriilor acestei funcții pe d. Colonelul Alecu Mavrodi, adiutant al nostru, pentru care facim d-le cunoscut și totodată vă însărcinăm a Noastră desăvârșită mulțămire pentru a d-le întreprinderi vrednice și neinteresate ce ai arătat în vreme cât ai ocupat asămine post păstrându-ne de a vă dovedi a noastră recunoștință la cel întâi prilej când starea sănătății d-le te va erta a ocupa slujbe a statului.

(ss) Noi Grigore Ghica Voevod (ss) C. (indescifrabil) vel logofăt procit

Departamentul din Năuntru
Secțiea I. No. 38
1850, Mai, 27
Sef Secției (ss)
F. 497.

Cu alăturare.

Copie de pe adresă:

Cinstitului boeriu d. postelnicul Petrachi Mavrogheni.

După demisiea ce oi supus Inălțimii sale domnului stăpânitor cu rugăminte de a fi slobod dela îndatorire de Sef a poliții de capitalie și pe temeiul Inalte încuviințări să alătureazā dumitale către acesta ogisul Inălțimii Sale subt No. 38, de asămine încuviințare Către care și iscălitul întru mulțămirea ce au avut de a conlucra cu dumneata, care ai dizvălit sentemente de bun patriot și vrednic cărmuitor a postului ce ai ocupat, cu vie părere de rău au priimit asămine demesie ce prin înalta rezolinție i s'au adresat, și prin urmare îi place a crede că curând după îndreptarea sănătății și regularea celorlalte împregiurări casnice, iarăși va avea aceiași mulțămire de a vă videa îmbracat cu osăbite sarcini a statului potrevit cu a d-le merite și vrednicie.

Ministru și cavaler (ss) K. Sturza
Secțiea I — Seful secsiei (ss) Carp paharnic

No. 10789
1850 Mai în 28
F. 499.

Anexa Nr. 6. (Pl. VI.)

Noi Grigori Alexandru Ghica Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn Ţerei Moldovei.

Cinstit şi credincios boier domnii mele dumitali postelnic Petrachi Mavrogheni.

Urmând vacanţie de epitrop la casa spitalicească a monastirei sfântului Spiridon, şi Noi având în vedere meritele d-tale unite cu vrednicia şi răvna de care ai dat dovadă în cele după vreme slujbe a Patriei, iată prin al Nostru Domnesc Decret am socotit de cuviinţă a însărcina pe d-ta cu îndatorirea epitropiei zise şi credim că d-ta preţuind ţălul dorinţei ce avem pentru cărmuirea acestui de mare cuviinţă lăcaşiu, şi însufleţit de sentimentele ce te carateriază pentru binele slujbei, te vei sirgui cu osăbire a se păzi fără abatire aşezămintele lui, şi prin cele mai înţălepte chibzuiri a statornici mulţămitoare rănduială în căutarea bolnavilor fără a îngădui vre'un abuz, şi vei fi cu stăruitoare silinţă spre sporirea veniturilor şi întemeerea folosurilor acelei case, potrivit cu a noastră aşteptare.

(ss) Noi Grigore Ghica Voevod
L. S.

No. 131
Secţia II din Secret. de Stat
No. 17
1852, Mart 4 zile
F. 501.

Secretarul Statului (ss)
Sef Secţiei (ss) Polizu

Anexa Nr. 7.

Noi Grigori Alecsandru Ghica voevod cu mila lui Dumnezeu domn Ţerei Moldovei.

Cinstit credincios boer domniei mele dumneata Petrachi Mavrogheni vornic.

D-lui logofătul din Lăuntru ni-au supus în cunoştinţă particulara scrisoare ce au priimit dela D-lui vornic Iordachi Pruncu dregător ţinutului Putnei, din a căruia cuprinderi încredinţându-se despre neorânduelili şi mancurile urmate în vreme administraţiei acelui ţinut de către D-lui Aga Stefan Stamatin, atât din partia D-Voastră precum şi despre pre vinovate urmări a osăbiţilor subalterni.

Domnia Noastră având osăbită încredire în dumneavoastră carile în mai multe prilejuri ai dat dovadă de vrednicie şi nepărtinire şi dorind asămine vinovate cutezări a le dovedi, vă punem însărcinare ca in unire cu Domnescul nostru adiotănt maiorul Cazimir, mergând la arătatul ţinut să intraţi în pătrunzătoare cercetare a tuturor înpregiurărilor după

lămuriurile ce veți lua din copie țitatei scrisori ce vi să va inpărtăși de către Departamentul din Lăuntru, în ființa a Dumnealui Stamatin precum și a învinovaților privighitori Şi rezultatul descoperirei să-I înpărtășiți zisului Departament spre ce mai departe lucrare.

(ss) Noi Grigore Ghica voevod
L. S.
No. 133 (ss) Vel. logofăt...
Departamentul din Lăuntru
Secsia I a
No. 45
1852 Mart 6
F. 503. Sef secsiei (ss) Carp paharnic

Anexa Nr. 8. (Pl. VII)

Noi Grigorie Alecs. Ghica Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn Țerei Moldovei.

Cinstit și credincios boeri domniei mele d-ta postelnic Petru Mavrogheni.

Postul de Şef al Departamentului Lucrărilor Publice fiind vacant și având în privire însușirile dumitale, Noi, pe temeiul prerogativei ce Avem, numim pe D-ta Şefu Departamentului Lucrărilor publice și membru a Sfatului Nostru ecstraordinar cu îndatorirele prescrise în țircularul Nostru Ofis cu No. 35 din anul 1851 și cu driturile acestui post. Avem deplină încredere că te vei sirgui a răspunde la a Noastră așteptare prin regulata înaintire a lucrărilor potrivit Așezămintelor, și prin datornica credință cătră Noi.

(ss) Noi Grigori Gika Voevod
L. S.
No. 475
Secția a II-a
Secretariatul de Stat
No. 71
Iașii, 1852. Aogust 20
F. 505.

Secretariu de Stat (ss) C. Ghica
Director (ss) P. Florescu
Şefu secsiei (ss) Aga C. Polizu

Anexa Nr. 9. (Pl. VIII)

Cârmuitorul Sfat Ekstraordinariu
a
Moldovei
Secsia II-a No. 2947
Anul 1853 Octomb. 24 zile
Eșii

Cinstit D-sale boeriului, mare vornic Petru Mavrogheni, Sef Departamentului lucrărilor publice.

Luminarea Sa beizade Iancu Ghica, au înfăţoşat spre cuvenita regularisire a Sfatului, înscrisu cerire ce i s'au încuviinţat de Prea înălţatul Domnu, la 18 Octombrie, pentru a se retrage din îndatorire ce i s'au fost pusu de a ţine locul de Secretariu a Statului.

In privire dar a acestora Sfatul cu cinste pofteşte pe D-ta să binevoeşti a primi o asemine îndatorire de vremelnicu cărmuitoriu a Secretariatului de Stat, şi a înainti cuvenitele lucrări după regulile statornicite până la osăbita punere la cale a ce să va face întru aceasta.

(ss) C. Sturza; (ss) (indescifrabil)

(ss) I. Ghica; (ss) N. Mavrocordat

F. 507.

Anexa Nr. 10. (Pl. IX)

No. 9. Iassy, le 16 Février 1854

A Monsieur le Vornik Pierre Maurojéni.

Le zèle distingué dont vous avez fait preuve dans l'accomplissement des fonctions que Vous avez simultanément exercées en qualité de Chef du Département des travaux publics et de Secrétaire d'État provisoire, m'engage, en égard à la réforme survenue dans ce Département du Culte et de l'Instruction publique, devenu vacant par la démission de de Mr. le Prince Nicolas Soutzo.

J'espère, Monsieur, que dans cette position, comme dans toutes celles que Vous avez occupées précédemment, Vous continuerez à consacrer aux intérêts du service, cette même activité qui Vous a déja valu des marques d'approbation de l'Autorité Supérieure et qui Vous fera sans doute acquérir de nouveaux titres à sa bienveillance.

Vous voudrez bien, Monsieur, prendre immédiatement la direction des affaires du Département du Culte en Vous conformant aux instructions qui le régissent.

Le Commissaire Extraordinaire et Plénipotentiaire,

Aide-de-Camp Général (ss) Budberg

Le Secrétaire d'État (ss) A. Stourza

Le Directeur Post. (ss) Procope Floresco

Le chef de section (ss) C. Polizu

Section II du Sécrétariat d'État.

F. 511.

Anexa Nr. 11. (Pl. X)

Cinstit D-S. Boeriului mari vornic şi cavaler Petru Mavrogheni.

Prin rezoluţiea d-lui Viţe-prezident General Maior conte D'Osten Saken, recomandată fiind cărmuitoriului Sfat înscris, cerirea D-V. de a

rămânea slobod de îndatorirea de Epitrop Casei Spitalicești a monastirei Sf. Spiridon, Sfatul prezidat de Exc. Sa o au supus-o prin raportul sub No.... d-lui Comisariu extraordinar și Plenipotent General Adiutant Baron de Budberg și Exc. Sa au binevoit a încuviința demisionarea D-V. din ace îndatorire, întărind în loc pe d-lui vornic Iordachi Beldiman.

Secretariatul de Stat, în urmarea însărcinărei pusă asupră-i, cu cinste vă încunoștiințează despre aceasta, și că Sfatul cărmuitoriu, prejidat de Exc. Sa D-l Vițe-Prejident, împărtășește D-voastră a sa osebită mulțemire pentru râvna și înțeleptele chibzuiri ce ați întrebuințat în administrațiea acei case, cu netăgăduită privință în interesurile ei.

Secretar Statului

cavaleriu (ss) A. Sturza

Director (ss) C. Polizu

Sef secției (ss) S. Antoniade

Secția II din Secret. de Stat

No. 3178

1854 Sept. 2

F. 513.

Anexa Nr. 12. (Pl. XI)

Noi Grigore Alecsandru Ghika Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn Țerei Moldovei.

Cinstit credincios boeriu a Domniei Noastre D-ta mare vornic și cavaleriu Petru Mavrogheni.

Intru prețuirea meritelor d-tale în slujbele Statului întru care ai dat dovezi de vrednicie, credință și priincioasă activitate, Noi găsim de trebuință a chema pe D-ta la postul de Ministru al finanselor și dar numind pe D-ta vel vistier te îndemnăm a intra de 'ndată în funcsiile acestui însemnătoriu și de încredere post, după legiurile de care este îngrădit și subt influenție Domnescului nostru ofis cu No. 35 din anul neindoindu-ne că aceastā va fi pentru D-ta un prilej de a ne înfățoșa plăcute rezultate a sirguinților d-tale în administrație finansieri și a trage osebita noastră Domnească mulțemire.

(ss) Noi Grigori Ghica Voevod

L. S. No. 5

Secțiea I-a din Secretarieratul de Stat

N

Secretariu de Stat (ss) C. Ghica

Anul 1854, Noemb. 1-iu

Director (ss) Polizu

F. 509.

Anexa Nr. 13. (Pl. XII A-B)

ALESSANDRU JOAN I.

Cu mila lui Dumnezeu și voința Națională

D O M N U

Principateloru-Unite, Moldova și Ţéra Româniască

La toți de facia și viitori sânătate

In urma dimisionărei Ministrului Nostru dela 30 Aprilie anul contenitu și după proposiția Președintelui Consiliului Nostru de Ministri din Moldova, numitu prin ordonanața Nóstră de ieri sub No. 2, pentru ompletarea noului Cabinetu,

Am decretatu și decretămu cele ce urmédă:

Art. I-iu. . . . .

Art. II Domnul Petru Mavrogeni, este numitŭ Ministru Secretar de Stat la Departamentul Finanselor.

Art. III . . . .

Art. IV.. . . . .

Art. V. . . . .

Art. VI. Și de pe urmă, Minisrru Nostru Președinte al Consiliului de Miniștri este însarcinatu cu esecutarea ordonanței de faciă.

Datu-s'au în Iassi, la 18 Ianuarie anul una mie opt sute șăse ḑeci și unul.

subscrisŭ Alexandru Ioan I

(L. S.)

Președintele Consiliului de Miniștri din Moldova

subscris Anastasie Panu

Pentru întocmai copie (ss) Panu

No. 3. Fila 517 [2]) și v.

Anexa Nr. 14. (Pl. XIII)

Principatele Unite
Presidentului
Consiliului Ministriloru
a Moldovei
No. 25

Iassii în 18 Ianuarie 1861

Domnul meu,

Am onore a vĕ transmite pre lângă această estractu din ordonanță sub No. 3, prin care Inălțimea Sa Domnu Principatelor Unite au bine-

voit a vê chiema la funcțiunile de Ministru Secretar de Stat la Departamentul finanselor, rugându-vê se binevoiți a întra în esercisiul acestor funcții.

Primiți cu acesta ocazie asigurarea preosebitei mele considerații.
(ss) Panu Secretarul Consiliului (ss) S. Antoniad

Domniei Sale
Domnului Petru Mavrojeni, Ministru Secretar de Stat la Departamentul finanselor.

F. 515

Anexa Nr. 15 (Pl. XIV)

Presidentului
Consiliului Ministriloru
No. 1019

Bucuresci 11 Maiu anul 1866

Domnule Ministru,

Măriea Sa Domnul, prin Decretul sub No. 809, de astădi 11 Maiu, încredințiând Domniei Voastre portofoliul Ministeriului de Esterne, subscrisul este fericit a ve notifica acestă Inaltă bună-voință.

Primiți, vê rog, Domnule Ministru, asigurarea neosebitei mele considerațiuni.

(ss) Katargiu
Secretarul Consiliului (ss) I. C. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petre Mavrogheni, Ministrul Secretar de Stat la Departamentul de Esterne.

F. 521

Anexa Nr. 16. (Pl. XV)

Presidentului
Consiliului Miniștriloru
No. 1520

Bucuresci 15/27 Iulie 1866

Domnule Ministru,

Măriea Sa Domnul, prin Decretul sub No. 1152 de astădi 15 Iulie, încredințiănd Domniei Vostre portofoliul Ministerului Finance or, subscrisul este fericit a ve notifica această Inaltă bunăvoință.

Primiţi, vă rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebitei mele consideraţiuni.

(ss) Ion Ghica
Secretarul General (ss) I. C. Petrescu

Domniei-Sale
Domnului Petru Mavrogheni
Ministru Secretar de Stat la Departamentul Finanţelor.
F. 523.

Anexa Nr. 17. (Pl. XVI)

Presidentului
Consiliului Miniştriloru
No. 1743

Bucuresci 29 August 1866

Domnule Ministru,

Prin Domnescul Decretu sub No. 1.322 de astădi 29 August, Domnia Vostră, fiind însărcinat cu interimul Ministerului Trebilor Streine, până la întorceré la postu a Domnului Prinţu George Stirbei Ministru al Trebilor Streine, subscrisul are onoré a ve comunica această Inaltă dispoziţiune.

Primiţi, ve rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebitei mele consideraţiuni.

(ss) Ion Ghica
Secretarul General (ss) I. C. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petre Mavrogheni
Ministru al Financelor
F. 525

Anexa Nr. 18. (Pl. XVII)

Presidentului
Consiliului Miniştriloru
No. 1889

Bucuresci, 30 Sept. 1866

Domnule Ministru,

Prin Domnescu Decret sub No. 1509 de aséră 29 Septembre, Domnia Voastră fiind însărcinat cu interimul Ministeriului Trebilor Streine, până la întoarcerea Domnului Prinţu G. Stirbei, carele are a lipsi pentru

puţin timp dela post, Subscrisul are onoare a Ve comunica această Inaltă dispoziţiune.

Primiţi, Ve rog, Domnule Ministru, asigurarea prea osebitei mele consideraţiuni.

(ss) Ion Ghica

Secretarul General (ss) I. C. Petrescu

Domniei Sale
Domnului Petre Mavroghenii
Ministrul Financelor.

F. 527

Anexa Nr. 19. Pl. (XVIII A-B)

CERTIFICAT

Alegătorii Colegiului al II-lea pentru alejirea de Senatoriu a Urbei Iassii, întrunindu-se la patru Noemvrie anul 1866 în Sala Primării, în număr de 58 adică cincizeci şi opt votanţi din 101 adică o sută unul, după listile triimeasi de Primărie, au ales la ânteiul scrutin, pe Domnul Petrachi Mavrogeni, senatoriu al acestui colegiu, cu majoritate absolută de 45 adică patruzeci şi cinci de voturi.

Drept care biuroul dă acest certificat Domnii-sale Domnului Petrea Mavrogeni. *1866 Noemvrie 4.*

Preşedintele Biroului alegătoru (ss) Mihai Idieru

(ss) Secretar Dimitrie Anghel

PRIMARUL MUNICIPIULUI IASSY

Autoritatea comunală primind lucrările relative la alegirea Senatorului din colegiu al II-lea, a Judeţului Iassy, legalizează certificatul presentu conform art. 70 din legea electorală.

Primar (ss) D. Gusti

L. S. Secretar (ss) Antonescu

Sef (ss) Evghenidi

Biuroul III
No. 7089
1866 Noemberŭ 10 zille
F. 479

S'a cercetat şi găsindu-se în bună regulă se verifică

F. 479 Preşedintele Secţiei 8 (ss) C. Brăiloiu

(Anexa Nr. 20. Pl. XIX A)

Domnul Meu,

Domnii Alegători Colegiului al II dela acest destrict Cahul la alegirea urmată la 8-a curentii proclamându-vă pe Dumneavoastră de deputat în locul D-lui Mihail Cogălniceanu cu majoritate absolută de patru

voturi din şapte alegători presenţi. Biuroul conform art. 70 din legea electorală are onoare a vă transmite certificatul present apre a vă servi de regulă.

Preşedinte (ss) D. indescifrabil

Secretari (ss) A

Domnii Sale (ss) G. Vlohin

Domnului Petru Mavrogheni, Ministru de Finans

Pe verso: *Pl. XIX B*

R O M A N I A

Primărira urbii Cahulu

Constată identitatea semnăturilor din faţa certificatului present

Primariu (ss) V. Botez Secretariu (ss) N. Popovici

L. S.

No. 53

867 Ianuar 10

ADUNAREA DEPUTAŢILOR

Comisiunea verificatóre

Din lectura dosierului vĕdêndu-se că alegerea s'au făcut în regulă, Comisiunea conform Regulamentului certifică acest mandat.

Preşedinte (ss) C. Vălleanu

Secretar (ss) G. Gr. Cantacuzino

1867 Ianuar 21, Sesiunea ordinară.

F. 477.

Anexa Nr. 21. (Pl. XX A)

ACT DE ALEGIRE

Astăzi în douedeci şi şase mai anul una mie optsute şaptezeci, Colegiul electoral întâi al Judeţului, convocat prin decret Domnesc sub No. 733 pentru alegirea unui deputat la adunarea deputaţilor, procedând la operaţiunile electorale, după cum se constată din procesile verbale, au ales deputat pe Domnul Petru Mavrogheni cu majoritatea absolută de treizeci şi opt voturi din numărul de patruzeci şi patru votanţi.

In consecinţă conform art. 70 din legea electorală biuroul au eliberat D-lui Petru Mavrogheni Actul de faţă care se va legaliza şi de autoritatea comunală.

Preşedinte biuroului definitiv (ss) G. indescifrabil

Secretari (ss) C. Lupu

(ss) I. I. Macarescu

Scrutatori (ss) I. Andrei

(ss) indesc.

Pe verso: Pl. XX B

Primariul Municipiului Iassii

Autoritatea comunală primind lucrările relative la alegirea unui Deputat al Colegiului I pentru adunare, legalizată Certificatul văzut pe contrapagină conform art. 70 din Legea Electorală.

Primari (ss) Th. Tântu

L. S. Secretar (ss) Antonescu

Biuroul III Șef (ss) Gheorghiade

No. 5001

1870 Mai 27 zile

F. 317

Anexa Nr. 22. (Pl. XXI)

ACT DE ALEGERE

Astăzi în 26 Aprilie anul una mie opt sute șaptezeci și cinci Colegiul I-iu electoral al Județului Iașii întrunit pentru a alege un deputat, a ales cu majoritate absolută pe D. Petru *Maurojeni* care a întrunit (40) patruzeci de voturi din (42) patruzeci și două, ca reprezentant în adunarea națională.

In consecință biuroul definitiv al acestui colegiu conform art. 70 din legea electorală eliberează D-lui Petru Maurojeni actul de față.

Anul 1875 April 26 zile

Iașii

Președinte (ss) D. indescifrabil

Secretari (ss) indescifrabil

(ss) indescifrabil

Primariul Municipiului Iassy,

Primindu-se la acest Oficiu lucrările de alegere al Colegiului I-iu din Județul Iassy, pentru adunarea Națională: Se legalisasă actul present, conform art. 70 din legea electorală.

p. Prima (ss) I. Antoniu Secretariu (ss) V. Antonescu

L. S.

Biuroul III Sef (ss) Gheorghiu

No. 3647

1875 Aprilie în 27 zile

Fila 452

Pl. XXII

ADUNAREA DEPUTAŢILOR

1875 Maiu 19. *Secţiunea VI*

Secţiunea VI verificatóre luand în essaminare dosarul allegerei Colegiului I de Iassi, făcută în persoana D-lui Petru Mavrogheni şi găsind efectuată în conformitatea legei electorale a verificatu acest mandatu.

Preşedinte (ss) C. Valleanu

Secretar (ss) G.. . .

Fila 452

III. BIBLIOGRAFIE

TH. C. ASLAN: *Finanțele României dela Regulamentul Organic până astăzi (1831—1905).* București 1905 (Carol Göbl).

C. I. BĂICOIANU: *Istoria noastră monetară și a Băncii Naționale. Acte și Documente.* București 1932. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Vol. I. Partea II-a (Acte și Documente).

THÉODORE BLANCARD: *Les Mavroyeni. Essai d'étude additionnelle à l'histoire moderne de la Grèce, de la Turquie et de la Roumanie.* Paris (Flammarion), f. a.

IOAN BUDU: « Petre Mavrogheni ». *Revista Fundațiilor Regale.* An. I, Nr. 4. Aprilie 1934, pag. 173—185.

GH. M. DOBROVICI: *Istoricul Desvoltării economice și financiare a României și Imprumuturile contractate (1823—1933).* București 1934 (Tip. Ziarul « Universul »).

ION GHICA: *Scrieri economice.* București, 1937. « Bucovina », I. E. Torouțiu). Vol. II.

ION GHIKA și DIMITRIE A. STURDZA: *Ajutorul comerciantului, al agricultorului și al inginerului, etc.* București 1873 (Socec et Co.).

V. I. GHICA: O *carte care ne privește și un om care ne interesează.* « Convorbiri Literare ». An XLIV, Nr. 1. Ianuarie 1910.

EDOUARD GRENIER: *In Moldova (1855—1856).* (Vezi V. I. Ghica), citat la Nr. 7.

PETRE V. HANEȘ: *Tinerețea lui Mihail Kogălniceanu.* « Convorbiri Literare. An. XLV, Nr. 11. Noemvrie 1911.

M. KOGĂLNICEANU: *Desrobirea Țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor.* (Discurs ținut la Academia Română la 1/13 Aprilie 1891). București, 1891 (Göbl).

Lucrări pregătitoare cu privire la înființarea creditelor funciare în România. București, 1899 (Göbl). 3 vol. în 4 părți.

TITU MAIORESCU: *Istoria contimporană a României (1866—1900).* București (Socec), 1925.

TITU MAIORESCU: *Insemnări zilnice.* Publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu. București. F. A. (1937). Socec et Co., S. A. Vol. I (1855—1880).

U. T. MIHAIU: *Politica monetară și a Băncilor României.* București, 1907 (F. indicarea editurii). Vol. I. Dela întemeerea Principatelor până la 1888.

I. NISTOR: *Ocupația austriacă în Principate (1854—1857), după rapoartele lui Coronini.* Academia Română. București, 1938. *Memoriile Secțiunii Istorice.* Seria III. Tom. XX. Mem. 7.

NOTES SUR LA VIE DU ROI CHARLES DE ROUMANIE, *par un témoin oculaire.* Bucarest (L'indépendance Roumaine). Tome I-er, 1894; Tome II, 1896; Tome III, 1899; Tome IV, 1901.

DIMITRIE A. STURDZA: *Finanțele României dela 1871—1875.* București, 1876 (Tipografia Thiel et Weiss), str. Lipscani 11.

DIMITRIE A. STURDZA: *Starea financiară a României.* Discursuri rostite în Parlamentul Român. București, 1877 (Tip. Thiel et Weiss). Palatul Dacia.

DIMITRIE A. STURDZA și C. COLESCU-VARTIC: *Acte și Documente relative la Istoria Renascerii României.* București, 1896 (Göbl). Vol. VI. Partea I.

CUPRINSUL

ANEXE

DOCTORUL IOAN PIUARIU-MOLNAR

— VIEAŢA ŞI OPERA LUI —

1749—1815

DE

I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 3 Martie 1939

Interesanta personalitate a poliistorului cărturar român din veacul XVIII nu era cunoscută, până bine de curând, decât cu numele maghiarizat de *Molnar*, la care se mai adăugase și predicatul german *von Müllersheim*. Strămoșescul *Piuariu* a ieșit la iveală, cu certitudine de neînlăturat, numai după ce au putut fi descoperite, în arhiva cancelariei dela Curtea din Viena, două scrisori dela începutul anului 1761: una scrisă de bunicii săi Ioan și Dobra, iar cealaltă de maică-sa Patrasia Piuariu. Inainte cu 12 ani am publicat scrisorile acestea în Omagiul închinat răposatului nostru coleg Ioan Bianu[1]); pentru frumusețea cuprinsului, vom stărui și cu acest prilej asupra uneia din ele.

In aceeași arhivă am putut descoperi și alte acte oficiale, cari întregesc informațiile de ordin biografic, cunoscute până acum în legătură cu neastâmpărul creator al acestui cărturar de uimitoare putere de inițiativă și de muncă. Ceea ce trezise încă din veacul trecut interesul cercetătorilor pentru el, a fost mai ales rara și atât de timpuria lui îndrăsneală de a fi încercat, încă dela 1789, să înființeze pentru Românii din Transilvania o gazetă care să pătrundă până în lumea satelor,

[1]) I. Lupaş, *Părinţii şi bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuariu-Molnar* în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti. 1927, p. 241.

spre a lumina poporul, prin mijlocirea preoţilor cunoscători şi tălmăcitori de slovă românească.

Un cercetător maghiar, istoricul Alexe Iakab, în monografia privitoare la istoria literaturii ziaristice din Transilvania până la 1848 [1]), a încercat să aşeze începutul ziaristicei transilvane către finea veacului XVI, când apăruse la Nürnberg o gazetă germană cu titlul *Siebenbürgische Zeitung*, publicată în anul 1598 de către oamenii împăratului Rudolf II cu scop să vestească lumii, cum a trecut ţara Transilvaniei, împreună cu toate comorile ei, în stăpânirea împăratul creştin, după ce nestatornicul principe Sigismund Báthory se învoise a i-o ceda în schimbul ducatelor Oppeln şi Ratibor din Silezia, pentru a se căi mai târziu, — cum scria cronicarul contemporan — « că-şi dete ţara pe o cetate » [2]).

Credem însă că nu este potrivit a stărui asupra acestor apariţiuni întâmplătoare şi izolate, fiindcă le lipseşte o notă esenţială a ziaristicei: *periodicitatea*.

Ne vom mulţumi deci a constata, că începuturile presei periodice transilvane nu trebue căutate la 1598, ci în timpuri mai apropiate de zilele noastre. Ele se ivesc în penultimul deceniu al veacului XVIII, în timpul domniei scurte, dar fecunde a împăratului Iosif II, a cărui pasiune excepţională pentru precipitate reforme sociale, economice, culturale, religioase şi politice a dat popoarelor din cuprinsul imperiului habsburgic puternice imboldiri spre progres, în toate domeniile vieţii publice. El a asigurat încă dela începutul domniei, prin dispoziţia decretului din 11 Iunie 1781, *libertatea tiparului*, încuviinţând chiar şi criticile îndreptate contra principelui — mai ales dacă autorul garantează cu numele său pentru adevărul celor tipărite — şi ordonând ca tipăriturilor de afişe, ziare şi rugăciuni să li se aplice formula « *imprimatur* » după o simplă cercetare sumară [3]).

In cursul domniei lui Iosif II şi chiar din îndemnul său împărătesc începu să apară la Sibiiu, în 1783, cel dintâi ziar transilvan în limba germană: *Siebenbürger Zeitung* cu supli-

[1]) Jakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig.* Budapest 1882, p. 4.
[2]) I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor,* ed. II-a, 1938, p 124.
[3]) E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848.* Wien u. Leipzig 1892 p. 62—63.

mentul *Intelligenzblatt* (Foaie pentru intelectuali). La sfârșitul aceluiași deceniu a făcut și vestitul «profesor și doftor de tămăduirea ochilor»: *Ioan Piuariu-Molnar* încercări pentru publicarea unui ziar săptămânal pe seama poporului român din Ardeal cu titlul «*Foaie română pentru econom*» (Wallachische Zeitung für den Landmann).

II

Inainte de a cunoaște soarta acestei prime încercări de gazetărie românească, să vedem, cine era inițiatorul ei? Doctorul Ioan Piuariu-Molnar era fiul protopopului *Ioan Piuariu* și al soției sale *Patrasia* din comuna Sadu, locul de naștere al lui Inochentie și Samuil Micu-Klein. Participând tatăl său cu mult curaj la lupta înverșunată, ce s'a deslănțuit în satele românești din Transilvania pentru apărarea ortodoxiei primejduite și prin aceasta pentru salvarea unității sufletești a tuturor Românilor, a ajuns în conflict cu episcopul din Blaj, Petru Pavel Aron, care în chip de pedeapsă, fiindcă Ioan fusese hirotonisit preot la Mitropolia din București, l-a tuns în 1758. De aceea i s'a dat porecla de «*Popa Tunsu*» [1]).

Această măsură nu l-a descurajat însă nicidecum în lupta sa, iar pe credincioșii bisericii ortodoxe din Transilvania i-a îndemnat să țină și mai mult la el. Activitatea lui de predicator și apărător al ortodoxiei nu se mărginea numai la regiunea Sibiului, ci pătrundea și în părțile Clujului chemând pe Români la un sobor, în comuna Frata, pe ziua de 17 Iulie 1760, precum și în Câmpia Mureșului, unde a fost deținut în satul Pogăceaua pe la sfârșitul lui Iulie același an, bătut și maltratat cumplit, spânzurat timp de patru ceasuri cu capul în jos, transportat apoi legat în lanțuri pe la Târgul-Mureș, de aci la Cluj, Oradea Mare, Dobrițin, Raab și în sfârșit la Viena, unde a sosit abia pe la începutul lui Septemvrie 1760 [2]). Suferințele și le-a descris el însuși într'o scrisoare

[1]) Aug. Bunea, Episcopii P. P. Aron și Dionisie Novacovici, Blaj 1902 p. 183.
[2]) S. Dragomir, *Ist. desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII.* Cf. și P. Maior, *Istoria bisericii Românilor*. Buda 1813 p. 111—113 și Petru Bod, *Brevis Historia Valachorum Transylvaniam incolentium* cap. V: *De strepitu Valachorum in Transylvania Sofroniano*. II, pp. 166—168.

trimisă credincioşilor săi şi membrilor familiei sale din Sadu, scrisoare păstrată numai într'o traducere germană. Ajuns la Viena, deşi ţinut la început în « casemată » a fost totuş tratat mai omeneşte luându-i-se cătuşele, care îi pricinuiseră multe dureri, dându-i-se haine de corp şi de pat, mâncare « domnească », chiar şi « vin bun ». Aceasta îl îndeamnă să laude milostivirea crăesei Maria Teresia spunând că « pierdut a fost şi s'a aflat » sfătuindu-şi părinţii, soţia şi copiii să schimbe haina mohorîtă a întristării cu cea albă a bucuriei şi repetând cuvintele Evangheliei: «fericit pântecele care m'a purtat şi sânul ce am supt ». Bătrânilor săi părinţi le scria să îngrijească «ziua şi noaptea» de preoteasa Patrasia şi de copiii săi, îngenunchind să roage pe Dumnezeu să-i ajute să se întoarcă, în curând, acasă şi să-i găsească pe toţi în bună sănătate [1]).

Arestarea şi calvarul lui Ioan Piuariu a produs multă amărăciune între Românii ortodocşi din Transilvania. Călugărul Sofronie, conducătorul revoluţiei religioase-româneşti din acei ani scrisese îndată generalului-comandant Buccow să intervină pentru liberarea lui, căci *altfel nu va fi pace în ţară* [2]). Guvernul transilvan raporta la 19 August 1760 cancelariei aulice din Viena că ţara aceasta *într'o clipă poate fi aprinsă şi prefăcută în cenuşe* [3]). In aceeaşi lună cereau Românii din domeniul Zlatnei liberarea necondiţionată a popii Ion din Sadu [4]). Tot asemenea solicita liberarea lui şi a tovarăşilor săi arestaţi din aceleaşi motive, sinodul ţinut la Alba Iulia în 9 Martie 1761, sub conducerea călugărului Sofronie [5]) cerând în punctul 2 la hotărîrilor sale să fie liberaţi cei întemniţaţi «*pentru ţară şi lege* », nu se ştie unde *(propter regnum et legem, nescitur ubi?)* anume: Oprea Miclăuş din Sălişte, popa Măcenic din Sibiel, popa Ioan din Galeş şi popa Ioan din Sadu.

Din timpul arestării lui Piuariu la Viena, s'au păstrat în arhiva cancelariei de curte, în traducere latinească, două scrisori: una din 21 Februarie 1761 dela părinţii săi: Ioan şi

---

1) *Ibidem*, 394—396.
2) *Ibidem*, pag. 199.
3) *Ibidem*, pag. 209: « ezen haza csaknem egy szempillantásban tüzbe borul és hamuvá leszen ».
4) *Ibidem*, pp. 211—212.
5) *Ibidem*. pp. 222-3.

Dobra Piuariu, cealaltă din 23 Februarie acelaşi an dela soţia sa: preuteasa Patrasia Piuariu. Textul original românesc nu s'a păstrat, el fiind înmânat celui arestat, numai după ce organele poliţiei austriace s'au convins din traducerea latină, că scrisorile nu cuprindeau nimic subversiv. Din aceste scrisori putem cunoaşte numele exact al părinţilor protopopului Piuariu-Molnar, precum şi pe al fratelui său, care *nu era Ioan*, cum afirmase din greşeală Petru Maior, ci *Oprea.*

Pentru cuprinsul ei, scrisoarea a doua, ca un preţios document sufletesc, merită să fie reprodusă aci în textul românesc reconstruit după traducerea latină descoperită în arhiva centrală din Viena. Iată-l:

Scrisoarea Patrasiei [1]*, soţia popii Ion, deţinut în Viena, către bărbatul său, din 23 Februarie 1761:*

«Prea cinstite, prea iubite şi al nostru în veci dorite sfinte Părinte Ioane! Sănătate şi tot binele îţi dorim şi ne rugăm împreună cu toţi prietinii Sfinţiei tale să ţi se împărtăşească din milostivirea lui Dumnezeu. Ne întrebi şi doreşti să ştii, cum trăim. Să ştii, că noi suntem sănătoşi cu toţii: părinţii, socrii, rudeniile şi surorile. Şi eu, iubita soţie a Sfinţiei tale, cu doriţii tăi prunci, sunt sănătoasă; dar am avut destulă supărare şi voie rea de dorul tău până în ceasul acesta, în care a venit scrisoarea dela Sfinţia ta. Când am văzut scrisoarea şi am înţeles toate, mai întâi am dat mulţămită lui Dumnezeu şi Maiestăţii prea înălţate pentru darul şi milostivirea, ce a făcut prea înălţata şi strălucita Maiestate, şi foarte m'am bucurat, *plecând genunchii şi ţinând în braţe pruncii, pe unul de-a-dreapta, pe altul de-a-stânga, cu lacrimi în ochi am rugat pe Dumnezeu şi-l voiu ruga în veci*, să dea M. Sale prea înălţate vieaţă lungă, prea fericită şi strălucitoare, cu toate că nu sunt vrednică să mulţămesc M. Sale prea înălţate pentru milostivirea aceasta, pe care a făcut-o acum, dar îndemnată de prostia mea căzând la pământ sărut prea cinstitele haine şi picioarele prea strălucite ale M. Sale preaînălţate nădăjduind că precum milostivul Dumnezeu are putere să ierte păcatele oamenilor, tot aşa are putere şi M. Sa prea înălţată să ierte şi greşelile Sfinţiei tale, făcându-i-se milă, cu vestita ei milostivire împărătească, de pruncii Sfinţiei tale, cari te doresc aşa de mult, cari au rămas ca nişte pui de

[1] *Din «Scrisoarea tatălui popii Ioan, deţinut în Viena, cu data 21 Febr. stil vechiu, anul 1761»*, dăm în notă numai aceste câteva rânduri:

«Cinstite fiul meu! Sfinte Părinte Ioane, îţi doresc dela milostivul Dumnezeu sfinţiei tale sănătate şi rog pe Dumnezeu cel prea milostiv, să-ţi ajute; dacă ai ostenit cu întrebarea: noi din mila atotputernicului Dumnezeu suntem sănătoşi, încolo Dumnezeu ştie cum arde inima noastră (de dorul tău)».

porumb isbiţi la pământ şi sdrobiţi de durere aşteptând în fiecare zi, să vie tatăl lor şi să se bucure de îmbrăţişarea lui. Iată-ne, fiule, şi pe noi părinţii tăi, după atâta dor al Sfinţiei tale, îţi poftim sănătate şi să ştii că noi am rămas ca nişte buturugi uscate, căci nici fratele Sfinţiei tale, Oprea, nu e la noi; pe el l-am trimis din Septemvrie să te caute pe Sfinţia ta şi aşa am rămas lipsiţi de amândoi feciorii noştri. De când ţi s'a întâmplat ţie, fiule, această întâmplare şi până ne-ai trimis scrisoarea, noi n'am mai stat pe acasă, eu am alergat într'o parte, maică-ta în altă parte şi aproape nu are sfârşit vieaţa noastră în lumea aceasta din pricina supărării şi a întristării, am sărăcit foarte cu atâtea drumuri; chiar şi când a venit scrisoarea ta, eram pe drum, întorcându-mă după aceea, a doua zi şi găsind scrisoarea ta, m'am bucurat foarte, dând mulţămită lui Dumnezeu şi M. Sale prea înălţate, cu toate că suntem nevrednici să dăm mulţămită pentru vestea aceasta, care ne este nouă tuturora ca o izbăvire.

După acestea vei şti, iubite bărbate! mai adevărat, cum o duc cu locuinţa; eu m'am mutat la tatăl meu cu amândoi pruncii. Şi să ştii şi pentru casă, că am isprăvit cu zidurile şi (te rog) pe tine, dacă vei avea vreme să-mi scrii, cum să fac, cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu sprijinul părinţilor noştri din amândouă părţile, cari au ştiut să ne ajute, căci eu n'am prilej, nici nu înţeleg. Preoţii, din ceeace vor, îmi dau şi toţi îţi doresc sănătate. Incheind acestea, milostivirea lui Dumnezeu să fie cu Sfinţia ta în veci. A Sfinţiei tale soţie adevărată *Patrasia* din Sadu şi noi părinţii adevăraţi ai Sf. Tale *Ioan şi Dobra* »[1]).

Această scrisoare, în care se amestecă vorbele bătrânilor socri Ioan şi Dobra cu ale nurorii lor, ne înfăţişează scena duioasă, cu preoteasa *Patrasia Piuariu* îngenunchiată împreună cu amândoi copilaşii săi înaintea icoanei cerând ajutor ceresc pentru bărbatul ei prigonit şi dând mulţămită lui Dumnezeu, că în cele din urmă, după atâtea luni de chinuitoare nesiguranţă, a putut primi ştirea îmbucurătoare, că tatăl copiilor ei era încă în vieaţă, în depărtata cetate împărătească a Vienei.

III

Unul dintre cei doi copilaşi avea atunci vârsta de 12 ani, putea deci să înţeleagă şi să împărtăşească sbuciumările sufleteşti, prin care trecuse maică-sa împreună cu toţi membrii familiei Piuariu din Sadu.

[1]) Vezi şi textul latinesc al acestei scrisori, reprodus în *Omagiu lui I. Bianu*. Bucureşti 1927, p. 248, n. 1.

Acest copil născut la 1749 [1]) era Ioan Piuariu, menit să devină către sfârşitul veacului XVIII cunoscutul doctor şi profesor de oculistică la Universitatea [2]) din Cluj, iniţiatorul celei dintâi gazete româneşti, urmărind cu viu interes toate momentele de ordin politic, bisericesc, şcolar, cultural şi economic din vieaţa de atunci a neamului său, împodobindu-se şi cu titlul de nobil «von Müllersheim», după ce numele românesc al familiei fusese maghiarizat, probabil cu prilejul trecerii sale prin şcoala din Cluj, în acela de Molnár.

Studiile şi le-a început la Sibiu, spre a le continua apoi la Cluj şi a le termina la Viena, specializându-se în oftalmologie. După terminarea studiilor superioare a fost numit mai întâi *medic la regimentul românesc de grăniţeri din Banat*, unde s'a interesat şi de instrucţia poporală, îndeplinind şi funcţiunea de învăţător. Acest interes pentru cauzele şcolare româneşti nu-l va părăsi nici mai târziu. *La 1777 fu numit medic oculist în Transilvania*, după cum rezultă din adresa cancelariei aulice din Viena, care înainta la 2 Aprilie 1787 împăratului Iosif II o propunere pentru sporirea lefii oculistului Ioan Molnár la suma de 500 fiorini anual, stăruind şi pentru lichidarea unei remuneraţiuni speciale de 200 fl. pe anul 1786. In motivare arăta cancelaria că I. M. fusese numit *înainte cu 10 ani* în postul de oculist, după ce făcuse studii frumoase — mit besonderer Geschicklichkeit, — *luându-şi diploma la facultatea de medicină din Viena.* La început i s'a dat leafă de 250 fl. cu condiţia să trateze gratuit pe bolnavii săraci şi lipsiţi, ceea ce el a şi împlinit. Mai mult chiar: săracilor veniţi la el, să-şi tămăduiască boala de ochi, le-a dat uneori şi locuinţă şi întreţinere pe socoteala sa. De aceea s'a simţit împăratul Iosif îndemnat, încă dela 1783, să-i încuviinţeze, pe lângă leafa de 250 fl., o remuneraţiune specială de 200 fl. anual. Acum propunea cancelaria să-i fie sporită leafa la 500 fl. spre a-i

[1]) In *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde* 1903, pag. 218 e indicat anul *1709* ca data naşterii lui Ioan Molnar, în schimb în acelaşi *Archiv* din 1876 pag. 64 găsim indicaţiunea corectă *(1749)* împreună cu preciziunea că I. M. s'a născut în comuna Sadu şi era de legea grecească (ortodoxă). Evident că data *1709* este o simplă greşală *de tipar.*

[2]) Când s'a înfiinţat, la 1775, se numea «*Universitas*», în timpul lui Iosif II şi s'a zis «*Lyceum Regium Academicum*», apoi în zilele lui Francisc I, numai «*Lyceum Regium*».

înteți râvna de a salva cât mai mulți cerșetori orbi, dând astfel Statului « contribuenți și apărători ». Impăratul Iosif aprobă propunerea ținând seamă de încrederea ce au oamenii de rând în oculistul Molnár — *in Rücksicht des Vertrauens, das der gemeine Mann auf ihn gesetzt haben mag* » (Arhiva canc. aulice transilvane Nr. 4.287 din 1787). După ce s'a așezat la Sibiiu ca « oculist al Principatului Transilvaniei », M. a adresat guvernului un memoriu (22.V.1782) cerând să fie sporit numărul școalelor poporale (triviale) românești și să se numească un director pentru supravegherea și îndrumarea lor. Amintește și de experiențele sale didactice arătând că, deși n'a avut niciodată mai mulți școlari decât *100*, a întâmpinat totuși dificultăți pedagogice, cari nu pot fi evitate mai ales când în multe sate există peste 200 școlari, pe cari nu-i poate instrui un singur dascăl. De aceea se simte *îndemnat să propună, ca și în Transilvania să fie sporit numărul școlilor românești, precum e în Banat, unde tineretul are destule școli* [1]).

La 1783 (5 Octomvrie), deci în vârstă de 34 ani, în calitate de « doctor ophtalmiae », se cunună cu o văduvă evangelică-luterană din Sibiu, cu *Ana Regina* născută *Sebastian*. Din această căsătorie i s'a născut un fiu, *Iosif* și o fiică *Ioana Regina*, care nu a trăit însă decât un an [2]).

In toamna anului următor (1784) a primit din partea guvernatorului ardelean Samuil Bruckenthal [3]) misiunea dificilă de a încerca să potolească răscoala țăranilor din Munții Apuseni, cari aprinseseră pârjolul răsmiriței înfricoșate în Zarandul de sub comanda lui Gheorghe Crișan. Fratele guvernatorului, Mihail Bruckenthal, îl laudă pe M. scriind că s'ar fi achitat cu destoinicie de însărcinarea aceasta, izbutind a salva din primejdia morții vreo 22 persoane și împrumutând unui nobil (Alex. Ribiczei), pe care cei rezvrătiți îl despoiaseră de haine, o cămașe dintr'ale sale. Piuariu-Molnár a luat apoi parte activă și la mișcarea

---

[1]) I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni dela 1780—1792*, în « Analele Academiei Rom. ». Bucureşti, 1915. M. S. I., vol. 37, pag. 57-8.

[2]) I. Lupaş, *Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnar-Piuariu din Sadu* în Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj, vol. I, pag. 342.

[3]) Pentru relaţiile lui Molnar cu membrii familiei Bruckenthal şi cu contele Bánffy, guvernatorul de mai târziu al Transilvaniei vezi Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristicei noastre*. Orăştie, 1900, pp. 13-15.

constituțională-politică a Românilor ardeleni din anii 1790—92, fiind printre cei ce au colaborat la pregătirea importantului memoriu înaintat împăratului Leopold II, la tipărirea și răspândirea lui. La 8 Iulie 1791 scria Aron Pop din Viena lui Ignatie Darabant la Orade: « Doctor Molnar a făcut rânduială, ca lucrul neamului să se tipărească, așa dar se roagă dimpreună cu mine, ca să te milostivești cât mai curând a trimite un exemplar [1]).

IV

Faima lui de medic vestit și conștiincios trebue să fi trecut curând dincolo de granițele Transilvaniei. S'a păstrat în arhiva bibliotecii Bruckenthal din Sibiiu scrisoarea unui Feldmarschal-Lieutenant, contele Petru de Gourcy, care rugase pe guvernatorul Bruckenthal, să permită oculistului Molnár a călători la Viena, ca să-l opereze de albeață la amândoi ochii (« beyde Augen am Staar operieren zu lassen » [2]).

Această bună reputație i-a deschis apoi calea spre catedra de oculistică dela Cluj.

Cancelaria aulică ungaro-transilvană, de acord cu guvernul ardelean, făcea la 30.X.1790 propunerea să țină oculistul Molnár la Academia din Cluj în fiecare an câte un *curs de oftalmologie timp de trei luni* și să fie considerat ca profesor al acestei Academii. Molnár însuși călători la Viena spre a lua contact cu membrii cancelariei aulice, care a putut fi înduplecată să dea încuviințare propunerii ce-i înaintase guvernul din Cluj în cuprinsul următoarelor puncte: 1) Să fie îndrumați auditorii cursului de anatomie și chirurgie dela Academia clujană să asculte și cursul de oftalmologie, fiind acesta necesar chirurgilor, cari vor urma să fie numiți în circumscripții și în orașe; 2) Să fie obligați la aceasta nu numai auditorii ordinari

[1]) Zenovie Pâclișanu, *Luptele Românilor, etc.*, pp. 42-43. Memoriul a fost publicat de Molnar cu titlul: *Repraesentatio et humillimae preces Universae in Transilvania Valachicae Nationis.* Martio 1791. *Jassy.* N. Densușianu afirmă că indicațiunea locului e *fictivă*, deoarece broșura s'ar fi tipărit *la Pesta.*

[2]) I. Lupaș, *Informații privitoare la activitatea doctorului I. M. Piuariu* în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* Cluj, vol. III, pag. 568.

ai chirurgiei, ci şi toţi cei lipsiţi de certificat academic despre audierea vreunui curs de oftalmologie şi cari vor trebui chemaţi, de altfel, să urmeze câte un curs semestrial de medicină veterinară şi de ghinecologie; 3) Cursul de oftalmologie să fie ţinut în semestrul de vară, dela Paşti până la sfârşitul anului academic; în lunile Iunie, Iulie şi August s'ar putea împărtăşi auditorilor şi lecţiuni despre tămăduirea ochilor, ca să se pregătească la sfârşitul anului pentru examenul al cărui termen va trebui publicat, să-l ştie ţara; 4) Ţinând seamă de observaţia întemeiată a lui Molnár, că ceea ce i s'a pus la dispoziţie din «fondul de studii» nu ar fi de ajuns pentru acoperirea cheltuelilor mai mari, guvernul recomanda să i se mai dea, pe lângă leafa anuală de 450 fl., pentru cheltueli extraordinare numai 150 fl. anual, întru cât el avea drept să meargă pentru exercitarea profesiunii şi în alte ţări, unde era bine plătit — şi, în sfârşit, 5) Microscoape şi alte aparate, pentru trebuinţele Academiei, să fie cumpărate din «fondul de studii», iar oculistul Molnár să fie admis între membrii Academiei dându-i-se *titlul de profesor*. Toate aceste propuneri fiind înaintate din partea cancelariei aulice cu raport favorabil, Leopold II nu a întârziat a-l numi pe Molnár profesor la Academia din Cluj în 21 Ianuarie 1791.

La 12 Aprilie acelaşi an cerea voie M. să poată călători la Viena spre a opera pe generalul Lasgallner, care orbise de amândoi ochii. Cu acest prilej spunea că speră să-şi poată procura, pentru suma de vreo sută fiorini, cele mai bune aparate dela măestrii pe care-i cunoaşte. Astfel va aduce cu sine din Viena aparatele, în lipsa cărora nu-şi poate împlini mandatul de profesor. Spera să se întoarcă până la începutul lunei Iulie, când îşi va începe la liceul crăesc din Cluj cursul regulat. Cererea i-o trimite guvernatorul Bànffy — 16.IV.1791 — la cancelaria Curţii din Viena. Dar numai în Noemvrie 1791 şi-a inaugurat Molnár cursurile prin o lecţie de deschidere scrisă şi rostită în limba latină. Lecţia inaugurală a fost mai târziu (1793) tipărită sub titlul:

Paraenesis ad auditores chyrurgiae in lyceo regio academico Claudiopolitano habita a Ioanne Molnar de Müllersheim de morbis et medicina oculorum professore publico quum primum

sua collegia ordiretur anno MDCCXCI. Mense Novembri — Claudiopoli 1793. Typis Martini Hochmeister [1]).

Această *Paraenesis* este, după cunoştinţele istorice-literare din timpul de faţă, cea dintâi lecţie inaugurală ţinută şi publicată de un învăţat medic român, care a izbutit să pătrundă în învăţământul superior al altui neam. Un specialist în istoria medicinii — d-l prof. Valeriu Bologa dela Universitatea din Cluj o consideră drept « prima lucrare ştiinţifică scrisă de un Român în domeniul medicinei » [2]). Cuprinsul ei este destul de instructiv, ca să merite a fi redat aci măcar în câteva linii sumare. Adresându-se « stimaţilor săi auditori » fiul Popii Tunsu din Sadu demonstra în această lecţiune inaugurală importanţa şi necesitatea deosebită a oftalmologiei. Fiind organul vederii — spunea el — atât de important între părţile corpului — şi ca frumuseţe şi ca fineţe — este necesar să i se dea o atenţiune specială. Aceasta l-a îndemnat a se îndeletnici în mod stăruitor cu *studiul boalelor de ochi.*

Exprimă apoi împăratului Leopold II recunoştinţă pentru înalta şi milostiva dispoziţie, prin care a instituit la Cluj *catedra de oftalmologie* în folosul studenţilor, cari fuseseră nevoiţi mai înainte să cerceteze Universitatea din Viena pentru studii de specializare în această materie. Guvernul Transilvaniei având cunoştinţă, că dela 1786 înainte foarte mulţi oameni săraci şi-au recâştigat vederea prin arta oculistului Molnár, l-a invitat la Cluj şi l-a numit profesor la catedra aceasta nou creată. De încheiere asigură profesorul Molnár pe auditori, că le va împărtăşi în mod sincer şi din toată inima cunoştinţele, pe care le-a putut culege din cărţile celor mai vestiţi medici, precum şi din propria sa experienţă de mulţi ani, condamnând deprinderile doctorilor « şarlatani şi vagabonzi », obişnuiţi a se lăuda că ar putea vindeca toate boalele de ochi cu un simplu balsam sau cu oarecare alifie [3]).

---

[1]) Cf. Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj. III. p. 570.

[2]) Dr. Valeriu Bologa, *Ioan Molnar-Piuariu, primul medic titrat român, că autor medical.* Cluj 1929, pag. 12.

[3]) Andrei Veress, *Ceva despre viaţa şi activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu şi a fiului său* în *Anuarul Inst. de Ist. Naţională.* Cluj, vol. III, pp. 569—572: « Ea ubique auxilia enumerabo, quae a celeberrimis Medicis adhibita fuisse leguntur, *meaque etiam addam, quae multorum annorum usu mihi comprobata sunt,* omnia vobis

Intre data rostirii şi a tipăririi acestei lecţii academice s'a mai ivit un moment destul de important pentru oculistul Molnár-Piuariu, spre a nu putea fi trecut cu vederea într'o încercare de biografie a lui. Primejdiosul mandat, pe care îl îndeplinise la sfârşitul anului 1784, când a fost trimis în Zarand să stea de vorbă cu cetele răsvrătiţilor lui Crişan şi Horia, ştiind că s'ar fi putut întâmpla să-l plătească chiar cu vieaţa sa, a crezut că ar fi motiv destul de serios pentru a îndrăsni să ceară, în chip de răsplată, să fie ridicat la rangul de nobil. In cererea sa din Mai 1785, după ce îşi înşira meritele, ţinea să arate că, acordându-i-se titlul de nobil, *fondul contribuţional* nu ar fi păgubit nicidecum, deoarece el este locuitor cu posesiune în pământul crăesc — fundus regius — unde toţi locuitorii fără deosebire şi fără nicio consideraţie la condiţia lor personală, trebue să plătească dările şi contribuţiile către Stat. Dimpotrivă, dacă i se va încuviinţa lui distincţia cerută, vor fi încurajaţi încă mulţi alţii să nu se sperie de nicio primejdie şi să-şi dovedească alipirea credincioasă de Principele ţării, chiar cu preţul jertfirii propriilor interese.

Cererea nu i-a fost nici aprobată, nici respinsă, ci amânată până la altă ocazie, când se vor face propuneri şi pentru nobilitarea câtorva Saşi. Dar Piuariu-Molnár nu era obişnuit să se împace cu amânări prea îndelungate. Şi-a repetat cererea pentru a dobândi titlul de nobil cu predicatul de *Müllersheim* (în care s'ar putea întrezări traducerea germană a strămoşescului *Piuariu*).

Pe lângă satisfacerea unei vanităţi, explicabile într'o societate aristocratică feudală ca cea din Cluj şi din Viena, în care a isbutit să pătrundă fiul atât de sbuciumatului « Popa Tunsu » din Sadu, va fi intervenit şi un motiv de ordin general-românesc îndemnând pe oculistul Molnár să stărue de repetate ori pentru dobândirea acestui titlu de nobil. Din propria sa experienţă ştia, cât de anevoie poate să străbată fiul unui preot

aperte proferam, neque ipsa mea infortunia silentio praeteribo, nam et nocentia nos instruunt, arcana remedia non habeo, sed agystris et vagabondis relinquo, qui unico Colyrio, Balsamo aut Unguento omnes oculorum morbos se curare posse jactitant. Risum merentur haec praejudicia, atque tristis non raro exitus illorum noxam demonstravit » (p. 570 n. 1).

« șismatic » până la înaltele trepte din cetatea împărătească, unde se spunea, în ultimă instanță, cuvântul hotărîtor cu privire la numeroase chestiuni politice, culturale și economice de netăgăduită importanță pentru poporul român din Transilvania. El va fi nădăjduit că, în posesiunea și cu ajutorul unui asemenea titlu, va reuși să deschidă mai multe uși, zăvorîte de obiceiu altor muritori, făcând astfel ca intervențiile lui în interesul cauzei naționale să nu rămână prea adeseori zadarnice.

Intemeiat deci pe merite personale, în deobște apreciate, nu s'a sfiit să ceară din nou, pentru sine și pentru un nepot, cu numele de Petru, titlul de nobil. Noua petiție a lui Molnár fu trimisă guvernului din Cluj, care la 17 Iunie 1791 cerea Magistratului din Sibiu informațiunile de trebuință. Referentul sas, în mâna căruia încăpuse adresa guvernului și cererea lui Molnár, pare a fi fost om cu porniri ostile elementului românesc. S'a simțit deci îndemnat să prezinte în ședința Magistratului un referat de următorul cuprins:

a) Adevărat că Molnár a luat parte la potolirea tumultului valah din 1784, dar de aci nu urmează că ar trebui distins cu titlul de nobil. Au mai luat parte și alții, fără să fi cerut însă vreo distincție pentru aceasta;

b) Magistratul sibian nu cunoaște alte merite ale lui M. în afară de acela de a fi doctor de ochi, pentru care însă îl plătesc pacienții;

c) Magistratul știe că, luând oculistul M. în căsătorie pe fiica unui cetățean — Bürger — din Sibiu, prin dreptul soției sale — « jus uxorium » — a ajuns în posesiunea unei case în acest oraș, dar în sensul rescriptului restituțional dat de împăratul Iosif II la 28 Ianuarie 1790, toate lucrurile au fost reașezate în starea dela începutul domniei acestui împărat *(1780)*, când niciun Român « neunit » (ortodox) nu putea să aibă vreun drept de proprietate [1]) în pământul crăesc (fundus regius) ».

---

[1]) In dem Jahr 1780 aber kein nichtunirter Wallache hat in *Fundo Regio* ein Eigentums-Recht gehabt, sondern lediglich nach den Landesgesetzen als ein Ansasse betrachtet und behandelt worden » (actul cu Nr. 1575 din 1791 în *Arhiva săsească* din Sibiu).

d) Nu pot fi nobilitaţi decât *fiii uneia din cele trei naţiuni şi patru religiuni recepte* în sensul vechiului drept public al Transilvaniei, dar şi ei numai întru cât ar fi împodobiţi cu cele 30 de virtuţi şi merite stabilite în resoluţia împărătesei regine Maria Teresia din 20 Iulie 1742 punct 22 [1]).

Intemeiat pe asemenea consideraţiuni propunea referentul ca Magistratul sibian să protesteze contra nobilitării nu numai în numele său, ci şi în numele întregii Universităţi săseşti, înaintând în cale legală un protest cât mai energic în chestiunea aceasta — (« Wogegen denn auch der Magistrat in seinem eigenen und in der gesammten sächsischen Nations-Universität Namen, förmlichst protestiere u. die diesfällige Protestation via legali zu ihrer Sicherstellung gehorsamst anverlange »).

Propunerea impetuosului referent nu a fost însă primită, ci Magistratul sibian — ceva mai înzestrat măcar cu dibăcia de a păstra aparenţele obiectivităţii, precum şi măsura bunului simţ în cântărirea împrejurărilor locale şi a valorii omului — a ţinut să trimită Guvernului, la 1 Octomvrie 1791, următorul răspuns: « In sensul graţiosului decret guv. din 17.VI a. c. s'a milostivit In(altul) Guvern Regesc a ne comunica alăturata petiţie a oculistului Ioan Molnár, spre a i se da lui şi nepotului său de frate, Petru, litere armale pentru dobândirea stării nobilitare cu predicatul de Müllersheim şi pe lângă scutire de taxă, ordonând să informăm exact In(altul) Guvern despre meritele, calităţile şi celelalte daruri sufleteşti, necesare pentru dobândirea nobilitării, atât cu privire la petiţionar, cât şi mai ales la nepotul său. Pentru îndeplinirea acestei porunci milostive am aflat a relata cu cea mai mare supunere, că despre meritele deosebite pe cari îşi întemeiază petiţionarul cererea, Magistratul *nu are nicio cunoştinţă*, dar *nu*

[1]) In cuprinsul referatului e reprodus textul acestui punct 22 din resoluţia dela 20 Iulie 1742: « Ex iis qui pro armalibus seu nobilitaribus litteris supplicant, *triginta virtutibus ac meritis* praepollentes, juxta Cancellariae nostrae aulicae Transilvanicae et praedictorum Deputatorum vestrorum delectum, ex speciali recommendatione et hos ea etiam ratione, quod in Transilvania Hungaricae et Siculicae nationum nobilis, nisi subditos, qui loco suo contribuant, congruo numero habeat, ipsemet (secus ac in Hungaria) onus contributionis supportare debeat, *in natione vero Saxonica honoris saltem gratia habetur nobilitatio, nullusque per eam a quibusvis oneribus eximatur ;* supplicata gratia benigne consolendos duximus » *(Ibidem)*.

poate retăcea faptul că el este în adevăr *deprins în arta tămăduirii ochilor* și că a *dat multe și însemnate dovezi ale experienței și artei sale în privința aceasta*. Relativ la calitățile petiționarului știm că își trage originea din comuna Sadu, scaunul Sibiului, și din națiunea valahă; în puterea dreptului soției sale are aici în Sibiu o casă și câteva locuri extravilane, dar dreptul de cetățean încă nu l-a dobândit până acum din motiv că nu-și trage originea din neamul săsesc sau german. De altfel are *calități sufletești remarcabile*, este *bărbat bun și onest* și, după cât am înțeles, *pe oamenii apăsați de mizerie și de sărăcie are obiceiul a-i sprijini mai de multe ori cu ajutorul și binefacerile sale*. In sfârșit, în ce privește pe nepotul de frate al petiționarului, acela fiindu-ne cu totul necunoscut, stărue împotriva lui presupunerea că va fi cu atât mai puțin împodobit cu calitățile necesare pentru dobândirea nobilitării, cu cât în caz că el s'ar distinge între conlocuitorii săi în privința moravurilor și a științei, de mult ar fi trebuit să fi fost observat și cunoscut de noi; dar în timpul de față ne este cu totul necunoscut. Intr'aceea socotim totuși că trebue să încredințăm grației și clemenței M. Sale Sacratissime, dacă se va milostivi să-i împodobească cu nobilitarea, deoarece numai M. Sale Regești îi revine dreptul și putința să ridice la starea nobilitară pe aceia, pe cari după ascultarea credincioaselor sale « staturi » îi va socoti vrednici de prerogativa aceasta ».

In temeiul acestui referat al Magistratului sibian și mai mult însă în virtutea deosebitelor merite — apreciate la Viena cu mai multă bunăvoință decât la Sibiu — în *21 Martie 1792* i s'a acordat doctorului Ioan Molnár titlul de nobil cu predicatul de *Müllersheim*, fără obligația de a plăti taxa obișnuită. Era tocmai momentul, când lupta pentru revendicarea drepturilor naționale-politice pe seama Românilor din Transilvania se desfășura cu sporită întețire prin numeroase memorii înaintate Curții din Viena. Luminatul doctor și profesor, care era fiul prigonitului *Popa Tunsu*, nu a lipsit a da întreg sprijinul său valoros, ca să poată fi susținută cu deplină demnitate această luptă națională-politică [1]).

[1]) I. Lupaș, *Cum a obținut doctorul I. Piuariu (Molnar) titlul de nobil la anul 1792?* în revista *Transilvania* din Sibiu, 1920, pp. 63-66.

In registrele, câte s'au păstrat până în timpul de față în arhiva liceului piarist din Cluj, l-am aflat pe profesorul Ioan Molnár semnând astfel: Ioannes Molnár de Müllersheim m. p. professor publicus ordinarius de morbis occulorum ». Numărul studenților lui era destul de redus; în anul școlar 1798—1799 avea numai 6, dintre care 4 urmau cursul anului I, iar ceilalți pe al anului II [1]); cu un an mai târziu, în tabloul din 1799—1800 numai 4 inși sunt arătați cu numele:

1. Iosif Fricz, German din Mediaș de 23 ani ev.-luteran clasificat cu nota « 1-us 1-ae classis »

2. Francisc Mizler, German din Tg.-Mureș, de 24 ani, catolic, clasificat « 2-us 1-ae classis ».

3. Ioan Musca, Român din Tg.-Mureș, de 24 ani, catolic, clasificat « 3-us 1-ae classis » și

4. Petru Sofalvi, Ungur din Abrud, de 30 ani, reformat, clasificat « 4-tus 1-ae classis » (Informatio de Chirurgiae Privatistis Ungaris et Germanis pro semestri primo Anni 1799/1800). La anul 1812 (deci după 21 de ani de activitate didactică la catedra de oftalmologie) când se mai poate găsi numele lui Molnár semnat în listele profesorilor din Cluj, cursul lui nu mai era audiat decât de « *un student ordinar și doi extraordinari* » [2]). D-l prof. V. Bologa examinând *Terminologia medicală românească a doctorului I. Piuariu-Molnar* [3]), constată că el ca « fiu de preot ortodox, a scris în limba frumoasă a ținuturilor mărginene. Sibiul ortodox l-a ferit de tendințele de latinizare ale Blajului. Deși avea cea mai

---

[1]) Alex. Lenghel, *Un autograf original al Doctorului Ioan Molnar-Piuariu* în revista *Clujul Medical* an IX. 1928 p. 340—342, unde s'a publicat și rezultatul expertizelor grafologice, cari îl prezintă pe M. ca pe un « cap deductiv, analizând ușor, clar și logic, care știe să urmărească firul ideilor până la sfârșit », având « creerul în muncă continuă... neplăcându-i să lenevească »... fiind « constant și sever atât față de sine, cât față de alții »... A suferit mult în viață, fiind adeseori aproape de desnădejde, dar a învins prin voința-i puternică. A fost rezervat, și puțin comunicativ. A fost o fire nobilă... conștient de sine, a știut să păstreze o distanță între el și cei ce-l înconjurau făcându-se respectat. Om cinstit, se entusiasma pentru oamenii pe care-i credea la același nivel moral. Om cu multă practică, iar în viața familiară bărbat ideal. Acestea sunt conclusiile grafologilor ».

[2]) V. Bologa *o. c.*, p. 6.

[3]) *Dacoromania, Buletinul « Muzeului Limbei Române ». Cluj* vol. IV (1927) p. 382—393.

mare stimă pentru corifeii de pe Târnave — nu odată şi-a exprimat admiraţia pentru ei — s'a ferit de tendinţele lor extreme; iar simţul lui fin pentru limbă l-a păzit de străinisme. Trebue remarcat acest lucru mai ales când ştim, că M. vorbea bine latineşte, nemţeşte ungureşte şi, probabil, şi franţuzeşte. Faţă de neologisme e foarte rezervat; unde poate, caută echivalentul popular. *Graiul lui e graiul poporului din sudul Ardealului . . . îmbogăţit cu elemente culte alese cu bun simţ. Scrisul lui e îngrijit şi relativ elegant; uneori miezos ca al cronicarilor* . . . Majoritatea termenilor daţi (de M.) sânt şi azi folosiţi în limbajul curent din Ardeal. Mulţi din ei sânt atât de pregnanţi şi româneşti, încât ar merita să fie introduşi în terminologia noastră ştiinţifică modernă ».

V

Dar pe lângă activitatea sa ca medic practic şi pe lângă aceea desfăşurată în calitate de profesor la catedra din Cluj, Ioan Molnár avea un interes multilateral şi pentru alte domenii de vieaţă şi activitate românească nepierzând niciun prilej fără a fi încercat să contribue prin scrisul său la progresul neamului, din care făcea parte.

La 1785 a publicat în Viena cartea intitulată « *Economia stupilor* acum întâiu izvodită şi dată de *Ioan Molnar*, *Doftorul de ochi în marele Prinţipat al Ardealului* », dedicând-o guvernatorului Samuil Brukental [1]). In prefaţă îşi motivează astfel felul său de procedare la întocmirea acestei cărţi: «. . . Toate aceste învăţături, care le-am adunat având câteodată răgaz de trebile slujbei mele, iubitorul meu, primeşte-le şi le cugetă cu

[1]) La început citează ca motto din Pildele lui Solomon (VI.9): Mergi la albină şi vei cunoaşte cât este de lucrătoare şi ce agoniseală cuvioasă face, a căreia ostenele împăraţii şi proştii le aduc spre sănătate, iubită fiind de toţi şi pentru înţelepciunea cinstindu-o o au luat înainte ». Iar dedicaţia e redactată aşa: Exelenţii Sale Prea luminatului Domn Samoil Liber Baron de *Brukenthal* al Impărăteştii Crăeşti Măriri, al Statului din lăuntru sfetnic, a luminatului cin al Sfântului Ştefan Craiul apostolicesc Comendator; prin *Mare Prinţipatul Ardealului* şi Părţilor lui împreunate *Gubernator crăesc* şi a înălţatului crăesc *Gubernium* întâi exarh: iproci — Domnului Părintelui Patriei, Apărătoriului Binelui de Obşte, a ştiinţelor Patronului şi al mieu făcătoriului debine ».

deadinsul, şi unde s'ar întâmpla să nu înţelegi bine, întreabă-te cu alţii, că precum nu e totdeauna cu putinţă a călători pretutindenea fără de povăţuire, aşa şi învăţătura aceasta nu o am putut scrie în limba noastră, cât să o înţeleagă toţi în toate laturile. Că pe unele locuri se usăbeşte vorba, pentru lipsa şi scăderea cuvintelor în limba românească şi mi-au căutat să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate dintr'alte limbi. Iară de te vei folosi ceva cu această învăţătură, aceasta va fi bucuria mea ».

La 1808 a tipărit în Sibiiu ediţia a 2-a a acestei scrieri, cu titlul « Povăţuire cătră sporirea stupilor ».

La 1788 a publicat tot în Viena *Deutsch-walachische Sprachlehre*, dedicată contelui Gheorghe Bánffi [1]), guvernatorul Transilvaniei. Această gramatică are la bază aceeaşi împărţire ca şi *Elementa linguae daco-romanae* publicată de Clain-Şincai înainte cu 8 ani (Vindobonae 1780). Molnár se mângăia cu speranţa că « oricât de imperfectă şi plină de lacune » ar fi încercarea lui, ea va aduce totuşi folos, deoarece o asemenea carte lipsea mai înainte atât omului practic, cât şi cercetătorului limbei. In Transilvania, Bucovina, Banat, în parte chiar şi în Ungaria era necesară cunoştinţa limbei române, fiind aceasta limba părţii covârşitoare a locuitorilor [2]). Pe cât de puţină osteneală trebue d. e. Ungurilor şi Nemţilor spre a-şi însuşi numai prin exerciţiu cunoştinţa acestei limbi, pe atât de rară este o vorbire gramaticală corectă a ei tocmai din cauza lipsei unei îndrumări corespunzătoare [3]).

---

[1]) « Dem Hochwohlgebornen Herrn, Herrn Grafen *Georg Banffi von Losonz*, Seiner Kaiserl. Majestät geheimen wirklichen Dienst-Kammerer, des S. Stephans Ordens Commandeur und Königl. Gubernator des Grossfürstanthums Siebenbürgen. Meinem gnädigsten Gönner ». Ediţia a II-a « Zweyte vermehrte und verbesserte Auflage — s'a tipărit în Sibiu la 1810, cu aceeaşi dedicaţie, iar a 3-a tot aci la 1823, fără nicio dedicaţie. La 1822 a apărut în tipografia lui Hochmeister în Sibiu şi *Un vocabular nemţesc şi românesc* — Wörterbüchlein-Deutsch u. Walachisches — cf. Bibliografia Rom. Veche, vol. III, pp. 401—402.

[2]) « In Siebenbürgen, Bukowina, Banat, und auch zum Theil in Ungarn, fordern die Geschäfte nothwendig die Kenntniss einer Sprache, die die Sprache beinahe des grössten Haufens ist », prefaţă, pag. 4.

[3]) Intre manuscrisele originale — Eredeti Kéziratok, Nr. 763 — ale Arhivelor Statului din Pesta se află şi un mss latinesc al lui *Dimitrie Ierkovits* « Regii in Magno Principatu Transilvaniae Translatoris » care în cuvântul *Ad Lectorem* înfăţişează tendinţele de progres cultural din timpul Episcopului Gherasim *Adamovici* în aceste cuvinte: « . . . viam ad felicitatem etiam Sctissimus Dominus *Gerasimus Adamovits*

Cu 10 ani mai târziu publică M. în capitala Ungariei o carte de « *Retorică adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări.* Acum întâiu izvodită pe limba românească. Impodobită și întemeiată cu pildele vechilor filosofi și dascăli bisericești. In Buda. S'au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii 1798 ». In prefața, pe care o scrisese Molnár în « cetatea Sibiiului » la 13 Iulie 1797, spune că prin cartea aceasta a urmărit scopul să pună înaintea tuturor « învățătura graiului frumos și a vorbei împodobite, ce se ivește acum întâia dată în limba românească » — socotind-o « ca un odor purtător de folos părții politicești și propoveduitorilor cuvântului lui Dumnezeu, ca să fie *puternici în cuvântare* ». Incât și scolasticilor învățați le este de lipsă, că prin canoanele ei trag inimile tinerilor spre îndreptare; măcar de ar fi și tari la inimă, o moaie și cu osârdie o dumerește să-și plângă faptele greșalelor sale cele neîncuviințate, și-l deșteaptă să se prefacă într'un om nou și bine plăcut lui Dumnezeu. Că ce poate să fie mai de folos decât aceasta? Deci, iubiților, deprindeți-vă întru învățăturile ei și sporiți în mergerea înainte spre lauda Părintelui în ceriuri și a creșterii binelui de obște ».

Cu 2 ani mai târziu a publicat în aceeași tipografie o « *Istorie Universală adică de obște.* Care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi întocmită prin *Signior Milot* commembru Academiei francești din Lion. Iară acum întâiadată tălmăcită în limba românească. Tomul întâi. In Buda. S'au tipărit în

---

Episcopus orthodoxus in Transilvania (qui forte plus omnibus caeteris Episcopis orthodoxis ex Transilvania pro perfectione nationis Valachicae die noctuque docendo adlaborat omnimode) accelerat et satagit stabilire, alta voce Omnes acclamando: audite, qui habetis aures, quod felicitas vestra mea sit, et mea vestra, neque de adversis a verbo meo repetet rationes Deus a me, dico enim, egredimini et passum facite jam semel, dum adhoc teneri estis, ad studia et subjicite vos mandatis Domini Dei et servorum ejus, quia in hoc reperietis lumen temporaneum et aeterum. Satis et supra vires admittitur Dnus *Demetrius Eustatievits* et Dnus *Sinkai* tamquam praepositi his scholis Directores et soliciti sunt excitare et bene educare pueros Valachicos...». D-nus *Molnár Medicus* praeter fatigium professionis etiam edidit *aliquam Grammaticam Valachicam pulcherrimam*, quemadmodum et alia opera de oeconomia apium... ». Haberem etiam ego quaepiam scripta moralia seu doctrinam de bonis moribus, ast videns, quod neque haec, quae a celebrioribus et eruditioribus, quam ego, composita et impressa opera fructum et honorem coram natione nostra habeant, non audeo typo mandare ». Ad. nr. Gub. 6803/1795.

Crăiasca Tip. Orientalicească a Univ. Peştii. 1800 »[1]). Tălmăcirea e precedată de următoarea

« Cuvântare înainte.

Toată starea omenească ajungând la vârsta priceperii, stăpâneşte un îndemn firesc, a cerca înştiinţare de lucruri, care s'au întâmplat în veacurile trecute ale vremurilor. Insaş Administraţia politicească şi a clirosului scot din izvorul istorii cei adevărate slăvite rândueli spre chivernisirea omenească.

Ramurile negoţitoriei înfloresc prin mijlocirile ei; prin îndemnul acestei ştiinţe călătoresc negoţitorii pre luciul Mării, şi se întorc încărcaţi de vistieriile bunătăţilor negoţitoreşti, ca albinele îngreuiate de nectarul florilor. Incă şi darurile meşteşugurilor, care aduc hrană vieţii omeneşti, ar fi în scutecele zătignirei apestind, dară deşteptându-le ştiinţa istorească, s'au poliit şi se poliesc până în ziua de astăzi.

Toţi cei ce aruncă ochii cu inimi simţitoare în istorii, văd între veacurile liniştei şi ale păcii nişte vremi împletite cu întâmplări triste varvariceşti, se spăimântă de străjnicia mişelelor timpuri varvare; încă şi părinţii cu inimi înţelenite de îndărătnicii se închipuesc în orăşeni cuvioşi.

Fiii urmează glasului ascultării, es pildă creştinătăţii şi cresc în supunerea legii lui Dumnezeu şi a Stăpânirei.

Cu un cuvânt istoria descopere şi învaţă, după mărturisirea lui Ţiţeron, chipul a vieţui drept şi bine plăcut tuturor.

Spre acest sfârşit au ridicat Infantul Don Ferdinand, Arhiducul în Parma, scaunul învăţăturii istoriceşti, şcoala adevărului, a simţirei şi a înţelepciunii, după ce au văzut Innălţia Sa istoria acestui hronograf Milot eşită în tipariu; toţi ceice o cetesc, o aşază pe culmea pomenirei şi a laudei.

Această istorie se iveşte acum şi în limba românească, urmând la tălmăcirea ei, dinadins a-i da înţelesul cel încuviinţat,

[1]) Un început de *istorie universală* apăruse cu 2 ani înainte, la 1798, în tipografia lui Petru Bart din Sibiiu cu titlul *Inceputuri temeinice ale Istorii de obşte. Istorii vechi. Partea dintâiu.* E probabil să fi avut şi la tipărirea acestei cărţi vreun rol eruditul Piuariu-Molnar. Un exemplar necomplet al acestor *Inceputuri* se află în Biblioteca Universităţii din Cluj; colecţia G. Sion.

cu care au însuflețit și istoricul Milot orighinalul său. La așezarea acestei istorii am împrumutat și cuvinte dela maica noastră limba latinească, că în unele părți și ținuturi sânt lăcuitorii deprinși cu ele, iară pe alte locuri nu sânt obișnuite; pentru aceea le-am tâlcuit cu cuvinte de obște înțelegătoare, ca să răspunză folosului și binelui preste-tot mai cu sporiu.

Scrisă în *cetatea Sibiiului* în Iulie *1800*.

Ioann Molnár de Millershaim, Profesor public în Academia Clujului și Doctor de ochi în marele Prințipat al Ardealului ».

Spre a cunoaște felul în care se pricepea Molnár să prindă în slove neperitoare graiul românesc dela sfârșitul veacului XVIII, fie-mi îngăduit a da aci un model din traducerea lui, anume câteva rânduri privitoare la « nemitărnicia lui Pericles »:

« Plutarh laudă desinteresirea lui, trezvia lui și economisirea căsii lui. Aceste înțelepciuni sânt de laudă foarte mare, dară acestea tot nu-l îndreptează (justifică) pre dânsul în rândul ocârmuirii politicești, care-l avea el în deprindere. Nu-i de a tăgădui adevărul, că partea care o dobândise el dela părinți, nu o au înmulțit cu nici un dinariu. Acum-dară cum să tâlcuim noi cele ce scrie acest istoric despre el? El, istoricul, adeverează că înțelegând Pericles de gâlceava, care se ridicase asupra lui, se făgăduise norodului, că va întoarce cheltuelile acelor zidiri, însă subt această tocmeală, ca să poarte acelea numai numele lui scris pe dânsele. De ar fi fost cu putință, aceasta tot nu ar fi voit să îngăduiască deșarta mândrie a Atinenilor. Se striga, cum că el îi Domn de tot și Stăpân vistierii » [1]).

VI

Nu este deci de mirare, că un om cu astfel de preocupări statornice de a contribui la progresul națiunii române în atâtea domenii de activitate, să fi încercat a deschide pe seama acestei națiuni și posibilitatea de a se lumina cu ajutorul

[1]) *Istoria Universală adecă de obște*, Buda 1800. Tomul întâi, pp. 349—350. Exemplarul din Biblioteca Academiei Române fusese pe la 1826 proprietatea lui N. Bălășescu: « Nicolai Bálásescu m. p. Phil. Historiae Universalis auditoris, 1826 ».

gazetelor. Cunoştinţa de carte era însă pe atunci puţin răspândită între fiii neamului nostru. Şcoalele săteşti mai vechi, despre existenţa cărora avem câteva mărturisiri istorice din veacurile XVI[1]) şi XVII, se aflau în stare primitivă şi abia se simţeau rezultatele muncii, desfăşurate în cuprinsul lor, în câteva centre culturale mai însemnate din regiunea sudică a Transilvaniei şi din Banat. Iar şcoalele grăniţereşti înfiinţate în jumătatea a doua a veacului XVIII, deşi organizate ceva mai bine şi supuse unui control mai serios, nu isbutiseră încă să dea un contingent numeros de ţărani români ştiutori de carte.

Dându-şi seama de neajunsul acesta, Piuariu-Molnár contemplase astfel publicarea ziarului românesc, ca prin mijlocirea preoţilor, ca îndrumători fireşti ai poporului, să poată ajunge în fiecare Duminecă la cunoştinţa ţăranilor lucrurile vrednice de ştiut şi sfaturile bune de urmat, pe care el avea de gând să le împărtăşească tuturor cu ajutorul unui modest ziar popular [2]).

Este demn de reţinut faptul, că cea dintâi încercare de ziaristică românească a izvorît din dorinţa de a pătrunde numaidecât în masele populare, spre a le da educaţie *morală* şi îndrumare *economică* sănătoasă. Un scop educativ, în sens moral, religios şi naţional-economic, urmărea deci înainte de toate învăţatul fiu al protopopului Ioan Piuariu din Sadu, neobositul oculist şi profesor, care încă din timpul studiilor sale superioare la Viena dăduse dovezi de interes multilateral pentru orice lucru, cu ajutorul căruia ar fi putut să îndrume spre mai bine traiul poporului său, accelerându-i progresul în toate domeniile vieţii.

Cu toate că permisiunea cerută dela înalte'e locuri de conducere ale Monarhiei austriace pentru tipărirea ziarului proiectat, i s'a încuviinţat în *Septemvrie 1789*, ziarul nu a

[1]) N. Sulică, *Cea mai veche şcoală românească*, în volumul omagial *Const. Kiriţescu*, Bucureşti, 1937 p. 757.

[2]) Ziare pentru intelectuali, tipărite în limbi străine, începură a pătrunde încă de mai înainte în straturile conducătoare ale societăţii româneşti. Astfel citim în « Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltueli a lui Constantin Mavrocordat » următoarea însemnare adresată starostelui din Cernăuţi la 6 Mai 1742: *Gazeturile ce au trimis dela nişte Domni leşeşti sunt vechi, nu-s de nici o treabă, nici trebue Mării Sale gazeturi dela Domnii acei leşeşti, că Măria Sa are de unde lua gazeturi; şi s'au trimis înapoi* » N. Iorga, *Studii şi Documente*, vol. VI, pag. 360.

putut să apară, probabil din cauza lipsei de mijloace pecuniare pentru acoperirea cheltuelilor de tipar și expediție. Cererea ca expediția ziarului să se poată face în mod gratuit, i-a fost refuzată.

Aceasta însă nu l-a descurajat pe strădalnicul doctor și profesor. După cum afirmase Gheorghe Barițiu, ziarul românesc ar fi apărut totuși la 1791. Un exemplar s'ar fi păstrat până la 1852 în biserica românească din Ocna Sibiiului. Barițiu nu a indicat însă nici titlul, nici cuprinsul acestui ziar, care a rămas astfel până în timpul de față cu totul necunoscut, ceea ce face să fie primită cu rezervă afirmațiunea lui.

Cu doi ani mai târziu Piuariu a încercat din nou același lucru, dar neisbutind să-l ducă la îndeplinire în Transilvania, din cauza piedecilor, pe cari oficialitățile administrative polițienești i le îngrămădiseră în cale îndată ce luminatul Iosif II a închis ochii pe veci în luna Februarie a anului 1790, — a plecat la Viena, unde s'a întovărășit cu Bănățeanul *Paul Iorgovici*, spre a publica împreună un ziar românesc. Afirmativ ar fi și apărut ziarul acesta, din care au pătruns câteva exemplare până la Episcopul Gherasim Adamovici în Sibiiu. Dar îndată ce a prins de veste guvernatorul Transilvaniei, contele Gheorghe Bánffi, a intervenit la Curtea din Viena, cerând să se interzică lui Piuariu și Iorgovici publicarea ziarului românesc pentru motivul că « prea periculoasele idei de libertate ale Francezilor » *(perniciosissima Gallicanae licentiae principia)* se propagă cu mare iuțeală și pot pricinui « *sguduirea liniștei publice* » [1]).

Intervenția lui Bánffi a zădărnicit deci și la 1794 continuarea muncii începute la Viena de către ardeleanul Ioan Piuariu împreună cu bănățeanul Paul Iorgovici.

Cel dintâi se va fi resemnat anevoie. De aceea îl vedem cheltuindu-și energia prin izvodirea și publicarea unor cărți așa de felurite și îndepărtate de specialitatea sa științifică. Interesul lui multilateral pentru cele mai felurite probleme nu a slăbit nicio clipă, îndemnându-l să sprijinească deopotrivă orice întreprindere folositoare neamului său, dela cartea

[1]) I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară românească* în *Anuarul Inst. de Ist. Cluj* vol. I. p. 121.

cuprinzătoare de sfaturi pentru îngrijirea stupilor, până la memoriul politic postulând drepturi naționale, până la traducerea istoriei universale și la tipărirea Evangheliilor din cari făgăduia la sfârșitul vieții să trimită Episcopului Iosif al Argeșului 30 de bucăți, spre a le împărți *în dar* pe la biserici... [1]).

VII

Legăturile cu satul natal a înțeles a le cultiva cu asiduitate, clădindu-și aci chiar o piuă a sa proprie (actul oficial o numește: fabrică de lână). Împotriva lui se ridică însă breasla săsească privilegiată care, pretinzând că are privilegiu exclusiv — ausschliessendes Privilegium — pentru asemenea întreprindere industrială în valea râului Sadu, cere stăruitor, la 1800 și la 1802, autorităților în drept să interzică oculistului Molnár orice știrbire a pomenitului privilegiu. Din Viena fu trimisă această cerere guvernului ardelean, să culeagă informațiuni și să-și dea părerea în timp de 8 săptămâni. In ședința sa ținută în Cluj la 31 August 1802, guvernul examinând chestiunea inclina să sprijinească pe Molnár; cancelaria Curții din Viena cere însă noi informațiuni la 28 Octomvrie 1802 stăruind să fie întrebată și Universitatea săsească, dacă în cuprinsul «pământului crăesc» breslele își exercită meseria cu totala excludere a nebreslașilor, ori și acestora li se îngădue meseria, unde nu se împotrivesc statutele breslei? Nu e cunoscută hotărîrea definitivă, ce se va fi luat la Viena în chestiunea aceasta. Se vede însă că oculistul Molnár nu s'a dat învins nici în lupta aceasta încordată cu Sașii privilegiați. Cu nouă ani mai târziu, în Aprilie 1811, el solicita cancelariei din Viena încuviințarea unui *privilegiu exclusiv* pentru fabrica de tors lână, ce intenționa să întemeieze în Sadu (Bittschrift um Bewilligung eines *Privilegii Exclusivi* für die in Zoodt nächst Hermannstadt zu errichtende Schafwollen - Gespünst - *Fabrik*). Constatându-se că întreprinderea lui Molnár merită considerație și încurajare (Molnars Unternehmung *in Siebenbürgen* Rücksicht und Aufmunterung

[1]) N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*. An. Ac. Rom. M. S. L. tom. XXVIII (1905—6) p. 228.

verdiene), cancelaria exprimă părerea să fie îndrumat guvernul Transilvaniei a înlătura după putinţă piedecile din calea acestei întreprinderi şi a-i înlesni propăşirea. Impăratul Francisc I lua act la 30 Aprilie 1811 de această opinie a cancelariei de Curte. Impărţindu-şi timpul între catedra din Cluj şi lucrările sale din Sibiu precum şi în necontenitele lupte cu breslaşii din Cisnădie, Sibiu şi Braşov, Piuariu-Molnár îşi continuă fecunda şi variata muncă până la *16 Martie 1815*, când moartea îi curmă firul vieţii în vârstă de 66 ani. El fu înmormântat lângă biserica ortodoxă-română din Sibiu (suburbiul iosefin) îndeplinindu-i slujba prohodului Arhimandritul Ilie Popovici împreună cu preoţii Bucur şi Gheorghe Bobeş. Soţia sa Regina îl precedase pe calea veciniciei înainte cu 4 ani, decedând la 1 Iunie 1811 în vârstă de 63 ani, din cauza unei boale de piept [1]).

Astfel se înfăţişează vieaţa şi activitatea învăţatului oculist şi profesor dela înalta şcoală din Cluj.

Deschizător de drumuri în mai multe ramuri ale scrisului românesc, poliistor cu interes uimitor de treaz pentru tot ce ar fi putut să contribue la promovarea năzuinţelor spre lumină ale neamului său, luptător în domeniul vieţii politice, economice şi culturale-ştiinţifice, oculist cu bună reputaţie chiar în afară de graniţele ţării sale de naştere, cel dintâi profesor şi autor român al unei lecţiuni inaugurale rostite în limba latină dela înălţimea unei catedre academice, izvoditor al atâtor cărţi folositoare, doctor cu milă pentru bolnavii săraci, pe cari înţelegea să-i vindece şi să-i îngrijească gratuit, deci « doctor fără de arginţi », — Ioan Piuariu-Molnár trebue considerat ca un demn *înainte mergător* al selectului nostru corp medical şi ca un distins membru al şcoalei transilvane, prin care s'a plămădit aluatul cel nou pentru renaşterea literaturii şi culturii române în cursul veacului al XIX-lea.

Oricâte relaţiuni sociale durabile şi folositoare a reuşit *fiul Popii Tunsu* din Sadu să înfiripeze cu domnii dela Viena, dela Sibiu şi dela Cluj, în tot cursul sbuciumatei şi laborioasei sale vieţi nu a dat niciodată uitării interesele neamului, din care a odrăslit, nici pe ale satului, din care a plecat.

[1]) Cf. *An. Inst. de Ist. Naţ.*, Cluj vol. I. p. 342.

I

O cerere a protopopului ortodox Ioan din Sadu, tatăl lui Ioan Piuariu Molnar către Guvernul Transilvaniei pentru a-i permite să călătorească la Viena.

Copie nedatată

Excellentissime D(omi)ne Comes etc.

Cum ad nuperam humillimam instantiam Excellentiae Vestrae et Ecxelso Regio Gubernio ratione Archi Diaconatus mei in Possessione Szad indulgendi ac simul mihi conferendi in conformitate assignationis Rdssimi Episcopi Dionysii Novakovits porrectam Excellentia Vestra et Excelsum Regium Gubernium ad Episcopum nostrum memoratum religare dignabatur qvatenus mihi Idem Episcopus satisfaceret, quem adempta resolutione tam Excelsi Regii Gubernii quam vero Excellentissimi D(omi)ni Ep(iscopi) Romano-Catholici Literis in hac materia gratiose emanatis accessi praememoratum Ep(iscop)um Dionysium Novakovits orando, quatenus mihi satisfacere dignaretur, a quo nihil propter nudam appromissionem usque hodiernum consequi valui, neque consecuturum nec spero, cum de die in diem accomodationem, mihi assignatam stationem, differe nitatur. Proinde:

De genu humillime oro Excellentiam vestram et Excelsum R. Gubernium stątum meum pientissimo sibi cordi summere ac simul gratiose Literas passuales emanari facere dignetur, quibus mediantibus liber dimissus Viennam proficisci valeam, penes quas oro Excellentiae Vestrae et Excelsi Regii Gubernii Gratiosas Recommendatorias tali itinerant danda pro Elemosina quam Excellentiae Vestrae et Excelsi R. Gubernii, hoc in passu gratiosam Benignitatem constanter praestolaturus aeternum emorior.

Excelentiae Vestrae et Excelsi
Regii Gubernii

humillimus Servus:
Protopop Iuon Szadiensis
non Unitus.

(E. F. L. XX. fasc. 6 nr. 5.)

II

Intervenția lui Piuariu-Molnar la guvern pentru sporirea școalelor românești în Transilvania.

1782
VI 14.

Copia ad N-rum 1530/1782.

Hochlöbliches Gubernium!

Die Grösse der Allerhöchsten Milde, so auch auf die Jugend der Wallachischen Nation, durch Einführung der Staats-Schulen sich ergossen hat, ersehe ich unterm 22-ten May in tiefester Ehrfurcht.

Ich unterlege demnach unterthänigst nachfolgenden Plan, den ich über den erhaltenen Allergnädigsten Auftrag meines Allerhöchsten Kaisers, und Eines Hohen Landes-Gubernii entworfen babe: Er weicht zwar in etwas von der Hohen Willensmeinung ab, aber alles, alles was ich sagen werde, hat den Einfluss auf die getreuen Unterthanen die den oesterreichischen Staatskörper mit auszumachen das Glück geniessen. Wir fühlen die Milde unseres gerechten Monarchens; wir flehen dahero nur darum dero Thron an, um die Vermehrung der schon begnehmigten Erziehungs-Instituten.

Zwölf Schulen, welche in so vielen Pfarren sollten vertheillt werden, wären nicht hinlänglich; denn die Zahl der Dörfer ist zu gross, als dass sämentlich, und besonders wegen ihrer Entlegenheit sollten Theil nehmen können. Wenigstens müsten auf diese Weise acht bis neun Dörfer ihre Kinder zusammen schiken; ausser dem nun, dass die weite Entlegenheit ein unübersteigliches Hindernis für die Kinder der armen Unterthanen wäre, so würde auch die Anzahl der Schulfähigen zu gross, von so vielen Dörfern in einer Schule, und nicht zu übersehen seie.

Ich spreche aus eigener Erfahrung, da ich das Amt eines Lehrers bei dem Löbl^{n}. 1-ten wallach^{n} Regmt, und doch nicht über hundert Kinder zu versehen gehabt. Der Lehrer ist benöthiget vieles zu übersehen, seine eifrige Mühe reicht ihm nicht zu, zwei hundert Kinder genugsam zu unterweisen; und in so vielen Dorfschaften kann man sicher so viele zählen.

Auch dem Vater fällt es schwehr dem Sohn seine Bedürfnisse so ferne zu senden, massen er ihm nur die Lebensmittel, nicht aber Geld geben kann. Im Banat ist die Jugend in allen beträchtlichen Örtern mit Schulen versehen; Es wäre also nöthig die Vermehrung derselben auch im Grosfürstenthum Siebenbürgen im Anfang auf Siebenzig Allergnädigst zu begnehmigen. Solche wären:

1-stens Von einem hiezu zu ernennenden Director in die demselben scheinende Ortschaften zu vertheilen, auf deren Kösten die Schulgebäude nach der erforderlichen und vom Director anzugebenden Grösse

könnten errichtet werden. Die Innwohner werden dadurch gering beschwehrt; denn die Lage der Gegend reicht ihnen selbst die Hand, die dazu gehörige Baumaterialien herbei zu schaffen. Ich meine, man soll sich nach Beschaffenheit der übrigen Häuser richten, wovon diese gebauet.

2-tens Sollen die Lehrer in den ächten Gründen der Normalart solange von dem Director unterrichtet werden, bis dieselben die erforderliche Fähigkeiten gegen strenge Prüfung erworben haben. Nicht minder sollen

3-tens Die Lehrer den Eifer der Schüler jährlich berichten, damit man sehen möge, wie sich der Fortgang in der Unterweisung der Pflichten, das ist: gegen Gott, sich selbst, und gegen seinen Nebenmenschen von Zeit zu Zeit verhalte, und da nunmehro

4-tens Die Milde des grosen Kaysers patentmässig die christliche Tollerantz auch anwendbar in Absicht der Nichtunirten Religion gnädigst darreicht; So wäre ich des unmassgeblichen Erdachts

5-tens Dass, wo die Zahl der Nicht-Unirten überwiegt, da soll ein Nicht-Unirter Lehrer den Unterricht befolgen, nicht minder aber soll ein Unirter Lehrer da unterweisen, wo die Zahl grösser ist. Das Gleichgewicht dieser zweier Einwohner in den bestimmten Schulörtern, soll ein Unirter Lehrer die Unterweisung vollziehen; oder aber:

6-tens Das zwischen sechs oder sieben Dörfern ein Unirter Lehrer angestellet werden könnte, wo sodann die Kinder nach Unterschied der Religion sich vertheilen können.

Dieses ist, was ich Einem H. Löblichen Gubernio unterthänigst vorzutragen habe. Ein Gesichtspunkt, der die Herzen der Menschen bestärkt, die Löbl. Gesinnungen erkläret, Gott, Vorgesetzte, den Mitbürger, die heiligsten Gesetze unseres gerechtesten Fürstens zu beobachten lehret. Nur dieses Erziehungs-Institut ist vermögend, Vorurtheile, Irrthümer zu Boden zu legen. Schranken zu setzen, damit das Vaterland wegen verabsäumter Pflegung seiner Bürger nicht mehr beraubt werde, Moldau und Wallachei den Nutzen fühlen.

Ich widme dahero diesen unterthänigsten Vortrag, und mich zu ferneren Diensten, zum Wohl des Vaterlandes, und meiner Nation, unterthänigst bittend: damit diese fusfälligste Vorstellung, in original mildest dem Allerhöchsten Hof möge einbegleitet werden.

Ich ersterbe
Eines Hoch Löblichen Landes Gubernii

ganz unterthänigster Diener
Iohann Molnar m. p.
Oculist im Gross Fürstenthum
Siebenbürgen

Hermannstadt den 14-tens Iunii
A. 1782.

III

Adresa guvernului transilvan către împăratul Iosif II în legătură cu memoriul înaintat de Piuariu-Molnar în chestiunea şcoalelor româneşti.

1782
VIII. 16

Nr. 1530 A 1782.

E Regio M. Pptus Trāe Gubernio
Cibinū die 16 Aug. 1782.

Sacratissima Caesareo-Regia et Apostolica Majestas!
Domine Domine Clementissime!

In ordine ad preces Ioannis Molnar Oculistae ejusdemque desuper depromptam, hiccque pro uberiori altissimo trutinio humillime advolutam opinionem, de erigendis apud Valachos trivialibus Scholis, in consequentiam B. Decreti Regii de 20 Martii a. c. exarati, de genu referendum Majestati Vestrae Sacratissimae habemus: quam bona et salutaris est intentio, institutionem juventutis in Pagis Valachicis promovendi, tam difficilem videri viam, quae ad hunc scopum obtinendum proponitur: nam 1° Fundum Scholarum Nationalium se ad sumptus majores in rationem harum Scholarum extendere non posse, quum ad summum ad 600 florenos, eosque tum solum quum aliae erogrationes huic fundo adhuc inhaerentes desierint, in aperto est; e qua summa non pluribus, quam 12 Ludi Magistris 50 flor. subsidium praestari posset. 2° Fundus hic ab origine pro Catholicis Scholis destinatus, quomodo in dis Unitos subdividi possit, non videtur; et alioquin per edictum Tolerantiae dis Unitis totus modus proponitur, qua ratione ipsis licitum sit, scholas erigere atque dotare. Nihil itaque reliquum esse videtur Nobis, quam ut opinioni sub N-ro 2224 in Protocollo Commisionis Literariae sub 14-ta Maji c. a. Sacro Majestatis Vestrae conspectui demisse substrato ad punctum 9-um depromptae inhaereamus, ut videlicet si gratia Majestatis Vestrae Regia accesserit, praeter Scholas, quae jam in usum Valachorum erectae sunt, et praeter quam quod illis omnes aliae Scholae pateant, e Fundo Scholastico pro 12 Scholis subsidium adhuc praestetur, ac pro his praecipua loca per Episcopum Fogarasiensem designentur. Caeterum Valachi eo adducantur, ut more aliarum Nationum viribus etiam suis Scholas quasdam triviales instruant et Iuventutem in Officiis erga Deum, Principem, et Societatem instrui curent; id quod constitutis loco superfluorum Poparum Ludi Magistris fieri posset. Iugi in reliquo fidelitate emorituri

Sacratissimae Majestatis Vestrae humillimi perpetuoque

fideles subditi et servi

fgangus C. Kemény m. p.
phus Donáth m. p.
B. Samuel de Brukenthal m. p.

IV

Cererea lui Piuariu-Molnar către împăratul Iosif II pentru a i se încuviinţa titlul de nobil.

1785
V.16

Ab Imperatore
praes. 16-ten May 1785.

Allergnädigster Kaiser!

Der zur Stillung des in Siebenbürgen in Monath November des vorigen Jahres entstandenen gefährlichen und allgemeinen Verwüstung androhenden Aufruhres von dem dasig-königlichen *Gubernio* ausgeschickten *Commission* ward auch unterzeichneter beygesellet. Diese *Commission* zog sogleich aus Hermannstadt bis nach Mühlbach, blieb einstweilen da stehen, und schickte *Supplicanten* an Ort und Stelle, wo die Aufrührer versammelt waren. Die augenscheinlichste Lebensgefahr schreckte ihn nicht ab, er besiegte die Vorstellung der schrecklichen *Situation*, in welche er hiedurch seine Angehörige versezte; um dem Mord und Plundern Einhalt zu thun, um das arme betäubte Volk zu Rechte zu weisen, um hiedurch seinem König treuen pflichtschuldigen, seinem Vaterlande und neben Menschen erspriesliche Dienste zu leisten, entschloss er sich bis zu dem Lager der Aufrührer zu dringen; er that es, hielt auch eine nachdrückliche Rede, stellte ihnen ihr unmenschliches schreckliches Vergehen so nachdrücklich vor, dass das ganze unter Anführung des *Crisan George* versammelte Volck sich ferner von Blutvergiessen und plündern zu enthalten versprach. Und viele von dem *Corps* zerstreuten sich und giengen nach Hause, die umliegende Dorfschaften schickten ihre *Deputirte* an den unterzeichneten, liessen sich über den Betrug des ersten Anführers *Horja* aufklären, wodurch in dieser Gegend der freye ungestörte Handel und Wandel wiederum hergestellet wurde.

Nachdem Supplicant hiemit den Endzweck seiner Zusendung erreichet, kehrte er zurück nach Mühlbach, erstattete daselbst der oberwehnten *Commission* seinen Bericht und gieng nach Hermannstadt seine Berufsgeschäfte an wiederum hervorzunehmen.

Allergnädigster Monarch! Nachdem diejenigen, welche bey gedachter Gelegenheit in Absicht auf die Besänftigung der Aufbrausenden Zurechtweisung des betaubten Volckes und Herstellung der öffentlichen Ruhe sich einigermassen ausgezeichnet haben, von Euer Mayestät grossmüthigst belohnet worden; So unterwindet sich auch *Supplicant*, sich dem Allerhöchsten Gnaden Thron zu nähern und allerunterthänigst zu bitten: Euer Mayestät geruhen seine oberwehnter massen zur Besänftigung und Zurechteweisung des tobenden Pöbels angewendete Mühe, ausgestandene Lebensgefahr, durch die zu wegen gebrachte Beruhigung einer ziemlichen Gegend dem Publico erspriesslich geleistete Dienste,

seine durch mehrere Jahren in unentgeltlicher Heilung verschiedener mit mancherley Augenkrankheiten behafteten armen *Contribuenten* bey seiner geringen Besoldung ganz unverdrossen und menschenfreundlich angewante Mühe, mildest zu beherzigen und in Anbetracht dessen für ihn und seinen Bruder einen Adelsbrüf mit mildester Nachsicht der Tax allergnädigst ausfertigen zu lassen. Hierdurch wird dem *Fundo Contributionali* nicht der mindeste Nachtheil zugehen, weil der *Supplicant* in *Fundo Regio* wohnet, und possessioniert ist, wo jeder Inwohner ohne Unterschied und Rücksicht auf die *personal Condition* die königl. Steuer und Gaben entrichten muss.

Durch diese mir zugehende Allerhöchste Gnade werden mehr andere angeeifert bey Gelegenheiten, wo es um die öffentliche Wohlfahrt sich handelt, keine Gefahr zu scheuen, und seinem treuen segnenden Landesfürsten auch mit Aufopferung seines Privat Wohls an Tag zu legen.

Johann Molnar m. p.
Oculist.

Opinia Cancelariei: « Supplicant hat unlängst ein gleiches Anbringen eingereicht, worüber der Schluss gefasst worden, bey Angelegenheit der zur Nobilitirung vorzuschlagenden Sachsen Bedacht darüber zu haben, es wird also auch diese Bitte in dessen *ad notam* genommen».
(Arh. canc. aul. trans. nr. 6232/1785).

V

Cancelaria Curţii din Viena exprimă părerea că nu este necesar a se încuviinţa lui Molnar un privilegiu exclusiv pentru cartea de gramatică română.

1787
XI.7

Dem P. T. Gubernium!

Johann Molnár Okulist, bittet um ein ausschliessendes Privilegium über den Verlag einer von ihm verfassten wallachischen Gramatik. Da nach der allgemeinen Vorschrift aber ein von einem Inländer in den k. k. Erblanden aufgelegtes Werk daselbst nachzudruken niemand befugt ist; so bedarf der Bittsteller keines Privilegiums; und dieses ist ihm auf die mitfolgende Bittschrift zu bedeuten.

Wien 7. Novemb. 1787. Gall m. p.
Expedit Palffy m. p.
vid. Donáth m. p.

VI

Propunerea cancelariei aulice ungaro-transilvane din Viena pentru numirea lui Molnár ca profesor la Cluj.

1791
I. 16

Circulandum

Vortrag der Ung. siebenbürg. Kanzlei vom 30-ten X-bris 1790. Mittelst welchen angetragen wird, dass der Augenarzt *Molnár* an der Klausenburger Akademie einen 3 monatlichen Unterricht in der Augeheilung jährlich ertheilen solle.

Es wurde schon (S-e 3460. 1790) von dem siebenb. Gubernium angetragen, womit gedachter *Molnár* zu Klausenburg alle Jahr durch 3 Monate in der Augenkur Unterricht zu geben angehalten und als Professor angesehen werden sollte. Die Kanzlei hat den hier anwesenden *Molnár* hierüber mündlich vernommen und dessen Äusserung dem Gubernium um Bericht zugesendet, welches nun gegenwärtig die Äusserung des *Molnár* folgendermassen erörtert, und zur Ausführung anträgt.

1mo Seyen die Zuhörer der Anatomie und Chyrurgie bei der Klausenburger Akademie zu dem Augenarznei Unterricht um so mehr anzuhalten, als diese Kenntnis bei den künftig in Städten und Kreisen anzustellenden Wundärzten erforderlich ist.

2do Sollten nicht allein die ordentlichen Zuhörer der Chyrurgíe, sondern auch die in den Kreisen und Städten angestellten Wundärzte, welche mit keinem akademischen Zeugniss, die Augenarznei Wissenschaft gehört zu haben, versehen sind, nach und nach zu diesem Unterricht herbeigezogen werden, da sie ohnedies zu einem semestral Kurs in der Vieharznei und Geburtshülfe berufen werden sollen.

3tio Könne dieser Unterricht am bequemsten im sommerlichen Kurs von Ostern bis Ende des Schuljahres fortgesetzt werden, wobei in den letzten 3 Monaten Juny, July und August auch über die Augenheilung Vorlesungen gegeben werden könnten, um mit Ausgang des Schuljahres die Zuhörer der Prüfung unterziehen zu müssen.

4to Seye das Erachten des *Molnár*, dass der Studienfond zur Bestreitung der erforderlichen grösseren Auslagen unzulänglich wäre, gegründet, daher rathet das Gubernium ein, dass dem besagsten Augenarzt für diese ausserordentliche Verwendung zu seinem aus der Provinzialkasse fliessenden jährlichen Gehalt von 250 f. diejenigen 200 f., welche ihm aus der Kameralkasse gegen jährliches Anlangen bewilligt, während des Krieges aber zurückbehalten wurden, fürs künftige fortan zu verabfolgen wären; zu diesem ausgemessenen Gehalt von jährlich 450 f. sollen ihm nach dem weiteren Einrathen des Guberniums für die ausserordentlichen Ausgaben überhaupt jährlich nur 150 f. aus dem Studienfond verabreichet

werden, da er zur Ausübung so mancher einträglichen Kuren sich auch in andere Länder zu begeben, bisher die Befugnis hatte. Endlich 5to Sollen die *Microscope* und andere erforderliche Geräthschaften zum Gebrauch der Akademie aus dem Studienfond erkauft werden, der besagte Augenarzt aber sey unter die Mitglieder der Akademie aufzunehmen, und ihm der Titel eines Professors zu verleihen.

Die Kanzlei tritt dem Anträgen des Guberniums vollkommen bei, und erbittet sich hierüber die allerhöchste Genehmigung.

Den 18ten. Die von der Kanzley angesuchte Genehmigung dürfte unbedenklich ertheilet werden. Izdenczy m. p.

Eodem. Similiter Eger m. p.

Den 19-ten Similiter m. p.

Den 20-ten Similiter Reischach Franz m. p.

Resol(utio) augustissima
Ich genehmige das Einrathen der Kanzley.
Leopold m. p.

Den 21. Jan. 1791.

VII

Cererea lui I. Piuariu-Molnár pentru permisiune de a călători în Viena.

1791
IV.12

Méltóságos Fö Igazgató Tanátshoz.

Minekutánna Felséges Fejedelmünknek Kegyelmes parantsolatyánál fogva ezen Királyi Kolosvári Lyceumba szem orvoslást tanitónak kineveztettem, Tisztem szerint, az annál most jelenlévő s oktatásomkor használható Eszközöket oly kis számmal találtam, tegnap azokat meg vizsgálván, hogy azon tizenkét aranyokkal, melyekről midőn a fenn emlitett Tárgyhoz czélozható, 's most mindjárt el kerülhetetlenül szükséges Eszközökről tett fel jegyzésemet a' Méltóságos Fő Igazgató Tanátsnak ezen folyó Esztendőnek elején be nyujtottam vala, még akkor bövebben emlitést tettem, minden most meg kivántató Eszközöket semmiképpen sem szerezhetem meg.

Oda megy tehát ezennel az én alázatos kérésem, hogy mivel a mint ezen maga valóságában, ide foglalt, de ugyantsak eredetébenn vissza is adandó Levél bizonyittya, most Bécsbe hivattatom, melyre is egyszersmind a Méltóságos Fő Igazgató Tanátstól engedelmet alázatosan kérek, hogy Lasgallner Generalisnak, ki is mind a' két szeme világától meg fosztva vagyon, hályogát levégyem hatalmasitson engemet annyira a Méltóságos Fő Igazgató Tanács, hogy a' szem orvoslás tanitáshoz el kerülhetetlenül szükséges Eszközöket, melyeknek megszerzésére mintégy Száz Forint kévántatik, meg vehessem; Ezen alkalmatossággal,

mely felhivattatásom által magát elő adta, a' leg jobb Eszközöket meg szerezhetem, mivel az ezeket készittő értelmes Mesterembereket már ösmérem, és azon meg szerzett eszközöket, melyek nélkül tanitásomat el sem is kezdhetem, magammal Bécsből le is hozandom, a' midőn ugy intézem fenn maradásomat, hogy a' következendő Juliusnak elején az itteni K. Lyceumban rendes Tanitásomat el kezdhessem.

Kolosvár 12-dik Apr. 1791.

Molnár János s. k.
Királyi szemorvos.

VIII

Adresa guvernului din Cluj către împăratul Leopold II, în chestiunea călătoriei lui I. P.-Molnar la Viena.

1791
IV.16

Sacratissima Caesareo-Regia et Apostolica Majestas,
Domine Domine Nobis Clementissime!

Ad Preces Ioannis Molnár Oculistae hujus Principatus facultatem Viennam eundi petentis indulsit quidem eidem fidele hocce Majestatis Vestrae Gubernium, ut is Viennam proficisci possit, verum cum praelectiones ejusdem juxta institutum a Majestate Vestra Sacratissima jam approbatum 1-a statim Iunii initium suum capere debeant, in potestate fidelis hujus Majestatis Vestrae Gubernii situm non fuit, ut eidem facultatem ad 1-am: usque Iulii emanendi concedat.

Quod prout sub hodierno praenominato supplicanti, intimatum habetur, et is eo una inviatus est; ut facultatem ulterius remanendi a Majestate Vestra Sacratissima humillime exorare satagat, ita hoc ipsum Majestati Vestrae Sacratisimae penes humillimam reacclussionem supplicis libelli a supplicante anno adhuc superiore apud Augustam Aulam porrecti et huic Gubernio erga remissionem transpositi, nec non penes demissam acclusionem ab eodem intuitu concedendae praeattactae discendendi facultatis nunc porrectae repraesentationis eo addito imo cum submissione, referre sustinemus; quod etiam fideli huic Majestatis Vestrae Gubernio intentio-saepefati Oculistae ad probanda, et omnino oportunum esse videatur, ut ipsemet instrumenta ad praelectiones suas in Academia Claudiopolitana procuret. Qui in reliquo intemerata fide et fidelitate perennamus Majestatis Vestrae Sacratissimae:

humillimi perpetuoque fideles subditi ac servi
Georgius C., Bánffy m. p. David Szaekelly m. p.
C. Ladislaus Teleki m. p.

E Regio M. Principatus Transylvaniae Gubernio Claudiopoli die 16-a Apr. 1791.
(3967/1791).

XI

Guvernul din Cluj cere Magistratului din Sibiu informaţiuni urgente în chestiunea nobilitării lui Ioan Piuariu-Molnar.

1791
VI.17

Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Archi Ducis Austriae, Magni Principis Transylvaniae et Siculorum Comitis Dni Dni nostri Clementissimi nomine.

Excellentissime, Spectabilis ac Generose, prudentes ac circumspecti Fratres nobis observandissimi ac benevoli! Salutem et Gratiae Caesareo Regiae Incrementum. Advolutae isthic in origine preces Ioannis Molnar Occulistae sibi, suoque ex fratre nepoti Petro Litteras Armales nobilitationales cum praedicato de Müllersheim et relaxatione taxae conferri orantis, altissimo Loco prorectae, abindeque pro danda informatione et opinione horsum transpositae D-Vris erga remissionem eo fine transponuntur, ut de meritis et qualitatibus reliquisque animi dotibus, quae ad consequendam Nobilitatem requirerentur tam supplicantis quam praesertim praefati ejusdem nepotis, hic Loci plane ignoti, Regium hocce Gubernium quantocius genuine informare noverit. Sic facturis altefata Sua M(aies)tas benigne propensa manet. E Regio M(a)gni P(rinci)patus Tranniae Gubernio. Claudiopoli die 17-a Junyi 791.

G. Bánffy m. p.

David Székelly m. p.
Wolffgangns Cserei m. p.

X

Magistratul din Sibiu răspunde la adresa guvernului din 17.VI.1791.

1791
X.1

Ad Excelsum Regium Gubernium.
Cibinii die 1-a Octobr. 791.

Tenore gratiosi Decreti Gubernialis sub 17 Iun. a. c. nroque 5236 ad nos exarati dignatum est Excelsum R. Gub. readvolutam instantiam Ioannis Molnar Occulistae sibi, suoque ex fratre nepoti Petro Litteras Armales pro consequendo statu nobilitari cum praedicato de Müllerscheim et relatatione taxae conferri orantis ea cum ordinatione nobis comunicare: quo de meritis et qualitatibus reliquisque animi dotibus, quae ad consequendam nobilitatem requiruntur, tam supplicantis quam praesertim ejusdem nepotis Exc(-lsum) Regium Gub. genuine informaremus.

Ad huius proinde gratiosae ordinationis exigentiam humillime referendum esse duximus; de praecellentibus meritis quibus supplicantis

petitum innititur Magistratui equidem nihil constare, id autem *diffiteri non posse, eundem in arte oculos medendi probe versatum variaque insignia experientiae artisque suae edidisse specimina.*

Relate ad supplicantis qualitates constat eundem ex pago sedis huius Cibiniensis Szád nationeque Valachica oriundum jure uxorio hic Cinibii domum nonnullosque fundos extravillanos possidere, jus vero civitatis ex eo, quod non e gente Saxonica seu Germanica derivetur, hucusque nondum obtinuisse.

Caeterum *commendabiles prae se fert animi dotes estque vir bonus et honestus, et prout intelleximus, hominibus miseria paupertateque pressis saepius auxilio beneficiisque succurrere solet.*

Quod denique supplicantis ex fratre nepotem attinet, is, cum nobis plane ignotus sit, praesumtionem contra eundem militare requisitis qualitatibus ad consequendam nobilitatem eo minus provisum esse, quum casu, quo inter coincolas suos emineret, intuitu morum et scientia, jam diu inter nos observari et notus fieri debuisset; de praesenti vero plane nobis incognitus est.

Interea tamen gratiae et clementiae Sacr(atissi)mae Suae Mattis reliquendumesse censemus, an eosdem nobilitate condecorare dignabitur; quum soli Regiae Majestati jus et facultas competat, eos, quos auditis fidelibus suis statibus hac praerogativa dignos judicaverit, ad statum nobilitarem evehendi.

Quibus in reliquo jugi venerationis cultu persistimus.

Hirling m. p., expedivit Müller
m. p. d 7 Xbr. 791.

XI

Guvernul din Cluj comunică Magistratului din Sibiu că prin decretul din 21.III.1792 i s'a încuviinţat oculistului Molnár titlul de nobil « von Müllersheim ».

1792
IV.13

Sacrae Regiae et Ap. . . etc.

Excellentissime. . . incrementum!

Dignata est sua Majestas Sacratissima medio Benigni Sui de 21-ma proxime superioris mensis Martii a. c. eatenus emanati Decreti aulici, sumtis benignam in considerationem meritis Ioannis Molnár Oculistae, in arte medendi sibi comparatis, publicoque praestitis, Eidem Litteras Armales Nobilitationales, cum praedicato de Müllersheim, sine taxa clementissime resolvere.

Quam Benignam Resolutionem Regiam D-Vris eo fine eaque cum ordinatione Regium Gubernium perscribere voluit, ut desuper praefatum impetrantem Ioannem Molnár certiorem reddere haud intermittant. Sic facturis altefata Sua Majestas benigne propensa manet. E Regio

Magni Principatus Transsylvaniae. Gubernio. Claudiopoli die 13-a Aprilis A 1792.

B. Wolfg. Bánffy m. p.

J. Bedeus de Scharberg m. p. Secr

(Magistratui Cibiniensi).

XII

Cancelaria aulică respinge cererea oculistului Molnár pentru publicarea ziarelor româneşti şi ordonă guvernului din Cluj să-l îndrume la împlinirea obligaţiilor profesionale.

1793 / XII.21

Decretum ad Gubernium

Adjacentem supplicem libellum Ioannis Molnar Oculistae Transilvanici et in Academia Claudiopolitana Professoris Publici, tenore cujus idem sibi Ephemerides Valachicas edendi, illasque in Regnum etiam Hungariae expedendi Privilegium elargiri petit, ea cum ordinatione comunicari R. Gubernio, ut supplicantem ad explendas muneri professionis suae partes inviet.

Viennae 21-a Decembris 1793.

Exp Teleky m. p. Bedö m. p.

Vidit Cronenthal m. p.

XIII

Adresa guvernatorului Gheorghe Bánffy către cancelaria aulică din Viena pentru a interzice lui Ioan Molnar şi Paul Iorgovici publicarea ziarelor româneşti.

1794 / IV.24

Excellentissime ac Illustrissime Domine S. R. J. Comes Cancellarie Aulice!

Ad supplicem libellum *Joannis Molnár*, publici in Academia Claudiopolitana Oculistae Professoris Gubernio Regio recentius exhibitum, medio cujus idem preces suas pro obtinendo Novalium Valachicorum in Trannia et Hungaria vulgandorum privilegio exclusivo reiterat, haec, reflexe ad B. Decretum Aulicum sub N-ro 4587 anni praeteriti ad Gub. Regium emanatum, per idem RGubernium edita est Resolutio: *Siquidem Rgubernium Preces Privatorum ad Thronum Suae Majestatis S(acratissi)mae promovere haud consueverit, petito supplicantis deferri non posse.*

Cum autem ex Contextu praementionati ejusdem supplicis libelli non tantum id observaretur, quod certus *Paulus Iorgovits* Typographiae

Illyricae Viennensis corrector, impressionem similium Novalium jam effective procuraret, ac nonnulla eorundem Exemplaria etiam Episcopo Graeci Ritus non Unito Gerasimo Adamovits Cibinium submisisset; sed praeterea id quoque praevideatur, quod exponens Professor, penes praeviam Gubernialem Resolutionem, ulteriorem in substrato ad Augustissimum Thronum Regium procul dubio sumpturus sit recursum.

Ideo Excellentiam Vestram officiosissime requirendam esse duxi, quatenus rem hanc eo agere dignetur, ut non solum praenominato Professori ad Suam M(ajestat)em S(acratissi)mam eatenus nefors recursuro petita vulgandorum Novalium Valachicorum licentia simpliciter negetur; sedetiam mentionato Pauli Iorgovits impressio ejusmodi Novorum, praesertim si Facultatem desuper nondum obtinuisset, haud admittatur, admissa vero, si adhuc modus est, omni ratione et tanto magis impediatur, cum modernae admodum criticae temporum circumstantiae, rerumque conversiones in diem ingravescentes, talium Novorum divul-gationem, si quando, nunc profecto vel maxime dissuadeant, ea potissimum etiam ex consideratione, quod passim et observetur et luculenter comprobetur, perniciosissima *Gallicanae Licentiae principia incautis legentium animis ex ipsa similium* novorum lectione praecipue instillari, ac per improbas eorundem narrationes, sinistrasque explicationes propagari; hunc vero diversas animorum conturbationes, et opinionum convulsiones, ac ipsam etiam publicam inquietudinem plurimum promoveri, ut adeo sonticis ex causis diminutio potius, quam multiplicatio ejusmodi Novalistarum exoptanda esset.

Quibus eo certius antevertendis et impediendis Excellentiae Vestrae efficacem cooperationem officiose interpellandam esse censu, peculiari caeteroquin cum veneratione perseveraturus.

Excellentiae Vestrae obsequentissimus Servus
Claudiopoli Die 24-a Aprilis 1794 Georgius C. Bánffy m. p.
Excell(entissi)mo D. C. Cancellario Aulico Samueli a Teleki.

XIV

Opinia cancelariei aulice transilvane în chestiunea activității ziaristice a lui Molnar și Iorgovici.

1794
V.10

Unter dem Vorsitz
des Hofkanzlers Grafen von *Teleki*
Gegenwärtige Hofräthe
von Rosenfeld
von Cronenthal Ref.
von Zejk
Freyh. von Miske

Gutachten

Wenn einer Seits die schaudervolle Ereignisse, welche sich von einiger Zeit her in Frankreich zugetragen, mit ihnen für das gemeine sowohl, als privat Beste verderblichen Folgen, anderer Seits aber der Zustand eines zahlreichen rohen Volks, welches nie an *Lectur* und Geschichtskenntnisse gewöhnet war, in genauere Betrachtung gezogen wird; so wird es einleuchtend, dass die Verbreitung empörender, und oft unbedachtsam ertheilten Nachrichten von Unordnungen und Gährungen aller Art, leicht irrige Meinungen, verwirrte Begriffe und schädliche Folgen bei dem gemeinen unaufgeklärten Volke hervorbringen kann.

Demnach durch eben die von dem k. *Gouverneur* Grafen Bánffi in dessen obangezogenen Schreiben aufgeführte Beweggründe bewogen, hat diese treugehorsamste Hofkanzlei den Bittsteller Johann *Molnár* mit seinem gleichmässigen Gesuche bereits unter den 20-ten Christmonats des jüngst verflossenen Jahres abgewiesen, und gedenket mit Euer Majestät höchster Begnehmigung auf den Fall, wenn es selber wiederholt der nachgesuchten Erlaubniss wegen, einschreiten sollte, selben neuerdings abzuweisen.

Es scheinet aber nothwendig zu seyn, dass auch dem obberührten Paul *Jorkovics,* welcher die Übersicht bei der hiesigen Illyrischen Buchdruckerei haben soll, die Verlegung u. Versendung derlei wallachischer Zeitungsblätter durch Behörde schlechterdings untersaget werde.

Welches man Euer Majestät höchsten Entschliessung ehrfurchtsvoll unterziehet.

Wien den 10-ten Maij 1794.

Samuel Graf Teleki m. p.
Johann von Cronnenthal m. p.

XV

Opinia cancelariei pentru a i se interzice lui Molnár și Iorgovici publicarea ziarelor românești, aprobată și din partea Consiliului de Stat.

1794
I.21—23

Circulandum

Vortrag der siebenbürg. Kanzlei vom 10-ten Maij 1794.

Über das Gesuch des bei der Klausenburger Universität in Siebenbürgen als Augenarzt angestellten öffentlichen Lehrers Joh. *Molnár,* um Bewilligung eines ausschliessenden *Privilegii* zur Ausgabe eines Zeitungsblates in walachischer Sprache.

Mit diesem Gesuche wurde Bittsteller vom siebenb. Gubernio, in Rücksicht, dass die Verbreitung empörender und oft unbedachtsam ertheilter Nachrichten von Unordnungen und Gährungen aller Art,

leicht irrige Meinungen, verwirrte Begriffe und schädliche Folgen bei dem gemeinen unaufgeklärten Volke hervorbringen kann, abgewiesen; zugleich hat auch der *Gouverneur* mittelst *Präsidialschreiben* den siebenbürg. Hofkanzler ersuchet, dem *Mollnar*, wenn er sich erkühnen sollte gereigtes *Privilegium* allhsten Orts anzusuchen, aus obangeführter Gewicht voller Rücksicht solches nicht nur zu verweigern, sondern auch dem *Corrector* der hiesigen illyrischen Buchdruckerei Paul *Jorkovits*, welcher bereits derlei in walachischer Sprache gedruckte Zeitungsblätter nach Hermannstadt an den nicht unirten Bischof abgeschickt haben soll, die weitere Verlegung und Verbreitung derlei Zeitungen zu verbieten. Da nun die Kanzlei den zur Verweigerung des vom *Molnár* angesuchten *Privilegii* obangeführten Grund ebenfalls rücksichtswürdig findet;

So hat dieselbe ihn mit einem gleichmässigen Gesuche bereits abgewiesen, und gedenket mit höchster Genehmigung auf den Fall, als er solches wiederholen sollte, selben neuerdings abzuweisen; auch findet sie nothwendig, dass dem obbemelten *Jorkovits* die Verlegung und Versendung derlei walachischen Zeitungsblätter schlechterdings untersagt werde.

22. May 1794. abgegeben Quiex m. p.

Eodem. Das gründliche Einrathen der Kanzley, wie auch die veranlasste kluge Abweisung des Bittstellers, erhält hiemit Meine Genehmigung Izdenczy m. p.

Den 23-ten Einverstanden. Eger m. p.

Eodem. Gleichfalls verstanden. Zinzendorf m. p.

Eodem. Similiter. Reischach m. p.

Resol(utio) aug(ustissima)

Das gründliche Einrathen der Kanzlei, wie auch die veranlasste kluge Abweisung des Bittstellers erhält hiemit meine Genehmigung. Dem Jorkovits ist allerdings die Verlegung und Versendung der wallachischen Zeitungsblätter zu untersagen, worüber sich die Kanzlei mit dem *Direktorio* einvernehmen wird.

In Abwesenheit Seiner M. des Kaisers.

Leopold m. p. Reischach m. p.

XVI

Se comunică guvernatorului Bánffy oprelîştea cerută de el.

$\frac{1794}{VII.5}$

Praesidiales ad C. Bánffy

Via Caesareo Regii Directorii Aulici *Paulo Jorkovics* Ephemerides Valachicas extradandi facultatem effective jam interdictam esse, in continuationem officiosissimarum extenus sub 31-a May a. c. N-ro

2208 ad. E. V-ram exaratarum Literarum eidem E. Vrae pro congruo Notitiae Statu hisce significandi honorem habeo.

Viennae 4-a Julij 1794. Csedó m.p.

Vidit Cronenthal m. p.

Exp. Rosenfeld m. p.

XVII

Breslele postovarilor din Sibiu, Brașov și Cisnădie cer să fie oprit Piuariu-Molnar a-și pune în lucrare fabrica sa din Sadu, care le-ar vătăma privilegiul exclusiv pentru această industrie în valea Sadului.

1802
VI.16

Die Hermannstädter-, Kronstädter- und Heltauer-Wollenweber-Zünfte stellen vor: dass der Augenarzt *Molnár von Müllersheim* in dem Dorfe *Czod* Hermannstädter Stuhls eine Wollenweber - *Fabrique* errichtet und sich zur Treibung dieses Gewerbes an dem *Czod* - Bache, wo sich die Walk-Mühlen der Heltauer-Wollenweber-Zunft befinden, eine eigene Walkmühle erbaut habe.

Da aber die Supplicanten Zünfte hiedurch in ihrem Gewerbe, wozu sie ein ausschliessendes *Privilegium* haben, beeinträchtigt werden; so bitten sie, womit dem gedachten *Molnár* von *Müllersheim* die Treibung der Wollenweberey, welche nach ihren Angabe, dem *Provinzial-Commerz* schädlich seyn soll, untersagt werden möchte.

Rel. 16. Juni 1802.

Gegenwärtige Bittschrift ist dem Königl. Gubernio-erga futuram in specie remissionem - mit dem Auftrag mitzutheilen, damit über die Beschwerführungen der Wollenweberzunft, der angeklagte Augen-Arzt *Molnár* vernohmen, und dessen Äusserung, nebst beygefügten gutächtlichen Meynung binnen 8 Wochen eingeschickt werden solle.

Ref. D. Cons. A. a Benyovsky

XVIII

Guvernul din Cluj relatează despre chestiunea divergențelor dintre Piuariu-Molnar și breslele postovarilor sași privilegiați.

1802
VIII.31

Sub ordinario Praesidio
C. Banffi Gubernatoris Regii
Assidentibus
B. Bruckenthal
Koszta
Straussenburg
C. Bethlen
Secr. Bedeus Refer(ens)

Sacratissima Caesareo Regia Apostolica Majestas.
Domine Domine Clementissime!

Ad preces per Pauni Grisei textorum Cehas, Cibinienses, Coronensem, ac Disznodiensem contra Oculistam a Müllerheim anno adhuc 1800. circa interdicendam huic dicti panni effabricationem, horsum porrectas, illasque subsecutam Magistratus Coronensis Repraesentationem commiseramus Magistratui Cibinisensi sub N-ris 10006 et 10899 anni 1800, ut auditis uberius tam querulantibus, quam querulatorem investiget, investigationemque una cum sua opinione horsum submittat, qua Informatione accepta actisque eidem advolutis probe discussis invenimus quidem: Privilegii Cehalis querulantium praedecessoribus a Divo Imperatore.

Carolo Sexto impertiti articulum 20-m diserte praescribere, quatenus in locis ubi Cehalia Collegia existunt, extra tempus Nundinarum annualium nullis extraneis, sed solummodo domesticis pauni grisei textoribus merces suas exponere liceat, uti etiam omnibus aliis extracehalibus (:Pfuscher:) interdictum sit, ut neque tempore nundinarum, neque aliis quibuscumque diebus merces suas venum exponere, sub amissione earundem audeant; quia tamen hocce Privilegio efabricatio panni grisei in locis non Cehalibus nemini interdicta habetur, quaerulato Oculistae Müllerheim institutam in pago *Czood*, tanquam loco non Cehali dicti panni effabricationem interdici haud posse censuimus, dummodo ille fabricata sua in locis Cehalibus venum exponere, aut lanam crudam Cehalibus Magistris praeemere nequaquam praesumat; in cujus conformitate dispositiones etiam ad Magistratum Cibiniensem sub 30-a Aprilis 1801 Nr. 3420 factae extiterunt. Interea recurrit horsum idem Magistratus Cibiniensis sub N-ro 3929 querelas Disznodiensium panni grisei textorum despuper fusas horsum promovendo, quod dictus Müllerheim in maximum illorum praejudicium molam etiam fuloniam ad fluvium Czood erigere intenderet, et quidem infra aggeres per ipsos Disznodienses in rationem molarum suarum ab olim exstructos et hucdum conservatos, unde hunc locum ipsis supplicantibus summe necessarium restitendum flagitarunt eo a fortiori, quod ipsi ex defectu sufficientium foloniorum per unum annum 4525 panni frusta in aliis fuloniis adaptare ac pro illis 754 fl. 10 xr. solvere debuerint. Exibuit tandem querulatus etiam Occulista Müllerheim iteratas suas Regio Gubernio sub N-ris 5615. 6977. 9772 et 9888 exaratas preces, sollicitavitque, se in possessorio aedificari iam coepti fullonii manuteneri, siquidem hocce fullonium ad mentem Benignorum Decretorum aulicorum sub 26-a Fabr. a 1787 et 7-a Sept. a. 1789 emanatorum, incolisque Czoodiensibus supra et infra molas Disznodiensium cujuscumque generis molas aedificandi facultatem tribuentium recte supra Disznodiensium molas constitutum sit, quibus omnibus Magistratui Cibiniensi pro uberiore investigatione concreditis, relationeque desuper, una cum terreni delineatione sub N-ris 10352, a. p. et 353 a. c. horsum submissa,

rem in consequentiam superius allegatarum altissimarum ordinationum, ita determinandam duximus, ut querulatus Müllerheim in possessorio fullonii sui, infra quidem Disznodiensium aggeres supra tamen ipsorum molas extructi porro quoque permaneat. Quae proinde dum praemisso modo sufficienter investigata ac ventilata habeantur, nil reliquam esse censuimus, quam ut cuncta superius citata acta MajestatiVestrae S(acratissi)mae penes restitutionem Supplicis Libelli Contuberniorum Textorum panni grisei civitatum Cibiniensis et Coronensis, ut et pagi Disznod nobis medio B. Decreti Regii sub 16-a Iunii N-ro que Aulico 1662 a. c. horsum exarati communicati, in advoluto originaliter erga benignam remissionem demandatae investigationis, iuxta praemissa jam praevie plenarie peractae loco, ea demissa cum declaratione substernamus, quod Regium isthoc Gubernium altissime demandatam, ad humillime readvolutas supplicantium praeces, opinionem suam in factis citatisque suis dispositionibus jam humillime patefecerit; intemerata fidelitate perennantes.

Sacratisimae M(ajesta)tis V(est)rae

humillimi perpetuoque fideles subditi ac servi

Georgius C. Bánffy m. p.

E. Regio M. P(rinci)patus Transylvaniae Gubernio.

Claudiopoli die *31-a Aug. 1802*

Ladislaus Gedö m. p.

XIX

Cancelaria aulică cere guvernului să-i trimită și opinia Universității săsești în chestiunea divergențelor dintre Molnár și breslașii privilegiați.

1802
X.28

Sacratissimae etc... Nomine. Regio Gubernio intimandum.

Autequam ad Repraesentationem R. Gubernii de 31-a Augusti a. c. sub nr. 8361 in objecto Differentiae Contubernia Textorum panni grisei Civitatum Cibiniensis, Coronensis et Heltaniensium ac Occulistam Molnár intervigentis, horsum submissam, determinatio edatur, R(egi)-o Gubernio penes remissionem advolutorum committi: ut ab universis Nationis Saxonicae Publicis declarationem de eo exigat: an ni Locis Fundi Regii Contubernia, Communitatesque iisdem ingremiatae, privilegio provisae, officia sua cum exclusione extra-cehalium ab opificio quaestus causa tractando, ab antiquo exercuerint, exerceantque etiam de praesenti? vel vero non obstante Contuberniorum privilegiali Constitutione cuivis privato extracehali in eodem circulo, in quo privilegiatum contubernium existit, vicinisque Locis, praeter necessitatem

domesticam, idem opificium libere traetare licitum fuerit? quam Publicorum Saxonicalium declarationem R(egiu)-m Gubernium una cum actis modo remissis, isthuc submittendam habebit.

Viennae Die 28-a Octobris 1802.

Exp. C. Erzterházy m. p.

Vidit Cronnenthal. 10-ma 9bris 1802.

(Canc. aul. trans. nr. 2859 din 1802).

La acte se află şi o hartă topografică, făcută de *Steinbach*, *Kreis-Ingenieur in Hermannstadt*, purtând inscripţia: *Dorfslage von Zood* (Situaţia satului Sadu).

XX

Opinia cancelariei aulice din Viena în chestiunea divergenţelor dintre oculistul Piuariu-Molnár şi breslaşii saşi.

1811 / IV.5

Euer Majestät!

Unter dem Vorsitze des Hofkanzlers Graf von Teleky
Gegenwärtige Hofräthe
Gr. von Eszterházy Ref.
» Bunyovszki
» Tábján
» Szegedi.

Johann Molnár hatte mittelst der allerunterthänigst beygebogenen, mit allerhöchster *Signatur* herabgelangten Bittschrift um Bewilligung einer *Privilegii Exclusivi* für die in Zoodt nächst Hermannstadt zu errichtende Schaafwollen-Gespunst-*Fabrik* gebetten.

Der bestehenden allerhöchsten Anordung gemäss wurden hierüber die Gesinnungen der kais-königs. Hofkammer und Finanz Hofstelle erbetten, welche sich mittelst ihrer beyliegenden *Note* dahin äussert, dass dem Bittsteller weder nach dem für die deutschen Provinzen bestehenden System, noch nach den allgemeinen guten Kommerzial Grundsätzen ein ausschliessendes Privilegium auf seine Schaafwolle-Maschinenspinnerey zu ertheilen seyn würde, weil selbe weder im Inn- noch Auslande eine neue Erfindung, und kein Grund vorhanden ist, zur ausschliessenden Begünstigung einer einzlenen die Gesamtmasse der *National* Thätigkeit und Erwerbfähigkeit in diesem Zweige der Industrie in einem einzelnen Theile der *Monarchie* zu beschränken; dass ferner, wenn sich in Siebenbürgen nicht so leicht jemand finden wird, der sich zu einer ähnlichen Unternehmung entschlösse, so bedarfe *Molnár* zur Fortführung seines Werkes um so weniger eines ausschliessenden Privilegiums, welches ohnehin seiner Natur nach *negativ* gegen die Konkurenz anderer Unternehmer, keineswegs aber an und für sich selbst abgesehen von der fremden Konkurenz *positiv* begünstiget wird; dass endlich sie kais.-königls, Hofkammer zwar der Meynung sey, dass

Molnars. Unternehmung in Siebenbürgen Rücksicht und Aufmunterung verdiene, allein ausser dem beeits erhaltenen k. k. Landes-Fabriks-*Privilegium* demselben es genügen dürfte, wenn den *Local*-Behörden durch die siebenbürgische *Landesstelle* aufgetragen würde die dem besseren Fortkommen dieser Unternehmung im wege stehenden Hindernisse so viel möglich zu entfernen, und dasselbe in besondern Schutz zu nehmen.

Mit dieser gegründeten Wohlmeinung der kais. königl. Hofkammer und Finanz Hofstelle hat sich diese treugehorsamste Hofkanzley vereiniget und dem königl. siebenb. Landes-Gubernio aufgetragen, in Gemässheit derselben den Bittsteller zu belehren und die erforderlichen Verfügungen zu treffen. Ein welches Euer Majestät zu Folge bestehender allerhöchster Vorschrift hiermit in Unterthänigkeit angezeigt wird.

Wien den 5-ten April 1811.

Samuel Teleki m. p.
Graf Johann Nepomuc Eszterházy m. p.

Dienet zur Wissenschaft.
Guttenbrunn den 30-ten April 1811.
Franz m. p.

(Nr. 1017—1811).

CUGETĂTORI ROMÂNI DE ACUM O SUTĂ DE ANI

I. TREI CONSERVATORI IN EPOCA DE UNIRE ŞI CONSOLIDARE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 21 Aprilie 1939

O întreagă literatură politică, un întreg sistem de instituţii, o întreagă direcţie şcolară, o întreagă organizare a vieţii publice a introdus, răspândit şi întemeiat părerea că noua Românie a ieşit, în toate privinţile, din lupta contra unui trecut de corupţie, confusie şi decădere. Grupul de tineri din 1848, puind cu totul în umbră pe naţionalii boieri din 1840, generaţia lui Câmpineanu, ar fi adus prin revoluţie, prin emigraţie, prin propaganda în străinătate şi prin aceea de acasă pentru Unire o nouă şi fericită ţară pentru un neam ridicat în sfârşit la nivelul « european ». « Opera partidului liberal », compus în mare parte din conservatori şi oportunişti în jurul nucleului, foarte subţiat, al vechilor revoluţionari roşii, ar fi tot una cu istoria contemporană a României... Elementele, foarte felurite, care-şi ziceau « conservatoare » nu au opus nimic serios şi consecvent, continuu, în vremea constituţională, copiind mai curând, odată cu organizarea de club şi ameninţarea cu strada, programul « înaintat », al adversarilor, cu mult mai puternici. In zădar a vrut regele Carol I-iu succesiunea automatică a două adevărate partide, în zădar au cerut Ferdinand I-iu şi Suveranul actual, Ministerul naţional. In faţa « partidului de guvern », care vine la putere

când vrea și pleacă numai când îi place, a rămas, prin persecutarea oricării tentative de înnoire a intelectualilor cu concepții de nouă vieață organică, în adevăr modernă, numai conspirația elementelor de aventuri, înarmate cu bomba, pumnalul și revolverul, ajungându-se în chip firesc la suprimarea de sus, fiindcă votul celor de jos, răpede confiscat, nu putea s'o facă, a oricării vieți de partid.

Cugetarea politică liberală, întru cât s'a crezut, de oameni așa de puternici, că e necesar a o enunța și desvolta, e uniformă și adesea pur verbală. Nu i s'a opus vreodată alta? După semnalări anterioare, aici chiar, ale unor manifestări prigonite mai ales prin conspirația tăcerii, iată că mai pot aduce înainte câteva, a căror valoare va fi ușor apreciată.

Seria acestor rosturi de gândire politică n'o socot închisă prin aceasta. Ea trebue să fie, și față de filosofemele pretențioase și vane ale sistemelor afecționate încă și astăzi de un tineret prea dispus să se joace și în acest domeniu cu cuvinte, un mijloc de luminare a opiniei publice sănătoase, fără de care o țară nu poate trăi.

I

Pe linia cugetării conservatoare, trebue așezată, pe lângă atitudinea, cunoscută și care se va învedera îndată, a lui Eliad, explicația, ieșită fără titlu, a lui Dimitrie Ghica, semnând pri[n]cipele Dimitriă *(sic)* Ghica », supt data de București, Septembre 1856, fiind închinată « amicilor și inimicilor săi »[1]).

Din *Anul 1848* știm care a fost atitudinea, plină de scăpătări, a tânărului « principe », pe care, cum vom vedea, unii îl socoteau nemulțămit cu guvernarea lui Vodă-Știrbei. Atacat la rândul lui ca dregător, de doi ani, al regimului, adecă, precum o spune însuși, din causa « foncțiilor dificile ce ocupă », el își supune îndreptățirile scurte « compatrioților săi judi *(sic)* nepărțiali ».

Va începe cu « movimentul revoluționar care sgudui Europa întreagă ». El nu se înscrie între luptătorii de la 1848, fiind reținut, cu toată « amoarea » sa de patrie, de « un presimțimânt secret ». I se pare că a rămânea « străin la o mișcare ce nu aproba »

[1]) Mai multe ediții.

și « a accepta pasivul rol de spectatore » reprezintă « două alternative ». Holera care-l atinge e o salvare; se va duce, foarte slăbit, la băile de la Văiluța sau Elöpatak, pentru el « Alepatac ».

Lăudat în lipsă, de ziarul efemer al revoluționarilor, *Pruncul Român* de la 15 Iulie, care-l prezintă, ca pe unul din « junii cu talente și însuflețiți de intusiasmul juneței », putând ajunge « la orice întâmplare brațul cel mai forte și mai statornic al României », fiind chemat la lucru și la risc, căci nu trebue să se lase cucerit de « câțiva Români bătrâni carii nu ascultă decât temerei ce au », el, pe care țara « l-a legănat în leagăn de aur și mătasă », răspunde, la 2 August, în *Gazeta Transilvaniei*, arătând că, « amic prudinte și înțelept al progresului și inamic acelor răsturnări ce desghină societățile din fondamentele lor, desființând orice legătură între (greșit: către) oameni », a văzut totuși că, după cele întâmplate la Paris în Februar, « urmà și la noi să se facă reforme, să se stârpească abusurile ». A luat parte numai « la adunările formate *cu scop de a ne înțelege asupra meziilor ce ar fi putut să depărteze d'asupra țării noastre toate relele de care ne temeam, văzând întărâtarea spiritelor* », adecă, lămurește el în altă parte « instituții potrivite cu istoria țării, cu moravurile ei, după gradul de civilisație în care a ajuns », « reforme politice și administrative care ar fi putut să ne conducă cu pas tare, dar măsurat, pe calea progresului ». A înștiințat însă, « loaial », și pe Vodă-Bibescu.

Dar, urmează acest răspuns, principiile lui au fost acestea: « respectul tratatelor », « nestrămutata observare a Regulamentului Organic », înfrânarea de la acte care ar însemna « a ridica mulțimea », de la « orice încercare de a întrebuința forța brutală », cu « paza celei mai stricte legalități, ca nu cumva, pășind peste acest cerc, să dăm peste invasii de armii străine sau să cădem în războiu civil, cu înfricoșatul lui cortegiu ».

Pentru el deci, plecat numai de opt zile în Ardeal, au fost « ca niște săgetări de fulger », « atentatul în contra vieții M. S. Domnului Bibescul, revolta biruitoare, proclamarea Constituției și în fine abdicarea Șefului Statului ». S'a sărit astfel « cu o singură săritură peste un interval de mai mulți secoli », prăvălind țara către o prăpastie « de desordine și miserie »,

Retrăgându-se cu totul, el crede că împrejurările ce vor urma trebue să-i dea dreptate, învederându-se « care din noi a arătat patriotismul, nu zic: cel mai înflăcărat, dar cel mai înțelept ». Și, în cuvinte frumoase, el își concretizează astfel cugetarea: « Arborele libertății nu va da fructe bune și folositoare de nu va îndeplini condiția să crească cu încetul și să-și întinză adânc rădăcinile în pământul patriei, iar, când se va presădi în grab, din loc străin, în țara română, arborele acesta, și chiar când s'ar uda cu sângele mai multor generații, nu va produce decât fructe amare, câteva ramuri ofilite, și, pentru că nu va avea rădăcini în pămînt, îl vei vedea căzând la prima suflare a vântului ».

Răspunsul apărând în foaia revoluționarilor la 14 ale lunii, autorul lui se întoarse, cu tot riscul ce l-ar fi putut întâmpina, după credința sa, la București. O scrântire a piciorului în căderea de pe cal îi vine în ajutor. I se pare că patimile se aprind tot mai mult, și prin ațâțările unei prese improvizate. Se aduce înainte mărturisirea foii germane « România », adecă *Bukarester deutsche Zeitung*, care n'a fost încă întrebuințată pentru istoria acestor evenimente și care denunța, la 21 August, un complot boieresc sau, cum scria ziarul, de « ex-boieri »; el însă este sigur că e o simplă invenție, o « indemnă *(indigne)* invenție a abusurilor libertății presei ». El se adresează deci, oarecum și în numele amicilor, de și neconsultați, ziarului în acești termini. Se întreabă, ironic, cum nu s'au luat măsuri de membrii Guvernului Provizoriu, amenințați cu asasinatul, sau, altfel, cum se poate arunca « unei clase întregi a societății » o astfel de grozavă învinuire. Pentru hotărîrea în procesul ce s'a deschis, el crede, nu fără a pune în vedere că s'ar putea ca intervenția străină să decidă —, « de vreme ce, *după toate aparențele*, vi se dă drept a o regula (soarta) fără nicio intervenție străină » —, că sentința o poate da numai o « *viitoare generală adunare*, la ale căreia hotărîri se va supune (clasa sa) fără cea mai mică împotrivire ». Și adauge că « niciodată (ea) nu va cerca să desființeze această Adunare prin silnicie, precum este o contrarevoluție », și anume pentru că « ea nu are nimic a câștiga, ci, din contra, a pierde tot printr'această brutală răscoală ». Dar fiul de Domn are curajul să adauge că, deși aceasta

este « strașnic hotărîtă să-și apere cu cea mai mare energie familia și copiii săi fără a lua, cu toate aceste, de sine ofensiva, dar Dumnezeu, care n'a părăsit *încă* România, se va milostivi a nu arma brațul rumân *(sic)* unul în contra altuia».

N'avu nicio neplăcere, ci, atunci când Fuad-Efendi chemă pe «locuitorii Capitalei» la o întâlnire în câmpul Cotrocenilor, el se duse acolo. Ba încă în trăsura sa, sau călări lângă dânsa, erau Ioan Brătianu, prefectul Poliției, C. A. Rosetti, și unul din fiii lui Iordachi Golescu.

« O populație numeroasă, așteptându-și cu nerăbdare destinul, acoperea întinsa câmpie, și trupele otomane, liniștite și silențioase, mărgineau orizontul. Afară de câteva vorbe schimbate încet între mulțime, în prezența forței militare, totul se petrece liniștit până în momentul când comisarul imperial, cetind firmanul ce aducea, proclamă Căimăcămia d-lui Cantacuzino. Atunci, printr'o mișcare de sine și iute, ca o manoperă militară, Adunarea se despărți în două: Unii trecură în partea lui Fuad-Efendi și a Caimacamului, iar ceilalți rămaseră pe loc, ori fiindcă erau hotărîți să-și manifeste nemulțumirea ce li pricinuia noua stare a lucrurilor sau pentru că nu avuseră timp a se gândi la consecințele unei asemenea demonstrații. Eu, sforțat de poziția mea fisică la un rol pasiv, rămăseiu mai în centrul adunării oposanților, unde mă aflam din întâmplare când s'a operat despărțirea celor două partide. Atunci, trupele otomane de odată, printr'o evoluție răpede, ne închiseră într'un cerc de baionete, și chiar o parte din tunuri fu întoarsă asupră-ni. Această manoperă neașteptată făcu să înmărmurească mulțimea și multe fețe păliră » [1].

In ce-l privește, Dimitrie Ghica primi, peste un șfert de ceas, prin secretarul lui Fuad, Rustan-beiu, invitația de a se prezinta plenipotențiarului otoman. Răspunsul, plin de cavalerism, fu acesta: « spune d-lui comisar imperial că, după aparență fiind pericol a rămânea cineva aici, eu nu voiu să mă despart de compatrioții mei, între carii hasardul m'a adus ». Fu felicitat pentru aceasta de opoziție, cu care, politic, n'avea nimic a face, și un redactor al jurnalului revoluționar « Popolul

[1] Pp. 11—12.

Suveran », care-l atacase în ultimul timp, îi prezintă scuze, « și mulțimea aplaudă umilinții sale ». Un al doilea refuz întâmpină pe noul trimes al lui Fuad.

Atunci se auzi tunul, fără să se poată înțelege unde se dă lupta între Turci și « miliția română ». Ghica se căi că n'a mers la Fuad-Efendi, căci ar fi putut fi de folos, și-și arătă această părere de rău celor dimprejur. *Cu sfatul lor* el se supuse deci noii chemări, prin același secretar otoman.

El declară omului Porții, care-l primi « cu o desăvârșită bunăvoință », că « e gata să meargă a face să înceteze focul », ceea ce se și primi. Dar consulul rus Duhamel opuse împotrivirea sa, supt cuvânt că e prea târziu. De și atribue « înțelepciunii comandantului otoman » încetarea luptei, tînărul boier își arată admirația pentru faptul că « două sute de pompieri români avură curajul de a se măsura cu un corp considerabil de trupe și, fără a se uita la număr, probără încă odată că *Românul n'a degenerat din antica sa valoare* » [1]).

Dar el nu înțelege, cu toate stăruințile lui Fuad, prezintat ca de obiceiu irezistibil prin afabilitate, să servească regimul « principelui » nou, Știrbei. Până la 1853 el se ținu astfel cu totul la o parte.

Astfel se ajunse, prin războiul ruso-turc, la ocuparea oștilor Țarului, așteptând pe acelea ale Sultanului, la care se adăugi șacalul austriac. Consimte să recunoască în acele zile, așa de grele, « disciplina admirabilă a armatelor și buna voință a șefilor de a face locuitorilor cât mai ușure această greutate ». Când Știrbei trebui să plece, adversarul lui refuză să-și puie iscălitura pe actul prin care fostul Domn era învinuit înaintea lui Omer-Pașa de « un mare număr de boieri, negutători și alți Români din diferite clase », între cari descoperă și pe « aceia cari pînă ieri erau curtesani prea smeriți și acum se transformau în acuzători neîmpăcați ». El primi însă un loc de judecător la Curte.

Il păstră și după ce, câteva luni mai târziu, Știrbei-Vodă își reluă locul. Ba chiar, de și el crede că Domnul « avea mai multe creaturi decât amici », dar dându-și seamă că el « vrea a împăca opinia publică, care, într'un mod văzut, era pornită în contra-i »,

[1]) P. 14.

primește locul, pe care nu-l consideră ca înaintașii, de prefect al Poliției. Domnul ar fi voit însă ca noul dregător să se arăte insuficient și să grămădească ură asupra lui.

Socoate că și-a putut face datoria, «sforțându-se a restabili ordinea acolo unde lipsea de mult timp». «Pătutindeni și totdeauna am fost», spune el, «cel mai mare inamic al abusurilor, fără considerație de rang sau persoană.» Dar exemplul pe care-l aduce înainte e rău ales. E vorba de oprirea, la Filaret, a demonstrației tineretului partizan al Unirii înaintea comisarului francez, de Talleyrand-Périgord. Acestor «câteva sute de junime» el li ține un discurs în care li spune că «soarta popoarelor nu se mai regulează acum pă poduri... Nu știu dacă vă place văzând țara ocupată de atâția ani cu trupe străine, dar mie mi s'a urît». Și el adaugă că patriotismul poate deveni un monopol. «Așa dar eu, fiul unui principe a cărui memorie este de toți venerată, eredele numelui său, pe care sper că până azi l-am purtat cu onoare, având într'această Românie pe care pretindeți numai d-voastră să o iubiți: familie, rude, posiție și un petec de pământ, în fine tot ce leagă pe cineva de locul său natal, am dreptul, socotesc, de a mă crede tot așa de bun patriot ca și d-voastră». Declară că are încredere în hotărîrea Puterilor asupra soartei poporului românesc și *așteaptă acea... adunare națională, înaintea căreia va vorbi,*— și era să aibă în loc Divanurile adhoc, cu titlul turco-latinesc și convocate de Sultanul suzeran!

Dar Unirea e evident că n'o vrea cu aceeași căldură ca acești tineri, fie și imprudenți, cari strigă pe uliți: Să trăiască Unirea!». «*Proclamată astfel*», ea poate veni de la «inamicii amăgitori». Dar poate să aibă dreptate, când spune, încheind: «cine a putut proba îndestul că partisanii cei mai mari ai Unirii sunt aceia cari reunesc, în cel mai înalt grad, calitățile morale și condițiile materiale ce constitue pe un bun patriot»?

II

Această mișcare a spiritelor poate fi cunoscută din cercetarea atentă și simpatică a câteva din cele ce le-am putea numi «cărțile moarte ale trecutului nostru».

E cunoscut acel N. Rusu (Lăcusteanu), care semnează N. Russo. Tovarăș statornic al lui Eliade și apărătorul hotărît al politicei lui, făcută din ambiții, șovăieli, magnificențe și descurajări pentru a isprăvi, printr'o totală compromitere politică, ca adversarul dinastiei străine, în locul căreia s'ar fi văzut bucuros pe el însuși, cântând totuși un epitalam mistic la căsătoria lui Carol I-iu, Russo, întregitorul lui Élias Régnault, printr'o scriere publicată la Bruxelles, a editat tristele, dar bogatele în știri, scrisori din pribegie ale șefului și idolului său. Iată-l acum destăinuind o sumă de lucruri, în parte total necunoscute, prin lucrarea sa din 1856, probabil tipărită la Paris, *Incercare asupra dreptului public al Romanilor sau Romania shi Turcia*, care e legată în exemplarul bibliotecii Institutului de istorie universală cu *Conservatorul*, partea a doua, tot din 1856, de fapt al lui Eliade însuși, dar supt numele lui Russo [1]), din care e atâta de cules sau mai bine, dat fiind stilul lui așa de personal și de capricios, de « descifrat ». Și tot așa prin continuările cu alte paginații care sunt broșurile « către dd. deputați chemați, în virtutea art. 24 al tractatului de la Paris, a exprima dorințele popolului român », « Unitate » și « Apel la Unire », de care, iarăși, nu ne ocupăm aici, cu toată marea lor însemnătate. Supt cea din urmă și înainte de « anexele la *Conservatorul* », e iscălitura lui Russo, care e scris aici « Russò ».

Pe lângă considerații de drept, pe care le putem considera indiferente, cu toată partea istorică adausă, ca să ajungă la declarația că « nația română trăiește de atâția secoli democraticamente » și n'are nevoie de « un tutor, un principe din dreptul zis divin a o guverna », adăugind genealogii fantastice ca aceea că Alexandru Mavrocordat Exaporitul era « fiul lui Panteli mămular din Constantinopol », iar Mihai Racoviță, vechiul și bunul Moldovean, o « creatură a Fanarioților, originar din insula Miconei » [2]),— dar se amintește cererea către Napoleon

---

[1]) V., la pp. 137—138, scrisoarea lui Eliade adresată « domnului Niculae Locusteanul, Redactorului Conservatorului ». Este și colaborația lui « I. Bălăceanu » (pp. 139—149), viitorul diplomat în serviciul lui Carol I-iu; el citează și pe « un june ce merită toată lauda, d. Boierescul », care « s'a ocupat mai cu dinadinsul de drepturile patriei, făcându-le cunoscute Europei » (p. 147). Toată revista ar trebui cercetată foaie de foaie.

[2]) P. 48.

a lui Grigore Ghica, «Preda» Brâncoveanu, Scarlat Câmpineanu, Catargiu, Sturza și Beldiman de a face o singură republică românească [1]), — se află caracterizări de personagii contemporane sau aproape contemporane, care, prin inteligența și noutatea lor, merită să fie reținute, cu atât mai mult, cu cât cuprind adevărul. Astfel despre Tudor Vladimirescu: « După felul Musei răsună coardele; după principiile amestecate ale lui Ilarion se desvoltă și Tudor, de o parte coeterist cu Grecii, de alta Român și pandur în toată puterea cuvântului; când veni timpul acțiunii, nu știa cum să se decidă, până, în urmă, învinse natura de Român [2]) ». El află un sprijin, nu în Rusia înșelătoare, ci în « țăranul învățat cu lucrul, deprins cu durerea, fortificat prin îndelungi suferințe ». Toată partea privitoare la mișcarea din 1821 e neobișnuit de bine gândită. Știri personale se amestecă, de și pentru sfârșitul lui Tudor e citat Élias Régnault, care el însuși reproduce mărturii românești [3]). Astfel atunci cînd se spune că Alexandru Ipsilanti « nu avea decât 400 de volintiri, din cari vre-o douăzeci de Greci din Basarabia erau îmbrăcați leit ca Cazacii ». La Colintina el « face o scară sacră pe care nimeni să n'o poată trece nepedepsit: cu aceasta se făcu neapropiat și prin urmare se asigură oarecum de atacuri neașteptate ». Și, mai departe: « Ipsilanti își petrecea timpul la Târgoviște în serbători, în baluri; pe când capii danțau, soldații furau, satele erau devastate ca într'o invasie, locuitorii maltratați, casele prădate [4]) ».

De la o vreme însă e un șir de citate ale maestrului, Eliade. Dar e interesantă o caracterizare dușmănoasă, tot din izvor românesc fără îndoială, — din cercul lui Vodă-Bibescu, — a lui Ion Ghica, în *Galerie des agents russes* de Eugène Charpentier, afirmându-se că acest om de un așa de mare merit, dar așa de calomniat în tinerețele sale, era « amestecat într'un chip indirect și propriu al său în cele întâmplate la Brăila, în 1840 și 1841 »; supt Bibescu ar fi căutat o carieră, sprijinit de socrul său Mavros, « și abia se alese cu o Pitărie sau Serdărie ». In unele părți, ca la pagina 102, nota 1, se vede că

[1]) P. 57. E din izvor francez confuz.
[2]) P. 63.
[3]) El e însă rectificat la pagina 75.
[4]) P. 65.

Eliade însuși, în această coloborație cu ucenicul său, a luat condeiul, cum era cazul, întru câtva, și cu Élias Régnault, care e vrednic și el de o cercetare critică, în ce-i privește biografia, caracterul și raporturile cu Românii. Se combat și aceia cari ar prefera Rușilor și datoriei lor de Români pe « Mărirea Sa Apostolică » de peste Carpați, cu care Știrbei avea așa de strânse legături, aproape de vasalitate [1]).

Apoi se revine la teoriile juridice ale lui Eliade, sprijinite pe istorie așa cum o înțelegea el. Reîntâlnim iarăși felul lui mucalit de a scrie, în povestea de la 1815, care e amestecată, foarte pe larg, în această expunere de doctrină care în ea însăși nu e fără interes. E vorba de Grigore Brânçoveanu, considerat și el, — de și adevărul e că acest boier cult era un pur produs al școlii pro-elenice, — ca « unul din cei mai eminenți elevi ai faimosului Lazăr ». Intre « loghiotații greci » de pe lângă bogatul și fastuosul boier ar fi fost un « condiscipol al său », Nicolae, care cânta și la strană în paraclisul curții aceluia care atunci, supt Vodă-Carageà, era numai Spătar. Făcut polçovnic de poteră, Nicolae primește oferta predecesorului, om al lui Arghiropol, ginerele Domnului, pentru o trecere de atribuție în schimbul sumei ce s'ar da pașnicului savant și cântăreț: 50.000 de lei pe an. Părându-i-se prea puțin, el se apucă singur de o meserie pe care n'o cunoștea. Se face deci tovarăș cu bulucbașa ofertantul, și avem înfățișarea unei vânători de contribuabili ca pe vremea aceea. Operația consistă în a fura vitele, pe care apoi țăranii le răscumpără, și iată câștigul. E o adevărată nuvelă, și din cele mai bine scrise, în felul cum Ion Ghica el însuși își va prezintà amintirile. Onestul Nicolae ajunge a se întoarce la Brâncoveanu plin de indignare pentru păcatul la care se făçuse complice. « Nu-mi trebuie, adause el, scuturându-și giubeaua: mai bine sărac și curat, cu cărticelele mele, cu bisericuța mea, și pentru o gură și îmbrăcămintea unui trup, să trăiești dumneata: mulți săraci mănâncă din curtea d-tale; oiu trăi și eu. » Contrar părerii pe care trebue s'o avem despre marele boier binefăcător, acesta ar fi râs de « prostia » ciracului, prezintându-i tariful obișnuit al slujbelor « canonisite

[1]) P. 107.

după legi ». Şi el însuşi arată că nu se leapădă de « lucrul ce e canonisit odată » şi deci « iertat de toate pravilele », nu ca Fanarioţii, « limongiii », cari, pe lângă toate, şi fură [1]).

Cu incursii şi în scrisul lui Vaillant, care s'a învrednicit astăzi de o largă tratare din partea d-nei Oltea Cudalbu-Sluşanschi, în *Mélanges* ale Şcolii Române în Franţa, cu contribuţii de la abonaţi, cari atacă pe Mitropolitul moldovean Sofronie, care, lăudat de *Presse d'Orient* (Mai 1856), ar fi protestat la Sultanul pentru liberarea Ţiganilor, se urmează cu combaterea ideii unei « regalităţi sau unui Domn ereditar », care ar da aceleaşi resultate pe care un Grec din luptătorii de la 1821 le-a comunicat autorului. Ici şi colo însă, ca şi la Emanoil Quinezu, de care va fi vorba îndată, în capitolul următor, intervin amintirile, care trebue, din astfel de scrieri, culese cu atenţie. Astfel el acuză că, după 1848, când, supt regimul rusesc, « fiecare district îşi avu carneficele său, hengherul său », « în Romanaţi, pământul mieu natal », sarcina o primi « un oarecare Fundăţeanul, căruia Căimăcămia lui Cantacuzen îi detese isprăvnicia acestui infortunat district ». E vorba şi de tatăl lui Fundăţeanu, pentru a trece la purtarea fiului, în fine destituit, faţă de proprii lui Ţigani. Inlocuitorul, N. Chintescu, e acoperit, ca adevărat Român, de laude. Dar « Jienii se lăsară a deveni complicii Fundăţenilor şi tratară şi persecutară ca destructori ai proprietăţii pe aceia ce se sculaseră spre apărarea proprietăţii de comunismul (!) rus şi austriac. . . Jienii au inima de Român, însă n'au cap, şi aşa sunt mai toţi boierii pe cari îi stimăm numai pentru că sunt Români » [2]).

In partea a doua, credinciosul « echilibrului antiteselor » după Eliade, « progresistul adevărat », — care aminteşte pe Marghiloman, aproape o sută de ani mai târziu, — acela care crede că « desbinarea între fii şi părinţi e disoluţie, blăstăm », chiamă din Bellinzona, în Elveţia, la 1-iu Noembre 1856, colaboratori de pretutindeni, cu siguranţa anonimatului lor, trimeţându-se articolele « la Paris, la Londra, la Genova, în Piemont şi până la America ». Şi, în sfârşit, avem de la el însuşi biografia sa, prezintată ca din partea « redacţiei »: « Numele

1) P. 123, nota.
2) P. 152, nota.

îl am de la nașu-mieu, supranumele mi-e moștenire de la părinți. De cel d'intâiu n'am nici a mă plânge, nici a mă raționa *(sic)*, căci, pân' una alta, încai samănă cu al unui fost Țar. Pe când se cânta Tedeum la Sărindar și răsuna Capitala de clopote și tunuri, gemea cu adevărat țara, sau mai bine nici nu mai putea geme, înnecată de călduroasele strânsuri ale protecției, însă cine se numea Nicolae avea de ce să se înfle în pene. Despre supranumele de Locusteanul nu e tot asemenea: este așa de scandalos ca și al fratelui, Russo; însă cum am zis, îl am de la părinți, și aceștia de la părinții și moșii lor ». Tot lui i se datorește tipărirea « în Londra și în Piemont », « în mai multe limbi », a memoriului lui Eliade, ascuns supt numele de Ioan Prosdociul (« cel care așteaptă »), *Descrierea Europei după tratatul din Paris*, datată: Malta, 20 Maiu (se reproduce acolo). De altfel, în afară de reproduceri, Eliade e și principalul redactor al foii de străinătate: el e de sigur acela care apreciază noile principii de limbă ale lui Laurian [1]). Din ce dă el, din ce poate veni de la altul, culegătorul critic poate prinde pasagii ca acesta [2]): « Nația se desparte de spre punctul acesta în două câmpuri: unul susține dreptul Domnului pământean și altul cere un prinț străin. Cel d'intîiu, de nu are alt merit, cel puțin este sincer; în cel d'al doilea, căpitanii una declamă și alta au în inimă, comitetul numit *Național* de față își dă programe cu un prinț străin și pe ascuns și-a avut de candidat pe ginerele lui Mavros, Ion Ghica. Comitetul proprietarilor, al cărora președinte e d. Bărcănescul, prin programa sa, spre a amăgi poporul, se arată că este pentru un prinț străin și pe ascuns lucrează în favoarea fostului prinț Bibescul. D. Bărcănescul s'a și dus acum în urmă la Constantinopole cu peșcheșuri spre a lucra în favoarea candidatului acelui partid ». Autorul articolului, din 9 Iunie 1857, e pentru « unirea ambelor ducate » pe basa tratatelor cu Poarta, supt un Domn pământean ales « de ambele Adunări generale » [3]), fără dinastie.

[1]) P. 154. Despre un Crețulescu, un Oteteleșanu, obișnuitele lovituri din coate; p. 172, Ion Ghica fiind însă ținta obișnuită a atacurilor (mai ales la pagina 173). Caimacamul Vogoridi e prezintat în capitolul « Hidra fanariotă »: p. 174 și urm.

[2]) P. 189, nota 1.

[3]) P. 189.

Se adauge, la capătul periodului II, cu numere trase în o mie de exemplare, că alte o mie s'au tras pentru unele articole date și în limba franceză.

Russo iscălește însuși apelurile adause la publicația care nu fu dusă mai departe. In ele, fără a fi idei noi, scurta reproducere și parafrazare din Eliade încetează. Romanațeanul exilat apare ca un adevărat iacobin când datează [1]) din luna revoluționară Floréal. Dar el continuă a duce lupta contra « Puterilor ce și-au pus a spolia țările latine de la Dunăre de toate anticele libertăți și a le aduce în stare de pașalîcuri, spre recompensa simpatiilor ce le-au arătat ». Infruntând ziarul *Steaua Dunării*, el declară că aceste Puteri din Apus « au fost un miragiu, o himeră pentru țările române de la Dunăre, în rău o realitate », și se aruncă insulte Franciei « morburilor venerice », « cancanelor » și « lacheilor ei » [2]). Nici Turcia, devenită arogantă după tratat, nu e cruțată, pentru pierderea Basarabiei și a Bucovinei; intră în această condamnare a conservatismului indigen și Rusia și Austria. Astfel se osândesc «comisarii celor șapte sugrumători a celor șapte limbi» [3]). *Divanurile ad hoc sunt o usurpație a dreptului de a avea « anticele adunanțe generale ale celor două ducate », Adunări pe care nu Poarta le convoca* [4]). Se citează o informație din București că sătenii munteni, cu toate îndemnurile, nu vor să aleagă, căci « oile, cu iertăciune, nu-și au locul în sfatul lupilor și că, de câte ori au cutezat să asiste la asemenea sfaturi, a fost vai de pieile lor; hotărască-se orice în privința lor fără să-i silească a-și pune ei înșiși ștreangul de gât cu chiar mâna lor». Dacă li se poruncește, vor trimete însă cei doi « legați » (delegați) la București. Un moș de la Dudești se declară mai bucuros de stupi decât de sămănături, dar nu pentru miere, ci pentru « anume mare trebuință de ceară, ca să poată tot creștinul a aprinde câte o lumioară la biserică, rugând pe Dumnezeu să ne scape de străinii binevoitori, ce căzură ca lăcustele pe capetele noastre » [5]).

---

1) P. 59 din *Unitate*.
2) P. VII.
3) P. XIV.
4) P. XII.
5) P. XV.

Astăzi experiențe mai nouă și mai vechi dau oarecare actualitate acestor păreri ieșite din mândrie și din dureri.

Russo cere *unitatea de păreri a nației*, — iarăși o îndemnare ca pentru azi. Să nu mai fie de o parte năcazul țăranilor, de alta teama de expropriere a proprietarilor, să nu vorbească Papazoglu, în *Anunțătorul român*, de victoria de la Dudești asupra Moldovenilor ca să răspundă Asachi, « ca la un alt Argante » de triumfurile contra Muntenilor [1]). Ambii ar fi, pentru boierul din Romanați, niște « tăușani » « venetici ». Adversarii țăranilor sunt apoi « Greci, Ruși sau Rusiți, Austriani sau Austrianți ». *Nu e îngăduit a vorbi la Români de clase, neexistente:* « aristocrație », « burghesie », « plebe ». In țară nu sunt decât « boieriți și boieribili » [2]). Se denunță opoziția neroadă față de proiectele de împroprietărire ale lui Alexandru Ghica, în Domnia lui așa de nedrept « dușmănită, înfierând pe opozanții Lengi, Oteteleșani, Izvorani », ceea ce a provocat că « *o sută de capi de familii de săteni, cari trecură în Bulgaria după impunerea Regulamentului, nu se mai întoarseră la căminurile lor* » și că sătenii luară armele *pentru pământ* la 1848. *Trebue*, adauge omul cuminte, *pentru resolvirea chestiei rurale* « *Banca Rurală* » și « *Asociația agricolă* », care *nici una, nici alta nu s'au putut înfăptui, în adevăr, nici până astăzi.* « Când interesele naționale sunt în pericol, existența noastră politică amenințată, drepturile puterii desprețuite, suveranitatea Statului călcată în picioare, a suscita asemenea certe domestice e o trădare, pentru că aceasta nu poate să vină decât dintr'o sistemă de a ocupa forțele morale ale nației aiurea spre a asigura victoria inamicului » [3]). *Așa unire, da; însă cu unitatea națională* [4]), *spunea, acum vre-o sută de ani înțelepciunea românească.*

Russo arăta ca șef al conservatismului român pe « bărbatul de la 1842 », Alexandru Ghica, omul care « preferă mai bine exilul și derâderea persecutorilor românismului său decât a se face vânzătorul patriei » [5]).

---

1) Pp. XVI—XVIII.
2) Pp. XXIII—XXIV.
3) P. XXXVII.
4) P. XXXIX.
5) P. XXVI.

Inceput supt aripile înnăbușitoare ale lui Eliade, acest spirit inteligent, în continuă legătură cu străinătatea, ajunsese astfel la concepții proprii, care-i dau dreptul să fie așezat și el între cugetătorii politici români, pe cari avem datoria, în aceste vremuri de noi doctrine trimese de aiurea, să-i înviem.

III

La 1857, în 5 Octombre, cineva care era să joace un rol politic în vieața țării, G. Costa-Foru, pe atunci « director al Școalelor Publice », primise de la Caimacamul Alexandru Ghica însărcinarea de a face un raport asupra învățământului în Europa apuseană. La întoarcere, lucrarea apăru la București, în « Tipografia Colegiului Național din St. Sava », supt titlul de « Studii asupra Instrucțiunii Publice din unele din Statele cele mai înaintate ale Europei», în Germania, cât și în Franța și în Elveția ». Data e pe copertă 1860, în interior însă, pe dosul foii preliminare, se înseamnă: 1858.

De fapt, era vorba în primul rând de altceva: «a întocmi un plan de bibliotecă sistematică și aleasă a cărților de învățătură ce au a se introduce în școalele noastre », această misiune întrecând « silințele isolate a'câtorva bărbați, mai vârtos din corpul profesoral », cari lucraseră până atunci. Pe alături, dar «strâmt unit », se presintă «studiul de-amănuntul în acele țări a[l] Academiilor, a[l] Colegiilor și a[l] Școalelor comunale, cu comparația între dânsele a diferitelor sistemuri de învățătură adoptate în acele instituturi ».

Adresa lui Costa-Foru către Caimacamul, intitulat, ca de obiceiu, « Domn », e din 31 Maiu 1858. Se relevează meritele lui Ghica pentru școlile comunale și Academia națională, ca și planurile de viitor, și se arată că sarcina încredințată a fost adusă la îndeplinire în termin, cercetându-se cele mai multe țări, nu fără a ținea samă, în observațiile, făcute, de «suvenirea patriei, *mijloacele noastre*, *posiția noastră*; căci «imitațiunea exclusivă și servilă a cutărui, sau cutărui stat ar tinde spre *tăgăduirea chiar a ființei noastre și geniului neamului nostru* ». Aceasta până la «relația mai întinsă și mai metodică, care ar ieși din condițiunile unui simplu raport ».

Socotind că *oriunde e loc de îndreptare*, Costa-Foru nu se sfiește a declara că Franța e întrecută în domeniul instrucției publice de Germania, « această țară clasică a luminilor și mai cu osebire în Prusia, în Bavaria și în Saxonia », cu *școli în toate satele*, așa că « este rar a se găsi țăran care să nu știe cel puțin a scrie și a ceti », datorită unor « oameni plini de religiune, de o modestie rară și liniștiți în aspirațiunile lor », preoții protestanți fiind alături de învățători. Dar Franța are « sălile de asil » pentru copiii muncitorilor, « o adevărată facere de bine, mai cu samă în centrele cele mari » (43 numai în Paris). Totuși Francezii preferă internatele vieții în familie, « acest sanctuariu al moralității și al amorului domesnic », care « leagă strâns între dânșii pe membrii familiilor ». Aceasta contra internatelor sistem frances de la noi, care și pe vremea copilăriei mele erau un mijloc de distrugere a sănătății fisice și morale. Și prevăzătorul tânăr observă: « viața de familie este astăzi destul de distrusă la noi ca să nu o slăbim și mai mult ». El e contra sistemului lancasterian, din care se păstra ceva în România, cu monitorii de clasă, și pe la 1880. Se relevă și faptul că Franța egalitară nu admite « școlile pentru săraci ». Se observă o inferioritate față de Germania și în ce privește învățământul femeiesc. Și sacrificiile Statului sunt mai mari la Germani, dar rolul călugăriților e lăudat după cuviință.

Autorul e pentru controlul guvernului în școală.

Dar încă odată el revine la ideia că n'avem de copiat nimic. « Am vizitat mai multe sisteme de instrucțiune și am dobândit convincțiunea intimă că niciunul nu ni poate servi de exemplu. In adevăr, nici într'o parte a lumii nu s'au putut încă realiza toate prevederile și descoperirile științii. Mai multe cauze, proprii fiecării națiuni și prin urmare străine de noi, au făcut să se modifice principiile și popresc încă și în ziua de azi aplicațiunea reformelor lor mai folositoare. Pe de altă parte, dacă națiunea noastră a rămas înapoiată de lumini, *este încă neatinsă de multe prejudecăți învechite ale Occidentului*. Cea mai mare nenorocire pentru noi ar fi dar adoptarea sistemului scolastic al cutăruia sau cutăruia Stat, fără control și fără examenul serios al veritabilelor noastre trebuințe » [1]. Așa au făcut,

[1]) P. 16.

« așezând învățătura publică pe adevărate baze naționale », Piemontul și Belgia.

Incă în această introducere se strecoară și note de politică. Astfel în ce privește simpatiile italiene pentru Români. « In Piemont, la Turin, am fost primit ca în mijlocul fraților. Toți oamenii politici și toți literații privesc cu mare interes progresul națiunii noastre în simpatiile Europei civilizate. Guvernul ni arată în faptă sincera și stăruitoarea sa afecțiune. Literatura noastră se popularisă în Italia prin operele savanților Piemontului; se vorbește de înființarea unei catedre de limba română la Turin și peste puțin sperăm, Prea Inălțate Doamne, că prin sprijinul Ex. Sale d. contele de Cavour, literații italieni vor îmbogăți Biblioteca noastră Națională cu toate operele ce s'au publicat și se vor mai publica acolo » [1]). Tot așa se va face lauda libertăților și bunei alcătuiri din Belgia [2]).

Pe cât e de mulțămit de starea învățăturilor în Germania, puind numai un semn de întrebare asupra capacității studenților de a urma cu folos atâtea cursuri, pe atâta directorul român nu se împacă de loc, în discuția cu un pedagog francez, cu sistemul Universității napoleoniene. El întreabă astfel de ce s'a nimicit vechea Universitate medievală independentă, care totuși admitea o oarecare influență ministerială. « Poate pentru ca să se facă loc prefectului? » « După părerea mea, Universitatea Franciei era o prea mare glorie pentru ca puterea politică a Statului să nu dorească a o absorbi. Institutorii poporului, profesorii, savanții conduceau muncile lor într'o sferă prea ridicată d'asupra servilismului cetățenesc pentru ca să li se mai tolereze a fi membrii unui corp care în toți timpii opunea independența luminilor tentativelor absolute ale clerului și ale puterii guvernamentale [3]).» El critică pătrunderea în Consiliul Universității a unor « oameni politici străini mersului tradițional —, atât numai că azi Universitatea nu mai are tradiții —, al studiilor ». « De aceia cutezăm a zice că azi nu mai este în Franța o Universitate, nici Consiliu, ci un singur ministru al Instrucțiunii Publice, preocupat mai cu osebire de diplomație

[1]) P. 22—23.
[2]) P. 25.
[3]) P. 299.

și de politică și administrând învățămîntul general după singură a sa voință prin inspectori și prefecți, fără alt control afară de voința suverană a Impăratului. Pentru formă, este un Consiliu Superior care are dreptul să dea avize în unele casuri, dar pe care ministrul nu numai nu e dator să le urmeze, dar nici cel puțin să facă mențiune de dânsele, și nici să poată Consiliul a le face cunoscute publicului fără permisiunea ministerială. Astfel sunt lucrurile în realitatea lor pentru aceia cari nu se mulțămesc numai a se amăgi prin aparențele exterioare » [1]). Tot așa, el găsește că inspectorii sunt prea puțini și « nu asistă de loc la predarea lecțiunilor » [2]). Astfel școlile călugărilor sunt superioare acelora ale Statului [3]).

In schimb, se recomandă imitarea felului cum e alcătuit Consiliul Superior în Sardinia [4]). Aici, el află, la Turin, pe filoromânul Vegezzi Ruscalla, fost inspector. El « lucrează limba noastră și o cunoaște mai bine decât mulți dintre noi. A cetit toate operele scriitorilor noștri vechi și moderni; prin lucrările sale a parafrazat mai multe poezii ale noastre și a popularizat literatura noastră ». El e « convins cu drept cuvînt că nu vor putea Italienii să cunoască bine limba latină și prin urmare pe a lor, de nu vor învăța pe a noastră, care are mai multe cuvinte pierdute pentru Italieni, fiindcă nu se găsesc decât în autori vechi latini. . . Politica țărilor noastre și prosperitatea lor îl preocupă neîncetat, și entuziasmul și amorul ce are pentru noi întrece verice descriere. De am avea un Institut, numele d-lui Ruscalla ar fi neapărat unul din cele mai ilustre care ar merita să figureze între membrii onorari ai tinerei noastre Academii. Deocamdată sper că On. Eforie a Școalelor nu va întârzia să se puie în raport cu literatul italian care de mult a dobândit drepturile de cetățenie între noi » [5]). Se laudă, în Piemont, și exercițiul militar în toate școlile [6]).

Și, în concluzie: « Să creăm din materie solidă. Să facem mai bine decât toată lumea, de se poate, de vreme ce am rămas

1) Pp. 300—301.
2) P. 357.
3) P. 375.
4) P. 409.
5) P. 430.
6) P. 432.

așa departe... Să creăm cu încredere în noi, dar fără superbie; să imităm cu recunoștință, dar fără servilism ». Intre bazele ce trebue a se pune, omul de școală recomandă « dreptul copilului la învățămînt » și « intervenția femeii în prima educație ». In legătură cu cel de al doilea precept, el cere a se face « săli de azil », dar și « *școli de fete egale și în paralel cu ale băieților, nu numai pentru învățăturile elementare, dar și pentru cele superioare; să întocmim școli normale primare pentru formarea institutoarelor*... Să întocmim comitete de doamne, care să se ocupe de întinderea și perfecționarea sălilor de azil. *Să deschidem femeilor cursurile publice și să li încredințăm catedrele de învățământ* » [1]). E hotărît contra pensionatelor, așa de înrădăcinate la noi: « Pensionatele în genere, chiar în Franța, nu sânt decât o curată speculație », căutându-se de părinți cele mai ieftene, și atunci « educațiunea devine o minciună, o naivitate. Fetele învață prin pensioane a se arăta, dar nu a fi, și, în loc de a li îndrepta activitatea, gândirea și simțimintele către un scop înalt, un interes general, li se arată, din contra, o mulțime de obiecte vulgare sau neînsemnate, în a'cărora studii își pierd timpul și facultățile. Religia constă pentru fete în ceremonii, morala în convenienţele sociale, virtutea în ipocrizie. O fată învață încă de timpuriu că fiecare situație are o lege deosebită de morală; o femeie bine crescută este aceea care știe a se arăta, după trebuință și la timp, când voluntară și capricioasă, când pioasă și supusă, când naivă și sinceră, când decisă, când modestă, ș. c. l. Este acum destul pentru satisfacerea părinților când o fată a reușit în pension să primească o învățătură superficială și rutiniară, oarecare spoială de muzică, danț ș. c. l. Cât pentru mănăstirile de educație (*les couvents*), care fac oarecare paradă de morală creștină, sperăm că imitația franceză nu ne va împinge până la un asemenea exces, mai cu samă în timpul în care trăim. Este evident că tocmai femeile care, trăgându-se din lume, au renunțat pentru totdeauna la titlul de spose (*sic*) și de mume nu pot fi proprii de a crește fetele destinate a trăi în societate ».

Și, la urmă: « Când vom funda Universitatéa română, sperăm a vedea lăsându-se femeilor noastre un larg spațiu

[1]) Pp. 485—486.

de ocupat ca examinatoare, ca inspectoare, ca directoare, ca profesoare »[1]).

IV

Ideile de echilibru —, Eliade zicea « echilibrul între antitese », şi formula era bună —, de liberalism, în adevăr național, pe când al « roșilor » era internațional prin origine și prin esență, sprijinindu-se pe legături francmasonice universale și pe principiile, de caracter general uman, din 1789 —, de tăgăduire a opozițiilor sociale și de negare a dreptului de confiscare, prin organizațiile de club, a vieții naționale, aceste idei, care recomandau tradiția țării și ordinea de lucruri ieșită din desvoltarea proprie, neadmițând dinastia străină, ca încă un împrumut de peste hotar și legau tronul de Adunările cu dreptul de a alege pe Domn, nu rămaseră în cercul lui Eliade și Rusu Locusteanu, ci ele lucrară și asupra altora, continuând acest fir al cugetării politice până în Domnia lui Carol I-iu, combătut întâi ca străin, admis apoi când se văzu că el se poate desface de tiranica dominație a clanului roșu.

Ca reprezintant, în tineretul născut pe la 1821 sau după această dată, trebue considerat și Emanuil Quinezu, de fapt Chinezu, din acei chinezi ai Banatului cari au dat pe vestitul luptător din secolul al XV-lea contra Turcilor, familia fiind așezată de mult și înrădăcinată la Craiova.

El însuși ni dă, în treacăt, ca în tot ce e istorie în scrisele sale[2]), data nașterii și cele dintâi împrejurări ale unei vieți care,

[1]) Pp. 489—490. De acelaşi, pe atunci, *Comentarii asupra Convenţiunii.*

[2]) Din operele lui, Biblioteca Academiei Române posedă:

1. I 70506, *Constituţiunea României.* Bruxelles, 1857.

2. II 29121, *Pledoaria în procesul de succesiune al răposatului Nectarie, Egumenul de la Cozia.* Craiova, 1864.

3. I 879, *Studii politice asupra României: Articole, pamflete.* Broşura I-a, Bucureşti, 1866.

4. I 73811, *Cum să se dea România pe mâna Românilor.* Craiova, 1869.

5) II 112074, *Adevĕrulu asupra caderei Ministerului Brătianu.* Bucureşti, 1871 (e cartea de care vorbim aici).

6. I 119698, *Instrucţiunea publică şi politică a nostră de astadi.* Craiova, 1871.

7. II 8584, *Lettre d'un paysan du Danube à un Russe.* Paris, 1878 (am vorbit aiurea de această broşură).

8. II 105570, *Domnului redactorŭ al jurnalului Seculului.*

9. I 73595 [traducere de Em. Quinezu]: *Garden (Comitele de), Tabloŭ istoricŭ al diplomaţiei...*, Craiova, 1857, 8 pp.

Adaug o traducere parţială din Montesquieu (Bibl. Institutului de Istorie Universală). *Spiritul legilor de Monteskiu,* Bucureşti 1858.

mai ales până la o anume vrâstă, a fost foarte zbuciumată. « Elev al școalelor naționale din Sf. Sava, încă din anul 1831, când, în etate de zece ani, mi-am transportat penații familiei părintești în aceste ziduri »[1]), spune scriitorul politic, făcând și lauda lui Lazăr, pe care nu l-a cunoscut, fiind numai ucenicul lui Eliade, în vremea cea mai înțeleaptă din vieața acestuia. In acest mediu « nu a visat a deveni nece boier, nece bogat, nece ministru, nece magistrat, ca societatea din care ieșiam »[2]). Va rămânea legat de Eliade, în care vede un conducător. «Dacă am putea zice că Eliad, politicul și literatorul, este un product al epocei noastre de redeșteptare și conștiință, dar nu este mai puțin adevărat că el fu promotorul și un puternic ajutor al acestei epoce »[3]). Dar amintirea împrejurărilor de la 1821, a lui Tudor Vladimirescu, pe care îl scoate înainte ca pe *boierul* ce a și fost în adevăr, care, după învățămintele unui întreg trecut, puindu-și vieața în primejdie și jertfind-o când a fost vorba să aleagă între acestea și între internaționalismul conspirator și asasin, de caracter internațional, al Eteriei lui Ipsilanti, această amintire, care e pentru cugetarea lui un punct de plecare, îi este deosebit de vie. Paginile în care precizează, ca un adevărat istoric nepărtenitor, după mărturiile unui Burileanu, « care *fusese pe la Paris pe timpul Revoluției franceze* », ale unui Gărdăreanu și ale lui Opran, probabil Pera, autor al unei scrieri despre chestia țărănească[4]), acest caracter al mișcării de la 1821 e fixat în rânduri care sunt așa de interesante, încât, mai ales că ele au rămas cu totul necunoscute, merită să fie reproduse aici:

« Tudor era boier, și din boierii dela țară, unde se refugiase toată boierimea țării, parte desgustați și obosiți de atâtea lupte nesfârșite, parte izgoniți de Fanarioți din regiunile cele înalte ale Statului lor, unde fuseseră nevoiți a lăsa pe lacheii străinului. Contemporanii lui Tudor cu cari s'a consultat pentru această întreprindere și cu cari a început-o erau iarăși tot boieri de la țară, căpitani de panduri și privilegiați, cum se zicea pe atunci.

[1]) *Adevĕrulu asupra caderei Ministerului Brătianu sau liberalismul și istoria lui în România*, București, 1873, p. 456. — Dar la 1859 se prezintă ca având peste patruzeci de ani; p. 330.

[2]) *Ibid.* p. 99.

[3]) *Ibid.*

[4]) Cf. și *ibid.*, p. 82.

Am auzit din gura unui Burileanu bătrânul, care fusese la Paris pe timpul Revoluţiei franceze şi făcuse, mi se pare, şi războiu ca voluntar, din gura lui Gărdăreanu bătrânul şi chiar din gura bătrânului Opran, cari mi-au povestit despre sularea lui Tudor: că, cu un an mai înainte, ei şi mai mulţi boieri din Cerneţi se strângeau mereu la o cramă, la via lui Tudor din deal, şi complotau. Cele ce se petreceau în capul şi în inima lui Tudor preocupau pe mai mulţi ca şi pe dânsul. Ar fi dar o eroare din cele mai neiertate a se crede, precum am auzit pe unii, că ideia revoluţiei de atunci, fiindcă o poreclîră Muscalii *Zavera*, adecă « pentru religie », a dat-o lui Tudor Vladimirescu şi celorlalţi boieri români ridicarea Grecilor, ori intrigile Rusiei de a face o răscoală contra Turcilor. Ştim din gura d-lui Costache Glogoveanu un reînsemnement *(renseignement)* despre caracterul şi preocupările lui Tudor, care vor putea explica, mai bine decât orice, această explozie naţională la noi, ci în adevăr a favorizat-o, oricum, ridicarea Grecilor şi intrigile Rusiei, dar a căreia cauză primordială şi originea este cu totul în altă parte: este în sentimentul lovit al Românismului.

« Cu vr'o şapte, opt ani înainte, Glogoveanu tată era ispravnic, [cum] se zicea pe atunci, în judeţul Mehedinţi şi avea pe Tudor Vladimirescu vătaf la plaiul Cloşanilor. In mod confidenţial, neapărat, şi cu acea dragoste ce are cineva către un boier de ţară din partea locului, căci Glogoveanu era Mehedinţean, unde are şi moşia Glogova, Tudor Vladimirescu, mai totdeauna când avea a vorbi cu ispravnicul său despre interesele judeţului, lăsa vorba şi începea a declama, cu vioiciune şi mânie, în contra călcării hotarului de către Nemţi, în contra Grecilor ce erau la guvernul înalt al ţării, în contra călcării tratatelor care obligau pe Turcia a face să ni se respecte hotarele şi pământul de către vecini. El arăta chiar hrisoavele pe care se baza, ca un adevărat advocat al pământului; stăruia a convinge pe oricine cerea să-l asculte; se supăra întocmai ca un maniac, cînd găsea pe ceilalţi indiferenţi; şi alte preocupaţii politice se vedeau la el, ceea ce nefiind obişnuit pe atunci, cauza mai mult decât surpriză auzindu-l.

« In inima acestui bărbat clocotia, precum se vede, un vulcan de nemulţumiri ce nu aştepta decât momentul favorabil să izbucnească: şi ca dânsul mai mulţi Români de frunte erau, pe cari suferinţile şi umilinţa naţiunii îi predispuneau, fără să priceapă poate, către o nelinişte şi o revoluţie ce ar fi putut readuce naţiunea în drepturile şi demnitatea din trecut. De aceea revoluţia lui Tudor Vladimirescu, mai inteligentă, pentru că era mai pură în sentimente şi mai morală în intenţii, nu se lega de nicio clasă, nu ataca niciun membru al societăţii române, ci numai pe adevăratul duşman: ea declară războiu de moarte numai Fanarioţilor şi şcolii lor, noilor uzurpatori şi inimici ai patriei, de cari numai căuta a ne curăţi. Această revoluţie pare a ni spune lămurit că salvatorii patriei nu vor fi cei ce ne vor scăpa de cutare ori de cutare Domn, ca să ni aducă altul mai bun ori mai rău decât cel dintâiu, de cutare ori de cutare instituţie a boierilor ori a vre unui privilegiu sau

instituţie, ci aceia ce ne vor putea salva de şcoala Fanarioţilor şi de oamenii ei, adoratori cu multe şi felurite colori.

« Aici trebue să însemnăm, pentru înţelegerea celor de mai jos, că revoluţia lui Tudor, deşi nu fu înţeleasă bine nici atunci, nici chiar şi până azi, dar este evident pentru cine o va studia în izvoarele ei intime că este spiritul naţional şi democratic izbindu-se de spiritul despotic al unei oligarhii de străini (pe cari poporul începuse deja a-i numi *ciocoi*, rezervând numele de boieri pentru cei dela ţară de origine pur românească), ce veniau cu pretenţia de a denatura societatea şi naţiunea românească. »

E folositor să fie alăturate la portretul pe care-l dă cineva care a şi cunoscut pe Tudor, bătrânul Dăscălescu de la Focşani, ale cărui memorii, pline de cugetări originale, le-am semnalat aici [1]). Şi acest Moldovean de graniţă trebue înscris, de altfel, între criticii regimului liberal, care se instăpânise, din acest curent făcând parte apoi, dintre cei pe cari i-am semnalat pe rând la Academie, şi Munteanul aşa de curat şi de cumpănit, care a fost Constantin Creţulescu şi alt Moldovean, în acelaşi curent de idei, Rosetti Teţcanu, care scrie tot în Domnia lui Cuza-Vodă [2]).

Din aceeaşi atmosferă în care s'a format asprul critic al concepţiilor de împrumut vine şi simpatia cu care el înfăţişează truda culturală a bunilor oameni naivi cari în Craiova lui căutau a răspândi prin scrieri modeste crezul naţional inovator. Considerând pe Dinu Golescu ca pe boierul care, « după trecutul şi aspiraţiile lui face parte din partidul naţional născând în România », el înseamnă ca un mare progres şcoala de la Goleşti, « cu clase mai înalte de istorie şi ştiinţe exacte » şi descrierea călătoriei în Apus, « *cea d'intăiu carte românească ce am văzut în mâna mumă-mi după « Alexandria » şi « Arghir »*, — mai era şi o Biblie, tipărită în Moscova, pentru propaganda ce făcea Rusia ». « Moartea, care, de când cu Fanarioţii, se pare a se fi aliat cu inamicii noştri, ni răpi, cam de timpuriu, pe acest demn şi folositor bărbat, de la care naţiunea aştepta mai multe ajutoare. El lăsa aspiraţiile şi averea sa, de moştenire fiilor săi, dar geniul său, naţiunii », de şi « şcoala de la Goleşti se risipi

[1]) Aceste *Memorii*, XIII. Manuscrisul l-am cedat foastei mele eleve, d-şoara Maria Holban, ca unei rude a lui Dăscălescu.

[2]) V., pentru identificare, generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*.

după moartea sa », — școală, adăugim, care e *cea d'intâiu destinată sătenilor acasă la ei, în spiritul lor și pentru nevoile vieții pe care trebuiau s'o ducă, stadiu de normală desvoltare a stratelor adânci, la care neapărat va trebui să ne întoarcem.*

De aici se ajunge la acest curent cultural și literar din Craiova. « Doi din elevii de la Golești », — *ceea ce nu s'a ținut în samă până acuma* [1] —, « Stanciu Căpățineanu și Grigore Pleșoianu, cu îndemnul și ajutorul boierilor din Craiova », — altă observație importantă —, « începură, pe la anul 1828, în școala de la Obedeanu, o instrucție prin excelență națională. *Incurajați și asistați*, traduseră și tipăriră câteva cărți în limba românească: *Cele d'intâiu cunoștințe*, *Aneta și Luben*, o *Mitologie*, *Mărirea și căderea Romanilor*, după Montesquieu. *Acestea sânt cele d'intâiu cărți românești, după călătoria Golescului, ce mi-au căzut în mână, aflându-mă copil*, pe când, în București, abia începuse cea d'intâiu gazetă românească, *Curierul* lui Heliad ». Deci se *apasă asupra întâietății curentului de la Golești, în legătură cu boierii mari, în față cu democraticul curent al lui Gheorghe Lazăr.*

« Mi-aduc aminte, cu plăcere și mirare, cum toată lumea, mică și mare, tânăr și bătrân, luară parte cu entuziasm, cu răpire, chiar cu furie, la această mișcare literară. *Toți, fără distincțiune*, își smulgeau din mână cărțile românești, de și « Aneta și Luben » ataca binișor », — ba încă violent și vulgar ! — « deprinderile cele rele ale boierilor. O Caligrafie de Pleșoianu, ce însemna scrierea la rând, regulă îndată scrierea, ca o autoritate naturală, *până și la cei mai bătrâni, obișnuiți cu cea veche* » [2]). *Aceeași tendință, deci, a perfectei continuități, peste generații*, cu totul opusă concepției, ușoare, a liberalilor deștărați.

Ca tânăr acuma format, Quinezu a apucat, peste Grigore Ghica din 1822, privit ca « unul din Grecii româniți » [3]), Domnia lui Alexandru Ghica și a lui Bibescu. De Regulamentul însuși, atacat așa de tare și de statornic în scrierile oamenilor de la 1848 fără deosebire, criticul mai nou al liberalismului nu se ocupă prea mult, considerându-l însă

[1]) Cf. N. Bănescu, *Grigore Pleșoianu*.
[2]) *Adevĕrul*, etc., pp. 84—85.
[3]) P. 95.

ca *o întrerupere a curentului de la Golescu* [1]), și semnalând totuși că în epoca desbaterilor pentru Unire prescripțiile lui au trebuit să fie primite ca bază. De altfel Regulamentul vine, în ce are bun, *din lăuntrul nostru*: «Se va cunoaște că acest Regulament, cu ingerințele Rusiei și ale Turciei mai puțin, era deja proiectat și gata de a se aplica, spre reorganizarea României, de către înșiși boierii țării, supt Domnia lui Grigore Ghica»[2]), — ceea ce se adeverește, și pentru Moldova, prin multele proiecte constituționale ce am publicat, încă de acum o jumătate de veac, în volumul X din colecția Hurmuzaki și aiurea, urmând, cu totul recent, descoperirile d-lui Vârtosu. Insistând asupra principiului său conducător că *n'a fost nicio soluție de continuitate*, se arată cum boierii au renunțat fără împotrivire la privilegiile lor, «cu înlesnirea și docilitatea oamenilor celor mai liberali din lume; ba încă își schimbară, pentru cele europene, ce le socotiră mai civile, chiar și hainele, deprinderile și obiceiurile. Rezistența unui Mitropolit Grigore, unui Grigore Bălăceanu și a unui Bălăceanu e numai contra prezidării uzurpatoare a Adunării, de fapt constituante, de către Grecul rusificat, diplomat împărătesc, Minciaky, și contra prescripțiilor din articolele 51—54»[3]). Dar «mișcarea literară», pe care el o suie, peste «Romanțai, Iorgovici, Țichindeal, Petru Maior, Bob, Clain, Șincai», până la *supplex libellus* al Ardelenilor, fără a fi uitat legăturile cu Napoleon amintite de Eliade, alt «fel de framasonerie» [4]), «ar fi determinat, neapărat, mai târziu, și această mișcare politică; și, într'adevăr, ar fi fost mult mai bine, din mai multe privințe» [5]).

Dar vina Regulamentului e, pentru Quinezu ca și pentru Russo, aceia că, împotriva «obșteștilor noastre Adunări, a creat societatea privilegiaților, chiar ideia, pe care scriitorul o răspinge, a prințului străin fiind o intrigă rusească din acea vreme [6]). De fapt, după dînsul, vechea tradiție esclude monarhia domnitoare însăși: «tradițiunile noastre politice mult mai bune în

1) P. 86.
2) Pp. 86—87.
3) *Ibid.*
4) Cf. p. 61.
5) P. 86.
6) Pp. 88—89, 90, nota.

comparațiune cu ale Europenilor cele monarhice », un Bălăceanu, un Văcărescu, un Brâncoveanu fiind Domnii, de tip vechiu, ce ni-ar fi convenit [1]). Până la 1848, spune el, chiar și « cei ce se trăgeau cam din Fanarioți » merseră pe această cale, împreună cu « *toți preoții și învățătorii de sate* », — al căror rol nu mai e amintit nicăiri —, « toți profesorii, literații și *oamenii ce știau cât de puțină carte* » [2]).

In deosebire de Russo, așa de mulțămit cu guvernul dintâi al lui Alexandru Ghica, încât ajunge a-l considera ca figura centrală putând ralia atunci naționalismul indigen, și chiar de Costa-Foru, care, pe dreptate, îi înșiră atât de netăgăduitele merite, Quinezu judecă pe Domnul de la 1834, răsturnat de cabala boierească și rusească, prin direcția politică a Caimacamului de mai târziu. Cu Bibescu, însă el va păstra bune raporturi.

« Mai toată țara » lucrează însă astfel pentru viitorul ei, afară de birocrații Regulamentului și de cei pe cari-i taxează autorul de « neliterați ». Se țin, — iată încă o destăinuire —, « adunări patriotice, politice ori literare, ca acelea ce s'au ținut pe atunci, când în dosul Colței, în casa răposatului Costachi Filipescu Grosul, când în casa d-lui Heliad însuși, a d-lui Câmpineanu și în fine în Școala Filarmonică », de unde prigonirea lui Câmpineanu și « moartea prematură, atâta de tragică, cât și nemotivată », a « junelui Mitică Filipescu » [3]).

Anul 1848 e pentru Quinezu punctul principal în care atacă pe liberalii « facțioși », în fața cărora, cum am spus, vrea să așeze un alt liberalism pe care nu era destul de înzestrat ca să-l predice și destul de tare pentru a-l scoate la suprafața politică. Inainte de a-i prezinta părerile asupra acestei mișcări de tineresc avânt, trecând peste proiectele, de la început, ale lui Eliade și ale tovarășilor și credincioșilor lui, să înfățișăm cum a văzut el anumite laturi ale acțiunii revoluționare și contra-revoluționare.

Actul însuși al revoluției a fost « ca un lucru foarte natural, și cu generale aclamații » [4]). E *fapta nației*, nu a unei coterii.

[1]) Pp. 96—98.
[2]) P. 87.
[3]) P. 101.
[4]) Pp. 101, 102, 103, 109, 110.

De sigur că Eliade «nu este unul din acei cetaşi ce sânt chemaţi a transforma naţiunile», dar el reprezinta atunci «prima expresiune a voinţii naţionale». Opera însă nu poate fi legată de un om, «ea revenind de drept naţiunii, ca una ce a plămădit-o cu suferinţile şi suspinele, cu aspiraţiile sale», de şi răsturnarea lui Bibescu şi alcătuirea Guvernului Provizoriu s'a făcut «fără consultaţia generală». In ce priveşte însă pe Domnul în care pe urmă va ajunge totuşi să-şi puie speranţele autorul, se observă că «el se depopularizase destul, arătându-se o simplă locotenenţă a inimicului patriei, *desfiinţând şcolile naţionale*», — am văzut reacţiunea lui Costa-Foru, — «şi favorizând invaziunea». In ce priveşte schimbarea constituţională prin arderea publică a Regulamentului, apucătura tinerească e condamnată.

Răscoala satelor de lîngă Băileşti contra invaziei Ruşilor e descrisă astfel:

«Cu toate acestea, toată lumea română ştia şi dumnealor (liberalii roşii) ar fi trebuit să ştie, şi au ştiut în adevăr, mai întâiu de toţi că, la anul 1848, cînd s'au împărţit stindardele tricolore, zicându-se satelor că supt acesta şi cu acesta să meargă să apere drepturile ţării şi revoluţiei ce se făcuse pentru dînsele, satele noastre de la marginea Dunării, din districtul Jiului-de-jos, luând lucrul cu toată seriozitatea şi nebănuind că aşa oameni le-ar fi putut mistifica, se sculară cu toţii până la un om la întrarea Turcilor la Calafat; luară pe subprefectul lor, răposatul Costache Zaman, ca să-i conducă şi, astfel, în număr de peste douăzeci şi cinci de mii de oameni, se prezintară înaintea autorităţilor turceşti. Ei bine! Nobilii noştri revoluţionari şi limbuţi patrioţi n'ar fi trebuit să se găsească vr'unul aici, ca să dea îndrumării o direcţiune oarecare, ori pacifică ori ostilă? Tot rolul lor în această revoluţie fusese şters, numai de a turbura şi a dezarma populaţia.

«Pentru că, s'o spunem aici, fiind siguri că nimeni nu o va putea bănui, guvernul provizoriu al revoluţiei noastre dela 1848, supt pretext de reparaţie, strînsese toate armele de foc ale Oltenilor şi le dusese în Bucureşti: aşa că îndoita invaziune ce urmă după câteva luni şi pe care toţi o cunoşteau că are să vină întâiu în Capitală, făcu cu dînsele ceia ce toată lumea ştie prea bine, încât să nu mai fie nevoie să li-o spunem; le sfărmă una câte una, ca să nu se pomenească arme în Ţara-Românească. Insă, când, la chemarea naţiunii supt arme, Oltenia li trimetea vr'o douăzeci şi cinci sau treizeci mii de panduri în castrele de la Traian, de lângă Râmnicul-Vâlcii, nu li dădeau nici arme, nici mâncare şi pe mulţi îi întorceau înapoi. Ca revanşă, mulţi bani se luară şi atunci din

Vistierie, supt cuvânt de înarmare şi cauză sacră, de mânile cele mai profane! Dar ce să zicem: timiditatea neexperienţei!

« In exil, patrioţii noştri vor fi învăţat, poate, să aibă mai mult curaj şi devotament pentru cauza ce au îmbrăţişat-o şi cu care voiau a se ilsustra; mai ales că pentru dânşii, dacă au oarecare stofă, departe de a fi fost un martiriu, era o ocazie favorabilă de instruire şi de deşteptare » (p. 122).

Ocupaţia rusească a dat une ori lecţii hienelor şi şacalilor cari se îndesau cu denunţuri contra revoluţionarilor. Auzim astfel pe generalul Hasford, de origine baltică, de altfel ca şi Lüders şi atâţia alţii, răspunzând astfel unui delator: «Dacă aş dispune de serviciile publice în ţara d-tale, le-aş da mai bine acelora decât d-tale » [1]).

« Ca particulari, Turcii, şi chiar Ruşii, se purtau cu o amabilitate deosebită cu revoluţionarii şi cu liberalii. Ei respectau şi aveau o consideraţie excepţională către acei ce se expuseră pentru drepturile şi pentru patria lor; pe când cu ceilalţi, ce serviau chiar cauza lor, erau într'o rece rezervă, când nu manifestau dispreţul lor. Generalul Hasfort unui tînăr, ce fusese în armată supt revoluţie şi care trecuse graniţa cu Magheru, reîntorcându-se în ţară şi adus fiind de un protector al zilei dinaintea lui, ca autoritate politică şi militară ce strângea pe revoluţionari şi-i trimetea la Bucureşti, nu-l dojeni pentru că luase parte la revoluţie, ci pentru că dezertase fără a se bate. Altuia, care cerea un preţ civil pentru denunţarea ce făcuse în pârîrea unora din concetăţenii săi, tot acesta îi răspunde râzând, dar cam cu mânie: « dacă aş dispune de serviciile publice în ţara dumitale, le-aş da mai bine acelora decât dumitale » (p. 109).

Atitudinea noului Domn Ştirbei faţă de revoluţionarii pe cari e silit a-i primi unul câte unul e criticată prin aceea că el li-ar fi făcut popularitatea, timbrându-i prin persecuţii ca reprezintanţi ai ideilor liberale, atunci când, de fapt, *« grosul liberalismului era în ţară »*, acei boieri, învăţători, preoţi şi scriitori [2]).

De altfel Quinezu fusese arestat de Ruşi, ca şi un Florescu, care şi-a descris patimile în tonul biblic pus la modă de Lamennais, şi trimes în Siberia. « Pe acest timp, carele era cât

[1]) P. 112.
[2]) Pp 114—115.

ţinu războiul Crimeii, avuseiu nenorocul de a mă afla în fundul Rusiei ca prizonier de războiu » şi numai « după ratificarea păcii de la Paris şi schimbarea prizonierilor îmi fu cu putinţă şi mie, pe la luna lui Mai din anul 1856, a mă reîntoarce în ţară », întrând, deci, din Franţa, poate, pe la Vârciorova [1]). Făcu « doi ani şi mai bine » de exil [2]). In acest timp, scrie el note asupra revoluţiei de la 1848, *Misterele politicei ruseşti în Principate sau revoluţiunea noastră dela anul 1848* [3]).

Când problema românească se puse prin războiul Crimeii, Quinezu încercă o rezistenţă în Oltenia sa, contra Ruşilor. Un maior Burileanu, prietenul lui, se puse în fruntea sprijinitorilor Turciei şi o plăti cu vieaţa. Intreaga aventură, oprită prin scrisoarea lui Ştirbei către maior, recomandându-i neutralitatea, e descrisă în aceste pagini [4]), pe care, pentru noutatea lor, le reproducem:

« Noi, cei din ţară, cu toată ocupaţia militară rusească ce aveam pe gât, cu toate defectele ce ni recunoaştem ca şi ale celorlalţi, dar tot izbutiserăm a forma o opinie publică liberală şi naţională, după care, Muscalii privindu-se inimici şi împotriva cauzei şi drepturilor noastre, fură de două ori abandonaţi chiar de România oficială. Spiritele atâta se revoltaseră în popor contra Muscalilor, şi prin urmare atâta se identificaseră cu interesele naţionale, încât, când Muscalii voiră să strângă, în Craiova, toate trupele neregulate din Oltenia, ca să meargă cu dânsele să combată pe Turci, nu ni trebui multă osteneală de afiliere ori iniţiare ca să le facem să se revolte şi să umple pădurile.

« De la anul 1848, propagandele nu încetaseră. Revoluţia de atunci, devenind o legendă populară, ajunsese visul şi dorinţa fiecăruia. Dacă nenorocitul mieu amic, cu care eram foarte legat, comandant-cap al trupelor neregulate din România Mică, maiorul Burileanu, pe care, peste câteva zile, Muscalii îl uciseră cu atâta infamie, nu ar fi primit, Dumineca, o epistolă confidenţială de la Vodă Ştirbeiu, epistolă ce o găsiră moştenitorii în hârtiile preţioase ale răposatului, la facerea inventariului, prin care îl consilia a nu se amesteca în nimic, ci a ţinea o linie de conduită echivocă, adecă nici cu Muscalii, nici cu Turcii [5]),

---

1) Pp. 132—133.

2) P. 134.

3) Pp. 196, 397, nota 1.

4) Pp. 126—128.

5) « Muscalii, cari văzuseră în această epistolă că Ştirbeiu nu era cu ei, precum se vede că le promitea, găsiră aci destule motive ca să creadă că nu era de tot străin poate la revoltarea trupelor din Oltenia. De aceea la minut îl şi înlocuiră cu generalul rus Budberg. »

apoi, de sigur, Luni orí Marţi în săptămâna viitoare, bietul Burileanu ar fi trecut Jiiul cu mine, călări pe doi căluşei vineţi ce aveam deja pregătiţi; am fi apucat prin păduri pe valea Cernăteştilor, unde am fi adunat şapte, opt sute de dorobanţi debandaţi cam din ordin şi i-am fi condus la Calafat, în castrele Turcilor. Nu ca să ne punem la dispoziţia Porţii Otomane, ci ca să fim aliatul ei, precum eram federatul după spiritul şi cuprinsul tratatelor ce avem.

« Astfel era planul ce ni trăsesem, dar pe care ca să-l fi putut executa în condiţiuni favorabile şi cu oarecare serioasă importanţă, care să fi impus şi Românilor şi Porţii Otomane, urma neapărat să avem din partea Domniei o autorizaţie în scris, un mandat formal, fie chiar o epistolă confidenţială domnească. »

Aceleaşi porniri oltene pentru Turci şi contra Ruşilor se vădesc şi din acestălalt pasagiu:

« Pe când Muscalii, temându-se de simpatiile cunoscute ale Românilor pentru Occident şi, prin urmare, în războiul actual pentru Turci, căutau a nu lăsa în urma lor niciun element de ajutor inimicilor, mai ales aici, în Oltenia, şi încercau a strânge toată forţa militară românească pe lângă dânşii şi a sparge oraşul Craiova, înspăimântând pe locuitorii ei cu venirea Turcilor, pe atunci tendinţile de rezistenţă ale populaţiilor locale se declarau în unanimitate şi pe faţă.

« Unii, supt pretext de a-şi apăra şi averea şi casa, nu voiau a se mişca din loc; alţii banchetau la nasul autorităţilor muscăleşti pentru Francia şi Englitera, şi alţii, în fine, revoltară iarăşi dorobanţii ca să-i substragă de supt autoritatea Muscalilor, şi-i trimiseră pe la casele lor până la al doilea ordin. Până şi cei mai simpli ţărani contribuiră a îmbărbăta şi a încuraja oştirile turceşti, răspândind panica şi frica între cele ruseşti, aşa că, în lovirea de la Fălcoiu, Schender-beiu, cu vre-o trei sute de Turci călăreţi, bătu şi dezorganiză cu desăvârşire un corp încincit de oştire muscălească, luând prisonieri şi tunuri. Iară Muscalii părăsiau Oltenia, luând cu sine dovezi întristătoare de simpatii de la o populaţie creştină şi ortodoxă ca şi dânşii, pe care înţeleseră, în fine, că şi-o înstrăinase un guvernământ neinteligent, froasând şi călcând drepturile ei de naţiune.

« Măsurile de rigoare ce luaseră Muscalii în contra locuitorilor nu făcură decît a li aliena şi mai mult spiritele între Români, apropiindu-i cu atât mai mult de partidul naţional activ şi, prin urmare, îndemnându-i a merge înaintea celeilalte invaziuni ce ni venia din partea Turcilor, şi care se socotia favorabilă, în mai multe privinţe, naţiunii şi intereselor noastre.

« Astfel, îndată ce trupele ruseşti se ridicau din Craiova, cei mai notabili dintre cetăţeni alergau, la Calafat, în castrele Turcilor, ca să li arăte că ţara nu este de loc desorganizată, că şi-a improvizat un guvern

al său provizoriu național, la care să aibă recurs pentru orice trebuință va avea oștirea ce se pregătea a pătrunde înlăuntrul țării, și că nu priviau oștirea turcească decât ca niște amici și aliați ai noștri seculari, în contra invaziei rusești, cărora sânt gata a li da tot concursul și ajutorul » pp. 129—130).

Rezistența se produse alături de aceea a unui Scurtulescu, cu privire la care [1]) avem acestelalte informații [2]), tot așa de noi. Quinezu face astfel să se cunoască și o mișcare, total neștiută, contra acelorași Ruși:

« La întrarea Rușilor, la anul 1853..., ei [Românii olteni], văzând că coreligionarii și protectorii lor îi întețesc cu invaziunile, căci nu trecuseră bine trei ani și întraseră iarăși în țară, simțiră, în fine, cu toții, mic și mare, tendințile Rusiei, că nu se sfiește a urmări și a împila țara și drepturile noastre cu uzurpațiile cele mai extravagante și mai umilitoare.

« Indată dar ce Turcii se iviră pre celălalt term al Dunării, toți locuitorii grăniceri de pe țărmul domnesc, nepoții acelora ce odinioară luptaseră și combătuseră, alăturea cu Rușii, islamismul și pre Turci, dintr'o pornire cu totul morală și religioasă, se ridicară în contra Rușilor și în favorul Turcilor. Ei așteptaseră îndestul concursul și ajutorul revoluționarilor emigrați, ce li se promisese: nimic și nimeni nu li veniră în ajutor. Iară, după o conducere neinteligentă, a unor șefi ai lor, ca Scurtulescu și alții, în curs de vre-o două, trei luni de zile, răscularea lor degenerând, din lipsa de capi, fu învinsă și astâmpărată de Ruși, cari operară în contra lor, sântem datori a o mărturisi, și cu oarecare moderație și indulgență » (pp. 123—124).

Am văzut că un Schender-beiu, cu ceata lui de călăreți, găsi sprijin la țărani, și locuitorii Craiovei înseși mergeau la Turcii cari se întăriseră la Calafat. Vina neizbânzii cade, crud, asupra lui Știrbei, cum a spune Quinezu în legătură cu încercarea lui Burileanu:

« Altfel nu am fi consimțit niciodată a ne prezinta la Turci ca un particular, ca un fugar, ca un cavaler de industrie. Și bietul Burileanu îmi promisese un asemenea document, de și niciodată nu am voit să-l întreb cum și ce fel va face ca să-l dobândească.

« Dar, dacă principele Știrbeiu, în care bietul Burileanu avea o oarbă încredere și-l credea mai cu cap decât toți Românii, dacă principele Știrbeiu, zic, ar fi consiliat lui Burileanu să ia partida Turcilor? Ori îl lăsa la propriile lui inspirații? Căci, măcar că Burileanu mi-a tăinuit totdeauna, cunoscându-mă declarat dezaprobator al Domniei dela

[1]) Pp. 121, 123—124.
[2]) Pp. 129—130.

Balta-Liman, dar, după impresia ce-mi aduc aminte că mi-a făcut lectura acestei epistole, atunci când s'a citit la facerea catagrafiei, trebuie să fi fost provocat prin una alta din partea lui Burileanu, carele cerea consiliu ori ordin, ca de la un Domn, cu care se găsia într'o corespondenţă intimă mai întinsă.

« Negreşit că atunci nu-i rămânea principelui Ştirbeiu, decât a veni şi Măria Sa în persoană, ca Domn al ţării, în castrele turceşti de la Calafat, care este un orăşel tot în Ţara-Românească ca şi Bucureşti, unde o parte din trupele sale neregulate îl devansaseră, unde şi alte trupe i-am mai fi aduce, şi a spăla multe păcate originale, chiar a repara într'o clipă, multe greşeli făcute până aci, ori din neştiinţă, ori din lipsă de curaj, ori din silă şi nevoe [1]. O ! ce orizont strălucitor ar fi deschis patriei sale principele Ştirbeiu, cu o simplă faptă, cea mai naturală (pp. 126—128) ! »

Toate aceste manifestări anti-ruseşti, au fost cu totul în afară de o acţiune serioasă, fie a tinerilor liberali, fie a lui Eliad: «El (Eliad) se mulţămea a pune uniforma de general român d-lui Magheru ca să se preumble pe uliţele Constantinopolului fără a se fi îngrijit a-i procura o armată; se mărgeni a trimete pe d. D. Brătianu în Oltenia ca să răscoale populaţiile ce aflase a fi bine dispuse, dar fără să-i fi dat impresia şi curajul necesar de a se arăta cuiva. Eu cel puţin nu l-am putut vedea, de şi l-am căutat mereu până la 23 April 1854, când, tocmai pentru un asemenea lucru, fuseiu arestat şi trimis în Siberia de armata rusească în retragere, de şi chiar Muscalii îmi spuneau cu vre-o lună mai nainte că Brătianu Dimitrie era p'aci » [2]. Acel Costachi Zaman, fostul conducător al maselor ţărăneşti contra Ruşilor la 1848, făcu şi el doi ani de Siberie [3]).

Quinezu e şi contra Căimăcămiei lui Alexandru Ghica, în locul căreia voia pe «Domnul ales». Intâi pentru că e o impunere turcească, un degradant amestec al străinătăţii, pe care-l simte dureros, asistând la instalarea fostului Domn. Dar îi displace,

---

[1]) « Principele Ştirbeiu, după cum astăzi vedem mai bine, nu avu nici destul curaj de a câştiga Domnia prin acte de virtute, nici destulă abnegaţie de a înlesni altora asemenea fapte. Ba încă am putea zice: Dumnezeu ne ierte, că, în orbirea interesului, se temea din partea altora Români a nu se naşte, prin asemenea acte, ilustraţiuni naţionale pe orizontul patriei sale, încât să-i facă o puternică concurenţă la un tron ce convoata cu ardoare. »

[2]) P. 120.

[3]) P. 120, nota.

cu tot « astuțiosul patriotism » al lui [1]), însăși politica pe care o inaugurează Caimacamul. « Nefiind om cu aspirațiuni și sentimente românești, va servi pe Turci și va căuta sprijinul său la liberalii de nuanța Brătianu-Rosetti.»

Află la întors censura lui Vodă Ghica, și împiedecarea funcționarilor de a lua parte la agitația pentru Unire. Un ofițer austriac « plesni cu biciușca peste ochi pe bietul Iorgu Măcescu» pentru că scosese «un puiu de jurnal»[2]). Quinezu încearcă de la început o rezistență pe care o înțelegea cu «cluburi, adunări, întâiu mai mici și intime, pe urmă cu încetul din ce în ce mai mari », dar se lovi de teama generală [1]). Voia să ajungă la Știrbei, dar la Strehaia află de plecarea lui [3]).

Dar el avu, prin mijlocirea olteanului colonel Nicolae Haralambie, o întrevedere cu Ghica, plecând apoi desiluzionat de la acela pe care-l taxează de « simplu și orb agent al Turciei », folosindu-se de ziarele sale *Anunțătorul* și *Secolul* și de adunările cu tineri ale « Bulgarului de națiune » Gheorghe Anghelescu. Se gândește și la o acțiune comună cu tinerii Ghiculești nemulțămiți, nepoții lui Alexandru, Grigore și Dimitrie, Mitică. Avea înainte cele trei candidaturi domnești, dar, pe lângă a lui Nicolae Golescu, a lui Callimachi, fiul lui Scarlat-Vodă, atunci ambasador al Turciei la Viena, a lui Ioan Cantacuzino, fiul fostului Caimacam de la 1848, și a prințului francez cerut de o deputație de boieri la Paris, a lui Filip de Flandra, a prințului de Savoia-Carignano, ba chiar a lui Osman-Pașa și a lui Ahmed-Fetì-Pașa, pe atunci când St.-Marc Girardin sfătuia pe Români să-și decidă soarta printr'o revoluție [4]). O vizită la tânărul Grigore Brâncoveanu, bogatul moștenitor al mamei sale adoptive, nu dădu niciun resultat; el nu voia să strice rosturile lui Bibescu, tatăl său [5]).

Neastâmpăratul uneltitor național merse, cu un D. Nenciu, să aducă pe Bibescu de la Viena, dar la Severin îl confiscară alții pe fostul Domn [6]). Cu toată

[1]) P. 134.
[2]) *Ibid.*
[3]) Pp. 134—135, 137.
[4]) Pp. 134—40, 151—8. Se citează și *Mystères diplomatiques aux bords du Danube* a lui Régnault.
[5]) Pp. 193—194.
[6]) Pp. 119—120, 134, 194.

paza prefectului Gheorghe Văleanu, consfătuirile urmau însă la Craiova [1]). Quinezu se folosea de ridicarea censurii pentru a predica la 1857 *Constituțiunea României reintegrate*, căreia, mai târziu, îi vor urma *Studiile politice asupra României*, *O privire asupra Principatelor de la Dunăre* și *O soluțiune a chestiunii de zi a României* [2]).

O nouă încercare se făcu în Craiova cu Bibescu. Casele lui Dimitrie Haralambie, unde era găzduit adunaseră toată Craiova...». « Niciodată principe, chiar în Scaun, nu avuse atâta Curte. » Dar fostul Domn declara că « împrejurări delicate » și « o reflexiune mai matură » îl silesc la « rezervă » [3]). « Adunarea ciocoiască » dăduse astfel greș. In loc de o adevărată acțiune se avu dela fostul Domn numai un program, care se reproduce, după manuscriptul nesemnat: Unirea, dinastie străină, dar, la nevoie, și indigenă, neutralitate, cu garanția Puterilor, independență economică, desființarea capitulațiilor, drept de navigație, desvoltare treptată, egalitate legală, accesul tuturora la funcții, primirea străinilor la încetățenire și respect la proprietate [4]).

După această ultimă desiluzie, Quinezu va mai apărea la București, unde lucra un nou Comitet național, al « facțioșilor », pe lîngă cel vechiu, al tradiției « liberale ». El vorbește de « fantomele » pe care le-a întâlnit, cu « toate decorațiile ce li-au dat invasiile străine », la d-na Stanley, soția prezentatorului în Anglia, în condiții strălucite, a poesiei noastre populare, de care s'a ocupat și Murray; pe atunci Stanley era adaus pe lângă comisarul englez [5]).

La alegerile pentru Divan, el nu fu ales, cum nici, observă el, Eliade și Ioan Maiorescu [6]). Fu martur la ciocnirile de unde ieși alegerea Domnului Moldovei, printr'o acțiune pe care consulul Franciei ar fi asămănat-o cu a Frondei din Parisul secolului al XVII-lea [7]). Boerescu propune candidatura, de și

[1]) Pp. 151, 177, nota 1.
[2]) P. 196, nota 1.
[3]) Pp. 197—198.
[4]) Pp. 199—204. Quinezu-l arată înstrăinat prin lunga petrecere în străinătate, de la 1815 la 1830.
[5]) P. 207.
[6]) *Ibid.*
[7]) Pp. 232—233.

clanul, restrâns încă, al avocaților fusese de părere că actul n'ar fi «juridic». Se ajunse la o înțelegere așa de perfectă, încât banchetul gătit de L. Em. Florescu pentru alegerea socrului său, Vodă-Bibescu, fu oferit membrilor Adunării fără deosebire. Și această unanimitate smulgea partizanului înfocat și aspru cu adversarii această frumoasă sentință: «*Asemenea momente frumoase în istoria unei nații, de și foarte scurte, dar sânt trăsuri caracteristice, ce nu ne vor lăsa niciodată a despera despre poporul nostru* [1]».

La alegerea Domnului Moldovei, el adauge această mărturisire:

«Erau încă șase zile până la alegerea din București a Domnului pentru Muntenia sau Țara-Românească. Într'una dintr'însele, într'o adunare de intimi, unde se desbăteau cu căldură chestiunile momentului și unde nici principele Bibescu, ca candidat al boierilor, ce se zicea a avea multă șansă, nici Caimacamul Ghica, ca părtenit de partidul factioșilor, zis, și în general crezut pe atunci, partidul unic liberal și național, unde nici unul, nici altul, zicem, nu era preferat, ori, mai adevărat, unde și unul și celălalt era de o potrivă combătut, preocupația momentului deșteptă și ilumină o exclamație patriotică: «Dar de am alege noi pe Domnul Moldovei», zice cineva ce se preumbla, cu pași precipitați și fixând pământul în lungul unui salon din casa T. de pe Piața Teatrului, «pe al căruia cap vom ști să susținem și coroana țării noastre, nu s'ar face, oare, de fapt Unirea?» (p. 221).

Supt Vodă-Cuza, acela care, de și ales pe urmă în Adunare [2]), era să fie arestat și judecat pentru scandalul opozițional din 1859 chiar în sala Bossel, unde interveni poliția cu șeful ei, Dimitrie Crețulescu, fratele d-rului Nicolae, atunci primministru, cu amenințarea de-a fi trimes la «munca Giurgiului ori a Brăilei» [3]), și care, supt regimul prefectului Boicea Radianu, care s'a învrednicit, totuși, la moarte, de un panegiric tipărit, vedea pe alegători țărani puși în butuci, [4]) e neînțelegător, deci nedrept față de Domn. I se pare că «nu era nici virtuos, nici cultivat», «spirit strîmt și suflet mic, speriat și intimidat de lingușitori și intriganți», «om grosolan, om

[1]) P. 234.
[2]) P. 303.
[3]) P. 268, nota 1: p. 287, nota 1.
[4]) P. 303.

de țară, păgân», «ignorant și ușurel», «superficial și nu în toate privințile moral» și «om atâta cinic și batjocoritor din natură, cât slab de minte și ușurel» și ca, supremă insultă, porecla de negru a lui Napoleon al III-lea: «Soulouque»[1]).

Adauge amănunte în lungul proces pe care-l deschide Domnului. El «traversează în trăsură tot lungul Podului Mogoșoaii și nu salută nici pre nimeni. Nesimțibil *(sic)* la onorurile ce i se făceau ca și la demonstrațiile damelor tinere ce de la toate ferestrele îi aruncau buchete de flori, el se gândia mai mult la încurcătura în care se găsia băgat prin a sa îndoită alegere de Domn»[2]). S'ar fi temut de atentate și anume de «o trupă de 2—300 de vagabonzi înarmați ce-i ținea calea pe la Focșani». Ar fi cerut pe ascuns lui Rosetti să pretindă, la Filaret, «moartea ciocoilor»[3]). «Prin agenți oculți» ar fi uneltit moartea lui Barbu Catargiu[4]). Acestea, în afară de vina de a fi pregătit pe prințul străin[5]) și de a fi ațâțat ura de clasă prin reforma agrară[6]). Doar e despovărat de răspunderea în ce privește mișcarea din 1865, care ar fi fost pusă la cale de guvern[7]). Dar sânt momente când figura alesului de la 1859 se impune și acestui dușman: «Dar, trecând primele momente, Cuza se vede recâștigându-și severitatea spiritului său, încât să ni se arăte pe tronul său în București cu oarecare adevărată maiestate»[8]). Sau: «Oricare erau defectele caracterului său privat, dar începuse a-și forma caracterul său politic după cerințele epocii și ale înaltei magistraturi cu care se găsia învestit»[9]). Merită să fie reproduse și aceste aprecieri[10]):

«Dacă circumstanțe favorabile l-ar fi putut susținea și drege, neapărat că ar fi fost unul din cei mai buni Domni ce ar fi avut țara, tocmai pentru

1) P. 265.
2) P. 313.
3) P. 330 și urm. Erau amestecați cu Rosetti, Orășanu, poetul Văcărescu, Serurie.
4) P. 337, nota 2.
5) P. 373.
6) P. 389 și urm.
7) P. 347 și urm. Țăranii și «albăstreaua».
8) P. 315.
9) Pp. 315—316.
10) *Ibid.* Citează și broșura «Două scrisori ale lui Cuza *(sic)* către Patriarhul de la Constantinopol și către Vizirul», Craiova, 1865.

că niciodată nu se gândise la Domnie, nici nu se angajase în fapte imorale ca să o dobàndească.

« Dar, în loc de a găsi în partidul liberal, din care se credea ieşit, o instrucţie morală, vr'un ajutor ori vr'un sfat bun, se pomeni, dela primele sale momente de Domnie, după cum din discursul său se înţelege, bombardat de amândouă părţile, nu numai cu persistenţă şi furie, dar încă cu răutate şi obrăznicie. Rosetti şi Brătianu, cu nume de liberali, naţionali, patrioţi şi singuri reprezentanţi ai Naţiunii, îi cerură, ingenios, Ministeriul şi guvernământul ţării exclusiv pentru dânşii şi pentru taraful lor, ca unii ce ei singuri aveau meritul de a-l fi ales, calomniind pe boieri şi pe toţi ceilalţi de incapabili, vânduţi străinului şi dispuşi a-l detrona, la prima ocazie pentru stăpânul lor ori în complotul străinilor.

« Catargiu şi alţi boieri asemenea, în numele societăţii întregi, asigurând şi spunând că Brătianu şi Rosetti nu sânt nici ţara, nici chiar partidul adevărat liberal, ci numai nişte ambiţioşi, conrupţi şi conrupători, demagogi şi liberali de ocazie, cari, umblând după interesele lor meschine ori inspirate de străini, nu vor face decât a-l compromite degrabă, înaintea ţării şi a Europei întregi.

« Altfel nu s'ar justifica limbagiul său, cu care se adresa către toţi, îndată ce se urcă pe tron în Bucureşti, recomandându-le, şi rugându-i, să curme luptele de clase şi de orice alte interese personale *(sic)*, după ce încercase a li da primele satisfacţii, prin compunerea Ministeriului din Bucureşti cu persoanele cele mai influente din ambele partide.

« Această apostrofă ultragioasă fu primită, şi de unii şi de alţii, cu tăcerea culpabilului surprins de lumina zilei, încât noi o credem meritată. Nimeni nu găsi nimic a zice, nici în Cameră, nici în presă, cu toată limbuţia lor îndatinată; prin urmare toţi mărturisiră imprudentele fapte destăinuite de către Domnul său, în primele momente de îngrijire şi francheţă.

« Dacă s'ar fi întâmplat ca Cuza să aibă un caracter mare şi excepţional, ca situaţia delicată ce i se crea prin îndoita lui alegere, ori să fi fost ceva mai virtuos, încât să nu aibă defecte aşa de mari, ar fi putut persista mai mult timp, şi cu mai multă insistenţă, pe cărarea naţională în care întrase la început prin discursurile sale. El ar fi intimidat pe intriganţi şi factioşi, şi poate i-ar fi îndreptat; ar fi încurajat pe oamenii oneşti şi cu adevărat liberali ca să vină să li opună o resistenţă salvatoare, şi multă, foarte multă îndreptare s'ar fi putut face cu puţină osteneală şi o leacă de virtute » (pp. 315—316).

Căderea Domnului Unirii e prezintată cu totul nou în ce priveşte pregătirile, aproape de notorietate publică, starea de spirit la Bucureşti a doua zi după lovitură, lumea ştiind atâta: că « l-au furat pe Cuza », iar soldaţii crezând că « Măria Sa s'a făcut Împărat », cu acel răsunet în provincie, şi la militari,

și cu mișcări țărănești, altfel ignorate, pe care le înăbușiră apoi răsturnătorii mai crud, cum se plângeau sătenii, decât Rușii pe vremuri [1]). E de nevoie a i se lăsa cuvântul. Vom da, deci, toată această parte osebit, ca o anexă.

Supt Domnul străin, scriitorul politic se mândrește că n'a mers șapte ani de zile la Palat, dar se bucură de liberarea lui Carol I-iu de supt tutela lui Brătianu: în acest timp el publică broșurile *Cum să se dea România pe mâna Rușilor* (Craiova, 1869) [2]) *Instrucțiunea publică și politica noastră de zi, sau răspuns la discursul d-lui T. L. Maiorescu pentru suprimarea celor patru catedre de la Iași* (Craiova, 1871) și apoi aceea de care ne ocupăm, dedicând-o «vărului și amicului său I. N., incarnațiunea sentimentului revoluționar» [3]). A scos și o foaie « de ocaziune »: *Electorul Craiovei* [4]).

Credința politică a lui Quinezu reiese din chiar felul cum prezintă, cu așa de folositoare amănunte noi, istoria vremii sale. Despărțind pe agitatori și definind pe « ciocoiul » adevărat, ba împărțind părerea cutării doamne de la Craiova că pe lume nu pot fi decât două partide: «partidul oamenilor de omenie și partidul oamenilor de nimic», « cei de ispravă și cei fără ispravă », el e pentru boierii de speța care cuprinde pe Dinicu Golescu, dar și pe Barbu Catargiu. Orice e străin, ca nume măcar, îi e antipatic, — cere « lupta cu străinii și cu străinismul așezați între noi și cari ni-au încurcat drepturile, ni-au confuzionat capetele, ni-au depravat inimile și ni-au slăbit caracterele, ne-au învrăjbit pe unii cu alții, ca mai bine să ne poată exploata», — și nu prețuiește « democrația europeană», care poate da o țară pe mâna «plebei neesperimentate »[5]). « Egoismul partidelor », scrie el, «omoară patria noastră »[6]). Unul singur trebuie și ajunge: « partidul liberal, democratic și — republican » [7]). Programul lui din urmă este acesta.

«Presa liberă și liberatoare; înfrățirea între noi și cu celelalte popoare; instrucțiunea; regularea și unificarea limbii noastre,

[1]) Pp. 392—397, 404 și urm.
[2]) P. 392, nota 1.
[3]) P. 475.
[4]) P. 440.
[5]) Pp. 38, 44.
[6]) P. 467.
[7]) P. 45.

prin societăţi numeroase şi întinse, şi a afacerilor noastre materiale şi morale, prin o conduită inteligentă; alipirea de ideile adevărat liberale şi morale, iară nu de oameni ambiţioşi ce le vor reprezinta din pasiune şi după timpi; *cunoştinţa exactă a demnităţii noastre naţionale şi mai ales a istoriei* şi a situaţiei politice celei avantagioase şi adevărate, pre cât şi a greşelilor trecute ce ni-au imprimat această aparenţă de scădere, în care ne credem ca într'o stare normală şi legală ».

A N E X Ă [1]

« Era pe timpul Carnavalului, adecă pe la începutul lunii Februar, şi ne puturăm întâlni, se vede, cu multă lume.

« Cu toate acestea, suntem datori adevărului a spune în consecinţă că nu puturăm nici afla, nici simţi ceva mai pozitiv care să-mi denote că, peste câteva zile, vom asista la o asemenea revoluţie; că şedem pe craterul unui vulcan ce, cu irupţiile lui, are să spulbere şi pe Cuza şi Domnia naţională electivă.

« Din contra, văzând impasibilitatea Capitalei în asemenea privinţă şi cum tinerii şi bătrînii se preocupau mai mult de petrecerile lor de carnaval decât de interese morale şi politice ale patriei, îmi venise o scârbă şi o poftă nespusă de a părăsi, cu o oară mai înainte, Capitala.

« Mă duc acasă » ziceam eu, căscând într'un bal mascat din Sala Bossel, unui amic, ofiţer în armată, căpitanul Costescu, « pentru că văz că vouă pe aici mai mult vă arde de petreceri decât de detronarea despotului. « Ba mai şezi până Vineri », îmi ripostă el cu insistenţă, « că poate se întâmplă ceva ».

« Este vorba », îi răspundeam şi eu, « că eu unul nu aş voi să asist ori să iau parte la întâmplări, ci la lucruri combinate, concertate şi prealabil judecate şi hotărîte. Şi nu văz pe aici, pe la voi, nicio croială de asemenea natură ».

« Dacă amicul mieu ar fi ştiut ce ar fi fost de spus, nu mă îndoiesc că mi-ar fi comunicat şi mie toate detaliile. Dar este că nici el nu ştia mai multe decât mine, fiindcă acilea se clocea o conspiraţie, nu o revoluţie naţională la care urmează să prezide discuţia, discursurile, opiniunile şi chiar personalităţile eminente naţionale.

« Şi, în adevăr, nimănui nu era cunoscut, nici unde se cloceşte, nici de cine se prepară destinele României.

« Cel puţin până astăzi nu am văzut niciun istoric, niciun cronicar care să ni spună cine şi cum, ce fel şi unde, prin ce discuţie, prin ce fel de argumente şi raţionamente s'a hotărît asupra acestei Domnii a lui Cuza, căreia urma să succeadă un principat ereditar, dintr'una din dinastiile străine.

« Este că şi aici nu se prepara o revoluţie naţională, ci o conspiraţie în contra instituţiilor naţionale. Şi, fiindcă eu, după experienţa trecutului

---

[1]) P. 392 şi urm.

şi consecinţa istoriei noastre politice, m'am temut totdeauna de conspiraţiile inimicilor noştri în contra instituţiilor noastre naţionale, aş fi dorit, prin urmare, şi acum ca orice revoluţie, orice schimbare de lucruri politice s'ar face, să fie ferite, cât se va putea mai bine, de întreprinderile politice străine, ce vor căuta să exploateze şi această mişcare a noastră.

« Iată pentru ce nu am consimţit nici acum a mă arunca orbeşte în asemenea aventură, fără să calculez mai întăiu şi să cercetez cu atenţie mijloacele, şansele, consecinţile precum şi oamenii cu cari vom avea să operăm şi a cărora sinceritate să ni fie bine cunoscută, încât, dominând situaţia, să putem prepara rezultate calculate şi asigurate.

« Insă, după avertismentul, cam oblic, ce-mi da ofiţerul mieu, fiindcă tot aveam să mai zăbovesc câteva zile în Bucureşti, mă puseiu a observa oamenii ce se puteau supoza a fi, la caz, capii unei mişcări populare.

« Noi, deşi nu putusem cunoaşte liniamentele mişcării, dar vedeam foarte bine că sântem în ajunul unor zguduiri politice. Necunoscând nici chiar caracterul său, putusem însă deduce din mai multe incidente ce observasem că asistam la o operaţie ce va avea de obiect detronarea lui Cuza, mai mult prin instigaţii străine decât prin sentimente naţionale.

« Astfel, după deprinderea noastră de a provoca discuţii ca să putem sonda oamenii şi lucrurile noastre politice, întâlnindu-mă, la un prânz de intimi, cu ministrul de Finanţe al lui Cuza, declamam în contra regimului din care face şi el parte, ameninţându-l cu o ridicare populară.

« Dar care nu fuse surpriza mea când interlocutorul mieu, drept tot răspuns, îmi ripostă cu aceste proprii cuvinte:

« Până a ni-o face voi nouă, vedeţi să nu v'o facă Cuza vouă ».

« Această tiradă, din partea unui ministru, om public şi bătrân, ce văzuse multe şi ştia şi mai multe, mi-a adus o luminare: înţeleseiu îndată că şi ministrul lui Cuza cunoaşte că se petrece ceva în felul acesta, în societatea noastră, şi mai ales în Bucureşti. Şi îndată raţionamentul: ce să fie, oare, o mişcare populară, adecă o revoluţie, ce este aşa de bine cunoscută, chiar de acei ce vor servi de obiect răsturnării?

« Dar eu niciodată în politică nu m'am încrezut nici la cele ce am văzut cu ochii, nici la cele ce-am auzit cu urechile; am căutat totdeauna a ceti sub aparenţe.

« Aşa, a doua zi, întâlnind pe d. Ion Ghica în salon la o mătuşă a sa, d-na Câmpineanu, şi voind a afla şi de la dânsul ca şi de la un om ce-l cunoşteam între oamenii noştri politici cei mai avisaţi şi activi, cam în ce raport stă el cu cele ce se petreceau şi, fiind într'un loc de confienţă, unde am fi putut vorbi cu toată libertatea, provocăiu într'adins o discuţie asupra lucrurilor de zi. Dar aici putuiu înţelege că ideile interlocutorului mieu erau cu totul pacifice, moderate şi conservatoare, precum le-a avut totdeauna, temându-se mai ales de situaţiunile revoluţionare, cu care am fi dispuşi a susţinea drepturile noastre de Stat şi naţiune. Şi cauza ori scuza o găsea, se înţelege, în inferioritatea politicii noastre naţionale vis-à-vis cu cea străină.

« Cercul nostru era foarte restrâns: erau numai două persoane altele care ascultau: stăpânul casei şi un tânăr nepot al său, Câmpineanu de familie.

« Ideile d-lui Ghica atât se părură preocupate mai mult de interesele politicii străine decât de interesele naţionale, încât chiar rudele sale îl dezaprobară cu unanimitate, şi încă cu oarecare indignare:

« Şi noi, nepoate », îi ziseră ele, « nu sântem revoluţionare, dar mai mult ne-am putea ralia la politica naţională, căci a dumitale prea este timidă şi cu ultra-circonspecţiuni ».

« Le spunem toate acestea ca să se ştie că Miercuri, la 9 Februar, adecă cu două zile înainte de revoluţia de la 11 Februar, prin care se detrona Cuza şi se punea în locul lui o dinastie străină, ideia ce-şi poate face cineva despre d. Ion Ghica, şi care, fie zis în parenteză, spre onoarea dumisale, era în conformitate cu trecutul său, ideia, zic, ce-şi putea face despre d-sa ar fi fost oricare alta afară de a-l socoti unul din acei revoluţionari înfocaţi ce, inspiraţi de sentimente înalte şi de drepturile unei naţiuni, vor juca într'o zi prezentul şi viitorul ca să se facă să triumfe drepturile şi voinţa naţională. Din contra, un presentiment sinistru mi-aduc aminte că m'a străbătut, văzându-l cum era de preocupat şi întristat că, din cauza febleţei noastre, vom fi nevoiţi a subisa decretele politicei străine. Nu cumva, îmi ziceam eu, d. Ion Ghica ar voi să ni arăte că, dacă Cuza va fi răsturnat, va fi tot politica străină care-l va răsturna?

« Şi mă pomeniam a reflecta cât de anevoie era să facă cineva ceva dintr'o inspiraţie pur naţională cu bărbaţi de asemenea caractere, molatici şi enervaţi, cari, nu numai că nu cunosc interesele şi drepturile naţiunii, dar încă nici nu cutează să le înţeleagă. Este însă un indiciu ce va da cetitorilor noştri o vie lumină asupra faptului, precum ni-a dat şi nouă încă de atunci.

« Preocupat şi îngrijat, precum mă găsiam, că nu văd nicio combinaţie, niciun centru politic altul mai serios şi de oameni mai serioşi decât adunările acelea ce ştiam că se fac la d. C. Rosetti şi cărora un geniu misterios şi rău nu lăsa să dăm o direcţie morală, naţională şi liberală, ci avea pretenţia de a le directa cu tridenţa *(sic)* sa de plumb, intrigat, mai ales, că fusesem invitat, de d. C. Rosetti chiar, la o întâlnire în casa sa, Miercuri, la ora 11 seara, ca să-mi comunice ceva serios, dar, ca să se evite orice explicaţie, se urmase astfel încât nici Miercuri, nici Joi, la ora 2 după amiază, nu ne puturăm întâlni, Joi, la 2 după amiază, adecă cincisprezece ore înaintea detronării lui Cuza, merg să văd pe Scarlat Creţulescu.

« Aici, stând amîndoi singuri, şi comunicându-i preocupările mele despre viitorul ţării, în cazul de răsturnare a lui Cuza, d-sa a căutat a mă linişti, asigurându-mă că în locul lui Cuza vom avea un principe străin, după manifestările Divanului ad-hoc.

« Şi cine v'a spus d-stră », îi ripostăiu eu cu mânie, sculându-mă de pe fotoliul unde şedeam, « că naţiunea voieşte un principe străin...

Numai de astea știe aristocrația și inteligența noastră liberală de azi: să ne întoarcă iarăși la regimul Fanarioților?».

« Iar d. Crețulescu, cu care aveam avantajul de a sta în bune relații, ca să calmeze furia ce vedea că mă cuprinde, îmi răspunde cu blândeță: « Eu, amice, vă comunic confidențial lucruri ce am putut și eu afla de la Consulatul frances...».

« Joi seara, la 10 către 11 Februar, tot orașul București era în cea mai mare liniște și incurie, ca totdeauna. Eu mă găsiam, din întâmplare, pe la 12 noaptea, în jurul unei mese la Hugues, cu doi amici, pe cari mi-i aduc aminte și astăzi, avocatul Călinescu și muzicul Berdescu. Nu era vorba decât de balul ce se dăduse la Curte, în Dumineca trecută, și la care toată lumea se întrecuse a merge.

« Numai eu găsiam a face o diversiune la această conversație oțioasă. Povestiam, râzând, amicilor miei ce ciudată impresie îmi face atmosfera deilor din București, ce analogie îi găsiam și cum, instinctiv, veniam a o compara cu cea de la anul 1848 după venirea lui Duhamel, când, la o răsculare de popor ce aflasem că se va face, în noaptea de la 8 Iunie, supt Radu-Vodă, merseserăm și noi amândoi, adecă Berdescu și eu, să vedem ce are să fie acolo, și unde nu găsirăm suflet de om, căci lumea nu venise, de frica poliției, iară poliția, ca să nu se întimideze poporul.

« Departe de noi, vre-o câțiva pași, în celalt capăt al salonului, lângă o altă masă, stau doi alți indivizi: prefectul Poliției și comandantul garnizoanei, colonelul Lupașcu, ambele autorități ale lui Cuza, pentru ordinea civilă și militară în București.

« De și noi vorbiam destul de tare și cu repartițiuni destul de picante, mai ales pentru actualitate, dar oamenii noștri mai mult erau preocupați fiecare de țigara ce fuma decât de vorbele noastre, ca în timpul cel mai liniștit din lume; încât, orice ar putea zice cineva astăzi, noi am putea asigura și, în bună cunoștință de cauză, certifica că și dânșii, ca și noi, nu știau niciunul mai multe despre cele ce aveau să se petreacă, peste cinci oare, trei pași departe de noi, la Palat, și ceia ce s'a numit revoluția de la 11 Februar.

« A doua zi, la cinci oare de dimineață, un servitor de la hotelul Concordia, unde mă aflam locuind, bătea la ușa mea precipitat. La întrebarea: ce voiește?» îmi anunță că Cuza s'a furat din Palat.

— « Ce spui, frate? », îi strigăiu, deschizând ușa: « Cine l-a furat? ».

— « Știu și eu, domnule?», îmi răspundea omul acela, surâzând: « un sergent de noapte ni spune și nouă; dar lumea fierbe deja și se duce către Palat ».

« Atunci, văzând că acilea nu era glumă, mă îmbrăcăiu în grabă și plecăiu și eu către Palat, să văd ce este.

« Când trecuiu pre dinaintea Teatrului, văzuiu, în piață, rânduit în bătaie, un batalion de infanterie, sprijinit la flancuri cu două piese de artilerie.

« Ori pe cine întrebăiu între trecători, dintre privitori ori gură-cască, nimeni nu știa să-mi spună nimic: toți înălțară din umeri și-mi ziseră:

— « Auzirăm și noi că furară pe Cuza din Palat ».

« De la soldați, mai vârtos de la cei destinați a ocupa piața, aflăiu cu totul altele.

— « Știm și noi, domnule », îmi ziceau ei cu îndoiala țăranului nostru: « înțeleserăm și noi că Măria Sa s'a proclamat de Impărat ».

« Și cu adevărat, ziceam în sinea mea, această mișcare sămăna imperială. Dispoziția trupelor în centrul orașului și pe străzi, taciturnitatea mornă și posomorîtă a orașului și a armatei, nesiguranța și grija ce se cetia pe toate fețele, teroarea și frica ce resimțiiu și simțiam că străbătea în toată această lume ce se mișca ca automate, îmi aducea aminte înaintea ochilor, fără să vreau, acele mișcări franceze de la 18 Brumariu și 2 Decembre, ce s'au numit de către istorie loviturile de Stat ale Imperiului. Dar ce căutau aici la noi aceste parodii ?, mă tot întrebam singur, mergând către palat.

« Ajungând, găsesc strada plină de lume: mai toți oameni din clasele de jos. Unii veniau, alții se duceau, preumblându-se, în tăcere și cu capetele în pământ, prin curte și prin toate camerele palatului, ca printr'o casă pustie.

« Dar și aci nu putuiu afla mai mult decât că furaseră pe Cuza. Cine însă îl furase ? Nimenea nu știa să-mi spună.

« Atâta numai, îmi mai adăugară aci, sântem datori a mărturisi spre știința istoriei, oameni din popor, cu un aier consternat și trist, prin monozicerea: « Militarii ». Dar, la întrebarea de explicație: « cum, ce fel ? », îți răspundeau prin pantomime, cu mânile în buzunare și înălțând din umeri, fără măcar a voi să se uite la tine, ca și când ți-ar fi zis: — « Ce mai întrebi ? Tu trebuie să știi mai bine decât noi ».

« La poarta palatului, într'o curte cu grilaj de fier, dar cu porțile închise, mai mulți oameni de condiție priviau în tăcere și reculegere afluența poporului.

« Cunoscând în această societate mai pe toți și întrebându-i, nimeni nu știa sau nu voi să-mi spună mai mult decât lumea, de și aveam între dânșii mai mulți intimi, între cari și pe stăpânul casei. Ba încă, uitându-se acolo când li face cineva asemenea întrebări delicate și făcându-se că nu te aude, am avea tot dreptul a crede o impolitețâ, dacă nu am cunoaște sistemul rezervei cu orice preț în care se țin la noi mai toți oamenii de calitate.

« Dar unde este Cuza ? », întrebam eu, în dreapta și în stânga. Și iarăși nimeni nu știa să-mi spună.

« Intorcându-mă pe gânduri către casă, întâlnesc în strada otelului mieu pe Jacques Coen. El îmi zice tot odată: « ce ideie și pe dumneavostră, cu principele străin ! ».

— « Ce principe străin spui tu ?, îi rispostăiu.

— « Ce, nu știi nimica ?... Guvernul provizoriu a convocat Camerele la Mitropolie ca să proclame un principe străin în locul lui Cuza ».

« Atunci presupunerile mele luară o consistență. Suspiciunile, supozițiunile, inducțiunile și deducțiunile ce-mi inspiraseră cele ce văzusem

și auzisem în Capitală mă duseră la certitudinea că politica străină, locomobiliza *(sic)* politica națională: dd. Ioanidi, Rosetti Radu, Vilară, Bibescu și Știrbeiu se chiamă, astăzi, Brătianu, Costache Rosetti, Catargiu, Mitică Ghica, Ion Ghica, cu toate protestele și declarațiile lor patriotice.

« Eu, ca mai toată lumea, nu știam nimic. Atunci aflăiu de la amicul acesta că în locul lui Cuza era un Guvern provizoriu de trei și un Ministeriu complet, că Cuza este sechestrat și închis la unul din patrioții zilei și că cu toții sânt hotărîți a proclama, prin chiar Camerele lui Cuza, uzând de presiuni oportune, la caz de necesitate, pe comitele de Flandra și dinastia lui, în locul Domnilor noștri electivi și naționali.

« Erau aproape opt oare dimineața, și principele străin, în persoana comitelui de Flandra, s'a și proclamat, peste patru oare, la oara 12 din zi a' 11 lunii lui Februar din anul 1866.

« Omul cel mai deștept, cel mai întreprinzător și determinat nu ar fi avut nici timpul a se gândi, cât mai ales a întreprinde ceva în contra planului unui oracol ascuns și puternic.

« Partidul liberal românesc, prin urmare, adecă toți oamenii onești și cu patriotism, dacă este adevărat că mai este un asemenea partid și între noi, zăpăcit ca toată lumea, neștiind de trebuie să se bucure de căderea lui Cuza ori să se întristeze de desființarea Domniilor noastre elective și naționale, fuse și el surprins, ca toată națiunea, precum, în generațiile viitoare, orișicine va putea cu greu înțelege. Mai ales că, socotindu-se reprezintat, în această întreprindere prin dd. Rosetti și Brătianu, cei ce se dau de liberali și naționali prin excelență nu se putură determina, încă de atunci, la o scisiune sau desbinare patriotică.

« In zădar încercam a spune unora din deputații Camerei, mai ales celor de la Mehedinți, ce cunoșteam mai independenți și cu cari mă puteam întâlni, că, după ale noastre datini și constituții, Camera urmează a se declara reprezentanta suveranității noastre naționale, ca orice juntă revoluționară în momente de revoluție și turburare a ordinii legale, ori ca Corpul cel mai înalt al Statului în timp de ordine și lipsă de Domn. Ea, și numai ea, adecă Camera legislativă, ce este și electivă de Domn, trebuia a institui și Guvernamentul provisoriu și Ministeriul, până ce se vor consulta cu maturitate și pe îndelete despre soarta țării: dacă, adecă, vom alege un alt Domn în locul lui Cuza, ce se zicea că abdicase, ori că ne vom arunca într'un alt fel de combinație, mai norocoasă. Căci a se lăsa a se conduce de un Guvern a cărui origine era tuturor necunoscută și ale căruia tendințe ori scopuri, cu totul ignorate, nu numai nu erau de demnitatea unei națiuni, ci încă era a se expune și pentru prezent arbitrariului și aventurilor...

« Dar cine oare, în asemenea momente de zăpăceală, te poate asculta ori, mai bine, înțelege? Care din deputații acestei Camere avea curajul și știința a face asemenea propoziții naționale? Cine, mai ales, ar fi cutezat a opune asemenea argumente, fără a fi bănuit de devotament despotului?

«Iată încă unul din cele mai periculoase dezavantagii ale unei reprezentații fără opoziție respectabilă într'însa.

— «Aideți!», ziceam eu unui ofițer în armată, căpitanul de intendență Băgescu, ce întâmplarea mi-l da companie de drum, «aideți să plecăm la Craiova, că nici aici nu e pentru noi». Și, strângându-mi îndată geamantanul, luăiu poșta ca să mă depărtez cât mai în grabă de această Sodomă și Gomoră, unde fiorul deșertului începu să-mi zbârnăie în cap.

— «Dar ce atâta zor?», mă apostrofă camaradul mieu de drum. Să mai zăbovim două oare ca să vedem rezultatul Camerei». «Ei bine, tocmai asta nu aș voi să văd: dacă poftiți, rămâneți d-voastră», îi răspunseiu eu cam cu impoliteță, strângând curelele geamantanului cu o mână tremurând de iuțeală și punându-mă pe drum.

«Lucru ciudat! Nu voiu ști la ce se atribuiesc, dar, și de aș ști, nu aș spune: nu știu la ce să atribuiesc, zic, cum, în câteva momente, mă pomeniiu cu totul străin în patria mea: îmi pierdusem toți amicii și cunoștințile ce credeam a avea în București, așa încât, simțindu-mă ca într'un loc pustiu și prejudiciabil, să caut, instinctiv, a mă depărta de acolo, dar știu și mărturisesc că impresia ce avuseiu fu atâta de penibilă, profundă și mare, încât, cât voiu trăi, nu voiu putea uita.

«Pe când mă întorceam de la Palat, unde în zori de zi mă precipitasem să văd ce este, intrând ca să iau ceva în restaurantul lui Hugues, ce este în fața teatrului, acompaniat din întâmplare de un ofițer superior, comandantul batalionului ce cantona în Piața Teatrului și care confidențial îmi declarase că nici el nu știa mai mult decât mine, fiindcă batalionul său se ridicase de către conducătorii acestei oculte revoluții fără consimțimântul și știrea lui, pe când, zic, întrăiu aci, găsiiu înlăuntru o mulțime de ofițeri de toată arma, între cari și colonelul Leca, comandantul din ajun al batalionului de vânători.

«Nu știu, neapărat, ce impresie făcuse prezența mea, la asemenea moment, în această adunare de intimi, dar mie îmi făcu una cu totul neașteptată. Unde credeam că voiu întâlni mulțime de amici politici, cu cari, dându-ni acolada fraternă, să ne sfătuim asupra crizei ce se deschidea, găsiiu numai inamici, cari se uitau la tine ponciș și cu teama în inimă.

«Măcar că cunoscut fiind foarte bine mai cu toți și mai ales cu capii și guvernul revoluției ce se făcea, dar nimeni nu ridică ochii să mă vadă. Toți, ca [și] când ar fi fost la o vorbă, puseră ochii în taler ori în pământ, făcându-se că nu mă văd, și Leca, cu care săntem și rude, mai mult decît oricine.

«Un fior de indignare și spaimă străbătu ca trăsnetul sufletul mieu. Ce dracul, îmi ziceam eu, ori că acești oameni se recunosc culpabili de a fi făcut ceva ce nu li mai permitea a căuta omului în față, ori că eu am căzut cu totul în considerația societății. Dar ce oare făcusem eu ca să merit întru atâta desprețul oamenilor? Și alergam în singurătate să studiez cu Montesquieu asupra înălțării și căderii imperiilor. Până una alta, deschideam spre distracție o istorie a Romanilor, și se întâmplă

tocmai unde Cesar, întorcându-se din Hispania, după ce periseră și Pompeiu la Pharsale și Caton la Utica, Senatul îl proclama dictator pe viață, imperator și semizeu, Ce ar fi fost oare dacă, la acest moment, ar fi intrat și Caton pe ușă, mă întrebam eu singur: negreșit că toți *patres conscripti*, cu toată fruntea lor cea lată, ar fi pus nasul în pământ, și cu aceasta mă conzolam de deconfitura mea.

« Pe când oara bătea douăsprezece și se auziau cele d'intăiu detunături ale tunului spre proclamarea principelui străin în Dealul Mitropoliei, noi eram deja la jumătatea poștii din drumul Craiovei. Acolo întâlnindu-ne cu Piru Vlahuți, ginerele Slătineanului, și cu Suțu, ginerele Mihăescului, cari ne vedeau fugind cu atâta grabă din București, unde aveau familii și copii, ne întrebară cu nerăbdare: « ce nenorocire mai e pe București ? ».

« Ba pe toată țară », li răspunserăm noi cu vivacitate, « fiindcă Bucureștii, orașul tuturor bucuriilor, își permițe astăzi luxul unui principe străin în locul Domnilor noștri naționali și electivi, ce au fost palladium al acestei țări ».

— « Dar unde este Cuza, dacă nu e indiscreție ? », mă întrebară ei cu sfială.

— « Știm și noi ? », li răspundeam; « asta nici noi nu puturăm afla: Se zice că l-ar fi furat patrioții și l-ar fi băgat în buzunar ».

« In tot drumul până la Craiova eu mă sileam să demonstrez companionului mieu de călătorie că sentimentul și voința națiunii nu poate fi astfel și că opiniunea de principe străin ce este exprimată și de Divanurile ad-hoc, într'un mod iarăși asemenea neregulat, provine din inspirație și fabrică străină, repetându-se papagalicește de către cei naivi, după tonul ce se da de către agenții ei în țările noastre.

« Din întâmplare, cum trecurăm Oltul, ne întâlnirăm cu un ofițer de armată mergând către București. După complimentele obișnuite: « ați auzit și d-voastră », îl întrebarăm noi, « de căderea lui Cuza și proclamarea unui principe străin ? ».

— « Am auzit », ni răspunde ofițerul cu jumătate gură. « Acesta e făcut ofițer de Cuza din soldat de rând », îmi spune căpitanul Băgescu într'o parte.

— « Dar, cum mi se pare mie », repet eu junelui ofițer, ce zicea că vine de la Caracăl, « d-voastră nu vă prea pare bine de căderea despotului ».

— « Nu e vorba de asta, domnule », îmi ripostă ofițerul mieu cu indignare și supărare: « dar ce, nu se mai găsi niciun om în țara noastră, încât să fim nevoiți a alerga la un străin ? ».

« Iată », ziseiu eu, întorcându-mă către camaradul mieu de drum, « iată Națiunea ».

« Și căpitanul Băgescu, zguduit și învins de argumentele mele precedente, electrizat de tonul și demnitatea junelui ofițer, se văzu silit a mărturisi, zicând: « Adevăr grăiești dumneata ».

« Dar să nu socotească cineva că, dacă națiunea românească fusese atâta de impasibilă și nepricepută în clasele sale superioare, unde străinii,

strecurându-se cu grămada, contau atâția reprezintanți și partizani, fuse tot astfel și în clasele de jos, adecă în cele de la țară și plugare, care sânt fondul cel adevărat al românismului.

« Toată populațiunea rurală ce avea arme, adecă satele grănicerilor de la Dunăre, toți aceia ce se ridicaseră și în contra Muscalilor în două rânduri, se ridicară ca un singur om și astăzi cu armele în mână, întrebând: « Unde este Cuza? Unde este Domnul României ales de Națiune?».

« Unde erau oare la asemenea critice solemne și delicate momente liberalii și naționalii români, cei ce de zece ani întregi făceau prin jurnale în Cameră, în oficiile Statului cele grase, atâta zgomot și larmă cu liberalismul și patriotismul dumnealor?

« Ei năvăliseră ca corbii pe finanța și puterea Statului.

« Ei uzurpară puterea Statului și o însușiră fără cea mai mică umbră de elecțiune, fără consimțimântul națiunii, prin surprinderi și violențe, adecă mișelește ca și Cuza, ca să o întrebuințeze, adecă să uzeze și să abuzeze de dânsa și mai mișelește și mai rău decât Cuza, dacă ar fi fost cu putință.

« Și ce spunem noi, nu sânt nici basme, nici minciuni. Nu violară ei religia unei Camere păcătoase pentru complezențele ei către Cuza, unei Camere ce nu era de loc reprezintarea sinceră și fidelă a națiunii, numai și numai ca să-i dea aparențele unor drepturi ce li lipsiau, ca să ascundă o imorală și infamă uzurpare?

« Grozavă contradicție! Aci este cea mai palpitantă dovadă despre originea acestui criteriu foarte puțin național care vine a se amesteca într'o tempestă națională.

« Dacă ei voiseră numai detronarea despotului, pentru ce nu se retraseră după abdicarea lui? Pentru ce nu se retraseră chiar luându-l cu dânșii, dacă astfel li venia mai bine la socoteală? Pentru ce nu abdicară și ei puterea Statului în mâna Națiunii, în numele căreia se făcea revoluția?

« Dar nu! Liberalii și naționalii, aceștia detronau pe despotul Cuza ca să pună în locul lui despotismul unei monarhii ereditare, Neapărat, trebuie să stea aci ca să complecteze opera lor de distrugere națională.

« O! ce încurcătură în capul și mintea lor, am zice, dacă nu ne-ar sili adevărul să li zicem cu scârbă: ce imoralitate în inimile voastre!

« Negreșit, dacă Poporul cu liberalii și oamenii săi independenți s'ar fi ridicat în picioare ca să-și dea un regim politic și un guvern după plac și voință în locul celui căzut, negreșit că, atunci, toate planurile ce se combinau la umbră s'ar fi deranjat cu totul.

« Ar fi rămas oare tot în mânile lor autoritatea și puterea Statului nostru? Nu ar fi trecut oare în alte mâni, inspirate mai mult de aspirațiile naționale decât de ordine și aspirații napoleoniene și imperialiste, adecă monarhice?

« Națiunea, în plenitudinea independenței și libertății sale, poate că ar fi voit un principe străin, dar poate iarăși că nu-l voia, nu-l adopta,

ci își alegea iarăși un Domn din Națiune, precum alesese și pe predecesorul său... Și iată tot planul germanizării, rusificării și înstrăinării României căzute în apă!

« Dar nu este numai atâta: liberalii noștri, atâta de pricepuți și isteți când este vorba a uzurpa puterea, sânt cu totul nepricepuți și necapabili a aprecia lucrurile morale, naționale și liberale.

« Știți d-voastră cum apreciară ei ridicarea poporului pentru drepturile și tradițiunile lui politice, atât în Oltenia, la Dunăre, cât și la Brăila, în județ, și la Iași, în oraș?

« Nu numai nu alergară în fruntea lui, ca să-l directeze ori să-l potolească, ci îl tratară, încă, ca rebel în contra autorității lor contestabile, în contra unei autorități ieșite din întunerecul lui 11 Februar, în contra unei autorități revoluționare, ce nu era autoritate românească.

« Mi s'a spus de marturi oculari, ofițeri din armată, cari, din nenorocirea lor, s'au găsit în operație, că trupele guvernământului de la 11 Februar se purtară prin sate cu mai multă infamie decât Turcii și Tatarii. Ordine de sus erau date a nu cruța nimic ca să intimideze și să potolească ceia ce ei numiau: revolta; și, din nenorocire, agenți executori, cunoscuți prin devotamentul lor la orice fel de guvern, le executau cu un exces de zel mai mult decât barbare. Suvenirea lor va rămânea mult timp neștearsă în memoria oamenilor din partea locului. Un sătean de la Dăbuleni, unde atrocitățile fură și mai numeroase, către care mă încercam a justifica aceste asprimi prin rațiunea de Stat: « Apoi bine, domnule », îmi zise el, « și Muscalii erau Impărăție, dar de ce nu făcură d'al d'astea, la 53, când băieții noștri făcură și mai rău decât acum? ».

	Lei
Dr. ALEKSA IVIC. Documente privitoare la mişcarea literară şi culturală a Românilor din Ungaria în sec.: XVIII şi XIX	25.—
N. IORGA. I. In jurul lui Mihai Viteazul; II. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească	25.—
MIRCEA DJUVARA. Criza dreptului public internaţional	20.—
N. IORGA. O scrisoare importantă a lui Cezar Boliac	5.—
N. IORGA. Inceputurile şi motivele desnaţionalizării în Săcuime	15.—
ALEX. LĂPĔDATU. Un episod revoluţionar în luptele naţionale ale românilor de peste munţi acum o jumătate de veac	50.—
I. LUPAŞ. Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu	10.—
N. IORGA. Congresele de istorie dela Veneţia şi dela Roma	10.—
N. IORGA. Au fost Moldova şi Ţara-Românească provincii supuse Fanarioţilor?	10.—
N. IORGA. Sculptura în lemn românească	10.—
N. IORGA. Neamul lui Petru Şchiopul şi vechi documente de limbă mai nouă	10.—
TOMUL XIX, (1937):	280.—
G-ral RADU ROSETTI. Un uitat, Generalul Ion Em. Florescu	10.—
N. IORGA. Ştiri noi despre sfârşitul secolului al XVI-lea românesc	15.—
R. V. BOSSY. Urme româneşti la miază-noapte	10.—
VICTOR SLĂVESCU. Opera economică a lui Ion Ghica	15.—
CONSTANTIN I. KARADJA. Steagul românesc al lui Istratie Dabija Voevod	25.—
N. IORGA. Comemorarea lui Giacomo Leopardi	5.—
N. IORGA. Există o tradiţie literară românească?	5.—
FRANZ BABINGER. O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă Ruset (1676)	25.—
FRANZ BABINGER. Originea lui Vasile Lupu	10.—
N. IORGA. O cronică munteană în greceşte pentru secolul al XV-lea	5.—
N. IORGA. Rogariu Iosif Boscovich şi Moldova	5.—
G. TAŞCĂ. Cum a evoluat claca dela începutul înfiinţării ei şi până azi	15.—
N. IORGA. Noi descoperiri privitoare la istoria Românilor	10.—
N. IORGA. Despre civilizaţia românească la 1870	5.—
P. NICORESCU. Bisexarchus, un grad necunoscut în armata pre-byzantină	15.—
P. NICORESCU. Garnizoana romană în sudul Basarabiei	20.—
N. IORGA. Un memoriu politic către Cuza-Vodă	5.—
G-ral RADU ROSETTI. Costachi Rosetti-Teţcanu, 1814—1879	7.—
N. IORGA. Conflictul militar austro-rus în 1854—56	15.—
N. BĂNESCU. Păreri nouă asupra lui Kekaumenos	5.—
GH. DUZINCHEVICI. Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieschi cu Moldova	10.—
ION RĂDUCANU. Economiştii străini în Academia Română	10.—
G-ral RADU ROSETTI. Insemnătatea istorică a căderii Plevnei	7.—
N. IORGA. Un mare gânditor italian despre luptele din Sud-Estul Europei: Giambattista Vico	10.—
ANDREI RĂDULESCU. Constituţiunea Polonă din 23 Aprilie 1935	25.—
TOMUL XX, (1938):	160.—
N. IORGA. Zece inscripţii de morminte ale Mavrocordaţilor	5.—
N. IORGA. Despre revoluţia dela 1848 în Moldova	35.—
P. P. PANAITESCU. Mircea cel Bătrân şi suzeranitatea ungurească	15.—
N. IORGA. Începuturile istoriei universale la Români	20.—
N. BĂNESCU. O colecţie de sigilii bizantine inedite	15.—
N. IORGA. Vasile Alecsandri, student la medicină	15.—
I. NISTOR. Ocupaţia austriacă în Principate, 1854—1857	45.—
N. IORGA. Un post al latinităţii în lumea germanică: Austria	10.—
ION RĂDUCANU. In amintirea lui Ernest Solvay 1838—1938	5.—
ION I. NISTOR. Principatele române sub ocupaţia rusească	35.—

	Lei
I. PETROVICI. La un secol şi jumătate dela naşterea lui Schopenhauer	10.—
Dr. KURT WESSELY. A doua Diplomă Leopoldină	45.—
N. IORGA. Sensul «Gazetei Transilvaniei»	5.—
H. DJ. SIRUNI. Aron Vodă, Răzvan Vodă şi Eremia Vodă	10.—
N. IORGA. Intinderea spre răsărit a Moldovei lui Ştefan-cel-Mare	10.—
G-ral R. ROSETTI. 1.—Cultura militară. 2.—Ce spune Mareşalul Mackensen despre operaţiile sale contra României	10.—
N. IORGA. Paralelisme helveto-române	10.—
N. IORGA. Principiul naţionalităţilor şi greşelile lui Bismarck	10.—
G-ral R. ROSETTI. Steaguri, prapure (polemici)	5.—
N. IORGA. Paralelisme şi iniţiative de istorie universală la Români	12.—

TOMUL XXI, (1938—39):	250.—
ANDREI RĂDULESCU. Romanitatea dreptului nostru	12.—
N. IORGA. 1. «Calicii» lui Mihai Viteazul. 2. Zavira şi opusculul lui Dimitrie Cantemir despre lupta între Cantacuzini şi Brâncoveni	8.—
G-ral R. ROSETTI. Călăraşii din valea Siretului în Războiul de neatârnare	32.—
CONST. MOISIL. Stemele primelor monete româneşti	19.—
ION I. NISTOR. Migraţiunea românească în Polonia în secolul XV şi XVI	20.—
ALEX. LĂPĔDATU. Mărturii şi precizări nouă cu privire la sfârşitul lui Barbu Catargiu (8 Iunie 1862)	25.—
I. LUPAŞ. Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?	15.—
P. ANTONESCU. Pentru o renaştere a arhitecturii româneşti	10.—
CONST. KARADJA. Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău	25.—
N. IORGA. Contribuţii la legăturile literare româneşti cu Ruşii şi Ungurii	5.—
ION I. NISTOR. Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru	12.—
S. MEHEDINŢI. Trilogia ştiinţei	70.—
ION I. NISTOR. Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene	10.—
S. MANUILA. Consideraţiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României	10.—
P. P. PANAITESCU. Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor	30.—
ED. I. GĂVĂNESCU. Ioan Monorai, Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei	25.—
SILVIU DRAGOMIR. Mormântul lui Mihai Viteazul şi vechea catedrală dela Alba-Iulia	12.—
MIRCEA DJUVARA. Analiza ideii de convenţie în drept	35.—
VICTOR SLĂVESCU. Vieaţa şi opera lui Petre Mavrogheni	100.—
I. LUPAŞ. Doctorul Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)	30.—
N. IORGA. Cugetători români de acum o sută de ani	25.—

C. 57.850.

PREŢUL LEI [illegible]